

**UBAK
2021**

**17 – 18
DECEMBER
ONLINE**

Full Text Book Tam Metin Kitabı

**The 12th International
Scientific Research Congress**
Social and Educational Sciences

*12. Uluslararası Bilimsel
Araştırmalar Kongresi*

www.ubaksymposium.org

UBAK 12. UBAK, 17 / 18 ARALIK 2021, Online, Ankara UBAK

12. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi

-Sosyal ve Eğitim Bilimleri-

the 12th International Scientific Research Congress

-Social and Educational Sciences-

(UBAK)

17 – 18 December 2021

ONLINE / Ankara

-Sosyal ve Eğitim Bilimleri-

- Social and Educational Sciences-

- Bildiri Tam Metin Kitabı-

- Proceeding Book -

Editor

Dr. Esra TÜRE

Ankara 2021

Yayın Koordinatörü/ BroadcasteCoordinator •
Muhammet ÖZCAN

Yayın Yönetmeni / General Publishing Director •
Dr. Muhammet ÖZCAN

Editörs / Editedby •
Dr. Esra TÜRE

Bu kitapta yayınlanan Bildiri Tam metinleri “Bookcites Kitap Atıf Dizini” tarafından taranmaktadır

Kapak Tasarım / Cover Design
Bülent POLAT

İç Tasarım / Interior
Emre UYSAL

Birinci Basım / First Edition • ©
Aralık 2021 // December 2021-Ankara

ISBN: 978-625-7501-40-8

ASOS YAYINEVİ

1st Edition / 1.baskı: Aralık/December 2021

Address / Adres: Çaydaçıra Mah. Hacı Ömer Bilginoğlu Cad. No: 67/2-4/MERKEZ/ELAZIĞ

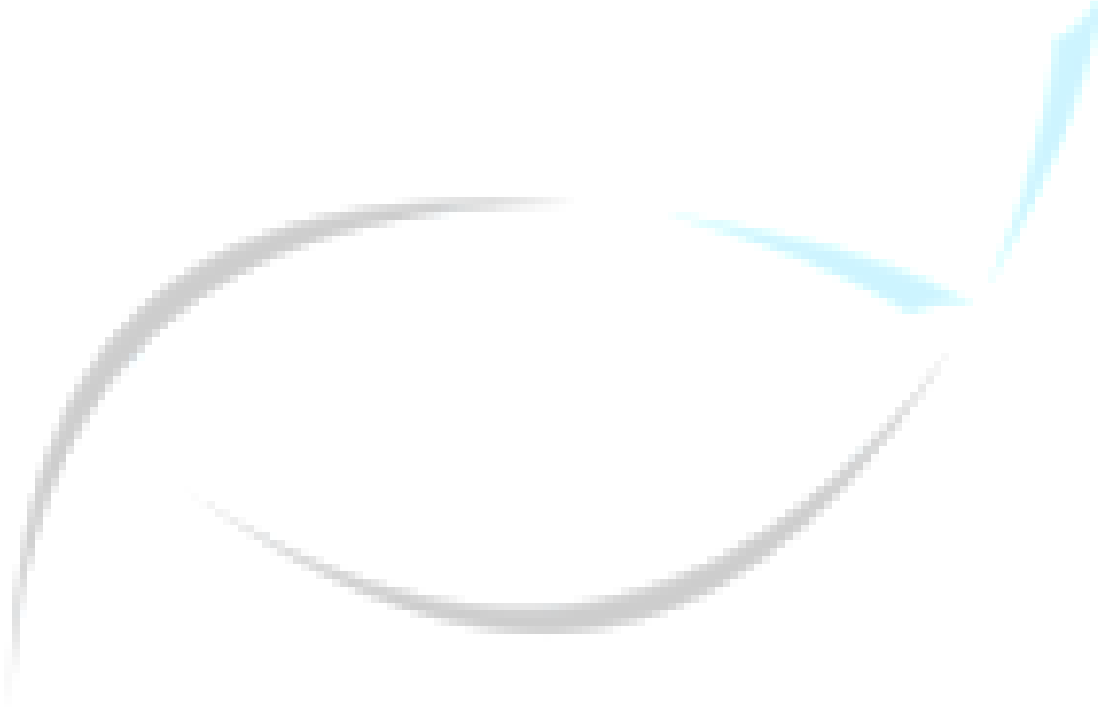
Mail: asos@asosyayinlari.com

Web: www.asosyayinlari.com

Instagram: <https://www.instagram.com/asosyayinevi/>

Facebook: <https://www.facebook.com/asosyayinevi/>

Twitter: <https://twitter.com/Asosyayinevi>

KURULLAR

Destek Veren Kurumlar

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Onur Kurulu

Prof. Dr. Harun ÇİFTÇİ, Çankırı Karatekin Üniversitesi Rektörü

Düzenleme Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Türkmen TÖRELİ, Dokuz Eylül Üniversitesi

Düzenleme Kurulu

Doç. Dr. Suat ÇELİK, Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan DEMİRKOL, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Serpil KAHRAMAN, Yaşar Üniversitesi
Doç. Dr. Ayla OĞUZ, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe ÖZKAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer YILAR, Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Emel İSLAMOĞLU, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Sinem YILDIRIMALP, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Gökçe YOĞURTÇU, Kırgız Türk-Manas Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Abdullah ÜSTÜN, Ege Üniversitesi

Bilim Kurulu

Dr. Öğretim Üyesi Püren AKÇAY, İstanbul Aydın Üniversitesi
Doç. Dr. Gülser AKTAN, Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Türkan ASKEROVA, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Dr. Öğretim Üyesi Zafer BAŞKAYA, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Shener BILALLI, International Balkan University
Doç. Dr. Özge CAN, Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Ümmügülüm CANDEĞER, Osmaniye Korkutata Üniversitesi
Doç. Dr. Elifhan Köse ÇAL, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem ÇAKIR, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Bilal ÇELİK, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Nurten ÇETİN, Trakya Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Hilal ÇİFTÇİ, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Kemal ÇİFTYILDIZ, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Tuba DEMİRCİ, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan DEMİRKOL, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Türkan Polatçı DEMİRKOL, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Füsun Çoban DÖŞKAYA, Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Faruk DÜNDAR, University of Glasgow
Doç. Dr. Nihada Delibegovic DZANİC, University of Tuzla
Doç. Dr. Füsun EKŞİ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Funda ERDOĞDU, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Galip GENÇ, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru GÖZÜKARA, İstanbul Arel University
Prof. Dr. Irshad HUSSAİN, The Islamia University of Bahawalpur
Doç. Dr. Emel İSLAMOĞLU, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Cemal İYEM, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. İdris KADIOĞLU, Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Serpil KAHRAMAN, Yaşar Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Hülya KALYONCU, Işık Üniversitesi
Prof. Dr. Behset KARACA, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Cemile Bahtiyar KARADENİZ, Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel KILIÇ, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Elmira QOCAYEVA, Azerbaijan Tourism and Management University
Doç. Dr. Elvira LATİFOVA, Bakü Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Cem Harun MEYDAN, Ankara Bilim Üniversitesi
Prof. Dr. Meruert MUSABAEVA, Eurasian National University, Kazakistan
Doç. Dr. Naka NİKSİC, Belgrad Üniversitesi, Sırbistan
Doç. Dr. Ayla OĞUZ, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Esra ÖZHANCI, Nevşehir Hacıbektaş Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe ÖZKAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Gökhan POLATOĞLU, Erzurum Teknik Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Ömür SADIOĞLU, Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Galbatsova SHAHRUZAT, Daghestan State University
Prof. Dr. Gulnoz SATTOROVA, Özbekistan İlimler Akademisi
Dr. Güلزada STANALİEVA, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Türkmen TÖRELİ, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Pınar ÜLGEN, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. F. Oben ÜRÜ, İstanbul Arel University
Dr. Öğretim Üyesi Abdullah ÜSTÜN, Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Andrey VOLODİN, Moskova State University, Russia
Doç. Dr. Mesut YAVUZ, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
Doç. Dr. Ömer YILAR, Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer YILMAZ, Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Gökçe YOĞURTÇU, Kırgız Türk-Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Nurshat ZHUMADİLOVA, Kazakistan, Karaganda Bolaşak Üniversitesi

SEKRETERYA

Dr. Esra TÜRE
Ebru BUKET BAYRAM

ÖNSÖZ

17-18 Aralık 2021 tarihlerinde düzenlenen 12. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (UBAK) siz değerli bilim insanlarının katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir. COVID-19 salgını nedeniyle bir süredir ONLINE olarak devam eden kongrelerimiz yine online olarak tamamlanmıştır. Kongre; Eğitim, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerin tüm alt dallarında sunulan tebliğlerle çeşitli yaklaşımları barındıran multidisipliner bir kongre niteliği taşımaktadır. Sunulan tebliğler bildiri tam metin kitabı olarak okuyucuyla buluşturulmuş ve alanında yapılacak bilimsel çalışmalara hem kaynak olması hem de katkı sağlaması amacıyla bilim dünyasının istifadesine sunulmuştur.

Çankırı Karatekin Üniversitesi'nin desteğiyle gerçekleştirilen kongreye eserleriyle katılan ve bilim dünyasına akademik katkı sağlayan akademisyenlerimize teşekkürlerimizi sunarız. Kongrenin en iyi şekilde tamamlanması için emek veren düzenleme kurulu, bilim kurulu ve hakem kurulu üyelerimize de teşekkür ederiz. Ayrıca Çankırı Karatekin Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Harun ÇİFTÇİ başta olmak üzere üniversite yönetimine teşekkürü borç biliriz.

Sizlerin gösterdiği ilgiden de aldığımız güç ile devamını planladığımız kongrelerimizde siz kıymetli bilim insanlarıyla tekrar bir araya gelebilme dileklerimizle.

Saygılarımla...

Dr. Esra Türe

İÇİNDEKİLER

KURULLAR	V
Destek Veren Kurumlar	V
Onur Kurulu	V
Düzenleme Kurulu Başkanı	V
Düzenleme Kurulu	V
Bilim Kurulu	V
SEKRETERYA	VI
ÖNSÖZ	VII
Edirne İli Ağzları Sözvarlığına Tatar Yemek Kültüründen Katkılar Hacumur Köyü Örneği	2
Pandemi Sonrası Blockchain ve Muhasebe	12
Bankacılık Sektöründe Hiper Otomasyon: Türk Bankacılık Sektörü Uygulamaları	27
Mediating Role of Promotability and Career Satisfaction Between Supervisor Support for Career Development and Turnover Intention Among SMEs Employees	37
Bankacılığın Dijital Dönüşümü	49
Bağlanma Kuramı ve Şema Alanlarının Romantik İlişkilere Etkisi	55
Romanımızda Baba ile İlgili Çatışma	61
Dijitalleşme İle Oluşan Toplumsal İhtiyaçlardaki Değişimlerin Dematel Yöntemi İle Değerlendirilmesi	73
Fen Eğitiminde Öğretim Teknolojileri Öz-Yeterlik Ölçeği'nin Geliştirilmesi	84
Keman Eğitiminde Öğrenmeyi Etkileyen Faktörler	98
CEFR Sonrası Türkiye'de İngiliz Dili Eğitimi Alanında Yapılan Lisansüstü Çalışmalar ve Kapsamları	109
Ortaokul Öğrencilerinin İngilizce Konuşma Kaygılarının Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi	117
Öğretmen Adaylarının Eleştirel Okuma Özyeterlik Algılarının İncelenmesi	130
Aşığın Vefa Beklentisi: Hasta Halinin Sorulması	140
Anayasalarımızda Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hakimlik Teminatı	145
Kadın Çalışmasında Cinsiyetçilik: Toplumsal Cinsiyet Eğitimi	155
Eğitimde Cinsiyetçilik	166
Z Kuşağının Çalışma Hayatından Beklentilerinin Demografik Özellikler Açısından Değerlendirilmesi	177
Bireysel Kariyeri Etkileyen Kişilik Özellikleri	187
A Bibliometric Overview of Business and Economics Literature in the Shadow of the Covid-19 Pandemic	200
G-20 Ülkelerinin 2010-2018 Yılları İçerisinde Lojistik Performans Endekslerinin DEMATEL ve TOPSIS Yöntemleri ile Karşılaştırılması	213
Bankacılık Sektöründe Hiper Otomasyon: Türk Bankacılık Sektörü Uygulamaları	237

Türkiye CDS Priminin Dolar Kuru ve Faiz Oranları İle İlişkisinin Analizi: Pandemi Perspektifinden Bir İnceleme	248
Türkiye’de Arıcılık Sektörü İçin Risk Değerlendirilmesi.....	260
Y Kuşağı Kadın Akademisyenlerin Kariyer Kavramına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi.....	272
İhracat Birim Değer Endeksi ve İthalat Birim Değer Endeksi Verilerinden Hareketle Türkiye’nin Ticaret Hadlerinin Fasil Bazında Analizi.....	280
Türkiye’de Sektörel Bazda Cinsiyete Dayalı Ücret Farklılaşmasının Analizi	294
Ekonomik Büyümenin Ardışık Dickey-Fuller Yaklaşımı İle Durağanlığının İncelenmesi.....	304
Hanehalkı Tipi ve Yoksulluk Arasındaki İlişki	318
Romantik İlişkilerde, Kıskançlığın, Depresyon, Anksiyete ve Stres Açısından İncelenmesi.....	330
Bağlanma Kuramı ve Şema Alanlarının Romantik İlişkilere Etkisi	341
Antonio Gramsci’nin Siyasal Yaklaşımı: Sivil Toplum, Hegemonya ve Tarihsel Blok.....	347
Özgürlük Bağlamında Anglosakson ve Kıta Avrupası Siyasal İktidar Geleneklerinin Karşılaştırılması: İngiltere ve Fransa Örneği.....	355
Critical Managerial Competencies of Senior Managers: A Research on Container Ports	362
Covid-19 Salgıyla Dünya Propolis Pazarına Yönelim	377
Romanımızda Baba ile İlgili Çatışma.....	388
Ebeveyn Tutumunun Çocuğun Mizaç ve Kişilik Özellikleri Üzerine Etkisi	400
Veba Tarihine Genel Bakış ve Vebanın Ekonomi Üzerine Etkileri	412
İç Mimarlık Stüdyo Eğitiminde Yüzyüze ve Uzaktan Eğitimin Karşılaştırılması	421
Türkiye’de Dış Ticaret Dengesi ve Dış Ticaret Haddi İlişkisinin Analizi: Rals Eş-Bütünleşme Yaklaşımı	432
Dijitalleşme İle Oluşan Toplumsal İhtiyaçlardaki Değişimlerin Dematel Yöntemi İle Değerlendirilmesi.....	440
Atatürk Dönemi Laiklik Politikalarının Avusturya Kamuoyundaki Yansımaları (1924-1938).451	
Sınıf Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitime İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi.....	462
Problem Çözmede Uzman Sezgisel Düşünme Yanılgıları.....	473
Anavarza Kalesi Toros I Kilisesi ve Şapeline Ait Yapı Malzemeleri ve Duvar Resimlerinde Arkeometrik Analizler.....	484
Geçici İstihdamın Belirleyenleri: Türkiye Örneği	496
Sanatta Disiplinlerarası Bir Yaklaşım: Tekstil Oluşumlar.....	506
Otizimli Çocuğa Sahip Ailelerin Benlik Algısının İncelenmesi	518

TAM METİNLER PROCEEDINGS

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-8775-2488

**Edirne İli Ağızları Sözvarlığına Tatar Yemek Kültüründen Katkılar
Hacıumur Köyü Örneği**

Öğr. Gör. Dr Kübra Dilaver Yıldırım¹

¹Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Türk Dili Bölümü, kubradilaver@trakya.edu.tr

Özet

Bir dilin söz varlığı üzerine yapılan araştırmalar, o toplumun yaşam biçimi, gelenek ve görenekleri, siyasî ve sosyal tarihi, çevre kültürlerle olan ilişkileri, toplumsal ve kültürel yapılarını ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan çalışmalar Türk kültürü ile ilgili zengin bir yapı sunar. Kültürün içinde çok özellikli bir konuma sahip olan yemek kavramı, Türk kültürünün de kilit taşlarından biridir. Edirne bulunduğu konum itibariyle uzun yıllar, önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmış, çok dilli ve çok kültürlü bir şehir yapısına sahip olmuştur. Bu yüksek kültür ortamı rafine bir mutfak kültürünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Edirne ili ağızlarının söz varlığında bulunan yemek isimleri, geçmişten günümüze bir kültür hazinesi olarak sosyo-kültürel hayata ışık tutar. Çalışmamızın konusunu Edirne ili ağızlarında geçen Tatar yemek kültürüne ait isimlere dayalı söz varlığı ve kaynak kişilerden derlenen bilgiler oluşturmaktadır. Çalışmamızda, Edirne ili ağızları söz varlığındaki Tatar yemek kültürüne ait isimler leksik-semantik açıdan incelenmesi amaçlanmaktadır. Söz konusu sözcüklerin tarihî gelişimi ve bugünkü Genel Türk dili içindeki durumu incelenmesi hedeflenmektedir. Edirne ili ağızlarında yer alan Tatar yemek kültürüne ait sözcüklerin köken açıklamaları denemeleri de yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edirne İli Ağızları, Kırım Tatar Türkçesi, Mutfak ve Yemek Kültürü, Söz Varlığı.

Contributions From Tatar Food Culture to Edirne Provincial Agents Avoidance: the Case of Hacıumur Village

Abstract

Research on the vocabulary of a language is important in terms of revealing the lifestyle, customs and traditions, political and social history, relations with surrounding cultures, social and

cultural structures of that society. From this point of view, studies on Turkey Turkish dialects present a rich structure related to Turkish culture. The concept of food, which has a very special place in culture, is one of the keystones of Turkish culture. Due to its location, Edirne has hosted important civilizations for many years and has a multilingual and multicultural city structure. This high culture environment has led to the emergence of a refined culinary culture. The names of dishes in the vocabulary of the dialects of Edirne province shed light on the socio-cultural life as a cultural treasure from the past to the present. The subject of our study is the vocabulary based on the names of the Tatar food culture in the dialects of Edirne province and the information compiled from the source persons. In our study, it is aimed to examine the names of Tatar food culture in the vocabulary of Edirne province dialects in terms of lexical-semantic. It is aimed to examine the historical development of these words and their situation in today's General Turkish language. Attempts to explain the origin of the words belonging to the Tatar food culture in the dialects of Edirne province were also made.

Keywords: Dialects of Edirne Province, Crimean Tatar Turkish, Culinary and Food Culture, Vocabulary.

Giriş

1. Edirne Merkez Hacıumur Köyü Kırım Tatar Yerleşimi Tarihi

Türkler M.Ö. 7. yüzyılda Kırım'a yerleşmeye başlamışlardır. Burada Hunlar, Avarlar, Hazarlar, Peçenekler, Bulgarlar varlık göstermiştir. Ancak 13. yüzyılda Kıpçak Türkleriyle birlikte Kırım'da bir edebî dil oluşmaya başlamıştır (Özkan, 2008: 524).

13. yüzyılda Cengiz Han'ın torunu Batu Han tarafından kurulan ve Harezmi'den Don ırmağının ötesine kadar uzanan Kıpçak bozkırları ile Kırım ve Derbend'e kadar genişleyen Kafkasya'nın kuzey yarısına kadar olan topraklarda Altın Ordu Devleti hakimiyeti kuruldu. Bu devletin halkının büyük bir kısmını Kıpçaklar oluşturuyordu ki bölgenin ismi Deşt-i Kıpçak olarak adlandırılmıştır. Kıpçak Türkçesi Altın Ordu'da Moğol dilinin yerini almıştır. Bu bölgede gelişen dil ve kültür Harezmi sahasından da beslenmiştir (Özyetgin, 1996: 12).

15. yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti Kırım'ı hem siyasî hem de kültürel olarak etkilemiştir. 1771'de Rusların Kırım'ı işgalinden sonra Kırım Tatar Türkleri Balkan ülkelerine ve Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardır (Özkan, 2008: 524).

Eski bir yerleşim birimi olan Hacıumur köyü 20. yüzyılın ilk yarısında canlanmaya başlamıştır. 1911 yılında Şumnu'nun Huyvan (Bulgarca ismi İvanova) köyünden gelen 40 hane Türk muhacirin iskânının hemen ardından ilk olarak Plevne'nin Debova köyünden 4 hane Kırım Tatarı köye gelip yerleşmişlerdir. Bu yerleşimden sonra peyderpey gelen diğer göçler izlemiştir. 1913-1920 yılları arasında da o zaman Romanya'ya ait olan Hacıoğlupazarcık'tan (günümüzde Bulgaristan Dobriç) 5 hane daha Hacıumur'a yerleşmiştir. 1920'de Romanya Köstence'ye bağlı Karaömer köyünden (Romence adı Negru Voda) 4 hane ve Gelincik köyünden 4 hane daha Kırım Tatarı Hacıumur'a yerleşmiştir. 1927'de Debova'dan 5 hane, Şumnu'nun Bulanık, Makak ve Yeniceköy köylerinden 6 hane Kırım Tatarı daha Hacıumur'a iskân gerçekleştirdiler. 1929'da Debova'dan 1 hane 1935'te Köstence'den Gelincik köyünden 1 hane, Tutrakan'dan 4 hane Kırım Tatarı Hacıumur'a yerleştiler. 1951'de Bulgaristan'ın Eskicuma ve Plevne bölgelerinden Türk muhacirlerle birlikte Debova'dan 4 hane Kırım Tatarı daha Hacıumur'a yerleşti. Her iki göçmen grubunun anlaşması uzun yıllar gecikmiş karşılıklı kız alıp verme 1940'lara kadar olmamıştır. Sonraki yıllarda ise bu durum aşılarak ortadan kalkmıştır. (Kırımlı, 2011: 264).

Bugün Hacıumur köyündeki Kırım Tatar aileleri: Bektaş, Çınar, Meriç, Göksu (Nogay kökenlidirler), Ziya, Gündoğan, Bolat, Özbek, Çakmak, Akay, Çelik soyadlarını taşıyanlardır. Hacıumur köyü Edirne merkeze 20 km uzaklıktadır. Ailelerin çoğunluğu kışları Edirne merkezde yazları Hacıumur köyünde yaşamaktadır.

2. Hacumur Köyü Kırım Tatar Yemekleri

Türk mutfak kültürü, Türk insanının beslenmesini sağlayan yiyecekler ve içecekler, bunların hazırlanması, pişirilmesi, korunması, saklanması ve tüm bunları gerçekleştirirken kullanılan araç gereç ve teknikler dahil olmakla birlikte sofraya düzeni, yemek vakitleri, yemek yeme şekli gibi birçok unsuru içinde barındıran özellikli bir konuma sahiptir. Bununla birlikte geniş bir coğrafyaya dağılım göstermiş Türk kültürü zaman içinde gelişim ve değişim gösterirken zenginleşmiştir.

Türklerin Orta Asya'dan beraberinde getirdikleri konar göçer hayatın bir unsuru olarak et ve süt ürünlerinin zenginliği, yerleştikleri coğrafyalara özgü sebze meyve çeşitliliği, ticaret hayatıyla aldıkları baharatlar, yerleşik hayata ait tahıl ürünlerinin buluşması Türk mutfagını dünyanın sayılı mutfaklarından biri haline getirmiştir.

Genel Türk mutfagına ait olan yemeklerinden kavurma, bazlama, gözleme, köfte, kuymak, kebab gibi sözcükler inceleme alanına dahil edilmemiştir. Çalışmamızda sadece Hacumur köyündeki Tatarların alt kültürüne ait olan yemek adları üzerinde durulmuştur.

Hacumur köyüne göç eden Kırım Tatar Türklerinin mutfak ve yemek kültürü Edirne yöresine ait yemek kültürü içinde ayrı bir yere sahiptir. Buradaki yemek adlarının Türkiye'deki diğer Tatar mutfak kültürüne ait yemek adları ile örtüşmesi dikkat çekicidir. Kırım Tatar Türkçesinin Hacumur köyünde unutulmuş olduğu görülür. Bugün Hacumur köyünde Kırım Tatarcasını konuşan yoktur. Ancak dil unsurlarının yemek kültürü içinde yaşatılması dikkat çekicidir. Örneğin kız-erkek atışmalarında "Ben kobete sen cantık, Benim senden ka yerim artık, Açın da camı köyerik artık" manisinde kalıcı unsur olarak görülmesi araştırmamızda yol gösterici olmuştur. Kırım Tatar göçmenlerinin dil unsurlarını mutfak kültürüne yansıtılmalarıyla yüzlerce yıllık Tatar mutfak kültürüne dair izlere rastlanır.

3. Hacumur Köyü Kırım Tatarlarına Ait Yemek Adları:

sorpa:

Sözcük, tarihî Türk dili sahasında ilk defa Memlûk-Kıpçak sahasında tanıklanmıştır. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlüklerinden Kavâninü'l-Küllîye'de geçen *şorba* "bilinen yemeğin adı ve her türlü et suyu" (KK, 124) ve Dürretü'l-Mudiyye'de ve Tercümân'da *şorba* "çorba" (DM, 110; TA, 141) olarak geçer.

şorba "suppe, brühe", *şürbe* < pers. *şorbā* < *şör* "Salz" (G.D.) (VEWT 116, TMEN1134, TIETZE 530, < *şör* 'salt, brackish + *bā*, *ābā* 'a kind of gruel or other species of spoon-meat') (EREN 98). Sözcüğün Farsça bir alıntı olduğu konusunda araştırmacılar görüş birliğindedir.

Çağdaş Kıpçak sahasında fonetik farklılıklarla temel anlamıyla kullanılmaya devam eder: Kazan Tatarcasında *şulpa* "çorba" (TTSI. 416), *şulpa* "1. bulyon 2. sup" (TatRSI. 665), *şulpa* "1. aşının siek öleşe, it, berenge h.b. peşken sieklik. 2. aş." (TTASI. 521), Başkurtçada *hurpa* "sup" (BaşRSI. 638), Kırgızcada *sorpo* "çorba, et suyu" (YUDAHİN 661), Kazakçada *sorpa* "çorba." (KzkTSI. 488), KaraKalpakçada *şorpa*, *sorpa* "sup" (RKKIpsI. 987), Nogaycada *şorpa* "sup c pşenom" (NogRSI. 415), Kumukçada *şorpa* "sup" (KumRSI. 370). Oğuz sahasında Osmanlı Türkçesinde *çopra* "çorba" (TS, II, 942). Ayrıca Derleme Sözlüğünden elde ettiğimiz veriler ışığında Anadolu ağızlarında *çora* "1. çorba. 2. her türlü yemek." (DS, III, 1270) geçer.

Hacumur köyünde *sorpa*, kuzu kaburgasının parçalanıp kaynatılmasına dayalı olarak yapılmaktadır. Bu kaynamış etler küçük küçük parçalara ayrılarak terbiyeli (un, yoğurt ile yapılmış terbiye) suya salınır ve bir taşım kaynatılır.¹

ovmaş:

¹ Müzeyyen Çelik, 84 yaşında, büyük bir Tatar ailesine gelin gitmiş. 19 yaşında evlenmiş. Evlerinde Tatar gelenekleri ve özellikle Tatar yemek kültürü halen yaşatılmaktadır.

Kırım Tatarcasında *umaç* “oğmaç, ovmaç, uvmaç, umaç (çorbası)” (KrmTTSI. 360), Kazan Tatarcasında *umaç* “zatıruha” (TatRSI. 589), umaç “aşka Salı öçen onga su yakı söt kuşıl ulıp yasalh-gan aşamlık.” (TTAHZI. C. III, 307), şeklinde geçer. ov- + maç yapısındadır. Ercilasun, bu ekin yiyecek adı türetmede görülen filden ad türeten ve sıfat olarak kullanılan -mA + aş adı ile > -mAç yapısından oluştuğunu belirtmiştir (Ercilasun, 1973: 83-87). *uğmaç* Avuçta ufalanmış hamurdan yapılan çorba. (DS C. XI, 4025.) Hacıumur köyünde makarna hamuru gibi hamur hazırlanır ve bu avuç içinde ufalanarak küçük küçük parçalar elde edilir. Bu hamur parçaları, suya salınarak pişirilir. Üzerine tereyağ gezdirilir ve sarımsaklı yoğurtlu sos sonradan ilave edilerek bir taşım kaynatılır (Müzeyyen Çelik 84).

lakşa çorbası:

“İndir lakşa, pindir laksa; sabah başka, akşam başka.” Şeklinde bir dörtlük Hacıumur köyünde kullanılır.

Sözcüğün kökeni açıklanmaya muhtaçtır. Genellikle sabahları yapılan lakşa çorbası, yumurtalı makarna hamuru gibi hamurun hazırlanmasıyla elde edilir. Bu hamur açılır ve oklavaya sarılır. Sarılı olan hamur oklavanın üstündeki noktasından kesilerek iki parmak genişliğinde uzun şeritler elde edilir. Bu şeritler de erişte gibi ince ince kesilir. Su kaynatılır ve bu suya bu hamur parçaları katılarak haşlanır. Piştikten sonra üzerine yağ gezdirilir ve sarımsaklı yogurt ilave edilir (Müzeyyen Çelik 84).

börek:

Börek sözcüğü, Türkçe bür-ek yapısındadır. *börek* "a stuffed pancake" Clauson ve Tietze sözcüğün bür- "bürümek, sarmak, toplamak" fiilinden -k somut ad yapan yapım eki olarak türetilmiş olduğunu belirtmiştir. (ED 362a, TİETZE 381). İlk olarak karşımıza Memlûk-Kıpçak Türkçesinde çıkar: Kitâb al-İdrâk adlı eserde *börek* "içerisine et doldurulmuş hamur parçaları" (Kİ, 22) olarak ve Bulğatu'l Müştak'te "ciasto nadziewane miesem, pasztet" (BM, 14) olarak geçer.

Çağdaş Kıpçak sahasında da Kırım Tatarcasında pirog “tepsi böreği, börek” (KrmTTSI. 267) olarak geçer, Kazan Tatarcasında *pirog* "bir çeşit kıymalı hamurlu yemek" (TTSI. 242), *pirog* "beleş, bökken" (TTASl. II, 516), *pirog* "pirog" (TatRSI. 428), Başkurtçada *pirog* "beleş" (BaşkTHzl. II, 99), KaraKalpakçada *pirojok* "pirojok, kişkene börek" (RKKIpsI. 668), *pirog* "börek" (RKKIpsI. 668), Nogaycada *börek* "pirojok" (NogRSI. 87), Karaçay-Balkarcada *börek* "pirojok" (KBalkRSI. 139) olarak yer alır. Oğuz sahasında da Türkiye Türkçesinde *börek* "açılmış hamurun veya yufkanın arasına, peynir, kıyma, ıspanak vb. konularak çeşitli biçimlerde pişirilen hamur işi." (TüSl. 399), Türkmencede *börek* "yayıp kesilyen hamırın içine et, yumrutga ya da gök önümler salnıp bükülip bişirilyen nahar." (TrkmDDSI. 171), *börek* "pelmene, pelmennıy" (TrkmRSI. 115) kullanımlarına sahiptir. Çağdaş Kıpçak dillerinden Tatarcada, Başkurtçada, Karakalpakçada, Nogaycada, Karaçay-Balkarcada yaşayan sözcük anlamını korumaktadır. Oğuz grubu lehçelerinde de yaygın bir kullanıma sahiptir.

Edirne Hacıumur Köyündeki Tatarlar birçok börek türü yaparlar. Bunların içinden *tabak börek* ve *kaşık börek* yemekleri genellikle sulu şekilde yapılır. Bir nevi çorbadır. Ancak *tabak börek*'in fırında pişirilen şekli susuz olur. Bir tür mantıdır.

kaşık börek, yumurtalı hazırlanan hamurun içine soğanlı kıymalı karabiberli harcın konulması ile yapılır. Şeklinden dolayı adı *kaşık börek*'tir. Manti gibi hazırlanan hamur parçaları yüksük şekline sokulur ve kaynayan bol suyun içine atılır. Piştikten sonra çıkarılarak sarımsaklı yoğurtlu sosla servis edilir. İstenilirse üzerine tereyağ yakılır. Burada çorba olarak hazırlanmasındaki fark terbiyesinin pişerken değil pitikten sonra ilave edilmesidir.

tabak börek yumurtalı hazırlanan hamurun içine iç harcı konulur. İç harcın malzemesi, kıyma, bol soğan, karabiber, pul biberdir. İç harcı eklenen ve şekil verilen hamur parçaları suya

salınır veya tepsiye dizilerek fırına verilir. Fırında kızardıktan sonra üzerine tereyağ yakılıp konur. Yoğurtlu veya yoğurtsuz tüketilebilir.

Hacıumur köyü Tatarları böreklerin içine konulacak olan kıymayı kendileri koyunun bacaklarındaki kaba etlerinden keserek çift bıçak yardımıyla kendileri parçalayıp kıyma haline getirirler. Eldeki çift bıçak karşılıklı olarak eti parçalar. Bu kıyma *çi börek*, *tabak börek*, *kaşık börek* yapımında kullanılır.

irimçik börek, Hamur kare parçalara bölünür ve içine irimçik konur. Kaynamış suyun içine katılarak pişirilir. Çorba şeklinde tüketilir.

irimçik sözcüğü dikkat çekicidir. Bu kelime Tarihî Türk Dili sahasında ilk kez Memlûk Kıpçak Türkçesinde Tuhfet'üz-Zekiyye adlı eserde *irimçik* "yoğurt yapmak için kaynatılırken kesilmiş olan süt" (TZ, 179) ve *yürümçik* "peynir" (TA, 161) olarak Tercüman'da geçer. Türkçe kökenli bir sözcüktür. Tü. erü-m+çik yapısındadır. *eri-* fiiline gelen kalıcı isim türeten -mA eki (*süz-me* yoğurt örneğinde olduğu gibi) ile türetilmiş ve üzerine +Çık küçültme ekini almış olmalıdır. Tenişev'in eserinde *irimçik* "slivki" peynir bölümünün içinde ayrı madde başı olarak incelenmiştir. "krema" olarak tanımlanmıştır (TENİŞEV 452).

Çağdaş Kıpçak sahasında Kırım Tatarcasında irimçik "lor, ekşimik, kesmik" (KrmTTSI. 147), Kazan Tatarcasında *êremçêk* "lor" (TTSI. 431), *êremçek* "tvorog, tvoroçniy" (TatRSI. 685), *êremçek* "eçegen sötne kaynatıp hem süti sıgıp yasalğan aşamlık." (TTASI. 579), Başkurtçada *êremsek* "tvorog, tvorojniy" (BaşkRSI. 685), *êremsek* "höttö eretep alğan azık" (BaşkTHI. II, 721) Kırgızcada *irimçik* "peynir" (YUDAHİN 371), Kazakçada *irimşik* "peynir" (KzkTTüTSl. 672), KaraKalpakçada *irimşik* "tvorog" (RKKIpsI. 998), Nogaycada *irimşik* "tvorog" (NogRSI. 120) olarak geçer. Ayrıca Anadolu ağızlarında da *iremçik* "peynir" (DS, VII, 2548) anlamında yer alır. Çağdaş Kıpçak dillerinden Tatarcada, Kırgızcada, Kazakçada, Karakalpakçada, Nogaycada ve Oğuz sahası Türk dillerinde "peynir" anlamında kullanılan bir isimdir.

çi börek:

Tarihî Kıpçak sahasında *çirlama* "smazone ciasto nadziewane miesem (kızarmış, kıymalı hamur)" olarak Bulğatül-Muştağ (BM, 18) adlı eserde geçer.

Çağdaş Kıpçak sahasında Kırım Tatarcasında çiberek "çiğ börek" (KrmTTSI. 85), Nogaycada *şirlama* "1. blinçiki 2. şirlama (natsional'noe blyudo iz oçişçelnovo pşena, sbarelnovo v toplonon masle)" (NogRSI. 423) olarak geçer.

Eski Türkçe yağ anlamındaki "çır" sözcüğünden türetilmiş olduğu açıktır. Clauson tek veri (hapax) unsur olarak vermiştir. *çır* "fat" tanımını yapmıştır (ED 427b). Türkçe yiyecek adlarına gelen +la-ma ekini almış olması muhtemeldir. (gözleme, bazlama gibi). -mA eki, hareketin sonucu ile ilgili yiyecek isimleri türeten bir ektir. Nogay Türkçesinde yaşamaya devam etmektedir. *şirlama*, iki yumurta, bir çay kaşığı kabartma tozu, bir buçuk bardak un ve su ile hazırlanır. Kepçe yardımı ile yağsız tavaya dökülerek arkalı önlü çevrilerek pişirilir. Akıtmaya çok benzerdir.

çi börek yapısı çir + börek şeklinde olmalıdır. Bol yağda pişen börek anlamına gelmesi muhtemeldir. Türkiye'de Tatarlarla özdeşleşen bu yemek Hacıumur köyünde de yapılır. *çi börek* mayasız hamurun içine konan bol soğanlı, karabiberli bir iç harç hazırlanır ve bunlar servis tabağı büyüklüğünde açılmış olan hamur parçasının içine konup kapatılır. Derince bir tencerenin içine yağ konur ve kızdırılır. Bu bol yağda börekler kızartılır.

sarburma (kaymaklı pide):

sarı burma Kırım Tatarcasında "(Kırım Tatar böreği) kat kat yufkadan etle hazırlanan bir tür börek." (KrmTTSI. 294). Mayasız hamur katkısız olarak hazırlanır. Pazılar açılır içine sıvı yağ gezdirilir. Üstüne ekşimik yayılır. Sonra ikiye katlanır. Büzülür. Dolama şeklinde börek yapılır. Tepsi dolunca üstüne koyun sütü konur, ona da maya eklenir ve onun uyunması için biraz bekletilir. Bunun da üzerine yumurta kırılır. Tatarların *kortmaç* dedikleri üç günlük koyunun sütü

ile ateşte kendi kendine uyutularak yapılan malzeme elde edilir ve bu börek *kortmaç* ile yapıldığında çok lezzetli olur.²

katlama: (yağlı çörek):

Türkçe bir kelimedir. Kırım Tatarcasında *katlama* “*katlama*, (Kırım Tatar hamur işlerine özgü) kat kat yufkadan etle hazırlanan bir tür börek” (KrmTTSI. 190) olarak yer alır. Hacıumur köyünde Kırım Tatarları hamuru yuvarlak açıp içine sıvı yağ gezdirir ve bol ekşimik koyarlar. Rulo şekline getiriler. Hamurun kalınlığı bir parmaktan kalın olur. Tepsiyeye dizilir. Üzerine yumurtalı yoğurt sürülür. Fırında pişirilir (Müzeyyen Çelik, 84).

şoban katlaması:

Ekşimik, su, un ve karbonatın karıştırılması ile hazırlanır. Ayrı ayrı parçalara ayrılır. Sacda, yağsız tavada pişirilir. Göz göz kabarıp (Müzeyyen Çelik).

kalakay:

kalakay “Kırım Tatarlarında mayasız hamurdan yapılan ekmek çeşidi” (KrmTTSI. 182). Bir tür çörektir. Külde pişirilir. Üzerine kapak kapatılır ve ocaktaki küle gömülür. Üzerine de kor atılır.

kolaç:

Tarihî Türk dili sahasında Memlûk Kıpçak Türkçesinde Tuhfet-üz Zekiyye adlı eserde *kalaş* "yufka, şipit, çörek" (TZ, 182) olarak geçer.

Kırım Tatarcasında *kalaç* “Simit, asma kilit biçiminde pişirilmiş küçük ekmek” (KrmTTSI. 181), Kırgızcada *kalaç* "beyaz ekmek, somun." (YUDAHİN 387), Kazakçada *kalaş* "yuvarlak ortası delik olarak pişirilen ekmek." (KzkTTüTSl. 279), KaraçayBalkarcada *kalaç* "baranka, bublik, suşka, kalaç" (KBalkRSI., 382), Az. Tü. *kalaç* "kömbe (çörek)" (ADİL III, 19), Anadolu ağızlarında *kolaç* “Mayalı, mayasız hamurdan çeşitli biçimlerde yapılan küçük ekmek.” (DS, c. VIII, 2907) olarak geçer.

Räsänen sözcüğün Rusçadan alıntı olduğunu söylemiştir (VEWT 224). Ruslardan da Altaycaya geçmiştir (TENİŞEV 471). *somun* karşılığında kullanılan *kalaç* "iyi elenmiş buğday unundan yapılan somun ekmeği" anlamındadır. Bahaeddin Ögel, bu sözcüğün Türklerden Ruslara geçmiş olduğunu daha sonra yeniden Orta Asya'da yayıldığını söylemiştir. Bu açıklaması ile Ögel, eski bir ekmek türünden bahsetmektedir (1978: 39). Sözcük, Çağdaş Kıpçak dillerinden Kırım Tatarcasında, Kırgızcada, Kazakçada, Karaçay-Balkarcada, Oğuz sahasında Anadolu ağızlarında ve Azerîcede yaşamaya devam eden bir ekmek türünün adıdır.

Türk yemekleri dinsel, toplumsal, kişisel alanlarda çeşitli sebeplerle düzenlenen bir organizasyondur. Bunlar: bağbozumu törenleri, doğum törenleri, düğünler, evlilik törenleri, Hacca gidiş ve dönüş törenleri, Hidrellez törenleri, kazalar ve kaza karşılamaları, kaç katımı törenleri, dinî bayramlar, misafir ağırlama törenleri, nevrüz törenleri, ölüm törenleri, sıra gezme töresi, yağmur duası, ev sahibi olma törenleri, ülüş törenleri gibi (Araz, 1989: 31). Hacıumur köyünde özellikle Hidrellez önemli bir yere sahiptir. Hidrellez sabahları her evde *kolaç* yapılır.³

Kolaç, un, yumurta, yoğurt, maya, tuz ile hamur tutulur. Büyükçe açılır. Açılan hamur yağlanır, içine ekşimik konur. Rulo yapılır. Hamur kalın olur. Bir karış ölçüde kesilir. Hamur dolanır. Bastırılır. Uçları toparlanır. Altı üstü toplanıp düzleştirilir. Poğaça gibi, açma gibi olur. Üstüne yumurta sürülür.⁴

salma:

Sözcük Türkçe kökenlidir. Sal- fiiline getirilen fiilden isim yapan -mA ekini almıştır. Bu ek genellikle kalıcı isimler yapar (dolma, sarma vb.).

² Sefer Çelik, 57 yaşında, Hacıumur köyü doğumlu, Tatar kökenlidir.

³ Rahime Akay, 63 yaşında. Havsa Habiller köyü doğumludur. 17 yaşında Hacıumur köyüne Tatar bir aileye gelin olarak gelmiştir. Ailede Tatar kültürü etkindir.

⁴ Güzin Biçer, 58 yaşında, Hacıumur köyü doğumlu. Baba Tatar anne Galcal. Tatar yemek kültürünü yaşatmaya devam eder.

Yumurtalı hamur hazırlanır. Hamur dört köşe kesilir. İki köşesi birleştirilir. Kaynamış suyun içine salınarak haşlanır. Kevgirle alınır. Üstüne tereyağ yakılarak konur ve sarımsaklı yogurt eklenerek yenir. Bunun sosyo-kültürel bir işlevi de vardır. Özellikle buğday ekildiği akşam her evde salma aşu yapılır. Buğday başaklarının boyu *salma aşu* kadar olsun diye hamurlar parmak boyunda kesilerek hazırlanır. Bu yiyeceğin boyu başağın boyuna yapılan bir metafordur aslında. Bu şekilde o yılki verimin yüksek olacağına inanılır.

mamelek:

Sözcüğün kökeni açıklanmaya muhtaçtır. Mısır unundan yapılır. Lapa şeklindedir. Koyu olur. Kaçamak yemeğinin daha koyusudur. Yapışmaması için bakır kazanda pişirilir ve *şöpelek* denilen özel bir alet ile karıştırılır. Sofranın üstüne dükülür. İplik ile kesilir. Ekmek dilimi gibi olur.

cantıkay:

yantık “yantık (Kırım Tatarlarında kıymalı börek çeşidi) (KrmTTSl. 375) olarak geçer. Mayasız hamurun içine bol soğanlı, kıymalı harç eklenerek fırında pişirilmesi ile yapılır.

kobete:

Kırım Tatarcasında *köbete* “köbete (Kırım Tatar mutfağına özgü, kuşbaşı et ve pirinçe hazırlanan bir tür börek)” (KrmTTSl. 170) şeklinde geçer. Anadolu ağızlarında *gobete* “Etli ve yağlı börek.” (DS, C. VI, 2088) olarak geçer.

Un, yumurta, yağ, yoğurt ve maya ile hazırlanan bir hamuru olur. Hamur yoğrulduktan sonra açılır ve 5 kat olacak şekilde üst üste dizilir. Hamurun dinlendirilmiş olanı daha iyi olur. Bu esnada harcı hazırlanır. Bol soğan doğranır, kavrulur, salça eklenir ve içine pirinç de eklenerek demlendirilir. Bunun içine de önceden pişirilmiş et didiklenerek eklenir. Bu et, tavuk eti de olabilir koyun eti de. Av eti kullanıldığı da olur. Bu etli pirinçli harç hamurun üzerine yayılır ve bunun üstüne tekrar aynı şekilde hazırlanmış hamur konulur ve kenarları sızdırmayacak şekilde katlana katlana birleştirilir. Kalan yağ üstüne sürülür. Şişmesin diye üzeri delinir. Fırında üzeri kızarıncaya kadar pişirilir. (Rahime Akay)

bılamık:

Clauson, Doerfer sözcüğün bulga- "karıştırmak, harmanlamak" fiil kökünden -ma:ç eki ile türetilerek yapıldığını belirtmiştir (ED 338a, TMEN 769). Bulamaç, unun suyla karıştırılarak yoğun bir lapa hamuru elde edilmesi için yapılmış 'bir çeşit yoğun un lapası' anlamındadır. Türkçeden Balkan dillerine geçen bu sözcük 'lezzetsiz yiyecek' anlamında kullanılır (TMEN 769). Çağdaş Kıpçak dillerinden Kırım Tatarcasında, Kırgızca, Kazakça, Karakalpakça ve Kumukçada "un çorbası, un lapası" anlamındaki "bulamık" olarak geçen bir yemeğin ismidir. Bu durumda Edirne ili ağızlarında Kırım Tatar Türkçesine ait yemek isimlerinden biri de *bılamık* olarak geçen yemek adı Kıpçak şeklini muhafaza eder. Buğday unundan süt ile yapılan bir tatlıdır. Şekerli de yapılır pekmezli de yapılır.

Çağdaş Kıpçak sahasında Kazan Tatarcasında *bolamık* "bulamaç" (TTSI. 54), *bolamık* "gustaya muçnaya boltuşka, kisel' iz muki." (TatRSI. 77), *bulamık* "1. onni suga yeki sütke bolgatıp peşerelgen yarım sıyık aşamlık." (TatTASI. I, 176), Başkurtçada *bolamık* "ondan gına bolgatıp bişirgen şıyık butka hımık aş." (BaşkTHzl. I, 153), *bolamık* "vid muçnoy jitkoy kaşi iz pşeniçny ile gorohoviy muki." (BaşkRSI. 105), Kırg. *bulamık* "bulamaç" (YUDAHİN 143), Kazakçada *bılamık* "bulamaç" (KzkTTüTSl. 102), KaraKalpakçada *bılamık* "mamalığa" (RKKİpSI. 411), *bılamık* "pohlyobka" (RKKİpSI. 747), Kumukçada *bulamık* "1) mamalığa, 2) muçnaya pohlyobka" (KumRSI. 85) olarak geçer.

Oğuz sahasında ise Anadolu ağızlarında *bulama* "[bulamaç; bulama çorbası] 1. koyunun, ineğin ilk koyu sütü, ağız. 2. ağızı kaynatarak yapılan yemek. 3. ağızın bitip sütün başladığı sırada ineğin alınan koyu süt. 4. ayran. 5. kaynamış ve çökmüş süte yumurta konularak yapılan yemek. 6. ayranla döğme buğdaydan yapılan çorba. 7. çorba yapılmak üzere hazırlanan yarma, nohut, fasulye taneleriyle karıştırılmış ve torbada süzölmüş ayran. 8. süt, kara ekşi, taze patlıcan ve

biberle yapılan salata." (DS, II., 785), TTü. *bulamaç* "1. sulu, cıvık hamur. 2. bu koyulukta yapılan çeşitli hamur yemekleri." (TüSl. 407), Azeri Türkçesinde Tü. *bulamac* "südde bişirilen un sıyığı." (ADİL I, 357) şeklinde geçerken Türkçede *bulamak* "yaga un jazlanıp bişirilyen goyu nahar, yegesi." (TrkmDDSl. I, 174) yapısında Doğu Türkçesinde de Özbekçede *bulamik* "1. bolalar üçün un bilen sütden tayyerlenadıgan atalasimon ovkat. 2. aralaş-kuralaş çalkaş narsa." (ÖTİL I, 148) şeklinde geçer.

Sonuç:

Tatar mutfak kültüründe de et ve süt ürünleri ile hamur işi yiyeceklerin yoğun olarak yer alması bize eski Türk geleneğinin devam ettirildiğini gösterir. Özellikle kültürü yaşatmada aynı bir yere sahip olan kadınlar, mutfak kültürünün hafızası olarak işlev görürler. Yüzlerce yıllık yemek geleneğini sadece ailenin beslenmesi amacıyla değil birlikteliği ve sürekliliği sağlaması bakımından da gerçekleştirirler. Mutfak, Türk kadınının eldeki ürünleri doğru değerlendirmesiyle ekonomik bir katkı olarak da aileye de kazanç getirir. Genellikle hayvancılık kültürüne sahip olduklarını dile getiren Hacıumur köyü Kırım Tatarları geçmişte 400 baş koyuna sahip olduklarından bahsediler. Bu geçmişe dayalı gelenek ekonominin işlevsel bir şekilde mutfaka yansımalarının da bir göstergesidir. Kırım Tatar Türk mutfağındaki yiyeceklerin Edime'deki izleri Kırım Tatar kökenli kişilerden elde edilen veriler ışığında diyebiliriz ki Memlûk Kıpçak Türkçesinden itibaren yapılan yemekler yaşamaya devam etmektedir. Yine kadınların mutfaktaki rolleri dikkate alınarak kadınlardan alınan sözcükler tarihsel karşılaştırılmalı olarak verildiğinde eski Türk yemek kültürünün hem konar göçer kültüre ait et ve süt ürünlerinin hem de yerleşik hayata dair tahıl ürünlerinin aynı ölçüde yer aldığı görülür. Çünkü Hacıumur köyü Kırım Tatar göçmenlerinin yemeklerinin temelinde et, yoğurt ve un temel malzemeler olarak yer alır.

Kaynak Kişiler:

Sefer Çelik- 57 yaşında- Hacıumur Köyü doğumlu.

Müzeyyen Çelik- 84 yaşında- Hacıumur köyü doğumlu.

Rahime Akay- 63 yaşında- Hacıumur köyüne gelin olarak gelmiş.

Güzin Biçer-58 yaşında- Hacıumur köyü doğumlu.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

Araz, N. (1989). "Türk Yemek Töresi", İkinci Milletlerarası Yemek Kongresi Bildirileri Kitabı. Ankara: Güven Matbaası: 31-35.

BaşkRSI. Başkirsko-Russkiy Slovar (1958). Başkirskiy Filial İstitut İstorii, Yazıka i Literatura, Moskva: Akademiya Nauk SSSR.

RKKİpSİİ. Baskakov, N. (1967). Russko-Karakalpakskiy Slovar. Moskva: Sovetskaya Ensiklopediya.

BaşkTHzl. Ağışiv, M. İ., Ğibat B., Zinnur U. vd. (1993). Başkort Telenen Hüzlege, I-II, Moskova: Russkiy Yazık.

BM Kitābu Bulġatu'l Muştāk fi Lügati't-Türk ve'l-Kıfçak; Zajączkowski, A. (1958). Vocabulaire Arabe-Kiptchak de l'époque de l'Etat Mamelouk, Bulġat aş-Muştaq fi lügat at-Turkwa'l-Qıfçaq, II-émepartie. Le verbe, Zajączkowski, Ananiasz, Vocabulaire Arabe-Kiptchak de l'époque de l'Etat Mamelouk, Bulġat al-Muştaq fi lügat at-Turkwa'l-Qıfçaq, II-épartie, Le nom. II-ére partie Le nom, Warszawa: Polska Akademia Nauk Komitet Orientalistyczny.

DM Toparlı, R. (2003). Ed-Dürretü'l-MudiyyeFi'l-Lügati't-Türkiyye. Ankara: TDK Yay.

- DS Türkiye'de Halk Ağzından Derlemeler Sözlüğü (1968). XI. Ankara: TDK Yay.
- ED Clauson, G. (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford: Clarendon Press.
- Ercilasun, A. B. (1973). "-maç / -meç Eki Üzerine", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. 21, İstanbul: 83-87.
- Eren, H. (1999). Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. 2. bs. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- KBalkRSI. Tenişev, E. R., X. İdrisoviç S. (1989). Karaçaevo-Balkarsko-Russkiy Slovar. Moskva: Russkiy Yazık, 1989.
- Kırımli, H. (2011). Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kİ Caferoğlu, A. (1931). Kitābu'l- İdrāk li Lisāni'l-Etrāk. İstanbul: Evkaf Matbaası, 1931.
- KK Toparlı, R., Çögenli, M. S., Yanık N. H. (1999). El-Kavânînu'l-Külliyeye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye. Ankara: TDK Yay., 1999.
- KrmTTSI. Muzafarov, R., Muzafarov, N. (2018). Kırım Tatar Türkçesi-Türkiye Türkçesi-Rusça Sözlük, (Çev. Nariman Seyityahya), Ankara: TDK Yay.
- KumRSI. Bammatov, Z.Z. (1969). Kumıksko-Russkiy Slovar, Moskva.
- KzkTTüTSl. Koç, K., Bayniyazov A., Başkapan, V. (2003). Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ma'rufov, Z. v. d. (1981). Özbek Tiliniñ İzahli Lügati. I-II, Moskva: Özbekistan SSR Fanlar Akademiyası A.S. Puşkin Namidagi Til ve Adabiyat İnstitutı.
- NogRSI. Baskakov, N. A. (1963). Nogasyko-Russkiy Slovar. Moskva: İnostrannıñ İ Natsionalnıñ Slovary.
- Orucovun, Ə. vd. (1966-1987). Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügati, c. I-IV, Bakı: Azərbaycan Milli Elmler Akademiyası Nesimi Adına Dilçilik İnstitutu.
- Ögel, B. (1978). Türk Kültür Tarihine Giriş IV Türklerde Yemek Kültürü (Göktürklerden Osmanlılara). Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Özkan, N (2008). "Kırım Tatar Türkçesinin Yayılma Alanları", Turkish Studies, International Periodical Fort he Languages, Litature and History of Turkish or Turkic Volume 3/7 Fall 2008: 524-554.
- Özyetgin, A. M. (1996). Altın Orda, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi. Ankara: TDK Yay.: 658, 1996.
- RKKİpSI. Russko-Karakalpakskiy Slovar (1967). Moskva: Sovetskaya Ensiklopediya.
- TA Toparlı, R., Çögenli, M.S., Yanık, N. H. (2000). Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî. Ankara: TDK Yay..
- TatRSI. Tatarsko-Russkiy Slovar. (1966). Moskva: Sovetskaya Ensiklopediya.
- Tenişev, E (2001). Rahimoviç Grammatika Tyurkskih Yazıkov-Leksika. Roosiyskaya Akademiya Hayk İnstitut Yazıkoznaniya, Moskva: Hauka.
- Tietze Tietze, A. (2002). Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati (Spracheschichtliches und Etymologisches Wörterbuch Des Türkei Türkischen) Cilt1, A-E, İstanbul-Wien: Simurg Yayınları.
- _____. (2016). Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati Cilt 3, F-J. TÜBA Yayını Editörü: Semih Tezcan, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara.

_____. (2016). Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati Cilt 4, K-L, TÜBA Yayını Editörü: Semih Tezcan, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara.

_____. (2018). Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati Cilt 5, M-N, TÜBA Yayını Editörleri: Nurettin Demir, Emine Yılmaz, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2018.

_____. (2018). Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati Cilt 6, O-R, TÜBA Yayını Editörleri: Nurettin Demir, Emine Yılmaz, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara.

TMEN Doerfer, G. (1963-75). Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, I-IV, Wiesbaden: Frans Steiner Verlag GMBH.

TrkmDDSl. Türkmen Dilinin Düşündürişli Sözlüğü. (2016). c. I-II, Aşgabat: Türkmenistanın İlimler Akademiyası Magtımğulı Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitutu.

TrkmRSl. Baskakov, N. A., B. Atalyeviç Karriyeva, N. Ya. Hamzayeva. (1968). Türkmenko-Russkiy Slovar. Moskva: İzdatelstvo Sovetskaya Ensiklopediya Neşriyatı.

TS Tarama Sözlüğü. (1983). 6 c. Ankara: TDK Yay.

TTASl. Tatar Teleneñ Añlatmalı Süzlege. (1979). Kazan: Kazan Tataristan Kitap Neşriyatı.

TüSl. Türkçe Sözlük. (2011). 11. bs. Ankara: TDK Yay.

TZ Atalay, B. (1945). Ettuhfet-üz Zekiyye fil-Lûgat-it-Türkiyye. İstanbul: TDK Yay.

VEWT Räsänen, M. (1969). Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

YUDAHİN Yudahin, K. K. (2011). Kırgız Sözlüğü. çev. Abdullah Taymas, Birleştirilmiş 1. bs. Ankara: TDK Yay.

YUygTüSl. Necipoviç, N. E. (2008). Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü. (Çev. İklil Kurban). Ankara: TDK Yay.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-0088-8199

Pandemi Sonrası Blockchain ve Muhasebe

Öğr. Gör. Ayşe Güneş¹

¹*Dumlupınar Üniversitesi, Gediz Meslek Yüksek Okulu, İşletme Bölümü*

Özet

Sanayi devrimi ile başlayan hızlı değişim ve dönüşümün internet ve teknolojinin etkisi hız kazanması ile birlikte pandemi krizi sonrası tarifi zor olan bir hız kazanmıştır. Bu gelişmeler hayatın her alanını etkilemektedir. Bu alanlardan önemli olanlardan birisi de muhasebe olduğu ifade edilebilir. Bu çalışma, akademik araştırma makalelerini, proje raporlarını ve teknolojinin muhasebe alanındaki uygulamalarını ele alan web sitelerini gözden geçirerek blockchain teknolojisini ve muhasebe güvenini ile muhasebe mesleği üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlamaktadır. Araştırmanın sonucunda, çalışma, teknolojinin temel özelliklerini ve bunların muhasebe ve muhasebe mesleğinin güvenini nasıl etkileyip değiştirebileceğine dair genel bir bakış sunmaktadır. Ayrıca, teknolojinin mevcut sınırlamaları hakkında ilgili akademik ve profesyonel görüşleri sentezleyerek, çalışma, yakın gelecekte meslek için gerçek etkilerini ele almaktadır. Bu etkilerin olumlu ve olumsuz etkilerinin olduğunu ifade edilebildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Muhasebeleştirme, Blockchain Teknolojisi, Şeffaflık

Blockchain and Accounting Afterthe Pandemic

Abstract

With the rapid change and transformation that started with the industrial revolution, the effect of internet and technology gained speed, which is difficult to describe after the pandemic crisis. These developments affect every aspect of life. It can be stated that one of the most important of these areas is accounting. This study aims to explore blockchain technology and its effects on accounting trust and the accounting profession by reviewing academic research articles, project reports, and websites that deal with technology's applications in accounting. At the conclusion of the research, the study provides an overview of the key features of technology and how these can affect and change the trust of accounting and the accounting profession. Furthermore, by synthesizing relevant academic and professional views on the current limitations of technology, the study addresses its real implications for the profession in the near future. It has been observed that these effects have positive and negative effects.

Keywords: Accounting, Blockchain Technology, Transparency

GİRİŞ

Blok zinciri, son zamanlarda teknoloji endüstrisi ve iş dünyası liderleri tarafından yıldız sanayi devrimi 4.0 teknolojilerinden biri olarak çok fazla küresel ilgi ve kredi aldı. İnternette bu yana en yıkıcı teknolojilerden biri (Yermack 2017) ve hatta “oyun değiştirici” (Andersen 2016) olarak kabul edildi. Teknoloji, başlangıçtaki popülaritesini, güven için merkezi otoriteye ihtiyaç duymadan üyeler arasında sınır ötesi ödemeleri yürütmek için eşler arası bir ağ kullanan bir değişim aracı olan bitcoin kripto para birimine borçludur. Blok zinciri, her bir düğüm (blok zincirindeki katılımcı) arasında birden fazla kopya halinde bulunan dağıtılmış bir defteri temsil eder ve mutabakat protokolü her bir düğüm tarafından onaylandıktan sonra işlemlerin şeffaf sıralı kaydına izin verir. Kaydedilen işlemler, her bir düğümdeki defterin tüm kopyalarını değiştirmek için gereken muazzam bilgisayar işlem gücü nedeniyle neredeyse değişmez. Bu, teknolojinin birçok kuruluş, düzenleyiciler ve hükümet yetkilileri için oldukça çekici olmasını sağlayan ana özelliğidir.

Teknoloji, depolama, iletim ve değişim, güvenlik ve veri işleme süreçlerinde uygulama bulabilir. Otomasyon ve daha düşük işlem maliyeti sayesinde teknolojinin, finans sektöründe sınır ötesi ödemeler, sigorta, küresel tedarik zinciri lojistiği, sağlık ve enerji gibi birçok sektörü dönüştüreceği düşünülmektedir (Grewal-Carr ve Marshall 2016). Deloitte (2018), 2018'de 1000'den fazla blok zinciri bilgili yöneticiyle yapılan küresel bir ankette, momentumda öğrenme ve keşfetme odağından pratik iş uygulamalarını belirleme ve oluşturmaya doğru bir değişim olduğu sonucuna varmıştır. Finansal hizmetler sektörü, blok zinciri için kullanımların geliştirilmesinde öncülük ederken, diğer sektörler ve endüstriler daha temkinli olmaya devam ediyor ve teknolojiyi keşfetmeye devam ediyor. Blok zinciri teknolojisi, hükümet ve düzenleyici makamların vergi toplamasına, pasaport çıkarmasına, tapu kayıtlarını düzenlemesine, takas sistemleri kurmasına, bütçe uygulaması için şeffaflığı izlemesine ve artırımına yardımcı olma potansiyeline sahiptir. Örnek olarak, Avustralya Menkul Kıymetler Borsası blok zinciri teknolojisini benimsemiştir ve bunu 2021 yılına kadar hissedarlığı kaydetmek ve öz sermaye işlemlerinin takasını ve mutabakatını yönetmek için kullanmaya başlamayı planlamaktadır (ASX 2018). Birleşik Arap Emirlikleri, 2021 yılına kadar hükümet işlemlerinin %50'sinin blok zincirinde olması için vizyoner bir strateji geliştirdi (Deloitte 2018).

Teknoloji, kendi başlarına yatırım yapan ve teknolojiyi keşfeden ve gelecek için blok zinciri danışmanlık ve güvence hizmetlerine hazırlanan konsorsiyumlara katılan Big-4 ve diğer küresel muhasebe firmalarının tüm dikkatini çekti. Deloitte, 2014 yılında blockchain ile çalışmaya başladı ve Rubix olarak bilinen “tek duraklı blockchain yazılım platformunu” sundu (Andersen 2016). Rubix küresel ekibi, 20 ülkede 800'den fazla istihdam sağlıyor ve kuruluşlara ve hükümetlere kurumsal düzeyde blok zinciri çözümleri sunmayı hedefliyor. İlaç tedarik zinciri, dijital kimlik, sınır ötesi ödemeler, ticaret finansmanı, mülk kayıtları, sadakat ve ödül programları vb. kapsayan 30'dan fazla blok zinciri prototipi geliştirdiler. blok zinciri denetimi.

Başka bir Büyük Dörtlü firma olan KPMG, finans sektöründe, sağlık hizmetlerinde ve devlette blockchain teknolojisinin stratejik olarak benimsenmesi için müşterilere danışmanlık hizmetleri sağlama konusunda Microsoft'a katıldı. Aralık 2019'da, müşterilere tedarik zinciri boyunca şeffaflık ve izlenebilirlik sunan KPMG Origins adlı blok zinciri tabanlı ayrı bir ürünü başarıyla piyasaya sürdü (KPMG 2019). 2017 yılında EY, EY Ops Chain'i başlattı ve sağlık hizmetleri, finansal hizmetler ve varlık yönetimi, tedarik zinciri ve satın almanın yanı sıra devlet harcamaları ve kamu finansmanında gelişmiş şeffaflık alanlarındaki iş süreçleri için bir blok zinciri çözümü sunmaya başladı. Açıkça görülüyor ki, Büyük Dörtlü muhasebe firmaları yalnızca muhasebe ve güvence etkilerine odaklanmıyor ve teknolojinin kullanımını keşfetmeye ve iş, finans, sigorta, enerji ve kamu yönetimi gibi farklı alanlarda danışmanlık hizmetleri sunmaya çalışıyor.

Birçoğu, blok zincirin muhasebe mesleğini de bozacağı ve muhasebe bilgi sistemlerinin tasarımını, finansal tablo sahtekarlığını önleyerek, maliyet verimliliğini, denetim ve güvencenin zamanındalığını ve kapsamını artıracığı görüşünü paylaşıyor (Kokina et al. 2017, Dai ve Vasarhelyi 2017, Dai ve Vasarhelyi 2017, EBM ve AICPA 2017). Bununla birlikte, teknolojinin muhasebe mesleğinin yararına kullanılması ve uygun olgunluğa erişilmesi için ele alınması gereken bazı zorluklar vardır. Bu zorluklar, ölçeklenebilirlik (Aranda 2017, O'Leary 2017, Kokina ve diğerleri 2017), işlem işleme maliyetleri ve verimliliği (Coyne ve McMickle 2017, 108), birçok farklı durumda birlikte çalışabilirlik ile ilgilidir.

Bu çalışma, akademik araştırma makalelerini, proje raporlarını ve teknolojinin muhasebe alanındaki uygulamalarını ele alan web sitelerini gözden geçirerek blok zinciri teknolojisini ve muhasebe ve güvence mesleği üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlamaktadır. Araştırmanın sonucunda, çalışma, teknolojinin temel özelliklerini ve bunların muhasebe ve güvence mesleğini nasıl etkileyip değiştirebileceğine dair genel bir bakış sunmaktadır.

1. Blok Zinciri Nedir?

Bir blok zinciri en iyi şekilde, oluşturulmasından bu yana tüm işlemleri sıralı sürekli arşivde kaydetmek için tasarlanmış eşler arası dağıtılmış dijital defter olarak tanımlanabilir. Defterin dağıtılmış doğası, işlem işleme sürecini kontrol etme gücüne sahip tek bir otorite veya kuruluş olmadığı anlamına gelir. Konsept ilk olarak Haber ve Stornetta (1991) tarafından, belgenin daha fazla kopyalanma şansı olmadan yaratıcının mülkiyet haklarını korumak için fikri dijital mülkiyetin oluşturulmasına zaman damgası eklemek için bu fikri öneren tarafından tanıtıldı. Konsept, Nakamoto'nun (2008) küresel finansal işlemlere aracılık eden eşler arası elektronik nakit sistemi için bitcoin önerisi ile yeni bir ivme ve dünya çapında popülerlik kazandı. Blok zincirinin altını çizen bitcoinler, her biri hash işleviyle bağlanan 10mb'ye kadar bloklarda para birimiyle yapılan işlemleri kaydeder.

Nakamoto (2008) tarafından açıklandığı gibi, ağ her çalıştığında, yeni işlemler başlatılır ve ağdaki tüm düğümlere yayınlanır, burada her bir düğüm işlemleri bir blokta toplar. Blokta "Nonce" veya rastgele bir sayı kullanılır ve iş kanıtı algoritması ile ilgilidir. Öyle bir özelliği vardır ki, bloktaki diğer bilgilere eklendiğinde belirli sayıda baştaki sıfır ile bir hash oluşturur. Başarılı düğüm karmayı bulduğunda, ağdaki diğer düğümler tarafından doğrulanır. Hash'i bulmak ve yeni bitcoin ile ödüllendirilmek için maliyetli hesaplama süreci, sözde çalışma kanıtı süreci, bilgisayar korsanlarının blok zincirini hileli verilerle güncellemesini sağlayan şeydir. Önceki bir girişi değiştirerek geriye dönük olarak bloklardaki bilgileri taklit etme girişimi, sonraki tüm bloklarda dizide değişikliğe neden olacaktır; bu, sonraki blokları çıkarmak için önemli miktarda işlem gücü kullanan ağdaki diğer düğümler tarafından gözetilmeden gerçekleştirilmesi imkansızdır. Bu nedenle, bitcoin blok zincirinin açıklanan yapısı, ademi merkezîyetçilik, güçlü kimlik doğrulama ve kurcalamaya karşı direnç özelliklerine sahiptir (Dai ve Vasarhelyi 2017, CPA Canada ve AICPA 2017, Yermack 2017).

Blok zincirinin benzersiz özelliklerinden biri, defterin tam kopyalarının ağdaki her aktif düğümde tutulması özelliğidir. Bu nedenle, bir düğüm çevrimdışı olursa, defter diğer tüm katılımcılar tarafından kolayca kullanılabilir, bu nedenle tek bir başarısızlık noktasından kanıt tasarrufu sağlar.

Bitcoin blok zinciri, izinsiz veya halka açık bir blok zinciridir, ancak teknoloji, kuruluşlar içinde özel olarak işlemleri kaydetmek için kullanılabilir. Ayrım, ağa katılmasına izin verilen ve blokları okuyup doğrulayabilen veya konsensüs protokolünü yürütebilen ve defteri sürdürebilen tanımlanmış izinler aracılığıyla yapılır. Genel blok zincirleri, işlemlerin bütünlüğünü doğrulamak için herhangi birinin görmesi, başlatması veya konsensüs sürecine katılması için herhangi bir kısıtlama olmaksızın bloktaki işlemlerin (anahtar ayrıntılar şifrelenmiş olmasına rağmen) kamuya açık olarak görülmesine izin verir.

Bu merkezi olmayan konsensüs sistemi, merkezi otoritenin çalışmasına güvenmek yerine teknolojiye kaynaklanan halktan gerçek güvenin faydalarını sağlar. Bununla birlikte, iş ortamında halka açık blok zincirlerinin kullanılmasının sakıncaları vardır. Şifrelenmiş işlemlerin bile ifşa edilmesi, rakiplere iş zekası potansiyeli sağlayabilir (O'Leary 2017, 143, Dai ve Vasarhelyi 2017, 12, Wang ve Kogan 2018). İşlemlerin tam geçmişi kamuya açık kalır ve şifrelenmiş verilerden işlem taraflarını belirlemek oldukça zor olsa da, bir tarafın olası bir yan kimliği, tüm işlem geçmişini ifşa edecektir (CPA Kanada ve AICPA 2017). Özel bir blok zincirinde katılımcılar, yapılandırılmış bilgi setini okuma ve doğrulama erişimi sağlanan tek bir kuruluştan veya organizasyon konsorsiyumlarından sınırlı ve önceden seçilmiştir.

Bitcoin ortaya çıktığından beri, blok zincir teknolojisi, topluluk tarafından blok zinciri 1.0, 2.0, 3.0 ve 4.0 olarak işaretlenen birkaç aşamada gelişti. Blok zincirinin ilk aşaması, kripto para birimi ve para transferi ve uluslararası ödeme sistemindeki değişiklikler yoluyla finansal sistemler için potansiyel bozulma ile ilgilidir. Kripto para birimlerinin ayırt edici özelliği, halka açık bir blok zinciri aracılığıyla merkezi olmayan kontrolleridir (Barnes 2019). Blockchain 2.0, bir sözleşmede tanımlanan şartlar karşılandığında otomatik olarak yürütülen blok zincirindeki küçük özerk bilgisayar programlarını temsil eden akıllı sözleşmelerdir. Sözleşmeleri blok zincirindeki programlar olarak kodlamanın avantajı, kurcalama olmadan mükemmel yürütmedir. Amaç, yürütme maliyetlerini azaltmak, sözleşmenin yerine getirilmesinin doğrulanması, tahkim ve dolandırıcılığın önlenmesidir (Dai ve Vasarhelyi 2017, 9, Kiviat 2015, Peters ve Panayi 2016).

Ethereum Blockchain, teknolojinin gelişiminin bu aşamasının en popüler örneğidir. Akıllı sözleşmeler, ticaretin para biriminden diğer varlıklara (menkul kıymetler, dijital varlıklar ve diğer maddi olmayan varlıklar) genişletilmesine ve fiziksel varlıkların tokenleştirilmesine izin verir. Bir belirteç, sahiplik de dahil olmak üzere varlık hakkında ayrıntılı bilgileri kaydetmek ve blok zinciri dağıtılmış defter aracılığıyla yeni işlem kayıtları aracılığıyla mülkiyet devrini kolaylaştırmak için kullanılabilen, temel alınan bir nesnenin dijital bir temsilidir. Jetonlar, sanat, finansal araçlar, kâr payı gibi belirli nadir mülklerin mülkiyetini parçalara ayırma fırsatı sunar ve bu da değer yaratmaya ve yeni yollarla güvenle değiş tokuş etmeye olanak tanır (Vaidyanathan 2017).

Blockchain 3.0, blockchain sistemlerini finansal ve iş uygulamalarından Dapps'e (merkezi olmayan uygulama) doğru genişletiyor, tek bir hata noktası olmadan merkezi olmayan ağda depolanan uygulamalar. Geleneksel ve Dapps arasındaki fark, geleneksel uygulamaların arka uç kodunun belirli bir kuruluş tarafından kontrol edilen merkezi sunucularda çalışmasıdır. Blockchain 4.0, internetin başlangıcında kendi IP adresine sahip olan her bilgisayar gibi her makinenin, sensörün veya çeşitli cihazın bağlı olduğu ve kendi IP adresine sahip olduğu endüstride kullanılabilen blok zinciri anlamına gelmektedir (Mezni 2018). Makineler etkileşime girer, rapor verir ve bekleme modunda çalışır ve kendi performanslarını değerlendirebilir, önemli üretim parçalarını sipariş edebilir veya bunların değiştirilmesini sağlayabilir. Blok zinciri, kuruluşlar içinde ve arasında özerk çalışan makineler arasındaki iletişim ve diyalog platformunu temsil edecek.

2. Muhasebe ve Güvence için Blok Zincirinin Olası Etkileri

Son 40 yılda birçok teknolojik ve BT yeniliği muhasebede gerçek bir uygulama bulmuş ve işlemlerin daha verimli ve güvenli işlenmesine ve muhasebe bilgilerinin raporlanmasına katkıda bulunmuştur.

Bununla birlikte, dünya çapında muhasebe hala geleneksel çift girişli defter tutma yaklaşımına dayanmaktadır. Çift kayıt sisteminin sonucu olan finansal tablolar, muhasebe kayıtlarını test etmek ve finansal raporlamaya güvenilirlik sağlamak için bağımsız bir üçüncü tarafa (denetçiler) ihtiyaç duyar. Blok zinciri teknolojisi, pratik evrim ve üçlü girişli muhasebe mekanizması olarak bilinen şeyin iyileştirilmesi yoluyla muhasebeyi temelden değiştirebilir (Grigg 2005). Tarafsız araçların her iki taraf işlemi yetkilendirdiği ve ek giriş kaydı oluşturan bir sistemdir. Blok zinciri, dağıtılmış defterde birden fazla taraf tarafından yürütülen geliştirilmiş

fikir birliği protokolü mekanizması aracılığıyla aracının yerini alabilir. Bu, işlemlerin şeffaf bir şekilde doğrulanmasını sağlar ve girişlerin kurcalanmasını önler (Dai ve Vasarhelyi 2017, O'Leary 2017, Schmitz ve Leoni 2019).

Şu anda çoğu büyük şirket, işlem kaydının otomasyonuna ve karar verme için zamanında ve doğru verilerin sağlanmasına izin veren ERP çözümlerini kullanıyor. ERP sistemleri, işlem doğrulama ve depolama gücünün dağıtıldığı blok zincirinden farklı olarak merkezi mimari olarak düzenlenmiştir. Doğrulama gücünün dağılımı, tek hata noktası riskini önemli ölçüde azaltır (Peters ve Panayi 2016). ERP muhasebe sistemleri, muhasebe girişlerini geriye dönük olarak değiştirme riskini azaltan iç kontrol prosedürlerini içerir. Yine de, bu tür geleneksel defter ortamında, yönetim, aşağı yukarı, geriye dönük ek girdiler göndererek muhasebe bilgilerini değiştirebilir. Bir ERP ortamında, mimaride, işlemin gerçek niteliğini herkese açık olarak doğrulamak için katı bir gereklilik yoktur. Bununla birlikte, blok zincirinin benimsenmesi, geleneksel defterin yerine, birden fazla tarafın işlemleri kaydedilmeden önce doğrulayacağı, genel izimli defter ile değiştirerek verilerin kurcalanmasını önleyebilir. Dai ve Vasarhelyi'ye (2017) göre blok zinciri, ERP sistemi içinde bir muhasebe modülü rolünü oynayabilen veya sistemdeki mevcut muhasebe modülü ile birlikte ayrı olarak kullanılabilen yeni bir veri tabanı türü olarak düşünülebilir.

Muhasebe sürecinin verimliliğini daha da artırmak ve finansal raporlama gereksinimlerine uymak için akıllı sözleşmeler muhasebe blok zincirinde kullanılabilir. Muhasebe standartlarından türetilen muhasebe kurallarını kodlamak için akıllı bir sözleşme kullanılabilir. Altı çizili işlemler (Dai ve Vasarhelyi 2017, CPA ve AICPA 2017, Yermack 2017, O'Leary 2018, Schmitz ve Leoni 2019) tarafından belirli kriterler karşılandığında işlemlerin otonom olarak kaydedilmesine izin verecektir. Örneğin, bir envanter kaleminin net gerçekleştirilebilir değer maliyetin altına düştüğünde, kodlanmış muhasebe kuralına sahip akıllı bir sözleşme, kalemin maliyet değerinin bağımsız olarak ayarlanmasını kaydeder. Dai ve Vasarhelyi (2017), akıllı sözleşmelerin önemli rol oynadığı bir blok zincirindeki muhasebe ekosistemini tanımlamaktadır.

Muhasebe süreçlerini izleyecek ve önceden belirlenmiş kurallara göre düzeltici eylemleri kusursuz bir şekilde uygulayacak akıllı sözleşmeler aracılığıyla iç kontroller uygulanabilir. Fatura ödemelerinin otomatik olarak işlenmesi ve kaydedilmesi, çalışanların görevlendirmelerinin tamamlanmasının izlenmesi ve dinamik maaşların ödenmesi için kullanılabilirler. Akıllı sözleşmeler, fiziksel nesnelerin koşullarını ve etkinliklerini yakalayacak IoT (nesnelerin interneti) teknolojileriyle birleştirilebilir. Nesne, yani envanter öğesi depodan ayrıldığında, IoT sensörü, blok zinciri defterine bir satış kaydı gönderecek akıllı sözleşmeyi yürüten bilgileri gönderir.

İlişkili taraf işlemleri ve emsallere uygunluk ilkesine uyum, teknolojinin vergi makamlarına veya alacaklılar ve azınlık hissedarları gibi diğer paydaşlara fayda sağlayabileceği bir başka alandır. Yermack'e (2017, 18) göre, halka açık bir blok zincirinde gerçek zamanlı muhasebe, yönetim için baskı sağlayabilir ve halka açık gözlemcilerin şüpheli varlık transferlerini tespit etme yeteneğinin artması nedeniyle, işlemleri ve kârları firmalardan uzaklaştırma yeteneklerini sınırlayabilir. Şirketlerin, ilişkili taraf işlemlerini dikkate alan mevcut uyum yaklaşımına kıyasla, işlemlerinin doğasını daha fazla borçla açıklamak için daha fazla maliyeti olacaktır; burada açıklama kuralları, yönetime ilişkili taraf işlemlerini kendi kendine rapor edip etmeyeceğine karar vermek için daha fazla seçenek sunar.

Blok zinciri, önemli zorlukların yanı sıra denetim ve güvence mesleği için fırsatlar da getirebilir. Denetçilerin günümüz görevlerindeki yaklaşımı, otomasyon ve veri analitiğine doğru evriliyor. Blok zinciri teknolojisi birlikte uygulanırsa, güvence prosedürlerinin muhasebe uzmanları tarafından tasarlanma ve yürütülme biçiminde önemli değişiklikler başlatabilir. Denetim için, blok zincirinin değişmez kayıtları, kötü niyetli eylemlerin yozlaştırıcı eylemlerine eğilimli kapsamlı bir denetim izi anlamına gelir.

Herhangi bir kullanıcının önceki işlem verilerini değiştirmesi blok zinciri tabanlı muhasebe sisteminde çok daha zordur. Vaidyanathan'a (2017) göre bu, denetim için maliyet düşüşleriyle sonuçlanabilir ve dolandırıcılık tespiti ile ilgili maliyetleri azaltabilir. Ayrıca, denetçiler, tüm işlemlerin gözden geçirilmesinin maliyetleri ve etkin bir denetimin tamamlanması gereği nedeniyle, mali tabloların denetimini gerçekleştirirken geleneksel olarak örnekleme güvenmişlerdir. Tüm şirket işlemlerinin dağıtılmış deftere kaydedilmesi, denetçilerin istisna raporlarını gözden geçirerek tüm işlemleri test etmesine izin verebilir.

Bir denetim sözleşmesinin zamanlaması ile ilgili olarak, geleneksel olarak bu daha çok yıllık bir uygulamadır. Yıl sonundan sonra ihtiyaç duyulan çalışmaların çoğu için denetçiler raporlar, muhasebe kayıtları ve diğer belgeleri alırlar. Verileri hazırlamaya ve uzlaştırmaya, analiz yapmaya, planlamaya ve ardışık olarak denetim prosedürlerini uygulamaya başlarlar.

Ayrıca, denetçilerin farklı müşterilerle bir denetim görevi planlaması gerektiğinde, gerçekleştirilen veri toplama, kaydetme ve raporlama etrafındaki benzersiz düzenlemeleri anlamak için harcanan önemli bir denetim süresi vardır. Denetçilere her seferinde farklı türde hesap mutabakatları, düzeltme yevmiye kayıtları, destekleyici elektronik tablolar ve farklı elektronik ve manuel formatlardaki diğer dosyalar sağlanır. Bu ayarlar hem müşteri hem de denetçi için çok emek yoğun ve zaman alıcı hazırlık faaliyetlerine katkıda bulunur. Bununla birlikte, işlemler bir blok zincirine kaydedildiğinde, denetçilerin verileri elde etmek ve uzlaştırmak için fazla zaman harcamasına gerek kalmaz. İşlem doğrulama için blok zincirinin kullanılması, işlemler düzenlenip kaydedildikten hemen sonra yıl boyunca sürekli veya neredeyse gerçek zamanlı denetime neden olabilir (PWC 2017, Vaidyanathan 2017, Schmitz ve Leoni 2019, 337).

Kesin olarak, denetçiler tarafından alacakları, borçları ve diğer işlem bakiyelerini ve ayrıntılarını teyit etmek için kullanılan teyit prosedürleri, blok zinciri teknolojisinin benimsenmesiyle ortadan kalkacaktır. Ayrıca, blok zincirine kaydedilen işlemlerle ilgili tüm belgeler üçüncü şahıslar tarafından doğrulanacağı için denetçilerin bir denetimde elde ettiği kanıtların kalitesi artacaktır. Teknoloji tarafından sağlanan işlemlerin gerçek zamanlı izlenmesi, denetçilerin işin doğasını, işlem eğilimlerini daha iyi anlamalarına ve iş ve finansal riskleri derhal belirlemelerine yardımcı olabilir.

Daha fazla şirket blok zinciri teknolojisine geçmeye karar verirse ve muhtemelen birçok farklı değişikende gelişmezse, finansal raporlama ve denetimin verimliliğinde ve etkinliğinde bir artış potansiyeli vardır (CPA Canada ve AICPA 2017, Kokina et al. 2017), 94, Vaidyanathan 2017). Artan verimlilik ve etkinlik, işlemin kaydedilmesi ile elde edilen bilgiler üzerinde sağlanan güvence arasındaki gecikme süresinin azalmasının basit bir sonucu olacaktır. Denetçiler, zaman kazandıracak ve güvence sürecinde insan hatası riskini azaltacak işlem mutabakat prosedürlerinin otomasyonu için akıllı sözleşmeler, kapsamlı denetim analitiği ve makine öğrenimi yetenekleri kullanılabilir (Kokina ve diğerleri, 2017, Schmitz ve Leoni 2019).

Ancak, her işlemin akıllı sözleşmelerle doğrulanması ve uzlaştırılması pek olası değildir. Karmaşık muhasebe tahminlerini ve yönetim tarafından uygulanan diğer yargıları analiz etmek için denetçinin mesleki yargısı için güçlü bir gereklilik olacaktır. Bunlar genellikle gerçeğe uygun değeri ve diğer değerlemeleri veya değer düşüklüğü testini ve değer düşüklüğü karşılığının muhasebeleştirilmesini içerir. Bu tür tahminler şirkete özeldir ve mutlaka üçüncü bir tarafın doğrulamasına tabi değildir.

Akıllı sözleşmelerin, farklı varlık suistimali vakalarını azaltmak için uygulanan kontrol prosedürlerinin yerini alıp alamayacağı şüphelidir. Güvenilir blok zincirinde kaydedilen işlemlerin varlığına dair yeterli ve uygun kanıt toplamak açısından, işlemin başladığını doğrulamak için üçüncü taraf olarak denetçinin devreye girmesi gerekecektir (Coyne ve McMickle 2017, Dai ve Vasarhelyi 2017, Schmitz ve Leoni 2019). Denetçilerin, blok zincirinde kaydedilen bilgilerin fiziksel dünya ile tutarlılığını doğrulaması gerekecektir.

İşlemin blok zincirine basit bir şekilde kaydedilmesi ve fikir birliği protokolü aracılığıyla başarılı doğrulama, işlemin gerçek dünyada gerçekleştiği anlamına gelmez. Yine de taraflar arasındaki, gizli ilişkili taraflar arasında yürütülen veya sadece hileli veya yasadışı olan yan anlaşmalarla bağlantılı olabilir. Denetçiler için, teknolojiyi uygulayan kuruluşu denetlerken, müşterinin teşvikleri, kod kalitesi, protokol değişiklikleri ve emsaller arasında tahsis edilen yetkiler dahil olmak üzere blok zinciri çevreleyen iç kontrollere odaklanmak giderek daha önemli hale geliyor.

Bazı araştırmacılar, muhasebecileri ve denetçileri gelecek için gereksiz veya gereksiz kılmak için önemli olan blok zinciri teknolojisinin etkisini göz önünde bulundurarak daha radikal görüşler dile getirdiler (Ovenden 2017, Patil 2017, Yermack 2017). Firmanın işlem ve muhasebe verileri, kamuya açık veya izinli bir blok zincirine kaydedilebilir ve ilgili tüm tarafların herhangi bir zamanda gelir tabloları ve bilançolar üzerindeki muhasebe verilerini toplamasına olanak tanır. Görünen o ki, finansal tabloların hazırlanmasında yönetimin dürüstlüğüne ve denetçilerin güvenilirlik sağlamak için çabalarına ve yargılarına güvenmeye gerek yoktur.

3. Blok Zincirinin Sınırlamaları

Blok zincirinin, teknolojinin potansiyelini tanıyan birçok endüstri, işletme, hükümet ve düzenleyicinin dikkatini çektiği tartışılmaz. Teknoloji konusunda bilgili iş liderleri arasında teknoloji etrafında büyüyen bir yutturmaca da var. Bununla birlikte, teknolojinin doğası gereği, teknolojinin beklenen faydalarının çoğu, yakında gerçeğe dönüşmenin uzun bir yoludur (Aranda 2017). Araştırmacılar genellikle işlemler (ölçeklenebilirlik), işlem gücü ve işlem maliyetleri, birlikte çalışabilirlik, blok zincirinin gizliliği ve güvenliği için üretim süresini vurgulamaktadır (Aranda 2017, Coyne ve McMickle 2017, Kokina ve diğerleri. 2017, 94).

3.1. Teknolojinin ölçeklenebilirliği

Tasarım gereği blok zinciri, doğrulama sürecinin hesaplama açısından yoğun olduğu işlemleri doğrulamak için fikir birliği mekanizmasını kullanan merkezi olmayan bir bilgisayar ağıdır. Örneğin, Bitcoin ortalama olarak saniyede yaklaşık 4 işlemi, 7 tps'ye kadar bir verimle (<https://www.blockchain.com>'a göre) gerçekleştirir. İşlemleri işleme kapasitesi, yerleşim ağları ve sistemleri saniyede binlerce işlem gerçekleştiren finansal kurumların işlem gereksinimleriyle kıyaslanamaz. Örneğin, Visa Inc. tarafından küresel ödeme işlemlerini işlemek için kullanılan ağ olan Visa Net, 65.000'e kadar işlem mesajını işlemek için test edilmiş kapasiteye sahip ortalama 1.700 tps'dir (Visa Inc. 2019).

Bu sözde blok zincirinin ölçeklenebilirliği sorununu çözmek, finans endüstrisinde acemi teknolojinin daha geniş ve daha hızlı benimsenmesi için esastır. İşlemlerin çıkış süresi, özellikle birbirine bağlı birçok kuruluş arasında birlikte çalışabilirliği artırmak için tek bir blok zinciri standardı izlenecekse, muhasebe sistemleri için blok zinciri çözümünü düşünen kuruluşlar için önemli bir konudur. Ölçeklenebilirliğin bir başka yönü de boyut ve depolama gereksinimleridir, çünkü tüm işlemlerin bulunduğu defterin bir kopyası ağdaki her katılımcı tarafından tutulur. Katılımcı sayısı arttıkça, defterin boyutu da büyüyecektir. Genel blok zincirlerinin aksine özel izinler için, ağdaki sınırlı sayıda katılımcı ve defterin kopyaları nedeniyle ölçeklenebilirlik sorunu daha az vurgulanır. Bununla birlikte, müşteriler ve satıcılar gibi birçok karşı tarafı olan büyük şirketler için, izinli blok zinciri bile daha fazla hesaplama ve depolama kaynağına olan ihtiyacı artırıyor.

Blockchain ölçeklenebilirliği sorunu için en umut verici çözümlerden biri Lightning Network'tür (<https://lightning.network/>). Doğrudan bir kanal aracılığıyla zincir dışı iki katılımcı arasında birbirini takip eden birden fazla işlemin işlenmesini sağlayan bir blok zincirine ek bir katman görevi gören bir çözümdür. Bu çözümün kullanımı yoluyla işlemleri işlemek için blok zinciri kapasitesi saniyede milyonlarca işleme yükseltilebilir (Kokina ve diğerleri 2017, 94). Ayrıca, MIT ve diğer altı üniversite, blok zinciri tabanlı bir çevrimiçi ödeme sistemi ve saniyede

10.000 işleme kadar işlem hacmine sahip yeni Unit-e kripto para birimi üzerinde çalışıyor (Mearian 2019).

Bu blok zinciri, hesaplamalı iş yükünü eşler arası ağda yaymak için kullanılan yeni bölümlene yöntemleriyle çok daha verimli olan hisse kanıtı konsensüs mekanizmasını kullanacak. Bu umut verici çözümler mevcut olana kadar, işlemlerin işlem süresi, teknolojinin daha geniş kabulü ve muhasebe sistemleri uygulaması için bir sınırlamadır. Ölçekli blok zinciri çözümünün uygulanmasının potansiyel faydalarına kıyasla blok zincirini ölçeklendirmek için bu girişimlerin yeterince düşük maliyetlere sahip olması önemlidir.

3.2. İşlem Maliyetleri

Özellikle iş kanıtı konsensüsünü kullanan halka açık blok zincirlerinde işlemleri doğrulamak için ağdaki her düğüm, blok zinciri verilerinin kendi kopya versiyonunda aynı görevleri gerçekleştirir. Bu nedenle, iş kanıtı, bilgisayar işlem gücünün yüksek tüketimi ve işlemleri gerçekleştirmek için gereken elektrik nedeniyle muhasebe işlemlerini izlemek için geleneksel ERP sistemine kıyasla önemli ölçüde verimsizdir (O'Leary 2017). Proof-of-stake doğrulama yöntemi uygulanırsa bu zorluk çözülebilir. Bu fikir birliği mekanizmasında işlemler, bir matematik problemini çözmeye ayrılmış bilgi işlem gücüyle doğrulanmaz.

Bloklar, katılımcının hissesini (zenginliğini) dikkate alan olasılıksal algoritmaya dayalı blok zincirinde katılımcı tarafından çözülmek üzere atanır (Kokina et al. 2017). Ağda daha fazla hisseye veya yatırıma sahip olan katılımcılar, ağın korunmasına ve hissenin değerinin korunmasına daha fazla ilgi gösterir. Dai ve Vasarhelyi'ye (2017) göre, büyük kurumsal organizasyonlarda blok zinciri mekanizmalarının benimsenmesi, büyük depolama sistemlerinin geliştirilmesine, daha geniş bant genişliği iletimine ve bilgisayar işleme güçlerinin genişlemesine bağlı olacaktır. Bu nedenle, yönetimin, yeterli şeffaflığı sağlamak ve kaynakların aşırı kullanımını önlemek için blok zinciri sisteminden geçmesi gereken muhasebe verilerinin ne olduğunu değerlendirmesi gerekecektir.

3.3. Blok Zincirinin Birlikte Çalışabilirliği

Birçok işletme, bir taraftan diğerine eş zamanlı olarak ayrı defterlerine kaydedilmesi gereken önemli miktarda değer taşıyan işlemlerle günlük olarak etkileşime girer. Tüm taraflar aynı blok zincirindeyse veya aynı veritabanına erişmeyi daha basit hale getirmek için verimlilik avantajlarından yararlanır. Tarafların benimsemesi için birçok blok zinciri sistemi geliştirildiğinden, birlikte çalışabilirlik sorunu artmaktadır. Çeşitli endüstrilerde, birçok blok zinciri, birçok farklı kuruluş tarafından bireysel olarak geliştirilmektedir.

Grewal-Carr ve Marshall (2016), bu durumun dağıtık defterlerin amacını boşa çıkardığını, ağ etkilerinden yararlanmadığını ve daha az verimli olduğunu vurgulamaktadır. Blok zinciri teknolojisi, tüm tarafların aynı genel veritabanına erişimi varsa, işlemin birden fazla işlem tarafının kayıtlarına aynı anda kaydedilmesine izin verir. Teknoloji meraklısı şirketler için bile, blok zinciri tabanlı bir muhasebe sistemi uygulamaya karar verildiğinde, şirket, kaç müşterisinin ve iş ortağının bu sisteme katılmayı kabul edeceğini değerlendirmelidir.

Aksi takdirde şirket, yatırım getirisi azaltılmış veya blok zincirinin yeterince yararlanılmamış faydaları olan çift sistemler çalıştırdığını görebilir. Şirketin meslektaşlarının blok zincirine katılma ve yalnızca kendi ilgi alanlarına yönelik işlemleri değil tüm işlemleri doğrulama konusundaki istekliliği büyük önem taşımaktadır. Pahalı kaynakları taahhüt etmek için değer görmeleri gerekecek, bu nedenle endüstri için standart bir blok zinciri daha uygulanabilir. Standart bir blok zinciri çözümüne endüstri çapında geçiş, satıcılar, müşteriler, yatırımcılar, denetçiler ve düzenleyiciler dahil olmak üzere tüm paydaşlar için teknolojinin vaat edilen temel faydalarını sağlar. Bitcoin blok zinciri için, düğümler her hash bulduklarında ödüllendirildikleri için, düğümlerin gerçek finansal çıkarları olduğundan katılım bir sorun değildir.

Teknolojiyi kullanan müşterilerle ilgilenen muhasebe meslek mensupları, düzenlerce blok zinciri varyantından kaynaklanan belirsizliği ve her müşteri arasında geliştirilen kullanım senaryosu senaryolarını da vurguladı (PWC 2017). Birlikte çalışabilirlik sorunlarının yanı sıra, bu, blok zinciri teknolojisinin muhasebe ve denetimde uygulanması için düzenleyici standartlarda da geride kalan düzenleyiciler için bir zorluktur. Bu, teknolojinin benimsenmesi olgunlaşana ve daha az verimli ve uygulanabilir sürümler ortadan kalkana kadar böyle olacaktır.

3.4. Blok Zinciri Verilerinin Gizliliği

Muhasebe işlemlerini kaydetmek için halka açık blok zinciri, halka dağıtılan finansal bilgilerin şeffaflığını ve güvenilirliğini artırır. Ancak işletmeler, altı çizilen işlem verilerinin ve ticari sırların gizliliğiyle ilgilenmektedir. İşlem ayrıntıları blok zincirinde sağlanır ve defterin birden fazla kopyası şirket dışında bulunur. Rekabet, müşteri ve fiyatlandırma bilgilerine erişebilir ve bunları kötüye kullanabilir. Ticaret bilgilerinin mahremiyeti ve gizliliği, birçok işletmenin özel blok zincirinin artan faydalarını keşfetmeye ve bunun yerine halka açık blok zincirlerini kullanmaktan kaçınmaya neden olan ana konudur. Kamu blokajlarının daha avantajlı olduğu gerçeği göz önüne alındığında, birçok araştırmacı gizlilik sorunu için olası çözümler önermektedir.

Andersen'e (2016) göre, blok zincirindeki orijinal işlemleri, işlemlerin gerçek verilerini üçüncü taraflara ifşa etmeden, işlemleri onaylamak için kamu fikir birliği mekanizmasını koruyacak karmalarla değiştirme kararı verilebilir. Dai ve Vasarhelyi (2017), iki ayrı blok zinciri ile işlem veri gizliliğini güvence altına almak için başka bir yaklaşım önermektedir. Birincisi, işlem doğrulaması için kullanılacak muhasebeciler, yönetim, denetçiler ve diğer taraflar için sınırlı erişime sahip izinli blok zinciridir. Doğrulanmış ve geçerli işlemler şifrelenmeli, bloklar halinde gruplanmalı ve kullanıcıların şifrelenmiş işlemleri görüntüleyebileceği ve zincir tutarlılığını kontrol edebileceği halka açık olan ana blok zincirine eklenmelidir. Wang ve Kogan (2018), sıfır bilgi kanıtlı fikir birliği mekanizması kullanan blok zinciri tabanlı işlem işleme sistemi önermektedir. Mekanizma, işlemin gerçek verilerinin gizlenmesine izin veren homomorfik şifrelemenin kullanıldığını varsayar, ancak verilerin şifresini çözmeye gerek kalmadan doğrulama amacıyla blok zinciri düğümleri tarafından hesaplamalar yapılabilir.

Verilerin gizliliği, tüketici verilerini tutan blok zincirler için düzenleyici perspektiften özel bir endişe kaynağıdır. Bu endişe, GDPR'nin (Genel Veri Koruma Yönetmeliği) (Forbes 2018) yürürlüğe girmesinden sonra Avrupa'da blok zincirinin daha fazla benimsenmesi için büyük bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. GDPR, şirketlerin, verilerin düzeltilmesini veya silinmesini talep ederek tüketicilerin kişisel verilerine erişmesine izin vermesini gerektirir.

Blok zincirinin değişmez doğası ve veri kayıtları üzerinde merkezi bir otoritenin olmaması göz önüne alındığında, GPDR gerekliliklerine tam uyumu sağlamak için blok zinciri teknolojisinde ve fikir birliği mekanizmasında yeni gelişmeler yapılması gerekmektedir. Bu anlamda, muhasebe firmaları da dahil olmak üzere birçok büyük ve küresel şirket, Hyperledger (<https://www.hyperledger.org/>) adlı bir projede açık kaynak işbirliğine başlamıştır. İş sınıfı blockchain dağıtımları. Hyperledger Fabric, modüler mimariye ve kullanıcı şirketlerine GDPR gereksinimlerine uyum sağlayan fikir birliğine sahip dağıtılmış defter yazılımıdır.

3.5. Blockchain teknolojisiyle ilgili güvenlik sorunları

Birçok araştırmacı ve blok zinciri uzmanı, işlemlerin iş kanıtı temelinde doğrulandığı kamu blok zincirlerinin bazı belirgin yönetim sorunları üzerinde anlaşmaya varmıştır. Temel sorun, ağdaki bir katılımcının, başkalarının pahasına kişisel çıkar amaçlı işlemlerin mutabakatını, yazılımını veya doğrulamasını kasıtlı olarak değiştirmek için yeterli madencilik gücünü kontrol ettiği %51 saldırısıdır (Coyne ve McMickle 2017, Rückeshäuser 2017, Yermack 2017, Kokina ve diğerleri 2017). Halka açık bir blok zinciri için bu tür bir saldırı çok pahalı bir strateji olarak kabul edilebilir, ancak diğer yaklaşımlar da ağ için bir tehdit oluşturabilir. Yermack (2017), tek bir ağ üyesi tarafından düzenlenen ağın sabotaj türlerini açıklar. Örneğin, tek bir üye, doğrulama almak

için hatalı kod yükleyebilir ve yeteneklerini diğer düğümler arasında yanlış temsil edebilir. Ağdaki diğer üyelerin durumunu kötüleştiren düşük kaliteli yazılımları yüklemek için mütevazı bir ödeme sunan bir mahkumun ikilemi türü bir strateji tasarlanabilir.

Blok zinciri teknolojisinin ana zorlukları, ağ menkul kıymetleri sorunları ile ilgili değildir. Mougayar (2015), blok zincirinin özünde iş süreçlerinde %80'e varan değişimi ve %20 yeni teknoloji uygulamasını temsil ettiğini tahmin ediyor. Bir blok zinciri teknolojisinin uygulanmasının temel nedenleri, belirli endüstrilerde çözülmesi gereken belirli sorunlar kadar aranmamalıdır. Bunun yerine teknoloji, hizmet sağlamanın yeni yollarını, kuruluşlar içinde ve arasında yeni işbirliği kalıpları sunar. Blockchain teknolojisi, teknoloji dönüşümünden geçen kuruluşlar için bile, yetki ve güveni merkezi olmayan ağlara yerleştirdiği için kuruluş kültürünü yeniden şekillendirmek için güçlü bir araç olarak kabul edilebilir (Grewal-Carr ve Marshall 2016).

3.6. Akıllı sözleşmelerle ilgili sorunlar

Kokina et al. (2017), akıllı sözleşmelerin kullanımının bile, hesaplama açısından pahalı ve sistemin güvenlik açığı kaynağı olarak kabul edilmesinin zorlukları olduğunu savunuyor. Akıllı sözleşmeler, madencilerin sözleşmenin yürütülmesini tetiklemek için hesaplamaları tamamlaması gerektiğinden, hesaplama açısından pahalı olarak kabul edilir. Akıllı sözleşmelerle ilgili güvenlik sorunları var. Bunlardan biri, bir bilgisayar korsanının akıllı sözleşme kodunda bir "özyinelemeli çağrı hatasını" kullanması durumunda, ethereum blok zincirinden milyonlarca değerinde ether jetonunun çalındığı DAO (Merkezi Olmayan Otonom Organizasyon) saldırısıydı.

Teknolojinin, muhasebe tarafından kaydedilen işlemlerle ilgili dolandırıcılığı tamamen önlemede sınırlamaları vardır. Birçok araştırmacı, blok zincirlerinin sahtekarlık içermediği konusunda endişelerini dile getirdi (Coyne ve McMickle 2017, Rückeshäuser 2017, Schmitz ve Leoni 2019). İşlem tarafları tarafından kurulan ilişkilerin gerçek doğasına uymayan hileli işlemler, blok zincirinde kodlanabilir ve ağdaki düğümler tarafından mantıklı varsayılsa doğrulanabilir. Ayrıca, blok zinciri teknolojisinin, geleneksel muhasebe sistemi gibi yolsuzluk ve rüşvet planlarına karşı savunmasız olması bekleniyor. Denetçilerin, blok zinciri tabanlı bir muhasebe bilgi sistemi tarafından sağlanan muhasebe bilgilerinin güvenilirliğini algılamak dikkatli olmaları gerekecektir. Bu, blok zinciri bilgilerinin tamamen sahtekarlık ve hatalardan arınmış olduğuna dair hiçbir garanti olmadığından, blok zinciri muhasebe ortamında denetim yaparken profesyonel şüpheciliği azaltmamaları gerektiği anlamına gelir.

Bununla birlikte, blok zincirinde kayıtlı dolandırıcılık işlemleri değişmez hale geldiğinden, teknolojinin artan dolandırıcılık faydaları tamamen göz ardı edilemez. İzlerin kapatılması daha karmaşıktır ve daha sonraki araştırmalar sırasında şüpheli işlemlerin takibi daha kolaydır. Muhasebe ve işlem kurallarını takiben blok zincirinde kodlanan akıllı sözleşmeler, ayrıca dolandırıcılık riskini azaltan iş süreçlerinin verimli kontrolleri olarak hizmet edebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Blockchain teknolojisi, sözde sanayi devrimi 4.0'ın önemli bir bölümünü oynamak üzere tasarlanmış birkaç günümüz teknolojisinden biri olarak yükseldi. Muhasebe ve denetim mesleği de dahil olmak üzere birçok iş sürecini bozmasa da değiştirme potansiyeline sahiptir (Dai ve Vasarhelyi 2017). İlk başta, teknoloji önemli bir yutturmaca kazandı ve özellikle yeni nesil ticaret finansmanı ve sınır ötesi ödeme sistemleri için finans endüstrisinde teknolojiden yararlanmak için önemli sayıda konsorsiyum projesi başlatıldı. Birçok proje, küresel tedarik zincirini hedefler ve işlemlerin sayısallaştırılması ve belirli ürünlerin menşeinin izlenmesi için bir kullanım senaryosu oluşturmaya çalışır. Muhasebe alanında, savunucular, teknolojinin pratik olarak üçlü girişli muhasebe paradigmasını tanıtmalarını bekliyorlar. Muhasebe bilgilerinde şeffaflığın ve güvenin

artmasıyla, üçüncü taraf araçların ve denetim otoritelerinin daha az önemli rolüyle sonuçlanmalıdır (Dai ve Vasarhelyi 2017, Schmitz ve Leoni 2019).

Bununla birlikte, bazı araştırmacılar, mevcut ERP sistemlerinin, halktan beklentilere uyan kontrol ve güvence dahil, işlemlerin uygun şekilde kaydedilmesine izin verdiğine dair görüşlerini dile getirdiler (Coyne ve McMickle, 2017). Sistemler nispeten uygun maliyetlidir ve birlikte çalışabilirlik, gizlilik ve ölçeklenebilirlik gibi olgunlaşmamış blok zinciri teknolojisi kullanılırsa bazı sorunları önler.

Blok zinciri, farklı endüstrilerde sınırlı pratik benimseme ile gelişimin erken aşamalarında olduğundan, muhasebe ve denetim mesleği üzerindeki etkisi akıllıca ve dikkatli bir şekilde görülmelidir. Halihazırda, mesleğe yeni girenlerin küçük bir bölümünün, teknolojiyi uygulayan ticari müşterilerle sürekli olarak karşı karşıya kaldıkları için kendilerini bir blok zinciri ekosisteminde faaliyet gösterme becerileri ile donatmaları gerekecektir (CPA ve AICPA 2017, Vaidyanathan 2017). Blockchain, finansal hizmetler endüstrisinde popülerliğinin çoğunu aldığından, bu sektörde güvence hizmetleri sağlama konusunda uzmanlaşmış denetçiler için sektör için geliştirilen ortak blockchain çözümlerini araştırmak esastır. Sadece büyük muhasebe firmaları, müşterilere yeni hizmetler sunmak için kaynakları ayırabilir ve şirketlere teknolojinin benimsenmesi ve uygulanması konusunda tavsiyelerde bulunarak blok zinciri devriminden en iyi şekilde yararlanabilir.

Bu yazıda, profesyonellerin kariyerleri için etkileri de dahil olmak üzere, muhasebe ve denetim için blok zinciri teknolojisinin potansiyel faydalarını ve etkisini belirledik. En belirgin faydalar, muhasebe bilgilerinin artan güveni ve güvenilirliği, finansal tabloların sürekli daha verimli ve etkili denetimi ve finansal tablo sahtekarlığı riskinin azalmasıyla ilgilidir. Bariz faydalarına rağmen, ölçeklenebilirlik, birlikte çalışabilirlik, gizlilik ve güvenlik gibi teknolojinin temel zorluklarını vurguladık. Bu zorlukların üstesinden gelmenin kolay olmadığını ve yakında gelecekte teknolojinin daha geniş kullanımını sınırladığını savunduk.

Blok zinciri teknolojisinin ilerleme durumuna bakılmaksızın, genel eğilimler, muhasebecilerin ve denetçilerin çalışmalarının doğasının, sık manuel mutabakatlardan teknoloji destekli otomatik prosedürlere doğru değişmeye devam edeceği yönündedir. Yakın gelecekte blok zinciri teknolojisi, yıllık finansal raporlamanın ve finansal tabloların denetiminin yerini alamazdı. Denetçiler, bankalar ve sermaye piyasaları, birleşme ve satın almalar ile mevzuata uyum yoluyla finansman sağlamak amacıyla finansal raporlama konusunda güvence ve inandırıcılık sağlamada önemli rol oynayacaktır. Finansal tablo kullanıcılarının, alınan finansal tabloların önemli yanlışlık içerip içermediği ve yönetim tarafından yapılan muhasebe tahminlerini sorgulayıp sorgulamadığı konusunda karar verirken mesleki şüphecilik ve muhakeme uygulayacak denetçilere ihtiyacı vardır.

Daha fazla araştırma, blok zinciri uygulamasının gerçek kullanım durumlarına odaklanmalı ve teknolojinin muhasebe mesleği için kullanılabilirliği ve gerçek yıkıcılığı hakkında kanıt sağlamalıdır. Teknoloji için ekonomik durum önemli bir araştırma sorusudur ve şu anda blok zincirini benimsemenin maliyetini ve faydalarını tahmin edecek nicel araştırma eksikliği bulunmaktadır. Ayrıca, blok zinciri teknolojisine sahip profesyonellerin algılarını ve deneyimlerini araştıran çalışmalar, teknolojinin geliştirilmesi ve uygulanmasındaki eğilimlere ayak uydurmak için akademi ve diğer profesyoneller tarafından gelecekte atılması gereken eylemler konusunda rehberlik sağlayabilir.

Blockchain ağının yönetimi, üçüncü taraf araçların katılımını ve maliyetlerini en aza indirerek daha fazla güven ve şeffaflık sağlayabilirse, teknoloji önemli muhasebe uygulamaları bulabileceğinden, başka bir önemli araştırma akışıdır.

KAYNAKÇA

Acca (2016) Professional accountants – the future: Drivers of change and future skills. Available: <<https://www.accaglobal.com/content/dam/members-beta/images/campaigns/pa-tf/pi-professional-accountants-the-future.pdf>>. Access: 12 July 2020.

Ahmad, F.; Kerrache, C.A.; Kurugollu, F.; Hussain, R. Realization of Blockchain in Named Data Networking-Based Internet-of- Vehicles. IT Prof. 2019, 21, 41–47.

Andersen, N. 2016. Blockchain technology: A game-changer in accounting? Available at: https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/de/Documents/Innovation/Blockchain_A%20gamechanger%20in%20accounting.pdf

Aranda, D. 2017. Don't believe all the hype 2: The limitations of the bitcoin blockchain, ripple. Available at: <https://ripple.com/insights/dont-believe-all-the-hype-2-the-limitations-of-the-bitcoin-blockchain/>

Arnold, P. J. (2009) Global financial crisis: The challenge to accounting research Accounting, Organizations and Society, v. 34, Issues 6–7, p. 803-809. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.aos.2009.04.004>.

Barnes, P. 2019. Crypto currency and its susceptibility to speculative bubbles, manipulation, scams and fraud. Journal of Advanced Studies in Finance, 9(2): 60-77. [https://doi.org/10.14505/jasf.v9.2\(18\).03](https://doi.org/10.14505/jasf.v9.2(18).03)

Carnegie, G. D.; Napier, C. J. (2010) Traditional accountants and business professionals: Portraying the accounting profession after Enron Accounting. Organizations and Society, v. 35, n. 3, p. 360-376. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.aos.2009.09.002>.

Centre For Economics And Business Research. IFAC (2015) Nexus 2: The Accountancy Profession – A Global Value Add. Available: <<https://www.ifac.org/publications-resources/nexus-2-accountancy-profession-global-value-add-2>>. Access: 20 July 2020.

Coyne, J.G., and McMickle, P.L. 2017. Can blockchains serve an accounting purpose? Journal of Emerging Technologies in Accounting, 14(2): 101–111. <https://doi.org/10.2308/jeta-51910>

Dai, J., and Vasarhelyi, M.A. 2017. Toward blockchain-based accounting and assurance. Journal of Information Systems, 31(3): 5–21. <https://doi.org/10.2308/isys-51804>

Diaconu, P. (2007) Impact of Globalization on International Accounting Harmonization. Available: <https://ssrn.com/abstract=958478>. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.958478>. Access: 03 August 2020.

Grewal-Carr, V., Marshall, S. 2016. Blockchain - enigma paradox opportunity. Deloitte. Available at: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/uk/Documents/Innovation/deloitteukblockchain-full-report.pdf> (accessed August 1, 2020)

Grigg, I. 2005. Triple entry accounting, Systemic, Inc. Available at: http://iang.org/papers/triple_entry.html

Haber, S., and Stornetta, W.S. 1991. How to time-stamp a digital document. Journal of Cryptology, 3(2): 99– 111. DOI: <https://doi.org/10.1007/bf00196791>

Hussien, H.M.; Yasin, S.M.; Udzir, N.I.; Ninggal, M.I.H.; Salman, S. Blockchain Technology in the Healthcare Industry: Trends and Opportunities. J. Ind. Inf. Integr. 2021, 22.

IFAC (2018) IFAC global SMP survey: 2018 summary. Available: <<https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IFAC-Global-SMP-2018-SUMMARY.pdf>>. Access: 27 July 2020.

International Accounting Bulletin (2019) World Survey, n. 594. Available: <www.internationalaccountingbulletin.com>. Access: 31 July 2020.

Islam, M. A. (2017) Future of Accounting Profession: Three Major Changes and Implications for Teaching and Research. Business Reporting, International Federation of Accountants (IFAC). Available: <<https://www.ifac.org/global-knowledge-gateway/business-reporting/discussion/future-accounting-profession-three-major>>. Access: 10 July 2020.

Khorunzhak, N.; Brukhanskyi, R.; Ivanyshyn, V. (2019) Logic-statistical information models in control function of Accounting. Independent Journal of Management & Production, v. 10, n. 7, p. 846-871. DOI: <http://dx.doi.org/10.14807/ijmp.v10i7.906>.

Kiviat, T. 2015. Beyond bitcoin: Issues in regulating blockchain transactions. Duke Law Journal, 65: 569–608.

Kokina, J., Mancha, R., and Pachamanova, D. 2017. Blockchain: Emergent industry adoption and implications for accounting. Journal of Emerging Technologies in Accounting, 14(2): 91–100. DOI: <https://doi.org/10.2308/jeta-51911>

Littleton, A. C. (1928) Paciolo and Modern Accounting. The Accounting Review. v. 3, n. 2, p. 131-140. Published by: American Accounting Association. Available: <<https://www.jstor.org/stable/239334>>. Access: 26 July 2020.

Mearian, L. 2019. MIT, Stanford and others to build blockchain payments network to rival Visa Net. Computerworld. Available at: <https://www.computerworld.com/article/3334542/mit-stanford-and-others-to-build-blockchain-payments-network-to-rival-visanet.html>

Mezni, M. 2018. Blockchain, and Industry 4.0: A closer look. Decentral Magazine. Available at: <https://en.decentral.news/blockchain-industry-4-0/> (accessed August 12, 2020)

Mougayar, W. 2015. Start-up management. A decision tree for blockchain applications: Problems, opportunities or capabilities? Available at: <https://startupmanagement.org/2015/11/30/a-decision-tree-for-blockchain-applications-problems-opportunities-or-capabilities/> (accessed August 13, 2020)

Nakamoto, S. 2008. Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system. Unpublished manuscript. Available at: <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf> (accessed April 6, 2020)

Nixon, P. (2018) Soft skills and your future as an accountant. A Plus. Hong Kong Institute Of Certified Public Accountants. Available: <<https://aplusmag.goodbarber.app/home-order/c/0/i/22601839/soft-skills-and-your-future-accountant>>. Access: 22 July 2020.

O’Leary, D.E. 2017. Configuring blockchain architectures for transaction information in blockchain consortiums: The case of accounting and supply chain systems. Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management, 24(4): 138–147. <https://doi.org/10.1002/isaf.1417>

Ovenden, J. 2017. Will blockchain render accountants irrelevant? Available at: <https://channels.theinnovationenterprise.com/articles/will-blockchain-render-accountants-irrelevant> (accessed June 16, 2020)

Özdoğan, B. (2017) The Future of Accounting Profession in an Era of Start-Ups. Accounting and Corporate Reporting - Today and Tomorrow. DOI: 10.5772/intechopen.69264

Patil, H. 2017. 22 ways that blockchain will change the accounting profession forever. CPA Trendlines. Available at: <https://cpatrendlines.com/2017/07/03/22-ways-blockchain-will-impact-accounting-profession/> (accessed September 6, 2020)

Peters, G.W., and Panayi, E. 2016. Understanding modern banking ledgers through blockchain technologies: Future of transaction processing and smart contracts on the internet of

money. In: Tasca P., Aste T., Pelizzon L., Perony N. (Eds.) *Banking Beyond Banks and Money. New Economic Windows*. Springer, Cham

Rawat, D.B. Fusion of Software Defined Networking, Edge Computing, and Blockchain Technology for Wireless Network Virtualization. *IEEE Commun. Mag.* 2019, 57, 50–55.

Rückeshäuser, N. 2017. Do we really want blockchain-based accounting? Decentralized consensus as enabler of management override of internal controls. *Proceedings of 13. International Conference on Wirtschaftsinformatik (WI 2017)*, St. Gallen, Switzerland.

Schmitz, J., and Leoni, G. 2019. Accounting and auditing at the time of blockchain technology: A research agenda. *Australian Accounting Review*, 29(2): 331-342. DOI: <https://doi.org/10.1111/auar.12286>

Semenyshena, N.; Khorunzhak, N.; Sadovska I. (2020) Evaluation of the adaptability of scientific theories for the development of Accounting Institute. *Intellectual Economics*. v. 14, n. 1, p. 113-129. DOI: <https://doi.org/10.13165/IE-20-14-1-07>.

Semenyshena, N.; Khorunzhak, N.; Zadorozhnyi, Z.-M. (2020) The institutionalization of Accounting: the impact of national standards on the development of economies. *Independent Journal of Management & Production*, v. 11, n. 8, p. 695-711. DOI: [dx.doi.org/10.14807/ijmp.v11i8.1228](https://doi.org/10.14807/ijmp.v11i8.1228).

Swart, G. (2013). Work as you go. *The European Magazine*. Available: <https://www.theeuropean-magazine.com/gary-swart--2/7117-the-future-of-work-in-the-digital-age--4>. Retrieved: 27.2.2019

Tadros, Edmund. (2016) Deloitte, KPMG, Accenture fight to help clients use robotic process automation. *Financial review*. Published: 27.9.2016. Available: <https://www.afr.com/business/accounting/deloitte-kpmg-accenture-fight-to-help-clients-use-robotic-process-automation-20160926-groqgo>.

Thomas, J. (2018). EY announces blockchain audit technology. Available: https://www.ey.com/en_gl/news/2018/04/ey-announces-blockchain-audit-technology

Vaidyanathan, N. 2017. Divided we fall distributed we stand. *The professional accountant's guide to distributed ledgers and blockchain*. The Association of Chartered Certified Accountants. Available at: <https://www.accaglobal.com/my/en/technical-activities/technical-resources-search/2017/april/divided-we-fall-distributed-we-stand.html> (accessed July 3, 2020)

Van Der Stede, W. A.; Malone, R. (2010) Accounting trends in a borderless world. *Chartered Institute of Management Accountants*. Available: https://www.cimaglobal.com/Documents/Thought_leadership_docs/Accounting_Trends.pdf. Access: 20 July 2020.

Villiers, R. D. (2010) The incorporation of soft skills into accounting curricula: preparing accounting graduates for their unpredictable futures. *Meditari Accountancy Research*, v. 18, n. 2, p. 1-22. DOI: <https://doi.org/10.1108/10222529201000007>.

W. Arner, Douglas, Zetzsche, Dirk A, Buckley, Ross P. and Barberis, Janos Nathan, 2017. *Regulating a Revolution: From Regulatory Sandboxes to Smart Regulation*. 23 *Fordham Journal of Corporate and Financial Law* 31-103

Wang, Y., and Kogan, A. 2018. Designing confidentiality-preserving blockchain-based transaction processing systems. *International Journal of Accounting Information Systems*, 30: 1–18. <https://doi.org/10.1016/j.accinf.2018.06.001>

Wang, Y.; Chen, C.-R.; Huang, P.-Q.; Wang, K. A New Differential Evolution Algorithm for Joint Mining Decision and Resource Allocation in a MEC-Enabled Wireless Blockchain Network. *Comput. Ind. Eng.* 2021, 155, 107186.

Wei, H. Ch. (2008) Globalisation and Its Effects On Accountants. *Asian Journal of Accounting Perspectives*, v. 1, n. 1, p. 81-84. Available: <<https://ajap.um.edu.my/article/view/3619>>. Access: 07 August 2020.

Wells, P. K. (2018). How well do our introductory accounting text books reflect current accounting practice?. *Journal of Accounting Education*, 42, 40-48.

World Economic Forum (2018) The Future of Jobs Report. Available: <http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2018.pdf>. Access: 30 June 2020.

Wu, J.; Xiong, F.; Li, C. Application of Internet of Things and Blockchain Technologies to Improve Accounting Information Quality. *IEEE Access* 2019, 7, 100090–100098.

Wyatt A. R. (2004) Accounting Professionalism - They Just Don't Get It! *Accounting Horizons*, v. 18, n. 1, p. 45-53. DOI: <https://doi.org/10.2308/acch.2004.18.1.45>.

Yermack, D. 2017. Corporate governance and blockchains. *Review of Finance*, 21(1): 7-31. <https://doi.org/10.1093/rof/rfw074>

Young, Joseph. 2018. How big four auditors delve into blockchain: PwC, Deloitte, EY and KPMG approaches compared. Available: <https://cointelegraph.com/news/how-big-four-auditors-delve-into-blockchain-pwc-deloitte-ey-and-kpmg-approaches-compared>

Zhang, Chanyuan Abigail. (2018). Beyond robotics: How AI can help improve the audit process. Published: 1.8.2018. Available: <https://blog.aicpa.org/2018/08/beyond-robotics-how-ai-can-help-improve-the-audit-process.html#sthash.7ylSPw9m.dpbs>.

Zhang, Chanyuan., Dai, Jun., Vasarhelyi, Miklos A. (2018). The Impact of Disruptive Technologies on Accounting and Auditing Education. *CPA Journal*, 88(9), 20-26.

Zhang, Y.; Xiong, F.; Xie, Y.; Fan, X.; Gu, H. (2020) The Impact of Artificial Intelligence and Blockchain on the Accounting Profession. *IEEE Access*, v. 8, p. 110461- 110477. DOI: 10.1109/ACCESS.2020.3000505.

Zhou, A. (2017). EY, Deloitte and PwC Embrace Artificial Intelligence for Tax and Accounting. Available: <https://www.forbes.com/sites/adelynzhou/2017/11/14/ey-deloitte-and-pwc-embrace-artificial-intelligence-for-tax-and-accounting/#60e6f5534982>

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-6508-6170

Bankacılık Sektöründe Hiper Otomasyon: Türk Bankacılık Sektörü Uygulamaları

Dr. Metin Recep Zafer¹

¹*T. Vakıflar Bankası T.A.O*

Özet

Teknolojik ilerleme ve inovasyonlar sonucunda tüm sektörlerde iş yapış şekilleri değişmekte ve gelişmektedir. Bankacılık sektörü, diğer sektörlerle göre bu değişime daha çabuk ve kolay adapte olabilen bir sektördür. Bankalar için teknolojiye uyum, maliyet azaltıcı ve verimlilik artırıcı bir olgu olmanın yanı sıra, yeni teknolojileri süreçlerine entegre eden veya sektörde öncü bir uygulama geliştiren bankaların rekabet gücüne artırıcı etki etmesi açısından önem arz etmektedir. Son yıllarda tüm sektörlerde yapay zeka (AI), robotik süreç otomasyonu (RPA), makine öğrenmesi (ML) gibi teknolojik yenilikler iş süreçlerine uyarlanmaktadır. 2019 yılında dünyadaki en büyük araştırma şirketlerinden olan Gartner'ın "Hiper Otomasyon" kavramını gelecek yılların yeni trendi olarak sunmasının ardından, bu kavram diğer sektörlerde olduğu gibi bankacılık sektöründe de uygulama alanı bulmaya başlamıştır. Hiper otomasyonla, yapay zeka, robotik süreç otomasyonu, makine öğrenmesi ve akıllı iş süreç yöntemlerini kullanarak süreçler uçtan uca tasarlanmakta ve insan kaynağı kullanılmadan işlemin sonlandırılması hedeflenmektedir. Bu çalışmada, hiper otomasyonun bileşenleri, süreci, faydaları sunulacak ve bankacılık sektöründe hangi alanlarda kullanılabileceği gösterilecektir. Günümüzde özellikle Türk Bankacılık Sektöründe hiper otomasyon bileşenlerinin kullanıldığı süreçlerden örnekler verilecek ve sektör açısından önemi vurgulanacaktır. Çalışmanın ana amacı henüz çok yeni olan bu uygulamanın önemi ve faydasının vurgulanarak Türk Bankacılık Sektöründe uçtan uca uygulanması ve yatırımların bu alana kaydırılmasının önerilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Hiper Otomasyon, Teknoloji, Verimlilik

Hyper Automation Applications in the Banking Sector: Turkish Banking Sector Applications

Abstract

By virtue of technological progress and innovations, the way of doing business in all sectors is changing and developing. The Banking sector can adapt to these changes more easily and quickly compared to other sectors. Adapting to technology for banks is not only a cost-reducing

and productivity- enhancing phenomenon, but also it is important for banks that integrate new technologies into their processes or pioneer a new technology in terms of increasing the competitiveness. In recent years, technological innovations such as artificial intelligence (AI), robotic process automation (RPA), machine learning (ML) have been adapted to business processes in all sectors. After Gartner, which is one of the largest research companies in the World, coined the concept of “Hyperautomation” as the new trend in forthcoming years in 2019, this concept has started to be implemented in the banking sector as in other sectors. With the hyperautomation, the processes are designed end-to-end by using artificial intelligence, robotic process automation, machine learning and intelligent business process methods, and it is aimed to terminate the transaction without human resources. In this study, the components, processes and benefits of hyperautomation will be presented and it will be shown which areas it could be used in the banking sector. Recent examples of processes in which components of hyperautomation are used especially in the Turkish Banking Sector will be revealed, and the importance of it for the sector will be emphasized. The main purpose of this study is to recommend that banking processes should apply hyperautomation into their end-to-end processes, by emphasizing the importance and of this recent technique .

Keywords: Banking, Hyperautomation, Technology, Productivity

1. Giriş

Teknoloji, yıllardan beri sürekli değişim ve gelişim göstererek evrilmektedir. Sanayi devriminden günümüze kadar teknolojinin birçok alanda ilerlemesiyle yepyeni iş süreçleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bankacılık sektörü teknolojik gelişmeyi hem yakından takip eden ve iş süreçlerine uyumlaştıran hem de teknolojik çözüm önerileri geliştirerek diğer sektörlerin de gelişimine katkı sağlamaktadır.

Günümüzde Bankacılık sektöründe COVID-19 pandemisinin de etkisi ile bankalar ve hatta diğer finans ve ödeme kuruluşları süreçlerini hiper otomasyon teknolojisini ve bunun bileşenlerini kullanarak daha verimli hale getirmektedir. Bir başka deyişle, bankalar iş süreçlerinde ve müşterilere sunulan hizmetlerde “insan” faktörünü tamamen ortadan kaldırarak tekrarlayan ve katma değeri olmayan işlerde robotlar, yapay zeka, makine öğrenmesi gibi teknolojiler kullanmak suretiyle insan kaynağını katma değeri daha yüksek olan işlere kaydırmakta ve operasyonel verimlilik elde etmektedirler.

Operasyonel verimliliğin artırılması amacıyla kullanılan sistemlerden biri de yeni bir kavram olan “hiper otomasyon” kavramıdır. İlk kez Gartner tarafından 2019 yılında ortaya atılan hiper otomasyon kavramı, insan gücü ile yapılan işlerin robotik süreç otomasyonu (RPA), yapay zeka (AI), makine öğrenmesi gibi teknolojiler kullanılarak sürecin tamamen otomatikleşmesi demektir. Bu olgu bir işlemin veya sürecin tamamen akıllı teknolojiler ve dijitalleşme kullanılarak insan faktörünü işin dışında tutarak sürecin sonlandırılmasını ifade etmektedir. Bu olgu Bankacılık ve finans sektörünün de gündemine oturmaya başlamış ve insan kaynakları, operasyonel işlemler, dolandırıcılık işlemleri kontrolü, çağrı merkezleri gibi süreçlerde uygulama alanı bulmuştur.

Teknolojik gelişmeleri yakalayan ve en son teknolojiye ayak uyduran şirketlerin karlarını maksimize edecekleri ve sektörde öncü rol oynayacakları gerçeğini düşünürsek, bankacılık sektöründe de süreçlerini hiper otomasyon kullanarak geliştiren bankalar sektörde en büyük payı alacaklardır. Dolayısıyla bu trendi yakalamak diğer sektörlerde de olduğu gibi Bankalar için önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, Bankacılık sektöründe teknolojinin gelişimi tarihsel olarak hiper otomasyonun ne olduğu, bileşenleri, faydası vurgulandıktan sonra bankacılık sektöründe kullanım alanları örneklerle anlatılarak önemi vurgulanacaktır.

2. Bankacılık Sektöründe Teknolojik Gelişim

Bankacılık sektörü yıllar boyunca teknolojiyi hem en çok kullanan hem de müşteri gereksinimlerini gözetmek ve müşteri memnuniyetini maksimum düzeye taşımak için teknolojik gelişmelerde öncü olan bir sektördür. 18. ve 19. Yüzyıllarda Sanayi Devrimi ile makinelerin ve makineleşmiş endüstrilerin ortaya çıkması ile birlikte dünyada teknolojik gelişmeler hız kazanarak günümüze kadar evrimleşerek gelişmiştir. Bankacılık sektöründe kağıt, kalem, şeritli hesap makinesi ve daktilonun kullanıldığı zamanlardan günümüze Endüstri 4.0 kavramının gündemimize oturması ile bankacılık sektöründe iş süreçleri ve iş yapış şekilleri değişmeye başlamıştır.

Yüzyıllar boyunca ekonomik politikaların çeşitli sektörlerde ve ülkelerin sosyo-ekonomik üst yapılarında kalıcı dönüşümlere yol açtığı aşikardır. Özellikle 1980’li yıllarda dünya üzerinde uygulanmaya başlayan serbest piyasa ekonomisine geçiş politikası ile birlikte Bankacılık sektörünün de gelişmeye ve büyümeye başladığını söylemek mümkündür. Sektörün büyümeye başlamasında serbest ticaretin ve piyasada para dolaşım hızının artması rol oynamıştır. Müşterilerin işlemlerini daha kolaylıkla yapabilmeleri ve bankacılık hizmetlerine kolaylıkla ulaşabilmeleri amacıyla ATM (Automated Teller Machine) adı verilen para yatırma, para çekme gibi işlemleri yapan makineler ile bankacılık Şube dışına çıkarılmıştır. 90’lı yıllarla birlikte ATM’ler yaygınlaşmaya başlamış ve ayrıca ATM üzerinden yapılabilecek bankacılık işlemlerinin sayısı artmıştır.

Artan rekabet koşulları ve internet teknolojisinin yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıyla, 2000’li yıllarda bankalar müşterilerine “internet bankacılığı” hizmeti sunmaya başlamıştır. Müşterilere işlemlerini 7/24 gerçekleştirebilme imkanı sunan bu teknoloji ile hem müşterilerin hem de bankaların işlem maliyetleri düşmeye başlamıştır. İşlemlerini Şubeye giderek yaptırma ihtiyacı hisseden müşterilerin yanı sıra teknolojik değişime ayak uydurabilen ve internet, bilgisayar teknolojilerine hakim olan genç kitlenin de kolaylıkla bankacılık işlemlerini yapabilmesi sektörün de büyümesine yol açmıştır. İnternet bankacılığı ile zaman ve mekandan bağımsız olarak para transferleri, vergi ve kredi kartı ödemeleri, döviz ve fon alım-satım gibi personele bağımlı olmayan işlemlerin müşterilerce yapılabilmesi şubelere bağımlılığı da ortadan kaldırmaya başlamıştır. (Köse, 2009, s. 25)

Akıllı telefon teknolojisinin tüm dünyada yaygınlaşması sonucunda “mobil bankacılık” da internet bankacılığının yanı sıra yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Müşteriler, mobil bankacılık ile işlemlerini kolaylıkla ve her an her yerde yapabilme kabiliyeti yakalamış ve işlem maliyetlerini düşürmüşlerdir. Bankaların Şube temelli hizmetlerinin maliyetinin daha yüksek olması sebebiyle verilen hizmetlerde kanal bazlı fiyat farklılaştırması pazar payında belirleyici olmuştur.

Son yıllarda hem akıllı hem de dijital teknolojilerin gelişmesiyle bankacılık sektöründe de bu gelişim kendini göstermiştir. Fiziki kağıt ve evrak kullanmadan mobil bankacılık üzerinden işlemlere onay verilmesi, robotlar tarafından işlemlerin yerine getirilmesi, e-imza kullanımı, dijital arşiv kullanımı gibi teknolojiler ile sadece şube içindeki işlemler değil, Bankaların genel müdürlükleri, operasyon merkezlerinde de işlemler hatasız ve hızlı şekilde işlemeye başlamıştır. Süreçlerin yeni teknolojiye göre yeniden tasarlanması ve insan kaynağının daha verimli kullanılması sonucu günümüz Bankacılık sektörünün farklı bir boyuta geçtiğini söylemek mümkündür.

Dünya genelinde diğer sektörlerde olduğu gibi Bankacılık sektöründe de dijital dönüşüm süreçleri hızla artmaktadır. Bu kapsamda yapay zeka (AI), robotik süreç otomasyonu (RPA), nesnelerin interneti (IoT), uygulama programlama arayüzü (API-Application Programming Interface) bankacılığı gibi ileri teknolojiler bankacılık sektöründe kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır. Yapay zeka teknolojisi özellikle mobil ve dijital bankacılık uygulamalarında karşımıza çıkmaya başlamıştır. Bankaların sistemlerine entegre şekilde çalışan uygulamalar sayesinde kullanıcılar istediği zaman işlemlerini gerçekleştirebilir ve sanal asistanlar sayesinde ihtiyaç duyulan bilgiye

anlık ulaşabilir yapıya kavuşmuşlardır. Yapay zeka teknolojisinin sunmuş olduğu veri toplama ve veri analizi sayesinde elde edilen bilgilerle uygulamalar iyileştirilerek müşterilere daha iyi bir deneyim sunulabilir hale gelmiştir.

3. Hiper Otomasyon, Bileşenleri ve Faydaları

3.1 Hiper Otomasyon

Otomasyon; endüstride, yönetimde ve bilimsel işlerde insan aracılığı olmadan işlerin otomatik olarak yapılmasıdır (Utku & Çetinkaya). Hiper otomasyon ise kuruluşların robotik süreç otomasyonu, yapay zeka ve sanal asistanlar gibi teknolojileri kullanarak tanımlamasını, incelemesini ve otomatikleştirmesini sağlayan bir yaklaşımdır (Gartner, 2021).

Hiper otomasyon kavramı ilk defa Gartner tarafından 2019 yılında ortaya atılmış bir kavram olup “bir şirkette veya organizasyonda otomatikleştirilebilecek her şeyin otomatikleştirilmesi gerektiği fikri” olarak tanımlanmaktadır (Gartner, 2020). Bu teknolojik ekosistem, süreçlerde dijital dönüşümü gerçekleştirmek ve gerekli yeni süreçleri oluşturmak için maksimum otomatikleştirmeyi ve koordinasyonu sağlamaktadır. Hiper otomasyon, süreçleri otomatikleştirmesi ile çalışanları tekrarlayan ve kişiye katma değeri olmayan işlerden kurtarmakta ve dijital süreçler tarafından elde edilen verilerden fayda sağlamaktadır. Böylece iş süreçlerinde üretkenlik ve verimlilik artırılmakta, maliyetten tasarruf edilmektedir.

Otomasyon, temel görevlere odaklanırken, hiper otomasyon süreçlerde dijital dönüşümü gerçekleştirmek ve gerekli yeni süreçleri oluşturmak için maksimum otomatikleştirmeyi ve koordinasyonu sağlamaktadır. Hiper otomasyon, dijital süreçler tarafından elde edilen verilerden yararlanarak tasarruftan verimliliğe birçok alanda fayda üretmektedir.

Hiper otomasyonun hedefleri arasında süreçler tarafından toplanan ve üretilen verilerden yararlanılması da bulunmaktadır. Söz konusu verilere dayanarak yapılan analizler sonucu daha sağlıklı bir iş planlaması yapılması mümkün olacaktır.

Ayrıca kuruluşlar, maliyetlerini azaltmak amacıyla da hiper otomasyon sistemlerini tercih etmektedirler. Gartner’a göre 2024 yılına kadar kuruluşlar, hiper otomasyon teknolojilerini yeniden tasarlanmış operasyonel süreçlerle birleştirerek operasyonel maliyetlerini %30 oranında azaltacaktır. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) verilerine göre bu oran bankacılık sektöründe Eylül/2021 çeyrek dönemi için 9.984.002.000 TL (1.026.611.000 USD) insan kaynakları harcamalarından ve 14.309.429.000 TL (1.471.376.000 USD) diğer harcamalardan olmak üzere toplamda yaklaşık olarak 24.293.431.000 TL (2.497.987.000 USD) operasyonel harcamaya tekabül etmektedir. Ancak bankaların, otomasyon gibi yeni teknolojileri kullanma amacı maliyetlerin azaltımı ile sınırlı kalmamalıdır (Marous, 2018). Bunun yanı sıra şirketler gelişen teknoloji ve gelişen trendler doğrultusunda hareket etmeyi ve sektörde rekabet gücünü artırmayı amaçlamalıdır.

Hiper otomasyon süreci planlama, uygulama ve geliştirme olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır. Öncelikle problem tespit edilerek söz konusu probleme ait süreç uçtan uca haritalandırılmalıdır. Bu aşama sonrası hangi süreç adımlarının otomatize edileceği tespit edilmelidir. Otomatize edilecek süreçlerde kullanılacak yapay zeka teknolojilerinin belirlenmesi, fizibilite çalışmaları, talep girişlerinin yapılması, fayda/maliyet analizi ve çalışmaların planlanması gibi işler otomasyon sürecinin başlangıç aşamasında yer almaktadır. Bu aşamanın ardından başarı ölçüm metrikleri değerlendirilip otomatize edilmiş süreçlerin iş hedeflerine etkisi takip edilir. Tam otomasyon sağlanamamış süreçlerin tekrar değerlendirilmesi ve yeni fırsatların belirlenmesiyle bir hiper otomasyon süreci sonlanır.

3.2. Hiper Otomasyon Bileşenleri

Bir hiper otomasyon tasarımı, stratejik hedeflere odaklanan otomasyon süreçlerine dayanır. Süreçler, robotik süreç otomasyonu, iş süreci yönetimi, makine öğrenmesi ve süreç madenciliği

gibi çeşitli teknolojileri içermektedir. Hiper otomasyon, kullanıma hazır tek bir teknoloji yerine daha geniş tabanlı bir yaklaşım uygulamaya odaklanmaktadır.

Süreç madenciliği ile analiz, veri madenciliği ile tahminleme yapılarak otomasyon fırsatları ve öncelikler belirlenip süreç modeli oluşturulmaktadır. Entegrasyon aşamasında ise robotik süreç otomasyonu ve düşük kod geliştirme araçlarından faydalanılmaktadır. Otomasyonlara daha kolay adapte olmak ve yeniden kullanımı kolaylaştırmak için iş zekası araçları kullanılırken, otomasyonların yeteneklerini genişletmek için ise yapay zeka ve makine öğrenimi araçları öne çıkmaktadır.

Robotik Süreç Otomasyonu (RPA)

Robotik Süreç Otomasyonu, bir veya daha fazla uygulama ile kullanıcı etkileşimi dizilerinden oluşan, tekrarlayan rutinleri otomatikleştirmek için kullanılan bir teknolojidir (Yetiz, Turan, & Canpolat, 2021, s. 67). Söz konusu teknoloji kıt kaynakların daha verimli bir şekilde kullanılmasına zemin hazırlarken, aynı zamanda yapılan işleri de daha izlenebilir ve denetlenebilir hale getirmektedir. RPA ile tekrarlayan, hataya açık, kurallara dayalı, dijital verileri içeren ve dönemselsel ve zamana dayalı işlemler gerçekleştirilmektedir (Bayraktar, 2021, s. 291).

RPA, temel olarak geliştirici araçları, yazılım robotları ve robot denetleyicisi olmak üzere üç bileşenden oluşmaktadır. İşlerin tanımlanmasını geliştirici araçlar sağlamaktayken robotlar iş kurallarını içeren talimatları izleyerek iş süreci takibini yapmaktadır. Bu talimatların detaylı olması, bir akış içinde ilerlemesi ve tüm koşulları içermesi gerekmektedir (Yılmaz, 2021, s. 34). Robot denetleyicisi, bir veya daha fazla robota görev atamakta, onları denetlemekte ve çalışmalarını raporlamaktadır. Aynı zamanda robot denetleyicisi iş uygulamaları için gerekli olan bilgileri tutmaktadır ve gerekli durumlarda bu bilgileri robotlara şifrelenmiş bir biçimde sunmaktadır. Son olarak yazılım robotları verilen emirleri yerine getirerek iş uygulamaları ile etkileşime geçmekte ve işlemleri gerçekleştirmektedir. RPA, tekrar eden yığın işlerin yapılmasını sağlarken, insan kaynağının daha verimli alanlarda kullanılmasının önünü açmaktadır. Bununla birlikte sürecin tamamı kayıt altına alındığı için verilerin toplanması ve düzenlenmesi de kolaylaşmaktadır (Yetiz, Turan, & Canpolat, 2021, s. 71). Böylelikle söz konusu teknoloji ile yapılan işlerin denetimi de daha kolay sağlanmaktadır. Sonuç olarak daha kaliteli ve verimli hizmet verilerek mevcut müşterilerin memnuniyeti artırılırken yeni müşteri kazanımı da sağlanmaktadır (Lok, 2021, s. 8).

Akıllı İş Süreci Yönetimi Sistemleri

İş süreçleri yönetimi; iş süreçlerini incelemek, modellemek, analiz etmek, ölçmek ve geliştirmek için çeşitli yöntemler kullanan bir disiplindir (Gartner, 2021). İş süreci yönetimi insan, belge ve entegrasyon odaklıdır. Akıllı iş süreci yönetimi sistemleri, iş süreci yönetimi yazılımını yapay zeka gibi ek yeteneklerle birleştirerek şirketlerin daha fazla uçtan uca deneyimi dinamik olarak otomatikleştirmesini sağlar (IBM, 2019).

Makine Öğrenmesi

Makine öğrenmesi, bilgisayarın geçmişteki deneyimlerinden elde edilen bilgi ve tecrübeleri kullanıp bir model oluşturarak gelecekte oluşacak olan benzer olaylar hakkında karar verebilmesini ve problemlere çözüm bulabilmesini sağlayan bir yapay zekâ alanıdır (Pulat & Deveci Kocakoç, 2021, s. 289). Bankalar veri açısından zengin kurumlardır yani verilerin işlenmesi sonucunda müşteri ilişkilerinin iyileştirilmesi, pazar payının korunması gibi faaliyetlerde makine öğrenmesi kullanılması için yeterli veri hali hazırda bulunmaktadır. Örneğin müşterinin geçmişte kullanmış olduğu ürünlerin yer aldığı bir veri setinin analiz edilmesi sonucu geleceğe ilişkin önerilerde bulunmaktadır. Ayrıca mobil bankacılık uygulamalarında sahtekârlık tespiti için de makine öğrenmesi algoritmaları kullanılmaktadır (Ndiaye, 2019, s. 58).

Süreç Madenciliği

Süreç madenciliği, otomatik olarak süreç modeli oluşturmak gibi süreçle ilgili bilgileri çıkarmak için olay kayıtlarını kullanmaktadır (Doğan, 2020, s. 966). Bu teknoloji sayesinde süreçlerin ortaya çıkarılması, modellenmesi, performans ölçümlerinin yapılması, problemlerinin belirlenmesi ve uygulanabilecek yöntemlerin analiz edilmesi sağlanarak süreçler iyileştirilmektedir. Bankalar, çağrı merkezlerinde verilen hizmetin kalitesini süreç odaklı ölçmek için söz konusu teknolojiyi tercih etmektedir.

4. Türk Bankacılık Sektörü ve Teknoloji Kullanımı

Günümüzde bankacılık sektörü gelişen yeni teknolojiler doğrultusunda iş düzeninin ve iş yapış biçimlerinin değiştiği bir dönemden geçmektedir. Endüstri 4.0 devrimi denilen bu süreçte insan müdahalesinin en aza indirilmesi; böylelikle insan kaynağına ödenen ve operasyonel risklerden kaynaklanan maliyetlerin en aza indirilmesi, maksimum verim ve minimum hata hedefi ve vizyonu ile süreçlerini kurgulamaktadır.

Hiper otomasyon olgusu henüz yeni uygulama alanı bulmakta olduğundan bu konuya ilişkin hem sektörde hem de literatürde çok az örnek ve kaynak bulunmaktadır. Örneklerin henüz az olması ile birlikte bu teknolojiye uyum diğer tüm sektörler için çok önemlidir. Bu teknolojiye uyum sağlamak bir seçenek değil şirketlerin hayatta kalma koşulu olarak öngörülmektedir. Aynı şirket tarafından dünya çapında hiper otomasyonu etkinleştiren teknolojilerin 2020 yılında 481.635 milyon A.B.D. doları; 2021 yılında 532.424 milyon A.B.D. doları olduğu ve 2022 yılında 596.616 milyon A.B.D. doları olacağı tahmin edilmektedir. (Gartner, 2021)

Diğer sektörlerin yanı sıra Bankacılık sektörü açısından da bu teknolojiye uyum sağlamanın önemi aşikârdır. Hiper otomasyonun bankacılık sektöründeki faydalarını aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

- **Maliyet Azaltımı:** İnsan kaynağına bağlı olan süreçlerin tam otomatikleşmesi ile bu kaynağa ayrılan gider kalemleri azaltılır. Ayrıca, şüpheli işlem, iç ve dış dolandırıcılık işlemleri gibi operasyonel risklere karşı önceden aksiyon alınarak bu tip risklere sebebiyet verilmemek suretiyle maliyetler azaltılır.
- **Verimlilik Artışı:** Hiper otomasyonun Bankacılık sektöründe en yaygın kullanımı operasyonel süreçlerdir. Dolayısıyla bu teknolojik gelişmenin en büyük katkısı operasyonel verimlilik üzerinde olduğu söylenebilir. Tekrarlayan ve katma değeri düşük olan iş ve süreçlerin hiper otomasyonu ile bu işlerde çalışan insan kaynağı satış, pazarlama gibi daha katma değerli işlere yönlendirilebilir ve böylelikle verimlilik artışı sağlanır. Ayrıca hiper otomasyonun insan kaynağı için geçerli olan “mesai” kavramı olmadığından 7/24 hizmet sunma kapasitesi bulunmaktadır.
- **Müşteri Memnuniyeti:** İşlemlerin hatasız ve hızlı yapılması müşteri memnuniyetini artırır.
- **Operasyonel Risklerin Bertaraf Edilmesi:** Akıllı dönüşümler ve geçmiş verinin işlenerek gelecekte olası risklerin tahmini ile önceden aksiyon alınır. Böylelikle risk ortaya çıkmadan engellenir.
- **İşlem Sürelerinin Azaltılması:** Hızlı ve çevik yapıda uçtan uca tasarlanan hiper otomatize süreçte işlemler insan gücüne göre çok daha hızlı tamamlanır.

Türkiye’deki bankaların uygulamalarına baktığımızda bilişim teknolojilerinde, operasyon işlemlerinde ve mobil bankacılık vb. uygulamalarında hiper otomasyon bileşenlerinden yapay zeka, robotik süreç otomasyonu ve dijital teknolojiler ile donatılmış süreçler gözümüze

çarpmaktadır. Türkiye'nin en büyük bankalarının faaliyet raporlarına göre hazırlanan ve hiper otomasyon bileşenlerinden bazılarının kullanım örnekleri Tablo 1' de sunulmuştur. Türk Bankacılık Sektöründe mevcutta kullanılan hiper otomasyon bileşenlerinin önümüzdeki günlerde uçtan uca tüm süreçleri kapsayacak şekilde kullanılacağı ve böylelikle bankacılığın birçok alanında doğrudan hiper otomasyon uygulanacağı düşünülmektedir.

Tablo 1: Türkiye'deki Bankalarda Hiper Otomasyon Bileşenlerinin Kullanım Örnekleri

Banka	Kullanılan Teknoloji	Kullanım Alanı
Akbank	Robotik Süreç Otomasyonu, Yapay Zeka	Para Transferleri, Kredi Teklifi, Müşteri Şikayetleri Çözümü
Denizbank	Robotik Süreç Otomasyonu	Mutabakat ve Raporlama
Garanti Bankası	Yapay Zeka	Çağrı Merkezi, Mobil Sanal Asistan
Halkbank	Robotik Süreç Otomasyonu, Yapay Zeka	Müşteri Araştırmaları, Uzaktan Müşteri Edinimi
İş Bankası	Robotik Süreç Otomasyonu, Yapay Zeka	Dış Ticaret işlemleri, Mobil Sanal Asistan
Odeabank	Robotik Süreç Otomasyonu	Bilgi Teknolojileri, Merkezi İşlemler
Vakıfbank	Robotik Süreç Otomasyonu, Yapay Zeka	Bilgi Teknolojileri, Merkezi İşlemler, Mobil Sanal Asistan
Yapı Kredi	Robotik Süreç Otomasyonu	Bilgi Teknolojileri ve Operasyon
Ziraat Bankası	Robotik Süreç Otomasyonu	Operasyon Merkezi

(Kaynak: Bankaların Faaliyet Raporları)

Vakıfbank 2020 yılında yapay zeka ürünü sanal asistan uygulamasını kullanıcıya sunmuş ve haciz, çek giriş işlemleri başta olmak üzere 32 adet işleme robotik süreç otomasyonunu entegre etmiştir. Böylelikle operasyonel verimliliğin artırılmasını ve fiziki evrak dolaşımının azaltılmasını sağlamıştır. Bunların yanı sıra yapay zeka temelli doküman tarama teknolojisini kullanmaya başlamış olup operasyonel riskleri azaltarak hizmet kalitesini artırmıştır. (Vakıfbank, 2021, s. 49)

İş Bankası 2020 yılında dış ticaret işlemlerinde akışlarını merkezileştirerek kesintisiz süreçler olarak yeniden tasarlamıştır. Bu süreçlerde bir hiper otomasyon bileşeni olan robotik süreç otomasyonunu entegre etmiştir. 2020 yılı itibarıyla İş Bankası bünyesinde toplam kullanılan robot sayısı 54'tür (İş Bankası, 2021, s. 54). Yapı Kredi Bankasında ise robot çalışan sayısı 2020 yılı itibarıyla 20'ye ulaşmış olup 90'dan fazla süreç ve yaklaşık 4,2 milyon işlem robotlar tarafından gerçekleştirilmiştir (Yapı Kredi Bankası, 2021, s. 141). Odeabank ise 2020 yılı itibarıyla robotik süreç otomasyonunu 18 adet süreçte kullanmaya başlamıştır (Odeabank, 2021, s. 28).

Garanti Bankasında çağrı merkezi arandığı anda devreye girerek müşteriye ait geçmiş verileri analiz edip müşterinin arama sebebini tahminleyen ve görüşme öncesinde bu tahmini müşteri temsilcisine sunan bir yapay zeka kullanılmaktadır. Böylelikle müşterinin ihtiyacını önceden anlayan bir sistem geliştirilmiş, çağrı sürelerinde ortalama %7 azalış ile birlikte müşteri memnuniyeti sağlanmıştır (Garanti BBVA, 2021, s. 174).

Ziraat Bankası başta operasyon merkezinde olmak üzere toplam 59 süreçte robotik süreç otomasyonu kullanılmaktadır (Ziraat Bankası, 2021, s. 157). Özellikle Operasyon Merkezinde tahsilat işlemlerinde robotlar da kullanılmaktadır.

Akbank ise 2020 yılı itibariyle robotik süreç otomasyonlarını optik karakter tanıma (OCR-Optical Character Recognition) ve yapay zeka teknolojileri ile entegre ederek para transferleri, ATM, POS, üye işyeri, kredi teklifi, müşteri şikayetlerinin çözümü gibi konularda uçtan uca 40'tan fazla süreci robotik süreç otomasyonu ile yürütmeye başlamıştır (Akbank, 2021, s. 64).

Yetiz ve diğerleri (2021)'nin yaptığı çalışmada hiper otomasyon bileşenlerinden biri olan robotik süreç otomasyonunun bir banka örneğinde uygulama alanları ve önemi vurgulanarak bu teknolojinin bankalardaki verimlilik ile ilişkisi gösterilmiştir. Bu çalışmada seçilen bir bankanın 12 farklı müdürlüğü içinden seçilen bazı süreçlerde insan kaynağı, robotik süreç otomasyonu ile yer değiştirilmiş ve değişen süreç sonrası verimlilikleri ölçülmüştür. Çalışma kapsamında belirlenen bankada robotik süreç otomasyonunun uygulandığı faaliyet alanlarından en önemlilerini aşağıdaki şekilde örneklemek mümkündür:

- Bakiye Yönetimi: gerçekleşecek olası işlemlerin önceden tahminlenmesi ve bakiyenin bu tahminlemeye göre yönetilmesi
- TCMB'ye Yapılan Raporlamalar: Belirli aralıkla TCMB'ye gönderilen pozisyon bilgilerinin iletiminin insan kaynağı kullanmadan uca otomatize edilmesi
- Fiyatlandırma Kararları: Önceden kurulmuş bir fiyatlandırma komitesi tarafından verilen fiyatlandırma kararının, banka mevduat yapısı, portföyü ve piyasalardaki gelişmelere ilişkin verilerin otomatik işlenerek anlamlı fiyatlandırma kararlarının robotlar tarafından verilebilmesi
- Risk Takibi: Müşterilerin takibe düşmesi sonucunda kendilerine gönderilen ihtarnamelerin yasal süresinin işlenebilmesi amacıyla robotlar tarafından PTT ve noterlerin sistemleri ile entegre şekilde tebliğ şerhinin düşülmesi
- Çağrı Merkezi İşlemleri: Çağrı merkezi tarafından yapılan gelen çağruların cevaplanma bilgilerini içeren raporların otomatik oluşturularak ilgili makama iletilmesi
- Kredi Kapama İşlemleri: Kredi Garanti Fonu teşviki kapsamında kullanılan kredilerinin son aşaması olan kapama işleminin otomatik yapılması
- Hesap Açılışı İşlemleri: Hesap açmak isteyen kişilerin bilgilerinin sisteme girilip müşteri statüsüne getirilmesi sürecinde verilerin robotlar aracılığıyla işlenmesi, eksik ve hatalı bilgi tespitinin yapılması ve bu durumla karşılaşıldığında robotlar tarafından sürecin durdurulması; böylelikle veri kalitesinin artırılması
- ATM Nakit Yönetimi: ATM'de bulunan nakit fazlalığı/noksanının robotlar tarafından geçmiş verileri ve istatistikler analiz edilerek hesaplanması ve ikmallerin takip edilmesi

Çalışmada tüm geliştirilen robotik süreçler 5 ay gözlemlenmiş ve verimlilik analizi yapılarak toplamda yaklaşık olarak 6 banka personelinin (6 adam/gün) yaptığı işin tamamının bu otomasyonla gerçekleştirildiği ölçülmüştür. Böylelikle söz konusu işlerde çalışan 6 personelin katma değeri daha yüksek işlerde çalıştırılabileceği sonucuna varılmıştır (Yetiz, Turan, & Canpolat, 2021, s. 73-77).

Finans ve muhasebe uygulamalarında hiper otomasyon bileşenlerinden biri olan robotik süreç otomasyonu kullanımına ilişkin Doğuç (2021) tarafından yapılan çalışmada Türkiye'deki en büyük 130 firma ile yapılan anket sonuçlarına göre, en fazla robot kullanımının 16 adet bankada 187 adet robot kullanımı ile bankacılık sektöründe olduğu; ikinciliği ise 13 sigorta şirketinde 56 adet robot kullanımı ile sigortacılık sektörünün aldığı gözler önüne serilmiştir (Doğuç, 2021, s. 55). Bu sonuca bakarak bankacılık sektörünün hiper otomasyon uygulamalarına daha hızlı adapte olabildiğini ve teknolojik gelişmenin bankacılık sektöründe çok önemli rol oynadığını söylemek mümkündür.

5. Sonuç

Bankacılık Sektörü, teknolojiye kolay uyum sağlayabilen ve ayrıca yeni teknolojik ürünler geliştirme kabiliyeti yüksek olan bir sektördür. Başka bir deyişle bankalar teknolojik firmalar olarak çalışmaktadır. Bankacılık sektörünün teknolojik gelişmeleri iş süreçlerine uyarlaması, güçlü şekilde varlığını sürdürebilmesi açısından önem arz etmektedir. Yeni bir kavram ve iş trendi olarak Gartner tarafından tanımlanan hiper otomasyon, bankacılık sektöründe yeni uygulanmaya başlamış olup bu teknolojiye uyum sağlamak bir seçenek değil şirketlerin hayatta kalma koşulu olarak öngörülmektedir.

Yapay zeka, robotik süreç otomasyonu, makine öğrenmesi gibi bileşenler bir süreçte ayrı ayrı uygulanmakta olsa da hiper otomasyon bu bileşenlerin mümkün olduğunca hepsini kullanarak otomatikleştirilebilecek tüm işlemlerin otomatikleştirilmesini gerektirmektedir. Bu anlamda bankalar da kendi süreçlerinde uça uca bu teknolojik ekosistemi uygulayabilmek amacıyla çalışmaktadırlar.

Türk bankacılık sektörü açısından değerlendirildiğinde Ar-Ge yatırımlarının ve bilişim teknolojileri istihdamının artması ilerleyen dönemlerde bankaların da bu teknolojileri yoğun olarak kullanacağını gösterebilir. Örnekler, hiper otomasyon bileşenlerinin tek tek uygulandığını gösterse de ilerleyen dönemlerde süreçlerin baştan sona tamamının hem genel müdürlük hem de bilgi teknolojileri personeli ile bir araya gelerek çevik iş modeli çerçevesinde çalışarak hiper otomatik hale getirilmesi söz konusu olacaktır.

Bankacılık sektöründe süreçlerin uçtan uca tam otomatize edilmesi ve insan kaynağının tekrarlayan, operasyonel süreçlerden katma değeri daha yüksek olan satış-pazarlama gibi alanlara kaydırılması maliyet azaltıcı ve verimliliği artırıcı bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Bunların yanı sıra iç ve dış dolandırıcılık eylemlerinin önlenmesi, operasyonel risklerin bertaraf edilmesi ve sektörde sağlam zeminde güçlü şekilde kalınabilmesi amacıyla Türk Bankacılık Sektöründe de hiper otomasyon örneklerinin yakın zamanda hızla uygulamaya alınması önerilmektedir.

Kaynakça

- Akbank. (2021). *2020 Akbank Faaliyet Raporu*.
- Bayraktar, Y. (2021). Robotik Süreç Otomasyonun Muhasebe ve Denetim Mesleği Üzerindeki Etkisi. Y. Bayraktar içinde, *MUHASEBE KONULARINDA BİLİMSEL YAKLAŞIMLAR VE ARAŞTIRMALAR* (s. 289-310). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Doğan, O. (2020). Süreç Madenciliğine Genel Bakış: Süreç Akış Keşfi İçin Alfa Algoritması. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 966-973.
- Doğuç, Ö. (2021). Application of Robotic Process Automation in Finance and Accounting. *Beykent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 14(1), 51-59. doi:10.20854/bujse.906795
- Garanti BBVA. (2021). *Garanti BBVA 2020 Entegre Faaliyet Raporu*.

- Gartner. (2020, 10 19). *Gartner Top Strategic Technology Trends for 2021*. www.gartner.com: <https://www.gartner.com/smarterwithgartner/gartner-top-strategic-technology-trends-for-2021> adresinden alındı
- Gartner. (2021, 04 28). *Gartner Forecasts Worldwide Hyperautomation-Enabling Software Market to Reach Nearly \$600 Billion by 2022*. www.gartner.com: <https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2021-04-28-gartner-forecasts-worldwide-hyperautomation-enabling-software-market-to-reach-nearly-600-billion-by-2022> adresinden alındı
- IBM. (2019, 02 20). *What makes an intelligent business process management suite (iBPMS) stand above the rest?* www.ibm.com: <https://www.ibm.com/blogs/cloud-computing/2019/02/20/intelligent-business-process-management-suite-ibpms/> adresinden alındı
- İş Bankası. (2021). *Türkiye 'nin Bankası 2020 Faaliyet Raporu*.
- Köse, T. (2009). Bankalarda Mini Şube Organizasyonu Üzerine Bir Model. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.
- Lok, C. P. (2021). Critical Success Factors for Robotic Process Automation Implementation. *Master Dissertation*. Auckland University of Technology Department of Business Information Systems Faculty of Business, Economics and Law.
- Marous, J. (2018, Temmuz 26). *Rationale For New Banking Technologies Must Move Beyond Cost Savings*. Financial Brand: <https://thefinancialbrand.com/73882/banking-technology-intelligent-automation-rationale/> adresinden alındı
- Ndiaye, M. (2019, Eylül). Makine Öğrenmesi Yöntemleri ile Mobil Para Transferi Sahteciliği Tespiti ve Önlenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Bilgisayar ve Bilişim Mühendisliği Anabilim Dalı.
- Odeabank. (2021). *Odeabank 2020 Faaliyet Raporu*.
- Pulat, M., & Deveci Kocakoç, İ. (2021). Türkiye'de Makine Öğrenmesi ve Karar Ağaçları Alanında Yayınlanmış Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 287-308.
- Utku, B., & Çetinkaya, V. (tarih yok). TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası: https://www.emo.org.tr/ekler/b49a9811e1fc2a3_ek.pdf adresinden alındı
- Vakıfbank. (2021). *Vakıfbank 2020 Entegre Faaliyet Raporu*.
- Yapı Kredi Bankası. (2021). *Yapı Kredi Bankası 2020 Entegre Faaliyet Raporu*.
- Yetiz, F., Turan, Y., & Canpolat, İ. (2021). Bankacılık Sektöründe Robotik Süreç Otomasyonu ve Verimlilik İlişkisi: Bir Banka Örneği. *Verimlilik Dergisi*, 65-80.
- Yılmaz, B. (2021). Elektronik Belge Yönetim Sistemlerinde Robotik Süreç Otomasyonu. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı.
- Ziraat Bankası. (2021). *Ziraat Bankası 2020 Entegre Faaliyet Raporu*.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-1563-1855 / 0000-0001-6344-9735

Mediating Role of Promotability and Career Satisfaction Between Supervisor Support for Career Development and Turnover Intention Among SMEs Employees

Mustafa GÜLBAŞ¹, Emre Burak EKMEKÇİOĞLU²

¹Ankara Yildirim Beyazıt University, Graduate School of Social Sciences, Management and Organization, mtgulbas@gmail.com

²Ankara Yildirim Beyazıt University, Business School, Management Department, ebekmekcioglu@ybu.edu.tr

Abstract

The aim of this study is to investigate the mediating role of promotability and career satisfaction in the relationship between perceived supervisor support for career development and employees' turnover intention. In this study, a cross-sectional research approach was adopted. A total of 127 participants working at small and medium-sized enterprises (SMEs) in Ankara were participated for the study. Structural equation modeling were conducted to examine the relationships between variables. The results showed that supervisor support for career development had a significant and negative impact on employees' turnover intention. Moreover, supervisor support for career development had a significant and positive impact on promotion. Career satisfaction and promotion had a significant and negative impact on turnover intention. This study also revealed that promotability and career satisfaction mediates the relationship between supervisor support and turnover intention. The research provided fresh insights that might help employees with their career growth. The study's theoretical and practical implications are examined, and how to retain employees were discussed.

Keywords: Promotability, Supervisor Support for Career Development, Career Satisfaction, Turnover Intention, SMEs

Introduction

Recently, many businesses are striving to be the employer of choice over their competitors in hiring and retaining individuals with the skills necessary for the job. To maintain a sustainable competitive edge in the industry and labor markets, an organization should have strongly committed, and motivated employees (Joo & Park, 2010) and accordingly, turnover rates

should be kept to a minimum (Zeffane & Bani Melhem, 2017). Hence, reducing employee turnover intention (TI) is critical to the success of a business (Qoura & Khalifa, 2016; Kalgin et al., 2018; Alkhateri et al., 2018).

A major determinant in an organization's success is the implementation of its work by its employees. While employees do their jobs, supervisor support is one of the main criteria affecting employees' performance and commitment. In the relationship between two sides, the issue is what matters, what makes a value among them, whether they desire to exchange, and what amount. (Blau, 1964). Social exchange theory (SET) is critical to understanding employee-employer exchange relationships. So, employers and employees tend to construct balance in their relationships by having their attitudes and behaviors trustfully as mutually (Lawler, 2001). In the context of this theory, employers need to consider the relationship between employees and their superiors, which directly affects the employees's decision to maintain the job or turnover (Rosleea & Effendib, 2016).

Boosting supervisory support affects subordinates' job satisfaction positively and diminishes their TI, which also helps career satisfaction (CS) (Armstrong-Stassen & Ursel, 2009). By doing so, organizations can build more trusted and committed work environments. Employees who are dissatisfied with their jobs and careers are more likely consider looking for new employment (Alkhateri et al., 2018; Aydogdu & Asikgil, 2011). TI is formed when people are dissatisfied with their work expectations and seek for other opportunities to find a better employment (Joo & Park, 2010; Bufquin et al., 2017). One of the most persistent challenges for SMEs has been the issue of employees' TI. (Laken et al., 2018). It is time-consuming and expensive for businesses to replace personnel who have left due to high turnover. It may harm the company's future ability to innovate and its reputation as a result of these negative effects (Koch et al., 2009). As a result of these concerns, businesses devote more time and resources to preventing workers from leaving (Apostel et al., 2017). That is, turnover is strongly connected with the notion of promotion (Carson et al., 1994; Matsuo, 2021). As the cost of quitting a company rises, promoted employees are more likely to retain.

Taken together, the current research aims to make two important contributions to the existing research. First, we investigate why supervisor support for career development (SSCD) can help employees's diminish their TI by examining CS and promotability (P) as key mediators. The present study is an active effort to clarify the relation between SSCD and employees's TI. Second, the study adds to the broader career literature by identifying the mediating roles of P and CS in relationship between SSCD and TI. Based on the findings, practitioners can think of ways to create an effective culture related with SSCD that prevents employee turnover.

Theoretical Framework

SET explains the relationships that occur between individuals in the exchange of resources owned by interacting individuals (Blau 1964; Chen et al., 2005). Moreover, SET has been used in many studies to elucidate the supervisor-employee interaction. Social exchange referred "as the exchange of activity, tangible or intangible and more or less rewarding or costly, between at least two parties" (Homans, 1961). In the relationship among two sides, the issue is what matters, what makes a value among them and whether they have the desire to exchange and in what amount. (Blau, 1964; Masterson et al., 2000). Understanding of SET and the interaction between supervisor and employees is heavily focused on the relationship what employee might develop in his thought against the supervisor and vice versa (Liden et al.,1997) Employees contribute more and dedicate more to the organization when social interaction is effectively managed (Ladd & Henry, 2000). On the other hand, it can affect to reduce the employee's intention to quit the organization (Shore & Barksdale 2009). Especially, when supervisors help their subordinates with providing them work-affiliated information, showing trust and support to their subordinates' abilities, help to boost their level of careers, they enhance their subordinates' job satisfaction and commitment (Spreitzer, 2008; Masterson et al. 2000).

Hypotheses Development

SSCD and TI

Supervisors observe their employees' work, evaluate, and control their performance directly or indirectly, and reward them (e.g., by promoting them in the organization) (Maertz et al., 2007.) Several studies have indicated that supervisor support increases satisfaction while reduces the turnover intention. (Dysvik & Kuvaas, 2013; Maertz et al., 2007). Supervisor support and its effects on career development have gained great value, especially in recent years (Ito & Brotheridge, 2005; Wickramasinghe & Jayaweera, 2010; Joshi et al., 2021). These studies show the importance of a supportive attitude for positive employee outcomes and indicate how critical support of the supervisor to ensure the career development of the employee. In this way, employees who have a high perception of support for career development by their supervisors will show less intention to quit. Intangible socio-emotional factors like empowerment, confidence at work, personal guidance, treating subordinates with help and trust, enabling them career development chance from supervisors are very important factors for employees (Roslee et al., 2016; Galletta et al., 2011). If employees believe that they have the ability and chance to promote in their own organizations, their TI may decrease accordingly (Maertz et al. 2007; Galletta et al., 2011).

For SMEs, employee turnover has been one of the most persistent concerns (Laken et al., 2018). Turnover not only costs the company money but also undermines the firm's ability to innovate and its reputation; it also harms the company's future innovation performance and reputation (Koch et al., 2009). As a result of these concerns, businesses devote more time and resources to preventing employee turnover (Apostel et al., 2017). Having a supportive supervisor is a sign of lower levels of stress in the workplace, raising self-esteem and encouraging supportive behavior. Having a positive attitude at work also indicates that difficult tasks are less likely to prompt employees to consider quitting their jobs (Aydogdu & Asikgil, 2011). As a result, we hypothesized the following anticipated relationships:

H₁. SSCD is negatively related to TI.

Mediating role of CS in the relationship between SSCD and TI

CS represents a person's positive emotional state as a consequence of a personal appraisal of one's career or career-related experiences (London, 1993). The researches indicated that supervisor support has a positive impact on the careers of their employees (Greenhaus et al., 1990; Joshi et al., 2021). CS measures the degree to which employees are satisfied with both internal and external elements of their career (Barnett & Bradley, 2007). CS is focus point on this study because it can help to reduce the employee's TI (Ito et al., 2005). When employees' objectives and expectations are not met, they are more likely to leave their current position (Zeffane et al., 2017).

Increased productivity and employee loyalty, less prejudice in the workplace, and an increased degree of career satisfaction are all possible outcomes of fair remuneration systems and performance evaluations. To further boost their CS, employees can be promoted to high positions, get a high income, and participate in training and development programs that focus on professional advancement (Karatepe & Vatankhah, 2015; Ahmed, 2017). A high degree of CS can be an essential predictor of an employee's willingness to retain with the organization. Those that choose to retain are quite satisfied with their career (Egan et al, 2004). To reduce the likelihood of employee turnover, organizations need to devote more time and resources to better understanding and improving their employees' CS (Greenhaus et al., 1990). Recent studies have shown that supervisor support positively effect CS (Yang et al., 2018) and negatively effect TI (Chan et al., 2016). Therefore, we argue that supervisor support increases subordinates' CS, and such satisfaction diminishes TI. As a result, we hypothesized the following anticipated relationships:

H₂. CS mediates the relationship between SSCD and TI.

Mediating role of Promotability (P) in the relationship between SSCD and TI

Promotion is the advancement of employees' position or ranks in the organization to a higher class, enabling them to get into better status, higher payment, prestige and power (Yang et al., 2018). Employees may expect to promote in their organization when they feel they deserve it. The dissatisfaction of promotion structure, if there is not enough chance to promote, and rigid organizational progress is often named as primary reasons of employee turnover (Carson et al., 1994). In addition, non-promoted employees, compared to their promoted colleagues, they have much fewer aims regarding with the organization, shows stronger desires to leave, and quits the organization more easily; that is, "P" plays a key role regarding with turnover decisions (Chan et al. 2016).

Rather than a salary increases, the chance to promote can create positive attitudes in the organization. "P", referred as "the favorability of an employee's advancement prospects" (Greenhaus et al., 1990), "relates to the employee's perceptions of being rewarded by the organization for a deserved promotion" (Shore et al. 1995). Employees who have higher satisfaction and career support from their supervisors feel themselves having much more possibility of being promoted (Chan et al., 2016). Since judgments of "P" indicate an individual's competence to achieve at higher levels, a promoted member can be satisfied and have a feel of succeeding with the help of the feeling that their superiors praised their effort (De Pater et al., 2009). Previous studies showed that job performance has strong interaction with the "P" evaluations increase the chance of "P" (Greenhaus et al., 1990)

Employees that are more likely to obtain career development, like promotions, opt to remain in the company rather than leave it (Shore et al., 1995). Promoted employees generally choose to retain in the organization to preserve their position because quitting becomes more costly. (Chan et al. 2016). Thus, we argue that supervisor support increases the "P" of subordinates and this cause to reducing TI. As a result, we hypothesized the following anticipated relationships:

H₃. "P" mediates the relationship between SSCD and TI.

Research method

Design, study area and sampling

Hypotheses were tested using a quantitative cross-sectional study methodology. This study was conducted on employees in small and medium-sized enterprises (SMEs) between December 2020 and January 2021. Because of Covid-19 pandemic period self-administered questionnaires were distributed online through Google survey. 127 participants responded to the survey. Respondents were asked to assess their degree of agreement with the SSCD, CS, P, and TI scales, as well as submit demographic data. It was stated that the participants' confidentiality and privacy would be protected. The study began with descriptive statistics, validity, and reliability analyses. The hypotheses were then tested using a structural equation modeling technique in accordance with the research model.

Measures

SSCD

SSCD was measured using 5-item scale by London (1993). Participants responded to the items on a five-point Likert scale, ranging from 1 (Strongly Disagree) to 5 (Strongly Agree). A sample item is "my supervisor provides adequate time for me to attend training", with an internal consistency of 0.95.

CS

CS was measured using 5-item scale by Greenhaus et al. (1990). Participants responded to the items on a five-point Likert scale, ranging from 1 (Strongly Disagree) to 5 (Strongly Agree). A sample item is “I am satisfied with the progress I have made toward meeting my overall career goals”, with an internal consistency of 0.75.

P

P was adapted from the 3-item scale performed for supervisors' promotion ratings developed by Shaughnessy et al. (2011). This scale was transformed into self-evaluation of the participants. Participants responded to the items on a five-point Likert scale, ranging from 1 (Strongly Disagree) to 5 (Strongly Agree). A sample item is “I believe that I will have a successful career”, with an internal consistency of 0.92.

TI

TI was measured using 3-item scale by Singh et al. (1996). Participants responded to the items on a five-point Likert scale, ranging from 1 (Strongly Disagree) to 5 (Strongly Agree). A sample item is “I often think about quitting”, with an internal consistency of 0.94.

Research findings

Frequency analysis

The results of the respondents' demographic characteristics are shown in Table 1. The results indicated that 61.4% of the respondents were males (n = 78) while 38.6% were females (n = 49), representing that majority of the responders were male. The majority were in the age range of 31 and 40 (52%), preceded by 51 and 60 (23.6%). Participants' tenures were reported as follows: 11–18 years (40.9%), 6–10 years (25.2%), 19–25 years (18.1%), 0–5 years (9.4%), and 26 years and above (6.4%).

Table 1. Frequency Analysis

		n	Percentage (%)
Gender	Female	49	38.6
	Male	78	61.4
Age	20-30	18	14.2
	31-40	66	52.0
	41-50	9	7.1
	51-60	30	23.6
	61 years and above	4	3.1
Tenure	0-5 years	12	9,4
	6-10 years	32	25,2
	11-18 years	52	40,9
	19-25 years	23	18,1
	26 years and above	8	6,4
Total		127	100

Measurement model

First, confirmatory factor analysis (CFA) was carried out to examine whether the variables were distinct. Several fit indices (CMIN/df, comparative fit index (CFI), Incremental Fit Index (IFI), root mean square error of approximation (RMSEA), Tucker–Lewis index (TLI), and standardized root mean square residual (SRMR)) were provided to show model adequacy.

The result revealed that four-factor measurement model (SSCD, CS, P and TI) had good fit with the data ($\chi^2/df = 120.401 / 98 = 1.229$, $p = 0.000$, IFI=0.98; TLI=0.98; CFI=0.98; RMSEA = 0.04; SRMR=0.04). It was compared to the indices of other alternative models. The three-factor model that combined P and CS into one latent factor ($\chi^2/df = 4.151$, $p = 0.000$, IFI=0.83; TLI=0.80; CFI=0.83; RMSEA = 0.15; SRMR=0.17), while the two-factor model combined SSCD, P and CS into one latent factor ($\chi^2/df = 8.056$, $p = 0.000$, IFI=0.62; TLI=0.55; CFI=0.62; RMSEA = 0.23; SRMR=0.17). It was also calculated a fit statistic of a model that combined all four latent variables as a single latent factor. Comparing the fit statistic result of the single-factor model to the proposed model a poor fit was obtained ($\chi^2/df = 11.847$, $p = 0.000$, IFI=0.41; TLI=0.32; CFI=0.41; RMSEA = 0.29; SRMR=0.19). In addition, this conclusion implies that common method variance is not a substantial threat in the data set. Moreover, to detect control common method variance, Harman's single-factor test was also used (Podsakoff & Organ, 1986). A single factor structure should emerge, or the first factor discovered should composed a considerable portion of the overall variation, for the common method variance to arise (Podsakoff & Organ, 1986; Podsakoff et al., 2003). Unrotated exploratory factor analysis results indicated that the first factor explained 38.4 percent of the total variance (less than 50 percent). Thus, common method variance did not appear to be a concern. According to four-factor measurement model, range of factor loadings of each variable were provided in Table 2.

Table 2. Factor Loadings

Variables	Range of Factor Loadings
1. SSCD	0.71-0.92
2. CS	0.56-0.81
3. P	0.54-0.91
4. TI	0.71-0.94

Note: CMIN/df = 120.401 / 98 = 1.229, p = 0.000, IFI=0.98; TLI=0.98; CFI=0.98; RMSEA = 0.04; SRMR=0.04

Descriptive statistics

As shown in Table 3, the means and standard deviations of the study variables indicate SSCD (mean= 3.53; SD=1.09), CS (mean= 3.65; SD= 0.74), P (mean= 3.45; SD=1.25) and TI (mean= 1.62; SD= 0.92). The Pearson correlation result reveals that TI was negatively and significantly related to SSCD ($r = -0.30, p < 0.01$), CS ($r = -0.21, p < 0.01$) and P ($r = -0.22, p < 0.05$). P was positively and significantly related to SSCD ($r = 0.21, p < 0.05$), and CS ($r = 0.22, p < 0.05$). CS was also positively and significantly correlated with SSCD ($r = 0.49, p < 0.01$).

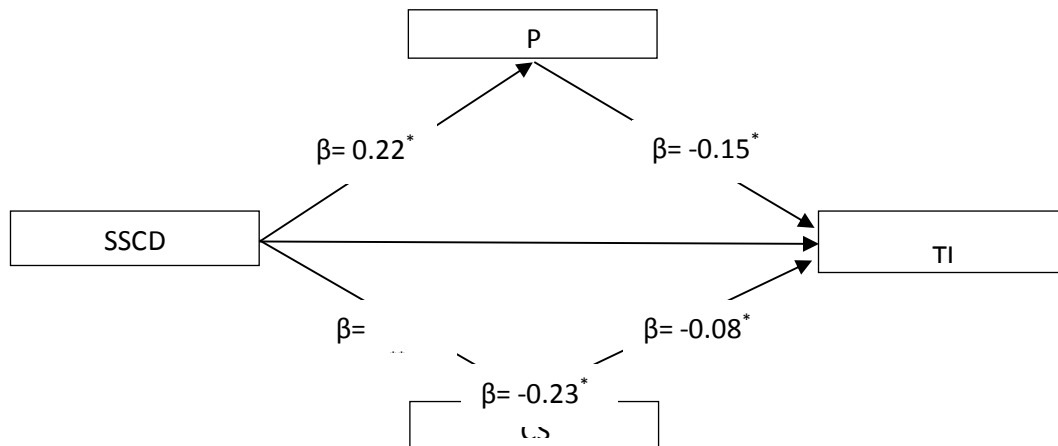
Table 3. Correlation Analysis

Variables	M	S.D.	1	2	3	4
1. SSCD	3.53	1.09	(0.95)			
2. CS	3.65	0.74	0.49**	(0.75)		
3. P	3.45	1.25	0.21*	0.22*	(0.92)	
4. TI	1.62	0.92	-0.30**	-0.21**	-0.22*	(0.94)

Note = n = 127, * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, SSCD =Supervisor Support for Career Development, CS= Career Satisfaction, P = Promotability, TI= Turnover Intention, M= Mean, S.D. = Standard Deviations, values in parentheses are the Cronbach’s alpha of each scale.

Hypotheses testing

The direct and indirect impacts between variables were investigated using structural equation modeling. As a result, the mediating effect of P and CS in the link between SSCD and TI was examined. The research model has good fit indices, as shown in Figure 2 (CMIN / df = 122.003 / 99 = 1.232, p = 0.000, IFI=0.98, TLI=0.98, CFI=0.98, RMSEA = 0.04, SRMR=0.04).

Note: n = 127, **p<0.01, *p<0.05, CMIN / df = 122.003 / 99 = 1.232, p = 0.000, IFI=0.98, TLI=0.98, CFI=0.98, RMSEA = 0.04, SRMR=0.04, SSSCD =Supervisor Support for Career Development, CS= Career Satisfaction, P = Promotability, TI= Turnover Intention.

Figure 2-Direct and Indirect Effects

The results showed that SSSCD had a significant and negative impact on TI (β = -0.23, p<0.05). Thus, H1 was accepted. Similarly, SSSCD had a significant and positive impact on P (β = 0.22, p<0.05) and CS (β = 0.54, p<0.001). P had a significant and negative impact on TI (β = -0.15, p<0.05), and CS had a significant and negative impact on TI (β = -0.08, p<0.05).

Table 4. Direct, Indirect and Total Effects

	Standardized Effects	Total	Standardized Direct Effects	Standardized Indirect Effects
SSCD→P	0.22*	0.22*	-	-
SSCD→CS	0.54**	0.54**	-	-
P→TI	-0.15*	-0.15*	-	-
CS→TI	-0.08*	-0.08*	-	-
SSCD→TI	-0.30*	-0.23*	-0.07*	-

Note = n = 127, **p<0,001, * p<0,05, SSSCD =Supervisor Support for Career Development, CS= Career Satisfaction, P = Promotability, TI= Turnover Intention.

The bias-corrected bootstrapping approach was employed to investigate the indirect influence of SSSCD on TI through CS and P (Preacher & Hayes, 2008; Mallinckrodt et al., 2006). As a result, resampling (n = 2000) was used to determine indirect impact values. As shown in Table 4, the indirect effect of SSSCD on TI through CS and P at 95% confidence interval was found to be significant (β = -0.07, p<0.05). Hence, H2 and H3 was accepted.

Discussion

We drew upon SET to study the mediating role of CS and “P” in relationship between SSCD and TI. Results showed that SSCD negatively related with TI. Moreover, “P” and CS have a mediating role in such process.

Several studies have shown that SMEs need to encourage their employees' career development in order to be innovative and creative (Ilyas et al., 2020). When supervisor support is increased, the feeling of being in satisfaction attitude also increases. It was shown that supervisors' concern for employee retention significantly impacted their efforts to promote professional growth. It has been shown that management may directly influence employee morale and productivity by focusing more on these two factors: CS and promotion potential. The results add to the growing body of evidence showing a link between CS and “P” (Chan et al., 2016). Promotable employees may also be less likely to leave their jobs since they believe their supervisors are grooming them for higher roles. In other words, adaptable employees believe they can't achieve professional success in their current company when they are capable. When there are other feasible employment possibilities, they are more likely to consider quitting.

Implications

To prevent employee turnover, supervisors must pay greater attention to justifying each assignment. Managers and supervisors of SMEs should underline the importance of their job and explain why they were recruited for it in order to motivate their employees. A well-designed job, transparent decision-making, equitable allocation of resources, and defined accountability may decrease uncertainty and improve CS. Consequently, the manager should oversee training programs to help employees better grasp their responsibilities. Managers should have greater freedom to act and offer constructive criticism. In addition, managers should create a clear promotion mechanism and execute evaluations equally.

Limitations and Future Instructions

The present study has several limitations. First, the data were cross-sectional. Research data were obtained at a single time. More research using a longitudinal design is needed to further understand the causal relationships between SSCD, TI, P, and CS. Second, our study was limited to only for those working in SMEs in Turkey. Future studies should be conducted with a larger population and in a variety of sectors.

References

- Alkhateri, A. S., Abuelhassan, A. E., Khalifa, G. S., Nusari, M., & Ameen, A. (2018). The Impact of perceived supervisor support on employees turnover intention: The Mediating role of job satisfaction and affective organizational commitment. *International Business Management*, 12(7), 477-492.
- Apostel, E., Syrek, C. J., & Antoni, C. H. (2018). Turnover intention as a response to illegitimate tasks: The moderating role of appreciative leadership. *International Journal of Stress Management*, 25(3), 234.
- Armstrong- Stassen, M., & Ursel, N. D. (2009). Perceived organizational support, career satisfaction, and the retention of older workers. *Journal of occupational and organizational psychology*, 82(1), 201-220.
- Aydogdu, S., & Asikgil, B. (2011). An empirical study of the relationship among job satisfaction, organizational commitment and turnover intention. *International review of management and marketing*, 1(3), 43-53.

Barnett, B.R. and Bradley, L. (2007), "The impact of organizational support for career development on career satisfaction", *Career Development International*, Vol. 12 No. 7, pp. 617-36

Blau, P. (1964). *Power and exchange in social life*. New York: Wiley

Bufquin, D., DiPietro, R., Orlowski, M., & Partlow, C. (2017). The influence of restaurant co-workers' perceived warmth and competence on employees' turnover intentions: The mediating role of job attitudes. *International Journal of Hospitality Management*, 60, 13-22.

Carson, P. P., Carson, K. D., Griffeth, R. W., & Steel, R. P. (1994). Promotion and employee turnover: Critique, meta-analysis, and implications. *Journal of Business and Psychology*, 8(4), 455-466.

Chan, S.H.J., Mai, X., Kuok, O.M.K. and Kong, S.H. (2016), "The influence of satisfaction and promotability on the relation between career adaptability and turnover intentions", *Journal of Vocational Behavior*, Vol. 92, pp. 167-175, doi: 10.1016/j.jvb.2015.12.003.

Chen, Z. X., Aryee, S., & Lee, C. (2005). Test of a mediation model of perceived organizational support. *Journal of Vocational Behavior*, 66(3), 457-470.

Cook, K. S., & Yamagishi, T. (1992). Power in exchange networks: A power-dependence formulation. *Social Networks*, 14, 245-265.

De Pater, I. E., Van Vianen, A. E. M., Bechtoldt, M. N., & Klehe, U.- C. (2009). Employees' challenging job experiences and supervisors' evaluations of promotability. *Personnel Psychology*, 62(2), 297-325

Dysvik, A.; Kuvaas, B. (2013) Perceived job autonomy and turnover intention: The moderating role of perceived supervisor support. *Eur. J. Work Organ. Psychol.*, 22, 563-573.

Egan, T. M., Yang, B., & Bartlett, K. R. (2004). The effects of organizational learning culture and job satisfaction on motivation to transfer learning and turnover intention. *Human Resource Development Quarterly*, 15(3), 279-301.

Etzion, D.(1984) Moderating effect of social support on the stress-burnout relationship. *J. Appl. Psychol.*, 69, 615-622.

Galletta, M., Portoghese, I., Penna, M. P., Battistelli, A., & Saiani, L. (2011). Turnover intention among Italian nurses: The moderating roles of supervisor support and organizational support. *Nursing & health sciences*, 13(2), 184-191.

Greenhaus, J. H., Parasuraman, S., & Wormley, W. M. (1990). Effects of Race on Organizational Experiences, Job Performance Evaluations, and Career Outcomes. *Academy of Management Journal*, 33, 64-86.

Homans. G.C. (1961). *Social behavior. Its's elementary forms* NY: Harcourt Brace.

Ilyas, A., Hassan, R., Khan, A., & Khan, W. (2021). Illegitimate tasks and job satisfaction among employees of micro informal enterprises. *Management Science Letters*, 11(1), 291-296.

Ito, J. K., & Brotheridge, C. M. (2005). Does supporting employees' career adaptability lead to commitment, turnover, or both? *Human Resource Management*, 44(1), 5-19.

Joo, B.-K. and Park, S.Y. (2010), "Career satisfaction, organizational commitment, and turnover intention: the effects of goal orientation, organizational learning culture and developmental feedback", *Leadership and Organization Development Journal*, Vol. 31 No. 6, pp. 482-500.

Joshi, M., Maheshwari, G. C., & Yadav, R. (2021). The link between employee career orientation, career management practices, citizenship behavior and gender: a moderated mediation model. *Kybernetes*.

Kalgin, A., Podolskiy, D., Parfenteva, D., & Campbell, J. W. (2018). Performance management and job-goal alignment: A conditional process model of turnover intention in the public sector. *International Journal of Public Sector Management*.

Karatepe, O. M., & Vatankhah, S. (2015). High-performance work practices, career satisfaction, and service recovery performance: a study of flight attendants. *Tourism Review*, 70(1), 56-71.

Koch, H., & Kayworth, T. (2009). Partnering with the majors: A process approach to increasing IS enrollment. *Journal of Information Systems Education*, 20(4), 439-450.

Ladd, D., & Henry, R. A. (2000). Helping Coworkers and helping the organization: The role of support perceptions, exchange ideology, and conscientiousness, *Journal of Applied Social Psychology*, 30(10), 2028-2049.

Laken, V. D. P., Van Veldhoven, M., & Paauwe, J. (2018, July). Paradoxes in Global Talent Pipelines: HR Practices and Graduate Recruits' Voluntary Turnover. In *Academy of Management Proceedings* (Vol. 2018, No. 1, p. 10667). Briarcliff Manor, NY 10510: Academy of Management

Lawler, E. J. (2001). An affect theory of social exchange. *American Journal of Sociology*, 107(2), 321-352.

Liden, R. C., Wayne, S. J., & Sparrow, R. T. (2000). An examination of the mediating role of psychological empowerment on the relations between the job, interpersonal relationships, and work outcomes. *Journal of Applied Psychology*, 85, 407-416.

Liden, R.C., Sparrowe, R.T., & Wayne, S J. (1997). Leader-member exchange theory: the past and potential for the future. *Research in Personnel and Human Resources Management*, 15, 47-119.

London, M., & Stumpf, S. A. (1983). Effects of candidate characteristics on management promotion decisions: An experimental study. *Personnel Psychology*, 36(2), 241-259.

London, M. (1993). Relationships between career motivation, empowerment, and support for career development. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 66(1), 55-69

Maertz Jr, C. P., Griffeth, R. W., Campbell, N. S., & Allen, D. G. (2007). The effects of perceived organizational support and perceived supervisor support on employee turnover. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 28(8), 1059-1075.

Mallinckrodt, B., Abraham, W. T., Wei, M., & Russell, D. W. (2006). Advances in Testing the Statistical Significance of Mediation Effects. *Journal of Counseling Psychology*, 53(3), 372-378.

Masterson, S. S., Lewis, K., Goldman, B. M., & Taylor, M. S. (2000). Integrating justice and social exchange: The differing effects of fair procedures and treatment on work relationships. *The Academy of Management Journal*, 43(4), 738-748.

Matsuo, M. (2021). The role of supervisor support for strengths use in promoting perceived employability and career satisfaction. *Personnel Review*.

Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y., & Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: a critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of applied psychology*, 88(5), 879-903.

Podsakoff, P. M., & Organ, D. W. (1986). Self-reports in organizational research: Problems and prospects. *Journal of management*, 12(4), 531-544.

Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior research methods*, 40(3), 879-891.

Rosleea, A., & Effendib, A. A. (2018). Reducing Employee Turnover by Improving Trust in Organization Through Supervisory Support. *Leadership & Organization Development Journal*, 29(3), 235-247.

Qoura, O., & Khalifa, G. S. (2016). The impact of reputation management on hotel image among internal customers: The Case of Egyptian hotels. *International Journal of Heritage, Tourism, and Hospitality*, 7(2), 261-274.

Shaughnessy, B. A., Treadway, D. C., Breland, J. A., Williams, L. V., & Brouer, R. L. (2011). Influence and promotability: The importance of female political skill. *Journal of Managerial Psychology*, 26(7), 584-603.

Shore, L. M., Barksdale, K., & Shore, T. H. (1995). Managerial perceptions of employee commitment to the organization. *Academy of Management journal*, 38(6), 1593-1615.

Singh, J., Verbeke, W., & Rhoads, G. K. (1996). Do organizational practices matter in role stress processes? A study of direct and moderating effects for marketing-oriented boundary spanners. *Journal of marketing*, 60(3), 69-86

Spreitzer, G.M. (2008). Taking stock: a review of more than twenty years of research on empowerment at work. *The Sage Handbook of Organizational Behavior*, Vol. 1, Sage, Thousand Oaks, CA, pp. 54-72

Wickramasinghe, V., & Jayaweera, M. (2010). Impact of career plateau and supervisory support on career satisfaction: A study in offshore outsourced IT firms in Sri Lanka. *Career Development International*, 15(6), 544-561.

Yang, F., Liu, J., Huang, X., Qian, J., Wang, T., Wang, Z., & Yu, H. (2018). How supervisory support for career development relates to subordinate work engagement and career outcomes: The moderating role of task proficiency. *Human Resource Management Journal*, 28(3), 496-509.

Zeffane, R., & Melhem, S. J. B. (2017). Trust, job satisfaction, perceived organizational performance and turnover intention: A public-private sector comparison in the United Arab Emirates. *Employee Relations*.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-7636-7699

Bankacılığın Dijital Dönüşümü

Dr. Şükrü Mete Tepegöz¹

¹T. Vakıflar Bankası ve İstanbul Ticaret Üniversitesi

Özet

Bankalar, büyüklükleri ve etki alanlarıyla ekonomi dünyasının güçlü oyuncularındır. Rekabetin çok üst düzeyde olduğu bankacılık sektörü oyuncuları sürekli değişen ve gelişen dünyaya uyum sağlamak için çaba içindedir. Günümüzde, sektör kendi içindeki rakipleri dışında dijital dünyanın yeni oyuncularını ile de rekabet etmek durumundadır. Finansal teknolojilerde yaşanan dönüşüm banka müşterilerinin farklı ürün ve hizmetleri kullanmalarına neden olmuştur. Fintech kullanım eğilimi gelecekte bankaların tamamen değişmesine neden yıkıcı etkilere sahiptir. Alibaba, Amazon, eBay vb. e-ticaret sitelerinin toplam ticaret içindeki payı arttıkça, PayPal vb. ödeme sistemi anlayışını değiştiren şirketler öne çıkmıştır. 2019 yılında, PayPal ın gelirleri 18 milyar USD olarak gerçekleşmiştir. Yıllık ortalama büyümesi ise yaklaşık %18 dir. Bir ödeme kuruluşu olarak ödeme biçiminde dönüşüme neden olan kuruluş basit ve hızlı olması ve teknoloji alt yapısı nedeniyle tüketiciler tarafından tercih edilmektedir. Bu nedenlerle, Google Pay, TransferWise, Simple Pay gibi ödeme sistemi kuran şirketler doğmuştur. Artık tüketiciler, finansal süreçlerde kolaylık, güven ve nitelik itibarıyla dijital finansal süreçleri tercih etmektedir. Finansal pazar stratejilerinde, Apple, Alibaba, Amazon, Google gibi dijital oyuncular ortaya çıkmıştır. Bankaların, odaklarını bu yeni finansal ürünlere ve hizmetlere yönelmeleri ve yeni çözümler geliştirmeleri beklenmektedir. Esnek ve hızlı hareket edebilen yapılar geleneksel bankacılığı değişime zorlamaktadır. Blockchain teknolojisi bankacılık yapısında değişikliklere neden olacak önemli gelişmelerden bir tanesidir. Blockchain şirketleri; müşteri hizmetleri, operasyonel verimlilik, veri analitiği vb. konularda yeni çalışmalar yapmaktadırlar. Robotik kullanımı ve yapay zeka uygulamaları maliyetleri azaltmakta ve rekabet avantajı sağlamaktadır. Geleneksel bankalar, finansal planlarını yeni çözümlere göre yapmak zorundadır. Bilgi teknolojileri ve merkezi olmayan yapılar geleneksel bankaların yeniden yapılanması ihtiyacını üretmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Dijitalleşme, Dijital Bankacılık, Finansal Kuruluşlar

The Digital Banking Revolution

Abstract

Banks are powerful players in economic world with their size and sphere of influence. The players of the banking sector, where competition is at very high level, strive to adapt to the ever-changing and developing world. Today, the banking and financial industry has to compete with the new players of the digital world, apart from its own competitors. The transformation in financial technologies has caused bank customers to use different products and services. Increasing Fintech usage trend has devastating effects, causing banks to change completely in the future. As the share of e-commerce websites(e.g Alibaba, Amazon, eBay) in total trade increases, companies that changed the understanding of the payment system(e.g PayPal) have emerged. In 2019, PayPal's revenues amounted to 18 billion USD. Its annual average revenue growth is about 18%. As payment institution, the institution that transforms the form of payment preferred by consumers because of its simplicity, speed and its technology infrastructure. For these reasons, companies that established payment systems like Google Pay, TransferWise, Simple Pay were born. Consumers now prefer digital financial processes in terms of convenience, reliability and quality in financial processes. Digital players like Apple, Alibaba, Amazon and Google have emerged in financial market strategies. Banks are expected to focus their attention on these new financial products and services and develop new solutions. Flexible and fast-moving financial and payment system structures force traditional banking industry to change. Blockchain technology is one of the important developments that'll cause changes in the banking structure. Blockchain companies are working on the following topic like customer service, operational efficiency and data analytics. The use of robotics and artificial intelligence applications reduce costs and provide competitive advantage. Traditional banks have to make their financial plans according to new solutions. Information technologies and decentralized structures have produced the need for restructuring of traditional banks.

Keywords: Banking, Digitalization, Digital Banking, Financial Institutions

1.GİRİŞ

Bankacılık sektöründe; bankalar arası yoğun rekabet, dünya ekonomisinin büyümesindeki yavaşlama, talep yetersizliği, Covid-19 salgını vb. olumsuz hususlar verimliliği yükseltmek için teknoloji kullanımını zorunlu hale getirmiştir.

Bankalar, işlem süreçlerini kolaylaştırmak ve verimli hale getirmek için çaba göstermektedir. Buradan amaçlanan; düşük maliyet ve daha yüksek kazançtır. Bu nedenle operasyon maliyetleri yüksek olan şubelerin yerini mobil uygulamalar almıştır.

Son yıllarda teknolojiyi yoğun kullanan genç müşteri profili de bankacılık süreçlerinde teknoloji kullanımını hızlandıran önemli etkidir. Genç ve eğitilmiş müşteriler dijital mecraları kullanmak suretiyle finansal ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

Robotik ve yapay zeka uygulamaları bankacılıkta veri toplama, analiz ve raporlama süreçlerindeki emek yoğun uygulamaları ortadan kaldırmıştır. Robotik, yapay zeka ve makine öğrenmesi gibi ileri teknoloji uygulamaları hiper otomasyon kavramının ortaya çıkışını sağlamıştır. Artık çok daha hızlı ve çok daha güvenilir veri çalışmaları yapılabilmektedir.

Bütün bu çalışmalar sırasında kişisel verilerin korunması başta olmak üzere bilgi güvenliği en önemli konulardan bir tanesi olmuştur.

Yeni dönemde finans dünyasında büyük bir değişikliğe neden olacak finansal teknoloji firmalarının sayıları ve yetkinlikleri gittikçe artmaktadır. Bütün bu gelişmelerin sonucunda;

bankalar geleneksel şube yapısından internet şubesi ve mobil şubeye dönüşüm gerçekleşmiştir. Mobil bankacılık ana kanal haline gelmiştir.

2. FİNANS VE BANKACILIK SEKTÖRÜNÜ ETKİYECEK YENİ TEKNOLOJİLER VE UYGULAMALAR

Günümüzde finans sektöründe rekabet farklılaşmasını sağlayan en önemli unsur teknolojidir.

Dijitalleşen iş süreçleri, fiziken şubeye gitme ihtiyacını ortadan kaldırmıştır. Önce internet bankacılığı daha sonra da mobil cihazların yaygınlaşması ile birlikte de mobil bankacılık ana kanal olarak hizmet vermeye başlamıştır.

Günümüz bankacılığındaki yeni ürün ve yaklaşımlar aşağıda belirtilmiştir.

Nakitsiz Toplum

Ödeme sistemleri değişmiş ve değişmeye de devam etmektedir. Kredi ve banka kartları ile ödeme yaygınlaşmış, temassız ödemeyi sağlayan teknolojilerin ortaya çıkması bu ödeme araçlarının kullanımını daha da arttırmıştır. Artık, sanat ve gösteri ücretleri, ulaşım bilet ücretleri, internet mağazaları harcamalarına ait ödemeler vb. nakitsiz ödenen ürün ve hizmetler haline gelmiştir. Burada en etkin kullanılan teknolojik cihaz akıllı telefonlardır.

Bazı devletler, dijital hizmetlere geçişi teşvik ediyor çünkü bunu kara para aklama, vergi kaçakçılığını ele almanın ve ayrıca finansal hizmetlerde rekabeti artırmanın bir yolu olarak görüyorlar. Diğerleri, dijital ödemelerin tüketicileri para kaybetmekten koruduğunu ve aynı zamanda onları sürekli cüzdan taşıma zahmetinden kurtardığını savunuyor (Cerulus ve Contituglia, 2018).

Yakın bir gelecekte, bazı ülkelerde nakde alternatif olarak, merkez bankası dijital para birimlerinin ortaya çıkması muhtemel gözükmektedir. Bu nedenle dünyadaki merkez bankalarının bu parayı piyasaya sürmenin maliyet ve faydalarını araştırdıkları izlenmektedir.

Nakitsiz bankacılık alanında en önemli sorunlardan bir tanesi, kişisel bilgilerin korunması olacaktır. Çünkü böyle bir sistemde çok daha fazla kişisel veri kullanılabilir hale gelecektir.

DeFi Teknolojisi

DeFi, dağıtık (decentralized) ve finans (finance) kelimelerinin ilk hecelerinden oluşmuş bir terimdir. “Dağıtık yapıdaki finans” işlemlerine verilen genel bir addır. Bu yapılar herhangi bir merkez veya otoriteye bağlı değildir.

Blockchain, dağıtık defter teknolojisinin bir gerçekleştirme yöntemidir. Kayıtlar/işlemler birçok noktada dağıtık olarak tutulur. Bu kayıt/işlemlerin saklanması uzlaşısına katılan tüm paydaşlar bu kayıtlara otomatik olarak sahip olurlar.

Güvenlik problemini çözmek için kripto yöntemi kullanılır. Kayıtların tutulduğu veri blokları zincir şeklinde birbirine bağlanır. Böylelikle, işlemler geri dönülemez ve değiştirilemez özelliğe sahip olurlar. Bu veri blokları uzlaşya katılan noktalarda dağıtık olarak kayıt altına alınır.

Blockchain teknolojisinin getirdiği en önemli değer, verilerin doğruluğuna olan güvendir.

Blockchain teknolojileri gelişim aşamasındadır. Gelecekte, uluslararası kabul görececek bir standart çözüm üzerinde çalışılması halinde her yerde geçerli olabilecek bir sistem inşa edilebilmesi olasıdır. Bu tarz bir alt yapının en önemli uygulama alanı; kripto paralardır.

Bu teknoloji kredi alma, kredi verme, dağıtık borsa, sigorta, alışveriş, pazaryeri gibi uygulamalarda kullanılmaktadır.

Açık Bankacılık

Açık bankacılık, üçüncü parti hizmet sağlayıcıların müşterilerin finansal verilerine müşterilerin izinleri dahilinde ve belirlenmiş koşullarla erişimine olanak tanıyan bir sistemdir (Pwc ve GSG Hukuk, 2020).

Bu model sayesinde verinin demokratikleştirilmesi ile rekabet ortamının güçlendirilmesi ve pazarın daha dinamik hale getirilmesi sağlanmıştır. Önceleri finansal kuruluşlar tarafından bir inisiyatif olarak ele alınan açık bankacılık hizmet modeli, günümüzde birçok ülkede regülasyonlarla da düzenlenen zorunlu bir yaklaşıma dönüşmeye devam etmektedir (Fintech İstanbul, 2019).

Açık bankacılık modelinin getirdiği iş birliği fırsatları sayesinde bankalar, kendi kaynaklarını çok fazla kullanmadan yeni müşteri edinebilecek, müşterilerin kullandığı hizmetlere derinlik kazandırabilecek, müşterilere yeni nesil ürün ve hizmetleri daha kısa sürede sunabilecek, işlem hacmini ve ürün kullanım hacmini artıracak, API kullanımı üzerinden gelir elde edebilecektir. Açık bankacılık, bankaların daha düşük işletme maliyetleriyle eksiksiz bir hizmet yelpazesi sunabileceği ve böylece karlılıklarını artıracak bir model sunmaktadır. Bankaların, etkin veri kullanımı ile ürün ve hizmetlerin penetrasyonunu artırması da mümkündür (Deloitte, 2021).

Banka müşterileri açısından bakılacak olursa; açık bankacılığın getirdiği veri paylaşımı ile ürün fiyatlandırması konusundaki şeffaflık artacak ve bu da müşterilerin daha bilinçli kararlar almasına yardımcı olacaktır. Açık bankacılık, müşteri odaklı bir iş modeli sağlamaktadır. (Lynn ve diğerleri, 2020).

Açık bankacılığın günümüzde en çok kullanıldığı alanlar; hesap birleştirme, hesap açma, kişisel finans yönetimi, kredi riski belirleme, abonelik yönetimidir.

Artırılmış Gerçeklik ve Sanal Gerçeklik

Günümüzde, artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik uygulamaları finans sektöründe de kullanılmaya başlanmıştır.

Gerçeklik, “gerçek olan ve var olan şeylerin tümü” olarak ifade edilmektedir. Sanal ise, “gerçekte olmayıp zihinde tasarlanan” şeklinde açıklanmaktadır (TDK, 2021).

Artırılmış gerçeklik, gerçek ortamdaki görüntülerin üzerine sanal görüntülerin eklenmesiyle oluşan ortamdır (Abdüsselam ve Karal, 2012).

Sanal gerçeklik, kullanıcı açısından gerçeklik düzeyinin yüksek seviyede algılanmasının sağlandığı ve bilgisayarlar üzerinden oluşturulan dinamik ortamda iki yönlü bir iletişime imkan tanıyan modeldir (Bayraktar ve Kaleli, 2007).

Bazı bankalar müşterileri tarafından şube ve ATM (Automatic Teller Machine) cihazlarının bulunabilmesi süreçlerinde artırılmış gerçeklik uygulamaları oluşturmaya başlamış durumdadır. Müşteriler, şehir içindeki gezintileri sırasında akıllı telefon ekranında en yakın şube ve ATM konum bilgisine yönelik mesafe bilgilerini görerek navigasyon yardımı alabilmekte, randevu alma gibi bazı işlemleri yapabilmekte ve diğer ayrıntıları görüntüleyebilmektedir (Marous, 2017).

Hiper Otomasyon

Herhangi bir aygıtı, sistemi veya süreci otomatik olarak çalıştırma tekniğine otomasyon denilmektedir. Hiper otomasyon ise kuruluşların robotik süreç otomasyonu, düşük kodlu uygulama platformları, yapay zeka ve sanal asistanlar gibi teknolojileri kullanarak mümkün olduğunca çok süreci hızlı bir şekilde tanımlamasını, incelemesini ve otomatikleştirmesini sağlayan bir yaklaşımdır (Gartner, 2021).

Hiper otomasyonda amaç; verimliliği artırmak, maliyetten tasarruf etmek ve sonucunda karlılığı artırmaktır. Kurum ve kuruluşların büyük bir kısmı bilgi teknolojileri alanında farklı otomasyon araçlarını kullanmaktadır.

Hiper otomasyon çalışanları tekrarlayan ve kişiye katma değeri olmayan işlerden kurtarıp onların daha verimli şekilde iş yapmasını sağlar. Böylece iş süreçleri hızlanır. Ancak, burada daha önemli olan bir alan veri yoplamaktır. Toplanan veriler analiz edilir ve çıktısı olan sonuçlar elde edilir. Veriler daha iyi iş stratejileri oluşturmak için kullanılır.

Bankacılık alanında; tasarruf yapılabilmesi, işlem hızlarının artırılabilmesi, hile ve hataların önlenmesi, müşteri hizmetlerinde kalitenin artması, kredi süreçlerinin iyileştirilmesi süreçlerinde hiper otomasyondan yararlanılmaktadır.

Siber Güvenlik

Bankacılık alanı itibariyle güven üzerine inşa edilmiştir. Özellikle son yıllarda artan dijitalleşme ile birlikte siber güvenlik konusu daha önemli hale gelmiştir. Tüm süreçlerin teknoloji uygulamaları ve cihazları üzerinde gerçekleştiği günümüzde kişisel verilerin korunması çok zor ancak aynı zamanda gerekli bir iştir. Geçmişte, bilgisayar güvenliği, ağ güvenliği ve bilgi güvenliği ile sınırlı olan güvenlik çalışmaları günümüzde siber güvenlik olarak tanımlanmaktadır.

Günümüz teknolojisi dikkate alındığında, bankalar için yönetilmesi gereken en önemli risklerin birisi de siber güvenlik riskidir. Siber güvenlik risklerinin yönetilmesi için doğru stratejiler oluşturulması bankaların zorunlu alanlarından. Düzenleyici otoritenin de bu konuda sürekli yönlendirmesi ve denetimleri mevcuttur.

Bankalar, dijital güvenlik olaylarını sürekli olarak izlemek, analiz etmek ve gerekli hareket planlarını uygulamakla yükümlüdür. Bu doğrultuda, yetkin ve kilit personel seçimi ve seçilen personelin sürekli eğitilmesi önem kazanmıştır. Son olarak da; sistem altyapısının izlenmesi için doğru araçların entegrasyonu gerekmektedir. İnsan, süreç ve teknoloji ekseninde bir siber güvenlik stratejisi oluşturulur.

3. SONUÇ

Teknolojik ürün ve uygulamalar sürekli ve yoğun bir şekilde artmaktadır. Genç neslin teknoloji kullanmasındaki yaygınlık ve isteklilik, fiziksel servislere ulaşamayan yoğun nüfusun yeni teknolojik ürünleri kullanmak suretiyle uzaktan hizmet almak isteği, e-ticaret uygulamasının artmasıyla birlikte ödeme sistemlerinde oluşan köklü değişim ve yeni finansal teknoloji şirketlerinin doğması bankaların teknolojik ürün ve hizmetleri kullanmasını gerekli kılmıştır.

Son iki yıldır dünyada yaşanan pandemi sonucunda da; paranın değer ölçüsü olma, değer saklama aracı olma ve mübadele fonksiyonları dijital dünyaya taşınmıştır. Bu durum da; bankaların teknoloji ürün ve hizmetlerinde daha yoğun çaba göstermesine neden olmuştur.

Verinin önemi ve kullanılması, müşteri deneyimi çalışmaları kapsamında da bankalar dijital ürün ve hizmetleri kullanmak durumundadır. Aksi takdirde, ihtiyaca yönelik ürün ve hizmet rekabetinde geride kalmaları kaçınılmazdır.

Son olarak, yoğun teknolojik ürün kullanılması ve verilerin toplanmasının bir ihtiyaç olması nedeniyle veri güvenliğine ilişkin çözümler bulunması da bankacılık sektörünü dönüşüme zorlamaktadır.

Muhtemeldir ki, daha az sayıda fiziksel mekan, daha az sayıda insanla daha fazla müşterinin ihtiyaçlarını anlayacak ve çözüm üretebilecek bankalar gelecek de öne çıkacaktır.

Kaynaklar

Abdüsselam, M. S., & Karal, H. (2012). Fizik Öğretiminde Artırılmış Gerçeklik Ortamlarının Öğrenci Akademik Başarısı Üzerine Etkisi: 11. Sınıf Manyetizma Konusu Örneği. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 1(4).

Balaban, D. (2010). Sony Faces and Uncertain Market for FeliCa Technology. From NFC Times: <http://www.nfctimes.com/news/chart-article-contactless-e-money-jaqpanfelica-chips> (19.09.2021 tarihinde erişildi.)

Bayraktar, E., & Kaleli, F. (2007). Sanal Gerçeklik ve Uygulama Alanları. Akademik Biliş

Cerulus, R. ve Contituglia, C. (2018). Central Bankers Warn of Chaos in a Cashless society: <https://www.politico.eu/article/centralbankers-fear-cybersecurity-chaos-in-a-cashless-society/> (19.09.2021 tarihinde erişildi.)

Deloitte (2021). Open banking Unleashing the power of data and seizing new opportunities

Fintech İstanbul (2019). Dünyada ve Türkiye’de Açık Bankacılık: Bankacılığın Geleceği

Gartner_Inc. Definition of Business Process Management (BPM) - Gartner Information Technology Glossary. Gartner. Retrieved October 22, 2021, from <https://www.gartner.com/en/information-technology/glossary/business-process-management-bpm>.

Lynn, T., Rosati, P., & Cummins, M. (2020). Exploring open banking and banking-as-a-platform: Opportunities and risks for emerging markets. In Entrepreneurial finance in emerging markets (pp. 319-334). Palgrave Macmillan, Cham.

Marous, J. (2017, Haziran 16). The Financial Brand. Eylül 18, 2021 tarihinde Will Augmented and Virtual Reality Replace the Bank Branch?: <https://thefinancialbrand.com/65828/ar-vr-voice-chatbot-bank-branch-replacement-trends/> adresinden alındı

Pwc & GSG Hukuk (2020). Açık Bankacılık: Dünya ve Türkiye

Şahin, B. Ş., & Cantürk, B. C. (2020). Türkiye’deki Hukuki Altyapı ve Ödeme Hizmetleri Yönergesi 2 Bağlamında API Teknolojisi ve Açık Bankacılık. Maliye ve Finans Yazıları, (114), 149-148.

Torunoğlu, İpek (2020). “Migros Mobil Uygulaması Blockchain menüsü”, <https://www.gelecekburada.net/migros-mobil-uygulamasi-blockchain-menu/>

TDK. (2021). Eylül 21, 2021 tarihinde Türk Dil Kurumu Sözlüğü: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı

Yuen, S. C.-Y., Yaoyuneyong, G., & Johnson, E. (2011). Augmented Reality: An Overview and Five Directions for AR in Education. Journal of Educational Technology Development and Exchange, 4(1), 119-140.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID:

Bağlanma Kuramı ve Şema Alanlarının Romantik İlişkilere Etkisi

Seray Narin¹

*¹İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Aile Danışmanlığı Eğitimi ,
seraynarinn@gmail.com*

Özet

Bu çalışmada bağlanma kuramlarının ve şema alanlarının romantik ilişkiler üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırmada farklı bağlanma biçimleri ve şema alanlarına sahip bireylerin romantik ilişkilerinde farklılıkların olup olmadığı çeşitli faktörler üzerinden irdelenmiştir. Bu amaçlarla araştırmada nitel ve nicel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Nitel araştırma kısmında katılımcılara 5 adet açık uçlu soru yöneltilmiştir. Pandemi şartları sebebiyle görüşme online olarak gerçekleştirilmiştir. Bu kısımda veri analiz yöntemi olarak içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Nicel araştırma kısmında bağlanma stillerini ölçmek için “ Üç Boyutlu Bağlanma Stilleri Ölçeği ” , şema alanlarını belirlemek için “ Young Şema Ölçeği ” ve ilişki doyumunu ölçmek için “ İlişki Doyumu Ölçeği ” kullanılmıştır. Bu kısımda veri analizi için olarak SPSS programı kullanılmıştır. Araştırma örneklemini evli ve ilişkisi olan çiftler oluşturmaktadır. Katılımcılar gönüllülük esasına dayanarak kartopu yöntemine göre çalışmaya dahil olmuştur. Araştırma iki basamak halinde yürütülmüştür. İlk basamakta bütün katılımcılara ölçekler uygulanmıştır. Ölçek analiz sonuçlarına göre aranan kriterlere uygun olan çiftlerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada birbiri ile gelişimsel olarak bağlantısı bulunan bağlanma biçimleri ve şema alanlarının bireyleri romantik yaşantılarda nasıl etkilediğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu sayede romantik ilişki problemlerine etkili çözümler bulmak amacıyla alana katkı sağlamak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bağlanma, Şema Alanları, Romantik İlişki

Effect of Attachment Theory and Schema Domains on Romantic Relationships

Abstract

In this study, the effects of attachment theories and schema domains on romantic relationships were examined. In the study, it was examined whether there were differences in the romantic relationships of individuals with different attachment styles and schema domains, through various factors. For these purposes, qualitative and quantitative research methods were used in the

research. In the qualitative research part, 5 open-ended questions were asked to the participants. Due to the pandemic conditions, the interview was held online. In this part, the content analysis technique was used as the data analysis method. In the quantitative research part, "Three-Dimensional Attachment Styles Scale" was used to measure attachment styles, "Young Schema Scale" to determine schema domains, and "Relationship Satisfaction Scale" to measure relationship satisfaction. In this part, SPSS program was used for data analysis. The sample of the research consists of married couples who are in a relationship. Participants were included in the study according to the snowball method on a voluntary basis. The research was carried out in two steps. In the first step, scales were applied to all participants. According to the results of the scale analysis, interviews were conducted with the couples who met the criteria sought. In this study, it is aimed to reveal how attachment styles and schema areas, which are developmentally related to each other, affect individuals in romantic experiences. In this way, it is desired to contribute to the field in order to find effective solutions to romantic relationship problems.

Keywords: Attachment, Schema Domains, Romantic Relationship

1.)GİRİŞ

1.1.)Tezin Konusu ve Amacı

Tezin konusu bağlanma türleri, şema alanları ve romantik ilişkileri kapsamaktadır. Partnerlerdeki bağlanma türleri ve erken dönem uyumsuz şemaların içinde buldukları romantik ilişkiyi nasıl etkilediği araştırılmaktadır. Romantik ilişki temelde bir başkasının varlığına duyulan ihtiyaçtır. (Atak & Taştan , 2012) İçerisinde aşk, tutku, bağlılık, yakınlık, saygı gibi pek çok noktayı barındırır. Bu sebeptendir ki romantik ilişkiler karmaşık bir duygu, davranış ve hisler bütünüdür. İçerisinde barındırdığı her bir nokta insan yaşamı içerisinde büyük öneme sahiptir. Bağlanma kuramları ise bireyin dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren bakım veren ile arasında oluşan ilişki bütünüdür. Bu ilk ilişki bireyin gelecek yaşantısı içerisinde insanlara yaklaşımını, ilişkilerini, savunma mekanizmalarını şekillendirmektedir. Erken dönem uyumsuz şemalar ise çocuğun erken dönemlerinden başlayarak gelişen ve bireyin yaşamı boyunca kendini tekrar eden kalıplardır. (Young, 1990) Bu tezde yeni doğan ile anne arasında başlayan ilişki ve sonrasında çocuklukta yerleşen şemaların romantik ilişkiler üzerine etkisi incelenmektedir.

Romantik ilişkiler ve aşk yüzyıllardır sanatın pek çok alanına konu olmaktadır. Edebiyat, sinema, müzik, tiyatro romantik ilişkileri konu edinmektedir. Psikolojinin romantik ilişkileri konu edinmesi ise psikoloji tarihi göz önünde bulundurulunca oldukça yenidir. Hayatın içinde pek çok alanın bu noktayı konu edinmesi ise oldukça doğaldır. Romantik ilişkiler içerisinde pek çok yaşamsal öğeyi barındırırlar. Bilimsel olarak da bakıldığında romantik ilişkilerin insan yaşamında pek çok işlevi vardır. Bu işlevlerin sağlıklı ya da sağlıklı olmayan şekillerde yerlerine getirilebilmesi ise pek çok etmene bağlıdır. Bu tezin amacı romantik ilişkileri etkileyen iki önemli noktanın işlevlerini ve yapısını araştırmaktır.

İkili ilişkiler ailenin temelini oluşturmaktadır. Evlilik bu noktadan temel almakta ve içerisinde bu önemli noktayı barındırmaktadır. Aile insanın, toplumun, kültürün temel yapı taşı ve oluşum noktasıdır. Birey aile sayesinde meydana gelir ve onların desteği ile hayata hazırlanır. Bu hazırlanmış fiziksel, sosyal, psikolojik pek çok önemli ve hayati noktayı kapsar. Ailenin sağlıklı, ahlaki ve vicdani değerleri oluşmuş olarak sosyal hayata kazandırdığı birey toplumu oluşturur. Oluşan toplumun olumlu öğeler ile bezenmiş olması bireyin varoluşunun nitelikleriyle yakından ilişkilidir. (Kaymak Özmen, 2004) Toplumun yapı taşı olan aileler içerisinde her zaman salt olumlu öğeleri barındıramamaktadırlar. İçerisinde sevgi, saygı, bağlılık ve özeni görmediğimiz bazı aileler de bulunmaktadır. Aile kimi zaman da içerisinde saldırganlık, öfke, nefret ve de suç da barındırabilen bir yapı olabilmektedir. Ortamda oluşan gerilim, kaygı ve ötelenmişlik bireyleri olumsuz yönden etkileyebilmektedir. Böylesi ortamlarda büyüyen çocuklar ileride psikolojik ve

sosyal uyum problemleri, eğitimlerini yarıda bırakma ve suça karışma gibi pek çok risk faktörü taşımaktadır. Ailenin içerisinde her zaman olumlu ögeler barındırması ise romantik ilişki esnasında oluşan uyuma ve de çeşitli bağlara dayanmaktadır. Bu tezde olumlu aile yaşamını üzerine etki eden etmenler incelenerek sağlıklı ailelerin oluşumu için gerekli noktalar incelenecektir.

1.2.)Tezin Kapsamı ve İçeriği

Bu tezin içeriği toplumsal yaşam içerisinde önemli bir yer tutan romantik ilişkileri kapsamaktadır. Değişen dünya düzeni içerisinde sosyal hayat, çeşitli insani ihtiyaçlar ve ilişkiler de farklılaşmaktadır. Romantik ilişkilerin varlığından kaynak alan bu değişimler önce aile sonra toplum döngüsünü kat ederek yeniden başlangıç noktasını etkilemektedir. Alan yazın incelendiğinde psikolojinin de son zamanlarda bu konu üzerine eğildiği görülmektedir. Çalışma boyunca romantik ilişki, ilişkiyi etkileyen bağlanma kuramları ve şema alanları belirlenen çerçevede incelenecektir.

1.3.)Tezin Temel Soruları

Bu çalışmada romantik ilişki içerisinde olan bireylerin ilişkileri üzerine etkili olan bağlanma türleri ve şema alanları üzerine çalışılmaktadır. Buradan hareketle şu sorulara cevap aranacaktır;

1. Romantik ilişki nedir?
2. Romantik ilişkiler üzerine etkili olan faktörler nelerdir?
3. Bağlama kuramı nedir?
4. Bağlanma kuramı çeşitleri nelerdir?
5. Erken dönem uyumsuz şema nedir?
6. Erken dönem uyumsuz şema alanları nelerdir?
7. Erken dönem şema alanları ile bağlanma kuramları arasında ilişki var mıdır?
8. Erken dönem şema alanları ve bağlanma kuramları romantik ilişkiler etkiler mi?

Bu soruların cevaplarının bulunması için çeşitli ölçekler uygulanacaktır. İlk olarak çiftlerle ilgili genel bilgilere sahip olmak için ‘‘ Bilgilendirilmiş Onam Formu ’’ uygulanacaktır. Formdaki sorular sayesinde araştırma yapılan örneklem hakkında bilgi sahibi olunacaktır.

Bağlanma kuramı ve bağlanma türleri ile ilgili çalışmaya katılan katılımcıların bilgileri ‘‘ Orta Çocuklukta Anneye Kaygılı ve Kaçınan Bağlanma: Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II’’ formu ile alınacaktır

1.4.)Tezin Hipotezi/Hipotezleri

Tezin araştırdığı sorulara bağlı olarak geliştirdiği üç temel hipotezi bulunmaktadır;

- **H₀:** Bağlanma türleri ve şema alanlarının romantik ilişkiler üzerinde etkisi vardır.
- **H₁:** Bağlanma türleri ve şema alanlarının romantik ilişkiler üzerinde etkisi yoktur.
- **H₀:** Aynı bağlanma türlerine sahip çiftlerde erken dönem uyumsuz şema alanları benzerdir.
- **H₁:** Aynı bağlanma türlerine sahip çiftlerde erken dönem uyumsuz şema alanları benzer değildir.

- **H₀:** Farklı bağlanma türlerine sahip çiftlerde erken dönem uyumsuz şema alanları benzerdir.
- **H₁:** Farklı bağlanma türlerine sahip çiftlerde erken dönem uyumsuz şema alanları benzer değildir.

Tezin bu hipotezler üzerine kurulması anlam ve nitelik bakımından kapsayıcıdır.

2.) ALANYAZIN TARAMASI

İnsanın varoluş temellerinden biri ilişkidir. İnsan ilişkiler bütünü ile dünyaya gelir ve ilişkiler bütünü ile yaşamını idame ettirir. Yaşamı boyunca pek çok ilişki biçimi içinde bulunur. Ebeveyn, kardeş, arkadaş ve romantik ilişkiler bunlardan bazılarıdır. Bilimsel olarak romantik ilişkinin insan yaşamında pek çok işlevi vardır. Davranışsal, bilişsel ve de duygusal bu işlevler dizisi insan hayatını daha da zenginleştirmektedir. Romantik ilişki insani olmakla birlikte toplumsal öğelerin de tamamlayıcısıdır. Bu tamamlanma biçimi insanın bir diğer insana ihtiyat duymasından kaynaklanmaktadır. Birey hayatı boyunca idealinde bulunan ilişkiler düzlemine kimi zaman romantik ilişkileri de eklemektedir. İçerisinde sevgi, saygı, güven ve de mutluluğu barındırması beklenen romantik ilişkiler kimi zaman ideal şekilde ilerlememektedir. İdealden sapmış olan ilişki durumlarının pek çok sebebi olabilmektedir. Hayatsal zorluklar, bireysel problemler, çağın getirdiği bazı sorunlar sebeplerden birkaçıdır. Bağlanma türleri ve erken dönem uyumsuz şemalar çeşitli ilişki problemlerinin temeli ya da yordayıcısı olabilmektedir. Başlangıcını çocukluk çağından alan bu iki önemli kavram insan hayatının her döneminde etkili olmaktadır.

Bağlanma birey için mutluluk, güven ve özgüvenin temelidir. Bağlanma kuramları bebeklerin onlara bakım verenlere nasıl bağlandıkları ve onlardan ayrıldıkları zaman ne tür duygular yaşadıklarını açıklamaktadır. Bakım veren ile yeni doğan arasında başlayan bu ilişki türü tüm yaşamı şekillendirmektedir. Bireyler hayatları boyunca etkileşim içinde oldukları tüm insanlar ve olaylar ile bu bağın getirdiği duygusal süreçleri yaşayabilmektedirler. Bebek ile bakım vereni arasında meydana gelen duygusal süreç çeşitleri ve bağlanma türleri şöyledir:

Güvenli Bağlanma: Güvenli bağlanan bakım veren ile çocuk arasındaki güven, sevgi ve iletişim bağlarının tam olarak geliştiği bağlanma çeşididir. Güvenli bağlanan bebekler herhangi bir yakınlaşmadan rahatsızlık hissetmezler. Bakım verenleri yanlarından uzaklaştıkları takdirde ilk olarak tepki gösterirler fakat bir süre sonra normal hallerine geri dönerler. Çünkü böyle bağlanan çocuklar terk edilmekten korkmazlar. Bakım verenleri yanlarına döndüğü zaman ise yeniden onlara sarılır ve eski ilişkilerini devam ettirirler. (Kesebir, Özdoğan, & Üstündağ, 2011)

Kaygılı Bağlanma: Kaygılı bağlanma biçiminde bakım veren ile çocuk arasındaki ilişkide bazı aksamalar meydana gelmektedir. Aralarında oluşması gereken güven duygusu tam olarak inşa edilememiştir. Çocuk bakım vereni tam olarak güven duymadığı için sürekli olarak terk edileceği endişesi içinde bulunmaktadır. Bakım vereni kısa bir süre yanından ayrıлып yeniden yanına döndüğünde tepki olarak saldırganlaşabilmektedir.

Kaçınan Bağlanma: Kaçınan bağlanma biçiminde bakım veren ile çocuk arasındaki ilişkide bağlılık tam anlamıyla oluşmamaktadır. Çocuk, bakım vereni ile arasındaki güven bağını tam anlamıyla sağlamlaştırılmamaktadır. Belli bir süre sonra yakın ilişkilerden hoşlanmayan, terk edilmekten korkmayan bir kişilik örüntüsü ortaya çıkabilmektedir. (Keler, 2008)

Erken Dönem Uyumsuz Şema Alanları: Erken dönem uyum bozucu şemalar ihmal ve zarar verici çocukluk çağı yaşantıları ile ilişkilendirilmektedir. Şema alanları çocuğun önemli olan fakat karşılanmayan ihtiyaçlarının varlığını ortaya koymaktadır. Bu ihtiyaçlar maddi, manevi

temellerde olabilmektedir. Çocukluk çağında bu şemaların meydana getirdiği duygusal süreçler ve tepkiler yaşam boyu bireyin karşısına çıkabilmektedir.

3.)YÖNTEM

3.1.)Araştırmanın Modeli

Çalışmadaki amaca hizmet edecek yöntemler basamaklı şekilde ilerleyecektir. Çalışma temelde iki farklı bölüme ayrılmaktadır. Analiz bölümünde ilk olarak nicel bir veri analiz yöntemi kullanılacaktır. Bu analiz yönteminde aranan kriterlere uygun olan çiftler ikinci kısım olan nitel analizler kısmında çalışmaya devam edilecektir. Çalışılması için ulaşılan 25 adet çiftle “ Bilgilendirilmiş Onam Formu” , “ Young Şema Ölçeği Kısa Form-3 “ ve “ Orta Çocuklukta Anneye Kaygılı ve Kaçınan Bağlanma: Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II” ölçeği uygulanacaktır. Bunlar kâğıt – kalem ölçekleri olup , “ SPSS “ paket programı ile analiz edilecektir. Çalışmanın nitel noktasında aranan kriterler de olan çiftler nitel araştırma aşamasına geçilmek üzere yeniden çalışmaya davet edilecektir. Bu noktada belirli seanslara çiftler birlikte katılım göstereceklerdir. Seanslarda açık uçlu sorular, hikâye tamamlama, psikolojik kartlar teknikleri ile nitel veri toplama işlemi gerçekleştirilecektir. Elde edilen nitel ve nicel veri analizleri ile çalışmanın analiz kısmı tamamlanacaktır.

3.2.)Çalışma Grubu

Çalışma romantik ilişkiye sahip 20 çift ile yürütülecektir. Katılımcılar gönüllülük esası göz önünde bulundurularak “ Kartopu Yöntemi “ ne göre çalışmaya dâhil olacaklardır.

3.3.)Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Young Şema Ölçeği (YŞÖ): Ölçek, erken dönem uyumsuz şemaları değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin özgün formu 205 maddeden oluşmakta ve 18 şemayı içermektedir (Schemidt ve ark. 1995). Young (1990), ölçeğin 75 maddeden oluşan kısa formunu geliştirmiştir. Bizim çalışmamızda Young Şema Ölçeği'nin 90 maddelik kısa formunun 3. versiyonu (YŞÖ-KF3) kullanılmıştır. YŞÖ-KF3, 16 şema ve 205 maddeden oluşan uzun form (Young ve Brown 1990) ve 15 şema ve 75 maddeden oluşan kısa formun (Young 1994) ardından, bahsedilen formlardan farklı olarak Onay Arayıcılık, Cezalandırıcılık ve Karamsarlık şemalarının eklenmesiyle oluşturulmuş 90 maddelik bir ölçektir (Young 2004). Ölçeğin geçerlik güvenilirliği Sarıtaş (2007) tarafından yapılmıştır. Ölçek, beş şema alanının altında yer alan 18 erken dönem uyumsuz şemayı kapsamakta ve bu anlamda 18 şema boyutundan oluşmaktadır. Bu şema boyutları terk edilme/istikrarsızlık, güvensizlik/suistimal edilme, duyguları bastırma, kusurluluk/utanç, sosyal izolasyon/yabancılaşma, bağımlılık/yetersizlik, hastalıklar ve tehditler karşısında dayanıksızlık, iç içelik/gelişmemiş benlik, başarısızlık, hak görme/ büyüklük, yetersiz özdenetim, boyun eğcilik, kendini feda, onay arayıcılık, karamsarlık, duygusal yoksunluk, yüksek standartlar/aşırı eleştiricilik ve cezalandırıcılıktır. (Atlı Özbaş, Sayın , & Coşar, 2012)

Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II: Yetişkin bağlanma boyutlarını ölçmek için geliştirilen (Fralely ve ark. 2000) ve Türkçeye de çevrilmiş olan Yakın İlişkilerde Yaşantılar EnvanteriII'nin (Selçuk ve ark., 2005) Brenning ve arkadaşları (2011) bu versiyonu 36 maddeden oluşmaktadır. Maddeler oluşturulurken Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanterinin orijinal maddeleri sadeleştirilmiş ve madde içerikleri çocuk-ebeveyn ilişkisine uygun olarak düzenlenmiştir. Hem anneye hem babaya kaçınan ve kaygılı bağlanma boyutları arasında pozitif yönde güçlü bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bu çalışmada ise, çocukların yalnızca annelerine olan kaygılı ve kaçınan bağlanma düzeylerini ölçmeye yönelik maddelere yer verilmiştir. Bağlanma kaygısı ve kaçınma boyutları 18 madde ile ölçülmektedir. İki boyutta da yüksek puanlar anneye görece yüksek kaygılı ve/ya kaçınan bağlanmaya karşılık gelmektedir. Ölçeğin derecelendirmesi, orijinal çalışma temel alınarak 1 ila 7 puan aralığında sunulmuştur (1 = hiç katılmıyorum, 7 =

tamamen katılıyorum). Ölçeğin Türkçeye çevrilmesinde standart çeviri yöntemi kullanılmıştır. Çeviri işlemi alanında uzman üç kişi tarafından ayrı ayrı yapılmış, daha sonra yapılan karşılaştırmalarla ve YİYE-II'nin Türkçesi dikkate alınarak maddeler son halini almıştır. (Kırimer, Akça, & Sümer, 2014)

3.4.) Verilerin Analizi

Nicel verilerin analizinde SPSS paket programı uygulanırken , nitel verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılacaktır.

4).KAYNAKÇA

Atak , H., & Taştan , N. (2012). Romantik İlişkiler ve Aşk. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 520-546.

Atlı Özbaş, A., Sayın , A., & Coşar, B. (2012). Üniversite Sınavına Hazırlanan Öğrencilerde Sınav Öncesi Anksiyete Düzeyi İle Erken Dönem Uyumsuz Şema İlişkilerinin İncelenmesi. Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Psikiyatri Kliniği, 81-89.

Kaymak Özmen, S. (2004). Aile İçinde Öfke ve Saldırganlığın Yansımaları. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 27-39.

Keler, H. (2008). LİSELİ ERGENLERİN TRANSAKSİYONEL ANALİZ EGO DURUMLARI İLE BAĞLANMA STİLLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ .

Kesebir, S., Özdoğan, S., & Üstündağ, M. (2011). Bağlanma ve Psikopatoloji. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 321-342.

Kırimer, F., Akça, E., & Sümer, N. (2014). Orta Çocuklukta Anneye Kaygılı ve Kaçınan Bağlanma:Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II. Türk Psikoloji Yazıları, 45-57.

Young, J. (1990). Cognitive therapy for personality disorders: A schema –focused.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-000-1-7900-4378

Romanımızda Baba ile İlgili Çatışma

Dr. Öğretim Üyesi Hasan Yazıcı¹

*¹Kocaeli Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
hasan.yazici@kocaeli.edu.tr*

Özet

1980-2000 arası Türk romanında kardeşler arası gerilim, nesil farkı, babayla çatışma açılarından aile içinde baba etrafında oluşan mücadele konu edilmiştir. Babanın, babalığın roman aynamızda görülen aksinde hangi problemlerle kimler arasında ne türde ve ölçüde çatışmalar yaşandığı, ne gibi sonuçlara varıldığı roman röntgeninden okunmuştur. Baba, edebiyat, roman sosyolojisinde pek konu edilmemiştir. Oysa romanlar, tanıklık görevi üstlenen belgelerdir. Özellikle toplumunuz gibi değişim, başkalaşım bunalımını günümüzde bile yaşayan toplumlar için romanların sunduğu belgelerin önemi büyüktür. Ülkemizin toplumsal şartları, özellikleri ile ilgili roman verilerinin oluşturduğu tanıklık belgelerinin esaslı bir değerlendirmesi hem geçmiş daha iyi kavramayı hem geleceğe daha güvenle bakabilmeyi kolaylaştıracaktır. Yapılan inceleme amacı gerçekleştirilmede sağladığı katkı oranında başarılı sayılır. İncelemede roman, metin tahlili, analiz, sentez yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Baba, Çatışma, Türk Romanı, Edebiyat Sosyolojisi, Roman Sosyolojisi, Aile Sosyolojisi.

Conflicts Related to Fathers in Our Novels

Abstract

In Turkish Novels written in 1980-2000 period, the subject is the struggle formed around the father inside the family, in scope of the tensions between brothers and sisters, differences between generations and conflicts related to the father. In scope of fatherhood's reflection in our mirror made of novels, analysis has been made based on the x-ray of novels, considering what kind of problems are experienced with whom, to what degree and resulting in which consequences. The father has not been frequently taken as a subject in literature and novel sociology. But novels are actually documents that undertake the duty of testimony. The significance of the documents presented by the novels is great, especially for societies like ours, which live the depression of change and transformation even today. A thorough evaluation of these documentary evidence comprised by novel data regarding our country's social conditions and features, may help us to

comprehend the past better and to look to the future with much more confidence. The analysis shall be deemed succesfull to which degree it contributes to achieve the purpose. Novel, text dissection, analysis and synthesis methods are used for the study.

Keywords: Father, Conflict, Turkish Novel, Literature Sociology, Novel Sociology, Family Sociology

1. KARDEŞLER ARASI GERİLİM

Çocuğun gelişiminde kardeşlerin etkisi büyüktür. Katkı yaşa, cinsiyete ailenin çocuklara olan tutumlarına bağlıdır (Canatan vd, 2009: 176). Kardeşler arasında kardeşlik bağı denilen dayanışmanın getirdiği önemli katkılar vardır. Kardeşlik bağı aracılığıyla kardeşler birbiriyle kaynaşırlar, birbirlerine örnek olurlar ve sorunlarla başa çıkmak için birbirlerine destek olurlar. Anne ve babanın dışında ilk kardeşlerle dayanışmayı tecrübe ederler. Paylaşma tutumunu kardeşlikle benimsemeye başlarlar. Sosyalleşme aktörleri olarak anne ve babadan sonra kardeş veya kardeşlik gelir. Kardeşlik, en güçlü dayanışma bağlarından biri olarak ilk yaşlardan itibaren gelişir. Sonraki hayatta kardeşlik bağının sosyal hayattaki sorunları aşmada önemli bir katkısı olur. Ağabey ve abla tutumları kardeşler aracılığıyla öğrenilir.

Kardeşlik ilişkilerinin pozitif tutumlarla dayanışma ve paylaşmayı öğretmesi yanında çeşitli rekabet ve kıskançlıklara kaynaklık ettiği görülmektedir. Kardeşler arası kıskançlık ve gıptanın temelinde rekabet duygusu yer alır. Kıskançlık duygusunun negatif sonuçlar verip vermemesi ebeveynlerin tutumlarına bağlıdır. Kardeşlik ilişkisinin temelinde iki önemli faktör vardır. Biri yaygın anne baba tutumları diğeri çocuğun sosyal yeri ve özellikleridir. Doğum sırası, yaş ve cinsiyet gibi özellikler örnektir. Bazı uzmanlara göre çocuk annesinin yalnızca kendisine ait olmasını, diğer kardeşlerinin annesinin gözünde kendisi kadar değerli olmamasını ister. Eğer ebeveyn çocukları arasında sevgi ve ilgiyi eşit dağıtıyorsa kardeşler arasında aşırı kıskançlık gibi psikolojik kaynaklı hasletler gelişmez. Fakat rekabet, ne eşit sevgi ve mal dağıtımını ne elde edilenlerin eşit olmasıyla ilgilidir. Çocuklar, rekabet oluşturan faktörlerden bağımsız olarak çoğunlukla haksızlığın hep kendisine yapıldığı duygusuna kapılabilirler.

Hayata olumlu bakan anne baba, evde oluşan kardeş krizini iyi yöneterek kardeşler arası gerilimi daha kolay bir biçimde aşabilir. Kardeşlerin her birine kendilerini anlatma ve sorunlarını dile getirme fırsatını vermek, kardeşleri eşit algıladığı hissini vermek ve kardeşler arası kıyaslamaya başvurmamak önemli tutumlardır (Canatan vd, 2009: 177). Evdeki kuralların bütün kardeşler için eşit uygulanması gerekir. Sevgi, ilgi ve şefkatin eşit bir biçimde çocuklara yansıtıldığını kardeşler görmeli ve gördüğü eşitliğe inanmalıdırlar.

Büyük çocuğun aile içindeki yeri, ebeveyn ve kardeşleriyle ilişkileri özel bir anlam taşır. İlk çocuk öncelikle tek çocuktur. Anne ve babasının sevgisi bütünüyle ilk çocuğa aittir. Kardeşlerin doğumundan sonra ilk çocuk sevgiyi paylaşmak zorunda kalır. Kardeşin gelmesi, ilk çocuğu tahtından indirir. Bazen çocuk değişiklik karşısında alt üst olur. Tek çocuk aniden büyük çocuk oluverir. Artık tek çocuk kardeşinden sonra ağabey veya abladır ve bazı sorunları yüklenmek zorunda kalır. Daha önceden göreve alıştırmamışsa kardeşini anne-baba sevgisini paylaşmak zorunda olduğu bir rakip olarak görür. Kendisine karşı ebeveynlerinin ilgilerinin kesilmesi karşısında kendini terk edilmiş hisseder.

Sorunların en az yaşanması için büyük çocuğa karşı nasıl davranılması gerektiği iyi bilinmelidir. Ebeveyne düşen görev, yeni doğan çocukla fazla ilgilenip büyük çocuğu unutmamak, okul hayatı veya oyunlarıyla ilgilenmeye devam etmektir. Büyük çocukla kardeşleri arasında sosyal ilişki zemini hazırlanmalı, büyük çocuğa yeni doğan kardeşini koruma görevi verilmelidir. Ablalık veya ağabeylik rolü verilerek kendisini sorumlu ve yetişkin hissetmesi sağlanmalıdır.

Ortanca çocuk problemine kalabalık ailelerde rastlanmaktadır. Çoğunlukla en şansız olan küçük ve büyük kardeşlerine oranla daha az sevgi gördüğünü düşünen çocuktur. Ortanca çocuk kendini büyüklerle kıyaslar ve büyüklere kıyasla kendisini yetersiz hisseder. Küçük kardeşleri sevgiyi ve ilgiyi üzerlerinde toplamayı başarırlar. Ortanca çocuk, iki durumla mücadele etmek zorundadır.

Küçük çocuk problemi aslında ailenin ilgi merkezi olarak en çok şımartılan çocuk problemidir. Aile bireylerinin gözünde her zaman çocuk olarak kalır. Ailenin gözünde her zaman çocuk olarak kalmak en küçük çocuğun ben merkezci tavırlar geliştirmesine ve kendisinden güçlü, yetenekli, büyük kardeşlerinin yanında sürekli olarak yetersizlik duygusuyla yaşamasına neden olabilir (Canatan vd, 2009: 178).

Tek çocuk sahibi olmanın avantajları ve dezavantajları birlikte bulunmaktadır. Tek çocuk beslenme, giyinme, barınma ve eğitimi açısından oldukça önemli avantajlara sahiptir. Tek çocuğun etrafı kendini fizikî ve zihnî olarak aşan büyükler dünyasıyla örülüdür. Her şeyi bilme, büyüklerin yaptıklarını yapabilme isteği taşkınlık ve saldırganlığa sebep olur. Tek çocuk, derin ve gizli bir güvensizlik duygusuna sahiptir. Tek çocuğun evinde kendisi gibi yatay ilişki kurabileceği bir kardeşi yoktur. Oyun arkadaşlığının azlığı, tek çocuk için büyük bir engeldir. Ebeveynler tek çocuğa sahip olmaları sebebiyle bütün ilgilerini çocuk üzerinde toplarlar. İlgi yoğun bir ortamda büyüyen çocuk, toplumsal ortamda gördüğü ilgi ve sevgi eksikliği karşısında sorun çıkarır.

İnsanlık tarihinde aşırı kardeş kıskançlığının ilk biçimi Habil ve Kabil arasında görülmüştür. Büyük dinlerin bütün söylemlerinde yer alan aşırı kardeş kıskançlığı hikâyesi, evrensel bir psiko-sosyal gerçekliği anlatır. İnsanlar bazen kardeşleriyle birtakım kıskançlıklar yaşayabilir ve kıskançlıklar aşırılaştığı zaman kardeş katli gibi en istenmeyen sonuçlar oluşabilir. Kötü sonuçların önüne geçmek için aile içindeki eğitim ve ilişkiler büyük bir önem taşır. Anne ve babanın çocuklarıyla kurduğu ilişkinin dili hayatî bir değer ifade eder.

Kardeşler arasındaki aşırı kıskançlığı ve rekabeti en aza indirmek için her çocuğun kendine özgü bir kişiliği olduğu kabul edilmelidir. Ebeveynlerin çoğu, çocuklarını yeni doğacak kardeşinin dünyaya gelişine hazırladıklarını sanırlar. "Kardeşin doğunca seni yine eskisi kadar seveceğiz. Seni ve kardeşini hiç ayırt etmeyeceğiz" diyen ana babalar, bütün iyi niyetlerine karşın ilk çocukla yeni doğacak çocuğu karşılaştırarak kardeş rekabeti için ortam hazırlarlar. Çocuk, ayrımcılık yapıp yapılmadığını sınamak için ebeveyni eşit sevgi sınavına tabi tutar. Eşit sevgi sınavı tuzağına düşmemek için yapılacak şey söylenmesi gereken doğru sözleri söylemektir: Her çocuk farklıdır. Hiçbir kimse iki kişiyi aynı şekilde sevemez. Sevgilerin dereceleri aynı olsa bile şekilleri farklı olabilir (Canatan vd, 2009: 179-180).

Babanın diğer kardeşi daha fazla sevdiği düşüncesi kardeşler arasında gerilime sebep olabilir.

"23 Temmuz gecesi Ferzan aradı. O'nu bulamamış. Otele gelmemiş. İzmir'deymiş. Babamın beni yemeğe çağırdığını söyledi. 'Ya yarın' diye sordum. 'Seni istemiyorum,' deyip telefonu kapattı (Eroğlu, 1986: 120).

Baba çocuklarının tartışmasını istemez. Çocukları tartıştıklarında üzülür. Baba sorumluluğuyla fazla sıkılmaya gayret ederek gönüllerini yapıp barışmalarını sağlamaya çalışır. Bazen çatışmayı önlemek isterken sonradan pişmanlık duysa bile gereğinden fazla sert davranabilir.

'Adil bey başını iki yana sallayarak:

- Biliyorum ama ne yapayım dedi. Hüyum böyle. Sabrediyorum sabrediyorum fakat öyle bir an geliyor ki patlayıveriyorum birden. Ben de arzu etmiyorum kavga etmelerini. Güzel güzel geçinsinler istiyorum. Bunun için de elimden geldiği kadar ikisini de fazla sıkılmaya gayret ediyorum. Yine de görüyorsun. Bir mevzu bulup giriyorlar birbirlerine. Neyse hele bir akşam olsun bir yolunu bulur ikisinin de gönlünü almaya çalışırız. Ne yapalım ailelerde bu gibi olaylar olur zaman zaman' (Cilasun, 1988: 112).

Bazı kardeşler arasındaki rekabet aşırı kıskançlıkla körüklenerek yıkıcı olabilir. Kıskançlık babanın istediği gibi bir evlat olamayacağı düşüncesiyle beslenirse söylenilen her kelime her harf kızgın bir demirin deriye değmesiyle aynı acıyı, uçurumdan aşağı sallandığı hissini verebilir.

"Tuğba nerede?" diye sordum mutfaktaki masanın başında, babama bakarak. "Bir arkadaşında kalıyor. Ders çalışıyorlar. Sınavları var" dedi babam (Günday, 2012: 436).

Babamın ağzından çıkan, kardeşimin yaptıklarına dair her kelime, uçurumdan aşağı sallandığım hissini vermişti (Günday, 2012: 437).

Çocuklar arası rekabetin olumsuz sonuçlara sürüklenmemesi için baba olmanın sorumluluğu gereği çocuklar arasında her ne olursa olsun ayırım yapılmaması gerekir. Fakat bazı babalar gayret gösterse bile çocukları arasında adil davranamayabilir.

Hikmet Bey çocukları hiç ayırmıyor, Rukiye 'ye de kendi kızymış gibi davranıyordu (Altan, 2006: 266).

İnsan adil olmak için ne kadar çaba harcarsa harcasın, çocuklarını ayırıyor. Kendimi tartıyorum.. bunu yaparken rahatsız da oluyorum, Allah 'ın bildiğini kıldan niye saklamalı: İki çocuğum öne çıkıyor: İlk ve son çocuklarım. Batu akıllı, güçlü, akliselim sahibidir. Anamın bendeki ümidini ona devredebilirim. Kendime hasreti ve eksikliğin tedirginliğini bırakıyorum. Leyla bir şelâledir. O benim anam! (Kutlu, 2006: 376).

Altan'da baba, evlatları arasında ayırım yapmıyor; Kutlu, adil olmak istediği hâlde akıllı, güçlü, akliselim sahibi, miras kalan ümitlerin istikbali gördüğü ve şelâle saydığı iki evladını diğerlerinden ayıran bir baba tasviri yapar.

Emir Bey'in Kızları'nda baba oğul kapatılmış kapılar arkasında mal meselesi gibi her ne konuda olursa olsun fisır fisır konuşunca kız merak eder.

Batu ağabey Aksaray'da ev tutup, ayrılıyor. Onunla babası misafir odasına kapanıp fisır fisır konuşuyorlar. Leyla'nın ne konuşulduğu hakkında fikri yok (Kutlu, 2006: 54).

O sırada Batu babasının odasında. Kapı kapatılmış. Yine evlad-ı ekber ile pederleri ağız ağıza vermişlerdir.

Hüsra biraz sonra ikisinin evden çıktığını görüyor. Nereye? Nevnihal Hanım, saçlarını eşarbinin altında sıkıyarak arkalarından seğirtiyor. Gri ince yünlü entarisi, lacivert upuzun ceketi ve beyazlı grili çizgili eşarpla; özensizce sıkıbaş yaptığı eşarbinin uçları, ardında dalgalanıyor. Martılar, güvercinler gibi uçuyor. Nedir bu?

"Anne, apar topar nereye gidiyorlar? Niye bana hiçbir şey söylenmiyor?"

"Topraklarla son bağımız da koparılmaktadır, bey kızı!"

Hüsra bıkmış bu mal mülk laflarından.

Nevnihal Hanım bir saat kadar sonra geliyor ya, ortalarda ne Emir Bey ne de Batu görünüyor (Kutlu, 2006: 154).

Emir Bey'in Kızları'nda babanın hatıratında oğullar yer alıp almadıklarını merak eder, kız aldırılmaz, merak etmez. Kendini farklılaştırmak fark edilmeyen birikmiş ayrıcalıkları fark etmeye bir tepki olabilir.

Babam, bir ay sürdürdü oğullarıyla gezilerini. Yine yukarı kapandı. Hatıratını yazıyordu. Bu işe, Onuncu Yıl kutlamalarına çağırılıp omuru kırılınca gelip başladığı anlatıldı. Hatıralarında bizim yerimiz var mıydı? Oğulları merak ediyordu. Aldırmıyordum (Kutlu, 2006: 137).

Baba kızını prenses diye övse bile evlatlarına farklı, ayrıcalıklı davranış tezadı yaşanırsa kız inanmaz, kendini prenses olarak görmez. Parlak erkek çocukların ardında sıradan bir insan olarak görüldüğünü düşünmek kızı daraltabilir.

Mahmut evin sesi, Batu akıydı. Hüsra neydi? Babasına göre prensesi. Ama değil. Hüsra kendini böyle görmüyor, işini de sevmiyor (Kutlu, 2006: 148).

Kardeş rekabeti genellikle sözdedir, görünüştedir. Özde kardeşler arasında derin, samimi bir sevgi bağı vardır.

"Fiko 'dan kurtulduğum için çok sevineceğimi sanyordum ama onu inanılmaz özliyorum. Tıpkı babamı özlediğim gibi... hatta daha çok. Çok çok çok özliyorum. Annem ve anneannem onu benden daha çok seviyorlar diye onu kıskandığıma öyle pişmanın ki. Keşke burada olsa da beni hep kızdırsa, saçlarımı çekse, ukalalık yapsa ve onu benden çok sevseler. Hepsine razıyım. En kötü şey yalnızlık! Tanrım ne olur Fiko 'yu koru. Onun ölmesine yaralanmasına izin verme" (Kulin, 2012: 229).

İki cinsi birbirinden ayıran hudut boyunca ayrımcılık kurşunuyla vurulan düşman değil evlat olur. Babanın cinsiyet ayrımı yoluyla kızlarının kardeş çekişmesini kamçılması kızların fazlasıyla canını yakabilir.

Erkek doğmanın önemini annesinin yokluğundan öğrenen, kızlarının en küçük kardeşlerine gösterdiği alakayı içten içe kaskanan bir babanın elinde büyüyen ve şu hayatta evvela, iki cinsi birbirinden ayıran hudut boyunu arşınlayan; altı eniştesinin de ne zaman hiddetlenip nasıl yatışvereceklerini gayet iyi bilen, altı ablasının da kendi oğullarını nasıl yetiştirdiğine dikkat eden, bir gecelik karısını hâlâ rüyalarında gören ve zaten doğuştan Allah vergisi bir zekâyâ sahip olan Keramet Mumi Keşke Memiş Efendi, erkek gözüne hitap edecek bu seyirlik dünyayı tasarlarlarken pek de zorlanmadı açıkçası (Şafak, 2012: 141).

2. NESİL FARKI

Ebeveyn-çocuk arasındaki sorunlu ilişkilerin en önemlisi kuşak çatışmasıdır. Aslında kuşak çatışması sırf ailesel değil genel bir sosyal sorundur. Dolayısıyla ebeveyn çocuk çatışması toplumdaki genel kuşak çatışmasının aile alanındaki bir kesiti, bir görünümüdür. Kuşak çatışması, genel çatışma örüntüsü üstüne oturan olumsuz bir davranış biçimidir. Genç ve yetişkinler arasında gerçekleşir. (Aydın, 2013: 210).

Baba kız arasındaki nesil farkı olaylara ve insanlara çok farklı açılardan bakmalarına bağdaşamaz şekilde duygulanmalarına yol açarak kızın üzülmeye sebep olabilir.

“Şükriye, olaylara ve insanlara bir baba kızın bile ne kadar başka açılardan baktıklarını, nasıl bağdaşamaz şekilde duygulandıklarını görüyor, büsbütün ümitsizleşiyordu” (Buğra, 1994: 152).

Çocuk babasının yürürlükte olan ahlak konusundaki düşüncesini hayalî görebilir.

“Anaların babaların ahlak konusundaki düşünceleri çok kez ütöpik şeylerdir (Bener, 2005: 165).

Babaların cinsellik konusundaki düşünceleri kendi iç korkularından kaynaklanan çok kez hayalî şeyler olarak değerlendirilebilir.

“Anaların babaların cinsellik konusundaki düşünceleri çok kez ütöpik şeylerdir, kendi iç korkularından kaynaklanır. Bunlara itibar etmemeni söylemişim sana (Bener, 2005: 107).

Çocuklar babalarını anlamaya çok geç başlayabilirler. Babalar çocuklarının ayrı bir çağın farklı anlayışının ürünü olduğunu kavramakta zorlanabilirler. Babanın kendi gençliğinin şıklık anlayışından kalma model hediyeler çocuklarına pek çekici gelmeyebilir. Nesil farkının çarpıcı tercih değişiklikleri babaya burukluk, bozgun yaşatabilir. Baba çocuklarının aldığı sünnet hediyelerini pahalı bulup rahatsız olabilir, babanın oğullarına sünnet armağanı olarak kendi çağının modelinde saat alması, oğullarınca uygun hediye görülmebilir.

Sünnet düğünümüzün baş konuğu kuşkusuz Ada'ydı. Cihan Teyze'yle gelmiş, süslü püslü yatakta yatan Aras'la bana üzüntüyle, acıyarak bakmıştı. Armağan olarak birer kol saati getirmiş, babam bu armağanları pahalı bularak bundan rahatsız olmuştu. Ama asıl rahatsızlığının nedeni oğullarına sünnet armağanı olarak kendisinin de birer kol saati almış olmasıydı. Ada'nın getirdiği son model sayısal su geçirmez saatlerin yanında, babamın kendi gençliğinin şıklık anlayışından kalma model saatler bize pek çekici gelmemiş, fazla yüz vermemiştik. Zavallı babam sevinçleri gibi sıkıntı ve düş kırıklıklarını da ifade edemediğinden o gün yaşadığı burukluğu hiç birimiz algılayamamıştık. Klasik kol saatlerini iade edip, yerine büyük bir duvar saati alan babam, belki de o saate her bakışta oğullarının sünnetinde yaşadığı bozgunu yeniden anımsıyordu. Keşke babamın armağanı saatleri alıp saklasaymışız diye düşünürüm şimdi. Ama çocukların anne ve babalarını anlamayı otuz yaşlarında ancak başlayabildiğini yeni yeni öğreniyorum... (Uzuner, 2012: 121).

Nesil farkı problemleri bazen annenin bazen babanın anlayışlılığı ile kolayca çözüm bulabilir. Bazen anne nesil farkı sebebiyle çocuklarının değer yargılarını anlamayı beceremeyebilir. Sevdalinka

romanında babanın anlayışlılığı nesil farkı problemi dolayısıyla oğlunun meslek tercihinin futbol yerine keman olmasını isteyen anneyi zora başvurmaktan alıkoyar.

“Bilmem. Fiko'nun futbol takımına girmesine çok bozuldum, belki ondandır. Notları bu kadar iyi olan bir öğrenci, dünya kadar seçenek varken seçe seçe futbolu mu seçmeliydi hobi olarak?”

“Bugünün gençlerinin değer yargılarını anlamaya kalkışma, çünkü beceremezsin. Boş ver, ne isterse yapsın.”

“Sence bu kadar basit mi?”

“Evet. Zorla kimseye bir şey yaptıramazsın. Sen keman çalsın istiyorsun, o futbol oynamak istiyor. Hana'nın piyanosuyla yetin ve oğlanı rahat bırak Nimo.”

“Her şeyi ne kadar kolay hallediyorsun Burhan.”

“Ver şu notlarını da bir de ben bakayım,” demişti kocası, konuyu değiştirmek için. Dosyayı elinden çekmiş, kısa süre incelemiş ve gözlüklerinin üstünden bakıp sakın sakın konuşmuştu (Kulin, 2012: 73).

3. BABAYLA ÇATIŞMA

Babaya olan duyguların kızgınlık ile hayranlık arasında gidip gelmesinin hem kız hem erkek çocuklar için geçerli üç temel sebebi vardır:

1. Baba ve evladın karakterleri
2. Örf ve âdetler
3. Babayla yaşanan özel hatıralar.

Babayla ilişkilerin olumlu olumsuz olmasını belirleyen, üç unsurun dengelenip dengelenmemesidir.

Baba nadiren yıllarca gözü gibi baktığı, iyi bir insan olarak yetişebilmesi için gecesini gündüzüne kattığı öz evladından oğlundan bir yılından farksız görerek nefret edebilir.

‘... Gayri ihtiyari bakışlarım oğluma doğru çevrildi. Hayretler içinde, onun da bana baktığını gördüm. Ne yalan söyleyeyim, yıllarca gözüm gibi baktığım, iyi bir insan olarak yetişebilmesi için gecemi gündüzüme kattığım öz evladım o an bir yılından farksız gözükmişti bana’ (Cilasun, 1996: 22).

Baba kızına cevap vermeyecek kadar öfkeli veya eve sığamayacak kadar hırslı olabilir.

- ‘Babası cevap vermeyecek kadar öfkeliydi. Bohçasıyla birlikte kolunu yakaladı Gülfidan'ın, hızla uzaklaştılar’ (Bilen, 1989: 26).

- ‘Ormanın çıkışında, komşu erkek, yerini Refik'e verdi, 'Siz burada bekleyin. Ben gidip haber vereyim. Bakalım babası bu işe ne diyecek' dedi.’

- ‘Haberci çok geçmeden telaşla geri döndü: Babası, hırslıdan eve sığamadı da, bahçede oturmuş kızını bekliyor. Verdiğim selamı bile almadı’ (Bilen, 1989: 31).

Emir Bey'in Kızları romanına göre baba eve habersiz erkek arkadaşını getiren kızına oflar çekerek kendini yataktan atarak, kanepeden atarak, kitaplarını fırlatarak, sofayı ve odaları, odaları ve sofayı... arşınlayarak öfke depremi yaşatabilir.

Ev deprem geçiriyor. Sürekli bir depremin ardılları gelecek beklentisi. Leyla on bir yaşının özgürlüğüyle evin içinde aşağı yukarı koşuşturmaya başlıyor: Ablam gelin oluyor, ablam gelin oluyor!..

Emir Bey, oflar çekerek kendini yataktan atıyor, kanepeden atıyor, kitaplarını fırlatıyor, sofayı ve odaları, odaları ve sofayı... arşınlıyor (Kuthu, 2006: 151).

Güneşin Dört Köşesi'nde baba, onurunu kıran zekâsına güvenmediği oğluna aklı az biraz kaçık ve noksan yaratılmış diye kızarak gizli yürek ağrılarıyla çırpınır.

Bu yüzden bu benim oğlumun aklı az biraz kaçık ve noksan yaratılmış o kaçıklığıyla da, düşünmesinde, onuru kırık bir baba olarak hangi baba a efendim (Sepetçioğlu, 1989: 74).

Babaya öfke, kötü gözle bakma çok yanlış bir davranıştır.

-“Babasını da ağabeylerini de göreceğ gözü yoktu artık” (Bilen, 1989: 18).

İş bulup çalışmayarak tembellik ettiğinden kendisini sıkıştıran babanın dilinden bıkip suçluluk duysa bile uzaklaşmak, bağırarak çağırmak, bir çekişme bir tuzakla âdeta saklanmak, kızgın kızgın hareket etmek, hele hele içinden sövüp saymak hoş bir davranış değildir. Öf bile denmemesi gerekenlere takılan çirkin tavırlar asla kabul edilemez. Evladının iyiliği için genel insanî sorumluluklarını yerine getirmesi için oğlunu uyaran babaya kaba ve saygısız, olumsuz davranış kabahat üstüne kabahattir.

Halit babasının dilinden, annesinin dik dik bakmasından kurtulmak için sabah kalkar kalkmaz başını alıp kahveye gitti. Akşam suçlu suçlu gelip bir köşeye çekildi. Kimi gün bağırır çağırdı, kimi gün başını çeviriyor, gözümün önü kararıyor diye bir nizam bir tuzakla erkenden yorganların altına saklandı. Halit babası arkasından kahveye girdikçe içinden sövdü saydı. Elindeki sigarayı yere atıp kızgın kızgın üstüne bastı. İskambil kâğıtlarını elinin tersiyle masanın bir ucuna itekledi (Tekin, 2011: 86).

İstemediği, hoşlanmadığı sözler üzerine çocuk babaya öfkeli bir tavır takınmamalıdır.

Cemil öfkeli bir tavırla babasına baktı (Pamuk, 2012: 600).

Babaya öfkeyle eşkıyalık olmaz.

O başkaldırma öfkesinde yürüdü vardı babası Etem Efendinin yazıhanesine, kış çatılarının saçaklarından sarkmış buzları misâli, kayıverdi (Sepetçioğlu, 1989: 61).

Babaya baş kaldırmak delikanlılığa sığmaz. İsyarla babayı korkutmak basit bir kusur değil adi bir davranıştır. Babaya karşı gelmeye herkes şaşkınlık duyar.

Hangimizin aklına babasına karşı gelmek gelirdi (Sepetçioğlu, 1989: 115).

Çocukların ana babalarını sevmeleri, saygılı olmayı, iyilik etmeyi, öf bile dememeyi gerektirir (Karagöz, 2014: 42). Ana babaya isyan etmek en büyük günahlardan biridir (Karagöz, 2014: 125).

Baba dayağı, evden kaçmayı düşündürebilir. Dayak çözüm getirmez, problemi büyütür. Habire söylenmek, kötü sözler söylemek değil uygun bir zamanlama ile nasihat doğru yola iletebilir. Elegüne karşı ne derim diye olması gereken yerine olmaması gerekeni yapanlar elegüne karşı söyleyecek birşey bulamayabilirler. Ölçü, ölçü olmaktan çıkınca bütün ölçümler yanlış sonuç verir. Olumsuz telinde bulunacak içerikli filmler baba evlat ilişkisinde zararlı sonuçlar doğurabilir.

Evden kaçmayı defalarca düşündüm. Ama babadır, birgün babam da hatasını anlar dedim. Annemi de çok seviyordum. Onu bırakıp hiçbir yere de gidemezdim.

Bir gün gördüğüm bir film beni çok etkiledi. Filmde çocuk evden kaçıyordu. Daha sekiz dokuz yaşlarındaydım o zaman. O yaşta çocuk kimden ne görürse onu taklit eder. Ben de filmdeki çocuğu taklit ediyordum. Bizi filmlerin kucağına terk etmişlerdi. Daha o zamanlar bizim ülkemize film yeni gelmişti. Ve biz her fırsatta sinemadaydık.

Hazırlandım... Eşyalarım elimde giderken babam beni yakaladı... O kadar çok dövdü ki dünyayı iki gün karanlık gördüm. Annem çok ağladı... Babam habire söyleniyordu.

Dilsiz şeytan... Allah belanı versin... Evime uğursuzluk getirdin. Bu yetmezmiş gibi bir de evden kaçırıyorsun ha? Sonra ben elegüne karşı ne derim onu düşündün mü? dedi (Şenlikoğlu, 2011: 108).

Bir babanın oğlundan daima imkânsız istemesi babanın beklentilerine cevap verememe endişesi, sonucu doğurabilir, çatışmalara zemin hazırlayabilir. Baba çocuğunun kendisinden nefret etmesine iğrenmesine sebep olabilecek tutum ve davranışlardan özenle sakınmalıdır. Çocuğun içinde köpürecek olan kin, nefretin çocuklarını eroinleştirir. Çocuk kendisine kötülük yapmayı babasından intikam almanın bir yolu olarak görebilir. Baba yanlış davranış tabancasıyla intikam bataklığı kurşununu oğluna ve kendine sıktırmamalıdır.

Bir babanın oğlundan, daima imkânsız istemesiydi korku filminin adı. Bütün kavganın ilk yumruğuydu, yıllar önce eve gelen karneyi beğenmeyen gözler. Bir zamanlar hayattan nasıl nefret ediyorsam ben, Salih de babasından aynı şiddette iğreniyordu. Ve içinde köpiirecek olan kinin, Salih'in beyninde akışlarını hızlandıracağı salgılara güveniyordum. O salgılar nefretin çocukları eroinin yerini alacaklardı yavaş yavaş. Salih babasını yok etmek için yaptığı her hamlede bir miligram azaltacaktı dozunu (Günday, 2012: 515).

Baba, üvey anne depreminin evlatlarında nefret, öfke oluşturmaması için gerekli ön tedbirleri almayı akıl etmeli, asla ihmal etmemelidir. Evladının gönlünde manen ölen baba gömüldüğü yerin mezarlaştığını bilmelidir.

Hızlı büyüdüm. Kimseye soru sormazdım. Herkesin çok işi vardı, yahut her şey suyun yolu gibi kendiliğinden akıp giderdi. Gönlüm ağabeylerimden yana sıcaktı. Halamdan da annemden de vazgeçmezdi. Ama babamı öldürdüm (Kutlu, 2006: 105-106).

Evden atıldığı, istenmediği düşüncesine kaptırılan, kanadı kırılan kuş gibi uçma imkânı elinden alınan kıza hiçbir sevgi gösterisi gerçek görülmez, hiçbir iltifat olumlu etki yapamaz. Çok daha iyi bir eğitim imkânı gibi sebepler bile evden ayrı bırakılmanın üzüntüsüyle kendisine hiç aldırmadığı, kin güttüğü sanılan babaya kırgınlığın sessiz feryadını susturamaz.

Babası Hüsrâ'ya dönüyor:

"Yarın yola çıkacağımızı biliyorsun değil mi?" (Kutlu, 2006: 109).

Omuz silktim. Onun bana göstereceği bir şey olamaz.

"Sen bir Assur prensesisin. Benim değerli kızım. İstanbul'un en iyi okullarından birine gidiyorsun. Çünkü çok iyi eğitim görmelisin."

Biliyor. Bunu babası söylemedi. Adına dili dönmeyen Helal Hatun fısıldadı. Yatılı olacak. Kuş evden atılıyor. Kanadı kırık kuşa uçmayı kim öğretecek? Prensesmiş!.. (Kutlu, 2006: 110).

Araştırma verileri, çocuklar ve gençlerin sağlanan bütün imkânlarla karşı yine aile ortamına anne baba ve kardeş ilişkilerine ihtiyaç duymaya devam ettiklerini göstermektedir (Canatan vd, 2009: 157).

Babanın sert davranışı kızını tepkiyle aslında istemediği ilişkilere sürükleyebilir. Babaya inat yapılan yanlışlarda sorumlu tutulan baba suçlanabilir.

Daha ne soruları vardı Enver'in. O yazdıkça, duvarlar üstüne üstüne düşüyor Hüsrânın. Suçlu babası. O kadar sert davranmasa, bitirirdi Hüsrâ bu ilişkiyi. Şimdi askerde sınır bekleyen birine... (Kutlu, 2006: 169).

Havadan sudan sebeplerle bazı tercihlerin talihsizliğiyle babayı suçlamak doğru değildir.

Çocuklar suçu babalarına yükliyorlardı ama, onların da bugün Ankara'nın ünlü kırkikindilerinin bir oyun edebileceğini bilmeleri gerekirdi.

Çocuklar babalarıyla göz göze gelmemeye çalışıyorlardı.

Zeynep suskundu. Belli ki, "Ben sana söylemiştim baba" demek geçiyordu aklından, sesini çıkarmıyordu (Bener, 2001: 289).

Haksızlık etmek, görmezden gelmek kızın içini acılaştırır. Keşke ağusunu eritebilecek kadar zamanım olsaydı diye pişmanlık duymak sakat bir kraliçe kederine sürüklenen kızın saklasa bile bütün haşinliğiyle apaçık nefret etmesini önleyemeyebilir. Pişman olduğumuzda gördüklerimizi pişman olmadan dikkate almayı becermeliyiz.

Hangi kızımı daha çok kollamak isterdim? Haksızlık ettiğim; görmezden geldiğim, içini acılaştırdığım büyük kızımı mı, ölerək haksızlık edeceğim küçük kızımı mı? Büyük kızım, sakat bir kraliçe kederiyle biz bayağı insanların arasında yirmi iki yaşının bütün haşinliğiyle dolaşiyor ve biz kullarından apaçık nefret

ediyor, ama kraliçe olduğu için bunu saklaması gerektiğini de düşünüyor. Tarihin bir yerinde donmuş bir Semiramis... Ah, onun ağusunu eritebilecek kadar zamanım olsaydı (Kutlu, 2006: 369).

Baba tarafından aşağılanma acıyla çile çektirir. Özellikle doğuştan engeller aşağılamayla giderilemez. Hâlden anlamayan hamılar iyilik ve şefkatten yoksun tutum ve davranışlarıyla evlatlarının bile yüreğinde kor olur. Utanılacak olan istenilmeyen bedensel özür değil bile isteye tercih edilen ruhsal özürdür.

- İlla da ilginç mi olmalı insan hayatı? Gencin çektiği çileye baksana. Dilsizliği yetmiyormuş gibi bir de suçlanıyor. Babası tarafından aşağılanıyor. Bir evlat için bundan daha acısı ne olabilir?

- Yahu kelek babalar ne bilsin çocukların halini. Çok görmemek lazım? (Şenlikoğlu, 2011: 112).

İdamlık Genç romanına göre dilsiz doğdu diye oğluna kötü, aşağılayıcı sözler söyleyen döven babanın ölümü bile yürekteki kızgınlığın öfkenin alevini söndürmeye yetmeyebilir. Elinde olmayan sebeplerle sahip olamadıklarından dolayı oğlunun yürek yangını olmanın akli, vicdanî, insanî bir yanı yoktur.

O günüin ertesi, babam tarlaya gitti. Yorulmuş, otağa yaslanıp uyumuş. Meğer altında yılan varmış. Yılan babamı tam dilinden sokmuş... Öldü tabii. Dili şişmiş simsiyah olmuştu. Kefendeyken bile içeri sokamadılar dilini." Allah eninde sonunda hak edene hakkını verirmiş, kiminde sonra olsa da kiminde hemen verirmiş.

Gencin yazdığı mektup okunurken, koğuş adeta donmuştu. Vedat dayanamayıp mektubun okunmasını böldü.

Oh olsun. Nasılmış dilsiz demek görmüş işte. Cehennemlik adam. Hem de dilinden bulmuş belâsını.

Ebazer'in hoşuna gitmeyen bir tarzı bu. Hemen müdahale etti.

Hüküm verme. Senin dediğin gibi de olabilir, ama olmayabilir de. Eğer çocuğuna kötü davranmasının cezasıysa, o sözlerden ahirete günahı kalmayabilir de... Bize gaib, Allah'a âyandır. Bir insan ne kadar feci şekilde ölürse ölsün, küfürde değilse yerini Allah bilir (Şenlikoğlu, 2011: 109).

Kız, kendisine çirkin sözlerle hakaret eden babaya benzer kötü sıfatlar yakıştırarak öfke duyar.

Yalan mı baba? Of, sana rahmet okumak bile gelmez içimden. O kadar çok şıfıntı dedin ki bana, ne zaman şıfıntılık geçse aklımdan seni anarım... seni bir şıfıntı gibi hatırlıyorum, olur mu erkeklerin şıfıntısı.. orospusu oluyor da, şıfıntısı neden?.. Anam da benim gibiymiş işte, oh yüreğime deysin, aklı fikri, gözü kulağı kapının ötesindeymiş. "Anasının piçi!" (Işınso, 1990: 48).

"Babam "Şıfıntı, seni şıfıntı!" diyor, daima söylüyor, kulaklarımı tıkıyorum odadan odaya kaçıyorum. Emine teyze, "Kızım babandır, diyor, hakkı var üstünde" (Işınso, 1990: 156).

Babaya lanet edenlere sövenlere lanet olur (Karagöz, 2014: 171).

Kinyas ve Kayra romanında kız, fahişeliğe sürüklenmesine razı olan babasının ölümüne üzülmez. Kendisini ticarî bir meta gibi kullanan babasından nefret etmesi hiç şaşırtıcı değildir.

Ve babam, adamın beni nereye götüreceğini fahişe olacağımı bile bile kabul etti. Üç ay önce de öldü babam. Hiç üzülmedim!.. (Günday, 2012: 357).

Kaba saba konuşup istemediği şekilde anlayışsız, sorumsuz davranan kuralcı babaya duyulan öfkeyle hakaret edilmesi aynı çukura düşmektir.

Babam da bir orman ayısıdır benim (Bener, 2005: 178).

Hangi sebeple olursa olsun babaya karşı sevgisizlik çok olumsuz bir tepkidir. Babasını sevmeyen kimseyi sevemez.

Annem ile babamı bile hiçbir zaman çocukları gibi sevdiğimi sanmıyorum (Günday, 2012: 398).

"Babalar evlatlarına kızabilirler; evlatların babalara kızmaya hakkı yoktur. Bir hata yapıp kızsalar bile pişmanlıklarıyla çok pahalı öderler" (Niyazi, 2007: 172).

Günday, babasını sevmekten yoksun evlatların varlığını belirtir. Niyazi, babasına kızanın bedeline hazır olması uyarısında bulunur.

Umursanmayan Kadınlar romanına göre samimiysiz bulduğu, babalık görmediği babasının yalandan ağlamayı denemesini gülümseyerek dinleyen kız babasını şiddetle red edebilir. Babalığı sadece biyolojik bir durum olarak görenlerin evlatlarının elinden kayıp gittiğini görmeleri şaşırtıcı bir son değildir.

- 'Yalandan da olsa ağlamayı deneyen babasını gülümseyerek dinledi Selvi. Sıra kendisine gelince, parmağıyla göstererek, 'Bu adamı tanımıyorum' dedi. 'Benim babam yok. Beni assanız da o adamla gitmem''

- 'Babası gerisini dinlemedi bile; çıkıp gitti. Bu durumda, yaşı küçük olduğu için yedimeine verilmesi kararlaştırıldı. Adapazarı'nda, mahkemece uygun görülen bir akrabanın yanına bırakıldı'" (Bilen, 1989: 32).

Yıllarca içinde Allah korkusu gizli açık sürüp gitmiş olsa bile Allah'a inanmayan kız, aydın bir dindar olmasına rağmen dışarıya karşı sevecen bir baba rolü oynadığını düşündüğünden oluşan önyargıyla babasından nefret edebilir.

ama yine de ondan nefret ediyor Olcay (Bener, 2005: 100).

Ailede baba, gerekli rolü üstlenmezse babadan dert yanmak için ortam oluşmaya başlar. Babayla tartışma evladı hırçınlaştırır.

Önce babasıyla aralarındaki tartışmadan söz etti ona. Oralı bile olmadı İlhan Bey. Aslında onun da, kendisi içerde yatarken doğan bir kızı vardı. Hapisten çıkınca ayrılmıştı karısından ve şimdilerde, hayat pahalılığı yüzünden kızına verdiği nafakayı arttırmasını isteyen eski karısına herkesin içinde ana avrat söviyordu. Bunu anımsayınca, babasından dert yanmaktan vazgeçti Olcay (Bener, 2005: 176).

Çocuklarının ağıtlarından habersiz babayla yokluğuna üzüntüyü paylaşamamanın ağlama isteğiyle çatallanmış sitemli sesi yalnız bir rüzgâr olarak gelip herkesin boynuna sarıla sarıla yokluğun boşluğuna düşürebilir.

Hüsra, Mahmut'un yaşlı gözlerini ve babasına sitemini hatırlıyor. Babası adına ağlamak geliyor içinden.

Mahmut'un o güzel sesi, ağlama isteğiyle çatallanmış. İstek mi hayır, bu hafif bir sözcük (Kutlu, 2006: 143).

"Ağlamanın yanlış olan yanı nedir baba? Batu da ağlardı. Bu yaz bize kendinizi açtınız sanmıştım. Siz bizim ağıtlarımızı bilmezsiniz. Nereden bileceksiniz, yoktunuz ki!.." (Kutlu, 2006: 144).

Babanın suçu dolayısıyla hapse düşen oğul babaya hayretle sitem edilebilir.

Ben buralarda yatamam. Hayatımda böyle dar yerde hiç yatmadım. Bunu neden yaptın baba? (Şenlikoğlu, 2011: 28).

Saygısız sözleriyle yanındakini aşağılayan, alaya alan ve kendisiyle eğlenen babaya oğlu şiddete yönelebilecek tavır takınabilir. Hiçbir baba oğlunu kendisine karşı tahrik edebilecek söz ve tavırlara sebep olmamalıdır.

Baba!. dedi kalktı yürüdü bir daha Cahit. Çedikçi Sarı Cemal Efendi durdurdu. Fakat Cahitin babası, oğluna döndü aynı eğleniş içinde:

- Senin afsuncunu duydun ya, dedi demedi geriledi hemen; Cahit uçmuştu Çedikçi Sarı Cemal Efendiden sıyrılıp; ayağı yerde kösele ıslatılan yarım tenekeye takılmasaydı uçuşu çoktan varıp babasının göğsüne toslardı (Sepetçioğlu, 1989: 120-121).

İstediklerini yaptırmak için aşırı cezalar vermek çocuğu babasıyla inatlaşmaya, kötü tutum ve davranış sergilemeye itebilir. İstemediklerini çocuğa zorla yaptırmaya kalkışmak doğru olmaz, iyi sonuç vermez.

Mahmut babasıyla inatlaştı. Adımı değiştirip bu defa “Süpermen” yaptı. Parkta cicoz oynayan çocukların yanına vardı. Yere doğru eğilmiş çocukların kafasından uçtu. Toprağa dikilmiş paraları aldığı gibi kaçtı. Ardından yetişen iki oğlanla kavgaya tutuştu. Birinin burnunu, birinin ağzını kanattı (Tekin, 2011: 140).

Ayırım, cinsiyet ayrımı, diğer kardeşi daha fazla sevdiği düşüncesi, mal tasası, tartışma, kıskançlık, istenildiği gibi bir evlat olamayacağı düşüncesi kardeşler arası gerilim doğurabilir. Sıkmadan gönül yapıp uzlaşma sağlanmalıdır. Çatışmayı önlemek için gereğinden fazla sert davranmak istenmeyen sonuçlara yol açabilir.

Babalar ve çocuklar olaylara ve insanlara çok farklı açılardan bakabilir. Değer yargıları farklılaşabilir, tercih değişiklikleri olabilir, yürürlükte geçerli olan ahlak, cinsellik konusundaki düşünceleri birbirinden ayrılabilir. Baba evlat birbirlerini anlamakta çok geç kalabilir.

Baba, oğluna ve kızına öfkelenebilir. Romanlarımızda babanın öfkesi çok az yer tutmaktadır. Her ne olursa olsun babalar evlatlarına pek kızmamaktadırlar. Evlatların öfkesi çok daha geniş yer almaktadır. Romanlarımızda baba kızına eve habersiz erkek arkadaşını getirdiği, oğluna onurunu kırdığı için kızmaktadır. Her ikisinde öfkelenmekte haklı görülmektedir. Fakat öfkenin dozunun ıslaha yönelik imkân ve fırsatları değerlendirebilmek için daha düşük tutulmasına dikkat edilmesi gereği anlaşılmaktadır.

Tembellik ettiğinden insanî sorumluluklarını yerine getirmesi için sıkıştırmak, uyarmak, hoşlanmadığı, kötü, çirkin sözlerle hakaret, habire söylenmek, daima imkânsızı istemek, üvey anne, bedensel özür gibi bazı sebeplerle aşığılama, bazı tercihlerin talihsizliği, anlayışsızlık, tartışmak, babanın suçu dolayısıyla hapse düşmek, aşırı cezalar vermek, dayak babaya öfkenin sebepleri arasında sayılmaktadır. Babalık görmemek, evden atıldığı, istenmediği düşüncesi, haksızlık etmek, görmezden gelmek, fahişeliğe sürüklemek kızı babasına öfkelenmektedir.

Bazı sebepler dolayısıyla öfkelenmemek pek mümkün görünmemekle beraber öf bile denmemesi gereken babaya karşı yerli yersiz sebeplerle tahammülsüzlük gösterip nankörlük ederek öfkeye kapılmak evlada yakışmaz. Sabır, akıl ve anlayışla birçok problem rahatlıkla çözülebilir.

Mevcut aile yapımızda babanın özellikleri hem ilmî hem ilmin süzme mesajlarının aynası edebî kaynaklardan açığa çıkarılmalıdır. Ailede babanın yapısal ve işlevsel problemleri ve çözümleri kaynak, mahiyet ve şiddetleriyle belirlenmelidir. Ailede babanın hâlde ve gelecekte olan ve olması gereken beklenen işlevlerinin gerçekleşme şartları, imkânları disiplinlerarası incelemelerle araştırılmalıdır.

Modern Türk ailesinde babanın değişim karşısında yaşadığı sorunların aşılması ile daha dinamik ve etkin toplum olma denemelerinde edebiyat ve sosyolojinin kesişim alanı akademik araştırmaların titizlikle ve önemle dikkate alınması gereken öncelikli konuları arasında olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Altan, A. (1998/2006). **Kılıç Yarısı Gibi**. (52. Bs.). İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Aydın, M. (2013). (Editör). **Sistemantik Aile Sosyolojisi**. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Bener, E. (1995/2005). **Hınzır Kız**. (1. Bs.). Dünya Kitapları.
- Bilen, H. B. (1989). **Umursanmayan Kadınlar**. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Buğra, T. (1981/1994). **Yalnızlar**. (2. Bs.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Eroğlu, M. (1986). **Yarım Kalan Yürüyüş**. İstanbul: Can Yayınları.

Canatan, K., Yıldırım, E., Çağan, K., Yıldırım, E. ve Tekin, M. (2009). **Aile Sosyolojisi**. İstanbul: Açılım Kitap.

Cilasun, R. (1980/1996). **Bir Annenin Feryadı**. İstanbul: Erhan Yayın-Dağıtım.

(1988). **Gafiller**. İstanbul: Çile Yayınları.

Günday, H. (2000/2012). **Kinyas ve Kayra**. (19. Bs.). İstanbul: Doğan Kitap.

İşinsu, E. (1990). **Atlı Karınca**. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Karagöz, İ. (2014). **Ayet ve Hadislerin Işığında Sevgi ve Dostluk**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kulin, A. (1999/2012). **Sevdalinka**. (67. Bs.). İstanbul: Everest Yayınları.

Kutlu, A. (1998/2006). **Emir Bey'in Kızları Bir Göçmen Kuştı O (2)**. (5. Bs.). Bilgi Yayınevi.

Niyazi, M. (1992/2007). **İki Dünya Arasında**. (7. Bs.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Pamuk, O. (1982/2012). **Cevdet Bey ve Oğulları**. (27. Bs.). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Sepetçioğlu, M. N. (1983/1989). **Güneşin Dört Köşesi**. İstanbul: İrfan Yayıncılık.

Şafak, E. (2000/2012). **Mahrem Görmeye Görülmeye Dair Bir Roman**. (23. (49.) Baskı). İstanbul: Doğan Kitap.

Şenliklioğlu, E. (1993/2011). **İdamlık Genç**. İstanbul: Mektup Yayınları.

Tekin, L. (1983/2011). **Sevgili Arsız Ölüm**. (23. Bs.). İstanbul: Everest Yayınları.

Uzuner, B. (1997/2012). **Kumral Ada Mavi Tuna**. (51. Bs.). İstanbul: Everest Yayınları.

Presentation ID / Sunum No= 38

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-9802-0979 / 0000-0002-9802-0979

Dijitalleşme İle Oluşan Toplumsal İhtiyaçlardaki Değişimlerin Dematel Yöntemi İle Değerlendirilmesi

Dr. Öğretim Üyesi Zeynep Özgüner¹, Yusuf Kılıç²

*¹Hasan Kalyoncu Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi,
zeynep.ozguner@hku.edu.tr*

*²Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
yusufkiliç_02@yahoo.com*

*Corresponding author: Yusuf Kılıç

Özet

Dijitalleşme; erişim dahilinde olan bilgilerin akıllı telefonlar, tabletler, bilgisayarlar vb. teknolojik gereçlerin kullanılarak okunabilir, düzenlenebilir ve iş proseslerine dahil edilebilir şekilde dijital ortama aktarılması olarak tanımlanmaktadır. Dijitalleşme, sanal ortam ile fiziki ortam arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Bu durum toplumsal ihtiyaçlarımızda değişimlere neden olmaktadır. Dijital dönüşüm insan davranışlarını değiştirebilecek bir platforma bürünmüş ve toplumsal ihtiyaçlarımızda bir takım gereksinimler oluşturmuştur. Bu çalışmanın amacı dijitalleşmenin getirdiği toplumsal ihtiyaçlardaki değişimlerin önem derecelerine göre belirlenmesine ışık tutmaktır. Elde edilen veriler doğrultusunda çalışmada süreci direk ya da indirek etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaç edinilmiştir. Çalışmada belirlenen kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesi amacıyla Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden biri olan DEMATEL (The Decision Making Trial and Evaluation Laboratory) yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre dijitalleşme ile oluşan toplumsal ihtiyaçlar önem derecelerine göre belirlenmiş, sekiz faktörden dördü etkileyen dördü etkilenen olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Dematel, Çok Kriterli Karar Verme

Evaluation of Changes in Social Needs Generated by Digitalization by Dematel Method

Abstract

Digitization is the transfer of information within access to smartphones, tablets, computers, etc. It is defined as the transfer of technological tools to digital media in a way that can be read, edited and included in business processes. Digitalization acts as a bridge between the real world and the virtual world. This evolution causes changes in our social needs. Digital transformation has taken on a platform that can change human behavior and has created some requirements in our social needs. The aim of this study is to shed light on the changes in social needs brought about by digitalization. In line with the data obtained, it was aimed to determine the factors that directly or indirectly affect the process in the study. DEMATEL (The Decision Making Trial and Evaluation Laboratory) method, which is one of the Multi-Criteria Decision Making (MCDM) methods, was used to determine the weights of the criteria determined in the study. According to the findings of the study, four of the eight factors were determined as influencing and four as affected.

Keywords: Digitization, Dematel, Multi-Criteria Decision Making

GİRİŞ

Sosyal ve iktisadi yaşamımızda gerçekleşen teknolojik ilerlemeler ve hızlı değişimler şirketleri, toplumları her geçen gün artan rekabet ortamlarında yenilikçi bir anlayışın benimsenmesine zorlamaktadır. Hayatımıza hızla yerleşen dijitalleşme, teknolojik gelişmeler ışığında sadece dijital iletişim, medyatik altyapıları değiştirmemiş aynı zamanda sosyal yaşamımızda, toplumsal ihtiyaçlarımızda da önemli değişimlere sebep olmuştur. Dijital dönüşüm olarak tanımladığımız bu değişim; toplum, yaşam ve insan üzerinde inşa edilmiş yeni bir dijital toplum düzeni oluşturmuştur. Geleneksel, modern ve post-modern olarak adlandırdığımız dönemlerden çok daha farklı bir çağ olarak tanımlanan “Dijital Toplum Dönemi” kavramı, sosyal bilimlerde bazı araştırmacıların akademisyenlerin üzerinde titizlikle durması gereken önemli dönemden bir tanesidir. X (1965-1979) , Y (1980-2000) ve Z (2000-2020) kuşaklarının dijitalleşme hızları incelendiğinde günümüz tarihine yakın olan kuşaklarda dijitalleşmenin çok yaygın olduğu tespit edilmiştir. Alfa Kuşağı ile dijitalleşme ivmesinin daha da artacağı ön görülmektedir (Gencer ve Aktan, 2021:1143-1149). Gelecekte nesiller beyin, beden ve zihin tasarımı ile hemhal olacaklardır. Ana ürün olarak telakki ettiğimiz tekstil, araç ve silah gibi ürünler artık beden, beyin ve zihin ürünleri olarak yeni yüzyılın ana ürünleri olarak piyasada yer bulacaktır. Bu noktada veri kontrolü büyük önem kazanacak ve onu kontrol edebilen insanlık, yaşam ve geleceği de kontrol edecektir. İlk çağlarda arazi servet iken günümüzde ise veri, bilgi en önemli servet olarak görülmektedir (Harari, 2020).

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Dijital bir toplum veri, ağ ve içerik üçlemesinden oluşmaktadır. Bu temel fonksiyonlar baz alınarak, dijitalleşme yolunda toplum olarak yeni kavramlarla karşılaşmaktadır. Dijitalleşmenin toplum üzerindeki etkisini değerlendirebilmek için bu kavramları tanımlayabilmemiz gerekmektedir. Çünkü dijital toplumda kullanılan temel kavramlar ve fonksiyonlarla tanışmadan onları analiz etmemiz sağlıklı bir araştırma yapmamıza engel teşkil edecektir. Bu çerçevede dijitalleşme yolunda toplum olarak tanışmamız gereken kavramları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Kardaş, 2018:74-87) : Yapay Zeka (Artificial Intelligence), Dijital Vatandaşlık (Digital Citizen), Büyük Veri (Big Data), Sosyal Onay (Social Approval), Artırılmış Gerçeklik (Augmented

Reality), Çevrimiçi Topluluklar (Online Communities), Dijital Ayak izi (Digital Footprint), Veri Madenciliği (Data Mining)

1.Yapay Zeka: Literatürde yapay zeka (YZ) kavramını ilk kullanan olarak kabul edilen McCarty onu “akıllı makineler, özellikle de akıllı bilgisayar programları yapma bilimi ve mühendisliği” olarak tanımlamıştır (McCarty, 2007:2). Winston (1992) yapay zekayı kısaca algılama, düşünme ve davranma gibi insan meziyetlerinin bilgisayar modelleri ile taklit edilmesi olarak tanımlamıştır. Yapay zekânın hedefi insanların yapabildiği şeyleri taklit ederek onlardan daha iyi olma eğilimindeki makineler üretebilmektir (Nilsson, 1998:9). YZ bu özellikleri ile işletmelere müşterilerle iletişim noktasında farklı bir pencere açabilmektedir. Onlara daha akıllı, profesyonel, hata payı düşük ürün ve hizmetler sunabilmektedir. Bunlara paralel olarak süreçlerin dijitalleşmesi ile işletme performanslarının da pozitif yönde değer kazanacağı anlamına gelmektedir (Marr ve Ward, 2019:1). İnsan çevresinin artan karmaşıklığıyla başa çıkabilmek için teknik sistemlerin daha uyumlu, daha özerk ve daha akıllı hale gelmesi gerekiyor (Mainzer, 2010:1). Dijital dönüşümle otomatikleşme sürecini hızlandırmak, maliyet kalemlerini azaltmak, müşteri istek ve beklentilerine uygun ürün ve hizmet sunmak, varolan ürün anlayışına çekicilik katmak ve hizmet anlayışını geliştirmek gibi fonkiyonlara sahip olmak bir işletmenin yenilikçi olması gereklilikleridir (Lovelock ve Jochen, 2004:7).

2.Dijital Vatandaşlık: Dijital vatandaşlık, dijitalleşmenin imkânlarından yararlanırken tehditlerinden de kendisini ve çevresini koruyabilmek için ihtiyaç duyulan bilgi, yetenek ve davranışlar olarak tanımlanabilir. Bu durum toplumda var olan bir bireyin dijital bir topluma entegre olması ile dijital vatandaşlık statüsüne girmesi olarak yorumlanabilir (Dorothy, 2016:10; Optus, 2017:12).

3.Büyük Veri: En büyük ve en önemli veri, dijital vatandaşlar tarafından henüz üretilmemiş veridir. Sadece bu söylem günlük üretilen verilerimizin ne derece büyük olduğunu açıklamaktadır (Gobble, 2013:64). Bit, byte, kilobyte, megabyte, gigabyte, terabyte, petabyte, exabyte, zettabyte, yottabyte gibi terimler verilerin birimler cinsinden değerleridir. Arne Holst (2021), küresel olarak oluşturulan, kopyalanan ve tüketilen toplam veri miktarının 2020'de 64,2 zettabayta ulaştığını belirtmiştir.

Büyük Veri (big data) ile beraber bütün dünyadaki beşeri, sosyal ve ekonomik yaşam küresel şirketlerin sermayeleri için açık bir kaynak teşkil etmektedir (Couldry ve Mejias, 2019:336-337). Teknolojik gelişmeler kuruluşlara büyük veriler oluşturulmasına imkan vermekte ve bu verilerden bireysel profiller oluşturulabilmektedir. (Al-Khouri, 2021:1; Boyd ve Crawford, 2012:662). Büyük veri, bireylerin yaşamlarındaki birçok yönlerini bilgisayar destekli verilere dönüştürebilme noktasında kritik yol oynamaktadır ve bu verilerle elde edilen güç kaynak sahibi aktörlere bir anlamda gözetleyebilme yetisi kazandırmaktadır. (Kubitschko, 2015:79).

4.Sosyal Onay: Toplumun temel bileşeni olan bireyin, sosyal çevresindeki diğer bireylerin onaylarını arzulaması ve aynı zamanda onlar tarafından onaylanmamaktan da kaçınması şeklinde tanımlanmaktadır (Leite ve Beretvas, 2005:141). Bu tanıma göre kişide oluşan onaylanmama endişesi, istek ve ihtiyaçlarının dışında bağımsız hareket edebilme eğilimini doğurmaktadır. Leibenstein (1950), tüketici satın alma davranışlarını incelediği araştırmasında başka tüketicilerin bir ürüne yoğunlaşması bireyi sadece belirli zümre (ait olduğu çevre, grup, parti vb.) satın alıyor diye onu da o ürünü satın almaya yönlendirebilmektedir. Buna neden olan temel sebebin ait olduğu sosyal topluluğun onayını alabilme arzusunun etkili olduğu düşünülmektedir.

5.Artırılmış Gerçeklik: Dijital dünyadaki nesnelere, gerçek dünya nesnelere yansıtan teknolojik gelişim olarak ifade edilmektedir. Sanalın gerçek ortama taşınması, gerçek ve sanal materyalleri gerçek bir ortamda birleştirmek, etkileşimli ve gerçek zamana odaklı olarak birleştirme ve fiziksel nesnelere bilgisayar destekli programlar sayesinde sanal nesnelere profesyonelce eklenebilmesi olarak ifade edilmektedir (Azuma, 1997:355; Milgram ve Kishino, 1994:77; Ludwig ve Reimann, 2005:4).

6.Çevrimiçi Topluluklar: İnternet topluluğu, sanal topluluğu veya web topluluğu olarak da isimlendirilen çevrimiçi topluluklar, dijital vatandaşların birbirleri ile internet bağlantısı veya aracılığıyla etkileşimde bulunduğu sanal birlikteliklerdir. Teknolojik iletişimlerdeki yeni gelişmeler ve kullanım pratiklerindeki değişimler tıpkı mikro-organizmaların oluşturduğu koloniler gibi, bireyler de sanal ortamlarda topluluk, grup kurmaya başlamışlardır (Rheingold, 2008:5). Dijitalleşmenin artması ile beraber bireyler internet başında uzun süre geçirebilmektedir. Çevrimiçi olarak gezinen bu bireyler sanal, çevrimiçi topluluğunu oluşturmuşlardır. Bu grup üyelerinin ortak özellikleri; ilgi alanlarına göre tercih yapabilmeleri, iletişim için internet ağ bağlantısını kullanmaları ve coğrafi olarak çok uzaktaki grup üyeleri ile iletişim kurabilmeleri olarak sayılabilir (Phippen, 2004:179). Chaney (2009) işletme bazlı çevrimiçi topluluklarının faydaları noktasında şirketlere bazı pro etkiler sağladığını ifade etmiştir. Çevrimiçi topluluklar müşteriler ile güçlü bağlar kurar, arama motorları sayesinde erişim yelpazesini genişletir, feedback noktasında yardımcı olur, ağızdan ağıza pazarlamanın etkin olarak kullanılabilme fırsat tanır, müşteri ve çalışanlara sahiplenme hissi kazandırır.

7.Dijital Ayak İzi: Dijital ortamda veya internet ortamında kullanıcıların oluşturduğu veri (data) izleri olarak tanımlanabilmektedir. Önceleri kurumların ya da bireylerin çevrimiçi ortamlarda yapmış oldukları etkinlikleri incelemek olarak kullanılırken günümüzde siber teknolojik bileşenlerle şahısların veya kurumların sanal ortamlarda bırakmış oldukları ayak izlerinin tespiti şeklinde daha kapsayıcı bir anlama bürünmüştür (Bodhani, 2012:82). Sosyal medya kullanımının yaygınlaştığı dijital çağda bireylerin yaşı, cinsiyeti, konumu vb. gibi büyük verilere erişimin sağlanabileceği dijital ayak izleri ortaya çıkmıştır (Azucar vd., 2018:152; Vural ve Bat: 2010:3350). Dijital ayak izleri ile elde edilen veriler olumlu veya olumsuz olarak kullanılabilir. Değiştirilmesi, silinmesi tamamen gerçekleşmeyen dijital ayak izleri, kullanıcıların dijital ortamdaki tüm geçmişlerinin birleşiminden oluşmaktadır. Sanal dünyada bir kimlik kazanan kullanıcıların varlıkları, kendini ifade edebilme biçimleri, siyasi ve politik düşünceleri gibi bir çok verinin elde edilmesine kapı aralamaktadır (Thompson, 2012:95).

8.Veri Madenciliği: Büyük veri içerisindeki karmaşık, bulunması çok zaman alabilecek verilerin bazı yöntemlerle ayıklanarak ulaşılabilirlik hızını artırabilmektedir. Veri yığınlarını anlamlı bir hale getirmek, kullanışlı (işe yarar hale dönüştürmek) için bilgisayar destekli programları kullanarak veri madenciliği sistemi kullanılmaktadır. Günümüz veri tabanları çok büyük bilgiler içermektedir. Bu ölçekte değerlendirildiğinde büyük veriler stratejik öneme sahiptirler. Veri madenciliği çok sayıda olan bu verilerin analizini yapabilmek için onları çeşitli sınıflara ayırmaktadır. Veri tabanı, istatistiksel, makine öğrenim (yapay zeka) bakış açısı olarak tanımlanmaktadır (Zhou, 2002:140).

2. YÖNTEM

Yaşamımızın her alanında çok boyutlu veya farklı bileşenlerden oluşan problemlerle karşılaşmamız olağandır. Karar verici pozisyonunda olan her birey problemler karşısında birden fazla faktör ve kriterlerden oluşan durumlarda karar verme eğiliminde bulunmaktadırlar. Çok kriterli karar verme teknikleri, iç içe geçmiş veya birbirleri ile çatışabilen çok fazla kriterin (amaçların) barındığı konjonktürde en iyi ya da en uygun olan çözümün bulunmasına destek olan yöntem ve tekniklerdir. Bu çalışmamızda çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan DEMATEL yöntemi kullanılmıştır. DEMATEL (The **DE**cision **MA**king **TR**ial and **E**valuation **L**aboratory) yönteminin literatüre kazandırılması ilk defa 1972 yılında çözümü karmaşık ve çok güç olan problemlerin çözümünde kullanılan bir teknik olarak Cenevre Battelle Memorial Enstitüsü, Bilim ve İnsan İlişkileri Programı tarafından kullanılmıştır (Fontela ve Gabus, 1974: 67-69). DEMATEL yöntemini kısaca şu şekilde tanımlamak mümkündür: Yapısal model ve analizler yardımı ile karmaşık faktörlerin birbirleri arasındaki nedensellik ilişkilerinin nicel verilerle tespit edilmesidir (Organ, 2013:159).

DEMATEL metodu uygulanırken izlenen temel aşamaları şu şekilde sıralamamız mümkündür (Falatoonitoosi vd., 2013:3477):

1. Doğrudan (direk) etkilenen matrisi oluşturmak,
2. Doğrudan (direk) etkilenen matrisin normalizasyon değerini hesaplamak,
3. Toplam ilişki matrisini oluşturmak,
4. Neden-sonuç ilişkisini içeren diyagramı oluşturmak,
5. İç bağımlılık ve etki ilişkisini gösteren diyagramı elde etmek.

Doğrudan Etki Matrisini oluşturma işleminde belirlenen kriterler yatay ve düşey olmak üzere matris şeklinde yazılır ve 0-4 puanlama sistemi ile veriler A başlangıç matrisine eklenir. Bu matris n x n boyutundadır. Çalışma 8 faktörden oluştuğundan matris boyutu 8 x 8 olarak yazılmıştır.

$$A = \begin{bmatrix} a & \dots & b \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ c & \dots & d \end{bmatrix} \quad (1)$$

Oluşturulan A başlangıç matrisi değerler eşliğinde normalize edilerek X matrisi elde edilir. X matrisinin köşegen elemanları 0 olmak zorundadır. Çünkü iki bileşenin birbirine etkisi araştırıldığından aynı cins bileşenin birbirine etkisi sıfır olmak zorundadır.

$$X = k.A \quad (2)$$

X matrisi elde edildikten sonra bileşenlerin birbirlerini toplamda ne derece etkilediğini tespit etmek için T matrisi oluşturulur.

$$T = X.(I - X)^{-1} \quad (3)$$

Analizin son aşamasında satır ve sütunların toplamını bulmaya yarayan vektör D ve vektör R değerleri aşağıdaki formül ile tespit edilir.

$$D = \left[\sum_{j=1}^n t \right]_{n \times 1} \quad (4)$$

$$R = \left[\sum_{i=1}^n t \right]_{1 \times n} \quad (5)$$

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

DEMATEL yöntemi, farklı boyutlara sahip durumlardan uygun olanı tercih etmemize yardımcı olmaktadır. Metodu uygulamaya geçirmeden önce faktör ağırlıklarının belirlenmesi önemli bir aşamadır (Wu, 2008:834). Çünkü bir çalışmada karar vericiler ancak bu kriterleri değerlendirerek kıyas yapabilirler. Bu değerlendirme aşağıdaki Tablo 1’de gösterildiği gibi 5 skaladan oluşan puanlama sistemi ile gerçekleştirilmektedir. Uzman grup 0-4 aralığındaki puanlama ile karşılaştırma yapma olanağına sahip olmuştur.

Tablo 1. İkili Karşılaştırma Skalası

Sayısal Değer	Tanım
0	Etkisiz
1	Düşük Etki
2	Orta Derecede Etki
3	Yüksek Derecede Etki
4	Çok Yüksek Derecede Etki

Çalışmada belirlenen bileşenler; Yapay Zeka (YZ), Dijital Vatandaşlık (DV), Büyük Veri (BV), Sosyal Onay (SO), Artırılmış Gerçeklik (AG), Çevrim İçi Topluluklar (ÇİT), Dijital Ayak İzi (DAİ) ve Veri Madenciliği (VM) aşağıdaki tabloda kısaltılmış olarak gösterilmektedir. Uzman grupların değerlendirmeleri ışığında elde edilen verilerin ya da puanların aritmetik ortalaması alınarak ikinci aşamada izlenen normalizasyon değerleri bulunarak Tablo 2’de Direkt (Doğrudan) İlişki Matrisi elde edilmiştir.

Tablo 2. Normalleştirilmiş Direkt İlişki Matrisi

	YZ	DV	BV	SO	AG	ÇİT	DAİ	VM
YZ	0,000	0,043	0,087	0,043	0,087	0,130	0,174	0,130
DV	0,174	0,000	0,043	0,174	0,087	0,174	0,174	0,174
BV	0,130	0,087	0,000	0,087	0,087	0,087	0,130	0,174
SO	0,043	0,174	0,043	0,000	0,043	0,174	0,174	0,130
AG	0,174	0,087	0,130	0,087	0,000	0,043	0,087	0,130
ÇİT	0,043	0,174	0,087	0,174	0,087	0,000	0,130	0,174
DAİ	0,087	0,174	0,174	0,174	0,043	0,130	0,000	0,043
VM	0,130	0,043	0,130	0,087	0,087	0,087	0,043	0,000

Normalleştirilmiş Direk İlişki Matrisi doğrultusunda Toplam İlişki Matrisi ile birlikte Etkileyen ve Etkilenen Faktör Grupları Tablo 3’de elde edilmiştir.

Tablo 3. Toplam İlişki Matrisi (C)

	YZ	DV	BV	SO	AG	ÇİT	DAİ	VM
YZ	0,0000	0,0166	0,0335	0,0174	0,0266	0,0609	0,0912	0,0654
DV	0,1029	0,0000	0,0201	0,1130	0,0343	0,1136	0,1187	0,1206
BV	0,0614	0,0387	0,0000	0,0406	0,0287	0,0408	0,0690	0,1007
SO	0,0179	0,0963	0,0169	0,0000	0,0133	0,0995	0,1031	0,0742
AG	0,0852	0,0364	0,0557	0,0381	0,0000	0,0179	0,0412	0,0680
ÇİT	0,0194	0,1003	0,0391	0,1044	0,0314	0,0000	0,0768	0,1113
DAİ	0,0407	0,0994	0,0881	0,1028	0,0139	0,0729	0,0000	0,0230
VM	0,0517	0,0144	0,0491	0,0332	0,0243	0,0336	0,0163	0,0000
Ci	0,3793	0,4020	0,3024	0,4493	0,1724	0,4392	0,5164	0,5632

Toplam ilişki matrisi verileri incelenirken dikkat edilmesi gereken önemli kriter Alfa (Eşik Değeri)'dir. Bu çalışmanın Eşik Değeri ($\alpha = 0,0504$) şeklinde hesaplanmıştır. Bu değer altındaki verilerin değerlendirilmeye alınmaması, faktör grupları değerlendirilirken bu değer üzerindeki değerlerin dikkate alınması DEMATEL yönteminin bir özelliğidir.

Bu bilgiler ışığında faktörlerin birbirleri arasındaki etki durumunu gösteren tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo 4. Faktörlerin Birbirleri Arasındaki Etki Durumu

Faktörlerin Birbirleri Arasındaki Etki Durumu								
Faktörler	V Vektörü	Y Vektörü	V+Y Vektörü	V-Y Vektörü	Etki Türü	w	W	W %
YZ	0,3116	0,3793	0,6908	-0,0677	Net Etkilenen	0,694133	0,1055	10,50%
DV	0,6233	0,4020	1,0253	0,2212	Net Etkileyen	1,048871	0,1593	15,00%
BV	0,3798	0,3024	0,6823	0,0774	Net Etkileyen	0,686643	0,1043	10,40%
SO	0,4211	0,4493	0,8704	-0,0282	Net Etkilenen	0,870896	0,1323	13,20%
AG	0,3425	0,1724	0,5150	0,1701	Net Etkileyen	0,542348	0,0824	8,20%
ÇİT	0,4827	0,4392	0,9219	0,0435	Net Etkileyen	0,922917	0,1402	14,00%
DAİ	0,4406	0,5164	0,9570	-0,0757	Net Etkilenen	0,96002	0,1459	14,50%

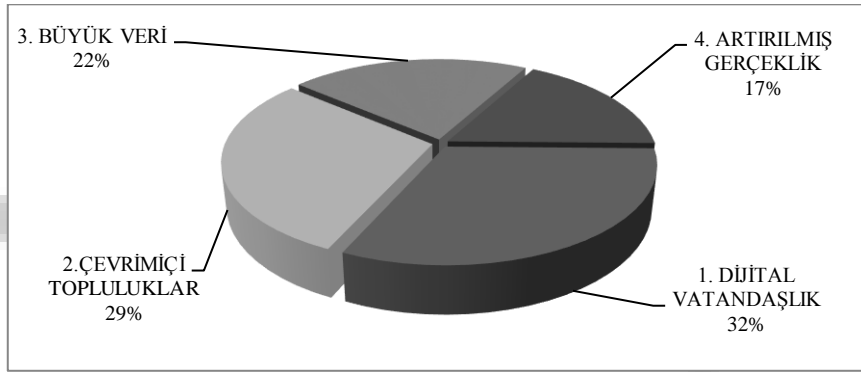

VM	0,2226	0,5632	0,7857	-0,3406	Net Etkilenen	0,85637	0,1301	13,00%
					Toplam	6,582199	1	100,00%

Tablodaki bilgilere göre ana etkileyici faktör Dijital Vatandaşlık, ikinci etkileyici faktör Çevrimiçi Topluluklar, üçüncü olarak Büyük Veri ve son olarak Artırılmış Gerçeklik faktörü tespit edilmiştir. Etkilenen faktörleri incelediğimizde ise çoktan aza doğru şu şekilde sıralanmıştır. Dijital Ayak İzi, Sosyal Onay, Veri Madenciliği ve Yapay Zeka. Dijitalleşme ile toplumsal ihtiyaçların belirlenmesi sürecinde etkileyen ve etkilenen faktörlerin belirlenmesi aynı zamanda bu faktörlerin neden-sonuç ilişkilerinin değerlendirilmesi karar vericilere yardımcı olmaktadır.

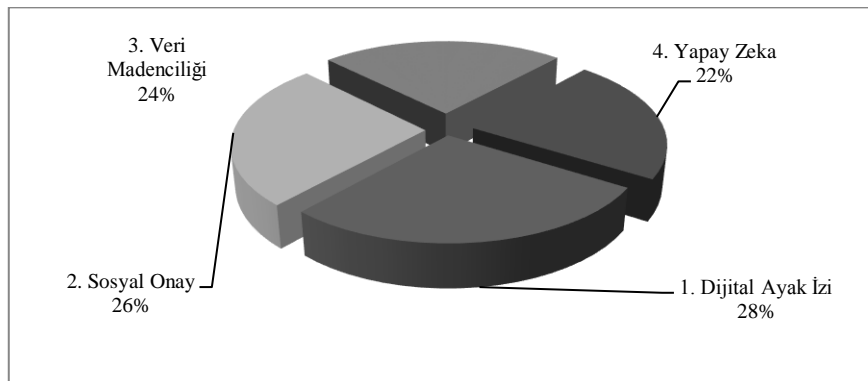
DEMATEL yöntemi kullanılarak dijitalleşme ile toplumsal ihtiyaçların belirlenmesi üzerine yapılan analizler sonucunda elde edilen etkileyen faktörleri, şekilde olduğu gibi özetleyebiliriz. Faktör Ağırlığı Yüzdeleri (W %) dikkate alınarak şekil oluşturulmuştur. Şema incelendiğinde dijitalleşme ile toplumsal ihtiyaçların belirlenmesinde Dijital Vatandaşlık kriterinin en fazla etkileyen faktör olduğu belirlenmiştir.

Şekil 1. Etkileyen Faktörler

Tablo 4 incelendiğinde V-Y vektörünün pozitif olduğu durumlar etkileyen faktörleri gösterirken negatif olduğu durumlar ise etkilenen faktörleri ifade etmektedir. Etkilenen faktörleri şu şekilde şematize edebiliriz.

Şekil 2. Etkilenen Faktörler

Etkileyen faktörlerin şematize edilmesinde kullanılan Faktör Ağırlığı Yüzdesi (W %) değerleri baz alınarak oluşturulan şekle göre en fazla etkileyen faktörün Dijital Ayak İzi kriteri olduğu tespit edilmiştir.

4. SONUÇ

Dijitalleşme sürecinde öne çıkan kavramların sadece yukarıda sıraladığımız kavramlar olmadığını ve bu kavramlara yenilerinin de ekleneceği akıldan çıkarılmamalıdır. Toplumda meydana gelen ihtiyaçlar, teknolojik gelişmelerin ve dijitalleşmenin bir yansıması olduğu olgusu günümüz sosyoloji ve psikoloji bilimlerinin kabul ettiği bir gerçektir (Gencer ve Aktan, 2021:1143-1151).Dijitalleşme ile oluşan toplumsal ihtiyaçlarımızdaki değişimlerin belirlenmesi başlıklı bu çalışmada DEMATEL yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada ele alınan sekiz faktörün incelenmesi sonucunda dört faktörün direkt etkileyen faktör olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın bulguları çerçevesinde sırası ile Dijital Vatandaşlık, Çevrimiçi Topluluklar, Büyük Veri ve son olarak Artırılmış Gerçeklik faktörleri tespit edilmiştir. Analize tabi tutulan diğer faktörlerin ise etkilenen faktörler olarak belirlenmiştir. Ayrıca çalışmada elde edilen diğer önemli tespit ise incelenen faktörlerin normalize edilmiş direkt ilişki düzeyleridir. Verilere göre Tablo 2 incelendiğinde Yapay Zeka ile Dijital Ayak İzi arasında yüksek düzeyde bir ilişkinin olması bireylerin dijital ortamlarda çevrimiçi olarak geride bıraktıkları izler ya da bilgilerin Yapay Zeka için önemli kaynak oluşturabileceği sonucuna varılabilir. Yine tablo incelendiğinde Dijital Vatandaşlık ile Veri Madenciliği arasında da yüksek bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bilgi dijitalleşen dünyada e-devlet, banka, belediye vb. kurumların Dijital Vatandaş oranının artması ile Veri Madenciliğinin daha etkin ve hızlı kullanılabilmesine olanak hazırlayabilir yorumu yapılabilir. Konu ile alakalı planlanan çalışmalarda kriterler artırılarak ya da alt kategoriler eklenerek ÇKKVY'nin diğer yöntem uygulamaları kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- AL-KHOURI, A. M. (2012). Data Ownership: Who Owns "My Data"? *International Journal of Management & Information Technology*, 2 (1), 1-8.
- ARNE, H. (2021). Volume of Data/Information Created, Captured, Copied, And Consumed Worldwide From 2010 To 2025, <https://www.statista.com/statistics/871513/worldwide-data-created/>, 06.11.2021.
- AZUCAR, D., MARENGO, D., ve SETTANNİ, M. (2018). Predicting the Big 5 Personality Traits from Digital Footprints on Social Media: A Meta-Analysis. *Personality and Individual Differences*, 124, 150-159.
- AZUMA, R. T. (1997). A Survey of Augmented Reality. *Presence*. 6(4). 355–385.
- BİNGÖL, B. (2018). Yeni Bir Yaşam Biçimi: Artırılmış Gerçeklik (AG). *Etkileşim Dergisi*. 1(1). 44-55.
- BODHANI, A. (2012). Digital Footprints Step Up. *Engineering & Technology*, 7(1), 82-83.
- BOYD, D. ve CRAWFORD, K. (2012). Critical Questions For Big Data. *Information, Communication & Society*, 15(5), 662-679
- CHANEY, P. (2009). *The Digital Handshake*. Hoboken, New Jersey: John WileyveSons.
- COULDRY, N. ve MEJIAS, U. (2019). Data Colonialism: Rethinking Big Data's Relation to The Contemporary Subject. *Television and New Media*, 20(4), 336-349.
- DOROTHY, C.(2016). *Growing Digital Citizens*. Brussels: Central Support Service foreTwinning. https://www.etwinning.net/downloads/book2016/eTwinningBook_2016.pdf, 01.11.2021.
- ERKMEN, Ö. (2020). Türkiye Örneğinde Veri Gazeteciliği Uygulamaları ve Demokrasi İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*(58), 65-103.

- FALATOONITOOSI, E., LEMAN, Z. SOROOSHIAN, S. ve SALIMI, M. (2013). Decision-Making trial and evaluation laboratory. *Research journal of applied sciences, engineering and technology*, 5(13), 3476-3480.
- FONTELA, E. ve GABUS, A. (1974) "DEMATEL, Innovative Methods", Report No 2 Structural Analysis of the World Problematique", Battelle Geneva Research Institute, 67-69.
- GENCER, T.E. ve AKTAN, M.C. (2021). Dijitalleşen Çağda Ve Toplumda Değişen İhtiyaçlar Ve Sorunlar: E Sosyal Hizmet (Sosyal Hizmet 2.0) Gereksinimi. *Toplum Ve Sosyal Hizmet*, 32(3), 1143-1175.
- GOBBLE, M.A.M. (2013). "Big data. The next big thing in innovation". *Research Technology Management*. January-February: 64-66.
- HARARİ, Y. N. (2020). Dünya Ekonomik Forumu 2020 Konuşması: How to Survive the 21st Century. <https://www.youtube.com/watch?v=gG6WnMb9Fho>, 27.11.2021.
- KARDAŞ, S. (2018). Dijital Sosyoloji ya da Yeni Toplumsallıklar. Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin.
- KUBITSCHKO, S. (2015). The Role of Hackers in Countering Surveillance and Promoting Democracy. *Media and Communication*, 3(2), 77-87.
- LEIBENSTEIN, H. (1950). Bandwagon, Snob And Veblen Effects In The Theory Of Consumers' Demand, *Quarterly Journal of Economics*, 64, 183-207.
- LEITE, W. L. ve BERETVAS, N. (2005). Validation Of Scores On The Marlowe-Crowne Social Desirability Scale And The Balanced Inventory Of Desirable Responding, *Educational and Psychological Measurement*, 65, 140-154.
- LOVELOCK, C. ve JOCHEN, W. (2004). *Service Marketing* (5. Baskı), New Jersey: Pearson
- LUDWIG, C. ve REIMANN, C. (2005). Augmented Reality: Information at Focus. *Cooperative Computing & Communication Laboratory*. 4(1). 1-12.
- THOMPSON, T. (2012). I'm Deleting As Fast As I Can: Negotiating Learning Practices In Cyberspace. *Pedagogy, Culture, Society*, 20(1), 93-112.
- MAINZER, K. (2010). *Leben als Maschine? Von der Systembiologie zur Robotik und Künstlichen Intelligenz*. Paderborn: Mentis Verlag.
- MARR, B. ve MATT, W.(2019). *Artificial Intelligence in Practice: How 50 Successful Companies Used AI and Machine Learning to Solve Problems*. West Sussex: Wiley
- MCCARTHY, J.(2007). "What is Artificial Intelligence?", <http://jmc.stanford.edu/articles/whatisai/whatisai.pdf>, 30.10.2021.
- MILGRAM, P. ve KISHINO, F. (1994). "A Taxonomy of Mixed Reality Visual Displays". *IEICE Transactions on Information Systems*. 77(12).
- MOSSBERGER, K. (2008). *Digital Citizenship: The Internet, Society and Participation*. The MIT Press.
- NILSSON, N. J. (1998). *Artificial Intelligence A New Synthesis*, China: Morgan Kaufmann Publishers, China Machine Press.
- OPTUS (2017). *Digital Citizenship: Research Findings and Recommendations 2017*. https://www.digitalthumbprint.com.au/wp-content/uploads/2017/12/Digital_citizenship-Research_Report_2017.pdf, 01.11.2021
- ORGAN, A. (2013). Bulanık DEMATEL Yöntemiyle Makine Seçimini Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 157-172.

PHIPPEN, A. D. (2004). An evaluative Methodology for Virtual Communities Using Web Analytics. *Campus-Wide Information Systems* , 21 (5), 179-184.

RHEINGOLD, H. (2008). *The Virtual Community- Homesteading On The Electronic Frontier*. The MIT Press: London.

RIBBLE, M.S. (2006). *Implementing Digital Citizenship in Schools: The Research, Development and Validation of a Technology Leader's Guide*, Doctoral Dissertation, Kansas State University, Manhattan.

VURAL, Z. ve BAT, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Yaşar University*, 5(20), 3348-3382.

WU, W. (2008). Choosing Knowledge Management Strategies By Using A Combined ANP And DEMATEL Approach. *Expert Systems with Applications*, 35(3), 828–835.

WINSTON, P. H. (1992). *Artificial Intelligence* (3rd. ed.). Boston: Addison-Wesley.

ZHOU, Z. (2002). Three Perspectives of Data Mining Artificial Intelligence, 143 (2003),139-146.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0003-3027-3256

Fen Eğitiminde Öğretim Teknolojileri Öz-Yeterlik Ölçeği'nin Geliştirilmesi

Doç.Dr. Adem Tasdemir¹

*¹Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
ademtasdemir@ahievran.edu.tr*

Özet

Öz-yeterlik bir kişinin bir işi yapabilmeye olan inancıdır. Eğer bir kişinin öz-yeterliği düşük ise zor görevlerde çaba göstermeden vazgeçebilir, yüksek ise sorumluluk alarak problemle mücadele içine girebilir. Özellikle günümüzde teknolojinin giderek önem kazandığı süreçte teknolojinin öğretim süreçlerine nasıl entegre edilebileceği noktasında öğretiler ve onların teknolojiyi öğrenme-öğretme noktasındaki yapabilmeye olan inançlarını belirlemek önemlidir. Bu çalışmanın amacı, fen öğretimi dersleri için öğretmenlerin öğretim teknolojileri öz-yeterlik düzeylerini belirlemeye yönelik bir ölçek geliştirmektir. Ölçek geliştirme sürecinde, öncelikle konu ile ilgili hedef kitlede yer alan öğretmenler ile görüşmeler yapılmış ve ilgili alan yazın taranarak kapsam geçerliği sağlanmaya çalışılmıştır. Taslak ölçeğe beşli likert formunda 55 madde olarak oluşturulmuştur. Ardından, taslak ölçeğe uzman görüşüne sunulmuş, uzmanlardan gelen dönütler doğrultusunda kappa uyum katsayısı hesaplanmış ve hatalı, eksik vb. nedenlerden dolayı gerekli düzeltmeler yapılarak 49 maddelik taslak ölçeğe ilk şekli verilmiştir. Taslak ölçek, çalışma sürecine gönüllü katılan 623 sınıf ve fen bilimleri dersi öğretmenine uygulanmıştır. Elde edilen veriler madde ayırt edicilik ve güçlük indisleri ile birlikte alt %27 ile üst %27'lik grupların madde ortalama puanları arasındaki farkların anlamlılığı için t-testi ve madde toplam korelasyonları kullanılarak test maddeleri incelenmiş ve açımlayıcı faktör analizi (AFA) yapılmıştır. Bu süreçte taslak ölçekten 9 madde çıkartılmış, ölçek en son haliyle 4 faktörlü, 65,010 varyans ve 40 maddeden oluşacak şekilde hazırlanmıştır. Önerilen modelin geçerliliğini göstermek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. DFA sonuçlarına göre uyum indeksleri kabul edilebilir uyum değerlerine sahip olduğu saptanmıştır. Bunun yanında $x^2/sd= 3,652$ değerinin 4'ün altında değer taşıdığı belirlenmiştir. Tüm bu değerler kabul edilebilir uyum indekslerinin olduğunu göstermektedir. En son haliyle ölçeğe 4 faktör altında (fen öğretiminde teknoloji kullanımı, mesleki gelişimde teknoloji kullanımı, öğrenci öğrenmelerine yönelik beklenti, öğretmen gelişimine yönelik beklenti) toplam 40 madde olacak biçimde oluşturulmuş ve ölçeğin Cronbach Alpha iç güvenirlilik katsayısı 0.97 olarak hesaplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, Öz-Yeterlik, Fen Öğretimi

Development of Instructional Technologies Self-Efficacy Scale in Science Education

Abstract

Self-efficacy is a person's belief in being able to do a task. If a person's self-efficacy is low, they may give up on difficult tasks without effort, and if they are high, they may struggle with the problem by taking responsibility. Especially today, technology is important to determine how teachers can integrate technology into teaching processes and their belief in using technology at the point of learning-teaching. The aim of this study is to develop a scale for determining teachers' instructional technology self-efficacy levels for science teaching. During the scale development process, first of all, interviews were held with the teachers in the target group related to the subject, and content validity was tried to be ensured by scanning the literature. The draft scale was created in a five-point Likert form with 55 items. Then, the draft scale was presented to the expert opinion, the kappa coefficient of agreement was calculated in line with the feedback from the experts and it was found that it was incorrect, incomplete, etc. Due to the reasons, necessary corrections were made and the first form of the 49-item draft scale was given. The draft scale was applied to 623 primary school and science teachers who voluntarily participated in the study. 9 items were removed from the draft scale, and the scale was prepared with 4 factors, 65,010 variances and 40 items. Confirmatory factor analysis was performed to demonstrate the validity of the proposed model. In addition, it was determined that $\chi^2 / sd = 3.652$ value was below 4. The final scale was prepared in a total of 40 items under 4 factors (technology use in science teaching, technology use in professional development, expectation for student learning, expectation for teacher development). The Cronbach Alpha internal reliability coefficient of the measurement tool was calculated as 0.97.

Keywords: Technology, Self-Efficacy, Science Teaching

1. GİRİŞ

Öz-yeterlik kavramı, Bandura (1977)'nin Sosyal Bilişsel Kuramında vurgulanan anahtar değişkenlerinden biridir ve davranışların oluşmasında etkili olan bir özelliktir. Bandura (1997) öz-yeterlik kavramını, “kişinin herhangi bir şeyi yapmak ve başarılı olmak için gerekli etkinlikleri düzenleyebilme kapasitesine olan inancı” olarak tanımlamaktadır. Senemoğlu (2005)'na göre özyeterlik bir kişinin bir işin üstesinden nasıl gelebileceğine ve neyi başarabileceğine ilişkin algısı, inancı ve düşüncesidir. Bu yönüyle bakıldığında özyeterlik kişinin etkinlikleri seçmesini, problemler karşısındaki azmini ve düzeyini etkilemektedir (Aşkar ve Umay, 2001).

Kişinin kendi becerilerine olan inancı faydalı sonuçlar getirir ve başarıma arzusunu artırır (Açıkgöz, 2003). Yeterlik algısı yüksek olan kişilerin iş ile ilgili daha fazla zaman harcadığı, çaba gösterdikleri, sabırlı davrandıkları ve olumsuzlara rağmen işi odağına aldıklarını göstermektedir (Bandura 1997; Eggen ve Kauchak, 1999; Zimmerman, 2000; Awang-Hashim, O'Neil ve Hocevar, 2002; Baykara, 2011). Yeterlik inancı yüksek olan kişiler daha fazla performans gösterme eğiliminde olduklarından öğretim etkinliklerine daha istekli katılırlar, asla pes etmezler ve daha etkili stratejiler kullanırlar (Eggen ve Kauchak, 1999; Özgen ve Bindak, 2008). Bu açıdan bakıldığında, özyeterlik kavramı üzerine durulması gereken eğitimde önemli niteliklerden birisidir (Aşkar ve Umay, 2001).

Teknoloji ve teknolojik gelişmeler insanoğlunun hayatının her alanında etkili olduğu gibi öğrenme-öğretme süreçlerindeki işlevi ve önemide gitgide artmaktadır. Alan yazında teknolojinin nasıl ve ne amaçla kullanıldığının öğretimsel açıdan önemli olduğunu vurgulayan birçok çalışma da yer almaktadır (Öğreten ve Sağır, 2013; Başarmak ve Mahiroğlu, 2016; Çelik ve Pektaş, 2017). Günümüz eğitim anlayışları eğitimin bir parçasının teknoloji olduğunu göstermekle birlikte, her

teknolojinin öğretimsel amaçlar için kullanımının tartışılmasını da beraberinde gerektirmektedir. Özellikle teknolojinin neden, nasıl, niçin ve ne düzeyde kullanılacağı gibi hususların irdelenmesi ve faydacılık gereğince öğretimsel amaçlarla entegre edilerek kullanılması gerektiği konularının açıklığa kavuşturulması beklenen faydaları sağlayacağı söylenebilir. Bu süreçte ise öğretmenler ve onların yeterlikleri anahtar role sahiptir.

Ulusal alan yazında fen eğitimi alanında ve farklı disiplinlerde farklı teknolojilerin kullanımına yönelik öz-yeterlik üzerine birçok ölçek geliştirme çalışması yer almaktadır (Candaş ve Özmen, 2020; Ekici, 2009; Akgün, Topal ve Duman, 2017; Altıncelep, Şahin ve Çelenay, 2019; Balçın ve Ergün, 2016; Bıkmaz, 2002; Canbazoglu-Bilici, Yamak, Kavak ve Guzey, 2013; Caymaz, 2008; Gelen, Akçay, Tiryaki ve Benek, 2019; Göçer ve Türkoğlu, 2019; Horzum ve Çakır, 2009; Kaya, Polat ve Karamüftüoğlu, 2014; Kelleci ve Kulaksız, 2020; Kızılkapan ve Saylan-Kırmızıgül, 2021; Kukul, Gökçearslan ve Günbatır, 2017; Ozden, Tezer ve Atasoy, 2019; Şahin ve Korkmaz, 2020; Şendurur ve Yıldıırım, 2019; Yasan-Ak, 2020; Yılmaz, 2018). Alan yazında farklı disiplinler ve farklı yaş grupları için öğrenme ve öğretmeye yönelik özyeterlik ve teknoloji kullanımını belirleme yönelik ölçekler yer alsa da fen öğretiminde öğretimsel amaçlar için teknolojinin kullanımına yönelik özyeterliğin belirlendiği spesifik bir çalışmanın yer almadığı belirlenmiştir. Bu yönüyle bu çalışmanın alanyazına katkı sağlayacağı umulmaktadır.

2. YÖNTEM

Araştırmada sıralı keşfedici karma yöntem kullanılmıştır. Bu yöntemde önce nitel veriler toplanır, analiz edilir ve yorumlanır. Ardından toplanan nitel verilere dayalı olarak nicel veriler toplanır, analiz edilir ve yorumlanır (Creswell, 2014). Bu araştırma kapsamında öncelikle sınıf ve fen bilgisi öğretmenlerine öğretim teknolojileri ile ilgili açık uçlu formunda tasarlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmış ve görüşmeler yapılmıştır. Toplanan nitel veriler analiz edilerek yorumlanmış ve özyeterlik maddeleri oluşturulmuştur. Daha sonra özyeterlik maddeleri üzerinde nicel analizler yapılarak ölçeğe son hali verilmiştir.

2.1. Çalışma Grubu

Çalışmada geliştirilen ölçme aracının temel olgularından birisi ilköğretim düzeyinde fen öğretimidir. Bu kapsamda ilk okullarda sınıf öğretmenleri ve orta okullarda fen bilgisi öğretmenleri doğrudan fen bilimleri derslerinin uygulayıcıları ve çalışmanın hedef kitesidir. Hazırlanan taslak ölçme aracı, 2020-2021 eğitim-öğretim yılında, MEB bağlı devlet okullarında görev yapan 623 fen bilgisi ve sınıf öğretmenine kartopu örnekleme yöntemiyle uygulanmıştır. Örneklem büyüklüğünün faktör analizi için uygunluğunun belirlenmesi için kullanılan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) 0.977 olarak elde edilmiştir. Bu değer, AFA için örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu göstermektedir (Tabachnick ve Fidell, 2015).

2.2. Ölçek Geliştirme Süreci

Ölçek geliştirme sürecinde aşağıdaki işlem basamakları izlenmiştir (Tavşancıl 2014; Baykul 2015; Erkuş 2016; DeVellis 2017).

- ✓ Ölçmek istenilen yapının açık bir biçimde belirlenmesi
- ✓ Ölçme biçiminin belirlenmesi
- ✓ Madde havuzunun oluşturulması (görüşme kayıtları, literatür taraması- kapsam geçerliği)
- ✓ Madde havuzunun uzmanlar tarafından incelenmesi (değerlendiriciler arası uyum katsayısı)
- ✓ Pilot Uygulama (kullanışlılık)
- ✓ Maddelerin ölçek geliştirme örneğine uygulanması ve ön analizler (madde ayırt edicilik indesleri, toplam madde korelasyonları)
- ✓ Maddelerin değerlendirilmesi (AFA, DFA)
- ✓ Ölçeğin en uygun şekilde getirilmesi (Görünüş geçerliği)

Bu ölçme aracı fen bilimleri ve sınıf öğretmenlerin fen öğretiminde öğretim teknolojilerini kullanmalarına yönelik öz-yeterliklerini belirlemek amacıyla geliştirmiştir. Araştırmanın temel olguları fen öğretimi, özyeterlik ve teknolojidir. İlk aşamada öz-yeterlik ve teknoloji ile ilgili literatür taraması yapılmış, çeşitli branşlara ve konulara yönelik olarak geliştirilen ölçekler incelenmiştir. Bunun yanında, 20 fen bilgisi ve sınıf öğretmeni ile görüşmeler yapılmış öğretmenlerden ilgili sorulara ilişkin görüşleri alınmıştır. Bu süreçte; fen öğretimde teknolojinin kullanımına yönelik düşünceler, karşılaştıkları problemler ve bu problemlere yönelik önerilerini kapsayan açık uçlu sorular sorulmuştur. Elde edilen ifadeler ölçme aracında kullanılacak formata dönüştürülmüş ve taslak form beşli likert şeklinde tasarlanarak olumlu ve olumsuz maddelerin yer aldığı 55 maddelik taslak madde havuzu oluşturulmuştur.

Geliştirilen taslak ölçme aracı, kapsam geçerliği ve maddelerin niteliğinin tespit edilmesi amacıyla alan uzmanlarına (2 fen eğitimi, 1 eğitim bilimleri) ve dil uzmanına gönderilerek değerlendirmeleri istenmiştir. Uzmanların görüşlerinin alınabilmesi için 3'lü derecelendirme (kullanılabilir, düzeltildikten sonra kullanılabilir ve kullanılamaz) formu kullanılmıştır. Bu aşamada, değerlendiriciler (uzmanlar) arası uyum katsayısı Miles ve Huberman (1994) görüş birliği formülü kullanılarak hesaplanmıştır. İki veya daha fazla uzman tarafından yapılan bağımsız kodlar ve kullanılan kodlama üzerindeki anlaşma bu bağlamda karşılaştırılabilir (Bradley, Curry ve Devers, 2007). Bu süreçte aynı kodlarla kodlanmış tüm bölümlerin yüzdesi hesaplanır ve genel olarak yüzde 80 anlaşma iyi bir uyumun olduğunu gösterir (Miles ve Huberman 1994). Taslak formda yer alan 55 maddenin değerlendiriciler arası uyum katsayısı dikkate alınarak ölçekten bazı maddeler (6 madde) çıkartılmış, maddelerde anlaşılabilirliği sağlayacak eklemeler ve düzeltmeler yapılmıştır. Bu haliyle taslak form 49 maddeye düşürülmüş ve taslak form için değerlendiriciler arası uyum katsayısı % 89 olarak belirlenmiştir. Bu bulgu, taslak formda bulunan maddelerin öğretmenlerin fen öğretiminde öğretim teknolojilerini kullanmaya yönelik öz-yeterliklerini ortaya çıkaracak nitelikte olduğunu göstermektedir. Bu form 5'li likert tipi (Tamamen katılıyorum-Katılıyorum-Kısmen Katılıyorum-Katılmıyorum-Kesinlikle katılmıyorum) bir ölçek olarak öğretmenlerin kendi özyeterlik algılarını ifade etmeleri şekline dönüştürülmüştür. Hazırlanan taslak ölçek, kullanışlılık geçerliği kapsamında örneklem gurubu dışında yer alan 60 fen bilgisi ve sınıf öğretmenine uygulanmıştır. Pilot uygulamanın ardından taslak ölçek 49 madde olarak son şeklini almıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Ölçeğin, güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları kapsamında Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) kullanılmıştır. Ölçeğin alt boyutları ve geneli için Cronbach Alpha iç güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. AFA öncesinde maddelerin ön değerlendirilme çalışmaları kapsamında toplam test puanlarına göre alt %27 ile üst %27'lik grupların madde ortalamaları arasındaki farkların anlamlı olup olmadığının test edilmesinde t-testi ve madde korelasyonları için pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısı tekniği kullanılmıştır. Ölçeğin, yapı geçerliği kapsamında yürütülen AFA'da varimax tekniği ile temel bileşenler analizi yapılmış ve faktör yükleri en az .40 olarak belirlenmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2015). Taslak ölçeğin normallik testi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Taslak Ölçek Normallik Testi Sonuçları

N	623
Aritmetik Ortalama	3,91
Medyan	4,02
Mod	3,78
SS	,696
Çarpıklık	-,811
Basıklık	,624
Bağıl değişim katsayısı	17,8

Tablo 1 incelendiğinde, taslak ölçme aracı için 623 verinin aritmetik ortalamasının 3.91, standart sapmasının da .696 olduğu görülmektedir. Bu serinin medyanı 4.02'dir. Kalaycı (2010) Normal dağılım simetrik bir dağılım olup, medyan aritmetik ortalama ve modun birbirine eşit olmasıyla oluşur. Araştırma verileri incelendiğinde de ortalama, mod ve medyan değerinin yakın olduğu görülmektedir. Literatürde basıklık ve çarpıklık değerleri ile ilgili farklı aralıklar kriter olarak yer almaktadır. Örneğin, basıklık ve çarpıklık değerlerinin +1.5 ile -1.5 arasında (Tabachnick ve Fidell, 2015) veya +2.0 ile -2.0 arasında olmasının (George ve Mallery, 2019) normal dağılım için yeterli olduğunu vurgulayan çalışmalar yer almaktadır. Araştırma da çarpıklık (-0.811) ve basıklık (0.624) değerleri literatürde yer alan basıklık-çarpıklık değerleri aralığındadır. Ayrıca bağıl değişim katsayısının 20 altında olması verilerin homojen olduğunu göstermektedir. Elde edilen tüm bu değerler araştırma verilerinin normal dağılım gösterdiğini şeklinde yorumlanabilir.

3. BULGULAR

Bu bölümde “Fen Eğitiminde Öğretim Teknolojileri Öz-Yeterlik Ölçeğinin” geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarına ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Geçerlik İle İlgili Bulgular

Ölçeğin yapı geçerliği bağlamında AFA ve DFA yapılmıştır. AFA'ya başlamadan önce verilerin uygunluğu için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett testi yapılmış ve sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) Örnekleme Ölçüm ve Barlett's Test Sonuçları

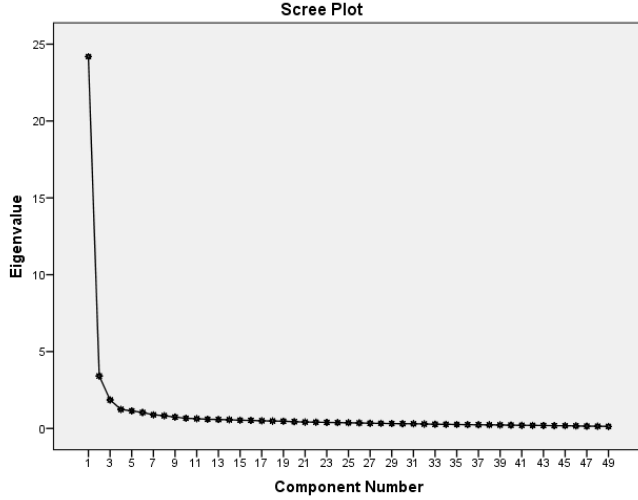
KMO Örnekleme Ölçüm Değer Yeterliği		,977
	Yaklaşık Ki-Kare Değeri	25412,975
Barlett Testi	sd	1176
	p	,000

Tablo 2'de Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) ve Barlett testi sonuçları anlamlıdır ($p < .01$). Bu anlamlılık, değişkenler (maddeler) arasında yüksek korelasyonların varlığını göstermektedir. Diğer bir ifade ile özyeterlik ölçeği için elde edilen veriler faktör analizi için uygun nitelik göstermektedir.

Ölçekte bulunan maddelerin ortak faktör varyanslarının, .468-.796 arasında değişmektedir. Bu durum maddelerin faktör varyanslarının yüksek değerde olduğunu göstermektedir. Taslak ölçekte analize alınan 49 maddenin (değişkenin) özdeğer istatistiğine bağlı faktör sayısı ve açıklanan varyans yüzdesi incelendiğinde, öz değeri 1'den büyük olan 6 faktör altında maddelerin toplandığı ve bu 6 faktörün ölçeğe ilişkin açıkladıkları varyansın %67.097 olduğu saptanmıştır. Faktör sayısına karar verilirken birikinti grafiği ve faktörlerin toplam varyansı açıklama veya

katkısı önemlidir (Tabachnick ve Fidell, 2015; Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2016). Faktörlerin, varyans değerleri incelendiğinde ilk dört faktörün (bileşenin) varyansa katkısının fazla olduğu, dördüncü bileşenden sonra ise katkının azaldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, özdeğere göre verilen çizgi grafiği incelendiğinde (Grafik 1) 4. aralıktan sonra belirgin bir düşüş izlenmekte olup ölçeğin 4 faktörlü bir yapıya uygun olduğu görülmektedir.

Grafik 1. Taslak Ölçek Maddelerinin Öz Değerine Göre Çizilen Çizgi Grafiği

Fen eğitiminde öğretim teknolojilerini kullanmaya yönelik özyeterlik ölçeği için dört bileşenli bir modele karar verildikten sonra 0,20 binişikliğe göre sırasıyla 1., 2., 6., 20., 24., 27., 30., 37., 38. maddeler çıkarılmış (toplam 9 madde) ve son haliyle 40 maddelik ölçek formu elde edilmiştir. Faktör sayısı, çalışmanın amacı doğrultusunda dört ile sınırlandırılarak AFA tekrarlanmış ve açıklanan toplam varyans değerleri Tablo 3’de yer verilmiştir.

Tablo 3. Fen Öğretiminde Öğretim Teknolojilerini Kullanmaya Yönelik Öz-Yeterlik Ölçeğinin Açıklanan Toplam Varyansı

Bileşen	Başlangıç Özdeğerleri			İndirgeme Sonrası Özdeğerler		
	Toplam	Varyansa Katkı Yüzdesi	Varyansa Katkının Birikimli Yüzdesi	Toplam	Varyansa Katkı Yüzdesi	Varyansa Katkının Birikimli Yüzdesi
1	20,212	50,530	50,530	8,747	21,868	21,868
2	2,980	7,450	57,980	7,335	18,339	40,207
3	1,764	4,410	62,390	5,561	13,902	54,109
4	1,048	2,620	65,010	4,360	10,900	65,010

Sosyal bilimlerde ölçme aracı geliştirme araştırmalarında %40-%60 arasında açıklanan varyansın yer alması ölçme aracı için yeterli bir orandır (Scherer, Wiebe, Luther ve Adams, 1988). Tablo 3 incelendiğinde, dört faktörden ve 40 maddeden oluşan Fen Öğretiminde Öğretim Teknolojilerini Kullanmaya Yönelik Öz-Yeterlik Ölçeğinin açıklanan toplam varyansını 65.010 olduğu görülmektedir. Nihai ölçeğinin faktör yükleri ve dağılımları Tablo 4’de belirtilmiştir.

Tablo 4. Nihai Ölçek Toplam Puanlarına Göre Alt %27 İle Üst %27’lik Grupların t-testi, Madde Toplam Korelasyonları ve Faktör Yük Değerleri

Bileşenler	p
------------	---

Yeni Madde No	1	2	3	4	Alt %27 ve Üst %27'lik Gruplar t	
m9	6	,787			25,494	,785
m11	8	,778			23,553	,742
m12	9	,771			25,299	,792
m13	10	,769			25,392	,785
m15	12	,768			24,491	,786
m14	11	,758			26,423	,791
m8	5	,747			25,034	,786
m16	13	,733			25,682	,788
m7	4	,705			20,198	,692
m10	7	,685			22,272	,745
m4	2	,623			22,010	,678
m5	3	,613			22,234	,678
m3	1	,588			19,988	,634
m19	16		,752		16,934	,681
m18	15		,726		13,769	,595
m29	22		,705		18,414	,710
m22	18		,696		13,114	,600
m28	21		,673		18,881	,750
m17	14		,670		13,515	,620
m31	22		,658		15,029	,684
m23	19		,603		19,579	,718
m21	17		,601		22,555	,787
m26	21		,539		17,596	,620
m32	24		,525		19,210	,696
m36	28		,522		17,239	,709
m25	20		,479		18,330	,666
m44	35			,739	15,102	,637
m46	37			,680	19,997	,700
m47	38			,667	19,574	,722
m49	40			,650	18,930	,713
m43	34			,631	16,352	,656
m45	36			,609	23,819	,756
m48	39			,593	18,048	,670

m39	30	,507	16,121	,652
m42	33	,684	17,787	,654
m40	31	,679	22,630	,721
m34	26	,621	23,070	,726
m33	25	,590	19,957	,731
m41	32	,556	20,526	,740
m35	27	,478	15,645	,624

Ölçeği oluşturan her bir madde için t değeri anlamlıdır. Elde edilen bu bulgular ölçek maddelerinin, öğretmenlerin fen öğretiminde öğretim teknolojilerini kullanmaya yönelik düşük özyeterliğe sahip öğretmenler ile yüksek öz-yeterliğe sahip öğretmenleri ayırt edebildiğini göstermektedir. Tablo 4’de yine madde toplam korelasyonlarının .562-.792 aralığında değiştiği görülmektedir. Bu sonuçlar, ölçekteki maddelerin benzer davranışı ölçecek biçimde düzenlendiğini göstermektedir. Ayrıca bu bulgu, ölçekteki maddelerin, öğretmenlerin fen öğretiminde öğretim teknolojilerini kullanmaya yönelik özyeterlik düzeylerini ayırt edebilme özelliğine sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 4’de görüldüğü gibi birinci bileşen, faktör yükü .588 ile .787 arasında değişmekte olan 13 maddeden oluşmaktadır. İkinci bileşende faktör yükü .479 ile .752 arasında değişen 13 madde yer almaktadır. Üçüncü bileşende faktör yükü .507 ile .739 arasında değişen 8 madde yer alırken, dördüncü bileşende .478 ile .684 arasında faktör yükü değişen 6 madde vardır. Dört bileşenli ölçme aracı, toplam varyansın %65.01’ini açıklamaktadır. Birinci bileşen toplam varyansın %21.87’ini açıklarken, öğretmenlerin fen öğretiminde kullandıkları öğretim teknolojilerine yönelik özyeterliklerini belirleyen ifadelerden oluşmaktadır ve “fen öğretiminde teknoloji özyeterliliği” (Faktör 1) olarak isimlendirilmiştir. İkinci bileşen toplam varyansın %18.34’ünü açıklamaktadır. Bu bileşen öğretmenlerin mesleki olarak teknoloji kullanımına yönelik ifadeleri içermektedir ve “mesleki olarak teknoloji kullanma özyeterliliği” (Faktör 2) olarak adlandırılmıştır. Üçüncü bileşen toplam varyansın %13.9’ünü açıklamakta olup, öğretmenin teknoloji kullanımı ve sonucunda öğrenci öğrenmeleri üzerine etkilerini ortaya çıkaran ifadeleri içermektedir ve “öğrenci gelişimine yönelik beklenti” (Faktör 3) olarak adlandırılmıştır. Dördüncü bileşen ise toplam varyansın %10.9’ünü açıklamaktadır. Bu bileşen ise öğretmenlerin teknoloji kullanımı sonrasındaki gelişimlerini ortaya çıkaracak biçimde oluşmuştur ve “öğretmen gelişimine yönelik beklenti” (Faktör 4) olarak isimlendirilmiştir.

3.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) Sonuçları

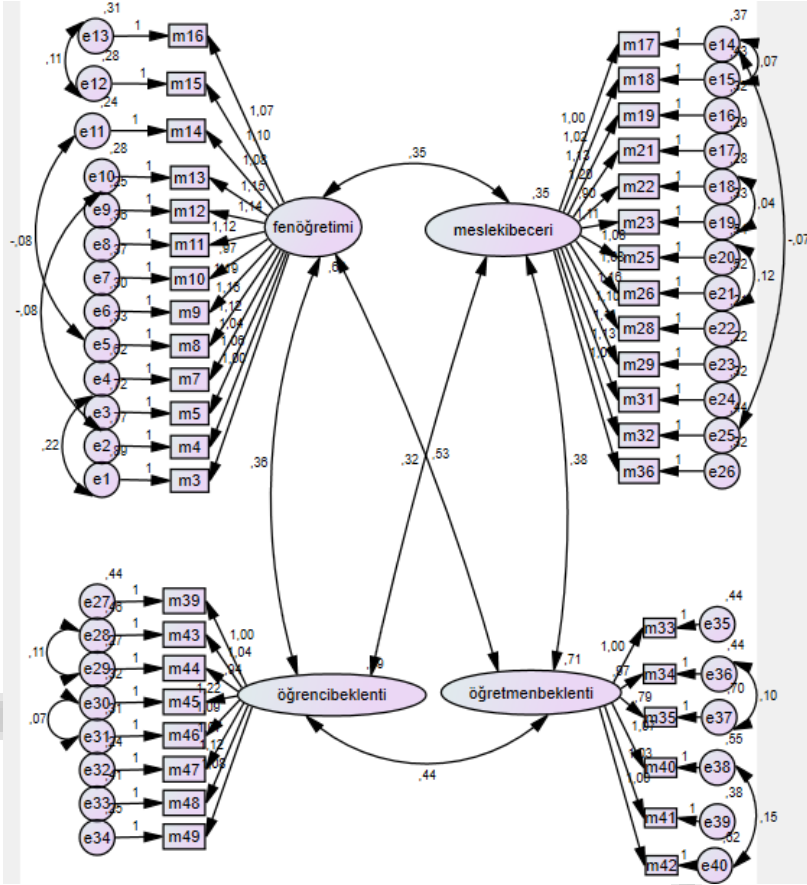
Bu çalışma kapsamında önerilen modelin geçerliğini göstermek amacıyla AMOS ile DFA gerçekleştirilmiştir. Karşılaştırma için seçilen uyum indeksleri ve olması gereken sınırı ile birlikte çalışma verilerinin sonuçları Tablo 5’de yer almaktadır.

Tablo 5. DFA Model Uyum İndeks Değerleri

Uyum İndeksi	Kabul Uyum	Edilebilir	Mükemmel Uyum	DFA Sonuçları
NFI	=,90 ve üzeri	=,95 ve üzeri	=,95 ve üzeri	,875
NNFI	=,90 ve üzeri	=,95 ve üzeri	=,95 ve üzeri	,926
IFI	=,90 ve üzeri	=,95 ve üzeri	=,95 ve üzeri	,906
RFI	=,90 ve üzeri	=,95 ve üzeri	=,95 ve üzeri	,865
CFI	=,95 ve üzeri	=,97 ve üzeri	=,97 ve üzeri	,906
GFI	=,85 ve üzeri	=,90 ve üzeri	=,90 ve üzeri	,814
RMR	=.050 ve .080 arası	=.000 ve < .050 arası	=.000 ve < .050 arası	,048
REMSEA	=.050 ve .080 arası	=.000 ve < .050 arası	=.000 ve < .050 arası	,065
x^2/ sd	x^2/ sd : 4'ten küçük olmalıdır (Seçer, 2013).			3,652

Tablo 5'de ölçeğin DFA sonuçlarına göre IFI, RFI, CFI, GFI, NFI, NNFI, AGFI, RMR ve RAMSEA uyum indekslerinin genel olarak kabul edilebilir uyum değerlerine sahip olduğu söylenebilir. Bu bulgular, AFA'da ortaya konulan modelin DFA sonucunda doğrulandığını göstermektedir. Genel olarak, ölçek maddelerinin kurulan modellere uygun olarak bileşenler altında toplandığı yargısına varılabilir. DFA ile elde edilen path diyagramına Şekil 1'de yer verilmiştir.

Şekil 1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Path Diyagramı

Ölçeğe ait doğrulayıcı faktör analizi path diyagramı incelendiğinde X^2 değerinin 2636.949, $df=722$ $p=.01$, $\chi^2/ sd= 3.652$ olduğu belirlenmiştir. Model uyumuna ilişkin olarak veriler incelendiğinde kabul edilebilir sınırlar içinde yer aldığı ve ölçek maddelerinin yapıyla olan modellerinin uygun olduğu söylenebilir. Başka bir ifade ile kurulan modelin doğrulandığı görülmektedir.

3.3. Güvenirlilik İle İlgili Bulgular

Tablo 6. Nihai ölçeğin Cronbach Alpha değerleri

Faktör adı	Cronbach Alpha
Fen öğretiminde teknoloji kullanma özyeterliliği (13 madde)	,958
Mesleki olarak teknoloji kullanma özyeterliliği (13 madde)	,938
Öğrenci gelişimine yönelik beklenti (6 madde)	,889
Öğretmen gelişimine yönelik beklenti (8 madde)	,915
GENEL (40 madde)	,974

En son haliyle, 40 maddelik nihai ölçek için iç tutarlılık katsayısı 0.97 olarak hesaplanmıştır. Fen öğretiminde teknoloji kullanma özyeterliliği alt boyutu için .96, mesleki olarak teknoloji kullanma özyeterliliği olarak .94, öğrenci gelişimine yönelik beklenti alt boyutu

ile ilgili olarak .89 ve öğretmen gelişimine yönelik beklenti alt boyutu ile ilgili olarak .92 olarak belirlenmiştir. Cronbach Alpha değerlerinin $0.80 \leq \alpha \leq 1.00$ aralığında olması ölçeğin yüksek derecede güvenilirliğe sahip olduğu göstermektedir (Kalaycı, 2010). Başka bir ifade ile bu çalışmada geliştirilen ölçek için hesaplanan değer, öğretmenlerin fen eğitiminde öğretim teknolojileri özyeterlik algılarını belirlemede güvenilir sonuçlar vereceğini göstermektedir.

Tablo 7. Ölçeğin korelasyon matrisi

	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4
Faktör 1	1	,698**	,665**	,733**
Faktör 2		1	,808**	,702**
Faktör 3			1	,761**
Faktör 4				1

Tablo 7’de nihai ölçeğin her bir alt boyutu için hesaplanan korelasyon değerleri incelendiğinde ölçeğin her bir alt boyutu arasında pozitif yönlü orta ve yüksek düzeyli ilişkilerin oluştuğunu görülmektedir. Bu sonuçlar, her bir faktörün birbiriyle ilişki olarak ortak bir amaç doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, öğretmenlerin fen öğretimi sürecinde kullandıkları öğretim teknolojilerine yönelik özyeterliklerini belirlemek amacıyla; fen eğitiminde teknoloji kullanma özyeterliği, mesleki olarak teknoloji kullanma özyeterliği, öğrenci gelişimine yönelik beklenti ve öğretmen gelişimine yönelik beklenti olmak üzere dört alt boyuttan oluşan 40 maddelik bir ölçme aracı geliştirilmiştir.

Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları 623 fen bilgisi ve sınıf öğretmeninden elde edilen veriler üzerinde yürütülmüştür. Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek için AFA; kurulan önerilen modelin geçerliğini göstermek için de DFA yapılmıştır. AFA sonuçları incelendiğinde 49 maddelik taslak ölçekten 9 maddenin çıkarılmasına karar verilmiş ve 40 maddelik nihai forma dönüştürülmüştür. DFA sonuçlarında ölçeğin boyut yapısını gösterecek biçimde uyum indekslerine bakılmıştır. Bunun yanı sıra X^2/sd oranı 3.652 olarak hesaplanmıştır. Seçer (2013)’e göre oranın 4’ten düşük olması kabul edilebilir uyumu göstermektedir. Hesaplanan diğer uyum indeksleri de IFI= .906, RMR= .048, CFI= .906, NNFI= .926, REMSEA= .065 şeklinde hesaplanmıştır ve değerlerin kabul edilebilir uyuma sahip olduğu saptanmıştır. Yapılan analizler geliştirilen ölçme aracının öğretmenlerin fen eğitiminde öğretim teknolojileri özyeterlik algılarını belirleme konusunda geçerli ve güvenilir olduğunu göstermiştir. Ölçekten alınabilecek en yüksek ile en düşük puanlar 200 ile 40 arasında değişmektedir. Ölçeğin geneli ve alt boyutlarına ilişkin güvenilirlik değerlerinin yüksek olması ve ölçeğin her bir alt boyutu arasında pozitif yönlü orta ve yüksek düzeyli ilişkilerin oluşması ölçme aracının iç tutarlığının yüksek olduğunu göstermektedir.

Özellikle teknolojinin hayatımızın her kademesini etkilediği ve artık kaçınılmaz bir gerçek haline dönüştüğü günümüzde öğretmenlerin farklı teknolojileri bilme, kullanma ve öğretim sürecine teknolojik pedagojik alan bilgisi bağlamında sentezlemeleri önemlidir. Bu süreçte geliştirilen ölçek ile öğretmenlerin öğretim teknolojilerini fen içeriklerinde kullanabilmelerine yönelik özyeterlikleri belirlenebilir ve tutarlı ölçümler yapılabilir. Bunun yanı sıra özellikle hizmet öncesi dönemde öğretmen adaylarının göreve başlamadan önceki teknoloji kullanmaya yönelik inançlarını belirlemek amacıyla da kullanılabilir. Erken dönemlerden itibaren öğretmen ve adaylarının öğretim teknolojilerini fen içeriğine uygun olarak kullanabilmeye olan inançlarının belirlenmesi ile onların kaygı, stres ve nihayetinde mutsuzluklarının önüne geçebilir. Çünkü, Bandura’ya (1997) göre yüksek düzeyde öz-yeterlik

inancı, öğretmenlerin zorlukların üstesinden gelmesine yardımcı olurken, düşük öz-yeterlik inancı, kaygı, stres ve nihayetinde mutsuzluk ile sonuçlanabilir. Bu yönüyle bakıldığında özyeterlik inançları, öğretmenlerin davranışsal, bilişsel ve motivasyonel olarak daha başarılı olmalarını sağlayan önemli bir unsurdur (Linnenbrink ve Printrich, 2003). Sonuç olarak, elde edilen tüm analizler doğrultusunda geliştirilen ölçeğin başta fen ve sınıf öğretmenleri olmak üzere öğretmen adaylarına yapılacak çalışmalarda da fen eğitiminde öğretim teknolojileri kullanmaya yönelik özyeterliklerin belirlenmesi amacıyla kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, K. Ü. (2003). Etkili öğrenme ve öğretme. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Akgün, Ö., Topal, M., & Duman, İ. (2017). Lise öğretmenlerine yönelik eğitim amaçlı internet kullanımı öz-yeterlik inançları ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 1-14. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/mead/issue/34203/331748>
- Altıncelep, S., Şahin, M., & Çelenay, E. (2019). Fen bilimleri öğretmen adaylarına yönelik yeni bir fen öğretimi öz yeterlik inancı ölçeği geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Uluslararası Fen, Matematik, Girişimcilik ve Teknoloji Eğitimi Kongresi Tam Metin Kitabı* içinde (s. 697-708). İzmir, Türkiye.
- Aşkar, P., & Umay, A. (2001). Perceived computer self-efficacy of the students in the elementary mathematics teaching programme. *Hacettepe University Journal of Education*, 21(1), 1-8.
- Awang-Hashim, R., O'Neil Jr, H. F., & Hocevar, D. (2002). Ethnicity, effort, self-efficacy, worry, and statistics achievement in Malaysia: A construct validation of the state-trait motivation model. *Educational Assessment*, 8(4), 341-364.
- Balçın, M. D., & Ergün, A. (2016). Technological pedagogical content knowledge (TPCK) self-efficacy scale for pre-service science teachers on material development: Development, reliability and validity study. *Turkish Journal of Education*, 5(3), 130-143. DOI: 10.19128/turje.48236
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological review*, 84(2), 191.
- Başarmak, U., & Mahiroglu, A. (2016). The effect of online learning environment based on caricature animation used in science and technology course on the success and attitude of the student for humor. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 15(4), 107-118.
- Baykara, K. (2011). Öğretmen adaylarının bilişötesi öğrenme stratejileri ile öğretmen yeterlik algıları üzerine bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(40), 80-92.
- Baykul, Y. (2015). *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme: Klasik Test Teorisi ve Uygulaması*. 3. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Bıkmaz, F. H. (2002) Fen öğretiminde öz-yeterlik inancı ölçeği. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 1(2), 197-210.
- Bradley, E. H., Curry, L. A., & Devers, K. J. (2007). Qualitative data analysis for health services research: developing taxonomy, themes, and theory. *Health services research*, 42(4), 1758-1772.

- Canbazoglu-Bilici, S., Yamak, H., Kavak, N., & Guzey, S. S. (2013). Technological pedagogical content knowledge self-efficacy scale (TPACK-SeS) for pre-service science teachers: Construction, validation, and reliability. *Eurasian Journal of Educational Research*, 52, 37-60.
- Candaş, B., & Özmen, H. (2020). Fen bilgisi özel alan yeterliklerine yönelik öz yeterlik ölçeği geliştirme çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(4), 746-758. <http://dx.doi.org/10.16986/HUJE.2019052872>
- Caymaz, B. (2008). *Fen ve teknoloji ve sınıf öğretmeni adaylarının fen ve teknoloji okuryazarlığına ilişkin öz yeterlik algıları* (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Creswell, J. W. (2014). *Qualitative, quantitative and mixed methods approaches*. Sage.
- Çelik, H., & Pektaş, H. M. (2017). Graphic comprehension and interpretation skills of preservice teachers with different learning approaches in a technology-aided learning environment. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 15(1), 1-17.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*. 4. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Devellis, R. F. (2017). *Scale Development-Theory and Applications*. T. Totan (çev.). Ankara: Nobel (orijinal baskı tarihi 2012).
- Eggen, P., & Kauchak, D. (1999). *Educational psychology* (4th ed.) Prentice Hall, Upper Saddle River, NJ.
- Ekici, G. (2009). Biyoloji Öz-Yeterlik Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(1), 111-124.
- Erkuş, A. (2016). *Psikolojide Ölçme ve Ölçek Geliştirme*. 3. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Gelen, B., Akçay, B., Tiryaki, A., & Benek, İ. (2019). Fen bilimleri öğretmen adaylarının Fen-Teknoloji-Mühendislik-Matematik (FeTeMM)'e yönelik özyeterlik ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 15(1), 88-107. doi: 10.17244/eku.395204
- George, D., & Mallery, P. (2019). *IBM SPSS statistics 26 step by step: A simple guide and reference*. Routledge.
- Göçer, G., & Türkoğlu, A. (2019). Ortaokul öğrencilerine yönelik Bilişim Teknolojileri Öz-Yeterlik Algısı Ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Mehmet Aktif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (46), 223-238.
- Horzum, M. B., & Çakır, Ö. (2009). Çevrim içi teknolojilere yönelik öz-yeterlik algısı Ölçeği Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9(3), 1327-1356.
- Kalaycı, Ş. (2010). Faktör analizi. *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*, 5, 321-331.
- Kaya, V. H., Polat, D., & Karamüftüoğlu, İ.O. (2014). Fen bilimleri öğretimine yönelik öz-yeterlik ölçeği geliştirme çalışması. *the Journal of Academic Social Science Studies*, 28(2), 581-591.
- Kelleci, Ö., & Kulaksız, T. (2020). Dijital eğitsel oyun geliştirme öz-yeterlik ölçeğinin geliştirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. <http://dx.doi.org/10.9779/pauefd.716426>(link is external).

- Kızıkcapan, O., & Saylan-Kırmızıgül, A. (2021). Fen laboratuvarı kullanımına yönelik öz yeterlik ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(1), 425-438. <https://doi.org/10.24315/tred.757875>
- Kukul, V., Gökçearslan, Ş., & Günbatar, M. S. (2017). Computer programming self-efficacy scale (CPSES) for secondary school students: Development, validation and reliability. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama (ETKU)*, 7(1)(158-179).
- Linnenbrink, E. A., & Pintrich, P. R. (2003). The role of self-efficacy beliefs instudent engagement and learning inthe classroom. *Reading & Writing Quarterly*, 19(2), 119-137.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. sage.
- Ozden, C., Tezer, M., & Atasoy, R. (2019). Developing technology and design course self-efficacy scale: A validity and reliability study. *World Journal on Educational Technology: Current Issues*, 11(3), 186–197.
- Öğreten, B., & Sağır, Ş. U. (2013). 4. Sınıf fen ve teknoloji dersinde interaktif öğretimin akademik başarıya ve tutuma etkisi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(7), 1-18.
- Scherer, R. F., Luther, D. C., Wiebe, F. A., & Adams, J. S. (1988). Dimensionality of coping: Factor stability using the ways of coping questionnaire. *Psychological reports*, 62(3), 763-770.
- Seçer, İ. (2013). *SPSS ve LISREL ile pratik veri analizi*. Ankara: Anı yay.
- Senemoğlu, N. (2005). *Gelişim ve Öğrenme*. Ankara. Anı yay.
- Şahin, H., & Korkmaz, Ö. (2020). Öğretmenlere yönelik sınıf içi eğitsel robot kullanımına dönük öz-yeterlik algısı ölçeği geliştirme çalışması. *Ahi Bilge Eğitim Dergisi*, 1(1), 1-14.
- Şendurur, P., & Yıldırım, S. (2019). Öğretmenler için bilgisayar öz-yeterlik ölçeği: Geliştirme ve doğrulama. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(2), 433-441. doi:10.24106/kefdergi.2497
- Tabachnick, B., & Fidell, L., S. (2015). *Using Multivariate Statistics*. M. Baloğlu (çev.). Ankara: Nobel (orijinal baskı tarihi 2013)
- Tavşancıl, E. (2014). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS İle Veri Analizi*. 5. Baskı. Ankara: Nobel.
- Yasan-Ak, N. (2020). Development of Internet literacy self-efficacy scale for pre-service teachers. *Turkish Journal of Education*, 9(2), 179-204. DOI: 10.19128/turje.664706
- Yılmaz, M. (2018). Deneye ilişkin özyeterlik ölçeği: Türkçe'ye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(2), 475-486. doi:10.24106/kefdergi.389809
- Zimmerman, B. J. (2000). Self-efficacy: An essential motive to learn. *Contemporary educational psychology*, 25(1), 82-91.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0001-8417-5446

Keman Eğitiminde Öğrenmeyi Etkileyen Faktörler

Dr. Öğretim Üyesi Elvan Karakoç¹

¹*Çankırı Karatekin Üniversitesi, Türkiye
elvankarakoc@karatekin.edu.tr*

Özet

Eğitimin her alanında, öğrenmenin ne olduğu, nasıl gerçekleştiği, kalıcılığının artırılması ile ilgili konular merak uyandırmış ve pek çok araştırmaya konu olmuştur. Müzik eğitiminin önemli bir dalını oluşturan çalgı eğitiminde de öğrenme durumları, düzen, disiplin, yöntem ve doğru çalışma ardında başarıyı getirmektedir. Çalgıyı doğru teknikle, etkili ve güzel çalabilmek her öğrencinin istediği bir sonuç olsa da herkes bu başarıya aynı oranda ulaşamamaktadır. Yaylı çalgılar ailesinin en küçük, en ince sesli ve insan sesine en yakın olanı keman, öğrenilmesi teknik açıdan zor ve sistemli çalışma gerektiren bir üyesidir. Teknik ve müzikalite açısından öğrenilmesi en güç çalgılar arasında yer alan kemanın bu güçlüklerinin bazıları, keman çalgısının yapısı ve çalınış özelliklerinden kaynaklansa da birçoğu keman eğitiminde öğrenmeyi etkileyen kişisel, öğrenme-öğretme yöntemi, öğrenilen mekan ve öğretmen-öğrenci ilişkisi gibi faktörlerden oluşmaktadır. Bu araştırmanın amacı, keman eğitiminde öğrenmeyi etkileyen faktörleri incelemektir. Nitel araştırma yöntemlerinden kaynak tarama yöntemi ile keman eğitiminde öğrenmeyi etkileyen faktörler; “keman eğitiminde kişisel farklılıklar”, “keman eğitiminde öğrenme-öğretme yöntemleri”, “keman eğitiminde öğretmen-öğrenci ilişkisi”, “keman eğitiminde öğrenme ortamı” başlıklarıyla incelenecektir. Öğrenmeyi etkileyen faktörlere keman eğitimi açısından bakılarak, bireysel çalışmalarda uygulanacak yöntemlerin doğru şekilde planlanması, keman çalan kişinin kendi özelliklerini tanıması, güdülenmesi ve bunun sonucunda çalgısında gelişmesi düşüncesiyle öneriler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Müzik Eğitimi, Keman Eğitimi, Öğrenme

Factors Affecting Learning in Violin Education

Abstract

The subjects about what learning is, how it takes place, and how to increase its permanence have aroused curiosity and been the subject of many researches in every field of education. In instrument education, which is an important branch of music education, learning situations bring success behind order, discipline, method and correct work. Although every student wants to play

the instrument effectively and beautifully with the right technique, not everyone achieves this success at the same rate. The smallest, thinnest voice and closest to the human voice, the violin is a member of the string instrument family that is technically difficult to learn and requires systematic work. Although some of these difficulties of the violin, which is among the most difficult instruments to learn in terms of technique and musicality, are due to the structure and playing characteristics of the violin instrument, most of them consist of factors such as personal, learning-teaching method, learning place and teacher-student relationship that affect learning in violin education. The aim of this research is to examine the factors affecting learning in violin education. The factors affecting learning in violin education with the source scanning method, one of the qualitative research methods will be examined; "Personal differences in violin education", "learning-teaching methods in violin education", "teacher-student relationship in violin education", "learning environment in violin education". By looking at the factors affecting learning in terms of violin education, suggestions will be given with the idea of planning the methods to be applied in individual studies, recognizing the violin player's own characteristics, motivating him and developing his/her instrument as a result.

Keywords: Music Education, Violin Education, Learning

GİRİŞ

Eğitim, zaman ve yer açısından sınır tanımayan çok boyutlu, yaşam boyu süren, yaşantılarla gerçekleştirilen bir süreçtir (Demirel, 2002:9). Eğitimin en temel hedefleri denince akla, çağımız şartlarına uyum sağlayan, gelişen, geliştiren, karşılaştığı güçlüklerle akılcı, yaratıcı çözümler getiren, üreten, yorumlayan, sağlıklı insanlardan oluşan toplumlar yetiştirmek gelmektedir. Sanat, sadece akla değil yüreğe de hitap ederek, insan kişiliğine yön veren, toplumun ihtiyaç duyduğu üretken, sağlıklı bireyler yetiştirilmesi için eğitim sisteminde önemli yer tutmaktadır (Akkurt ve Boratav, 2018:55). Eğitim çok boyutlu ve çok yönlü bir alandır. Sanat eğitimi insan hayatının ayrılmaz bir parçasıdır. “Hangi mesleğe yönelirse yönelsin, amacına uygun sanat eğitimi ile yetişmiş, estetik beğenisi gelişmiş bireylerin kendilerine ve toplumlarına katkıları daha fazla olacaktır” (Buyurgan ve Buyurgan, 2012:5). Sanat eğitiminde fonetik sanatların önemli bir kolu olan müzik eğitimi, bireyin dikkat, algı, hafıza, iç görü gibi süreçleri en üst düzeyde kullanıp, çevreyi ve dünyayı tanımasına, çevresindeki olayları sağlıklı ve dengeli bir şekilde anlamasına yardımcı olur (Şendurur ve Barış Akgül, 2002:173). Müzik eğitiminin alt boyutlarından birini oluşturan çalgı eğitim sürecini Triantafyllaki (2005:383), hakkında çok az bilgiye sahip olunan bir “kara kutu” ya benzetmiştir. Yaylı çalgılar ailesinin en küçük yapılı, en ince sesli olmasının yanında insan sesine benzer özelliğiyle dikkat çeken keman, eğitimi ve öğrenilmesi boyutunda da ayrıntılı olarak incelenmesi gereken bir çalgıdır. Uçan (2004) çalışmasında, kemanın müziksel anlatım gücü en yüksek çalgıların başında geldiğini ve önemli bir eğitim alanı haline gelmesinin ise, tek sesli, çok sesli, geleneksel/klasik/modern, ulusal/evrensel, solo/eşlik/orkestral vb. boyutlarda kullanım amaçlarına göre pek çok kültürde zengin literatüre sahip olması olarak belirtmiştir (Akt. Uslu, 2012:2). Keman eğitimi, mesleki müzik eğitimi ve özengen (amatör) müzik eğitimi boyutlarında verilmektedir. Ülkemizde mesleki müzik eğitimi içerisinde keman eğitimi veren kurumları; Konservatuvarlar (keman sanatçısı yetiştiren), Eğitim Fakülteleri Müzik Bölümleri (müzik öğretmeni yetiştiren), Güzel Sanatlar Fakülteleri ve Sanat Tasarım Mimarlık Fakülteleri Müzik Bölümleri, bunun yanı sıra genel müzik eğitimi içerisinde meslek liseleri kapsamına giren, Güzel Sanatlar Liseleri Müzik Bölümlerini sayabiliriz. Özengen (amatör) müzik eğitimi içerisinde keman eğitimi dediğimizde ise, yaygın eğitim olarak adlandırılan, MEB bağlı müzik kursları, Halk Eğitim Merkezleri, çeşitli derneklere bağlı kursları, özel bireysel keman derslerini sıralayabiliriz. Keman, hem örgün hem de yaygın eğitim kurumlarında çok tercih edilen bir çalgıdır fakat nitelik açısından çok farklı özelliklere sahiptir. Hangi eğitim kurumunda verilirse verilsin uzman bir öğretmen tarafından, belli bir program dahilinde, yöntem çeşitliliği

ile doğru, tutarlı bir keman eğitimi çok önemlidir. Özellikle özel keman kursları ve bireysel derslerde bu konulara dikkat edilerek keman eğitiminin verilmesi eğitimin amacına ulaşmasını ve niteliği etkileyecektir (Uslu, 2012:3).

Eğitimin her alanında, öğrenmenin ne olduğu, nasıl gerçekleştiği, kalıcılığının artırılması ile ilgili konular merak yandırmış ve pek çok araştırmaya konu olmuştur. Öğrenmeyi (Özden, 1999:21) “kişilerde oluşan kalıcı değişimler”, (Kılıç 2003:143), “yaşantı sonucu davranışta meydana gelen nispeten sürekli bir değişiklik” (Senemoğlu 2000:94), “büyüme ve vücutta değişik etkilerle oluşan geçici değişikliklere atfedilmeyecek, yaşantı ürünü olarak meydana gelen davranışta ya da potansiyel davranıştaki nispeten kalıcı değişme” olarak tanımlamaktadır. Öğrenmeyi anlama çabası çok eski hem de güncel çabadır (Kılıç 2003:142).

Öğrenmenin özellikleri incelendiğinde; davranışın büyüme sonucu ya da hastalık, ilaç alma v.b. etkenlerle geçici olmaması, davranışta gözlenebilir değişme olması, bu değişimin yaşantı kazanma sonucu az da olsa süreklilik kazanması ve nispeten kalıcı olması gelmektedir (Senemoğlu, 2000: 95). Öğrenmeyi niteleyen başlıca özellikleri (Kılıç, 2003:145) çalışmasında, öğrenme bireyin aktif olduğu bir süreç içerisinde, değişimin meydana geldiği, kalıcı, uzun süreli, ancak performans ile gözlemlenebilen, öğrenme gerçekleştiyse transferi mümkün olan, kişinin daha sonra karşılaşacağı durumlara farklı yaklaşımlar göstermesini sağlar olarak belirtmiştir.

Öğrenme beyinde başlayan bir süreçtir. Her beyin eşsiz çalışan bir mekanizmadır. İçten ve dıştan gelen uyarıcılar ile anlama, kavrama, öğrenme farklılaşır. Beynin nasıl öğrendiği konusu, tüm yaş gruplarının merak uyandırmaktadır. Çağımızın teknolojik gelişmeleri ile artık beyin yapısı, çalışma şekli, içerisinde gerçekleşen fizyolojik, biyolojik, kimyasal ve elektriksel oluşumlar gözlemlenebilmektedir. Beyin tüm yaptıklarımızı, davranışlarımızı, hareketlerimizi kontrol eden gizemli bir denetim organımızdır. Beyin temelli öğrenmenin hedefleri; kişinin kendi beyin fizyolojisini tanıyıp “nasıl öğrendiğini” anlamasıyla bilinç seviyesini arttırmak, beyin gücünü fark eden özgür, eleştirel, yaratıcı, problem çözücü, yapıcı öğrenmenin gerçekleşmesini sağlamaktır (Duman, 2015: 2-4). Nörobilim alanı olarak adlandırılan bu keşiflerle, öğrenmeye yeni tanımlamalar getirilerek, öğrenmenin doğasını anlama çabaları sürmektedir. Nörobilim alanı, sürekli yaptığımız ön bilgilerin tekrarlanması işleminde aslında zihnimize daha önce yapılanmış olan nöral ağları harekete geçirdiğini anlatmaktadır. Bu da bize daha önce öğrendiklerimizi sağlam temellere oturtma ve daha önce hiç düşünmediklerimizi görebilme fırsatı sunmaktadır (Keleş & Çepni, 2006:80).

Öğrenmeyi olumlu ya da olumsuz olarak etkileyen faktörlere baktığımız zaman “1. Öğrenenle ilgili kişisel faktörler (Yaş, zeka, fizyolojik durumu, güdülenme, uyarılma ve kaygı, eski yaşantıların, aktarılması) 2. Öğrenme yöntemi 3. Öğrenilecek malzemenin türü 4. Öğrenme ortamı” olarak ayrılmaktadır (Kılıç, 2003:153).

“Öğrenme sürecinde olduğu gibi, keman öğrenimi sürecinde de öğrenmenin temel faktörleri rol oynamaktadır. Bu nedenle öğrenmeye ilişkin bilimsel verilerden yararlanılmaya dikkat edilmesi, keman öğretiminde de yol gösterici olacaktır” (Tarkum, 2006:172).

Bir keman sanatçısı, eğitimcisi ve pedagoğu olan Paul Rolland, keman öğrenmeyi etkileyecek en önemli unsurların başında, vücut ve zihin arasındaki dengenin iyi sağlanması olarak belirtirken, “ton, hareketin sonucu olarak ortaya çıkar” felsefesiyle, keman eğitimine doğru tutuş, doğru teknikle başarının gelebileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla kişinin fizyolojik aktivitelerle nörolojik gelişimin birbirleriyle olan ilişkisi ne kadar dengeli ve sağlıklı olursa kemanyla ürettiği tonu da doğrudan etkileyecektir (Akt. Cary Göktürk, 2015:84-85).

Bu bilgilerden yola çıkarak bu araştırmanın problemi, “keman eğitiminde öğrenmeyi etkileyen faktörler nelerdir?” şeklinde belirlenerek, aşağıda belirtilen alt başlıklar şeklinde incelenecektir.

1. Keman eğitiminde kişisel farklılıklar
2. Keman eğitiminde öğrenme-öğretme yöntemleri
3. Keman eğitiminde öğretmen-öğrenci ilişkisi

4. Keman eğitiminde öğrenme ortamı

Amaç

Bu araştırmanın amacı, keman eğitiminde öğrenmeyi etkileyen faktörleri incelemektir. Bu çalışmanın bu alanda yapılacak olan çalışmalara kaynak olması düşüncesiyle, öğrenmeyi etkileyen faktörlere keman eğitimi açısından bakılarak, bireysel çalışmalarda uygulanacak yöntemlerin doğru şekilde planlanması, keman çalan kişinin kendi özelliklerini tanıması, güdülenmesi ve bunun sonucunda çalgısında gelişmesi düşüncesiyle öneriler verilecektir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırma var olan bir durumu ortaya koymaya yönelik betimsel bir çalışmadır. Nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden literatür tarama ve doküman inceleme yöntemleri kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda bir konu ile ilgili araştırma yapılırken, geniş bir bakış açısı ile bakılabilir ve dersin nasıl öğretildiği, bu dersin hazırlıkları, öğrencilerin derste ne yaptıkları v. b. pek çok durum hakkında bilgiler incelenebilir (Büyüköztürk vd., 2012:234). Araştırma konusuyla ilgili mevcut kayıt ve belgeler, kitaplar, yurtiçi ve yurtdışı yayınlanan makale, tezler v. b. incelenerek belirlenen konu başlıkları dahilinde farklı bakış açıları, görüşler açıklanarak incelenmiştir.

BULGULAR VE YORUMLAR

1. Keman Eğitiminde Kişisel Farklılıklar

Yaş

Öğrenme üzerinde yaşın önemli bir rolü vardır. Öğrenme hızı kişilerin takvim yaşı ile ilişkili olarak değişir. Yaşlandıkça öğrenme hızı azalır ve en iyi öğrenme gençlik yaşlarıdır (Kılıç, 2003:153). Keman eğitimi öğrenme sürecinde yaş, öğrenme hızı, teknik becerilerin kolay kazanılması uygulanması, çalgıyla vücudun birlikte şekil alarak büyümesi açısından büyük önem taşımaktadır. Keman eğitimcileri tarafından keman başlama yaşı 6-10 yaş arası olarak önerilmektedir. Bu yaşlar gelişim çağındaki bireyin “kalem tutmak veya bir çalgı çalmak” gibi küçük hareketlerin yapılmasını sağlayan ince motor kaslarının şekillendiği dönemdir. İnsan kaslarının küçük yaşlarda daha yumuşak ve esnek olması sebebiyle keman eğitimine erken yaşta başlanması uygundur (Şeker ve Bilen, 2010:113). Her yaşta bir sanat dalı ile ilgilenmek, herhangi bir çalgıyı öğrenmek kişiyi, bilişsel, fiziksel ve ruhsal açıdan geliştiren bir durum ve keyiftir. Keman fiziksel özellikleri, tutuşu, sol el ve sağ el teknikleri bütün olarak kavranması gereken bir çalgıdır. Her yaşta keman çalgısı da öğrenilebilir olsa da ileri yaşlarda keman eğitimi diğer çalgılara oranla daha zor öğrenilir. Kemanın yapı ve teknik olarak zor bir çalgı olması sebebi ile ne kadar erken yaşlarda öğrenilmeye başlanırsa, öğrenme hızı ve gelişimi bir o kadar kolay, hızlı ve kalıcı olacağı düşünülmektedir.

Zeka

Eğitimde kişisel farklılıklar denince ilk akla gelen zeka yani zihinsel yeteneklerdir. 1930’lu yıllarda Thorndike, bir takım zihinsel yetenekler diye adlandırarak “sözel kavrama, hafıza, muhakeme, uzay ilişkilerini görselleştirme yeteneği, sayısal yetenek, sözel akıcılık, algısal hız olarak belirlemiştir. Bu zamanlardan bu yana süren zeka alanındaki çalışmalar zekayı “sözel-dilbilimsel zeka”, “mantıksal-matematiksel zeka”, “görsel-uzaysal zeka”, “müzik-ritmik zeka”, “bedensel-kinestetik zeka”, “kişilerarası-sosyal zeka”, benlik bilgisi zekası” olarak yedi türe ayırmaktadır (Bacanlı, 2009:123). Bu zeka türlerinden müzik-ritmik zeka keman eğitimi açısından çok önemlidir. Keman çalmak için iyi bir işitme yeteneği ve ritim duygusu gerekmektedir (Uslu, 2012:3). Zeka karmaşık bir fonksiyondur. Keman çalmak müzik-ritmik zeka ile yakından ilişkili olsa da matematiksel zeka ile de çok ilişkilidir. Bora (2002:67) çalışmasında müzik ve matematik ilişkisinin eski Yunan’da anlaşıldığını özellikle klasik dönem bestecilerinin eserlerinde “altın oran” gibi matematiksel ilişkileri bilmeden sadece sanatsal

sezgilerle mükemmel eserler yaptıklarını belirterek bu ilişkiyi somutlaştırmıştır. Ayata ve Aşkın (2008:16) çalışmalarında yaşları 18-47 arasında değişen küçük yaşta müzik eğitimine başlamış 13 profesyonel müzisyen ve hiç müzik eğitimi almamış 6 kişiyi, üç gruba ayırıp, bu grupları beynin fonksiyonlarını görüntüleyen nöropsikolojik testler ve fMRI çalışmalarına tabi tutmuşlardır. Çalışma sonucunda, müzisyenlerin matematik ile ilgili kısımları müzik eğitimiyle geliştirdikleri, müzisyen olmayanlarınsa bu kısmı yoğun matematik bilgisiyle doldukları ortaya çıkmış ve müziğinde matematik gibi yüksek beyin fonksiyonları gerektiren bir alan olduğunu, müziğin zihinsel becerilerin gelişimi üzerinde çok önemli olduğunu belirtmişlerdir. Her birey birbirinden farklı özellikler taşımaktadır. Keman çalma ve öğrenme vücudun pek çok bölgesini aynı anda çalıştıran, sağ el, sol el koordinasyonu gerektiren bunun yanı sıra gözümüzle notaları okurken doğru ve temiz çalmaya çalışma gibi beynin fonksiyonları harekete geçiren çok boyutlu bir durumdur. Kişi keman çalarken, öğrenirken “müzik-ritmik zeka”, “matematiksels zeka”, “bedensel zeka”, “görsel zeka” gibi zeka türlerinin pek çoğuna sahip olması ve sağlıklı şekilde bu zeka türlerini kullanması gerekir. Bu noktalardan yola çıkarak, keman çalmak ve öğrenmek pek çok zeka türünü bir araya toplamak, aynı anda harekete geçirmek diyebiliriz. Müzik çok boyutlu bir alan olduğu gibi, çok farklı zeka türüne sahip bir alandır. Ayata ve Aşkın (2008:16) çalışmalarında, müzik aynı zamanda görsel dünyayı algılayabilme, nesnelerin görüntülerini zihinde oluşturabilme ve bunların farklılıklarını kavrayabilme yetisi sağlayarak, gelişmiş “mekansal” (spatial) zekânın temelini atar olarak belirterek, farklı bir zeka türünü daha eklemiştirlerdir.

Fizyolojik durum

Keman eğitimi öğrenme sürecinde olduğu kadar, etkin çalma ve performans açısından da kişinin beden yapısı, hareket sistemi, boyun, el, kol, parmaklar v.b. gibi fonksiyonel hareket özellikleri sağlığı büyük önem taşımaktadır. Yağışan (2008:84-85) “keman çalmanın biomekanik analizi” adlı çalışmasında, keman eğitiminde fiziksel ve motorik özelliklerden kabul edilen “koordinasyon, reaksiyon zamanı, denge, kuvvet, dayanıklılık, esneklik, ajilite (parmak çabukluğu)” kavramları, keman çalma üzerindeki etkilerini ayrıntılı olarak incelemiş ve keman çalmada beyin- sağ el, sol el koordinasyonunun, duruş, tutuş gibi birbiriyle eşgüdümlü yapıların dengesinin öneminden bahsederken; keman çalmanın efor kaybettiren bir eylem olduğu için dayanıklılık, esneklik ve bunlarla ilgili yapılması gereken egzersizler ve çalışmaların olduğunu belirtmiştir. Fizyolojik durum içerisine girebilecek bir önemli konuyu da beslenme olarak alabiliriz. Sağlıklı ve dengeli beslenme, beynin etkili çalışması için yeterli su içme, fizyolojik yapıyı güçlendireceği gibi beyin fonksiyonlarımıza etki edeceği için denge, koordinasyon, dayanıklılık açısından öğrenme ve performans sırasında farklılık yaratacaktır. Amerikalı kemancı, keman eğitimcisi ve pedagoğ Yehudi Menuhin “Six Lesson with Yehudi Menuhin” adlı kitabında keman çalmaya başlamadan önce ve sonra olmak üzere beden egzersizi, fizyolojik durumumuz hakkında önemli bilgiler vermiştir. Menuhin kitabında hareketleri; Nefes egzersizleri, duruş ve esneme hareketleri, keman çalmaya başlamadan önce vücut ısıtma hareketleri, esneme hareketleri, ileri baş hareketleri, denge egzersizleri, sallanma egzersizleri, beş yoga duruşu egzersizleri olarak ayırmış, egzersizleri çizimli, bazılarını video kayıtları ile ayrıntılı olarak göstermiştir. Bu hareketler ve egzersizler keman çalmayı rahat, etkili ve yumuşak çalma, öğrenmeyi kolaylaştırma, kas kramplarının önüne geçme, keman çalarken vücudun en çok yorulan bölgelerinden biri olan boyun bölgesini rahatlatmak olarak açıklamıştır. Menuhin, rahat çalmayı, doğallığı kazanmayı yoga hareketleriyle özdeşleştirirken, “keman çalarken girilen pozisyonlarda vücut doğal dengesini bulamadığı takdirde kemancı bedeniyle savaşa girmektedir” olarak belirtmektedir. Fizyolojik durumumuzun doğal ve sağlıklı olmasını hedefleyen bu hareketler vücudu keman çalmaya hazırlamaktadır (Tezişçi, 2016:11-12). Vücudun doğal, sağlıklı ve keman çalmaya hazır olması, öğrenmeye de hazır, açık hale gelmesi demektir.

Öz Yeterlilik

“Öz-yeterlilik, kişinin yeni bir durum karşısında, başarı düzeyinin ne olacağına ilişkin kendisi ile ilgili olan beklentileridir” (Tschannen-Moren ve Woolfolk Hoy, 2001:784). Keman çalmaya

yönelik öz yeterlik algısı da keman eğitimini baştan etkileyen bir durumdur. Kişinin kendisini keman çalmak konusunda yetersiz hissetmesi, gerek teknik gerekse müzikal sorunların çözülmesinde, gerekse bu sorunların çözülmesinde keman çalışmalarına ayıracağı süre açısından olumsuz yönde etkileyerek başarısızlığa ve hatta keman çalmayı bırakmaya kadar götürebilir (Şeker ve Bilen, 2010:116). Bunun tam tersi olarak, keman öğrenmeye kendini yeterli gören ve başaracağına inancı tam olan kişi ise eğitimin en başından pek çok problemi geride bırakmış demektir. Çalgısını öğrenmeye isteği artarak, zorlukları başaracağına inanarak çalışmalarını sürdürecektir.

Genel Uyarılmışlık Hali ve Kaygı

Genel uyarılmışlık hali, güdülenme, motivasyon olarak adlandırılan değişken duygu durumları öğrenme sürecini başından sonuna etkilemektedir. Herhangi bir öğrenmenin olabilmesi için bireyin genel olarak uyarılmışlık halinde olması gerekir. Kişi bütün enerjisini yaptığı işe vermezse, öğrenme beklenemez. Bunun tam tersi olarak aşırı uyarılmışlık halinde ise kişi heyecan ve kaygı durumuna düşer bu durumda öğrenmeyi engeller (Kılıç, 2003:155). Belli amaçlara ulaşmak için vücudu harekete geçiren enerji, duyuşsal yükselme (coşku-istek) olarak tanımlanan güdülenme bir güç kazanma halidir (Fidan, 1995:232). Keman öğrenirken de uyarılma, motivasyon, güdülenme çok önemlidir. Bu uyarımın ölçüsü çok önemlidir. Uslu (2012:7) çalışmasında, keman eğitiminde başarının hem öğrencinin hem de öğretmenin motivasyonu ile doğrudan etkili olduğunu belirterek, kişinin içsel motivasyonunun yaptığı işe karşı zevk duymasını sağlayacağından ötürü dışsal gelen motivasyona göre daha etkili bir öğrenme ve başarı sağlayacağını aktarmaktadır. Öğrencinin etüd, alıştırma ya da eseri çalışından sonra nerelerde eksikliği var? Teknik olarak yapması gerekenler nelerdir? İşe nereden başlanmalıdır? Ne kadar zaman alır? Tüm bu soruların cevapları, öğrencinin kişiliğine, ilgisine ve isteğine dayanır (Büyükaksoy, 1997:65).

Önceki Öğrenilenlerin Aktarılması

“Eski yaşantılar yeni öğrenmeleri etkiler ve her yeni öğrenme eskisinin üzerine kurulur” (Kılıç, 2003:156). Eğitimde her konu uzaktan ya da yakından başka konularla bağlantılıdır. Bu bağlantı her zaman göz önünde tutularak konular ve yeni bilgiler eklenirse öğrenme o kadar kolaylaşır. Keman eğitiminde de öğrencinin geçmişten getirdiği seviyesi, özellikleri, hataları hesaba katılmadan yapılan öğretim çabaları, geçerli bir öğrenme süreci oluşturmayacaktır. Keman öğrenme öğrencinin bulunduğu mevcut seviyeden başlamalı ve ilerlemesine her ders hazırbulunuşluk seviyeleri gözetilerek devam edilmelidir (Şendurur, 200:147).

2. Keman Eğitiminde Öğrenme-Öğretim Yöntemleri

Eğitim içerisinde “anlatım yöntemi, soru-cevap yöntemi, problem çözme yöntemi, gösteri yöntemi, gözlem yöntemi, rol oynama yöntemi, örnek olay incelemesi yöntemi, grup tartışması yöntemi” gibi çok çeşitli öğretim yöntemleri vardır. Keman eğitimi verilirken öğretmen- öğrenci ilişkisinde birebir gerçekleşirken etkili öğrenmede bu öğretim yöntemlerinin çoğu karma olarak işlenmektedir.

Weinstein, Claire ve Richard (1986) çalışmalarında öğrenme-öğretim süreci öğelerini;

- Öğretmen özellikleri - Öğretmen ne biliyor?
- Öğretim stratejileri - Öğretmen öğretim esnasında ne yapıyor?
- Öğrenci özellikleri - Öğrenci ne biliyor?
- Öğrenme stratejileri - Öğrenci öğrenme esnasında ne yapıyor?
- Kodlama süreci - Bilgi nasıl işleniyor?
- Öğrenme çıktısı - Ne öğrenildi?
- Edim (Performans) - Öğrenme nasıl değerlendirildi? olarak belirtmişlerdir (Akt. Demirel, s: 53).

Keman eğitiminde etkili bir plan, öğrenme-öğretme yöntemlerini düzenlemek ve uygulamak öğrenmenin niteliğini, kalıcılığını etkilediği düşünülmektedir. Dikmen, (1997:10,28) çalışmasında, “öğretmenin görevi; eğitim ve öğretim etkinliklerini planlayarak, öğrencilere, mutlaka neyi, niçin, ne zaman ve nasıl yapacakları konusunda bilgi vererek rehber olan ve öğrencilerin zamanlarını boşa harcamadan en iyi biçimde değerlendirilmesini sağlamaktır” olarak belirtmektedir.

Dunn ve Dunn (1986) çalışmalarında öğrenme stilini, yeni ve zor bilgi öğrenilirken, kişinin kendine özgü yollar kullanması olarak açıklarken “herkesin, aynı bir parmak izi gibi, kendine ait öğrenme stiline sahip olduğunu belirtmektedir” (Akt: Güven, 2004:14).

Keman eğitiminde, “öğrenci geçerli ve verimli öğrenme yöntemlerini buldukça, uygulayıp başarılı oldukça, kendine güveni artacak, yeteneklerine ve kişiliğine güvenecektir. Bu güvenle daha özgür çalışacak, çekinmeden yeteneklerini kullanacak; yetenekleri, kişiliği bir bütün olarak geliştirecektir”(Şendurur, 2001:148).

Keman eğitimi öğrenme süreci her zaman belli düzeyde ve her öğrenci de aynı süreçte ilerlemez. Kişinin kişisel farklılıkları, beklentileri, hayalleri, güdülenmeleri, çalışma farklılıkları doğrudan öğrenme sürecini etkiler. Şendurur (2001, s:149) çalışmasında keman eğitimindeki öğrenme eğrilerini “1- Keman eğitimine başlangıçtan itibaren büyük bir hızla öğrenme veya çok yavaş öğrenme

2- Keman eğitimi sürecinin herhangi bir noktasında hiç ilerleme görülmemesi

3- Keman eğitiminin herhangi bir noktasında görülen hızlı öğrenme sıçramaları

4- Öğrenmenin herhangi bir aşamasında görülen düzensizlik, kısa zikzaklar” başlıkları olmak üzere dört grupta toplamıştır.

Keman eğitiminde, bu öğrenme eğrileri göz önünde bulundurularak her öğrencinin düzeyi kendi içinde değerlendirilip, dikkatle ve sabırla yol alınırsa öğrenme kalitesi değişecektir. Öğrenme stili kişiden kişiye, akademik düzeye, yaşa, cinsiyete v. b. unsurlara göre değişse bile hiçbir öğrenme stili, iyi ya da kötü olarak değerlendirilmemeli her biri birbirinden ayrı olarak düşünülmelidir (Akt. Güven, s:16).

Keman eğitimi öğrenme-öğretme yöntemleri içerisinde, çalgı çalışma yöntemlerini anlamak, uygulamak öğrenme sürecinde çok büyük önem taşımaktadır. Çalgı eğitiminde özellikle başlangıç seviyesinde olmak üzere öğrencilerin çalışma yöntemlerini bilmemesi çalgısında soğumalara yol açmaktadır. Günlük çalışmalarda teknik konulara, alıştırmalar, etütler ve yapıtlar ile eskiden çalışılan parçaların tekrarına ve deşifreye yer verilmelidir. Süresi planlanarak, her gün düzenli bireysel çalışma gerektiren çalgı eğitiminde, süreklilik ve her derse devamlılık büyük önem arz etmektedir (Çimen, 1994:137). Güzel keman çalabilmek uzun, sabır ve çalışma gerektiren bir yoldur. Sadece keman çalmaya yetenekli olmak bir anlam ifade etmez. Keman eğitiminde etkili ve verimli çalışma yöntemlerini bilerek, uygulayarak sürece devam etmek kısa zamanda faydalı sonuç elde etmeyi ve başarıyı sağlar. Her öğrencinin sabit bir programa göre belli saat çalışma yapmasının bir anlamı yoktur. Her öğrencinin koşulları, gereksinimleri, psikolojisi, zekası, yeteneği aynı değildir. Bunun için her öğrenci kendisi için en iyi sonucu elde edeceği şekilde çalışmalar yapması tavsiye edilmelidir. Alıştırmaların kısa süreli de olsa günlük, düzenli yapılması, düzensiz ve uzun süreli alıştırmalardan daha fazla yarar sağlayacaktır (Büyükaksoy, 1997: 62). Keman çalışmalarında düzenli çalışmanın yanı sıra çalmayı kolaylaştırıcı yöntemleri de bilmek büyük önem taşımaktadır. Zafer (2010: 453) çalışmasında, keman çalışmayı kolaylaştırıcı yöntemleri şu şekilde sıralamaktadır;

* Keman çalışmaya öncelikle kolaydan zora doğru bir plan yaparak, gamlardan ve alıştırmalardan başlanmalı.

* Eserin zor olan kısımları üzerine ayrıntılı çalışmalar yapılmalı, eser sürekli baştan sona çalınmamalı.

* Zor olan kısımları kolaylaştırmak için sol el ve sağ el açısından uygun teknikler seçilmeli.

* Hızlı pasajlar için parmakların durumuna dikkat edilerek, uygun metodlar seçilmeli ve mutlaka yavaş tempoda çalışılmalı.

3. Keman Eğitimde Öğretmen-Öğrenci İlişkisi

Öğrenciler yalnızca işittikleri şeyleri kolayca unutmaktadır. Eğitim sürecine kendileri katıldıklarında hem daha iyi hem daha kolay öğrenmektedirler. Öğretmenin konusunu en iyi anlatımını sağlayacağı zengin yöntem seçimine giderek öğrencisinin ruhsal durumlarına karşı duyarlı olarak öğretim yöntemini belirlemesi öğretim sürecinde büyük önem taşımaktadır. Öğretmenin yönetime yatkınlığı, zaman ve fiziksel imkanlar, maliyet, öğrenci grubu büyüklüğü, konu ve geliştirilmek istenen nitelikler yöntem seçimini etkileyen faktörlerin başında gelmektedir (Küçükahmet, 2008:60). Keman eğitimi birebir olarak yapılan dersler olarak işlendiği için yöntem seçimini etkileyen faktörlere her öğrenciye göre ayrı karar verilmeli ve her öğrenci kendi içerisinde bir sınıf gibi değerlendirilmelidir. “Eğitimde öğretmen faktörünün önemi düşünüldüğünde; keman öğretmeninin teknik bilgisi, müzikalitesi ve öğretim yöntem ve tekniklerindeki yeterliliği keman eğitiminin kalitesini büyük ölçüde belirlemektedir” (Uslu, 2012:8). Müzikolog ve eğitimci kişiliği ile Lavignac bir müzik eğitimcisinin mutlaka müzik tarihi bilgisinin olması gerektiğini belirtirken, öğrenciye kendisini sevdirecek sevgi dolu yaklaşmalı diyerek öğretmen- öğrenci ilişkisinin önemini vurgulamıştır (Yıldız, s:8). “Keman eğitimi öğrenci ile öğretmenin bire bir olarak ders işlediği, usta çırak ilişkisi olarak da tanımlanabilen sistem içerisinde, öğretmen, öğrencinin taklit ettiği bir model görevi görmektedir”(Şeker ve Bilen, 2010:113). Keman eğitimi sürecinde öğretmen-öğrenci ilişkisi sağlıklı, sevgi dolu kurulmazsa etkili bir öğrenmenin gerçekleşmesi beklenemez. Taşdemir ve Uludağ (2019:93) çalışmalarında, keman eğitiminde, hedef ve kazanımların gerçekleştirilmesinde, öğretmen ve öğrenci iletişiminin öneminden bahsederken, “keman eğitimcisinin sahip olması gereken çalgı bilgisinin ve pedagojisinin yanında bunları öğrenciye aktarabilmesi için yeterli öğretmenlik bilgisine de sahip olması gerekmektedir” olarak vurgulamışlardır. Ünlü eğitimci Auer (1921:219), keman öğretmeninin sahip olması gereken özelliklerle ilgili olarak, öğrencinin çalışmalarına ilgisini sürdürebilmesi için bir besteciye ya da kitaba takılı kalmayıp öğretim materyallerini mümkün olduğunca çeşitlilik içermesi gerektiğinin önemini belirtmiştir. Keman eğitiminde öğretmen, öğrenciye etüt veya eserinin parmak numaralarını, yay şekillerini dikkatli biçimde belirlemeli, zor pasajları işaretlemeli, örnek olarak parçayı çalarak nelere dikkat etmesi gerektiğini anlatmalıdır (Şendurur, 2001:167). Keman öğretmeni öğrencisi üzerinde konuşmasından tavrına, çalgısını kullanmasında hareketlerine bütün davranışlarıyla etkili olur ve örnek oluşturur. Öğretmen öğrencisinin çalışmasını tanıdıktan sonra, hastasını kontrol eden bir doktor gibi, temizlenmesi gereken engelleri görmeli, dikkat ve önemle yaklaşarak çözmeye çalışmalıdır. Öğrencinin hevesini kırmadan, iyi bir psikolog olarak, teşvik edici, güven sağlayıcı şekilde hassasiyetle, her öğrencinin yapısına uygun, planlı bir şekilde davranmalıdır (Büyükaksoy, 1997:65).

4. Keman Eğitiminde Öğrenme Ortamı

Weiss, 2000; Wolfe, 2004 çalışmalarında, öğrenme ortamının önemine dikkat çekmektedir. Öğrenme ortamının rahat ve öğrenmeyi kolaylaştırıcı biçimde düzenlenmesi, kişinin kendini güvende hissetmesiyle birlikte beyinde belleğin güçlenmesini sağlayan, dopamine maddesinde bir artış olur. Öğrenme ortamında kişinin olumlu ya da olumsuz duygularla, vücudunda farklı kimyasalların salgılanması, buna bağlı olarak beyinde farklı değişikliklerin meydana gelmesi sonucu, esneklik, yaratıcı problem çözme, sosyal etkileşiminde artış meydana gelmektedir (Keleş & Çepni, 2006:77). Keman eğitiminde, çalışma ortamı, hem okulda hem evinde olsun kişinin çalışmasını olumlu yönde etkileyecek şekilde, (ısı, ışık, nem, yalıtım, nota sehпасı, gibi gerekli aletlerin temini v.b.) önceden hazırlanarak düzenlenmesi öğrenme sürecini değiştirmektedir (Şendurur, 2001:165). Her öğrenme sürecinde olduğu gibi keman öğrenme sürecinde de kişinin kendini güvende, rahat, öğrenmeye uygun şekilde ortamın hazırlanması, küçük ama büyük gelişmeleri beraberinde getirecek olan kendini çalışmasını kontrol etmesi ve görebilmesi için odada ayna olması bile olumlu sonuçları beraberinde getirecektir.

SONUÇ

Eğitimin hangi alanda olursa olsun öğrenme, bireysel farklılıklardan, öğrenme-öğretme yöntemlerinden, öğretmen-öğrenci ilişkisinden, öğrenme ortamından etkilenir.

Öğrenme bir keşfetme, kendi potansiyelini anlama arayışıdır. Keman eğitiminde de öğrenmenin gerçekleşmesi için bireysel farklılıklar, çevre, öğretim yöntemleri, kullanılan kaynaklar, öğretmen-öğrenci ilişkisi, öğrenme ortamı büyük önem taşımaktadır. Her öğrenciyi aynı seviyeye getirmek mümkün olamayacağı gibi her öğrencinin ilgisi, güdüsü, beklentileri, zeka seviyesi aynı düzeyde değildir. Taşdemir ve Uludağ (2019:93) çalışmalarında, keman eğitiminde, öğrenme ve öğretme alanında var olan yöntemleri kullanarak, geliştirerek, pedagojik kaynakların öğretilecek olan konuya uygun seçilebilmesi, zamanı doğru kullanma, öğrencilerin düzeylerine ve yeteneklerine bağlı olarak kişiye özgü izlenecek yolun belirlenmesi gibi hususların önemli olduğunun altına çizmektedir. Keman öğrenme sürecinde; kişi çalgısına istekli olmalı, bedeni, akli her yönüyle çalışmaya hazır olmalı, çalışma ortamı keman çalmaya en uygun şekilde düzenlenmeli, belirli bir hedef belirlenip düzenli bireysel çalışmalara zaman ayrılmalıdır.

Keman çalmak bedensel olarak yapılan bir aktivitedir. Bu yüzden çalgının bedenle bütünleşmesi ve etkili müzik yapabilmek için kişinin önce kendi bedenini sağlıklı tutup, bedenini, kaslarını tanıması bedensel rahatlığa ulaşması, keman hazırlayıcı çalışmaları, egzersizleri uygulaması büyük önem taşımaktadır (Kaya, 2013:30). Kemanda öğrenmenin etkili gerçekleşmesinde büyük rol oynayan diğer bir faktör ise öğretmen-öğrenci ilişkisidir. Büyükaksoy (1997:65-66) çalışmasında, öğretmenin öğrenci üzerindeki etkisinin önemi açıklarken; öğretmen her öğrencinin birbirinden farklı olduğunu unutmamalı, bu doğrultuda katı kurallarla değil, teşvik edici, bir psikolog gibi, hevesini kırmadan, bireysel özelliklerini, eksikliklerini tanıyarak yaklaşmalı, güven vermelidir olarak belirtmektedir. Müzik eğitimcisi Lavignac, “Öğretmen çok şiddetli olursa öğrencinin cesaretini kırar, çok yavaş olursa onu tembelleğe sevk eder” (Yıldız, s:6). Bu cümle öğretmenin özelliklerinden bahsetse de öğrencilerdeki bireysel farklılıklara da dikkat etmemizi vurgulamaktadır. Kişinin yaşı, zekası, özyeterliliği, motivasyonu, kaygıları, önceki öğrenmelerinden getirileri bireysel farklılıklarını oluşturmaktadır. Keman eğitiminde bu bireysel farklılıklara bakılmaksızın yüzeysel yapılmış bir ders verimsiz olmasının yanı sıra öğrenme güçlülüklerini de beraberinde getirecektir. Kişiyi tanıyarak usta-çırak ilişkisi ile bireysel olarak işlenen keman derslerinde tam ve sağlıklı öğrenmenin oluşabilmesi için doğru yöntem tekniklerin, doğru metod ve kaynak kitaplarla verilmesi gerekir. Bu süreç içerisinde etkili öğrenmenin gerçekleşebilmesi için öğrenme ortamının da keman çalışmaları için düzenlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu noktada keman dersi yapılan ya da çalışılan ortamın havası, nemi, sıcaklığı uygun, kendini güvende hissettirecek durumda, nota sehпасı, kendini kontrol ederek çalması için ayna gibi araç gereçler temin edilmiş olması, etkili öğrenmede önemli rol oynamaktadır.

Keman eğitimi, öğrenme sürecinde kişisel farklılıklara önem vererek, doğru yöntem ve kaynaklarla, öğretmen-öğrenci etkileşimi, öğrenme ortamı ile bütünleşerek etkili ve verimli hale getirilebilir. Bu doğrultuda, keman öğrenme sürecinde kişinin bedenen ve ruhen sağlıklı olması, bedenini tanıması, öğrenmeye istekli olması, kaygılarını kontrol altında tutması, önceki öğrenmelerini yeni öğrenmelerine doğru aktarması büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

AKKURT, S. ve BORATAV, O. (2018). “Neden Sanat Eğitimi?”, Uluslararası Eğitim Araştırmacıları

Dergisi, 1(1): 54-60.

Auer, L. (1921). Violin Playing As I Teach It, Frederick A. Stokes Company, New York.

BACANLI, (2009). Eğitim Psikolojisi. Asal Yayınları, Ankara.

- BORA, U. (2002). "Bilim Ve Sanatın Kesiştiği Temel Bir Nokta: Matematik Ve Müzik İlişkisi", Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, XV(1): 53-68.
- BUYURGAN, S. ve BUYURGAN, U. (2012). Sanat Eğitimi ve Öğretimi, Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- BÜYÜKAKSOY, F. (1997). Keman Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler. Armoni Ltd. Şti. Ankara.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., ÇAKMAK, K. E., AKGÜN, E. Ö., KARADENİZ, Ş. ve DEMİREL, F. (2012). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Pegem Akademi, Ankara.
- CARY, GÖKTÜRK, S. (2015). "Keman Eğitiminde Paul Rolland Yöntemi: Türk Keman Eğitiminde Kullanılabilirliği", Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 39: 82-91.
- DEMİREL, Ö. (2002). Öğretme Sanatı-Planlamadan Değerlendirmeye Üçüncü baskı, Pegem Yayıncılık, Ankara.
- DİKMEN, S. (1997), Örneklerle Eğitim Öğretim Planları Rehberi, Öğretmen Kitapları Dizisi: 2, Ankara.
- DUMAN, B. (2015). Neden Beyin Temelli Öğrenme, Pegem Yayıncılık, Ankara.
- FİDAN, N. (1995). Okulda Öğrenme, Alkım Yayınevi, Ankara.
- GÜVEN, M. (2004). Öğrenme Stilleri İle Öğrenme Stratejileri Arasındaki İlişki, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- KARASAR, N. (2012). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- KAYA, Ö. (2013). Keman Eğitimindeki Hazırlayıcı Çalışmaların Müzik Öğretmenliği Programlarında Kullanılma Durumları, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- KELEŞ, E. ve ÇEPNİ, S. (2006). Beyin ve Öğrenme, Türk Fen Eğitimi Dergisi, 3(2): 66-82.
- KILIÇ, M. (2003). "Öğrenmenin Doğası", s. 141-166, (Ed.) YEŞİLYAPRAK, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- KÜÇÜKAHMET, L. (2008). Öğretimde Planlama ve Değerlendirme, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- ÖZDEN, Y. (1999). Öğrenme ve Öğretme, Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- PARASIZ, G. (2009). Keman Öğretiminde Kullanılmakta Olan Çağdaş Türk Müziği Eserlerinin Seslendirilmesine Yönelik Olarak Oluşturulan Hazırlayıcı Alıştırmaların İşgörüsellik Ve Etkililik Yönünden İncelenmesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- SENEMOĞLU, N. (2000). Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Gazi Kitabevi, Ankara.
- ŞENDURUR, Y. (2001). "Keman Eğitiminde Etkili Öğrenme - Öğretme Yöntemleri", G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21(3): 145-155.
- ŞENDURUR, Y. ve BARIŞ AKGÜL, D. (2002). "Müzik Eğitimi ve Çocuklarda Bilişsel Başarı", G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 22 (1): 165-174.
- ŞEKER, S. ve BİLEN, S. (2010). "9-11 Yaş Grubu Çocuklarda Orff Schulwerk Destekli Keman Eğitiminin Keman Çalmaya Yönelik ÖzYeterlik Algıları Üzerindeki Etkisi", Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi (BAED), 1(2): 112-124.
- TAŞDEMİR, T. ve ULUDAĞ, A. K. (2019). "Antonio Vivaldi Op.3 6.Keman Konçertosu'nun Çalınmasına Yönelik Öğretim Elemanları Görüşlerine Dayalı Çalışma Stratejileri", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 43: 77-94.

TARKUM, E. (2006). “Keman Öğretiminde Rol Oynayan Faktörler”, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2(4): 169–173.

TEZİŞÇİ, P. (2016). Keman Eğitiminde Yehudı Menuhin’in Beden Egzersizi Yaklaşımı, Afyon Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi, 2(3): 51-72.

TRİANTAFYLLAKİ, A. (2005). “A Call for More Instrumental Music Teaching Research”, Music Education Research, 7(3), 383–387.

UÇAN, A. (2004). Keman, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

USLU, . (2012). “Nitelikli Keman Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar”. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 1(4): 1-11.

WEINSTEIN, CLAIRE E. and RICHARD E. MAYER (1986). The Teaching of Learning Strategies' in Handbook of Research on Teaching, 3 rd. Ejl, Edited by M. C. Wittrock, Macmillan Company, New York.

YILDIZ, F. (2015).”Lavignac’ın Müzik Eğitimi Ve Keman Eğitimine İlişkin Görüşleri”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi, 1: 1-10.

ZAFER, H. A. (2010). “Bireysel Keman Çalışmalarında Uygulanabilecek Çalışma Yöntemlerinin İncelenmesi”. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(1): 445-453.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0003-2472-8680

**CEFR Sonrası Türkiye’de İngiliz Dili Eğitimi Alanında Yapılan
Lisansüstü Çalışmalar ve Kapsamları**

Dr. Faruk Türk¹

*¹Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu,
Yabancı Diller Bölümü
farukturk@kmu.edu.tr*

Özet

Dilin insan hayatının vazgeçilmez bir yönü ve toplumun demokratik fonksiyonunun önemli bir aşaması olduğu gerçeğini göz önüne alan Avrupa Birliği yabancı dil eğitimine verdiği önemi 2001 yılında CEFR ile ortaya koymuştur. Avrupa Birliği üyesi ve aday ülkeler CEFR’ı temel olarak yabancı dil eğitimlerini güncellemişlerdir. Türkiye’de CEFR sonrası İngilizce öğretimi ve edinimi alanında yapılan lisansüstü tezler YÖK Tez Merkezinde taranmıştır. CEFR ile İngilizce kelimesi birlikte aranmış ve altı adet lisansüstü çalışma tespit edilmiştir. Bu çalışmalardan dört tanesi yüksek lisans düzeyinde iki tanesi ise doktora düzeyindedir. Dil müfredatının içeriğini geliştirmek, gözden geçirmek ve öğrencilerin yaşlarına, ilgi alanlarına ve ihtiyaçlarına göre uyarlanmış edinimler tanımlama konusunda “İngilizce öğrenenlerin sözcüksel karmaşıklıklarının ve söylemsel unsurlarının CEFR düzeyleri kapsamında incelenmesi” başlıklı tez örnek olarak gösterilebilir. Ders kitaplarının ve öğretim materyallerinin tasarlanması ve geliştirilmesi konusunda ise “İngilizce öğretim programının CEFR ilkelerine göre değerlendirilmesi”, “İngilizce ders kitaplarının CEFR kriterlerine göre değerlendirilmesi” ve “İngilizce müfredatının ve ders kitabının CEFR ile karşılaştırmalı analizi” başlıklı üç tez yer almaktadır. Öğrenme, öğretme ve değerlendirmede kalite ve başarının artırılması konusunda iki adet tez yer almaktadır; “CEFR odaklı ölçme ve değerlendirme uygulamaları” ve “CEFR konuşma kriterlerine göre İngilizce konuşma becerilerinin analizi”. CEFR diğer hedefleri konusunda çalışma bulunmamaktadır. Sonuç olarak CEFR sonrası MEB kendi inisiyatifi ile AB Yabancı Dil Eğitim politikalarına uyum kapsamında eğitim ve öğretim programlarında bazı değişiklikler yapmıştır. Ancak CEFR’in amaçları doğrultusunda yapılan uygulamalar ile ilgili akademik lisansüstü araştırma yer almamaktadır. MEB’nin yapmış olduğu CEFR uyum değişikliklerinin akademik düzeyde araştırılması ve değerlendirilmesi, Türkiye’de yabancı dil olarak İngilizce öğretimine sunacağı katkı önem arz etmektedir. Bu çalışma ile alanda yapılan çalışmaların eksikliği tespit edilmiş ve gelecekte yapılacak çalışmalara yön vermesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: CEFR, Eşik Düzey, Dil Öğretimi, Dil Edinimi

Post-Graduate Studies and Their Scope in the Field of English Language Education in Turkey After CEFR

Abstract

Considering the fact that language is an indispensable aspect of human life and an important stage of the democratic function of society, the European Union has demonstrated the importance it attaches to foreign language education in 2001 with the CEFR. European Union member and candidate countries have updated their foreign language education based on CEFR. Postgraduate theses in the field of English teaching and acquisition in Turkey after CEFR were scanned in the YÖK Thesis Center. ‘CEFR’ and ‘English’ were searched together and six postgraduate studies were identified. Four of them are at the masters and two at the doctoral level. The thesis entitled “Examination of the lexical complexities and discursive elements of English learners” is an example of developing, reviewing the content of the language curriculum and defining acquisitions tailored to the age, interests and needs of students. With regard to the design and development of textbooks and instructional materials, there are three theses entitled “Evaluation of English teaching program according to the principles of the CEFR”, “the evaluation of English textbooks according to the CEFR criteria” and “Comparative analysis of the English curriculum and textbooks with CEFR”. There are two theses on improving quality and success in learning, teaching and evaluation; “CEFR-oriented measurement and evaluation practices” and “Analysis of English speaking skills according to CEFR criteria”. There are no studies on other objectives. As a result, the Ministry of Education has made some changes in education and training programs within the scope of compliance with EU Foreign Language Education policies after the CEFR. However, there is no academic postgraduate research related to the applications made in accordance with the purposes of the CEFR. It is important to research and evaluate the CEFR compliance changes made by the MEB at the academic level and to contribute to the teaching of English as a foreign language in Turkey. With this study, the lack of studies conducted in the field has been determined and it is aimed to guide future studies.

Keywords: CEFR, Threshold Level, Language Teaching, Language Acquisition

I. INTRODUCTION

The Council of Europe was founded by 10 western European countries - Belgium, Denmark, France, Ireland, Italy, Luxembourg, the Netherlands, Norway, Sweden, and the United Kingdom in 1949 in Strasbourg to create Europe with common values for democracy and rule of law. Its main concern is social inclusion, cohesion, and respect for diversity. (Council of Europe, 2021a) With its 49 members, now it is an organisation for intergovernmental cooperation. To foster social cohesion, European Cultural Convention (ETS No. 018) was signed to develop mutual understanding, reciprocal appreciation of cultural diversity, safeguard European culture, to encourage in particular the study of the languages, history and civilisation of the Parties to the Convention. Especially Article 2 of the Convention requires the Member States to commit themselves to facilitate communication among citizens through the promotion of each other’s languages. (Council of Europe, 2021a) Accordingly, the language projects were set up since 1960 to ensure all citizens would have the opportunity to learn other languages.

Between 1970 and 1980, ‘Threshold Level’ specifications were developed. The specified objectives for language learning are to attain independent communication in the target language. They also reflected that linguistic performance depends on more than linguistic knowledge and thus the Council worked on the specification of language learning objectives, scope and levels. The scope included five dimensions of communicative ability: linguistic, sociolinguistic,

discourse, socio-cultural, and social competence. As for the levels, the most common features of the CEFR, the scaled description of L2 proficiency emerged.

The 1990s were the time when the development of CEFR happened at an unprecedented pace. In 1991, objectives, evaluation and certification were discussed and agreed upon at the symposium called ‘Transparency and coherence in language learning in Europe’. The Framework Proposal (Draft 1) was published in December 1995. Over 3,000 copies were sent to institutions and experts in all member states for evaluation in 1996. Draft 2 of the Framework proposal was submitted in 1997 and it was printed and submitted again with guidelines in 1998. Between 1999 and 2000 the final version was prepared and sent to publishers. Finally, the European Union declared the year 2001 as ‘the European Year of Languages Decision No 1934/2000/EC of the European Parliament and the Council in 2000. (European Parliament, 2005) In 2001, The Council of Europe officially launched the CEFR. In 2018, CEFR Companion Volume with new descriptors was published. The CEFR is now available in 40 languages. (Council of Europe, 2021a)

The CEFR is the manual for language syllabuses, curriculum guidelines, examinations and textbooks. It includes what to learn to use the target language for communication and what knowledge and skills to develop. The cultural context in which language is set is also an important descriptor of CEFR. It supports a framework and levels of proficiency to specialists to measure. (Council of Europe, 2021d)

Plurilingualism and diversification are two important objectives in the curriculum to enable learners with choices of languages. It also aims to develop the content of language curricula in accordance with the age, interests and needs of learners. It contains a layout for designing and developing textbooks, course items and other teaching materials. The most important objective is to enhance the quality and success in language learning, teaching and assessment through transparent testing. (Council of Europe, 2021d)

The CEFR’s rapid adoption by the member states and the widespread use of its proficiency level scales caused some policy issues. At a forum held in 2007 on ‘CEFR and the development of language policies: challenges and responsibilities’ it was noted that language education is the responsibility of member states. The responsibility for making coherent, realistic use of the CEFR is on the member countries of the Council of Europe. It was also noted that it is not the role of the Council of Europe to verify and validate the quality of the language examinations and the CEFR’s proficiency levels. Member states are responsible for the quality and fairness of testing and assessment via guidelines. (Council of Europe, 2021b)

Another important issue to be emphasized about CEFR responsibility is the relationship between the Council of Europe and the European Union. The Council of Europe, an intergovernmental organization completely different from the European Union, established in 1949 to defend human rights, democracy and the rule of law throughout Europe, has created the CEFR. Although they are different organisations, they share the same core values – human rights, democracy and the rule of law. According to the agreements between the two institutions, the European Union directly implements the policies determined by the Council of Europe in its area of competence. It benefits from the experience and knowledge of the Council of Europe, especially in the fields of education and culture. (Council of Europe, 2021c) The European Union showed the importance it attaches to CEFR by declaring 2001 as the European Year of Languages, while it was prepared by the Council of Europe to be implemented since 2001.

II. PURPOSE

Like other Council of Europe member states, Turkey has attached great importance to CEFR and reflected it in its education system. The implementation of the CEFR, its reflection on language education and researching its contribution to language education are of great importance. In this study, the diversity of postgraduate theses written in the field of English

Language Teaching on CEFR in Turkey within the scope of CEFR objectives was investigated. In this context, answers to the following questions were sought:

1. Do written theses cover all CEFR targets?
2. How many theses were written in total for each CEFR target?
2. What is the distribution of written theses by years?

III. METHOD

In this study, document analysis, which is one of the qualitative research designs, was used. With this method, data were collected and the findings were obtained by examining and analyzing the collected data. The universe of this research consists of CEFR and postgraduate theses on English Language Education written in Turkish and English between 2001 and 2021 in Turkey.

IV. DATA COLLECTION

Theses were found and downloaded using the National Thesis Center website of the Council of Higher Education (YÖK). In the detailed search engine of YÖK National Thesis Center, the years from 2001 to 2021, the keywords "Common European Framework of Reference", "CEFR", "D-AOBM", "ADOCEP", "English", and 'Turkish' and 'English' as languages have been entered as scan criterion. In line with the criteria determined for the selection of theses, the theses that were allowed to access their content were directly downloaded and examined. The theses, which are not allowed to access their content, were evaluated in terms of their subjects and were taken into account as much as access was allowed.

V. ANALYSIS AND INTERPRETATION OF DATA

V. I. The Reflection of CEFR on the Ministry of National Education, Turkey

The 'COMMON EUROPEAN FRAMEWORK FOR LANGUAGES' (D-AOBM) is a reference source prepared by the Council of Europe dating back to the 1960s. It was published in English for the first time in 2000 and was translated into their languages by the member countries in 2001 and started to be implemented. (Avrupa Konseyi/Modern Diller Bölümü, 2013) In Turkey, congresses and symposiums were held to promote D-AOBM. (Yücel, 2006) The Ministry of National Education organized in-service training courses to inform language experts and teachers. In the context of multilingualism and diversity, which are among the main objectives of D-AOBM, second foreign language courses at the high school level have been added to the curriculum. It has been tried to offer different language options to students as a second foreign language within the possibilities. (Hürriyet Gazetesi, 2004)

The responsible organ under the Ministry of National Education, the Board of Education translated the CEFR manual as 'Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni' (D-AOBM) and started actions and revised the foreign language policy. The Foreign Language Teaching Regulation was revised and foreign language teaching programs (principles, objectives and evaluation criteria) at each grade level were arranged within the framework of D-AOBM. Preparation of course tools and materials and books in accordance with the reorganized curricula have been initiated. At first, books were prepared by the commissions consisting of teachers working for the Ministry of National Education; then it continued in the form of service procurement from publishing houses and authors. A change has been made regarding the measurement tools used in the evaluation of foreign language courses, and the provision that 'each exam is done in written and applied form to measure listening, speaking, reading and writing skills' has been added. (T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, 2013)

D-AOBM is not only a reference source for foreign language teaching. It is also important in determining a common understanding of teaching, learning and assessment in mother-tongue teaching. Board of Education (TTKB), which is authorized in language teaching and evaluation from primary school to high school in Turkey, established the Turkish and Language Education

Research and Development Centre (TDE-ARGEM) on October 5, 2021, creating the most authorized sub-unit related to both mother tongue and foreign language education. This unit follows the curriculum, implementation and evaluation of both Turkish and other languages and CEFR updates. Especially during the pandemic period, it organizes English courses on an online platform. By preparing a Report on Studies on Foreign Language Education and Teaching, provides unity in practice and guides the studies to be done in the field. (MEB Board of Education, 2021)

In the field of plurilingualism and diversification, TDE-ARGEM conducts research on the current situation analysis and policy recommendations for the teaching of foreign languages, living languages and dialects in primary and secondary education institutions. It analyzes foreign language education in Turkey and European countries comparatively. It has organized workshops for the translation of the CEFR-CV (2020) text. With this unit, the subject of CEFR and language education has been followed up comprehensively and from a single centre at the Ministerial level. The contribution that the unit will make to the quality of language education will be evaluated more healthily in the future. (MEB Board of Education, 2021)

V. II. The Reflection of CEFR on Postgraduate Studies in Turkey

In the research conducted by scanning the Yök Thesis Center, it was first investigated whether the written theses cover all CEFR targets. Not only the titles of the theses but also the whole texts were included in the scope of the scan and their compatibility with the CEFR targets was investigated in depth. When only dissertation titles are evaluated, it can be said that only six dissertations are directly related to the goals of the CEFR.

Table 1: Distribution of theses according to CEFR objectives:

Main objectives of the CEFR	Master	PhD	Total
Promoting plurilingualism and diversification in the choice of languages in the curriculum			
Supporting the development and demonstration of the plurilingual profile of individual learners			
Developing and reviewing the content of language curricula and defining positive ‘can do’ descriptors adapted to the age, interests and needs of learners	4	3	7
Designing and developing textbooks and teaching material	2	1	3
Supporting teacher education and cooperation among teachers of different languages	4	1	5
Enhancing quality and success in learning, teaching and assessment	8	2	10
Facilitating transparency in testing and the comparability of certifications		1	1

Regarding two main objectives of the CEFR; “promoting plurilingualism and diversification in the choice of languages in the curriculum” and “supporting the development and demonstration of the plurilingual profile of individual learners”, no master or doctorate thesis have been found out in the field of English language teaching. About “facilitating transparency in testing and the comparability of certifications”, there is just one PhD thesis. However, it does

include only some part of the related objective, the comparability of certifications. The other four objectives about which more than one thesis written are also not wholly fulfilled. They are partly provided in the dissertations mentioned in the above table.

Table 2: Distribution of the Theses by Years:

Years	Master	PhD	Total
2001			
2002			
2003			
2004			
2005			
2006	2		2
2007			
2008	2	1	3
2009	1		1
2010	1		1
2011	2	1	3
2012	2		2
2013	2	1	3
2014			
2015	1		1
2016	2	1	3
2017	1	2	3
2018		1	1
2019	1	1	2
2020	1		1
2021			

Besides not including all the objectives of the CEFR, the total number of thesis written about it is quite low. Especially the number of theses prepared at the doctoral level is quite low. This shows the lack of interest at the postgraduate level of study at universities in Turkey.

VI. DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The CEFR, which was put into practice in 2001 after a long preparation process by the Council of Europe, was translated into the languages of the Council of Europe member countries and made available to the stakeholders in the field of language teaching. Particularly, the education ministries of the member states quickly completed the relevant regulations and put them

into practice in their affiliated educational institutions. It has also been the subject of academic studies in academic circles in member countries, and necessary amendments have been made in language education at universities, taking into account the CEFR. It has been the subject of theses prepared at the graduate level, and its effectiveness and objectives have been discussed in all aspects.

Like other Council of Europe member countries, the Ministry of National Education assumed a leading role in Turkey and established a team of field experts, and immediately got the CEFR translated and introduced to relevant stakeholders. On the other hand, it reviewed the language teaching programs at primary, secondary and high school levels, made the necessary changes and introduced them to language teachers working in the field through in-service training. In line with the CEFR targets, it has implemented plurilingualism and diversification in the education system.

The academic community did not remain indifferent to CEFR. Papers, articles and other publications on CEFR draw attention. Theses prepared at undergraduate and graduate levels were determined by this study. However, it has been seen that the theses prepared in this field do not fully cover the objectives of the CEFR in terms of content. Almost no study had been conducted on the subject until it was published by the Ministry of National Education in 2006. Considering the objectives of CEFR and the planning, implementation and evaluation dimension of language teaching, it is clear that more studies are needed to evaluate its contribution to foreign language education in Turkey. Again, more research on these subjects in postgraduate studies will contribute much more to language education in Turkey, as it will enable more comprehensive research on subjects such as how much CEFR is applied in language education and at what level it is applied in assessment and evaluation.

REFERENCES:

- Avrupa Konseyi/Modern Diller Bölümü. (2013). *Diller için Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi Öğrenim, Öğretim ve Değerlendirme*. https://www.telc.net/fileadmin/user_upload/Publikationen/Diller_iain_Avrupa_Ortak_oneriler_AEeraevesi.pdf
- Council of Europe. (2021a). *History*. <https://www.coe.int/en/web/language-policy/history>
- Council of Europe. (2021b). *Responsibility of member states in the use of common references*. <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages/responsability-of-member-states>
- Council of Europe. (2021c). *The Council of Europe and the European Union*. <https://www.coe.int/en/web/portal/european-union?>
- Council of Europe. (2021d). *Use of the CEFR*. <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages/uses-and-objectives>
- European Parliament. (2005, December 6). *European Year of Languages 2001*. http://publications.europa.eu/resource/cellar/ae618eee-5189-4886-a314-c9a2e7f4004c.0002.02/DOC_2
- Hürriyet Gazetesi. (2004). *Liselerde ikinci yabancı dil zorunlu oluyor - Son Dakika Haberler*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/liselerde-ikinci-yabanci-dil-zorunlu-oluyor-216452>
- MEB Board of Education. (2021). *Türkçe ve Dil Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Merkezi (TDE-ARGEM)*. <http://ttkben.meb.gov.tr/>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. (2013). *Mevzuat Bilgi Sistemi*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=18812&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>

Yücel, M. S. (2006). Avrupa Ortak Başvuru Metni-Avrupa Dil Portföyü Eleştirel Bir Yaklaşım.
Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Haziran, 1, 110-122.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-3806-1971¹ / 0000-0002-5471-627X² / 0000-0002-2802-0201³

Ortaokul Öğrencilerinin İngilizce Konuşma Kaygılarının Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi

**Hurde Zeynep Yağcı¹, Doç. Dr. Subhan Eksioğlu²,
Doç. Dr. Duygu Gür Erdoğan³**

¹ Sakarya Üniversitesi, zynpygci@hotmail.com

² Sakarya Üniversitesi, eksioглу@sakarya.edu.tr

³ Sakarya Üniversitesi, dgur@sakarya.edu.tr

Özet

Araştırma ortaokul öğrencilerinin yabancı dil konuşma kaygılarının incelenmesini konu edinmektedir. Nicel bir araştırma olup kesitsel araştırma niteliğindedir. İlişkisel tarama ve tekil tarama modelleri ile desenlenmiştir. Araştırmada ortaokul öğrencilerinin yabancı dil konuşma kaygılarını belirlemek ve yabancı dil konuşma kaygılarının bazı değişkenlere göre farklılaşma durumunu analiz etmek amaçlanmaktadır. Araştırmaya beş farklı ilden 134 ortaokul öğrencisi dahil edilmiştir. Veri toplama araçları olarak 'İngilizce Konuşma Kaygı Ölçeği'nin (Orakçı, 2018) yanı sıra, kaygı düzeyine etki eden değişkenleri belirlemek adına, soruları araştırmacı tarafından oluşturulan kişisel bilgiler formu kullanılmıştır. Verilerin analizinde standart t-testi, Anova, Tukay HSV testi kullanılmış olup, öğrencilerin İngilizce konuşma kaygı düzeyleri 'orta' seviyede bulunmuştur. Araştırmada ortaokul öğrencilerinin İngilizce konuşma kaygılarının, cinsiyetlerine, haftalık ders saatlerine, sınıf düzeylerine, hikaye okuma sıklıklarına ve yurt dışına çıkma sıklıklarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği, video izleme sıklıkları, sınıf içi konuşma etkinliklerinin sıklığı, sınıf içi kelime çalışmaları sıklığı ve İngilizce dersi karne notlarına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Dil, Konuşma Kaygısı, Ortaokul

Analyzing Secondary School Students' Anxiety in Speaking English According to Different Variables

Abstract

The research is about analyzing the secondary school students' anxiety in speaking English. It is a quantitative research, cross-sectional study. Correlational survey model and single survey model are used in the research. The aim of this study is to analyze the differentiation status according to some variables and determine the anxiety level of speaking in English of secondary school students'. 134 students are included in the research from five different cities. The data is collected by 'The English Speaking Anxiety Scale' by Orakçı (2018) and 'personal information form' prepared by the researcher to determine the variables affecting the anxiety level. The collected data is analyzed by t-test, Anova, Tukey HSD tests. As a result, it is found that the secondary school students' anxiety level of speaking English is at the middle level. There is no significant differentiation between the level of anxiety in speaking English and the students' gender, the weekly lesson hours, the class levels, the frequency of reading English stories, the frequency of going abroad. It is also found that there is a significant differentiation between the level of anxiety in speaking English and the frequency of watching English movies or videos, the level of English lesson exam marks, the frequency of speaking and vocabulary activities done in the classroom.

Keywords: Foreign Language, Speaking Anxiety, Secondary School Analyzing Secondary School Students' Anxiety in Speaking English According to Different Variables

1. GİRİŞ

Yüzyıllardır bir iletişim, bir etkileşim aracı olarak dil, insan hayatının merkezinde yer almaktadır. Kendimizi ifade etmek, duygu, düşünce ve fikirlerimizden bahsetmek, geçmişimizi anlamak gibi noktalarda bize yardımcı olmaktadır. Çağın getirdikleriyle birlikte iyi bir meslek edinmek, iyi bir eğitim almak, farklı kültürleri tanıyabilmek ve bireyin kendisini geliştirmesi gibi noktalarda ikinci bir dil öğrenmek mecburiyet haline dönüşmeye başlamıştır. Ülkelerin kalkınabilmeleri için de ikinci bir dil öğrenimi ve öğretimi kaçınılmaz olmaktadır. Sınıf içerisinde dört temel dil becerisini geliştirmeyi hedefleyen etkinlikler, farklı materyaller kullanıldığında, planlaması yapıldığında, günlük hayatta kullanımı desteklendiğinde ve bireysel farklılıklara yönelik gerçekleştirildiğinde yabancı dil öğrenimi daha etkili olmaktadır. Hedef dilde konuşma becerisinin edinilmesi en önemli amaçlardan biridir. Konuşma becerisinin kazandırılması sürecinde sınıflarda kullanılan tekniklerle birlikte bireyle alakalı faktörlerde bu süreci etkilemektedir. Bireysel farklılıklar, duygusal filtreler, dile karşı tutum, stres, özgüven, özsaygı, kaygı gibi sebepler bireyin konuşma becerisini geliştirememesine sebep olabilmektedir. Bireylerin kaygı durumlarını arkadaşlarının önünde komik duruma düşme endişesi, dili çok güzel konuşma istekleriyle beraber başarısızlık endişeleri, kelime bilgilerinin az olması, öğretmenin vereceği dönüt, telaffuz hatası gibi sebepler tetikleyebilmektedir. Bu kaygıların küçük yaşlarda olmayacağı veya aşılabilir düzeyde olacağı düşünülmekte ve bu sebeple de yetişkinlere kıyasla küçük yaşlarda konuşma becerisinin kazandırılmasının daha mümkün olacağı söylenmektedir (Bekleyen, 2016: 89; Akşit Aşık ve Gökçe, 2019: 204; Karagöl ve Başbay, 2018: 810; Demirel, 2020).

Ortaokul öğrencilerinin İngilizce konuşma kaygı düzeyleri ile ilgili yapılan literatür taraması sonucunda yabancı dil veya yabancı dil konuşma kaygısı konusunda yapılan araştırmaların genellikle ortaöğretim ve üniversite seviyesindeki öğrencilerin üzerinde oldukları görülmüştür. (Akşit Aşık ve Gökçe, 2019; Öztürk ve Gürbüz, 2014; Karagöl ve Başbay, 2018; Uyanık vd, 2016; Demirdağ ve Bozdoğan, 2013). Adıgüzel ve Akalın (2020), yapmış oldukları araştırmada ortaokul öğrencilerinin genel yabancı dil konuşma kaygılarını düşük düzey olarak

tespit etmiş, cinsiyet, gelir düzeyi, sınıf düzeyi, okuduğu kitap sayısı, ebeveyn eğitim seviyeleri, televizyon internet kullanım süreleri, kardeş sayıları gibi değişkenler açısından kaygı düzeylerini incelemiştir. Altın ve Saracaloğlu (2019) Kuantum öğrenme modelinin öğrencilerin dikkatini çektiği, merak uyandırdığı, motive ettiği, katılımlarını arttırdığı, kaygılarını düşürdüğü gibi sonuçlara ulaşmıştır. Bu araştırmalar göz önünde bulundurulduğunda bireyin yabancı dil konuşma kaygısını etkileyen birçok faktör olduğu ancak uygun teknikler kullanıldığında konuşma kaygılarının üstesinden gelinebileceği ortaya konulduğu söylenebilir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı ortaokul öğrencilerinin İngilizce konuşma kaygı düzeylerini belirlemek ve çeşitli değişkenlere göre nasıl bir farklılık gösterdiğini incelemektir. Araştırmanın problem cümlesi “ortaokul öğrencilerinin İngilizce konuşma kaygıları ne düzeydedir?” şeklinde belirlenmiştir. Bu problem cümlesinden yola çıkarak alt problemler ise şu şekilde oluşturulmuştur:

1. Öğrencilerin cinsiyetlerine göre İngilizce konuşma kaygılarında anlamlı bir fark var mıdır?
2. Öğrencilerin haftalık İngilizce ders saatlerine göre İngilizce konuşma kaygılarında anlamlı bir fark var mıdır?
3. Öğrencilerin sınıf kademelerine göre İngilizce konuşma kaygılarında anlamlı bir fark var mıdır?
4. Öğrencilerin İngilizce hikâye kitabı okumalarının sıklığına göre İngilizce konuşma kaygılarında anlamlı bir fark var mıdır?
5. Öğrencilerin İngilizce video, film, dizi izleme sıklığına göre İngilizce konuşma kaygılarında anlamlı bir fark var mıdır?
6. Öğrencilerin İngilizce derslerinde yapılan konuşma etkinliklerinin sıklığına göre İngilizce konuşma kaygılarında anlamlı bir fark var mıdır?
7. Öğrencilerin İngilizce derslerinde yapılan kelime çalışmalarının sıklığına göre İngilizce konuşma kaygılarında anlamlı bir fark var mıdır?
8. Öğrencilerin yurt dışına çıkma sıklıklarına göre İngilizce konuşma kaygılarında anlamlı bir fark var mıdır?
9. Öğrencilerin İngilizce dersi karne notlarına göre İngilizce konuşma kaygılarında anlamlı bir fark var mıdır?

Bu problemler doğrultusunda, araştırmanın sonunda öğrencilerin İngilizce konuşma kaygıları üzerinde hangi değişkenin ne kadar etkisi olduğu belirlenmiş olacaktır. Bu noktada, bu çalışma ortaokul öğrencilerinin İngilizce konuşma kaygılarının giderilmesi adına yapılacak daha geniş araştırmalara yol göstermesi açısından önem taşımaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma nicel bir araştırma olup, kesitsel araştırma niteliğine sahiptir. Betimsel araştırma çeşitlerinden kesitsel araştırmada veri toplama süreci tek seferde gerçekleştirilir ve değişkenler arasındaki ilişkiler bir defalık belirlenir. Tarama modelinde ise ölçekler aracılığı ile toplanan veriler kullanılarak, değişkenler arasındaki ilişkiler tespit edilir. Tarama modeli çeşitlerinden tekil taramada sadece bir değişken incelenir veya her değişken kendi içerisinde analiz edilir. İlişkisel taramada ise iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkiler incelenir (Hocaoğlu ve Akkaş Baysal, 2019) . Bu araştırmada katılımcılara belli bir zaman içerisinde sorular sorulmuş ve değişkenler arasındaki ilişkiler yalnızca bir defalık belirlenmiştir. Veriler ölçek aracılığıyla tek seferde toplandığı için tarama modeli kullanılmıştır. Öğrencilerin yalnızca kaygı düzeylerini incelerken tekil tarama, kaygı düzeyleri ile diğer değişkenler arasındaki ilişkiyi incelerken ise ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

2.2. Evren ve örneklem

2020-2021 eğitim öğretim yılında öğrenim görmekte olan ortaokul öğrencileri araştırmanın evrenini oluşturmuştur. Evreni daha iyi temsil etmesi adına araştırma örneklemini farklı bölgelerden 134 öğrenciden oluşturulmuştur. Örneklem oluşturulurken seçkisiz örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Büyüköztürk vd, 2020: 93).

Tablo 1 Örneklem Bilgileri

İl adı	Sınıflar	Öğrenci Sayıları		
		Kız	Erkek	Toplam
Balıkesir		5	5	10
Gümüşhane		11	4	15
İstanbul	5-6-7-8	17	3	20
Kahramanmaraş		26	27	53
Sakarya		16	20	36
Toplam		75	59	134

2.3. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Veri toplama sürecinde, araştırmacı tarafından oluşturulan ‘Kişisel Bilgiler Formu’ ve Orakçı (2018) tarafından geliştirilen ‘İngilizce Konuşma Kaygı Ölçeği’ kullanılmıştır. Kişisel bilgiler formu öğrencilerin yabancı dil konuşma kaygısı üzerinde etkili olan demografik özellikler üzerine 8 adet soruyu içermektedir. Bu sorular araştırmacı tarafından oluşturulmuştur (cinsiyet, sınıf seviyesi, karne notu, haftalık ders saati, İngilizce kitap okuma sıklığı, İngilizce video izleme sıklığı, yurt dışına çıkma sıklığı). İngilizce Konuşma Kaygı Ölçeği ise beşli likert şeklinde olup, 16 sorudan oluşmaktadır. ‘Hiç katılmıyorum (1), Katılmıyorum (2), Kararsızım(3), Katılıyorum (4), Tamamen katılıyorum (5) şeklinde derecelendirilmiştir. Orakçı (2018), ölçek oluşturma sürecinde, ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0.897 olarak belirlemiştir. Bu araştırmada ise ölçeğin tümü için Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0.847 olarak bulunmuştur. Verilerin toplanması 3 gün ile sınırlandırılmış, ölçekler online olarak öğrencilere ulaştırılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Öğrencilerin İngilizce konuşma kaygı düzeylerinin bazı özelliklerine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediklerini belirlemek için verilerin normal dağıldığı sonucu da göz önünde bulundurularak; iki ilişkisiz örneklem için t-testi, ikiden fazla ilişkisiz örneklemler için tek yönlü varyans analizi (ANOVA), standart sapma, aritmetik ortalama hesaplamaları ve Tukay HSD testi yapılmıştır. Ölçeğe ve süreksiz değişkenlere ait basıklık ve çarpıklık katsayı değerleri -2 ile +2 arasında olduğu için çalışma grubunun normal bir dağılım gösterdiği sonuçlarına ulaşılmıştır (George ve Mallery, 2010). Aradaki farkın anlamlı olup olmadığına bakarken p değeri için <0.05 şeklinde alınmıştır (Can, 2019: 78). Ölçekten alınan puanlar ise 1.79 (çok düşük), 1.80-2,59 (düşük), 2.60-3.39 (orta), 3.40-4.19 (yüksek), 4.20-5.00 (çok yüksek) olarak yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde problem cümlesi ve alt problemlerle ilgili bulunan verilere ilişkin istatistiksel bulgular sunulacaktır.

Tablo 2 Demografik Değişkenler

	Cinsiyet		Karne notları					Ders saatleri					Sınıf Düzeyleri			
	Kız	Erkek	0-44	45-54	55-69	70-84	85-100	3	3+2	4	4+2	15	5	6	7	8
$\bar{x}_1$	2,96	3,02	2,71	3,04	3,30	3,62	3,37	2,99	3,07	3,10	2,52	3,37	3,05	3,00	3,06	3,06

Tablo 2 de demografik değişkenler açısından öğrencilerin yabancı dil konuşma kaygı düzeyleri verilmiştir.

Tablo 3 İngilizce Dersine Yönelik Değişkenler

Sıklık	Değişkenler				
	Kitap Okuma Sıklığı	Video İzleme Sıklığı	Konuşma Etkinlikleri Sıklığı	Kelime Çalışmaları Sıklığı	Yurt Dışında Çıkma Sıklığı
	$\bar{x}$	$\bar{x}$	$\bar{x}$	$\bar{x}$	$\bar{x}$
Asla	3,16	3,26	3,38	3,08	3,04
Nadiren	3,05	3,35	3,37	3,29	3,01
Bazen	2,90	2,98	3,32	3,26	2,67
Çoğunlukla	2,33	2,75	2,73	2,92	2,50
Her zaman	2,00	2,57	2,62	2,79	-

Tablo 3'te ise İngilizce dersine yönelik değişkenler açısından öğrencilerin yabancı dil konuşma kaygı düzeyleri gösterilmiştir.

Tablo 4 Ortaokul Öğrencilerinin İngilizce Konuşma Kaygı Düzeyleri

	N	$\bar{x}$	SS	Min.	Max
Konuşma Kaygısı	134	3,02	0,70	1,56	4,63

Tablo 4'e göre öğrencilerin İngilizce konuşma kaygılarının $\bar{x}=3,02$ orta düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 5 Konuşma Kaygısının Cinsiyete Göre T-testi sonuçları

Cinsiyet	N	$\bar{x}$	ss	t	p
Kız	75	2,96	,696	-1,08	0,27
Erkek	59	3,10	,715		

$p>.05$

Tablo 5 verilerine göre ortaokul öğrencilerinin yabancı dil konuşma kaygı düzeyleri cinsiyet değişkenine göre anlamlı fark göstermemektedir [$t(134)=-1,08$, $p>.05$]. Yine de, erkek öğrencilerin kaygı düzeylerinin ($\bar{x}=3,10$), kız öğrencilerin kaygı düzeylerinden ($\bar{x}=2,96$) daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 6 Konuşma Kaygısının Haftalık Ders Saatlerine Göre ANOVA Sonuçları

Ders saati	N	$\bar{x}$	ss	Varyans kaynağı	K.T.	Sd	K.O	F	p
3 saat									
3+2 saat	83	2,99	,692	Gruplar arası Gruplar içi Toplam	,614 75,598 76,212	4 129 133	,331 ,503	,658	,623
4 saat	11	3,07	,760						
4+2 saat	35	3,10	,733						
	3	2,52	,848						
15 saat	2	3,37	,000						

p>.05

Tablo 6 verilerine göre ortaokul öğrencilerinin yabancı dil konuşma kaygı düzeyleri haftalık ders saatleri değişkenine göre anlamlı fark göstermemektedir [f(134)=,658, p>.05]. Yine de, en yüksek kaygı düzeyi 15 saat dersi olan öğrencilerde ($\bar{x}$ =3,37), en düşük kaygı düzeyi ise haftada 6 saati olan öğrencilerde ($\bar{x}$ =2,52) olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7 Konuşma Kaygısının Öğrencilerin Sınıf Düzeylerine Göre ANOVA Sonuçları

Sınıf Düzeyi	N	$\bar{x}$	ss	Varyans kaynağı	K.T.	Sd	K.O	F	p
5	23	3,05	,629	Gruplar arası Gruplar içi Toplam	,121 66,094 66,215	3 130 133	,040 ,508	,080	,971
6	73	3,00	,719						
7	19	3,06	,653						
8	19	3,06	,831						

p>.05

Tablo 7 verilerine göre ortaokul öğrencilerinin yabancı dil konuşma kaygı düzeyleri sınıf düzeyleri değişkenine göre anlamlı fark göstermemektedir [f(134)=,080, p>.05]. Yine de En yüksek kaygı düzeyinin yedi ve sekizinci sınıflarda olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($\bar{x}$ =3,06).

Tablo 8 Konuşma Kaygısının Hikâye Okuma Sıklıklarına Göre ANOVA Sonuçları

Okuma sıklıkları	N	$\bar{x}$	ss	Varyans kaynağı	K.T.	Sd	K.O	F	p
Asla	50	3,16	,682	Gruplar arası Gruplar içi Toplam	4,009 62,206 66,215	4 129 133	1,002 ,482	2,07	,087
Nadiren	40	3,05	,769						
Bazen	40	2,90	,639						
Çoğunlukla	3	2,33	,406						
Her zaman	1	2,00	.						

$p > .05$

Tablo 8 verilerine göre ortaokul öğrencilerinin yabancı dil konuşma kaygı düzeyleri hikâye okuma sıklıkları değişkenine göre anlamlı fark göstermemektedir [$f(134)=2,07$, $p > .05$]. Yine de, en sık hikâye okuyanların ($\bar{x}=2,00$) kaygı düzeylerinin en düşük, en az hikâye okuyanların ise kaygı düzeylerinin ($\bar{x}=3,16$) en yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 9 Konuşma Kaygısının İngilizce Video İzleme Sıklıklarına Göre ANOVA Sonuçları

Video izleme sıklıkları	N	$\bar{x}$	SS	Varyans kaynağı	K.T.	Sd	K.O	F	p
Asla	24	3,26	,721	Gruplar arası Gruplar içi Toplam	8,087 58,129 66,215	4 129 133	2,022 ,451	4,48	,002
Nadiren	24	3,35	,652						
Bazen	51	2,98	,590						
Çoğunlukla	24	2,75	,764						
Her zaman	11	2,57	,739						

$p < .05$

Tablo 9 verilerine göre ortaokul öğrencilerinin yabancı dil konuşma kaygı düzeyleri video izleme sıklıkları değişkenine göre anlamlı fark göstermektedir [$f(134)$, 4,48, $p < .05$]. Aritmetik ortalamalar göz önünde bulundurulduğunda hiç video izlemeyenlerin kaygı düzeyi yüksek ($\bar{x}=3,26$), her zaman video/film izleyenlerin kaygı düzeyleri ($\bar{x}=2,57$) düşüktür.

Tablo 10 Konuşma Kaygısının Sınıf İçi Konuşma Etkinlikleri Sıklığına Göre ANOVA Sonuçları

Sınıf içi konuşma etkinliği	N	$\bar{x}$	ss	Varyans kaynağı	K.T.	Sd	K.O	F	p
Asla	5	3,38	,092	Gruplar arası Gruplar içi Toplam	13,337 52,879 66,215	4 145 149	3,334 ,410	8,13	,000
Nadiren	19	3,37	,589						
Bazen	43	3,32	,639						
Çoğunlukla	54	2,73	,640						
Her zaman	13	2,62	,799						

$p < .05$

Tablo 10 verilerine göre ortaokul öğrencilerinin yabancı dil konuşma kaygı düzeyleri sınıf içi yapılan İngilizce konuşma etkinlikleri yapma sıklıkları değişkenine göre anlamlı fark göstermektedir [$f(134)$, 8,13, $p < .05$]. Sınıf içi konuşma etkinliklerinin hiç yapılmadığını söyleyen öğrencilerin ($\bar{x}=3,38$) İngilizce konuşma kaygı düzeyleri yüksek, her zaman yapıldığını söyleyen öğrencilerin ($\bar{x}=2,62$) kaygı düzeyi düşüktür.

Tablo 11 Konuşma Kaygısının Kelime Çalışmaları Sıklığına Göre ANOVA Sonuçları

Sınıf içi kelime çalışması	N	$\bar{x}$	ss	Varyans kaynağı	K.T.	Sd	K.O	F	p
----------------------------	---	-----------	----	-----------------	------	----	-----	---	---

	N	$\bar{x}$	ss	Varyans kaynağı	K.T.	Sd	K.O	F	p
Asla	5	3,08	,466	Gruplar arası Gruplar içi Toplam	4,954	4	1,238	2,608	,039
Nadiren	6	3,29	,768						
Bazen	42	3,26	,701						
Çoğunlukla	52	2,92	,594						
Her zaman	29	2,79	,827						

p<.05

Tablo 11 verilerine göre ortaokul öğrencilerinin yabancı dil konuşma kaygı düzeyleri sınıf içi kelime çalışmaları sıklığı değişkenine göre anlamlı fark göstermektedir [f(134), 2.608, p<.05]. Sınıf içi kelime çalışmalarının hiç yapılmadığını söyleyen öğrencilerin ($\bar{x}$ =3,08) İngilizce konuşma kaygı düzeyleri yüksek, her zaman yapıldığını söyleyen öğrencilerin ($\bar{x}$ =2,79) kaygı düzeyi düşüktür.

Tablo 2 Konuşma Kaygısının Yurt Dışına Çıkma Sıklıklarına Göre ANOVA Sonuçları

Yurt dışına çıkma sıklıkları	N	$\bar{x}$	ss	Varyans kaynağı	K.T.	Sd	K.O	F	p
Asla	119	3,04	,714	Gruplar arası Gruplar içi Toplam	,953	3	,318	,633	,595
Nadiren	9	3,01	,691						
Bazen	5	2,67	,561						
Çoğunlukla	1	2,50	.						
Her zaman	0	0	-						

p>.05

Tablo 12 verilerine göre ortaokul öğrencilerinin yabancı dil konuşma kaygı düzeyleri yurt dışına çıkma sıklıkları değişkenine göre anlamlı fark göstermemektedir [f(134), .633, p>.05]. Yine de, yurt dışına her zaman çıkanların konuşma kaygı düzeylerinin ($\bar{x}$ =2,50) en düşük, asla çıkmayanların kaygı düzeylerinin ($\bar{x}$ =3,04) en yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 13 Konuşma Kaygısının Öğrencilerin Karne Notlarına Göre ANOVA Sonuçları

Karne notları	N	$\bar{x}$	ss	Varyans kaynağı	K.T.	Sd	K.O	F	p
0-44	54	2,71	,711	Gruplar arası Gruplar içi Toplam	13,179	4	3,295	8,014	,000
45-54	40	3,04	,579						
55-69	19	3,30	,676						
70-84	16	3,62	,390						
85-100	5	3,37	,797						

p<.05

Tablo 13 verilerine göre ortaokul öğrencilerinin yabancı dil konuşma kaygı düzeyleri karne notları değişkenine göre anlamlı fark göstermektedir [f(134), 8.014, p<.05]. En düşük kaygı düzeyi 0-44 puan aralığında olan öğrenciler iken ($\bar{x}$ =2,71), en yüksek kaygı düzeyi 70-84 puan

aralığında olan ($\bar{x}=3,37$) öğrencilerin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Post-hoc analizlerine göre bu farklılığın;

Tablo 3 Karne Notları Anlamlı Farklılık Analizi

85-100 alanlarla,	70- 84 alanlar arasında	70-84 alanların,
	55-69 alanlar arasında	85-100 alanların,
	45-54 alanlar arasında	85-100 alanların,
	0-44 alanlar arasında	85-100 alanların lehine olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
70-84 alanlarla	55-69 alanlar arasında	70-84 alanların,
	45-54 alanlar arasında	70-84 alanların,
	0-44 alanlar arasında	70-84 alanların lehine olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
55-69 alanlarla,	45-54 alanlar arasında	55-69 alanların,
	0-44 alanlar arasında	55-69 alanların lehine olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
45-54 alanlarla,	0-44 alanlar arasında	45-54 alanların, lehine olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4. SONUÇ ve TARTIŞMA

Bu araştırmada İngilizce konuşma kaygısının cinsiyete göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde de yabancı dil konuşma kaygısı veya yabancı dil kaygısı ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı farklılık bulunmadığını ortaya koyan araştırmalara rastlamak mümkündür. (Şener, 2017; Batumlu ve Erden, 2007; Özkan ve Karabıyık, 2017). Bununla birlikte bu araştırmada erkek öğrencilerin konuşma kaygılarının kız öğrencilerin konuşma kaygılarından daha fazla olduğu da tespit edilmiştir. Aydemir (2011) çalışmasında erkek öğrencilerin yabancı dil kaygılarının kız öğrencilere göre daha yüksek olduğu ve kız öğrencilerin dil başarılarının yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kozikoğlu ve Kanat (2018) ise yapmış oldukları araştırmada kız öğrencilerin İngilizce dersine katılımlarının, İngilizce dersine karşı tutumlarının yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu araştırmalardan da yola çıkarak derse katılım, derse karşı tutumlarının yüksek olması sonucu artan yabancı dil başarıları kız öğrencilerin yabancı dil konuşma kaygısını düşürdüğü söylenebilir.

Araştırma da bulunan sonuçlardan bir diğeri ise, ortaokul öğrencilerinin İngilizce konuşma kaygılarının sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Bununla birlikte yedinci ve sekizinci sınıflardaki öğrencilerin konuşma kaygılarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bekleyen (2016: 89) küçük yaşlardaki öğrencilerin toplum içerisinde konuşma kaygılarının daha düşük olduğunu dile getirmiştir. Daha büyük yaşlarda ki öğrencilerin dışardan nasıl göründükleri ile ilgili kaygıları bulunduğundan, bu durumun İngilizce konuşma kaygılarını da olumsuz etkileyebileceği söylenebilir. Özkan ve Karabıyık (2017) da yapmış oldukları araştırmada yabancı dil kaygısı ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmadığını dile

getirmekle birlikte en yüksek kaygı düzeyinin yine büyük yaş gruplarında görüldüğünü ortaya koymuştur.

Özkan ve Karabıyık (2017) yapmış oldukları araştırmada üniversite hazırlık sınıfı okuyanlar ile hazırlık sınıfında okumayanların kaygı durumlarını ortaya koymuştur. Belirlenen iki değişken ile kaygı durumları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu araştırmada ise öğrencilerin almış oldukları ders saatleri, İngilizce diline maruz kalma durumları olarak nitelendirilebilir. Bu sebeple bu araştırmada da benzer şekilde kaygı düzeyleri ile haftalık ders saatleri arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır.

Öğrencilerin yurt dışına çıkma durumları, dilin kendine ait sosyal ortamında, hedef dili ana dili olarak konuşan bireyler ile konuşma pratiği yapma imkânına sahip olmaları olarak ifade edilebilir. Melchor-Couto (2016) yapmış olduğu araştırmada anadilleri Almanca veya İngilizce olan 19-21 yaş aralığındaki bireyler ile deney ve kontrol grupları oluşturmuş, bir gruba geleneksel yöntemler ile aktiviteleri tamamlamış, diğer gruba ise ana dili İspanyolca olan insanlar ile iletişim kurmalarını sağlayarak aktiviteleri tamamlamalarını sağlamıştır. Araştırma sonucunda ana dili İspanyolca olan bireylerle iletişime geçen deney grubunun yabancı dil kaygılarında düşüş gerçekleştiğini, kontrol grubunun ise yabancı dil kaygısının aynı düzeyde kaldığını dile getirmiştir. Benzer şekilde bu araştırmada konuşma kaygısı en az olan öğrencilerin yurt dışına en sık çıkan öğrenciler olduğu, kaygının en fazla olduğu öğrencilerin ise yurt dışına en az çıkan öğrencilerin olduğu belirlenmiştir. Çağatay (2015) ise yapmış olduğu araştırma da ana dili İngilizce olan bireylerle iletişime geçme ile konuşma kaygıları arasında anlamlı bir fark bulmuştur. Bu araştırmada ise öğrencilerin yurt dışına çıkma sıklıkları ile konuşma kaygıları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Dikilitaş ve Tercan (2015) öğrencilerin yeterlik düzeyleri ile konuşma kaygıları arasında anlamlı bir fark bulmuştur. Bu araştırma da ise karne notları göz önünde bulundurulduğunda öğrencilerin yeterlik düzeyleri ile eşdeğer sonuçlar verdiği düşünülebilir. 0-44 puan arası karne notu bulunan öğrencilerde konuşma kaygılarının çok düşük düzeyde olduğu tespit edilmiş olup, başarı notu arttıkça kaygının da arttığı görülmüştür. Derse olan ilgisizliklerinin veya isteksizliklerinin sonucu olarak düşük not alan öğrencilerin genel bir kaygı düşüklüklerinden bahsedilebilir.

Öğrencilerin hikâye kitabı okuma sıklıkları, video izleme sıklıkları ile sınıf içi kelime çalışmaları ve konuşma etkinliklerinin yapılması sıklığı birbiri ile bağlantılıdır. Hikâye okuma sıklıkları ile İngilizce konuşma kaygıları arasında anlamlı bir fark bulunmazken, video izleme sıklıkları, kelime çalışmaları ve konuşma etkinliği sıklıkları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. En sık kelime çalışması, konuşma etkinliği yapanlar, en sık video izleyenler ve en sık hikâye okuyanlarda konuşma kaygısının az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dile ait kelimelerin farklı bağlamlarda kullanılarak birden fazla anlamının öğrenilmesinin sağlanması konuşma etkinliklerinin sık yapılması ile mümkündür. Renkli ve hareketli materyallerin kullanılması, öğrencilerin öğrenmiş olduğu kelimeleri ve dil kalıplarını aktif olarak kullanması dil öğrenimini kolaylaştırmaktadır (Demirel, 2020: 30; Bekleyen, 2020: 57). İzlediği videolar, okuduğu hikâyeler ve sınıf içerisindeki kelime çalışmaları ile edinmiş olduğu kelime bilgisini arttırdığı söylenebilir öğrencilerde konuşma kaygısının az olduğu görülmektedir. Öğrencinin öğrendiği kelimeleri pratik etme sıklığı arttıkça dili konuşma açısından kendine olan özgüveni artmakta, kaygısı da azalmaktadır.

5. ÖNERİLER

Ana dil ile iletişim kurma yetileri sosyal öğrenme ortamlarında mümkün olabilmekte ve gelişme göstermektedir. Benzer şekilde yabancı dil öğrenimi de bu süreçler ile daha etkili gerçekleşmektedir. Ancak bireylerin duygusal filtreleri, bazı dış etkenler ile dil öğretme sürecinde kullanılan yöntem ve teknikler yabancı dil öğrenme sürecini etkilemektedir. Geleneksel, dil kurallarına odaklı olarak gerçekleştirilen yabancı dil öğretim süreçlerinin dilin iletişim için

kullanılma noktasında yetersiz kalmaktadır. Dilin iletişimsel kullanımı dil kurallarını veya kelimelerini bilmek ile gerçekleşse de etkili bir iletişim bireyin, dilin kullanıldığı bağlam ile ilgili de yeterli bilgi ve beceriye sahip olması ile mümkün olabilmektedir. Bununla birlikte kaygı kavramının da iletişime geçildiğinde hedef dilin niteliğini ve niceliğini etkilediği unutulmamalıdır (Jeong vd, 2016).

Dil öğretiminde konuşma becerisinin kazandırılması uzun ve zorlu bir süreçtir. Ancak küçük yaşlarda duygusal kaygının en az seviyede olması ile birlikte etkili bir dil öğretimi gerçekleştirildiğinde konuşma becerisinin kazandırılması mümkün olacaktır (Bekleyen, 2020: 8). Öğrencilerin İngilizce konuşma kaygılarının azaltılmasında, öncelikle bireysel farklılıkların göz önünde bulundurulmalıdır. Konuşma becerisinin kazandırılmasında, öğrencilere bireysel olarak bir yaklaşım sergilenirse öğrenciler kendilerini daha rahat hissederek, ifade etme cesareti bulabileceklerdir. Derse ısınma etkinlikleri ile güdülenme gerçekleştirilerek motivasyonları yükseltilecek tüm öğrencilerin etkin katılımı sağlanabilir (Demirel, 2020: 72). Konuşma becerisinin geliştirilmesinde aşağıdan yukarıya, en küçük birimlerden en geniş söylemelere doğru öğretim ya da yukarıdan aşağıya, en geniş söylemlerden en küçük birimlere doğru öğretim olmak üzere kullanılan iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Üstelik sınıf içi uygulanan etkinlikler temel düzey, orta düzey, orta üstü düzey ve ileri düzeyde kullanılabilir etkinliklerden de öğrenci düzeyine göre faydalanılarak sınıf içerisinde ki öğrenci kaygıları bireysel muamele edilerek azaltılabilir (Dağtan, 2015).

Araştırma sonucunda öğrencilerin yabancı dil konuşma kaygı düzeylerinin, öğrencilerin İngilizce video, film izlemeleri, sınıf içerisinde yapılan konuşma etkinlikleri ve kelime çalışma sıklıkları değişkenlerine göre anlamlı bir fark gösterdiği ortaya koyulmuştur. Bu durum, öğrencilerin kelime bilgisi ile desteklenerek hedef dil ile iletişim kurabilecekleri anlamlı bağlamlara maruz bırakıldıklarında kaygılarının azaldığını ispatlar niteliktedir. Video ve film izlemeleri de etkileşimi bir nevi okul dışında da devam ettiriyor olmalarını ve kaygının azalmasına katkı sağladıklarını göstermektedir. Bu sebeple, örneğin ders içerisinde hazırlanan konu ile ilgili posterlerin evde sözlü sunumları hazırlanarak videoya çekilmesi gibi ders dışı etkinlikler ile konuşma becerisi sınıf dışında da desteklenebilir. Ders esnasında ise öğrencilerin hepsine konuşma imkânı verilmeli, sürenin yetmemesi durumunda bir sonraki derste öğrencilere konuşma imkânı yeniden tanınmalıdır. Hiçbir öğrenciye yetersiz olduğu hissettirilmemeli, diğer öğrenciler, yanlış telaffuz veya yanlış cümle kurma vb hatalarda, konuşmakta olan öğrenciyi incitecek davranışlarda bulunmamaları konusunda uyarılmalı, gerekli kurallar baştan koyulmalıdır. Bir hata yapıldığında öğrencini kaygı durumu göz önünde bulundurularak, kimi öğrencide direkt düzeltme, kimisinde ise konuşması bittiğinde düzeltme yapılabilir. Konuşma esnasında sözünü kesmek bazı öğrencilerin ekstra heyecanlanmasına sebep olabilmektedir. Bu araştırmanın öğrencilerin yabancı dil konuşma kaygılarının azaltılması noktasında özellikle hangi durumların üzerinde durulması gerektiğini ortaya koyması açısından öğretmenlere ve gelecek araştırmalara yön göstereceği düşünülmektedir.

6. KAYNAKÇA

- Akalın, S. ve Adıgüzel, A. (2020). Ortaokul Öğrencilerinin Konuşma Kaygı Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Kastamonu Education Journal*, 28(3): 1345-1356. doi: 10.24106/kefdergi.3956
- Akşit Aşık, N. ve Gökçe, F. (2019). Yabancı Dil Konuşma Kaygısını Etkileyen Faktörler: Turizm Lisans Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(2): 202-219.
- Altın, M. ve Saracaloğlu, A. S. (2019). The Effect of Quantum Learning Model on Foreign Language Speaking Skills, Speaking Anxiety and Selfefficacy of Secondary School Students, *Journal of Language and Linguistic Studies*, 15(3): 1083-1104.

- Aydemir, O. (2011). A Study on the Changes in the Foreign Language Anxiety Levels Experienced by the Students of the Preparatory School at Gazi University During an Academic Year. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Batumlu, D. Z. & Erden, M. (2007). The Relationship Between Foreign Language Anxiety and English Achievement of Yıldız Technical University School of Foreign Languages Preparatory Students. *Journal of Theory and Practice in Education*, 2007, 3 (1): 24-38.
- Bekleyen, N. (2020). İlkokulda Yabancı Dil Öğretimi, Anı Yayıncılık, Ankara
- Bekleyen, N. (2016). Çocuklara Yabancı Dil Öğretimi, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Bozdoğan, D. ve Demirdaş, Ö. (2013). Foreign Language Anxiety and Performance of Language Learners in Preparatory Classes. *Turkish Journal of Education*, 2(3): 4-13.
- Büyükoztürk, Ş., Kılıç Çakmak E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2020). Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Pegem Akademi, Ankara.
- Can, A. (2019). Spss İle Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi, Pegem Akademi, Ankara.
- Çağatay, S. (2015). Examining EFL Students' Foreign Language Speaking Anxiety: The Case at a Turkish State University. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, (199): 648-656.
- Dağtan, E. (2015). Konuşma Becerisinin Öğretimi, s. 333-350, (Ed.) Bekleyen, N., Dil Öğretimi, Pegem Akademi, Ankara.
- Demirel, Ö. (2020). Yabancı Dil Öğretimi Dil Pasaportu Dil Dosyası Dil Biyografisi, Pegem Akademi, Ankara.
- George, D. ve Mallery, M. (2010) *Spss for Windows Step By Step: A Simple Guide and Reference*, 17.0 update, Pearson, Boston.
- Hocaoğlu, N. ve Akkaş Baysal, E., (2019). Nicel Araştırma Modelleri – Desenleri, s. 65-123, (Ed.) Ocak, G., Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Pegem Akademi, Ankara.
- Jeong, H., Sugiura, M., Suzuki, W., Sassa, Y., Hiroshi, H., and Ryuta, K. (2016). Neural Correlates of Second-language Communication and the Effect of Language Anxiety. *Neuropsychologia* 84, e2–e12. doi: 10.1016/j.neuropsychologia.2016. 02.012
- Karabıyık, C. ve Özkan, N. (2017). Foreign language anxiety: A study at Ufuk University Preparatory School. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 13(2), 667-680.
- Karagöl, İ. ve Başbay, A. (2018). The Relationship Among Attitude, Anxiety and English Speaking Performance. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi [Journal of Theoretical Educational Science]*, 11(4): 809-821.
- Kozikoğlu, İ. ve Kanat, F. (2018). Lise Öğrencilerinin İngilizce Dersine Yönelik Tutum ve İngilizce Konuşma Kaygısına Göre Yordanması, *Kastamonu Education Journal*, 26 (5): 1643-1652.
- Melchor-Couto, S. (2017). Foreign Language Anxiety Levels in Second Life Oral Interaction. *ReCALL*, 29(1), 99-119. doi:10.1017/S0958344016000185
- Oraççı, Ş. (2018). A Validity and Reliability Study of English Speaking Anxiety Scale. *İnönü University Journal of The Graduate School of Education*. 5(9). doi: 10.29129/inujse.375916
- Öztürk, G. ve Gürbüz, N. (2014). Speaking Anxiety Among Turkish EFL Learners: The Case at a State University. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 10(1): 1-17.
- Şener, S. (2017). Öğretmen Adaylarının Yabancı Dil Derslerinde İngilizce Konuşma Kaygıları ile İlgili Algıları. *Trakya Üniversitesi Eğitimi Fakültesi Dergisi*, 8(2): 178-184.

Tercan, G. ve Dikilitaş, K. (2015). EFL Students' Speaking Anxiety: A Case From Tertiary Level Students. *International Association of Research in Foreign Language Education and Applied Linguistics, Elt Research Journal*, 4(1): 16-277

Uyanık, İ., Cöbek, B., Baştürk, G.D. ve Uğur, Y. (2016). The Language Anxiety And Possible Ways of Reduction It In Efl Classes. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1): 355-367.

eong, H., Sugiura, M., Suzuki, W., Sassa, Y., Hiroshi, H., and Ryuta, K. (2016). Neural correlates of second-language communication and the effect of language anxiety. *Neuropsychologia* 84, e2–e12. doi: 10.1016/j.neuropsychologia.2016.02.012

Joseph, H. S., Liversedge, S. P., Blythe, H. I., White, S. J., and Rayner, K. (2009). Word len

eong, H., Sugiura, M., Suzuki, W., Sassa, Y., Hiroshi, H., and Ryuta, K. (2016). Neural correlates of second-language communication and the effect of language anxiety. *Neuropsychologia* 84, e2–e12. doi: 10.1016/j.neuropsychologia.2016.02.012

Joseph, H. S., Liversedge, S. P., Blythe, H. I., White, S. J., and Rayner, K. (2009). Word len

eong, H., Sugiura, M., Suzuki, W., Sassa, Y., Hiroshi, H., and Ryuta, K. (2016). Neural correlates of second-language communication and the effect of language anxiety. *Neuropsychologia* 84, e2–e12. doi: 10.1016/j.neuropsychologia.2016.02.012

Joseph, H. S., Liversedge, S. P., Blythe, H. I., White, S. J., and Rayner, K. (2009). Word len

eong, H., Sugiura, M., Suzuki, W., Sassa, Y., Hiroshi, H., and Ryuta, K. (2016). Neural correlates of second-language communication and the effect of language anxiety. *Neuropsychologia* 84, e2–e12. doi: 10.1016/j.neuropsychologia.2016.02.012

Joseph, H. S., Liversedge, S. P., Blythe, H. I., White, S. J., and Rayner, K. (2009). Word len

eong, H., Sugiura, M., Suzuki, W., Sassa, Y., Hiroshi, H., and Ryuta, K. (2016). Neural correlates of second-language communication and the effect of language anxiety. *Neuropsychologia* 84, e2–e12. doi: 10.1016/j.neuropsychologia.2016.02.012

Joseph, H. S., Liversedge, S. P., Blythe, H. I., White, S. J., and Rayner, K. (2009). Word len

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0003-2738-9856

Öğretmen Adaylarının Eleştirel Okuma Özyeterlik Algılarının İncelenmesi

Arş. Gör. Dr. Nahide İrem Azizoğlu¹

¹ Sakarya Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
azizoglu@sakarya.edu.tr

Özet

Bireyin en temel bilgi edinme yolu okuma becerisini kullanmaktır. Günümüzde bilgi teknolojilerindeki değişimler ve gelişmelerle birlikte farklı kaynaklardan bilgilere erişimin olması bilginin güvenilirliği ve doğruluğu konusunda sorgulamalara neden olabilmektedir. Bireylerin okudukları bilgileri değerlendirebilmeleri ve eleştirel bir bakış açısıyla incelemeleri bir zorunluluk haline almıştır. Bu nedenle eleştirel okuma yapabilmek önemli bir beceri haline gelmiştir. Araştırmada öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algılarının incelenmesi amaçlanmıştır. Betimsel tarama yöntemiyle öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algıları cinsiyet, öğrenim görülen bölüm, sınıf, yaş, akademik not ortalaması değişkenleri açısından incelenmiştir. Araştırmanın evrenini Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini tabakalı örnekleme yöntemi ile belirlenen Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören gönüllü 593 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan eleştirel okuma özyeterlik algısı ölçeği 33 maddeden ve sorgulama, analiz, değerlendirme, benzerlik ve farklılıkları bulma, çıkarımda bulunma alt boyutlarından oluşmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algıları cinsiyet ve yaşa göre değişiklik göstermemektedir. Sınıf düzeyi ve akademik not ortalaması arttıkça öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterliklerinin arttığı belirlenmiştir. Ayrıca öğrenim gördükleri bölüm değişkeni açısından inceleme yapıldığında Özel Eğitim- Matematik Eğitimi bölümleri arasında Özel Eğitim lehine anlamlı farklılık bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Eğitimi, Okuma, Okuma Becerisi, Eleştirel Okuma, Eleştirel Okuma Özyeterliği.

Examining Critical Reading Self-Efficacy Perceptions of Pre-Service Teachers

Abstract

One of the main methods of acquiring knowledge is through reading skills. Today, thanks to evolved and improved information technologies, access to information from different sources may lead to questions about the reliability and accuracy of information. It is now a must for individuals to assess the information they read and to critically examine it. Therefore, being able to read critically has become an essential skill. This study aims to examine the critical reading self-efficacy perceptions of pre-service teachers. Benefiting from the descriptive survey method, this study analyzes the critical reading self-efficacy perceptions of the pre-service teachers based on variables of gender, department the pre-service teachers study, grade, age, academic grade point average. The research universe includes the pre-service teachers who study at the Faculty of Education, Sakarya University. The sample consists of a total of 593 volunteer pre-service teachers at the Faculty of Education, Sakarya University, selected through the stratified sampling method. The critical reading self-efficacy perception scale is a 33-item scale with the sub-dimensions of questioning, analysis, evaluation, identifying similarities and differences, and making inferences. The results of this study show that the critical reading self-efficacy perceptions of the pre-service teachers do not vary by gender or age. Also, the higher grade level and academic grade point average are, the more improved their critical reading self-efficacy is. This findings on departments indicate that there is a significant difference for the Department of Special Education between the Departments of Special Education and Mathematics Education.

Keywords: Turkish Language Education, Reading, Reading Skill, Critical Reading, Critical Reading Self-Efficacy.

1.GİRİŞ

Bilgi edinmenin en temel yolu olan okuma hayatın her alanında kişinin etkin olarak kullandığı bir beceridir. Yazılı mesajların zihinde anlamlandırılması olarak tanımlanabilen okuma becerisi, bireyin eğitim sürecindeki başarısını etkilemesinin yanında iletişim sürecini de etkilemektedir. Bu nedenle okuma becerisinin diğer dil becerilerinden bağımsız olarak değerlendirilmesi ve Türkçe dersleri ile sınırlandırılması mümkün değildir. Güneş (2007) öğrencilerin Türkçe dersi dışındaki derslerde başarılı olmasının okuma becerilerini yeterince geliştirmelerine bağlı olduğunu ifade etmektedir.

Günümüzde değişen bilgi sistemleri ile birlikte okuryazarlık kavramı gelişmiş ve bu kavramın kapsadığı konularda değişiklikler olmuştur. Okuryazarlık sadece okuma ve yazma becerisi ile sınırlı değildir. Eleştirel okuma, medya okuryazarlığı, ekran okuma, görsel okuryazarlık vb. kavramlar okuryazarlık kavramı içerisine dâhil edilmiştir (Çiftci ve Kaplan, 2020: 317). Türkçe dersi öğretim programlarında okuma yöntem/tekniklerinden birisi olarak ele alınan eleştirel okuma (MEB, 2006) okuyucunun okuma sürecinde zihinsel olarak aktif olmasına ve metni, metnin anahtar kelimelerini, bilgileri, varsayımları kavrayarak çıkarımlar yapmasına dayanmaktadır (Paul ve Elder, 2013). Ancak kavramın içerisinde yer alan eleştiri kelimesi sadece olumsuz olarak düşünülmemelidir. Eleştiri kelimesi değerlendirme, yargılama ve ayırt etme anlamlarına gelen Yunanca 'kritike' deyiminden türetilmiş, Latince'ye 'criticus' olarak geçmiş ve bu yolla diğer dillere aktarılmıştır. Eleştiri kavramı olumsuz olarak düşünülse de sadece olumsuzlukları ifade etme, yerme eylemi değildir. Konunun farklı bakış açılarıyla derinlemesine ele alınmasına dayanmaktadır (Hançerlioğlu, 2016).

Günümüzde gelişen teknoloji ve bilgiye ulaşma yollarının artması nedeniyle bireylerin bilgiyi alıp ezberlemeleri yerine hayatın her alanında elde ettikleri bilgiyi kullanmaları, bilgiyi

uygulamaya aktarabilmeleri beklenmektedir. Eleştirel okuma esnasında birey okuduğu bilgiyi sorgular, analiz eder, önceki bilgileri ile karşılaştırır ve çeşitli açılardan bilgiyi değerlendirir. Bu nedenle eleştirel okuma üst düzey bir beceri olarak ifade edilebilir. Benzer şekilde Ateş (2013) eleştirel okumanın üst düzey bir beceri olduğunu ifade ederek Uluslararası Okuma Becerilerinde Gelişim Projesi'nde (PIRLS) ve Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı'nda (PISA) bu becerinin önemli bir yeri olduğunu vurgulamaktadır.

Okuma, yalnızca bilgi edinmede, zihnimize takılan soruların yanıtını bulmada ya da başkalarının yaşantı ve deneyimlerini paylaşmada kullandığımız bir araç değildir. Okurken anlama, sezme ve kestirme gücü işletilir. Ayrıca yazıda söylenenlerin, öne sürülen sav ya da düşüncelerin geçerliliğini düşünürüz. Bütün bunlar okuyucuda eleştirel bir tutum oluşturur. Bu yönden okuma eleştirel düşünmeyi diri tutan ve besleyen bir tür kaynak gibidir (Özdemir, 2011: 19-20).

Eleştirel okuma yapan kişilerde metne karşı şüpheci bir yaklaşım, değerlendirmeye dayalı bakış açısı olmalıdır. Metni okurken kendi kendine sorular oluşturarak metinde cevaplar arama, metnin yazılma nedenini belirleme, ana düşünce ve yardımcı düşünceleri tespit etme, metinde sunulan bilgilerin tutarlılığını ve doğruluğunu inceleme eleştirel okumada yapılacak uygulamalardandır (Epeçan, 2012: 1714). Bunların yanı sıra bilgilerin geçerliliği ve güvenilirliğini sorgulama, fikirler arasında bağlantılar kurma, yazarın sunduğu kanıtları inceleme, yazının nesneliliği üzerinde düşünme eleştirel bir okuyucunun okuma sürecinde yaptığı incelemelerdir. Bu nedenle eleştirel okuma okurun yazarla diyalog halinde olduğu aktif bir süreç olarak açıklanabilir (Karatay, 2011). Eleştirel okuyucu yazarın söyledikleri hakkında yeterliliğini değerlendirebilir, metnin taraflı, net açıklanmamış kısımlarını görebilir. Metin üzerinde değerlendirmeler ve analizler yapabilmek için okuyucunun metinde okudukları hakkında sahip olduğu önceki bilgilerini kullanması ve arada bir köprü kurması gereklidir (Karabay, 2013). Özdemir (2011) eleştirel okumayı okuma sürecinin en son ve en önemli aşaması olarak açıklamakta ve hayat boyu aktif olarak kullanılması gereken bir beceri olarak tanımlamaktadır.

Bireylerin eleştirel okumadaki başarılarını etkileyen farklı değişkenler mevcuttur. Bu değişkenlerden birisi bireylerin konuya ilişkin özyeterlik algılarıdır. Algılanan özyeterlik öğrenciye kendi öğrenme süreçlerini değerlendirme olanağı sunduğu için, öğrenci kendinin öğrenme ortamlarında bilişsel anlamda ne derece yeterli olduğu konusunda özel yargılar sahibi olur. Bu yargılar da bireyin özel bir alandaki başarısını olumlu ya da olumsuz yönde etkiler (Ülper, Yaylı ve Karakaya, 2013: 86). Özyeterlik Bandura'nın öne sürdüğü sosyal bilişsel kuramda vurgulanan bir kavram olup, kişinin belli bir performansı yerine getirmek için gerekli etkinlikleri organize etmesi ve performansı başarıyla gerçekleştirmesi hakkında kendi yeteneğine ilişkin yargısıdır (Bandura, 1986 akt. Çapa Aydın vd., 2013: 750).

Bireyin yeni bilgiler öğrenmesinin yolu okuduklarını anlamasından ve değerlendirmesinden geçmektedir. Eğitim ortamında okuduğunu anlama öğrenmenin temel yollarından biridir. Okuduğunu anlayan ve değerlendirmeler yapan öğrencinin öğrenmesi kolaylaşacağından dolayı bir alana ilişkin özyeterliliği de artacaktır. Özyeterlik algısı öğrenmeyi arttıran güdüsel bir yapıdır. Özyeterlik algısı bireylerin öğrenmelerini (Karabay, 2013: 1110) ve eleştirel okuma konusu kapsamında düşünüldüğünde bireylerin eleştirel okumadaki başarılarını etkileyen bir değişkendir. Bu nedenle araştırmanın amacı öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algılarını incelemektir. Araştırmada şu problem cümlelerine yanıt aranmıştır:

1.Öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algıları ne düzeydedir?

2.Öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algıları cinsiyete, yaşa, öğrenim gördükleri bölüme, sınıf düzeyine, akademik not ortalamasına göre farklılaşmakta mıdır?

2.YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Modeli

Öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algılarının incelenmesine yönelik olan bu çalışma betimsel tarama modelindedir. Bir grubun özelliklerini belirlemek için verilerin toplanmasını amaçlayan çalışmalara tarama araştırması denir (Büyüköztürk vd., 2014: 14).

2.2.Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini tabakalı örnekleme yöntemi ile belirlenen Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören gönüllü 593 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının %73,5'i kız, %26,5'i erkektir. Öğretmen adaylarının %41,9'u 20 yaş üstü, %58,1'i 20 yaş ve altındadır. %46,3'ü yüksek (3.00 ve üstü), 34,8'i orta (2.51-2.99) , 18,9'u düşük (2.50 ve altı) seviyede akademik not ortalamasına sahiptir. Öğretmen adaylarının bölüm ve sınıf düzeylerine göre dağılımı Tablo 1'de gösterildiği gibidir.

Tablo 1. Örnekleimde Yer Alan Öğretmen Adaylarının Bölüm ve Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı

Sınıf	1	2	3	4	Toplam
Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi	16	15	10	18	59
Fen Bilgisi Eğitimi	12	6	8	14	40
Matematik Eğitimi	14	15	13	12	54
İngiliz Dili Eğitimi	10	7	9	4	30
Okul Öncesi Eğitimi	20	14	18	22	74
BÖLÜM Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	28	25	31	19	103
Sınıf Eğitimi	14	11	11	9	45
Sosyal Bilgiler Eğitimi	14	12	5	9	40
Türkçe Eğitimi	15	17	14	16	62
Özel Eğitim	13	29	25	19	86
Toplam	156	151	144	142	593

2.3.Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında Karadeniz tarafından 2014 yılında geliştirilen Eleştirel Okuma Özyeterlik Algısı ölçeği kullanılmıştır. Kullanılan ölçek beşli likert tipindedir. Veri toplama aracının kullanımı için yazardan izin alınmıştır. Eleştirel Okuma Özyeterlik Ölçeği 33 maddeden ve sorgulama, analiz, değerlendirme, benzerlik ve farklılıkları bulma, çıkarımda bulunma alt boyutlarından oluşmaktadır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 165, en düşük puan 33'tür. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,93'tür. Ölçek toplam varyansın %53'ünü açıklamaktadır. Ölçekte 2,11,16,21,25. ve 32. maddeler ters kodlanmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanması araştırmacı tarafından yapılmıştır. Araştırmaya gönüllü öğrenciler katılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 20 for Windows paket programı kullanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Öğretmen adaylarının Eleştirel Okuma Özyeterlik Algıları

Öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik düzeylerine ilişkin bulgular Tablo 2'de verildiği gibidir.

Tablo 2. Öğretmen Adaylarının Eleştirel Okuma Özyeterlik Düzeyleri

Boyut	N	Ortalama	Değer
Eleştirel okuma	593	119,70	Yüksek
Sorgulama	593	36,83	Yüksek
Analiz	593	24,76	Orta
Değerlendirme	593	22,53	Yüksek
Benzerlikleri ve farklılıkları bulma	593	17,23	Orta
Çıkarımda bulunma	593	18,36	Yüksek

Tablo 2 incelendiğinde öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algılarının yüksek olduğu görülmektedir. Ölçek alt boyutları açısından incelendiğinde öğretmen adaylarının sorgulama, değerlendirme ve çıkarımda bulunma alt boyutlarına ilişkin özyeterlik algıları yüksek; analiz, benzerlikleri ve farklılıkları bulma alt boyutlarına ilişkin özyeterlik algılarının orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

3.2. Öğretmen Adaylarının Eleştirel Okuma Özyeterlik Algılarının Cinsiyet Değişkenine Göre İncelenmesi

Öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algılarının cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için öncelikle verilerin dağılımı incelenmiştir. Kolmogorov Simirnov testi sonucunda normal dağılım olmadığı ($p < 0,05$) tespit edildiğinden parametrik olmayan testlerden Mann Whitney U Testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Öğretmen Adaylarının Eleştirel Okuma Özyeterlik Algılarının Cinsiyet Değişkeni Açısından İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonucu

Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Kız	436	292,69	127613,00	32347,000	0,307
Erkek	157	308,97	48508,00		

Mann Whitney U testi sonucunda öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algılarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. ($p > 0,05$).

3.3. Öğretmen Adaylarının Eleştirel Okuma Özyeterlik Algılarının Yaş Değişkenine Göre İncelenmesi

Öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algılarının yaşa göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için öncelikle verilerin dağılımı incelenmiştir. Kolmogorov Simirnov testi sonucunda normal dağılım olmadığı ($p < 0,05$) tespit edildiğinden parametrik olmayan testlerden Mann Whitney U Testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Öğretmen Adaylarının Eleştirel Okuma Özyeterlik Algılarının Yaş Değişkeni Açısından İncelenmesine İlişkin Mann Whitney U-Testi Sonucu

Yaş	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
20 yaş ve altı	343	285,73	98006,00	39010,000	0,101
20 yaş üstü	247	309,06	76339,00		

Mann Whitney U testi sonucunda öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algılarının yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. ($p>0,05$).

3.4. Öğretmen Adaylarının Eleştirel Okuma Özyeterlik Algılarının Öğrenim Gördükleri Bölüme Göre İncelenmesi

Öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algılarının öğrenim gördükleri bölüme göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için öncelikle verilerin dağılımı incelenmiştir. Kolmogorov Simirnov testi sonucunda normal dağılım olmadığı ($p<0,05$) tespit edildiğinden parametrik olmayan testlerden Kruskal Wallis H Testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Öğretmen Adaylarının Öğrenim Gördükleri Bölüme Göre Eleştirel Okuma Özyeterlik Algılarına İlişkin Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

Bölüm	N	Sıra Ortalaması	Sd	χ^2	p
Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi	59	312,06	9	18,080	0,034
Fen Eğitimi	40	255,43			
Matematik Eğitimi	54	231,36			
İngiliz Dili Eğitimi	30	283,52			
Okul Öncesi Eğitimi	74	306,14			
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	103	315,08			
Sınıf Eğitimi	45	259,70			
Sosyal Eğitimi	40	305,39			
Türkçe Eğitimi	62	307,07			
Özel Eğitim	86	330,76			

Kruskal Wallis H testi sonucuna göre öğrenim gördükleri bölüm değişkeni açısından öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algıları anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($p<0,05$). Test sonucunda hesaplanan etki büyüklüğü ($\eta^2 = 0,03$) bu farkın düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. Yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda Özel Eğitim- Matematik Eğitimi bölümleri arasında Özel Eğitim lehine anlamlı farklılık bulunmuştur.

3.5. Öğretmen Adaylarının Eleştirel Okuma Özyeterlik Algılarının Öğrenim Gördükleri Sınıf Düzeyine Göre İncelenmesi

Öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algılarının öğrenim gördükleri sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için öncelikle verilerin dağılımı incelenmiştir. Kolmogorov Simirnov testi sonucunda normal dağılım olmadığı ($p<0,05$)

tespit edildiğinden parametrik olmayan testlerden Kruskal Wallis H Testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Öğretmen Adaylarının Öğrenim Gördükleri Sınıf Düzeyine Göre Eleştirel Okuma Özyeterlik Algılarının İncelenmesine İlişkin Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

Sınıf	N	Sıra Ortalaması	Sd	χ^2	p
1	156	260,34	3	10,448	0,015
2	151	300,44			
3	144	313,86			
4	142	316,51			

Kruskal Wallis H testi sonucunda öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri sınıfa göre eleştirel okuma özyeterlik algıları arasında 1 ve 3. Sınıflar ile 2 ve 3. Sınıflar arasında 3. Sınıflar lehine, 1. ve 2. Sınıflar arasında 2. Sınıflar lehine anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < 0,05$). Test sonucunda hesaplanan etki büyüklüğü ($\eta^2 = 0,01$) bu farkın düşük düzeyde olduğunu göstermektedir.

3.6. Öğretmen Adaylarının Eleştirel Okuma Özyeterlik Algılarının Akademik Not Ortalamasına Göre İncelenmesi

Öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algılarının akademik not ortalamalarına göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için öncelikle verilerin dağılımı incelenmiştir. Kolmogorov Simirnov testi sonucunda normal dağılım olmadığı ($p < 0,05$) tespit edildiğinden parametrik olmayan testlerden Kruskal Wallis H Testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Öğretmen Adaylarının Akademik Not Ortalamalarına Göre Eleştirel Okuma Özyeterlik Algılarının İncelenmesine İlişkin Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

Not Ortalaması	N	Sıra Ortalaması	Sd	χ^2	p
Yüksek	184	216,18	2	9,454	0,009
Orta	138	191,84			
Düşük	75	170,02			

Kruskal Wallis H testi sonucuna göre öğretmen adaylarının akademik not ortalamaları ile eleştirel okuma özyeterlik algıları arasında yüksek not ortalamasına sahip öğrenciler ile düşük not ortalamasına sahip öğrenciler arasında yüksek not ortalamasına sahip öğrenciler lehine anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < 0,05$). Test sonucunda hesaplanan etki büyüklüğü ($\eta^2 = 0,02$) bu farkın düşük düzeyde olduğunu göstermektedir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırma sonucunda öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algılarının yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Farklı araştırmalarda da (Aşılıoğlu ve Yaman, 2017; Aybek ve Aslan, 2015; Çam Aktaş, 2016; Eskimen, 2018; Küçüköğlü, 2008; Özden, 2018; Topçuoğlu Ünal ve Sever, 2013) öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algılarının yüksek olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algılarının orta düzeyde olduğunu açıklayan (Akdan, 2016; Bağcı, 2019; Geçici ve Yemenici, 2021; Karabay, Kuşdemir Kayıran ve Işık, 2015), düşük düzeyde olduğunu açıklayan (Karasakaloğlu, Saracaloğlu ve Yılmaz Özelçi, 2012) çalışmalar da mevcuttur. Araştırma sonuçlarındaki bu farklılık örneklem farklılıklarından kaynaklanıyor olabilir.

Öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algıları cinsiyete göre değişmemektedir ($p > 0,05$). Alanyazındaki farklı araştırmalarda (Aybek ve Aslan, 2015; Çam Aktaş, 2016; Geçici

ve Yemenici, 2021; Özdemir, 2017; Topçuoğlu Ünal ve Sever, 2013) benzer sonuç elde edilmiştir. Ancak eleştirel okuma özyeterliğinin kadınlarda daha yüksek olduğunu tespit eden çalışmalar (Aşılıoğlu ve Yaman, 2017; Özmutlu vd., 2014) da mevcuttur. Özyeterlik algısında bireysel farklılıklar öne çıktığından dolayı her örneklem grubunda farklı sonuçlar elde edilmesi mümkündür. Öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algıları yaşa göre değişmemektedir ($p>0,05$). Alanyazındaki farklı araştırmalarda (Çam Aktaş, 2016) benzer sonuç elde edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algıları öğrenim gördükleri bölüme göre değişmektedir. Özel eğitim ile matematik eğitimi bölümleri arasında özel eğitim lehine anlamlı farklılık bulunmuştur. Aybek ve Aslan (2015) Sosyal Bilgiler ve Türkçe Öğretmenliği gibi sözel ağırlıklı bölümlerde öğrenim gören öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algısının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Aşılıoğlu ve Yaman (2017) benzer şekilde öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterliklerinin öğrenim gördükleri bölüme göre farklılaştığını açıklayarak İmam Hatip meslek dersleri ve Felsefe Grubu öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algılarının daha yüksek olduğunu belirtmektedir.

Öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algıları öğrenim gördükleri sınıfa göre farklılaşmaktadır ($p<0,05$). 1. ve 3. Sınıflar ile 2. ve 3. Sınıflar arasında 3. Sınıflar lehine, 1. ve 2. Sınıflar arasında 2. Sınıflar lehine anlamlı farklılık bulunmuştur. Akdan (2016), Geçici ve Yemenici, 2021; Topçuoğlu Ünal ve Sever (2013) üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinin eleştirel okuma özyeterlik algıları daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. Eleştirel okuma becerisi pek çok zihinsel işlemi, belirli bir birikim seviyesini gerektiren ve zor gelişen bir beceridir. Bu nedenle öğrencilerin son sınıflarda eleştirel okuma özyeterlik algılarının yüksek olması beklenen bir sonuçtur. Ancak farklı araştırmalarda (Aybek ve Aslan, 2015; Özmutlu vd., 2014; Şahin, 2019) sınıf düzeyinin eleştirel okuma özyeterliğini etkilemediği de açıklanmıştır.

Öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algıları akademik not ortalamalarına göre farklılaşmaktadır. Yüksek not ortalamasına sahip öğrenciler ile düşük not ortalamasına sahip öğrenciler arasında yüksek not ortalamasına sahip öğrenciler lehine anlamlı bir fark bulunmuştur. Karabay, Kuşdemir Kayıran ve Işık (2015) öğretmen adaylarının özyeterlik algılarının akademik ortalamaları ile ilişkili olduğunu ifade ederken Geçici ve Yemenici (2021) Türkçe öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algılarının akademik not ortalamalarına göre farklılaşmadığını açıklamaktadır.

Araştırmanın sonuçlarından hareketle şu önerilerde bulunulabilir:

1. Öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algıları öğrenim gördükleri bölüme göre farklılaşabilmektedir. Bu nedenle bu alanlarda eksikliği olduğu tespit edilen bölüm öğrencilerine yönelik olarak destekleyici çalışmalar yapılabilir.

2. Öğretmen adaylarının eleştirel okuma özyeterlik algıları sınıf seviyesine göre artmaktadır. İlk sınıflarda eğitim alan öğretmen adaylarının özyeterlik algılarını geliştirmeye yönelik çalışmalar yapılabilir.

3. Öğretmen adaylarının akademik ortalamalarının yüksek olması ile eleştirel okuma özyeterlik algıları ilişkilidir. Öğretmen adaylarının akademik ortalamalarını yükseltmeye yönelik yapılacak çalışmalar eleştirel okuma özyeterlik algılarına da katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

AKDAN, O. (2016). Türkçe Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin Eleştirel Okuma Becerisine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.

AŞILIOĞLU, B. ve YAMAN, F. (2017). "Öğretmen Adaylarının Eleştirel Okumaya Yönelik Özyeterlik Algıları", Electronic Journal of Education Sciences, 6 (12): 171-179.

ATEŞ, S. (2013). "Eleştirel Okuma ve Bir Beceri Olarak Öğretimi", Turkish Journal of Education, 2 (3): 40-49.

AYBEK, B. ve ASLAN, S. (2015). "Öğretmen Adaylarının Eleştirel Okuma Özyeterlik Algılarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 4 (4): 1672-1683.

BAĞCI, H. (2019). "An Investigation of Turkish Language and Turkish Language and Literature Teacher Candidates' Critical Reading Self-efficacy (The Case of Mehmet Akif Ersoy University)", *Advances in Language and Literary Studies*, 10 (4): 14-20.

BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., ÇAKMAK, E. K., AKGÜN, Ö. E., KARADENİZ, Ş. ve DEMİREL, F. (2014). Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Pegem A Yayınları, Ankara.

ÇAM AKTAŞ, B. (2016). "Pedagojik Formasyon Programı Öğrencilerinin Eleştirel Okuma Özyeterlik Algısı Ve Yansıtıcı Düşünme Eğilimlerinin İncelenmesi", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 15 (59): 1186-1202. doi:10.17755/esosder.76856

ÇAPA AYDIN, Y., UZUNTİRYAKİ KONDAKÇI, E., TEMLİ, Y. ve TARKIN, A. (2013). "Özyeterlik Kaynakları Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlanması", İlköğretim Online, 12 (3): 749-758.

ÇİFCİ, M. ve KAPLAN, K. (2020). "Propaganda Özelinde Görsel Olanı Eleştirel Okumak", Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 9 (1): 316-335.

EPÇAÇAN, C. (2012). "Ortaokul Öğrencilerinin Eleştirel Okuma Becerileri İle Okumaya İlişkin Tutumları Arasındaki İlişki", Turkish Studies ,7 (4): 1711-1726,

ESKİMEN, A. D. (2018). "Analysis of Prospective Turkish Language and Literature Teachers' Self-efficacy Perceptions on Critical Reading", Universal Journal Of Educational Research, 6 (9): 1891-1899.

GEÇİCİ, F. ve YEMENİCİ, A. İ. (2021). "Determining Self-Efficacy Perceptions of Pre-Service Turkish Language Teachers Towards Critical Reading", International Journal of Progressive Education, 17 (6): 309-323. doi: <https://doi.org/10.29329/ijpe.2021.382.21>

GÜNEŞ, F. (2007) Türkçe Öğretimi ve Zihinsel Yapılandırma, Nobel Yayınları, Ankara.

HANÇERLİOĞLU, O. (2016) Felsefe Sözlüğü. Remzi Kitabevi, İstanbul.

KARABAY, A. (2013). "Eleştirel Okuma Öz Yeterlik Algı Ölçeğinin Geliştirilmesi". Turkish Studies, 8 (13): 1107-1122.

KARABAY, A., KUŞDEMİR KAYIRAN, B. ve IŞIK, D. (2015). "The Investigation of Pre-service Teachers' Perceptions About Critical Reading Self-efficacy", Eurasian Journal of Educational Research, 59: 227-246.

KARADENİZ, A. (2014). "Eleştirel Okuma Özyeterlilik Algısı Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması", Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3 (1): 113-140.

KARASAKALOĞLU, N., SARACALOĞLU, A. ve YILMAZ ÖZELÇİ, S. (2012). "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Eleştirel Okuma Öz-Yeterliliklerine İlişkin Algıları", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (19): 405-422.

KARATAY, H. (2011) Okuma Eğitimi Kuram ve Uygulama, Berikan Yayınevi, Ankara.

KÜÇÜKOĞLU, H. (2008). İngilizce Öğretmen Adaylarının Eleştirel Okumaya Yönelik Öz Yeterlilik Algıları Dicle Üniversitesi, Başkent Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi Örnekleri, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI. (2006) 2006 Türkçe Dersi Öğretim Programı, MEB, Ankara.

ÖZDEMİR, E. (2011) Eleştirel okuma, Bilgi Yayınları, İstanbul.

ÖZDEMİR, S. (2017). "Ortaokul Öğrencilerinin Eleştirel Okuma Özyeterlikleri", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 5 (7): 40-55.

ÖZDEN, M. (2018). "Lisans ve Ön Lisans Öğrencilerinin Eleştirel Okuma Algıları", Sosyal Bilimler Dergisi, 29: 303-313.

ÖZMUTLU, P., GÜRLER, I., KAYMAK, H. ve DEMİR, Ö. (2014). "Ortaokul Öğrencilerinin Eleştirel Okuma Becerilerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi", Electronic Turkish Studies, 9 (3): 1121-1133.

PAUL, R. ve ELDER, L. (2013). Kritik Düşünce-Yaşamımızın ve Öğrenmenizin Sorumluluğunu Üstlenmek İçin Araçlar, (Çev.) ASLAN, E. ve SART, G., Nobel Yayınları, Ankara.

ŞAHİN, G. (2019). Bibliyoterapiye Dayalı Okuma Programının Benlik Algısı ve Eleştirel Okuma Düzeyine Etkisi, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

TOPÇUOĞLU ÜNAL, F. ve SEVER, A. (2013). "Türkçe Öğretmeni Adaylarının Eleştirel Okumaya Yönelik Özyeterlik Algıları", Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi, 2 (6): 33-42.

ÜLPER, H., YAYLI, D. ve KARAKAYA, İ. (2013). "Okur Özyeterlik Ölçeğinin Geliştirilmesi", Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi- KEFAD, 14 (1): 85-100.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-2887-9219

Aşığın Vefa Beklentisi: Hasta Halinin Sorulması

Arş. Gör. Dilber Yıldız¹

¹*Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı*

Özet

Divan şiiri âşık, mâşuk ve ağıâr çevresinde gelişen bir aşk üçgeninden beslenmektedir. Âşık daima acı çeken, dertli, hasta bir kişi konumundadır. Mâşuk (sevgili) ise cefasının sınırı olmayan, âşiğa daima eziyet eden biridir. Âşık ne kadar eza ve cefa görürse görsün sevgilisine olan aşkında herhangi bir değişiklik olmaz. Aksine sevgilinin bu tepkileri ona bir lütuf olarak görünür. Ama bazen de sevgiliye sitem etmekten geri kalmaz. Sitemlerinin başında, sevgilinin âşığın durumunu görmesine rağmen halini bir kez olsun sormaması gelir. Aşıkına karşılık bulmasa da fark edilmek isteyen âşık için hasta halinin sorulması bir vefa beklentisi olarak düşünülebilir. Çünkü halinin sorulması âşığın derdine en büyük deva, hastalığına en güzel şifadır. Divan şiirinde birçok şair âşığın bu beklentisini farklı hayaller etrafında dile getirmiştir. Divanlarda bu konu ile ilgili taramalar yapılmış, örnek olarak seçilen beyitlerle âşığın sevgili tarafından hasta halinin sorulması/sorulmaması durumu, bu durumun şair üzerinde bıraktığı etki ve şairin nasıl bir beklenti içinde bunu dile getirdiği açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Divan Şiiri, Gazel, Âşık, Sevgili

Lover's Expectation of Fidelity: Asking About the Sick

Abstract

Divan poetry is nourished by a love triangle that develops around the lover, the beloved and the aghyar. The lover is always in a position of a suffering, troubled and he is a sick person. On the other hand, the beloved is someone whose suffering has no limits and who always torments the lover. No matter how much persecution and suffering the lover suffers, there will be no change in his love for his beloved. On the contrary, these reactions of the beloved appear as blessings to him. But sometimes, he does not hesitate to reproach his beloved. At the beginning of their reproach, the beloved does not even ask about the condition of the lover, even though she witnesses it. For the lover who wants to be noticed even if his love is not reciprocated, asking

about his illness can be considered as an expectation of fidelity. Because asking about his condition is the greatest cure for the lover's problem and the best cure for his illness. In Divan poetry, there has been lots of analysis on this issue. The issue of asking about the lovers situation, the effect of this situation on the poet and how the poet expresses this expectation have been tried to analyze.

Keywords: Divan Poem, Gazel, Lover, Beloved

Divan şiirinin başkahramanı sevgilidir. Güzel, sultan, nazenin, peri ve melek gibi özelliklerinin yanı sıra asıl acı ve ıstırap verici olmasıyla ünlüdür. Âşığa yüz vermez, daima cevri ü cefâlar eder. Âşğın ağlayıp inlemesine karşı taş kalplidir (Pala, 2004: 401-402). Âşık ise bu cevri ü cefalardan şikâyetçi değildir. Bu yolda ne kadar cefa çekerse çeksün aşkıdan asla vaz geçmez. Aksine sevgiliden gelen eziyetler âşğın gözünde fark edildiğinin delilidir. Onun için bütün eziyetleri memnuniyetle karşılar. Sevgiliye çoğu zaman kendisine daha fazla cevri etmesi, hatta öldürmesi yolunda tavsiyelerde bulunur. Âşğın kaderi nasıl sürekli acıya talip olmaksâ sevgilinin de işi âşıklara sınırsız eziyetler etmektir. Âşık, böylesine merhametsiz bir sevgilinin kendisine karşılık vermesini elbette beklemez. Sevgiliden vefa ummak boşunadır. Aslında âşık da bunun farkındadır. Fakat sevgilinin vefasızlığı ne kadar ünlü olursa olsun âşğın bazen bir vefa beklentisi içine girdiği görülür. Bu beklentisini dile getirmekten de çekinmez. Hatta daha da ileri gidip çeşitli sitemlerde bulunur. Sitem ederken bile asla aşkına karşılık bulmak gibi büyük bir beklenti içinde değildir. Sevgilinin, aşkıdan hasta olan âşğı görüp bir hal hatır sorması ona yetecektir.

Süheylî, hasta âşğın sevgiliden hal hatır sorması yönündeki beklentisini şu beyitle dile getirmektedir:

Hiç sormazsın Süheylî hastenün ahvâlini

Künc-i mihnetde dil agız virmeyüp ebkem yatar

Süheylî G. 84/5

Âşğı/kendini mihnet köşesinde dil agız vermeden yatan bir hasta olarak tanımlayan Süheylî “Hastanın ahvalini hiç sormazsın?” diyerek vefasız sevgiliye sitemini belirtir. Âşık yıllarca hasta yatsa da sevgili vefâ gösterip merhamet etmez. Sehi Bey, âşğın bir buse ile hatırının sorulmasını beklediğini şu beyitle dile getirir:

Hâtrum bir buse ile lebleri sormuş degül

Çapusunda olmuşam yıllarla cânân hastası

Sehi Bey G. 296/5

Bir diğeri beyitte âşğın uzun zamandır sevgilinin derdiyle hasta yattığını söyleyen Sehi Bey, bu zaman içinde sevgilinin hasta âşğın halini sormaya gelmediğinden şikâyet eder:

Çeşm-i bîmârun ucundan bu gönül haste yatur

Bunca demdür sora gelmez lebün ol sayruyu

Sehi Bey G. 295/3

Revânî ise çektiği cefalara karşı bir mükâfat olarak sevgilinin âşğın halini sormasını bekler. Çünkü âşğın yaptığı şey kolay değildir. Üstelik cefalar biner biner gelmektedir. Âşık bunca tahammülüne karşı çok şey istemez. Sadece bir kez hatırının sorulmasını bekler. Şair “bir kere” ve “barî” diyerek isteğinin küçüklüğünü vurgular:

Senün bin bin cefâna sabr ider dil

Anun bir kerre bâri hâtrın sor

Bu talep genellikle gerçekleşmez. Çünkü sevgili taş kalplidir. Âşığın durumu ne kadar kötü olursa olsun sevgilinin kalbini yumuşatmaya yetmez. Osman Nevres, âşığın mum gibi erise, yansa, ağlasa da o taş kalpli sevgilinin bir kere olsun halini sormamasından yakınır:

Mânend-i şem' bin erisem yansam ağlasam

Bir kerre hâl-i zârımı sormaz o kalbi taş

Osman Nevres G. 117/3

Benzer şekilde Sehi Bey, âşığın çektiği eziyetler sonucu zayıf ve güçsüz düştüğünü, hasta yatağında ney gibi inlediğini belirtir. Bunlara karşılık sevgili yine de insafa gelmez, bir kere olsun onun halini sormaz:

Ben bendeyi şâhum n'ola bir kez sora gelsen

Dil mihnet-i hecr ile za'îf oldu be-gâyet

Sehi Bey G. 19/6

Sormaz şikeste hâtırını yâr bir nefes

Ney gibi derd ile Sehî nâlân olup gider

Sehi Bey G. 67/6

Âşığın hasta olarak anıldığı yerde sevgili “tabib” şeklinde düşünülür. Âşığın derdinin tek çaresi sevgilinin elindedir. Başka hiç bir ilaç bu hastalığa derman olamaz. Ahmedî tabib olarak gördüğü sevgiliden aşkının oduna düşen âşığın halini sormasını istemektedir. Ona göre derdinin en iyi çaresi halinin hatırının sorulmasıdır:

Aşkınun odına düşdüm hâlümü sor ey habib

Derd-mendem derdüme tîmâr eyle ey tabib

Ahmedî G. 63/1

Bir başka beyitte Sehi Bey, “Ey tabib-i cân!” diye seslendiği sevgilisine önce kendi durumunu izhar ettikten sonra bir kere hatırını sorması yönünde talebini dile getirir:

Künc-i mihnetde gam-ı hecr ile oldum dil-şikest

Ey tabib-i cân gelüp bir hâtrum sorsan n'ola

Sehi Bey G. 256/4

Âşığın ayrılık derdi ile hasta olduğunu söyleyen Nazmî de sevgiliyi “can tabibi” şeklinde tanımlar. Ardından “Hasta âşığın halini sorsan ne olur? diyerek vefâ beklentisini ifade eder. Üstelik âşığın hasta olmasının sebebi de sevgilinin ayrılığı iken onun böyle merhametsiz oluşu üzerine sitemkâr bir tavır sergilemektedir. Sevgilinin vefasızlık edip âşığın halini sormaması beklenen bir durumdur. Bu nedenle şair, ıyâdetin (hasta ziyaretinin) dinen farz olduğunu hatırlatarak bu isteğine geçerli bir sebep bulma peşindedir:

Hicründe haste Nazmî hâlini nola sorsan

Olmuş-durur 'ıyâdet iy cân tabibi çün farz

Edirneli Nazmî G. 3052/5

Örneklerde görüldüğü gibi hasta âşık için sevgili bir tabiptir. Ancak hasta âşığın tabib olan sevgiliden isteği derdine çare bulması değildir. O, yalnızca sevgilinin halini hatırını sormasını bekler. Fakat âşık ölse de sevgilinin umurunda olmaz. Çünkü o, aşk ilinin sultanıdır. Dolayısıyla

etrafında birçok âşığı vardır. Âşığın hastalığının ilerlediğini ve sonunda öldüğünü ancak sevgilinin bir kere olsun onu görmeye gelmediğini Süheylî şu şekilde ifade eder:

*Öldi gitdi hecr ile âhir Süheylî haste-hâl
Görmege ol hasteni bir kerre iy cân gelmedün*

Süheylî G. 186/5

Sevgiliden gelen eziyetler sonucu hasta âşık, hali hatırı sorulmadan ölür gider. Âşığın bu vefa beklentisi de genellikle boşa çıkar. Edirneli Nazmî ise bu beklentinin olumlu sonuçlanması ihtimali üzerinde durur. Ona göre sevgilinin âşığın halini sorması ölmüş âşığa bile can bağışlayacaktır:

*Cân bağışlardı bu ben dil-mürdeye dildâr eger
Nazmiyâ hâlün ne diyü sorsa hâlüm Nazmiyâ*

Edirneli Nazmi G. 222/6

Şüphesiz sevgilinin hal hatır sorması âşığın derdine çare olacaktır. Ancak sevgilinin merhamet edip bu beklentiye karşılacağı görülmüş değildir. Âşığın durumu ne kadar kötü olursa olsun sevgili insaf edip onun halini dahi sormaz. Ahmedî sevgiliden vefa beklentisiyle can veren âşığın durumu karşısında adeta “Uğrunda can vermemin senin için hiçbir anlamı yok mudur?” diyerek sitem eder:

*Aşkunda oda yandım u hâlümü sormadun
Cân virdüğüm yolunda senün pes hebâ mıdur*

Ahmedî G. 183/3

Karamanlı Aynî ise sevgilinin salına salına halini sormaya geldiğini hayal eder. O zaman ölmeyi bile göze alan şair “dem” kelimesinin “kan ve zaman” anlamları üzerinden kelime oyunu yapmaktadır. Sevgili âşığın halini sormaya geldiği zaman âşık kanının dökülmesini vücudunda akmasına tercih eder:

*Salını hâlümü ger sormağa bir dem gelesin
Ol demi tende revândan dahı yigrek severem*

Karamanlı Aynî G. 336/4

Âşık, sevgilinin halini sormaya gelmesini istese de böyle büyük bir sevinci kaldıracak gücü yoktur. Karamanlı Aynî, sevgili âşığın hasta halini sormaya gelse âşığın canının onun karşısına çıkıp sevgiliyi merhabalayacağını söyler:

*Bu hasta gönlümü ger sora gelsen
Çıkup cân karşı diye merhabâlar*

Karamanlı Aynî G. 168/5

Bu sitemlerine rağmen âşık, sevgilinin tüm eziyetlerini hoş gördüğü gibi hatırını sormamasını da hoş görmektedir. Celili sevgilisinin hasta halini sormasını ister. Fakat sormasa da geçerli bir sebebi olduğunu düşünür. Ve bunu sevgilinin mezhebinde hasta hali sormak olmadığı için yapmadığına bağlar:

*Hâlünü sormazsa yâr ey hasta-dil olma melûl
Kim güzeller mezhebinde pürsiş-i bîmâr yok*

Celili G. 196/6

Sehi Bey de benzer şekilde sevgilinin firakıyla âşığın durumunun çok kötü olduğunu belirtir. Âşık yine de sevgiliye güvenmez. “Canı sağ olsun.” diyerek bu durumu kabullenir:

Firâğandan çatı dil-haste oldum sormaga hâlüm

Benüm her derde dermânüm güle gelmezse sağ olsun

Sehi Bey G. 187/4

Sonuç:

Divan şiirinde âşık, genellikle sevgiliden gelen eziyetleri lütuf olarak görüp tahammül gösterir. Sevgilinin bütün cevr ü cefasına taliptir. Asla bu durumdan şikâyetçi olmaz. Ancak kimi zaman da alışılmışın dışına çıkarak sevgiliden vefa beklediği görülür. Beklediğini bulamayınca bazen de sitem eder. Çalışmamızda âşığın bu vefa beklentisi üzerinde durulmuştur. Örnek beyitlere bakıldığında bu beklentinin hep boşa çıktığı görülür. Aslında çoğu zaman âşık da isterken bunun gerçekleşmeyeceğini bilir. Beklentisini ümitsiz bir tavır içinde dile getirir. Buna rağmen söylemekten de geri durmaz. Hasta halinin sorulmasını beklemesi de bu vefa talebinin bir örneğidir. Âşığın hastalığının çaresi sevgiliye vuslattır. Buna da imkân yoktur. Hasta âşık en azından sevgiliden hal hatır sorarak bir vefa göstermesini umut eder. Ancak sevgilinin tavırlarında herhangi bir değişiklik olmaması üzerine durumu kabullenerek yeniden sabretme yolunu seçer.

KAYNAKÇA:

- ADOĞAN, Y. (2021). Ahmedi Divanı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 12. 12.2021)
- AVŞAR, Z. (2017). Revani Divanı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 12. 12.2021)
- HARMANCI, M. E. (2017). Süheyli Divanı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55750,suheyli-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 12. 12.2021)
- KAYA, B. A. (2020). Osman Nevres Divanı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-273352/osman-nevres-divani.html> (Erişim Tarihi: 12. 12.2021)
- KAZAN NAS, Ş. (2018). Celili Divanı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59375,celili-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 12. 12.2021)
- MERMER, A. (2020). Kramanlı Ayni Divanı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78478,karamanli-ayni-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 12. 12.2021)
- PALA, İ. (2004). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. Kapı Yayınları, İstanbul.
- ÜST, S. (2018). Edirneli Nazmi Divanı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57766,edirneli-nazmi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 12. 12.2021)
- YEKBAŞ, H. (2020). Sehi Bey Divanı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/76504,sehi-bey-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 12. 12.2021)

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-1082-6856

Anayasalarımızda Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hakimlik Teminatı

Dr. Fatih Özkul¹

*¹Hâkim, Gaziantep Bölge Adliye Mahkemesi,
fatih4567@hotmail.com.*

Özet

Mahkemeler, demokratik ve sosyal bir hukuk devletinde bireyin hak ve özgürlüklerinin koruyucusu ve teminatıdır. Bu görevlerini yerine getirebilmeleri için hakim ve savcılarının bağımsızlığının ve tarafsızlığının sağlanması zorunludur. Zaten bağımsızlık ve tarafsızlık yargı organları açısından bir madalyonun iki yüzü gibidir. Yargı organının etkin bir şekilde işlemesi, adaletin hızla, hakkaniyete uygun ve tarafsız bir şekilde tecelli edebilmesi için, yargı erkine olduğu kadar yasama ve yürütme organlarına da önemli görev ve sorumluluk düşmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında liberal demokratik tarihi gelişim süreci içerisinde, yargı organlarının bağımsızlığını ve tarafsızlığını sağlayabilmek yolunda önemli adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda devletler, bağımsız ve tarafsız bir yargı organı oluşturabilmek için Anayasalarında çeşitli kurumlara yer vermiştir. Bu bildiride uygun görülmesi halinde 1876 Anayasası'ndan başlayarak Anayasalarımızda yer bulan hakimler ve savcılar rejimi ile ilgili düzenlemeleri, yapılan değişiklikleri (özellikle 1982 Anayasası'nda) dinleyiciye sunmak ve Ülkemiz açısından bir değerlendirmede bulunmak istiyoruz. Takdirlerine saygılarımla sunarım.

Anahtar Kelimeler: Hakimlik ve Savcılık Teminatı, Yargının Bağımsızlığı, Yargının Tarafsızlığı

The Independence of The Courts And The Guarantee Of Judgeship in Our Constitutions

Abstract

Rule of law requires judiciary be independent than other state powers. This phenomenon has become an important element democratic states. Another important concept as well as independency of judiciary is impartiality of judiciary. The idea of judicial independence and impartiality is widely accepted among all countries in the world. In this article, firstly the meaning

of judicial independence and impartiality is defined, and then the relationship of these concepts between the separation of powers and the rule of law is examined. Following part of the article, judicial independence and impartiality, difficulties encountered in practice of these principles starting from the Constitution of 1876 up today is studied. The Constitution of 1876 sets forth very important regulations about independence and impartiality topics contrary to the Constitution of 1921. Regulations related to these topics in 1924 Constitution were both inadequate and unapplied. During the 1961 Constitution, judicial independence has been highly achieved, but the Constitution of the first version of 1982 had been taken step back again. With the constitutional amendments made in 2010 and 2017, important positive arrangements were made in the field of judiciary in Turkey, but it is seen that there are problems in ensuring independence and impartiality in practice.

Keywords: Independence of the judiciary, impartiality of the judiciary

GİRİŞ

Çoğulcu demokrasilerin vazgeçilmez iki temel ilkesi kuvvetler ayrılığı ve hukuk devleti ilkeleridir. Hukuk devletinin en önemli unsurlarından birisi olan yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı, modern demokrasiye sahip tüm dünya ülkelerinde kabul görmekte, hatta siyasal, kültürel ve ekonomik gelişmişlik düzeyini belirlemede bir ölçüt olarak kullanılmaktadır (Ergül, 2007: 219). Gerçekten de, temel hak ve özgürlüklerin güvencesi olan, yürütme ve yasama organlarının işlemlerini denetleyen, vatandaşlarının hukuki ihtilaflarına çözüm bulan yargı organları, yasama ve yürütme organları karşısında bağımsızlığa sahip olmadıkları veya tarafsızlıklarını koruyamadıkları takdirde, yargısal denetimi benimsemenin bir anlamı kalmayacak, siyasal iktidarın sınırlarını çizen kuvvetler ayrılığı ile hukuk devleti ilkelerinden de söz edilemeyecektir (Özbudun, 2010: 130). Yargı organının, demokratik ve sosyal bir hukuk devletinde bireysel hak ve özgürlükleri, toplumun temel değerlerini, uzlaşma noktalarını koruma ve güvencesi olma fonksiyonunu üstlenmesinden dolayı, hâkimlerin bu görevlerini yapabilmeleri için, yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığının sağlanması karşımıza bir zorunluluk olarak çıkmaktadır. Yargı bağımsızlığı en genel tanımıyla hiçbir devlet organının, makamın, kişinin ya da kurumun, yargı yetkisinin kullanılması nedeniyle mahkemelere ve orada görevli hâkimlere etki edememesi, müdahalede bulunamaması anlamına gelir (Atar, 2007: 95). Yargı bağımsızlığı kadar önemli olan bir başka ilke de yargının tarafsızlığıdır (Günday, 2004: 46).

Konuyu Ülkemiz açısından değerlendirdiğimizde, 1921 Anayasası hariç tüm Anayasalarımızda yargı bağımsızlığına ilişkin hükümlerin bulunduğunu görmekteyiz. 1876 ve 1924 Anayasaları, yargı bağımsızlığına ilişkin düzenlemeleri bünyesinde barındırmaktadır. Yine 1961 Anayasası, özellikle 1971 değişikliği öncesinde, yargının siyasallaşmasını önlemek, bağımsızlığını ve tarafsızlığını bütün güvenceleri ile gerçekleştirebilmek amacıyla kapsamlı hükümler getirmiştir. Keza 1982 Anayasası da, bağımsızlık konusunu ele almıştır. 1982 Anayasası ilk halinde güçlü bir yürütme organı öngörmüş ve bu kabul Anayasa'nın yargı organı ile ilgili düzenlemelerine de yansımıştır. 1982 Anayasası, yürürlüğe girdiğinden itibaren önemli değişiklikler geçirmiştir. Bu kapsamda, 2010 ve 2017 yılında yapılan değişiklikler yargı organını da etkilemiştir.

1. KUVVETLER AYRILIĞI ve HUKUK DEVLETİ İLKELERİ

Demokratik rejimlerde bağımsız ve tarafsız bir yargı organı, temel hak ve özgürlüklerin korunmasındaki en büyük güvencedir (Gözübüyük, 1988: 15). Yargının bu işlevini daha iyi ifade edebilmesi için yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığının, anayasa hukukunun en temel iki ilkesiyle yani, "hukuk devleti" ve "kuvvetler ayrılığı" ilkeleriyle ilişkilendirilmesi gerekir.

1.1. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi

18. Yüzyılın sonlarında ortaya çıkan anayasacılık akımına göre, anayasaların gerçek fonksiyonları devlet iktidarlarını sınırlamaktır. Devlet iktidarını etkin bir şekilde sınırlamayan metnin adı

anayasa olsa bile, fonksiyonel anlamda bu bir anayasa olamayacaktır (Tunaya, 1982: 152-153). Devlet iktidarının etkin biçimde sınırlandırılabilmenin yolu ise kuvvetler ayrılığından, yani iktidarın, devletin çeşitli organları arasında bölüşülüp paylaşılmasından geçer.

1.2. Hukuk Devleti İlkesi

Hukuk devleti, vatandaşların hukuki güvenlik içinde buldukları, devletin eylem ve işlemlerinde hukuk kurallarıyla bağlı olduğu bir sistemi ifade etmektedir (Soysal, 2011: 239). Çağdaş demokratik uygarlığın ve gelişmişliğin en önemli göstergelerinden sayılan hukuk devleti ilkesi var olabilmek için belli şartlara ihtiyaç duymaktadır. Bu şartlar en genel anlamda şu şekildedir: Öncelikle iktidar anayasayla sınırlandırılmış, temel hak ve hürriyetler güvence altına alınmış, yasama organından çıkan yasalar ile yürütme organı işlemlerinin yargısal denetiminin sağlanmış olması gereklidir (Tunç, 2018: 347).

2.YARGININ BAĞIMSIZLIĞI VE TARAFSIZLIĞI KAVRAMLARI

2.1. Yargının Bağımsızlığı

Yargı bağımsızlığı, en genel anlamıyla, hâkimlerin kararlarını verirken özgür olmalarını, hiçbir olumsuz baskı ve etki altında kalmadan mesleki faaliyetlerini yerine getirebilmelerini ifade etmektedir (Erdoğan, 2004: 15). Modern demokrasilerin geldiği aşamada yargının bağımsızlığı, demokratik rejimlerin en temel unsurlarından birisi olarak karşımıza çıkmakta ve çeşitli yasal düzenlemelere konu olmaktadır. Yargı bağımsızlığının dış ve iç bağımsızlık olmak üzere iki boyutu vardır.

Dış bağımsızlık, hâkimin önündeki somut uyuşmazlıkla ilgili yargılama sürecinde, hüküm aşamasında diğer devlet organlarından, yani yasama ve yürütme erklerinden gelebilecek olan herhangi bir baskıya, etkiye maruz kalmadan karar verebilmesi anlamına gelir. Buna ek olarak yargı organı, yargının dışında yer alan siyasal partiler, sivil toplum kuruluşları, kamuoyu ile kitle iletişim araçları (özellikle medya), davanın tarafları, davadan menfaati olanlar gibi kişi ve kurumlardan gelebilecek olumsuz etkilere karşı da korunmalıdır. İç bağımsızlıkta ise olumsuz etki ve baskıların yargı dışı kurumlardan değil, bizzat hâkimlerin meslektaşlarından, üst düzeyde görev alan yüksek hâkimler gibi yargı hiyerarşisi içerisinde yer alan kişi veya mahkemelerden gelmesi söz konusudur. Hâkimler yargı teşkilatı içerisinde yer alan kişi ve mahkemelerden emir ve talimat almamalı, telkin yoluyla onlardan etkilenmemelidirler.

2.2.Yargının Tarafsızlığı

Hâkim, adli veya idari uyuşmazlığa konu olan somut davada karar veren durumundadır; kararını verirken de ilgili kuralları yorumlar ve uygulanacak kanun maddesini tespit eder. İşte hâkimin bu faaliyeti sırasında, davayı adil bir biçimde çözebilmesi, tarafların ve hukuk sisteminin kabul edebileceği bir sonuca ulaşabilmesi için, herhangi bir etkiye maruz kalmaması, bilgi ve tecrübesiyle, bunların yetmediği durumlarda akla dayanan vicdani kanaatine göre, hukuk kuralları çerçevesinde bir karar vermesi gerekmektedir.

3.1876 ve 1921 ANAYASALARINDA BAĞIMSIZLIK VE TARAFSIZLIK

3.1. 1876 Anayasasında

1876 Anayasası yargıyı bir kuvvet olarak nitelendirmemiş olsa da, yargı bağımsızlığına ilişkin ilkelere yer vermiştir (Eren, 2018: 94). Örneğin, 81. maddesinde yargıçların görevlerinden alınamayacakları, görevlerinden çekilmelerinin kabul edilebileceği, yükselmelerinin, mesleklerinin, görev yerlerinin değiştirilmesinin, emeklilikleri ve bir suçtan dolayı mahkûm olma nedeniyle görevden alınmalarının özel yasa hükümlerine bağlı olacağı, 82. maddesinde yargılamanın aleni olacağı, 85. maddesinde her davanın ait olacağı mahkemede görüleceği, kişiler ile hükümet arasındaki davaların bile genel mahkemelere tabi olacağı, 86. maddesinde mahkemelerin her türlü müdahalenin dışında oldukları, 88. maddesinde mahkemelerin sınıflarının, görevlerinin, yetki dereceleri ve bölünmelerinin, yargıçların görevlendirilmelerinin

yasalara dayanacağı, 89. maddesinde olağanüstü mahkeme kurulma yasağı, 90. maddesinde ise hâkimlerin devletin maaşlı bir başka memuriyetini kabul edemeyecekleri hüküm altına alınmıştır.

3.2. 1921 Anayasasında

1921 Anayasası, yasama ve yürütme yetkisinin tek elde toplanmasını öngören, kuvvetler birliği ilkesi ile meclis hükümeti sistemini benimsemiştir (Özbudun, 1992: 5). Meclis hükümeti sisteminde esasen yargı organı da yasama organına bağımlıdır. Olağanüstü bir dönemde tatbik edilen 1921 Anayasası dönemindeki uygulamalara baktığımızda, yargı teşkilatının da kuvvetler birliğinin içinde, yani yasama organının etkisinde kaldığını görmekteyiz (Gözler, 2000: 52).

4. 1924 ve 1961 ANAYASALARINDA BAĞIMSIZLIK VE TARAFSIZLIK

4.1. 1924 Anayasasında

Yargı fonksiyonundan söz etmeyen 1921 Anayasasından sonra yürürlüğe giren ve kuvvetler birliği ilkesini kabul eden 1924 Anayasası, 4. maddesinde egemenliğin yalnızca Türk Milletinin tek ve gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından kullanılacağını belirttiikten sonra, 5. maddesinde yasama ve yürütme fonksiyonlarını TBMM’de toplamıştır. Aynı Anayasanın 8. maddesinde ise, hakk-ı kazâ’nın, Millet nâmına, usûlü ve kanun dairesinde müstakil mehâkim tarafından istimal olunacağına yönelik düzenlemeyle, yargı yetkisinin millet adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağı hüküm altına alınmıştır.

4.2. 1961 Anayasasında

1961 Anayasasında demokratik rejim bütün güvenceleriyle oluşturulmak istendiği için, iki meclisli parlamentoya ve Anayasa Mahkemesine sahip bir egemenlik anlayışı kabul edilmiş, erkler ayrılığı yumuşak olan parlamenter rejim öngörülmüştür. Anayasada erkler arasında ise öncelikle yargı güçlendirilmeye çalışılmıştır. 1961 Anayasasında 20 Eylül 1971’de 1488 sayılı Kanun ile yapılan, yargı bağımsızlığını da etkileyecek nitelikteki değişikliklerle ise, daha güçlü bir yürütme organına ulaşmak hedeflenmiş ve anılan yenilik bir anlamda 1982 Anayasası ile 1961 Anayasası arasında geçiş köprüsü oluşturmuştur.

4.2.1. 1971 Anayasa Değişikliği Öncesinde

1961 Anayasasının yargı alanında getirdiği en önemli yeniliklerden birisi, Hâkimlerin bağımsızlığını sağlamak üzere kurulan Yüksek Hâkimler Kuruludur. Yeni düzenleme ile hâkimlerin özlük işleri hakkında karar verme yetkisi yürütme organından alınarak, anayasal düzenleme ve buna istinaden çıkarılan 22.04.1962 tarihli 45 sayılı Kanunla kurulan Yüksek Hâkimler Kuruluna verilmektedir. Anayasanın 1971 değişikliği öncesindeki 143. maddesi uyarınca Yüksek Hâkimler Kurulu, on sekiz asıl ve beş yedek üyeden kuruludur. Bu üyelerden altısı Yargıtay genel kurulunca, altısı birince sınıfa ayrılmış hâkimlerce ve kendi aralarından gizli oyla seçilir. Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu, yüksek mahkemelerde hâkimlik etmiş veya bunlara üye olma şartlarını kazanmış kimseler arasından gizli oyla ve üye tamsayılarının salt çoğunluğu ile üçer üye seçerler. Bu usulle Yargıtay genel kurulunca iki, birinci sınıfa ayrılmış hâkimler ile Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu tarafından birer yedek üye seçilir. Yüksek Hâkimler Kurulu, üye tamsayısının salt çoğunluğu ile kendi içinden Başkanını seçer. Yüksek Hâkimler Kurulu üyelerinin görev süresi dört yıldır. Her iki yılda yarısının seçimi yenilenir. Hâkimlik görevinde iken seçilmiş olan üyeler ardı ardına ilk defa seçilemez. Yüksek Hâkimler Kurulu üyeleri, görevleri süresince başka bir iş ve görev alamazlar. Yüksek Hâkimler Kurulunun kuruluşu, çalışma usulleri, bölümleri ve bu bölümlerin görevleriyle toplantı ve karar yeter sayıları, Başkan ve üyelerinin aylık ve ödenekleri kanunla düzenlenir. Adalet Bakanı, Yüksek Hâkimler Kurulu toplantılarına katılabilir; oylamaya katılamaz. Devam eden 144. maddenin ilk haline göre de, hâkimlerin bütün özlük işleri hakkında karar verme yetkisi Yüksek Hâkimler Kurulundadır. Bir hâkimin, her ne sebeple olursa olsun, meslekten çıkarılması hakkındaki karar, genel kurulun salt çoğunluğuyla alınır. Adalet Bakanı, gerekli gördüğü hallerde, bir hâkim hakkında disiplin

kovuşturması açılması için Yüksek Hâkimler kuruluna başvurabilir. Bir mahkemenin veya bir kadronun kaldırılması veya bir mahkemenin yargı çevresinin değiştirilmesi, Yüksek Hâkimler Kurulunun uygun görmesine bağlıdır. Hâkimlerin denetimi, belli konular için Yüksek Hâkimler Kurulunca görevlendirilecek üst derecedeki hâkimler eliyle yapılır. Anılan hükümlerden, 1961 Anayasasının ilk halinde, yargı bağımsızlığı konusunun hâkimlerin seçtikleri bir Kurulla çözülmek istendiği, Kurulun oluşumunda yasama organına da yer verilerek demokratik meşruiyete daha uygun, çoğulcu bir düzenleme getirildiği, ayrıca birinci sınıfa ayrılmış hâkimlere de Kurula üye seçme hakkı tanınarak seçkinci bir anlayışın benimsenmediği anlaşılmaktadır. Yürütme organının hâkimlerin mesleğe kabul, terfi, tayin, görev yerlerinin değiştirilmesi, görevlerine son verilmesi ve diğer konulardaki yetkilerine son verilmiştir. Ayrıca hâkimlerin özlük işleri hakkında Kurulca alınan kararlar, bir öneri veya danışma niteliğinde olmayıp, hiçbir makam veya merciin onayına tabi olmadan sonuç doğuran icrası zorunlu kararlardandır.

4.2.2. 1971 Anayasa Değişikliği Sonrasında

20.09.1971 tarih ve 1488 sayılı Kanun ile Anayasanın 137. maddesi ile savcılık teşkilatında yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve Yüksek Savcılar Kurulu oluşturulmuştur.

5. 1982 ANAYASASINDA BAĞIMSIZLIK VE TARAFSIZLIK

1961 Anayasasından farklı olarak 1982 Anayasasının en temel özelliklerinden birisi, günün koşullarındaki genel eğilime uygun olarak, devlet yapısı içerisinde yürütme organını güçlendirmektir (Kuzu, 1990: 39).

5.1. 2010 Anayasa Değişikliği Öncesinde

Anayasanın 37. maddesi uyarınca hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz. Anayasada, 37. maddedeki hüküm ile olağanüstü mahkemelerin kurulması yasaklamakta, yasama organına hâkim bağımsızlığını ihlal etmeme görevi yüklenmektedir (Yurtcan, 2000: 202). Yine Anayasanın 38. maddesinin 1. fıkrasındaki kimsenin, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılmayacağı; kimseye suçu işlediği zaman kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır bir ceza verilemeyeceğine yönelik düzenlemeyle, ceza hukuku kurallarının geçmişe uygulanamayacağı kabul edilerek, yasama organının, suçun işlenmesinden sonra yeni bir düzenlemeyle daha ağır yaptırım uygulayabilme imkânı ortadan kaldırılmakta, suçun faili için hukuki teminat sağlanmakta, hâkimin ve yargının bir baskı aracı olarak kullanılması önlenmektedir.

Yargı yetkisinin kullanılması ile ilgili 138. maddedeki düzenleme uyarınca hâkimler, görevlerinde bağımsızdırlar; Anayasaya, kanuna ve hukuka uygun olarak vicdanî kanaatlerine göre hüküm verirler. Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hâkimlere emir ve talimat veremez; genelge gönderemez; tavsiye ve telkinde bulunamaz. Görülmekte olan bir dava hakkında Yasama Meclisinde yargı yetkisinin kullanılması ile ilgili soru sorulamaz, görüşme yapılamaz veya herhangi bir beyanda bulunulamaz. Yasama ve yürütme organları ile idare, mahkeme kararlarına uymak zorundadır; bu organlar ve idare, mahkeme kararlarını hiçbir suretle değiştiremez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez. Maddenin kaleme alınışını incelediğimizde, yargı yetkisinin mahkemelerce bağımsız şekilde kullanılabilmesi için ayrıntılı bir düzenlemeye gidildiğini, hâkimlerin görevlerinde bağımsız olduklarının, Anayasaya, yasaya ve hukuka uygun olarak vicdani kanaatlerine göre karar vereceklerinin belirtildiğini ve ilerleyen kısımda da maddeyi açıklayıcı hükümlere yer verildiğini görüyoruz. Madde uyarınca, yasama organı olan TBMM, kanun ve parlamento kararı ile veya siyasi denetim fonksiyonu aracılığıyla mahkeme ve hâkimlere yargı yetkisinin kullanılması ile ilgili olmak koşuluyla emir ve talimat veremez, genelge, tavsiye ve telkinde bulunamaz. Burada, görülmekte olan bir dava ile ilgili olarak yargı yetkisinin kullanılmasına müdahale niteliğinde

işlemler yasaklanmakta; hüküm ile yasama organının yargı yetkisinin kullanılmasına etki edebilmesi ve müdahalede bulunabilmesinin yolu kapatılmaktadır. Hâkimlerin yürütme organına karşı bağımsızlığının en önemli güvencesi hâkimlik teminatıdır. Hâkimlik teminatını sağlamaya yönelik olarak hüküm altına alınan 139. madde uyarınca ise hâkimler ve savcılar azlolunamaz, kendileri istemedikçe Anayasada gösterilen yaştan önce emekliye ayrılamaz; bir mahkemenin veya kadronun kaldırılması sebebiyle de olsa, aylık, ödenek ve diğer özlük haklarından yoksun kılınmaz. Meslekten çıkarılmayı gerektiren bir suçtan dolayı hüküm giymiş olanlar, görevini sağlık bakımından yerine getiremeyeceği kesin olarak anlaşılanlar veya meslekte kalmalarının uygun olmadığına karar verilenler hakkında kanundaki istisnalar saklıdır. Görüleceği üzere, düzenlemeyle, 1961 Anayasasından farklı olarak hâkimlik teminatına bir de savcılık teminatı eklenmiş, getirilen güvencelerle hâkim ve savcılarının, yasama ve yürütme organlarından gelebilecek muhtemel baskılardan etkilenmemeleri, görevlerini gereği gibi yerine getirilebilmeleri amaçlanmıştır. Anayasanın 140. maddesi uyarınca, Hâkimler ve savcılar adli ve idarî yargı hâkim ve savcıları olarak görev yaparlar. Bu görevler meslekten hâkim ve savcılar eliyle yürütülür. Hâkimler, mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlik teminatı esaslarına göre görev ifa ederler. Hâkim ve savcılarının nitelikleri, atanmaları, hakları ve ödevleri, aylık ve ödenekleri, meslekte ilerlemeleri, görevlerinin ve görev yerlerinin geçici veya sürekli olarak değiştirilmesi, haklarında disiplin kovuşturması açılması ve disiplin cezası verilmesi, görevleriyle ilgili veya görevleri sırasında işledikleri suçlarından dolayı soruşturma yapılması ve yargılanmalarına karar verilmesi, meslekten çıkarmayı gerektiren suçluluk veya yetersizlik halleri ve meslek içi eğitimleri ile diğer özlük işleri mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlik teminatı esaslarına göre kanunla düzenlenir. Hâkimler ve savcılar altmış beş yaşını bitirinceye kadar hizmet görürler; askerî hâkimlerin yaş haddi, yükselme ve emeklilikleri kanunda gösterilir. Hâkimler ve savcılar, kanunda belirtilenlerden başka, resmî ve özel hiçbir görev alamazlar. Hâkimler ve savcılar idarî görevleri yönünden Adalet Bakanlığına bağlıdırlar. Hâkim ve savcı olup da adalet hizmetindeki idarî görevlerde çalışanlar, hâkimler ve savcılar hakkındaki hükümlere tâbidirler. Bunlar, hâkimler ve savcılara ait esaslar dairesinde sınıflandırılır ve derecelendirilirler, hâkimlere ve savcılara tanınan her türlü haklardan yararlanırlar. Düzenlemeden de anlaşılacağı üzere, Anayasada hâkimlerin özlük işlerinin kanunla belirleneceği ile yetinilmemiş, ayrıca nelerin kanunla düzenleneceği ve bu düzenlemelerin “mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlik teminatı esaslarına göre” yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Hâkim ve savcılarının denetimini düzenleyen 144. maddeye göre, hâkim ve savcılarının görevlerini; kanun, tüzük, yönetmeliklere ve genelgelere (hâkimler için idari nitelikteki genelgelere) uygun olarak yapıp yapmadıklarını denetleme; görevlerinden dolayı veya görevleri sırasında suç işleyip işlemediklerini, hal ve eylemlerinin sıfat ve görevlerindeki icaplara uyup uymadığını araştırma ve gerektiğinde haklarında inceleme ve soruşturma, Adalet Bakanının izni ile adalet müfettişleri tarafından yapılır. Adalet Bakanı soruşturma ve inceleme işlemlerini, hakkında soruşturma ve inceleme yapılacak olandan daha kıdemli hâkim veya savcı eliyle yaptırabilir. 1961 Anayasasından farklı olarak, 1982 Anayasasıyla hâkim ve savcılarının denetim yetkisi birleştirilerek Adalet Bakanına verilmektedir.

1982 Anayasasının 159. maddesinde Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK) düzenlenmiştir. Hâkimlerin bağımsızlığını güvence altına alacak, yürütme organının yargı erki üzerindeki baskısına ortadan kaldırmaya yarayacak yollardan birisi de, özlük haklarının yürütme organı tarafından değil, bağımsız bir kurula bırakılmasıdır. 1982 Anayasası 1961 Anayasasından farklı olarak hâkimlerin özlük işlerini yürütecek özel kurulun savcılarını da kapsamaması nedeniyle, “Yüksek Hâkimler Kurulu” yerine “Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunu” öngörmüştür. 1982 Anayasasının 2010 değişikliği öncesinde, yargı bağımsızlığı yönünden büyük önem taşıyan 159. maddesi uyarınca, hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlik teminatı esaslarına göre kurulur ve görev yapar. Kurulun Başkanı, Adalet Bakanıdır. Adalet Bakanlığı Müsteşarı Kurulun tabii üyesidir. Kurulun üç asıl ve üç yedek üyesi Yargıtay Genel Kurulunun, iki asıl ve iki yedek üyesi Danıştay Genel Kurulunun kendi üyeleri arasından, her üyelik için gösterecekleri üçer aday içinden Cumhurbaşkanınca, dört yıl için seçilir. Süresi biten üyeler yeniden seçilebilirler. Kurul, seçimle gelen asıl üyeleri arasından bir başkanvekili seçer.

Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu; adlî ve idarî yargı hâkim ve savcılarının mesleğe kabul etme, atama ve nakletme, geçici yetki verme, yükselme ve birinci sınıfa ayırma, kadro dağıtma, meslekte kalmaları uygun görülmeyenler hakkında karar verme, disiplin cezalarını verme, görevden uzaklaştırma işlemlerini yapar. Adalet Bakanlığının, bir mahkemenin veya bir hâkimin yargı çevresinin değiştirilmesi konusundaki tekliflerini karara bağlar. Ayrıca Anayasa ve kanunlarla verilen diğer görevleri yerine getirir. Kurul kararlarına karşı yargı mercilerine başvurulamaz. Kurulun görevlerini yerine getirmesi, seçim ve çalışma usulleriyle itirazların Kurul bünyesinde incelenmesi esasları kanunla düzenlenir. Adalet Bakanlığının merkez kuruluşunda geçici veya sürekli olarak çalıştırılacak hâkim ve savcılarının muvafakatlerini alarak atama yetkisi Adalet Bakanı aittir. Adalet Bakanı Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun ilk toplantısında onaya sunulmak üzere, gecikmesinde sakınca bulunan hallerde hizmetin aksamaması için hâkim ve savcılarını geçici yetki ile görevlendirebilir.

1982 Anayasasının 159. maddesindeki düzenlemenin, yargı bağımsızlığı ile bağdaşmadığı ileri sürülmüş ve bu doğrultuda da eleştirilerek yeni öneriler getirilmiştir. İlk olarak kurulun oluşum şekli incelendiğinde, Adalet Bakanı ve Müsteşarının Kurulun doğal üyesi haline getirildiklerini, Yargıtay ve Danıştay Genel Kurulunun belirlediği asıl ve yedek üyelerin ise yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı tarafından seçildiklerini görmekteyiz. Ayrıca Kurul, sadece hâkimlerin değil, savcılarının da özlük işlerini düzenlemede yetkili kılınmıştır. Düzenlemeyle, HSYK kararları tümüyle yargı denetiminin dışında tutulmuştur. Temsil kabiliyeti oldukça daraltılıp, yedi üyeli hale getirilen HSYK'nın Adalet Bakanı başkanı, Müsteşarı ise doğal üyesidir. Kurulun üç asıl ve üç üyesi Yargıtay, iki asıl ve iki yedek üyesi ise Danıştay üyeleri arasından seçilmektedir. Kurulun kendisine ait bir sekreteryasının, binasının bulunmaması, personel ve bütçesinin Adalet Bakanlığına bağlı olması, Bakanın HSYK'ya başkanlık etmesi, Bakanlık Müsteşarının da Kurulun doğal üyesi olması olumsuz görülerek, bu sayede yürütmenin yargı organları üzerinde baskı kurma imkânına sahip olduğu ileri sürülmüştür. Hâkimlerin ve savcılarının bağımsızlıkları ile tarafsızlıklarının sağlanması açısından, hâkimlerin idari denetimlerinin hangi usullerle yapıldığı da büyük önem arz etmektedir. 2010 değişikliği öncesinde konuyla ilgili 1982 Anayasasının 144. maddesi uyarınca, hâkim ve savcılarının görevlerini; kanun, tüzük, yönetmeliklere ve genelgelere (Hâkimler için idarî nitelikteki genelgeler) uygun olarak yapıp yapmadıklarını denetleme; görevlerinden dolayı veya görevleri sırasında suç işleyip işlemediklerini, hal ve eylemlerinin sıfat ve görevleri icaplarına uyup uymadığını araştırma ve gerektiğinde haklarında inceleme ve soruşturma, Adalet Bakanlığının izni ile adalet müfettişleri tarafından yapılır. Adalet Bakanı soruşturma ve inceleme işlemlerini, hakkında soruşturma ve inceleme yapılacak olandan daha kıdemli hâkim veya savcı eliyle de yaptırabilir.

5.2. 2010 ve 2017 Anayasa Değişikliği Sonrasında

2010 yılında 07.05.2010 tarih ve 5982 sayılı Kanun ile gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ile Ülkemizde yargı alanında önemli yenilikler gerçekleştirilmiştir. Öncelikle Adalet hizmetlerinin denetimi başlıklı 144. madde uyarınca, adalet hizmetleri ile savcılarının idarî görevleri yönünden Adalet Bakanlığınca denetiminin, adalet müfettişleri ile hâkim ve savcı mesleğinden olan iç denetçiler; araştırma, inceleme ve soruşturma işlemlerinin ise adalet müfettişleri eliyle yapılacağı kabul edilmiştir. Buna ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenecektir. Bu değişiklik ile teftiş sistemi ikiye ayrılmaktadır. Adalet Bakanlığına bağlı adalet personeli için Bakanlığın teftiş yetkisi devam etmekte iken, aşağıda 159. maddede de görüleceği üzere, hâkim ve savcılar için inceleme ve soruşturma işlemleri, ilgili dairenin teklifi ve HSYK başkanının onayıyla Kurul müfettişlerince yapılacaktır. Dolayısıyla, eski düzenlemeden farklı olarak, yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı güçlendirilmekte, teftiş ile ilgili yetkilerin büyük çoğunluğu Bakanlık tarafından alınarak HSYK'ya verilmektedir. Adalet müfettişleri ve iç denetçiler, yargısal faaliyet dışında kalan icra, noter, cezaevi gibi adalet personelinin denetlerini, Kurul müfettişleri hâkim ve savcılarını denetlemektedir. Ayrıca yeni düzenlemeyle disiplin ile ilgili işlemlere karşı önceki örneklerine oranla daha etkili bir itiraz sisteminin de getirilmiş olduğu söylenebilir. Kurul artık daireler şeklinde yapılandırıldı için, özellikle soruşturma izinleri bakımından teklif ve karar yetkilerinin tek elde toplanmasının

sakıncaları kısmen ortadan kalkmaktadır. Yeni sistemde hâkim ve savcılar hakkında soruşturma izni verilmesini talep eden daire ile bu konuda karar verecek olan daire farklı olmakta ve işleme karşı itiraz edilmesi halinde kararı, Genel Kurul vermektedir.

2010 Anayasa değişikliği ile uluslararası standartlarla uyum içerisinde olan bir HSYK oluşturulmaya çalışılmıştır. Düzenlemeye göre Adalet Bakanı yine Kurulun başkanı olarak kalmış, Bakanlık Müsteşarının tabii üyeliğinde de herhangi bir değişiklik olmamıştır. Ancak, Bakan ile Müsteşarının Kuruldaki konumlarında Anayasa değişikliği öncesi döneme göre nispeten bir zayıflama olduğu söylenebilir. Kurulun üç daire halinde görev yapması benimsenerek, dairelerin çalışmalarına Adalet Bakanının katılmaması esas kabul edilmiştir. Adalet Bakanı sadece, HSYK genel kuruluna katılarak ol kullanabilecektir. Hâkim ve savcıların özlük işlerinin görüşüleceği dairelerin çalışmalarına Adalet Bakanının katılmaması ve bu dairelerde oy hakkının bulunmamasının, yargı üzerinde yürütmenin etkisini azaltan bir husus olarak görülebilir. Kurulun ve Dairelerin toplanarak çalışabilmelerinin için Müsteşarın toplantıya katılması zorunluluğunun kaldırılmış olması da önemlidir. Yapılan düzenleme ile HSYK, yürütme organı karşısında değişiklik öncesine göre daha bağımsız bir konuma gelmiştir.

2010 değişikliğinde kurulun oluşma usulüne bakıldığında da çoğulcu ve karma yapı anlamında olumlu adımlar atıldığı görülmektedir. Kurul artık yirmi iki asıl ve on iki yedek üyeden oluşmaktadır. Anayasa değişikliği öncesi yedi üyeli olan HSYK, Adalet Bakanı ve Müsteşarına ek olarak Danıştay ve Yargıtay üyeleri arasından seçilen beş üyeden oluşurken, yapılan değişiklik ile yirmi iki üyeli hale getirilerek, Kurulun yapısı karma bir hale getirilmiştir. Bu karma yapı, hem kendi çıkarlarını koruma, kayırmacılık algısını ortadan kaldırma, hem de toplumun farklı görüşlerinin yansıtılarak temsil edilmesi açısından katkı ve meşruiyet kaynağı sağlayabilir. Değişikle Kurul, eski düzenlemedeki üyelere ek olarak, hukuk alanında çalışan üniversite öğretim üyeleri, Adalet Akademisi, avukatlar adli ve idare ilk derece mahkemelerinde görev yapmakta olan hâkim ve savcılar arasından seçilen üyelerden oluşacaktır. HSYK'nın üye kaynağının bu şekilde çeşitlendirilmesinin, kurulda tek tip ve bürokratik üye profilinin oluşma ihtimalini zayıflattığı veya kuruldaki olası gruplaşmaları önleme kapasitesine sahip olduğu görülmektedir. Getirilen düzenlemenin en önemli yeniliği ise, Kurulun yirmi iki üyesinden on üyesinin adli ve idari ilk derece mahkemelerinde görev yapan, birinci sınıfa ayrılmış hâkimler arasından seçilmesidir; bu sayede bürokratik ve seçkin yapıdan uzaklaşmaktadır. Yargı dışından gelen üyelerin, halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanınca seçilmesi demokratik meşruiyete katkı sağlamaktadır. HSYK'ya bağlı yeni bir sekreteryanın kurulmasıyla, bu konuda uzun süredir devam eden eleştiriler karşılanmıştır. Kurulun meslekten çıkarma cezalarına karşı yargı yolunun açılmış olması da önemli ama yetersiz bir yeniliktir. Kurulun tüm kararlarına karşı yargı yolu açılmalıdır. Kurul üyelerinin sadece bir dönem görev yapmalarının, yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı açısından daha isabetli bir durum ortaya çıkaracağı söylenebilir. Kurula üye olarak seçilebilme yeterliliği açısından bakıldığında, birçok adayın bulunabileceği göz önüne alındığında, mevcut üyenin yeniden seçilmesinin sağlayacağı faydayı açıklamak zordur. Dolayısıyla, 2017 değişikliği ile de korunan bu sistemde ortaya çıkabilecek olan sorunlardan birisi, HSYK üyelerinin bir kez daha seçilebilecek olmaları sebebiyle, karar alırken bağımsız ve tarafsız davranmak yerine popülizme kaçabilecek olmaları ihtimalidir.

Konumuz açısından önemli olan bir diğer nokta ise HSYK'nın oluşumu ve Kurulun çalışmalarına ilişkin, 2017 Anayasa değişikliği ile kabul edilen yeni 159. maddedeki düzenlemedir. Düzenleme uyarınca Adalet Bakanı ve yardımcısı da Kurul üyeleri arasına katılmakta ve Kurul on üç kişiden oluşmaktadır. 2017 değişikliği ile birlikte 9. maddeye “tarafsızlık” ibaresi de eklenmiştir. Yine hâkim ve savcılarının kendi içlerinde Kurul'a üye seçebilmeleri benimsenmemiş, Adalet Bakanının Kurul'un başkanı olacağı kabul edilmiştir. Adalet Bakanının Kurul yapısı içinde bulunması yadigarlanmamalıdır. Demokratik bir hukuk devletinde, adalet hizmetlerinin iyi işleyip işlemediği, adalet hizmetine ayrılan kamusal kaynakların yerinde kullanılıp kullanılmadığı konularında topluma hesap verebilecek en uygun aktör, siyasi sorumluluğu bulunan Adalet Bakanındır. Halktan alınan yetkiyle, halk adına kullanılan yargılama yetkisi, toplumdaki kopuk, kendi içine kapalı ve

hesap sorulamaz bir şekilde kullanılmamalıdır; aksi halin kabulü yargıya olan güveni ve saygıyı azaltmakta, mahkemelerin itibarını düşürmektedir. Ancak Kurul üye sayısındaki azalış kanaatimizce hatalı olmuş, Kurulun çoğulcu yapısını olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca bizzat yargı organında görev alan hâkim ve savcıların yapacakları seçim ile kendi aralarından Kurul üyesi seçebilmeleri usulü yeniden getirilmelidir.

2017 değişikliği ile getirilen “tarafsız” ibaresini anlamsız bulduğumuzu belirtmek istiyoruz. Hâkim yargılama faaliyetini yerine getirirken kendisini sadece hukuka ve vicdanına göre sorumlu hissetmeli, herhangi bir önyargı ve peşin hükme sahip olmamalı, tarafsız davranmamalıdır. Sözlü sunumumuzda da belirttiğimiz gibi, bağımsızlık ile tarafsızlık kavramları birbirleriyle yakından ilgilidir. Bağımsızlık daha çok hâkimin çevreden gelen etkilere karşı korunmasını sağlamaya yönelik iken, tarafsızlık hâkimin, bireysel kanaatlerinden sıyrılarak, peşin hükümlerden, önyargılardan kurtularak, kanun hükmünü önündeki uyuşmazlığa adaletli bir şekilde uygulamasını ifade eder. Kısacası bağımsızlık hâkimin adil karar vermesi için gerekli ortamın hazırlanması, tarafsızlık ise hazırlanan bu uygun ortamda hâkimin iç muhakeme aşamasında, adaletli bir şekilde karar vermesidir. Yargı bağımsızlığının aksine tarafsızlık kavramı, daha çok siyasal nitelikli davalarda kendini göstermekte ve kamuoyu ile akademik boyutta tartışmalara sebep olmaktadır. Dolayısıyla bağımsızlık ve tarafsızlık kavramları iç içe geçmiş olup, birbirlerinden ayrılmaları zaten mümkün değildir.

SONUÇ

Yargı faaliyeti özünde, maddi hukuk kurallarının mahkemeler tarafından önlerindeki somut uyuşmazlığa uygulanması suretiyle, belirli bir uyuşmazlığın çözülmesi olarak tanımlanabilir. Yargının en önemli işlevi taraflar arasında çıkan uyuşmazlıkları çözmektir. Kişiler, aralarında anlaşmazlığa düştüklerinde sorun çözücü bir makam olarak yargı organına başvurmakta, haklarını orada aramaktadır. Yargı organının da bulunan hâkim ve savcı da, uyuşmazlığı somut bir olay olarak ele almakta ve uygulayacağı kanun ile önündeki somut uyuşmazlık arasında bir ilişki kurarak karar vermektedir. Yargılama işlevi bu sayede bireysel hakların gerçekleşmesini sağlamakta, objektif düzeni korumakta ve kuvvetler ayrılığı yönünden diğer erkleri halk lehine denetlemektedir. Yargı kararları sayesinde insanlar arasındaki toplumsal ilişkiler düzenlenmekte ve kurala bağlanmaktadır. Bu hususlar, yargı faaliyetinin toplum ve insan hayatına yön verme, olumsuz veya olumlu yönde etkileme açısından büyük bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir.

Adaleti tesis etmeyi sağlayan yargı organlarına bu görevlerini hiçbir etki ve baskı altında kalmadan, hukuki anlamda yerine getirebilmeleri amacıyla, devletin diğer organlarından farklı olarak önemli ayrıcalıklar verilmiştir. Yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı sağlanmadan, bu hassas görevin ideal ölçülerde yerine getirebilmesi mümkün olamaz. Yargı bağımsızlığı hiçbir devlet organının, makamın, kişinin ya da kurumun, yargı yetkisinin kullanılması nedeniyle mahkemelere ve orada görevli hâkimlere etki edememesi, müdahalede bulunamaması anlamına gelmektedir.

Tarafsız ve bağımsız olmayan bir yargı organı hiçbir anlam ifade etmeyecek, aksine yargı, siyasal sistem içerisinde olması gerekenden daha güçlü ve bir o kadar da tehlikeli bir aktör olarak ortaya çıkabilecektir. Bu sebeple, yargının bağımsızlığı ile tarafsızlığı aynı ölçüde önemli ve birlikte olduğu oranda amacına hizmet edebilecektir. Yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığını gerçekleştirebilmek bir gaye değil, hukuk düzeninin adaletli bir şekilde kurulup devam ettirilebilmesi için bir araç olarak görülmelidir. Bu noktada da yargı bağımsızlığı, yargı erkine tanınmış bir ayrıcalık olmayıp, yargılama görevini yerine getiren hâkimlerin emir almama, baskı altında tutulup yönlendirilmeme, verdiği kararlardan dolayı azledilmeme, görev yeri değişikliği gibi sorunlarla karşılaşmalarını ifade eder.

Cumhuriyet kurulduğu andan itibaren yargı erki, kimi kesimlerin güçlerini gösterdikleri bir alan olmuş ve zaman zaman çok ciddi baskılar altında kalmıştır. Anayasal tarihimizi incelediğimizde, 1876 Anayasasında yargının bağımsızlığını ve tarafsızlığını sağlama yönelik hükümlerin,

bugünkü Anayasaları kısıktandıracak düzeyde olduğunu, fakat siyasi olaylar sebebiyle bu düzenlemelerin uygulanamadığını görmekteyiz. Olağanüstü bir dönemin Anayasası olan ve kuvvetler birliği ile meclis hükümeti sistemini benimseyen 1921 Anayasasında, haliyle çalışma konumuzla ilgili hüküm bulunmamaktadır. 1924 Anayasasını incelediğimizde ise, yargının bağımsızlığı ile tarafsızlığının teorik düzeyde kaldığını, kurumsal veya bireysel olarak gerekli teminatı sağlamaya yetecek adımlar atılmadığı gibi, aksine Anayasanın uygulanması döneminde, olumsuz olarak nitelendirilebilecek örneklere rastlandığı görülmektedir. 1961 Anayasası incelediğinde, yargı erkinin güçlendirilmeye çalışıldığı, bağımsızlığı ve tarafsızlığı gerçek anlamda hayata geçirmek amacıyla, anayasal düzenlemeler ile çoğulcu ve dengeli bir yapı oluşturulmaya çalışıldığı ancak 1971 değişiklikleri ile bu ilkedan sapma olduğu anlaşılmaktadır.

2010 ve 2017 Anayasa değişiklikleri sonrası oluşturulan Kurulun üye sayısının 1982 Anayasasının ilk haline göre fazla olması, daireler halinde yapılanma, Kurul için bir sekreterlik, bağımsız bina, bütçe oluşturulmuş olması, hâkim ve savcılarının denetimi ve soruşturma izinlerinin kısmen Adalet Bakanından alınarak Kurula bırakılması gibi hususlar, yargının bağımsızlığı ile tarafsızlığını sağlamaya yönelik önemli adımlar olarak görülmelidir.

KAYNAKÇA

- ATAR, Y. (2007). Türk Anayasa Hukuku, Mimoza, Konya.
- ERDOĞAN, M. (2004). Anayasal Demokrasi, Siyasal, Ankara.
- EREN, A. (2018), Anayasa Hukuku Ders Notları, Onikilevha, İstanbul.
- ERGÜL, O. (2007). Türk Anayasa Mahkemesi, Adalet, Ankara.
- GÖZLER, K. (2000). Türk Anayasa Hukuku, Ekin, Bursa.
- GÖZÜBÜYÜK, Ş. (1998). Anayasa Hukuku, Turhan, Ankara.
- GÜNDAY, M. (2004). İdare Hukuku, İmaj, Ankara.
- KUZU, B.(1991). 1982 Anayasasının Temel Nitelikleri ve Getirdiği Yenilikler, Filiz, İstanbul.
- ÖZBUDUN, E. (1992). 1921 Anayasası, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- ÖZBUDUN, E. (2010). Türk Anayasa Hukuku, Yetkin, Ankara.
- SOYSAL, M. (2011). Anayasaya Giriş, İmge, İstanbul.
- TUNAYA, T. Z.. (1982). Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, Ekin, İstanbul.
- TUNÇ, H. (2018). Türk Anayasa Hukuku, Gazi, Ankara.
- YURTCAN, E. (2000). Cumhuriyet Savcısının ve Ceza Yargıcının El Kitabı, İstanbul.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0003-0710-8375

Kadın Çalışmasında Cinsiyetçilik: Toplumsal Cinsiyet Eğitimi

Prof.Dr. Z. Gönül Balkır¹, Öğr. Gör. Başak Balkır Gülen²

¹Kocaeli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku ABD,
gonulbalkir@yahoo.com

² Kocaeli Üniversitesi, Ali Rıza Veziroğlu MYO, Emlak Yönetimi Programı,
basakbalkir@hotmail.com

Özet

Kadınlar her zaman üretim içinde yer alarak var olmuşlardır. Hem aile içinde ve hem de çalışma yaşamında yer alan kadınlar işgücü piyasasında etkin konumda olabilmek için oldukça zorlu koşullardan geçmiş ve mücadele etmişlerdir. Çalışma yaşamındaki başlıca zorluk, kadınların toplumsal yapı ve üretim ilişkilerinde olduğu gibi; mesleki, kültürel, sosyolojik, ekonomik olarak, cinsiyete dayalı ayrımcılık ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle karşılaşmaları ve bununla mücadele etmek zorunda kalmalarıdır. Emek piyasasındaki cinsiyetçi bakış ve iş bölümü, karşımıza cinsiyetçi bir çalışma yaşamı çıkarmaktadır. Cinsiyetinden dolayı ayrımcılığa uğramak olarak tanımlanan cinsiyetçilik; bir cins ayrımcılığı olarak kadın erkek arasındaki güç asimetrisini yansıtan sözler ve davranışlardır. Kadın çalışması, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı olarak da tanımlanan cinsiyetçilik sorunu bakımından çok katmanlı ve çok boyutlu eşitsizlik ve ayrımcılık barındırıyor. Çalışma yaşamının egemen cinsiyetçi kalıp yargıları ve değerleri, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden yeniden üretilmesinde kilit rol oynuyor. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlendirilmesindeki en önemli faktörler, kadınların eğitimi ve kadının çalışma hayatına katılarak kendisini ekonomik olarak güçlendirmesidir. Çalışma yaşamında cinsiyetçilikle savaşmanın en etkin yolu kadın çalışanlara toplumsal cinsiyet eğitimi verilmesidir. Bu çalışmada, ülkemizde kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları mesleki ayrımcılık ve cinsiyetçilik ortaya konularak, kadınların güçlendirilmesi için kadın çalışanlara toplumsal cinsiyet eğitimleri verilmek suretiyle farkındalık ve bilinç kazanmaları amaçlanmıştır. Çalışma amaç ve yöntemimiz ise Toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimleri için hukuksal yapıyla, Ulusal ve Uluslararası kadın hakları sözleşmelerinde yer alan hak temelli taahhütler inceleyerek, toplumsal cinsiyet eğitiminin önemini vurgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: Çalışma Yaşamında Kadının Güçlenmesi, Cinsiyetçilik, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, Toplumsal Cinsiyet Eğitimi

Abstract

Women have always existed by taking part in production. Women, both in the family and working life, have gone through very difficult conditions and struggled to be in an effective position in the labor market. The main difficulty in working life, as in the social structure and production relations of women; occupational, cultural, sociological, economic, gender-based discrimination and gender inequality, and they have to struggle with it. The sexist view and division of labor in the labor market presents us with a sexist working life. Sexism, defined as being discriminated against because of one's gender; They are words and behaviors that reflect the power asymmetry between men and women as a gender discrimination. Women's work includes multi-layered and multi-dimensional inequality and discrimination in terms of the problem of sexism, which is also defined as gender discrimination. The dominant sexist stereotypes and values of working life play a key role in the reproduction of gender inequality. The most important factors in ensuring gender equality and empowering women are women's education and women's economic empowerment by participating in working life. The most effective way to combat sexism in working life is to provide gender training to female employees. In this study, it is aimed to raise awareness and consciousness by giving gender trainings to women employees in order to empower women by revealing the occupational discrimination and sexism that women face in working life in our country. Our aim and method of work is to emphasize the importance of gender education by examining our legal structure for gender equality education and rights-based commitments in National and International Women's Rights Conventions.

Keywords: Gender Education, Gender Inequality, Sexism, Women's Empowerment in Working Life.

GİRİŞ

Kadınlar, her dönem ve toplumda çeşitli çalışma biçimleri ile üretim faaliyetleri içerisinde yer almakta ve ayrımcı davranışlarla mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, kadının çalışma yaşamında erkeklere göre daha eşitsiz, dezavantajlı, ikincil, dışlayıcı süreçler ve mekanizmalar yaratmaktadır. Çalışmamızda, kadınların çalışma yaşamına katılımında yaşanan cinsiyetçilik kavramını ve cinsiyetçilik temelinde karşılaşılan cinsiyete dayanan iş bölümünün, kadınların çalışma yaşamına katılımını, kadın- erkek rol ayrımıyla; nasıl belirleyip, engellediğini göstermeyi amaçlamaktayız.

1. ÇALIŞMA YAŞAMINDA CİNSİYETÇİLİK

1.2. Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı ve Cinsiyetçilik

Cinsiyet biyolojik olarak belirlenmiş olup doğuştandır. Cinsiyet kavramı, kadınların ve erkeklerin cinsiyet organlarını, hormonal farklılıklarını ve üreme fonksiyonlarını temel alan biyolojik ve bedensel özellikleri anlatır (GöğüşTan,2018, 171). Toplumsal cinsiyet ise biyolojiye bağlı olmayıp, toplumda var olan kültürel, dini, ideolojik sistemlerin güçlendirdiği, geniş bir toplumsal işbölümünün görüntüsü olarak ortaya çıkar (Ostergaard, 1992). Toplumsal cinsiyet kavramı, cinsiyete dayalı işbölümü ve biyolojik cinsiyetler arasındaki toplumsal ilişkileri vurgular ve sadece kadının değil erkeğin de pozisyonuna işaret eder (Savcı, 1999: 130). Toplumsal cinsiyet, cinsel kimliğin toplumsal kurgulanmasını anlatır (Özçatal, 2011, 24).

Kadın yaşamında ve çalışmasında toplumsal cinsiyet eşitliği, temel bir insan hakkıdır. Temelde kadın ve erkeğin toplumsal yaşamın tüm alanlarında eşit fırsat ve haklara sahip olmasını

hedefleyen toplumsal cinsiyet eşitliği kavramı, toplumun statükosunun erkek üstünlüğü üzerine kurulduğu gerekçesi ile daha ziyade kadınlar ve onların güçlendirilmesi ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Odabaş, 2010, 34).

Toplumsal cinsiyette eşitlik; fırsatları kullanma, kaynakların ayrılması ve kullanımında hizmetleri elde etmede bireyin cinsiyeti nedeniyle herhangi bir ayrımcılığa uğramaması demektir. Toplumsal cinsiyetin kalıp yargıları, kadın ve erkek davranışları için iyi tanımlanmış toplumsal reçetelerdir. Gerçekten toplumsal cinsiyet rolü toplumun tanımladığı ve bireylerin yerine getirmelerini bekledikleri cinsiyetle ilgili grup beklentidir. Sosyalleşme sürecinde kız ve erkek çocuklar toplumsal rolleri içselleştirirler (Dökmen, 2006,16).

Toplumsal cinsiyet kalıp yargıları, bireylerin cinsiyetlerine bağlı olarak nasıl görünmeleri, düşünmeleri, hissetmeleri ve davranmaları gerektiğine ilişkin basmakalıp yargılar ve beklentilerdir. (Göğüş Tan, 2018, 173). Toplumsal cinsiyet eşitliği, cinsiyet eşitsizliğine yol açan asimetrik güç ilişkilerini, erkek egemenliğini pekiştiren kurumsal yapıların ve cinsiyet attettiğimiz özelliklerin zaman, mekân ve farklı toplum kesimlerine göre nasıl değiştiğini de gösterir. (Sancar, 2018, 199)

Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, hem kadınların hem de erkeklerin yaşamını şekillendirirken, bu farklılık çok daha fazla anlam taşır. Kadın kategorisinde olma, erkek kategorisinde olmaya göre, kadınların kaynaklara daha az ulaşmasını ve elde etmesini haklı gösterir. Bu eşitsizlik en belirgin olarak eğitimde, gelir ve servet dağılımında kendini gösterir. Bugün dünyadaki yoksulların %70'ini kadınlar oluşturmaktadır. Yoksulluğun Kadınlaşması olarak tanımlanan bu durum, hem zengin ve hem de fakir ülkelerde mevcut olup çalışma yaşamında kadınların eşit olmayan eğitimlerini, çalışma yaşamlarını ve ev içindeki düşük statülerini yansıtan bir göstergedir.

Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, bireylere cinsiyetlerinden dolayı toplumda adaletsiz davranılmasıdır. Bu anlamda cinsiyet ayrımcılığı bireyin insan haklarından tümüyle yararlanmasını engelleyen sosyal açıdan yapılandırılmış cinsiyet rolleri ve normlarına dayalı olarak herhangi bir ayırma, dışlanma ya da kısıtlamaya maruz kalmasıdır. Cinsiyet ayrımcılığı, kaynaklara ve fırsatlara ulaşmada eşitsizlik, şiddet, temel hizmetlerden yararlanmada yetersizlik, çalışma yaşamı ve siyasette kadının sınırlı olarak yer alması ve kadınlarla erkekler arasındaki kişisel ilişkilerdeki güç dengesizliğiyle yakından ilişkili olup, toplumda kadınların temel hizmetlerden yoksun olması, fırsatlara ve kaynaklara sahip olma da erkeklere oranla eşit olmayan koşullar yaşaması, şiddete uğraması, siyasette ve çalışma yaşamında düşük oranlarda temsil edilmesi biçiminde de tanımlanmaktadır.

Kadının ve erkeğin sosyal olarak belirlenen rol ve sorumluluklarını ifade eden ve farklılık gösteren toplumsal cinsiyet kavramı birçok etken tarafından belirlenmekte, öte yandan toplumsal cinsiyet de bireyleri yaşamının her döneminde farklı şekillerde de olsa etkilemektedir. Fırsatları kullanmada, kaynakların ayrılmasında ve kullanımında, hizmetlere erişimde bireyin cinsiyeti nedeniyle ayrımcılık yapılabilmektedir. Toplumsal cinsiyet ayrımcılığından, erkeğe oranla daha dezavantajlı ve daha düşük toplumsal statüye sahip olan kadınlar çok daha fazla etkilenmektedirler(Akın,2007,1). Kadınlar, pek çok toplumda kadın ile erkek aynı sosyo-ekonomik statüde bulunmamaktadır. Hane içi ve hane dışı kamusal alanlarda karar verme süreçlerine katılımları oldukça düşüktür (Odabaş, 2010, 34).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en önemli bileşenlerinden biri kadınların eğitim yetersizliğidir. Öte yandan kadınların eğitim yetersizliği ve eğitim sorunları toplumsal cinsiyet ayrımcılığını doğuran en önemli nedenlerden biridir. Kadınların eğitim yetersizliği toplumsal cinsiyet ayrımcılığını çoğaltırken, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı da kadınların eğitim yetersizliğini artırır. Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ve kadın eğitiminde yaşanan ayrımcılık durmaksızın birbirini yaratan bir süreç içinde birbirini çoğaltarak gelecek kuşaklara aktarılır. Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ancak eğitimle çözümlenebilirken, eğitime erişimde yaşanan da ancak toplumsal cinsiyet eşitliğiyle çözülebilir.

Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, cinsel eşitsizliğin toplumsal olarak kurgulanması olup, toplumda var olan kültürel, dini, ideolojik sistemlerin güçlendirdiği, geniş bir toplumsal iş bölümü görüntüsü olarak karşımıza çıkar. Günümüzde toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, kadın ve erkeklerin sosyal ve kültürel rol beklentilerini anlatan bir kavram olarak cinsiyetçilik kavramıyla tanımlanmaktadır. Cins ayrımcılığı yerine de kullanılmaya başlanan cinsiyetçilik, kadın ve erkek arasındaki güç asimetrisini yansıtan tüm söz, davranış ve tutumlardır. Cinsiyet ayrımcılığı anlamına gelen cinsiyetçilik, çalışma yaşamındaki cinsiyete dayalı iş bölümüyle birlikte, cinsiyetçi bir çalışma yaşamı oluşturmaktadır. Cinsiyetçilik, bir cinsiyetin diğerinden üstün olduğunu savunan görüş ve ideolojidir. Cinsel ayrımcılık kavramında da görüleceği üzere cinsiyetçilik, insanların diğer insanlar hakkındaki yargıları, kişisel değerlerden çok cinsiyete dayandırılmaktadır. Cinsiyete dayanan her ayırım, cinsel ayrımcılıktır (Bn balta, 2021).

Cinslerden birinin ötekine üstün olduğu varsayımı, inancı ya da iddiasının çoğunlukla cins temelindeki toplumsal rol şablonları bağlamında ifade edilmesi, daha aşağı olduğu varsayılan cinsiyetin üyelerine karşı ayrımcılık uygulamalarıyla sonuçlanır. Cinsiyetçilikle birlikte, aile, toplum ve çeşitli dinlerden öğrenilen, erkeklerin dominant ve kadınların çekingen özelliklerinden veya ahlaken doğru olduğu varsayılan kültürel ve etik normlar, değer yargıları, tabular, kurallar, yasalar, örf ve adetler cinsiyetçiliği olağanlaştırır ve normalleştirir.

Cinsiyetler arası eşitlik sorunu, sadece bir kadın sorunu değildir; kadın, erkek, çocuk ve toplumun tümünü ilgilendirir. Cinsiyete dayalı ayrımcılıklar ve eşitsizlikler, devleti, sivil toplumu, iktisadi ve kültürel kurumları, aile yapılarını; iktisadi gelişmişlik düzeyini ve demokratik kurumların işleyişini olumsuz etkiler. Toplumsal cinsiyet eşitliği, cinsiyet eşitsizliğine yol açan asimetrik güç ilişkilerini, erkek egemenliğini pekiştiren kurumsal yapıların ve cinsiyet atfettiğimiz özelliklerin zaman, mekân ve farklı toplum kesimlerine göre nasıl değiştiğini de gösterir (Sancar, 2018, 199).

1.2. Kadın Çalışmasında Cinsiyetçilik Sorunları

Kadın istihdamını artırma hedefine ulaşmak, işgücünün kadın katılımının düşük olduğu ve kadınlar için düşük istihdam fırsatlarının olduğu, önemli bir toplumsal cinsiyet farkı ile nitelendiği Türkiye’de bir öncelik haline gelmiştir. Kadınlar, Türkiye nüfusunun neredeyse yarısını oluşturmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayımlanan Temmuz 2019 verilerine göre işgücüne katılım oranı kadınlar için %34,5 iken i erkekler için %71,8’dir. Kadınların çoğu işgücü piyasasının dışında kalırken, birçok kadın aslında kayıtdışı ekonomide çalışmaktadır. ILO’nun bakış açısından, sadece istihdam olanaklarına erişim değil aynı zamanda iş kalitesi ve çalışma koşulları da herkes için insana yakışır iş küresel hedefi için çok önemlidir. Türkiye’deki kayıtdışı sektördeki yüksek kadın istihdamı oranları göz önüne alındığında, ILO’nun insana yakışır iş tanımının dört temel yapısına, diğer bir deyişle çalışma yaşamında standartlar ve temel haklar, sosyal diyalog, herkes için sosyal güvenlik ve üretken istihdama, uymaktan uzak olduğu sonucuna varılabilir(ILO,2021).

İşgücü piyasasında emeğin kullanımı açısından bir cinsiyet farklılığı bulunmaktadır. İşgücü piyasasında kadın ve erkeğin beklentileri kendilerine biçilen toplumsal roller gereği aynı olmamaktadır. Erkek, kendisine biçilen toplumsal rolü gereği kadına göre daha iyi bir iş olanaklarına sahip olduklarından, kadınlar erkeklerin ücret, çalışma koşulları ve sosyal haklar açısından yetersiz gördüğü alanlarda çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Bu piyasalarda, kadınların yarı zamanlı çalışma ve ev içi ücretsiz emek gibi ücretli ve ücretsiz emeğini birleştirmesine olanak sağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Bu tasarım genellikle tek taraflıdır ve çoğunlukla ücretsiz emeğiyle üretim ekonomisine katkı sağlayan kadınlara ev içi sorumlulukları dolayısıyla kolaylık yerine dezavantaj sağlamaktadır. Kayıt dışı ya da atipik olarak çalışan kadınlar doğum izni ya da hasta yakınlarına bakmak için ücretli izin hakkına sahip olamamakta, hatta çoğu zaman emeklilik hakkına da kavuşamamaktadırlar. Bu durum nasıl olsa yaşlandıkları zaman kadınları eşleri ya da çocukları bakar düşüncesiyle desteklenmektedir. Türkiye’de kadınların işgücüne katılımındaki en katı engellerden birisinin bakım sorumluluğu olduğu ifade edilmektedir. Kadınlar, işgücüne katılımları artmış olmasına rağmen, dünyanın en gelişmiş ülkelerinde bile ev ve bakım işleri aile

üyeleri arasında eşit olarak paylaşılmamaktadır. Kadınların iş ve aile yaşamını dengelemekte karşılaştığı sorunlar ücretlerdeki düşüklüğe eklendiğinde, kadınların çalışma yaşamına katılımında önemli bir engel durumuna gelmektedir.

Hangi ülkede ve hangi sınıfta yaşıyor olursa olsun kadınların günlük hayatta yaşadığı o ikincil konu edilmişlik, en çok eğitimlerinde ve aile içindeki konumlarında ve çalışma yaşamlarında ortaya çıkıyor ve çok çeşitli biçimler altında görülüyor. Tarihsel eşitsizlik, içsel farklılaşma ve içsel çelişki kavramları doğrudan toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yapısını sağlayan öğeler olarak kendini tekrarlıyor. Cinsiyetçi yapılanma en çok kurumsal yapılar da ve çoğunlukla emek ve iktidar yapılarında ortaya çıkıyor(Connel,1998, 136). Kadının üretkenliğinin çalışma yaşamında yer alabilmesi, toplumsal yaşamda, karar mekanizmalarında kendi olarak var olabilmesi için yadsınamaz bir koşuldur. Kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları engeller, çoğunlukla cinsiyetçi kalıp, rol ve modeller yüzünden önlerine çıkar (Gül ve diğerleri, 2014, 174).

Çalışma yaşamında cinsiyet ayrımcılığı, işin yapılmasında etkisi olmamasına rağmen, kadınların cinsiyetlerinden dolayı çalışma yaşamında dışlanması ve bunun sonucunda işyerindeki güç, tatmin düzeyi ve gelirin erkekler arasında paylaşılması anlamındadır. İşyerinde cinsiyet ayrımcılığı; eğitimde, iş bölümünde, ücretlendirmede kadın ve erkeğin yaptıkları işle değil, cinsiyet temeline dayanarak işleme tabi tutulmasıdır. Ayrımcılık, aynı iş için farklı ödeme yapılması biçiminde olabileceği gibi, eşit verimliliğe sahip bireylerin farklı ücret düzeyine karşı gelen farklı işlere sahip olmaları şeklinde de meydana gelebilmektedir.

İşten çıkarılmalarda; aile reisinin erkek olarak düşünülmesi ve evi geçindirme rolünün erkeğin görevi olarak görülmesi gibi nedenlerle, ekonomik kriz dönemlerinde öncelikle kadın çalışanlar tercih edilmektedir. Kadınların birçok alanda ikinci plana atıldığı ve çoğu zaman aile hayatının gerek ve sorumluluklarından dolayı iş hayatındaki engelleri de göz önünde bulundurursak, iş yerinde psikolojik tacize, mobbinge en çok kadınların maruz bırakıldığını da söylemek gerekmektedir.

Erkek egemenliğine dayalı toplumsal yapının en büyük dayanaklarından biri, kadınların ücretli iş yaşamından uzak tutularak ekonomik olarak güçsüz bırakılmalarıdır. Dünyanın birçok yerinde halen kadınlar erkeklerle yaptıkları eşit işe eşit ücret alamamaktadırlar. Birçok ücretli çalışan kadının kazancı da ağırlıklı olarak erkek tarafından kontrol edilmekte, kadının erkeğe ekonomik olarak bağımlı olması istenmektedir. Kadının asıl çalışma alanının ev, erkeğin ise ev dışı olarak tanımlandığı kültürel yapı, kadınların toplumsal yaşama etkili bir şekilde katılmalarını engellemektedir.

Aynı işte çalışan bir kadına erkeğe göre daha düşük maaş ödenmesi, kadına uygulanan sözel veya fiziksel taciz açık ayrımcılığın örneklerindedir. Kadınların yüksek mevkilere gelmelerine açıkça izin verilmemesi, sosyal roller sonucunda kadınların sınırlı işlerde çalışmasına izin verilmesi ve kadının yerinin sadece evi olarak görülmesi ve belirtilmesi de gözle görülen ayrımcılıktır (Sakallı, 2003, 4).

Kadınların ev içinde kendilerinin, ailelerinin ve toplumun yeniden üretimi için yaptıkları, kullanım değeri olduğu halde piyasada değişim değeri olmayan ve parasal karşılığı bulunmayan yemek pişirme, temizlik, çocuk ve ailenin diğer bireylerinin bakımı gibi işler, üretim faaliyetlerinden sayılmayarak, değersiz kılınmakta ve istatistiklerde görünmemektedir. Çalışma yaşamına katılsa bile kadın için erkeklerden farklı olarak ev işleri, çocuk bakımı gibi işler kadının sorumluluğunda olmaya devam etmekte; kadınlar daha az çalışma yaşamına katılmakta; belli mesleklerde yoğunlaşmakta; işte eğitim ve ilerleme imkânı kısıtlı olmakta; düşük statülü ve düşük ücretli işlerde çalışmaktadır. Bu durumda kadınlar hem işgücü olarak nitelikleri hem de karşılıksız çalışma biçimleriyle ilgili ileri nedeniyle çalışma yaşamında geri plana itilen ikinci sınıf bir işgücü olmaktadır (Özçatal, 2011, 22).

Evli kadınların tamamına yakını, ev işlerini eşlerinden hiçbir yardım görmeden kendileri yapmakta, ev işlerinin tüm sorumluluğu kadınlara ait olmaktadır. Çalışan kadınların toplam iş

yükü; hem işyeri hem de evde çalışmak zorunda olduklarından, erkeklere göre çok daha fazla olmaktadır(Örücü, Kılıç ve Kılıç, 2007, 119). Ev işleri, düşük ücretler, sigortasız çalışma, uzun ve yorucu çalışma süreleri, ağır çalışma koşulları ile birleştiğinde, kadınların işlerinden ve çalışma yaşamından ayrılma kararı almaları hızlanmaktadır.

Kadınların çoğu asgari ücretin altında ücretlerle, sigortasız çalışmaktadır. Zayıf, uysal ve bağımlı konum atfedilen kadınlar eve ekmek götüren olarak görülmemekte, kendilerine bakmakla yükümlü bir kocaya, babaya bağımlı varsayılmakta, ücretleri aileye katkı şeklinde algılanmakta, sürekliliği ve kalıcılığı olmayan yedek işgücü olarak nitelendirilmektedir. Bütün bu kültürel değerler kadınların yaptıkları işlerden aldıkları ücretlerinin düşük tutulmasına ve sigortasız çalıştırılmalarına meşruluk kazandırmaktadır. Kadınların bakım sorumluluğu özellikle de geleneksel kadınlık rolleri arasında, çok önemli bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu nedenle refah devletlerinin bakım politikaları; devlet, toplum ve ailenin toplumsal cinsiyet ile ilişkisini de belirlemektedir.(Altuntaş, Topcuoğlu, 2014, 319).

Evlilik, kadınların işgücüne katılımını ve kariyerini de etkilemektedir. Özellikle evli ve küçük çocuklu kadınların işgücüne katılım oranı düşüktür. Kadınlar, çalışma kararı verirken ve iş tercihi yaparken ev içindeki görevlerini aksatmayacak işleri seçmektedirler. Evli kadınlara aynı iş için erkeklerden daha az ücret ödenmekte ve üst düzey yönetim konumlarına terfi etmeleri zorlaşmaktadır. Günümüzde, hala başarılı birçok kadın kariyerinde cam tavan denilen engellerle karşılaşabilmektedir (Örücü, Kılıç ve Kılıç, 2007, 119).

Ev dışındaki iş bölümünde olduğu gibi, evdeki iş bölümü de cinsiyet temelinde gerçekleşir. Ev işi kadınların işidir, belli işleri ise erkeklerin yapması gerekli görülür. Yemek yapmak, bulaşık yıkamak, çamaşır yıkamak, ortalığı toplamak, temizlik yapmak, ütü yapmak, çocuklara bakmak, ailedeki yaşlı ve hastalara bakmak, çocukları okula, kursa vs. götürmek, alışveriş yapmak, ailedeki psikolojik desteği sağlamak, sosyal çevreyle olan ilişkileri düzenlemek, kadınların ücretli iş yaşamına katılmayı zorlaştıran görünmeyen emekleridir.

Ev işlerinin aslında cinsiyeti vardır. Kadının yaptığı ev işleri, doğal olarak yerine getirmesi gereken işler olarak görülüp, ev içi emeği görünmeyen emek olarak adlandırılır. Kadının emeğinin, ekonomik değer ürettiği halde, ücret karşılığı yoktur. Oysa yemek yapmak, temizlik yapmak, çocuk ve hasta bakmak, başka bir kadına ücretli olarak yaptırıldığı takdirde önemli bir parasal karşılığı vardır. Evde çalışan kadın, ev hanımı olarak kabul edilirken, evin ekonomik üretimine katkı vermeyen kişi olarak görülmektedir. Ev Kadını, ücretsiz aile işçisi olduklarından, sigorta ve emeklilik gibi hakları yoktur.

2. KADIN ÇALIŞMASINDA TOPLUMSAL CİNSİYET EĞİTİMİ

2.1.Çalışan Kadının Eğitim Sorunları

Toplumsal cinsiyet toplumsal yapı içinde birçok kurumsallaşma ile birbirine bağlanmakta ve kesişmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin sadece kadın erkek arasındaki farklılıkların da ötesinde bir konu olduğunu ve etnik köken, sosyo-ekonomik durum, cinsel yönelim, ikamet yeri, eğitim seviyesi, yaş, engellilik durumu vs. gibi diğer boyutlarla iç içe geçerek daha da karmaşık bir hal aldığı kabul edilmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri değerlendirilirken, toplumsal cinsiyet ile kesişen toplumsal yapının diğer bileşenleri de dikkate alınmalıdır. Kadınların istihdama erişimi, işgücü piyasaları, ekonomik büyüme ve pozitif sürdürülebilir çalışma yaşamı arasında temel ve dinamik bir bağlantı işlevi gördüğü unutulmamalıdır.

Kadınların meslek eğitimi, hala yapısal olarak büyük ölçüde cinsiyetlendirilmiş bir alan olmaya devam ediyor. Çalışma yaşamında olduğu gibi ağırlıklı geleneksel cinsiyet rollerine göre mesleki ve teknik programlar seçilmektedir. Kadınların, meslek ve çalışma alanı seçiminde, ailelerinin ve içinde yaşadıkları toplumsal çevrenin etkili olduğunu; özellikle meslek liselerine kendi seçimleri ile gelmediklerini; okul yaşamlarında cinsiyete dayalı sosyalleşme kalıpları içinde hareket ettiklerini, okuldaki cinsiyete dayalı bu ayrışmanın staj süreçlerinde de devam ettiğini, bu

durumun, gelecek beklentilerini de yönlendirdiği açıkça görülmektedir (Özkazanç ve diğerleri, 2018, 154).

Çalışan kadınların eğitimdeki eşitsizlikten kaynaklanan, yetersiz eğitimleri her zaman önlerine engel olarak çıkmaktadır. Çalışmak zorunda kalan kadınların eğitim düzeyi genellikle düşüktür. Evli kadınların eşlerine göre eğitim düzeyleri çok düşüktür. Evlenme yolu ile bir erkeğe bağımlı olacakları ve ev geçindirme yükümlülükleri olmadığı yönündeki ataerkil zihniyet kalıpları, kadınların eğitime devam etmeleri önünde engel teşkil etmektedir. Erkek çocukları, eğitim olanaklarına ulaşmada daha ayrıcalıklıdır (Özçatal, 2011, 35).

Eğitim, ekonomik ve sosyal kalkınma için son derece önemli olsa da esas olan bir ülkede ortalama eğitim düzeyi kadar eğitimin vatandaşlar arasında eşit dağıtılmasıdır. Günümüzde kız çocukları ve kadınlar, eğitim fırsatlarından erkeklere oranla daha az yararlanmakta, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler devam etmektedir. Kadınların ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi yaşamdaki konumlarını güçlendirmek; hak, fırsat ve imkânlardan, özellikle de eğitime erişim olanaklarından, eşit biçimde yararlanmalarını sağlamakla mümkün olacaktır. Cinsiyetçilik kadınların çalışma yaşamının önündeki en zorlu engellerden biri olarak varlığını sürdürmekte olup, bu problem aşılmadan çalışma yaşamında toplumsal cinsiyet eşitliği sağlanamaz.

Cinsiyetçilik, kadın çalışmasının önündeki en büyük engellerden biridir. En gelişmiş ülkelerde bile kadın çalışmasında cinsiyetçi sorunlar yaşanmakta, çalışma yaşamındaki fırsat eşitliğinden, kadınlar; erkeklere oranla daha az yararlanmakta, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler devam etmektedir (Atlama ve Özsoy, 12). Bu bağlamda ancak eğitimle tasfiye edilebilecek cinsiyetçilik ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığı kadınlar aleyhine eşitsizlik yaratırken, daha çok iş ve eğitim gibi alanlarda ortaya çıkmaktadır. Kızların daha az okutulmaları ya da çalışma koşullarında ayrımcılık yapılarak daha çok erkek elemanların alınmasının tercih edilmesi bu ayrımcılığın örneklerindedir.

2.2 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Eğitimi

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 2007'de yayımladığı tavsiye kararında; toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin eğitim politikalarının tüm düzeylerinde ve aşamalarında benimsenmesi için adım atılması gereken alanlar arasında yasal çerçeve; eğitim politikaları ve destekleyici mekanizmalar; okul yönetimi ve organizasyonu; öğretmenlerin hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimi; ders programı, müfredat, ders konuları ve sınavlar; eğitim materyalleri; öğretim yöntemleri ve uygulamaları; demokratik yurttaşlık ve insan hakları eğitimi; eğitsel ve mesleki rehberlik; cinsiyetçi şiddetin önlenmesi ve ortadan kaldırılması; kırılgan gruplar; yeni bilgi ve iletişim teknolojileri; medya; toplumsal cinsiyet ve eğitimle ilgili araştırma ve izlemeye yer vermiştir (Tüzün, 2019, 6).

Kadınlar için çalışma yaşamına katılım, bir seçenek değil, yaşamsal önemde bir ihtiyaçtır. Bu nedenle çalışma yaşamına katılan kadınların güçlendirilmesine çalışmak gerekmektedir. Kadının güçlenerek bilinç ve farkındalık kazanmasının tek yolu eğitim olup bu eğitimin, kadın kimliğine sahip çıkmak üzere toplumsal cinsiyet eşitliği eğitiminden başlaması gerekmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimleriyle kadınlara çalışma yaşamlarında karşılaştıkları ayrımcılıkla mücadele olanağı yaratılabilecektir. Bu farkındalık çalışması öncelikle tüm çalışanları kapsamalı ve çalışmaya toplumsal cinsiyete duyarlılık eğitimleriyle başlanmalıdır. Çalışanlara bu eğitimleri verecek eğitimcilerin de öncelikle toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimleri almış olmalarına özen gösterilmelidir.

Kadın çalışmasında, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması; doğrudan kadınlara yönelik çalışma ve yaşam kalitesinin yükseltilmesini sağlayacaktır. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için, toplumun tüm kademeleri için yetişkin eğitimleri de dahil olmak üzere toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimleri verilmeli, verilecek eğitimlerde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sadece

hukuksal çerçeve ve kadın hakları sorunları olmayıp, en büyük toplumsal cinsiyet ayrımcılığının sosyal yaşam uygulamalarında ortaya çıktığı da açık ve net bir şekilde anlatılmalıdır.

Toplumsal cinsiyet eğitimi, toplumsal cinsiyet farkındalığı yaratarak başlar. Cinsiyete dair kalıplaşmış yargıların farkına varılması, olumsuz etkilerinin anlaşılması ve neden olduğu eşitsizliklerin kavranması yoluyla farkındalık artması ve güçlenme sağlanır. Kadınlara yönelik olarak yapılan toplumsal cinsiyet eğitimleri sonucunda; daha fazla özgüven, kararlılık, bağımsızlık ve kamusal alanda kendini ortaya koymak şeklinde davranış değişiklikleri ortaya çıkmaktadır.

Çalışanların eğiterek, toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirilmesiyle toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimleriyle çalışma ortamından ve yakın çevresinden başlayarak, toplumun farklı katmanlarında farkındalık yaratmak üzere çalışmalar yapılmalıdır. Toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimleri, kadın çalışanları güçlendirir ve emeğin kalitesini yükseltirken, çalışma ortamını da cinsiyete duyarlı hale getirecektir. Bu eğitimler aynı zamanda çalışma yaşamında toplumsal cinsiyet eşitliğinin anaakımlaştırılması yoluyla cinsiyetçi yapıları dönüştürerek, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasını ve ayrımcılığın azaltılmasını sağlayacaktır.

2.3. Çalışan Kadının Güçlendirilmesi

Kadınların güçlendirilmesi, özellikle, kadınların ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal hayatta desteklenmesi, daha görünür hale gelmesi, etkin roller üstlenmesi demektir. Kadınların güçlendirilmesi, kadınların; fitratının ve onurunun farkına varması, hayatının her döneminde kaliteli eğitim imkânlarına sahip olması; mesleki gelişim olanaklarının desteklenmesi, sağlık, güvenlik, huzur ve refahının sağlanması, çalışma yaşamı ile aile hayatı arasında dengenin kurulmasına yönelik tedbirler alabilmesidir (Yıldız, 2020, 226).

Güçlendirme, sosyal, kültürel ve politik bağlamlarda farklı anlamlar taşısa da kadın erkek ayrımsızın insanların, kendi hayatlarını kontrol altına alabilmeleri, kendi gündemlerini belirleyebilmeleri, beceri kazanabilmeleri ve karşılaştıkları problemleri çözebilmeleri demektir (Yıldırım ve Gül, 2021, 682). Ayrıca güçlendirme yaşam kalitesi, insan saygınlığı, insani büyüme ve gelişmiş hizmet sunumu için anahtar bir kavram, toplumun her kesiminden bireyin refahını sağlamak için temel bir strateji olarak kabul edilmektedir (UNWOMEN, 2010).

Birleşmiş Milletler (BM), kuruluşundan günümüze, kadınlara yönelik birçok uluslararası düzenlemeye yer vermiştir. Bu kapsamda yer alan temel BM düzenlemeleri; Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW), Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Birleşmiş Milletler Bildirgesi, Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planı, Binyıl (Milenyum) Kalkınma Hedefleri, Kadınların Güçlendirilmesi Prensipleri ile 2030 Sürdürülebilir Kalkınma hedefleridir (Yıldız, 2020, 227). 2030 sürdürülebilir kalkınma hedeflerinde eğitim ve çalışma yaşamındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini kaldırmak başlıca hedefler arasında yer almaktadır.

Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW), her türlü doğrudan ya da dolaylı ayrımcılığın yok edilmesi gerektiğini vurgulanarak, ayrımcılığa neden olacak tüm kültürel kalıp ve davranışların dönüştürülmesi gerektiğini hüküm altına almıştır. CEDAW, fiili eşitliğin sağlanması ve kadınlara karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına odaklanmış ve Uluslararası güvence olarak ilk kez kadınlara yönelik cinsiyete dayalı ayrımcılığı önlemek için sadece yasal eşitliğin yeterli olmadığı, bu eşitliğin fiilen de olması, çalışma yaşamı dahil yaşamın her alanında sağlanması gerektiğini hüküm altına almıştır (Yıldırım, F. ve Gül, H., 2021, 686). CEDAW'a göre kadınlara karşı ayrımcılık olduğu takdirde, öncelikle hak eşitliği ve insanlık onuruna saygı prensipleri ihlal edilirken aynı zamanda kadınların erkeklerle eşit şekilde yaşama katılmalarına engel olunur. Cinsiyetçiliğe dayalı ayrımcılık toplumun ve ailenin refah düzeyinin artmasına mâni olurken aynı zamanda kadınların yeteneklerinin gelişmesini güçleştirir (Sancar, 2018, s. 43-44).

Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadının Güçlenmesi Birimi olan BM Kadın ve Küresel İlkeler Sözleşmesi girişimi tarafından, BM Kadınların Güçlenmesi Prensipleri geliştirilmiştir (WEPs, 2010). 2010 yılında yürürlüğe giren ve 7 maddeden oluşan kadınların

güçlenmesi prensipleri; işyerlerinde, piyasalarda ve toplum genelinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması amacıyla; iş yaşamında cinsiyet eşitliği için üst düzeyde liderlik ortaya konulması, kadın ve erkek tüm çalışanlara işyerinde adil davranılması, insan hakları ve ayrımcılık yasağı ilkelerine saygı gösterilmesi ve destek verilmesi, kadın ve erkek tüm bireylerin sağlık, güvenlik ve refahlarının sağlanması, kadınların her türlü eğitim, öğretim ve mesleki gelişim konusunda teşvik edilmesi, işyerinde; girişim, iş geliştirme, tedarik zinciri ve pazarlama süreçlerine ilişkin uygulamaların kadınların güçlenmesine yarayacak şekilde yürütülmesini sağlanması, toplumsal insiyatifler ve savunuculuk aracılığıyla eşitliğin teşvik edilmesi, cinsiyet eşitliğine ilişkin ilerlemenin ölçülmesi ve sonuçlarının kamuoyu ile paylaşılması şeklinde 7 öneri sunulmaktadır (Yıldız, 2020, 230).

2.4.Kadın Çalışmasında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Anaakımlaştırılması

Ana akımlaştırma kavramı, toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısı ve prensiplerinin, tüm çalışma, plan, program, inceleme, bütçeleme, değerlendirme gibi mekanizmalarıyla birlikte entegre edilmesi ve kapsayıcı, bütünlüklü bir içerik şeklinde ele alınması demektir (UNDP, 2015).

Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi, 1997 yılında, anaakımlaştırma kavramını; “Yasal düzenlemeler, politika ve programları da kapsamak üzere, planlanan herhangi bir hareketin kadınlar ve erkekler açısından doğuracağı sonuçların belirlenmesi ve değerlendirilmesi sürecidir. Kadınların ve erkeklerin sorun ve deneyimlerinin, ekonomik, politik ve sosyal tüm alanlardaki politika ve programların tasarlanması, uygulanması ve izlenmesi aşamalarının bütüncül bir boyutu haline getirilmesini, böylece her iki cinsin eşit fayda sağlamasını ve eşitsizliğin ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir stratejidir.” olarak ve Avrupa Konseyi ise 1998 yılında Toplumsal cinsiyet Eşitliği Anaakımlaştırma kavramını; “Toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifini, her düzeye, her aşamaya, politika üreten bütün aktörlere eklemeyerek, politik süreçleri, yeniden örgütlenme, iyileştirme, geliştirme ve değerlendirme stratejisidir.” diyerek tanımlamıştır.

Toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması, bir durumu değil, bir süreci ifade etmektedir. Kadınlar ve erkekler farklı koşullarda yaşarken, bu durum, onların sorun ve gereksinimlerini farklılaştırır. Politika üretenler, bu farklılıkları program ve stratejilerine yansıtırlarsa, hem politikanın alanı ve hem de demokrasinin alanı genişlemiş olur. Kamusal alan ve olayların her iki cinsiyetin ihtiyaçlarını eşit olarak karşılayacak şekilde planlanıp yürütülmesi ve özellikle kadınların ihtiyaçlarının göz ardı edilmemesidir. Bir grubu, bir yapıyı hedefleyen her türlü girişimin, o yapının kadın ve erkek üyelerini nasıl etkileyeceğinin araştırılması, onların farklı ihtiyaçlarının dikkate alınması ve toplumsal cinsiyetin dikkate alınarak planlanmasına Toplumsal cinsiyet eşitliğinin anaakımlaştırılması adı verilirken, bu süreç çalışma yaşamında, Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması anlamında Toplumsal cinsiyet eşitliğinin anaakımlaştırılması şeklinde ifade ediliyor.

Anaakımlaştırma, kurumsal yapı içindeki tüm karar mekanizmalarını her düzeyde etkileyerek ve bunları yeniden şekillendirerek dönüştürüyor. Toplumsal cinsiyet perspektifi tüm karar verme süreçlerine, başlangıçtan itibaren dahil edilirken, cinsiyet eşitliği ilkesi, çalışma yaşamının temel politikalarından örgütlenme biçimine, eğitimde kullanılan dile kadar, tüm bilgi üretimi, karar verme ve eyleme süreçlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmeye başlıyor.

Toplumsal cinsiyet perspektifinin anaakımlaştırılması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin desteklenmesi konusunda dünyaca kabul edilen bir stratejidir. Anaakımlaştırma toplumsal cinsiyet perspektifinin ve toplumsal cinsiyet eşitliği hedefine verilen önemin politika geliştirme, araştırma, yasal savunma ve diyalog, mevzuat, kaynak tahsisi, planlama, program ve projelerin geliştirilmesi ve takibi gibi tüm konularda merkezi konuma gelmesini gerektirir ve anlatır. Toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı dönüşüm ve anaakımlaştırma faaliyetleri, çalışma yaşamında toplumsal cinsiyet eşitliği farkındalığının artırılması ve bu eşitliğin yaygınlaştırılmasında aktif katılımlarının desteklenmesini içermektedir (UNDP, 2021).

SONUÇ

Çalışma yaşamında kadınlar, toplumsal yapı ve üretim ilişkilerinde etkin konumda olabilmek için oldukça zorlu koşullardan geçmişlerdir. Kadınlar mesleki, kültürel, sosyolojik ve ekonomik olarak cinsiyete dayalı ayrımcılık ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle karşılaşmış ve cinsiyetçilikle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Emek piyasasındaki cinsiyetçi bakış ve iş bölümü, karşımıza cinsiyetçi bir çalışma yaşamı çıkarmaktadır.

Cinsiyetinden dolayı ayrımcılığa uğramak olarak tanımlanan cinsiyetçilik; bir cins ayrımcılığı olarak, kadın erkek arasındaki güç asimetrisini yansıtan sözler ve davranışlardır. Çalışma yaşamının egemen cinsiyetçi kalıp yargıları ve değerleri, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden yeniden üretilmesinde kilit rol oynarken, kadın çalışması, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı olarak da tanımlanan cinsiyetçilik sorunu yüzünden, içinde çok katmanlı ve çok boyutlu cinsiyetçi eşitsizlikler ve ayrımcılıklar barındırıyor.

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlendirilmesindeki en önemli faktörler, kadınların eğitimi ve kadının çalışma hayatına katılarak kendisini ekonomik olarak güçlendirmesidir. Çalışma yaşamında cinsiyetçilikle savaşmanın en etkin yolu kadın çalışanlara toplumsal cinsiyet eğitimi verilmesidir. Çalışma yaşamında cinsiyetçilik ve cinsiyet ayrımcılığının azaltılabilmesi ve çalışan kadının güçlendirilmesi, özellikle toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimleriyle mümkün olabilecek, cinsiyetçi tutum ve davranışlar, ancak eğitimle çözümlenebilecektir.

Çalışan kadının güçlendirilmesi ve çalışma haklarına sahip çıkabilmesi, çalışma yaşamına katılan kadınların eğitim yoluyla bilinç ve farkındalık kazanmalarına bağlıdır. Bu bilinç ve farkındalık ise eğitimler yoluyla sağlanacaktır. Toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimleri, toplumsal cinsiyet konusunda yarattığı toplumsal dönüşümlerle, yeniden yapılandırılmış bir toplumda toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayabilir. Toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimleri, Çalışma yaşamında toplumsal cinsiyet eşitliğinin anaakımlaştırılması, cinsiyetçi yapıları dönüştürerek, zaman içinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına ve ayrımcılığın azaltılmasına da yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

Akın, A.,(2007) Toplumsal Cinsiyet (Gender) Ayrımcılığı ve Sağlık, Toplum Hekimliği Bülteni Cilt 26, Sayı 2, Mayıs-Ağustos 2007.

Connel, R.W.,(1998), Toplumsal Cinsiyet ve İktidar, İstanbul.

Çoban Keneş, H. (2014), “Yeni ırkçılığın bileşeni olarak cinsiyetçilik: Irkçılığın cinsiyetçilikle eklenmesi” Fe Dergi 6, no. 2 (2014), 62-80. URL: http://cins.ankara.edu.tr/12_6.html

Dökmen, Z. Y.,(2006), Toplumsal Cinsiyet, İstanbul.

Ecehan balta, (2021),cinsiyetçilik, <https://feministbellek.org/cinsiyetcilik>

Eyüboğlu, Ayşe ve diğerleri, (2000), Kentlerde Kadınlar Çalışma Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutları, Ankara: KSSGM.

Giddens, A., Sosyoloji, Erişim: 10.102020 <http://www.birkok.net/dersnotlari/sosyoloji/cinsellik.htm>

Gül , H., Yalçınoğlu ,N., ve Atlı ,Z. C., (2024),’ Türkiye’de Çalışma Yaşamında Kadının Konumu ve Sorunları, TAF Preventive Medicine Bulletin, 2014:13(2) www.korhek.org 169 Derleme,(169-176) .

Göğüş Tan, M.,(2018), “CEİD YAYINLARI: 3 Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Ankara.

Hartmann, H., (2006), Marksizm’le Feminizm’in Mutsuz Evliliği, (Çeviren: Gülşat Aygen), İstanbul: Agora Kitaplığı.

KAĞNICIOĞLU, D., (2015), 'Endüstri İlişkileri Disiplininin Kayıp Halkası Olarak Toplumsal Cinsiyet', Çalışma ve Toplum, 2015/2 89-110

Koray, M. ve diğerleri, (1999) Gıda işkolunda Çalışan Kadınların Koşullar ve Geleceği, Ankara: KSSGM.

Koray, M., (1993) Çalışma Yaşamında Kadın Gerçekleri, İstanbul: Basisen Eğitim ve Kültür Yayınları, (Yayın No:23).

Sakallı, N. (2003), 'Cinsiyetçilik: Kadınlara ve Erkeklerle İlişkin Tutumlar ve Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Kuramı' American Psychological Association, <https://antalya.psiolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpy1301996120030000m000204.pdf>

Sancar, S., (2018), Siyasal Kararlara Katılımda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Ankara.

Sugur, S., (2006), Toplumsal Yaşamda Kadın, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Ostergaard, Lise, (1992) "Gender", Gender and Development. A Practical Guide, içinde, (Derleme: Lise Ostergaard) Londra ve Newyork: Routledge. (1-10)

Odabaş, Z.Y. (2010), Sürdürülebilir Afet Yönetimi ve Kadın, ANKARA.

Özçatal, E. Ö., (2011) 'Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Çalışma Yaşamına Katılımı' Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, S. 1, Güz 2011 (21-39).

Özvarış, Ş. B., (2007) "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve Sağlık", STED Sürekli Tıp Dergisi, 2007. s.7. Erişim: 10.8.2012 <http://www.ttb.org.tr/STED/2007/mart/kadin.pdf> 10.8.2012

Taborga, Caroline ve Bearyl Leach, (2000) Cins Bakış Sözlüğü, (Çev. Ertuğrul Kürkçü ve Nadire Mater) İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları, Yayın No:3. Thomsen, B. V.

TUSİAD, (2008), "İşgücüne Katılım ve İstihdam", Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri Raporu, <http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/KADINRAPOR.pdf>

<http://www.birkok.net/dersnotlari/sosyoloji/cinsellik.htm>.

Tüzün, I., (2019), Öğretmenler ve Psikolojik Danışmanlar İçin Rehber, UNFPA ve TAPV.

UNDP, (2015), <http://www.undp.org/content/dam/undp/library/MDG/Post2015-SDG/UNDP-SDG-UNDG-Reference-Guide-UNCTs-2015.pdf>.

UNDP, (2021), <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/presscenter/articles/2021/03/SCRRP-toplumsal-cinsiyet-esitligi.html>.

UN Women, (2010), The Women's Empowerment Principles. <https://www.unglobalcompact.org/takeaction/action/womens-principles>.

WEPs, (2010), <http://www.weprinciples.org/>.

Yıldırım, F. ve Gül, H. (2021). Uluslararası kalkınma politikaları ve kadınların güçlendirilmesi üzerine bir değerlendirme. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(1), 679-695.

Yıldız, N., (2020), Uluslararası kuruluşlar açısından kadının güçlendirilmesine bakış, HAKİŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 9 (25), 224-245.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0003-0710-8375

Eğitimde Cinsiyetçilik

Prof.Dr. Z. Gönül Balkır¹, Öğr. Gör. Başak Balkır Gülen²

¹Kocaeli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku ABD,
gonulbalkir@yahoo.com

² Kocaeli Üniversitesi, Ali Rıza Veziroğlu MYO, Emlak Yönetimi Programı,
basakbalkir@hotmail.com

Özet

Toplumsal ve sosyal yapıyla bütünleşen eğitim sistemleri mevcut hegemonik düzeni sorgulasa da çoğunlukla sürdürmeye odaklanmıştır. Toplumsal yapı ve okuldaki ideolojik ve kültürel üretim, kapitalist sistemin sınıf yapısı, aile ve piyasa gibi toplumsal yapılarla bütünleşmiştir. Bu nedenle eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliği sorunu, kızların okullaşmasındaki artış ya da kızların daha başarılı olduğuna bakarak değerlendirilemez. Yaşamın her alanında karşımıza çıkan toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, cinsiyetinden dolayı ayrımcılığa uğramak anlamına gelir ve cinsiyetçilik olarak tanımlanır. Cinsiyetçilik; bir cins ayrımcılığı olarak, kadın erkek arasındaki güç asimetrisini yansıtan sözler ve davranışlardır. Günümüzde toplumsal cinsiyet ve eğitim ilişkisi; ataerkil ailedeki cinsiyete dayalı işbölümü, emek piyasasındaki cinsiyete dayalı işbölümü ve okul sisteminin yapısı ve yaygınlığıyla birlikte karşılıklı etkileşim halindedir. Eğitimdeki eşitsizlik, toplumsal eşitsizliği yeniden yaratırken, öte yandan eğitimsel eşitsizliğin kendisi, toplumsal eşitsizliğin yapılanmasını sağlamaktadır. Eğitim sisteminin içindeki toplumsal cinsiyet asimetrisinin verili görünümü nicel ve nitel yönüyle bir dizi eşitsizlik, ayrımcılık içermektedir. Ancak eğitim sistemi ve eğitim süreçleri; cinsiyetçi yapı üzerinde sınırlandırıcı ve dönüştürücü bir etki yaratarak, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltabilir. Nitekim eğitim ve okul sistemi, bu güç ilişkilerini ve cins ayrışmasını kısmen yeniden üretmesine rağmen, kısmen de değiştirebilmektedir. Kadınların eğitimden yararlanarak, güçlenmesi için öncelikle eğitime erişim sorunundaki toplumsal eşitsizlikleri telafi etmeye dönük olumlu eylem benzeri politikaların geliştirilmesi, aynı zamanda müfredat, öğretim ve değerlendirme süreçleriyle okul kültürü üzerindeki cinsiyetçi kalıp yargıları destekleyen politika ve pratiklerin dönüştürülmesi gerekiyor. Bunun için öncelikle eğitim de toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltmak üzere kızların eğitime tam erişim ve tamamlama olanağı sunulması gerekmektedir. Eğitim ve okullaşmanın yaygınlaşmasıyla giderek, toplumsal cinsiyet eşitsizliği azalmaktadır. Eğitimin yaygınlaşmasıyla kadınların güçlendirilmesi arasında doğru orantı vardır. Bu çalışmada, eğitimin cinsiyetçi yapısı üzerinde durularak, eğitimde toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerinden kızların eğitime erişim ve tamamlama haklarına odaklanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyetçilik, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, Eğitime Erişim Hakkı

Sexism in Education

Abstract

Education systems that integrate with the social structure are mostly focused on maintaining the existing hegemonic order, even though they question it. The social structure and the ideological and cultural production in the school are integrated with the social structures such as the class structure of the capitalist system, the family and the market. For this reason, the problem of gender equality in education cannot be evaluated by looking at the increase in girls' schooling or the fact that girls are more successful. Gender discrimination, which we encounter in all areas of life, means being discriminated against because of one's gender and is defined as sexism. Sexism; as a gender discrimination, are the words and behaviors that reflect the power asymmetry between men and women. Today, the relationship between gender and education is in an interaction with the gendered division of labor in the patriarchal family, the gendered division of labor in the labor market and with the structure and prevalence of the school system. While inequality in education recreates social inequality, on the other hand, educational inequality itself provides the construction of social inequality. The given appearance of the gender asymmetry in the education system includes a series of inequalities and discrimination in terms of both quantitative and qualitative aspects. However, the education system and education processes; It can reduce gender inequality by creating a limiting and transformative effect on the sexist structure. As a matter of fact, although the education and school system partially reproduces these power relations and gender segregation, they can also partially change them. In order for women to be empowered by benefiting from education, policies and practices that support sexist stereotypes on school culture through curricula, teaching and evaluation processes should be transformed, as well as developing positive action-like policies to compensate for social inequalities in access to education. For this, girls should be given full access to and completion of education in order to reduce gender inequality in education. With the spread of education and schooling, gender inequality is gradually decreasing. There is a direct correlation between the expansion of education and the empowerment of women. In this study, the sexist structure of education will be emphasized, and the right of girls to access and complete education will be focused on through gender inequality in education.

Keywords: Gender İnequality, Right of Access to Education, Sexism.

GİRİŞ

Toplumun kadın ve erkeğe farklı cinsiyetleri nedeniyle biçtiği toplumsal cinsiyet rolü pek çok toplumsal mekanizma aracılığıyla her iki biyolojik cinsiyeti de olumsuz etkilemekte ve en fazla kadınları mağdur etmek ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığını çoğaltmaktadır. Bu çalışma da öncelikle toplumsal cinsiyet ayrımcılığıyla giderek keskinleşen cinsiyetçilik kavramı üzerinde durulacak ve daha sonra bundan kaynaklanan kadınların eğitim sorunları ve eğitime erişimi ve eğitim kalitesinin yükseltilmesi olanakları araştırılmaya çalışılacaktır.

1. TOPLUMSAL CİNSİYET AYRIMCILIĞI VE CİNSİYETÇİLİK

1.1. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Ayrımcılık

Toplumsal cinsiyette eşitlik, fırsatları kullanma, kaynakların ayrılması ve kullanımında hizmetleri elde etmede bireyin cinsiyeti nedeniyle herhangi bir ayrımcılığa uğramaması demektir. Biyolojik cinsiyetin tersine toplumsal cinsiyet farklılığı sosyalleşme süreci içinde oluşmaktadır bu nedenle de toplumdan topluma kültürden kültüre değişebilir. Pek çok toplumda kadın ve erkek farklı bireyler olarak görülür ve her birinin kendine özgü rolleri olanakları ve sorumlulukları vardır. Toplumsal cinsiyet hem kadınların ve hem de erkeklerin yaşamını şekillendirir (Özvarış,

2007,7). Bu şekillendirme de doğal olan, kadının ve erkeğin hem hukuken ve hem de toplumsal yaşam kuralları içinde toplumsal cinsiyet bağlamında birbirine eşit olması ve eşit kabul edilmesidir. Bu eşitliğin sağlanmasıyla toplumsal cinsiyet eşitliği gerçek hale gelebilir.

Toplumsal cinsiyete ilişkin kurumsal yapıların çoğu, emek ve iktidar yapıları kapsamında anlaşılabilir (Connel, 1998, 136). Toplumsal cinsiyet, erillik ve dişilik olarak nitelendirilen toplumsal ve kültürel kişilik özelliklerini tanımlamakta kullanılır. Bu tanımlamada duygusal olma, zayıf olma, pasif olma veya bağı olma gibi özellikler kadına özgü özellikler olarak görülürken; güçlü ve cesur olma, hırslı saldırgan ve bağımsız olma gibi özellikler daha çok erkeğe özgü erillik özellikleri olarak görülür(Sugur, 2006;3).

Cinsiyet ayrımcılığı, kaynaklara ve fırsatlara ulaşmada eşitsizlik, şiddet, temel hizmetlerden yararlanmada yetersizlik, çalışma yaşamı ve siyasette kadının sınırlı olarak yer alması ve kadınlarla erkekler arasındaki kişisel ilişkilerdeki güç dengesizliği yaratılması demektir. Cinsiyet ayrımcılığından, erkeğe oranla daha dezavantajlı ve daha düşük toplumsal statüye sahip olan kadınlar daha olumsuz etkilenmektedirler (Akın, 2007, 1). Cinsiyet ayrımcılığı, genel anlamda bireylere, cinsiyetlerinden dolayı toplumda adaletsiz bir şekilde davranılmasıdır. Cinsiyet ayrımcılığı bireyin insan haklarından tümüyle yararlanmasını engelleyen sosyal açıdan yapılandırılmış cinsiyet rolleri ve normlarına dayalı olarak herhangi bir ayırıma, dışlanma ya da kısıtlamaya maruz kalmasıdır.

Cinsiyetler arası eşitlik sorunu bu kavramın ele aldığı içerikle, sadece bir kadın sorunu değildir; kadın, erkek, çocuk ve toplumun tümünü ilgilendiren bir bağlama sahiptir. Cinsiyete dayalı ayrımcılıklar ve eşitsizlikler, devleti, sivil toplumu, iktisadi ve kültürel kurumları, aile yapılarını; iktisadi gelişmişlik düzeyini ve demokratik kurumların işleyişini olumsuz etkileyen bir sorundur. Toplumsal cinsiyet eşitliği kavramı, cinsiyet eşitsizliğine yol açan asimetrik güç ilişkilerini, erkek egemenliğini pekiştiren kurumsal yapıları, cinsiyet özelliklerinin, zaman, mekân ve farklı toplum kesimlerine göre nasıl değiştiğini gösterir. (Sancar, 2018, 199)

1.2. Cinsiyetçilik ve Cinsiyetçilik Kavramı

Toplumsal cinsiyet kalıp yargıları, bireylerin cinsiyetlerine bağlı olarak nasıl görünmeleri, düşünmeleri, hissetmeleri ve davranmaları gerektiğine ilişkin basmakalıp yargılar ve beklentilerdir. (Göğüş Tan, 2018, 173). Toplumsal cinsiyetin kalıp yargıları, kadın ve erkek davranışları için iyi tanımlanmış toplumsal reçetelerdir. Sosyalleşme sürecinde kız ve erkek çocuklar toplumsal rolleri içselleştirirler (Dökmen, 2006,16).

Cinsiyetçilik, genel olarak kişinin cinsiyetine dayalı olarak yapılan ayrımcılıktır ve bu kavram, çoğunlukla kadınlara ilişkin olumsuz tutumlar ve davranışlar bütünüdür. Kadın ile erkek cinsiyetleri arasındaki biyolojik ve sosyal rol farklılıklarının ortaya konup, bu farklılıkların abartılması; erkeklik ile güç, yüksek statü ve üstünlüğün birleştirilmesi sonucunda kadınların politik, ekonomik ve sosyal güç açısından daha zayıf konuma itilmesine ve ayrımcılığa uğramasına cinsiyetçilik denilmektedir.

Cinsiyetçilik, geleneksel cinsiyet rolleri ideolojisinin kabul edilmesi ve cinsiyetlerin, kalıp yargılar çerçevesinde tanımlanmasıdır (sakallı, 2003, 2). Kadının ekonomi, sosyal ve politika gibi birçok alandan dışlanması, kadından uzaklaşma ve erkeğin üstünlüğünün abartılması olarak ele alınan cinsiyetçilik, erkeği; norm olarak yapılandırır.

Cinsiyetçiliğin temelleri öncelikle ailede atılmakta olup, aslında cinsiyetçilik kültürel mirasın bir parçasıdır. Kız çocuklarının erkek çocuklar karşısındaki azaltılmış değeri, cinsel ayrımcılığın aile de başladığının en büyük kanıtıdır. Erkek kardeşleri ile aynı haklara sahip olmadan yetişen birçok kız çocuğu iyi eğitim alamamakta, oturmuş cinsiyetçi algı yüzünden, yaşamının birçok alanında kişisel hak ve özgürlüklerinden yoksun, pasif bir hayat sürdürmektedir.

Cinsiyete dayalı ayrımcılıklar ve eşitsizlikler, devleti, sivil toplumu, iktisadi ve kültürel kurumları, aile yapılarını; iktisadi gelişmişlik düzeyini ve demokratik kurumların işleyişini

olumsuz etkileyen bir sorunlardır. Toplumsal cinsiyet eşitliği kavramı, cinsiyet eşitsizliğine yol açan asimetrik güç ilişkilerini, erkek egemenliğini pekiştiren kurumsal yapıları, cinsiyet atfettiğimiz özelliklerin zaman, mekân ve farklı toplum kesimlerine göre nasıl değiştiğini gösterir. (Sancar, 2018, 199).

Cinsiyetçilik, diğer ayrımcı ideolojilerle birlikte yeni ırkçı söylemin temel bileşenlerinden biridir. Kadınların ataerkil baskı yanında etnik, sınıfsal ve ırksal nedenlere de bağlı olarak ayrımcılığın çoklu biçimiyle karşı karşıya olduklarına, tüm kadınların ayrımcılığı farklı şekillerde yaşadıklarını gösterirken, cinsiyetçiliğin yeni ırkçılık kavrayışı altında ele alınmasına güçlü bir destek sunar (Çoban Keneş, 2014).

Cinsiyetçilik, ayrımcı bir eylem ve düşünme biçimidir. Ayrımcı eylemler veya tutumlar sıklıkla ayrımcılığa uğrayan grupla ilgili yanlış inançlara veya genellemelere dayanır. Cinsiyetçilik, erkek egemen toplum zemininde filizlenen, erkekleri yücelten, erkek yanlı, kadınları ikinci plana yerleştiren bir algı, ideoloji, düşünce, işleyiş, kavrayış ve yaşam biçimidir. (Ecehan balta, 2021).

Cinsiyetçilik, bir cinsiyetin diğerinden üstün olduğunu savunan görüş ve ideolojidir. Cinsiyetçi tutum ve davranışlar konusunda kadınları, günlük yaşam faaliyetlerine tam ve özgür bir şekilde katılma olanağından yoksun bırakır. Bu yoksunluk, kadınların; toplumsal kaynakların dağılımından eşit olarak faydalanamaması yanında, kadınların hassasiyetinin ve kırılganlıklarının yüksek olmasına neden olur (Odabaş, 2010, 60). Cinsiyetçilik olarak tanımladığımız toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve ayrımcılığı; yalnızca kadınları ve kız çocuklarını etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda ülkenin demokratikleşmesinin ve kalkınmasının önünde de ciddi bir engel oluşturmaktadır(Özaydınlık, 2014, 95).

Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitsizliği yanına ataerkilliği koyarak, birlikte değerlendirilecek nesnel bir zemin bulunmaktadır (Kayaoğlu, 2008, 33). Bütün toplumlarda ataerkillik, erkeğin ekonomik, kanuni ve politik üstünlüğü anlamına gelmekte ve erkek egemenliğine hizmet etmektedir. Toplumsal yaşam pratikleri ve ataerkil ilişkiler, kendi içlerinde toplumsal cinsiyet ayrımcılığını yeniden inşa ederler. Bu yüzden kadınların çalışma yaşamına sınırlı katılımları ve ikincil konumlarda yer alma sorunları, toplumsal cinsiyet kavramı yanına ataerkillik kavramını da alarak çözülebilir (Hartmann, 2006). Ataerkillikte kadın erkeğe oranla zayıf, güçsüz ve korunması gereken bireyler olarak ele alınmaktadır. ülkemizde örgün eğitimde okullaşma oranları, yıldan yıla artış gösterirken, cinsiyetler arası eşitsizlikler hâlen devam etmektedir. Özellikle kırsal bölgelerde öğrenim düzeyinin yükseliyor görünmesine karşın, okuldan kopuşlar devam etmekte ve bu kopuşlar daha çok kız çocuklarında görülmektedir (Özaydınlık, 2014, 101).

2. CİNSİYETÇİLİK VE KADININ EĞİTİMİ

2.1. Eğitim ve Cinsiyetçilik ilişkisi

Toplumsal cinsiyet konusu eğitimle doğrudan ilgilidir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin sadece kadın erkek arasındaki farklılıkların da ötesinde bir konu olup, etnik köken, sosyo-ekonomik durum, cinsel yönelim, ikamet yeri, eğitim seviyesi, yaş, engellilik durumu vs. gibi diğer boyutlarla iç içe geçerek daha da karmaşık bir hal aldığı çok açıktır. Bu nedenle toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri değerlendirilirken, toplumsal cinsiyet ile kesişen toplumsal yapının diğer bileşenleri de dikkate alınmalıdır. Kadınların eğitimi ve eğitime erişimiyle toplumsal cinsiyet eşitliği arasında doğru orantı vardır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en önemli bileşenlerinden biri kadınların eğitim yetersizliğidir. Öte yandan kadınların eğitim yetersizliği ve eğitim sorunları toplumsal cinsiyet ayrımcılığını doğuran en önemli nedenlerden biridir. Kadınların eğitim yetersizliği toplumsal cinsiyet ayrımcılığını çoğaltırken, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı da kadınların eğitim yetersizliğini artırır. Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ve kadın eğitiminde yaşanan ayrımcılık durmaksızın birbirini yaratan bir süreç içinde birbirini çoğaltarak gelecek kuşaklara aktarırlar. Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ancak eğitimle

çözömlenebilirken, eğitime erişimde yaşanan sorunlar da ancak toplumsal cinsiyet eşitliğiyle çözülebilir.

Eğitim ve eğitim hakkının kullanılmasına yönelik, toplumda çeşitli sorunlar ve çeşitli engellerle karşılaşmaktadır. Bunlardan belki de en önemlisi toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve cinsiyetçi tutumlardır. UNICEF Raporlarına göre, günümüzde özellikle kadına yönelik cinsiyet ayrımcılığı yadsınamayacak boyutlardadır. Kadına yönelik ayrımcılık, daha çocukluk döneminde, toplumsal ve kültürel kalıp yargılar nedeniyle aile ve toplumun, kız çocuğa, erkek çocuktan daha az olanaklar tanınmasıyla ve eğitimle başlamaktadır. Tarih boyunca, kadının eğitimi ile ilgili sorunlar, hemen hemen bütün ülkelerde ilk sıralarda yer almıştır. 21. yüzyıl Türkiye’inde de kadınlar için durum aynıdır (Özaydınlık, 2014, 96). Türkiye’de, bütün çabalara rağmen, başta eğitim olmak üzere birçok alanda kadın ile ilgili eşitsizlikler bulunmakta ve bu eşitsizlikler, her eğitim kademesinde açık bir şekilde göze çarpmaktadır.

2.2. Eğitim Hakkının Güvenceleri

Eğitimde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en açık tezahürü, kızların eğitime erişim ve tamamlama haklarının sağlanamamasıdır. Pekin Eylem Planı (1995) ile 2000 yılında BM tarafından kabul edilen Milenyum Kalkınma Hedefleri, temel eğitim düzeyinde herkese eğitim sağlanması ve okullarda toplumsal cinsiyet ayrımının ortadan kaldırılması hedef ve eylem planını amaçlamaktadır (Sayılan, 2012, 13).

Bireylerin toplumda etkin bir rol alması, toplumla uyum içinde yaşayabilmesi; haklarını bilmesi ve kullanabilmesi ile yakından ilişkilidir. Bu haklardan biri olan eğitim hakkı, diğer haklarını bilmesi ve kullanması açısından ön şarttır. Eğitim hakkını toplumun diğer üyeleriyle eşit ve etkili kullanan birey toplumun gelişiminde de etkin rol oynar. Modern toplum da üretken ve kaliteli bir yaşamın ön koşulu olan eğitim, günümüz dünyasındaki hızlı değişim ve gelişim sürecine uyum sağlama konusunda anahtar kavramdır (Özaydınlık, 2014, 93).

Günümüzde bir toplumun bireylerine vereceği eğitimin niteliği, toplumun tüm kesimlerini içine alması açısından büyük önem taşımaktadır (KSGM 2012). Alınacak eğitimin, bireyin yaşamını sürdürme, kendini geliştirme, toplumun bir üyesi olma ve toplumla uyum içinde yaşama gereksinimlerini karşılama yönünde önemli bir payı vardır. Bu durum, her insanın eğitilme ihtiyacı ve hakkını gündeme getirmektedir. (Özaydınlık, 2014, 95).

Eğitim hakkı, uluslararası ve ulusal düzenlemelerle güvence altına alınmıştır. Türkiye, Birleşmiş Milletler tarafından 10 Aralık 1948 yılında yayımlanan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ni ilk onaylayan ülkeler arasındadır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 26. maddesi, insanın eğitim hakkını koruma altına almıştır. Eğitim hakkı, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim, Kültür Örgütü’nün (UNESCO) ve Avrupa Konseyi’nin temel ilkelerinde, İnsan Hakları Helsinki Son Senedi’nde, Paris Antlaşması’nda, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı belgelerinde yer almıştır. Ayrıca 1976 tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (madde 3, 13, 14) ile herkese eğitim hakkı, cinsiyet eşitliği ve zorunlu ilköğretimi sağlama güvenceye alınmıştır. 1979 tarihli Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) ile (madde 10) eğitimde cinsiyet eşitliğini ve herkese zorunlu temel eğitim hakkını sağlama yükümlülüklerini kabul etmiştir. Bununla birlikte, 1995 tarihli Pekin Deklarasyonu (madde 69) eğitimi; bir insan hakkı ve eşitlik, kalkınma hedeflerine ulaşılması için gerekli bir araç olarak tanımlar (Özaydınlık, 2014, 97). Bu belgelerde kadına ilişkin eğitimle ilgili düzenlemelerde özellikle pozitif ayrımcılık yapılması gereği vurgulanmaktadır.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 2007’de yayımladığı tavsiye kararında; toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin eğitim politikalarının tüm düzeylerinde ve aşamalarında benimsenmesi için adım atılması gereken alanlar arasında yasal çerçeve; eğitim politikaları ve destekleyici mekanizmalar; okul yönetişimi ve organizasyonu; öğretmenlerin hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimi; ders programı, müfredat, ders konuları ve sınavlar; eğitim materyalleri; öğretim yöntemleri ve uygulamaları; demokratik yurttaşlık ve insan hakları eğitimi; eğitsel ve

mesleki rehberlik; cinsiyetçi şiddetin önlenmesi ve ortadan kaldırılması; kırılgan gruplar; yeni bilgi ve iletişim teknolojileri; medya; toplumsal cinsiyet ve eğitimle ilgili araştırma ve izlemeye yer vermiştir (Tüzün, 2019, 6).

Ulusal Dayanaklara gelince; Türkiye'ye bakıldığında eğitim hakkının, başta Anayasa olmak üzere, Milli Eğitim Temel Kanunu ile İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nda vurgulandığı görülmektedir. İlkokulun her yurttaş için zorunlu olduğu, 1876 Anayasası'ndan beri benimsenen bütün anayasalarda da yer almıştır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Eğitim ve Öğrenim Hakkı ve Ödevi başlıklı 42. Maddesine göre; "kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz ve ilköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve devlet okullarında parasızdır." Eğitim hak ve özgürlüğünün kullanılması toplumsal bir sorumluluktur. Eğitim alanı, öncelikle kamusal yükümlülükler alanıdır. Eğitimin zorunlu ve karşılıksız olması, devletin bir görevleri arasında yer alır. Tam da bu nedenden dolayı Türkiye'de Devlet, eğitim hakkının kullanılmasını sıkı bir şekilde denetim yetkisine sahiptir.

Anayasa'nın 42. maddesi ilköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur. Türkiye'de eğitimin çoğulcuğu ilkesi, temellerini anayasadan almaktadır. Eğitim özgürlüğünü düzenleyen Anayasanın 42.maddesi ve diğer yasal düzenlemelerle birlikte düşünüldüğünde, ilköğretim, kadın-erkek köylü varlıklı herkes için zorunlu olup, devlet okullarında parasızdır. Mesleki ve teknik eğitimden herkes yararlanabilir, yükseköğretim yeteneklerine göre herkese açıktır. 1982 Anayasası 42. Madde hükmünde, eğitim ve öğretiminde uyulması gereken ilkelerin; Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre belirleneceği hüküm altına alınmıştır(kaboğlu,2002, 492). Kız ve erkek çocuklarının eğitimi ve bilgilendirilmesi aileye olduğu kadar topluma da düşen bir ödevidir. Eğitim hakkında en önemli sorunlardan biri de eğitimin niteliğinde yatmaktadır.

MEB tarafından uygulanan ETCEP projesi kapsamında hazırlanan Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Duyarlı Okul Standartları da okul düzeyinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin farklı boyutlarını göz önünde bulundurarak eğitim ortamları ve süreçleri ve okul yönetimi ana başlıkları altında birçok standart ortaya koyuyor. Bu standartlar, ayrımcılık karşıtı uygulamalar; şiddet ve zorbalıkla ilgili tedbirler; okul ve çevresinin güvenliği; fiziksel ortamlar; karar alma süreçlerine katılım; velilerle ilişkiler ve işbirliği; iletişim; okul çalışma planları; öğretmenlerin görev dağılımı; okul çalışanları için rehberlik, eğitim ve destek; okul çalışanlarının öğretmen tutum ve davranışları; eğitim materyalleri; ders dışı etkinlikler; öğrenciler için rehberlik ve öğrenci performansını değerlendirme gibi eğitim süreçlerinin birçok bileşenini toplumsal cinsiyete duyarlı kılmak ve bu bileşenler aracılığıyla toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için bir yol haritası sunuyor (Tüzün, 2019, 7).

3. EĞİTİM HAKKININ KULLANILMASINDA CİNSİYETÇİLİK

3.1. Eğitimde cinsiyetçilik Sorunları

Eğitim hakkı, bireylerin hedeflerine ulaşmasında eğitim önemli araçlardan biridir. Ancak kız çocukları ve kadınların eğitim hakkını kullanabilmeleri açısından dezavantajlı gruplar arasında olduğu görülmektedir. Eğitimde cinsiyet eşitsizliğinin oluşmasında birçok etken vardır. Kırsal kesimde kız çocuklarının okula devam ettirilmemesi ve ergenlikle birlikte okuldan alınması, kız çocukların ücretsiz aile işçisi olarak hane üretimine katkıda bulunmalarının beklenmesi, kız çocukların aileleriyle birlikte ücretli tarım işçisi olması, kız çocuklarından küçük kardeşlerine bakmalarının beklenmesi, erken yaşta evlendirilme, okula erişim zorluğu gibi görünen engeller, bunlardan sadece birkaçıdır. Türkiye'de kız çocukları doğumdan itibaren erkek çocuklarına oranla daha dezavantajlıdır ve bu dezavantaj, pek çok alanda kendini göstermektedir (Özaydınlık, 2014, 93).

Kadınlarda okuryazarlığın düşüklüğünün temel nedenleri arasında; erken yaşta evlilik nedeniyle eğitimini yarım bırakma, kız çocuklarının okumasının önemsizmemesi ve kız çocuğu için, okumanın bir getirisinin olduğuna inanılmaması, olumsuz geleneksel yapı ve kalıp yargılar,

ailede kız çocuklarına anneye yardımcı gözüyle bakılması ve bu çocukların 10-11 yaşlarından sonra okuldan alınması gibi faktörler de sayılabilir. Genele bakıldığında, okuma yazma bilmeme oranı, her iki cinsiyet içinde genç yaş gruplarından ileri yaş gruplarına, kentsel nüfustan kırsal nüfusa ve batı bölgelerden doğu bölgelerine gidildiğinde artış sergilemektedir. Türkiye’de okullaşma oranlarına bakıldığında kadınların oranı erkeklere oranla daha düşüktür. Ülkemizde örgün eğitimde okullaşma oranları, yıldan yıla artış gösterirken, cinsiyetler arası eşitsizlikler halen devam etmektedir. Özellikle kırsal bölgelerde öğrenim düzeyinin yükseliyor görünmesine karşın, okuldan kopuşlar devam etmekte ve bu kopuşlar daha çok kız çocuklarında görülmektedir (Özaydınlık, 2014,101). Evlenme yolu ile bir erkeğe bağımlı olacakları ve ev geçindirme yükümlülükleri olmadığı yönündeki ataerkil zihniyet kalıpları, kadınların eğitime devam etmeleri önünde engel teşkil etmektedir. Bu yüzden evli kadınların eşlerine göre eğitim düzeyleri çok düşüktür (Özçatal, 2011, 35).

Eğitim ve öğrenim alanında tüm dünyada yaşanan hızlı ilerleme ve gelişmelere rağmen, dünyanın pek çok bölgesinde kadınların eğitimi hala çok önemli bir sorundur. Kadınlar ve kız çocukları eğitim fırsatlarından erkeklere oranla daha az yararlanmakta, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler devam etmektedir (Atlama ve Özsoy, 12). Kadının eğitimi, tüm zamanlarda sürekli tartışma konusu oluşturmasına ve çeşitli girişimlerde bulunulmasına karşın, bir sorunlar yumağı olarak güncelliğini korumaktadır. Bunun temel nedenlerinden birinin, kadını bir birey olarak kabul etmek yerine, konuyu cinsiyetçi bakış açısı ile ele almanın ve bu yönde politikalar yürütmenin olduğu söylenebilir(Özaydınlık, 2014,109).

Eğitim sisteminin barındırdığı çok katmanlı ve çok boyutlu eşitsizlik ve ayrımcılık sürüyor. Bugün okullar sure gelen toplumsal sınıf ve toplumsal cinsiyet ayrımının yeniden üretimini engellemek açısından pek az şey yapmaktadır. Eğitim sistemleri hala gerek okulda sunulan bilgi süreçleri aracılığıyla, gerekse okulun sunduğu kültürel iklim içinde, egemen cinsiyetçi kalıp yargıların ve değerlerin yeniden üretiminde kilit bir rol oynamaya devam etmektedir.

3.2.Cinsiyetçi ders kitapları ve müfredatı

Türkiye genelinde, öğrenim düzeyi yükseldikçe kadınların aleyhine farklar devam etmektedir. Türkiye’de okullaşma oranlarına göre kadınların oranı erkeklere oranla daha düşüktür (Özaydınlık, 2014, 98). 2017 verilerine göre 15-19 yaş grubunda ne eğitimde ne istihdamda olan gençlerin oranı genç erkekler arasında %11 iken genç kadınlar arasında %20’dir. Toplumsal cinsiyet kalıpları ve bunlara dayalı eşitsizlikler, eğitim sisteminden ayrılma nedenleri incelendiğinde; ortaya çıkan temel dinamiklerden sadece biridir. TÜİK’in 2016 tarihli Gençlerin İşgücü Piyasasına Geçiş Araştırması’nın sonuçlarına göre, “evlilik veya diğer ailevi nedenler” ile “ailenin veya eşin eğitime izin vermemesi” nedeniyle eğitimi sürdürmemeye kadınlar arasında çok yüksek düzeylerde rastlanırken, eğitim maliyetinin karşılanamaması veya yüksek olmasıyla çalışmak isteme gibi nedenler erkekler tarafından daha fazla ileri sürülüyor (Tüzün, 2019, 8).

Okullar egemen kültürün ve ideolojinin yeniden üretimini ya da egemen kültürün değerlerini tamamen sekteye uğratamaz. Okuldaki ideolojik ve kültürel üretim, kapitalist sistemin sınıf yapısı, aile piyasa gibi toplumsal yapılarla dolaylanmıştır. Bu nedenle eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliği sorunu, kızların okullulaşmasındaki artış ya da kızların daha başarılı olduğuna bakarak açıklanamaz. (Sayılan, 2012, 13). Üzerinde çok konuşulan, ancak sorunların çözüme ulaştırılması konusunda yetersiz kalınan, öğrencilerin eğitiminde önemli araçlar olan ders kitaplarındaki cinsiyetçi bakış açısı sorundur. Oysaki bu kitapların niteliği, öğrencilerin toplumsal acıdan beklenen davranışları kazanmaları ve kendilerinden bekleneni gerçekleştirmeleri açısından çok önemlidir.

Öte yandan okullarda cinsiyetçi tutum ve davranışlar çok yaygındır(Özkazanç ve diğerleri, 2018, 154). Öğretmenlerin büyük çoğunluğunun kız ve erkek öğrencilere farklı roller atfetmekte ve farklı beklentiler sergilemekte olduğu görülmüş, kadın ve erkek öğretmenlerin kullandıkları dil, sınıf içi davranışları ve ders işleme yöntemlerinin toplumda gözlemlenen

geleneksel cinsiyet rollerini pekiştirir özellikler sergilediği buğulanmıştır. İncelenen ders kitaplarının tümünde genel olarak cinsiyetçi örüntüye rastlanmıştır. Kitaplarda; kız ve erkek çocukları ile kadın, erkek karakterler arasında sayısal bir denge yoktur. Sadece okul ortamları resmedilirken, kız ve erkek çocukları eşit sayıda yer almaktadır. Mesleklerin cinsiyete göre dağılımında, adlandırmada, kadın ve erkeğin özel ve kamusal alanda temsilinde, kız ve erkek çocuklar ile kadın ve erkeklere atfedilen eylemlerin sayısında ve dağılımında eşit dağılım ve denge gözlemlenmemiştir. Özellikle görsellerde, daha yoğun olarak cinsiyetçi ayırım yapılmaktadır. Matematik ve Fen Bilgisi ders kitaplarında verilen örnekler, soru ve problemler cinsiyetçi kalıp yargıları güçlendirmektedir (TAPV, 2019).

Ders kitapları aracılığıyla geleneksel cinsiyetçi bakış açısı, yeniden üretilmektedir. Ders kitaplarında kadın ve erkeklere sunulan toplumsal cinsiyet rollerinin, geleneksel anlayışın etkisinde kaldığı görülmektedir. Kitaplarda, erkekler kadınlardan daha fazla yer almakta; meslek rollerinde erkekler, kadınlara oranla daha farklı ve çeşitli meslek grupları içerisinde sunulmakta ve aile içi rollerde kadınlar daha çok temsil edilmektedir. Kitaplarda ev işleriyle ilgili rollerde kadın evin içinde, erkek ise evin dışında ve evin geçimini sağlayan aile bireyi olarak sunulmuştur. Kişilikle ilgili toplumsal cinsiyet rollerinde ise kadınlar zayıf ve pasif, erkekler güçlü ve zeki bireyler olarak gösterilmiştir. Ders kitaplarında, cinsiyet rollerini sağlıklı bir temelde inşa etmekte ve kadının insan hakları konusunda duyarsız kalmaktadırlar. İlköğretimden lise son sınıfa kadar okutulan ders kitaplarının büyük çoğunluğu; bilimsel bakış açısıyla azalmamış olup, cinsiyetçidir. Ülke ve dünya sorunlarına yabancı kalan bir bilgi yığından ibarettir. Ders kitaplarındaki resim, fotoğraf ve diğer görsel öğeler, çok özensizdir (Özaydınlık, 2014, 106).

3.3. Cinsiyetçi Eğitim Süreçlerinde Değişim

Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, yaşamın her alanında karşımıza çıkıyor. Cinsiyet ayrımcılığı olarak tanımlanan cinsiyetçilik; bir cins ayrımcılığı olarak, kadın erkek arasındaki güç asimetrisini yansıtan sözler ve davranışlardır. Toplumsal ve sosyal yapıyla bütünleşen eğitim sistemleri, mevcut hegemonik düzeni sorgulasa da çoğunlukla sürdürmeye odaklanmıştır. Sistem içinde yer alan eğitimin kendisi ya da bizzat bilgiyi aktarması nedeniyle değer yüklü olarak sunulan eğitim hizmeti, bilgi süreçlerinde; kültürel iklim nedeniyle egemen cinsiyetçi kalıp yargılarını ve değerlerini yeniden üreterek kilit bir rol oynamakta ve cinsiyetçi yapıyı sürdürmektedirler.

Kız çocuklarının eğitim hakkından yararlanabilmeleri için zorunlu eğitim süresinin uzatılması gerektiği yıllarca ifade edilen önemli bir öneridir. 2012-2013 öğretim yılından itibaren ülkemizde kesintisiz 8 yıllık zorunlu eğitimin yerini kesintili 12 yıllık zorunlu eğitim (4+4+4) almıştır. Bu yasa bazı çevrelerde olumlu karşılanırken bazı çevrelerde bu sürecin kesintili hale getirilmesi ile çocuk gelinleri ve çalışan çocuk sayısını artıracak yönündeki düşünceler, kız çocukları için eğitim sürecinden kopma ve toplumsal eşitsizliği derinleştirme sonuçlarını da beraberinde getirmektedir (Özaydınlık, 2014, 107).

Ataerkil aile ve cinsiyetçi emek pazarı arasındaki etkileşim, eğitimdeki cinsiyetçi yapılanma ve pratiklere maddi bir zemin sunmaktadır. Eğitim sisteminin bizzat kendisi, bir kurum olarak cinsiyetçi yapı üzerinde sınırlandırıcı ve dönüştürücü bir etki yaratabilir, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltabilir. Eğitim ve okul sistemi, bu güç ilişkilerini ve cins ayrışmasını kısmen yeniden üretmesine rağmen, kısmen de değiştirebilmektedir. Müfredatın cinsiyetçi ideolojik içeriği ile cinsiyetçi öğretmen tutumları nedeniyle değişim olanağı sınırlı kalmaktadır. Mevcut yapı içinde eğitim, kadınları güçler hiyerarşisinin alt basamaklarında tutacak biçimde yapılandırıldığı ve gerçekleştiği ölçüde ataerkil kültürün ve ideolojinin yeniden üretimine hizmet eder. İyi eğitim görmüş pek çok kadının, ev kadını olmayı seçmesi ve de yine pek çok eğitilmiş kadının istihdam alanında pasif rollere razı gelmesinin gerisinde eğitimde edindikleri bu cinsiyetçi değerler aranmalıdır. Eğitim ve okullulaşmanın yaygınlaşmasıyla, giderek, toplumsal cinsiyet eşitsizliği azalmaktadır. Bu durum hem eğitilmiş ve vasıflı kadınların sayısını, hem de istihdam ve eğitim talebini artırmakta ve çeşitlendirmektedir. Eğitimin yaygınlaşmasıyla kadınların güçlendirilmesi

arasında doğru orantı vardır. Eğitim sisteminin içindeki toplumsal cinsiyet asimetrisinin verili durumdaki görünümü nicel ve nitel yönüyle bir dizi eşitsizlik, ayrımcılık içermektedir. Bugün okullar süre gelen toplumsal sınıf ve toplumsal cinsiyet ayrımının yeniden üretimini engellemek açısından pek az şey yapmaktadır.

İçinde bulunduğumuz neoliberal yeniden yapılanmayla, sonra eğitim eşitsizliklerinin arttığı koşullarda eğitimin cinsiyeti sorunu yeni özellikler de kazanmıştır. Bir yandan küresel dönüşümlerin gerektirdiği kızların ve kadınların eğitime yönelik projeler gündeme gelmekte, diğer yandan da eşit ve nitelikli eğitime ulaşmak kızlar için zorlaşmaktadır (Sayılan, 2007). Zira okullar tam anlamıyla sosyal sınıf sistemine yerleşmiştir. Yoksulluk ve işsizliğin yaygınlaşması, maliyetler nedeniyle kızların okullaşmasını engellemektedir. Aynı zamanda okullar arasındaki farklılık keskinleşmekte, farklı sınıflara farklı kalitede eğitim olanakları sunulmaktadır. Kadın eğitimindeki eşitsizlik, bir yanıyla toplumsal eşitsizliği yaratmakta, diğer yandan da eğitimsel eşitsizliğin kendisi, toplumsal eşitsizliğin yapılanmasını sağlamaktadır.

Kız çocuklarının eğitime katılım süresinin uzatılması, kız çocuklarına hayat becerilerinin öğretilmesi, erkeklerin ve erkek çocuklarının sosyal değişime katılımı toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltabilir. Kız Çocuklarının eğitimi ve bu eğitimlerin süresinin uzatılması erken yaştaki evliliklere de engel olabilir.

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik dünya çapında ilerlemelere rağmen, COVID19 salgını, tüm kazanımları tehdit ediyor. Bazı ailelerin, COVID19 pandemisi nedeniyle ortaya çıkan ekonomik yükleri azaltma yaklaşımı, çocuk yaşta evliliklerin artması riskini ortaya çıkarıyor (UNFPA,2020).

Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin kalıplaşmış düşünce ve davranış örüntüler, hala kız çocuklarının eğitimlerinin önündeki en büyük engellerden biridir. Eğitim ve öğrenim alanında tüm dünyada yaşanan hızlı ilerleme ve gelişmelere rağmen, dünyanın pek çok bölgesinde kadınların eğitimi hala çok önemli bir sorundur. Kadınlar ve kız çocukları eğitim fırsatlarından erkeklere oranla daha az yararlanmakta, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler devam etmektedir (Atlama ve Özsoy, 12).

Cumhuriyetimizin kurucusu Atatürk, ülkemizdeki kadınlara eşitlik ve eğitim hakkı tanınmasını sağlarken, kadın eğitiminin işlevsel bir değer kazanması gerektiğini görmüş ve bu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Eğitim; üreten, toplumun gelişmesine katkıda bulunan nesiller yetiştirilmesini sağlar. Gelecek nesillerin yetişmesinde kadınların rolü ortada iken uygarlık yolunda bu durum göz ardı edilemez(Özaydınlık, 2014, 109).

Kız çocuklarının eğitiminin önemi aileler ve toplum tarafından henüz tam anlamıyla anlaşılammıştır. Ülkemizde sadece kız oldukları için okula kaydettirilmeyen ya da kaydettirilseler bile okuma yazma öğrendikten sonra okuldan alınan binlerce kız çocuğu bulunmaktadır. Kız çocuklarının sağlıklı bir biçimde gelişebilmesi, sosyalleşmesi, bir birey olarak kendi ayaklarının üzerinde durabilmesi, bir meslek sahibi olarak ülkenin üretimine katkıda bulunması eğitim almasıyla gerçekleşebilir. Eğitimde sağlanacak fırsat eşitliğiyle ilgili kadın eğitiminde yaşanan toplumsal cinsiyet ayrımcılığı verilen eğitimin kalitesinde de ayrımcılık olarak karşımıza çıkmakta ve eğitim kalitesindeki ayrımcılık yeniden toplumsal cinsiyet ayrımcılığını üretmeye devam etmektedir.

Kız çocukların eğitimi, eğitim politikalarının önemli önceliklerinden biridir. Bu süreci etkin değerlendirerek eğitimin kalitesini yükseltmek için, tüm okullara toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı hale getirmek, eğitim politikaları ve mevzuatını, öğretim programlarını ve ders kitaplarını gözden geçirerek, toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı programlar oluşturmak ve bu amaçla eğitimcilerin kullanabileceği eğitim paketleri oluşturmak, çok sayıda eğitimciyi eğiterek toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirmek gerekmektedir. Aynı şekilde toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimleri vererek, okul ve yakın çevresinden başlayarak, toplumun farklı katmanlarında toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda farkındalık yaratmak üzere çalışmalar yapılmalıdır. Bu

çalışmalar ve eğitimin kalitesinin yükseltilmesi ve anaakımlaştırılması yoluyla kadınların ve kız çocuklarının eğitim hakları; eğitime eşit erişim, kişisel ve mesleki gelişim için eşit fırsat eşitliği sağlanması yoluyla eğitimleri tamamlanabilecektir.

SONUÇ

Yaşamın her alanında karşımıza çıkan toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, cinsiyetinden dolayı ayrımcılığa uğramak anlamına gelir ve cinsiyetçilik olarak tanımlanır. Cinsiyetçilik; bir cins ayrımcılığı olarak, kadın erkek arasındaki güç asimetrisini yansıtan sözler ve davranışlardır. Eğitim ve okullaşmanın yaygınlaşmasıyla giderek, toplumsal cinsiyet eşitsizliği azalmaktadır. Eğitimin yaygınlaşmasıyla kadınların güçlendirilmesi arasında doğru orantı vardır. Günümüzde toplumsal cinsiyet ve eğitim ilişkisi; ataerkil ailedeki cinsiyete dayalı işbölümü, emek piyasasındaki cinsiyete dayalı işbölümü ve okul sisteminin yapısı ve yaygınlığıyla birlikte karşılıklı etkileşim halindedir. Eğitimdeki eşitsizlik, toplumsal eşitsizliği yeniden yaratırken, öte yandan eğitimsel eşitsizliğin kendisi, toplumsal eşitsizliğin yapılanmasını sağlamaktadır. Eğitim sisteminin içindeki toplumsal cinsiyet asimetrisinin verili görünümü nicel ve nitel yönüyle bir dizi eşitsizlik, ayrımcılık içermektedir.

Ancak eğitim sistemi ve eğitim süreçleri; cinsiyetçi yapı üzerinde sınırlandırıcı ve dönüştürücü bir etki yaratarak, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltabilir. Nitekim eğitim ve okul sistemi, bu güç ilişkilerini ve cins ayrışmasını kısmen yeniden üretmesine rağmen, kısmen de değiştirebilmektedir. Kadınların eğitimden yararlanarak, güçlenmesi için öncelikle eğitime erişim sorunundaki toplumsal eşitsizlikleri telafi etmeye dönük olumlu eylem politikaları geliştirilmelidir. Aynı zamanda müfredat, öğretim ve değerlendirme süreçleriyle okul kültürü üzerindeki cinsiyetçi kalıp yargıları destekleyen politika ve pratiklerin dönüştürülmesine çalışılmalıdır. Bunun için öncelikle eğitim de toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltmak üzere kızların eğitime tam erişimleri için fırsat eşitliği sağlanmalı ve böylelikle eğitimlerini tamamlama olanakları yaratılmalıdır.

KAYNAKÇA

Akın, A.(2007) Toplumsal Cinsiyet (Gender) Ayrımcılığı ve Sağlık, Toplum Hekimliği Bülteni, Cilt 26, Sayı 2, Mayıs-Ağustos 2007.

Ayan, S.(2014), ' Cinsiyetçilik: Çelişik duygulu cinsiyetçilik' Cumhuriyet Tıp Dergisi 2014; 36, (147-156).

Connel, R.W.(1998), Toplumsal Cinsiyet ve İktidar, İstanbul.

Çoban Keneş, H. (2014), "Yeni ırkçılığın bileşeni olarak cinsiyetçilik: Irkçılığın cinsiyetçilikle eklenmesi" Fe Dergi 6, no. 2 (2014), 62-80. URL: http://cins.ankara.edu.tr/12_6.html

Demirbilek, T. (2005), İş Güvenliği Kültürü, İzmir.

Dökmen, Z. Y.,(2006), Toplumsal Cinsiyet, İstanbul.

Ecehan balta, (2021),cinsiyetçilik, <https://feministbellek.org/cinsiyetçilik>

Eyüboğlu, Ayşe ve diğerleri, (2000), Kentlerde Kadınlar Çalışma Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutları, Ankara: KSSGM.

Giddens, A., Sosyoloji, Erişim: 10.102020
<http://www.birkok.net/dersnotlari/sosyoloji/cinsellik.htm>

Gül , H., Yalçınoğlu ,N., ve Atlı ,Z. C., (2024), ' Türkiye'de Çalışma Yaşamında Kadının Konumu ve Sorunları', TAF Preventive Medicine Bulletin, 2014:13(2) www.korhek.org 169 Derleme,(169-176) .

Göğüş Tan, M.,(2018), "CEİD YAYINLARI: 3 Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Ankara.

Hartmann, H. (2006), Marksizm’le Feminizm’in Mutsuz Evliliği, (Çeviren: Gülşat Aygen), İstanbul: Agora Kitaplığı.

Kaboğlu, İ.A., (2002), Özgürlükler Hukuku, Ankara.

KSGM, (2012) Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Raporu.

Kayaoğlu, A.(2008), ‘Önyargı Olarak Cinsiyetçilik’, Araştırmaları Dergisi 2008 6(1), (9-37) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/23/1732/18398.pdf>.

Koray, M. ve diğerleri, (1999) Gıda işkolunda Çalışan Kadınların Koşullar ve Geleceği, Ankara: KSSGM.

Mackintosh, Mauren. (1981) “Gender Economics: The Sexual Division of Labour and The Subordination of Women”, Of Marriage and The Market: Women's Subordination Internationally and Its Lessons, içinde, (Editors: Kate Young, Carol Wolkowitz&Roslyn McCullagh) Londra: Routledge, (3-17).

Sakallı, N. (2003),’ Cinsiyetçilik: Kadınlara ve Erkeklerle İlişkin Tutumlar ve Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Kuramı’ American Psychological Association, <https://antalya.psikolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpy1301996120030000m000204.pdf>

Sancar, S. (2018), Siyasal Kararlara Katılımda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Ankara.

Sayılan, F.( )2012), Toplumsal cinsiyet ve eğitim, *Ankara*.

Sugur, S.(2006), Toplumsal Yaşamda Kadın, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir. Ostergaard, Lise, (1992) “Gender”, Gender and Development. A Practical Guide, içinde, (Derlem: Lise Ostergaard) Londra ve Newyork: Routledge. (1–10)

Odabaş, Z.Y. (2010), Sürdürülebilir Afet Yönetimi ve Kadın, ANKARA.

Özaydınlık, K.,(2014), Toplumsal Cinsiyet Temelinde Türkiye’de Kadın ve Eğitim, <https://dergipark.org.tr/en/pub/spcd/issue/21122/227509>

Özçatal, E. Ö.,(2011) ‘Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Çalışma Yaşamına Katılımı’ Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, S. 1, Güz 2011 (21-39).

Özkazanç, A., Sayılan, F. ve Akşit, E.Ê.,(2018), Toplumsal Cinsiyet ve Mesleki Eğitim: Mesleki Teknik Lise Kız Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, Fe Dergi 10, no. 2, 150-164. URL: http://cins.ankara.edu.tr/20_14.pdf

Özvarış, Ş. B., (2007)“Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve Sağlık”, STED Sürekli Tıp Dergisi, 2007. s.7. Erişim: 10.8.2012 <http://www.ttb.org.tr/STED/2007/mart/kadin.pdf> 10.8.2012

Taborga, C. ve Bearyl L. (2000) Cins Bakış Sözlüğü, (Çev. Ertuğrul Kürkçü ve Nadire Mater) İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları, Yayın No:3. Thomsen, B. V.

TAPV,(2019), https://www.tapv.org.tr/programlar/toplumsal-cinsiyet-esitligi-programi/?gclid=Cj0KCQiAkZKNBhDiARIsAPsk0WiCaK_azRocsspjr1pP6Jao7IF4rDeUxWcWDEFEEqxDHcs8eTfZ-4aAIS_EALw_wcB

TUSİAD, (2008), “İşgücüne Katılım ve İstihdam”, Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri Raporu, <http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/KADINRAPOR.pdf>

<http://www.birkok.net/dersnotlari/sosyoloji/cinsellik.htm>.

Tüzün, I., (2019), Öğretmenler ve Psikolojik Danışmanlar İçin Rehber, UNFPA ve TAPV.

UNFPA,2020,https://turkey.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/unfpa_sosyal_normlar_cinsiyet_esitligi.pdf.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-3817-2508

Z Kuşağının Çalışma Hayatından Beklentilerinin Demografik Özellikler Açısından Değerlendirilmesi

Dr. Benan Gök¹

¹İstanbul Sağlık ve Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

Özet

Son zamanlarda örgütlerde Z kuşağının işgücüne katılım oranı gitgide arttığı bilinmektedir. Z kuşağının, önceki nesillere kıyasla karakteristik özelliklerinin farklı olması nedeniyle örgütlerin Z kuşağını istihdam ederken bu kuşağın davranış ve özelliklerinin doğru anlaması gerekmektedir. Bu sebeple örgütlerdeki kuşak farklılıklarının göz ardı edilmemesi önemli görülmektedir. Örgütlerin işe alım süreci ve devamında yeni bir neslin özelliklerini ve beklentilerini dikkate almaları çalışan ve örgüt başarısı için hayati önem taşımaktadır. Bu çalışma, Z kuşağının çalışma hayatından beklentilerini ve bu kuşağın çalışma hayatından beklentilerinin farklı demografik özelliklere göre değişip değişmediğini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmadan elde edilen veriler, çevrim içi platformlardan sağlanmıştır. Çalışmada kolayda örnekleme yöntemi uygulanmış olup, araştırmanın verileri Bursa Uludağ Üniversitesinde öğrenim gören 1995-2010 yıllarında doğmuş son sınıf öğrencilerini kapsayan bireylerden elde edilmiştir. Çalışmadan elde edilen 207 veri, SPSS 22.0 paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre, Z kuşağının güçlü bir örgüt kültürüne sahip bir organizasyonda çalışmayı arzu ettiği tespit edilmiştir. Çalışmanın diğer sonuçları incelendiğinde ise Z kuşağının ideal çalışma yaşamından beklentilerinin cinsiyete ve eğitim düzeyine göre farklılık göstermediği bulgusu elde edilmiştir. Bu çalışmanın elde ettiği bulgular, hem örgütlerin Z kuşağı çalışanlarına uyacak şekilde işyeri programlarını yeniden gözden geçirmelerini sağlayacak hem de Z kuşağının beklentilerini anlamada örgütlere ve insan kaynakları profesyonellerine rehber olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Z Kuşağı, İşyeri, İş Beklentileri

Evaluation of the Expectations of Generation Z From Working Life in Terms of Demographic Characteristics

Abstract

It is known that the labor force participation rate of Generation Z has been increasing in organizations recently. Since the characteristic features of the Z generation are different compared to the previous generations, organizations need to correctly understand the behavior and characteristics of this generation while employing the Z generation. For this reason, it is important not to ignore generational differences in organizations. It is vital for the success of the employee and the organization that organizations take into account the characteristics and expectations of a new generation in the recruitment process and its continuation. The aim of this study is to investigate the expectations of the Z generation from working life and whether this generation's expectations from working life change according to different demographic characteristics. The data obtained from this study were obtained from online platforms. Convenience sampling method was used in the study, and the data of the research were obtained from individuals who were born in 1995-2010, including senior students studying at Bursa Uludağ University. 207 data obtained from the study were analyzed using the SPSS 22.0 package program. When the results obtained from this study are examined, it has been determined that the Z generation wishes to work in an organization with a strong organizational culture. When the other results of the study were examined, it was found that the expectations of the Z generation from the ideal working life did not differ according to gender and education level. It is thought that the findings of this employee will both enable organizations to reconsider their workplace programs to suit the Z generation employees and guide organizations and human resources professionals in understanding the expectations of the Z generation.

Keywords: Generation Z, Workplace, Job Expectations

GİRİŞ

Z kuşağı iş hayatına girmeye başladıkça iş dünyası liderlerinin, girişimcilerin ve özellikle de insan kaynakları uygulayıcılarının dikkatini çekmeye başlamaktadır. Her kuşağın sahip olduğu, beklentiler, deneyimler, değerler, eğitim, aile, yaşam tarzı ve iş etiği gibi olgular endüstriyi ve örgütü önemli ölçüde etkilemekte (Grow ve Yang, 2018) ve Z kuşağı kendisini diğer nesillerden ayırmaktadır. Bu nedenle, Z kuşağını diğer kuşaklardan neyin farklılaştırdığını anlamak, bu kuşağın örgütlere başarılı bir şekilde katılmalarına yardımcı olabilmektedir. Z kuşağı, işgücüne girmeye başladığından itibaren beklentileri, değerleri ve işgücünü nasıl etkileyecekleri konusunda önceki kuşaklarla karşılaştırılmaktadır. İlgili literatür incelendiğinde, örgütlerin Z kuşağını barındırmaya hazır olup olmadıkları konusunda yeterince çalışma olmadığı tespit edilmiştir. Ancak literatürde var olan çalışmalar, Z kuşağının tutumlarını, tercihlerini ve davranışlarını anlamakla sınırlı kalmaktadır (Turner, 2015; Bencsik vd., 2016; Chillakuri ve Mahanandia, 2018).

Örgütler, Z kuşağını işe almaya başladıklarında kuşaklar arası sorunlarla karşı karşıya kaldıkları görülmüştür (Dwivedula vd., 2019). Bu nedenle, Z kuşağının sahip olduğu özellikler diğer kuşakların özelliklerinden keskin bir şekilde farklılaşması yöneticilere ve örgütlere zorluklar yaratmaktadır. Bu sebeple, Z kuşağının özelliklerini derinlemesine anlamak örgütlerin bu kuşağın istek ve beklentilerini etkin bir şekilde karşılamaları açısından bu çalışma önem kazanmaktadır. Bu çalışma, Z kuşağının örgütlerden beklentilerini ve bu beklentilerin demografik özelliklere göre değişip değişmediğini incelemektedir. Diğer yandan bu çalışma, Z kuşağının özelliklerini kapsamlı bir şekilde merkeze alarak örgütlerin kuşaklararası farklılıkları anlamasına yardımcı olmaktadır.

1. Z KUŞAĞININ BİREYSEL DAVRANIŞLARI-ONLARI FARKLI KILAN NEDİR?

1995 ile 2010 yılları arasında doğan Z kuşağı, dünyanın birçok gerçekliğini deneyimleyen davranışsal özellikleri bulunmaktadır (Seemiller ve Grace, 2016; Chillakuri ve Mahanandia, 2018). Z kuşağı, çeşitli teknolojik yeniliklerle birlikte interneti özgürce kullanan küresel bir nesil olarak nitelendirilmektedir (Betz, 2019). Teknolojinin yoğun kullanıcıları olarak görülen Z kuşağı, zamanlarını önceki kuşaklardan farklı olarak yeni cihazlar ve teknolojiler hakkında oldukça fazla bilgiye sahip oldukları belirtilmekte (Kamble vd., 2021) ve bu teknolojilere sağlam bir bağlılık göstermektedir (Jayathilake vd., 2021). Z kuşağını ayırt edici özelliklerinden bir diğeri de çoklu görevleri benimsemeleridir. Bu kuşağın temsilcileri, çoklu görevleri aynı anda yapmaktadır. Bu durum, özellikle multimedya konusunda geçerli görülmektedir. Örneğin Z kuşağı; TV izlemek, oyun oynamak ve metin mesajları göndermek gibi aynı anda birçok davranışı göstermektedir (Kivunja, 2014; Seemiller ve Grace, 2018). Bir başka ayırt edici özellik ise Y kuşağı, kişilerarası ve grup öğrenme tarzını benimserken (DeBard, 2004); Z kuşağı daha çok içsel öğrenmeye uyum sağlamaktadır (Seemiller ve Grace, 2016). Finansal ödül ve geri bildirim almakla motive olan Y kuşağının aksine (Ng vd., 2010), Z kuşağındaki bireylerin farklı motivasyonları bulunmaktadır. Z kuşağı, başkalarının hayatlarında bir fark yaratmaya çalışmakta ve başkalarını hayal kırıklığına uğratmamak için sorumluluklarını yerine getirmektedir (Seemiller ve Grace, 2016). Bu da Z kuşağının, çeşitli temalara, inançlara ve bireysel kimliklere daha açık bir grup olarak görülmesine sebebiyet vermektedir (Pandita, 2021). Z kuşağı kendisini, sosyal sorunların merkezine yerleştirmekte ve bu sorunların nedenlerini savunmakta ve bilgiyi sürekli olarak değerlendirmektedir. Bu da Z kuşağının inandığı bir şeyi savunmasına neden olmaktadır. Bu grup özellikle; ırk, etnisite, lezbiyen, gey, biseksüel, transseksüel ve feminizm gibi konulara önceki kuşaklara göre çok daha fazla ilgi göstermektedir (Seemiller ve Grace, 2016).

Z kuşağı diğer kuşaklara kıyasla daha liberaldir ve toplumda meydana gelen değişiklikleri kabul etmektedir. Nedenler etrafında harekete geçen ve diğer kuşaklara göre sosyal ve çevresel sorunların farkında olan Z kuşağı (Wiedmer, 2015) girişimci ve sonuç yönelimlidir (Christensen vd., 2018). Z kuşağı; bağımsız, özerk ve kendine güvenen özelliklere sahiptir. Bu özellikler, Z kuşağının trend takipçisi olmayı reddetmesini, trend yaratıcısı olma arzusunun taşınmasına sebep olmaktadır. Buna ek olarak, kendine güvenen ve bağımsız özellikleri olan Z kuşağı, internet ortamında veya fiziksel dünyada oluşturduğu arkadaş topluluğu arasında ayırım yapmamaktadır. Bu kuşağın bir diğer özelliği ise kendi topluluklarını oluştururken statü veya eğitim geçmişi gibi kriterleri ön plana almamasıdır (Wiedmer, 2015; Dwivedula vd., 2019).

İnternet ve teknoloji yoluyla kendilerine geniş bilgi erişimi sağlayan ve kendi kendine öğrenmeyi tercih eden Z kuşağı, önceki kuşaklar gibi ebeveynlere güvenmek yerine içgüdülerini ve tutkularını takip etmeyi tercih etmektedir. Buna paralel olarak, Z kuşağı ellerinde bulunan büyük miktarda bilgi ile daha analitik, karar vermede gerçekçi ve pragmatik olarak yaşamaktadır (Jayathilake vd., 2021). Bu sayede, kısa zaman içinde birçok bilgiyi işleme ve özümseme konusundaki yetenekleri nedeniyle, Z kuşağı aynı anda üretken olurken aynı anda birkaç görevi kolayca halledebilmektedir (Dwivedula vd., 2019).

İlgili literatürde yer alan ampirik çalışmalar, yukarıda Z kuşağı hakkında verilen teorik bilgileri desteklediği görülmektedir. Örneğin, Seemiller ve Grace (2016) tarafından yapılan bir çalışmada, Z kuşağının %70'inden fazlası sadakat, düşünceli olma, kararlılık, şefkat, açık fikirlilik ve sorumluluk özellikleriyle özdeşleştikleri bulgusunu ortaya çıkarmışlardır. Flippin'in (2017) araştırma bulgusuna göre Z kuşağının istekli, çalışkan ve yaratıcı olduğu tespit edilmiştir.

İlgili literatürde, Z kuşağının teknoloji kullanımına (Chillakuri ve Mahanandia, 2018; Sung ve Choi, 2018; Dwivedula vd., 2019), eğitim ve öğrenme stillerine (Chicca ve Shellenbarger, 2018; Berge ve Berge, 2019), finansal okuryazarlık düzeylerine (Gök ve Coşkun, 2020), sosyal medya kullanımına (Duffett, 2017; Dwivedula vd., 2019) ve kuşaklar arası farklılıklarına (Lanier, 2017; Grow ve Yang, 2018) odaklandığı çalışmalar varken; Z kuşağına mensup bireylerin bir işletmede çalışmak için ne tür beklentiler içerisinde olduğunu ortaya koyan çalışmalara rastlanmamıştır. Bir örgütte yeni istihdam edilmiş bireylerin tutumlarını, duygularını ve

davranışlarını etkileyen beklentiler bulunmaktadır. Örneğin çalışanlar, örgütlerin çalışanlara adil davranmasını, eğitim, gelişim, terfi gibi fırsatlar sağlamasını ve performansa dayalı ödeme yapmasını beklemektedirler (Schroth, 2019). Bu beklentilerden hareketle bu çalışma, Z kuşağının ideal iş hayatından beklentilerini anlamaya yönelik bir girişim sunmaktadır.

1.1. İşgücüne Giren-Girecek Z Kuşağını Anlamak

Z kuşağı, iş dünyasının en yeni katılımcıları olmasıyla birlikte örgütler, aynı anda dört kuşağın bir arada çalışmalarına tanık olmaktadır. Örgütlerde dört farklı kuşağın olması, örgütlerin artan iş-değer çatışması, öğrenme stilleri, inançlar ve iletişim tarzlarında farklılıklar yaşamalarına sebep olmaktadır (Solaja ve Ogunola, 2016). Bu kapsamda, Z kuşağının işyeri dinamiğine girmesiyle birlikte, örgütlerin tüm çalışanların işyeri ihtiyaçlarını karşılamak için işgücündeki bu kuşağı anlamaları uygun hale gelmektedir.

Bağımsız çalışmayı tercih eden Z kuşağı, ekip çalışmasına katılma konusunda isteksiz olduğu gibi kendilerini kanıtlamayı ve işleriyle tanınmayı sevmektedir (Pandita, 2021). Z kuşağı proaktif olarak becerilerini geliştirmeye ve bağımsız öğrenmeye çalışmaktadır. Bu husus, takım temelli faaliyetler yerine bireysel görevleri tercih etmeleriyle sonuçlanmaktadır (Pandita, 2021). Z kuşağı, sürekli olarak yeni şeyler üzerinde çalışmaya, zorluklarla yüzleşmeye ve dolayısıyla sorunlu durumdan bir şeyler öğrenmeye meyillidir (Seemiller ve Grace, 2016). Bunun yanında, yüksek girişimcilik motivasyonu ve sonuç odaklılık özelliklerine sahip olan Z kuşağı (Weidmer, 2015), gereksiz buldukları işlerden kaçınmaya çalışmaktadır (Dwivedula vd., 2019). Z kuşağı ellerinden gelenin en iyisini yapmak için esnek bir çalışma ortamını uygun bulmaktadır. Esnek çalışma ortamı sadece evden çalışmak anlamına gelmemektedir, işverenlerin bir çalışanın esnek bir zaman veya kademeli bir vardiya olsun kendileri için uygun olan bir zamanda çalışmasına izin verme istekliliğini ifade etmektedir (Ozkan ve Solmaz, 2015). Benzer şekilde Bohdziewicz'in (2016) ampirik araştırması, Z kuşağının kişisel ve aile ihtiyaçlarını karşılamak için iş yerinde özgürlük ve esneklik beklediğini tespit etmiştir.

İletişim olgusu incelendiğinde, dijital çağın bütün imkânlarından faydalanan Z kuşağı, yüz yüze iletişimi tercih etmektedir ve yöneticilerinin fikir ve görüşlerini dinlemelerini istemektedir. Z kuşağı bağımsızlığı tercih etse de üstlerinden mentorluk almayı tercih etmektedir (Iorgulescu, 2016). Ayrıca, Z kuşağı sürekli geri bildirim ve net hedefler aramaktadır (Wiedmer, 2015). Z kuşağı yüksek maaştan ziyade kendilerine iş güvenliği sağlayabilecek örgütler için çalışmaya özen göstermektedir. Bu husus, örgüte sadık olmalarına ve örgütle daha uzun süre birlikte olmalarına sebep olmaktadır (Schroth, 2019).

Temel değerler bağlamında incelendiğinde ise Z kuşağının dürüstlük ve güvenilirlik sağlamak için bir örgütle birlikte çalışma eğilimleri bulunmaktadır (Robert, 2015). Bu kuşak, örgütlerin etik değerlerine, uygulamalarına ve sosyal etkilerine dikkat etmektedir. Ayrıca, çeşitlilik - sosyal ve çevresel sorunların farkında olan Z kuşağı, çeşitliliği önceki nesillerden farklı çizgilerle tanımlamaktadır (Karianne vd., 2019). Yani ırk, cinsiyet, din, kimlik ve yönelim gibi birçok boyutta çeşitliliğe öncelik veren Z kuşağı, farklı topluluklara mümkün olan her şekilde katkıda bulunmak istemektedir (Wiedmer, 2015).

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, Z kuşağının çalışma hayatından beklentilerini ve bu kuşağın çalışma hayatından beklentilerinin farklı demografik özelliklere göre değişip değişmediğini araştırmaktır. Z kuşağı, çeşitli teknolojik yeniliklerle birlikte interneti özgürce kullanan, girişimci, sonuç yönelimli, bağımsız, kendine güvenen ve özerk olmaları onları küresel bir kuşak olarak yansıtmaktadır. Bu sebeple, Z kuşağının birçok yönden diğer kuşaklardan farklı olduğu kabul edilmektedir. Bu kuşağın farklılıkları ve Z kuşağını geri kalan gruptan neyin farklılaştırdığını derinlemesine anlamak, bu kuşağın örgütlere başarılı bir şekilde katılmalarına

yardımcı olabilmektedir. Bu sebeple, Z kuşağına mensup bireylerin bir kısmı istihdam edilmeye başlamasından dolayı onların etkili performansını ortaya çıkarabilmek ve etkili bir iletişim kanalının kurulabilmesi için iş yeri tercihlerine ve beklentilerini anlamak gerekmektedir. İlgili literatürde, örgütlerin Z kuşağını istihdam etmeye hazır olup olmadıkları konusunda çok az araştırma bulunmaktadır. Bu çalışmalar, genellikle Z kuşağının tutumlarını, tercihlerini ve davranışlarını anlamakla sınırlı kalmaktadır. Söz konusu sınırlı durum dikkate alındığında, bu çalışma Z kuşağının çalışma hayatından beklentilerini ve bu beklentilerin farklı demografik özelliklere göre değişip değişmediğini araştırmaktadır.

Bu çalışma ile cevap aranan araştırma soruları (A.S.) aşağıdaki gibidir:

A.S.1: Z kuşağının ideal çalışma yaşamından beklentileri cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?

A.S.2.: Z kuşağının ideal çalışma yaşamından beklentileri yaşa göre farklılık göstermekte midir?

2.2. Veri Toplama Yöntem ve Aracı

Araştırmanın verileri yapılandırılmış anket aracılığı ile toplanmıştır. Anket formu iki temel bölümden oluşmaktadır. Anket formunda toplam 34 ifade yer almaktadır. Araştırmanın birinci bölümünde katılımcıların demografik profillerini belirlemeye yönelik 4 adet soru bulunmaktadır. Anketin ikinci bölümünde ise Jusoh Mazuki (2011) tarafından geliştirilen “İş Hayatından Beklenti Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeğin orijinalinde “ideal iş” ve “mevcut durum” şeklinde iki ayrı alanda ifadeler bulunmaktadır. Bu çalışmada Z kuşağının büyük bir bölümünün henüz iş hayatına dâhil olmadığı ve bu örneklem grubunun çalışma hayatından beklentileri ölçülmek istendiği için, ölçeğin “ideal iş” ile ilgili ifadeleri araştırmaya dâhil edilmiş olup, “mevcut durum” ile ilgili ifadeler anketten çıkartılmıştır. Ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenilirliği İşçimen (2012) tarafından yapılmış olup Cronbach’s Alpha değeri (0.89) sosyal bilimler açısından uygun düzeyde bulunmuştur. Katılımcıların görüş ve değerlendirmeleri “1=Kesinlikle katılmıyorum... 5= Tamamen katılıyorum” şeklinde 5’li Likert ölçeği vasıtasıyla elde edilmiştir. Çalışmada yer alan araştırma sorularını incelemek için istatistikî araçlardan faydalanılmıştır. Bu istatistikî araçlar, SPSS 22 paket programı aracılığıyla verilerin frekans, yüzde değerleri hesaplanmış ve devamında açıklayıcı faktör analizi ve t testi tekniği kullanılmıştır.

2.3. Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın örnekleme, Bursa Uludağ Üniversitesi’nde öğrenim gören 1995-2010 yılları arasında doğmuş son sınıf öğrencileri olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Araştırma kapsamında 215 kişiye anket uygulanmış olup, 8 anket formunun eksik veriler içermesi sebebiyle analizler 207 anket formu üzerinden gerçekleştirilmiştir. Örnekleminde ait kapsamlı profil Tablo 1’de verilmiştir.

2.4. Bulgular

Tablo 1’de katılımcıların tuttıkları takıma göre cinsiyet, yaş, eğitim durum, mesleki durum ve katılımcıların aktif olarak iş hayatında olup olmadıklarına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1: Araştırmanın Örneklemine İlişkin Bilgiler

	Frekans	Oran (%)
Cinsiyet		
Kadın	110	53,1
Erkek	97	46,9
Yaş		
17-21	149	72
22 ve 26	58	28
Yüksek Öğrenim Düzeyi		
Ön Lisans Son Sınıf	100	48,3
Lisans Son Sınıf	107	51,7

Tablo 1'e bakıldığında, katılımcıların %53,1'nin kadın, %46,9'unun ise erkek olduğu görülmektedir. Öte yandan katılımcıların yaşları bağlamında incelendiğinde, katılımcıların %72'sinin 17-21 yaş aralığında olduğu, %28'inin 22 ve 26 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Son olarak katılımcıların yükseköğretim kurum düzeyleri bağlamında incelendiğinde; %48,3'ü ön lisans son sınıf öğrencisi olduğu, %51,7'si lisans son sınıf öğrencisi olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2'de çalışmada kullanılan ölçeğe ilişkin Cronbach Alpha değerleri yer almaktadır.

Tablo 2: Ölçeğin Güvenilirliğine İlişkin Bulgular

Ölçeğin Alt Boyutları	İfade Sayısı	Cronbach Alpha
Örgüt Kültürü	6	0,888
Liderlik	6	0,885
İletişim	6	0,748
Karar Verme	6	0,722
Motivasyon	6	0,865

Cronbach's Alpha değerinin 0,70 ve üzerinde olması ölçeğin güvenilir diğer bir ifadeyle kabul edilebilir olduğuna işaret etmektedir. Böylelikle, İş Hayatından Beklenti Ölçeği'nin Cronbach Alpha değerlerinin 0,70'den yüksek olması bu ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Açıklayıcı faktör analizi, ölçekteki tüm maddeler arasındaki karşılıklı korelasyonları incelemekte ve buradan tüm maddeleri daha az sayıda boyuta (faktöre) indirgemektedir (Aksu vd., 2017). Diğer bir ifadeyle, değişkenler arasındaki ilişkilerin alt zeminindeki ortak gruplanmaların hangi faktörlerde yer alacağını ortaya çıkarmaktadır (Bayram, 2017: 199). Araştırmada kullanılan veri seti için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri faktör analizinin uygunluğunu gösteren bir indistir. Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterlilik testi sonucu 0,935 olarak elde edilmiştir. Bu çalışma içerisinde faktör yük değeri 0,40 olarak alınmış bunun altındaki yüklerin program tarafından engellenmesi istenmiştir ve İş Hayatından Beklenti Ölçeği'ne ilişkin faktör yükleri %42,7 ve %77,4 arasında değerler aldığı bulgusu tespit edilmiştir. Temel bileşenler analizi ve Varimax faktör rotasyon yöntemleri kullanılarak yürütülen faktör analizi sonuçlarına göre, ölçekte yer alan toplam 30 ifade 5 faktör altında toplanmış olup toplam varyansın %64,255'ini açıklamaktadır.

Tablo 3: Ölçeğin Alt Boyutlarının Birbiri Arasındaki İlişki

	1	2	3	4	5
1.Örgüt Kültürü	1	0,790*	0,625*	0,611*	0,747*
2.Liderlik		1	0,688*	0,586*	0,772*
3.İletişim			1	0,647*	0,652*
4.Karar Verme				1	0,650*
5.Motivasyon					1

r=Pearson Correlation *p<0,01

Tablo 3'te İş Hayatından Beklenti Ölçeği'ne ait alt boyutların birbiriyle olan ilişkisine yer verilmiştir. Örgüt kültürü ile liderlik arasında pozitif yönlü %0,79 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=0,790$; $p=0,001$; $p<0,01$). Liderlik ile motivasyon arasında pozitif yönlü %77,2 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($r=0,772$; $p=0,001$; $p<0,01$).

A.S.1: Z kuşağının ideal çalışma yaşamından beklentileri cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?

Tablo 4: İş Hayatından Beklenti Ölçeği Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bağımsız Gruplar t-Testi Sonuçları

	Cinsiyetiniz	N	$\bar{X}$	Sd	S	t	p
Örgüt Kültürü	Erkek	97	4,4948	,64704	,06570	,043	,966
	Kadın	110	4,4909	,66200	,06312		
Liderlik	Erkek	97	4,2990	,69094	,07015	-,090	,928
	Kadın	110	4,3076	,68372	,06519		
İletişim	Erkek	97	3,9811	,64049	,06503	,508	,612
	Kadın	110	3,9348	,66441	,06335		
Karar Verme	Erkek	97	3,8677	,62590	,06355	,755	,833
	Kadın	110	3,8864	,62590	,06096		
Motivasyon	Erkek	97	4,4141	,68765	,06982	,498	,599
	Kadın	110	4,3652	,64825	,06181		

İş hayatından beklenti düzeylerine göre erkek ve kadın katılımcılar arasında fark olup olmadığını test etmek için bağımsız örneklem t-testi kullanılmış ve analiz sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur. Analiz sonucunda, cinsiyetin iş hayatından beklentisi üzerinde anlamlı bir fark oluşturmadığı bulgusuna ulaşılmıştır ($p>0,05$). Tablo 4'te İş Hayatından Beklenti Ölçeği'nin cinsiyet değişkenine göre ortalamalar değerlendirildiğinde örneklemin örgüt kültürü puanı diğer alt boyut ortalamaya puanlarına göre daha yüksek olduğu saptanmıştır.

A.S.2.: Z kuşağının ideal çalışma yaşamından beklentileri yaşa göre farklılık göstermekte midir?

Tablo 5: İş Hayatından Beklenti Ölçeği Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bağımsız Gruplar t-Testi Sonuçları

	Yaşınız	N	$\bar{X}$	Sd	S	t	p
Örgüt Kültür	17-21	149	4,4933	,64778	,05307	,019	,985
	22-26	58	4,4914	,67352	,08844		
Liderlik	17-21	149	4,2998	,68772	,05634	-,126	,900
	22-26	58	4,3132	,68546	,09001		
İletişim	17-21	149	3,9821	,66162	,05420	,904	,367
	22-26	58	3,8908	,62793	,08245		
Karar Verme	17-21	149	3,9072	,64561	,05289	1,079	,282
	22-26	58	3,8017	,59272	,07783		
Motivasyon	17-21	149	4,3915	,66439	,05443	,118	,906
	22-26	58	4,3793	,67523	,08866		

Tablo 5'te örneklem yaşının iş hayatından beklentisi üzerinde etkisi olup olmadığını test etmek için bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Analiz sonucu, örneklem yaşının iş hayatından beklentisi üzerinde anlamlı bir fark yaratmadığını göstermektedir ($p>0,05$). Tablo 5'te İş Hayatından Beklenti Ölçeği'nin yaş değişkenine göre ortalamalar incelendiğinde örneklem örgüt kültürü puanı diğer alt boyut ortalama puanlarına göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

3.SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu araştırmanın amacı, Z kuşağının çalışma hayatından beklentilerini ve bu kuşağın çalışma hayatından beklentilerinin farklı demografik özelliklere göre değişip değişmediğini araştırmaktır. Z kuşağına mensup bireylerin bir kısmı istihdam edilmeye başlamasından dolayı onların etkili performansını ortaya çıkarabilmek ve etkili iletişim kanalı kurabilmek için iş yeri tercihlerine bakmak gerekmektedir. Bu nedenle, örgütlerin Z kuşağını mümkün olan en kısa sürede hazır ve çalışır durumda olmasını sağlayacak şekilde onların beklentilerini, ihtiyaçlarını ve onları motive eden unsurları tespit etmeleri gerekmektedir. Araştırmanın bulgularına göre, Z kuşağının güçlü bir örgüt kültürüne sahip bir örgütte çalışmayı arzu ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca elde edilen bulgular, Z kuşağının çalışma hayatından beklentilerinin yaş ve cinsiyete göre anlamlı bir fark oluşturmadığı saptanmıştır. Diğer bir ifadeyle araştırmanın örneklemini, çalışma hayatından beklentileri konusunda aynı görüş sergilemektedir. Z kuşağına mensup bireylerin iş hayatından beklentileri tek bir ortak paydada birleştiği yani aynı görüşte oldukları yorumu yapılmaktadır.

Bu araştırmanın yazarı, örgütlere birtakım önerilerde bulunmaktadır. Z kuşağının iş gücüne katılmasıyla birlikte, insan kaynakları öncelikle bu kuşağı neyin motive ettiğini anlamaya odaklanmalıdır. Devamında, insan kaynaklarının Z kuşağı çalışanlarını elde tutmak, kariyer gelişimi ve büyüme fırsatlarını artırmak için yetenek yönetim sistemlerini güncellemeleri gerekmektedir. Buna ek olarak, örgüt liderlerinin de Z kuşağını stratejik olarak etkilemesi gerekmektedir. Bu nedenle liderler ve insan kaynakları, Z kuşağının hedeflerine uygun mentorluk ve koçluk programlarının yanı sıra resmi ve gayri resmi öğrenme fırsatları sağlamalıdır. Örgütlerin, Z kuşağının esnek çalışma konusundaki beklentilerini dikkate alması gerekmektedir. Gelecekteki çalışmalar, istihdam edilen Z kuşağı çalışanlarını inceleyerek Z kuşağının kariyer hedefleri incelenebilir.

Kaynakça

- AKSU, G., ESER, M.T. ve GÜZELLER, C.O. (2017). Açımlayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizi ile Yapısal Eşitlik Modeli Uygulamaları, Detay Yayıncılık, Ankara.
- BAYRAM, N. (2016). Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş Amos Uygulamaları, Ezgi Kitapevi, Bursa.
- BENCSEK, A., HORVATH-CSIKOS, G. ve JUHASZ, T. (2016). "Y and Z Generations at Workplaces", Journal of Competitiveness, 8(3): 90-106.
- BERGE, Z.L. ve BERGE, M.B. (2019). "The Economic ABCs of Educating and Training Generations X, Y, and Z", Performance Improvement, 58(5): 44-53.
- BETZ, C.L. (2019). "Generations X, Y, and Z", Journal of Pediatric Nursing, 44(2019): A7-A8.
- BOHDZIEWICZ, P. (2016). "Career Anchors of Representatives of Generation Z: Some Conclusions for Managing the Younger Generation of Employees", Human Resource Management / Zarzadzanie Zasobami Ludzkimi, 6(113): 57-74.
- CHICCA, J. ve SHELLNBARGER, T. (2018). "Connecting with Generation Z: Approaches in Nursing Education", Teaching and Learning in Nursing, 13(3): 180-184.
- CHILLAKURI, B. ve MAHANANDIA, R. (2018). "Generation Z Entering the Workforce: The Need for Sustainable Strategies in Maximizing Their Talent", Human Resource Management International Digest, 26(4): 34-38.
- CHRISTENSEN, S.S., WILSON, B.L. ve EDELMAN, L.S. (2018). "Can I Relate? A Review and Guide for Nurse Managers in Leading Generations", Journal of Nursing Management, 26(6): 689-695.
- DEBARD, R. (2004). "Millennials Coming to College", New Directions for Student Services, 106: 33-45.
- DUFFETT, R.G. (2017). "Influence of Social Media Marketing Communications on Young Consumers' Attitudes", Young Consumers, 18(1): 19-39.
- DWIVEDULA, R., SINGH, P. ve AZARAN, M. (2019). "Gen Z: Where Are We Now, and Future Pathways", Journal of Human Resource Management, 22(2): 28-40.
- FLIPPIN, C.S. (2017). Generation Z in the Workplace: Helping the Newest Generation in the Workforce Build Successful Working Relationships and Career Path, Candace Steele Flippin.
- GÖK, B. ve COŞKUN, A. (2020). "Z Kuşağının Finansal Okuryazarlık Eğilimlerinin İncelenmesine İlişkin Bir Araştırma", Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD), 6(1): 356-366.
- GROW, J.M. ve YANG, S. (2018). "Generation Z Enters the Advertising Workplace: Expectations Through A Gendered Lens", Journal of Advertising Education, 22(1): 7-22.
- IORGULESCU, M.C. (2016). "Generation Z and Its Perception of Work", Cross-Cultural Management Journal, 18(1): 47-54.
- İŞÇİMEN, S. (2012). Y Kuşağı Çalışanların İş Yaşamından Beklentilerinin Karşılama Düzeyi ile Kurumsal Bağlılık Arasındaki İlişki ve Bir Örnek Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- JAYATHILAKE, H.D., DAUD, D., EAW, H.C. ve ANNUAR, N. (2021). "Employee Development and Retention of Generation-Z Employees in the Post-COVID-19 Workplace: A Conceptual Framework", Benchmarking: An International Journal, 28(7): 2343-2364.

- KAMBLE, A., DESAI, S. ve ABHANG, N. (2021). "Wearable Activity Trackers: A Structural Investigation into Acceptance and Goal Achievements of Generation Z", *American Journal of Health Education*, 52(5): 307-320.
- KARIANNE, G., TIFFANY, M. ve KIMBERLY, B. (2019). "Welcome to Generation Z", <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/consumer-business/welcome-to-gen-z.pdf>, 10.11.2021.
- KIVUNJA, C. (2014). "Theoretical Perspectives of How Digital Natives Learn", *International Journal of Higher Education*, 3(1): 94-109.
- LANIER, K. (2017). "5 Things HR Professionals Need to Know about Generation Z: Thought Leaders Share Their Views on The HR Profession and Its Direction for The Future", *Strategic HR Review*, 16(6): 288-290.
- MAZUKI, J., SIMUN, M. ve CHONG, S.C., (2011). "Expectation Gaps, Job Satisfaction and Organizational Commitment of Fresh Graduates", *Education + Training*, 53(6): 515-530.
- NG, E.S., SCHWEITZER, L. ve LYONS, S.T. (2010). "New Generation, Great Expectations: A Field Study of The Millennial Generation", *Journal of Business Psychology*, 25: 281-292.
- OZKAN, M. ve SOLMAZ, B. (2015). "The Changing Face of the Employees - Generation Z and Their Perceptions of Work (A Study Applied to University Students)", *Procedia Economics and Finance*, 26: 476-483.
- PANDITA, D. (2021). "Innovation in Talent Management Practices: Creating an Innovative Employer Branding Strategy to Attract Generation Z", *International Journal of Innovation Science*, 1757-2223, DOI 10.1108/IJIS-10-2020-0217
- ROBERT, H. (2015). "Get Ready for Generation Z", www.roberthalf.com/workplace-research/get-ready-for-generation-z, 15.11.2021.
- SCHROTH, H. (2019). "Are You Ready for Gen Z in the Workplace?", *California Management Review*, 61(3): 5-18.
- SEEMILLER, C. ve GRACE, M. (2016). *Generation Z Goes to College*, Jossey-Bass, San Francisco.
- SEEMILLER, C. ve GRACE, M. (2018). *Generation Z: A Century in the Making*, Routledge.
- SOLAJA, O. ve OGUNOLA, A. (2016). "Leadership Style and Multigenerational Workforce: A Call for Workplace Agility in Nigerian Public Organizations", *International Journal of African and Asian Studies*, 21: 46-56.
- SUNG, S. ve CHOI, J. (2018). "Building Knowledge Stock and Facilitating Knowledge Flow through Human Resource Management Practices toward Firm Innovation", *Human Resource Management*, 57(6): 1429-1442.
- TURNER, A. (2015). "Generation Z: Technology and Social Interest", *The Journal of Individual Psychology*, 71(2): 103-113.
- WIEDMER, T. (2015). "Generations Do Differ: Best Practices in Leading Traditionalists, Boomers, and Generations X, Y, And Z", *Delta Kappa Gamma Bulletin*, 82(1): 51-59.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0003-4526-7852

Bireysel Kariyeri Etkileyen Kişilik Özellikleri

Doç. Dr. Didem Paşaoğlu Baş¹, Şule Çakar²

¹Anadolu Üniversitesi, dpasaoglu@anadolu.edu.tr

Anadolu Üniversitesi, sucakar@gmail.com

*Corresponding author: Didem Paşaoğlu Baş

Özet

Bu çalışmada, demografik faktörlerin, beş faktör kişilik özelliklerinin duygusal kararlılık, dışadönüklük, gelişime açıklık, uyumluluk, sorumluluk faktörlerinden oluşan özelliklerin öğrencilerin bireysel kariyer yönetimi sürecindeki etkileri araştırılması amaçlanmıştır. Her bir kişilik özelliği ile kariyer tercih sebebi, bireyin kendini değerlendirmesi, tercih sebebi ve sosyal çevre, bireysel hedef belirlenmesi, tercih sebebi ve aile çevresi kavramları tek tek incelenmiştir. Kavramsal çerçeve içerisinde bireysel kariyer ile ilgili tanımlar, beş kişilik faktörü ve kuramsal çalışmalar incelenmiştir. Araştırma Eskişehir’de bulunan bir üniversitede öğrenim gören 3. ve 4. sınıf öğrencileri ile yüz yüze yapılmıştır. Araştırma verileri anket tekniği ile toplanmıştır. Toplanan 257 adet veri seti SPSS 22 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verileri analiz etmek için, korelasyon analizi ve hipotez testleri için regresyon analizleri yapılmıştır. Analiz sonuçlarında öğrencilerin cinsiyeti, yaşı ve bireysel kariyer yönetim süreçleri arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Ayrıca, dışadönüklük ve duygusal kararlılık özelliklerinin bireysel kariyer yönetiminde istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı yapılan regresyon analiziyle ortaya çıkmıştır. Ancak beş faktör kişilik özelliklerinden; uyum, sorumluluk ve gelişime açıklığın bireyin kariyer yönetimiyle ilişkili ve istatistiksel açıdan anlamlı olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Kararlılık, Dışadönüklük, Gelişime Açıklık, Uyumluluk, Bireysel Kariyer

Personality Traits Affecting Individual Career

Abstract

In this study, it was aimed to research the effects of demographic factors, five-factor personality traits, emotional stability, extraversion, openness to development, adaptability, and

responsibility on students' individual career management process. The concepts of career choice, individual's self-evaluation, reason for preference and social environment, individual goal setting, reason for preference and family environment were examined one by one with each personality trait. Within the conceptual framework, definitions of individual career, five personality factors and theoretical studies were examined. The research was conducted face to face with 3rd and 4th grade students studying at a university in Eskişehir. Research data were collected by questionnaire technique. The collected 257 data sets were analyzed using the SPSS 22 program. To analyze the data, correlation analysis and regression analyzes were performed for hypothesis testing. In the results of the analysis, no significant relationship was found between the gender, age and individual career management processes of the students. In addition, after the regression analysis were found out that extraversion and emotional stability were not statistically significant in individual career management. However, five factors are personality traits; adaptability, responsibility and openness to development were found to be statistically significant and related to the individual's career management

Keywords: Emotional Stability, Extraversion, Openness to Development, Adaptability, Individual Career

Bu çalışma Doç. Dr. Didem Paşaoğlu Baş danışmanlığında Şule Çakar tarafından Temmuz 2019 tarihinde tamamlanan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

1. GİRİŞ

Bireysel kariyer yönetim süreci; uzun, planlı ve bireyin gelecekteki tüm yaşantısına etki eden bir süreçtir. Mezuniyetleri yakın üniversite öğrencilerinin kariyer alternatiflerinin fazla olması ve mesleklerin getirilerinin farklılaşmasından ötürü, öğrencilerin kariyerleri için alan seçimi yapmak zorlaşmaktadır. Özellikle kariyeri hakkında bir plan takip etmeyen öğrencilerin mezuniyetlerinin yaklaşmasına bağlı olarak; gelecek kaygıları artarak, stres yaşamalarına neden olmaktadır. Bu endişe ve kaygı haline bağlı olarak bireyler kendi ilgi alanlarını, kişilik özelliklerini ve yeteneklerini göz ardı ederek kendileri için uygun olmayan işlere yönelebilmektedir. Bu çalışmada bireylerin kariyer yönetim süreçlerinde bireylerin kişilik ve demografik özelliklerinin bu sürece etki edip etmediği araştırılmaktadır. Literatüre bakıldığında kariyer yönetimi konusunda çoğu araştırmanın sağlık bilimleri ve turizm fakültelerinde öğrenim görmekte olan öğrenciler ile gerçekleştirilip, iktisadi ve idari bilimler fakültesindeki bölümlerde yapılan çalışmaların sayıca daha az olduğu görülmektedir. Bu yüzden araştırma katılımcıları İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesindeki işletme, iktisat, çalışma ekonomisi ve maliye bölümünde öğrenim gören 3. ve 4. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Bireysel kariyer yönetim süreçlerinden; kariyer tercih sebebi, bireyin kendini değerlendirmesi, bireysel hedef belirlenmesi, kariyer tercihinde aile çevresi ve kariyer tercihinde sosyal çevre ile son hali Goldberg (1992) tarafından oluşturulan beş faktör kişilik özellikleri; dışadönüklük, duygusal kararlılık, sorumluluk, uyum ve gelişime açıklık incelenmiştir. Ayrıca bireylerin demografik özelliklerinin de bireysel kariyer yönetim süreçlerine etkisi araştırılmaktadır. Üniversite mezuniyetleri yakın olan öğrencilerin gelecekteki kariyerlerini, beş faktör kişilik özelliklerinden hangilerinin gelecekte etkili olduğu araştırılmaktadır.

2. ALAN YAZIN TARAMASI

Bu bölümde çalışma ile ilgili literatür çalışmalarından ve kavramlardan bahsedilmektedir

2.1. Kariyer ve Kariyer Yönetimi

Kariyer kavramı, bireyin mezun olduktan sonra yaptığı seçimlerle şekillenen ve hayatını etkileyen bir kavramdır. Bireyin elde ettiği kariyer hem kendisi hem de toplum tarafından benimsenmesi

açısından önemlidir. Kariyer kavramının temelinde birey vardır ve kendine uygun mesleği seçen ve bu meslekte ilerleyen bireyler mutlu olmaktadır (Kula ve Adıgüzel, 2015, s. 292).

Bireyin kariyer sahibi olma isteği altında saygınlık elde etmek ve kendini ispatlamak gibi kavramlarda vardır (Türkkahraman ve Şahin, 2010, s. 79). Maslow'un hiyerarşisinde yer alan saygınlık ihtiyacı, günümüzde kariyer kavramı ile giderilmektedir. Ancak yaşanan teknolojik gelişmeler ve eğitim düzeyinin artması, bireylerin hayal ettikleri ya da istedikleri meslekte ya da kariyerde yer almalarını zorlaştırmıştır. Teknolojiye hakim ve yaratıcı bireylere ihtiyacın artması, bireylerin farklı mesleklere yönelmelerine sebep olmaktadır.

Kariyer yönetim süreci iki farklı açıdan değerlendirilmektedir. Birinci kısım birey ile ilgili olan ve ikincisi örgüt ile ilgili olan kısımdır. Kariyer yönetimi; örgüt çalışanlarının hedeflerine ulaşması için uygulama ve stratejileri kapsamaktadır (Yaprak, Hotamışlı ve Gerek, 2010, s. 418). Örgütlerin ve çalışanların birbirinden farklı beklenti ve ihtiyaçları vardır. Örneğin; örgütler nitelikli iş gücü ve verimi ön planda tutar iken çalışanlar da beklentilerini karşılayacak imkanlar sunan işleri tercih etmektedirler. Bu imkanlar yüksek maaş, prestij, terfi olanakları olarak örneklendirilebilir.

Örgütlerde kariyer yönetimi personel bulmadan başlayarak, işe alıştırma ve terfi gibi süreçleri de kapsayarak, işin sonlandırılmasına kadar devam eden faaliyetleri de kapsamaktadır (Benligiray, 2016, s. 168).

Bireyin kariyer planı yapabilmesi ve hedefine ilerleyebilmesi için kendini iyi tanıması, yetenek, beceri ve bilgi birikiminin farkında olması ve eğer gerek görülürse kariyer konusunda yol gösteren uzmanlardan yardım alarak ilerlemesi gerekmektedir (Öner, Onay ve Karakoç, 2016, s. 631).

2.2. Kişilik

Bireyler yaşamlarında her gün farklı durumlarla karşılaşmaktadır. Bu durumlara her bir birey farklı bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Farklı bakış açılarına sahip olmalarının en büyük sebebi de her bir bireyin sahip olduğu kişiliklerinin farklı olmasıdır. Kişilik ise bireylerin duygularını, hislerini ve tutumlarını oluşturmaktadır (Corr ve Matthews, 2009, s. 13).

2.2.1. Goldberg beş faktör kişilik modeli

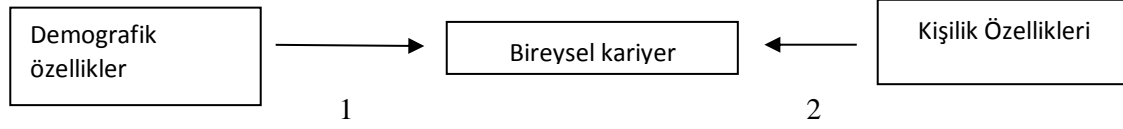
Goldberg'in beş faktör kişilik özellikleri duygusal kararlılık, dışadönüklük, sorumluluk, uyumluluk ve gelişime açıklıktır. Bu beş kişilik faktörü, daha önce yapılan kariyer araştırmalarında da kullanılmıştır. Kariyer ile yapılan araştırmalarda, kişilik ve mesleğin uyumlu olmasının, verimlilik ve etkinlikte önemli rol oynadığı ortaya çıkmıştır. Eğer, kişilik ve meslek uyumsuzluğu ortaya çıkarsa da, iş doyumsuzluğu ve başarısızlık gibi problemlerle karşılaşmaktadır.

Meslek ve kişilik uyumlu olmalıdır fakat bireyler sahip oldukları işin getirisinin iyi olmasına kapılarak, itibar elde etmek amacıyla kişiliklerine uygun olmayan mesleklere yönelmektedirler. Bu durumda, iş doyumsuzluğu ve işinde başarısız olma gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır (Aytaç, 2001, s. 119).

Kişilik özelliklerinde dışadönüklük ve deneyime açıklık girişimci olmayla ilgili yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştır (İyem ve Erol, 2013, s. 145). Ayrıca açık kişilik özelliğine sahip bireylerin, uzun dönemde daha başarılı oldukları da bulunmuştur (Ahmetoğulları ve Güneş, 2017, s. 37).

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE ANALİZİ

Araştırmada bireylerin demografik faktörleri, kişilik özellikleri ve bireysel kariyer yönetimi süreci ele alınarak bireylerin tutumları incelenmektedir. Hipotez ve sonuçları bölümünde hipotezler detaylı olarak incelenecektir.

Şekil 3.1. Araştırma Modeli

- H₁: Öğrencilerin cinsiyeti ve kariyer tercihinde sosyal çevre istatistiksel açıdan anlamlıdır.
- H₂: Öğrencilerin cinsiyeti ve bireysel hedef belirlenmesi istatistiksel açıdan anlamlıdır.
- H₃: Öğrencilerin cinsiyeti ve kariyer tercihinde aile çevresi istatistiksel açıdan anlamlıdır.
- H₄: Öğrencilerin yaşı ve bireyin kendini değerlendirmesi istatistiksel açıdan anlamlıdır.
- H₅: Öğrencilerin yaşı ve kariyer tercihinde sosyal çevre istatistiksel açıdan anlamlıdır.
- H₆: Öğrencilerin yaşı ve kariyer tercihinde aile çevresi istatistiksel açıdan anlamlıdır.
- H₇: Öğrencilerin dışadönüklük özelliği ve bireysel kariyer yönetim süreçleri istatistiksel açıdan anlamlıdır.
- H₈: Öğrencilerin uyum özelliği ve bireysel kariyer yönetim süreçleri istatistiksel açıdan anlamlıdır.
- H₉: Öğrencilerin sorumluluk özelliği ve bireysel kariyer yönetim süreçleri istatistiksel açıdan anlamlıdır.
- H₁₀: Öğrencilerin gelişime açıklık özelliği ve bireysel kariyer yönetim süreçleri istatistiksel açıdan anlamlıdır.
- H₁₁: Öğrencilerin duygusal kararlılık özelliği ve bireysel kariyer yönetim süreçleri istatistiksel açıdan anlamlıdır.

3.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın katılımcılarını Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde öğrenim gören 3.ve 4. sınıf öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmada 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin tümüne ulaşılmaya çalışılmıştır. Fakat toplam 267 kişiye ulaşılabilmmiştir. 9 kişinin anketin sadece bir bölümünü cevaplandığı ve 1 kişinin de tüm sorulara aynı cevabı vermiş olmasından ötürü değerlendirilmeye dahil edilmemiştir. Bu durumda 257 kişinin cevapları değerlendirilmiştir. Anketler fakültedeki derslerin öğretim görevlilerine rica edilerek yüz yüze öğrencilere dağıtılarak elde edilmiştir. Anketler tamamen gönüllülük ilkesine dayandırılarak uygulanmıştır.

3.2. Veri Toplama Tekniği ve Aracı

Anket toplam 3 bölümden oluşmaktadır. Çalışmada hazır anketler kullanılmıştır. Birinci ve ikinci bölümde Erme (2014) 'nin "Bireysel Kariyer Yönetimini Etkileyen Faktörler: İşletme Öğrencilerinin Kariyer Tercihleri Üzerine Bir Araştırma" çalışması için hazırlanmış anket soruları kendisinin izni alınarak kullanılmıştır. Bu bölümlerde bireylerin demografik faktörleri ve bireysel kariyer yönetim süreçleri ile ilgili sorular yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise izni alınarak Goldberg (1992) tarafından oluşturulan 5 faktör kişilik testi kullanılmıştır. Bu bölümde

ise bireyin dışadönüklük, duygusal kararlılık, uyum, sorumluluk ve gelişime açıklıktan oluşan kişilik özellikleri ile ilgili sorular yer almaktadır. Anketi öğrencilere uygulamadan önce uzman akademisyenlerden oluşan bir grup ile fikirleri alınıp, pilot çalışması uygulanmıştır. Bazı sorular anketten çıkarılarak bazılarının ise üzerinde değişiklikler yapılarak anket son haline getirilmiştir. Bu duruma bağlı olarak 50 sorudan oluşan ikinci bölümde 7 anket sorusu çıkarılıp, 3 soru üzerinde de değişiklikler yapılmıştır. 50 sorudan oluşan üçüncü bölümde ise yine aynı şekilde 7 soru anketten çıkarılırken, 3 soru üzerinde değişiklikler yapılmıştır.

3.3. Veri Analizi

Elde edilen verilerin analizinde frekans, güvenilirlik, faktör, korelasyon analizi ve regresyon analizleri uygulanmıştır. Güvenilirliğin incelenmesi için Cronbach alfa güvenilirlik değeri ve fark testlerine yer verilmiştir.

3.4. Bulgular

Çalışmanın amaçları doğrultusunda gerçekleştirilen analizler sonucu aşağıda yer alan bulgular elde edilmiştir.

3.4.1. Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin %51,4'ü kız, %48,6'sı ise erkeklerden oluşmaktadır. Bireylerin %85,9'u ise 21 ve 24 yaş aralığındadır. Bölüm açısından bakıldığında; öğrencilerin %49,8'i işletme, %22,6'sı iktisat, %19,8'i çalışma ekonomisi, %7,8'i maliye bölümündendir. Öğrencilerin lise türünden mezuniyetleri incelendiğinde %62,6'sı Anadolu lisesi, %22,8 'i ise düz liseden mezun oldukları görülmektedir. Öğrencilerin %34'ü kamu sektöründe, %17,6'sı özel sektör, %11,7 'si kendi işinde çalışmak istediğini belirtir iken, %36,7'si ise gelecekte çalışmak istedikleri sektör konusunda kararsız olduklarını belirtmiştir.

Anket sorularının iç tutarlılığını incelemek için güvenilirlik analizinden yararlanılmıştır. Güvenilirlik katsayısı 0,891 olarak saptanmıştır.

3.4.2. Faktör Analizi

Yapılan faktör analizi sonucunda, bireysel kariyer yönetimi 5 faktörde toplanmıştır. Bireyin kendini değerlendirmesi, kariyer tercih sebebi, kariyer tercihinde sosyal çevre, bireysel hedeflerin belirlenmesi ve kariyer tercihinde aile faktörü. Kişilik faktör analizinde de, faktörler 5 faktörde toplanmıştır. Duygusal kararlılık, dışadönüklük, uyum, sorumluluk ve gelişime açıklık.

3.4.3. Korelasyon Analizi

Yapılan korelasyon analizinde, dışadönüklük ve uyum arasında ($r=-0,207$ ve $p<0,01$) dışadönüklük ve gelişime açıklık arasında ($r=-0,237$ ve $p<0,01$) dışadönüklük ve bireyin kendini değerlendirmesi arasında ($r=-0,287$ ve $p<0,01$) zayıf düzeyde negatif bir ilişki saptanmıştır. Dışadönüklük ve duygusal kararlılık arasında ($r= 0,450$ ve $p<0,01$) orta düzeyde pozitif bir ilişki saptanmıştır.

Uyum ve sorumluluk arasında ($r= 0,249$ ve $p<0,01$) uyum ve gelişime açıklık arasında ($r= 0, 202$ ve $p<0,01$) pozitif ve zayıf düzeyde bir ilişki saptanır iken, uyum ve kariyer tercih sebebi arasında ($r= 0,181$ ve $p<0,01$), uyum ile kariyer tercihi ve sosyal çevre arasında ($r=0,153$ ve $p<0,01$), uyum ve bireysel hedef arasında ($r= 0,162$ ve $p<0,01$) pozitif ve göz ardı edilebilecek bir ilişki saptanmıştır.

Sorumluluk ve gelişime açıklık arasında ($r = 0,251$ ve $p < 0,01$), sorumluluk ve kariyer tercih sebebi arasında ($r = 0,205$ ve $p < 0,01$) Sorumluluk ve bireyin kendini değerlendirmesi arasında ($r = 0,317$ ve $p < 0,01$), sorumluluk ve bireysel hedef arasında ($r = 0,247$ ve $p < 0,01$) pozitif ve zayıf bir ilişki saptanır iken, sorumluluk ile kariyer tercihi ve sosyal çevre arasında ($r = 0,167$ ve $p < 0,01$), sorumluluk ve kariyer tercihi ve aile arasında ($r = 0,158$ ve $p < 0,01$), pozitif ve göz ardı edilebilecek bir ilişki saptanmıştır.

Duygusal kararlılık ve bireyin kendini değerlendirmesi arasında ($r = -0,237$ ve $p < 0,01$), duygusal kararlılık ve bireysel hedef arasında ($r = -0,163$ ve $p < 0,01$) duygusal kararlılık ve yaş arasında ($r = -0,164$ ve $p < 0,01$), duygusal kararlılık ve cinsiyet arasında ($r = -0,166$ ve $p < 0,01$) negatif ve göz ardı edilebilecek bir ilişki saptanmıştır.

Gelişime açıklık ve kariyer tercih sebebi arasında ($r = 0,23$ ve $p < 0,01$), gelişime açıklık ve bireyin kendini değerlendirmesi arasında ($r = 0,269$ ve $p < 0,01$), gelişime açıklık ve bireysel hedef belirlenmesi arasında ($r = 0,245$ ve $p < 0,01$) pozitif ve zayıf bir ilişki saptanır iken, gelişime açıklık ile kariyer tercihi ve aile çevresi arasında ($r = 0,186$ ve $p < 0,01$), gelişime açıklık ve yaş arasında ($r = 0,175$ ve $p < 0,01$), gelişime açıklık ve cinsiyet arasında ($r = 0,133$ ve $p < 0,01$), pozitif ve göz ardı edilebilecek bir ilişki saptanmıştır.

Kariyer tercih sebebi ile tercih ve sosyal çevre arasında ($r = 0,148$ ve $p < 0,01$), kariyer tercih sebebi ile kariyer tercihi ve aile çevresi arasında ($r = 0,135$ ve $p < 0,01$) göz ardı edilebilecek bir ilişki saptanmıştır. Kariyer tercih sebebi ve cinsiyet arasında ($r = -0,194$ ve $p < 0,01$) negatif ve göz ardı edilebilecek bir ilişki saptanır iken, kariyer tercih sebebi ve bireysel hedef arasında ($r = 0,325$ ve $p < 0,01$) pozitif ve zayıf bir ilişki saptanmıştır.

Bireyin kendini değerlendirmesi ile kariyer tercihi ve sosyal çevre arasında ($r = 0,162$ ve $p < 0,01$), bireyin kendini değerlendirmesi ile kariyer tercihi ve aile çevresi arasında ($r = 0,261$ ve $p < 0,01$), pozitif ve zayıf bir ilişki saptanır iken, bireyin kendini değerlendirmesi ve bireysel hedef arasında ($r = 0,439$ ve $p < 0,01$) pozitif ve orta düzeyde bir ilişki saptanmıştır.

Kariyer tercihi ve sosyal çevre ile yaş arasında ($r = 0,124$ ve $p < 0,01$), kariyer tercihi ve sosyal çevre ile kariyer tercihi ve aile çevresi arasında ($r = 0,532$ ve $p < 0,01$) pozitif ve orta düzeyde bir ilişki saptanmıştır.

Bireysel hedef ile tercih ve aile arasında ($r = 0,130$ ve $p < 0,01$) pozitif ve göz ardı edilebilecek bir ilişki saptanmıştır.

Korelasyon analizinden de görüldüğü üzere beş faktör kişilik özelliklerinden; uyum, sorumluluk ve gelişime açıklığın bireyin kariyer yönetim süreçleri üzerinde etkili olduğu saptanmıştır.

3.4.4. Hipotez ve Sonuçları

H₁: Öğrencilerin cinsiyeti ve kariyer tercihinde sosyal çevre istatistiksel açıdan anlamlıdır.

Sig değeri 0,05' den büyük olduğundan H₁ hipotezi reddedilmektedir.

H₂: Öğrencilerin cinsiyeti ve bireysel hedef belirlenmesi istatistiksel açıdan anlamlıdır.

Sig değeri 0,05' den büyük olduğundan H₂ hipotezi reddedilmektedir.

H₃: Öğrencilerin cinsiyeti ve kariyer tercihinde aile çevresi istatistiksel açıdan anlamlıdır.

Sig değeri 0,05' den büyük olduğundan H₃ hipotezi reddedilmektedir.

H₄: Öğrencilerin yaşı ve bireyin kendini değerlendirmesi istatistiksel açıdan anlamlıdır.

Sig değeri 0,05' den büyük olduğundan H₄ hipotezi reddedilmektedir.

H₅: Öğrencilerin yaşı ve kariyer tercihinde sosyal çevre istatistiksel açıdan anlamlıdır.

Sig değeri 0,05' den küçük olduğundan H₅ hipotezi kabul edilmektedir.

H₆: Öğrencilerin yaşı ve kariyer tercihinde aile çevresi istatistiksel açıdan anlamlıdır.

H₆ hipotezi reddedilmektedir.

H₇: Öğrencilerin dışadönüklük özelliği ve bireysel kariyer yönetim süreçleri istatistiksel açıdan anlamlıdır.

Tablo 3.1 Dışadönüklük ve Kariyer Yönetimi

Dışadönüklük	Karelerin toplamı	df	Karelerin ortalaması	F	Sig.
Kariyer tercih sebebi	,879	1	,879	1,744	,188(a)
	128,426	255	,504		
	129,304	256			
Bireyin kendini değerlendirmesi	14,997	1	14,997	22,910	,000(a)
	166,919	255	,655		
	181,916	256			
Kariyer tercihinde sosyal çevre	,057	1	,057	,057	,811(a)
	254,008	255	,996		
	254,065	256			
Bireysel Hedef	1,330	1	1,330	2,945	,087(a)
	115,108	255	,451		
	116,438	256			
Kariyer tercihinde aile çevresi	,596	1	,596	,455	,500(a)
	333,822	255	1,309		
	334,419	256			

Bireyin kendini değerlendirmesi hariç tüm ifadelerin Sig değeri 0,05' den büyük olduğundan H₇ hipotezi reddedilmektedir.

H₈: Öğrencilerin uyum özelliği ve bireysel kariyer yönetim süreçleri istatistiksel açıdan anlamlıdır.

Tablo 3.2. *Uyum ve Kariyer Yönetimi*

Uyum	Karelerin toplamı	df	Karelerin ortalaması	F	Sig.
Kariyer Tercih Sebebi	4,247	1	4,247	8,660	,004(a)
	125,057	255	,490		
	129,304	256			
Bireyin kendini değerlendirmesi	2,311	1	2,311	3,281	,071(a)
	179,605	255	,704		
	181,916	256			
Kariyer tercihinde sosyal çevre	5,946	1	5,946	6,111	,014(a)
	248,119	255	,973		
	254,065	256			
Bireysel Hedef	3,041	1	3,041	6,839	,009(a)
	113,397	255	,445		
	116,438	256			
Kariyer tercihinde aile çevresi	1,896	1	1,896	1,454	,229(a)
	332,523	255	1,304		
	334,419	256			

H₈ hipotezi kabul edilmektedir.

H₉: Öğrencilerin sorumluluk özelliği ve bireysel kariyer yönetim süreçleri istatistiksel açıdan anlamlıdır.

Tablo 3.3. Sorumluluk ve Kariyer Yönetimi

Sorumluluk	Karelerin toplamı	df	Karelerin ortalaması	F	Sig.
Kariyer Tercih Sebebi	5,451	1	5,451	11,223	,001(a)
	123,853	255	,486		
	129,304	256			
Bireyin kendini değerlendirmesi	15,490	1	15,490	23,735	,000(a)
	166,425	255	,653		
	181,916	256			
Kariyer tercihinde sosyal çevre	7,082	1	7,082	7,312	,007(a)
	246,983	255	,969		
	254,065	256			
Bireysel Hedef	7,112	1	7,112	16,589	,000(a)
	109,326	255	,429		
	116,438	256			
Kariyer tercihinde aile çevresi	8,330	1	8,330	6,514	,011(a)
	326,088	255	1,279		
	334,419	256			

Sig. değerlerinin tümü 0,05' den küçük olduğundan H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

H_{10} : Öğrencilerin gelişime açıklık özelliği ve bireysel kariyer yönetim süreçleri istatistiksel açıdan anlamlıdır.

Tablo 3.4. Gelişime Açıklık ve Kariyer Yönetimi

Gelişime Açıklık	Karelerin toplamı	df	Karelerin ortalaması	F	Sig.
Kariyer Tercih Sebebi	6,422	1	6,422	13,326	,000(a)
	122,882	255	,482		
	129,304	256			
Bireyin kendini değerlendirmesi	13,148	1	13,148	19,866	,000(a)
	168,768	255	,662		
	181,916	256			
Kariyer tercihinde sosyal çevre	1,487	1	1,487	1,501	,222(a)
	252,578	255	,991		
	254,065	256			
Bireysel Hedef	6,995	1	6,995	16,298	,000(a)
	109,443	255	,429		
	116,438	256			
Kariyer tercihinde aile çevresi	11,585	1	11,585	9,151	,003(a)
	322,833	255	1,266		
	334,419	256			

Kariyer tercihinde sosyal çevre ifadesi hariç diğer Sig. Değerleri 0,05' den küçük olduğundan H_{10} hipotezi kabul edilmektedir.

H_{11} : Öğrencilerin duygusal kararlılık özelliği ve bireysel kariyer yönetim süreçleri istatistiksel açıdan anlamlıdır.

Tablo 3.5. Duygusal Kararlılık ve Kariyer Yönetimi

Duygusal Kararlılık	Karelerin toplamı	df	Karelerin ortalaması	F	Sig.
Kariyer Tercih Sebebi	,093	1	,093	,183	,669(a)
	129,211	255	,507		
	129,304	256			
Bireyin kendini değerlendirmesi	10,215	1	10,215	15,170	,000(a)
	171,701	255	,673		
	181,916	256			
Kariyer tercihinde sosyal çevre	,462	1	,462	,465	,496(a)
	253,602	255	,995		
	254,065	256			
Bireysel Hedef	3,093	1	3,093	6,960	,009(a)
	113,344	255	,444		
	116,438	256			
Kariyer tercihinde aile çevresi	,053	1	,053	,040	,841(a)
	334,366	255	1,311		
	334,419	256			

H₁₁ hipotezi reddedilmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kariyer kavramı günümüzde bireyin meslek sahibi olmasının yanı sıra bireyin kendini gerçekleştirme de demektir. Özellikle genç bireylerin hangi mesleği, hangi hususları göz önünde bulundurarak seçecekleri konusunda yaşadıkları kararsızlık bireyleri olumsuz etkilemektedir. Kişilik kavramı çok kolay çözümlenebilen bir kavram olmadığından literatürde birçok kişilik testi ve envanteri mevcuttur.

Öğrenim görülen bölümden mezuniyetten sonra kariyer seçimi yapılabilecek alternatif alanların fazla olması kariyer planları olmayan öğrencilerin meslek konusunda karar vermesini zorlaştırmaktadır. Araştırmanın ilk katkısı; önceden yapılan literatür çalışmalarına bakıldığında, beş faktör kişilik özellikleri ile kariyer kavramı veya bireyin demografik faktörleri ile kariyer kavramı incelenmiştir. Bu çalışmada ise beş faktör kişilik, kariyer kavramı ve demografik faktörleri hepsi birlikte ele alınmıştır.

Araştırmanın ikinci katkısı ise; literatürde yapılan çalışmalarda kişilik özellikleri ve kariyer yönetimi incelenirken kariyer kavramı detaylandırılmamıştır. Bu çalışmada her bir kişilik özelliği ile kariyer tercih sebebi, bireyin kendini değerlendirme, tercih sebebi ve sosyal çevre, bireysel hedef belirlenmesi, tercih sebebi ve aile çevresi kavramları tek tek incelenmiştir.

Araştırmada bireylerin demografi faktörlerinden cinsiyet ve yaş bireyin kişilik özellikleri ve bu kişilik özelliklerinin kariyer yönetimi üzerindeki etkileri incelenerek aşağıdaki bulgulara rastlanmıştır;

-Öğrencilerin cinsiyeti ve kariyer yönetim süreçleri arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Akkoç (2012) yaptığı çalışmada öğrencilerin cinsiyeti ve kariyer seçimi konusunda bir ilişkiye rastlanmamıştır. Yılmaz vd., (2012) öğrencilerin cinsiyet ve kariyer yönetim süreçleri, öğrenim görülen bölüme göre farklılık göstermektedir. Tatar (2009) bireyin cinsiyete bağlı özelliklerinin farklılığını bireyin uzmanlaştığı branşlardan ayrı düşünülmemeyeceğini vurgulamaktadır. Bu durumun sebebi bazı bölümlerde kariyer alternatiflerine bağlı olarak kariyer seçimi cinsiyete göre farklılık gösterirken, bazı bölümlerde farklılık göstermemektedir.

-Öğrencilerin yaşı ve bireysel kariyer yönetimi arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Karakaya vd., (2013) tarafından yapılan bir çalışmada ise öğrencilerin yaşı ile kariyerleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmeyerek benzer bir sonuca ulaşılmıştır. Hirschi (2010) tarafından yapılan çalışmada bireylerin yaşı ve kariyer istekleri arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Flores vd., (2006) tarafından farklı bölgelerden ve kültürel değerlere sahip, farklı yaştaki bireylerle yapılan çalışmada da benzer bir sonuca ulaşılmıştır. Bunun sebebi bireylerin kariyer seçiminde yaştan çok problem çözme ve kendine güven gibi hususlara önem vermesinden kaynaklanmaktadır.

-Uyum, sorumluluk ve gelişime açıklık özellikleri bireysel kariyer yönetimi ile anlamlı bulunurken; dışadönüklük ve duygusal kararlılık özellikleri bir ilişki saptanmamıştır.

Temeloğlu ve Aksu (2016) tarafından yapılan çalışmada sorumluluk, uyum ve gelişime açıklık özelliği bireyin öğrenim gördüğü alanda daha çok kariyer yapmak istemesi ile ilişkili olarak saptanmıştır. Bu durumun sebebi; öğrenim görülen her bölümün kendine özgü nitelikleri ve gereklilikleri olmasıdır.

Özen, (2011) bireyin sorumluluk özelliği ile kariyer seçiminin ilgili olduğunu savunmaktadır. Bunun nedeni bireyin kariyer seçimlerinin artı ve eksi sonuçlarını üstlenmeleridir. Ahmetoğulları ve Güneş (2017) gelişime açıklık özelliğinin bireyin kariyeri ile ilişkili olduğunu saptamıştır. Bunun sebebi; öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümden mezun olduktan sonra bölümleri ile ilgili kariyer yapmaya hevesli olup, bu bölümün sunacağı iş imkanları konusunda umutlu olmalarıdır.

Bireysel kariyer yönetimi, bireyin lise döneminden başlayarak, üniversite öğrenimi ve üniversiteden mezuniyet sonrasına kadar devam eden uzun soluklu bir süreçtir. Lise döneminde yapılan kariyer planlarının üniversite bölüm seçme sürecine gelindiğinde bireyin isteğine bağlı olarak ya da olmayarak değişim göstermektedir. Yapılan çalışmalar sonucunda beş faktör kişilik özelliklerinden; uyum, sorumluluk ve gelişime açıklığın bireyin kariyer yönetiminin üzerinde etkili olduğu saptanmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmetoğulları, K. ve Güneş, M. “Öğrencilerin Kişilik Özelliklerinin Mesleğin Geleceğine Bakış Açılarında Etkisi: Hilvan Myo Örneği”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2017 9 (21): 24-39.

Akkoç, F. “Lise Öğrencilerinin Mesleki Kararsızlıkları ile Kariyer İnançları Arasındaki İlişki”, Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 2012 (32): 49-70.

Aytaç, S. (2001). Kişilik ve Meslek Seçimi Arasındaki İlişki ve Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Benligiray, S. (2016) İnsan Kaynakları Yönetimi, Nisan Kitabevi, Eskişehir.

Corr, P.J. ve Matthews, G. (2009) The Cambridge Handbook of Personality Psychology, Cambridge University Press, NewYork.

Erme, T. (2014). Bireysel Kariyer Yönetimini Etkileyen Faktörler: İşletme Öğrencileri Kariyer Tercihleri Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Flores, L.Y., Ojeda, L., Gee, D., Lee, S. ve Huang, Y.P. “The Relation of Acculturation, Problem-Solving Appraisal, and Career Decision-Making Self-Efficacy to Mexican American High School Students”, *Educational Goals, Journal of Counseling Psychology*, 2006 53 (2): 260 –266.

Goldberg ,L.R. “The Development Of Markers For The Big- Five Factor Structure”, *Psychological Assessment*, 1992 4 (1): 26-42.

Hirschi, A. “Swiss Adolescents' Career Aspirations: Influence of Context, Age, and Career Adaptability”, *Journal of Career Development*, 2010 36 (3): 228-245.

İyem, C. ve Erol, E. “Mesleki Yönelimlerde Bireylerin Kişilik ve Demografik Özelliklerinin Rolü; Sakarya Üniversitesi İşletme Bölümü Örneği”, *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 2013 5 (1).

Karakaya, Y.E., Karataş, Ö., Özdenk, Ç., Karataş, F. Üniversiteli Sporcu Öğrencilerin Kariyer Değeri Algıları. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2013 14 (1): 86-94.

Kula, Ö. ve Adıgüzel, O. (2015). Lisansüstü Öğrencilerinin Kariyer Planlamalarına Etki Eden Faktörler: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (1), 291-315.

Öner, M., Onay, M. ve Karakoç, İ. “Öğrencilerin Kariyer Planlamalarında Girişimcilik, Profesyonellik ve Liderlik Arzularının Ölçülmesi”, *Yönetim ve Ekonomi*, 2016 23 (3): 623-638.

Özen, Y. “Kişisel Sorumluluk Bağlamında Kariyer Seçimini Etkileyen Sosyal Psikolojik Faktörler”, *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 2011 2 (3): 81-96.

Tatar, A. “Beş Faktör Kişilik Modeline Dayalı Olarak Sporcu Kadın ve Erkeklerin Kişilik Profillerinin Karşılaştırılması”, *Hacettepe Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 2009 20 (2):70-79.

Temeloğlu, E. ve Aksu, M. “Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Kişilik Özelliklerinin Turizmde Kariyer Yapma İstekleri Üzerindeki Etkisi: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Örneği” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2006 9 (43): 1513-1521.

Türkkahraman, M. ve Şahin, K. “Kadın ve Kariyer”, *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2010 2(1): 75-88.

Yaprak, Ş., Hotamışlı, M. ve Gerek, M. “Örgütsel Kariyer Yönetimi: Tekstil İşletmelerinde Bir Uygulama”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2010 15 (1): 399-421.

Yılmaz, İ.A., Dursun, B., Pektaş, K., Altay, A. “Üniversite Öğrencilerinin Kariyer Seçimlerinin Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi: Pınarhisar Myo Örneği”, *Electronic Journal Of Vocational Colleges*, 2012 2 (2).

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0003-3055-3055 / 0000-0002-3985-3073

A Bibliometric Overview of Business and Economics Literature in the Shadow of the Covid-19 Pandemic

Doç. Dr. Güzin Özdağoğlu¹, Öğr. Gör. Dr Muhammet Damar²

¹Dokuz Eylül University Faculty of Business, Dept of Business Administration, Division of Quantitative Methods guzin.kavrukkoca@deu.edu.tr

²Dokuz Eylül University, Information Center, muhammet.damar@deu.edu.tr

Abstract

The Covid-19 pandemic, which started in China and spread all over the world in a short time, has had an unprecedented impact on the global economy since the Great Depression in the 1930s. People have been kept closed for several days and months at homes due to the fear of life risks. Many industries, especially the food, tourism and transportation, and therefore financial markets, have been adversely affected by these conditions. The resulting level of risk has caused investors to experience significant losses in a short time. At the first stage, the policies and the processes followed differed according to the dynamics of the country, and the search for a common solution was delayed. This situation has created another threat point for the global economy. It is thought that the global economy and countries, which became rapidly integrated, especially in the 1990s, can only get out of this bottleneck together so that higher institutions can drive strategies and policies in this direction. All these conditions have caused the search for solutions to show an increasing trend in line with the dynamics of COVID-19, not only in medicine but also in academic studies carried out in every research field. Therefore, many studies have found a place in the literature on business and economics in a short time. In this context, this study aims to reveal the portfolio of research associated with business and economics and the patterns within this portfolio. The research, shaped within the framework of findings obtained through the bibliometric data that the Web of Science database provided, presents the topics covered in the relevant research field, prominent institutions, authors, and journal profiles during the COVID-19 pandemic with an analytical approach and opens the emerging grant picture for discussion.

Keywords: Business, Economics, Literature, Bibliometrics, Covid-19

COVID-19 Pandemisinin Gölgesinde İşletme ve Ekonomi Literatürüne Bibliyometrik Bir Bakış

Özet

Çinde başlayıp kısa sürede tüm dünyaya yayılan Covid-19 pandemisi, 1930'lu yıllarda yaşanan Büyük Buhran'dan bu yana, küresel ekonomi üzerinde benzeri görülmemiş bir etki oluşturmuştur. Hayati risk endişesiyle insanlar evlerinde günler aylarca kapalı kalmış, başta gıda, turizm ve ulaşım sektörleri olmak üzere pek çok sektör ve dolayısıyla finansal piyasalar, bu koşullardan olumsuz yönde etkilenmiştir. Ortaya çıkan risk seviyesi, yatırımcıların çok kısa sürede önemli kayıplar yaşamasına neden olmuştur. İlk aşamada, politikalar ve izlenen süreçler ülke dinamiklerine göre farklılık göstermiş ve ortak bir çözüm arayışı gecikmiştir. Bu durum küresel ekonomi için de bir başka tehdit noktası oluşturmuştur. Özellikle doksanlı yıllarda hızla entegre hale gelen küresel ekonominin ve ülkelerin, bu darboğazdan ancak birlikte çıkabileceği, dolayısıyla bu yönde strateji ve politikaların üst kuruluşlar tarafından güdülebileceği düşünülmektedir. Tüm bu koşullar, çözüm arayışlarının sadece tıp alanında değil, her araştırma alanında yürütülen akademik çalışmaların COVID-19 dinamikleri doğrultusunda artan bir eğilim göstermesine neden olmuştur. Dolayısıyla, kısa bir süre içerisinde işletme ve ekonomi alanı ile ilgili literatürde pek çok araştırma yer bulmuştur. Çalışma, bu bağlamda, işletme ve ekonomi alanı ile ilişkilendirilmiş araştırmaların oluşturduğu portföyü ve bu portföy içerisindeki örüntüleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Web of Science veritabanının sağladığı bibliyometrik veriler üzerinden elde edilen bulgular çerçevesinde şekillendirilen araştırmada, COVID-19 pandemisi sürecinde, ilgili araştırma alanında ele alınan konu başlıklarını, öne çıkan kurum, araştırmacı ve dergi profillerini analitik bir yaklaşımla sunarak, ortaya çıkan büyük resmi tartışmaya açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İşletme, Ekonomi, Literatür, Bibliyometri, Covid-19

1. INTRODUCTION

Coronaviruses are a large family of viruses that are phenotypically and genotypically diverse. The recent instance, the COVID-19 pandemic, started in Wuhan, China, in December 2019 and affected the whole world after that day. For example, in the first months of the pandemic (as of 17 March 2020), China alone reported 179,111 confirmed cases and 7,426 deaths for widespread human-to-human transmission (Zhu et al., 2020). The impact of COVID-19 on the global economy is likely to be unprecedented since the Great Depression of the 1930s. The International Monetary Fund (IMF) stated that it expected the global economy to shrink by 3% in 2020. This situation is far worse than the 0.1% drop in the financial crash 2009 recession year. He stated that the global economy is expected to recover with a growth of 5.8% in 2021 (Euronews, 2020). The conditions have become more complicated with the new variants of the pandemic emerging every day, especially developed countries trying to ensure that their existing economies are sustained and unharmed rather than growing.

The outbreak of the novel coronavirus (COVID-19) has severely affected health, economy, transportation, and other areas in different industries and regions. Population mobility has dropped sharply due to the quarantine policy, weakening power, and a stagnant economy (Shen et al., 2020). For example, the gross domestic product of China, where the pandemic started, decreased by 6.8% in the first quarter compared to the same period last year, and many countries experienced serious corporate bankruptcies and job losses (Fu & Shen, 2020). Even this situation has caused companies to do morally problematic works. During this period, the UK Market Authority set up a special task force in the UK to crack down on companies that profited from the pandemic by inflating prices or making misleading claims (Butler, 2020a; Butler, 2020b). This crisis has put companies to the test for their commitment to ethical business behavior and

corporate social responsibility (CSR). Another thought put forward is that both short-term and long-term financial distress caused by the pandemic can significantly push firms to pursue short-term gains, sometimes even through fraud and abuse, and possibly reduce their long-term CSR investments due to incompetence. The main reason for this seems to be insufficient resources and increased pressure to survive (He & Harris, 2020).

The COVID-19 pandemic has caused the bankruptcy of many well-known brands in many industries as consumers to stay at home and economies shut down (Tucker, 2020). Asmelash & Cooper (2020) stated that in the USA, famous companies such as Sears, JCPenney, Neiman Marcus, Hertz, and J. Crew have been under tremendous financial pressure, and especially the tourism and travel industry has faced with 80% no show-up in hotels.

The conditions have caused the search for solutions to show an increasing trend in line with the dynamics of COVID-19, not only in medicine but in academic studies carried out in every research field. Therefore, many studies have quickly found a place in the literature on business and economics. In this context, this study aims to reveal the portfolio of research associated with business and economics and the patterns within this portfolio. The research was shaped within the findings obtained through the bibliometric data that the Web of Science (WoS) database provided. Analyses conducted within the scope of bibliometrics (Hood & Wilson, 2001; Björneborn & Ingwersen, 2004; Yang & Yuan, 2017) presents the topics covered in the relevant research field, prominent institutions, authors, and journal profiles during the COVID-19 pandemic with an analytical approach and opens the emerging grant picture for discussion.

2. METHODOLOGY

This research intends to highlight the business and economics research portfolio and the patterns found within the portfolio regarding the COVID-19 pandemic. In line with this aim, the study presents the following findings:

- The distribution of the documents by year,
- The language and types of the papers,
- Fund resources,
- Prominent researchers, institutions, and countries in the selected period,
- Collaborations among the institutions,
- The journals that publish the most on COVID-19 in the area, the publishers that come to the fore, and the meetings that stand out in the area,
- Most cited papers,
- Papers using common references,
- Keywords and topics that stand out in business and economics related to COVID-19.

In order to reach the findings listed above, we used the bibliometrics methodology. We determined the bibliometric data source that provided the analysis's WoS Core Collection database input. To reach our target data, we describe the following query. We added the potential usage types of the COVID-19 to the query statement to search in title, author keywords, and keyword plus fields, then expanded the query by filtering the "Business & Economics" research area in the WoS database.

(ti=("covid19" or "covid 19" or "covid-19" or "COVID19" or "COVID-19" or "COVID 19") or AK=("covid19" or "covid 19" or "covid-19" or "COVID19" or "COVID-19" or "COVID 19") or KP=("covid19" or "covid 19" or "covid-19" or "COVID19" or "COVID-19" or "COVID 19"))and su= "Business & Economics"

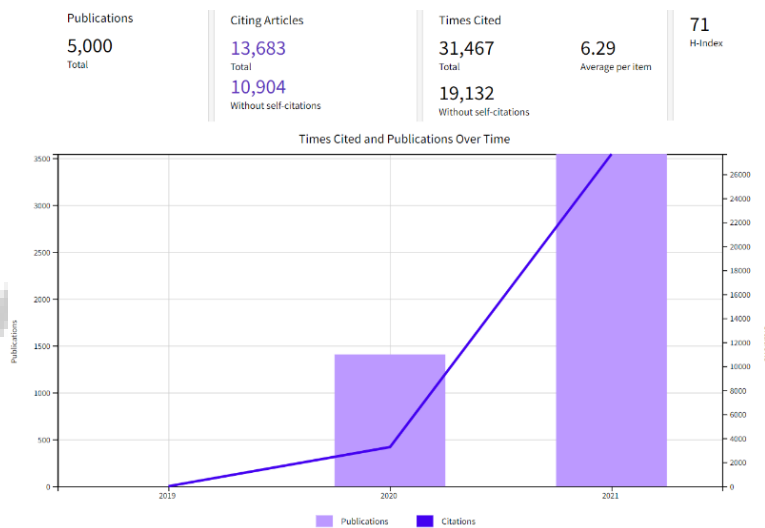
In addition to the query statement, we selected the date range from 2019 to the data collection date (30 November 2021) as the time filter. The complete filtering retrieved the full record dataset, including document/paper types covered by SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, ESCI. The dataset contains 5712 documents distributed over the predefined

document types, i.e., 4902 research articles, 1041 early access papers, 297 editorials, 216 conference papers, 157 abstracts, 110 review articles, 23 corrections, seven letters, six book chapters, five books, one news, respectively. We focused on the dataset of 5000 articles, including research, review, early access papers. In the scope of bibliometrics, we present descriptive statistics through summary tables, charts, and a network representation. The networks exhibit both groups and connections among the keywords and institutions. Therefore, it uses clustering and network analytics behind the visualization. We produced the related analytics by utilizing WoS reporting tools, spreadsheets, and VOSviewer (Van Eck & Waltman, 2010) software tool.

3. FINDINGS AND DISCUSSION

Studies have intensified, especially in the last two years (Figure 1), i.e., 1406 articles in 2020, 3544 in 2021. Furthermore, 50 articles are waiting to be published in 2022. Five thousand articles in the dataset cited 13683 papers and were cited by 31467 such that the average number of citations per paper is 6.29. This research portfolio has an *H-Index* of 71, which is relatively high within this short time range.

Figure 1. Paper Productivity by Year with Additional Metrics

Many institutions have supported research carried out within the scope of the pandemic or exploring the consequences of the pandemic in many fields to understand this new environment better and arrive at speedier solutions. Table 1 lists the first ten institutions that provided the highest fund resources.

There are 771 different journals in its dataset. Table 2 shows the journals that published at least 50 papers on COVID-19 in the field of business and economics. In this list, journals that carry out their publishing activities within the scope of economy and finance come to the fore. On the other hand, journals from food, agriculture, tourism, and health are also included in this list.

Table 1. The Institutions that Funded the Related Research

No	Institutions	#Papers	%

1	National Natural Science Foundation of China	162	3.24
2	European Commission	75	1.50
3	Ministry of Education Culture Sports Science and Technology Japan Mext	48	0.96
4	Japan Society for The Promotion of Science	45	0.90
5	Uk Research Innovation Ukri	30	0.60
6	Fundamental Research Funds for The Central Universities	29	0.58
7	National Science Foundation	27	0.54
8	National Social Science Foundation of China	25	0.50
9	Economic Social Research Council	24	0.48
10	Australian Research Council	22	0.44

Table 2. Journals (min 50 papers)

No	Journal Name	#Papers	%
1	Finance Research Letters	114	2.28
2	World Development	95	1.90
3	Gender Work and Organization	82	1.64
4	Journal of Asian Finance Economics and Business	82	1.64
5	Journal of Risk and Financial Management	79	1.58
6	Journal of Nursing Management	75	1.50
7	Transport Policy	75	1.50
8	Applied Economics Letters	63	1.26
9	Technological Forecasting and Social Change	62	1.24
10	Economic Research Ekonomska Istrazivanja	55	1.10
11	Emerging Markets Finance and Trade	55	1.10
12	Research In International Business and Finance	51	1.02

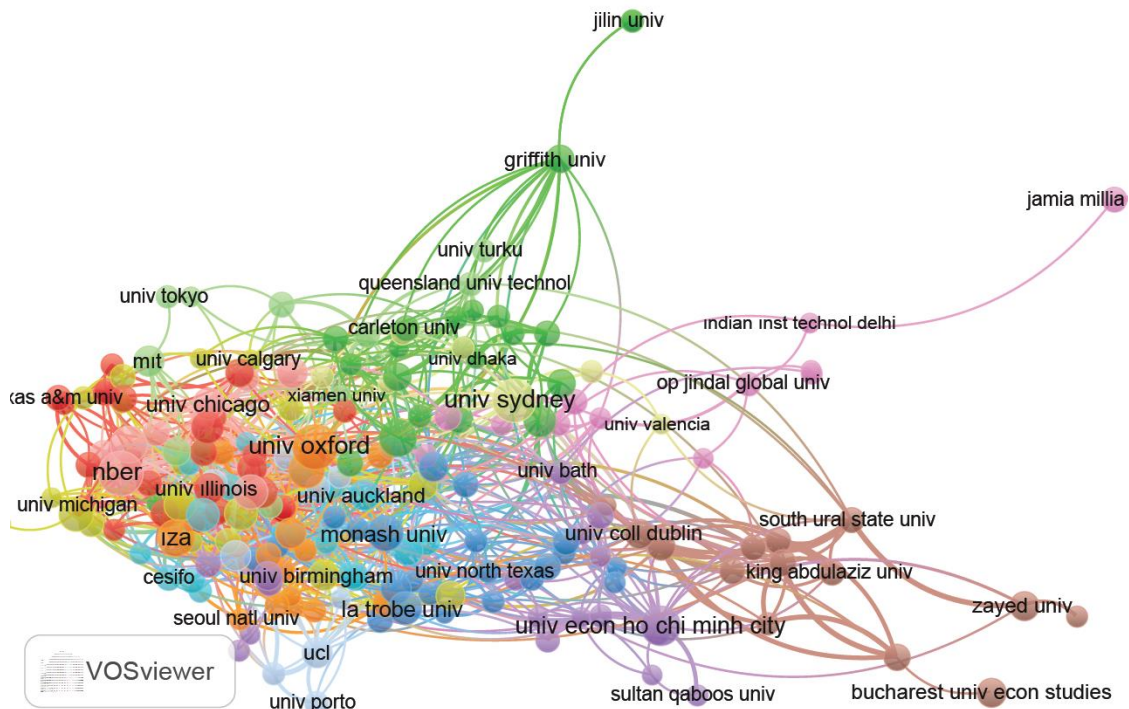
The distribution of articles according to the indexes of the journals is as follows: 3262 papers in SSCI (65.24%), 1744 in ESCI (34.88%), 425 in SCI-EXP (8.50%), and 2 in A&HCI (0.04%). Twelve thousand two hundred eighty-four authors produced these papers from 4447 institutions and 138 countries. In this context, Table 3 presents the institutions standing out by their productions in the related research. Some of these institutions have collaborated in several research attempts related to COVID-19. Figure 2 is a co-authorship network representation that indicates the collaborations among the institutions, which resulted in at least ten papers. The figure does not show all institutions but only having connections with the others based on the threshold value. Green, brown, blue, and red clusters seem to have highly collaborated. The figure

is a screenshot of its interactive version. Thus, in VOSviewer, it is possible to search in deeper layers of the network.

Table 3. Institutions (Top 20)

No	Universities and Other Institutions	#Papers	%
1	University of London	107	2.14
2	State University System of Florida	78	1.56
3	University of California System	65	1.30
4	National Bureau of Economic Research	64	1.28
5	Indian Institute of Management IIM System	60	1.20
6	University of Oxford	52	1.04
7	Indian Institute of Technology System IIT System	51	1.02
8	University of Sydney	45	0.90
9	Ho Chi Minh City University Economics	44	0.88
10	University System of Georgia	43	0.86
11	IZA Institute Labor Economics	41	0.82
12	London School Economics Political Science	37	0.74
13	University of Melbourne	35	0.70
14	Ministry of Education Science of Ukraine	34	0.68
15	National Institute of Technology Nit System	34	0.68
16	Monash University	33	0.66
17	Pennsylvania Commonwealth System of Higher Education	32	0.64
18	University of Cambridge	31	0.62
19	Egyptian Knowledge Bank	30	0.60
20	Harvard University	29	0.58

Figure 2. Co-authorship Network of Institutions (Min 10)

The research frenzy brought by the process was reflected both in the number of articles and in the number of citations received by these articles. Table 4 lists the top 10 papers in the retrieved data according to the times they were cited. Although the studies published on finance and economics are primarily included in Table 4, subjects such as logistics and supply chain, work stress in health, and consumer behavior were also placed in the top list.

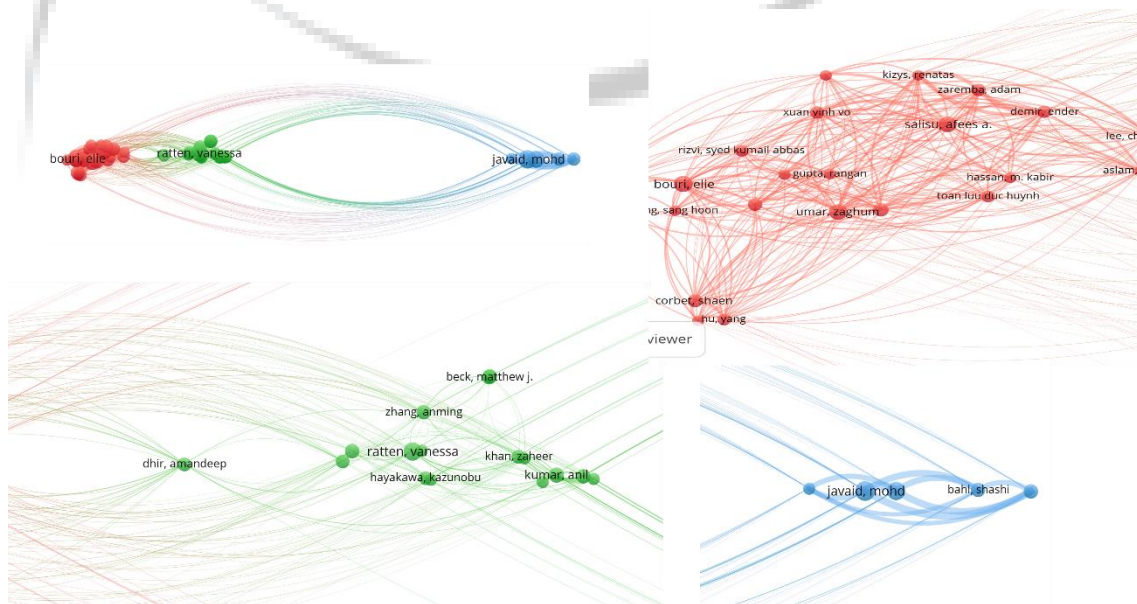
Table 4. Most-Cited Papers (Top 10)

No	Paper Title	#Citations
1	McKibbin, W., & Fernando, R. (2021). The global macroeconomic impacts of COVID-19: Seven scenarios. <i>Asian Economic Papers</i> , 20(2), 1-30.	442
2	Zhang, D., Hu, M., & Ji, Q. (2020). Financial markets under the global pandemic of COVID-19. <i>Finance Research Letters</i> , 36, 101528.	438
3	Ivanov, D. (2020). Predicting the impacts of epidemic outbreaks on global supply chains: A simulation-based analysis on the coronavirus outbreak (COVID-19/SARS-CoV-2) case. <i>Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review</i> , 136, 101922.	401
4	Goodell, J. W. (2020). COVID-19 and finance: Agendas for future research. <i>Finance Research Letters</i> , 35, 101512.	313
5	Sharif, A., Aloui, C., & Yarovaya, L. (2020). COVID-19 pandemic, oil prices, stock market, geopolitical risk, and policy uncertainty	300

	nexus in the US economy: Fresh evidence from the wavelet-based approach. <i>International Review of Financial Analysis</i> , 70, 101496.	
6	Sigala, M. (2020). Tourism and COVID-19: Impacts and implications for advancing and resetting industry and research. <i>Journal of business research</i> , 117, 312-321.	259
7	Al-Awadhi, A. M., Alsaifi, K., Al-Awadhi, A., & Alhammadi, S. (2020). Death and contagious infectious diseases: Impact of the COVID-19 virus on stock market returns. <i>Journal of behavioral and experimental finance</i> , 27, 100326.	247
8	Mo, Y., Deng, L., Zhang, L., Lang, Q., Liao, C., Wang, N., ... & Huang, H. (2020). Work stress among Chinese nurses to support Wuhan in fighting against COVID- 19 epidemic. <i>Journal of nursing management</i> , 28(5), 1002-1009.	235
9	Hobbs, J. E. (2020). Food supply chains during the COVID- 19 pandemic. <i>Canadian Journal of Agricultural Economics/Revue canadienne d'agroeconomie</i> , 68(2), 171-176.	228
10	Donthu, N., & Gustafsson, A. (2020). Effects of COVID-19 on business and research. <i>Journal of Business Research</i> , 117 2020,284-289.	225

References, which draw the theoretical framework of scientific publications and form the basis for comparative discussions, also guide new studies. In this context, the articles in the dataset can be grouped according to the common use cases of the references they use. Figure 3 reveals the bibliometric coupling connections between selected publications according to at least five common publication conditions.

Figure 3. Bibliometric Coupling Patterns (min 5)

There are 42 different research areas in WoS that the studies are associated with and the field of Business and Economics, which are expressed in Table 5 below. The top five fields with

which Business and Economics have the most intensive collaboration are social sciences- other subjects (186), public administration (141), environmental sciences ecology (134), agriculture (129), development studies (129), respectively.

Table 5. Other Research Areas that the Papers were Associated

No	Research Area	# Papers	No	Research Area	# Papers
1	Social Sciences-Other Subjects	186	22	Public Environmental Occupational Health	25
2	Public Administration	141	23	Demography	24
3	Environmental Studies	134	24	Food Science and Technology	23
4	Agriculture	129	25	Sociology	17
5	Development Studies	129	26	Education and Educational Research	16
6	Transportation	120	27	Energy Fuels	13
7	Women Studies	117	28	Area Studies	11
8	International Relations	90	29	Nutrition Dietetics	10
9	Healthcare Sciences and Services	88	30	History	6
10	Nursing	75	31	Behavioral Sciences	5
11	Psychology	72	32	Forestry	4
12	State Law	59	33	Pharmacology Pharmacy	4
13	Information and Library Sciences	59	34	Telecommunication	4
14	Social Sciences- Mathematical Methods	52	35	Family Studies	3
15	Geography	50	36	Urban Studies	3
16	Operations Research, Management Science	46	37	Art and Humanities- Other	1
17	Comunication	43	38	Gerontology	1
18	Computer Science	41	39	History Philosophy of Science	1
19	Engineering	41	40	Social Issues	1
20	Science and Technology- Other	36	41	Sport Sciences	1
21	Mathematics	32	42	Water Resources	1

We conducted clustering and network analysis on keywords to catch clues about the contents covered by the articles and to see possible topics. In this context, we first retrieved the distinct number of keywords that is 11498. Afterward, we applied multiple thresholds to follow the repetitions or intensity of usages. We found 614 keywords repeating five times, 221 repeating ten times, 79 repeating 20 times, and finally, 15 words repeating 50 times within the selected research portfolio. Naturally, the most repeated words are COVID-19 and its derivatives, along with concepts such as outbreak, lockdown, epidemic, crisis, viruses. At this stage, since our primary goal is to examine keywords from business and economics, we eliminated COVID-19 and similar terms from the data set. Figure 4 exhibits the co-occurrence network of keywords or co-words obtained using the related clustering algorithm in VOSviewer.

Figure 4 includes proximity and distance relationships between words and small or large clusters. While the groups in the same color here indicate clusters on specific topics, the proximity and distance relations show the associations of these words. For example, the red cluster gives clues about the contents of the studies conducted in the final area in the focus of COVID-19. In contrast, the dark blue cluster in the upper left area offers a pattern of research that includes the psychological states experienced with the COVID-19 pandemic in the business environment and suggestions for solutions.

The brown cluster is gathered under the concepts of economic conditions, labor, recession, unemployment, inequality, inflation, and economics. According to Shen et al. (2020), the recession is due mainly to external factors resulting from the mandatory quarantine policy following the COVID-19 pandemic. Therefore, the methods of analyzing and measuring the economic impact of financial crises are not applicable under the COVID-19 pandemic. Currently, there are limited methodologies for assessing the effects of emergencies, notably the COVID-19 pandemic, on the economy, industries, and firms. Therefore, this part of the network is still open to improvements and new developments for the required methodologies.

Apart from these clusters and affinities, the size of the word within the network also provides a visual statistic of how often it is repeated. One of these words is the social distance that is both a precaution and a social problem (Cacioppo & Hawkey, 2009). People have been exhorted to respect the social distance and stay at home in communities worldwide; thus, the negative impact of the isolation was studied within the papers. Loneliness has been associated with poor cognitive function, negativity, despair, and social vulnerability, among other things. Domestic violence, neighbor conflicts, and handgun sales are all on the upswing during the current epidemic (Campbell, 2020).

management of the economy has become more complex than ever before. During the pandemic, companies' ways and understanding of doing business have changed, and new business models and working mechanisms have emerged. All these facts have led researchers in business and economics to seek solutions to overcome difficult conditions. Field studies revealing the effects of the pandemic on business life, analysis and method development studies on financial markets and economic indicators, sectoral reports, and research on logistics and supply chain, where the pandemic has different effects, are just a few of the topics covered.

This study focused on research on COVID-19 in business and economics research within the scope of WoS. In the study context, we evaluated the data from WoS by applying analytical techniques within the framework of bibliometrics. The findings revealed the prominent authors, journals, institutions, references, and topics in this literature section.

The volume of the dataset and the *H-Index* indicated that many studies have been produced in a relatively short period from 2019 to the present. It is also clear that funding sources are critical in creating such a volume of research. The list of institutions that provided funding and the number of studies that received funding were at an undeniable level in this context.

The main topics of the studies included in the data set appeared in a broad spectrum. However, field studies that measure perceptions and psychological factors, especially in the work and home environment; economic and socio-economic studies on unemployment, inequality, gender equality, inflation, labor market, recession, and economic indicators; papers analyzed financial markets and investments under pandemic conditions and proposed new approaches constitute the most prominent clusters. Research on social media also stood out with their relatively high frequency. The studies investigated people's increasing use of social media during the pandemic process and analyzed the comments on social media channels.

The findings can be expanded with citation, co-citation, bibliometric coupling, and more on co-authorship patterns or statistics supported by different visuals on journals, institutions, and other dimensions. Still, it is thought that these findings, presented within the defined limits of proceedings, will guide researchers in terms of status and future studies.

REFERENCES

- BJÖRNEBORN, L. & INGWERSEN, P. (2004). "Toward A Basic Framework for Webometrics", *Journal of The American Society for Information Science and Technology*, 55(14): 1216-1227.
- BUTLER, C. (2020). "How to Survive the Pandemic", Chatman House: The World Today, 17 April. Accessible at: <https://www.chathamhouse.org/publications/twt/how-survive-pandemic>. Accessed 19 April 2020.
- BUTLER, S. (2020), "New UK Taskforce to Crack Down on Coronavirus Profiteers", *The Guardian*. Accessible at: <https://www.theguardian.com/business/2020/mar/20/new-uk-taskforce-to-crack-down-on-coronavirus-profiteers>. Accessed 18 April 2020.
- CACIOPPO, J. T., & HAWKLEY, L. C. (2009). "Perceived Social Isolation and Cognition", *Trends in Cognitive Sciences*, 13(10): 447-454.
- CAMPBELL, A. M. (2020). "An Increasing Risk of Family Violence During the Covid-19 Pandemic: Strengthening Community Collaborations to Save Lives", *Forensic Science International: Reports*, 2, 100089.
- DONTHU, N., & GUSTAFSSON, A. (2020). "Effects of COVID-19 on business and research", *Journal of Business Research*, 117: 284-289.
- EURONEWS, (2020). COVID-19: World Economy in 2020 to Suffer Worst Year Since 1930s Great Depression, Says IMF. Accessible at <https://www.euronews.com/2020/04/14/watch->

live-international-monetary-fund-gives-world-economic-outlook-briefing-on-covid-19.
 Accessed: 10/11/2021,

- FU, M. & SHEN, H. (2020). "COVID-19 and Corporate Performance in the Energy Industry - Moderating Effect of Goodwill Impairment", *Energy Research Letters* 1 (1):12967.
- HE, H., & HARRIS, L. (2020). "The Impact of Covid-19 Pandemic on Corporate Social Responsibility and Marketing Philosophy", *Journal of Business Research*, 116: 176-182.
- HOOD, W. W. & WILSON, C. S. (2001). "The Literature of Bibliometrics, Scientometrics, and Informetrics", *Scientometrics*, 52(2): 291-314.
- ASMELASH, L., & COOPER, A. (2020). Nearly 80% of Hotel Rooms in the US are Empty, according to New Data, Accessible at <https://edition.cnn.com/2020/04/08/us/hotel-rooms-industry-coronavirus-trnd/index.html>, Accessed: 10/11/2021.
- NOWLAND, R., NECKA, E. A., & Cacioppo, J. T. (2018). "Loneliness and Social Internet Use: Pathways to Reconnection in a Digital World?". *Perspectives on Psychological Science*, 13(1): 70-87.
- SHEN, H., FU, M., PAN, H., YU, Z., & CHEN, Y. (2020). "The Impact of the COVID-19 Pandemic on Firm Performance". *Emerging Markets Finance and Trade*, 56(10): 2213-2230.
- TUCKER, H. (2020). "Coronavirus bankruptcy tracker: These major companies are failing amid the shutdown", *Forbes*. Accessible at <https://www.forbes.com/sites/hanktucker/2020/05/03/coronavirus-bankruptcy-tracker-these-major-companies-are-failing-amid-the-shutdown/?sh=5fc6bbfb3425>. Accessed: 20/11/2021
- VAN ECK, N. J., & WALTMAN, L. (2010). "Software Survey: VOSviewer, a Computer Program for Bibliometric Mapping", *Scientometrics*, 84(2): 523-538.
- YANG, S. & YUAN, Q. (2017), "Are Scientometrics, Informetrics, and Bibliometrics Different?", 16th International Conference of The International Society for Scientometrics and Informetrics, October 16-20, 2017, Wuhan, China.
- ZHANG, D., HU, M., & JI, Q. (2020). "Financial Markets under the Global Pandemic of COVID-19". *Finance Research Letters*, 36, 101528: 1-6.
- ZHU, N., ZHANG, D., WANG, W., LI, X., YANG, B., SONG, J., ZHAO, X., HUANG, B., SHI, W., LU, R., NIU, P., ZHAN, F., MA, X., WANG, D., XU, W., WU, G., GAO, G. F., & TAN, W. (2020). "A Novel Coronavirus from Patients with Pneumonia in China, 2019". *New England Journal of Medicine*, 382(8): 727-733. <https://doi.org/10.1056/NEJMoa2001017>

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-5952-5229

G-20 Ülkelerinin 2010-2018 Yılları İçerisinde Lojistik Performans Endekslerinin DEMATEL ve TOPSIS Yöntemleri ile Karşılaştırılması

Dr. Öğretim Üyesi Hatice Doğan¹

¹ Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Giresun, Türkiye, hatice.dogan@giresun.edu.tr

Özet

Yaşanan teknolojik gelişmeler ve küreselleşmeyle birlikte dünya ticaret hacminde ciddi artışlar yaşanmış, uluslararası çapta ticaret hacmindeki büyüme ülkeler arasındaki rekabetin daha yoğun yaşanmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler dünya ekonomisi içerisindeki lojistik sektörünün önemini daha da arttırmıştır. Bu nedenle lojistik sektörde performans ölçümleri giderek önem kazanmıştır. Ülkelerin ekonomik faaliyetlerini geliştirebilmeleri ve diğer ülkelerle rekabet edebilmeleri için lojistik performanslarını arttırmaları gerekmektedir. Çalışmada DEMATEL ve TOPSIS yöntemleri birlikte kullanılarak G-20 ülkelerinin lojistik performanslarının karşılaştırılması amaçlanmaktadır. Çalışmada Dünya Bankası'nın belirlemiş olduğu lojistik performans endeksleri kullanılmıştır. Ülkelerin lojistik performansları 2010-2018 dönemleri içerisinde ayrı ayrı incelenmiş ve belirlenen yıllar içerisinde yaşanan değişimler analiz edilmeye çalışılmıştır. Lojistik performans endekslerinin ağırlıkları DEMATEL yöntemi ile belirlenmiş, ardından TOPSIS yöntemi ile ülkelerin belirlenmiş olan dönemlerdeki lojistik performansları analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda en önemli lojistik performans endeksinin lojistik hizmetlerinin kalitesi (LPI₄) olduğu, bu kriteri sırasıyla; zamanlılık (LPI₆), uluslararası taşıma (LPI₃), altyapı (LPI₂), takip ve izleme ölçütleri (LPI₅) ve gümrükler (LPI₁) izlemiştir. Ülkelerin 2010-2018 dönemler içerisindeki lojistik performansları incelendiğinde, en iyi performansı gösteren ülkenin Almanya olduğu, en düşük performansı gösteren ülkenin ise Rusya olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lojistik Performans, TOPSIS, Dematel, Çok Kriterli Karar Verme

The comparison of Logistics Performance Indices of G-20 Countries between 2010-2018 with DEMATEL and TOPSIS Methods

Abstract

Along with the technological developments and globalization experienced, there have been serious increases in the world trade volume, the growth in the international trade volume has caused the competition between countries to be more intense. These developments have further increased the importance of the logistics sector in the world economy. Hence, performance measurements have become increasingly important in the logistics sector. Countries need to increase their logistics performance in order to develop their economic activities and compete with other countries. In this study, it is aimed to compare the logistics performance of the G-20 countries by using DEMATEL and TOPSIS methods together. The logistic performance indices determined by the World Bank were used in the study. The logistics performances of the countries were examined separately in the periods 2010-2018 and the changes experienced over the years were tried to be analyzed. The weights of the logistic performance indices were determined by the DEMATEL method, and then the logistics performances of the countries in the specified periods were analyzed with the TOPSIS method. As a result of the analysis done, the most important logistics performance index is the logistics quality and competence (LPI₄), and this criterion is followed by timeliness (LPI₆), international shipments (LPI₃), infrastructure (LPI₂), tracking and tracing metrics (LPI₅) and customs (LPI₁) respectively. When the logistics performances of the countries in the 2010-2018 periods are examined, it has been determined that the country with the best performance is Germany, and the country with the lowest performance is Russia.

Keywords: Logistics Performance, TOPSIS, Dematel, Multi Criteria Decision Making

1.GİRİŞ

Ülkeler arasında ticaret hacmi her geçen gün giderek artış göstermektedir. Küreselleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte ülkeler hatta kıtalar arasında sınırlar ortadan kalmış durumdadır. Dolayısıyla uluslararası ticaret hacmi büyüme göstermiş, bu da lojistik faaliyetlerinin önemini daha da arttırmıştır.

Lojistik Yönetim Konseyi lojistiği, “müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere ürünlerin üretildiği noktadan, son kullanımının bulunduğu tüketim noktasına kadar olan tedarik zinciri içindeki malzemelerin, servis hizmetlerinin ve bilgi akışının etkin ve verimli bir şekilde iki yöne doğru hareketinin ve depolanmasının, planlanması, uygulanması ve kontrol eden tedarik zincir sürecinin bir parçası” olarak tanımlamıştır (Keskin, 2014: 28). Lojistik faaliyetleri esnasında, nakliye, depolama ve paketlemenin doğru ve verimli bir şekilde yapılması gerekmektedir. Lojistik faaliyetlerinin kalitesi, düşük maliyetli, taşınabilecek en hızlı sürede, ürünler için en uygun ve en güvenilir bir ortamda taşınmasını gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla lojistik faaliyetleri işletmelerin aynı zamanda ülkelerin rekabet gücünü arttırmada önemli bir yer teşkil etmektedir (Marti vd., 2014: 2982).

Lojistik performansın ölçülmesi için kullanılacak farklı ölçekler mevcuttur. Mikro düzeyde bir şirketin yada şirketin bir bölümünün performans analizi yapılabilirken, makro düzeyde bir ülkenin yada bir grup ülkenin performansları ölçülebilmektedir (Rezaei vd., 2018: 158). Ülkelerin küresel çapta ticarete başarı gösterebilmeleri lojistik

faaliyetlerinin kalitesi ile yakından ilişkili olup, lojistik faaliyetlerin düzenlenmesi ve geliştirilmesinde ülkelerin yapacakları yatırımlar, altyapıların geliştirilmesi, alacakları politik ve siyasi kararlar önemli rol oynamaktadır (Kabak vd., 2020: 238).

Dünya Bankası, ülkelerin ticaret lojistiğindeki karşılaşılabilecekleri olumsuzlukları belirleyerek, performanslarını iyileştirmek amacıyla neler yapılabileceğini belirlemede yardımcı olmak amacıyla Lojistik Performans Endeksi (LPI)'yi oluşturmuştur. LPI, faaliyet gösterdikleri ve ticaret yaptıkları ülkelerin lojistik dostluk hakkında geri bildirim sağlayan, nakliye şirketleri ve taşıyıcılar arasında dünya çapında yapılan anket sonuçlarına dayanmaktadır (<https://lpi.worldbank.org/>). Lojistik Performans Endeksi; gümrükler, altyapı, uluslararası taşıma, lojistik hizmetlerinin kalitesi, takip ve izleme ölçütleri ve zamanlılık olmak üzere altı kriterden oluşmaktadır. Dünya Bankası, ilk olarak 2007 yılında LPI raporlarını yayınlamış, 2010 yılından itibaren ise her iki yılda bu raporları yenilemiştir. 2020 yılı verileri henüz açıklanmadığından, çalışmaya 2010-2018 yılları dahil edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, G-20 ülkelerinin lojistik performanslarını DEMATEL ve TOPSIS yöntemleri ile değerlendirmektir. LPI'de belirtilen altı kriterin ağırlıklarının belirlenmesinde DEMATEL yöntemi, belirtilen yılları içerisinde ülkelerin lojistik performans sıralamalarında ise TOPSIS yöntemi kullanılmıştır.

2.LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatürde lojistik performans ölçümünün yapıldığı pek çok çalışma yer almakla birlikte, bu kısımda yalnızca ülkelerin lojistik performans ölçümlerine yönelik yapılmış olan çalışmalardan bazılarına yer verilmiştir.

Gergin ve Baki (2015), Türkiye'deki bölgelerin lojistik performanslarını AHS ve TOPSIS yöntemleri değerlendirmiş; Çakır (2016), OCED ülkelerinin lojistik performansını CRITIC, SAW ve Perets'in bulanık regresyon yöntemi ile incelemiş; Marti vd. (2017), gelişmekte olan ülkelerin lojistik performanslarını değerlendirmek amacıyla VZA yöntemini kullanmışlar; Sternad vd. (2018) seçilmiş Avrupa ülkelerinin lojistik performanslarını VZA ile değerlendirmişler; Aksungur ve Bekmezci (2019), Türkiye'nin 2007-2018 yılları içerisinde lojistik performansını verilerini incelemişler; Gök Kısa ve Ayçin (2019), OCED ülkelerinin lojistik performanslarını SWARA tabanlı EDAS yöntemi ile incelemişler; Karaköy ve Ölmez (2019), Balkan ülkelerinin lojistik performanslarını Entropi ve OCRA yöntemleri ile değerlendirmişler; Oğuz vd. (2019), seçilmiş Asya ülkelerinin performanslarını TOPSIS yöntemi ile değerlendirmişler; Orhan (2019), Türkiye ve AB ülkelerinin lojistik performanslarını Entropi ve Edaş yöntemleri ile değerlendirmiş; Ulutaş ve Karaköy (2019), 2018 yılı için G-20 ülkelerinin lojistik performansını SD ve WASPAS yöntemleri ile incelemiş; Ulutaş ve Karaköy (2019), Avrupa ülkelerinin lojistik performanslarını SWARA ve CRITIC yöntemleri ile değerlendirmişlerdir. Atalan (2020), OCED ülkelerinin LPI değerlerini kullanarak doğrusal olmayan denklemler yardımı ile bir sonraki dönem için tahmin serisi metodu geliştirmiş; Mercangöz vd. (2020), 28 AB üyesi ve 5 AB aday ülkelerinin lojistik performanslarını COPRAS-G yöntemi ile değerlendirmişler; Koç Ustalı ve Tosun (2020), G-20 ülkelerinin lojistik performanslarını VZA ve Malmquist- TFV analizi yöntemleri ile incelemişler; Yalçın ve Ayvaz (2020), belirlemiş oldukları ülkelerin lojistik performanslarını BHP ve BTOPSIS yöntemleri ile incelemişlerdir.

Yapılan literatür çalışması sonucunda ülkelerin lojistik performanslarını ölçmede DEMATEL ve TOPSIS yöntemlerinin bütünleşik kullanıldığı çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3.UYGULAMADA KULLANILAN YÖNTEMLER

Çalışmanın bu bölümünde kriterlerin ağırlıklarını belirlemek için kullanılan DEMATEL yöntemine ve lojistik performansı ölçmek amacıyla kullanılan TOPSIS yöntemine yer verilmiştir.

3.1.DEMATEL Yöntemi

Karar Verme Deneme ve Değerlendirme Laboratuvarı (DEMATEL) yöntemi 1972-1976 yılları arasında Fontela ve Gabus tarafından geliştirilmiştir (Braga vd., 2021: 5). DEMATEL, belirli bir sistemi etkileyen değişkenleri analiz etmek ve faktörler arasındaki ilişkileri ve karşılıklı bağımlılıkları daha iyi anlayabilmek için uzman bilgisini kullanan bir yöntemdir. Yöntem, faktörlerin karşılıklı bağımlılıklarını neden sonuç ilişkilerine dönüştürür ve aynı zamanda etki ilişki diyagramları yardımı ile kritik bileşenleri de belirlemektedir (Dalvi-Esfahani vd., 2019: 5). DEMATEL yönteminin aşamaları aşağıda sırasıyla verilmiştir (Dalalah vd., 2011, 8386-8387; Wu vd., 2017: 4440-4441):

Aşama 1: Doğrudan ilişki matrisinin oluşturulması. Bu aşamada belirlenmiş olan kriterler uzmanlar tarafından değerlendirilir. Çalışmada her bir kriterin diğer kriterlerle karşılaştırılmasında 5' puan ölçeği (0: Etkisiz; 1: Düşük derecede etkili; 2: Orta derecede etkili; 3: Yüksek derecede etkili; 4: Çok yüksek derecede etkili) kullanılmıştır (Khanzadi vd., 2020: 1600). k , karar verici sayısı olmak üzere Eşitlik (1)'deki gibi aritmetik ortalama alınarak doğrudan ilişki matrisi oluşturulmuştur.

$$A^k = [a_{ij}^k]_{n \times n} = \frac{1}{k} \sum_{k=1}^l a_{ij}^k \quad (k = 1, 2, \dots, l \text{ ve } i, j = 1, 2, \dots, n) \quad (1)$$

Aşama 2: Normalize edilmiş doğrudan ilişki matrisi oluşturulması. Eşitlik (2) kullanılarak Eşitlik (3)'deki normalize edilmiş doğrudan ilişki matrisi oluşturulur.

$$b_{ij} = \frac{a_{ij}}{\max \sum_{j=1}^n a_{ij}} \quad (2)$$

$$B = [b_{ij}]_{n \times n} \quad (3)$$

Aşama 3: Toplam ilişki matrisinin oluşturulması. Eşitlik (4) yardımı ile T toplam ilişki matrisi oluşturulur.

$$T = [t_{ij}]_{n \times n} = B(I - B)^{-1} \quad (4)$$

Aşama 4: İlişki diyagramı oluşturulur. Eşitlik (5)'deki R_i , T matrisinin satırların, Eşitlik (6)'daki C_j ise sütunlarının toplamını göstermektedir.

$$R_i = \sum_{j=1}^n t_{ij} \quad (5)$$

$$C_j = \sum_{i=1}^n t_{ij} \quad (6)$$

Ardından $(R_i + C_j)$ toplamı alınarak yatay eksen, $(R_i - C_j)$ farkı alınarak dikey eksen vektörleri oluşturulur.

Aşama 5: Kriter ağırlıkları belirlenir. İlk olarak eşitlik (7) ile ağırlık katsayıları w_j , ardından Eşitlik (8) ile kriter ağırlıkları hesaplanır.

$$w_j = \sqrt{(R_j + C_j)^2 + (R_j - C_j)^2} \quad (7)$$

$$\bar{w}_j = \frac{w_j}{\sum_{j=1}^n w_j} \quad (8)$$

3.2. TOPSIS Yöntemi

TOPSIS yöntemi, 1981 yılında Hwang ve Yoon vasıtasıyla literatürde yer bulmuş, ardından 1992 yılında Chen ve Hwang tarafından geliştirilmiştir. Yöntemde temel amaç, seçilen alternatifin ideal çözüme en yakın ve negatif ideal çözüme en uzak mesafede olmasıdır. TOPSIS yönteminin aşamaları aşağıda sırasıyla verilmiştir (Opricovic ve Tzeng, 2004: 448-449; Sokolovic vd., 2021: 3):

Aşama 1: i , alternatifleri ve j , kriterleri göstermek üzere Eşitlik (9)'daki gibi karar matrisi oluşturulur.

$$X = [x_{ij}]_{m \times n} \quad i = 1, 2, \dots, m \text{ ve } j = 1, 2, \dots, n \quad (9)$$

Aşama 2: Eşitlik (10) kullanılarak normalize edilmiş $\bar{X}$ karar matrisi oluşturulur.

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2}} \quad \text{ve} \quad \bar{X} = [\bar{x}_{ij}]_{m \times n} \quad (10)$$

Aşama 3: Bu aşamada Eşitlik (11)'deki gibi normalize edilmiş değerler kriter ağırlıkları (w_j) ile çarpılarak ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisi oluşturulur.

$$v_{ij} = \bar{x}_{ij} \cdot w_j \quad \text{ve} \quad V = [v_{ij}]_{m \times n} \quad (11)$$

Aşama 4: Eşitlik (12) ile pozitif ideal çözüm (A^*) ve Eşitlik (13) yardımı ile negatif ideal çözüm (A^-) hesaplanır.

$$A^* = \{v_1^*, \dots, v_n^*\} = \{(\max v_{ij} | i \in I'), (\min v_{ij} | i \in I'')\} \quad (12)$$

$$A^- = \{v_1^-, \dots, v_n^-\} = \{(\min v_{ij} | i \in I'), (\max v_{ij} | i \in I'')\} \quad (13)$$

Burada I' fayda, I'' ise maliyet kriterleri ile ilişkilidir.

Aşama 5: Bu aşamada Eşitlik (14) yardımı ile D_j^* yani her bir alternatifin pozitif ideal çözüm değeri arasındaki mesafeyi, Eşitlik (15) yardımı ile her bir alternatifin negatif ideal çözüm değeri arasındaki mesafe yani D_j^- hesaplanır

$$D_j^* = \sqrt{\sum_{i=1}^n (v_{ij} - v_i^*)^2} \quad (14)$$

$$D_j^- = \sqrt{\sum_{i=1}^n (v_{ij} - v_i^-)^2} \quad (15)$$

Aşama 6: Son aşamada ise her bir alternatifin yakınlık katsayısı Eşitlik (16) ile hesaplanır.

$$C_j^* = \frac{D_j^-}{(D_j^* + D_j^-)} \quad (16)$$

Yakınlık katsayısı değerlerinin 0 ile 1 arasında bir değer alması gerekmektedir.

4.UYGULAMA

Bu kısımda, ilk olarak belirlenmiş olan lojistik performans kriterlerinin ağırlıkları DEMATEL yöntemi ile belirlenmiş; ardından TOPSIS yöntemi ile 2010-2018 dönemi için belirlenmiş ülkelerin lojistik performansları ölçülmüştür. Çalışmada yapılan tüm hesaplamalarda Microsoft Office Excel kullanılmıştır.

4.1.DEMATEL Yöntemi ile Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

İlk aşamada yapılan literatür araştırması sonucunda lojistik performans kriterleri belirlenmiştir. Kriterler belirlenirken Dünya Bankasının yayınlamış olduğu Lojistik Performans Endeksi (LPI) dikkate alınmıştır. Bur kriterlere ilişkin açıklamalar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Lojistik Performans Kriterleri

Kodlar	Kriterler	Açıklamalar
LPI ₁	Gümrükler	Sınır ve gümrük yönetimine ilişkin işlemlerin etkin şekilde yürütmesi
LPI ₂	Altyapı	Ticaret ve taşımacılıkla ilgili altyapının nitelikli olması
LPI ₃	Uluslararası taşıma	Uluslararası sevkiyatların düzenlenmesinin kolaylığı
LPI ₄	Lojistik hizmetlerinin kalitesi	Lojistik hizmetlerin kalitesi ve yetkinliği
LPI ₅	Takip ve izleme ölçütleri	Gönderileri takip etme ve izleme yeterliliği
LPI ₆	Zamanlılık	Planlanan teslim süresi içerisinde gönderilerin alıcıya ulaşması

Belirlenmiş olan LPI için, beş farklı uzman değerlendirmesinin aritmetik ortalaması alınarak doğrudan ilişki matrisi oluşturulmuştur. Tabloların fazla ve sayfa sınırlamasının olması nedeniyle sadece analiz sonucu olarak toplam ilişki matrisi ve kriter ağırlıkları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Toplam İlişki Matrisi ve Kriter Ağırlıkları

Toplam İlişki Matrisi						Kriter Ağırlıkları							
	LPI ₁	LPI ₂	LPI ₃	LPI ₄	LPI ₅	LPI ₆	R _i	C _j	R _i +C _j	R _i -C _j	Etki Türü	w _j	w̄ _j

LPI ₁	0,339	0,444	0,648	0,712	0,563	0,736	3,442	2,381	5,823	1,060	Net Etkileyen	5,919	0,153
LPI ₂	0,532	0,349	0,677	0,771	0,579	0,797	3,705	2,264	5,969	1,441	Net Etkileyen	6,141	0,159
LPI ₃	0,407	0,377	0,429	0,668	0,574	0,666	3,122	3,331	6,453	-0,209	Net Etkilenen	6,457	0,167
LPI ₄	0,422	0,409	0,624	0,545	0,632	0,740	3,372	3,892	7,264	-0,520	Net Etkilenen	7,283	0,189
LPI ₅	0,359	0,365	0,519	0,625	0,389	0,647	2,904	3,187	6,091	-0,283	Net Etkilenen	6,097	0,158
LPI ₆	0,322	0,320	0,433	0,571	0,450	0,420	2,517	4,007	6,524	-1,490	Net Etkilenen	6,692	0,173
Top.	2,381	2,264	3,331	3,892	3,187	4,007						38,589	1,000

Topla ilişki matrisinin ortalaması alınarak eşik değer belirlenmiştir. Buna göre eşik değer 0,5295 olarak hesaplanmıştır. Eşik değer üzerinde olan kriterler sarı renge boyanmıştır. DEMATEL analizi sonuçlarına göre en önemli LPI kriterinin, Lojistik hizmetlerinin kalitesi (LPI₄) olduğu, bu kriteri sırasıyla; zamanlılık (LPI₆), uluslararası taşıma (LPI₃), altyapı (LPI₂), takip ve izleme ölçütleri (LPI₅) ve gümrükler (LPI₁) izlemektedir.

4.2.TOPSIS Yöntemi ile G-20 Ülkelerinin Lojistik performanslarının Değerlendirilmesi

Kriter ağırlıklarının hesaplanmasının ardından ülkelerin lojistik performanslarını karşılaştırmak için TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. LPI, 2007 yılından itibaren düzenli olarak yayınlanmış, ardından 2010, 2012, 2014, 2016 ve 2018 yılında raporlar paylaşılmıştır. 2020 yılı raporları henüz açıklanmadığı için, çalışmada 2010-2018 yılları karşılaştırılmıştır. Ülkelerin 2010-2018 yıllarına ait LPI'leri içeren başlangıç karar matrisi Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Başlangıç Karar Matrisi

	2010						2012						2014						2016						2018					
	LPI ₁	LPI ₂	LPI ₃	LPI ₄	LPI ₅	LPI ₆	LPI ₁	LPI ₂	LPI ₃	LPI ₄	LPI ₅	LPI ₆	LPI ₁	LPI ₂	LPI ₃	LPI ₄	LPI ₅	LPI ₆	LPI ₁	LPI ₂	LPI ₃	LPI ₄	LPI ₅	LPI ₆	LPI ₁	LPI ₂	LPI ₃	LPI ₄	LPI ₅	LPI ₆
Almanya	3,87	4,26	3,67	4,09	4,05	4,32	3,87	4,26	3,67	4,09	4,05	4,32	3,87	4,26	3,67	4,09	4,05	4,32	3,87	4,26	3,67	4,09	4,05	4,32	3,87	4,26	3,67	4,09	4,05	4,32
Amerika Birleşik Devletleri	3,67	4,14	3,56	3,96	4,11	4,21	3,67	4,14	3,56	3,96	4,11	4,21	3,67	4,14	3,56	3,96	4,11	4,21	3,67	4,14	3,56	3,96	4,11	4,21	3,67	4,14	3,56	3,96	4,11	4,21
Arjantin	2,45	2,94	3,33	2,95	3,30	3,27	2,45	2,94	3,33	2,95	3,30	3,27	2,45	2,94	3,33	2,95	3,30	3,27	2,45	2,94	3,33	2,95	3,30	3,27	2,45	2,94	3,33	2,95	3,30	3,27
Avustralya	3,60	3,83	3,40	3,75	3,79	4,05	3,60	3,83	3,40	3,75	3,79	4,05	3,60	3,83	3,40	3,75	3,79	4,05	3,60	3,83	3,40	3,75	3,79	4,05	3,60	3,83	3,40	3,75	3,79	4,05
Birleşik Krallık	3,73	3,95	3,63	3,93	4,00	4,19	3,73	3,95	3,63	3,93	4,00	4,19	3,73	3,95	3,63	3,93	4,00	4,19	3,73	3,95	3,63	3,93	4,00	4,19	3,73	3,95	3,63	3,93	4,00	4,19
Brezilya	2,51	3,07	3,12	3,12	3,42	3,55	2,51	3,07	3,12	3,12	3,42	3,55	2,51	3,07	3,12	3,12	3,42	3,55	2,51	3,07	3,12	3,12	3,42	3,55	2,51	3,07	3,12	3,12	3,42	3,55
Çin	3,25	3,61	3,46	3,47	3,52	3,80	3,25	3,61	3,46	3,47	3,52	3,80	3,25	3,61	3,46	3,47	3,52	3,80	3,25	3,61	3,46	3,47	3,52	3,80	3,25	3,61	3,46	3,47	3,52	3,80
Endonezya	2,53	2,54	2,97	2,85	3,12	3,61	2,53	2,54	2,97	2,85	3,12	3,61	2,53	2,54	2,97	2,85	3,12	3,61	2,53	2,54	2,97	2,85	3,12	3,61	2,53	2,54	2,97	2,85	3,12	3,61
Fransa	3,64	3,96	3,73	3,82	3,97	4,02	3,64	3,96	3,73	3,82	3,97	4,02	3,64	3,96	3,73	3,82	3,97	4,02	3,64	3,96	3,73	3,82	3,97	4,02	3,64	3,96	3,73	3,82	3,97	4,02
Güney Afrika	3,35	3,79	3,50	3,56	3,83	4,03	3,35	3,79	3,50	3,56	3,83	4,03	3,35	3,79	3,50	3,56	3,83	4,03	3,35	3,79	3,50	3,56	3,83	4,03	3,35	3,79	3,50	3,56	3,83	4,03
Hindistan	2,77	2,87	2,98	3,14	3,09	3,58	2,77	2,87	2,98	3,14	3,09	3,58	2,77	2,87	2,98	3,14	3,09	3,58	2,77	2,87	2,98	3,14	3,09	3,58	2,77	2,87	2,98	3,14	3,09	3,58
İtalya	3,34	3,74	3,53	3,65	3,73	4,05	3,34	3,74	3,53	3,65	3,73	4,05	3,34	3,74	3,53	3,65	3,73	4,05	3,34	3,74	3,53	3,65	3,73	4,05	3,34	3,74	3,53	3,65	3,73	4,05
Japonya	3,72	4,11	3,61	3,97	4,03	4,21	3,72	4,11	3,61	3,97	4,03	4,21	3,72	4,11	3,61	3,97	4,03	4,21	3,72	4,11	3,61	3,97	4,03	4,21	3,72	4,11	3,61	3,97	4,03	4,21
Kanada	3,58	3,99	3,55	3,85	3,86	4,31	3,58	3,99	3,55	3,85	3,86	4,31	3,58	3,99	3,55	3,85	3,86	4,31	3,58	3,99	3,55	3,85	3,86	4,31	3,58	3,99	3,55	3,85	3,86	4,31
Kore Cumhuriyeti	3,42	3,74	3,67	3,65	3,68	4,02	3,42	3,74	3,67	3,65	3,68	4,02	3,42	3,74	3,67	3,65	3,68	4,02	3,42	3,74	3,67	3,65	3,68	4,02	3,42	3,74	3,67	3,65	3,68	4,02
Meksika	2,63	3,03	3,07	3,02	3,15	3,47	2,63	3,03	3,07	3,02	3,15	3,47	2,63	3,03	3,07	3,02	3,15	3,47	2,63	3,03	3,07	3,02	3,15	3,47	2,63	3,03	3,07	3,02	3,15	3,47
Rusya Federasyonu	2,04	2,45	2,59	2,65	2,76	3,02	2,04	2,45	2,59	2,65	2,76	3,02	2,04	2,45	2,59	2,65	2,76	3,02	2,04	2,45	2,59	2,65	2,76	3,02	2,04	2,45	2,59	2,65	2,76	3,02

UBAK 12. UBAK, 17 / 18 ARALIK 2021, Online, Ankara UBAK

Suudi Arabistan	2,79	3,22	3,10	2,99	3,21	3,76	2,79	3,22	3,10	2,99	3,21	3,76	2,79	3,22	3,10	2,99	3,21	3,76	2,79	3,22	3,10	2,99	3,21	3,76	2,79	3,22	3,10	2,99	3,21	3,76
Türkiye	3,16	3,62	3,38	3,52	3,54	3,87	3,16	3,62	3,38	3,52	3,54	3,87	3,16	3,62	3,38	3,52	3,54	3,87	3,16	3,62	3,38	3,52	3,54	3,87	3,16	3,62	3,38	3,52	3,54	3,87

2010-2018 yıllarına ilişkin Tablo 3’de verilmiş olan veriler her yıl için ayrı ayrı çözülmüş; ancak analiz çözümünde tabloların çok fazla olması nedeniyle sadece analiz çözümünde elde edilen sonuçlar Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4: Lojistik Performans Ölçüm Sonuçları

	2010		2012		2014		2016		2018	
	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra
Almanya	0,966	1	0,977	1	1,000	1	1,000	1	1,000	1
Amerika Birleşik Devletleri	0,803	5	0,907	3	0,844	4	0,850	3	0,775	4
Arjantin	0,311	16	0,311	17	0,199	17	0,247	18	0,125	18
Avustralya	0,785	7	0,779	7	0,784	7	0,733	7	0,684	6
Birleşik Krallık	0,863	3	0,886	4	0,920	2	0,899	2	0,838	3
Brezilya	0,391	14	0,359	14	0,179	18	0,321	16	0,181	17
Çin	0,581	10	0,630	11	0,575	10	0,646	11	0,583	10
Endonezya	0,109	18	0,245	18	0,285	15	0,255	17	0,278	13
Fransa	0,799	6	0,847	6	0,790	6	0,792	6	0,744	5
Güney Afrika	0,571	11	0,725	10	0,507	12	0,719	8	0,419	11
Hindistan	0,335	15	0,336	15	0,269	16	0,509	13	0,302	12
İtalya	0,685	8	0,728	9	0,679	8	0,705	9	0,665	8
Japonya	0,887	2	0,917	2	0,853	3	0,844	4	0,873	2
Kanada	0,814	4	0,847	5	0,806	5	0,816	5	0,678	7
Kore Cumhuriyeti	0,670	9	0,740	8	0,679	9	0,685	10	0,590	9
Meksika	0,301	17	0,321	16	0,299	14	0,337	15	0,212	15
Rusya Federasyonu	0,012	19	0,000	19	0,000	19	0,000	19	0,005	19
Suudi Arabistan	0,428	12	0,397	13	0,330	13	0,355	14	0,197	16
Türkiye	0,400	13	0,626	12	0,565	11	0,512	12	0,267	14

Tablo 4’den de görüldüğü üzere araştırmaya dahil edilen 19 ülke arasında 2010-2018 yılları içerisinde en iyi performansı göstererek ilk sırada Almanya, son sırada ise Rusya yer almıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada, G-20 ülkelerinin lojistik performans endeksleri 2010-2018 yılları içerisindeki durumu DEMATEL ve TOPSIS yöntemleri ile değerlendirilmiştir. DEMATEL yöntemi kullanılarak yapılan analizde, lojistik performans endeks kriterlerinin ağırlıkları belirlenmiş, belirlenen kriter ağırlıkları TOPSIS yöntemine entegre edilerek ülkelerin lojistik performans endeksleri değerlendirilmiştir. DEMATEL yönteminin sonucuna göre kriter ağırlıklarının sıralaması; $LPI_4 > LPI_6 > LPI_3 > LPI_2 > LPI_5 > LPI_1$ olarak tespit edilmiştir. Ardından 2010, 2012, 2014, 2016 ve 2018 yılları için ülkelerin lojistik performans endeksler TOPSIS yöntemi ile ayrı ayrı hesaplanmış ve belirtilen yıllar içerisinde Almanya en iyi performansı gösteren ülke olmuştur. Rusya’nın ise en kötü performansı sergileyen ülke olduğu tespit edilmiştir. Türkiye’nin ise 2010 yılında 13. sırada, 2012 yılında 12. sırada, 2014 yılında 11. sırada, 2016 yılında 12. sırada ve 2018 yılında 14. sırada olduğu görülmektedir. Türkiye

2010, 2012 ve 2014 yılları içerisinde lojistik performansında ilerleme göstermiş ancak 2016 ve 2018 yıllarında bu başarıyı devam ettirememiştir. Yapılan analiz sonuçlarında da görüldüğü gibi Türkiye 2010-2018 yılları içerisinde lojistik performanslarında istikrarsız bir durum sergilemektedir.

Ülkelerin rekabet güçlerini arttırabilmelerinde lojistik faaliyetlerini etkin ve verimli kullanmaları oldukça önem arz etmektedir. Özellikle Türkiye sahip olduğu coğrafi konumun avantajlarını lojistik sektöründe tam olarak kullanamamaktadır. Lojistik sektöründe etkinliğin ve verimliliğin arttırılabilmesi için, altyapı sisteminin iyileştirilmesi, maliyetlerin azaltılması, taşıma sürelerinin kısaltılması, güvenlik ve kaliteli hizmet sunumu noktasında iyileştirmelerin yapılması gerekmektedir.

Çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak sadece G-20 ülkeleri değerlendirilmiş olup, ülke sayısı arttırılarak daha detaylı araştırma yapılabilir. İkinci olarak DEMATEL yöntemi için beş uzmanla görüşülerek veriler elde edilmiş, daha fazla uzmanla görüşülerek değerlendirme yapılabilir. Son olarak ise farklı yöntemler kullanılarak analizler yapılabilir.

KAYNAKÇA

Aksungur, M. ve Bekmezci, M. (2020), Türkiye'nin Lojistik Performansının Değerlendirilmesi: Boylamsal Bir Araştırma, Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi, 7(12), 1-22.

Atalan, A. (2020), OECD Üyelerinin Lojistik Performans İndeksi, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 12(23), 598-608.

Braga, I. F. B., Ferreira, F. A. F., Ferreira, J. J. M., Correia, R. J. C., Pereira, L. F. ve Falcao, P. F. (2021), A DEMATEL Analysis of Smart City Determinants, Technology in Society, 66, 1-13.

Çakır, S. (2016), Measuring Logistics Performance of OECD Countries Via Fuzzy Linear Regression, J Multi-Crit Decis Anal, 24, 177-186.

Dalalah, D., Hayajneh, M. ve Batieha, F. (2011), A Fuzzy Multi-Criteria Decision Making Model for Supplier Selection, Axpert Systems whit Applications, 38, 8384-8391.

Dalvi-Esfahani, M., Niknafs, A., Kuss, D. J., Nilashi, M. (2019), Social Media Addiction: Applying the DEMATEL Approach, Telematics and Informatics, 43, 1-14.

Gergin, R. E. ve Baki, B. (2015), Türkiye'deki Bölgelerin Lojistik Performanslarının Bütünleştirilmiş AHS ve TOPSIS Yöntemiyle Değerlendirilmesi, Business and Economics Research Journal, 6(4), 115-135.

Gök Kısa, A. ve Ayçin, E. (2019), OECD Ülkelerinin Lojistik Performanslarının SWARA Tabanlı EDAS Yöntemi ile Değerlendirilmesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(1), 301-325.

Kabak, Ö., Önsel Ekici, Ş. ve Ülengin, F. (2020), Analyzing Two-Way Interaction Between the Competitiveness and Logistics Performance of Countries, Transport Policy, 98, 238-246.

Karaköy, Ç. ve Ölmez, U. (2019), Balkan Ülkelerinde Lojistik Performans Endeksi Değerlendirilmesi, 4th International Symposium on Innovative Approaches in Social, Human and Administrative Sciences, 4(8), 178-180.

Keskin, M. H. (2014), Lojistik, Tedarik Zinciri Yönetimi (geçmişi, değişimi, bugünü, geleceği, Nobel yayınevi, 6.Baskı, Ankara.

Khanzadi, M., Jarban, M. J. ve Ghayoumian, M. (2020), Modeling Social Sustainability in Construction Projects by Integrating System Dynamics and Fuzzy- DEMATEL Method: A Case Study of Highway Project, Engineering, Construction and Architectural Management, 27(7), 1595-1618.

Koç, Ustalı, N. ve Tosun, Ö. (2020), Veri Zarflama Analizi ve Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Analizi ile G-20 Ülkeleri Lojistik Performansının İncelenmesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(3), 755-781.

Marti, L., Puertas, R. ve Garcia, L. (2014), The Importance of the Logistics Performance Index in International Trade, Applied Economics, 46(24), 2982-2992.

Marti, L., Martin, J. C. ve Puertas, R. (2017), A Dea-Logistics Performance Index, Journal of Applied Economics, 20(1), 169-192.

Mercangöz, B. A., Yıldırım, B. ve Yıldırım, S., K. (2020), Time Period Based COPRAS-G Method: Application on the Logistics Performance Index, LogForum, 16(2), 239-250.

Oğuz, S., Alkan, G. ve Yılmaz, B. (2019), Seçilmiş Asya Ülkelerinin Lojistik Performanslarının TOPSIS Yöntemi ile Değerlendirilmesi, İBAD Sosyal Bilimler Dergisi, 497-507.

Opricovic, S. ve Tzeng, G. H. (2004), Compromise Solution by MCDM Methods: A Comparative Analysis of VIKOR and TOPSIS, European Journal of Operational Research, 156, 445-455.

Orhan, M. (2019), Türkiye ile Avrupa Birliği Ülkelerinin Lojistik Performanslarının Entropi Ağırlıklı Edas Yöntemiyle Karşılaştırılması, Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, 17, 1222-1238.

Rezaei, J., Roekel, W. S. V. ve Tavasszy, L. (2018), Measuring the Relative Importance of the Logistics Performance Index Indicators Using Best Worst Method, Transport Policy, 68, 158-169.

Sokolovic, J., Stanujkic, D. ve Stirbanovic, Z. (2021), Selection of Process for Aluminium Separation from Waste Cables by TOPSIS and WASPAS Methods, Minerals Engineering, 173, 1-10.

Sternad, M., Skrucany, T. ve Jereb, B. (2018), International Logistics Performance Based on the DEA Analysis, Communications, 20(4), 10-15.

Wu, S. M., Liu, H. C. ve Wang, L. E. (2017), Hesitant Fuzzy Integrated MCDM Approach for Quality Function Deployment: A Case Study in Electric Vehicle, International Journal of Production Research, 55(15), 4436-4449.

Ulutaş, A. ve Karaköy, Ç. (2019), G-20 Ülkelerinin Lojistik Performans Endeksinin Çok Kriterli Karar Verme Modeli ile Ölçümü, S. C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20(2), 1-14.

Ulutaş, A. ve Karaköy, Ç. (2019), An Analysis of the Logistics Performance Index of EU Countries with an Integrated MCDM Model, Economics and Business Review, 5(19), 49-69.

Yalçın, B. ve Ayvaz, B. (2020), Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri ile Lojistik Performansın Değerlendirilmesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 19(38), 117-138.

Presentation ID / Sunum No= 59

Bankacılık Sektöründe Hiper Otomasyon: Türk Bankacılık Sektörü Uygulamaları

Dr. Metin Recep Zafer¹

¹T. Vakıflar Bankası T.A.O

Özet

Teknolojik ilerleme ve inovasyonlar sonucunda tüm sektörlerde iş yapış şekilleri değişmekte ve gelişmektedir. Bankacılık sektörü, diğer sektörlerle göre bu değişime daha çabuk ve kolay adapte olabilen bir sektördür. Bankalar için teknolojiye uyum, maliyet azaltıcı ve verimlilik artırıcı bir olgu olmanın yanı sıra, yeni teknolojileri süreçlerine entegre eden veya sektörde öncü bir uygulama geliştiren bankaların rekabet gücüne artırıcı etki etmesi açısından önem arz etmektedir. Son yıllarda tüm sektörlerde yapay zeka (AI), robotik süreç otomasyonu (RPA), makine öğrenmesi (ML) gibi teknolojik yenilikler iş süreçlerine uyarlanmaktadır. 2019 yılında dünyadaki en büyük araştırma şirketlerinden olan Gartner'ın "Hiper Otomasyon" kavramını gelecek yılların yeni trendi olarak sunmasının ardından, bu kavram diğer sektörlerde olduğu gibi bankacılık sektöründe de uygulama alanı bulmaya başlamıştır. Hiper otomasyonla, yapay zeka, robotik süreç otomasyonu, makine öğrenmesi ve akıllı iş süreç yöntemlerini kullanarak süreçler uçtan uca tasarlanmakta ve insan kaynağı kullanılmadan işlemin sonlandırılması hedeflenmektedir. Bu çalışmada, hiper otomasyonun bileşenleri, süreci, faydaları sunulacak ve bankacılık sektöründe hangi alanlarda kullanılabileceği gösterilecektir. Günümüzde özellikle Türk Bankacılık Sektöründe hiper otomasyon bileşenlerinin kullanıldığı süreçlerden örnekler verilecek ve sektör açısından önemi vurgulanacaktır. Çalışmanın ana amacı henüz çok yeni olan bu uygulamanın önemi ve faydasının vurgulanarak Türk Bankacılık Sektöründe uçtan uca uygulanması ve yatırımların bu alana kaydırılmasının önerilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Hiper Otomasyon, Teknoloji, Verimlilik

Hyper Automation Applications in the Banking Sector: Turkish Banking Sector Applications

Abstract

By virtue of technological progress and innovations, the way of doing business in all sectors is changing and developing. The Banking sector can adapt to these changes more easily and quickly compared to other sectors. Adapting to technology for banks is not only a cost-reducing and productivity-enhancing phenomenon, but also it is important for banks that integrate new technologies into their processes or pioneer a new technology in terms of increasing the competitiveness. In recent years, technological innovations such as artificial intelligence (AI), robotic process automation (RPA), machine learning (ML) have been adapted to business processes in all sectors. After Gartner, which is

one of the largest research companies in the World, coined the concept of “Hyperautomation” as the new trend in forthcoming years in 2019, this concept has started to be implemented in the banking sector as in other sectors. With the hyperautomation, the processes are designed end-to-end by using artificial intelligence, robotic process automation, machine learning and intelligent business process methods, and it is aimed to terminate the transaction without human resources. In this study, the components, processes and benefits of hyperautomation will be presented and it will be shown which areas it could be used in the banking sector. Recent examples of processes in which components of hyperautomation are used especially in the Turkish Banking Sector will be revealed, and the importance of it for the sector will be emphasized. The main purpose of this study is to recommend that banking processes should apply hyperautomation into their end-to-end processes, by emphasizing the importance and of this recent technique .

Keywords: Banking, Hyperautomation, Technology, Productivity

1. Giriş

Teknoloji, yıllardan beri sürekli değişim ve gelişim göstererek evrilmektedir. Sanayi devriminden günümüze kadar teknolojinin birçok alanda ilerlemesiyle yepyeni iş süreçleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bankacılık sektörü teknolojik gelişmeyi hem yakından takip eden ve iş süreçlerine uyumlaştıran hem de teknolojik çözüm önerileri geliştirerek diğer sektörlerin de gelişimine katkı sağlamaktadır.

Günümüzde Bankacılık sektöründe COVID-19 pandemisinin de etkisi ile bankalar ve hatta diğer finans ve ödeme kuruluşları süreçlerini hiper otomasyon teknolojisini ve bunun bileşenlerini kullanarak daha verimli hale getirmektedir. Bir başka deyişle, bankalar iş süreçlerinde ve müşterilere sunulan hizmetlerde “insan” faktörünü tamamen ortadan kaldırarak tekrarlayan ve katma değeri olmayan işlerde robotlar, yapay zeka, makine öğrenmesi gibi teknolojiler kullanmak suretiyle insan kaynağını katma değeri daha yüksek olan işlere kaydırmakta ve operasyonel verimlilik elde etmektedirler.

Operasyonel verimliliğin artırılması amacıyla kullanılan sistemlerden biri de yeni bir kavram olan “hiper otomasyon” kavramıdır. İlk kez Gartner tarafından 2019 yılında ortaya atılan hiper otomasyon kavramı, insan gücü ile yapılan işlerin robotik süreç otomasyonu (RPA), yapay zeka (AI), makine öğrenmesi gibi teknolojiler kullanılarak sürecin tamamen otomatikleşmesi demektir. Bu olgu bir işlemin veya sürecin tamamen akıllı teknolojiler ve dijitalleşme kullanılarak insan faktörünü işin dışında tutarak sürecin sonlandırılmasını ifade etmektedir. Bu olgu Bankacılık ve finans sektörünün de gündemine oturmaya başlamış ve insan kaynakları, operasyonel işlemler, dolandırıcılık işlemleri kontrolü, çağrı merkezleri gibi süreçlerde uygulama alanı bulmuştur.

Teknolojik gelişmeleri yakalayan ve en son teknolojiye ayak uyduran şirketlerin karlarını maksimize edecekleri ve sektörde öncü rol oynayacakları gerçeğini düşünürsek, bankacılık sektöründe de süreçlerini hiper otomasyon kullanarak geliştiren bankalar sektörde en büyük payı alacaklardır. Dolayısıyla bu trendi yakalamak diğer sektörlerde de olduğu gibi Bankalar için önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, Bankacılık sektöründe teknolojinin gelişimi tarihsel olarak hiper otomasyonun ne olduğu, bileşenleri, faydası vurgulandıktan sonra bankacılık sektöründe kullanım alanları örneklerle anlatılarak önemi vurgulanacaktır.

2. Bankacılık Sektöründe Teknolojik Gelişim

Bankacılık sektörü yıllar boyunca teknolojiyi hem en çok kullanan hem de müşteri gereksinimlerini gözetmek ve müşteri memnuniyetini maksimum düzeye taşımak için teknolojik gelişmelerde öncü olan bir sektördür. 18. ve 19. Yüzyıllarda Sanayi Devrimi ile makinelerin ve makineleşmiş endüstrilerin ortaya çıkması ile birlikte dünyada teknolojik gelişmeler hız kazanarak günümüze kadar evrimleşerek gelişmiştir. Bankacılık sektöründe kağıt, kalem, şeritli hesap makinesi ve daktilonun kullanıldığı zamanlardan günümüze Endüstri 4.0 kavramının gündemimize oturması ile bankacılık sektöründe iş süreçleri ve iş yapış şekilleri değişmeye başlamıştır.

Yüzyıllar boyunca ekonomik politikaların çeşitli sektörlerde ve ülkelerin sosyo-ekonomik üst yapılarında kalıcı dönüşümlere yol açtığı aşikardır. Özellikle 1980’li yıllarda dünya üzerinde uygulanmaya başlayan serbest piyasa ekonomisine geçiş politikası ile birlikte Bankacılık sektörünün de gelişmeye ve büyümeye başladığını söylemek mümkündür. Sektörün büyümeye başlamasında serbest ticaretin ve piyasada para dolaşım hızının artması rol oynamıştır. Müşterilerin işlemlerini daha kolaylıkla yapabilmeleri ve bankacılık hizmetlerine kolaylıkla ulaşabilmeleri amacıyla ATM (Automated Teller Machine) adı verilen para yatırma, para çekme gibi işlemleri yapan makineler ile bankacılık Şube dışına çıkarılmıştır. 90’lı yıllarla birlikte ATM’ler yaygınlaşmaya başlamış ve ayrıca ATM üzerinden yapılabilecek bankacılık işlemlerinin sayısı artmıştır.

Artan rekabet koşulları ve internet teknolojisinin yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıyla, 2000’li yıllarda bankalar müşterilerine “internet bankacılığı” hizmeti sunmaya başlamıştır. Müşterilere işlemlerini 7/24 gerçekleştirebilme imkanı sunan bu teknoloji ile hem müşterilerin hem de bankaların işlem maliyetleri düşmeye başlamıştır. İşlemlerini Şubeye giderek yaptırma ihtiyacı hisseden müşterilerin yanı sıra teknolojik değişime ayak uydurabilen ve internet, bilgisayar teknolojilerine hakim olan genç kitlenin de kolaylıkla bankacılık işlemlerini yapabilmesi sektörün de büyümesine yol açmıştır. İnternet bankacılığı ile zaman ve mekandan bağımsız olarak para transferleri, vergi ve kredi kartı ödemeleri, döviz ve fon alım-satım gibi personele bağımlı olmayan işlemlerin müşterilerce yapılabilmesi şubelere bağımlılığı da ortadan kaldırmaya başlamıştır. (Köse, 2009, s. 25)

Akıllı telefon teknolojisinin tüm dünyada yaygınlaşması sonucunda “mobil bankacılık” da internet bankacılığının yanı sıra yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Müşteriler, mobil bankacılık ile işlemlerini kolaylıkla ve her an her yerde yapabilme kabiliyeti yakalamış ve işlem maliyetlerini düşürmüşlerdir. Bankaların Şube temelli hizmetlerinin maliyetinin daha yüksek olması sebebiyle verilen hizmetlerde kanal bazlı fiyat farklılaştırması pazar payında belirleyici olmuştur.

Son yıllarda hem akıllı hem de dijital teknolojilerin gelişmesiyle bankacılık sektöründe de bu gelişim kendini göstermiştir. Fiziki kağıt ve evrak kullanmadan mobil bankacılık üzerinden işlemlere onay verilmesi, robotlar tarafından işlemlerin yerine getirilmesi, e-imza kullanımı, dijital arşiv kullanımı gibi teknolojiler ile sadece şube içindeki işlemler değil, Bankaların genel müdürlükleri, operasyon merkezlerinde de işlemler hatasız ve hızlı şekilde işlemeye başlamıştır. Süreçlerin yeni teknolojiye göre yeniden tasarlanması ve insan kaynağının daha verimli kullanılması sonucu günümüz Bankacılık sektörünün farklı bir boyuta geçtiğini söylemek mümkündür.

Dünya genelinde diğer sektörlerde olduğu gibi Bankacılık sektöründe de dijital dönüşüm süreçleri hızla artmaktadır. Bu kapsamda yapay zeka (AI), robotik süreç otomasyonu (RPA), nesnelerin interneti (IoT), uygulama programlama arayüzü (API-Application Programming Interface) bankacılığı gibi ileri teknolojiler bankacılık sektöründe kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır. Yapay zeka teknolojisi özellikle mobil ve dijital bankacılık uygulamalarında karşımıza çıkmaya başlamıştır. Bankaların sistemlerine entegre şekilde çalışan uygulamalar sayesinde kullanıcılar istediği zaman işlemlerini gerçekleştirebilir ve sanal asistanlar sayesinde ihtiyaç duyulan bilgiye anlık ulaşabilir yapıya kavuşmuşlardır. Yapay zeka teknolojisinin sunmuş olduğu veri toplama ve veri analizi sayesinde elde edilen bilgilerle uygulamalar iyileştirilerek müşterilere daha iyi bir deneyim sunulabilir hale gelmiştir.

3. Hiper Otomasyon, Bileşenleri ve Faydaları

3.1 Hiper Otomasyon

Otomasyon; endüstride, yönetimde ve bilimsel işlerde insan aracılığı olmadan işlerin otomatik olarak yapılmasıdır (Utku & Çetinkaya). Hiper otomasyon ise kuruluşların robotik süreç otomasyonu, yapay zeka ve sanal asistanlar gibi teknolojileri kullanarak tanımlamasını, incelemesini ve otomatikleştirmesini sağlayan bir yaklaşımdır (Gartner, 2021).

Hiper otomasyon kavramı ilk defa Gartner tarafından 2019 yılında ortaya atılmış bir kavram olup “bir şirkette veya organizasyonda otomatikleştirilebilecek her şeyin otomatikleştirilmesi gerektiği fikri” olarak tanımlanmaktadır (Gartner, 2020). Bu teknolojik ekosistem, süreçlerde dijital dönüşümü gerçekleştirmek ve gerekli yeni süreçleri oluşturmak için maksimum otomatikleştirmeyi ve koordinasyonu sağlamaktadır. Hiper otomasyon, süreçleri otomatikleştirmesi ile çalışanları tekrarlayan

ve kişiye katma değeri olmayan işlerden kurtarmakta ve dijital süreçler tarafından elde edilen verilerden fayda sağlamaktadır. Böylece iş süreçlerinde üretkenlik ve verimlilik artırılmakta, maliyetten tasarruf edilmektedir.

Otomasyon, temel görevlere odaklanırken, hiper otomasyon süreçlerde dijital dönüşümü gerçekleştirmek ve gerekli yeni süreçleri oluşturmak için maksimum otomatikleştirmeyi ve koordinasyonu sağlamaktadır. Hiper otomasyon, dijital süreçler tarafından elde edilen verilerden yararlanarak tasarruftan verimliliğe birçok alanda fayda üretmektedir.

Hiper otomasyonun hedefleri arasında süreçler tarafından toplanan ve üretilen verilerden yararlanılması da bulunmaktadır. Söz konusu verilere dayanarak yapılan analizler sonucu daha sağlıklı bir iş planlaması yapılması mümkün olacaktır.

Ayrıca kuruluşlar, maliyetlerini azaltmak amacıyla da hiper otomasyon sistemlerini tercih etmektedirler. Gartner'a göre 2024 yılına kadar kuruluşlar, hiper otomasyon teknolojilerini yeniden tasarlanmış operasyonel süreçlerle birleştirerek operasyonel maliyetlerini %30 oranında azaltacaktır. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) verilerine göre bu oran bankacılık sektöründe Eylül/2021 çeyrek dönemi için 9.984.002.000 TL (1.026.611.000 USD) insan kaynakları harcamalarından ve 14.309.429.000 TL (1.471.376.000 USD) diğer harcamalardan olmak üzere toplamda yaklaşık olarak 24.293.431.000 TL (2.497.987.000 USD) operasyonel harcamaya tekabül etmektedir. Ancak bankaların, otomasyon gibi yeni teknolojileri kullanma amacı maliyetlerin azaltımı ile sınırlı kalmamalıdır (Marous, 2018). Bunun yanı sıra şirketler gelişen teknoloji ve gelişen trendler doğrultusunda hareket etmeyi ve sektörde rekabet gücünü artırmayı amaçlamalıdır.

Hiper otomasyon süreci planlama, uygulama ve geliştirme olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır. Öncelikle problem tespit edilerek söz konusu probleme ait süreç uçtan uca haritalandırılmalıdır. Bu aşama sonrası hangi süreç adımlarının otomatize edileceği tespit edilmelidir. Otomatize edilecek süreçlerde kullanılacak yapay zeka teknolojilerinin belirlenmesi, fizibilite çalışmaları, talep girişlerinin yapılması, fayda/maliyet analizi ve çalışmaların planlanması gibi işler otomasyon sürecinin başlangıç aşamasında yer almaktadır. Bu aşamanın ardından başarı ölçüm metrikleri değerlendirilip otomatize edilmiş süreçlerin iş hedeflerine etkisi takip edilir. Tam otomasyon sağlanamamış süreçlerin tekrar değerlendirilmesi ve yeni fırsatların belirlenmesiyle bir hiper otomasyon süreci sonlanır.

3.2. Hiper Otomasyon Bileşenleri

Bir hiper otomasyon tasarımı, stratejik hedeflere odaklanan otomasyon süreçlerine dayanır. Süreçler, robotik süreç otomasyonu, iş süreci yönetimi, makine öğrenmesi ve süreç madenciliği gibi çeşitli teknolojileri içermektedir. Hiper otomasyon, kullanıma hazır tek bir teknoloji yerine daha geniş tabanlı bir yaklaşım uygulamaya odaklanmaktadır.

Süreç madenciliği ile analiz, veri madenciliği ile tahminleme yapılarak otomasyon fırsatları ve öncelikler belirlenip süreç modeli oluşturulmaktadır. Entegrasyon aşamasında ise robotik süreç otomasyonu ve düşük kod geliştirme araçlarından faydalanılmaktadır. Otomasyonlara daha kolay adapte olmak ve yeniden kullanımı kolaylaştırmak için iş zekası araçları kullanılırken, otomasyonların yeteneklerini genişletmek için ise yapay zeka ve makine öğrenimi araçları öne çıkmaktadır.

Robotik Süreç Otomasyonu (RPA)

Robotik Süreç Otomasyonu, bir veya daha fazla uygulama ile kullanıcı etkileşimi dizilerinden oluşan, tekrarlayan rutinleri otomatikleştirmek için kullanılan bir teknolojidir (Yetiz, Turan, & Canpolat, 2021, s. 67). Söz konusu teknoloji kıt kaynakların daha verimli bir şekilde kullanılmasına zemin hazırlarken, aynı zamanda yapılan işleri de daha izlenebilir ve denetlenebilir hale getirmektedir. RPA ile tekrarlayan, hataya açık, kurallara dayalı, dijital verileri içeren ve dönemsel ve zamana dayalı işlemler gerçekleştirilmektedir (Bayraktar, 2021, s. 291).

RPA, temel olarak geliştirici araçları, yazılım robotları ve robot denetleyicisi olmak üzere üç bileşenden oluşmaktadır. İşlerin tanımlanmasını geliştirici araçlar sağlamaktayken robotlar iş kurallarını içeren talimatları izleyerek iş süreci takibini yapmaktadır. Bu talimatların detaylı olması, bir akış içinde ilerlemesi ve tüm koşulları içermesi gerekmektedir (Yılmaz, 2021, s. 34). Robot denetleyicisi, bir veya daha fazla robota görev atamakta, onları denetlemekte ve çalışmalarını raporlamaktadır. Aynı zamanda robot denetleyicisi iş uygulamaları için gerekli olan bilgileri tutmaktadır ve gerekli durumlarda bu bilgileri robotlara şifrelenmiş bir biçimde sunmaktadır. Son olarak yazılım robotları verilen emirleri yerine getirerek iş uygulamaları ile etkileşime geçmekte ve işlemleri gerçekleştirmektedir. RPA, tekrar eden yığın işlerin yapılmasını sağlarken, insan kaynağının daha verimli alanlarda kullanılmasının önünü açmaktadır. Bununla birlikte sürecin tamamı kayıt altına alındığı için verilerin toplanması ve düzenlenmesi de kolaylaşmaktadır (Yetiz, Turan, & Canpolat, 2021, s. 71). Böylelikle söz konusu teknoloji ile yapılan işlerin denetimi de daha kolay sağlanmaktadır. Sonuç olarak daha kaliteli ve verimli hizmet verilerle mevcut müşterilerin memnuniyeti artırılırken yeni müşteri kazanımı da sağlanmaktadır (Lok, 2021, s. 8).

Akıllı İş Süreci Yönetimi Sistemleri

İş süreçleri yönetimi; iş süreçlerini incelemek, modellemek, analiz etmek, ölçmek ve geliştirmek için çeşitli yöntemler kullanan bir disiplindir (Gartner, 2021). İş süreci yönetimi insan, belge ve entegrasyon odaklıdır. Akıllı iş süreci yönetimi sistemleri, iş süreci yönetimi yazılımını yapay zeka gibi ek yeteneklerle birleştirerek şirketlerin daha fazla uçtan uca deneyimi dinamik olarak otomatikleştirmesini sağlar (IBM, 2019).

Makine Öğrenmesi

Makine öğrenmesi, bilgisayarın geçmişteki deneyimlerinden elde edilen bilgi ve tecrübeleri kullanıp bir model oluşturarak gelecekte oluşacak olan benzer olaylar hakkında karar verebilmesini ve problemlere çözüm bulabilmesini sağlayan bir yapay zekâ alanıdır (Pulat & Deveci Kocakoç, 2021, s. 289). Bankalar veri açısından zengin kurumlardır yani verilerin işlenmesi sonucunda müşteri ilişkilerinin iyileştirilmesi, pazar payının korunması gibi faaliyetlerde makine öğrenmesi kullanılması için yeterli veri hali hazırda bulunmaktadır. Örneğin müşterinin geçmişte kullanmış olduğu ürünlerin yer aldığı bir veri setinin analiz edilmesi sonucu geleceğe ilişkin önerilerde bulunmaktadır. Ayrıca mobil bankacılık uygulamalarında sahtekârlık tespiti için de makine öğrenmesi algoritmaları kullanılmaktadır (Ndiaye, 2019, s. 58).

Süreç Madenciliği

Süreç madenciliği, otomatik olarak süreç modeli oluşturmak gibi süreçle ilgili bilgileri çıkarmak için olay kayıtlarını kullanmaktadır (Doğan, 2020, s. 966). Bu teknoloji sayesinde süreçlerin ortaya çıkarılması, modellenmesi, performans ölçümlerinin yapılması, problemlerinin belirlenmesi ve uygulanabilecek yöntemlerin analiz edilmesi sağlanarak süreçler iyileştirilmektedir. Bankalar, çağrı merkezlerinde verilen hizmetin kalitesini süreç odaklı ölçmek için söz konusu teknolojiyi tercih etmektedir.

4. Türk Bankacılık Sektörü ve Teknoloji Kullanımı

Günümüzde bankacılık sektörü gelişen yeni teknolojiler doğrultusunda iş düzeninin ve iş yapış biçimlerinin değiştiği bir dönemden geçmektedir. Endüstri 4.0 devrimi denilen bu süreçte insan müdahalesinin en aza indirilmesi; böylelikle insan kaynağına ödenen ve operasyonel risklerden kaynaklanan maliyetlerin en aza indirilmesi, maksimum verim ve minimum hata hedefi ve vizyonu ile süreçlerini kurgulamaktadır.

Hiper otomasyon olgusu henüz yeni uygulama alanı bulmakta olduğundan bu konuya ilişkin hem sektörde hem de literatürde çok az örnek ve kaynak bulunmaktadır. Örneklerin henüz az olması ile birlikte bu teknolojiye uyum diğer tüm sektörler için çok önemlidir. Bu teknolojiye uyum sağlamak bir seçenek değil şirketlerin hayatta kalma koşulu olarak öngörülmektedir. Aynı şirket tarafından dünya çapında hiper otomasyonu etkinleştiren teknolojilerin 2020 yılında 481.635 milyon A.B.D. doları; 2021

yılında 532.424 milyon A.B.D. doları olduğu ve 2022 yılında 596.616 milyon A.B.D. doları olacağı tahmin edilmektedir. (Gartner, 2021)

Diğer sektörlerin yanı sıra Bankacılık sektörü açısından da bu teknolojiye uyum sağlamanın önemi aşikârdır. Hiper otomasyonun bankacılık sektöründeki faydalarını aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

- **Maliyet Azaltımı:** İnsan kaynağına bağlı olan süreçlerin tam otomatikleşmesi ile bu kaynağa ayrılan gider kalemleri azaltılır. Ayrıca, şüpheli işlem, iç ve dış dolandırıcılık işlemleri gibi operasyonel risklere karşı önceden aksiyon alınarak bu tip risklere sebebiyet verilmemek suretiyle maliyetler azaltılır.
- **Verimlilik Artışı:** Hiper otomasyonun Bankacılık sektöründe en yaygın kullanımı operasyonel süreçlerdir. Dolayısıyla bu teknolojik gelişmenin en büyük katkısı operasyonel verimlilik üzerinde olduğu söylenebilir. Tekrarlayan ve katma değeri düşük olan iş ve süreçlerin hiper otomasyonu ile bu işlerde çalışan insan kaynağı satış, pazarlama gibi daha katma değerli işlere yönlendirilebilir ve böylelikle verimlilik artışı sağlanır. Ayrıca hiper otomasyonun insan kaynağı için geçerli olan “mesai” kavramı olmadığından 7/24 hizmet sunma kapasitesi bulunmaktadır.
- **Müşteri Memnuniyeti:** İşlemlerin hatasız ve hızlı yapılması müşteri memnuniyetini artırır.
- **Operasyonel Risklerin Bertaraf Edilmesi:** Akıllı dönüşümler ve geçmiş verinin işlenerek gelecekte olası risklerin tahmini ile önceden aksiyon alınır. Böylelikle risk ortaya çıkmadan engellenir.
- **İşlem Sürelerinin Azaltılması:** Hızlı ve çevik yapıda uçtan uca tasarlanan hiper otomatize süreçte işlemler insan gücüne göre çok daha hızlı tamamlanır.

Türkiye’deki bankaların uygulamalarına baktığımızda bilişim teknolojilerinde, operasyon işlemlerinde ve mobil bankacılık vb. uygulamalarında hiper otomasyon bileşenlerinden yapay zeka, robotik süreç otomasyonu ve dijital teknolojiler ile donatılmış süreçler gözümüze çarpmaktadır. Türkiye’nin en büyük bankalarının faaliyet raporlarına göre hazırlanan ve hiper otomasyon bileşenlerinden bazılarının kullanım örnekleri Tablo 1’ de sunulmuştur. Türk Bankacılık Sektöründe mevcutta kullanılan hiper otomasyon bileşenlerinin önümüzdeki günlerde uçtan uca tüm süreçleri kapsayacak şekilde kullanılacağı ve böylelikle bankacılığın birçok alanında doğrudan hiper otomasyon uygulanacağı düşünülmektedir.

Tablo 1: Türkiye’deki Bankalarda Hiper Otomasyon Bileşenlerinin Kullanım Örnekleri

Banka	Kullanılan Teknoloji	Kullanım Alanı
-------	----------------------	----------------

Akbank	Robotik Süreç Otomasyonu, Yapay Zeka	Para Transferleri, Kredi Teklifi, Müşteri Şikayetleri Çözümü
Denizbank	Robotik Süreç Otomasyonu	Mutabakat ve Raporlama
Garanti Bankası	Yapay Zeka	Çağrı Merkezi, Mobil Sanal Asistan
Halkbank	Robotik Süreç Otomasyonu, Yapay Zeka	Müşteri Araştırmaları, Uzaktan Müşteri Edinimi
İş Bankası	Robotik Süreç Otomasyonu, Yapay Zeka	Dış Ticaret işlemleri, Mobil Sanal Asistan
Odeabank	Robotik Süreç Otomasyonu	Bilgi Teknolojileri, Merkezi İşlemler
Vakıfbank	Robotik Süreç Otomasyonu, Yapay Zeka	Bilgi Teknolojileri, Merkezi İşlemler, Mobil Sanal Asistan
Yapı Kredi	Robotik Süreç Otomasyonu	Bilgi Teknolojileri ve Operasyon
Ziraat Bankası	Robotik Süreç Otomasyonu	Operasyon Merkezi

(Kaynak: Bankaların Faaliyet Raporları)

Vakıfbank 2020 yılında yapay zeka ürünü sanal asistan uygulamasını kullanıcıya sunmuş ve haciz, çek giriş işlemleri başta olmak üzere 32 adet işleme robotik süreç otomasyonunu entegre etmiştir. Böylelikle operasyonel verimliliğin artırılmasını ve fiziki evrak dolaşımının azaltılmasını sağlamıştır. Bunların yanı sıra yapay zeka temelli doküman tarama teknolojisini kullanmaya başlamış olup operasyonel riskleri azaltarak hizmet kalitesini artırmıştır. (Vakıfbank, 2021, s. 49)

İş Bankası 2020 yılında dış ticaret işlemlerinde akışlarını merkezileştirerek kesintisiz süreçler olarak yeniden tasarlamıştır. Bu süreçlerde bir hiper otomasyon bileşeni olan robotik süreç otomasyonunu entegre etmiştir. 2020 yılı itibarıyla İş Bankası bünyesinde toplam kullanılan robot sayısı 54'tür (İş Bankası, 2021, s. 54). Yapı Kredi Bankasında ise robot çalışan sayısı 2020 yılı itibarıyla 20'ye ulaşmış olup 90'dan fazla süreç ve yaklaşık 4,2 milyon işlem robotlar tarafından gerçekleştirilmiştir (Yapı Kredi Bankası, 2021, s. 141). Odeabank ise 2020 yılı itibarıyla robotik süreç otomasyonunu 18 adet süreçte kullanmaya başlamıştır (Odeabank, 2021, s. 28).

Garanti Bankasında çağrı merkezi arandığı anda devreye girerek müşteriye ait geçmiş verileri analiz edip müşterinin arama sebebinin tahminleyen ve görüşme öncesinde bu tahmini müşteri temsilcisine sunan bir yapay zeka kullanılmaktadır. Böylelikle müşterinin ihtiyacını önceden anlayan bir sistem geliştirilmiş, çağrı sürelerinde ortalama %7 azalış ile birlikte müşteri memnuniyeti sağlanmıştır (Garanti BBVA, 2021, s. 174).

Ziraat Bankası başta operasyon merkezinde olmak üzere toplam 59 süreçte robotik süreç otomasyonu kullanılmaktadır (Ziraat Bankası, 2021, s. 157). Özellikle Operasyon Merkezinde tahsilat işlemlerinde robotlar da kullanılmaktadır.

Akbank ise 2020 yılı itibarıyla robotik süreç otomasyonlarını optik karakter tanıma (OCR- Optical Character Recognition) ve yapay zeka teknolojileri ile entegre ederek para transferleri, ATM, POS, üye işyeri, kredi teklifi, müşteri şikayetlerinin çözümü gibi konularda uçtan uca 40'tan fazla süreci robotik süreç otomasyonu ile yürütmeye başlamıştır (Akbank, 2021, s. 64).

Yetiz ve diğerleri (2021)'nin yaptığı çalışmada hiper otomasyon bileşenlerinden biri olan robotik süreç otomasyonunun bir banka örneğinde uygulama alanları ve önemi vurgulanarak bu teknolojinin bankalardaki verimlilik ile ilişkisi gösterilmiştir. Bu çalışmada seçilen bir bankanın 12 farklı müdürlüğü içinden seçilen bazı süreçlerde insan kaynağı, robotik süreç otomasyonu ile yer değiştirilmiş ve değişen

süreç sonrası verimlilikleri ölçülmüştür. Çalışma kapsamında belirlenen bankada robotik süreç otomasyonunun uygulandığı faaliyet alanlarından en önemlilerini aşağıdaki şekilde örneklemek mümkündür:

- Bakiye Yönetimi: gerçekleşecek olası işlemlerin önceden tahminlenmesi ve bakiyenin bu tahminlemeye göre yönetilmesi
- TCMB'ye Yapılan Raporlamalar: Belirli aralıkla TCMB'ye gönderilen pozisyon bilgilerinin iletiminin insan kaynağı kullanmadan uça uca otomatize edilmesi
- Fiyatlama Kararları: Önceden kurulmuş bir fiyatlama komitesi tarafından verilen fiyatlama kararının, banka mevduat yapısı, portföyü ve piyasalardaki gelişmelere ilişkin verilerin otomatik işlenerek anlamlı fiyatlama kararlarının robotlar tarafından verilebilmesi
- Risk Takibi: Müşterilerin takibe düşmesi sonucunda kendilerine gönderilen ihtarnamelerin yasal süresinin işlenebilmesi amacıyla robotlar tarafından PTT ve noterlerin sistemleri ile entegre şekilde tebliğ şerhinin düşülmesi
- Çağrı Merkezi İşlemleri: Çağrı merkezi tarafından yapılan gelen çağrılarının cevaplanma bilgilerini içeren raporların otomatik oluşturularak ilgili makama iletilmesi
- Kredi Kapama İşlemleri: Kredi Garanti Fonu teşviki kapsamında kullanılan kredilerinin son aşaması olan kapama işleminin otomatik yapılması
- Hesap Açılışı İşlemleri: Hesap açmak isteyen kişilerin bilgilerinin sisteme girilip müşteri statüsüne getirilmesi sürecinde verilerin robotlar aracılığıyla işlenmesi, eksik ve hatalı bilgi tespitinin yapılması ve bu durumla karşılaşıldığında robotlar tarafından sürecin durdurulması; böylelikle veri kalitesinin artırılması
- ATM Nakit Yönetimi: ATM'de bulunan nakit fazlalığı/noksanının robotlar tarafından geçmiş verileri ve istatistikler analiz edilerek hesaplanması ve ikmallerin takip edilmesi

Çalışmada tüm geliştirilen robotik süreçler 5 ay gözlemlenmiş ve verimlilik analizi yapılarak toplamda yaklaşık olarak 6 banka personelinin (6 adam/gün) yaptığı işin tamamının bu otomasyonla gerçekleştirildiği ölçülmüştür. Böylelikle söz konusu işlerde çalışan 6 personelin katma değeri daha yüksek işlerde çalıştırılabileceği sonucuna varılmıştır (Yetiz, Turan, & Canpolat, 2021, s. 73-77).

Finans ve muhasebe uygulamalarında hiper otomasyon bileşenlerinden biri olan robotik süreç otomasyonu kullanımına ilişkin Doğuç (2021) tarafından yapılan çalışmada Türkiye'deki en büyük 130 firma ile yapılan anket sonuçlarına göre, en fazla robot kullanımının 16 adet bankada 187 adet robot kullanımı ile bankacılık sektöründe olduğu; ikinciliği ise 13 sigorta şirketinde 56 adet robot kullanımı ile sigortacılık sektörünün aldığı gözler önüne serilmiştir (Doğuç, 2021, s. 55). Bu sonuca bakarak bankacılık sektörünün hiper otomasyon uygulamalarına daha hızlı adapte olabildiğini ve teknolojik gelişmenin bankacılık sektöründe çok önemli rol oynadığını söylemek mümkündür.

5. Sonuç

Bankacılık Sektörü, teknolojiye kolay uyum sağlayabilen ve ayrıca yeni teknolojik ürünler geliştirme kabiliyeti yüksek olan bir sektördür. Başka bir deyişle bankalar teknolojik firmalar olarak çalışmaktadır. Bankacılık sektörünün teknolojik gelişmeleri iş süreçlerine uyarlaması, güçlü şekilde varlığını sürdürebilmesi açısından önem arz etmektedir. Yeni bir kavram ve iş trendi olarak Gartner tarafından tanımlanan hiper otomasyon, bankacılık sektöründe yeni uygulanmaya başlamış olup bu teknolojiye uyum sağlamak bir seçenek değil şirketlerin hayatta kalma koşulu olarak öngörülmektedir.

Yapay zeka, robotik süreç otomasyonu, makine öğrenmesi gibi bileşenler bir süreçte ayrı ayrı uygulanmakta olsa da hiper otomasyon bu bileşenlerin mümkün olduğunca hepsini kullanarak otomatikleştirilebilecek tüm işlemlerin otomatikleştirilmesini gerektirmektedir. Bu anlamda bankalar da kendi süreçlerinde uça uca bu teknolojik ekosistemi uygulayabilmek amacıyla çalışmaktadırlar.

Türk bankacılık sektörü açısından değerlendirildiğinde Ar-Ge yatırımlarının ve bilişim teknolojileri istihdamının artması ilerleyen dönemlerde bankaların da bu teknolojileri yoğun olarak kullanacağını gösterebilir. Örnekler, hiper otomasyon bileşenlerinin tek tek uygulandığını gösterse de ilerleyen dönemlerde süreçlerin baştan sona tamamının hem genel müdürlük hem de bilgi teknolojileri personeli ile bir araya gelerek çevik iş modeli çerçevesinde çalışarak hiper otomatik hale getirilmesi söz konusu olacaktır.

Bankacılık sektöründe süreçlerin uçtan uca tam otomatize edilmesi ve insan kaynağının tekrarlayan, operasyonel süreçlerden katma değeri daha yüksek olan satış-pazarlama gibi alanlara kaydırılması maliyet azaltıcı ve verimliliği artırıcı bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Bunların yanı sıra iç ve dış dolandırıcılık eylemlerinin önlenmesi, operasyonel risklerin bertaraf edilmesi ve sektörde sağlam zeminde güçlü şekilde kalınabilmesi amacıyla Türk Bankacılık Sektöründe de hiper otomasyon örneklerinin yakın zamanda hızla uygulamaya alınması önerilmektedir.

Kaynakça

Akbank. (2021). *2020 Akbank Faaliyet Raporu*.

Bayraktar, Y. (2021). Robotik Süreç Otomasyonun Muhasebe ve Denetim Mesleği Üzerindeki Etkisi. Y. Bayraktar içinde, *MUHASEBE KONULARINDA BİLİMSEL YAKLAŞIMLAR VE ARAŞTIRMALAR* (s. 289-310). Ankara: Gazi Kitapevi.

Doğan, O. (2020). Süreç Madenciliğine Genel Bakış: Süreç Akış Keşfi İçin Alfa Algoritması. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 966-973.

Doğuç, Ö. (2021). Application of Robotic Process Automation in Finance and Accounting. *Beykent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 14(1), 51-59. doi:10.20854/bujse.906795

Garanti BBVA. (2021). *Garanti BBVA 2020 Entegre Faaliyet Raporu*.

Gartner. (2020, 10 19). *Gartner Top Strategic Technology Trends for 2021*. www.gartner.com: <https://www.gartner.com/smarterwithgartner/gartner-top-strategic-technology-trends-for-2021> adresinden alındı

Gartner. (2021, 04 28). *Gartner Forecasts Worldwide Hyperautomation-Enabling Software Market to Reach Nearly \$600 Billion by 2022*. www.gartner.com: <https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2021-04-28-gartner-forecasts-worldwide-hyperautomation-enabling-software-market-to-reach-nearly-600-billion-by-2022> adresinden alındı

IBM. (2019, 02 20). *What makes an intelligent business process management suite (iBPMS) stand above the rest?* www.ibm.com: <https://www.ibm.com/blogs/cloud-computing/2019/02/20/intelligent-business-process-management-suite-ibpms/> adresinden alındı

İş Bankası. (2021). *Türkiye'nin Bankası 2020 Faaliyet Raporu*.

Köse, T. (2009). Bankalarda Mini Şube Organizasyonu Üzerine Bir Model. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.

Lok, C. P. (2021). Critical Success Factors for Robotic Process Automation Implementation. *Master Dissertation*. Auckland University of Technology Department of Business Information Systems Faculty of Business, Economics and Law.

- Marous, J. (2018, Temmuz 26). *Rationale For New Banking Technologies Must Move Beyond Cost Savings*. Financial Brand: <https://thefinancialbrand.com/73882/banking-technology-intelligent-automation-rationale/> adresinden alındı
- Ndiaye, M. (2019, Eylül). Makine Öğrenmesi Yöntemleri ile Mobil Para Transferi Sahteciliği Tespiti ve Önlenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Bilgisayar ve Bilişim Mühendisliği Anabilim Dalı.
- Odeabank. (2021). *Odeabank 2020 Faaliyet Raporu*.
- Pulat, M., & Deveci Kocakoç, İ. (2021). Türkiye'de Makine Öğrenmesi ve Karar Ağaçları Alanında Yayımlanmış Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 287-308.
- Utku, B., & Çetinkaya, V. (tarih yok). TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası: https://www.emo.org.tr/ekler/b49a9811e1fc2a3_ek.pdf adresinden alındı
- Vakıfbank. (2021). *Vakıfbank 2020 Entegre Faaliyet Raporu*.
- Yapı Kredi Bankası. (2021). *Yapı Kredi Bankası 2020 Entegre Faaliyet Raporu*.
- Yetiz, F., Turan, Y., & Canpolat, İ. (2021). Bankacılık Sektöründe Robotik Süreç Otomasyonu ve Verimlilik İlişkisi: Bir Banka Örneği. *Verimlilik Dergisi*, 65-80.
- Yılmaz, B. (2021). Elektronik Belge Yönetim Sistemlerinde Robotik Süreç Otomasyonu. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı.
- Ziraat Bankası. (2021). *Ziraat Bankası 2020 Entegre Faaliyet Raporu*.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-5988-0773

**Türkiye CDS Priminin Dolar Kuru ve Faiz Oranları İle İlişkisinin Analizi:
Pandemi Perspektifinden Bir İnceleme**

Dr. Öğretim Üyesi Murat Kaya¹

¹Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, Finans ve Bankacılık Bölümü

Özet

Bu çalışmada ülkelerin en önemli risk göstergelerinden olan CDS primleri ile farklı ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler Covid-19 pandemisi dönemi ve Türkiye ekonomisi ölçeği özelinde analiz edilmiştir. Bu kapsamda 15.03.2020 – 28.11.2021 tarihleri arasında ilişkin Türkiye CDS primleri, Dolar kuru, TR 5 yıl vadeli tahvil faizi ve TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti verileri kullanılarak VAR modeli kurulmuş ve Etki – Tepki analizi, Varyans Ayrıştırma ve Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır. Etki-Tepki analizi bulgularına göre, Türkiye CDS primi, Dolar kuru, TR 5 yıl vadeli tahvil faizi ve TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyetindeki şoklara tepki vermekte olup bu değişkenler arasında en şiddetli tepkinin TR 5 yıl vadeli tahvil faizine, en düşük tepkinin ise TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyetine verildiği görülmüştür. Varyans ayrıştırma testi sonuçlarına göre, birinci haftada CDS priminde meydana gelen değişimin tamamı kendi geçmişi tarafından açıklanmakta olup ikinci hafta CDS primindeki değişimin yaklaşık %88.90'ı kendi geçmiş verileri tarafından, %4.01'i Dolar kuru, %6.79'u TR 5 yıl vadeli tahvil faizi ve %0.2'si TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti tarafından açıklanmaktadır. Granger nedensellik testinden elde edilen bulgulara göre ise, Dolar kuru ve TR 5 yıl vadeli tahvil faizinden Türkiye CDS primine nedensellik olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Cds, Dolar, Etki Tepki, Varyans Ayrıştırma.

Analysis of the Relationship of Turkish Cds Premium With Dollar Exchange Rate and Interest Rates: An Examination From the Pandemic Perspective

Abstract

In this study, the relations between CDS premiums, which are among the most important risk indicators of countries, and different economic variables were analyzed in terms of the Covid-19 pandemic period and the scale of the Turkish economy. In this context, VAR model was established by using Turkey's CDS premiums, USD Exchange rate, TR 5-year bond interest and TCMB weighted average funding cost data for the period between 15.03.2020 – 28.11.2021. According to the findings

of the Impulse-Response analysis, Turkey's CDS premium responds to shocks in USD exchange rate, TR 5-year bond rate and TCMB weighted average funding cost. Among these variables, it was observed that the most strong response was to the TR 5-year bond rate, and the lowest response was to the TCMB weighted average funding cost. According to the variance decomposition test results, the entire change in CDS premium in the first week is explained by its own pass. About 88.90% of the change in CDS premium for the second week is explained by its own historical data, 4.01% by the USD rate, 6.79% by the TR 5-year bond interest and 0.2% by the TCMB weighted average funding cost. According to the findings obtained from the Granger causality test, it was determined that there is causality from the USD exchange rate and TR 5-year bond interest rate to Turkey's CDS premium.

Keywords: Covid-19, Cds, Usd Exchange Rate, Impulse - Response, Variance Decomposition.

1. GİRİŞ

Ekonomik sistemlerin temel unsurlarından birisi güven olup ekonomik sistemlere olan güveni etkileyen pek çok risk türü bulunmaktadır. Riskler taşımış oldukları belirsizlikler nedeni ile gerek yatırımcılar gerekse kredi verenler açısından önemli bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Finansal sistemi etkileyen riskler sistematik ve sistematik olmayan riskler olarak sınıflandırılırken sistematik riskler kur, enflasyon vb. değişkenlerden ortaya çıkan ve bir ülke ekonomisini topluca tehdit eden faktörlerdir. Sistematik olmayan riskler ise daha çok işletme özelinde ortaya çıkan ve genellikle üretim, yönetim, pazarlama vb. faaliyetlerden ortaya çıkan risklerdir. Ekonomik sistemi etkileyen sistematik riskler genellikle finansal nitelik taşımakla birlikte, 2019 yılı sonunda Çin'de ortaya çıkan Kovid-19 hastalığında olduğu gibi finansal olmayan sebeplerle de ortaya çıkabilmektedir. Hastalığın kısa süre içerisinde dünya geneline yayılması sonucu Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilmesi riskin boyutlarını daha da arttırmıştır. Bu süreçte ülkeler salgının etkisini azaltmak için bazı önlemler olmak zorunda kalmışlardır. Ülkelerin sınırlarını kapatmaları, sokağa çıkma kısıtlamalarının uygulanması, ulaşım ve turizme ilişkin getirilen kısıtlamalar, çalışma ve mesai sistemlerinde ortaya çıkan değişimler, ülke ekonomilerini de olumsuz etkilemiştir. Gerek reel sektör gerek finans sektörü bu olumsuz etkilerden payını almıştır. Özellikle sermaye piyasaları özelinde etkiler değerlendirildiğinde, borsalarda sert düşüşler yaşanmış ve artan belirsizlikler sonucu uluslararası sermaye akımlarında azalmaların ortaya çıkması, yatırım ve likiditeye ilişkin sorunların yaşanmasına sebep olmuştur (Padhan ve Prabheesh, 2021: 222). Ayrıca uluslararası ticarete konu olan varlık fiyatlarında önemli dalgalanmalar yaşanmış ve 2020 yılı Nisan'ı sonlarında özellikle petrol fiyatlarında önemli düşüşler ortaya çıkmıştır (Salisu, 2021: 1). Reel sektörde özellikle kısıtlamaların getirmiş olduğu kazanç kayıpları, finans sektöründe ise artan belirsizlik ve buna bağlı artan risklerin varlık fiyatları ve borsalara negatif yansımaları, ülke ekonomilerini olumsuz etkilemiştir. Günümüzde pandeminin etkileri devam etmekle birlikte birçok ülkenin normalleşme sürecine adım atmasıyla azalış göstermiştir.

Ülke ekonomilerinin riskini ve kırılganlığını ifade eden temel iki gösterge bulunmaktadır. Bunlardan ilki kredi notları olup ikincisi ise CDS (Credit Default Swap) primleridir. Kredi derecelendirmesi borçlunun kredi anapara ve faizini ödememe riskinin ölçülmesi olup elde edilen sonuçlar kredi notları ile ifade edilmektedir. Derecelendirme işlemi güven ve istikrar artışı sağlaması, dış kaynak temin etme imkânı tanınması ve genel risk düzeyini sınırlandırması sayesinde ekonomiye yarar sağlamaktadır (Babuşçu ve Hazar, 2006: 2-5). İkinci gösterge ise CDS primleridir. CDS, belirlenmiş olan bir tutar karşılığında, finansal işleme dair bir kredinin geri ödenmemesi riskine karşılık alacaklıyı koruyan bir sözleşmedir (Başarır ve Ketten, 2016: 370). CDS primleri kredi notlarına göre çok daha dinamik olup ülkedeki sosyal, politik ve ekonomik gelişmelere karşı daha hızlı tepkiler vermektedir (Ulusoy ve Yılmaz, 2017: 70). CDS primleri, tahvil-bono çıkararak borçlanan ülkelerin, borçlarını vadesinde ödeyemeyerek temerrüde düşmeleri halinde, alacaklıların zararlarını gidermek için, CDS satıcılarına ödemiş oldukları, borç miktarının belirli bir oranı şeklinde hesaplanan primi ifade etmektedir. Bu yönüyle CDS'ler, borçlunun kredi riskini gösteren finansal araçlardır (Varlık ve Varlık, 2017: 10). Kredi Temerrüt Swapı olarak da ifade edilen CDS'ler bir tür sigorta olarak düşünüldüğünde,

alacak sahibi olan tarafın borçlunun borcu ödeyememesi riskine karşılık alacağını sigortalatması şeklinde değerlendirilebilir. Bu sigortanın bedeli de CDS primleridir (Akkaya, 2017: 130). CDS'ler bir tür kredi türevi varlıklardır. Kredi türevleri, kredi riskine sahip olan bir varlığın muhtemel getirisinin belirli bir düzeyin altına inmesi ihtimaline karşılık, ortaya çıkabilecek riski başka bir tarafa transfer imkânı sağlayan, başka finansal varlıklardan üretilen finansal varlıklardır (Kunt ve Taş, 2008: 80). CDS'ler yatırımcılar tarafından ülkelerin risk göstergesi olarak değerlendirilmekte ve buna bağlı olarak risk algılarını geliştirmektedirler. Ülkelerin CDS primleri, günümüzde Tahvil-bono fiyatları ve kredi notlarına alternatif bir risk ölçü birimi haline gelmiştir. Bir ülkenin CDS primlerindeki artış, temerrüde düşme ihtimalinin ve buna bağlı olarak borçlanma maliyetlerinin arttığını ifade etmekte olup bu durum ülkedeki ekonomik belirsizliğin artmasına bağlı olarak yatırımların azalmasına neden olabilecektir (Kılıcı, 2019: 75-76). Örnek olarak ülkedeki politik istikrarsızlık veya finansal göstergelerdeki bozulmalar, ülkenin kredi riskinin ve buna bağlı olarak risk priminin artmasına neden olarak uluslararası yatırımcıların ülkedeki borçlanma veya özkaynak piyasalarındaki yatırımlarından çıkmasına ve buna bağlı olarak ülkede likidite sorunu yaşanmasına neden olabilecektir (Kılıcı, 2017: 72).

Bu çalışmada pandemi döneminde Türkiye'nin CDS primleri ile Dolar kuru, Türkiye'nin 5 yıl vadeli tahvil faiz oranları ve TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti arasındaki ilişki analiz edilmiştir. TCMB politika faizi, bir hafta vadeli repo ihalesinde geçerli olan faizi ifade etmekle birlikte likiditenin maliyeti sadece politika faizine göre değil diğer likidite araçlarının maliyetine de bağlı bulunmaktadır. TCMB'nin piyasayı fonlamak için kullandığı araçların ağırlıklı ortalama maliyeti TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyetini vermektedir (Ekinci vd, 2016: 263). Bu maliyet (faiz), piyasanın fonlanmasına ilişkin önemli bir ortalama maliyet göstergesidir (Kuzu ve Kekeç, 2017: 223).

2. LİTERATÜR

Literatürde CDS primleri ve farklı finansal değişkenler arasındaki ilişkilerin analiz edildiği çalışmalar yer almakta olup bu çalışmalardan güncel olanlara ilişkin kısa bilgiler aşağıda sunulmuştur.

Akgüneş (2021), yaptığı çalışmada 29 Nisan 2018 – 22 Kasım 2020 tarihleri arasında ilişkin verileri kullanarak CDS primi, döviz kuru, borsa endeksleri, tahvil faizleri arasındaki nedensellik ilişkisini Toda-Yamamoto testi ile analiz etmiş ve BİST Banka, BİST Tüm ve tahvil faizlerinden CDS primlerine nedensellik olduğunu belirlemiştir (Akgüneş, 2021: 71). Bayhan vd. (2021), yaptıkları çalışmalarında 11.03.2020 – 14.04.2021 tarihleri arasında ilişkin verileri kullanarak CDS değerleri ile döviz kurları arasında yer alan nedensellik ilişkilerini analiz etmişler ve Dolar kurundan CDS'e düşük frekansta nedensellik tespit edilmiş olup bu nedenselliğin tek yönlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Bayhan vd., 2021: 329). Demir ve Dinç (2021), çalışmalarında 2015-2020 dönemleri arası günlük verileri kullanarak CDS, BİST ve kur arasındaki ilişkileri analiz etmişler ve CDS ve BİST endeksinin kuru etkilediğini tespit etmişlerdir (Demir ve Dinç, 2021: 1642). Kaygısız ve İşçan (2021), 01.01.2018 – 30.11.2019 tarihleri arasında ilişkin verileri kullanarak döviz kuru ve CDS arasındaki ilişkiyi Toda-Yamamoto testi ile incelemişler ve değişkenler arasında çift yönlü nedensellik belirlemişlerdir (Kaygısız ve İşçan, 2021: 167). Garayev vd. (2021), çalışmalarında BİST Banka endeksi, faiz oranları ve CDS primleri arasındaki ilişkileri 2015-2019 dönemleri arasında ilişkin aylık verileri kullanarak incelemişler ve değişkenler arasında tek yönlü nedensellik olduğunu belirlemişlerdir (Garayev vd. 2021: 231). İlter ve Gök (2021), çalışmalarında 2005 Dördüncü çeyrek ve 2019 Üçüncü çeyrek arasındaki dönemde CDS ile doğrudan yabancı ve portföy yatırımları arasındaki ilişkileri incelemişler ve %1 düzeyinde doğrudan yabancı yatırımlardan CDS'e tek taraflı nedensellik, %5 düzeyinde ise portföy yatırımları ve CDS arasında çift taraflı nedensellik belirlenmiştir (İlter ve Gök, 2021: 233). Sarıtaş vd. (2021), çalışmalarında CDS primleri, kredi derecelendirme notları ve BİST-100 endeksi arasında yer alan ilişkiyi ARDL eşbütünleşme testi ile analiz etmişler ve değişkenler arasında eşbütünleşme olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Sarıtaş vd. 2021: 73). Tufaner (2021), yapmış olduğu çalışmada BİST-100 endeksi, Brent Petrol, Ons Altın fiyatları ve CDS primleri arasındaki ilişkiyi analiz etmiş ve değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığı ayrıca CDS priminden BİST-100 endeksine tek taraflı nedensellik olduğu belirlenmiştir. (Tufaner, 2021: 798). Münyas vd. (2021), yapmış oldukları çalışmalarında Korku Endeksi, Dolar kuru, Euro Kuru, BİST-100 endeksi, Altın fiyatı ve CDS primleri arasındaki ilişkileri incelemişler ve Altın Fiyatı, BİST-100 endeksi ve CDS'teki artışın Korku endeksinde aynı yönlü etkiye sebep olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Münyas vd., 2021, 555). Uzunoğlu

vd. (2020), çalışmalarında Dış Politik Aktörlerle İlişkiler (DPA) İndeksi, döviz kuru ve CDS primleri arasındaki ilişkileri analiz etmişler ve CDS ile Döviz kuru arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi belirlenirken, DPA ve Döviz Kuru, DPA ve CDS arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir (Uzunoglu vd, 2020: 143-143). Şahin ve Özkan (2018), çalışmalarında CDS, Döviz kuru ve BİST-100 endeksi arasındaki ilişkileri 2012-2017 dönemleri arası aylık verileri kullanarak analiz etmişler ve analiz sonucunda BİST-100 endeksi ile CDS değişkeni arasında karşılıklı nedensellik belirlenmiştir (Şahin ve Özkan, 2018: 1939).

3. METODOLOJİ ve VERİ SETİ

Pandemi döneminde Türkiye'nin CDS primleri ile Dolar kuru, TR 5 yıl vadeli tahvil faizi ve TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti arasındaki ilişki VAR modeli aracılığı ile analiz edilmiştir. Çalışmada öncelikle değişkenlerin durağanlıklarının belirlenmesi için ADF ve PP birim kök testleri gerçekleştirilmiştir. VAR modelinin sağlıklı ve güvenilir sonuçlar vermesi için uygun gecikme uzunluğu tespit edildikten sonra Etki-Tepki fonksiyonları ile Dolar kuru, TR 5 yıl vadeli tahvil faizi ve TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyetinde meydana gelen bir birimlik şoka CDS primlerinin verdiği tepki analiz edilmiştir. Ayrıca Varyans Ayrıştırma Testi ile CDS primlerindeki değişikliklerin analize dahil edilen hangi değişkenlerden kaynaklandığı incelenmiş olup Granger Nedensellik Testi aracılığı ile değişkenler arası nedensellik ilişkileri analiz edilmiştir.

VAR modeli, analize dahil edilen değişkenler arasındaki ilişkileri analiz etmek için kullanılmakta olup analizin gerçekleştirilebilmesi için serilerin durağan olması gerekmektedir. Ayrıca VAR modelinin güvenilirliği için en uygun gecikme uzunluğu belirlenirken otokorelasyon ve değişen varyans sorunu olmadığı sınanmalıdır (Demirkale ve Ebghaei, 2021: 154-155). Uygun gecikme uzunluğu belirlendikten sonra kurulan VAR modelinde Etki-Tepki fonksiyonu ile modeldeki değişkenlerden birisinde ortaya çıkan bir birimlik şoka diğer değişkenlerin vermiş oldukları tepkiler incelenebilmektedir (Ataş ve Güler, 2020: 528-529). VAR modelinin kullanım amaçları arasında öngöründe bulunmak yer almaktadır. VAR modeli ile gerçekleştirilen Varyans Ayrıştırma, öngörü varyansındaki yüzdesel değişim şeklinde tanımlanmaktadır. Başka bir şekilde ifade edilecek olursa Varyans Ayrıştırma, bir değişkenin kendisinden kaynaklanan şoklar karşısında diğer değişkenlerden kaynaklanan şokların oranlarını göstermektedir (Çil, 2018: 356-360). Ekonomik değişkenler arasında yer alan sebep-sonuç ilişkileri nedensellik testleri ile analiz edilmektedir (Tarı, 2018: 437). Nedensellik terimi, sosyal ilişkilerde kullanıldığı üzere etki-tepki durumundan daha çok öngörü gücünü ifade etmektedir (Çelik ve Kahyaoğlu, 2021: 283). Bu kapsamda Granger nedensellik, bir varlığın değerindeki değişimlerin başka bir varlığın değerindeki değişimlere neden olması şeklinde değil, bir değişkenin mevcut değeri ile diğer değişkenlerin önceki değerleri arasında yer alan bir korelasyon olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Brooks, 2014: 335).

Pandemi döneminde Türkiye'nin CDS primleri ile Dolar kuru, TR 5 yıl vadeli tahvil faizi ve TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti arasındaki ilişkinin analizi için 15.03.2020 – 28.11.2021 tarihleri arasına ilişkin haftalık veriler kullanılmıştır. Veriler analizlere logaritmik olarak dahil edilmiş olup analizlerde kullanılan verilere ilişkin özet bilgiler aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Değişkenlere İlişkin Özet Bilgiler

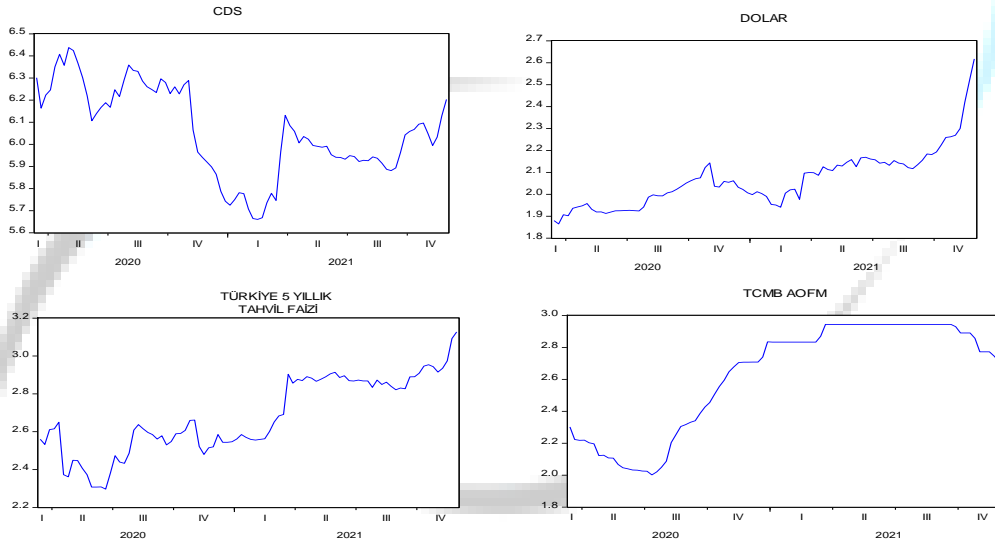
Değişken	Pandemi Dönemine İlişkin Verilerin Tarih Aralığı	Verilerin Şekli	Verilerin Kaynak	Sağlandığı

Türkiye CDS Primi	15.03.2020 28.11.2021	-	Haftalık Veri	worldgovernmentbonds.com
Dolar / TL Kuru	15.03.2020 28.11.2021	-	Haftalık Veri	investing.com
Türkiye 5 Yıl Vadeli Tahvil Faizi	15.03.2020 28.11.2021	-	Haftalık Veri	investing.com
TCMB Ağırlıklı Ortalama Fonlama Maliyeti	15.03.2020 28.11.2021	-	Haftalık Veri	TCMB / EVDS

4. BULGULAR

Gerçekleştirilen analizler sonucunda elde edilen bulgular bu başlıkta açıklanmaktadır. Değişkenlerin zaman yolu grafikleri ve tanımlayıcı istatistikleri sunulduktan sonra Birim Kök Testi, VAR modeli, Etki - Tepki Fonksiyonu, Varyans Ayrıştırma ve Granger Nedensellik Testinden elde edilen bulgular sunulacaktır.

Şekil 1. Değişkenlerin Zaman Yolu Grafikleri

Değişkenlerin zaman yolu grafikleri incelendiğinde CDS priminin 2021 yılı ilk çeyreğinde en düşük, dolar kuru ve TR 5 yıl vadeli tahvil faizinin 2021 yılı son çeyreğinde en yüksek seviyelere ulaştığı, TCMB fonlama maliyetinin ise 2020 yılı üçüncü çeyreğinden itibaren artış trendi gösterdiği görülmektedir.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	LOGCDS	LOGDOLAR	LOGTR5YF	LOGTCMBAOF M
--	--------	----------	----------	-----------------

Ortalama	6.058881	2.067412	2.679970	2.625435
Medyan	6.045360	2.052704	2.615204	2.772589
Maksimum	6.437592	2.617396	3.127199	2.944439
Minimum	5.660342	1.864855	2.296567	2.001480
Standart Sapma	0.201484	0.132075	0.202306	0.341843
Çarpıklık	-0.092989	1.375019	0.015936	-0.655249
Basıklık	2.102069	6.314231	1.947624	1.804104
Gözlem	90	90	90	90

Analize dahil edilen verilerin tanımlayıcı istatistikleri değerlendirildiğinde CDS ve TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyetinin sola çarpık, dolar kuru ve TR 5 yıl vadeli tahvil faizinin ise sağa çarpık yapıda olduğu ve serilerin sivri (leptokörtik) dağılım gösterdikleri görülmektedir.

4.1. Birim Kök Testine İlişkin Bulgular

Birim kök testleri değişkenlerin durağan olup olmadıklarına ilişkin bilgiler sunmaktadır. Gerçekleştirilen birim kök testlerinden elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

	Düzyey				Birinci Fark			
	ADF		PP		ADF		PP	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
LOGCDS	-1.6981 0.4287	-1.6857 0.7495	-1.7810 0.3876	-1.4388 0.8427	-7.2269 0.0000 ***	-7.2173 0.0000 ***	-7.2574 0.0000 ***	-7.2486 0.0000 ***
LOGDOLAR	2.7343 1.0000	1.6032 1.0000	2.7343 1.0000	1.6032 1.0000	-7.1839 0.0000 ***	-7.4791 0.0000 ***	-7.1780 0.0000 ***	-7.4791 0.0000 ***
LOGTR5YFAİZ	-0.3325 0.9147	-2.8826 0.1731	-0.2224 0.9306	-2.8589 0.1809	-8.9988 0.0000 ***	-9.0539 0.0000 ***	-9.0092 0.0000 ***	-9.0945 0.0000 ***
LOGTCMBAOFM	-1.4181 0.5700	0.1981 0.9977	-0.9930 0.7529	-0.3667 0.9874	-5.6686 0.0000 ***	-5.9155 0.0000 ***	-5.6760 0.0000 ***	-5.9110 0.0000 ***

( ), olasılık değerini, ***, %1 anlamlılık seviyesinde durağanlığı göstermektedir.

Tablo 3 incelendiğinde, analizlerde kullanılan değişkenlerin gerek ADF gerekse PP Birim Kök Testi bulguları değerlendirildiğinde, seviyede durağan olmadıkları, birinci farklarında ise durağanlaştıkları görülmektedir.

4.2. VAR Modeline İlişkin Bulgular

Yapılacak analizlerde VAR modelinden güvenilir sonuçlar elde edilmesi için öncelikli olarak uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir.

Tablo 4. Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	213.5100	NA	7.09e-08	-5.110000	-4.992599	-5.062865
1	683.5150	882.6924	1.10e-12	-16.18329	-15.59629	-15.94762
2	721.1864	67.07333	6.51e-13*	-16.71186*	-15.65525*	-16.28765*
3	729.3152	13.68016	7.95e-13	-16.51988	-14.99367	-15.90713
4	736.7979	11.86283	9.92e-13	-16.31214	-14.31633	-15.51085
5	744.8941	12.04558	1.23e-12	-16.11937	-13.65395	-15.12954
6	757.8270	17.97991	1.37e-12	-16.04456	-13.10954	-14.86619
7	772.5252	19.00016	1.48e-12	-16.01281	-12.60818	-14.64590
8	797.4055	29.73492*	1.28e-12	-16.22940	-12.35517	-14.67396

Tablo 4'te yer alan gecikme uzunluklarına ilişkin veriler sırayla denenmiş olup, VAR modelinin varsayımlarını sağlayan en uygun gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiştir.

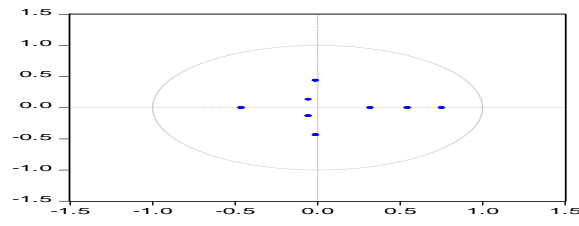
Tablo 5. Otokorelasyon ve Değişen Varyans Test Sonuçları

OTOKORELASYON LM TEST SONUCU			
Gecikme	Serbestlik Derecesi	LM İstatistiği	Test Olasılık Değeri
1	16	0.745828	0.7449
2	16	0.797391	0.6879
DEĞİŞEN VARYANS TEST SONUCU			
Ki Kare Değeri		Olasılık Değeri	
179.5884		0.1378	

Otokorelasyon ve değişen varyans için gerçekleştirilen testlerde olasılık değerlerinin 0,05'ten büyük olması, modelde 2 gecikmeye kadar otokorelasyon sorununun yaşanmadığını ayrıca modelin sabit varyansa sahip olduğunu ifade etmektedir.

VAR modelinin istikrar koşulunun sağlanıp sağlanmadığının sınanması için AR karakteristik polinomlarının ters köklerinin birim çember içerisinde olması veya değerlerinin 1'den küçük olması gerekmektedir. Şekil 2'de modelin istikrar koşulunun sağlanıp sağlanmadığının testine ilişkin AR karakteristik polinomlarının ters köklerine ilişkin grafik sunulmuştur.

Şekil 2. AR Karakteristik Polinomlarının Ters Kökleri

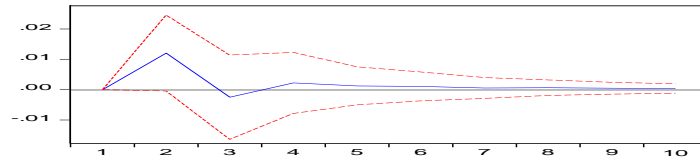
Şekil 2'deki grafikte, noktaların tamamının birim çember içinde olması modelin istikrarlı olduğunu ifade etmektedir.

4.3. Etki-Tepki Fonksiyonu Bulguları

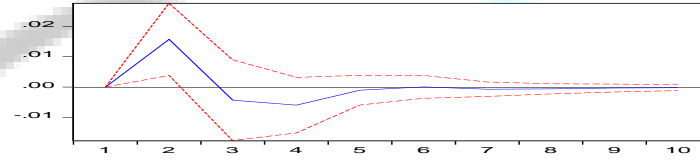
Pandemi döneminde, Dolar kuru, TR 5 yıl vadeli tahvil faizi ve TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyetinde ortaya çıkan bir birimlik şoka, Türkiye CDS priminin vermiş olduğu tepkiye ilişkin bulgular aşağıda incelenecektir.

Şekil 3. Etki – Tepki Fonksiyonları

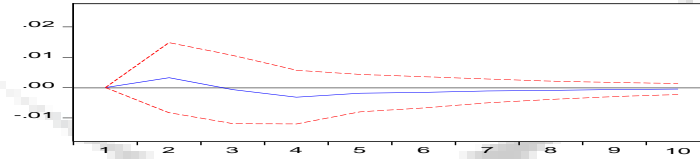
Response to Cholesky One S.D. (d.f. adjusted) Innovations ± 2 S.E.
Response of CDS to DOLAR

Response of CDS to TR5YFAIZ

Response of CDS to TCMB AOFM

Şekil 3'de Dolar kuru, TR 5 yıl vadeli tahvil faizi ve TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyetinde meydana gelen bir birimlik şoka, Türkiye CDS priminin vermiş olduğu tepkiler bir arada görülmektedir. CDS priminin her 3 değişkene de benzer yönlü tepkiler verdiği söylenebilir. CDS primi her üç değişkende meydana gelen şoklara önce artış yönlü, ardından azalış yönlü tepki göstermiştir. CDS primi, diğer değişkenlere yaklaşık 2 hafta süresince artış yönlü tepki verdikten sonra tepkinin yönü azalışa geçmiştir. CDS priminin göreceli olarak en şiddetli tepkiyi TR 5 yıl vadeli tahvil faizine ardından dolar kuruna ve en düşük olarak ise TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyetine gösterdiği görülmektedir. Ayrıca CDS priminin göstermiş olduğu tepkiler yaklaşık 10 hafta sonunda ortadan kalkmaktadır.

4.4. Varyans Ayrıştırma Analizi Bulguları

Türkiye CDS priminde meydana gelen değişiklerin kendisi de dahil olmak üzere analize dahil edilen hangi değişkenlerden kaynaklandığını tespit etmek için uygulanan Varyans Ayrıştırma testi bulguları Tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo 6. CDS Primi Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Dönem	Standart Hata	CDS	DOLAR	TR5YFAİZ	TCMB AOSM
1	0.052195	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.060227	88.90516	4.010535	6.791400	0.292901
3	0.060450	88.28897	4.150416	7.257640	0.302970
4	0.060962	87.12828	4.213430	8.092597	0.565695
5	0.061019	86.99131	4.246838	8.105848	0.655999
6	0.061049	86.90662	4.272909	8.098022	0.722449
7	0.061066	86.85855	4.278443	8.107294	0.755711
8	0.061079	86.82148	4.287326	8.113617	0.777574
9	0.061085	86.80415	4.292312	8.114814	0.788727
10	0.061089	86.79418	4.295494	8.115152	0.795170

Tablo 6’da yer alan bilgiler incelendiğinde, birinci haftada CDS priminde meydana gelen değişimin tamamı kendi geçmişi tarafından açıklanmaktadır. İkinci haftadan itibaren analize dâhil edilen diğer değişkenlerin CDS primindeki değişimi açıklama yüzdesi nispi olarak artmakta olup, ikinci hafta CDS primindeki değişimin yaklaşık %88.90’ı kendi geçmiş verileri tarafından, %4.01’i Dolar kuru, %6.79’u TR 5 yıl vadeli tahvil faizi ve %0.2’si TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti tarafından açıklanmaktadır.

4.5. Granger Nedensellik Testi Bulguları

Türkiye’nin CDS primi ile Dolar kuru, TR 5 yıl vadeli tahvil faizi ve TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti arasındaki nedensellik ilişkilerinin tespiti için Granger Nedensellik Testi uygulanmış ve ulaşılan bulgular Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

H ₀ Hipotezi	F Değeri	Olasılık
DOLAR $\nRightarrow$ CDS	7.78544	0.0065***
CDS $\nRightarrow$ DOLAR	2.85620	0.0947*
TR5YFAİZ $\nRightarrow$ CDS	14.5333	0.0003***
CDS $\nRightarrow$ TR5YFAİZ	1.02711	0.3137
TCMB AOFM $\nRightarrow$ CDS	0.12863	0.7208
CDS $\nRightarrow$ TCMB AOFM	2.64317	0.1077

$\nRightarrow$ Granger nedensellik yoktur şeklindeki H₀ hipotezini ifade etmektedir. * %10 düzeyinde, *** %1 düzeyinde H₀ hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 7 değerlendirildiğinde, %1 anlamlılık düzeyinde “ Dolar Kuru CDS Priminin Granger Nedeni Değildir” ve “ TR 5 Yıl Vadeli Tahvil Faizi CDS Priminin Granger Nedeni Değildir.” olarak kurulan hipotezlerin olasılık değerlerinin 0.01’den küçük olması sebebiyle reddedildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, Dolar kuru ve TR 5 yıl vadeli tahvil faizinin Türkiye’nin CDS priminin Granger nedeni olduğunu göstermektedir. Nedensellik ilişkisi %10 anlamlılık düzeyinde ele alındığında ise “CDS Primi Dolar Kurunun Granger Nedeni Değildir.” şeklindeki hipotezin reddedildiği ve CDS priminin Dolar kurunun Granger Nedeni olduğu görülmektedir. Özet olarak analize dahil edilen değişkenlerden Dolar kuru ve TR 5 yıl vadeli tahvil faizinin CDS priminin Granger nedeni olduğu,

TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyetinin ise CDS'in Granger Nedeni olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

5. SONUÇ

Risk kavramı gerek sosyal hayatın gerekse ekonomik sistemin vazgeçilmez bir unsurudur. Ekonomik sistemde riskler genellikle kur, faiz, enflasyon vb. finansal değişkenlerden ortaya çıkarken 2019 yılı sonunda ortaya çıkan ve 2020 Mart'ında pandemi olarak ilan edilen Covid-19 Hastalığı, insanlığın çok da beklemediği bir riskle karşılaşmasına neden olmuştur. Pandemi süresince ülkelerin vatandaşlarını hastalıktan korumak için almış oldukları önlemler, getirilen kısıtlamalar, sosyal hayatı etkilediği kadar ekonomik hayatı da olumsuz etkilemiştir. Bazı işkolları hariç olmak üzere, çalışma koşullarındaki değişiklikler, tedarik sürecinin uzaması ve zorlaşması gibi nedenlerle reel sektör bu riskten olumsuz etkilenmiştir. Benzer şekilde finansal piyasalarda riskin getirdiği belirsizliğe olumsuz tepkiler göstermiştir. Bu süreçte borsalarda ciddi değer kayıpları meydana gelmiş olup uluslararası sermaye hareketlerinde olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Ortaya çıkan tüm bu sebepler ülkelerin de ekonomik yapılarını ve güçlerini etkilemiştir.

Bu çalışmada ülkelerin en önemli finansal göstergelerinden olan CDS primleri ile farklı ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler Covid-19 pandemisi dönemi ve Türkiye ekonomisi ölçeği özelinde analiz edilmiştir. Bu kapsamda 15.03.2020 – 28.11.2021 tarihleri arasında ilişkin Türkiye CDS primleri, Dolar kuru, TR 5 yıl vadeli tahvil faizi ve TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti verileri kullanılarak VAR modeli kurulmuş ve Etki – Tepki analizi, Varyans Ayrıştırma ve Granger Nedensellik testi uygulanmıştır. Etki-Tepki analizi bulgularına göre, Türkiye CDS primi, Dolar kuru, TR 5 yıl vadeli tahvil faizi ve TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyetindeki şoklara tepki vermekte olup bu değişkenler arasında en şiddetli tepkinin TR 5 yıl vadeli tahvil faizine, en düşük tepkinin ise TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyetine verildiği görülmüştür. Varyans ayrıştırma testi sonuçlarına göre, birinci haftada CDS priminde meydana gelen değişimin tamamı kendi geçmişi tarafından açıklanmakta olup ikinci hafta CDS primindeki değişimin yaklaşık %88.90'ı kendi geçmiş verileri tarafından, %4.01'i Dolar kuru, %6.79'u TR 5 yıl vadeli tahvil faizi ve %0.2'si TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti tarafından açıklanmaktadır. Granger nedensellik testinden elde edilen bulgulara göre ise, Dolar kuru ve TR 5 yıl vadeli tahvil faizinden Türkiye CDS primine nedensellik olduğu belirlenmiştir.

Gerçekleştirilen analizler sonucunda ülkemizin CDS primlerinin pandemi döneminde Dolar kuru, TR 5 yıl vadeli tahvil faizi ve TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyetine tepki verdiği ayrıca Dolar kuru ve TR 5 yıl vadeli tahvil faizinin, CDS primlerindeki değişimlerin nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır. CDS primlerini etkileyen başka ekonomik, sosyal ve siyasi değişkenlerinde olduğu bir gerçektir. Bu nedenle CDS primlerinin ülkelerin uluslararası piyasalardan fon bulma maliyeti ve yatırım çekmelerine ilişkin bir gösterge olduğu kabul edildiğinde, karar vericilerin CDS primlerini ve primleri etkileyen değişkenleri yakından izleyerek, risklerin önlenmesine ilişkin politikalar geliştirmeleri gerektiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

AKGÜNEŞ, A. O. (2021) “Kredi Temerrüt Takasları, Borsa Endeksleri, Tahvil Faizleri ve Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”, İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 6(14), 71-83.

AKKAYA, M. (2017), “Türk Tahvillerinin CDS Primlerini Etkileyen İçsel Faktörlerin Analizi”, Maliye ve Finans Yazıları, 1(107), 130-145.

ATAŞ, H. ve GÜLER, H. (2020) “Türkiye'nin Doğal Gaz, Petrol Ve Kömür Tüketiminin Büyümeye Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 29(3), 524-539.

BABUŞÇU, Ş. ve HAZAR, A. (2006), Kredi Derecelendirmesi ve Finans, Ankara, Akademi Yayınları.

BAŞARIR, Ç. ve KETEN, M. (2016), “Gelişmekte Olan Ülkelerin CDS Primleri ile Hisse Senetleri ve Döviz Kurları Arasındaki Kointegrasyon İlişkisi, A Cointegration Analysis Between Cds

Premiums, Stock Indexes And Exchange Rates In Emerging Countries”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(15), 369-380.

BAYHAN, S., KÖMÜR, S. ve YILDIZ, Ü. (2021), “Türkiye İçin Döviz Kuru Ve CDS Primleri Arasındaki İlişkinin Frekans Alanı Nedensellik Analizi/Frequency Domain Causality Analysis of The Relationship between The Exchange Rate and CDS for Turkey”, Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi, 5(2), 329-339.

BROOKS, C. (2014). Introductory Econometrics for Finance. New York: Cambridge University Press.

ÇELİK, İ. ve KAHYAOĞLU, BOZKUŞ, S. (2021). Finansal Zaman Serisi Analizi: Finansçılar İçin Temel Yaklaşımlar. Ankara, Gazi Kitabevi.

ÇİL, N. (2018), Finansal Ekonometri İstanbul, Der Yayınevi.

DEMİR, Y. ve DİNÇ, M. (2021), “Kredi Temerrüt Swapları, Döviz Kuru ile Borsa İstanbul Arasındaki İlişkinin Analizi”, Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 16(64), 1642-1656.

DEMİRKALE, Ö. ve EBGHAEI, F. (2021) “Petrol Fiyatları İle Borsa Endeksleri Arasındaki Karşılıklı İlişkinin VAR Yöntemi İle Analizi: Türkiye Ve Seçilmiş Ülkeler”, Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi, 8(1), 150-171.

GARAYEV, B., KEÇİLİ, M. Ç., ESEN, E. ve TEMİZEL, F. (2021). “CDS Primi ve Faiz Oranının BİST Banka Endeksine Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir İnceleme”, Alanya Akademik Bakış, 5(1), 231-244.

İLTER, Ş. ve GÖK, R. (2021) “Kredi Temerrüt Swaplarının (CDS) Doğrudan Yabancı ve Portföy Yatırımları Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, Maliye ve Finans Yazıları, (Özel Sayı 2), 233-252.

KAYGISIZ, DURGUN, A. ve İŞCAN, H. (2021). “Kredi Temerrüt Takası Ve Döviz Kuru İlişkisi, Türkiye Örneği”, Sakarya İktisat Dergisi, 10(2), 167-179.

KILCI, E.N. (2017) “CDS Primleri ile Ülke Kredi Riski Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi; Türkiye Örneği”. Maliye ve Finans Yazıları, (108), 71-85.

KILCI, E.N. (2019) “Dış Borçların Ülke CDS Primleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Türkiye Örneği”, Sayıştay Dergisi, (112), 75-92.

KUNT, A. S. ve TAŞ, O. (2009) “Kredi Temerrüt Swapları Ve Türkiye'nin CDS Priminin Tahmin Edilmesine Yönelik Bir Uygulama”, İTÜ Dergisi/b, 5(1). 78-89.

KUZU, S. ve KEKEÇ, M. (2017) “Ağırlıklı Ortalama Fonlama Maliyetinin BIST100, BISTX BANK ve Döviz Kuru Üzerine Etkisinin Analiz Edilmesi Analysis of the Effect of Weighted Average Cost of the CBRT Funding on BIST100 Index, BISTX BANK Index and Exchange Rate”, International Conference On Eurasian Economies 2017

MÜNYAS, T. ve BEKTUR, Ç. (2021) “Korku Endeksi (VIX) ile Kredi Temerrüt Swap (CDS), Dolar Kuru, Euro Kuru, BİST 100 ve Altın Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği”, TESAM Akademi Dergisi, 8(2), 555-571.

PADHAN, R. ve PRABHEESH, K. P. (2021). The Economics Of COVID-19 Pandemic: A Survey. Economic Analysis and Policy. 70. 220-237.

SALİSU, A. A., VO, X. V. ve LAWAL, A. (2021) “Hedging Oil Price Risk With Gold During Covid-19 Pandemic”, Resources Policy. 70. 101897. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2021.101666>.

SARITAŞ, H., KILIÇ, E. ve NAZLIOĞLU, E. H. (2021) “CDS Primleri ve Derecelendirme (Rating) Notları ile BIST 100 Endeksi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği”, Maliye ve Finans Yazıları, (116), 73-92.

ŞAHİN, E. E. ve ÖZKAN, O. (2018) “Kredi Temerrüt Takası, Döviz Kuru Ve BİST-100 Endeksi İlişkisi”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(3), 1939-1945.

TARI, R. (2018), Ekonometri, Kocaeli, Umuttepe Yayınları.

TUFANER, M. B. (2021) “Kredi Risk Primi, Döviz Kurları Ve Bazı Emtiaların Bist100 Performansına Etkisi”, Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 13(25), 798-810.

EKİNCİ, R., CEYLAN, F., TÜZÜN, O. ve KAHYAOĞLU, H. (2016), “TCMB Ağırlıklı Ortalama Fonlama Maliyeti'nin BİST-100 Üzerindeki Etkisi”, Journal of Yaşar University, 11(44), 263-277.

ULUSOY, A. ve YILMAZ, H. (2017) “Kredi Notu Eleştirilerini Test Eden Mekanizma: CDS Primleri”, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13(1), 61-77.

UZUNOĞLU, S., OZDURAK, C., ve DURSUN, S. (2020), “Dış Politik Aktörlerle İlişkiler, Döviz Kuru ve CDS Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği 2007-2020”, Maliye ve Finans Yazıları, (114), 129-128.

VARLIK, S. ve VARLIK, N. (2017), “Türkiye'nin CDS Priminin Oynaklığı”, Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar, (632), 9-17.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-7920-9389

Türkiye’de Arıcılık Sektörü İçin Risk Değerlendirilmesi

Arş. Gör. Sümeyra Sezer Kaplan¹, Prof. Dr. Canan Hamurkaroğlu¹

¹*Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Aktüerya Bilimleri Bölümü,
sskaplan@karabuk.edu.tr; cananhamurkaroglu@karabuk.edu.tr*

Özet

Çalışmada risk değerlendirme yöntemlerinden biri olan Hata Türü ve Etkileri Analizi (HTEA), Türkiye’de arıcılık sektörü için uygulanmıştır. Türkiye’de arıcılık sektöründe olası risklerin belirlenmesi için literatür taraması yapılmasının yanında, aktif arıcılık yapan uzman arıcılar, Türkiye Arı Yetiştiricileri Birliği (TAB) ve Tarım ve Orman Bakanlığı ile görüşülmüştür. Arıcılık sektöründeki olası risklerin risk öncelik sayılarını (RÖS) belirlemek amacıyla uzman görüşleri ise anket ve görüşme yoluyla elde edilmiş ve sonuçlar bir tablo biçiminde gösterilmiştir. Yüksek RÖS değerleri Pareto Grafiği çizilerek Şekil 2’deki gibi belirlenmiştir. Arıcılık sektöründe faaliyet gösteren illerin poliçe sayıları ve tazminat ödemeleri bakımından benzerliklerinin saptanması için kümeleme analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda, Muğla ve Ordu haricindeki illerin arasında kayda değer bir fark gözlenmediğinden, anket uygulanacak iller Basit Rasgele Örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Seçilen iller arasından rastgele ulaşılan arıcılar ile gerçekleştirilen anket uygulaması sonucu; iklim koşulları, arı zararlıları, arıcılık işletmelerinde yaşanan sorunlar, arı ürünlerinin kalitesi, arıcının yönetim uygulamaları, insani faktörler ve hayvan saldırıları risklerinin arıcılık sektörü için önemli riskler olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Risk Değerlendirmesi, Hata Türü ve Etkileri Analizi, Arıcılık Sektörü

Risk Assessment for the Beekeeping Sector in Turkey

Abstract

In this study, Failure Mode and Effects Analysis (FMEA), which is one of the risk assessment methods, was applied for the beekeeping sector in Turkey. In addition to conducting a literature review to identify possible risks in the beekeeping sector in Turkey, expert beekeepers engaged in active beekeeping, Turkish Beekeepers' Association (TAB) and the Ministry of Agriculture and Forestry were interviewed. To determine the risk priority numbers (RPN) of possible risks in the beekeeping sector, expert opinions were obtained through questionnaires and interviews, and the results were shown in a table. High RPN values were determined by drawing the Pareto Chart as in Figure 2. Cluster analysis

was conducted to determine the similarities of the provinces operating in the beekeeping sector in terms of the number of policies and compensation payments. As a result of the analysis, since no significant difference was observed between the provinces except Muğla and Ordu, the provinces to be surveyed were selected by Simple Random Sampling method. As a result of the survey conducted with the beekeepers randomly reached from among the selected provinces; It has been determined that climatic conditions, bee pests, problems in beekeeping enterprises, quality of bee products, beekeeper's management practices, human factors and risks of animal attacks are important risks for the beekeeping sector.

Keywords: Risk Assessment, Failure Mode and Effects Analysis, Beekeeping Sector

1.GİRİŞ

Arıcılık sektörü, insan tüketimine yönelik bal, balmumu, polen, arı sütü, perga, propolis, arı zehiri gibi geniş bir ürün çeşitliliği sunmaktadır. Aynı zamanda tıp biliminde de kullanılabilirliği yüksek olan ürünler olması nedeniyle ihracatı ile ülke ekonomilerine katkı sağlamaktadır (Özcan ve Al Juhaimi, 2014). Araziye bağlı olmadan ve yüksek maliyet gerektirmeden yapılabilen arıcılık, hobi olarak yapılabildiği gibi ana gelir kaynağı olarak da yapılabilmektedir (Adams, 2018; Nazik vd., 2018). Arıcılık sektörü denildiğinde ilk akla gelen ürün oluşumunu sağlayan bal arıları, dünya genelindeki mahsul ve meyve mono kültürlerinin ekonomik olarak en değerli tozlayıcılarıdır. Bal arılarının tozlaşması birçok yönden tarım sektörüne ve doğal ekosisteme fayda sağlamakta ve hatta diğer tozlaşma türlerinin yokluğu veya kıtlığı durumunda çiftçiler açısından tozlaşmayı sağlamak için tek çözüm olarak görülmektedir (Genersch, 2010; Morse ve Calderon, 2000).

Arıcılık faaliyetleri çevre, iklim şartları, fiziksel, psikolojik ve mekanik zorluklarla beraber yürütülmektedir. Bu nedenle arıcılık sektörü birçok risk faktörüne de maruz kalır. Arı zararlıları, arı hastalıkları, iklim koşulları, insani faktörler, arıcılık işletmelerinde yaşanan sorunlar, arı ürünlerinin kalitesi, arıcının yönetim uygulamaları, hayvan saldırıları, arıcılarda oluşan rahatsızlıklar ve arıcılıkta kullanılan ekipmanlar arıcılık risklerinden bazılarıdır. Bu riskler, arı popülasyonları ve arıcılık endüstrisinin sürdürülebilirliğine yönelik tehditleri de beraber getirmektedir.

Dünya literatürüne bakıldığında son yıllarda, kovanlarda ciddi arı kayıpları ve arı popülasyonlarında düşüşler ile ilgili çalışmalar bulunmaktadır (Agrebi vd., 2021; Steinhauer, 2017; Laurent vd., 2015; McMenamin ve Genersch, 2015; Gül, 2014; Muz, 2013; Çakmak, 2012; Tutkun, 2010; Potts vd., 2010). En büyük arıcılık ülkesi olarak bilinen Çin'de 2010-2013'e kadar üç yıllık sezonu inceleyen bir çalışmada, koloni kayıpları yıllara göre %10,1- %9,5 ve 10,7 olduğu tespit edilmiştir (Liu vd., 2016). 2012-2013 sezonunda 17 Avrupa ülkesi arasında yapılan bir çalışmada, en yüksek koloni kaybı oranı, %34,6 olarak Belçika'da olduğu tahmin edilmiştir (Agrebi vd., 2021). 2015-2016 sezonunda ABD'deki koloni kayıp oranını belgeleyen bir araştırmada, toplam yıllık koloni kaybının %40,5 olduğu belgelenmiştir (Kulhanek vd., 2017). 2015-2016 sezonunda 29 ülke genelinde yapılan bir çalışmada, %12,0'lik bir genel koloni kayıp oranı tespit edilmiş, en yüksek kayıp oranı İrlanda ve Kuzey İrlanda'da bulunmuş, onu Galler ve İspanya takip ederken, Çek Cumhuriyeti ve Orta Avrupa'da en düşük olduğu belirtilmiştir (Brodschneider vd., 2016). Türkiye'de Trakya bölgesi kapsamında yapılan çalışmada bir sezon boyunca koloni kaybı oranları belirtilen bölge arıları için Kafkas %35,7, Anadolu %38,4, Muğla %28,5 ve Trakya %36,3 olduğu bildirilmiştir (Doğaroğlu vd., 1992). İstanbul, Tekirdağ, Çanakkale, Edirne ve Kırklareli'nde yer alan arıcılık işletmelerinde yapılan bir çalışmada, ortalama koloni kayıp değerleri %29,12 olarak belirlenmiştir (Sıralı ve Doğaroğlu, 2005). Adana ve Konya illerinde 2015-2016 sezonunda yapılan bir çalışmada, sırasıyla %12 ve %16'lık bir koloni kaybı gözlenmiştir (Karahan ve Karaca, 2016).

Arıcılık risklerinden arı zararlıları ve arı hastalıkları riskleri ile ilişkili; bakteri, virüs, protozoa, mantar ve parazitik akarlar gibi organizmaların bal arısı kuluçkalarını ve yetişkinlerini etkiledikleri ve bal arılarında hastalıklara sebep olarak arı kolonilerinde toplu ölümler meydana getirdiği biçiminde varsayımlar vardır. Bu hastalıklar arasında özellikle Amerikan yavru çürüğü ve Avrupa yavru çürüğü

hastalığı, ekonomik açıdan en önemli kayıplara sebep olan kuluçkayı etkileyen bakteriyel hastalıklardandır (Forsgren, 2010). Ayrıca arı zararlılarından olan ektoparazitik (dış parazit) bal arısı akarı olarak bilinen Varroa, geçen yüzyılın ilk yarısında dünya çapında hızlı bir yayılım göstererek, arıcılık için en büyük tehditlerden biri olarak kabul edilmiştir. Varroa'nın neden olduğu hasarın dönemsel koloni kayıpları için çok önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir (Rosenkranz vd., 2010; Tutkun, 2016). Arı zararlıları arasında birçok böcek de yer almaktadır. Zararlı böcekler ile biyolojik mücadelede kullanılan entomopatojenik organizmalar, ülkemizde yeni yeni kullanılmaya başlanmış ve bu organizmalar çevreye zarar vermediği bilirse de, zararlı böceklerin yanısıra yararlı böcekleri de etkilediğinden bal arılarında enfeksiyona ve ölümlere neden olmaktadır (Uzuner vd., 2017). Arı hastalıkları riski ile ilişkili bir diğer faktör bal arılarında stres oluşumudur. Bal arıları, zararlılardan ve patojenlerden pestisitlere ve beslenme stresine kadar çok çeşitli stres etkenleriyle karşı karşıyadır (Steinhauer, 2017). Bu stres etkenleri arılarda hastalık oluşumuna neden olmasının yanında, arı ürünlerinin verimini de etkilemektedir.

Hayvan saldırıları riski, ayı ve kirpi gibi hayvanların kovanlara saldırması sonucu kolonilerde oluşan hasarları ifade eder. Ordu ilinde arıcılık işletmelerinde yapılan bir çalışmada, 8 faktöre indirgenen arıcılık riskleri arasında en fazla önem verilen risk faktörünün güvenlik riski olduğu ve hayvan saldırıları bu riskin içerisinde yer aldığı belirtilmiştir (Aksoy ve Öztürk, 2012).

Arı ürünlerinin kalitesi bir başka risk faktörüdür. Türkiye'de polen, propolis ve arı sütü vd. arı ürünlerinin üretimi yeterli düzeyde değildir. Arı ürünlerinin kalite standartlarında ve kontrolünde yaşanan eksiklikler, hem halk sağlığı ve tüketiciler açısından hem de ucuz ve kalitesiz olarak ithal edilen ürünlerle rekabet eden arıcılık sektöründeki işletmeler için risk oluşturmaktadır (Gürel vd., 2015). Arı ürünlerinin ancak kaliteli üretimi ile doğal ve sağlıklı yapısı korunabilir. Arı ürünleri, üretimden tüketiciye ulaşıncaya kadar gıda güvenliği ile ilişkili bir çok risk faktörünün de tehdidi altındadır (Çukur vd., 2016).

Arıcılık işletmelerinde yaşanan sorunlar da arıcılık sektörü için bir risk faktörüdür. Üretim konusunda işletmelerin yaşadığı sorunlardan köy arazisine alınmama ve ulaşım, ilk iki sırada yer alır (Çevrimli ve Sakarya, 2018). Arıcılık sektöründe üretici profili, kovan başına bal verimi miktarı düşüklüğü, konaklama, uygulama yöntemi, örgütlenme, destekleme politikaları, arıcılık sigorta kapsamı ve pazarlama işletmelerin yaşadığı sorunlar arasındadır (Çevrimli ve Sakarya, 2019; Söğüt, 2019; Çevrimli, 2018; Seğmenoğlu, 2018; Demen, 2015). TARSİM bünyesinde 2014 yılında arıcılık sigortası uygulaması başlamış, yalnızca Arıcılık Kayıt Sistemine (AKS) kayıtlı, plakalı, modern kovan niteliğindeki kovanlarda meydana gelen zararlar sigorta kapsamına alınmıştır.

Cep telefonları ve baz istasyonlarının yaymış olduğu radyasyon, sanayi faaliyetleri sonucu artan sera gazı ve çevre kirliliği de insani faktörler riski olarak ele alınır. Arılar iletişimlerini kendi içlerinde dans ederek sağlarlar. Bu iletişimleri esnasında doğadaki manyetizmden de faydalanırlar. Yayılan radyasyon ile doğanın manyetik özelliklerinin etkilenmesi sonucu bal arıları yönlerini bulamayarak koloniye dönmeden dışarıda ölürlere (Gül, 2014). Diğer bir etken olan sanayi faaliyetleri sonucu sera gazı salınımının artması ile oluşan iklim değişimi riski, sosyoekonomik ve doğal ekosistemi olumsuz etkilediği gibi arıların da koloni düzenini olumsuz etkilemektedir (Akdeniz vd., 2014).

Arıcıların yönetim uygulamaları da bir başka risk faktörüdür. Ülkemizde bunun en önemli örneği, kovan sayısı bakımından Türkiye'de ikinci sırada yer alan Ordu ilinde görülür. Koloni yönetim uygulamalarındaki eksiklikler nedeniyle verim düşüklüğü görülmekte ve kışlatma esnasında koloni kayıpları meydana gelmektedir (Sıralı, 2016). İklim koşullarına göre kovan bakımı ve arı ürünleri verimi takibi de yönetim uygulamaları ile iklim koşulları riskine girmektedir. Yağış ve nem bakımından yoğun olarak bilinen Karadeniz Bölgesi'nde, nektarın bol olduğu dönemlerde sorun oluşturmaktadır. Arılar kovanda toplanan balın nemini, olması gereken değere düşürmemekte ve bunun sonucu olarak bal da bozulmalar meydana gelerek balın ekonomik değerini düşürmektedir (Akgün ve Akgün, 2017). Ayrıca koloni yönetiminde arıların ek besin ürünlerindeki standartlaşma eksikliği, arı ürünlerinin verimliliğini olumsuz etkiler (Oskay ve Oskay, 2017).

Arıcılıkta kullanılan ekipmanın eski veya verimsiz olması ayrı risk faktörü olarak ele alınmıştır. Modern arıcılık uygulamaları kapsamında modern ekipman kullanımı (Serda vd., 2015; Yirga vd., 2012) arı ürünlerinin verimliliği için gereklidir.

Arıcılık sektöründe bir diğer risk alanı, arıcılar ve kovanların yakınında yaşayanlar için sağlık riskleridir. Bu konuda az bir çalışma var olsa da çalışmalarda yer alan olumsuz sonuçlar, arı zehiri ve propolis alerjilerini (anafilaksi dahil) ve arıcılık sırasında kene ısırıklarıyla ilişkili Lyme hastalığını (Borreliosis) içerir (Stanhope vd., 2017). Arıcılar bu risklerin yanısıra, işle ilgili kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları geliştirme riski altındadır, ancak çalışmaların çoğu ayrıntılı değerlendirmelerden yoksundur (Maina vd., 2016).

Yukarıda ifade edilen riskler, arıcılık sektörüne dair olası riskler olarak kabul edilerek anket çalışması yapılmıştır.

Günümüzde arıcılık düzeyinde iyi arıcılık yönetimi, sağlıklı bir arı popülasyonunun sürdürülmesi ve arı ürünlerinin verimliliği için çok önemli bir noktadır. Arıcılık sektöründe üretimi ve verimliliği etkileyen risk faktörlerinin belirlenerek önem sırasına göre gerekli önlemlerin alınması, daha karlı arıcılık için kaçınılmazdır. Çalışmamızda Türkiye’de arıcılık sektörü için risk değerlendirmesi yapılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla, Hata Türü ve Etkileri Analizi (HTEA) kullanılmıştır.

2.HATA TÜRÜ VE ETKİLERİ ANALİZİ (HTEA)

Hata Türü ve Etki Analizi (HTEA), sistem güvenliği ve güvenliği artırmak için bilinen veya tahmin edilen hataları tespit etmek ve ortadan kaldırmak için kullanılan önemli bir tekniktir (Sarashk vd., 2014). İmalat ve hizmet endüstrisi alanlarında riskleri ortadan kaldırmak, istikrarı ve güvenliği artırmak için kullanılan etkili bir kalite aracı olarak da bilinir (Bian vd., 2018). Bu yöntem ile risk yönetimi kararlarının alınması için bilgi sağlanması amaçlanır.

HTEA yönteminde, üç risk faktörünün sayısal değerlerinin çarpılmasıyla Risk Öncelik Sayısı (RÖS) elde edilir ve bu değer aracılığıyla süreç içerisinde gerçekleşmesi muhtemel olan risklerin risk öncelikleri belirlenir

$$RÖS= O \times B \times T \quad (\text{Eş 1.})$$

Burada O, riskin gerçekleşme olasılığını, B, riskin olası etkilerinin büyüklüğünü ve T, riskin önceden saptanabilirlik/tespit edilebilirlik durumunu ifade eder. Üç risk faktörünü değerlendirmek için çeşitli ölçeklendirmeler vardır. Bunlardan en yaygın kullanılanı Pillay ve Wang’ın önerdiği ölçeklendirmedir (Pillay ve Wang, 2003). Daha yüksek RÖS değerlerine sahip risklerin daha ciddi olduğu düşünülür ve bu riskler için alınacak önlemlerin daha öncelikli olduğu söylenir.

Kullanılan HTEA yönteminde, Tablo1-3’te yer alan sırasıyla riskin gerçekleşme olasılığı, riskin olası etkilerinin büyüklüğü ve riskin önceden tespit edilebilirlik durumu dikkate alınarak Eş 1. ile verilen RÖS değerleri hesaplanır.

Tablo 1. HTEA Yönteminde Riskin Gerçekleşme Olasılığı Ölçeği
(Pillay ve Wang, 2003)

Riskin Gerçekleşme Olasılığı	Derecelendirme	Riskin Oram (günleri)	Gerçekleşme (çalışma)
Uzak	1	<1:20,000	
Düşük	2	1:20,000	
	3	1:10,000	
	4	1:2000	
Orta	5	1:1000	
	6	1:200	
	7	1:100	
Yüksek	8	1:20	
	9	1:10	
Çok yüksek	10	1:2	

Tablo 2. HTEA Yönteminde Riskin Olası Etkileri Ölçeği
(Pillay ve Wang, 2003)

Etki	Derecelendirme
Uzak	1
Düşük	2
	3
	4
Orta	5
	6
	7
Yüksek	8
	9
Çok yüksek	10

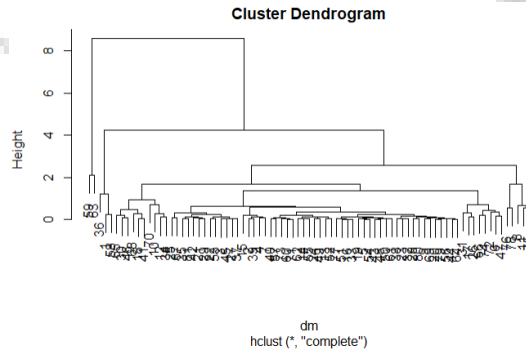
Tablo 3. HTEA Yönteminde Riskin Önceden Saptanabilirlik/Tespit Edilebilirlik Ölçeği

Tespit Edilebilirlik	Derecelendirme	Tespit Olasılığı (%)	Edilebilirlik
Uzak	1	86-100	
Düşük	2	76-85	
	3	66-75	
Orta	4	56-65	
	5	46-55	
	6	36-45	
Yüksek	7	26-35	
	8	16-25	
Çok yüksek	9	6-15	
	10	0-5	

3.UYGULAMA

Anket uygulaması yapılacak illerin örnekleme yönteminin belirlenmesi amacıyla, TARSİM'den alınan 2014-2021 yılları arasındaki arıcılık sigortası verileri kapsamında poliçe sayıları ve tazminat ödemeleri baz alınır R yazılımı kullanılarak, kümeleme analizi tekniklerinden aşamalı kümeleme analizi yapılmıştır ve analiz sonucunda Türkiye'nin 81 ili arasında Muğla ve Ordu harici illerde büyük bir farklılık olmadığı gözlemlenmiştir. Oluşan kümeler Şekil 1'deki gibidir. Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesinde oluşturulan AKS'ye kayıtlı 72 bin 865 arıcıdan, 81 il arasından rastgele seçilen 36 ilde aktif arıcılık yapan arıcılara ulaşılarak anket uygulaması yapılmış, RÖS değerleri hesaplanmış ve arıcılık risklerine dair alınacak önlemler arıcılarla telefon görüşmesi yapılarak alınmıştır.

Şekil 1. Kümeleme Analizi Sonucu Elde Edilen Ağaç Diyagramı

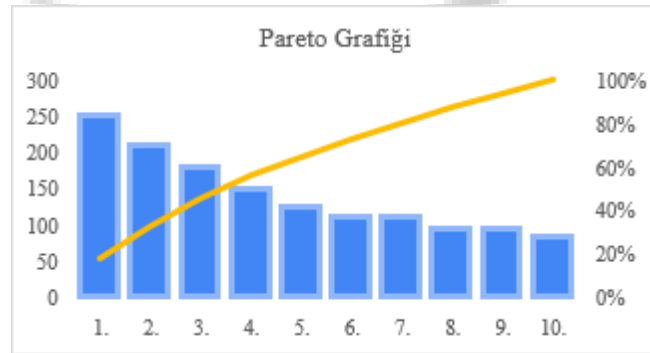
HTEA yöntemi kullanılarak elde edilen RÖS değerleri ve bu değerler baz alınarak oluşturulan risk öncelik sıralaması Tablo 4'te verilmiştir. Tablo 4'te verilen O, B ve T değerleri anket aracılığıyla arıcılardan alınan puanların ortalaması şeklindedir. Değerler arasındaki sapmaları önlemek amacıyla ortalama değerler hesaplanmıştır.

Tablo 4. Arıcılık Sektöründe Risk Türlerinin HTEA Yöntemiyle Değerlendirilmesi

Risk No.	Arıcılıkta Riskler	O	B	T	RÖS
1.	İklim Koşulları (Aşırı sıcaklar, zamansız yağmur vb.)	6	6	7	252
2.	Arı Zararlıları (Varroa, arı biti, güve vb.)	7	6	5	210
3.	Arıcılık İşletmelerinde Yaşanan Sorunlar (Finansman, pazarlama, sahte bal vb.)	6	5	6	180
4.	Arı Ürünlerinin Kalitesi (Pestisit kalıntısı, ilaç kullanımı, flora vb.)	5	5	6	150
5.	Arıcının Yönetim Uygulamaları (Kış izlemi, sonbahar bakımı vb.)	5	5	5	125
6.	İnsani Faktörler (Çevre kirliliği, radyasyon vb.)	4	4	7	112
7.	Hayvan Saldırıları (Ayı, kirpi, yaban arısı vb.)	4	4	7	112
8.	Arı Hastalıkları (Avrupa ve Amerikan yavru çürüklüğü, koloni çöküş hastalığı vb.)	4	4	6	96
9.	Arıcılıkta Kullanılan Ekipmanlar (Kovan türü, körük vb.)	4	4	6	96
10.	Arıcılarda Oluşan Rahatsızlıklar (Alerji oluşumu, kas-iskelet rahatsızlıkları vb.)	3	4	7	84

RÖS değeri hesaplaması sonrasında Şekil 2'deki Pareto Grafiği çizilerek, yüksek RÖS değerlerine sahip riskler belirlenmiştir. Pareto grafiği, önlem sıralamasında hangi risklere öncelik verilmesi gerektiğine yardımcı olmaktadır.

Şekil 2. Arıcılık Sektöründeki Risklere Yönelik Pareto Grafiği

Tablo 4'te belirtilen risk öncelik sıralamasına göre uzmanlardan önlemler hakkında görüşleri alınmış ve Tablo 5'te belirtilmiştir.

Tablo 5. Arıcılık Sektöründeki Riskler için Alınacak Önlemler

Arıcılıkta Riskler	Önem
İklim Koşulları	Gezginci arıcılık uygulamaları ve bu uygulamada devlet desteğinin artırılması, modern kovan kullanımı ile kovan bakımının düzenli yapılması
Arı Zararlıları	Ruhsatlı ilaçlarla zamanında toplu mücadele
İnsani Faktörler	Arıcıların gerekli eğitimleri almaları sağlanarak, uzman desteğinin sağlanması
Arıcının Yönetim Uygulamaları	İlkbahar ve sonbahar bakımı, arı zararlıları ile etkin mücadele
Arıcılık İşletmelerinde Yaşanan Sorunlar	İşletmelere verilen devlet desteğinin artırılması, denetimlerin düzenli ve zamanında yapılması ve bilinçli tüketicilerin artması
Arı Ürünlerinin Kalitesi	Bilinçli arıcı, gezginci arıcılık ve piyasa denetimi
Hayvan Saldırıları	Elektrikli çit kullanılması, kovanların yerden 25-30 cm yüksekçe konulması
Arı Hastalıkları	Her arılıkta kullanılan malzemelerin ayrı olması, dönemsel bakımlarda malzemeler dezenfekte edilmesi, hastalığın görüldüğü malzemelerin arılık alanından uzaklaştırılması
Arıcılıkta Kullanılan Ekipmanlar	Modern kovanlarda, standart ekipmanların hijyenik olarak kullanılması
Arıcılarda Oluşan Rahatsızlıklar	Koruyucu kıyafet kullanımı, alerji tedavilerinin uygulanması

4.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

HTEA yöntemi, risk yönetimi uygulamalarında, öncelikli risklerin belirlenmesini sağlayarak bu riskler için alınacak önlemlerin önem sıralamasının belirlenmesine yardımcı olur. Türkiye’de arıcılık sektörü için yapılan bir risk değerlendirme çalışmasına rastlanmadığından, bu çalışmanın arıcılık sektöründe var olan öncelikli risklerin belirlenmesi ve bu riskler için alınacak önlemler hakkında faydalı olacağı düşünülmektedir.

Arıcılık sektöründe yapılan risk değerlendirmesi sonucunda belirlenen RÖS değerlerinden en yüksekği iklim koşullarıdır. İklim koşullarına göre uygun olarak belirtilen yerlerde arıcılığın yapılmaması en önemli riski oluşturmaktadır. Diğer risk faktörlerinden RÖS değeri yüksek olan faktör arı zararlılarıdır. Arı zararlılarının tespitinin zamanında yapılmaması ve zararlılarla gerekli mücadelenin yapılmaması 2.sırada riski oluşturmaktadır. Diğer önemli risk faktörleri arıcılık işletmelerinde yaşanan sorunlar, arı ürünlerinin kalitesi, arıcının yönetim uygulamaları, insani faktörler ve hayvan saldırıları şeklinde önem sırasını takip etmektedir.

Şekil 1’deki Pareto grafiği RÖS değerlerine göre oluşturulmuştur. Belirtilen arıcılık riskleri içerisinde risklerin %80’ini 1,2,3,4,5,6 ve 7. riskler oluşturduğu tespit edilmiştir. Alınacak önlemler açısından, bu risklere öncelik verilmelidir.

Yapılan çalışmada yeterli sayıda arıcıdan görüş alınamamış olması çalışmanın kısıtlarındandır. İl veya bölge bazında, yetkili kurumlarla irtibatlı yapılacak yeni çalışmalarla, arıcılık sektörü için daha etkin bir risk değerlendirmesi yapılması sağlanabilecektir.

Türkiye’de arıcılık sektöründe var olan riskler için alınacak önlemler hakkında sunulan öneriler aşağıda belirtilmiştir.

İklim Koşulları

Gezginci arıcılık uygulamaları, iklim koşulları riski ile mücadelede en etkin önlem olarak belirtilmiştir. Gezginci arıcılık, bitkilerin çeşitli çiçeklenme dönemlerinden en üst derecede faydalanmak ve kış aylarının olumsuz koşullarından arıların korunmasını sağlamak amacıyla kolonilerin yerini değiştiren arıcıların yaptığı faaliyettir. Bu arıcılık faaliyeti için kolay taşınabilir ve çok iyi havalandırmaya sahip olması nedeniyle modern kovan kullanımı gereklidir. Modern kovan, farklı ölçülerde; dip tahtası, kapak, kuluçkalık, örtü tahtası, ballık ve çerçeve kısımları bulunan kovanlar ve kütük kovanlarıdır.

Arı Zararlıları

Piyasada zararlılarla mücadele için yaklaşık 20 ruhsatlı ilaç bulunmaktadır. Arı zararlılarıyla mücadele, toplu mücadele yöntemleri ile, uygun ilaçların uygun zaman ve dozda kullanımıyla yapılmalıdır.

İnsani Faktörler

Türkiye Arı Yetiştiricileri Birliği önderliğinde arıcıların bilgi eksikliklerini kapatmaya yönelik düzenli aralıklarla teknik ve uygulamalı eğitimlerin düzenlenmesi, birliğe üyelik için teşvik çalışmalarının yapılması ve uzman desteği açısından birliğin aktifleştirilmesi insani faktörler riskini önlemek amacıyla gereklidir.

Arıcının Yönetim Uygulamaları

Arıcılıkta canlı bir materyal olan arı ile çalışıldığından, arıcının iyi bir gözlemci olarak arıyı tanıması; arı bakımını ve yönetimini iyi bilmesi yönetim uygulamaları açısından önemlidir. Yönetim uygulamaları riskini önlemek amacıyla arıcının arılıkta çalışma tekniklerini bilmesi ve kovanları açmadan önce gerekli işlemleri yapması, ilkbahar bakım ve kontrollerini, bal hasadını ve muhafazasını, sonbahar bakım ve kontrolleri ile kışlatma uygulamasını zamanında yapması gerekmektedir.

Arıcılık İşletmelerinde Yaşanan Sorunlar

Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından arıcılara ve arı işletmelerine, arılı kovan desteği verilmektedir ve denetimler bakanlık tarafından yapılmaktadır. Her sene Tarımsal Desteklemeler kapsamında arıcılara verilen destekler güncellenmektedir. Arıcılardan alınan görüşlere göre verilen desteklerin ve denetimlerin yetersiz olduğu belirtilmiştir. Desteklerin ve denetimlerin artırılması, arıcılık faaliyetlerine yönelik teşviki artıracak ve arıcılık işletmelerinde yaşanan sorunlara dair riski azaltacaktır.

Arı Ürünlerinin Kalitesi

Bilinçli arıcı ve tüketici varlığı ve piyasa denetimi ile arı ürünlerinin kalite riskinin önlenebileceği belirtilmiştir. Bilinçli arıcı, arı ürünlerinin niteliği, yapısı ve bileşimi hakkında bilgi sahibi olan ve arı ürünleri üretimi ve depolanmasında gerekli işlemleri titizlikle takip eden arıcıdır. Bilinçli tüketici ise, arı ürünlerini tanıyarak gerçek ve kaliteli arı ürünlerini tercih edebilen tüketicidir. Piyasadaki arı ürünlerinin kalitesi için bilinçli arıcıya ve arı ürünlerinin tüketimi açısından da bilinçli tüketiciye ihtiyaç vardır. Piyasa denetiminin yapılması, arıcı ve satıcıların kayıt altına alınması ve arıcı birlikleri önderliğinde arı ürünlerinin marketlerde satımının sağlanması arı ürünlerinin kalitesi için alınacak önlemler arasındadır.

Hayvan Saldırıları

Hayvan saldırıları riskini önlemek amacıyla kovanların en az 25-30 cm yüksekliğinde bir sehpa üzerine konulması ve elektrikli çit kullanımı önerilmektedir.

Arı Hastalıkları

Arı hastalıkları riskini önlemek amacıyla arılığın temiz olması, güvenilir kurumlardan arı ve ana arı alımı yapılması, ikinci el ekipman alımlarında; farklı arılıklarda çalışmada, hatta aynı arılıklı çalışmada bulaşıcı hastalıklardan şüphelenildiğinde bir koloniden diğerine geçişlerde kullanılan malzemelerin sterilizasyonunun sağlanması, arı beslenmesinde kaynağı belli olan hastalık geçirmemiş arılıklardan elde edilmiş bal ve polen kullanılması, oğullar kaynağı belli olan yerlerden alınması, yağmacılığa karşı önlemler alınması, eski petek kullanımından kaçınılması ve erken teşhis için koloni denetimleri sık sık yapılması önerilmektedir.

Arıcılıkta Kullanılan Ekipmanlar

Arıcılıkta kullanılan ekipmanlar kovan, körük, maske, eldiven, petek, el demiri, çerçeve vb. malzemelerdir. Arıcılıkta ekipman bakımından risk oluşumunun engellenmesi için, gerekli malzemelerin güvenilir yerlerden ve hiç kullanılmamış veya sterilizasyonu sağlanmış olanlardan temin edilmesi ve hastalık bulaşmasını önlemek için malzemelerin hijyenik bir şekilde kullanılması gerekmektedir.

Arıcılarda Oluşan Rahatsızlıklar

Arıcılık faaliyetleri sırasında arıcıların koruyucu kıyafetleri giymeleri arıcı sağlığı açısından bir zorunluluktur. Arılıklı ve civardaki insanlarda arı sokmaları sonucu oluşabilecek arı zehiri alerjisi, bal ve polen yemeye bağlı olarak ortaya çıkabilecek alerji risklerine karşılık ilk yardım seti bulundurulmalı ve eğer arıcıda alerji tespit edilmişse arıcılığa devam edebilmesi için gerekli tedavileri olması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- ADAMS, E. C. (2018). "How to become a beekeeper: learning and skill in managing honeybees". *Cultural geographies*, 25(1), 31-47.
- AGREBI, N. E., STEINHAEUER, N., TOSI, S., LEINARTZ, L., GRAAF, D. C., & SAEGERMAN, C. (2021). "Risk and protective indicators of beekeeping management practices". *Science of the Total Environment*(799).
- AKDENİZ, G., AKTÜRK, S., & KILIÇIN, T. (2014). "İklim Değişikliklerinin Ordu İlindeki Bal Arısı (*Apis mellifera* L.) Kolonileri Üzerine Olası Etkileri". *Arıcılık Araştırma Dergisi*, 6(11), 8-12.
- AKGÜN, M., & AKGÜN, M. (2017). "Baldan Fazla Nemin Uzaklaştırılmasının Deneysel İncelenmesi". *Arıcılık Araştırma Dergisi*, 9(1), 20-24.
- AKSOY, A. & ÖZTÜRK, F. G. (2012). "Arıcılık İşletmelerinde Üretimi Etkileyen Faktörler; Ordu İli Örneği". *Tarım Ekonomisi Kongresi*, (s. 517-523).
- BİAN, T., ZHENG, H., & DENG, Y. (2018). "Failure mode and effects analysis based on D numbers and TOPSIS". *Wiley Online Library*(34), 501-515.
- BRODSCHNEİDER, R. G. (2016). "Preliminary analysis of loss rates of honey bee colonies during winter 2015/16 from the COLOSS survey". *Journal of Apicultural Research*, 55(5), 375-378.
- ÇAKMAK, İ. (2012). "Bal Arısı Koloni Kayıpları ve Çözüm Yolları". *Arıcılık Araştırma Dergisi*, 4(7).
- ÇEVİRİMLİ, M. B. & SAKARYA, E. (2018). "Arıcılık işletmelerinin yapısal özellikleri ve sorunları; Ege Bölgesi örneği". *Eurasian J Vet Sci*, 34(2), 83-91.
- ÇEVİRİMLİ, M. B. (2019). "Arıcılık Ekonomisine Giriş ve Saha Verileri İle Bir Değerlendirme". *Veteriner Farmakoloji ve Toksikoloji Derneği Bülteni*, 10(1), 40-48.
- ÇUKUR, F. Y. (2016). AB ve Türkiye'de Arıcılık Faaliyetine Yönelik Gıda Güvenliği Uygulamaları: Sorunlar ve Öneriler. *Turkish Journal of Agricultural Economics*, 22(2).

- DEMEN, H. (2015). "Diyarbakır ilinde arıcılığın yapısı ve sorunların belirlenmesi üzerine bir araştırma". Master's thesis. Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- DOĞAROĞLU, M. Ö. (1992). "Türkiye'deki önemli bal arısı (*Apis mellifera* L.) ırk ve ekotiplerinin Trakya koşullarında performanslarının karşılaştırılması". *Doğa-Tr. J. of Veterinary and Animal Sciences*(16), 403-414.
- FORSGREN, E. (2010). "European foulbrood in honey bees". *Journal of Invertebrate Pathology*(103), 5-9.
- GENERSCH, E. (2010). "American Foulbrood in honeybees and its causative agent, *Paenibacillus larvae*". *Journal of Invertebrate Pathology*(103), 10-19.
- GÜL, A. (2014). "Arı Ölümleri, Sebepleri ve Alınması Gereken Tedbirler". *Arıcılık Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 2-4.
- GÜREL, F. A. (2015). "Arı Polenin Kalite Kriterleri ve Organik Üretim Potansiyeli". *Doğu Karadeniz*, (s. 76-83).
- KARAHAN, A., & KARACA, İ. (2016). "Adana ve Konya İllerindeki Arıcılık Faaliyetleri ve Koloni Kayıpları". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 20(2), 226-235.
- KULHANEK, K., STEINHAEUER, N., RENNICH, K., CARON, D., SAGILI, R., PETTIS, J., & ELLIS, J. (2017). "A national survey of managed honey bee 2015–2016 annual colony losses in the USA". *Journal of Apicultural Research*, 328-340.
- LAURENT, M., HENDRIKX, P., RIBIERE-CHABERT, M., & CHAUZAT, M. P. (2015). "A Pan-European Epi-demiological Study on Honeybee Colony Losses", <https://eurreference.anses.fr/sites/default/files/17%2003%20ED%20ER%2002.pdf#page=13>
- LİU, Z. C. (2016). "Survey results of honey bee (*Apis mellifera*) colony losses in China (2010–2013)". *Journal of Apicultural Research*, 55(1), 29-37.
- MAINA, G., ROSS, F., & BARACCO, A. (2016). "How to Assess the Biomechanical Risk Levels in Beekeeping". *Journal Of Agromedicine*, 21(2), 209–214.
- MCMENAMIN, A. J., & GENERSCH, E. (2015). "Honey bee colony losses and associated viruses". *Current Opinion in Insect Science*(8), 121-129.
- MORSE, R. A., & CALDERON, N. (2000). "The value of honey bee pollination in the United States". *Bee Culture*(128), 1-15.
- MUZ, M. N. (2013). "Koloni Kayıplarına Bilimsel Bakış". *Arıcılık Araştırma Dergisi*, 5(10), 22-24.
- NAZİK, H., TURHAN, M., KOCA, T. T., MÜLAYİM, M. K., ÖZTÜRK, P., & NAZİK, S. (2018). "Arıcılarda Arı Ürünlerine Maruziyet ile Allerji, İnflamasyon ve Enfeksiyon İlişkili Durumların Araştırılması". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 13(2), 34-37.
- OLOFSSON, T. C., & VA'SQUEZ, A. (2008). "Detection and Identification of a Novel Lactic Acid Bacterial Flora". *Curr Microbiol*(57), 356-363.
- OSKAY, D., & OSKAY, G. S. (2017). "Bal Arısı Ek Beslenmesinde Sorunlar ve Çözüm Önerileri". *Arıcılık Araştırma Dergisi*, 9(1), 1-8.
- ÖZCAN, M. M., & AL JUHAIMI, F. (2014). "Honey as source of natural antioxidants". *Journal of Apicultural Research*(54), 145-154.
- POTSS, S. G., ROBERTS, S. P., DEAN, R., MARRIS, G., BROWN, M. A., JONES, R., . . . SETTELE, J. (2010). "Declines of managed honey bees and beekeepers in Europe". *Journal of Apicultural Research*, 49(1), 15-22.
- ROSENKRANZ, P., AUMEIER, P., & ZIEGELMANN, B. (2010). "Biology and control of *Varroa destructor*". *Journal of Invertebrate Pathology*(103), 96-119.

SARASHK, M. V., KHANMOHAMMADİB, S., & ALBORZİ , M. (2014). “A new fuzzy-dynamic risk and reliability assessment”. *Decision Science Letters*, 431-438.

SEĞMENOĞLU, N. (2018). “Adana ilinde arıcılığın genel yapısı ve arıcılık faaliyetleri”. Master's thesis. Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

SERDA, B. Z. (2015). “Beekeeping practices, production potential and challenges of bee keeping among beekeepers in Haramaya District, Eastern Ethiopia”. *Journal of Veterinary Science & Technology*, 6(5), 1-5.

SIRALI, R. & DOĞAROĞLU, M. Ö. (2005). “Trakya Bölgesi arı hastalıkları ve zararlıları üzerine anket sonuçları”. *Uludağ Arıcılık Dergisi*, 5(2), 71-78.

SIRALI, R. (2016). “Ordu Arıcılığında Başlıca Koloni Yönetim Hataları”. *Arıcılık Araştırma Dergisi*, 8(1), 6-14.

SÖĞÜT, B. Ş. (2019). “Arıcılık İşletmelerinde Mevcut Durum, Temel Sorunlar Ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Araştırma (Bingöl İli Örneği)”. *Uludag Bee Journal*, 19(1).

STANHOPE, J., CARVER, S., & WEINSTEIN, P. (2017). “Health outcomes of beekeeping: a systematic review”. *Journal of Apicultural Research*, 100-111.

STEINHAEUER, N. A. (2017). “Reducing The Risk Of Honey Bee Colony Loss Through Beekeeping Management Practices”, Doctoral Thesis ,Faculty of the Graduate School of the University of Maryland, College Park.

TUTKUN, E. (2010). “Ülkemizdeki Bal Arısı Kayıplarında 3 Farklı Arı Virüs Hastalığının Rolü”. *Arıcılık Araştırma Dergisi*, 2(4), 16-19.

TUTKUN, E. (2016). “Arı Akarı (Varroa Destructor) Mücadelesinde Timol’ün Kullanılması”. *Arıcılık Araştırma Dergisi*, 8(1), 1-5.

UZUNER, S., GÜRER, B. G., AYAR, Ö., & YAMAN, M. (2017). “Biyolojik Mücadelede Kullanılan Entomopatojenlerin Arılar Üzerine Etkileri”. *Arıcılık Araştırma Dergisi*, 9(1), 9-19.

YIRGA, G. K. (2012). “Assessment of beekeeping practices in Asgede Tsimbla district, Northern Ethiopia: Absconding, bee forage and bee pests”. *African Journal of Agricultural Research*, 7(1), 1-5.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-3307-8491

Y Kuşağı Kadın Akademisyenlerin Kariyer Kavramına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi*

Umay Uçar¹, Dr. Öğretim Üyesi Tuba Yiyit²

¹MEB, umayucar@outlook.com

²Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, tyiyit@ogu.edu.tr

*Corresponding author: Tuba Yiyit

Özet

Akademide esnek çalışma saatleri olması, mesleki cinsiyet rolleri açısından öğretmenliğe benzetilmesi akademisyenliğin kadınlara uygun bir meslek olarak tanınmasına neden olmuş ve akademideki kadın sayısını pozitif olarak etkilemiştir. Ancak değişen ve gelişen çevrelere ayak uydurmak, iş- aile hayatı dengesini kurabilmek, hangi sektörde çalışırsa çalışsın kadınların omuzlarındaki yükü daha da arttırmaktadır. Bu çalışmanın amacı Y kuşağı kadın akademisyenlerinin kariyer kavramına ilişkin görüşlerini, kariyer hedef, algı ve beklentileri açısından açıklamaya çalışmaktır. Çalışmada konu edinilen Y kuşağı, kendinden önceki kuşağa göre teknolojiye yatkınlık, takım çalışmasına uygunluk, insan ilişkilerine bakışta farklılık gibi pek çok ayırt edici özellikle kendini göstermektedir. Elbette ki tüm bu farklı özellikler Y kuşağının iş hayatına ve kariyer kavramına ilişkin görüşlerine de yansımaktadır. Bu durum önümüzdeki yıllarda tamamı iş hayatına katılmış olacak bu kuşağın, iş yerlerindeki başarısı, iş yerine bağlılığı, doyumu v.b. gibi konular açısından gerek özel sektörde gerekse kamu kurumlarında İKY/personel daireleri çalışanlarına yeni çalışma alanları doğuracak olması ve örgüt yapılarını etkilemesi açısından önem arz etmektedir. Çalışmada Eskişehir Osmangazi Üniversitesinde çalışan Y kuşağı akademisyenlerle yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin içerik analizi ile incelenmesinden elde edilen veriler kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Y kuşağı kadın akademisyenlerin iş özel hayat dengesinde sıkıntılar yaşadığını, toplumsal cinsiyetçi rollerin akademik çalışmalar açısından gecikmelere yol açtığı ve akademide var olma sorunlarına sebep olduğu, karşı cinsten akademisyenlerle iş ilişkisi kurmakta ve kendilerini kabul ettirmede zorlandıkları görülmektedir. Elde edilen sonuçlar Y kuşağı kadın akademisyenlerinin kariyer beklentilerini düşük tutmak durumunda kaldığı, kariyer hedeflerinin uzun dönemli de olsa ulaşılabilir olduğunu ve kariyer algılarının da literatürü destekler nitelikte pesimist kaldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Y Kuşağı, Kadın Akademisyenler, Kariyer Beklentileri, Kariyer Hedefleri, Kariyer Algıları

* "Bu çalışma birinci yazarın yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

An Examination of millennial Women Academicians' Views on Concept of Career

Abstract

Flexible working hours, being perceived as akin to teaching in the context of gender roles make the academia labelled “women appropriate” and raised the number of women in academia. However, to keep up the pace with changing environments, work-family balance burdens women with extra pressures regardless of the work sector. This paper aims to explain Millennial woman academicians' outlook of career; career goals, career perceptions, and expectations. Millennial subjects of this research show differences from previous generations in many noteworthy traits like tech-savviness and willingness to teamwork. Of course, these traits are reflected in the Millennial outlook on career and work life. This will affect both public and private sector human resource departments by burgeoning new fields on work success, job loyalty, etc. of Millennials as this generation enters the workforce in exceeding numbers. Data of this research are all derived from interviews made with Millennial academicians of Eskisehir Osmangazi University. This research found that Millennial woman academicians have problems with work-life balance and feel that gender roles halve their academic work and create problems of “existing” within the academic environment and getting accepted in the said environment as well as having a working relationship with academicians of the opposite gender. Founding indicates Millennial women academicians are forced to keep their career expectations low, have long-term although achievable career goals and have pessimistic career perceptions as previous literature indicates.

Keywords: Generation Y, Women Academicians, Career Expectations, Career Goals, Career Perceptions

1. GİRİŞ

Teknolojik, toplumsal, siyasi ve ekonomi gibi toplumları etkileyen pek çok alanda gerçekleşen hızlı değişimler, aynı dönemlerde yaşayan bireylerin benzer tutum ve davranışlara sahip olmasına neden olmuştur. Aynı dönemde yaşayan bu bireyler kuşak olarak adlandırılırken, yapılan araştırmalar her kuşağın benzer tutum ve davranışlarının yanında bireysel, örgütsel ve toplumsal ilişkilerde de benzer beklentilere sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Kuşaklar arası oluşan bu benzerlik ve farklılıklar birtakım çatışmaları ortaya çıkarırken, Y kuşağının iş yaşamında yoğunlaşmasıyla birlikte örgütsel yapı ve işleyişlerde de bir takım değişimlere gidilmesi gerekliliğini ortaya çıkartmıştır. Ayrıca iş yaşamına katılan ve katılmaya istekli ve eğitimli kadın sayısının da Y kuşağında önceki kuşağa göre daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum farklı kuşaklardaki kadınların iş hayatı ve kariyer kavramına bakış açısında farklılıkları beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada Y kuşağı kadın akademisyenlerin kariyer kavramına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Eskisehir Osmangazi Üniversitesinde çalışan Y kuşağı kadın akademisyenlerle görüşme ile elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuş ve yorumlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kuşaklar teorisi, en temel haliyle aynı dönem içinde doğmuş bireylerin, toplumsal kimlikleriyle bağlantılı olarak sahip oldukları rollerin ötesinde, tarih içinde kendilerini diğer kuşaklardan ayıran ortak bir karakter, ortak değer ve yargılara sahip olarak toplumsal olay ve olgulara benzer bakış açılarında sahip oldukları fikridir (Hazlett,1992; s.79).

Bu teori, tarihi bir temele sahip ve farklı araştırmacıların katkılarıyla oluşturulmuş olsa da günümüz literatüründe geçerliliğini koruyan temel çalışma 1991 yılında Strauss ve Howe tarafından yayımlanan, “Kuşaklar: Amerika’nın geleceğinin tarihi 1584’ten 2069’a” adlı kitaptır.

Bu teorinin temel varsayımları arasında; aynı zamanda doğan bireyler hayatta yaşanan olay ve olguları benzer biçimde deneyimlemekte ve benzer fikir, değer ve yargılara sahip olmaktadır. Bu fikirden yola çıkılarak aynı zaman diliminde doğanların bir kuşak oluşturduğu, bireylerin rolleri yaşam evrelerine ve kuşaklarının genel özelliklerine göre değişip ve dönüşmekte olduğu, her kuşak toplumu ve kendisinden sonra gelen kuşakları etkilerken kendisinden önce gelen kuşakların etkisinde olduğu düşünülmektedir. Kuşaklar teorisinde bir kuşak yaklaşık olarak yirmi yıllık bir zaman dilimi içinde doğmuş olan tüm bireyleri kapsar. Kuşakların her biri çocukluk ve gençlik çağlarında içinde buldukları toplumsal yapı, yaşanan olaylar bir kuşağın kuşak personasını ya da kuşak özelliklerini geliştirmesi sağlar (Strauss ve Howe, 1991; ss. 71-72).

Bir sosyal olay, her bir yaşam evresini (doğum, yetişkinliğe erişme, orta yaş, emeklilik ve yaşamın sonu) farklı etkiler. Hayatın farklı dönemlerindeki kuşaklar, aynı sosyal olaydan farklı değer ve fikirler edinerek çıkarlar (Trzesniewski ve Donnellan, 2010; ss. 58-59). Ortalama olarak her yirmi yılda bir doğan kuşakların büyümesine bağlı olarak kuşak geçişi yaşanır. Kuşakların doğum ve ölüm arasında yaşadıkları değişimler tüm toplumsal değişimin parçasıdır (Thompson, 1967; s.70). Buradaki temel nokta bu değişim ve gelişimin bireylerin aynı yaşta ve hayatlarının aynı döneminde olması ve bu değişim ve gelişimden benzer şekilde etkilenmeleridir.

Örneğin, internetin yaygınlaşmasına küçük birer çocukken yakalanan Y kuşağı, kısa zamanda interneti kişilik ve hayatlarının merkezine oturtmuşlardır. İnternette rahat ve çok paylaşım yapmaktadırlar ve internetle gerçek hayat arasında belli bir fark görmektedirler. İnterneti hayatın daha geç bir döneminde edinen X kuşağı ise interneti daha çok bir eğlence aracı olarak görmekte ve bu alanı da tamamen bir eğlence aracı olarak sonuçları olmayan bir bütün olarak görmektedirler.

Bu araştırmanın da konusunu oluşturan Y kuşağı şu an çocukluk dönemini geride bırakmış ve genç erişkinlik evresine geçmiştir. Bu kuşağın doğum dönemine ilişkin farklı fikirler bulunsa da en çok kabul gören dönem 1980 ve 2000 yılları arasındadır. Bu çalışmada da Y kuşağının doğum tarih aralığı olarak bu tarihler tercih edilmiştir.

Y kuşağı, giderek artan teknolojik ilerleme, 2008 ekonomik krizi, 2000’li yıllarda artan terör saldırıları, internet ve sosyal medya kavramının ortaya çıkışı gibi farklı sosyal anlardan etkilenmişlerdir. Bu kuşağın personası yani temel kuşak özellikleri ise yenilikçi, teknolojiyi seven, iş birliğini seven, çalışmak için yaşamaktansa yaşamak için çalışan, sosyal medya kullanımına düşkün, kendisini geliştirmeyi ve denemeyi seven, hiyerarşidense ortak karar alımına ve bireyin değerine inanan, sosyal duyarlılığı yüksek olması gibi bir takım olumlu, sabırsız, ilgisiz, iletişim becerilerine sahip olmayan, apolitik, saygısız, “peter pan” sendromlu ve toplumda kendilerinden beklenenleri yerine getiremeyen gibi olumsuz ifadelerden oluşmaktadır. (Joshı, Dencker, Franz ve Martocchio, 2010; Konakay,2018; Karagülle ve Çaycı, 2014; Hershatter, ve Epstein, 2010; Engizek, ve Şeker kaya, 2016; Keskin, 2019).

Y kuşağının önemli özelliklerinden biri de eğitime en kolay ulaşabilen ve eğitim düzeyi en yüksek olan kuşak olmasıdır. Modern çağın aile yapısının kadını aile içerisinden, iş hayatına yönlendirmesi, evlilik yaşının yükselmesi, boşanma oranlarının artması gibi pek çok nedenle de birleşince Y kuşağındaki kadınların kendinden önceki kuşaklara göre çok daha fazla iş hayatında katılmasına neden olmuştur (Tükel,2018). Ancak yapılan çalışmalar göstermektedir ki kadınlar hala geleneksel görüşten uzaklaşmamış cinsiyet rolleri kalıplarından da tam olarak kurtulamamıştır. Bu nedenle de örgütsel yapılar içerisinde hayatta kalmaları erkekler göre daha zor olabilmekte ve iş hayatı ve kariyer kavramlarına bakışları farklılaşabilmektedir.

Kariyer kavramı tarih boyunca farklı şekilde algılanmıştır. Günümüzde kullandığımız tanımlar ise sanayi devrimi sonrasında yeniden belirlenen iş ve örgüt yapılarına bağlı olarak değişen özellikler içermektedir. O dönemden günümüze kadar kariyer bireyin iş yerindeki sosyal düzene uyumu, bireyin öğrenmede ve yaşamada ömür boyu geçirdiği değişim, bireyin işler aracılığıyla kendini geliştirdiği bir süreç, işle ilgili tecrübe ve davranışların bütünü, iş hayatı boyunca kazanılan deneyimler bütünü

şeklinde tanımlanmıştır (Hughes, 1937; Baruch ve Rosenstein, 1992; Collin ve Watts, 1996; Erdoğan, 2008).

Bu tanımlardan bu araştırma için en önemli olanı, insan kaynakları yönetimi açısından olanıdır. İnsan kaynakları yönetiminin temel ilkelerinden biri kariyer ilkesidir. Bu ilke uyarınca kariyer, kurum içine alınan çalışanların yetenek, becerilerine göre eğitilerek onlardan örgüt adına maksimum verim alınırken içinde buldukları konumların toplamıdır (Bursalı ve Kök, 2018; ss.48-50). Bireylerin kariyer konusundaki tercihlerini tanımlayabilmek için kariyer beklentileri, kariyer hedefleri ve kariyer algılarının incelenmesi gerekmektedir. Kuşaklar boyunca değişen bu beklenti, hedef ve algıların belirlenmesi insan kaynakları planlamaları esnasında yol gösterici olması bakımından önem arz etmektedir.

Kariyer beklentisi, kişinin iş yaşamına atılmasından itibaren oluşturduğu ve bireysel değer anlayışıyla olduğu kadar toplumun değer ve beklentilerinin birleşimi olarak kişinin kariyerinde gelmek istediği nokta, kariyerindeki yükselme hızı, kariyerinde edinilecek artılar -maaş, statü vs. olarak tanımlanabilir (Konakay, 2018; s.80). Bireyin kariyer beklentilerini biçimlendiren pek çok farklı etmen vardır. Bu etmenler; cinsiyet, ekonomik ve sosyal ortam, toplumsal kabuller ve bireysel yetenek ve eğilimlerdir (Kattenbach, Lücke, Schlese ve Schramm, 2011). Bireyin kariyerinden beklentilerine onun yaşadığı ortamın bir ürünü olarak sahip olduğu kuşak personası da etki etmektedir (Stanimir, 2015). Bu nedenle kariyer beklentileri, kuşaklar üzerinden incelenebilmektedir.

Kariyer hedefleri bireyin kariyerinde ulaşmayı istediği nokta ve bir anlamda bireyin kariyerinin kendi belirlediği haritasıdır (Storey, 2007). Kariyer hedeflerinin belirlenmesi ve bireylerin kariyer hedeflerinin anlaşılması örgüt çapında yapılan kariyer planlamaları için de önemlidir. Bireylerin kariyerlerinde nasıl ilerlemek istedikleri ve nihai olarak nereye ulaşmak istedikleri, örgütteki insan kaynakları yönetiminin işlevlerinden olan insan kaynakları planlaması ve kariyer yönetimiyle yakından ilişkilidir. Bireyin kariyer hedeflerini belirlemede de kariyer beklentisinde olduğu gibi pek çok farklı faktör rol almaktadır. Bu faktörler; içinde bulunulan sektörün yapısı, cinsiyet, ekonomik durum, sosyokültürel başarı algısı, bireysel fikirler bulunmaktadır (Bursalı ve Kök, 2018).

Kariyer algısı kavramı ise bireyin kariyerinde karşılaşacağı koşullar ve kariyerinde oluşacak olan kariyer engelleri, kariyer fırsatları, kariyerinde var olan ilerleme ve çalışma koşulları gibi durumlar hakkında sahip olduğu fikirlere (Güldü ve Kart, 2017). Bireyin kariyer algısı ekonominin ve sektörün durumu, kariyerin bireyin yetenek ve isteklerine uyumu vb. gerçek verilerden beslendiği kadar, bireyin tercihleri ve bireyin içinde bulunduğu sosyoekonomik durum, sosyal statü konusundaki fikirleri vb. gibi özel fikirlere de etkilenmektedir.

Bireyin kariyer algısının anlaşılması, bireyin kariyerinin gelecekte ne olacağı konusundaki hedef ve beklentilerini şekillendirmesi nedeniyle önemlidir. Özellikle Y kuşağın kariyer algısının anlaşılması bu kuşaktan olan bireylerin kariyerlerinde ilerlemek için ihtiyaçları olacak olan kariyer planlamasında nasıl bir yol izlenmesi gerektiğinin anlaşılmasına yardımcı olması bakımından önemlidir.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bireylerin kariyerlerini oluşturan beklenti, hedef ve algıların şekillenmesinde ortak olarak etkili faktörlerden cinsiyetleri ve kuşak personalalarının olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Türkiye’de olduğu gibi toplumsal olarak geleneksel rollerden çıkmaya çalışan kadınların kariyere bakış açıları hem iş hayatlarını hem de özel hayatlarını farklı şekilde etkilemektedir. Bu çalışmanın amacı Y kuşağı kadın akademisyenlerinin kariyer kavramına ilişkin görüşlerini, kariyer beklentileri, hedef ve algıları açısından açıklamaya çalışmaktır. Çalışmanın akademisyenler özelinde yapılmasının nedeni ise toplumsal cinsiyet rollerinde kadınlar için uyum görülen meslekler arasında yer alması ve akademi kariyer basamaklarının diğer sektörlerle göre daha belirgin olması nedeniyle kariyer kavramına ilişkin görüşlerin daha rahat gözlemleneceğinin düşünülmesidir.

Çalışmada YÖKSİS veri tabanı kullanılarak Osmangazi üniversitesinde 12 fakültede görev yapan akademisyenlerin yaş aralıkları tahmin edilmeye çalışılmıştır. Doğum tarihlerine ulaşılabilen akademisyenlerde ise daha önce verilen Y kuşağı doğum yılları aralığına dayanarak aralığında olanları Y kuşağından kabul edilmiştir. Bu liste içinde araştırmacının ilk adımda ulaşılabildiği akademisyenlerle

yaptığı ön görüşmeler ve tavsiyeler aracılığıyla liste düzenlenmiş ve bu listeden araştırmaya katılmak isteyen bireyler bulunmuştur. Bu çalışmanın çalışma grubunu kullanmak adına kartopu tekniği kullanılmıştır. Kartopu tekniği, bireylere ulaşmanın zor olduğu durumlarda ve çalışma grubunun iş birliği yapmak istemeyeceği düşünüldüğünde kullanılan bir yöntemdir (Baştürk ve Taştepe, 2013; s.146). Bu araştırmada kartopu tekniği, akademisyenler içinde araştırmaya katılmak isteyenlerin belirlenebilmesi ve “Y kuşağı” içinde bulunan ve araştırma için en uygun adayların belirlenebilmesi için kullanılmıştır.

Çalışmada veri toplama yöntemi olarak derinlemesine görüşme kullanılmıştır. Bu veri toplama yönteminin seçilmesinde araştırmanın yöntemi, amaçları ve süre, zaman ve maddi kısıtlamalar etkili olmuştur. Bu araştırmada derinlemesine görüşmenin seçilmesinin nedeni araştırma tüm Türkiye’de yaklaşık olarak birkaç bin, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi içinde ise birkaç yüz kişiden oluşan bir grubun spesifik ve sadece kendilerinin cevaplayabileceği bir konu hakkında olmasıdır. “Y kuşağı kadın akademisyenlerin kariyer beklentileri, hedefleri ve algıları nelerdir?” sorusuna alınacak öznel cevaplarla, derinlemesine görüşmede sağlanacak olan verinin bu araştırmada yeterli olacağı varsayılmıştır. Görüşmeler, online olarak yapılmış, görüşmecilerin izin vermesi ile de kayıt altına alınmış ve metne dökülmüştür. Derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler ise içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi, belli bir iletişim süreci sırasında ortaya konulan verinin sıraya dayalı analizinden yola çıkarak anlamlı ve tutarlı sonuca ulaşmayı sağlayan metodolojidir. (Norum, 2006; Given (Ed.) içinde). Nicel bir analiz yöntemi olarak ortaya çıkan içerik analizi; görüşme, gözlem ve metin incelemeleri aracılığıyla edinilen verilerin içerdiği anlamın ortaya çıkması için verilerin içerdiği sembol ve sosyal anlamların veri setlerinin karşılıklı ve düzenli olarak araştırmacı tarafından incelenmesi ile kodların oluşturulmasını içerir (Neuendorf, 2017). Kodlamalar, bu araştırmada da olduğu gibi cümle setleri halinde ele alınır, araştırmacının araştırma konusunu göz önünde tutarak gruplandırılırlar. Bu gruplandırma sonucu belli temalar altında toplanan veriler anlamlandırılır. (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Bu çalışmada elde edilen veriler ise kariyer beklentileri, kariyer hedefleri ve kariyer algıları başlıklarında kodlanmıştır.

4. BULGULAR

Elde edilen veriler incelendiğinde Y kuşağı kadın akademisyenlerin kariyer kavramına ilişkin görüşlerinin kariyer beklentilerinde yoğunlaştığı ve bu faktörde kendi kuşak personalarından farklılaştığı görülmektedir.

Y kuşağı kadın akademisyenlerin önem verdiği konulardan biri özel hayat ve iş dengesidir. Çalışma saatlerinin ve işe dayalı yüklerin özellikle araştırma dışı olması ve bürokratik iş yükünün akademisyenlerin zamanının önemli bir kısmını harcadığı görülmektedir. Bürokratik işlerin hem işin asıl amacı ve makamsal açıdan ilerlemenin kilidi konumundaki akademik çalışmalara yoğunlaşacak zamandan hem de özel hayatta harcanan zamandan çaldığı görülmektedir. Bunun yanında özel hayat sırasında yaşanan sorunlara yeterince eğilememe ve bu sorunları aşmakta ve eşleriyle ya da aileleriyle kurdukları iletişimde yaşanan zorluklar da Y kuşağı kadın akademisyenler için özel hayat-iş dengesini bozan bir durumdur.

Araştırmada dikkat çeken diğer bir konu üstlerden beklentilerdir. Y kuşağı kadın akademisyenler, özel hayat dengesine önem veren danışman ve idari amirlere daha çok önem vermektedirler. Anne ve eş olarak sahip olunan sosyal roller sıklıkla akademisyenlikle çakıştığı için bu çakışmanın üstleri tarafından fark edilmesini ve yadsınmamasını istemektedirler.

“G1: ....Açıkçası sağlamıyor. Tamam, akademisyenin rahat çalışma saatleri var ama bazen gece üçe kadar çalışabiliyoruz. Hafta sonu da çalışabiliyorsunuz, sınav oluyor dediğim gibi üçlerde dörtlerde kalkıp çalışmanız gerekiyor...”

Bunun yanında kadın akademisyenler için çakışan rollerin (akademisyenlik, annelik ve eş olmak) daha kolay bir şekilde idame ettirilebilmesi adına, özellikle doğumdan sonraki ilk iki yıllık süre içinde akademik çalışmaların geri planda kalabileceğinin anlaşılması, gerekli olan esnek çalışma saatleri ve desteğin verilmesi istenmektedir. İdarecilerin izin ve esnek çalışma saatlerinde gösterdikleri rahatlık,

genel Y kuşağı özelliklerine paralel olarak, Y kuşağı kadın akademisyenlerce olumlu bir özellik olarak tanımlanmaktadır.

“G9:.....Bu bir yol, akademisyen olmak bir yol ama sonunu bilmediğin bir yol. Çünkü kadro almak sorunu var..... Araştırmalar yapılıyor, maddi ve zaman kaynağı ayırmak.... Ailenin izni lazım. Çünkü onlar izin versin ki sen çalışabil. .... burada herkes aşamaları geçmek istiyor bu yüzden insan kendini sürekli olarak yapılması gereken araştırmalar, sınavlar, notlarla buluyor ve kendine zaman ve ilgi ayıramıyor.....”

Pek çok sektörde görülen “leaky pipe” -kadın çalışanların çakışan roller tarafından iş hayatında ilerleme ve var olma sorununun Kadın Y kuşağı akademisyenler için de görülüyor olması görüşmelerden çıkan diğer bir sonuçtur. Edinilen roller göz önünde bulundurulduğunda kadınların aile hayatını zorunlu olarak ön planda tuttuğu ifade edilmektedir. Bu durum Kadınların akademik çalışmalardan uzaklaşmalarına ve akademik basamaklarda geciktirmeleri ile sonuçlandığı görülmektedir.

Elde edilen veriler Y kuşağı kadın akademisyenlerin mentor ve akademide rol model bulma konusunda da sıkıntılar yaşadığını göstermektedir. Ayrıca Y kuşağı kadın akademisyenlerin karşı cinsiyetten olan akademisyenlerle kurdukları ilişkilerde dikkat çekici bir durumdur. Ya kuşağı kadın akademisyenlerin karşı cinsten akademisyenlerle arası iş birliği kurmada zorlandığı ve buna dayalı olarak yapılan ortak çalışmaların daha az olduğu ifade edilmektedir. Bu durum Y kuşağı kadınlarını akademide yalnız kalabildiği sonucunu da göstermektedir.

“G9:.....Akademisyenlik sürecinde insanı tüketen, yoran ya da yapacağı işe karşı motivasyonunu düşüren temel nedenlerden biri..... birine ihtiyacınız var, burada da (akademide) insanların alaka göstermesi lazım yoksa çok zor. ....”

Literatürde erkek akademisyenlerin hem iş hem de sosyal hayatlarındaki yapılan etkinliklerde kendi cinsiyetlerinden olan akademisyenlerle beraber hareket etmek istediği görülmektedir. Bu durum çalışmadaki kadın akademisyenler tarafından da ifade edilmiştir. Bu isteğin Türk toplum yapısıyla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Ancak akademi içerisinde yapılan iş birliklerini azalttığı ve cinsiyet olarak eşit miktarda akademisyen bulunmadığı durumlarda Y kuşağı kadın akademisyenleri iş ortamında hem iş hem de sosyal anlamda izolasyona itebildiği de ifade edilmiştir.

“G5:....İşte bu yolda tamamen ustalık çiraklık ilişkisi var.....danışmanla doğru iletişimin kişiyi geliştireceğini düşünüyorum.....Eğer danışman geliştirmek istiyorsa kişi de istekliyse .....”

Y kuşağı akademisyenlerinin kariyer algıları; aile, arkadaş ve genel anlamıyla toplumun kendilerine bakışı ve kendilerinin akademisyenliği ve akademik hayatı bu bakışa dayanarak nasıl inceledikleri ile doğrudan ilintilidir. Bu konuda Y kuşağı kadın akademisyenlerin görüşleri Y kuşağının personasına paralel olarak, kadın akademisyen olmanın kendine göre bir takım zorluklar getirdiğini göstermektedir. Bu duruma benzer şekilde kariyer hedefleri de en üst makama ulaşmak ve bilime ve gelecek kuşağa katkıda bulunmak şeklinde ifade edilmiştir.

5. SONUÇ

Y kuşağının son dönemlerinde doğanlarının da erişkinliğe geçmesiyle birlikte önümüzdeki yıllarda çalışma hayatında daha fazla yer alacakları açıktır. Bu nedenle İKY planlama ve uygulamalarında Y kuşağının iş hayatına ve kariyer kavramına bakış açıları İKY çalışanlarına yol göstermesi açısından önem arz etmektedir. Kariyer basamaklarında belirsizliğin olmaması, esnek çalışma saatleri, saygınlık, kişisel gelişme uygunluk, toplumsal cinsiyetçi görüş açısından öğretmenliğe en yakın meslek olarak kadınlara en uygun meslekler arasında görülen akademisyenliği, Y kuşağı tarafından tercih edilen meslekler arasına sokmaktadır. Çalışma Eskişehir Osmangazi Üniversitesinde görev yapan Y kuşağı kadın akademisyenlerin kariyer kavramına ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Çalışma sonucunda incelenen verinin literatürdeki kariyer kavramının unsurları olan kariyer beklentileri, kariyer hedefleri ve kariyer algıları konularına paralel olarak incelenmesi sonucunda, Y kuşağı kadın akademisyenlerin özellikle kariyer beklentilerinde dikkat çeken özellikler olduğu görülmektedir.

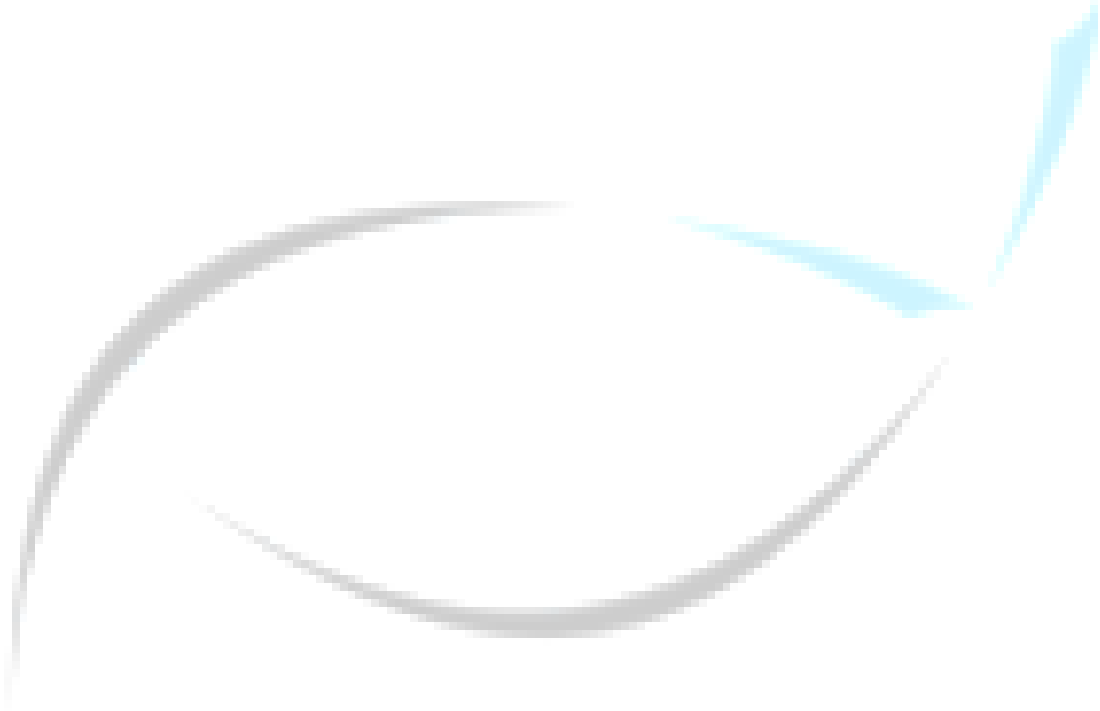
Çalışmada, iş özel hayat dengesine önem verilmesi, akademik ve idari işlerin dengeli olarak yürütülmesi, sahip olunan rollerde çatışmaların azalması, aile hayatı ya da örgüt içindeki bir takım sebeplerle kadınların akademik çalışmalardan uzak kalmasının, çözümü işten ayrılmada bulmalarının (leaky pipeline) önüne geçilebilmesi gerek iş gerekse sosyal hayat içerisinde karşı cins ile daha fazla iletişim içinde olup işbirlikleri yapılabilmesi ve mentor bulma konusunda kolaylıkların olması kariyer beklentileri arasında dikkat çeken ve Y kuşağı personasından ayrılan unsurlar arasındadır. Y kuşağı kadın akademisyenlerin kariyer hedefleri akademisyenliğin zaten belirli olan basamaklarında en yukarıda olan yani profesörlüğün olduğu ve idari görevlerde yer almayı tercih etmeyecekleri görülmektedir. Kariyer algıları ise kendi kuşak personalarına paralel olmakla beraber sadece kadın olmanın getirdiği sorunlar üzerine kariyer beklentilerini destekler niteliktedir.

6. KAYNAKÇA

- Bursalı, Y. M., Kök, S. B. (2018). İnsan Kaynaklarında Değişimin Yeni Yönelimi: Kariyer Yönetimi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 46-67.
- Engizek, N. ve Şekerkeya, A. (2016). X ve Y kuşağı kadınlarının karar verme tarzları bakımından incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (36), 10-20.
- Güldü, Ö., Kart, M.E. (2017). Kariyer Planlama Sürecinde Kariyer Engelleri ve Kariyer Geleceği Algılarının Rolü. *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi*, 72(2), 377-400.
- Hazlett, J. (1992). *Generational Theory and Collective Autobiography*. *American Literary History*, 4(1), 77-96. Erişim Adresi: [Http://www.jstor.org/stable/489937](http://www.jstor.org/stable/489937)
- Hershatter, A., & Epstein, M. (2010). Millennials and the world of work: an organization and management perspective. *Journal of business and psychology*, 25(2), 211-223.
- Joshi, A., Dencker, J. C., Franz, G., & Martocchio, J. J. (2010). Unpacking generational identities in organizations. *Academy of Management Review*, 35(3), 392-414.doi:10.5465/amr.2010.51141800
- Karagülle, A. E., Çaycı, B. (2014). X Kuşağından Z Kuşağına Değişen Mahremiyet Algısı. *International Trends and Issues in Communication & Media Conference*.
- Kattenbach, R., Lücke, J., Schlese, M., ve Schramm, F. (2011). Same but Different — Changing Career Expectations in Germany? *German Journal of Research in Human Resource Management*, 25(4), 292-312.
- Keskin, S. (2020). Covid-19 salgını sürecinde kısıtlamalar ve endişelerin tüketici davranışına etkileri. *Ahi Evran Akademi*, 1(2), 69-82.
- Konakay, G. (2018). Y Kuşağı Değerlerinin Kariyer Tercihleri Açısından İncelenmesi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 13 (1), 79-92 Erişim Adresi [Http://Dergipark.Org.Tr/Girkal/Issue/42757/517192](http://Dergipark.Org.Tr/Girkal/Issue/42757/517192).
- Müftüoğlu, Y, Erol, İ. (2013). Kariyer Kavramı ve Maden Mühendisleri İçin Kariyer Seçenekleri. *Bilimsel Madencilik Dergisi*, 52 (4), 37-43.
- Paker Tükel, İ. (2018). Y Kuşağı Temsilcilerinin Aile Algıları Üzerine Bir Analiz. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13 (1) , 23-40. DOI: 10.17550/akademikincelemeler.395750
- Stanimir A (2015c). *Generation Y – Characteristics of Attitudes on Labor Market*. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6 (25), ,22-28. Rome-Italy: MCSER Publishing.
- Storey, J (ed.) (2007). *Human Resource Management: A Critical Text (3rd Edition)*. London: Thomson.
- Strauss, W., Howe, N. (1991). *Generations: The History of America's Future, 1584 To 2069*. New York, NY: William Morrow and Company.
- Thompson, E.P. (1967). "Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism", *Past and Present*, 38, 56-97.

Trzesniewski, K. H., & Donnellan, M. B. (2010). Rethinking “Generation Me”: A Study of Cohort Effects from 1976-2006. *Perspectives on Psychological Science*, 5(1), 58–75.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0003-3891-1021

İhracat Birim Değer Endeksi ve İthalat Birim Değer Endeksi Verilerinden Hareketle Türkiye'nin Ticaret Hadlerinin Fasıll Bazında Analizi

Doç. Dr. Adem Karakaş¹

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Şarkışla Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Bilişim Sistemleri ve Teknolojileri Bölümü, karakasadem@gmail.com

Özet

Türkiye'nin ihracata dayalı ekonomik büyüme modeli çerçevesinde sürdürülebilir dış ticaret politikası hayati önem taşımaktadır. Artan nüfus, talep yapısındaki değişimler, beklenen refah standardı ve küresel rekabette kendi konumunu koruyabilmesi için sağlıklı bir dış ticaret yapısı gerekmektedir. Türkiye ekonomisi, dünya ticaretinde dominant yapıya sahip bir ekonomi konumuna ulaşmaktan uzaktır. Ek olarak ihracatın ithalata bağımlılık derecesi oldukça yüksektir. Aynı zamanda enerji ve hammadde temininde dış bağımlılığı yüksek olmasına karşın ihracatta rekabet etme gücü çoğunlukla fiyata bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Özellikle döviz kurlarında meydana gelen dalgalanmaların dış ticaret üzerindeki etkisi yüksektir. Bu etki aynı zamanda yurt içi fiyatlara da belirgin şekilde yansımaktadır. Genel bir dış ticaret sorunu olarak yapısal problemlerin çözümü oldukça gecikmiş durumdadır. Çalışmada, son dönem dünya ekonomisindeki değişimlere bağlı olarak Türkiye ekonomisinin ihracata dayalı ekonomik büyüme hedefi tartışılmaktadır. Kısa dönem dış ticaret göstergelerinden hareketle elde edilmiş olan veriler Türkiye'nin ihraç ürünlerinin ucuzladığı ve ticaret hadlerinde belirgin bir dalgalanma ve çoğunlukla da gerileme yaşandığını göstermektedir. İhracata dayalı büyüme modelinin başarılı olması için ticaret hacmindeki artışa paralel olarak ticaret hadlerinde de bir iyileşmenin sağlanması gerekmektedir. Ancak, Türkiye için dış ticaret verileri çoğunlukla her iki yönde de benzer şekilde hareket etmektedir. Bu durum aynı zamanda ithalatın ihracat üzerinde belirgin etkisi olduğu göstermektedir. 2013-2020 yılları arası ihracat birim değer endeksi, ithalat birim değer endeksi, ticaret hadleri ve ticarete konu olan fasıl verilerinden hareketle Türkiye ekonomisinin sürdürülebilir dış ticaret politikasının yeniden ele alınmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İhracata Dayalı Büyüme, Dış Ticaret, Ticaret Hadleri

Analysis of Turkey's Terms of Trade by Chapter Based on Export Unit Value Index and Import Unit Value Index Data

Abstract

Rising population, shifts in the demand structure, expected welfare standard and a healthy foreign trade structure are required to maintain its position in global competition. The Turkish economy is far from reaching an economy with a dominant structure in world trade. Moreover, the degree of dependence of exports on imports is particularly high. At the same time, although foreign dependency is high in the supply of energy and raw materials, competitiveness in exports varies mostly depending on the price. Especially fluctuations in exchange rates have a high consequence on foreign trade. This effect is also distinctly reflected in domestic prices. As a general foreign trade problem, the solution of structural problems is relatively delayed. In the study, depending on recent changes in the world economy, the export-based economic growth target of the Turkish economy is discussed. The data obtained from the short-term foreign trade indicators demonstrate that Turkey's export products have become cheaper and there has been a significant fluctuation and mostly a decline in the terms of trade. For the export-led growth model to be successful, an improvement in the terms of trade should be accomplished in parallel with the increase in the trade volume. However, foreign trade data for Turkey mostly move similarly in both directions. This also reveals that imports have a significant effect on exports. Based on the export unit value index, import unit value index, terms of trade and tradable chapter data between the years 2013-2020, it is believed to be essential to reconsider the sustainable foreign trade policy of the Turkish economy.

Keywords: Export-Led Growth, Foreign Trade, Terms of Trade

1.GİRİŞ

Türkiye ekonomisi dışa açık bir ekonomi politikası ve ihracata dayalı bir ekonomik büyüme amaçlamaktadır. İhracatta meydana gelen bir artış beraberinde ithalatı da artırmaktadır. Bunun temel nedeni enerji bağımlılığının oldukça yüksek olmasıdır. İlave olarak ihracata konu ürünlerin üretilmesi için gerekli olan teknoloji yoğun aramaların ve makine teçhizatın ülke dışından temin edilmesidir. İkinci olarak, Türkiye'nin ihracat ve ithalat kalemlerine bakıldığında ithal edilen ürünlerin daha çok teknoloji yoğun nitelikli ürünler olduğu ve ihracata konu fasılların daha çok emek yoğun ve/veya ithal edilen ürünler üzerinde işlem yapılarak rekabet gereği düşük katma değerle dünya piyasalarına sürülmesi gereken ürünler olduğu göze çarpmaktadır. Bu durumda dış ticaret kazançlarının önemli bir kısmının yeniden dışarıya aktarıldığı görülmektedir. Bir diğer sorun ithalata konu ürünlerin Türkiye için esnekliğinin düşük olması buna karşın ihracata konu ürünlerin yurt dışı talep esnekliklerinin yüksek olmasıdır. Diğer bir ifade ile üretim ve ihracatın sürdürülebilmesi için yurt dışından alınması gereken ürünlere çok fazla gereksinim duyulurken, ülke içinde üretilip yurt dışı piyasalara satılmak istenen ürünlerin sert bir rekabet ile karşı karşıya olmasıdır. İhracatın sürdürülebilirliği için rekabet ortamındaki en açık yol ise fiyat politikasıdır. Aksi takdirde pazar kaybı yaşanması ve yeniden bu pazarlara ulaşmanın güçlüğü ile karşılaşılacaktır. Bu durumda da dış ticaret kazançlarında önemli bir yetersizliğin ortaya çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla, gıda ve tekstil başta olmak üzere bu fasıllardaki beklentinin altındaki gelir, istihdam başta olmak üzere diğer makroekonomik göstergelere beklenen katkıyı sağlayamamaktadır.

Türkiye ekonomisinin ihracat, üretim ve istihdam alanında yükünü üstlenen imalat sanayi alt sektörlerinde ortaya çıkan istikrarsızlığın, kurlarda meydana gelen istikrarsızlıkla desteklenmesi sonucunda üreticinin ihracattan elde ettiği gelir ile bir önceki dönem ithalat maliyetinin üzerine çıkması sonucunda gelir gider dengesi bozulmaktadır. İhraç ettiği üründen elde ettiği gelir ile bir sonraki dönemde üretilecek olan ürünün ithal girdi maliyetini karşılamakta güçlük çeken bir imalat sanayi aktörünün, Türkiye'nin ihracata dayalı büyüme yaklaşımına katkısının daralması kaçınılmaz olmaktadır. Bu şekildeki bir dış ticaret işleyişi, bir noktadan sonra sadece ulusal kaynakların yurt dışına

oldukça düşük maliyet ile aktarılması, kısıtlı bir istihdam sağlama ve düşük hane halkı geliri anlamına gelmektedir. Sermaye birikimine yol açmayan ve düşük katma değerli ihracat yapısı ile sürdürülebilir bir dış ticaret ülkenin aleyhine işlemektedir.

2. TEORİK ÇERÇEVE

İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni ekonomik düzlemde oluşturulan iklim bir taraftan soğuk savaş ve kapalı ekonomileri diğer taraftan da dışa açık ve entegrasyona yönelen ekonomileri karşılaştırmalı olarak analiz etme imkanını ortaya koymaktadır. İthal ikameci dışa kapalı yapının değişmeye başladığı 1900'lerin ilk yarısından itibaren birçok ülkede, dış ticaret kazançlarının belirli ülkeler lehine sürekli artması model olarak önerilmiş ve ihracat odaklı büyüme önermeleri güçlenmiştir. Ancak, dünya ekonomileri arasında gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler farkının giderek arttığı gözardı edilmiştir. Gerçekten de dünya ekonomileri içinde hem üretim hem de tüketime dönük ticaret artışının sürdürülebilir ekonomik büyüme için önemli bir sermaye birikimi aracı olduğu görülmüştür. Ancak, dışa açık ihracata dayalı ekonomik büyüme yaklaşımının nitelikli nihai ürün üreten ülkeler lehine ve bunlara hammadde ve niteliksiz ürün temin eden ülkelerin daha az lehine geliştiği de belirginleşmiştir.

Harrod-Domar ve Solow modellerinde ekonomik büyümenin bileşenleri arasında dış ticaret göz ardı edilmiş ve ağırlıklı statik öncüller tercih edilerek ekonominin iç işleyişindeki yatırım-tasarruf-teknoloji bileşenlerinden hareketle bir modelleme yapılmıştır. Oysa 20.yüzyılın ortalarından itibaren ülke milli gelirlerini ve sermaye birikimini belirleyen en önemli unsur dış ticarettir. İçsel büyüme modellerinde ise verimlilik ve teknoloji değişkenlerinin etkinliği ile birlikte ekonomik büyümede dış ticaret kazançlarının da etkili olduğuna yönelik görüşler hakim olmaya başlamıştır (Küçükaksoy, Çifçi ve Özbek, 2015). Yeni yaklaşımlarda teknolojinin, ticari açıklığın ve dış ticaretin küresel anlamda etkileşimi artırdığı vurgulanmaktadır. Buradan hareketle verimlilik-büyüme-ticaret ilişkisi birlikte değerlendirilmektedir (Özcan ve Özçelebi, 2013). Dış ticaret ve ekonomik büyümeye ilişkin yapılan ampirik çalışmaların önemli bir kısmında değişkenler arasında tek yönlü yahut çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı ortaya konulmaktadır. Yönü ve etkileme düzeyi farklılık gösterse de artık yerleşik yazında değişkenlerin birbirleri arasında belirgin bir ilişkinin var olduğu benimsenmiştir. Awokuse (2005) tarafından detaylandırılan ihracat ve büyüme arasındaki etkileşimde ihracatın büyümenin motoru olarak görüldüğü belirtilmiş ve bu ilişki 3 alt başlıkla detaylandırılmıştır. Bunlardan ilki, ihracatın yerli pazara göre daha fazla kitleye hitap etmesinin getirdiği üretim ve istihdam kaynaklı yurtiçi makroekonomik etkidir. İkinci olarak, dolaylı etki şeklinde tanımlanabilecek olan ölçek ekonomisi, kapasite artışı, teknolojik ilerleme, rekabetin getirdiği verimlilik gibi etkilerden oluşan geniş bir dışsallıktır. Son olarak da dış ticaretin sermaye piyasaları ve türev piyasalara olan yansımaları olarak ifade edilmektedir.

3. ÖZET LİTERATÜR

Marin (1992) Almanya, ABD, Japonya ve İngiltere örneklerinden hareketle 1960-1987 dönemi için ihracata dayalı ekonomik büyümeyi test ettiği çalışmasında, ihracat, verimlilik, büyüme ve ticaret hadleri verilerini kullanmıştır. Elde edilen bulgular, uzun dönemde dışa açık ekonomilerde ihracata dayalı büyüme performansının belirgin bir şekilde görüldüğünü ve değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymaktadır. Konya (2000) 25 OECD ülkesi için 1960-1998 yılları arası verilerden hareketle yapmış olduğu çalışmasında, ülkelerin ihracat ve ekonomik büyümeleri arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Sadece 1 ülke için değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı, 2 ülke için ihracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü güçlü ilişkinin olduğu, 2 ülke için ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü güçlü nedenselliğin olduğu ve diğer ülkeler için tartışmalı ve zayıf olmasına karşın değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Awokuse (2005) Japonya ekonomisi için ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi dış ticaret ve büyüme verilerinden hareketle test etmiştir. Elde edilen bulgular Japonya ekonomisi için ihracat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedenselliğin varlığını ortaya koymakta, ayrıca sermaye ve yurt dışı talebin de ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermektedir.

Ee (2015) Sahra Altı Afrika ülkelerinin yatırımlar, kamu harcamaları, ihracat ve ekonomik büyüme verilerinden hareketle 1985-2014 yılları arası için yapmış olduğu analizlerde, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Bahse konu ülkeler için ihracat odaklı bir ekonomik büyümenin söz konusu olduğu görülmektedir. Khalil vd (2018) Pakistan'ın ticaret hadlerinin ekonomi üzerindeki etkilerini 1980-2013 yılları arası için analiz etmişlerdir. Bu periyod için Pakistan'ın uluslararası pazarda talep ve fiyatların düşük olduğu ürünleri ihraç ettiğini buna karşın nispeten daha nitelikli ağır makine ve teçhizatları ithal ettiğini belirtmektedirler. Dünya piyasalarındaki bir istikrarsızlıktan ihracatta daha az ithalatta ise daha fazla dalgalanma olacağı için olumsuz etkilenmesi söz konusu olmaktadır. Pakistan'ın ticaret hadlerindeki zaman içinde kötüleşmesi sonucunda ekonomik büyüme hem kısa hem de uzun dönemde olumsuz etkilenmektedir. Hagemeyer ve Muck (2019) 26 Avrupa ülkesi için 1995-2014 yılları arası verilerden hareketle yapmış oldukları analizlerde, ihracat ve ekonomik büyüme arasında sıkı bir ilişkinin olduğu ifade edilmektedir. Çalışmada, ihracat ve büyüme verileri kullanılırken ihracat verilerinden ithalatın katkısını ve büyüme verilerinden yurtiçi tüketim katkısının ayrıştırılması yöntemi izlenmiştir. Elde edilen bulgular, uzun dönemde ihracatın ekonomik büyüme üzerinde etkin bir değişken olduğunu doğrulamaktadır.

Kara (2019) Türkiye'de bölge düzeyinde ihracat ve büyüme ilişkisini test ettiği çalışmasında 2004-2017 arası verilerden hareket etmiştir. Elde edilen bulgular, bölgesel ekonomik büyümede bölgesel ihracatın pozitif etkisi olduğunu göstermektedir. Nwamuo (2019) Nijerya ekonomisi için 1981-2018 yılları arası yurtiçi hasıla, toplam ihracat, toplam ithalat, döviz kuru ve ticari açıklık verilerini kullanarak değişkenler arası ilişkiyi test etmiştir. Elde edilen bulgular ihracat, ithalat ve ticari açıklığın Nijerya ekonomisinin büyüme performansı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin varlığını ortaya koymaktadır. Her üç bağımsız değişkenin ekonomik büyüme bağımlı değişkeni üzerindeki pozitif etkisi ile birlikte aynı zamanda çift yönlü nedensellik ilişkisinin de olduğu görülmüştür. Öztürk ve İlbeyli (2020) Türkiye'de ihracata dayalı büyümenin sektörel düzeyde test edildiği çalışmalarında, 2002-2018 çeyrek verilerini kullanarak imalat sanayi sektörleri, tarım-orman ve hayvancılık sektörü ile hizmetler sektörünü değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Nedensellik testi sonuçları, imalat sanayi sektörlerinde büyüme dayalı ihracatın olduğu, tarım-orman ve hayvancılık sektöründe ihracata dayalı büyüme yaklaşımının geçerli olduğu ve hizmet sektöründe değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin tespit edilemediğini ortaya koymaktadır. Toplam veriler arasındaki ilişkiye bakıldığında ise Türkiye için bahse konu dönemde ihracat ve büyüme arasında çift yönlü nedenselliğin varlığı ortaya konulmuştur.

Kumar, Nargis ve Begam (2020) Bangladeş, Hindistan, Pakistan ve Sri Lanka için 1991-2017 yılları arası yıllık büyüme, ihracat, ithalat doğrudan yabancı yatırım değişkenlerini kullanarak yapmış oldukları çalışmalarında, ekonomik büyüme üzerindeki ihracat etkisini test etmişlerdir. Elde edilen bulgular, ihracata dayalı ekonomik büyüme kavramını desteklemektedir. Ek olarak, ithalat ve doğrudan yabancı yatırımların da ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kalaitzia ve Chamberlain (2020) tarafından ekonomileri doğal kaynağa dayalı 5 Körfez ülkesi için 1975-2016 yılları arası için yapılan analizlerde, ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi sorgulanmaktadır. Elde edilen bulgular, kısa dönemde, Birleşik Arap Emirlikleri için ihracatın ekonomik büyümeyi desteklediği şeklinde iken Bahreyn için tersi bir durum ortaya çıkmıştır. Kuveyt için ise çift yönlü nedensellik ilişkisi sonucuna ulaşılmıştır. Umman ve Suudi Arabistan için anlamlı bir sonuç elde edilememiştir. Uzun dönemde ise Bahreyn için ihracatın ekonomik büyümenin nedeni olduğu, Kuveyt ve Suudi Arabistan için ekonomik büyümenin ihracatı artırdığı sonuçlarına ulaşıırken Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri için anlamlı bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kollie (2020) Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu'nu (ECOWAS) oluşturan 10 ülke için 2000-2017 yılları arası verilerden hareketle ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki test etmiştir. Mal ihracatı, hizmet ihracatı ve toplam ihracat şeklinde 3 kategoriye ayrılmış olan ihracat değişkeni ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin sonuçlarına göre, mal ihracatı ile ilgili olarak hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği, hizmet ihracatı ve toplam ihracatın ise ekonomik büyümeyi sadece uzun dönemde pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Genel değerlendirmede ise ECOWAS ülkeleri için bahse konu dönemde ihracat destekli ekonomik büyüme hipotezinin desteklediği ortaya konulmaktadır.

Kibria ve Hossain (2020) Bangladeş ekonomisi için 1980-2018 yılları arası ekonomik büyüme ve dış ticaret verilerinden hareketle zaman serisi kullanarak bir nedensellik analizi uygulamıştır. Elde edilen bulgular, ihracat ve ticaret hadlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliğin bulunduğunu, buna ek olarak da ihracat ile ticaret hadleri arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Kamu politikaları ile ihracata dönük düzenlemelerin yapılması önerilmektedir. Bürokratik düzenlemeler, emek piyasasının etkinleştirilmesi, ihracat odaklı sanayileşme ile birlikte ihracat etkinliğinin ve ticaret hadlerinin olumlu etkilerinin ortaya çıkacağını ifade etmektedir. Güven (2021) tarafından Türkiye için yapılan çalışmada 1980-2020 yılları arası yıllık verilerden hareketle Türkiye'nin ekonomik büyümesinde ihracatın önemi ortaya konmaktadır. Granger nedensellik testinin sonuçlarına göre Türkiye'de ekonomik büyüme ve ihracat arasında sıkı bir ilişki söz konusudur ve ihracata dayalı ekonomik büyüme yaklaşımı desteklenmektedir. Dada vd (2021) yüksek petrol gelirine sahip 14 Sahraaltı Afrika ülkesi için 1980-2018 yılları için petrol ihracatı, petrol dışı ihracat, nüfus, döviz kuru ve enflasyon verilerinden hareketle yapmış oldukları çalışmalarında, bahse konu değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini test etmişlerdir. Doğal kaynak laneti kavramından hareketle zengin kaynakların ekonomik büyümeye etkisinin araştırıldığı çalışmada, beklenenin aksine petrol gelirlerinin ekonomik büyümeye olumsuz yansıdığı, buna karşın ihracat ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin varlığı sonucuna ulaşılmıştır.

4. VERİ, YÖNTEM ve DEĞERLENDİRMELER

Dünya Bankası ticaret istatistikleri UNCTAD tarafından sağlanmaktadır. UNCTAD ise verileri ülke raporlarına dayandırmaktadır. Uluslararası standardın uygulanabilmesi için SITC Rev-3 düzeyi tercih edilmektedir (Dünya Bankası, 2021). Türkiye'de TÜİK tarafından derlenen ticaret verilerinde farklı düzeylerde de hesaplamalar yer almakla birlikte Dünya Bankası tarafından tercih edilen yöntemlere göre de hesaplama yapılmaktadır. Birim değer endeksi, ihracat ve ithalat birim değerlerinde meydana gelen değişim ölçüsüdür. İhracat birim değer endeksinin ithalat birim değer endeksine oranlanmasıyla ticaret hadleri elde edilir. Dış ticaret haddinin 100'ün üzerinde bulunması, dış ticarete konu malların baz yılına göre pahalıya satılıp, ucuzaya satın alındığı için ihraç eden ülke lehine bir durum söz konusu olduğunu ifade eder. Tersisi durumda ülke aleyhinde bir durum vardır. 2015 bazlı değer endeksi Fisher formülüne (Laspeyres ve Paasche'nin geometrik ortalaması) göre hesaplanmaktadır. Miktar endeksleri değer endeksinden hesaplanmış olan birim değer endekslerine oranlanmasıyla hesaplanmaktadır. Buna göre her yıl, bir önceki yılın ağırlık ve ürün sepeti yenilenmektedir (TÜİK, 2021b). İhracat ve ithalat birim değer endeksleri ticarete konu olan fasılların fiyatlarının genel bir seyrini gösterir. Bir ürünün birim değeri o ürünün toplam değerinin toplam miktara bölünmesi ile elde edilir. Endeksteeki değişim aslında o fasılın değerinde meydana gelen değişimi ifade etmektedir.

Çalışmanın temel amacı, uzun yıllardır ihracata dayalı ekonomik büyüme politikası uygulayan Türkiye ekonomisinin, uygulamada bir takım eksikliklerinin bulunduğu dikkat çekmek ve dış ticaret politikasının bu eksikliğe çözüm üretmesi için önermelerde bulunmaktır. Buradan hareketle, son dönem küresel gelişmelerin de etkisi ile ortaya çıkan yetersiz ekonomik performans ve bunun altında yatan nedenlere dikkat çekmek amacıyla ihracat, ithalat, ticarete konu fasıllar ve ekonomik büyüme arasındaki etkileşime dikkat çekilmektedir. 2013-2020 yılları arası verilerden hareketle ihracat birim değer endeksi, ithalat birim değer endeksi, ticaret hadleri ve ticarete konu ürünlerin karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye tabi tutulması amaçlanmaktadır. SITC Rev-4 Düzey-2 bağlamında listelenmiş ihracat, ithalat, ihracat birim değer endeksi ve ithalat birim değer endeksi (ticaret hadleri) ve ekonomik büyüme verileri resmi istatistik sitesinden derlenmiştir. Fasıllar, aynı dönemde hem ihracat hem de ithalatta listenin ön sıralarında yer alan ürün gruplarından oluşmaktadır. Baz yılı olarak 2015 yılı alınmıştır.

4.1. Toplam Dış Ticaret Göstergelerindeki Değişimler

Dış ticarete hem kaynak hem de pazar olarak bağımlılığın artması önemli bir kırılganlığı da beraberinde getirmektedir. Özellikle enerji ve aramalarda ithalat bağımlılığın yüksekliği, kurlarda meydana gelen değişimler ve uluslararası sosyo-ekonomik dalgalanmalar uzun süreli istikrarsızlığa neden olabilmektedir. Benzer şekilde ihracatta pazar bağımlılığı da benzer sorunları ortaya çıkarmaktadır. Nitekim Türkiye ekonomisi hammadde ve aramal girdilerinde Çin başta olmak üzere Shanghai İşbirliği Örgütü üyesi ülkelere ağırlıklı olarak bağımlı iken ihracatta Almanya başta olmak üzere AB ülkelerine pazar bağımlılığı yaşamaktadır. Özellikle ithalattaki bağımlılık önemli ticaret açığı baskısı oluşturmaktadır (Çam, Karakaş ve Topal, 2019).

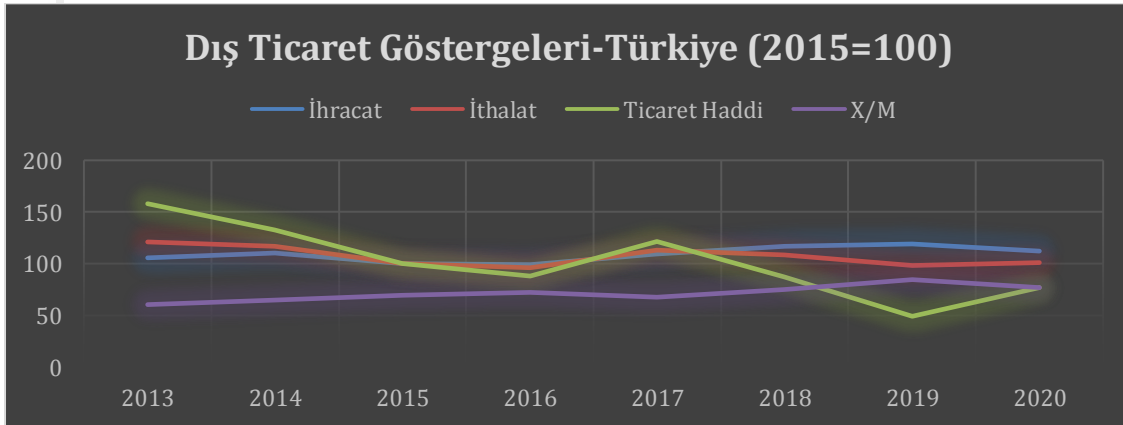
Tablo 1: Türkiye'nin Toplam Dış Ticareti (2013-2020)

Yıl	İhracat (000 \$)	İthalat (000 \$)	Dış Ticaret Hacmi (000 \$)	Dış Ticaret Dengesi (000 \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (X/M)
2013	151.802.637	251.661.250	403.463.887	-99.858.613	60,3
2014	157.610.157	242.177.117	399.787.274	-84.566.959	65,0
2015	143.838.871	207.234.358	351.073.230	-63.395.487	69,4
2016	142.529.583	198.618.235	341.147.818	-56.088.651	71,7
2017	156.992.940	233.799.651	390.792.591	-76.806.710	67,1
2018	167.920.613	223.047.094	390.967.707	-55.126.481	75,2
2019	171.464.944	202.704.319	374.169.264	-31.239.374	84,5
2020	160.656.652	209.534.324	370.190.976	-48.877.672	76,6

Kaynak: TÜİK, 2021, Dış Ticaret Verilerinden Derlenmiştir, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>, (Ekim 2021).

Son dönem Türkiye ekonomisinde dış ticaretin seyrine bakıldığında belirgin bir dalgalanma görülmektedir. Ticaret hacmindeki daralmanın ana belirleyicisi ithalattaki azalmadır. Ancak, ithalatın azalması, ihracatın beklenen şekilde artmasını kısıtlamaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında itibaren sürekli dış açık verilmektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise beklendiği üzere ortalama olarak düşüktür.

Grafik 1: Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergelerinin Seyri (2015=100)

Kaynak: TÜİK, 2021, Dış Ticaret Verilerine Göre Hazırlanmıştır, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>, (Ekim 2021).

2015 yılı baz yılı olmak üzere değişkenlerin seyrine bakıldığında ihracat ve ithalat değişkenlerinin çoğunlukla birlikte hareket etmesine rağmen ticaret hadlerinde önemli bir dalgalanma

ve nispi gerileme görülmektedir. Bu gerilemenin en önemli nedenlerinden biri ihracata konu ürünlerin birim değerlerinin gerilemesi buna karşın ithalat konu olan başta enerji ve aramal fasılları olmak üzere ürünlerin birim değerlerinin yükselmesidir. Diğer bir ifade ile aynı miktar ihracat geliri için daha fazla ürün satma yahut aynı miktar ürün ithal etmek için daha fazla maliyete katlanma durumu ortaya çıkmaktadır.

4.2. İhracat ve İthalatta Öne Çıkan Fasılların Birim Değer Endeksleri (Ticaret Hadleri)

Türkiye'nin ihracat ve ithalatında imalat sanayi sektörünün ağırlığı oldukça yüksektir. İhracata ve ithalata konu olan fasıllara bakıldığında en yüksek işlem hacmine göre yapılan sıralamalarda genelde aynı sektörlerin her iki kalemden de listede yer aldığı görülmektedir. Bunun en temel nedeni, ihracata konu ürünlerin üretiminde ithal payının yüksekliğidir. Dolayısıyla ihracatta ne kadar artış olursa ithalatta da buna yakın oranda bir değişim ortaya çıkmaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak yüksek teknoloji ürünü olmayan imalat sanayi ürünleri için düşük katma değerli ve ithalat bağımlılığı yüksek bir üretim-ticaret yapısı ortaya çıkmaktadır. Ek olarak bu durum ihracata dayalı ekonomik büyüme modelinde ihracat kaynaklı bir sermaye birikimini yetersiz kılmaktadır. Tablo 2'de hem ihracat hem de ithalat sıralamasında ön sıralarda yer alan fasıllar ve bunların payları listelenmektedir. Buradaki fasıllar haricinde ihracat kaleminde ön sıralarda olup ithalat sıralamasında yer almayan (veya tersi) gruplar dahil edilmemiştir. Ancak, ele alınan listedeki ürün gruplarının hem toplam ihracat hem de toplam ithalattaki payları %40'ın üzerindedir. Her iki kalemden de yer alan fasılların ticaret hadlerini ifade eden ihracat birim değer endeksi ve ithalat birim değer endeksi ayrıca verilmiştir. Değer endekslerinin ayrı ayrı verilmesinin nedeni, ürünün ihracat değerindeki değişimle ithalat değerindeki değişimin daha açık izlenebilmesidir. Böylece, ticaret hadlerindeki değişimin ihracat birim değer endeksindeki bir artma/azalmadan mı yoksa ithalat birim değer endeksindeki bir artma/azalmadan mı kaynaklandığı daha belirgin şekilde görülebilmektedir.

Tablo 2 ve Tablo 3 birlikte incelendiğinde; 33 nolu "Petrol, petrolden elde edilen ürünler" faslıının toplam ihracat içindeki payı %4,07'den %2,04'e gerilerken ithalattaki payı %6,40'tan 2,56'ya düşmüştür. İhracat birim değer endeksi 166,76'dan 79,53'e ithalat birim değer endeksi 188,84'ten 85,73'e gerilemiştir. 2015 yılına göre ticaret hadleri 88'den 92'ye yükselmiştir. Buradaki ticaret haddi iyileşmesinin temel nedeni, ihracat birim değer endeksinin artmasından değil, ithalat birim değer endeksinin ihracat birim değer endeksine oranla daha fazla gerilemesinden kaynaklanmaktadır.

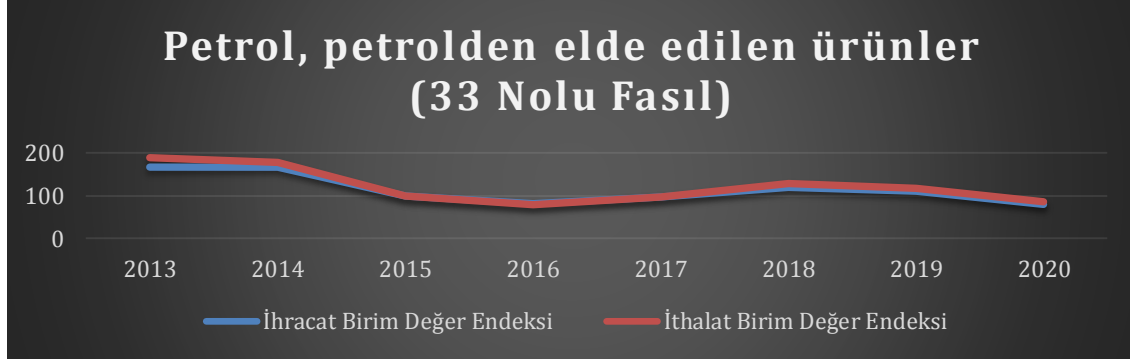
Tablo 2: 2013 Yılı İhracat ve İthalat Payları ve Birim Değer Endeksleri (Ürün Koduna Göre)

Yıl	Fasıl No	Fasıl Adı	Toplam EX Payı %	EX BDE	Toplam IM Payı %	IM BDE
2013	33	Petrol, petrolden elde edilen ürünler	4,07	166,76	6,40	188,84
2013	67	Demir ve çelik	7,61	132,45	4,85	131,79
2013	68	Demir ihtiva etmeyen madenler	1,70	114,98	3,07	116,17
2013	71	Güç üreten makineler ve araçlar	1,79	100,72	3,23	114,44
2013	72	Özelliği olan belirli sanayiler için makineler ve aksamı	1,89	108,64	3,17	112,25
2013	74	Diğer genel endüstri makina/cihazların aksamları	2,82	113,9	4,18	108,95
2013	77	Elektrik makineleri, cihazları ve aletleri, vb. aksam, parçaları	6,36	116,16	3,50	110,45
2013	78	Motorlu kara taşıtları, bisiklet ve motosikletler, bunların aksam ve parçası	10,89	117,12	6,55	110,23
2013	89	Tanklar ve diğer zırhlı savaş taşıtları (motorlu) (silahla donatılmış olsun/olmasın)	4,09	116,7	1,81	110,46

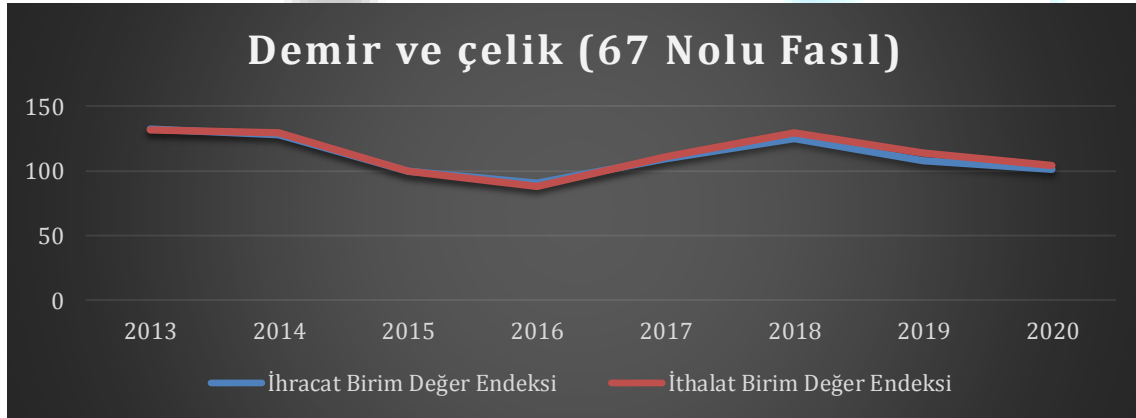
Kaynak: TÜİK, 2021, Dış Ticaret Verilerinden Derlenmiştir, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>, (Ekim 2021).

Tablo 3: 2020 Yılı İhracat ve İthalat Payları ve Birim Değer Endeksleri (Ürün Koduna Göre)

Yıl	Fasıl No	Fasıl Adı	Toplam EX Payı %	EX BDE	Toplam IM Payı %	IM BDE
2020	33	Petrol, petrolden elde edilen ürünler	2,04	79,53	2,56	85,73
2020	67	Demir ve çelik	6,32	101,29	4,49	104,34
2020	68	Demir ihtiva etmeyen madenler	2,15	94,11	3,52	100,83
2020	71	Güç üreten makineler ve araçlar	1,93	105,95	3,55	115,85
2020	72	Özelliği olan belirli sanayiler için makineler ve aksamı	2,22	92,19	2,51	98,13
2020	74	Diğer genel endüstri makina/cihazların aksamları	3,42	99,99	4,25	102,75
2020	77	Elektrik makineleri, cihazları ve aletleri, vb. aksam, parçaları	5,98	97,42	4,31	103,73
2020	78	Motorlu kara taşıtları, bisiklet ve motosikletler, bunların aksam ve parçası	12,89	115	7,00	109,6
2020	89	Tanklar ve diğer zırhlı savaş taşıtları (motorlu) (silahla donatılmış olsun/olmasın)	4,42	115,88	1,55	105,17

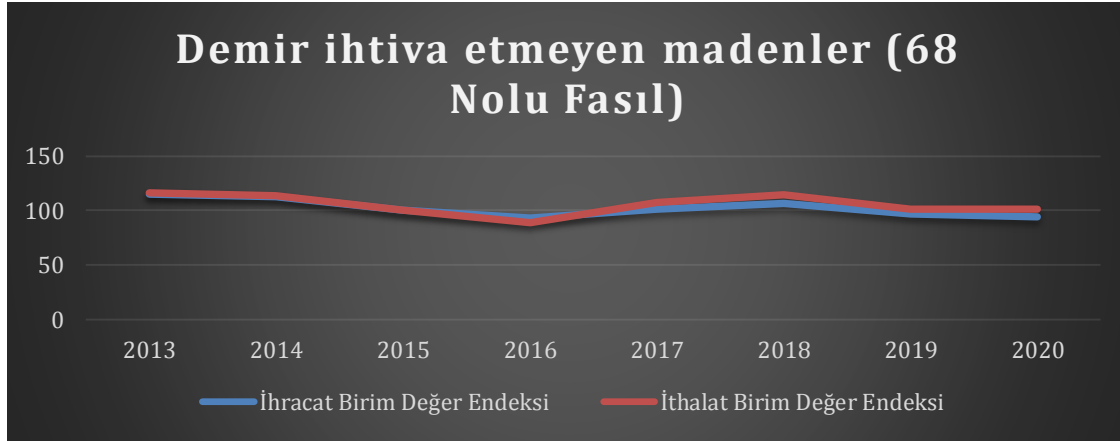
Grafik 2: 33 Nolu Fasil Ticaret Hadleri

67 nolu “Demir ve çelik” faslını toplam ihracat içindeki payı %7,61’den %6,32’ye gerilerken ithalattaki payı %4,85’den %4,49’a gerilemiştir. İhracat birim değer endeksi 132,45’ten 101,29’a ithalat birim değer endeksi 131,79’dan 104,34’e gerilemiştir. 2015 yılına göre ticaret hadlerinde 100,5’ten 97’ye gerilemiştir. Hem değer endekslerinde hem de hadlerde bir kötüleşme ortay çıkmıştır.

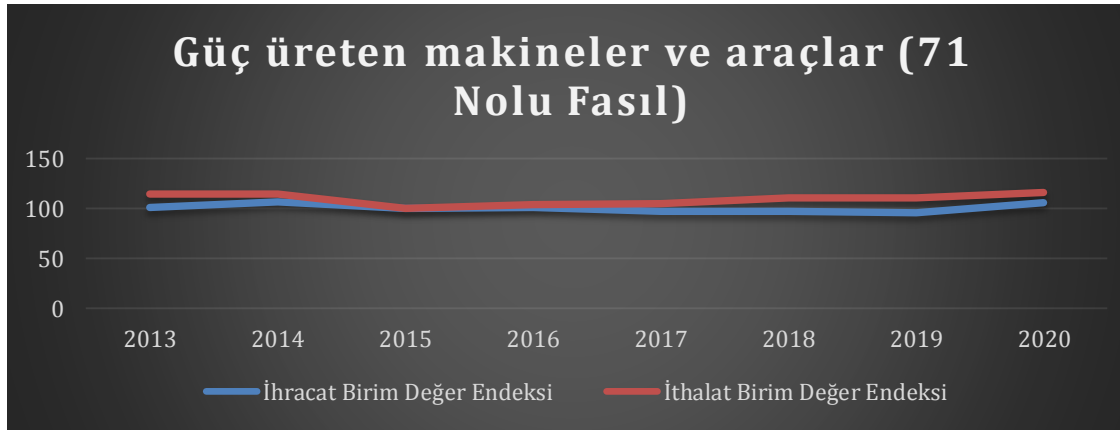
Grafik 3: 67 Nolu Fasil Ticaret Hadleri

68 nolu “Demir ihtiva etmeyen madenler” faslının toplam ihracat içerisindeki payı %1,70’den %2,15’e yükselmiş ithalattaki payı da %3,07’den %3,52’ye yükselmiştir. İhracat birim değer endeksi 114,98’den 94,11’e ithalat birim değer endeksi 116,17’den 100,83’e gerilemiştir. Ticaret hadleri 98,9’dan 93,3’e düşmüştür. Fasilin toplam ihracat içerisindeki payı artmasına karşın ithalattaki payı da artmış, ihracat birim değer endeksi ithalat birim değer endeksine göre daha hızlı gerilediği için ticaret hadlerinde gerileme ortaya çıkmıştır.

Grafik 4: 68 Nolu Fasil Ticaret Hadleri

Grafik 5: 71 Nolu Fasıl Ticaret Hadleri

71 nolu “Güç üreten makineler ve araçlar” faslının toplam ihracat içindeki payı %1,79’dan %1,93’e ve toplam ithalat içindeki payı da %3,23’ten %3,55’ye yükselmiştir. İhracat birim değer endeksi 100,72’den 105,95’e ve ithalat birim değer endeksi de 114,44’den 115,85’e yükselmiştir. Ticaret hadlerine bakıldığında ise 2015 yılı 100 kabul edilmek kaydıyla 88’den 91,4’e bir yükselme söz konusudur.

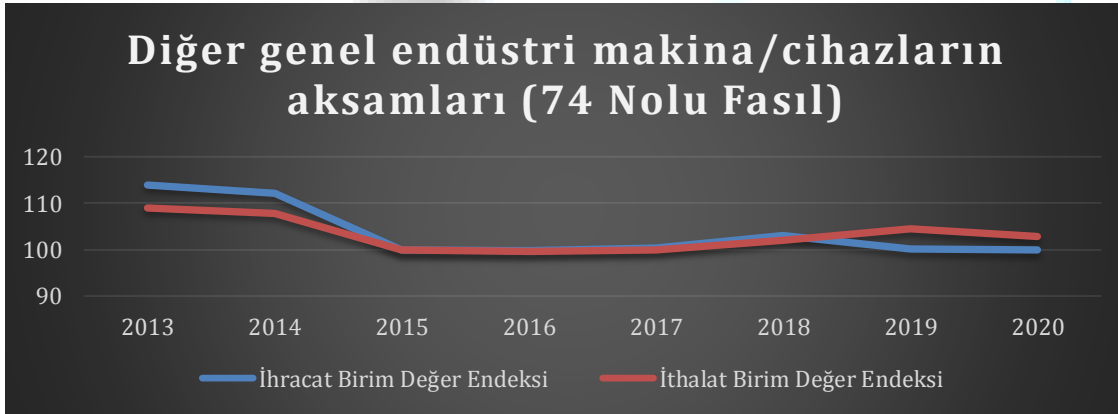
72 nolu “Özelliği olan belirli sanayiler için makineler ve aksamı” faslının toplam ihracat payının %1,89’dan 2,22’ye yükseldiği, buna karşın toplam ithalat payının %3,17’den 2,51’e gerilediği görülmektedir. İhracat birim değer endeksinin 108,64’ten 92,19’a ve ithalat birim değer endeksinin 112,25’ten 98,13’e gerilediği görülmektedir. Ticaret hadlerinde ise 96,7’den 93,94’e bir gerileme ortaya çıkmıştır. Fasılın ihracatının artıp ithalatının azalmasına karşın ihracat birim değer endeksindeki hızlı gerileme nedeniyle ticaret hadlerinde kötüleşme ortaya çıkmıştır.

Grafik 6: 72 Nolu Fasıl Ticaret Hadleri

74 nolu “Diğer genel endüstri makina/cihazların aksamaları” faslının toplam ihracat içindeki payı %2,82’den %3,42’ye yükselirken toplam ithalat içindeki payı %4,18’den %4,25’e çıkmıştır. İhracat birim değer endeksinin 113,9’dan 99,9’a ve ithalat birim değer endeksinin 108,95’ten 102,75’e gerilediği görülmektedir. Ticaret hadlerindeki değişim ise 104,5’ten 97,22’ye doğru bir azalışı göstermektedir. Fasilin toplam ihracat içindeki payı ithalat payına oranla daha fazla artmasına karşın ihracat birim değer endeksindeki azalışın yüksekliği nedeniyle ticaret hadlerinde gerileme yaşandığı görülmektedir.

Grafik 7: 74 Nolu Fasil Ticaret Hadleri

77 nolu “Elektrik makinaları, cihazları ve aletleri, vb. aksam, parçaları” faslının toplam ihracat içindeki payı %6,36’dan %5,98’e gerilerken toplam ithalat içindeki payı %3,50’den %4,31’e yükselmiştir. İhracat birim değer endeksi 116,16’dan 97,42’ye ve ithalat birim değer endeksi 110,45’ten 103,73’e gerilemiştir. Ticaret hadlerinde 105,1’den 93,9’a bir gerileme görülmektedir. Fasilin toplam ihracat içindeki payı azalırken ithalat içindeki payı artmış ve ihracat birim değer endeksindeki azalış ithalat birim değer endeksinden daha yüksek olmuştur. Bunun sonucu olarak ticaret hadleri tersine dönmüştür.

Grafik 8: 77 Nolu Fasil Ticaret Hadleri

78 nolu “Motorlu kara taşıtları, bisiklet ver motosikletler, bunların aksam ve parçası” faslı son dönem Türkiye’nin dış ticaretinde her iki kaleme de önemli yer tutmaktadır. Fasılın toplam ihracat içindeki payı %10,89’dan %12,89’a yükselirken toplam ithalat içindeki payı %6,55’ten %7’ye yükselmiştir. İhracat birim değer endeksi 117,12’den 115’e ve ithalat birim değer endeksi 110,23’ten 109,6’ya gerilemiştir. Ticaret hadlerindeki değişim ise 106,2’den 104,9’a doğru bir gerilemedir. İhracat payı artışının ithalat payı artışından daha fazla olduğu bir süreç içinde ihracat birim değer endeksindeki hızlı gerileme ticaret hadlerini olumsuz etkilemiştir.

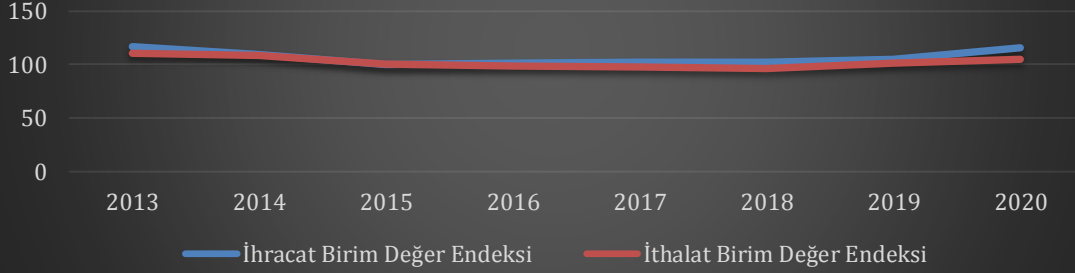
Grafik 9: 78 Nolu Fasıl Ticaret Hadleri

89 nolu “Tanklar ve diğer zırhlı savaş taşıtları (motorlu) (silahla donatılmış olsun/olmasın)” faslının toplam ihracat içindeki payı %4,09’dan %4,42’ye yükselirken toplam ithalat içindeki payı %1,81’den 1,55’e gerilemiştir. Fasılın ihracat birim değer endeksi 116,7’den 115,88’e gerilerken ithalat birim değer endeksi 110,46’dan 105,17’ye gerilemiştir. Ticaret hadlerindeki değişim 105,6’dan 110,1e doğru bir artışı göstermektedir.

Grafik 10: 89 Nolu Fasıl Ticaret Hadleri

Tanklar ve diğer zırhlı savaş taşıtları (motorlu) (silahla donatılmış olsun/olmasın) (89 Nolu Fası)

5.SONUÇ

Türkiye ekonomisinde kalıtsal hale gelmiş sorunların giderilmesine yönelik hızlı adımlar atılması gerekmektedir. İthalata bağlı ihracat yapısının 11.Kalkınma planında kapsama alınan sektörlerle ek olarak daha mikro düzeyde alt sektör girdileri de kapsayacak şekilde genişletilmesi, sağlıklı bir kur politikasının (doğal olarak ulusal paranın değerinin korunmasının) azami derecede sağlanması, ihracatın sermaye birikimini güçlendirecek bir araca dönüştürülmesi, reel sektör odaklı maliye politikası güncellemesi, doğrudan yatırımların özendirilmesi gibi başat etkili politikaların standartlaştırılması gerekmektedir. Türkiye ekonomisi, periferi ülkelerin hammadde katkısı ve doğal pazar etkisi olmaksızın veya dünya piyasalarına yön veren herhangi bir doğal kaynağı olmaksızın önemsiz görülemeyecek bir performans göstermektedir. Sadece makro politikalarla değil aynı zamanda makro politikalarla desteklenmiş sektörel küçük destekleyici uygulamalarla da sermaye stoğuna katkı sağlanmaya çalışılması gerekmektedir. Son dönem dış ticarete yatırım (sermaye) ve hammadde (aramal) mallarının ihracat payı %60'ın üzerindeyken tüketim mallarının ihracat payı %40'lar düzeyindedir Buna karşın yatırım (sermaye) ve hammadde (aramal) mallarının ithalat payı %88'lere yaklaşırken tüketim malı ithalatının payı %10'lar düzeyindedir. Diğer bir ifade ile yatırım (sermaye) ve hammadde (aramal) ticaretinde dış açık verilirken tüketim mallarında dış fazla verilmektedir. Sadece 2020 yılı için açıkların %1 azaltılıp fazlanın %1 artırılması demek yaklaşık 3 milyar dolarlık bir değer in ülke içinde tutularak yatırıma dönüştürülmesine imkan vermek anlamına gelmektedir. Bu uygulamanın uzun süreli birikimli etkisi ve makro çarpanı elbette daha yüksek olacaktır. Netice itibarıyla ekonomide ve özellikle dış ticarete ilişkin uygulamalarda küçük dokunuşların da en az büyük paradigmalara kadar dikkat çekici olması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

AWOKUSE, T. O. (2005) "Export-Led Growth And The Japanese Economy: Evidence From Var and Directed Acyclic Graphs, Applied Economics Letters," 12(14), 849-858.

ÇAM, K.Ü., KARAKAŞ, A. ve TOPAL, S. (2019) "Economic Growth Effects of Economic Integration: An Economic Analysis on Turkish Economy in the Context of the European Union and Shanghai Cooperation Organization, Alphanumeric Journal, Vol:7, No:2, 185-204, DOI:10.17093/alphanumeric.604525.

DADA, M.A., POSU, S.M.A., ADEDEJI, A.O., OKUNGBOWA, O.G. and OGUNTEGBE, A.A. (2021) "The Export-Led Growth Hypothesis and the Resource-Curse Scenario in 14 Oil-Producing SSA Countries: Evidence from Panel Decomposition Approach," Covenant Journal of Business and Social Sciences, Vol:12, No:1, 1-16.

Ee, Chia Yee (2015) "Export-Led Growth Hypothesis: Empirical Evidence from Selected Sub-Saharan African Countries," 7th International Economics & Business Management Conference, 5th & 6th October 2015, Procedia Economics and Finance, 35 (2016), 232-240.

GÜVEN, , E.T.A. (2021) "İhracata Dayalı Büyüme Modeli: Türkiye Örneği (1980-2020)," Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi, C:13, S:1, 63-70.

HAGEMEJER, J. ve MUCK, J. (2019) "Export-led Growth and Its Determinants: Evidence from Central and Eastern European Countries," The World Economy, 42 (7), doi:10.1111/twec.12790.

JEBRAN, K., IKBAL, A., RAO, Z.U.R. ve ALİ, A. (2017) "Effects of Terms of Trade on Economic Growth of Pakistan," Foreign Trade Review, 53(1), 1-11, doi:10.1177/0015732516663315.

KALAITZI, A. S. ve CHAMBERLAIN.W. (2020)"The Validity of the Export-led Growth Hypothesis: Some Evidence from the GCC," The Journal of International Trade and Economic Development, 1-22. doi:10.1080/09638199.2020.1813191.

KARA, M.A. (2020) "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Türkiye'de Bölgesel Düzeyde Test Edilmesi," Sosyoekonomi, Vol. 28(45), 301-314.

KIBRIA, G. ve HOSSAIN, S. (2020) "Does Export Affect the Economic Growth?: An Empirical Investigation for Bangladesh," American Journal of Ec. and Bus. Man., Vol:3, No:1, 219-226.

KOLLIE, Genesis B. (2020) "Retesting the Export-Led Growth Hypothesis: A Panel Data Analysis," African Journal of Economic Review, Vol:8, Is:2, 258-275.

KONYA, Laszlo (2000) "Export-Led Growth or Growth-Driven Export? New Evidence from Granger Causality Analysis on OECD Countries," Central European University Working Paper, No:15/2000, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.254090>.

KUMAR, M., NARGIS ve BEGAM, A. (2020) "Export-led Growth Hypothesis: Empirical Evidence from Selected South Asian Countries," Asian Journal of Economic Modelling, Vol:8, No:1, 1-15, DOI: 10.18488/journal.8.2020.81.1.15.

KÜÇÜKAKSOY, İ., ÇİFÇİ, İ. ve ÖZBEK, R.İ. (2015) "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi: Türkiye Uygulaması," Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi, C:5, S:2, 691-720.

MARIN, Dalia (1992) "Is the Export-led Growth Hypothesis Valid for Industrialized Countries," The Review of Economics and Statistics, Vol:74, No:4, 978-688.

NWAMUO, C. (2019) "Impact of International Trade on Economic Growth: The Nigerian Experience," EU Journal of Business and Management, ISSN 2222-2839, Vol:11, No:34, 46-58.

ÖZCAN, B. ve ÖZÖLEBİ, O. (2013) "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye İçin Geçerli mi?," Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, C:20, S:1, 1-14.

ÖZTÜRK, F. ve İLBEYLİ, M.M. (2020) "Türkiye'de İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Sektörel Düzeyde Analizi," Journal of Institute of Economic Development and Social Research, Vol:6, Is:24, 581-597.

WORLD BANK, (2021) Export-Import Unit Value Index, <https://data.worldbank.org/indicator/TM.UVI.MRCH.XD.WD>, (Kasım 2021).

TÜİK (2021), Dış Ticaret İstatistikleri, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>, (Ekim 2021).

TÜİK (2021b) Dış Ticaret Endeksleri Metaverisi, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=disticaret-104&dil=1>, (Kasım 2021).

Presentation ID / Sunum No= 62

Oral Presentation / Sözlü Sunum

Türkiye’de Sektörel Bazda Cinsiyete Dayalı Ücret Farklılaşmasının Analizi

Burcu Doğan¹

¹ Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Programı
e-mail: burcu_dogan90@hotmail.com

Özet

Ekonomide üretim performansının belirlenmesinde büyük etkisi olan istihdamın kendisi kadar bu istihdamın hangi sektörler ve nitelikler özelinde gerçekleştiğinin bilinmesi de önem arz etmektedir. Buna göre istihdamın özel ve kamu sektörü arasındaki dağılımı ve bu sektörlerdeki istihdamda eğitim, yaş, cinsiyet ve medeni durum değişkenlerinin etkisi belirleyici olmaktadır. Sektörel farklılaşma ve diğer değişkenlerin dikkate alınması ile oluşan istihdamın nihai sonucu ücretin belirlenmesidir. Tüm bu değişkenler içinde cinsiyet farkının sektörel bazda belirlenen ücret seviyesine etkisi kadın ile erkek arasında ayrımcılığın durumunu tespit etmek için ayrı bir inceleme alanı oluşturmaktadır. Çalışmamızda Türkiye’de bulunan işgücünün özel sektör ile kamu sektörü arasındaki dağılımı ve bu sektörlerde istihdam edilen bireylerin eğitim, yaş ve medeni durum farklılığının yanında cinsiyet farklılığına bağlı yaşadığı ücret ayrımcılığının tespiti için ekonometrik tahminler yapılmıştır. Analizde TÜİK’e ait 2020 yılı Hane halkı İşgücü Anketi verileri kullanılmış ve bu verilerle bağımsız örneklem T testleri ile regresyon analizine başvurulmuştur. Regresyon analizi cinsiyete dayalı ücret farklılaşmasında sektör, eğitim, yaş ve medeni durumun etkisinin tespiti amacıyla kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı tahmin edilmiştir. Sonuçta Türkiye’de sektörel bazda elde edilen gelir, cinsiyet farkı dikkate alınarak değerlendirildiğinde hem özel sektörde hem de kamu sektöründe kadınların düşük ücret düzeyine maruz kaldığını, erkekler ve kadınların ayrı ayrı analiz edilmesinde ise iki tarafında özel sektörde kamuya göre düşük gelir elde ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Kadınların erkeklerle kıyaslanması ya da sadece kendi içinde değerlendirilmesi, sonucu değiştirmemekte ve kadınlar hem erkeklere karşısında hem de sektörel bazda düşük ücretle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum sektörel bazda elde edilen gelirin cinsiyete dayalı ücret ayrımcılığına neden olduğu yorumunu güçlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ücret, ayrımcılık, kadın istihdamı

Analysis of Gender Wage Differences On a Sectoral Basis in Turkey

Abstract

It is important to know which sectors and qualifications this employment takes place as much as the employment itself, which has a great impact on determining the production performance in the economy. Accordingly, the distribution of employment between the private and public sectors and the effects of education, age, gender and marital status variables on employment in these sectors are determinative. The final result of employment, which is created by taking into account sectoral differentiation and other variables, is the determination of wages. Among all these variables, the effect of the gender difference on the wage level determined on a sectoral basis constitutes a separate field of study to determine the status of discrimination between men and women. In our study, econometric

estimations were made to determine the distribution of the labor force in Turkey between the private and public sectors and the wage discrimination experienced by the individuals employed in these sectors due to the differences in education and wage as well as gender differences. In the analysis, the Household Labor Force Survey data of the year 2020 belonging to TÜİK were used, and with these data, regression analysis with independent sample T tests was applied. The regression analysis was analyzed separately for women and men in order to determine the effect of sector, education, marital status and age on gender wage differentiation. As a result, when the income obtained on a sectoral basis in Turkey is evaluated between women and men, it has been concluded that women are exposed to low wages in both the private and public sectors, and when men and women are analyzed separately, both sides have low income in the private sector compared to the public sector. It does not change the result of comparing women with men or evaluating them only within themselves, and women are faced with low wages both against men and on a sectoral basis. This situation strengthens the interpretation that the income earned on a sectoral basis causes wage discrimination based on gender.

Keywords: Wage, discrimination, women employment

1. TÜRKİYE’DE CİNSİYETE BAĞLI YAŞANAN ÜCRET FARKLILAŞMASI

Türkiye’de ve dünyada işgücü piyasasında yaşanan temel sorunlar yüksek işsizlik, düşük işgücüne katılım ve düşük istihdam olarak bilinmektedir. Oysaki piyasada sağlanan istihdam sonrasında yaşanan düşük ücret ve ayrımcılık gibi durumlar da incelenmesi ve politikalar geliştirilerek çözüme kavuşturulması gereken sorunlar arasındadır.

Türkiye’de 1980 sonrası dönemde neoliberal iktisat politikalarının benimsenmesi ve ücret katılığının son bulması ile sorun olmaya başlayan düşük ücret, 1987 yılına kadar baskılanmış bu yolla imalat sanayi üretiminin artırılması ve ihracata yönelik büyüme modelini oluşturma çabası söz konusu olmuştur (Parasız, 2003: 284). Bu durum sonraki süreç içinde piyasada düşük ücret düzeylerinde çalışan emeğin yoğunlaşması ve düşük ücret düzeyinin devamlılığını beraberinde getirmiştir.

Ücret düzeylerinin 24 Ocak 1980 kararları ile düşürülmesi çabasının arkasındaki itici güç, maliyetin düşürülmesi ve üretimin artırılması düşüncesidir. Yaşanan neoliberal dönüşüm ile birlikte sermayesi kit, emek faktörü yüksek olan Türkiye gibi ülkelerde maliyetlerin düşürülmesinin yolu düşük ücret düzeyleridir (Özyiğit, Petek ve Çelik,2019:1035). Böylece ihracata yönelik büyüme için uluslararası rekabette etkin olmanın mümkün olacağı düşünülmüştür.

Piyasada yaşanan düşük ücret sorunu, zaman içinde ücretin toplam işgücü arasında da farklılaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu durumun birçok nedeni olmakla birlikte işgücünün eğitimi, yaşı, medeni durumu ve cinsiyeti farklılaşmanın temel belirleyicileri olarak görülebilmektedir (Orhan ve Aksoylu,2018:3). Ayrımcılığı yaratan ve işgücünün nitelikleri olarak gösterilen nedenler içinde cinsiyetin ücret farklılaşmasına olan etkisi diğer değişkenlerden oldukça farklıdır. Eğitim, medeni durum ve yaşa bağlı ayrımcılığın aksi mümkünken cinsiyete dayalı ücret farkı aynı durum içinde değerlendirilememektedir. Bu nedenle ayrımcılığın cinsiyete bağlı gerçekleşmesi ve kadınların erkeklerden daha düşük ücretlerde ve düşük nitelikli işlerde istihdam edilmesi piyasanın çözüm gerektiren sorunlarının başında gelmektedir.

Cinsiyete dayalı ücret farklılaşmasının nedenlerinin araştırılması ve soruna çözüm oluşturulması için yapılan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların bir benzeri de Türkiye’de yaşanan cinsiyete dayalı ücret farklılaşmasının özel sektör ve kamu sektörünün kıyaslanması ile tespiti için tarafımızca yapılmıştır.

TÜRKİYE’DE KAMU SEKTÖRÜ İLE ÖZEL SEKTÖR ARASINDA YAŞANAN ÜCRET FARKLILAŞMASININ EKONOMETRİK ANALİZİ

2.1.Literatür Taraması

Ücret farklılaşmasının nedenlerini belirlemek adına yapılan çalışmalardan biri Oaxaca tarafından 1973 yılında yapılmıştır.

Oaxaca (1973), Amerika Birleşik Devletleri'nde kentlerde kadın ile erkek arasında yaşanan ücret farklılıklarının incelenmesine yönelik yapmış olduğu çalışmada, 1967 Ekonomik İmkanlar Araştırması verilerini kullandığını belirtmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlardan biri siyah tenli kadınlar ile beyaz tenli kadınlar arasında işgücü piyasasında yaşanan farklılaşmadır. Değişkenlerden biri çocuk katsayısıdır. Çocuk katsayısı beyaz kadınların ücret düzeyinde düşüklüğe neden olmuş, siyah tenli kadınlarda ise neredeyse hiç etki etmediği görülmüştür. Bu durum modelde beyaz tenli kadınlar ile siyah tenli kadınların istihdam edildiği işlerin ve aile yapısının farklılaşması ile gerekçelendirilmiştir. Siyah tenli insanların geniş aile yapısına sahip olması ve siyah tenli kadınların genellikle hizmet sektörü ve ev işlerinde yoğunlaşması söz konusu iken, beyaz tenli kadınların bu tür işlerde yoğunlaşma oranının daha düşük olduğu görülmüştür. Çalışmanın diğer sonucu ise kadınların erkeklere göre genel çerçevede düşük ücretli işlerde yoğunlaşması olmuştur. Irk ayrımı dışında cinsiyete dayalı ayrımın da etkin olduğu sonucuna varılan çalışmada, kadınların deneyim açısından erkeklerin gerisinde kaldığı tahmin edilmiştir. Bu durumun kadınların tercihine bağlı olarak değil, tecrübe ve eğitim imkanlarına ulaşma konusunda karşılaştığı engeller nedeniyle ortaya çıktığı belirtilmiştir.

Oaxaca tarafından ücret farklılaşması, ırk ve cinsiyet gibi iki temel ayrımcılık sorunu dikkate alınarak incelenmiş ve siyah tenli kadınların beyaz tenli kadınlar karşısında, kadınların tamamının ise erkekler karşısında ayrımcılığa maruz kaldığı görülmüştür. Bu çalışmanın bir benzeri Blinder tarafından yapılmıştır.

Blinder (1973), ücret farklılaşmasını analiz ettiği çalışmada iki temel soruya cevap aramaktadır. Bu sorulardan biri eğitim düzeyinin beyaz tenli bireyler ile siyah tenli bireyler arasındaki ücret farkını ne kadar açıklayabildiği, diğeri ise erkeklerin yüksek ücret sunan mesleklere ulaşım kolaylığının cinsiyet ayrımını ne kadar açıklayabildiğidir. Bu soruların tahmini için Amerika Birleşik Devletleri'nin 1967 yılına ait verileri Michigan Anket Araştırma Merkezi'nden temin edilmiştir. İlk sorunun cevabı olarak ırk ayrımına ilişkin yapılan analizde siyah tenli erkekler ile beyaz tenli erkekler arasında eğitim ve tecrübe farkının etkin olduğu görülmüştür. Eğitimle birlikte tecrübe konusunda da beyaz tenli erkeklerin siyah tenli erkeklerden önde olduğu tespit edilmiş ve ücret farklılaşması kaçınılmaz olmuştur.

İkinci sorunun yanıtı için beyaz tenli kadınlar ile beyaz tenli erkekler arasında ücret farklılaşmasının ölçümü yapısal regresyon analizi ile yapılmıştır. Buna göre tecrübe için yaş değişkeninden ziyade çalışılan süre kadınlarda etkili olmuş ve ücret değişimi yaşandığı görülmüştür. Bu analize göre kadınların maruz kaldığı ayrımcılığın nedeni ücret oranlarından ziyade hak edilenden düşük pozisyonlarda istihdam edilmesi şeklinde yorumlanmıştır.

Oaxaca ve Blinder tarafından ücret ayrımcılığının detaylı analizi sonraki dönemlerde de önemli çalışma alanları bulmuştur. Bu konunun Türkiye özelinde incelendiği çalışmalardan biri Kaya ve Selim (2018) tarafından yapılmıştır. 2015 Hane halkı İşgücü Anketi verileri kullanılarak gerçekleştirilen analizde, bölgesel farklılıkların dikkate alınmasıyla ayrımcılığın durumu tespit edilmek istenmiştir. Özel sektör çalışanları üzerinde yapılan analizde özel sektörde çalışan erkeklerin kadınlardan daha yüksek gelir elde ettiği sonucuna varılmıştır. Bölgesel bazda yapılan analizde ise Doğu Marmara ve Batı Marmara ve Batı Karadeniz'de ücret farkının en yüksek, İstanbul ve Ege'de ise en düşük olduğu görülmüştür. Konuya dair elde edilen bir başka sonuç ise kadınların eğitim süresinin erkeklerin ise tecrübe yılının yüksek olduğunun bulunmasına karşılık yine kadınların ücretlerinin düşük düzeylerde gerçekleşmesidir.

Hem özel sektör bazında hem de bölgesel bazda yapılan cinsiyetler arası ücret farklılaşması analizinin Türkiye'de önemli bir sorun olduğu görülmüş ve bunun nedenlerine dair kadınların yüksek eğitim düşük tecrübeye sahip olması ile bölgesel etkilerin önemi gerekçe gösterilmiştir.

Türkiye'de bölgesel ayrım ya da özel sektörde genel bir analiz yapmanın ötesinde, seçilen dört meslek grubunda cinsiyete dayalı ücret farkının tahmin edildiği çalışma Arabacı ve Arabacı (2020) tarafından yapılmıştır. Çalışmada dört meslek grubunda aynı beşeri sermayeye sahip olan kadın ile erkek arasındaki ücret farklılığına bakılmıştır. Analiz için 2018 Hane halkı İşgücü Anketi veri seti kullanılmıştır. Analizde, ticari ve idari yöneticiler, yönetimle ilgili profesyonel meslek grupları, yönetimle ilgili yardımcı profesyonel meslek grupları ve genel büro çalışanları olarak belirlenen meslek

gruplarındaki ayrımcılık tahmin edilmiştir. Buna göre eğitim arttıkça ücretin pozitif, tecrübe yılı arttıkça ücretin negatif etkilendiği görülmüştür. Kadınların ise ortalama olarak erkeklere göre daha düşük ücret seviyelerinde istihdam edildiği tahmin edilmiştir. Ancak bu ayrımcılık eğitim düzeyi arttıkça kadınların lehine gelişme göstermektedir.

Onuk (2017) tarafından İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Destek Birimi tarafından desteklenen 2015 yılı İstanbul tüketici davranışları anketi kullanılarak ücretin ve işgücüne katılımın temel belirleyicilerinin etkisi ölçülmek istenmiştir. Doğrusal regresyon analizi ile yapılan tahmin sonucunda kadın ile erkeğin eğitim düzeyleri birbirine yakın olmasına karşılık kadınların erkeklerden daha düşük gelir elde ettiği görülmüştür. Sanayi sektöründe gelirin yüksek hizmet sektöründe ise gelirin daha düşük olması ve kadınların çoğunlukla hizmet sektöründe istihdam edilmesi ayrımcılığı açıkça ortaya koymuştur. Yine işgücüne katılım oranlarında kadınların erkeklerden daha düşük bir orana sahip olduğu tahmin sonuçlarında yer almaktadır.

Arabacı ve Arabacı (2020) tarafından yapılan çalışmada kadınların ücret düzeyindeki iyileşmenin eğitimin artmasıyla mümkün olacağı sonucuna varılırken, Onuk (2017) ücret farklılaşmasında, eğitimden de öte sektörel yoğunlaşma sorununa dikkat çekmiştir. Kadın ve erkek arasında eğitim düzeyine birbirine yakın olmasına rağmen erkeklerin sanayi sektöründe kadınların ise hizmet sektöründe yoğunlaşmasının ücret farklılaşmasında önemli etken olduğunu ortaya koymuştur.

1973 yılında Oaxaca tarafından ABD için yapılan ayrımcılık analizi, Güler ve Gürler (2016) tarafından Türkiye’de cinsiyete dayalı ücret farklılaşmasının tespiti için TÜİK’e ait Hane halkı Bütçe Anketi verileri kullanarak yapılmıştır. Analize göre aynı beşerî sermayeye sahip kadın ile erkek arasında yaşanan beşerî sermaye kaynaklı ücret ayrımcılığı kadınların lehine olurken, %108 oranındaki ayrımcılığın cinsiyete bağlı yaşandığı sonucuna varılmıştır. Bu durum kadınlar ile erkekler aynı sektör ve pozisyonda aynı beşerî sermayeye sahip biçimde istihdam edilseler de cinsiyete bağlı ayrımcılığa maruz kalmakta ve düşük ücret seviyelerinde istihdam edildiğini göstermektedir.

Yapılan çalışmaların tamamında ayrımcılık olarak tanımlanabilen cinsiyet ve ırka bağlı ücret farklılaşmasının etkin olduğu görülmüş, hem kadınların hem de siyah tenli bireylerin düşük ücretlerle istihdam edildiği sonucuna varılmıştır. Bu farkın gerekçelendirilmesi için analizlerde en fazla eğitim, tecrübe ve sektör değişkenleri dikkate alınmış ancak yine de bu değişkenlerin bile açıklayamadığı bir ücret farkının tespiti söz konusu olmuştur.

2.2. Analiz için Kullanılacak Veri Seti ve İzlenecek Yöntem

Çalışmamızda sektörel bazda cinsiyete dayalı ücret farkının analizi için uygulanan ekonometrik modellerde TÜİK’e ait 2020 yılı Hane halkı İşgücü İstatistikleri mikro veri seti kullanılmıştır. İlk olarak özel sektörde ve kamu sektöründe gerçekleşen istihdam sonucunda işgücü tarafından elde edilen ortalama gelirin cinsiyet farkı dikkate alınarak tahmin edilmesi için bağımsız örneklem T testine başvurulmuştur. Böylece cinsiyete dayalı ücret farkının kamu sektöründeki ya da özel sektördeki durumunun tespiti ve karşılaştırılması mümkün olmuştur. Sonuçta ücret farklılaşmasında sektör farkının önemi tespit edilmiş ve yorumlanmıştır.

Sonrasında ise ankette yer alan ve çalışan durumda olan bireylerin niteliklerinin belirlenmesi için probit regresyon analizi yapılmış en son ise basit regresyon analizi ile geliri etkileyen sektör dışındaki medeni durum, yaş ve cinsiyet faktörleri dikkate alınarak ekonometrik tahminler yapılmış ve belli çıkarımlar ile politika önerileri sunulmuştur.

2.3. Türkiye’de Kamu Sektörü ile Özel Sektör Arasında Cinsiyete Bağlı Ücret Farklılaşmasının Bağımsız Örneklem T Testi ile Tahmin Edilmesi

Kadın ve erkek arasında yaşanan ücret ayrımcılığının sektörler bazından analiz edilebilmesi için ilk olarak bağımsız örneklem T testine başvurulmuştur. Analizde kullanılan gelir değişkeni, bireylerin en son ayda esas işlerinden elde ettikleri nakdi gelirler toplamını ifade etmektedir.

Hipotez: Sektör farketmeksizin kadınların aylık ortalama geliri erkeklerin aylık ortalama gelirinden düşük gerçekleşmektedir.

Tablo 1: Gelir ile Sektörlerin Bağımsız Örneklem T Testine Göre Anlamlılık Düzeyleri

	Grup	Kişi sayısı	Ortalama gelir	Standart sapma	T testi	Anlamlılık Düzeyi
Özel Sektör	Kadın	20568	2561,38	1655,79	25,921	p=0,000
	Erkek	54536	2934,04	2000,56		
Kamu Sektörü	Kadın	13091	4637,51	1901,06	18,274	p=0,000
	Erkek	23961	5055,51	2323,75		

Tablo 1’de kamu sektörü ve özel sektör için ortalama gelirin durumu cinsiyet farkı dikkate alınarak ayrı ayrı tahmin edilmiştir. Buna göre, özel sektörde bulunan kadın sayısının erkek sayısının yarısından daha az olduğu ve buna karşılık ortalama gelirin erkeklerde 2934,04 TL, kadınlarda ise 2561,38 TL şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Özel sektörde kadın sayısının erkek sayısından önemli ölçüde az olmasına rağmen erkeklerin ortalama aylık gelirinin kadınların aylık ortalama gelirinden daha yüksek olması, cinsiyete bağlı gelirlerin önemli ölçüde farklılaştığını göstermektedir. Özel sektörde cinsiyetler arasında görülen bu fark anlamlıdır (p=0,000). Yine tabloda sunulan ve gelirin dağılımı hakkında bilgi veren standart sapma verilerine bakıldığında, özel sektörde erkeklerde sapmanın kadınlara göre yüksek olduğu yani gelirin dağılımının kadınlar arasında daha homojen olduğu sonucuna varılmıştır.

Yine Tablo 1’de yer alan bilgilere göre kamu sektöründe bulunan kadın sayısı 13019 erkek sayısı 23961 olmuş aylık ortalama gelir ise özel sektörde olduğu gibi erkeklerde kadınlara göre daha yüksek gerçekleşmiştir. Kamu sektöründe istihdam edilen kadınlar ile erkeklerin ortalama gelirleri arasındaki bu fark anlamlıdır (p=0,000). Gelir dağılımında yaşanan sapmanın gösterildiği standart sapma değerlerine bakıldığından kamu sektöründe de özel sektörde olduğu gibi gelirin dağılımı erkekler arasında kadınlara göre daha az homojen olmuştur.

Sonuçta hem özel sektör hem de kamu sektöründe istihdam edilen kadın sayısı erkek sayısından önemli ölçüde düşük gerçekleşmiştir. Kadınların sayısının düşük olmasına rağmen iki sektörde de aylık ortalama gelirleri, erkeklerin aylık ortalama gelirinden düşüktür. Bu durum kadınların istihdamının düşük olmasının yanında düşük nitelikli işlerde ya da pozisyonlardaki istihdamda yoğunlaştıkları şeklinde yorumlanabilmektedir.

Bağımsız örneklem T testi ile kadın işgücünün sektörel bazda cinsiyete bağlı ücret farklılaşmasına maruz kaldığı kısmen görülmüş olsa da analizin detaylı biçimde irdelenebilmesi için regresyon tahminleri yapılmıştır. Regresyon modelinde bağımlı değişken aylık nakdi gelir olarak seçilmiş ve değişkenin logaritması alınarak modelde kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler ise eğitim, yaş, medeni durum ve sektör olarak belirlenmiştir. Ancak regresyon modelimize geçmeden önce veri setinde cinsiyete, medeni duruma, eğitime ve yaşa göre bireylerin çalışma durumlarını görebilmek için probit regresyon modeli sonuçlarına bakılmış ve istihdam edilen bireylerin nitelikleri tespit edilmiştir.

Tablo 2: Probit Regresyon Modeli ile Bireylerin Çalışma Durumunun Tahmini

Bağımsız Değişkenler	dy/dx	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi
Cinsiyet	-0,019	0,0147	0,000
Eğitim	0,011	0,0005	0,000
Bekar	-0,080	0,0019	0,000
Eşi ölmüş	-0,220	0,0075	0,004
Boşanmış	-0,089	0,0034	0,000
Yaş	0,002	0,0000	0,000

Gözlem sayısı= 211707

Tablo 2’de probit regresyon sonuçlarına göre ankette yer alan ve çalışan bireylerin niteliklerine yer verilmiştir. Cinsiyet değişkenine bakıldığında referans grup kadın olarak seçildiği için kadınların erkeklerden -0,019 daha az çalışır durumda olduğu, medeni durum değişkenine bakıldığında referans grubu evli olma durumu olduğu için bekar olanların -0,080, eşi ölmüş olanların -0,220 ve boşanmış olanların -0,089 daha az çalışır durumda olduğu, eğitim seviyesi (0,011) ve yaşı (0,002) büyük olanların ise daha fazla çalışır durumda olduğu tahmin edilmiştir. Nihayetinde ankete katılan bireyler arasında evlilerin, kadınların, yüksek eğitim düzeyine ve yaşa sahip olanların daha fazla çalışır durumda olduğunu söylemek mümkündür.

İstihdam edilen bireylerin niteliklerinin de belirlenmesinin ardından basit regresyon analizi ile bağımlı değişken olan aylık gelirin bağımsız değişkenler tarafından ne ölçüde açıklanabildiğini görebilmek adına hem cinsiyetler için ayrı ayrı hem de toplam için tahmin edilmiş ve sonuçları analiz edilmiştir.

$\ln \text{ gelir (e)} = \beta_0 + \beta_1 \text{ yaş} + \beta_2 \text{ eğitim (e)} + \beta_3 \text{ boşanmış (e)} + \beta_4 \text{ bekar (e)} + \beta_5 \text{ eşi ölmüş (e)} + \beta_6 \text{ özel sektör (e)} + u$

Tablo 3: Erkekler için Bağımlı Değişken Olan Gelir ile Bağımsız Değişkenlerin Regresyon Tahmini

Bağımsız değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi
Sabit	7,523	0,010	p=0,000
Yaş	0,007	0,000	p=0,000
Bekar	-0,197	0,005	p=0,000
Boşanmış	-0,066	0,011	p=0,000
Eşi ölmüş	-0,019	0,034	p=0,564
Eğitim	0,191	0,001	p=0,000
Özel sektör	-0,332	0,004	p=0,000

$R^2 = 0,395$

Tablo 3’de yaş, boşanmış olma, eşi ölmüş olma, bekar olma ve eğitimin dışında özel sektörde çalışma durumlarının, erkeklerin aylık gelirini açıklama gücü tahmin edilmiştir. Bağımlı değişken olan geliri bağımsız değişkenlerin açıklama düzeyi 0,395’dir.

Tablo 3'te verilen sonuçlara göre erkeklerin yaşındaki her bir artış geliri 0,007, eğitim düzeyindeki her bir artış ise geliri 0,191 arttırmaktadır. Yine aynı tabloda erkekler için bekar olma, boşanmış olma ve eşi ölmüş olma durumlarının, evli olma durumuna göre daha az gelir elde edilmesine neden olduğu görülmektedir. En son ise özel sektörde istihdamın kamu sektöründe istihdama göre 0,332 daha az gelir elde edilmesine yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenin belirlenmesindeki etkisinin anlamlı olmadığı tek değişken eşi ölmüş olma durumudur (p=0,564). Onun dışındaki tüm değişkenlerin bağımlı değişkenle olan ilişkisi anlamlıdır (p<0,05). Sonuçta erkekler için boşanmış, eşi ölmüş ve bekar olmaya karşılık evli olmak, eğitim düzeyindeki ve yaştaki artış, özel sektörde çalışmaya karşılık kamu sektöründe çalışmak bağımlı değişken olan gelir üzerinde pozitif etki yaratmaktadır.

$\ln \text{ gelir (k)} = \beta_0 + \beta_1 \text{ yaş} + \beta_2 \text{ eğitim (k)} + \beta_3 \text{ boşanmış (k)} + \beta_4 \text{ bekar (k)} + \beta_5 \text{ eşi ölmüş (k)} + \beta_6 \text{ özel sektör (k)} + u$

Tablo 4: Kadınlar için Bağımlı Değişken Olan Gelir ile Bağımsız Değişkenlerin Regresyon Tahmini

Bağımsız değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi
Sabit	7,079	0,018	p=0,000
Yaş	0,011	0,000	p=0,000
Bekar	-0,112	0,007	p=0,000
Boşanmış	-0,019	0,011	p=0,083
Eşi ölmüş	-0,154	0,022	p=0,000
Eğitim	0,232	0,002	p=0,000
Özel sektör	-0,326	0,006	p=0,000

$R^2 = 0,423$

Erkekler için yapılan analiz, kadınlar de için de yapılmış ve elde edilen sonuçlar tablo 4'te verilmiştir. Yine bağımlı değişken kadınların aylık geliri, bağımsız değişkenler ise boşanmış olma, bekar olma, eşi ölmüş olma, eğitim seviyesi, yaş ve özel sektörde çalışma durumu olarak belirlenmiştir. Buna göre kadınların geliri, yaşta meydana gelen artış ile 0,011 ve eğitim düzeyinde meydana gelen artışla 0,232 artmaktadır. Evli olma durumuna karşılık bekar olma, boşanmış olma veya eşi ölmüş olma durumları ile gelir arasında negatif yönlü bir ilişki mevcuttur. Kamu sektöründe çalışma durumuna göre özel sektörde çalışma durumu ise gelirin -0,326 daha az olmasına neden olmaktadır. Modelde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücü 0,423 olmuştur. Bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasındaki ilişkinin anlamlı olmadığı tek değişken boşanmış olma durumudur (p=0,083). Diğer tüm değişkenler anlamlıdır (p<0,05). Kadınların geliri ile yaşın artması, eğitimin düzeyinin artması, evli olunması ve kamu sektöründe çalışılması arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.

Kadınlar ile erkekler için ayrı ayrı tahmin edilen regresyon modellerinin sonucunda erkeklerde ($R^2 = 0,0395$) bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücü kadınlara ($R^2 = 0,423$) göre daha düşük olmuştur. Bunun nedeni kadınlarda eğitim düzeyindeki ve yaştaki artışın gelir üzerinde daha fazla etkisinin daha fazla olmasıdır.

$\ln \text{ gelir (t)} = \beta_0 + \beta_1 \text{ yaş} + \beta_2 \text{ eğitim (t)} + \beta_3 \text{ boşanmış (t)} + \beta_4 \text{ bekar (t)} + \beta_5 \text{ dul (t)} + \beta_6 \text{ özel sektör (t)} + \beta_7 \text{ cinsiyet (t)} + u$

Tablo 5: Toplam için Bağımlı Değişken Olan Gelir ile Bağımsız Değişkenlerin Regresyon Tahmini

Bağımsız değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi
Sabit	7,440	0,009	p=0,000
Yaş	0,008	0,000	p=0,000
Bekar	-0,166	0,004	p=0,000
Boşanmış	-0,043	0,008	p=0,000
Eşi ölmüş	-0,124	0,018	p=0,000
Eğitim	0,204	0,001	p=0,000
Özel sektör	-0,332	0,003	p=0,000
Cinsiyet	-0,159	0,003	p=0,000

R² = 0,405

Kadın ve erkekler için ayrı ayrı yapılan regresyon analizinin sonunda cinsiyet ayrımı yapılmaksızın toplam aylık gelirin bağımlı değişken, cinsiyet, özel sektörde çalışma, boşanmış olma, bekar olma, eşi ölmüş olma, eğitim ve yaşın bağımsız değişken olarak kabul edildiği son regresyon analizinde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücü 0,405 olarak belirlenmiştir. Tablo 5’te yer alan sonuçlara göre eğitim düzeyindeki artış geliri 0,204, yaştaki artış ise 0,008 arttırmaktadır. Erkek olmaya karşılık kadın olma, kamu sektörü yerine özel sektörde çalışma, evli olmaya karşılık boşanmış, bekar veya eşi ölmüş durumlarında ise gelir negatif etkilenmektedir. Bağımsız değişkenlerin tamamı ile bağımlı değişken olan gelir arasındaki ilişki anlamlıdır. (p<0,05).

Sadece kadınlar, sadece erkekler ve toplam dikkate alınarak yapılan regresyon tahminlerinde yaş ve eğitimde meydana gelen artışlar gelire pozitif yansımaktadır. Yine üç regresyon analizinin ortak sonuçlarından biri medeni durumda ortaya çıkmıştır. Evli olmayan durumların tamamında gelir üzerinde negatif etki söz konusu olmaktadır. En son ve çalışmamızda temel araştırma konusu olan sektörlerde ise kamu sektöründe çalışmaya karşılık özel sektörde çalışılması geliri negatif yönde etkilemektedir. Toplam regresyon analizinde cinsiyet değişkeninin eklenmesi ile ulaşılan bir sonuç da kadın olmak erkek olma durumuna göre gelire negatif ilişkili bulunmaktadır.

2. SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Türkiye’de 1980 yılı sonrası kronik hal alan düşük ücret seviyeleri ve bu ücret seviyelerinin belli nedenlerle farklılaşması işgücü piyasasının temel bir sorunudur. Bu sorunun çözümü için farklılaşmaya neden olan değişkenlerin tespiti öncelikli amaç olmalıdır. Bu tespitin sağlanması için çalışmamızda TÜİK’e ait en güncel 2020 yılı Hane halkı İşgücü Anketi mikro veri seti kullanılarak ekonometrik tahminler yapılmış ve sonuçları yorumlanmıştır.

Çalışmamızda ilk olarak bağımsız örneklem T testi ile kamu sektöründe ve özel sektörde kadınların ve erkeklerin aylık ortalama gelirleri tahmin edilmiştir. Buna göre hem özel sektörde hem de kamu sektöründe kadınların erkeklerden daha düşük gelir elde ettiği görülmüş ve hipotezimiz geçerli olmuştur. Bu ayrımcılığın cinsiyetin yanında başka birçok değişkenle gerekçelendirilmesi mümkündür. Ayrımcılığı yaratan diğer değişkenlerin gelire olan etkisinin görülebilmesi için cinsiyet dışında medeni durum, eğitim düzeyi, yaş ve sektör bağımsız değişkenlerinin, bağımlı değişken olan geliri, açıklama gücüne ve ilişkisine bakılmıştır. Sonuçta hem kadın hem de erkek için kamu sektörü yerine özel sektörde çalışma, evli olmak yerine bekar, eşi ölmüş ya da boşanmış durumda olma halinde gelire negatif yönlü ilişki kurulmaktadır. Yine hem kadın hem de erkek için eğitim düzeyinin artması ve yaşın artması gelirden artışı beraberinde getirmektedir. Toplam regresyon analizinde de cinsiyet dışındaki

değişkenlerin sonuçları kadınlar ve erkeklerde olduğu gibi gerçekleşmiş, cinsiyette ise erkek olmaya karşı kadın olma durumunun geliri negatif etkilediği görülmüştür.

Sonuçta Türkiye’de sektörel bazda genel bir değerlendirme yapıldığında özel sektörün aylık kazancının kamu sektörü aylık kazancının gerisinde olduğu açıkça görülmektedir. Bunun temel nedeni özel sektörün en önemli maliyet unsurlarından biri olarak gördüğü emeğin ücretini kısarak karını maksimize etmek istemesi gösterilebilmektedir. Diğer yandan ücret farklılaşmasının birçok nedeni bulunsa da cinsiyet ayrımcılığının etkisinin ayrı bir önem taşıdığı unutulmamalıdır. Hem kamu sektöründe hem de özel sektörde kadınların erkeklerden daha düşük ücret düzeylerinde çalışıyor olması birçok nedene bağlanabilmektedir. Bunlardan biri kadınların eğitim düzeyinin erkeklerin eğitim düzeyinin gerisinde olması ve bu nedenle düşük nitelikli işlerde çalışıyor olmaları, kadınların toplumsal görevleri gereği iş hayatında erkeklere göre daha az aktif olmaları ve bunların da ötesinde kadınlara karşı tükenmeyen önyargının varlığıdır.

Bu sorunların önüne geçilebilmesi için öncelikle kadınların eğitim hakkına erişimde toplum ya da aile kuralları olarak tanımlanan engellerin son bulması gerekmektedir. Bunun için ailelerin bilinçlendirilmesi en önemli sosyal politikalarından biri olmalıdır. Kadın girişimcilerin özel sektördeki payının artırılması için teşvik politikalarına geçilmeli, evli ve çocuk sahibi kadınların toplumsal sorumlulukların altında ezilmesini önlemek için gerekli destekler devlet tarafından sağlanmalıdır. Kadınların çalışma hayatında daha fazla yer alabilmesi için hem kamuda hem de özel sektörde kadına karşı önyargı içeren ve kadın istihdamını ek maliyet olarak gören düşünce tarzının son bulması için istihdamı ve ücret eşitliğini gerekli kılan yasal düzenlemeler getirilmelidir. Tüm bunların yapılması halinde daha bilinçli bir toplumun yaratılması, işgücü piyasasında cinsiyet ayrımcılığının son bulması mümkün olacak ve erkeklerle aynı beşeri sermayeye sahip olmasına rağmen daha düşük pozisyonlarda haliyle de daha düşük ücret düzeylerinde istihdam edilen kadın çalışanların yaşadığı mağduriyet son bulacaktır.

KAYNAKÇA

ARABACI, Ö. ve ARABACI, R.Y. “Cinsiyete Dayalı Ücret Farkları: Bir Kantil Regresyon Uygulaması”, B.U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2020 (39)2:147-169.

BLINDER, A.S.“Wage Discrimination: Reduced Form and Structural Estimates”, The Journal of Human Resources, 1973 (8)4: 436-455.

GÜLER, B.K. ve GÜRLER, Ö.K. “Türkiye’de Kadın İşgücünün Ücret Düzeyini Belirleyen Faktörler ve Ücrette Ayrımcılık”, Karatahta İş Yazıları Dergisi, 2016 (4):51-66.

KAYA, G. ve SELİM, R. “Türkiye’de Cinsiyete Bağlı Ücret Eşitsizliği”, DOI: 10.17261/Pressacademia, 2018 (7)78: 408-413.

OAXACA, R. “Male-Female Wage Differentials in Urban Labor Markets”. International Economic Review, 1973(14)3: 693-709.

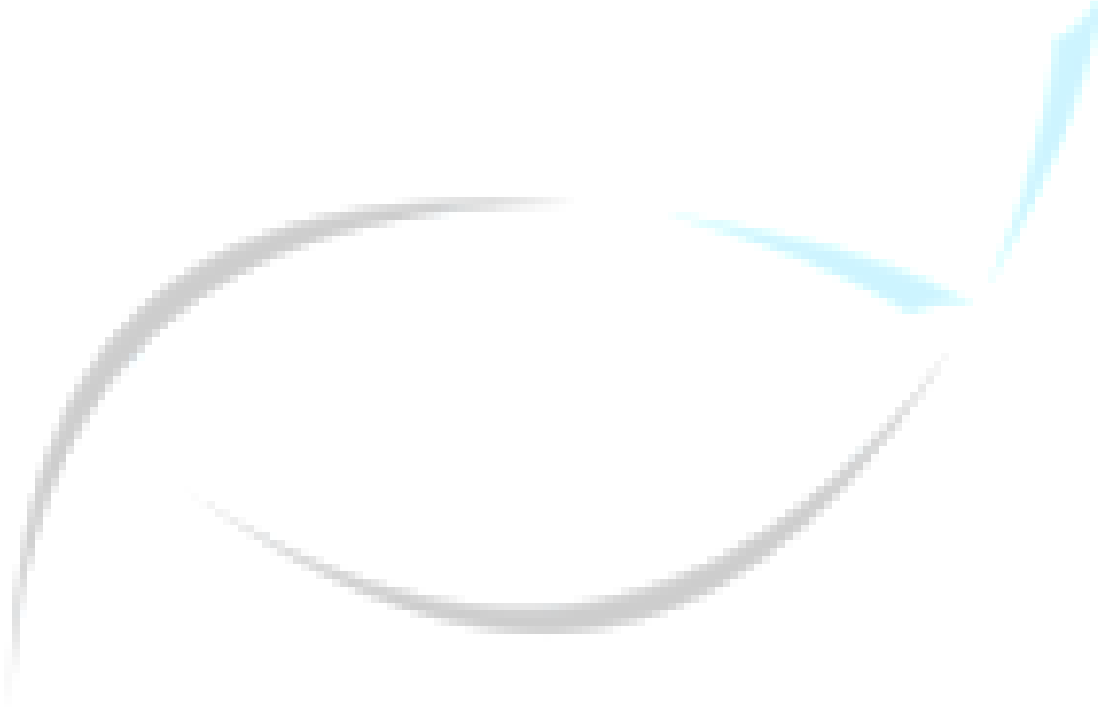
ONUK, P. “Ücret Eşitsizliği ve Ücretin Sosyoekonomik Belirleyenleri: İstanbul Örneği”, Çalışma ve Toplum, 2017 (2): 703-720.

ORHAN K.H.S. ve AKSOYLU D. “Ücret Farklılıklarına Neden Olan Faktörler ve İşgücü Piyasasında Tabakalaşma: Ankara İli İnşaat Sektörü Üzerine Bir Alan Araştırması”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 2018(16)2:1-20.

ÖZYİĞİT, M., ÇELİK A. ve PETEK A. “Türkiye’de 1980 Sonrası Reel Asgari Ücretin Belirleyicileri”, Çalışma ve Toplum Dergisi, 2019 (2):1031-1070.

PARASIZ, İ. (2003). Türkiye Ekonomisi, 1. b., Ezgi Kitabevi, Bursa.

TÜİK (2021), Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti 2020, Ankara.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID:

Ekonomik Büyümenin Ardışık Dickey-Fuller Yaklaşımı İle Durağanlığının İncelenmesi

Dr. Öğretim Üyesi Murat Sağır¹, Arş. Gör. Müge Akyol²

¹*İskenderun Teknik Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Ekonomi Bölümü,
murat.sagir@iste.edu.tr.*

²*İskenderun Teknik Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Lojistik Yönetimi Bölümü,
muge.akyol@iste.edu.tr.*

Özet

Ülkelerin ekonomik gelişmişlik ve kalkınmışlık düzeyinin en önemli belirleyicisi o ülkenin Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) miktarıdır. Bir ülkenin GSYH serisinin zaman içerisindeki değişimi, bize o ülke ile ilgili refah seviyesi, teknolojik çağa uyumu, kültürü gibi birçok olgu hakkında fikir verir. Gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alan Türkiye'nin ekonomik büyümesinin yıllar içerisindeki değişiminin incelendiği bu çalışmada, GSYH serisinin durağanlığı Dickey-Fuller testlerinde ardışık süreç yaklaşımı yardımı ile incelenmektedir. Bir zaman serisinde gerçek veri üretme süreci bilinmediğinden serinin modellenmesinde kesmeli ve trendli model, sadece kesmeli model veya kesmesiz ve trendsiz modellerden hangisinin en uygun olduğunu bilinmemektedir. Bununla birlikte modele eklenen her deterministik parametre testin gücünün düşmesine neden olmakta ve testin sonucunda serinin birim köke sahip olduğu sıfır hipotezinin reddedilmesi zorlaşmaktadır. Birim kök testinin gücünü zayıflatan bu spesifikasyon hatalarından kaçınmak için bu çalışmada Dickey-Fuller testlerinde ardışık süreç yaklaşımı tercih edilmiştir. Araştırma sonucunda ekonomik büyümenin düzeyde durağan olmayıp birinci farkı alındığında durağan olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dickey-Fuller Ardışık Süreç Yaklaşımı, Ekonomik Büyüme, Testin Gücü.

Investigation of Stability of Economic Growth by The Sequential Process Approach in Dickey - Fuller

Abstract

The most important determinant of the level of economic development and development of countries is the amount of Gross Domestic Product (GDP) of that country. The change of a country's GDP series over time gives us an idea about many facts about that country, such as its level of prosperity, its adaptation to the technological age, and its culture. In this study, which examines the change in the economic growth of Turkey, which is in the group of developing countries, over the years, the

stationarity of the GDP series is examined with the help of the sequential process approach in Dickey-Fuller tests. Since the actual data generation process in a time series is not known, it is not known which of the models with intercept and trend, with only intercept, and without intercept and trend are the most suitable for modeling the series. However, each deterministic parameter added to the model causes the power of the test to decrease and it becomes difficult to reject the null hypothesis that the series has a unit root as a result of the test. In order to avoid these specification errors that weaken the power of the unit root test, the sequential process approach is preferred in Dickey-Fuller tests. As a result of the research, it has been found that the economic growth is not stationary at the level, but is stationary when the first difference is taken.

Keywords: Sequential Dickey-Fuller Process Approach, Economic Growth, Power of the test

1. GİRİŞ

Tüm ülkelerin temel makroekonomik hedeflerinden en önemlisi, ekonomik büyüme oranlarını arttırmak ve bunu sürdürülebilir kılmaktır. Ekonomik büyüme, bir ülkede yaşayan insanların yaşam standartlarını sürekli biçimde yükseltir. Gelişmiş ülkeler büyük oranda bu amacı gerçekleştirebilmiştir. Gelişmekte olan ülkeler ise büyüme politikaları kapsamında bu amaç için çabalamaktadırlar. Bununla birlikte bir ülkenin ekonomik büyüme ölçütü olarak Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) oranı kullanılmaktadır. TÜİK tanımına göre GSYH, üretim yöntemiyle, bir ekonomide yerleşik olan üretici birimlerin belli bir dönemde, ekonomik faaliyetleri sonucu meydana getirmiş oldukları tüm mal ve hizmetlerin değerleri toplamından bu mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan girdiler toplamının düşülmesi sonucu elde edilen değerdir.” Kısacası GSYH için bir ülke sınırları içinde bir yıl içinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin parasal değeri diyebiliriz (Ünsal, 2013; TÜİK 2021). Dolayısıyla GSYH'nin değişimi ekonomik analizlerde bir ülkenin gelişmişlik göstergesi olarak düşünülmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler arasında bulunan Türkiye, yapısal dönüşüm sürecinde olan bir ülkedir. Küreselleşen dünyada 1980 kararları ile dışa açık bir politika izleyen Türkiye için ekonomik büyüme göstergeleri ilk 20 sene içerisinde konjoktürel dalgalanmalar göstermektedir. 2000 li yıllarda 2001 krizi ile büyük bir daralma yaşayan Türkiye’de güçlü ekonomiye geçiş programıyla bir miktar toparlanma görülse de 2008 yılında meydana gelen küresel kriz Türkiye gibi gelişmekte olan tüm ülkeleri etkilemiştir. Teknolojik gelişmelerle birlikte ekonomik dengeler de çok hızlı şekilde değişmekte, dijital pazar, e-ticaret gibi kavramlar mal ve hizmet piyasasını büyük oranda etkilemektedir. Teknoloji çağı ile birlikte bilgi de sermaye ve emek kadar önemli bir üretim faktörü haline gelmiştir. Dijital dönüşüme ayak uydurma gayretinde olan Türkiye’nin son 10 yıllık süreçte büyüme trendine girdiği söylenebilir (Karaçor ve Alptekin, 2006; Mazlum, 2020; Koç, 2021).

Zaman serisi, değişkenlerin değerlerinin zaman içerisinde ardışık bir şekilde gözlemlendiği büyüklüklerdir (Emeç, 2020). Ekonomide pek çok ekonomik değişken değeri düzenli aralıklarla toplanmaktadır. Bu değişkenler birbirleriyle çok yakın ilişkilidir. Bu değişkenlerin her birini tek tek analiz ederek yapılarını ortaya çıkarmak ve gelecek değerlerini tahmin etmek mümkündür. (Can, 2009;43). Herhangi bir zaman serisine ait ekonometrik model oluşturulduktan sonra durağanlık sınamalarının yapılması sahte regresyon sorununun oluşmasına engel olur. Dolado vd. (1990), Holden ve Perman (1994) ve Enders (2008), veri üretme sürecinin bilinmediği durumlarda durağanlığın sınanması için yapılan birim kök testlerinde ardışık süreç yaklaşımı kullanılmasını önermişlerdir. Bu yaklaşımda kesmeli ve trendli model en genel model olarak belirlenmiştir. Yokluk hipotezi H_0 'ın reddedilmediği durumlarda deterministik bileşenlerinin (trend ve kesmenin) anlamlılıklarına bakılır. Bu sebeple koşullu veya bileşik hipotezler kullanılır. Analize devam edilirken herhangi bir aşamada H_0 hipotezinin reddedilmesi durumunda süreç sona erdirilir ve serinin durağanlığına karar verilir (Hekim, 2008; akt. Güngör ve Polat,2020).

Bir ekonomik modelde olması gereken bir parametrenin olmaması veya olmaması gereken bir parametrenin olması durumunda bazı spesifikasyon hataları oluşacaktır. Modele eklenen her terim kritik değerleri mutlak değerce büyüyeceğinden birim kökün sınaması zorlaşacak ve birim kök varlığını gösteren H_0 hipotezi reddedilemeyecektir. Diğer taraftan modelde olması gereken kesme ve

deterministik trend modele eklenmediğinde birim kök sınaması doğru sonuç vermeyecek birim köke işaret eden sıfır hipotezi reddedilemeyecektir (Dikmen, 2018).

Türkiye'nin ekonomik büyümesinin yıllar içerisindeki seyrini GSYH'nin zaman serisi verileri ile incelediğimiz bu çalışmada, GSYH'nin durağanlığı araştırılmaktadır. İlgili zaman serisinin durağanlığının araştırılmasında, serinin trend durağan olup olmadığı ve sınaması yapılacak modelin kesme parametresine sahip olup olmadığı bilinmediği için Dickey-Fuller birim kök testi ardışık süreç yaklaşımı kullanılmıştır.

1.1. Literatür Taraması

İktisat yazınında ekonomik büyümenin indikatörleri ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Birçok farklı yöntemle ekonomik büyümeye etki eden faktörlerin birbiriyle ilişkisi, gelecek dönem tahminleri üzerinde çalışılmıştır. Özellikle para ile ilgili verilerde zaman serisi analizi kullanılan yöntemlerden biri olmuştur. Her ülkenin koşullarına göre bu çalışmalar ekonomik büyümenin belirleyicilerini belirlemede etkin olmuştur. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

Pamuk ve Dündar (2016) Türkiye'nin kamu harcamalarının ileriki yıllar için tahmin etmişlerdir. Zaman serisi analizi kullanılan bu çalışmada ekonomik büyüme ile kamu harcamaları ilişkilendirilmiştir. Kamu kesiminin optimal hacmini belirlemek için 1950-2006 dönemi yıllık reel büyüme oranı, kamu harcama oranı ve vergi oranını değişken olarak kullanılmıştır. Analiz sonuçları incelendiğinde, Türkiye'de kamu harcamalarının optimal seviyesinin GSMH'nin yaklaşık %23.5'ine eşit olduğu bulgusuna erişilmiştir. Çalışma sonucunda etkin vergi politikası önerilmiştir.

Hekim 2008 yılı çalışmasında Türkiye'deki para ikamesinin durumunu araştırmış ve 1992-2007 yıllarına ait aylık verileri temel alarak oluşturulan modeli tahmin etmeden önce ardışık süreç yaklaşımı kullanarak Augmented Dickey-Fuller testi ile birim kök sınaması yapmış ve serilerin durağan olduğunu saptamıştır. Yapılan ekonometrik analizler Türkiye'de para ikamesinin devam ettiğini göstermekte, enflasyon ve reel döviz kurunda meydana gelen değişimlerin bu süreçte belirleyici olduğu belirtilmektedir. Çalışma sonucunda yerli yatırımcılar için türev ürünlerin yaygınlaştırılması ve enflasyonla mücadelenin sürdürülmesi önerilmiştir.

Türkiye'de ekonomik büyüme ile finansal gelişmişlik arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada Aslan ve Küçükaksoy (2006), 1970-2004 verilerini yıllık olarak kullanmıştır. Ekonomik büyümeyi temsilen kişi başına reel GNP ve finansal gelişmişlik değişkeni olarak özel sektör kredi hacmi büyüklüğünün kullanıldığı çalışmada yapılan genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök sınaması yapılmış ve serilerin durağan bir yapıda olduğu tespit edilmiştir. Yapılan nedensellik analizi sonucunda Türkiye'de finansal gelişmenin ekonomik büyümenin nedeni olarak tespit edildiği belirtilmiştir.

Culver ve Papell 1997 yılı çalışmasında 13 OECD ülkesinin enflasyon oranını zaman serisi kapsamında incelemiştir. 1957-1994 yıllarının tüketici fiyat endeksi verilerinin logaritmasının farkı alınarak bulunan enflasyon oranlarının Augmented Dickey-Fuller ve KPSS birim kök sınamaları yapılmış ve Fransa, Hollanda ve Japonya %5 seviyesinde reddedilmiştir. Uygulanan panel veri analiz sonuçlarına göre en az dört panele kadar birim kök yoktur sonucunun reddedildiği tespit edilmiştir. Yatay kesit değişimine karşı kırılmalı olan panel modelinde daha küçük panellerde çalışılması durumunda enflasyon oranının birim köke sahip olmadığı hipotezi reddedilemeyebilir olduğu belirtilmiştir.

Mushtaq (2011), Hindistan'da kişi başına düşen hane halkı tüketim harcaması ile kişi başı GSYH'nin durağanlığını araştırmıştır. Dünya bankasından 1980-2009 yılları arası verilerle Dickey-Fuller birim kök testi ve Augmented Dickey-Fuller birim kök testi yapılmış ve iki değişkeninde ikinci dereceden farkı alındığında durağan düzeye geldiği tespit edilmiştir.

Joy vd. (2021), Nijerya'nın kamu sermayesinin ekonomik büyümesine katkısı incelenmiştir. GSYH, yoksulluk oranları, enflasyon oranı, sermaye harcamaları ve reel döviz kuru değişkenlerinin ele alındığı çalışmada ADF birim kök testi ile durağanlık sınaması ve eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Çalışma sonuçları, kamu sermayesi yatırımlarının Nijerya'nın büyüme oranlarına pozitif etki yaptığını göstermektedir.

Birim kök testleri ekonomik değişkenlerde durağanlığın sınanması için gerekli bir adımdır ve bu konuda literatürde yukarıda bahsedilenler dışında çok sayıda çalışma vardır. Banerjee vd. (1992), Narayan ve Smyht (2005, Chang (2011), Bahmani-Oskooee vd. (2014), Li vd. (2017), Biberici ve Yağanoğlu (2019) birim kök testleri üzerine çalışma yapan araştırmacılardan bazılarıdır.

Zaman serilerinin durağanlığının belirlenmesi sanıldığı kadar kolay değildir. Özellikle uygun modelin seçimi ve uygun birim kök testinin belirlenmesi gerekmektedir. Shrestha ve Chowdhury (2005) çalışmalarında serilerin durağanlığının belirlenmesinde karmaşıklıklar olduğunu, bu karmaşıklıkların önlenmesi için uygun bir birim kök testi yöntemi seçmek gerekliliğinden bahsetmişlerdir. Optimal birim kök testi yönteminin belirlenmesi için uygulamada Nepal’de dört ekonomik değişken kullanılarak birim kök sınamaları yapılmıştır. Bağımlı değişken olarak kişi başına düşen GSYH, bağımsız değişken ise finansal derinlik, reel faiz oranı, banka tasarruf oranı ve banka şubesi başına günlük ortalama nüfus yoğunluğunun 1970-2003 yıllarının çeyreklik verileri kullanılarak üç ayrı birim kök testi yöntemi uygulanmıştır. Araştırmacılar yanlış sonuçlar elde etme riskini ortadan kaldırmak adına tüm testlerin yapılarak optimal birim kök testi yönteminin bulunması gerektiğini savunmaktadırlar.

Birim kök testleri uygulanırken trend ve kesmeli, kesmeli ve trendsiz ve kesmesiz modelden hangisinin en uygun model olduğunun belirlenememesinden Augmented Dickey-Fuller Birim kök testinin ardışık süreç yaklaşımının uygulandığı çalışmalar mevcuttur.

Güngör ve Polat 2020 çalışmasında zaman serisi analizi kullanarak geleneksel yatırım araçlarının Borsa İstanbul’daki hisse senetlerine olan etkisini sektörler bazında incelemişlerdir. Geleneksel yatırım araçlarından döviz kuru, altın ve faiz oranlarının BIST 100, BIST Hizmet, BIST Mali, BIST Sınai ve BIST Teknoloji Endeksleri bazında ne tür bir etkiye sahip olduğunu araştıran çalışmada 2014Q1-2017Q7 verileri ele alınmıştır. Yapılan zaman serisi analizi kapsamında Augmented Dickey-Fuller Birim kök testi ile durağanlık sınaması yapılmıştır. Ardışık süreç yaklaşımının uygulandığı çalışma sonucunda kurulan tüm modellerde trend anlamlı çıkmamış, altın ve hizmet değişkenlerinde kesme anlamlı çıkmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular, seçilen geleneksel yatırım araçlarının tüm sektörler için hisse senedi fiyatında negatif etki yaptığını göstermektedir.

Birim kök testinde modele eklenen her deterministik parametre serbestlik derecesi problemi doğuracak ve testin gücünün düşmesine neden olacaktır (Sevüktekin ve Çınar, 2014). Birim kök sınamasında testin gücünü dikkate alan bazı çalışmalar bulunmaktadır.

Paparoditis ve Politis (2018), ADF birim kök testinin gücünü araştıran bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmada 1880-2009 yılları arasındaki küresel sıcaklığın yıllık ortalamasının birim köke sahip olup olmadığı araştırılmış ve otoregresif mertebeye p’nin testin gücünü büyük oranda etkilediği sonucuna varılmıştır. Veri setinin simule edilerek yapılan uygulamayı doğrulamasını göstermek amacıyla yapılan deneyde p’nin yanında AIC bilgi kriterinin minimize edilmesinin de testin gücünde etkili olduğu gösterilmiştir.

Islam vd. (2018), optimize edilmiş Dickey-Fuller testinin klasik test ile karşılaştırdılar. Geleneksel Dickey-Fuller testinde seri trend durağan iken trendin pozitif veya negatif kısıtları bulunmaktadır. Araştırmacılar modifiye edilmiş Dickey-Fuller testi için trend durağan bir seride parametrelere limitler koyarak kısıt optimizasyonu yordamı ile modeli tahmin etmişler ve bu şekilde hata kareler toplamını en aza indirmişlerdir. Sonuç olarak modifiye edilmiş Dickey-Fuller Testinin klasik Dickey-Fuller testine oranla etkinlik ve testin gücü bağlamında daha iyi sonuçlar verdiği tespit edilmiştir.

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde kullanılan veri seti ve yöntemler hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

2.1. Veri Seti

Çalışmada kullanılan değişken, literatür taraması sonucunda elde edilen ekonomik büyümenin göstergesi Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) değeridir. Uygulamada 1960-2020 yılları arası GSYH değerinin cari fiyatlarla dolar cinsinden değerleri zaman serisi analizi için kullanılmıştır. Veriler Dünya Bankası Veri Sisteminden (Url-1) elde edilmiştir.

2.2. Yöntem

Bir serinin durağan olmaması birim kök içermesi anlamına gelmektedir. Yani serinin denklemlerinden en az birinin kökü mutlak değerce 1 ise bu seri birim köklü seridir. Zaman serisinden etkin ve tutarlı istatistiki çıkarımlar yapabilmek için o zaman serisinin durağan olması gerekmektedir. (Güngör ve Polat,2020) Bu sebeple durağan olmayan seriler farklı yöntemlerle durağanlaştırılır. Birim kök testlerinin temeli parametrelerin en küçük kareler (EKK) tahmin edicilerinin dağılımına dayalıdır. Bu yöntemlerden en yaygın olarak kullanılan Dickey-Fuller birim kök testlerinde seride yalnızca bir birim kök olduğu varsayılır. Birim kökün varlığı kesme ve trend bileşenlerine bağlı olarak değişebilir. Eğer zaman serisinin veri üretme süreci kesme ve trend gibi deterministik terimleri içeriyor ve tahmin edilen modelde bu terimlere yer veriliyor ise modelin tahmininde elde edilen bütün katsayılar t-testi ve F-testi ile test edilebilirler (Sims Stock ve Watson, 1990). Modele eklenen her parametre testin gücünün düşmesine ve serbestlik derecesi problemlerine yol açabileceğinden en uygun modeli bulmak güçleşecektir. Bu sebeple 1987 yılında Dickey ve Pantula tarafından geliştirilen Dickey-Fuller testleri ardışık süreç yaklaşımı, kesme ve deterministik trendin olup olmamasına göre ardışık bir test süreci yürütür. Bu yaklaşımda varlıkları kesin olarak bilinmese de kesme ve trend modele dahil edilir ve ardışık aşamalar ile sınama yapılır. (Seddighi Lawyer ve Katos, 2000; Dikmen, 2018).Bu aşamalar şu şekilde gösterilebilir:

1. Adım: Hem kesme hem de deterministik trend içeren Dickey-Fuller denklemi OEKK ile tahmin edilir. Denklem aşağıda gösterildiği gibidir:

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Akaike (AIC) ve Schwarz (SIC) bilgi kriterleri ile modelin uygun gecikme sayısı (p) belirlenir. Hatalarda otokorelasyon olup olmadığı LM çarpanı ile belirlenir. AIC ve SIC değerlerinden düşük olan gecikme sayısı ile LM testinin istatistiksel olarak anlamsız çıktığı gecikme seçilerek ikinci adıma geçilir.

2. Adım: Denklem (1) birim kök testi ile sınanarak

$$H_0: \delta = 0$$

$$H_1: \delta < 0$$

hipotezi test edilir. H_0 hipotezi reddedilemezse yani Y_t serisi birim kök içeriyor ise üçüncü adıma geçilir. H_0 hipotezi reddedilebilirse serinin durağan olduğu kabul edildiğinden test durdurulur.

3. Adım: Denklem (1)'den $\tau_{\tau\beta}$ koşullu hipotezi tahmin edildikten sonra ikinci adımda H_0 hipotezinin reddedilemediği durumda serinin durağan olmadığı ($\delta = 0$) varsayımına dayanarak deterministik trendin anlamlılığı sınanır. Hipotezler;

$$H_0: \beta = 0 \quad \delta = 0 \text{ koşulu altında eğer } |t_\beta| < |\tau_{\tau\beta}| \text{ ise}$$

$$H_1: \beta \neq 0 \quad \delta = 0 \text{ koşulu altında eğer } |t_\beta| > |\tau_{\tau\beta}| \text{ ise}$$

H_0 hipotezinin red edilememesi trendin anlamlı olmadığı sonucuna ulaştırır ve bu durumda dördüncü adıma geçilir. H_0 hipotezi reddedilirse trend anlamlıdır ve bu durumda standart normal dağılıma göre süreç yeniden $\delta = 0$ hipotezi için test edilir. $\delta = 0$ hipotezi reddedilemezse seri birim kök içeriyor ve trend var ($\beta \neq 0$) anlamına gelir. H_0 hipotezi reddedilirse seride birim kök olmadığı ($\delta < 0$) sonucuna ulaşılır. Bu durumda seri durağandır. Ardışık süreç durdurulur. Daha sonra bu sonucu doğrulamak amacıyla Dickey-Fuller Birleşik hipotezi test edilebilir. Hipotez;

$$H_0: \beta = \delta = 0$$

$$H_1: \beta \text{ ve } \delta \text{ 'nin ikisi de sıfıra eşit değildir.}$$

H_0 hipotezi reddedilemezse serinin hem durağan olmadığı ve hemde deterministik trendin olmadığı sonucuna ulaşılır. Bu durumda dördüncü adıma geçilir. H_0 hipotezi reddedilirse trendin olduğu ve/veya

serinin durağan olduğu yani birim kökün olmadığı sonucuna ulaşılır. Kısacası seride birim kök yok ve/veya trend vardır.

4. Adım: Bu adımda Dickey-Fuller $\tau_{\tau\mu}$ koşullu hipotezi tahmin edildikten sonra serinin durağan olmadığı ($\delta = 0$) varsayımına bağlı olarak kesmenin anlamlılığı sınanır. Hipotezler;

$$\begin{aligned} H_0: \mu = 0 & \quad \delta = 0 \text{ koşulu altında eğer } |t_\mu| < |\tau_{\tau\mu}| \text{ ise} \\ H_1: \mu \neq 0 & \quad \delta = 0 \text{ koşulu altında eğer } |t_\mu| > |\tau_{\tau\mu}| \text{ ise} \end{aligned}$$

H_0 hipotezinin reddedilememesi durumunda kesme anlamlı değildir ($\mu = 0$). Bu durumda ardışık süreç beşinci adımla devam eder. H_0 hipotezi reddedilirse kesme anlamlıdır. Bu durumda standart normal dağılıma göre süreç yeniden $\delta = 0$ hipotezi için test edilir. $\delta = 0$ hipotezi reddedilemezse seri birim kök içeriyor ve kesme vardır ($\mu \neq 0$). $\delta = 0$ hipotezi reddedilirse seride birim kök olmadığı ($\delta < 0$) sonucuna ulaşılır. Bu durumda seri durağandır. Süreç durdurulur.

Yukarıda açıklananları doğrulamak amacıyla Dickey-Fuller Birleşik hipotezi test edilebilir. Hipotez;

$$\begin{aligned} H_0: \mu = \beta = \delta = 0 \\ H_1: \mu, \beta \text{ ve } \delta \text{lerden en az biri sıfırdan farklıdır.} \end{aligned}$$

H_0 hipotezi reddedilemezse kesmenin ve trendin olmadığı $\mu = 0$ ve $\beta = 0$ yani serinin durağan olmadığı sonucuna ulaşılır. Bu durumda beşinci adıma geçilir. H_0 hipotezi reddedilirse kesme ve trendin olduğu ve/veya serinin durağan olduğu yani birim kökün olmadığı sonucuna ulaşılır. Kısacası seride birim kök yok ve/veya kesme ve trend vardır.

5. Adım: Bu aşamada kesmeli ve trendsiz model OEKK ile tahmin edilir. Denklem aşağıda gösterildiği gibidir:

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Akaike (AIC) ve Schwarz (SIC) bilgi kriterleri ile modelin uygun gecikme sayısı (p) belirlenir. Hatalarda otokorelasyon olup olmadığı LM çarpanı ile belirlenir. AIC ve SIC değerlerinden düşük olan gecikme sayısı ile LM testinin istatistiksel olarak anlamsız çıktığı gecikme seçilerek altıncı adıma geçilir.

6. Adım: Dickey-Fuller $\hat{\tau}_\mu$ genel denklemini birim kök için tahmin edilir. Ardından

$$\begin{aligned} H_0: \delta = 0 \\ H_1: \delta < 0 \end{aligned}$$

hipotezi test edilir. H_0 hipotezi reddedilemezse yani Y_t serisi birim kök içeriyor ise yedinci adıma geçilerek kesme parametresi test edilir. H_0 hipotezi reddedilebilirse serinin durağan olduğu kabul edildiğinden test durdurulur.

7. Adım: Bu adımda denklem (2) için Dickey-Fuller $\tau_{\mu\mu}$ ile birim kök testi tahmin edilerek $\tau_{\mu\mu}$ koşullu hipotez testi gerçekleştirilir.

$$\begin{aligned} H_0: \mu = 0 & \quad \delta = 0 \text{ koşulu altında eğer } |t_\mu| < |\tau_{\mu\mu}| \text{ ise} \\ H_1: \mu \neq 0 & \quad \delta = 0 \text{ koşulu altında eğer } |t_\mu| > |\tau_{\mu\mu}| \text{ ise} \end{aligned}$$

H_0 hipotezinin reddedilememesi durumunda kesme anlamlı değildir ve sekizinci adıma geçilir. H_0 hipotezi reddedilirse kesme anlamlıdır bu durumda standart normal dağılıma göre süreç yeniden $\delta = 0$ hipotezi için test edilir. $\delta = 0$ hipotezi reddedilemezse seri birim kök içeriyor ve kesme var ($\mu \neq 0$) anlamına gelir. $\delta = 0$ hipotezi reddedilirse seride birim kök olmadığı ($\delta < 0$) sonucuna ulaşılır. Bu durumda seri durağandır. Süreç durdurulur. Daha sonra Dickey-Fuller $\tau_{\mu\mu}$ birim kök testini doğrulamak amacıyla Dickey-Fuller Birleşik hipotezi,

$$H_0: \mu = \delta = 0$$

$H_1: \mu$ ve δ 'dan en az biri sıfırdan farklıdır.

hipotezlerini test etmek için kullanılır. Burada H_0 hipotezi reddedilemezse kesmenin olmadığı ($\mu = 0$) ve serinin durağan dışı olduğu sonucuna ulaşılır. Bu durumda sekizinci adıma geçilir. H_0 hipotezi reddedilirse kesmenin olduğu ve/veya serinin durağan olduğu yani birim kökün olmadığı sonucuna ulaşılır. Kısacası seride birim kök yok ve/veya kesme vardır.

8. Adım: Dickey-Fuller kesmesiz ve trendsiz model OEKK ile tahmin edilir. Denklem aşağıda gösterildiği gibidir:

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Akaike (AIC) ve Schwarz (SIC) bilgi kriterleri ile modelin uygun gecikme sayısı (p) belirlenir. Hatalarda otokorelasyon olup olmadığı LM çarpanı ile belirlenir. AIC ve SIC değerlerinden düşük olan gecikme sayısı ile LM testinin istatistiksel olarak anlamsız çıktığı gecikme seçilerek dokuzuncu adıma geçilir.

9. Adım: Dickey-Fuller $\hat{\tau}$ birim kök testi için denklem tahmin edildikten sonra aşağıdaki hipotez altında analiz gerçekleştirilir:

$$H_0: \delta = 0$$

$$H_1: \delta < 0$$

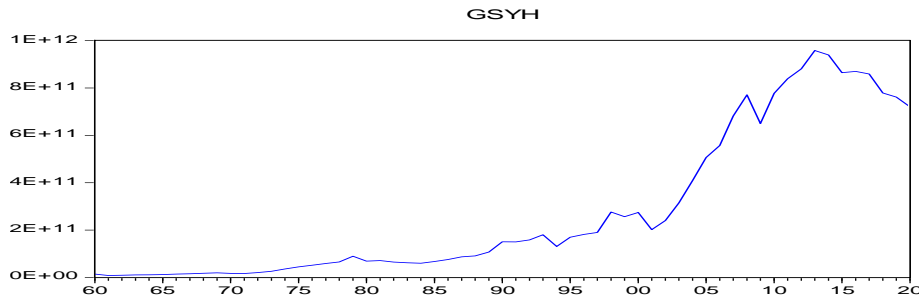
H_0 hipotezi reddedilemezse yani Y_t serisi birim kök içeriyor ise zaman serisi durağan dışıdır. H_0 hipotezi reddedilebilirse serinin durağan olduğu kabul edilir.

Denkleme eklenen her terim kritik değeri mutlak değerce büyüyeceğinden sıfır hipotezinin reddedilmeme durumu yani serinin birim köklü olması olasılığı büyüyecektir. Ardışık süreç yaklaşımı bu kararın daha doğru verilmesinde etkili olacaktır (Dikmen, 2018).

3. UYGULAMA

Birim kök testi uygulamak için 1960-2020 yılları arası Türkiye'nin ekonomik büyüme göstergesi Gayri Safi Yurtiçi Hasıla zaman serisi kullanılmıştır. Toplam 61 geriye dönük gözleme sahip serinin grafiği Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. GSYH'nın Zaman Yolu Grafiği

Şekil 1 incelendiğinde, serinin yapısında her ne kadar sabit varyans gözlemlense de tipik olarak serinin ortalamaya göre durağan dışı bir yapı gösterdiği görülmektedir. Bunun anlamı ortalama zaman boyunca değişmektedir. Belirli bir zaman döneminde hesaplanan serinin ortalaması başka bir zaman döneminde hesaplanan ortalamadan istatistiksel olarak farklı olacaktır. Korelasyonlu bir kalıba sahip GSYH serisi bir stokastik trende sahip rassal yürüyüş yapısı gösterdiği düşünülebilir. Durağanlık analizi için zaman yolu grafiği her ne kadar önemli bilgiler verse de formel bilgi sağlayan birim kök testlerine ihtiyaç duyulur.

Yöntem kısmında adım adım anlatılan ardışık DF testini GSYH serisinin birim kök sınaması için uygulanabilir. İlk olarak hem kesme hem de deterministik trend içeren Dickey-Fuller modeli denklem (1) OEKK ile tahmin edilmelidir. Denklem (1) de yer alan hataların bağımsız aynı dağılıma sahip ve sabit varyanslı olması gerekmektedir. Dolayısı ile modelde yer alması gereken gecikme sayısının doğru belirlenmesi gerekmektedir. Akaike (AIC) ve Schwarz (SIC) bilgi kriterleri ile modelin uygun gecikme sayısı (p) belirlenir. Hatalarda otokorelasyon olup olmadığı LM ile test edilir. Tablo 1 de bazı gecikme değerleri ve gecikmelere ait AIC, SIC ve LM değerleri ve LM değerlerine karşılık gelen olasılıklar yer almaktadır.

Tablo 1. GSYH Serisinin Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme (p)	0	1	2	3
AIC	51.945	51.979	52.002	51.954
SIC	52.050	52.119	52.179	52.169
LM	2.738	4.626	5.916	1.600
(Olasılık)	(0.254)	(0.099)	(0.0519)	(0.449)

Tablo 1 incelendiğinde modele bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin eklenmesine gerek olmadığı görülmektedir. Breusch-Godfrey Serial Korelasyon LM Test sonuçlarına göre p=0 olduğunda dahi hatalar arasında otokorelasyon yoktur. AIC ve SIC değerlerinden düşük olan gecikme sayısı da sıfır olarak bulunmuştur. Bu bilgilere göre birim kök araştırılması yapılacak model aşağıdaki gibidir.

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Bu model

$$\begin{array}{l} \widehat{\Delta Y}_t = -1.07(10^{10}) + 1.30(10^9)t - 0.063161Y_{t-1} \\ \text{Sh.} \quad 1.44(10^{10}) \quad 7.06(10^8) \quad 0.039 \\ \text{t ist.} \quad -0.743 \quad 1.840 \quad -1.609 \\ \text{(Olasılık)} \quad (0.459) \quad (0.071) \quad (0.1131) \end{array} \quad (5)$$

Daha sonra

$$H_0: \delta = 0$$

$$H_1: \delta < 0$$

hipotezi test edilir. $t_{\hat{\delta}} = -1.609$ Dickey-Fuller tarafından geliştirilen %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyleri ve yaklaşık 50 gözlem değeri için τ_{τ} istatistik değerleri -4.15, -3.50 ve -3.18 değerlerinden büyük olduğu için her üç anlamlılık düzeyinde de sıfır hipotezi red edilemez. Sonuç olarak kesmeli ve trendli modele göre GSYH serisi durağan değildir. Ardışık süreçte sonraki aşama deterministik bileşenlerin anlamlılığının test edilmesidir. Serinin durağan olmadığı ($\delta = 0$) varsayımına dayanarak deterministik trendin anlamlılığını

$$H_0: \beta = 0 \quad \delta = 0 \text{ koşulu altında eğer } |t_{\beta}| < |\tau_{\tau\beta}| \text{ ise}$$

$$H_1: \beta \neq 0 \quad \delta = 0 \text{ koşulu altında eğer } |t_{\beta}| > |\tau_{\tau\beta}| \text{ ise}$$

hipotezi ile sınarız. Denklem (5)'de $t_{\hat{\beta}} = 1.840$ olarak bulunmuştu. Gözlem sayısı 61 yaklaşık 50 kabul edilirse $\tau_{\tau\beta}$ kritik değerleri 3.60, 2.81 ve 2.38 sırasıyla %1,%5 ve %10 anlamlılık düzeylerine karşılık gelmektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2014). Her üç düzey için $|t_{\beta}| < |\tau_{\tau\beta}|$ olduğu için sıfır hipotezi red

edilemez. Yani GSYH serisi birim köke sabit olduğu koşulu altında deterministik trende sahip değildir. Bu sonuçları doğrulamak için birleşik DF testi gerçekleştirilir. Denklem (4) tahmin edildikten sonra

$$H_0: \beta = \delta = 0$$

$$H_1: \beta \text{ ve } \delta' \text{ nın en az biri sıfırdan farklıdır}$$

Birleşik hipotezi test edilir. Dolayısı ile sıfır hipotezinin doğruluğu altında elde edilen Wald F istatistiği $F = 1.693$ olarak elde edilir. Gözlem sayısı yaklaşık 50 kabul edilir ise Φ_2 kritik değerleri 9.31, 6.73 ve 5.61 sırasıyla %1,%5 ve %10 anlamlılık düzeylerine karşılık gelmektedir(Sevüktekin ve Çınar, 2014). F istatistiği kritik değerlerden küçük olduğu için sıfır hipotezi red edilemez. Yani seride birim kök var ve deterministik trend yoktur. Bu aşamada GSYH serisinin kesme parametresinin olup olmamasına göre kayan rassal yürüyüş ya da pür rassal yürüyüş olarak kabul edilebilir. Dolayısı ile ardışık süreç dördüncü adım ile devam eder. Bu adımda Dickey-Fuller $\tau_{\tau\mu}$ koşullu hipotezi tahmin edildikten sonra serinin durağan olmadığı ($\delta = 0$) varsayımına bağlı olarak kesmenin anlamlılığı sınanır. Hipotezler;

$$H_0: \mu = 0 \quad \delta = 0 \text{ koşulu altında eğer } |t_{\mu}| < |\tau_{\tau\mu}| \text{ ise}$$

$$H_1: \mu \neq 0 \quad \delta = 0 \text{ koşulu altında eğer } |t_{\mu}| > |\tau_{\tau\mu}| \text{ ise}$$

olarak belirlenir. Denklem (5)'den $t_{\hat{\mu}} = -0.743$ olarak bulunmuştur. Gözlem sayısı yaklaşık 50 kabul edilir ise $\tau_{\tau\mu}$ kritik değerleri 3.87, 3.14 ve 2.75 sırasıyla %1,%5 ve %10 anlamlılık düzeylerine karşılık gelmektedir(Sevüktekin ve Çınar, 2014). Her üç düzey için $|t_{\hat{\mu}}| < |\tau_{\tau\mu}|$ olduğu için sıfır hipotezi red edilemez. Yani GSYH serisi birim köke sabit olduğu koşulu altında kesme parametresi anlamlı değildir. Sonuç itibariyle hem kesme hem de deterministik trendin olmadığı ve serinin durağan dışı olduğu sonucunun doğrulanması için birleşik DF testi gerçekleştirilir. Denklem (4) tahmin edildikten sonra

$$H_0: \mu = \beta = \delta = 0$$

$$H_1: \mu, \beta \text{ ve } \delta' \text{ nın en az biri sıfırdan farklıdır}$$

birleşik hipotezi test edilir. Dolayısı ile sıfır hipotezinin doğruluğu altında elde edilen Wald F istatistiği $F = 2.498$ olarak elde edilir. Gözlem sayısı yaklaşık 50 kabul edilir ise Φ_3 kritik değerleri 7.02, 5.13 ve 4.31 sırasıyla %1,%5 ve %10 anlamlılık düzeylerine karşılık gelmektedir(Sevüktekin ve Çınar, 2014). F istatistiği üç anlamlılık seviyesinde de kritik değerlerden küçük olduğu için sıfır hipotezi red edilemez. Bu sonuç serinin bir pür rassal yürüyüş sürecine sahip olduğunu göstermektedir. Daha sonra beşinci adıma geçilir. Kesmeli ve trendsiz model kalıbı denklem (6)'daki gibidir.

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=0}^p \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (6)$$

Denklem (6) da yer alan model için gecikme sayısı p, AIC ve SIC bilgi kriterleri ile belirlenir. Ayrıca hatalarda otokorelasyon olup olmadığı LM ile test edilir. Tablo 2'de bazı gecikme değerleri ile tahmin edilen modele ait AIC, SIC kritik değerleri verilmiştir. Ek olarak LM testi ve olasılık değerleri yer almaktadır.

Tablo 2. Denklem (6) için Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme (p)	0	1	2	3
AIC	51.969	52.001	52.028	51.991
SIC	52.039	52.107	52.170	52.171
LM	2.480	1.732	5.659	1.555
(Olasılık)	(0.289)	(0.420)	(0.059)	(0.459)

Tablo 2 incelendiğinde modele bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin eklenmesine gerek olmadığı görülmektedir. Breusch-Godfrey Serial Korelasyon LM Test sonuçlarına göre p=0 olduğunda dahi hatalar arasında otokorelasyon yoktur. AIC ve SIC değerlerinden düşük olan gecikme sayısı da sıfır olarak bulunmuştur. Bu bilgilere göre birim kök araştırılması yapılacak model aşağıdaki gibidir.

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (7)$$

Bu model

$$\begin{array}{l} \Delta \hat{Y}_t = 1.17(10^{10}) \quad 0.000398Y_{t-1} \\ \text{Sh.} \quad 7.86(10^9) \quad 0.019025 \\ \text{t ist.} \quad 1.484 \quad 0.020943 \\ \text{(Olasılık)} \quad (0.143) \quad (0.9834) \end{array} \quad (8)$$

olarak tahmin edilir. Bu sonuçlara göre $t_{\hat{\delta}} = 0.020943$ Dickey-Fuller tarafından geliştirilen %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyleri ve yaklaşık 50 gözlem değeri için τ_{μ} istatistik değerleri -3.58, -2.93 ve -2.60 değerlerinden büyük olduğu için her üç anlamlılık düzeyinde de sıfır hipotezi red edilemez. Sonuç olarak kesmeli ve trendsiz modele göre GSYH serisi durağan değildir. Bu aşamadan sonra ardışık süreçte kesme parametresinin anlamlılığı test edilir. Hipotezler;

$$H_0: \mu = 0 \quad \delta = 0 \text{ koşulu altında eğer } |t_{\mu}| < |\tau_{\mu\mu}| \text{ ise}$$

$$H_1: \mu \neq 0 \quad \delta = 0 \text{ koşulu altında eğer } |t_{\mu}| > |\tau_{\mu\mu}| \text{ ise}$$

olarak belirlenir. Denklem (8)'den $t_{\hat{\rho}} = 1.484$ olarak bulunmuştur. Gözlem sayısı yaklaşık 50 kabul edilir ise $\tau_{\mu\mu}$ kritik değerleri 3.28, 2.56 ve 2.18 sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerine karşılık gelmektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2014). Her üç düzey için $|t_{\hat{\rho}}| < |\tau_{\mu\mu}|$ olduğu için sıfır hipotezi red edilemez. Yani GSYH serisi birim köke sabit olduğu koşulu altında kesme parametresi anlamlı değildir. Sonuç itibarıyla kesme parametresinin olmadığı ve serinin durağan dışı olduğu sonucunun doğrulanması için birleşik DF testi gerçekleştirilir. Denklem (7) tahmin edildikten sonra

$$H_0: \mu = \delta = 0$$

$$H_1: \mu \text{ ve } \delta \text{ 'nın en az biri sıfırdan farklıdır}$$

birleşik hipotezi test edilir. Dolayısı ile sıfır hipotezinin doğruluğu altında elde edilen Wald F istatistiği $F = 1.972$ olarak elde edilir. Gözlem sayısı yaklaşık 50 kabul edilir ise Φ_1 kritik değerleri 7.06, 4.86 ve 3.94 sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerine karşılık gelmektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2014). F istatistiği üç anlamlılık seviyesinde de kritik değerlerden küçük olduğu için sıfır hipotezi red edilemez. Burada birleşik bir karar verildiği için sıfır hipotezi red edilememesinin iki nedeni olabilir; seri durağan dışı olabilir veya seride kesme yoktur. Daha sonra sekizinci adıma geçilir. Bu aşamada kesmesiz ve trendsiz model kalıbı denklem (9)'daki gibidir.

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=0}^p \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (9)$$

Denklem (9) da yer alan model için gecikme sayısı, AIC ve SIC bilgi kriterleri ile belirlenir. Ayrıca hatalarda otokorelasyon olup olmadığı LM ile test edilir. Tablo 3'de bazı gecikme değerleri ile tahmin edilen modele ait AIC, SIC kritik değerleri verilmiştir. Ek olarak LM testi ve olasılık değerleri yer almaktadır.

Tablo 3. Denklem (9) için Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme (p)	0	1	2	3
AIC	51.973	52.003	52.026	51.989
SIC	52.008	52.073	52.133	52.132

LM	2.963	4.107	5.760	1.528
(Olasılık)	(0.227)	(4.107)	(0.056)	(0.465)

Tablo 3 incelendiğinde modele bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin eklenmesine gerek olmadığı görülmektedir. Breusch-Godfrey Serial Korelasyon LM Test sonuçlarına göre p=0 olduğunda dahi hatalar arasında otokorelasyon yoktur. AIC ve SIC değerlerinden düşük olan gecikme sayısı da sıfır olarak bulunmuştur. Bu bilgilere göre birim kök araştırılması yapılacak model aşağıdaki gibidir.

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (10)$$

Bu model

$$\begin{aligned} \widehat{\Delta Y}_t &= 0.018944Y_{t-1} \\ \text{Sh.} &0.014488 \\ \text{t ist.} &1.307 \\ \text{(Olasılık)} &(0.1961) \end{aligned} \quad (11)$$

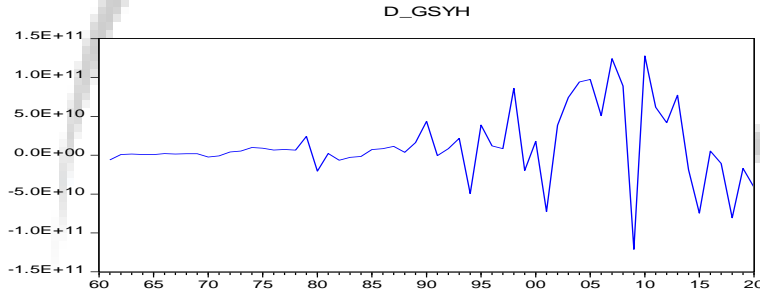
olarak tahmin edilir. Daha sonra

$$H_0: \delta = 0$$

$$H_1: \delta < 0$$

hipotezi test edilir. $t_{\hat{\delta}} = 1.307$ Dickey-Fuller tarafından geliştirilen %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyleri ve yaklaşık 50 gözlem değeri için τ istatistik değerleri -2.62, -1.95 ve -1.61 değerlerinden büyük olduğu için her üç anlamlılık düzeyinde de sıfır hipotezi red edilemez. Yani kesmesiz ve trendsiz modele göre GSYH serisi birim kök içermektedir. GSYH serisinin birinci farkına ait grafik aşağıdaki gibidir.

Şekil 2.GSYH'nın Birinci Farkının Zaman Yolu Grafiği

Şekil 2 incelendiğinde, GSYH serisinin birinci farkı ortalamaya göre durağan bir yapı gösterse de değişen varyans yapısından varyansta durağan dışılık gözlemlenmektedir. Birinci fark serisinin korelasyonlu bir kalıba sahip olup olmadığının araştırılması için korelogram testi yapılır.

Şekil 3.GSYH'nın Birinci Farkının Korelogram Testi

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
		1	0.126	0.126	1.0062	0.316
		2	0.161	0.147	2.6688	0.263
		3	0.270	0.243	7.4223	0.060
		4	-0.076	-0.161	7.8078	0.099
		5	0.111	0.069	8.6398	0.124

Şekil 3’de görüldüğü gibi GSYH serisinin birinci farkı alındığında 5 gecikme için otokorelasyonlar ve kısmi otokorelasyonların tamamı güven sınırları içerisinde kalmaktadır. Birinci farklar serisinin durağan olduğu söylenebilir. Dolayısıyla serinin durağanlaştırılması için birinci farkı alınabilir.

4. SONUÇ

Bir ülkenin ekonomik büyümesi genel olarak o ülke sınırları içinde bir yıl içinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin parasal değeri olan GSYH değeri ile ölçülmektedir. Dolayısıyla GSYH’nin değişimi ekonometrik zaman serisi analizlerinde bir ülkenin gelişmişlik göstergesi olarak analize dahil edilirler.

Gelişmekte olan ülkeler arasında bulunan Türkiye’nin ekonomik büyüme tablosu 1980-2000 yılları arasında konjoktürel dalgalanmalar göstermektedir. Daha sonra 2001 ve 2008 krizlerinden olumsuz etkilenmiştir. Türkiye için son 10 yıllık süreçte büyüme trendine girdiği söylenebilir olsa da 2019 ve sonrasında yaşanan pandemi nedeni ile bu olumlu hava tersine dönmüştür.

Herhangi bir zaman serisi bir ekonometrik modelde yer alacaksa birim köke sahip olup olmadığının bilinmesi gerekmektedir. Eğer ekonometrik analize dahil edilen seri durağan değilse sahte regresyon sorununun oluşması kaçınılmaz olacaktır. Dolayısı ile araştırmacının analiz öncesinde ilk yapması gereken serinin durağanlığının test edilmesidir. Birim kök testleri ile serilerin durağanlığı araştırılmaktadır. Bununla birlikte bir zaman serisinde gerçek veri üretme süreci bilinmediğinden serinin modellenmesinde kesmeli ve trendli model, sadece kesmeli model veya kesmesiz ve trendsiz modellerden hangisinin en uygun olduğunu bilinmemektedir. Ayrıca modele eklenen her deterministik parametre testin gücünün düşmesine neden olmakta ve testin sonucunda serinin birim köke sahip olduğu sıfır hipotezinin reddedilmesi zorlaşmaktadır. Diğer taraftan modelde olması gereken kesme ve deterministik trend modele eklenmediğinde modeldeki hata değişkeni tarafından temsil edilecek ve bundan dolayı otokorelasyonlu hatalar oluşacaktır. Böylesi bir durum da test sonuçlarına güvenilememektedir. Bu çalışmada GSYH’nin durağanlığı incelenmiş, serinin trend durağan olup olmadığı ve sınaması yapılacak modelin kesme parametresine sahip olup olmadığı bilinmediği için ve bir spesifikasyon hatası yapmaktan kaçınmak için Dickey-Fuller testlerinde ardışık süreç yaklaşımı tercih edilmiştir. Araştırma sonucunda ekonomik büyümenin düzeyde durağan olmayıp birinci farkı alındığında durağan olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aslan, Ö., & Küçükaksoy, İ. (2006). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye ekonomisi üzerine ekonometrik bir uygulama. *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*, (4), 25-38.
- Bahmani-Oskooee, M., Chang, T., & Lee, K. C. (2014). Purchasing power parity in the BRICS and the MIST countries: Sequential Panel Selection Method. *Review of Economics & Finance*, 4(1), 1-12.
- Banerjee, A., Lumsdaine, R. L., & Stock, J. H. (1992). Recursive and sequential tests of the unit-root and trend-break hypotheses: theory and international evidence. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 271-287.

- Biberici, A. K., & Yaganoglu, N. Y. (2019). E-Ticaret İşlem Hacmi ve Tüketici Güven Endeksi Arasında Uzun Dönemli İlişki Araştırması: Eşbütünleşme Analizi. *Journal of Applied And Theoretical Social Sciences*, 1(1), 82-94.
- Can, M. (2009). İşletmelerde Zaman Serisi Analizi ile Tahmin. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Celik, T. T., & Taş, O. (2009). Etkin piyasa hipotezi ve gelişmekte olan hisse senedi piyasaları. *İTÜ DERGİSİ/b*, 4(2).
- Chang, C. K. (2011). Real interest rate parity in EU countries: empirical evidence by unit root test with sequential panel selection method. *Economics & Finance Review*, 1.
- Culver, S. E., & Papell, D. H. (1997). Is there a unit root in the inflation rate? Evidence from sequential break and panel data models. *Journal of Applied Econometrics*, 12(4), 435-444.
- Dikmen, N. (2018). Ekonometriye Giriş Temel Kavramlar ve Uygulamalar. Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar, No: 12416, ISBN 978-975-02-4749-1, 4. Baskı, Ankara.
- Dolado, J. J., Jenkinson, T., & Sosvilla- Rivero, S. (1990). Cointegration and unit roots. *Journal of economic surveys*, 4(3), 249-273.
- Dünya Bankası Veri Merkezi (<https://data.worldbank.org/>, Erişim Tarihi: 29.11 2021).
- Emeç H. (2020). Ekonometri Semineri: Durağan ve Durağan olmayan zaman serileri s:3 (http://kisi.deu.edu.tr/hamdi.emec/Ekonometri%20Semineri/Duragan_ve_Duragan_Olmayan_Zaman_Serileri.pdf)
- Enders, W. (2008). *Applied econometric time series*. John Wiley & Sons.
- Güngör, B., & Polat, A. (2020). Geleneksel Yatırım Araçlarının Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi: BIST'te Sektörel Bazda Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 79-105.
- Hekim, D. (2008). Para ikamesi histerisi: Türkiye örneği. *Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(1), 27-43.
- Holden, D., & Perman, R. (1994). Unit roots and cointegration for the economist. In *Cointegration* (pp. 47-112). Palgrave Macmillan, London.
- Islam, M., Akhtar, A., Munira, S., Khan, M. S., & Murshed, M. M. (2018). Optimized Dickey-Fuller Test Refines Sign and Boundary Problems Compare to Traditional Dickey-Fuller Test. *International Journal of Statistics and Probability*, 7(5), 19-27.
- Joy, J. N., Okafor, M. C., & Nmesirionye, J. A. (2021). Impact of Public Capital Expenditure on Economy Growth of Nigeria. *Journal of Asian Multicultural Research for Economy and Management Study*, 2(4), 1-10.
- Karaçor, Z., & Alptekin, V. (2006). 1980 Sonrası İstikrar Politikaları Işığında Türkiye Ekonomisinin Trend Analizi Yardımıyla Değerlendirilmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 306-342.
- Koç, Ü. (2021). Bilişim Teknolojileri ve Ekonomik Büyüme, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 56(2), 1231-1244.
- Li, B., Zhang, J., He, Y., & Wang, Y. (2017). Short-term load-forecasting method based on wavelet decomposition with second-order gray neural network model combined with ADF test. *IEEE Access*, 5, 16324-16331.
- Mazlum, N. (2020). 1980-2018 Dönemi Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticaretinin Gelişim Seyri. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 7(22), 54-71.
- Mushtaq, R. (2011). Augmented Dickey Fuller Test Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1911068> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1911068>

- Narayan, P. K., & Smyth, R. (2005). Are OECD stock prices characterized by a random walk? Evidence from sequential trend break and panel data models. *Applied Financial Economics*, 15(8), 547-556.
- Pamuk, Y., & Dündar, U. (2016). Kamu harcamalarının optimal boyutu: Türkiye örneği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(3), 23-50.
- Paparoditis, E., & Politis, D. N. (2018). The asymptotic size and power of the augmented Dickey–Fuller test for a unit root. *Econometric Reviews*, 37(9), 955-973.
- Seddighi, H.R., Lawyer, K.A., Katos, A.V., 2000, *Econometrics: A Practical Approach*, London, Routledge Taylor and Francis Group.
- Sevüktekin, M., & Çınar, M. (2014). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*, Dora Yayıncılık, 4. Baskı, Bursa.
- Shrestha, M. B., & Chowdhury, K. (2005). A sequential procedure for testing unit roots in the presence of structural break in time series data.
- Sims, C. A., Stock, J. H., & Watson, M. W. (1990). Inference in linear time series models with some unit roots. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 113-144.
- TÜİK Haber Bülteni, Yayın Tarihi: 01.09.2021 Sayı:37184 (<https://data.tuik.gov.tr>, Erişim Tarihi: 29.11 2021).
- Ünsal, E. M. “Makro İktisat”, İmaj Yayıncılık, Genişletilmiş Onuncu Baskı, Ankara, 2013.
- Url-1: (<https://data.worldbank.org/>)

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0001-7952-5456

Hanehalkı Tipi ve Yoksulluk Arasındaki İlişki

Arş. Gör. Dr. Selçuk Gemicioğlu¹

¹ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
selcukgemici28@gmail.com

Özet

Hanehalkı tipi yoksullukla ilişkilendirilen faktörlerden biridir. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de zaman içinde hanehalklarının yapısının nasıl değiştiğini ve hanehalkı tipi ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi iki farklı hanehalkı tipi tanımlamasını kullanarak incelemektir. Buna göre TÜİK tarafından derlenen 2011-2019 dönemi Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasından (GYKA) elde edilen veriler ile öncelikle zaman içinde farklı türdeki hanehalklarında yaşayanların sayısı ve toplam nüfus içindeki payı, ardından hanehalkı tipine göre yoksulluk oranları hesaplanmıştır. Elde edilen bulgulara göre zaman içinde tek kişilik hanehalklarında yaşayanların sayısı ve toplam nüfus içindeki payı iki katından fazla artmıştır. Diğer önemli değişiklikler sadece eşlerden ve eşler ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde yaşayanların sayısında ve onların toplam nüfus içindeki payında yaşanmıştır. Yoksulluk oranının farklı yapılarıdaki hanehalkları arasında önemli ölçüde değişkenlik gösterdiği ortaya çıkmıştır. En yüksek yoksulluk oranlarına eşler ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde özellikle de bağımlı çocuğun olduğu çekirdek ailelerde, tek ebeveyn ve bağımlı çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde ve geniş ailelerde yaşayanların sahip olduğu görülmüştür. En düşük yoksulluk oranlarına ise her iki eşin de 65 yaşından küçük olduğu sadece eşlerden oluşan çekirdek ailelerde, tek kişilik hanehalklarında özellikle de 65 yaşından küçük olan tek kişilik hanehalklarında, eşler ve yetişkin çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde ve tek ebeveyn ve yetişkin çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde yaşayanların sahip olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hanehalkı Tipi, Yoksulluk, Yoksullukla Mücadele

The Relationship Between the Household Type and Poverty

Abstract

Household type is one of the factors associated with poverty. This study aims to examine how the structure of households has changed over time in Turkey and the relationship between household type and poverty using two different household type definitions. Accordingly, with the data obtained from

the 2011-2019 Survey on Income and Living Conditions (SILC) conducted by TURKSTAT, firstly the number of people living in different types of households and their share in the total population over time, and then poverty rates by household type were calculated. According to the findings, the number of people living in single-person households and their share in the total population has more than doubled over time. Other important changes happened in the number of people living in nuclear families consisting of only couple and couple with children and their share in the total population. The poverty rate varies considerably among different types of households. Those living in nuclear families consisting of couple and children, especially nuclear families with dependent children, nuclear families consisting of single parents and dependent children, and extended families, have the highest poverty rates. The lowest poverty rates are in nuclear families with couple under 65, single-person households, particularly single-person households under 65, nuclear families consisting of couple and adult children, and nuclear families consisting of single parents and adult children.

Keywords: Household Type, Poverty, Poverty Alleviation

1. GİRİŞ

Son yıllarda yaşam sürelerinin uzaması, nüfusun yaşlanması, evlilik oranlarındaki düşüş, ilk evlilik yaşındaki artış, doğurganlık oranlarındaki azalış, boşanma oranlarındaki artış, çocuk yetiştirme maliyetlerindeki yükseliş ve kadınların işgücüne katılım oranındaki artışlar hanehalklarının büyüklüğünde ve yapısında önemli değişimlere neden olmuştur. Türkiye’de hanehalkı büyüklüğü ve yapısındaki değişimler incelendiğinde, 2008’te 4 olan ortalama hanehalkı büyüklüğü 2020’ye gelindiğinde 3.3’e gerilmiş ve toplam hanehalkı içinde tek kişilik hanehalklarının oranında artışlar yaşanırken tek çekirdek ve geniş ailelerden oluşan hanehalklarının oranında ise azalışlar yaşanmıştır (TÜİK, 2021a). Yaşanılan hanehalkı tipinin yoksulluk riski üzerindeki etkisi dikkate alındığında, bu değişimler bazı hanehalklarında yaşayan bireylerin daha fazla yoksulluk riski ile karşı karşıya kalmasına neden olurken bazı hanehalklarında yaşayan bireylerin daha az yoksulluk riskine maruz kalmasına katkıda bulunmuştur.

Bu çalışmada iki tür hanehalkı tipi sınıflandırması kullanılarak hanehalkı tiplerine göre fert düzeyinde yoksulluk oranları ve bu oranların 2011-2019 dönemindeki seyri incelenmiştir. İlk hanehalkı tipi tanımlaması Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2018’den itibaren kullanılmaya başlanan hanehalkı tipi tanımlaması iken diğeri Iacovou ve Skew (2011)’de kullanılan hanehalkı tipi tanımlamasıdır. Bu tanımlamalardan ilki hanehalkı üyelerinin sayısı ve aralarındaki ilişkiye göre oluşturulurken, diğeri hanehalkı tanımlaması hanehalkı üyelerinin sayısı, aralarındaki ilişki ve yaşa göre oluşturulmuştur. Bu iki tanımlamadan faydalanılarak hangi hanehalkı tiplerinde yaşayan fertlerin daha fazla yoksulluk riski ile karşı karşıya kaldığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın devamı şu şekilde planlanmıştır. İkinci bölümde teorik ve ampirik literatüre yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ilk olarak çalışmanın analiz kısmında kullanılan veri seti tanıtılmış ardından elde edilen bulgular raporlanmıştır. Son bölümde ise elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Bireylerin yaşamı çocukluk, yetişkinlik ve yaşlılık gibi yaşa bağlı ardışık aşamalardan oluşmaktadır (Gemicioğlu, 2021: 7). Bireyler bu yaşam aşamaları boyunca özellikle yetişkinlik döneminde evlenme, çocuk sahibi olma ve boşanma gibi hanehalkı kompozisyonu ya da tipinin değişmesine neden olan bazı yaşam döngüsü olayları yaşamaktadır. Bu yaşam döngüsü olayları bireylerin ekonomik anlamda birtakım kazanç ya da kayıplar yaşamasına yol açarak hanehalklarının ya da bireylerin yoksul olma ihtimalini etkileyebilmektedir. Örneğin Browning vd. (2014)’te bireylerin evlilikten bazı kazançlar sağladığı belirtilmiştir. Bu kazançlar, bir eş hasta ya da işsiz iken diğeri eşin çalışması gibi risk paylaşımının sağlanması, bir eş çalışırken diğeri eşin hane içi işlerle meşgul olması gibi karşılaştırmalı üstünlük ve ölçeğe göre artan getirilerinden faydalanmak amacıyla iş bölümüne

gidilmesi, bir eş okuldayken diğer eşin çalışması gibi yatırım aktivitelerinin koordinasyonu ve artan olanakların ortaya çıkması ve eşlerin aynı evi kullanması gibi ortak malların paylaşımıdır. Dolayısıyla evlilikle ilgili değişen hanehalkı tipinin yoksulluk riskini etkileyeceği açıktır. Aynı doğrultuda Rodgers (1990)'da tek ebeveynli ailelere kıyasla iki ebeveynli ailelerin konut ve diğer malların satın alınmasında ölçek ekonomilerinden daha iyi yararlanabilmesi ve iki ebeveynli ailelerde taraflardan birinin hastalık veya yaralanma nedeniyle işten çıkarılması veya çalışmaması durumunda yoksullukla karşı karşıya kalma olasılığının daha az olduğu belirtilmiştir.

Swanson (2014)'te geniş ailelerde yaşayan bireylerin farklı gelir kaynaklarından elde ettikleri gelirleri bir araya getirerek yoksulluk riskini azaltabileceği ifade edilmiştir. Buna ilaveten insan kaynaklarının bir araya toplamanın da diğer maliyetleri azaltacağı ileri sürülmüştür. Örneğin geniş ailelerde yer alan büyükanne ve büyükbabaların küçük yaştaki torunlarının bakımını üstlenmesi, diğer hanehalkı üyelerine istihdama katılma fırsatı tanımakta ve böylece bu tür hanelerde yaşayan tüm üyeler için yoksul olma olasılığının azalmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca geniş ailelerde yaşayanlar farklı gelir kaynaklarından elde edilen gelirleri bir araya toplamak yerine, zaten sınırlı olan kaynakları daha fazla kişiye yaydığına çocuklar da dahil olmak üzere tüm hanehalkı üyeleri için yoksulluk riskinin artacağı belirtilmiştir.

Eurostat (2013)'te farklı yoksulluk göstergeleri kullanılarak hanehalkı tiplerine göre Avrupa'nın kuzey, kuzeybatı, doğu ve güney bölgeleri için hanehalkları ve birey bazında yoksulluk oranları hesaplanmıştır. Avrupa'nın kuzeyinde en yüksek yoksulluk oranı yaklaşık %40 ile tek kişilik hanehalklarında yaşayan 65 yaş ve üzerindeki bireylere aitken diğer bölgelerde en yüksek yoksulluk oranına yaklaşık %35 ile tek ebeveynli ve bağımlı çocuk ya da çocuklardan oluşan hanehalklarında yaşayan bireylerin sahip olduğu gözlenmiştir. Hanehalkı bazında yine benzer sonuçlara ulaşıldığı ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra tüm bölgelerde yoksul bireylerin çoğunluğu eş ve bağımlı çocuk ya da çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde yaşamaktadır. Hanehalkı düzeyinde ise Avrupa'nın kuzey ve kuzeybatı bölgelerinde yoksul hanehalklarının önemli bir kısmını tek kişilik hanehalkları oluştururken, güney ve doğu bölgelerinde tek kişilik hanehalkları ve eş ve bağımlı çocuk ya da çocuklardan oluşan çekirdek aileler oluşturmaktadır. Munoz Boudet vd. (2018)'de 89 gelişmekte olan ülke için gerçekleştirilen analizde, yoksul hanehalklarının yarısına yakını eş ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerin oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Levanon vd. (2019)'da 1991-2011 döneminde Almanya ve İsrail'de çalışan aileler için yoksulluğun belirleyenleri incelenmiştir. Almanya'da tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan hanehalklarında, İsrail'de ise ikiden fazla çocuk olan hanehalklarında yoksulluk riskinin arttığı görülmüştür. Evcim vd. (2020)'de Türkiye'de hanehalkı göreceli yoksulluğunu etkileyen faktörler araştırılmış ve hanehalkı tipinin yoksullukla ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tek kişilik hanehalklarına göre yetişkinlerin her ikisinin de 65 yaş altı olduğu ve bağımlı çocuğun olmadığı iki yetişkinli hanelerde, yetişkinlerden birinin 65 yaş üzerinde olduğu ve bağımlı çocuğun olmadığı iki yetişkinli hanelerde ve bağımlı çocuğun olmadığı diğer hanelerde yoksul olma olasılığı daha düşük bulunmuştur. Bağımlı çocuğun olduğu hanehalklarında ise yoksulluk riskinin tek kişilik hanehalklarına göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Gemicioğlu (2021)'de Türkiye'de tek yetişkinli hanehalklarına kıyasla bağımlı çocuğun olmadığı hanehalkları için yoksulluk olasılığı daha düşük bulunurken bağımlı çocuğun olduğu hanehalkları için yoksulluk olasılığı daha fazla bulunmuştur.

3. VERİ ve BULGULAR

3.1. Veri

Analizler TÜİK tarafından derlenen 2011-2019 dönemi Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasından (GYKA) elde edilen veriler ile gerçekleştirilmiştir. 2006'dan itibaren düzenli bir şekilde uygulanan GYKA'nda hane ve fert düzeyinde gelir dağılımı, gelire dayalı göreceli yoksulluk, yaşam koşulları ve sosyal dışlanma ile ilgili istatistiklerin üretilmesi amaçlanmaktadır. Panel anket yönteminin uygulandığı GYKA'da Türkiye nüfusunu temsil edecek şekilde hem panel hem de kesit veriler üretilmektedir. Bu çalışmada ise tüm analizler kesit veriler kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Hanehalkı tipinin tanımlanmasında iki ayrı sınıflandırmadan faydalanılmıştır. Birincisi TÜİK (2021a) tarafından kullanılan hanehalkı tipi tanımlamaları iken ikincisi Iacovou ve Skew (2011)'deki hanehalkı tipi tanımlamalarıdır. Tablo 1'de TÜİK (2021a) tarafından kullanılan tanımlamalara yer verilmiştir.

Tablo 4. Hanehalkı Tipleri ve Tanımları

Tek kişilik hh	Tek kişilik hanehalkı
Çekirdek aile (Sadece eşler)	Çocuksuz eşler
Çekirdek aile (Eşler ve çocuklar)	En az bir çocuğu olan eşler
Çekirdek aile (Tek ebeveyn ve çocuklar)	En az bir çocuğu ile yaşayan tek ebeveyn
Geniş aile	En az bir çekirdek aile ve diğer kişilerden oluşan hanehalkı
Diğer hh	Çekirdek aile bulunmayan birden fazla kişiden oluşan hanehalkı

Kaynak: TÜİK (2021a)

Tablo 1'de görüleceği üzere hanehalkında yaşayan bireylerin sayısı ve aralarındaki ilişkiye göre altı hane türü tanımlanmıştır. Tablo 2'de ise Iacovou ve Skew (2011)'deki hanehalkı tipi tanımlamaları yer almaktadır.

Tablo 5. Hanehalkı Tipleri ve Tanımları

Tek kişilik hh < 65	65 yaşın altındaki tek kişilik hanehalkı
Tek kişilik hh >= 65	65 veya daha yukarı yaştaki tek kişilik hanehalkı
Eş, her ikisi de <65	Her ikisi de 65 yaş altında olan bir eş (evli ya da birlikte yaşayan)
Eş, en az biri >=65	Bir ya da ikisi de 65 veya daha yukarı bir yaşta olan bir eş
Eş ve bağımlı çocuk/çocuklar	En az biri 18 yaşından küçük olan bir veya birden fazla çocuklu bir eş
Eş ve yetişkin çocuk/çocuklar	Tüm çocukları 18 ve üzeri yaşta olan bir veya birden fazla çocuklu bir eş
Tek ebeveyn ve bağımlı çocuk/çocuklar	En az biri 18 yaşından küçük olan bir veya birden fazla çocuklu tek ebeveynli hanehalkı
Tek ebeveyn ve yetişkin çocuk/çocuklar	Tüm çocukları 18 ve üzeri yaşta olan bir veya birden fazla çocuklu tek ebeveynli hanehalkı
Geniş aile	Tüm üyeleri aynı aileye ait olan çekirdek aileler dışındaki hanehalkı. Bunların çoğu ya üç kuşaktan oluşan aileler ya da bir ebeveyn ve bir partneri veya eşi olan yetişkin bir çocuğun olduğu hanehalkı

Kaynak: Iacovou ve Skew (2011)

Tablo 1’den farklı olarak Tablo 2’de hanehalkında yaşayan bireylerin sayısı ve aralarındaki ilişkinin yanı sıra yaşları da dikkate alınarak on hanehalkı türü tanımlanmıştır. Tablo 1’de yer alan tek kişilik hh, sadece çocuklardan oluşan, eşler ve çocuklardan oluşan ve tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan çekirdek aileler Tablo 2’de yaşa göre ikiye ayrılmıştır.

Yoksul fertlerin belirlenmesinde ise yoksulluk göstergesi olarak diğer bir ifade ile yoksulluk sınırı olarak TÜİK’e benzer şekilde eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert geliri ilişkin ortanca değer %60’ı kullanılmıştır⁵. Buna göre eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert geliri yoksulluk sınırının altında olan fertler yoksul kabul edilmiştir.

3.2. Bulgular

Tablo 3’te hanehalkı tipine göre nüfus, ilgili hanehalklarında yaşayan fertlerin toplam nüfus içindeki payı, toplam nüfus ve hanehalkı büyüklüğüne ilişkin istatistiklere yer verilmiştir.

2011-2019 döneminde Türkiye nüfusu 72.4 milyondan 80.7 milyona yükselirken, ortalama hanehalkı büyüklüğü 3.7’den 3.3’e düşmüştür. Tek başına yaşayan bireylerin sayısı ele alınan dönemde neredeyse 3 katına yükselerek 1.5 milyondan 4.1 milyona çıkmıştır. Buna bağlı olarak tek kişilik hanelerin toplam nüfustan aldığı pay da aynı yönde bir seyir izlemiş ve %2.1’den %5’e yükselmiştir. Bunun yanı sıra tek kişilik hanelerin toplam haneler içindeki payı 2006’dan 2018’e gelindiğinde %6.1’den %16’ya çıkmıştır (Başlevent, 2020; 22). Tek kişilik haneler içinde 65 yaş altındaki tek kişilik hanelerin oranı 2011’de %50 iken 2019’da %59’a yükselmiştir. Bu artışın ortalama yaşam süresinin artmasına rağmen ortaya çıkmasının, genç nesiller arasında tek başına yaşama arzusunun yaygınlaşmasını akıllara getirdiği belirtilmiştir (Başlevent, 2020; 22). Buna ilaveten sıra evlenme sayısındaki ve evlenme hızındaki düşüş tek kişilik hanelerde yaşayanların sayısındaki artışın nedenleri arasında yer almaktadır⁶.

Tablo 6. Hanehalkı Tipine Göre Nüfus (Milyon), Toplam Nüfustan Alınan Pay (%), Toplam Nüfus (Milyon) ve Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü (2011-2019)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
--	------	------	------	------	------	------	------	------	------

⁵ Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert geliri hesaplamak için önce OECD hanehalkı eşdeğerlik ölçeği kullanılarak her bir hanehalkı için hanehalkı eşdeğer büyüklükleri hesaplanmış ve ardından toplam hanehalkı kullanılabilir geliri hanehalkı eşdeğer büyüklüğüne bölünmüştür.

⁶ TÜİK (2021b)’ye göre 2010’da 582715 olan evlenme sayısı 2020’ye gelindiğinde 487270’e düşerken, aynı dönemde kaba evlenme hızı 7.97’den 5.84’e düşmüştür.

Hanehalkı Tipi									
Tek kişilik hh	1.5 (2.1)	1.7 (2.4)	1.8 (2.5)	2.9 (3.9)	3.2 (4.1)	3.3 (4.3)	3.6 (4.5)	3.8 (4.7)	4.1 (5.0)
Tek kişilik hh <65	0.8	0.9	1.0	1.6	1.8	1.9	2.0	2.2	2.4
Tek kişilik hh >=65	0.8	0.9	0.9	1.4	1.4	1.4	1.6	1.6	1.7
Çekirdek Aile	5.8	6.4	6.7	6.7	7.0	7.2	7.5	7.8	7.9
(Sadece Eşler)	(8.1)	(8.8)	(9.2)	(9.3)	(9.7)	(9.9)	(10.3)	(10.8)	(11.0)
Eş, her ikisi de <65	3.8	4.2	4.4	4.6	4.8	4.8	4.9	5.1	4.9
Eş, en az biri >=65	2.1	2.1	2.2	2.2	2.3	2.4	2.6	2.8	3.0
Çekirdek Aile	45.4	45.8	46.1	44.9	45.5	46.1	47.5	47.2	47.2
(Eşler ve Çocuklar)	(62.7)	(62.2)	(61.9)	(59.3)	(59.6)	(59.8)	(60.2)	(59.2)	(58.5)
Eş ve bağımlı çocuk/çocuklar	37.5	37.4	37.7	36.6	36.4	36.9	37.9	37.4	37.2
Eş ve yetişkin çocuk/çocuklar	7.9	8.4	8.4	8.3	9.1	9.2	9.6	9.8	10.0
Çekirdek Aile	3.4	3.6	3.8	3.5	3.5	3.5	3.7	4.0	4.0
(Tek Ebeveyn ve Çocuklar)	(4.7)	(4.9)	(5.1)	(4.6)	(4.6)	(4.6)	(4.7)	(5.0)	(5.0)
Tek ebeveyn ve bağımlı çocuk/çocuklar	1.4	1.4	1.5	1.3	1.3	1.2	1.4	1.4	1.5
Tek ebeveyn ve yetişkin çocuk/çocuklar	2.0	2.2	2.3	2.2	2.2	2.3	2.3	2.6	2.5
Geniş aile	15.4 (21.2)	15.3 (20.8)	15.3 (20.6)	16.8 (22.2)	16.3 (21.4)	16.2 (21.0)	15.8 (20.1)	16.3 (20.4)	16.5 (20.5)
Diğer hh	0.8 (1.1)	0.8 (1.1)	0.8 (1.0)	0.8 (1.0)	0.8 (1.0)	0.7 (0.9)	0.8 (1.1)	0.8 (1.0)	0.9 (1.2)
Toplam Nüfus	72.4	73.6	74.5	75.7	76.4	77.1	78.9	79.8	80.7
Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü	3.7	3.6	3.6	3.5	3.5	3.5	3.4	3.4	3.3

Not: 2011-2019 dönemi GYKA'dan yazarın kendi hesaplamalarıdır. Parantez içindeki değerler ilgili hanehalkında yaşayan bireylerin toplam nüfus içindeki payını vermektedir.

Sadece eşlerden oluşan çekirdek hanehalklarında yaşayanların sayısı 2011'de 5.8 milyondan 7.9 milyona yükselirken, toplam nüfus içindeki payı da %8.1'den %11'e artmıştır. Ele alınan dönemde sadece eşlerden oluşan çekirdek aileler içinde her iki eşin de 65 yaşından küçük olduğu hanehalklarında yaşayanların oranı ortalama %65 gibi yüksek bir değer almıştır. Çocuklar ve eşlerden oluşan çekirdek hanehalklarında yaşayanların sayısının incelenen dönemin başından sonuna 45.4 milyondan 47.2

milyona arttığı fakat toplam nüfus içindeki paylarının %62.7'den %58.5'e gerildiği görülmektedir. 2011-2019 döneminde eş ve bağımlı çocukların olduğu hanehalklarında yaşayanların nüfusunda kayda değer bir artış ya da azalış yaşanmamış olup bu tür hanehalklarında yaşayanların sayısının ortalama 37 milyon civarında seyrettiği görülmüştür. Aynı dönemde eş ve yetişkin çocuklardan oluşan çekirdek ailelerdeki fertlerin nüfusu ise 7.9 milyondan 10 milyona çıkmıştır. Sadece eşlerden ve eşler ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde yaşayanların nüfusundaki ve toplam nüfus içinde paylarındaki değişimler zaman içinde nüfusun yaşlanması, artan çocuk yetiştirme maliyetlerine bağlı olarak çocuk sahibi olma isteğinin giderek azalması, ortalama ilk evlilik yaşındaki artış, doğurganlık oranı ve hızındaki düşüş ve kadınların işgücüne katılım oranındaki artış gibi faktörlerle açıklanabilir⁷. Buna ilaveten çocuksuz hanehalkı sayısındaki artışın kadının eğitim seviyesi ile önemli ölçüde ilişkili olduğu belirtilmiştir (OECD, 2011). Özellikle yüksek eğitilmiş kadınların istihdama katılmak amacıyla doğumu ertelediği veya çocuk sahibi olmamayı tercih ettiği düşünülmektedir.

Tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde yaşayanların sayısı incelenen dönemde 3.4 milyondan 4 milyona, toplam nüfus içindeki payı ise %4.7'den %5'e yükselmiştir. Bu artışlara neden olan faktörlerin başında boşanma sayısındaki ve boşanma hızındaki artışlar ile eşlerin ölümü gelmektedir⁸. Geniş ailelerde yaşayanların sayısı 2011'de 15.4 milyon 2019'da 16.5 artarken, bu hanelerde yaşayanların toplam nüfus içindeki payı %21.2'den %20.5'e gerilemiştir. 2011-2019 döneminde diğer hanehalklarında yaşayanların sayısında ve toplam nüfustan aldıkları payda dikkate değer bir değişiklik yaşanmamıştır.

Tablo 4'te 2011-2019 dönemi için hanehalkı tiplerine göre göreceli yoksulluk oranları raporlanmıştır. Türkiye geneli için göreceli yoksulluk oranı 2011 yılında %22.9 iken 2019 yılında %21.3'e düşmüştür. Tek kişilik hanelerde yaşayanlar için yoksulluk oranı ele alınan dönemin başında %10.5 iken incelenen dönemin sonunda %12.3'e yükselmiştir. Tek kişilik hanelerde yaşayanların yoksulluk oranına yaş grubuna göre bakıldığında, 65 yaşından küçük olanlar için yoksulluk oranı 2011'den 2019'a %6.2'den %8.8'e yükselirken 65 ve üstünde olanlar için %14.9'dan %17.5'e yükselmiştir. 65 yaşından küçük olanlar ile kıyaslandığında 65 yaş ve üstünde olanların için yoksulluk oranı 2 katından fazladır. Çalışma çağı dışında olmak ve emeklilik yaşına ulaşmak gelir kayıplarına ve gelirden düşüşe yol açtığı için tek kişilik hanelerde yaşayan 65 yaş ve üstü grubun yoksulluk riski görece daha yüksektir.

Sadece eşlerden oluşan çekirdek ailelerde yaşayanlar için yoksulluk oranı 2011'den 2019'a gelindiğinde %7.3'ten %6.7'ye düşmüştür. Sadece eşlerden oluşan çekirdek ailelerde yaşayanların yoksulluk oranı yaş göre incelendiğinde, her iki eşin de 65 yaşından küçük olduğu durumda 2011'de %5.8 olan yoksulluk oranı 2017'de %4'e kadar düşmüş ve 2019'da tekrar artarak %6'ya yükselmiştir. Eşlerden en az birinin 65 yaş ve üstü olduğu durumda ise 2011'de %10 olan yoksulluk oranı 2014'te %13'e kadar yükselmiş ve sonraki yıllarda düşüşe geçerek 2019'da %7.9 değerini almıştır. 65 yaşın altında olan eşlerden oluşan çekirdek aileler yoksulluk riskine en az maruz kalan hanehalkı tipidir.

Eşler ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde yaşayanlar için yoksulluk oranı ele alınan dönemde ortalama %22 civarında seyrederek Türkiye geneli için elde edilen yoksulluk oranına benzer değerler almıştır. Bunun nedeni Türkiye'de hanehalklarının %50'sinin eşler ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerden oluşmasıdır. Bağımlı ve yetişkin çocuk ayırımına gidildiğinde eşler ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde yaşayanlar için yoksulluk oranının önemli ölçüde farklılaştığı görülmektedir. Bağımlı çocuğun olduğu durumda yoksulluk oranı 2011'de %25.1 iken 2019'da %26.7'ye yükselmiştir. Yetişkin çocuğun olduğu durumda ise 2011'de %9 olan yoksulluk oranı 2016'da %6.6'ya kadar düşüp 2019'da tekrar %8.2'ye yükselmiştir. Buna göre yetişkin çocuğun olduğu çekirdek ailelerde yaşayanlarla karşılaştırıldığında bağımlı çocuğun olduğu çekirdek ailelerde yaşayanların yoksulluk

⁷ Cinsiyete göre ortalama ilk evlenme yaşı 2001-2020 döneminde erkekler için 26'dan 27.9'a yükselirken, kadınlarda 22.7'den 25.1'e yükselmiştir (TÜİK, 2021b). 2001'de 2.38 olan toplam doğurganlık hızı 2020'de 1.76'ya düşmüştür. Diğer bir ifade ile bir kadının doğurduğu dönem (15-49 yaş aralığı) boyunca doğurabileceği ortalama çocuk sayısı 2001-2020 döneminin başından sonuna 2.38'den 1.76'ya düşmüştür (TÜİK, 2021c). 2000 yılında kadınlar için %26.6 olan işgücüne katılım oranı 2019 yılında %34.4'e yükselmiştir (TÜİK, 2021d).

⁸ 2010'da 118568 olan boşanma sayısı 2019'da 156587'ye kadar artmış ve yine aynı dönemde kaba boşanma hızı 1.62'den 1.90'a yükselmiştir (TÜİK, 2021b).

riski çok daha yüksektir. Bağımlı çocuğun varlığı özellikle de 6 yaşından küçük çocukların varlığı kadınların işgücüne katılımını olumsuz yönde etkilediği için yoksulluk riskinin artmasına neden olmaktadır. Yetişkin çocukların hanehalkı gelirine sağlamış olduğu olası katkı da yoksulluk riskinin azalmasını sağlamaktadır.

Tablo 7. Hanehalkı Tipine Göre Göreli Yoksulluk Oranı (%) (Medyan Gelirin %60'ı) (2011-2019)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Hanehalkı Tipi									
Tek kişilik hh	10.5	13.4	11.6	11.8	12.4	12.2	12.1	12.8	12.3
Tek kişilik hh <65	6.2	6.3	5.9	6.7	8.2	9.3	8.7	8.4	8.8
Tek kişilik hh >=65	14.9	20.5	17.9	17.8	17.7	16.4	16.6	18.7	17.5
Çekirdek Aile (Sadece Eşler)	7.3	7.1	7.7	7.8	8.0	6.8	6.1	7.2	6.7
Eş, her ikisi de <65	5.8	4.4	5.5	5.3	5.6	4.4	4.0	5.6	6.0
Eş, en az biri >=65	10.0	12.6	12.0	13.0	12.9	11.5	10.2	10.2	7.9
Çekirdek Aile (Eşler ve Çocuklar)	22.3	22.5	23.0	22.3	22.6	21.9	21.1	22.6	22.8
Eş ve bağımlı çocuk/çocuklar	25.1	25.9	26.4	25.7	26.2	25.7	24.7	26.6	26.7
Eş ve yetişkin çocuk/çocuklar	9.0	7.4	7.6	7.8	8.3	6.6	6.7	7.5	8.2
Çekirdek Aile (Tek Ebeveyn ve Çocuklar)	19.9	17.9	17.9	17.6	17.5	17.2	17.3	17.1	17.4
Tek ebeveyn ve bağımlı çocuk/çocuklar	30.5	30.4	30.5	34.8	30.9	32.2	30.3	30.5	33.8
Tek ebeveyn ve yetişkin çocuk/çocuklar	12.3	9.7	9.9	7.2	9.3	9.2	9.5	10.0	7.3
Geniş aile	33.1	32.6	30.1	29.0	28.6	28.5	26.3	26.9	27.7
Diğer hh	11.8	16.8	14.1	13.4	19.4	17.0	18.4	13.0	14.1
Toplam	22.9	22.7	22.4	21.8	21.9	21.2	20.1	21.2	21.3

Not: 2011-2019 dönemi GYKA'dan yazarın kendi hesaplamalarıdır.

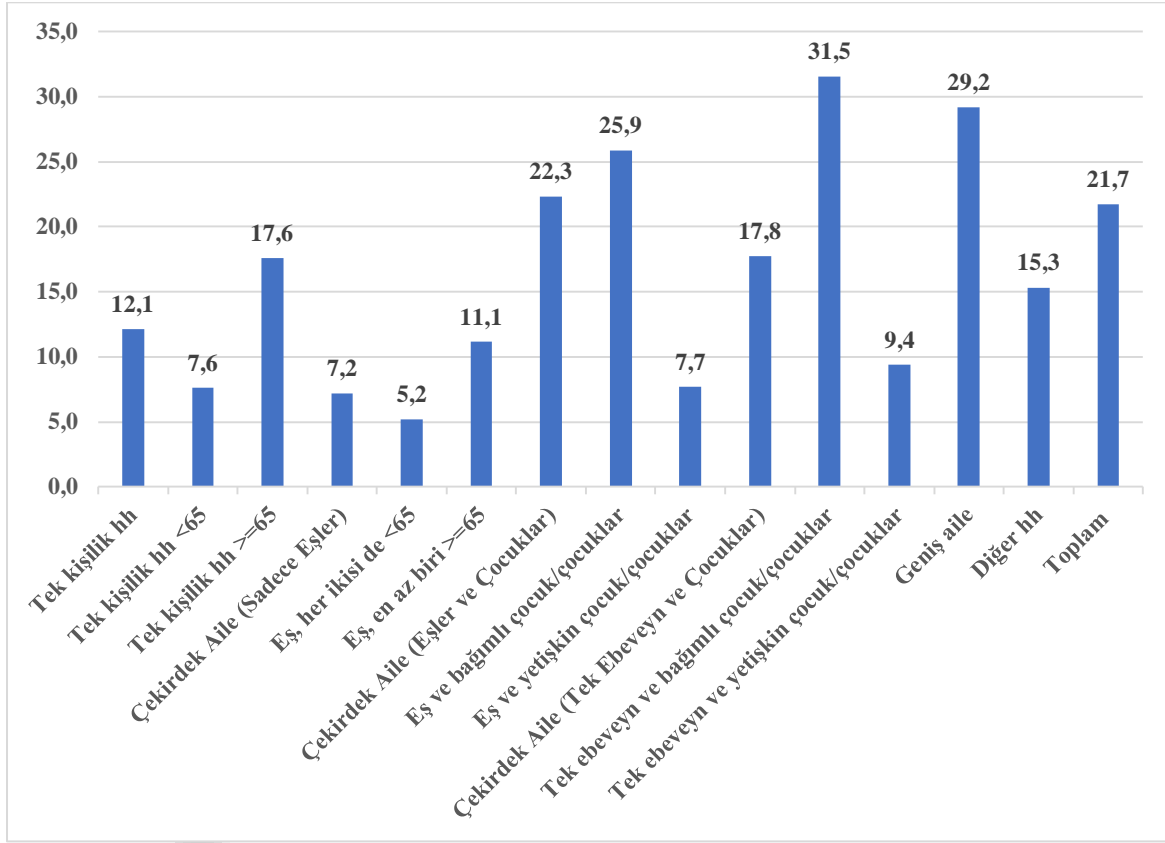
Tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde yaşayan bireyler için yoksulluk oranı incelenen dönemde %19.9'dan %17.4'e düşmüştür. Tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan çekirdek aileler için de bağımlı ve yetişkin çocuk ayrımına gidildiğinde yoksulluk oranlarında önemli ölçüde değişiklikler yaşanmıştır. Tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde bağımlı çocuğun varlığı yoksulluk oranının ele alınan dönemde %30'un üzerine çıkmasına neden olmuştur. Bu tür ailelerde yetişkin çocukların varlığı yine yoksulluk oranı üzerinde olumlu etkiler yaratarak 2014'te %7.2'ye kadar düşmesine katkıda bulunmuştur. Buna ilaveten bağımlı çocuğun olduğu tek ebeveynli çekirdek ailelerde ebeveynlerin çocuğun bakımını üstlenmesi geçici ve yarı zamanlı işler gibi düşük ücretli işlerde çalışma ihtimalinin artmasına neden olarak bu tür ailelerde yaşayanların yoksul olma olasılığını arttırmaktadır.

Geniş ailelerde yaşayan fertler için 2011'de %33.1 olan yoksulluk oranı 2019'da %27.7'ye düşmüş olmasına rağmen ele alınan dönemde Türkiye geneli için elde edilen yoksulluk oranından daha yüksek değerler almıştır. Geniş aileler kompleks bir yapıya sahip olduğu için bu tür hanelerde

yaşayanların yoksulluk riskinin neden yüksek çıktığını açıklamak kolay değildir. Geniş ailelerde yaşayanlar farklı gelir kaynaklarından elde edilen kaynakları bir araya toplamak yerine, zaten sınırlı kaynakları daha fazla kişiye yaydığına tüm hanehalkı üyeleri için yoksulluk riski artabilir. Şunu da göz ardı etmemek gerekir ki geniş ailelerin üyeleri ekonomik kaynakları bir araya getirerek yoksulluk riskinin azalmasını da sağlayabilir. Son olarak diğer hanehalklarında yaşayanların yoksulluk oranları incelendiğinde ise yoksulluk oranının ele alınan dönemde %11.8 ile %19.4 arasında dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir.

Şimdiye kadar 2011-2019 döneminde farklı hanehalkı türlerinde yaşayan bireyler için yoksulluk oranlarındaki değişimler incelenmiştir. Şekil 1’de ise hanehalkı tiplerine göre yoksulluk oranındaki değişimlerden ziyade ele alınan dönem için ortalama yoksulluk oranlarına yer verilmiştir.

Şekil 1. Hanehalkı Tipine Göre Ortalama Yoksulluk Oranı (%) (2011-2019)

Kaynak: Yazarın 2011-2019 dönemi GYKA'dan kendi hesaplamalarıdır.

Şekil 1'de görüleceği üzere toplam nüfus için ortalama yoksulluk oranı %21,7 bulunmuştur. TÜİK (2021a)'nın tanımlamalarına göre oluşturulan hanehalkı tipleri dikkate alındığında eş ve çocuklardan oluşan çekirdek aileler ve geniş ailelerde yaşayanlar için ortalama yoksulluk oranı toplam nüfus için elde edilen yoksulluk oranından daha yüksek bulunmuş ve bu oranlar sırası ile %22,3 ve %29,2 değerini almıştır. Iacovou ve Skew (2011)'deki hanehalkı tipi tanımlamaları kullanıldığında ise en yüksek yoksulluk oranına %31,5 ile tek ebeveyn ve çocuk ya da çocukların olduğu hanelerde yaşayan bireylerin sahip olduğu görülmüştür. Yaş ayırımının kullanıldığı bu hanehalkı tipi tanımlamasında, 65 yaş altı ve 18 yaş ve üstü çocuk ya da çocukların (yetişkin çocuk/çocuklar) olduğu hanehalklarında yaşayanlara göre 65 yaş ve üstü bireylerin ve 18 yaş altı çocuk ya da çocukların (bağımlı çocuk/çocuklar) olduğu hanehalklarında yaşayanlar için yoksulluk riskinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

4. SONUÇ

Türkiye'de nüfusun yaşlanması, doğurganlık oranındaki ve hızındaki düşüş, evlilik sayısındaki ve hızındaki düşüş, boşanma sayısındaki ve hızındaki artış, ortalama ilk evlilik yaşındaki artış, kadınların işgücüne katılım oranındaki artış ve artan çocuk yetiştirme maliyetleri hanehalkı büyüklüklerinin ve yapısının zaman içinde değişimine neden olmuştur. TÜİK tarafından derlenen 2011-2019 dönemi GYKA'dan elde edilen verilerle oluşturulan istatistiklere göre Türkiye nüfusu artmasına rağmen ortalama hanehalkı büyüklüğünü giderek azalmıştır. TÜİK (2021a)'yı ve Iacovou ve Skew (2011)'i takiben oluşturulan hanehalkı tiplerine göre 2011-2019 döneminde tek kişilik hanelerde yaşayanların sayısı ve toplam nüfustan aldığı pay iki katından fazla artmıştır. İncelenen dönemde diğer önemli değişiklikler ise sadece eşlerden oluşan çekirdek ailelerde ve eşler ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde yaşayanların sayısında ve toplam nüfus içindeki yapında gözlenmiştir. Sadece eşlerden oluşan çekirdek ailelerde yaşayanları sayısı ve toplam nüfus içindeki payı artarken, eşler ve

çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde yaşayanların sayısı ve toplam nüfustan aldığı pay giderek azalmıştır.

2011-2019 döneminde hanehalkı tiplerine göre yoksulluk oranlarının önemli ölçüde farklılaştığı görülmüştür. Bu dönemde yoksulluk oranı Türkiye geneli için ortalama %21.7 değerini almıştır. Sadece eşlerden oluşan çekirdek ailelerde yaşayanlar, yaş ayrımına gidildiğinde ise her iki eşin de 65 yaşından küçük olduğu durumda yoksulluk oranı ortalama %5.2 ile en düşük değerini almıştır. Diğer düşük yoksulluk oranlarına tek kişilik hanehalklarında özellikle de 65 yaşından küçük olan tek kişilik hanehalklarında, eşler ve yetişkin çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde ve tek ebeveyn ve yetişkin çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde yaşayanlar sahiptir. Ele alınan dönemde bu üç tür hanehalkında yaşayanlar için sırası ile ortalama yoksulluk oranları sırası ile %7.6, %7.7 ve %9.4 bulunmuştur. Yüksek yoksulluk oranlarına ise eşler ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde özellikle de bağımlı çocuğu olan çekirdek ailelerde, tek ebeveyn ve bağımlı çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde ve geniş ailelerde yaşayanlar sahiptir. İncelenen dönemde bu üç tür hanehalkında yaşayanlar için sırası ile ortalama yoksulluk oranları %25.9, %31.5 ve %29.2 bulunmuştur.

Özetle politika yapıcılarının yoksulluk riski daha yüksek olan hanehalkı türlerinde yaşayan bireylere istihdam desteği ve sosyal yardımlar ve transfer harcamaları gibi ekonomik destekte bulunması, yoksullukla mücadelede daha etkin sonuçların elde edilmesine katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- BAŞLEVENT, C. (2020). "Türkiye'nin Değişen Hanehalkı Yapısı: Tek Kişilik Haneler Ne Durumda?", *Yıldız Social Science Review*, 6(1): 17-31.
- BROWNING, M., CHIAPPORI, P. A. and WEISS, Y. (2014). *Economics of the Family*, Cambridge University Press, United Kingdom.
- EUROSTAT (2013). "Household Composition, Poverty and Hardship Across Europe", Luxembourg, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- EVCİM, N., GÜNEŞ, S. and KARAALP-ORHAN, H. S. (2020). "Türkiye'de Hanehalkı Göreli Yoksulluğunu Etkileyen Faktörler: Lojistik Regresyon Analizi", *Sosyoekonomi*, 28(43): 11-32.
- GEMİCİOĞLU, S. (2021). *Yoksulluk, Kalıcı İşsizlik ve Düşük Ücret Kalıcılığı Üzerine Üç Makale*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- IACOVOU, M. and SKEW, A. J. (2011). "Household Composition Across the New Europe: Where Do the New Member States Fit in?", *Demographic Research*, 25: 465-490.
- LEVANON, A., SABUROV, E., GANGL, M. and BRULLE, J. (2019). "Trends in the Demographic Composition of Poverty Among Working Families in Germany and in Israel, 1991–2011", *Social Science Research*, 83 (2019) 102318.
- MUNOZ BOUDET, A. M., BUITRAGO, P., LEROY DE LA BRIERE, B., NEWHOUSE, D. L., RUBIANO MATULEVICH, E. C., SCOTT, K. and SUAREZ-BECERRA, P. (2018). "Gender Differences in Poverty and Household Composition Through the Life-Cycle: A Global Perspective", *World Bank Policy Research Working Paper*, (8360).
- OECD (2011). "Families are Changing", in *Doing Better for Families*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264098732-3-en>.
- RODGERS, R. J. (1990). "Poverty and Household Composition", Working Paper No. 39, Department of Economics, University of North Carolina and The Jerome Levy Economics Institute of Bard College.
- SWANSON, J. M. (2014). "Extended Families: Weapon against Child Poverty?", <https://statchatva.org/2014/06/04/extended-families-weapon-against-child-poverty/>, 07.12.2021.

TÜİK (2021a). “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2020”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Income-and-Living-Conditions-Survey-2020-37404>, 07.12.2021.

TÜİK (2021b). “Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2020” <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2020-37211>, 07.12.2021.

TÜİK (2021c). “Doğum İstatistikleri, 2020”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2020-37229>, 07.12.2021.

TÜİK (2021d). “Temel İşgücü İstatistikleri”, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=72&locale=tr> ve <http://rapory.tuik.gov.tr/30-11-2021-20:40:47-94311163115924145141008128840.html>, 07.12.2021.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0003-2608-3687

Romantik İlişkilerde, Kıskançlığın, Depresyon, Anksiyete ve Stres Açısından İncelenmesi

İsmail Okan Dansuk¹

¹ Psikolog, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Klinik Psikoloji Bölümü
odansuk78@gmail.com

Özet

Bu çalışmanın amacı, romantik ilişkilerde yaşanan kıskançlığın, depresyon, anksiyete ve stres ile olan ilişkisini incelemek ve bu duruma ek olarak yaş, cinsiyet, ilişki durumu, eğitim düzeyi ve kişilerin çalışma durumu gibi sosyodemografik özelliklerin kıskançlık ile depresyon, anksiyete ve stres ilişkisi üzerindeki etkilerini araştırmak için yapılmıştır. Araştırmaya Türkiye'nin çeşitli illerinden 18 ile 60 yaş arasında, 259 kadın 126 erkek olmak üzere 385 kişi katılmıştır. Bu çalışmada sosyodemografik form, Çok Boyutlu Kıskançlık Ölçeği ve Depresyon, Anksiyete ve Stres Ölçeği kullanılmıştır. Katılımcılardan verilerin toplanabilmesi için sosyodemografik form, Çok Boyutlu Kıskançlık ve Depresyon, Anksiyete ve Stres Ölçekleri Google Formlara işlenmiş ve basit seçkisiz yöntemle online şekilde gönderilmiştir. Çok Boyutlu Kıskançlık Ölçeği ile Depresyon, Anksiyete ve Stres Ölçeği arasında orta seviyede pozitif yönde doğrusal bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bunlara ek olarak, depresyonu en yüksek ölçüde tetikleyen kıskançlık türünün bilişsel kıskançlık, anksiyeteyi en yüksek derece tetikleyen kıskançlık türünün bilişsel kıskançlık ve stres değişkeninin de en fazla bilişsel kıskançlık neticesinde tetiklendiği bulunmuştur. Bunun yanı sıra, sosyodemografik özelliklerin değişkenler üzerinde etkisi dikkate alındığında, yaş durumunun ortaya çıkarmış olduğu kıskançlık düzeyi ile depresyon, anksiyete ve stres değişkenleri arasında zayıf negatif yönde doğrusal bir ilişki tespit edilmiştir. Cinsiyet farklılığının getirmiş olduğu kıskançlık değişkeni ile depresyon, anksiyete ve stres değişkenleri arasında depresyon ve anksiyete bağımlı değişkenleri ile kıskançlığın alt boyutlarından olan davranışsal ve bilişsel kıskançlık arasında anlamlı düzeyde farklılıklar gözlemlenmiştir. Partnerinin çalışma durumu ve medeni hali sosyodemografik özellikler neticesinde kıskançlık bağımsız değişkeninin, bağımlı değişkenler ile arasında anlamlı düzeyde farklılıklar gözlemlenmemiştir. Öte yandan, bireyin kendi çalışma durumunun ortaya çıkarmış olduğu kıskançlık bağımsız değişkeni ile depresyon, anksiyete ve stres arasında anlamlı düzeyde farklılıklar saptanmıştır. Regresyon analizleri neticesine göre ise, "Kıskançlığın, Depresyon, Anksiyete ve Stres üzerindeki etkisi" ayrı ayrı incelendiğinde, bu üç denklem için birbirlerinden ayrı olarak normallik varsayımını karşıladıkları ve basit doğrusal regresyon kurulabileceği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıskançlık, Depresyon, Anksiyete, Stres, Sosyodemografik, Yetişkin

Examination of Jealousy in Terms of Depression, Anxiety, and Stress in a Romantic Relationship

Abstract

This study aims to examine the relationship between jealousy experienced in romantic relationships and depression, anxiety, and stress, and besides investigate the effects of sociodemographic characteristics as age, gender, relationship status, education level, and employment status between two variables. 259 females and 126 males, aged between 18 and 60, from various provinces of Turkey participated in the research. Sociodemographic form, Multidimensional Jealousy Scale and Depression, Anxiety and Stress Scale were used in this study. To collect data from the participants, all scales were processed into Google Forms and sent online with a simple random method. It was determined that there was a moderately positive linear relationship between the Multidimensional Jealousy Scale and the Depression, Anxiety, and Stress Scale. In addition, it was found that the type of jealousy that triggers depression at the highest level was cognitive jealousy, the type of jealousy that triggered anxiety the most was cognitive jealousy, and the stress variable was triggered mostly because of cognitive jealousy. In addition, considering the effect of sociodemographic characteristics on the variables, a weak negative linear relationship was found between the level of jealousy revealed by age and the variables of depression, anxiety, and stress. Significant differences were observed between the jealousy variable brought about by gender difference and depression, anxiety, stress variables, and between dependent variables, and sub-dimensions of jealousy. As a result of the partner's employment status, marital status and sociodemographic characteristics, no significant differences were observed between the jealousy independent variable and the dependent variables. Besides, significant differences were found between the independent variable revealed by the individual's working status and the dependent variable. When the "Effects of Jealousy on Depression, Anxiety, and Stress" were examined separately, it was determined these three equations separately met the normality assumption, and a simple linear regression could be established.

Keywords: Jealousy, Anxiety, Depression, Stress, Sociodemographic, Adult

1. GİRİŞ

Bu çalışmada, insanların sevgi, aşk ve arzu üzerine kurulan romantik ilişkilerinde, partnerini veya ilişkisini kaybetmesine karşı ortaya çıkan kıskançlık değişkeninin depresyon, kaygı ve stres ile ilişkisi ele alınmıştır. Romantik ilişkiye sahip olan yetişkin bireylerin yaşadığı kıskançlıkların, duygudurumlarını etkileyebildiği ve depresyon, kaygı ve stres kaynaklı rahatsızlıklara yol açabileceği üzerinde durulmuştur. Bu sebeple, romantik ilişkilerde kıskançlığın, depresyon, anksiyete ve stres ile ilişkisi olduğu ön görülmüştür.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Literatür taramasında, konu ile ilgili kavramlara ve bu kavramların birbiri ile olan ilişkisine odaklanılmıştır. Yöntem kısmında, araştırmada kullanılan veri toplama araçları ve veri analizi hakkında bilgiler paylaşılmıştır. Bulgular kısmında ise romantik kıskançlık ile depresyon, anksiyete ve stres ilişkisini gösteren bulgular sunulmuş ve son olarak; tartışma ve sonuç kısmında, elde edilen bulguların değerlendirilmesi ve sonucu paylaşılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Kıskançlık

Kıskançlık, bireyin partneri arasında oluşabilecek bir iletişim ve etkileşimin, içinde bulunduğu ilişkinin varlığına ve kalitesine, aynı zamanda kendisinin özsaygısına karşı oluşacak tehditlere verdiği duygusal, bilişsel ve davranışsal tepkiler bütünü olarak adlandırmıştır (White, 1981). Buna ek olarak, kıskançlık, bireyin sevgi duyduğu partnerini ve değer verdiği ilişkisini, bir üçüncü kişi tarafından

kaybedecek olma durumunda ortaya çıkan düşünce karmaşası, kendisini kıyaslama, partnerinin aklından geçenleri okuma veya tahmin etme ve bu doğrultuda davranışlar gösterme gibi olguları içeren durum olarak aktarılmıştır. (Scheinkman & Werneck, 2010). Romantik kıskançlık, kompleks bir olgu olarak üç ana unsur üzerinden ele alınmış ve kıskançlığa davranışsal, bilişsel ve duygusal açıdan yaklaşmıştır.

2.1.1. Bilişsel, Duygusal ve Davranışsal Kıskançlık

Romantik kıskançlık, çok boyutlu olarak duygusal, düşüncesele ve davranışsal unsurları barındırmaktadır. Duygusal kıskançlık, kişinin romantik partnerine ve ilişkisine karşı hissettiği korku, öfke, kaygı gibi olumsuz duyguları içermektedir (Yoshimura, 2004). Bazı insanlar, kıskançlık yaşadığında, üzüntü duygusunu daha fazla hissederken, bazı insanlar ise bu durumda öfke duygusunu yaşamaktadır (Pfeiffer & Wong, 1989; akt., Dandurand & LaFontaine, 2014). Diğer yandan, düşüncesele kıskançlık ise, kişinin partneri ve onun davranışları hakkında olumsuz bir fikre veya bu durumların ortaya çıkmasına dair bir başka bir rakip bireyin varlığından şüpheye sahip olması olarak değerlendirilir. Andersen, Eloy, Guerrero ve Spitzberg (1995), yaptıkları araştırmada düşüncesele kıskançlığın, kıskançlığın diğer alt türlerinden daha fazla olarak ilişkişel doyuma olumsuz etki ettiğini belirtmişlerdir. Guerrero ve ark. (1995), davranışsal kıskançlığı, bireyin duygu ve düşüncelerinin eyleme dönüştüğünde ortaya altı davranış örüntüsü çıktığını belirterek tanımlamışlardır. Bunlar, bütünleştirici iletişim, dağıtılmış iletişim, aktif mesafe, olumsuz duygu ifadesi, genel kaçınma/inkâr ve şiddet içeren iletişim/tehdit.

2.2. Kaygı

Kaygı, gelecekte yaşanabilecek muhtemel olumsuz olaylara karşı kişinin ruh hali olarak tanımlanmaktadır (Barlow, 2002; akt., Craske & ark., 2011). Kaygı ve romantik partnerlik arasındaki ilişkiyi ise, Feeney (1995), bireyin partnerinin onu başka biri için terk etme ihtimali ve ilişkisinin kaybedeceği ile ilgili düşüncesi ile gösterdiği kıskançlık sonucunda kaygı hissettiğini ve bu kaygının kökenini öz-yetersizlikten aldığını belirtmiştir. Partneri kaybetme durumunun oluşturduğu kıskançlık ve öfkenin, en çok partneri bir başka rakip ile varsayım olarak düşünmesi ile oluştuğu aktarılmıştır. Kişinin, partnerini bir başka rakibe kaptırabileceği ve birlikteliğinin biteceği hakkındaki gelecek ile ilgili varsayımsal düşüncelere sahip olması kaygıyı tetikleyebilmektedir (Mathes, Adams & Davies, 1985).

2.3. Stres

İnsanın tecrübe ettiği kıskançlık duygusu stres ile dolaylı olarak ilişkilendirilebilir. Partnerine bağlılığı daha fazla olan kişilerin, partnerinin bir başkasıyla flört durumuna tanıklık etmesi durumunda göstereceği tepkinin çok daha olumsuz ve fazla olabileceğini belirtilmiştir (Rydell & Bringle, 2007). Birey kıskançlık yaşadığı zaman gösterdiği tepkiler birincil ve ikincil olarak iki unsura ayrılmaktadır. Birincil tepkiler, öfke ve küskünlük gibi yaşanan durum ile birlikte hemen görülürken, tatminsizlik, reddedilme hissi ve stres gibi ikincil tepkiler daha sonra kişi tarafından tecrübe edilmektedir. Kıskançlık neticesinde ikincil tepki olarak ortaya çıkan stres, bireyin öz değerlendirmesini gerçekleştirirken, eksikliklerine daha fazla odaklanmayı ve benlik saygısını düşürecek değerlendirmelerde bulanabilme ihtimali ile ilişkilendirilebilir (Thompson, Glasø & Martinsen, 2016).

2.4. Depresyon

Depresyon, hislerimizin, düşüncelerimizin ve davranışlarımızın olumsuz olarak etkilendiği, olumsuz duyguların artış, olumlu duygu ve işlevselliğin azalma gösterdiği önemli bir rahatsızlıktır (Depression, 2005). Kıskançlık yaşayan bir birey, romantik ilişkisine dışarıdan bir tehdit olduğunu ve ilişkinin dışında kaldığını hissedebilmektedir ve bu durum karşısında depresyon duygusunu hissedebilmektedir (Pines & Aronson, 1983; Salovey & Rodin, 1988; White, 1981, akt., Leary, 1990). İlişkinin dışında kalmanın depresyona yol açmasının yanı sıra, Mathes, Adams ve Davies (1985), partnerini bir başkasına kaybetmenin, reddedilmenin depresyona neden olabilecek kaygı ve öfke gibi duyguları ortaya çıkardığını belirtmişlerdir. Ayrıca, partnerin bir başka rakip sebebiyle kaybedilmesi, depresif duyguları partnerin ölüm ile kaybedilmesinden daha fazla ortaya çıkardığı belirtilmiştir.

Yukarıda kıskançlığın, kişide ortaya çıkarmış olduğu duygu, düşünce ve davranışların, kişide doğrudan veya dolaylı yoldan depresyon, anksiyete ve strese yol açabildiği yapılan araştırmalar tarafından gösterilmiştir. Literatürde de gösterildiği üzere, bu kavramlar tek tek ele alınmış ve değerlendirilmiştir ve elde edilen sonuç ile birlikte, bu dört değişkenin doğrudan birbiri ile ilişkisinin çalışıldığı çalışmanın azlığı dikkat çekmektedir. Bu nedenle araştırmanın temel amacı, romantik ilişkilerde kıskançlığın, depresyon, kaygı ve stres ile olan ilişkisi olacaktır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Çalışmanın amacı irdelendiğinde, ilişkisel (korelasyonel) tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, araştırmada gösterilen iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi incelemek üzerine kuruludur. Bu tarama modelinde amaç, iki veya daha fazla değişkenin birbirleri arasındaki değişimin yoğunluğunu ve varlığını saptamaktır (Büyüköztürk ve ark., 2008). Bunun yanı sıra, belirtilen değişkenler arasında bir ilişki olup olmadığını, birbirlerini etkileyerek bir değişim ortaya çıkarıp çıkarmadıklarını ve eğer bahsedilen durumlar gerçekleşti ise bunun nasıl olduğunu açıklamaya çalışmaktadır (Karasar,2005).

3.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın örneklem grubu 18 ile 60 yaş arasında olan 259'u kadın 136'sı erkek olmak üzere toplamda 395 gönüllü basit seçkisiz yöntem ile belirlenmiş yetişkin bireylerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılmak için, bireylerin 18 yaşının üzerinde ve bir ilişkiye sahip olması yeterli olmaktadır. 18 yaşından küçük olanlar, 18 yaşından büyük olup ilişkisi olmayan ve onam formunu onaylamayan bireyler araştırmaya dahil edilmemiştir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmaya dahil edilen katılımcıların sosyodemografik özellikleri ile ilgili bilgi edinmek amacıyla oluşturulmuştur.

Çok Boyutlu Kıskançlık Ölçeği: Katılımcıların kıskançlık düzeyini ve türlerini belirlemek amacıyla Pfeiffer ve Wong tarafından 1987 yılında geliştirilen Çok Boyutlu Kıskançlık Ölçeği 7'li likert tipi bir ölçektir ve 24 maddeden oluşmaktadır (Akt. Karakurt, 2001). Ölçekte kıskançlık 3 boyutta ele alınmaktadır; "Bilişsel Kıskançlık" (7 madde), "Davranışsal Kıskançlık" (9 madde) ve "Duygusal Kıskançlık" (8 madde). Ölçeğin Türkçeye uyarlanması Karakurt (2001) tarafından yapılmıştır. Güvenirlilik çalışmalarında çıkan sonuçlar neticesinde, güvenirliliğin .80 ile .90 arasında değişen değerlerde olduğu belirtilmiştir. Öte yandan, ölçeğin geçerlilik çalışmasındaki sonuçlar ise; bilişsel kıskançlık cronbach alfa değeri .91, duygusal ve davranışsal cronbach alfa değerleri ise .86 olarak saptanmıştır (Karakurt. 2001).

Depresyon, Anksiyete ve Stres Ölçeği (DASS): Lovibond ve Lovibond (1995) tarafından geliştirilen 42 maddelik Depresyon, Anksiyete ve Stress (DASS) ölçeğini, Brown, Chorpita, Korotitsch ve Barlow (1997) 21 maddelik kısa versiyonunu geliştirmişlerdir. Ölçek 4'lü likert tipi bir ölçektir. Her bir koşulu ölçmek amacıyla 7'şer soru sorulmuştur. Belirtilen ölçeğin Türkçeye uyarlanması Yılmaz, Boz ve Arslan (2017) tarafından yapılmıştır. Ölçekte yer alan anksiyete koşulunun cronbach alfa değeri .80, omega değeri .80'dir. Depresyon koşulunun alfa değeri .81, iken, omega değeri .82'dir, Son olarak, stres koşulunun alfa değeri .75 ve omega değeri .75 olarak bulunmuştur (Yılmaz ve ark., 2017).

4. BULGULAR

Katılımcıların %65,6'sı kadın, %34,4'ü erkek, %31,1'i 18-24 yaşları arasında, %26,6'sı 25-34 yaşları arasında, %17,5'i 35-44 yaşları arasında, %14,9'u 45-54 yaşları arasında, %9,9'u 55-60 yaşları

arasında, %40'ı evli, %7.6'sı nişanlı, %52.4'ünün ilişkisi var, %6.1'i ortaöğretim mezunu, %30.9'u lise mezunu, %12.4'ü ön lisans, %35.9'u lisans, %14.7'si yüksek lisans, %60'ı çalışıyor, %40'ı çalışmıyor, %66.1'inin eşi çalışıyor, %33.9'unun eşi çalışmıyor.

Tablo 1. Çok Boyutlu Kıskançlık Ölçeği, Depresyon Anksiyete Stres Ölçeğinin (DASS-21) Ait Tanımlayıcı Değerler

	<i>n</i>	<i>Min</i>	<i>Maks</i>	$\bar{X}$	<i>Ss.</i>
Çok Boyutlu Kıskançlık Ölçeği	395	31	161	81.69	23.56
Duygusal	395	13	49	40.30	7.12
Davranışsal	395	8	56	22.83	11.46
Bilişsel	395	8	56	18.56	12.73
Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği (DASS-21)					
Depresyon	395	7	28	13.82	4.28
Anksiyete	395	7	26	12.85	3.78
Stres	395	7	28	15.36	3.94

Bulguları incelediğimizde, Çok Boyutlu Kıskançlık Ölçeği ortalaması ($\bar{X}=81.69$, $SS=23.56$), Duygusal alt ölçek ortalaması ($\bar{X}=40.30$, $SS=7.12$), Davranışsal alt ölçek ortalaması ($\bar{X}=22.83$, $SS=11.46$), Bilişsel alt ölçek ortalaması ($\bar{X}=18.56$, $SS=12.73$), Depresyon alt ölçek ortalaması ($\bar{X}=13.82$, $SS=4.28$), Anksiyete alt ölçek ortalaması ($\bar{X}=12.85$, $SS=3.78$), Stres alt ölçek ortalaması ($\bar{X}=15.36$, $SS=3.94$) olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Yaş, Eğitim Durumu Değişkeni ile Çok Boyutlu Kıskançlık Ölçeği, Depresyon Anksiyete Stres Ölçeğinin (DASS-21) İlişkisine Ait Bulgular

	Yaş	Eğitim Düzeyi
Çok Boyutlu Kıskançlık Ölçeği	-0.053	-0.078
Duygusal	-.151**	-0.012
Davranışsal	0.031	-0.071
Bilişsel	-0.055	-.099*
Depresyon	-.167**	-.190**
Anksiyete	-.103*	-.190**
Stres	-.164**	-.216**

** $p<0.01$, * $p<0.05$ Kullanılan test: Spearman Korelasyon Testi

Bulguları incelediğimizde, Duygusal ile Yaş ($r=-.151$, $p<0.01$) puanları arasında zayıf seviyede ve negatif ilişki vardır. Bilişsel ile Eğitim Düzeyi ($r=-.099$, $p<0.01$) puanları arasında zayıf seviyede ve negatif ilişki vardır.

Depresyon ile Yaş ($r=-.167$, $p<0.01$) ve Eğitim Düzeyi ($r=-.190$, $p<0.01$) puanları arasında zayıf seviyede ve negatif ilişki vardır. Anksiyete ile Yaş ($r=-.103$, $p<0.01$) ve Eğitim Düzeyi ($r=-.190$, $p<0.01$) puanları arasında zayıf seviyede ve negatif ilişki vardır. Stres ile Yaş ($r=-.164$, $p<0.01$) ve Eğitim Düzeyi ($r=-.216$, $p<0.01$) puanları arasında zayıf seviyede ve negatif ilişki vardır.

Tablo 3. Çok Boyutlu Kıskançlık Ölçeği ile Depresyon Anksiyete Stres Ölçeğinin (DASS-21) İlişkinine Ait Bulgular

	1	2	3	4	5	6	7
Çok Boyutlu Kıskançlık Ölçeği							
Duygusal Davranışsal Bilişsel Depresyon Anksiyete Stres							

** $p < 0.01$, * $p < 0.05$ Kullanılan test: Pearson Korelasyon Testi

Bulguları incelediğimizde, Çok Boyutlu Kıskançlık Ölçeği ile Depresyon ($r = .340$, $p < 0.01$), Anksiyete ($r = .327$, $p < 0.01$) ve Stres ($r = .368$, $p < 0.01$) puanları arasında orta seviyede ve pozitif ilişki vardır.

Duygusal Kıskançlık ile Depresyon ($r = .183$, $p < 0.01$), Anksiyete ($r = .134$, $p < 0.01$) ve Stres ($r = .218$, $p < 0.01$) puanları arasında zayıf seviyede ve pozitif ilişki vardır. Davranışsal Kıskançlık ile Depresyon ($r = .255$, $p < 0.01$), Anksiyete ($r = .274$, $p < 0.01$) ve Stres ($r = .281$, $p < 0.01$) puanları arasında zayıf seviyede ve pozitif ilişki vardır. Bilişsel Kıskançlık ile Depresyon ($r = .298$, $p < 0.01$) ve Anksiyete ($r = .283$, $p < 0.01$) puanları arasında zayıf seviyede ve pozitif ilişki, Stres ($r = .307$, $p < 0.01$) puanları arasında orta seviyede ve pozitif ilişki vardır.

Tablo 4. Çok Boyutlu Kıskançlığın Depresyonu Yordamasına İlişkin Bulgular

	<i>B</i>	<i>SH</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>
(Sabit)	7.73	1.20		6.46	0.000*
Bilişsel	0.10	0.02	0.29	6.18	0.000*
Duygusal	0.11	0.03	0.18	3.70	0.000*
$R = .35$ $R^2 = .12$					
$F = 26.57$ $p = 0.000$					

* $p < 0.05$ Kullanılan test: Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Regresyon modeli kurulurken tercih edilen yöntem olarak Stepwise seçilmiştir. Bu yöntem ile model kurulurken regresyon modelinde yordayıcılığı olmayan alt ölçekler elenir ve en uygun regresyon modeli elde edilir. Regresyon modeline ait bulguları incelediğimizde, bilişsel, duygusal bağımsız değişkenlerinin depresyon bağımlı değişkenini yordadığı görülmektedir ($R = .35$, $R^2 = .12$, $p < 0.05$). Modelde olan bağımsız değişkenler depresyon bağımlı değişkenindeki toplam varyansın %12'sini açıklamaktadır. Betaya göre görece etki sırası bilişsel ($\beta = .29$), duygusal ($\beta = .18$) şeklindedir. Bilişsel, duygusal alt ölçeklerinin etkisinin pozitif olduğu gözlemlenmiştir. Depresyonu en çok açıklayan değişkenin bilişsel olduğu bulunmuştur.

Tablo 5. Çok Boyutlu Kıskançlığın Anksiyeteyi Yordamasına İlişkin Bulgular

	<i>B</i>	<i>SH</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>
(Sabit)	8.44	1.07		7.91	0.000*

Bilişsel	0.06	0.02	0.20	3.23	0.001*
Duygusal	0.06	0.03	0.11	2.20	0.028*
Davranışsal	0.04	0.02	0.14	2.19	0.029*

R=.33 R²=.10

F=15.66 p=0.000

*p<0.05 Kullanılan test: Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Regresyon modeli kurulurken tercih edilen yöntem olarak Stepwise seçilmiştir. Bu yöntem ile model kurulurken regresyon modelinde yordayıcılığı olmayan alt ölçekler elenir ve en uygun regresyon modeli elde edilir. Regresyon modeline ait bulguları incelediğimizde, bilişsel, duygusal, davranışsal bağımsız değişkenlerinin anksiyete bağımlı değişkenini yordadığı görülmektedir ($R=.33$, $R^2=.10$, $p<0.05$). Modelde olan bağımsız değişkenler anksiyete bağımlı değişkenindeki toplam varyansın %10'unu açıklamaktadır. Betaya göre görece etki sırası bilişsel ($\beta=.20$), duygusal ($\beta=.11$), davranışsal ($\beta=.14$) şeklindedir. Bilişsel, duygusal, davranışsal alt ölçeklerinin etkisinin pozitif olduğu gözlemlenmiştir. Anksiyeteyi en çok açıklayan değişkenin bilişsel olduğu bulunmuştur.

Tablo 6. Çok Boyutlu Kıskançlığın Stresi Yordamasına İlişkin Bulgular

	B	SH	β	t	p
(Sabit)	8.94	1.09		8.21	0.000*
Bilişsel	0.09	0.01	0.30	6.44	0.000*
Duygusal	0.12	0.03	0.21	4.49	0.000*

R=.37 R²=.13

F=31.56 p=0.000

*p<0.05 Kullanılan test: Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Regresyon modeli kurulurken tercih edilen yöntem olarak Stepwise seçilmiştir. Bu yöntem ile model kurulurken regresyon modelinde yordayıcılığı olmayan alt ölçekler elenir ve en uygun regresyon modeli elde edilir. Regresyon modeline ait bulguları incelediğimizde, bilişsel, duygusal bağımsız değişkenlerinin stres bağımlı değişkenini yordadığı görülmektedir ($R=.37$, $R^2=.13$, $p<0.05$). Modelde olan bağımsız değişkenler stres bağımlı değişkenindeki toplam varyansın %13'ünü açıklamaktadır. Betaya göre görece etki sırası bilişsel ($\beta=.30$), duygusal ($\beta=.21$) şeklindedir. Bilişsel ve duygusal kıskançlık alt ölçeklerinin etkisinin pozitif olduğu gözlemlenmiştir. Stresi en çok açıklayan değişkenin bilişsel kıskançlık olduğu bulunmuştur.

Duygusal, Stres alt boyutu cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Çok Boyutlu Kıskançlık Ölçeğinden ($t(393)=-2.29$, $p<0.05$) aldıkları puanlar cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir. Ortalamalar karşılaştırıldığında erkeklerin (85.43 ± 24.52), kadınlara (79.73 ± 22.85) göre daha yüksek puan aldığı görülmektedir. Davranışsal Alt Boyuttan ($t(236.51)=-2.48$, $p<0.05$) ve Bilişsel Alt Boyuttan ($t(393)=-2.42$, $p<0.05$) aldıkları puanlar cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir. Ortalamalar karşılaştırıldığında, Davranışsal Alt Boyuttan erkeklerin (24.90 ± 12.67), kadınlara (21.74 ± 10.63) ve Bilişsel Alt Boyuttan erkeklerin (20.69 ± 13.56), kadınlara (17.45 ± 12.15) göre daha yüksek puan aldığı görülmektedir. Depresyon Alt Boyuttan ($t(334.42)=3.27$, $p<0.05$) ve Anksiyete Alt Boyuttan ($t(393)=3.17$, $p<0.05$) aldıkları puanlar cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir. Ortalamalar karşılaştırıldığında, depresyon alt boyuttan kadınların (14.29 ± 4.55), erkeklere (12.93 ± 3.59) ve anksiyete alt boyuttan kadınların (13.28 ± 3.97), erkeklere (12.02 ± 3.26) göre daha yüksek puan aldığı görülmektedir.

Veriler incelendiğinde, Çok Boyutlu Kıskançlık Ölçeği, Duygusal, Davranışsal, Bilişsel alt boyutu çalışma durumu değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir ($p>0.05$).

Depresyon Alt Boyutundan ($t(282.41)=-4.25, p<0.05$), Anksiyete Alt Boyutundan ($t(300.39)=-3.90, p<0.05$) ve Stres Alt Boyutundan ($t(393)=-3.35, p<0.05$) aldıkları puanlar çalışma durumu değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir. Ortalamalar karşılaştırıldığında, Depresyon Alt Boyutunda çalışmayanların (14.97 ± 4.76) çalışanlara (13.05 ± 3.76), Anksiyete Alt Boyutunda çalışmayanların (13.77 ± 4.05) çalışanlara (12.23 ± 3.47) ve Stres Alt Boyutunda çalışmayanların (16.16 ± 3.98) çalışanlara (14.83 ± 3.83) göre daha yüksek puan aldığı görülmektedir.

Çok Boyutlu Kıskançlık Ölçeği, Duygusal, Davranışsal, Bilişsel, Depresyon, Anksiyete, Stres alt boyutu eş çalışma ve medeni durum değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir ($p>0.05$).

Duygusal alt boyutundan ($F(4.390)=7.88, p<0.05$) elde edilen puanları yaşa göre kıyasladığımızda ortalamalar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Grup varyanslarının homojen dağılmadığı Levene's testi ile tespit edilmiştir ($p<0.05$). Games-Howell bulguları incelendiğinde, 55-60 yaş arası (34.72 ± 8.85) grubun; 18-24 yaş arası (41.34 ± 5.64), 25-34 yaş arası (41.19 ± 6.52), 35-44 yaş arası (40.91 ± 7.48) ve 45-54 yaş arası (39.53 ± 7.66) gruplarından daha düşük ortalamaya sahip olduğu tespit edilmiştir.

Depresyon alt boyutundan ($F(4.390)=4.47, p<0.05$) elde edilen puanları yaşa göre kıyasladığımızda ortalamalar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Grup varyanslarının homojen dağıldığı Levene's testi ile tespit edilmiştir ($p>0.05$). Tukey bulguları incelendiğinde, 18-24 yaş arası (15.11 ± 4.45) olan grubun; 24-34 yaş arası (13.43 ± 4.47), 35-44 yaş arası (13.07 ± 4.15) ve 45-54 yaş arası (12.86 ± 3.50) gruplardan daha yüksek ortalamaya sahip olduğu tespit edilmiştir. Anksiyete ($F(4.390)=4.03, p<0.05$) ve Stres ($F(4.390)=3.97, p<0.05$) alt boyutlarından elde edilen puanları yaşa göre kıyasladığımızda ortalamalar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Grup varyanslarının homojen dağıldığı Levene's testi ile tespit edilmiştir ($p>0.05$). Tukey bulguları incelendiğinde, anksiyete alt boyutunda, 18-24 yaş arası (13.65 ± 3.60) olan grup 45-54 yaş arası (11.98 ± 3.24) gruptan, stres alt boyutunda 18-24 yaş arası (16.39 ± 3.74) olan grup 45-54 yaş arası (14.19 ± 3.04) olan gruptan daha yüksek ortalamaya sahip olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, yapılan analizler neticesinde anlamlı bulunan üç regresyon saptanmıştır. Regresyonlardan ilki, kıskançlığın, depresyon üzerindeki etkisi; ikinci olarak, kıskançlığın, anksiyete üzerindeki etkisi; üçüncüsü ise kıskançlığın stres üzerindeki etkisidir. Buradan yola çıkarak araştırmanın bağımlı asıl değişkeni kıskançlık değişkenidir.

5. TARTIŞMA

Bu çalışmada romantik ilişkilerde kıskançlık ile, depresyon, anksiyete ve stres arasında bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Bunun sonucunda, katılımcıların doldurmuş olduğu, Çok Boyutlu Kıskançlık Ölçeği ve Depresyon Anksiyete ve Stres Ölçeğinden (DASS-21) elde edilen puanlar neticesinde, romantik kıskançlık ile depresyon, anksiyete ve stres arasında orta seviyede pozitif doğrusal bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Literatürde kıskançlık ve kaygı ile arasında yapılan araştırmalara bakıldığında, kıskançlık ile öz-şefkat ve özgüven kavramlarının doğrudan ilişkili olduğu saptanmıştır. Öte yandan, öz-şefkatin kaygı ile anlamlı negatif bir ilişkisi olduğu saptanmıştır. Buna ek olarak, düşük özgüvenli kadın ve erkek bireylerin daha yüksek düzeyde kaygı yaşadıkları gözlemlenmiştir (Hand, 2015; Tandler & Petersen, 2020). Bu durumdan yola çıkarak, yapılan araştırmada duygusal ve bilişsel kıskançlığın kaygı üzerinde zayıf seviyede pozitif bir ilişkiye sahip olduğu saptanmıştır. Romantik kıskançlık yaşayan bireylerin hem kendileri hem de ilişki içerisindeki kendileri hakkında düşük özgüvene sahip olmaları, öz-şefkatin yeterli sağlanmamasının kaygıyı tetiklediği düşünülmektedir. Ek olarak, kıskançlık duyan bireylerin, kıskanılan rakip partnerler karşısında kendilerini düşük özgüven ve öz-şefkat kıyaslamalarının ileriye dönük kaygılarını tetiklediği ön görülmektedir.

İlgili literatüre bakıldığında, kıskançlığın, stres açısından incelendiği kaynakların azlığı dikkat çekmektedir. İleri derecede romantik kıskançlık yaşayan bireylerin hem kendileri hem de partnerleri

için büyük ölçüde stres oluşturduğu gözlemlenmiştir ve kişinin yaşadığı duygular ve aklından geçen düşünceler neticesinde, tecrübe etmiş olduğu stres ile partnerinin kendisine olan bağlılığını sorgulamaya devam etmesi, bireyde olumsuz dezavantajlar oluşturmasının yanı sıra hem kendisinin hem de partnerinin yaşadığı stresi sürdürmektedir (Kingham & Gordon, 2004). Aynı zamanda öz değerlendirmenin, benlik saygısının az olduğu bireylerde daha olumsuz yönde yapıldığı belirtilmiştir (Thompson, Glasø & Martinsen, 2016). Bunlara ek olarak, ilgili literatürde kıskanç bireylerin sosyal stres ile baş etme yeteneklerinin, kıskanç olmayan bireylere göre daha düşük olduğu belirtilmiştir (Jaremko & Lindsey, 1979). Öz değerlendirmenin olumsuz yönde yapılması, benlik saygısını düşürmekte ve bireyde daha fazla stres gözlemlenebileceği ve bu stres ile baş etmede güçlük yaşayacağı düşünülmektedir. Destekleyici olarak, araştırmada elde edilen bulgular, stresin bilişsel ve duygusal kıskançlık ile orta seviyede pozitif ilişkisi olduğunu ve stresi en çok açıklayan değişkenin bilişsel kıskançlık alt ölçeği olduğu saptanmıştır.

İlgili literatüre bakıldığında, romantik ilişki içinde olan ve depresif hisseden bireylerin, partnerlerine olan bağlılıklarının diğer kişilere göre daha üst düzeyde olduğu, ilişki beklentilerinin gerçekçi olmayabildikleri ve bunlardan dolayı daha fazla memnuniyetsizlik yaşadıkları bulunmuştur. Kişinin ilişkisi ve kendisi hakkında olumlu olmayan beklentilere sahip olması, depresyonu tetikleyebilecek durumlar olarak saptanmıştır (Fiske & Peterson, 1991). Buna ek olarak, Mathes, Adams ve Davies (1985), yaptıkları araştırma neticesinde romantik ilişkilerde yalnızlığın depresyonu ortaya çıkarmada bir etken olduğunu saptamışlardır. Destekleyici olarak, Çok Boyutlu Kıskançlık Ölçeğinde, bilişsel kıskançlık ölçeğinin diğer alt ölçeklere göre depresyonu, kıskançlık ile en çok açıklayan alt ölçek olduğu saptanmıştır.

Araştırmada demografik değişkenlere göre sonuçlar incelendiğinde, cinsiyet rolünün kıskançlık ve depresyon, anksiyete ve stres üzerinden yordanmasında anlamlı değişkenler saptanmıştır. Kadınların erkeklere göre düşüncesele ve davranışsal kıskançlık alt boyutlarından daha düşük puan almalarının, kültürel, coğrafi ve ekonomik anlamda kadının gücü ile ilişkili olduğu ve erkeklere göre bu durumlara karşı davranış gösteremeyecekleri olarak belirtilmiştir (Güçlü & ark., 2017). Ek olarak, erkeklerin, kadınların duygusal bir bağ kurmadıkları kişi ile birliktelik yaşamayacakları düşüncesi, davranışsal kıskançlığa daha çok önem verdiklerinin göstergesi şeklinde belirtilmiştir (DeSteno & Salovey, 1996). Öte yandan, araştırmanın sonucunda, kadınların depresyon ve anksiyete belirtilerini erkeklerden daha fazla pozitif yönde yaşadıkları saptanmıştır. Kadınların kıskançlığın duygusal alt boyutuna daha fazla önem vermesinin, erkeklerin bir başkasıyla duygusal bir yakınlık kurma durumunda daha kıskanç olacakları elde edilen sonuçlar neticesinde ön görülmüştür.

Araştırmanın bir diğer demografik değişkeni yaş ile kıskançlığın depresyon, anksiyete ve stres açısından incelenmesinde zayıf negatif yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır. Erkek ve kadınların yaşlarının artması ile kıskançlık karşısında hissedilen depresyon, anksiyete ve stres değişkenlerinin azaldığı belirlenmiştir. Bu durumun, bireylerin yaş ölçütlerinin artması ile birlikte, genç yetişkin bireylerin yaşadığı, partnerini daha iyi birisine karşı kaybetme korkusunun ve tehdidinin azaldığı düşüncesinin etkili olduğu bulunmuştur (Shackelford ve diğ., 2004). Ek olarak, bireylerin yaş aldıkça öz anlayışının artması ile birlikte daha az kıskançlık yaşadıkları belirtilmiştir (Souza & Hutz, 2016). Destekleyici olarak, öz-anlayışın, kıskançlık ile ters yönde anlamlı bir ilişkisi olduğu saptanmıştır (Tandler & Petersen, 2020).

Araştırmada sunulan eğitim düzeyi ile bilişsel kıskançlığın depresyon, anksiyete ve stres açısından incelenmesinde, zayıf yönde negatif doğrusal bir ilişki saptanmıştır. İlgili literatür incelendiğinde kayda değer bir sonuç ile karşılaşılmamıştır. Bu durumun, kişilerin eğitim seviyesinin artması ile birlikte kazanmış olduğu iç-görü ve farklı bakış açılarının etkili olduğu ön görülmektedir. Ek olarak, araştırmada yer alan medeni durum sosyodemografik alt ölçeğinde, kıskançlığın, depresyon, anksiyete ve stres değişkenleri ile anlamlı bir ilişkisi bulunamamıştır. Bu durumun, kişilerde romantik ilişki yaşadıkları partnerlerine karşı medeni durumu değişmeksizin aynı duygu ve düşünce ile yaklaştıkları ön görülmektedir.

Çalışmada kişilerin partnerlerinin çalışma düzeni arasında, kıskançlığın, depresyon, anksiyete ve stres ile olan ilişkisinde, kişinin partnerinin çalışması durumu için anlamlı düzeyde bir farklılık

bulunmamıştır. Fakat, bireyin çalışma durumunun, depresyon, anksiyete ve stres açısından anlamlı düzeyde bir farklılık saptanmıştır. Bu durumun, bireyin çalışmadığı veya partnerinin kendisinden daha fazla çalıştığı durumlarda ortaya çıkabildiği ve erkeklerin daha fazla çalıştığı ve kadınların ev hanımı olduğu coğrafi bir durumun etkili olduğu ön görülmektedir. İlgili literatürde destekleyici olarak, Ben-Ze'Ev (2010), kişilerin partnerleri tarafından öncelikli olarak görülmemesi, kişide kaybetme korkusunu ortaya çıkardığı ve bu sebeple kıskançlık yaşayabildiklerini belirtmiştir.

6. SONUÇ

Son olarak, araştırmada romantik ilişkilerde kıskançlığın, bireylerde depresyon, anksiyete ve stres bulgularını ortaya çıkaracağı ve bu durumun belirli sosyodemografik değişkenler neticesinde pozitif yönde ilişkili olduğu saptanmıştır. Kıskançlık değişkeninin depresyon, anksiyete ve stres ile orta derecede pozitif yönde ilişkisi bulunurken; alt boyutlarının da bağımlı değişkenler ile zayıf derecede pozitif yönde ilişkisi gösterilmiştir. Ek olarak, sosyodemografik değişkenlerin araştırmaya dahil edilmesi çalışmanın, kültür, toplum yapısı, eğitim, yaş ve cinsiyet gibi özelliklerin değişkenler üzerindeki etkisi hakkında ulaşılan sonucu detaylandırmıştır.

Ulaşılan sonucun temsil niteliği araştırmada yer alan örneklemelerin özellikleri ile, ele alınan değişkenler de kullanılan ölçekler ile sınırlıdır. Araştırması yapılan konu ile ilgili başka değişkenlerin dahil edildiği çalışmalar yapılmasının ilgili literatürü zenginleştireceği ön görülmektedir. İncelenen değişkenlerin ölçüldüğü örneklemdeki demografik farklılıklar da dikkate alınmalıdır. Bu noktada, araştırma kapsamında bazı değişkenlerin ölçümünde elde edilemeyen sonuçlar için nitel bir araştırma geliştirilebilir.

Araştırmanın pandemi döneminde gerçekleştirildiği göz önüne alınacak olursa, bireylerin sosyal hayatlarının etkilendiği bu dönemde kıskançlığın, normal yaşam şartlarına göre farklılaşabileceği ön görülmüştür. Bu ortamın getirmiş olabileceği depresyon, anksiyete ve stres değişkenlerinin bu durumdan etkilenebileceği dikkate alınmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın daha uygun bir zaman diliminde geliştirilebilmesi ve/veya yeni değişkenler katılarak eksiklerinin giderilmesi de önerilmektedir.

7. KAYNAKÇA

- Andersen, P. A., Eloy, S. V., Guerrero, L. K., & Spitzberg, B. H. (1995). Romantic jealousy and relational satisfaction: A look at the impact of jealousy experience and expression. *Communication Reports*, 8(2), 77-85.
- Ben-Ze'ev, A. (2010). Jealousy and romantic love. In S. L. Hart & M. Legerstee (Eds.), *Handbook of jealousy: Theory, research, and multidisciplinary approaches* (pp. 40–54). Wiley Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444323542.ch3>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2008). Bilimsel araştırma yöntemleri.
- Craske, M. G., Rauch, S. L., Ursano, R., Prenoveau, J., Pine, D. S., & Zinbarg, R. E. (2011). What is an anxiety disorder?. *Focus*, 9(3), 369-388.
- Dandurand, C., & Lafontaine, M. F. (2014). Jealousy and couple satisfaction: A romantic attachment perspective. *Marriage & Family Review*, 50(2), 154-173.
- Depression, W. C. (2005). What Is Depression?. *Depression*, 1, 888-791.
- DeSteno, D. A., & Salovey, P. (1996). Evolutionary origins of sex differences in jealousy? Questioning the “fitness” of the model. *Psychological Science*, 7(6), 367-372.
- Feeney, J. A. (1995). Adult attachment and emotional control. *Personal relationships*, 2(2), 143-159.

- Fiske, V., & Peterson, C. (1991). Love and depression: The nature of depressive romantic relationships. *Journal of Social and Clinical Psychology, 10*(1), 75-90.
- Guerrero, L. K., Andersen, P. A., Jorgensen, P. F., Spitzberg, B. H., & Eloy, S. V. (1995). Coping with the green-eyed monster: Conceptualizing and measuring communicative responses to romantic jealousy.
- Güçlü, O., Şenormancı, Ö., Şenormancı, G., & Köktürk, F. (2017). Gender differences in romantic jealousy and attachment styles. *Psychiatry and Clinical Psychopharmacology, 27*(4), 359-365.
- Hand, E. (2015). The relationship between low self-esteem, happiness and jealousy in romantic relationships.
- Jaremko, M. E., & Lindsey, R. (1979). Stress-coping abilities of individuals high and low in jealousy. *Psychological Reports, 44*(2), 547-553.
- Karasar, N. (2005). Bilimsel araştırma yöntemi. Ankara: Nobel.
- Karakurt, G. (2001). *The impact of adult attachment styles on romantic jealousy* (Master's thesis, Middle East Technical University).
- Kingham, M., & Gordon, H. (2004). Aspects of morbid jealousy. *Advances in Psychiatric Treatment, 10*(3), 207-215.
- Leary, M. R. (1990). Responses to social exclusion: Social anxiety, jealousy, loneliness, depression, and low self-esteem. *Journal of Social and Clinical Psychology, 9*(2), 221-229.
- Mathes, E. W., Adams, H. E., & Davies, R. M. (1985). Jealousy: Loss of relationship rewards, loss of self-esteem, depression, anxiety, and anger. *Journal of personality and social psychology, 48*(6), 1552.
- Rydell, R. J., & Bringle, R. G. (2007). Differentiating reactive and suspicious jealousy. *Social Behavior and Personality: an international journal, 35*(8), 1099-1114.
- Scheinkman, M., & Werneck, D. (2010). Disarming jealousy in couples relationships: A multidimensional approach. *Family process, 49*(4), 486-502.
- Shackelford, T. K., Voracek, M., Schmitt, D. P., Buss, D. M., Weekes-Shackelford, V. A., & Michalski, R. L. (2004). Romantic jealousy in early adulthood and in later life. *Human Nature, 15*(3), 283-300.
- Souza, L. K. D., & Hutz, C. S. (2016). Self-compassion in relation to self-esteem, self-efficacy and demographical aspects. *Paidéia (Ribeirão Preto), 26*, 0181-0188.
- Tandler, N., & Petersen, L. E. (2020). Are self-compassionate partners less jealous? Exploring the mediation effects of anger rumination and willingness to forgive on the association between self-compassion and romantic jealousy. *Current Psychology, 39*(2), 750-760.
- Thompson, G., Glasø, L., & Martinsen, Ø. (2016). Antecedents and consequences of envy. *The Journal of social psychology, 156*(2), 139-153.
- Yılmaz, Ö., Hakan, B. O. Z., & Arslan, A. (2017). Depresyon Anksiyete Stres Ölçeğinin (DASS 21) Türkçe kısa formunun geçerlilik-güvenilirlik çalışması. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2*(2), 78-91.
- Yoshimura, S. M. (2004). Emotional and behavioral responses to romantic jealousy expressions.
- White, G. L. (1981). A model of romantic jealousy. *Motivation and Emotion, 5*(4), 295-310.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID:

Bağlanma Kuramı ve Şema Alanlarının Romantik İlişkilere Etkisi

Seray Narin¹

*¹Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Aile Danışmanlığı Eğitimi,
seraynarinn@gmail.com*

Özet

Bu çalışmada bağlanma kuramlarının ve şema alanlarının romantik ilişkiler üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırmada farklı bağlanma biçimleri ve şema alanlarına sahip bireylerin romantik ilişkilerinde farklılıkların olup olmadığı çeşitli faktörler üzerinden irdelenmiştir. Bu amaçlarla araştırmada nitel ve nicel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Nitel araştırma kısmında katılımcılara 5 adet açık uçlu soru yöneltilmiştir. Pandemi şartları sebebiyle görüşme online olarak gerçekleştirilmiştir. Bu kısımda veri analiz yöntemi olarak içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Nicel araştırma kısmında bağlanma stillerini ölçmek için ‘‘ Üç Boyutlu Bağlanma Stilleri Ölçeği ‘‘ , şema alanlarını belirlemek için ‘‘ Young Şema Ölçeği ‘‘ ve ilişki doyumunu ölçmek için ‘‘ İlişki Doyumu Ölçeği ‘‘ kullanılmıştır. Bu kısımda veri analizi için olarak SPSS programı kullanılmıştır. Araştırma örneklemini evli ve ilişkisi olan çiftler oluşturmaktadır. Katılımcılar gönüllülük esasına dayanarak kartopu yöntemine göre çalışmaya dahil olmuştur. Araştırma iki basamak halinde yürütülmüştür. İlk basamakta bütün katılımcılara ölçekler uygulanmıştır. Ölçek analiz sonuçlarına göre aranan kriterlere uygun olan çiftlerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada birbiri ile gelişimsel olarak bağlantısı bulunan bağlanma biçimleri ve şema alanlarının bireyleri romantik yaşantılarda nasıl etkilediğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu sayede romantik ilişki problemlerine etkili çözümler bulmak amacıyla alana katkı sağlamak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bağlanma, Şema Alanları, Romantik İlişki

Effect of Attachment Theory and Schema Domains on Romantic Relationships

Abstract

In this study, the effects of attachment theories and schema domains on romantic relationships were examined. In the study, it was examined whether there were differences in the romantic relationships of individuals with different attachment styles and schema domains, through various factors. For these purposes, qualitative and quantitative research methods were used in the research. In the qualitative research part, 5 open-ended questions were asked to the participants. Due to the pandemic conditions,

the interview was held online. In this part, the content analysis technique was used as the data analysis method. In the quantitative research part, "Three-Dimensional Attachment Styles Scale" was used to measure attachment styles, "Young Schema Scale" to determine schema domains, and "Relationship Satisfaction Scale" to measure relationship satisfaction. In this part, SPSS program was used for data analysis. The sample of the research consists of married couples who are in a relationship. Participants were included in the study according to the snowball method on a voluntary basis. The research was carried out in two steps. In the first step, scales were applied to all participants. According to the results of the scale analysis, interviews were conducted with the couples who met the criteria sought. In this study, it is aimed to reveal how attachment styles and schema areas, which are developmentally related to each other, affect individuals in romantic experiences. In this way, it is desired to contribute to the field in order to find effective solutions to romantic relationship problems.

Keywords: Attachment, Schema Domains, Romantic Relationship

1.)GİRİŞ

1.1.)Tezin Konusu ve Amacı

Tezin konusu bağlanma türleri, şema alanları ve romantik ilişkileri kapsamaktadır. Partnerlerdeki bağlanma türleri ve erken dönem uyumsuz şemaların içinde buldukları romantik ilişkiyi nasıl etkilediği araştırılmaktadır. Romantik ilişki temelde bir başkasının varlığına duyulan ihtiyaçtır. (Atak & Taştan , 2012) İçerisinde aşk, tutku, bağlılık, yakınlık, saygı gibi pek çok noktayı barındırır. Bu sebeptendir ki romantik ilişkiler karmaşık bir duygu, davranış ve hisler bütünüdür. İçerisinde barındırdığı her bir nokta insan yaşamı içerisinde büyük öneme sahiptir. Bağlanma kuramları ise bireyin dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren bakım veren ile arasında oluşan ilişki bütünüdür. Bu ilk ilişki bireyin gelecek yaşantısı içerisinde insanlara yaklaşımını, ilişkilerini, savunma mekanizmalarını şekillendirmektedir. Erken dönem uyumsuz şemalar ise çocuğun erken dönemlerinden başlayarak gelişen ve bireyin yaşamı boyunca kendini tekrar eden kalıplardır. (Young, 1990) Bu tezde yeni doğan ile anne arasında başlayan ilişki ve sonrasında çocuklukta yerleşen şemaların romantik ilişkiler üzerine etkisi incelenmektedir.

Romantik ilişkiler ve aşk yüzyıllardır sanatın pek çok alanına konu olmaktadır. Edebiyat, sinema, müzik, tiyatro romantik ilişkileri konu edinmektedir. Psikolojinin romantik ilişkileri konu edinmesi ise psikoloji tarihi göz önünde bulundurulunca oldukça yenidir. Hayatın içinde pek çok alanın bu noktayı konu edinmesi ise oldukça doğaldır. Romantik ilişkiler içerisinde pek çok yaşamsal öğeyi barındırırlar. Bilimsel olarak da bakıldığında romantik ilişkilerin insan yaşamında pek çok işlevi vardır. Bu işlevlerin sağlıklı ya da sağlıklı şekillerde yerlerine getirilebilmesi ise pek çok etmene bağlıdır. Bu tezin amacı romantik ilişkileri etkileyen iki önemli noktanın işlevlerini ve yapısını araştırmaktır.

İkili ilişkiler ailenin temelini oluşturmaktadır. Evlilik bu noktadan temel almakta ve içerisinde bu önemli noktayı barındırmaktadır. Aile insanın, toplumun, kültürün temel yapı taşı ve oluşum noktasıdır. Birey aile sayesinde meydana gelir ve onların desteği ile hayata hazırlanır. Bu hazırlanış fiziksel, sosyal, psikolojik pek çok önemli ve hayati noktayı kapsar. Ailenin sağlıklı, ahlaki ve vicdani değerleri oluşmuş olarak sosyal hayata kazandırdığı birey toplumu oluşturur. Oluşan toplumun olumlu öğeler ile bezenmiş olması bireyin varoluşunun nitelikleriyle yakından ilişkilidir. (Kaymak Özmen, 2004) Toplumun yapı taşı olan aileler içerisinde her zaman salt olumlu öğeleri barındıramamaktadırlar. İçerisinde sevgi, saygı, bağlılık ve özeni görmediğimiz bazı aileler de bulunmaktadır. Aile kimi zaman da içerisinde saldırganlık, öfke, nefret ve de suç da barındırabilen bir yapı olabilmektedir. Ortamda oluşan gerilim, kaygı ve ötelenmişlik bireyleri olumsuz yönden etkileyebilmektedir. Böylesi ortamlarda büyüyen çocuklar ileride psikolojik ve sosyal uyum problemleri, eğitimlerini yarıda bırakma ve suça karışma gibi pek çok risk faktörü taşımaktadır. Ailenin içerisinde her zaman olumlu öğeler barındırması ise romantik ilişki esnasında oluşan uyuma ve de çeşitli bağlara dayanmaktadır. Bu tezde olumlu aile yaşamını üzerine etki eden etmenler incelenerek sağlıklı ailelerin oluşumu için gerekli noktalar incelenecektir.

1.2.)Tezin Kapsamı ve İçeriği

Bu tezin içeriği toplumsal yaşam içerisinde önemli bir yer tutan romantik ilişkileri kapsamaktadır. Değişen dünya düzeni içerisinde sosyal hayat, çeşitli insani ihtiyaçlar ve ilişkiler de farklılaşmaktadır. Romantik ilişkilerin varlığından kaynak alan bu değişimler önce aile sonra toplum döngüsünü kat ederek yeniden başlangıç noktasını etkilemektedir. Alan yazın incelendiğinde psikolojinin de son zamanlarda bu konu üzerine eğildiği görülmektedir. Çalışma boyunca romantik ilişki, ilişkiyi etkileyen bağlanma kuramları ve şema alanları belirlenen çerçevede incelenecektir.

1.3.)Tezin Temel Soruları

Bu çalışmada romantik ilişki içerisinde olan bireylerin ilişkileri üzerine etkili olan bağlanma türleri ve şema alanları üzerine çalışılmaktadır. Buradan hareketle şu sorulara cevap aranacaktır;

2. Romantik ilişki nedir?
3. Romantik ilişkiler üzerine etkili olan faktörler nelerdir?
4. Bağlama kuramı nedir?
5. Bağlanma kuramı çeşitleri nelerdir?
6. Erken dönem uyumsuz şema nedir?
7. Erken dönem uyumsuz şema alanları nelerdir?
8. Erken dönem şema alanları ile bağlanma kuramları arasında ilişki var mıdır?
9. Erken dönem şema alanları ve bağlanma kuramları romantik ilişkiler etkiler mi?

Bu soruların cevaplarının bulunması için çeşitli ölçekler uygulanacaktır. İlk olarak çiftlerle ilgili genel bilgilere sahip olmak için ‘‘ Bilgilendirilmiş Onam Formu ’’ uygulanacaktır. Formdaki sorular sayesinde araştırma yapılan örneklem hakkında bilgi sahibi olunacaktır.

Bağlanma kuramı ve bağlanma türleri ile ilgili çalışmaya katılan katılımcıların bilgileri ‘‘ Orta Çocuklukta Anneye Kaygılı ve Kaçınan Bağlanma: Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II’’ formu ile alınacaktır

1.4.)Tezin Hipotezi/Hipotezleri

Tezin araştırdığı sorulara bağlı olarak geliştirdiği üç temel hipotezi bulunmaktadır;

- **H₀**: Bağlanma türleri ve şema alanlarının romantik ilişkiler üzerinde etkisi vardır.
- **H₁**: Bağlanma türleri ve şema alanlarının romantik ilişkiler üzerinde etkisi yoktur.
- **H₀**: Aynı bağlanma türlerine sahip çiftlerde erken dönem uyumsuz şema alanları benzerdir.
- **H₁**: Aynı bağlanma türlerine sahip çiftlerde erken dönem uyumsuz şema alanları benzer değildir.
- **H₀**: Farklı bağlanma türlerine sahip çiftlerde erken dönem uyumsuz şema alanları benzerdir.

- **H1:**Farklı bağlanma türlerine sahip çiftlerde erken dönem uyumsuz şema alanları benzer değildir.

Tezin bu hipotezler üzerine kurulması anlam ve nitelik bakımından kapsayıcıdır.

2.) ALANYAZIN TARAMASI

İnsanın varoluş temellerinden biri ilişkidir. İnsan ilişkiler bütünü ile dünyaya gelir ve ilişkiler bütünü ile yaşamını idame ettirir. Yaşamı boyunca pek çok ilişki biçimi içinde bulunur. Ebeveyn, kardeş, arkadaş ve romantik ilişkiler bunlardan bazılarıdır. Bilimsel olarak romantik ilişkinin insan yaşamında pek çok işlevi vardır. Davranışsal, bilişsel ve de duygusal bu işlevler dizisi insan hayatını daha da zenginleştirmektedir. Romantik ilişki insani olmakla birlikte toplumsal öğelerin de tamamlayıcısıdır. Bu tamamlanma biçimi insanın bir diğer insana ihtiyat duymasından kaynaklanmaktadır. Birey hayatı boyunca idealinde bulunan ilişkiler düzlemine kimi zaman romantik ilişkileri de eklemektedir. İçerisinde sevgi, saygı, güven ve de mutluluğu barındırması beklenen romantik ilişkiler kimi zaman ideal şekilde ilerlememektedir. İdealden sapmış olan ilişki durumlarının pek çok sebebi olabilmektedir. Hayatsal zorluklar, bireysel problemler, çağın getirdiği bazı sorunlar sebeplerden birkaçıdır. Bağlanma türleri ve erken dönem uyumsuz şemalar çeşitli ilişki problemlerinin temeli ya da yordayıcısı olabilmektedir. Başlangıcını çocukluk çağından alan bu iki önemli kavram insan hayatının her döneminde etkili olmaktadır.

Bağlanma birey için mutluluk, güven ve özgüvenin temelidir. Bağlanma kuramları bebeklerin onlara bakım verenlere nasıl bağlandıkları ve onlardan ayrıldıkları zaman ne tür duygular yaşadıklarını açıklamaktadır. Bakım veren ile yeni doğan arasında başlayan bu ilişki türü tüm yaşamı şekillendirmektedir. Bireyler hayatları boyunca etkileşim içinde oldukları tüm insanlar ve olaylar ile bu bağın getirdiği duygusal süreçleri yaşayabilmektedirler. Bebek ile bakım vereni arasında meydana gelen duygusal süreç çeşitleri ve bağlanma türleri şöyledir:

Güvenli Bağlanma: Güvenli bağlanan bakım veren ile çocuk arasındaki güven, sevgi ve iletişim bağlarının tam olarak geliştiği bağlanma çeşididir. Güvenli bağlanan bebekler herhangi bir yakınlardan rahatsızlık hissetmezler. Bakım verenleri yanlarından uzaklaştıkları takdirde ilk olarak tepki gösterirler fakat bir süre sonra normal hallerine geri dönerler. Çünkü böyle bağlanan çocuklar terk edilmekten korkmazlar. Bakım verenleri yanlarına döndüğü zaman ise yeniden onlara sarılır ve eski ilişkilerini devam ettirirler. (Kesebir, Özdoğan, & Üstündağ, 2011)

Kaygılı Bağlanma: Kaygılı bağlanma biçiminde bakım veren ile çocuk arasındaki ilişkide bazı aksamalar meydana gelmektedir. Aralarında oluşması gereken güven duygusu tam olarak inşa edilememiştir. Çocuk bakım verenine tam olarak güven duymadığı için sürekli olarak terk edileceği endişesi içinde bulunmaktadır. Bakım vereni kısa bir süre yanından ayrılıp yeniden yanına döndüğünde tepki olarak saldırganlaşabilmektedir.

Kaçınan Bağlanma: Kaçınan bağlanma biçiminde bakım veren ile çocuk arasındaki ilişkide bağlılık tam anlamıyla oluşmamaktadır. Çocuk, bakım vereni ile arasındaki güven bağı tam anlamıyla sağlamlaştırılmamaktadır. Belli bir süre sonra yakın ilişkilerden hoşlanmayan, terk edilmekten korkmayan bir kişilik örüntüsü ortaya çıkabilmektedir. (Keler, 2008)

Erken Dönem Uyumsuz Şema Alanları: Erken dönem uyum bozucu şemalar ihmal ve zarar verici çocukluk çağı yaşantıları ile ilişkilendirilmektedir. Şema alanları çocuğun önemli olan fakat karşılanmayan ihtiyaçlarının varlığını ortaya koymaktadır. Bu ihtiyaçlar maddi, manevi temellerde olabilmektedir. Çocukluk çağında bu şemaların meydana getirdiği duygusal süreçler ve tepkiler yaşam boyu bireyin karşısına çıkabilmektedir.

3.)YÖNTEM

3.1.)Araştırmanın Modeli

Çalışmadaki amaca hizmet edecek yöntemler basamaklı şekilde ilerleyecektir. Çalışma temelde iki farklı bölüme ayrılmaktadır. Analiz bölümünde ilk olarak nicel bir veri analiz yöntemi kullanılacaktır. Bu analiz yönteminde aranan kriterlere uygun olan çiftler ikinci kısım olan nitel analizler kısmında çalışmaya devam edilecektir. Çalışılması için ulaşılan 25 adet çift “ Bilgilendirilmiş Onam Formu” , “ Young Şema Ölçeği Kısa Form-3 “ ve “ Orta Çocuklukta Anneye Kaygılı ve Kaçınan Bağlanma: Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II” ölçeği uygulanacaktır. Bunlar kâğıt – kalem ölçekleri olup , “ SPSS “ paket programı ile analiz edilecektir. Çalışmanın nitel noktasında aranan kriterler de olan çiftler nitel araştırma aşamasına geçilmek üzere yeniden çalışmaya davet edilecektir. Bu noktada belirli seanslara çiftler birlikte katılım göstereceklerdir. Seanslarda açık uçlu sorular, hikâye tamamlama, psikolojik kartlar teknikleri ile nitel veri toplama işlemi gerçekleştirilecektir. Elde edilen nitel ve nicel veri analizleri ile çalışmanın analiz kısmı tamamlanacaktır.

3.2.)Çalışma Grubu

Çalışma romantik ilişkiye sahip 20 çift ile yürütülecektir. Katılımcılar gönüllülük esası göz önünde bulundurularak “ Kartopu Yöntemi “ ne göre çalışmaya dâhil olacaklardır.

3.3.)Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Young Şema Ölçeği (YŞÖ): Ölçek, erken dönem uyumsuz şemaları değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin özgün formu 205 maddeden oluşmakta ve 18 şemayı içermektedir (Schemidt ve ark. 1995). Young (1990), ölçeğin 75 maddeden oluşan kısa formunu geliştirmiştir. Bizim çalışmamızda Young Şema Ölçeği'nin 90 maddelik kısa formunun 3. versiyonu (YŞÖ-KF3) kullanılmıştır. YŞÖ-KF3, 16 şema ve 205 maddeden oluşan uzun form (Young ve Brown 1990) ve 15 şema ve 75 maddeden oluşan kısa formun (Young 1994) ardından, bahsedilen formlardan farklı olarak Onay Arayıcılık, Cezalandırıcılık ve Karamsarlık şemalarının eklenmesiyle oluşturulmuş 90 maddelik bir ölçektir (Young 2004). Ölçeğin geçerlik güvenirliği Sarıtaş (2007) tarafından yapılmıştır. Ölçek, beş şema alanının altında yer alan 18 erken dönem uyumsuz şemayı kapsamakta ve bu anlamda 18 şema boyutundan oluşmaktadır. Bu şema boyutları terk edilme/istikrarsızlık, güvensizlik/suistimal edilme, duyguları bastırma, kusurluluk/utanç, sosyal izolasyon/yabancılaşma, bağımlılık/yetersizlik, hastalıklar ve tehditler karşısında dayanıksızlık, iç içelik/gelişmemiş benlik, başarısızlık, hak görme/ büyüklük, yetersiz özdenetim, boyun eğicilik, kendini feda, onay arayıcılık, karamsarlık, duygusal yoksunluk, yüksek standartlar/aşırı eleştiricilik ve cezalandırıcılıktır. (Atlı Özbaş, Sayın , & Coşar, 2012)

Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II: Yetişkin bağlanma boyutlarını ölçmek için geliştirilen (Fraley ve ark. 2000) ve Türkçeye de çevrilmiş olan Yakın İlişkilerde Yaşantılar EnvanteriII'nin (Selçuk ve ark., 2005) Brenning ve arkadaşları (2011) bu versiyonu 36 maddeden oluşmaktadır. Maddeler oluşturulurken Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanterinin orijinal maddeleri sadeleştirilmiş ve madde içerikleri çocuk-ebeveyn ilişkisine uygun olarak düzenlenmiştir. Hem anneye hem babaya kaçınan ve kaygılı bağlanma boyutları arasında pozitif yönde güçlü bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bu çalışmada ise, çocukların yalnızca annelerine olan kaygılı ve kaçınan bağlanma düzeylerini ölçmeye yönelik maddelere yer verilmiştir. Bağlanma kaygısı ve kaçınma boyutları 18 madde ile ölçülmektedir. İki boyutta da yüksek puanlar anneye görece yüksek kaygılı ve/ya kaçınan bağlanmaya karşılık gelmektedir. Ölçeğin derecelendirmesi, orijinal çalışma temel alınarak 1 ila 7 puan aralığında sunulmuştur (1 = hiç katılmıyorum, 7 = tamamen katılıyorum). Ölçeğin Türkçeye çevrilmesinde standart çeviri yöntemi kullanılmıştır. Çeviri işlemi alanında uzman üç kişi tarafından ayrı ayrı yapılmış, daha sonra yapılan karşılaştırmalarla ve YİYE-II'nin Türkçesi dikkate alınarak maddeler son halini almıştır. (Kırimer, Akça, & Sümer, 2014)

3.4.) Verilerin Analizi

Nicel verilerin analizinde SPSS paket programı uygulanırken , nitel verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılacaktır.

4).KAYNAKÇA

- Atak , H., & Taştan , N. (2012). Romantik İlişkiler ve Aşk. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 520-546.
- Atlı Özbaş, A., Sayın , A., & Coşar, B. (2012). Üniversite Sınavına Hazırlanan Öğrencilerde Sınav Öncesi Anksiyete Düzeyi İle Erken Dönem Uyumsuz Şema İlişkilerinin İncelenmesi. Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Psikiyatri Kliniği, 81-89.
- Kaymak Özmen, S. (2004). Aile İçinde Öfke ve Saldırganlığın Yansımaları. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 27-39.
- Keler, H. (2008). LİSELİ ERGENLERİN TRANSAKSİYONEL ANALİZ EGO DURUMLARI İLE BAĞLANMA STİLLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ .
- Kesebir, S., Özdoğan, S., & Üstündağ, M. (2011). Bağlanma ve Psikopatoloji. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 321-342.
- Kırimer, F., Akça, E., & Sümer, N. (2014). Orta Çocuklukta Anneye Kaygılı ve Kaçınan Bağlanma:Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II. Türk Psikoloji Yazıları, 45-57.
- Young, J. (1990). Cognitive therapy for personality disorders: A schema –focused.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-7493-0150

Antonio Gramsci'nin Siyasal Yaklaşımı: Sivil Toplum, Hegemonya ve Tarihsel Blok

Arş. Gör. Dr. Ayman Kara¹

¹ Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
aymankara3@outlook.com

Özet

İtalyan bir kuramcı olan Antonio Gramsci Marksist bir düşünür olup Marksizm'e çeşitli eleştiri ve katkılarda bulunmuştur. Bu katkıları çerçevesinde Gramsci'nin özelliği Marksist düşünceye yeni kavramlar kazandırması ve bu kavramlar aracılığıyla onun eksiklerini tamamlamaya çalışmasıdır. Bu çalışmada Gramsci'nin Marksizm'e yaptığı eleştiriler ele alınarak onun bu ideolojinin hangi yönlerini eksik bulduğu incelenecektir. Düşünürün, bu eksikleri tamamlamak için ortaya koyduğu "Tarihsel Blok" ve "Hegemonya" kavramları açıklanacak, bu kavramların Gramsci tarafından kullanıldığı çerçeve üzerinde durulacaktır. Gramsci Marksizm'in savunduğu altyapının üstyapıyı belirlediği kuralını yeterli bulmayarak, bu kuralın açıklayamadığı durumları altyapı-üstyapı birlikteliği ile oluşan hegemonya ile açıklar. Bu noktada düşünürün savunduğu devlet-sivil toplum diyalektiği incelenecek, bu diyalektiğin Gramsci'nin düşüncesinde denk düştüğü zor-rıza karşıtlığı üzerinde durulacaktır. Çalışmanın amacı Gramsci'nin getirdiği yeni kavramlar neticesinde Marksizm'in geldiği noktanın anlaşılmasına çalışmaktır. Literatür taraması yönteminin kullanıldığı çalışmada Gramsci'nin, kullandığı yeni kavramlar aracılığıyla Marksizm'in içine düştüğü açmazları çözmeye çalıştığı görülmektedir. Düşünürün, yeni kavramlar üzerinden Marksizm'e yeni bir bakış açısı getirdiği ve böylece Marksist düşünceyi sivil toplum ve rıza unsurları üzerinden yeniden yorumladığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gramsci, Sivil Toplum, Hegemonya, Tarihsel Blok

Political Approach of Antonio Gramsci: Civil Society, Hegemony and Historical Block

Abstract

Antonio Gramsci, an Italian theoretician and Marxist philosopher who both criticized and contributed to Marxism, is well known for the new concepts he brought to Marxist thought, and for his efforts to apply iron out the deficiencies within the philosophy. The present study analyzes Gramsci's criticisms of Marxism through an investigation of the deficiencies he identified in the ideology. The concepts of "Historical Block" and "Hegemony" that were introduced by Gramsci in response to the

identified deficiencies will be addressed, with a further investigation into how he applied them. According to Gramsci, the Marxist rule that suggests that the base defines the superstructure is lacking, and he uses hegemony, i.e. the association between base and superstructure, to look deep into the situations that cannot be explained by that rule. At this point, the dialectic between the state and the civil society, as defended by the philosopher, will be analyzed, and its reflection in Gramsci's ideas, i.e. the equilibrium between coercion and consent, will be investigated. The present study aims to ascertain the point reached by Marxism attributable to the concepts introduced by Gramsci. It can be understood from this literature review that Gramsci sought to open up the dead ends faced by Marxism with the application of his developed concepts. It can be concluded that the philosopher brought a new perspective to Marxism through these concepts, and re-interpreted Marxist thought through the introduction of such factors as civil society and consent.

Keywords: Gramsci, Civil Society, Hegemony, Historical Block

1. GİRİŞ

Antonio Gramsci sosyalist bir düşünür olup sosyalizme birtakım eleştiri ve katkılarda bulunarak onu geliştirmiştir. Gramsci, yeni kavramlar geliştirmiş, bunun yanında önceden var olan bazı kavramların da içeriğini genişletmiş ya da bu kavramlara farklı anlamlar yüklemiştir. Böylece bu yeni kavramlar ve içerikleri üzerine teorisini oturtmuştur.

Gramsci kendini ortodoks bir Marksist olarak kabul etmesine rağmen Marksizm'in klasik öğretisinin açıklayamadığı durumlar olduğunu da kabul eder (Öztürk, 2010: 264). Böylece Marksizm'i yeniden ele alarak çözümlenmeye tabi tutar.

Marx'ın sosyal yaşamın neredeyse tümünü belirlediğini iddia ettiği alt yapının (ekonominin) her anlamda belirleyici bir konumda bulunmadığını söyleyerek Marx'ın bu görüşünü eksik bulur. Komünist toplum düzenine ulaştıracak olan devrimin yalnızca ekonomik altyapıya bağlı olarak gelişeceğini düşünmemekle birlikte bu yaklaşımın insanı edilgen bir konuma indirmediğini düşünür. Gramsci diyalektik maddeciliği eleştirerek klasik Marksizm'in dar kalıplarının kendisine nefes aldırmağını belirtir. Bundan dolayı da Marksist ideolojinin daha uygulanabilir bir yaşam felsefesi haline gelmesi için katkılarda bulunur (Yavuz, 2011: 12-13).

Gramsci, Marksizm'in ekonomi konusundaki tutumunu şöyle eleştirir: “*Saf Marksizm'de kütle halinde ele alınan insanlar, tutkularına değil de ekonomik zorunluluklara itaat ederler. Siyaset bir tutkudur. Vatan bir tutkudur. Bu çok şey isteyen iki fikir tarihte yüzeysel bir işlevden başka bir işleve sahip değildir. Çünkü, gerçekte yüzyıllar boyunca halkların yaşamı, maddi türden nedenlerin her zaman değişen ve her zaman yenilenen bir oyunuyla açıklanır. Ekonomi her şeydir. Birçok burjuva filozofu ve ekonomisi bu nakaratı tekrar eder durur. Buğdayın, petrolün ya da kauçuğun cari fiyatlarıyla yüksek uluslararası politikayı bize açıklarken bir çeşit havalara girerler. Tüm diplomasinin, gümrük tarifeleri ve maliyet fiyatları sorunlarınca belirlendiğini bize göstermek için bütün marifetlerini kullanırlar. Bu açıklamalar büyük hürmet görür. Dış politikada tutku mu? Ulusal konularda duygu mu? Hadi canım! Bunlar sıradan insanlar içindir. Büyük ruhlar, gizleri bilenler bilirler ki her şey borç olacak tarafından belirlenir. İşte bu mutlak bir yalancı gerçektir*” (Gramsci, 1984: 61-62).

Bu çalışmada Gramsci'nin Marksizm eleştirisi neticesinde ortaya koyduğu devlet teorisi, başta hegemonya kavramı olmak üzere tarihsel blok ve sivil toplum gibi düşünürün ele aldığı çeşitli kavramlar üzerinden incelenecektir.

2. YAŞAMI

Gramsci, 1891 yılında Sardunya Adası'nın Ales kasabasında yedi çocuklu bir ailenin dördüncü çocuğu olarak doğdu. Babası kamu görevlisi, annesi ev hanımıydı (Forgacs, 2010: 23).

1911'de Torino Üniversitesi'nde burs kazandı. Torino modern sanayinin hakim olduğu bir şehirdi ve Gramsci ilk kez bu duruma şahit olmaktaydı (Yetiş, 2009: 125). Bu yıllarda, sosyalist fikirler ile tanışarak düşüncelerini bu yönde geliştirmeye başlamıştır (Dural, 2012:311).

Üniversitede gelecek yaşamını derinden etkileyecek olan PSI (İtalyan Sosyalist Partisi) ile temas kurarak sosyalist basın için çalışmaya başladı. Il Grido del Popolo (Halkın Çığığı) ve Avanti! gibi gazetelerde Lenin'i ve Rus devrimini destekleyen makaleler yazıyor, determinist bir Marksizm'e karşı çıkıyordu. Bu yıllarda (1919-1920) pek çok toplumsal ve siyasal olay da gerçekleşiyordu. Bunların en başta gelenleri de İşçi grevleri ve fabrika işgalleriydi (Forgacs, 2010: 23-25).

Gramsci de bu olaylardan etkilenecek Rus devriminin İtalya koşullarına uyarlanmasının yollarını aramaktaydı. 1921 ve 1922 yılları hem siyasal hem de şahsi yaşamı bakımından sıkıntılı geçti. 1922 yılında İtalyan Sosyalist Partisi'ni temsil etmek üzere Moskova'ya gitti. 1924 yılında İtalya'daki seçimlerde partisi tarafından aday gösterilerek milletvekili seçildi 1925 yılı başlarında olağanüstü yasalar faşist yönetim tarafından yürürlüğe sokuldu. Faşist diktatörlük siyasal ve toplumsal süreçleri denetim altına almaya başladı. Gramsci, bu gelişmeler karşısında partinin yönetimini üstlenerek anti-faşist mücadelenin yollarını aramaya başladı. Mussolini ise Gramsci ve PCI lider kadrosunu tutuklayarak sosyalist hareketi yok etmek arzusunda olup 1926 yılında bunu gerçekleştirdi ve Gramsci yirmi yıl hapisle cezalandırıldı. Hapishanede 1929'dan 1935'e kadar otuz üç adet defter kaleme alan düşünür 1937 yılında ölmüştür (Anderson, 1988: 6-8).

3. HEGEMONYA

Hegemonya kavramının genel olarak iki kullanım biçimi olduğu görülür. Birincisi, bir devletin daha çok askeri gücü sayesinde diğer devletler üzerinde egemenlik kurmasıdır. Hegemonya kavramının ikinci anlamı ise ilk kez Rusya'daki devrim öncesi tartışmalarda ortaya çıkmıştır. İşçi sınıfının, köylüler ve diğer bağımlı toplumsal gruplarla birlikte hareket edip onlara devrim sürecinde öncülük yapması ve onları kendi savaşı içerisine dahil etmesi hegemonya kavramı ile ifade edilmiştir (Yetiş, 2009: 148). Gramsci hegemonyanın ikinci anlamı ile ilgilenir ve teorisini hegemonyanın bu anlamı üzerine kurar.

Gramsci'ye göre sistemin gerçek gücü, yönetici sınıfın zor ve baskı gücünde değil, yönetenlere ait dünya görüşünün yönetilenler tarafından kabul edilmesindedir. Bu kabul ve rızanın temelinde ideolojinin ve bilincin gücü vardır (Carnoy, 2014: 96). Gramsci, egemen sınıf ve temsilcilerinin, iktidarın ele geçirilmesi ve korunması süreçlerinde yürüttüğü ideolojik, siyasal, kültürel, ahlaki ve benzeri etkinliklerin toplamını hegemonya kavramı ile çözümler. Hegemonya, bağımlı sınıflar nezdinde kontrolü sağlayabilmek için süregelen bir çabadır (Tomley ve Hobbs, 2019: 178-179).

Hegemonya kavramı, egemen sınıfın çıkarlarının evrensel çıkarlar olarak algılanması ve temsil edilmesidir. Egemen sınıf hegemonyanın içeriğini genişletmekte ve bu durum kendisinden sonra gelecek olan egemen sınıf ile arasındaki çatışmanın zeminini hazırlamaktadır (Aka, 2009: 330). Hegemonyanın evrensel olarak temsil edilebilmesi için alt sınıfların egemen sınıfın dünya görüşünü "ortak duyu" halinde getirmeleri gerekir. Gramsci'ye göre ortak duyunun güçlü olması hegemonik üstünlüğün de güçlü olduğunu gösterir. Ortak duyu, popüler düşünce, inanç ve değerlerin yansıdığı herhangi bir felsefe sistemine indirgenemeyen bir üstyapı alanıdır (Yakar, 2008: 108-112).

Gramsci'nin hegemonya kavramının önemi bu kavram sayesinde toplumsal grupların ve sınıfların aralarındaki siyasal, ekonomik ve ideolojik ilişkilerin Marksist literatürde incelenmesini sağlamasından ileri gelmektedir. Bu anlamda modern kapitalist toplumun burjuva sınıfın istekleri ile nasıl uyumlu hale geldiği de anlaşılabilir (Ataay ve Kalfa, 2008: 29).

Bu uyum hegemonya kavramı açısından incelendiğinde hegemonya kavramı içerisindeki zor-rıza diyalektiği ortaya çıkar. Bir toplumsal sınıfın diğerleri üzerinde kurduğu üstünlük iki şekilde oluşur: ilkinde egemen sınıf askeri güç ile zor kullanarak diğer sınıfları denetim altına alır; ikincisinde ise entelektüel ve ahlaki önderlik yolu ile egemen sınıfın üstünlüğü için rıza üretilir. Gramsci zor ve rıza

diyalektiğinde hegemonyayı rıza ile bağdaştırır (Yetiş, 2009: 148-150). Bu açıdan bakıldığında kapitalist sistemde burjuvazi ile diğer sınıflar arasındaki ilişkiler de hegemonik olarak nitelenir. Burjuva sınıfın hakim olduğu toplum düzenini değiştirmek için devrim yapılmadan önce İtalya’da bulunan işçi sınıfı da hegemonik bir mücadele vermeli, yani kendine ait bir bilinç geliştirerek bunu topluma benimsetmelidir. Bu benimseme ile alt sınıflar kendi çıkarlarının gerçekleştirildiği yanlısına kapılacaklar ve rıza üretilmiş olacaktır. Böylece işçi sınıfının hegemonyası hakim olacak ve burjuvazinin hegemonyası ortadan kalkacaktır (Aka, 2009: 330). Gramsci’nin ifadesi ile hegemonya olayı, kendilerine hegemonyanın uygulanacağı sınıfların çıkar ve eğilimlerinin hesaba katılmasını ve bir noktaya kadar uzlaşma dengesinin oluşmasını gerektirir (Gramsci, 1984: 56-57).

Hegemonya iki şekilde görülebilir: pasif devrim ve kapsayıcı hegemonya. Pasif devrim durumunda bir kitle hareketi gerekli değildir. Yeni hegemonya, alt sınıf ve grupların çıkarlarının, etkinliklerinin ve ideolojik mücadelelerinin bastırılması yoluyla kurularak tüm muhalif gruplar etkisizleştirilir. Kapsayıcı hegemonya durumunda ise hedef, tüm sınıf farklılıklarının ulus çapında çözülmesi ve toplumda bir uzlaşma sağlanmasıdır (Tünay, 2002: 180).

Hegemonya kavramına bağlı olarak hegemonya krizi kavramı da gündeme gelir. Hegemonya krizi, tüm devlet örgütlenmesine yansıyan, temsil edenler ve edilenler arasındaki anlaşmazlık durumudur. Her ülkede bu süreç farklı şekilde gelişir ve krizin sebepleri de çeşitlidir. Yöneten sınıfın, büyük kitleler üzerindeki hakimiyetini zorla sağladığı, savaş ve benzeri siyasal girişimlerde başarısız olduğu ya da geniş kitlelerin ve çeşitli toplumsal grupların beklenmedik biçimde siyasal eylem durumuna geçip, bütünüyle devrim sayılabilecek isteklerde bulunmaları biçiminde ortaya çıkar (Gramsci, 1984: 90-91).

Kriz ile birlikte önceden rıza esaslı olan hegemonik üstünlüğün yerini zor ve baskı unsuru alır. Kitleler eskiden inandıkları değerlerden koptuklarından dolayı kriz iktidar için tehlikeli durumlar oluşturabilir. Eğitilmiş, kalabalık bir personele sahip geleneksel yönetici sınıf büyük bir hızla kişileri ve programları değiştirme, toplum üzerindeki kontrolü yeniden sağlama yoluna gider, yer yer özverilerde bulunur, yer yer çeşitli vaatlerde bulunur, ama iktidarı elinde tutar ve hasmını yenmek için iktidarını kullanır. Egemen sınıfın bu krizi çözebilmek için iki yolu vardır. Birincisi; siyasal unsurları ortak bir çatı altında toplayarak tek bir potada eritmektir. Böylece ayrılıklar çözümlenerek hegemonya yeniden kurulmuş olur. İkinci yol ise “Sezarizm” yoludur. Siyasal ortamda parçalı bir yapı mevcut olup çatışan güçlerden biri hegemonyasını sağlayamıyorsa üçüncü bir güç duruma müdahale ederek iktidara gelir. Karizmatik önderin kriz durumuna müdahale etme ve siyasal taraflar arasında bir nevi hakemlik etme görevini üstlendiği bu özel duruma Sezarizm adı verilir. Bu durumun Sezar, Napoleon, Cromwell, Bismark gibi tarihsel örnekleri bulunmaktadır (Gramsci, 1984: 90-93).

Hegemonya krizi ortaya çıktığında devlet, burjuvazinin uyguladığı bir teknik olarak “pasif devrim”e de başvurabilir. Gramsci burjuvazinin siyasal ve ekonomik krizler karşısında ayakta kalmasının sebeplerini açıklayabilmek amacıyla bu kavramı geliştirmiştir. Pasif devrim devletin, devrimci bir düşmanla karşılaştığında hegemonyasını, yeni halk unsurlarını içerecek biçimde genişletmesidir. Reformizm pasif devrimin bir türüdür (Carnoy, 2014: 104-105).

4. YAPI-ÜSTYAPI İLİŞKİSİ VE TARİHSEL BLOK

Gramsci, tarihsel blok kavramını egemen sınıfın hegemonyasının yerine yeni bir hegemonyanın kuruluşunu açıklamakta kullanır. Egemen sınıfın öncülüğünde hegemonik bir sistem kurulmasıyla tarihsel blok meydana gelir. Egemen sınıf dar çıkarlarının ötesine geçip, başka toplumsal sınıfların istek ve çıkarlarını eklemleyebildiği bir tarihsel blok oluşturduğunda hegemonik konuma ulaşabilir (Yetiş, 2009: 151).

Tarihsel blok, yapı ile üstyapının, kuram ile pratiğin, aydınlar ile kitlelerin birliğini gösteren bir kavramdır. Zaman zaman bu kavramın, yapı-üstyapı metaforunun yerine geçip onu gereksiz hale getirdiği de ileri sürülmüştür (Forgacs, 2010: 513-514).

Gramsci tarihsel blok içindeki siyasal güç ilişkilerini üç başlık altında inceler: yapısal, siyasal ve askeri düzeyler. Yapısal düzey daha çok ekonomik ve insan iradesinden bağımsız bir süreçtir. İkinci düzeyde, toplumsal sınıfların türdeşlik, sınıf bilinci ve örgütlenme dinamikleri yer alır. Üçüncü düzeyde politik- askeri güç ilişkileri bulunur. Düşünür ikinci kategorideki siyasal güç ilişkilerini ayrıca inceleyerek toplumsal sınıfların üstyapısal alandaki gelişimine bir açıklama getirir. Bu siyasal bilinçlenme ve örgütlenme sürecini, yani ikinci kategoriyi üç aşamada inceler: ekonomik-korporatif, ekonomik ve hegemonik-politik aşama. Bu aşamaları kapitalizmin gelişiminde burjuvaziye inceleyerek açıklar. Ekonomik-korporatif aşamada, toplumun kesimleri arasındaki birlik algısı fazla gelişmemiştir. Her kesim kendi arasında birlik ve örgütlenme oluşturmaktadır. İkinci aşama olan ekonomik bilinç aşamasında, toplumun bütün kesimleri arasında ekonomik nitelikli bir bilince ulaşılmıştır. Üçüncü ve en gelişkin aşama ise, salt ekonomik çıkarların ötesine geçilip, bağımlı sınıfların çıkarlarının da dikkate alındığı aşamadır. Bu süreç sonunda hegemonya ortaya çıkar (Yetiş, 2009: 152-153).

Tarihsel blok egemen sınıfın diğer sınıfların çıkarlarını kendi ekseninde birleştirdiği bir durum olup egemen sınıfın siyasal üstünlüğü en üst noktaya çıkmış olur. Bu noktada diğer sınıflar kültürel ve ekonomik düzeyde egemen sınıfa bağlanmışlar, böylece de egemen sınıfın çıkarlarını kendi çıkarları olarak benimsemişlerdir. Bu anlamda tarihsel blok, yapı ile üstyapının organik birliği olarak tanımlanmasının yanında sınıflar arasındaki ilişkinin de toplamı olarak ifade edilebilir (Öztürk, 2010: 277-278).

Tarihsel bloğun yapısal aşamasıyla ilgili dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır. Yönetilen sınıflarda kendi çıkar ve isteklerinin de dikkate alındığı izlenimi oluşturulması gerekir. Dolayısıyla tarihsel blok ile gelişen hegemonyanın salt ekonomik değil, aynı zamanda siyasal ve düşünsel olması gerekmektedir. Böylece kişisel çıkarların ötesine geçilmeli, evrensel çıkarlar gündeme gelmelidir (Ransome, 2011: 210-211).

Marx'a göre tüm kurum ve devlet dahil üstyapılar salt ekonomik altyapı ile şekillenmektedir. Dolayısıyla üstyapılardan birini değiştirmek için ekonomik yapının da değişmesi gerekmektedir. Oysa Gramsci tarihsel blok kavramıyla yalnız ekonomik değil, düşünsel, kültürel ve zihinsel unsurları da analizine dahil eder. Marx'ın zamanından itibaren burjuva sınıfının hegemonyasına meydan okumaya odaklanıldığından ekonomik altyapıya büyük önem gösterilerek üstyapıların tamamen ona bağlı olduğu düşünülmüştür (Ransome, 2011: 203).

5. HEGEMONYA SÜRECİNDE DOĞU-BATI SORUNU, MEVZİ VE MANEVRA SAVAŞI VE SİVİL TOPLUM

Gramsci 1870 sonrası dönemde Batı toplumlarında hegemonik yönetim biçimlerinin iktidara geldiğini fark ederek hegemonik olan ve hegemonik olmayan iktidarlara karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Bu noktadan yola çıkarak Batı ve Doğu toplumları arasındaki farklar üzerine yeni bir boyut keşfederek bu toplumları yeniden karakterize etmiştir (Ataay ve Kalfa, 2008: 32).

Batı ve Doğu toplumları arasındaki karakter ayrımları üzerinden devrim olgusunu ele almış ve Rusya'da sosyalist devrimin gerçekleştiği aynı usul ve yöntemler ile Batı Avrupa ve İtalya'da da devrimin gerçekleşme ihtimalini değerlendirmiştir. Bu noktada Doğu ve Batı toplumlarının sahip oldukları farklılıklar sebebiyle Rusya'daki devrimin doğrudan Batı toplumlarında gerçekleşmeyeceğini iddia eder ve bu iddiasının argümanlarını ortaya koyar. Ona göre sivil toplum ve devlet arasındaki ilişki bu durumun en başta gelen sebebidir. Sivil toplum ile devlet aygıtı arasında ters orantılı bir ilişki bulunmaktadır. Doğu toplumlarında devlet aygıtı çok etkin olduğundan sivil toplumun etkinliğini sınırlamış, Batı'da ise kapitalizmin gelişmesi ile bağlantılı olarak sivil toplum da gelişmiştir. Batı toplumlarında sivil toplumun gelişkin olması devletin de gücünü artırmaktadır. Gramsci'nin geliştirdiği metafora göre Batı'da devlet savaştaki dış hendek olarak konumlanmakta, sivil toplum ise bu hendek arkasında bulunan güçlü bir istihkam ve siper sistemi olarak var olmaktadır. Dış hendek düşman tarafından geçilse bile arkadaki siper sistemi sağlam kalmaktadır. Doğu toplumlarında ise dış hendek daha güçlü olup sivil toplumu temsil eden siper sistemi bulunmadığından dış hendeğin yıkılması ile devrim kolayca gerçekleşmektedir. Bu bakımdan Gramsci'ye göre Doğu toplumlarında devlet her

şey olup sivil toplum şekilsiz ve çoğu zaman görünmez bir konumdur. Batı toplumlarında ise devletin arkasında güçlü bir sivil toplum beklediğinden devlet düştüğünde sivil toplum ortaya çıkarak devrimin gerçekleşmesine mani olmaktadır (Gramsci, 1984: 115-120).

Gramsci'ye göre sivil toplumun güçlü olduğu gelişmiş kapitalist toplumlar ile kapitalizmin gelişmiş olmadığı, dolayısıyla da sivil toplumun aksine devletin güçlü olduğu Doğu toplumlarında siyasal iktidarı ele geçirmek için farklı yöntemler kullanılmalıdır. Bu noktada düşünür iki yeni kavram ortaya atar: mevzi savaşı ve manevra savaşı. Manevra savaşında doğrudan devlet hedef alınır, devlet ele geçirildiğinde devrim gerçekleşmiş olur. Yukarıda bahsettiğimiz metafor üzerinden baktığımızda manevra savaşı Doğu toplumları için uygun bir taktik olarak görünmektedir. Rusya Doğu toplumuna sahip bir devlet olduğundan doğrudan devlet ele geçirilerek sosyalist devrim gerçekleşmiştir. Mevzi savaşı kavramına baktığımızda ise bu kavramın öncelikle iç mevzi olan sivil toplumun ele geçirilmesi üzerine kurulu olduğunu görürüz. Dolayısıyla sivil toplumun güçlü olduğu Batı toplumlarında devrimin gerçekleşebilmesinin yolu devrimden önce mevzi savaşı ile sivil toplumun uygun hale getirilmesidir. İdeolojik ve kültürel anlamda sosyalist hegemonyanın sağlanması ile sivil toplum kaleleri fethedilmelidir (Yetiş, 2009: 165-166).

Gramsci'nin mevzi savaşını savunması devrim düşüncesinden uzaklaşması anlamına gelmeyip bu durum devrimin gerçekleştirilmesi yolunda bir strateji farklılığına gitmektir. Manevra-mevzi savaşı dikotomisi devlet ile sivil toplum arasındaki dikotomi ile paraleldir. Gramsci'ye göre devlet zorun, sivil toplum rıza ve hegemonyanın temsil edildiği yerdir. Dolayısıyla sivil toplum egemen sınıfın kendi hegemonyasını kurduğu ve rızayı elde ettiği alan olup devlet ve sivil toplum alanları iç içe geçmiş bir yapı sergiler (Forgacs, 2010: 273-274).

Hegemonya süreci sivil toplumun rızasını üretme işlevini yerine getirmekte, bunun için de sivil toplumun eğitilmesi ve siyasal bilince ulaştırılması gerekmektedir. Bu eğitim ve bilinç süreci olmaksızın sivil toplum etkin konuma gelemeyecek, mevcut hegemonyanın yerine yeni hegemonyanın geçmesi mümkün olmayacak ve dolayısıyla da tarihsel blok ortaya çıkamayacaktır (Ransome, 2011: 229). Düşünür bu eğitim sürecinin aydınlar yoluyla gerçekleşeceği kanaatinde dir.

Gramsci aydın kavramını farklı bir çerçeve içerisine oturtarak aydın kavramının kapsamını genişletir. Ona göre aydınların zihinsel yeteneklerinin fazlalığı üzerinden diğer insanlardan farklı bir konumda değerlendirilmesini doğru bulmaz. Bunun yerine aydınlar toplumsal işlevleri bakımından ayrıma tabi tutulmalıdır (Yetiş, 2009: 158).

Gramsci'ye göre bütün insanlar aydındır. Ancak, herkes toplum içinde aydın işlevi görmez. Herkes yumurta pişirebilir ya da kendi giysisini dikebilir, ancak bu onların toplumda aşçı veya terzi işlevlerini yerine getirdiğini göstermez. Toplumsal işlev bakımından bu mesleklerin yeri ayrıdır. Aydın olmak da böyledir (Yaralı Akkaya, 2014: 40).

Profesyonel aydınların işlevi, yapıdan üstyapısal alanlara uzanan toplumsal alandaki örgütlenmeyi sağlamaktır. Hegemonya oluşturma sürecinde toplumda rıza ve iknayı örgütlerler. Tarihsel bloğun kurulması, devamı ve yerini yeni bir tarihsel bloğa bırakmasında temel rol aydınların rolüdür. Aydınlar bu rollerini eğitim yoluyla yerine getirirler. Egemen ve bağımlı sınıflar arasındaki bağları kurarlar. Bu işlevler doğrultusunda düşünür, aydınları ikiye ayırır: organik aydınlar ve geleneksel aydınlar (Fontana, 2011: 48-51). Organik aydınlar, ilişkili oldukları sınıflarla aynı zaman diliminde ve o sınıfın ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla ortaya çıkan aydınlardır. Geleneksel aydınlar ise, yeni bir tarihsel bloğun gelişim sürecinde, egemenlik iddiasındaki yeni sınıfın karşısında bulunduğu aydınlardır. Ortaçağ Avrupasında rahipler, felsefeciler ve bilim adamları bu kategoriye girer. Bu kesimler uzun zaman dinsel ideoloji, okul, eğitim gibi güçleri ellerinde tutmuşlardır (Yaralı Akkaya, 2011: 41).

Yeni tarihsel bloğun oluşum sürecinde, Gramsci'ye göre, işçi sınıfının organik aydınları oluşturulmalıdır. Bu organik aydınlar hem işçi sınıfının kendi içindeki siyasal bilinci geliştirecek hem de işçi sınıfı hegemonyasının topluma hakim olması için çalışmalar yapacaklardır (Yetiş, 2009: 160). işçi sınıfı üyeleri eğitim yoluyla, içinde buldukları duruma eleştirel bakabilirler ve bir üst aydınlar tabakasına bağımlı olmaktan kurtulabilirler. Gramsci'ye göre işçiler bu bağımlılıktan kurtulmalıdırlar.

Çünkü üst aydınlar sınıfı, işçi sınıflarının taleplerini reformist politikalarla çözmeye meyillidirler (Forgacs, 2010: 67).

6. SONUÇ

Gramsci yeni kavramlar ile ve var olan kavramlara yeni anlamlar kazandırarak Marksist teoriye farklı boyutlar getirmiştir. Bunu yaparken de Rusya'da sosyalist devrimin gerçekleştirildiği yöntemin Batılı devletlerde neden işe yaramadığı sorunsalı üzerinden hareket etmiştir. Bu noktada hegemonya, tarihsel blok, sivil toplum, mevzi ve manevra savaşı kavramlarını kullanmıştır. Devlet-sivil toplum diyalektiği üzerinden hareket ederek devletin güçlü olduğu toplumlar ile sivil toplumun güçlü olduğu toplumların devrimin gerçekleşmesi bakımından farklı özellikler sergilediğini belirtmiştir. Marksist teorinin yalnızca ekonomik altyapıyı önemsemesinin bu noktada eksik kaldığını söyleyerek sivil toplumun güçlü olduğu durumlarda rızaya dayalı hegemonyanın da ekonomik altyapı kadar önemli olduğunu düşünmektedir. Manevra savaşı yöntemi ile doğrudan devlet aygıtına saldırmanın Batı toplumlarında yeterli olmadığı sonucuna vararak mevzi savaşı denilen, sivil toplumun organize edilerek yeni egemen sınıfın hegemonyasının kurulması ve böylece tarihsel blok denilen yeni egemen sınıfın hegemonyasının geçerli olduğu durumun gerçekleştirilmesinin gerektiğini ortaya koyar.

Gramsci Marksist teoriye getirmiş olduğu bu açılımlar ve yeni kavramlar ile Marksizm'in güncel koşullara uyarlandığı bir çerçeve ortaya koymuştur. Marksizm'in salt ekonomik altyapıya bağlı kuralcılığının günün şartlarında donuk kaldığını ve bu koşullara uygun hareket edilebilmesine imkan sağlayan açılımların yapılması gerektiği kanaatine varmıştır. Gramsci'nin getirdiği açılımlar yer yer eleştiri olsa da Marksist ideolojiyi günümüz koşulları açısından daha işlevsel hale getirebildiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ANDERSON, P. (1988). Antonio Gramsci Hegemonya Doğu/Batı Sorunu ve Strateji, (Çev.) GÜNERSEL, T., Alan Yayıncılık, İstanbul.
- ATAAY, F. ve KALFA, C. (2008). "Modern Prens'ten 'Post Modern Prens'e: Gramsci'nin Siyasal Parti Kuramı Üzerine", Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 2008 (15): 26-49.
- CARNOY, M. (2014). Devlet ve Siyaset Teorisi, (Çev.) COŞAR, S., ÖRKÜP, A., PAMİR, M. ve YETİŞ, M., Dipnot Yayınları, Ankara.
- DURAL, A. B. (2012). "Antonio Gramsci ve Hegemonya", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 2012 11(39): 309-321.
- FONTANA, B. (2011). "Hegemonya ve Retorik: Gramsci'de Siyasal Eğitim", s. 45-66, (Ed.) BORG, C., BUTTIGIEG, J. ve MAYO, P., Gramsci ve Eğitim, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- FORGACS, D. (2010). Gramsci Kitabı, (Çev.) YILDIZ, İ., Dipnot Yayınları, Ankara.
- GRAMSCI, A. (1984). Modern Prens, (Çev.) ESİN, P., Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara.
- ÖZTÜRK, A. (2010). "Özne- Nesne Diyalektiğinde Gramsci Durağı: Praksis Felsefesi Nereye Doğru?", s. 255-301, (Ed.) İNCE, H. O., Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- RANSOME, P. (2011). Antonio Gramsci Yeni Bir Giriş, (Çev.) BAŞGÜL, A. İ., Dipnot Yayınları, Ankara.
- TOMLEY, S. ve HOBBS, M. (2019). The Sociology Book Big Ideas Simply Explained, Penguin Random House, New York.
- YAKAR, T. (2008). "Gramsci'de Doğruya Giden Gizli Yol: Sensus Communis", s. 107-126, (Ed.) ÖZTÜRK, A., Toplumsal Üzerine Yeni Perspektifler, Dipnot Yayınları, Ankara.

YARALI AKKAYA, A. (2014). “Antonio Gramsci’de Entelektüelin Bir Eleştirisi Olarak Praksis Düşüncesi”, Yönetim ve Ekonomi, 2014 21(1): 35-46.

YAVUZ, Ş. (2011). “Antonio Gramsci’nin Felsefesi ve Eleştirel Tutumu”, İlim Dünyası, 2011 (2): 12-16.

YETİŞ, M. (2009). “Antonio Gramsci”, s. 119-172, (Ed.) VEYSAL, Ç., 1900’den Günümüze Büyük Düşünürler, Etik Yayınları, İstanbul.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-7493-0150

Özgürlük Bağlamında Anglosakson ve Kıta Avrupası Siyasal İktidar Geleneklerinin Karşılaştırılması: İngiltere ve Fransa Örneği

Arş. Gör. Dr. Ayman Kara¹

¹ *Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, aymankara3@outlook.com*

Özet

Siyasal iktidarların varlıklarını sürdürebilmeleri pek çok etkene bağlı olup bunların en önemlilerinden biri özgürlük anlayışıdır. Birbirinden farklı koşullar içerisinde şekillenmiş olan Anglosakson ve Kıta Avrupası gelenekleri özgürlük anlamında da farklı özellikler sergilemişlerdir. Bu iki geleneğin özgürlük konusundaki tutum farklılıkları onların siyasal iktidar anlayışlarının farklılaşmasına sebep olmuştur. Bu çalışmada bu iki geleneğin özgürlük konusundaki yaklaşımlarının birbirinden farklı olmasına sebep olan siyasal ve tarihsel koşullar incelenecektir. Böylece Anglosakson ve Kıta Avrupası siyasal iktidar geleneklerinin şekillenmesine özgürlük unsurunun etkisinin anlaşılması amaçlanmaktadır. Bu noktada Anglosakson gelenek içerisinde İngiltere, Kıta Avrupası geleneği içerisinde de Fransa inceleme konusu yapılmıştır. Literatür taraması yönteminin kullanıldığı çalışmada Kıta Avrupası Fransası'nda güvenlik ihtiyacı ve güçlü monarşi üzerine kurulan siyasal iktidar anlayışının özgürlük taleplerini bastırduğu, ancak siyasal iktidarın zayıfladığı dönemlerde bu durumun istikrarsızlığa ve devrimlere sebep olduğu görülmüştür. Güçlü monarşi anlayışının bulunmadığı Anglosakson İngiltere'de ise özgürlük taleplerinin tarihsel süreç içerisinde karşılık bulduğu ve bu durumun siyasal istikrarın yerleşmesine sebep olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özgürlük, Kıta Avrupası, Anglosakson, Fransa, İngiltere

A Comparison of Anglo-Saxon and Continental European Political Traditions in the Context of Freedom: the Cases of Britain and France

Abstract

The continued survival of a government depends on a number of factors, one of the most important of which is its perspective on freedom. The Anglo-Saxon and Continental European political traditions have developed under different conditions, and display different characteristics when it comes to freedom as well. The different attitudes regarding freedom held by these two traditions resulted in

different approaches to government. This study examines the political and historical conditions that led to a divergence in the two traditions' approaches to freedom. The goal is to understand the effects of freedom in shaping the Anglo-Saxon and Continental European political traditions. Britain was examined as a case representing the Anglo-Saxon tradition, and France the Continental European tradition. The study mainly relied on a literature review, and found that the Continental European approach to government in France was based on the need for security and a strong monarchy, suppressing demands for freedom, but this led to instability and revolutions in periods of weak government. In Anglo-Saxon Britain, on the other hand, which did not have a notion of strong monarchy, demands for freedom were met in a historical process, which led to the consolidation of political stability.

Keywords: Freedom, Continental Europe, Anglo-Saxon, France, Britain *A Comparison of Anglo-Saxon and Continental European Political Traditions in The Context of Freedom: The Cases of Britain and France*

1. GİRİŞ

Anglosakson ve Kıta Avrupası siyasal iktidar gelenekleri Avrupa içerisinde gelişmiş ve yüzyıllar içerisinde şekillenmiş olan geleneklerdir. Avrupa'nın tüm siyasal, sosyal ve ekonomik süreçlerine sirayet etmiş olan bu iki gelenek Avrupa'nın siyasal iktidar geleneğine de yön vermiştir. Siyasal kavramların da bu anlamda iki gelenek içerisinde farklı yansımaları olmuştur. Dolayısıyla siyasal kavramlar bu ayırım üzerinden okunabilmektedir. Burada Anglosakson ve Kıta Avrupası siyasal iktidar geleneklerinin özgürlük açısından şekillenmesi üzerinde durulacaktır. Anglosakson geleneğin en bariz biçimde görüldüğü İngiltere örneği ve Kıta Avrupası geleneğinin de en belirgin şekilde uygulandığı Fransa örnekleri ile konu sınırlandırılmıştır.

2. KAVRAMSAL AÇIDAN ÖZGÜRLÜK

Siyasal iktidar anlayışının özgürlük üzerinden değerlendirilmesi siyasal iktidarların özgürlüğü ne ölçüde benimsedikleri ve toplumların da özgürlüğü ne ölçüde siyasal iktidarın haklılığının kriteri olarak gördükleri ile ilgili olarak yapılabilir.

Özgürlüğün siyasal iktidarların değerlendirilmesinde bir kriter olup olamayacağına karar verebilmek için öncelikle onun tanımlanması ve vasıflarının bilinmesi gerekmektedir. Genel olarak iki tür özgürlük anlayışı olduğundan bahsedilebilir: Negatif özgürlük ve pozitif özgürlük. Negatif özgürlük kişinin başkalarının özgürlüğüne zarar vermediği sürece yaptığı fiillerin engellenmemesi, durdurulmaması anlamına gelir. Pozitif özgürlük ise kişinin müdahale ile karşılaşmamasını yeterli görmez. Kişi yapmak istediği eylemleri yapmak için yeterli güç ve imkanlar ile donatılmalıdır. Bu da devlet tarafından sağlanmalıdır. Pozitif özgürlük anlayışı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren literatüre girmiştir (Çetin, 2014: 382-385). Bu tanımlama ve ayırma göre siyasal iktidarların değerlendirilme kriterleri de değişecektir. Negatif özgürlük anlayışı çerçevesinde yönetimler yönetilenlerin davranış ve eylemlerine müdahalede bulunmadıkları sürece meşruiyet kazanacaklar, müdahale arttıkça meşruiyet seviyeleri azalacaktır. Pozitif özgürlük anlayışı açısından ise yönetimlerin müdahale etmeme ile yetinmeleri meşruiyeti sağlamak bir yana, meşruiyetlerini kaybetmelerine sebep olacak, bu özgürlüklerin yerine getirilmesi için yönetimin olumlu anlamda müdahalede bulunması meşruiyet kriteri olarak görülecektir. Buna karşılık siyasal iktidarların da negatif ve pozitif özgürlük sınıflandırmasına göre topluma gösterdikleri tutum da farklılık arz edecektir. Bu çalışmada Fransa özelinde Kıta Avrupası incelenirken daha genel ve kapsamlı olan negatif özgürlük anlayışı bağlamında değerlendirmelerde bulunulacaktır.

3. GELENEKSEL DÖNEMDE SİYASAL İKTİDAR VE ÖZGÜRLÜK

Roma sonrası dönemde Kıta Avrupası'na baktığımızda pek çok krallık içerisinde Frankların imparatorluk kurmaya muvaffak olduklarını görürüz. Frankların kurduğu Merovenj ve Karolenj İmparatorlukları içerisinde ise siyasal iktidar anlayışı kişisel sadakat bağları üzerine kurulmuştur. Feodal sistemin oluşmasını sağlayacak olan bu sistemde savaşçı kabile reisleri savaşta elde edilen mülk ve ganimetleri kişisel mülkleri olarak görmüşler, dolayısıyla krallar da tüm ülkenin sahibi olarak kabul edilmişlerdir. Zamanla bu mülkün kontrolü için mülkün kullanımını güvendikleri sadık adamlarına devretmişlerdir. Böylece mülkiyet ve buna bağlı sadakat bağları üzerinde siyasal iktidar anlayışı gelişmiştir (Poggi, 2016: 34-35; Ağaoğulları, 2018). Dolayısıyla Merovenj ve Karolenjlerin bulunduğu dönemde özgürlük üzerine kurulu bir siyasal iktidar anlayışı görülmemektedir.

Bu noktada İngiltere'deki duruma baktığımızda, Kıta Avrupası kökenli Normanların 1066'da İngiltere'yi ele geçirmesiyle ülke topraklarının kralların mülkü olarak görüldüğü anlayışı İngiltere'ye uyarladılar. Ancak, İngiltere'de önceden beri var olan Anglosakson gelenekler sebebiyle özgürlüklerini savunan aristokrasi üzerinde Kıta Avrupası'ndaki ülkelerde var olan monarşik kontrol sağlanamayacak, krallara karşı aristokrasinin mücadelesi özgürlük ilkesi etrafında şekillenen siyasal iktidar anlayışı üzerinden yürütülecektir (Roberts, 2019: 247). İngiltere'nin fethedildiği zamandan itibaren başlayıp süregelen aristokrasi ile Norman kralları arasındaki çatışmalarda soylular yer yer önemli haklar ve özgürlükler elde etmiş, 1215 yılında kabul edilen Magna Carta ile de elde ettikleri özgürlükleri genişletmiş ve sağlamlaştırmışlardır. Buna göre kendilerine "*özgür kişiler*" denilen aristokratların kral tarafından mahkeme kararı olmadan tutuklanması, hapsedilmesi, mallarına el konulması, sürgüne gönderilmesi mümkün olmayacaktır. Magna Carta ile kabul edilen önemli bir özgürlük de tüccarlara yöneliktir. Tüccarlar rahatsız edilmeden İngiltere içerisinde rahatça ticaret yapma özgürlüğü elde etmişlerdir. Magna Carta sonraki dönemler boyunca da özgürlükler açısından çok önemli bir yer işgal edecek, İngiltere'de krallara karşı hak ve özgürlüklerin savunulmasında temel belge olacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki, Magna Carta ile yalnızca aristokrasiye bazı özgürlükler verilmiş, sıradan halk için herhangi bir değişiklik yapılmamıştır (Timur, 2016: 37-39). Siyasal iktidarın özgürlük ile ilgili durumu açısından Magna Carta'nın önemine bakıldığında Kıta Avrupası'nda hiçbir şekilde gündeme gelmeyen bir şekilde özgürlükler lehine kralın siyasal iktidarının sınırlandırılması söz konusu olmuştur. Diğer yandan tüccarlar için ticaret özgürlüğü getirilmesi ve Kıta Avrupası'nda özgür şehirler içerisinde var olan özgürlüğün tüm ülke topraklarında kabul edilmesiyle burjuvazinin soyluluktan keskin sınırlarla ayrılmış bir sınıf teşkil etmesinin önüne geçilecektir. Dolayısıyla Magna Carta'nın getirmiş olduğu özgürlükler İngiltere'de siyasal iktidar için tehdit oluşturabilecek kesimleri siyasal iktidar ile uyumlu hale getirmiş, Fransa'da meydana gelen siyasal meşruiyet krizine benzer bir krizin daha oluşmadan temelden çözülmesini sağlamıştır.

İngiltere'de Anglosakson geleneklerin etkisiyle özgürlük esaslı bir meşruiyet anlayışı doğarken, Kıta Avrupası'nda Karolenj İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra feodal sistem gelişme göstermiş, 11. ve 12. yüzyıllar boyunca olgunlaşmıştır. İmparatorluğun yıkılmasıyla Kıta Avrupası'nda ortaya çıkan karmaşa sebebiyle bir güvenlik ihtiyacı doğmuş, önceki dönemlerde mülkiyetin sadık kişilere emanet edilmesi esasına, halkın güçlü lordlara sığınıp güvenlik sağlama ihtiyacı eklenmiştir (Touchard, 2015: 175-176). Dolayısıyla feodal sistem içerisinde özgürlük değil, güvenlik ihtiyacı üzerine kurulu bir siyasal iktidar anlayışı gelişmiştir. Güvenlik ihtiyacı toprak sahibi lord tarafından karşılanan ve serf olarak adlandırılan köylülerin topraktan ayrılmaya hakları olmayıp lorda hizmet etmekle yükümlüydüler (Delmas, 1967: 23-24). Serfler özgür insanlar ile köleler arasında bir statüye sahiptiler. Serfin çalıştığı toprak ve kullandığı tüm araçlar lorda ait olup serfin herhangi bir mülk sahibi olması söz konusu değildi. S erf lordun izni olmadan toprağından ayrılamaz, izin alıp ayrılrsa bile lord istediği zaman serf ona hizmet etmekle yükümlüydü. Dolayısıyla feodal sistem kişilerin özgürlüklerini kısıtlıyor, bunu da güvenlik ihtiyacı üzerinden haklılaştırıyordu. Feodal sistem içerisinde özgürlük kavramı yalnızca toprak sahibi lordlar için kullanılıyordu (Roberts, 2019: 192-193; Göze, 2009: 68-70). Bu dönemde feodal sistem dışından özgürlük talepleri yeni yeni belirmeye başlayan burjuvazi tarafından gelmiştir. Burjuvazi para kazanmak için feodal sistemin dışına çıkmak isteyen, sabit bir toprağına bağlanmak yerine hareket halinde ticaret yapma arzusunda olan ve feodal sistemde lordun sağladığı güvenlik ihtiyacını diğer burjuvazi üyeleri ile karşılıklı anlaşarak sağlamak isteyen bir sınıftı (Delmas, 1967: 23-24). Feodal toplumda güvenlik ihtiyacını özgürlük ihtiyacına tercih eden serflere karşılık feodal sistem içerisinde ayrılarak yeni bir yaşam biçimi benimseyen burjuvazi güvenlik

ihtiyacına yönelik olan siyasal iktidar anlayışını yadsıyıp özgürlük ihtiyacının ön planda olduğu bağımsız bir sistemi benimseyerek siyasal iktidar anlayışını özgürlük üzerine kurmuştur.

Burjuvazinin bu özgürlük ihtiyacı feodal sistemin dışında olan özgür şehirlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kendi başlarına zayıf olan bireyler özgür şehirlerde bir araya gelerek ortak hareket ediyor, böylece özerk bir siyasal güç oluşturuyorlardı. Feodal sistemde lord ile vassal arasındaki sadakat ve güvenlik ilişkisi özgür kentlerde özgür bireyler arasında kurulan sadakat ve güvenlik ilişkisine dönüşmüştür. Ancak, özgür kentlerdeki bireylerin özgürlük ihtiyaçları ekonomi ve ticarete yönelik bir ihtiyaç olup feodal sistem içerisinde yürütmelerinin mümkün olmadığı ticaret sistemlerini sürdürebilmek adına özgürlüğe dayalı bir siyasal alan açmak istemişlerdir (Poggi, 2016: 54-57). Özgür kentlerin bu gelişimi feodal sisteme dayalı siyasal iktidar algısının yavaş yavaş kırılmasına zemin hazırlamıştır. Kentler ihtiyaç duydukları ham maddeleri köylerden talep etmiş, böylece serfler kısmen ürünlerini kentlere satarak kazandıkları para ile lordlardan özgürlüklerini belli bir ücret karşılığında satın almışlar ve kentlere yerleşmişlerdir (Göze, 2009: 78-79). Kıta Avrupası'nın pek çok yerinde özgür şehirler aynı minvalde gelişmekteydi. Öyle ki, İtalya'da 11. yüzyılın başında birkaç bin kişiden oluşan şehirlerin nüfusu 14. yüzyılın başında yüz bine dayanmıştı (Duggan, 2020: 59). Özgür şehirlerin bu gelişimine rağmen feodal sistem içerisinde "efendisiz", özgür insanlar mefumu algılanamıyor, efendisi olmayan toprak ve özgür insanlar feodal toplum düzenine bir tehdit olarak görülüyordu (Hill, 2013: 45-46). Ancak yine de insanların özgürlük talepleri ve bunun için çalışmaları feodal sistemi ayakta tutan değerleri zayıflatmış ve burjuvazinin özgür insanlar olarak güçlenmesini ve ileride siyasal sistem içerisinde kendi değerlerini güçlendirmelerini sağlamıştır.

4. MODERN DÖNEMDE SİYASAL İKTİDAR VE ÖZGÜRLÜK

Burjuvazinin özgürlüğe duyduğu özlemin fiili yansıması olan özgür şehirlerin gelişiminin yanında Aydınlanma dönemi düşüncelerinin yayılması da burjuvazinin aşmak istediği feodal sistemin fikrîsel anlamda yıkılması için zemin hazırlamıştır (Çiğdem, 2015: 35-36). Aydınlanma düşüncesinin özgürlüğe verdiği büyük önem feodal sistemdeki serflik mefhumunun bütünüyle karşısındadır. Bu özgürlük anlayışına göre bir insan başkasının mülkiyetinde bulunmamalı, insanların özgürlüğünü siyasal iktidarlar güvence altına almalıdırlar. Kıta Avrupası ülkelerini özgürlüğün mevcut olmadığı ülkeler olarak eleştiren Fransız Aydınlanma düşünürleri genel olarak İngiliz siyasal sistemini örnek gösterirler. Kıta Avrupası ülkelerinde ve özellikle Fransa'daki mutlakiyetçiliğin özgürlükleri kısıtladığını, İngiliz siyasal sistemindeki güçler ayrılığının ise özgürlüklerin korunması için daha uygun olduğunu savunurlar (Ağaoğulları, 2018: 522-537). Böylece Aydınlanma düşünürleri siyasal iktidarın var olma kriterleri arasına özgürlükleri koruma misyonunu da eklemişlerdir. Aydınlanma düşüncesi ile birlikte başlayan süreç özgürlüğün siyasal iktidarların meşruiyet kazanmak için sağlamaları gereken en temel şartlardan biri olması noktasına doğru gidecektir.

Aydınlanma düşüncesinin gündemde olduğu bu dönemde Fransa'da mutlak monarşi de en güçlü zamanlarına ulaşmıştı. Mutlakiyetçiliği zirveye ulaşan XIV. Louis Fransa'sında özgürlüklerin niteliği feodal sistemde soyluların sahip olduğu özgürlükler ile burjuvazinin sahip olduğu özgürlükler arasında kralın nerede konumlanacağına göre belirlenecektir. XIV. Louis bu iki seçenek arasından burjuvaziye yönelik özgürlükleri korumayı tercih ederek soyluların feodal özgürlüklerini kısıtlamış, bu durum kralın soylular açısından desteğinin zayıflamasına karşılık burjuvazinin desteğini kazanmasını sağlamıştır. Kral, bu tercihi ile burjuvazinin yanında feodal sistem içerisinde ezilen geniş halk kesimlerinin de desteğini alarak siyasal iktidarını daha da güçlendirmiştir (Sander, 2008: 101-102). Her ne kadar Aydınlanma düşünürleri mutlakiyetçiliğe karşı olup güçler ayrılığından yana olsalar da, Aydınlanma düşünürlerinin görüşlerini benimseyen burjuvazi Fransa'da kendilerini destekleyen mutlak monarşinin yanında yer almışlardır. Feodal lordların özgürlükleri ile burjuvazinin özgürlükleri arasındaki özgür kentlerin doğması ile başlayan, Aydınlanma düşüncesi ile düşünsel temelleri oluşturulan siyasal iktidar mücadelesi mutlak monarşinin de burjuvazinin yanında yer almasıyla burjuvazi lehine dönmüştür.

Fransa'da mutlak monarşi aristokrasiye karşı burjuvaziyi desteklese de bu destek monarşinin çıkarlarına hizmet etmiş, toplumda yerleşmiş olan sınıfsal ayrımlar sebebiyle de burjuvazi zenginliğine ve yeteneklerine rağmen aristokrasinin ulaştığı makamlara ve özgürlüklere ulaşamamış, toplumsal sınıf

ayrımalarının keskin olmadığı İngiliz siyasal sistemine özlem duymuştur. XIV. Louis'den sonra gelen XV. ve XVI. Louis'nin aristokrasi karşısındaki zayıf tutumu da siyasal iktidar mücadelesinde aristokrasinin elini kuvvetlendirmiştir. Aristokratlar feodal özgürlüklerin kısıtlanması ve memurluk satışlarının yasaklanması karşısında bireysel ve siyasal özgürlük fikirlerini ortaya atarak siyasal iktidarın meşruluğunu sorgulamışlardır. Böylece özgürlük fikirleri birbirine zıt amaçlar için hem burjuvazi hem de aristokrasi tarafından dillendirilmiş, siyasal iktidarın önüne konulmuştur (Moore, 2012: 94-95, 107-110). Bu tartışmaların sonucu olarak devrim öncesi Fransa'da aristokrasi kendi feodal özgürlüklerini daha da sağlamlaştırmak, burjuvazi ise siyasal sistem içerisinde kendi özgürlüklerinin tanındığı bir yer bulabilmek umuduyla *Etats Generaux*'nun toplanması taleplerinde birleşmişlerdir (Skocpol, 2004: 132-136). Burada İngiltere'deki soylu-burjuvazi ilişkisine değinmek gerekmektedir. Kıta Avrupası Fransası'ndaki soylu özgürlükleri ile burjuvazi özgürlüklerinin farklılaşması ve bu noktada siyasal iktidarın bu ikisi arasındaki mücadeleden etkilenmesinin aksine İngiltere'de soylular ile burjuvazinin arasında keskin sınırlar bulunmayışı ve bu iki kesimin özgürlük beklentilerinin karşılanması siyasal iktidarın istikrarında belirleyici olmuştur, denilebilir (Kingsley, 2004: 14-17).

Etats Generaux'nun 1789'da eski usullere göre, yani soylular ve ruhban sınıfını gözetecek şekilde toplanması burjuvaziyi memnun etmeyecek, kendi özgürlüklerinin geleceği açısından *Etats Generaux*'nun bu şartlar altında toplanmasını kabul etmeyeceklerdir. Bunun üzerine Üçüncü Zümre temsilcileri Ulusal Meclis olarak toplanacak, bu meclis kral tarafından da kabul edilince Fransız Devrimi gerçekleşmiş olacaktır (Tanilli, 2007: 64-66). Fransız Devrimi'ni ortaya çıkaran önemli bir sebebin aristokrasinin feodal özgürlüklerini korumak, burjuvazinin ise özgürlükler elde etmek için gerçekleştirdikleri mücadelede ortaya çıkan kriz olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Fransız Devrimi özgürlüğün mülk sahipliği olarak tanımlanıp küçük bir kesime özgü olması düşüncesine karşı özgürlüğün doğuştan ve herkesin hakkı olduğu düşüncesinin galip gelmesi ve siyasal iktidarı buna göre şekillendirmesi olarak yorumlanabilir.

Fransa'da özgürlüğe dayalı siyasal meşruiyetin vücut bulması noktasında esas önemli olan olay Ulusal Meclis tarafından 26 Ağustos 1789 tarihinde İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin kabul edilmesidir. Bildiriye göre özgürlük siyasal iktidarın baskıları olmadığı bir durumda başkalarının özgürlüklerine zarar vermeden istediği şeyi gerçekleştirebilmek şeklinde ele alınmaktadır. Ayrıca Fransız Devrimi'nden önce belli sınıfların özelliği olan özgürlük Fransız Devrimi ile birlikte toplumun tüm fertlerinin bir özelliği olmuş ve bir hak olarak ele alınmıştır. Özgürlük hakkına siyasal iktidarın müdahale etme hakkı olmadığı gibi artık bu hakkın varlığına muhtaç kılınmıştır. Çünkü İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'ne göre siyasal iktidarın varlık nedenlerinden biri de özgürlükleri korumak olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla toplumdaki herhangi bir bireyin özgürlüğünü sebepsiz olarak ihlal eden siyasal iktidarın meşruiyeti zarar görecektir. Bildiri ile sağlanan önemli bir özgürlük de din, vicdan ve düşünce özgürlüğüdür. Kamu düzenini bozmadığı sürece dini inançlar özgürce yaşanabilecek ve kişiler düşüncelerini serbest bir şekilde açıklayabilecektir (Von Aster, 2004: 77-80). Burada belirtmek gerekmektedir ki, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi dinsel özgürlükleri sağlayan ifadeler içermesine rağmen bu özgürlük devletin istediği esasları öncelikli olarak kabul etmek koşulunu taşımaktadır. Nitekim bunun ilk örneği 1792'de ruhbanların da etmek zorunda oldukları ulusa bağlılık yemini konusunda yaşanmıştır. Yemini etmeyi dinsel olarak kabul etmeyen ruhbanlar siyasal iktidarın meşruiyetini kabul etmemiş sayılarak sürgün ve ülkeden çıkarılmak ile tehdit edilmişlerdir (Gunn, 2007: 32-33). Fransız Devrimi ve İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi Fransa'da özgürlüklerin niteliği ve kapsamı açısından ve bunların siyasal iktidarın niteliğine yansımaları cihetiyle bir kırılma noktasıdır. Eski Rejim'in siyasal iktidara sınırlı ölçüde etki eden ve elit bir kesimin söz konusu ettiği geri plandaki özgürlük anlayışından siyasal iktidarın devamı için başat bir kriter olan ve tüm ulusu kapsayan bir özgürlük anlayışına geçilmiştir.

Fransız Devrimi'nin kökten değiştirdiği siyasal iktidarın temel ilkelerinden biri olarak özgürlük benimsenmesine rağmen devrim sonrası dönemde siyasal iktidarlar özgürlükleri çeşitli sebeplerle yer yer kısıtlamışlar, hatta kimi zaman diktatörlük olarak adlandırılacak seviyelere vardırımlıdır. Terör dönemi olarak adlandırılan Ulusal Konvansiyon döneminde iç ve dış tehditler öne sürülerek "*kamu selametinin sağlanması*" için özgürlükler kısıtlanmış, kamu selameti ilkesi özgürlüklerin önüne geçmiştir (Lang, 2018: 232). Dinsel özgürlükler sert bir şekilde baskılanmış, düşünce ve ifade

özgürlüğü ortadan kalkmış, pek çok kimse idam edilmiştir. Bu dönem, Ulusal Konvansiyon'un liderlerinden Robespierre tarafından "*tiranlığa karşı özgürlüğün despotizmi*" olarak tanımlanmıştır. Bu tanım siyasal iktidarın meşruluk kriteri olan özgürlüğe ulaşmak için despotik faaliyetler yürüten rejimi özgürlüğe karşı özgürlük için meşrulaştırmaktadır (Timur, 2016: 328). Ancak 1795 yılına gelindiğinde iç ve dış tehditlerin azalması ile Ulusal Konvansiyon dönemi kapanmış, Direktuar yönetimi kurulmuş ve özgürlükler tekrar gündeme gelmiştir. 1795 Anayasası'nda önceki özgürlükler tekrarlanmıştır. Ancak bu dönem içte istikrarsızlıklar ve dışta savaşların yeniden artması sebebiyle özgürlüklerin geri planda kaldığı bir dönem olmuştur (Merriman, 2020: 516-523).

Fransa'da Devrim ile başlayarak rejim değişiklikleri ile devam eden özgürlüklerin siyasal iktidarın esaslarından biri haline gelmesi süreci İngiltere'de Anglosakson gelenekler çerçevesinde Magna Carta ile başlamış, bu belge ile belirli özgürlükler siyasal iktidar tarafından tanınmıştır. Bu süreç parlamentonun güçlenerek 1628 yılında bir Haklar Dilekçesi ve nihayet 1688 yılında Haklar Beyannamesi'nin yayınlanmasıyla hak ve özgürlüklerin resmen tanınması ve parlamento odaklı bir siyasal sisteme geçilmesi ile sonuçlanmıştır. Kral yanlıları ile parlamento yanlıları arasında meydana gelen mücadele parlamento yanlılarının güçlenmesini sağlamıştır. Parlamento yanlıları parlamentonun varlık sebebini İngilizlerin özgürlüklerini korumak olarak görmekte, kralın mutlakiyetini güçlendirme emelini özgürlükleri kısıtladığı gerekçesiyle reddetmekte idiler. Kral yanlıları ise kralın ilahi hakkını öne sürerek kişisel özgürlükleri ötelemektedirler. Ancak bu mücadele parlamento yanlıları tarafından kazanılmış ve 1688 Haklar Beyannamesi'nden sonra İngiltere'de özgürlüklerin giderek arttığı ve bu minvalde siyasal istikrarın da giderek güçlendiği bir sistem yerleşmiştir (Merriman, 2020: 248-267). Burada belirtmek gerektir ki, özgürlük kavramı 17. yüzyıl İngilteresi'nde günümüzdekinden farklı olarak mülk sahipliği olarak algılanıyordu (Hill, 2016: 66). Özgürlük kavramının bu içeriğinin modern dönemde değişmesi, özgürlüğün siyasal iktidar karşısındaki konumunu da yeniden belirlemiştir.

5. SONUÇ

İngiltere'de Magna Carta ile başlayan, belgeler üzerinden siyasal iktidar ve özgürlük dengesinin sağlanması süreci Fransa'da 1789'a kadar var olmamış, İngiltere'de hiç görülmemiş mutlak monarşi Kıta Avrupası'nda siyasal meşruiyetini özgürlüklerden daha çok başka esaslara dayandırmıştır. Ancak toplumsal sınıflar ve siyasal odaklar arasında bir dengeye dayanmayan ve özgürlük taleplerini bastıran mutlak monarşi zayıfladığı anda Fransa'da özgürlük ve haklara dayalı meşruiyet talepleri gün yüzüne çıkmış ve Fransız Devrimi'ni doğurmuştur. İngiltere'de ise peyderpey verilen özgürlükler ve sağlanan meşruiyet dengesi siyasal sistemi istikrara götürmüştür.

Özgürlüklerin siyasal iktidarın temel kriterlerden biri olma geleneği, özgürlük soylulara özgü olsa da Magna Carta gibi eski bir dönemde gündeme gelmeye başlamış, yüzyıllar içerisinde güçlenmiş, genişlemiş, Şanlı Devrim'den sonra başlayan modernleşme sürecinde ise halka yayılmaya başlamıştır. Fransa'daki duruma baktığımızda ise Fransız Devrimi'ne kadar her alanda siyasal iktidarın mutlakiyetinin gücü tüm toplumsal sınıfların özgürlük taleplerini görmezden gelmiş ya da kendi çıkarlarına uyarlamıştır. Fransız Devrimi ile birlikte temel meşruiyet kriteri mutlak monarşi ve ilahi hak yerine ulus olarak belirlenmiştir. Devrim sonrasındaki tüm rejim değişiklikleri eski rejimin kalıntıları ve ulusun özgürlükleri arasındaki mücadelenin ürünüdür. Zamanla ulusun egemenliği siyasal sistem içerisinde yerleşmiş, özgürlüklerin siyasal iktidarın benimsediği temel bir esas olduğu siyasal sistem kurulmuştur.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI, M. A. (2018). Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÇETİN, H. (2014). Siyaset Bilimi, Orion Kitabevi, Ankara.
- ÇİĞDEM, A. (2015). Aydınlanma Düşüncesi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- DELMAS, C. (1967). Avrupa Uygarlığı, (Çev.) GÜROL, E., Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul.

- DUGGAN, C. (2020). İtalya'nın Kısa Tarihi, (Çev.) ERKMEN, T., Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- GÖZE, A. (2009). Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, Beta Yayınları, İstanbul.
- GUNN, T. J. (2007). Din Özgürlüğü ve Laisite, (Çev.) BAL, H. ve ALTINTAŞ, Ö. F., Liberte Yayınları, Ankara.
- HILL, C. (2013). Dünya Altüst Oldu İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler, (Çev.) KOCABAŞOĞLU, U., İletişim Yayınları, İstanbul.
- KINGSLEY, C. (2004), Antik Rejim, (Çev.) SAY, S., Ataç Yayınları, İstanbul.
- LANG, S. (2018). Avrupa Tarihi, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul.
- MERRIMAN, J. (2020). Rönesans'tan Bugüne Modern Avrupa Tarihi, (Çev.) ALPAGUT, Ş., Say Yayınları, İstanbul.
- MOORE, B. (2012). Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri, (Çev.) TEKELİ, Ş. ve ŞENEL, A., İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- POGGI, G. (2016). Modern Devletin Gelişimi, (Çev.) KUT, Ş. ve TOPRAK, B., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ROBERTS, J. M. (2019). Avrupa Tarihi, (Çev.) AYTUNA, F., İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- SANDER, O. (2008). Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- SKOCPOL, T. (2004). Devletler ve Toplumsal Devrimler, (Çev.) TÜRKÖZÜ, S. E., , İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- TANİLLİ, S. (2007). Dünyayı Değiştiren 10 Yıl, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- TİMUR, T. (2016). Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi, Yordam Kitap, İstanbul.
- TOUCHARD, J. (2015). Siyasal Düşünceler Tarihi, (Çev.) YERGUZ, İ., Işık Yayınları, İstanbul.
- VON ASTER, E. (2004). Fransız İhtilali'nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri, (Çev.) ŞENEL, Ş., Phoenix Yayınevi, Ankara.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-2235-5617, 0000-0003-1715-0024

Critical Managerial Competencies of Senior Managers: A Research on Container Ports

Arş. Gör. Esra Baran Kasapoğlu¹, Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Serdar Ayan²

¹ *Dokuz Eylül University, Maritime Faculty, Department of Maritime Business Administration
esra.baran@deu.edu.tr*

² *Dokuz Eylül University, Maritime Faculty, Department of Maritime Business Administration
serdar.ayan@deu.edu.tr*

Abstract

Ports as important and major interfaces in the maritime transportation chain are operating in a dynamic and competitive environment. The competencies of port managers are indispensable intellectual capitals for ports to respond to the challenges of this dynamic environment. The aim of this preliminary research is to identify the critical managerial competencies of container port senior managers in the process of strategically managing the container port in a dynamic and competitive environment. A structured interview method was used in the study. The sample consists of participants working in managerial positions in various departments at container ports in Turkey. Research findings revealed managerial competencies that are deemed necessary and important for senior managers who are in a decision-maker position in container ports.

Keywords: Managerial Competencies, Senior Managers, Container Ports, Structured Interview

Üst Düzey Yöneticilerin Kritik Yönetmel Yetkinlikleri: Konteyner Limanları Üzerine Bir Araştırma*

Özet

Deniz taşımacılığı zincirinde önemli bağlantı noktaları olan limanlar, dinamik ve rekabetçi bir ortamda faaliyet göstermektedir. Liman yöneticilerinin yetkinlikleri, bu dinamik ortamın zorluklarına cevap verebilmek için limanlar için vazgeçilmez entelektüel sermayedir. Bu ön araştırmanın amacı, dinamik ve rekabetçi bir ortamda konteyner limanını stratejik olarak yönetme sürecinde konteyner limanı üst düzey yöneticilerinin kritik yönetmel yetkinliklerini belirlemektir. Araştırmada yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Örnekleme, Türkiye'deki konteyner limanlarında çeşitli departmanlarda yönetici pozisyonlarında çalışan katılımcılardan oluşmaktadır. Araştırma bulguları,

konteyner limanlarında karar verici konumda bulunan üst düzey yöneticiler için gerekli ve önemli görülen yönetsel yetkinlikleri ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yöneltil Yetkinlikler, Üst Düzey Yöneticiler, Konteyner Limanları, Yapılandırılmış Mülakat

*This paper was prepared within the scope of the doctoral thesis being carried out under the supervision of Asst. Prof. Dr. M. Serdar Ayan.

1. INTRODUCTION

The concept of competency was introduced by the pioneering work of McClelland (1973) and became known by the studies of Boyatzis (1982) and Spencer and Spencer (1993). Boyatzis (1982) defined competencies as “*the underlying characteristics of a person that lead to or cause effective and outstanding performance.*” Spencer and Spencer (1993: 9) defined competency as “*an underlying characteristic of an individual that is casually related to criterion- referenced effective and/or superior performance in a job or situation*”. Although competencies have been defined from different perspectives, three main approaches are common in the literature which are observable performance, the standard or quality of the outcome of the person's performance and the underlying attributes of a person (Hoffman, 1999: 276).

The environment of complexity, uncertainty and risk is increasing, and the management styles of organizations are changing rapidly. New requirements arise for the successful performance of management work. Managers, who can be masters of change by using human and material resources effectively in order to be successful in the twenty-first century, are very crucial resources for organizations in the new global conditions (Nekoranec, 2013). Human capital as an intangible resource has an important role in the performance of ports to respond to the challenges of the new era. Therefore, port managers must have the necessary skills, knowledge, and abilities to be efficient and effective in their managerial work and be fully competent to overcome the challenges that ports have to face in their dynamic and competitive environment (Thai et al,2015). However, there are limited studies related to managerial competencies in ports and this study aimed to conduct preliminary research about which competencies are critical to senior-level managers of container ports in Turkey. The major research questions addressed in this study are: Which managerial competencies are critical for senior managers in container ports? What are the critical technical, human, and conceptual competencies of senior managers in container ports?

2. LITERATURE REVIEW

While some researchers (Pralhad and Hamel, 1990), discussed competencies of the corporation as an organization, others (Boyatzis, 1982; Burgoyne, 1989; Collin, 1989) discussed competencies of employees. Employees' core competencies are also ascribed to as personal competencies. The term “managerial competencies” is frequently used for the competencies possessed by successful managers (Abraham et al. 2001: 842). Quinn et al. developed a definition of managerial competency that recognizes the importance of skills, knowledge, and personal characteristics. They stated that competency term means both the possession of knowledge and the behavioral capacity to act appropriately (Wadongo, et al. 2011: 58). In general, Katz (1955) indicated that a successful administration requires the following three kinds of managerial competencies: technical skill, human skill and conceptual skill. Moreover, different categorizations of managerial competencies have been proposed in the literature. For instance, Kolb et al. (1986) categorized managerial competencies as affective competencies, perceptual competencies, symbolic competencies, and behavioral competencies. A conceptual study of Boyatzis (1982) categorized 21 competencies as consummate competencies and threshold competencies. Spencer and Spencer (1993) explained competencies under two categories which are visible competencies (knowledge and skill) and hidden competencies (self-concept, trait, motive). Quinn et al. (1996) identified eight managerial roles and 24 management competencies. In the Management Development Questionnaire developed by Cameron (1997) 20 competency dimensions are grouped under five domains: managing change, planning, and organizing,

interpersonal skills, result orientation and leadership. Kurz and Bartram (2002) defined “Big Eight” competency factors which are leading & deciding, supporting & co-operating, interacting & presenting, analyzing & interpreting, creating & conceptualizing, organizing & executing, adapting & coping, enterprising & performing. Le Deist and Winterton (2005) presented the Holistic Competence Model that covers cognitive competence, functional competence, social competence, and meta-competence. Chong (2008) used the Managerial Assessment of Proficiency instrument and 12 competencies grouped into four clusters named administrative cluster, communication cluster, supervisory cluster, and cognitive cluster. Çetinkaya and Özutku, (2010, 2012) grouped 21 items of managerial competencies scale under five factors which are focus, leadership, management skills, purpose and action, human resources.

In order to identify the managerial competencies determined in the literature, content analysis is carried out and the findings are presented in Table 1. Other competencies (mentioned in only one or two studies) that cannot be included in the table are including hardworking, safety-conscious, foreign language, independence, tenacity, detail consciousness, energy, process-oriented, ambition, spontaneity, action orientation, concern for excellence.

A limited number of studies have been reached in the literature related to port personnel competencies (Ahn, and McLeanN, 2008) and port manager competencies (Thai, 2012; Thai and Lirn, 2012; Thai et al. 2015; Tezcan and Kuleyin, 2019a; 2019b). The studies of Thai (2012) Thai and Lirn (2012) and Thai et al. (2015) defined a 65-item competency model for port executives and these competencies were classified as "business-related", "port and logistics affairs-related" and "management-related". Tezcan and Kuleyin (2019a) and (2019b) were investigated the container port managerial competencies particularly for operation managers concerning the environmental sustainability performance of container ports. They categorized competencies as technical, job, knowledge management, leadership and social.

Table 2: Literature Review for Competencies of Port Employees and Port Managers

Author/s	Sample	Method	Findings (Competencies)
Ahn, and McLeanN (2008)	Experts from port and logistics industry, Busan, Korea	Expert interviews	Six competency clusters and 16 sub-competencies were developed. Competency Clusters: Policy, System Management, Service, Product Development and Promotion, Information, Globalization
Thai (2012)	Port personnel both in Singapore and Vietnam	In-depth interviews & survey	This study has found that port personnel at the supervisory level and above should possess a widespread scope of competencies in three main areas of business, port and logistics affairs , and management , in which port-related management skills, knowledge and abilities are deemed the most essential.
Thai and Lirn (2012) Thai et al. (2015)	Port executives in Vietnam and Taiwan (2012) Port executives in Vietnam and Korea (2015)	Survey	Port executives need three main groups of competencies : <ul style="list-style-type: none"> - Port and logistics affairs-related competencies; port operations, engineering, and port logistics as the core specialist competencies for those working in ports. - Business-related competencies, including general business and port-related ones. - Management competencies, both in general and port-related ones. The framework containing 65 essential competencies are classified in groups and subgroups for port executives.
Tezcan and Kuleyin, (2019a)	3 Academician 5 port senior managers	Structured Interview	<ul style="list-style-type: none"> • Technical: Emergency practices, Regulations/ procedures, Basic vocational knowledge, Cargo knowledge, Cargo stowage • Job: Field knowledge/ Expertise, Business understanding, Port and operation planning, Customer-oriented, Organization, Planning, Management skill • Knowledge Management: Analytical thinking, Problem solving • Leadership: Action-oriented, Target-oriented, Decision making, Motivation, Coaching, Teamwork ability and management, Delegating • Social: Sensitivity

Author /s	Sample	Method	Findings (Competencies)
Tezcan and Kuleyin (2019b)	Expert group of 13 academicians	Delphi Technique	15 competencies have received consensus. (Safety Management, Security Management, Emergency Practices, Decision Making, Regulations / Procedures, Problem Solving, Open-Minded, Analytical Thinking, Action-Oriented, Target-Oriented, Management Skill and Basic Vocational Knowledge, Field Knowledge/Expertise, Delegating)

3. METHODOLOGY

The structured interview method was used in the study and this method requires a predetermined standardized question set. The interview form of this study consists of 3 parts. In the first part of the interview form, a list of general managerial competencies was obtained from academic studies, in the second part, a list of managerial competencies for the port industry was presented. The competencies were asked to be evaluated according to their importance (5-point Likert Scale) for senior managers in container ports. The open-ended questions in the last part of the interview form were based on Katz's (1955) 3 basic managerial competency dimensions.

The sample of the structured interview research consists of participants working in managerial positions in various departments at container ports in Turkey. In line with their preferences, interviews were conducted via online or e-mail. A total of 18 managers from 9 different container ports participated in the research and answered the interview questionnaire form via e-mail or online link.

Participants were selected from different departments at container ports such as General Management, Commercial & Budget and Reporting, Digital Products, Human Resources, HR and Corporate Communication, Operation and Planning, Marketing and Sales, Support Services & Technical. 9 of the participants have a bachelor's degree, 7 have a master's degree, and 2 have a doctorate degree. The total experience of the participants in the port sector varies between 1 year and 20 years.

4. FINDINGS

A total of 84 competency criteria are obtained from the literature, 65 of which are general managerial competencies and 19 managerial competencies specific to the port industry. The competencies were evaluated according to the degree of importance for senior managers in container ports. In order to determine the most critical and most important managerial competencies for senior managers in the process of managing the ports in their dynamic and competitive environment, it was decided to select the competencies with an importance level of 4.5 and above, which are evaluated as very important. It has been determined that a total of 36 competency criteria, including 24 general and 12 port-specific, have a mean value of 4,5 and above. The mean values of managerial competencies are presented in Table 3.

Table 3: Mean Values of Managerial Competencies

General Managerial Competencies	Mean	General Managerial Competencies	Mean
Fairness	4,28	Motivation and motivating	4,50
Analytical thinking	4,83	Judgement	4,33
Achievement and Result orientation	4,61	Customer orientation	4,72
Understanding others	4,38	Negotiating ability	4,27
Information Management	4,39	Objectivity	4,22
Developing others/employees	4,61	Organizing	4,77
Conflict management	3,72	Learning orientation	4,38
Counseling and coaching	3,83	Self-assessment	4,33
Resilience	3,94	Self-development	4,50
Managing change	4,66	Self-confidence	4,11

Effective Listening	4,55	Self-control	4,27
Discipline	4,22	Self-management	4,33
Sensitivity	3,94	Performance appraising	4,38
Empathy	4,22	Planning	4,88
Ethical concern	4,30	Problem identification and solving	4,77
Impact and Influence	4,00	Risk taking and management	4,50
Effective Communication	4,72	Loyalty	3,39
Authority / power	3,39	Responsibility	4,33
Reliability and Integrity	4,66	Strategic orientation and thinking	4,72
Proactivity and Entrepreneurship	3,94	Presentation ability	3,67
Goal orientation	4,27	Teamwork and Cooperation	4,60
Accountability	4,38	Team Leadership /Managing team	4,50
Persuasiveness	4,0	Commercial awareness / concern	4,70
Initiative	4,44	Adaptability	4,40
Business orientation/awareness	4,17	Flexibility	4,38
Quality orientation	4,30	Expertise / Specialized knowledge	4,50
Decision making	4,78	Productivity and efficiency orientation	4,44
Conceptual thinking / Conceptualization	4,27	Having a Vision	4,61
Interpersonal relationship skills	4,50	Creative thinking	4,39
Controlling	4,06	Innovation	4,44
Cultural awareness	3,66	Delegating / Empowerment	4,27
Leadership	4,61	Managing time / Time management	4,56
		Managing stress / Stress management	4,40
Competencies Specific to Port Industry			Mean
Port roles and functions			4,55
Customs and regulatory procedures			4,11
Port financial management			4,83
Port tariffs and pricing			4,66
Port marketing management			4,72
Port quality management			4,33
Safety and security at the port			4,27
Port operations and operational planning			4,88
Development of port service quality			4,77
Port strategic planning			4,83
Port policy development and evaluation			4,22
Information and operations about cargo types			4,22
Port Equipment – operational, maintenance and repair			4,22
Port management information system			4,61
Port performance and efficiency management			4,61

Emergency management	4,11
Understanding and using port information systems and technologies	4,61
Global industry analysis	4,61
Port customer relations and management	4,77

In the last part of the interview, open-ended questions were asked which are based on Katz's (1955) three basic managerial skill dimensions. The answers to open-ended questions are summarized in Table 4.

Table 4: Answers to Open-Ended Questions

Technical and Operational Competencies	Social and Human Competencies	Cognitive and Conceptual Competencies
<ul style="list-style-type: none"> • Having sufficient knowledge of port management • Understanding and meeting customer demands / Customer relations / Quality and customer orientation • Knowledge about port information communication systems • Having competency in digitalization • Port workflows - operational management • Mastering operational processes, terms and procedures • Process orientation • Industry dominance and knowledge • Knowledge about global maritime trade • Mastering global and regional strategies and forces in the container industry • Mastering the commercial dynamics • Planning / Strategic planning competency • Knowledge about legislation and regulation • Port equipment • Competition management 	<ul style="list-style-type: none"> • Ability to transfer knowledge to the team / contribute to team development • Information sharing • Understanding the needs and expectations of employees • Teamwork, collaboration, and leadership • Leadership based on interaction with employees / Situational Leadership / Lean Leadership • Ability to persuade • Empathy • Ethics and transparency • Strong communication • Institutionalized relationships • Human relationship • Compatibility / Adaptation • Negotiation • Accuracy / Integrity • Networking • Diplomacy • Diversity and Inclusion • Active / Effective Listening • Emotional intelligence • Authorization and Empowerment • Being patient • Taking responsibility • Self-confidence 	<ul style="list-style-type: none"> • Analytical thinking / Strategic thinking / Practical thinking • Strategic planning / Compliance with strategic goals • Competitive analysis and awareness • Ability to analyze / Ability to make cause-effect analysis • Inquiry skill – Reasoning • Self-development • Specialization • Quick decision making / Decision making under pressure • Being able to foresee the effects of the decisions taken • Ability to produce multiple alternatives and solutions • Understanding and solving the problem • Result orientation

“Stakeholder management”, “competitor and market analysis”, “determining short, medium, and long-term strategies and developing scenarios”, “ability to carry out a port budget plan for the needs of all departments through scenarios”, “contributing to education by supporting university and port cooperation” were other competencies expressed by the participants in the open-ended question.

5. CONCLUSION

In this study, most of the competencies obtained from the literature were found to be important. But the most critical competencies were determined as the competencies that reached the high mean value. Among the general managerial competencies presented to the expert opinion, “*planning*”, “*analytical thinking*”, “*organizing*”, “*problem identification and solving*”, “*decision making*”, “*effective communication*”, “*customer orientation*” and “*strategic orientation*” were the competencies attributed to the highest level of importance for senior port managers. “*Port operations*”, “*port financial management*”, “*port strategic planning*”, “*port service quality*” and “*port customer relations*” are the sector-specific competencies that are considered most important for senior managers.

In the management literature, it is agreed that as the managerial levels increase, the level of importance given to technical competencies will decrease compared to conceptual and human competencies. It is thought that technical competencies are important for the lower-level managers of the organization. In this study, contrary to this common understanding in the literature, it has been revealed that some of the technical competencies are highly important for senior managers in the port sector. In addition, it was seen that social and conceptual competencies were also very critical for senior managers in the port sector.

The limitation of this study is that it was carried out only within the scope of senior managers of container ports. The scope of the study can be extended by conducting to other cargo type ports and other managerial levels. For further research, the competencies with high importance levels will be presented to the opinions of experts to reach a consensus by using the Delphi method.

REFERENCES

- ABRAHAM, S. E., KARNS, L. A., SHAW, K. and MENA, M. A. (2001). “Managerial Competencies and the Managerial Performance Appraisal Process”, *Journal of Management Development*, 20(10): 842-852.
- AGUT, S., GRAU, R. and PEIRÓ, J. M. (2003). “Individual and contextual influences on managerial competency needs”, *The Journal of Management Development*, 22(10): 906-918.
- AHN, Y. S. and MCLEAN, G. N. (2008). “Competencies for port and logistics personnel: An application of regional human resource development”, *Asia Pacific Education Review*, 9(4): 542-551.
- ANDERSON P, and PULICH M. (2002). “Managerial competencies necessary in today's dynamic health care environment”, *Health Care Manager* 21(2): 1-11.
- ARDITI, D., GLUCH, P. and HOLMDAHL, M. (2013). “Managerial competencies of female and male managers in the Swedish construction industry”, *Construction Management and Economics*, 31(9): 979-990.
- BAKANAUSKIENĖ, I. and MARTINKIENĖ, J. (2011). “Determining Managerial Competencies of Management Professionals: Business Companies Managers' Approach in Western Lithuania Region”, *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, (60): 29-43.
- BHARDWAJ, A. and PUNIA, B. K. (2013). “Managerial competencies and their influence on managerial performance: A literature review”, *International Journal of Advanced Research in Management and Social Sciences*, 2(5): 70-84.
- BOYATZIS, R. E. (1982). *Competent manager: A model for effective performance*, John Wiley & Son, New York.
- BUCUR, I. (2013). “Managerial core competencies as predictors of managerial performance, on different levels of management”, *Procedia-social and behavioral sciences*, 78: 365-369.
- BURGOYNE, J. (1989). “Creating the managerial portfolio: building on competency approaches to management development”, *Management Education and Development*, 20(1): 56-61.

CAMERON, A. (1997). *Management Development Questionnaire (MDQ): Administrator's Manual*, Human Resource Development (HRD) Press, Amherst, MA.

CAMERON, A. (1997). *Management Development Questionnaire (MDQ): Inventory of Management Competencies*, HRD Press.

ÇETİNKAYA, M. and ÖZUTKU, H. (2010). "Üst Düzey Yöneticilerin Sahip Olması Gereken Yönetmel Yetkinliklerinin Belirlenmesine İlişkin Ampirik Bir Çalışma", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1): 221-236.

ÇETİNKAYA, M. and ÖZUTKU, H. (2012). "Yönetmel performansa yetkinlik temelli yaklaşım: Türk otomotiv sektöründe bir araştırma", *Istanbul University Journal of the School of Business Administration*, 41(1): 142-161.

CHONG, E. (2008). "Managerial competency appraisal: A cross-cultural study of American and East Asian managers", *Journal of Business Research*, 61(3): 191-200.

CHONG, E. (2013). "Managerial competencies and career advancement: A comparative study of managers in two countries", *Journal of Business Research*, 66(3): 345-353.

COLLIN, A. (1989). "Managers' competence: rhetoric, reality and research", *Personnel Review*, 18(6): 20-25.

FANG, C. H., CHANG, S. T. and CHEN, G. L. (2010). "Competency development among Taiwanese healthcare middle manager: A test of the AHP approach", *African journal of business management*, 4(13): 2845-2855.

HAWI, R. O., ALKHODARY, D. and HASHEM, T. (2015). "Managerial competencies and organizations performance", *International Journal of Management Sciences*, 5(11): 723-735.

HOFFMANN, T. (1999). "The meanings of competency", *Journal of European Industrial Training*, 23(6): 275-286.

KATZ, R. (1955). "Skills of an effective administrator", *Harvard Business Review*, 33: 33-42.

KOLB, D., LUBLIN, S., SPOTH, J. and BAKER, R. (1986). "Strategic management development: using experiential learning theory to assess and develop managerial competencies", *Journal of Management Development*, 5(3): 13-24.

KURZ, R., and BARTRAM, D. (2002). "Competency and individual performance: Modelling the world of work", pp. 227-258, Eds. ROBERTSON, I. T., CALLINAN, M. and BARTRAM, D., *Organisational effectiveness: The role of Psychology*. Wiley.

LE DEIST, F. D. and WINTERTON, J. (2005). "What is competence?", *Human resource development international*, 8(1): 27-46.

MBOKAZI, B., VISSER, D. and Fourie, L. (2004). "Management perceptions of competencies essential for middle managers", *SA Journal of Industrial Psychology*, 30(1): 1-9.

MCCLELLAND, D. C. (1973). "Testing for competence rather than intelligence", *American Psychologist*, 28(1): 1-40.

MCCREDIE, H. and SHACKLETON, V. (2000). "The unit general manager: a competency profile", *Personnel Review*, 29(1): 106-114.

MOHD-SHAMSUDIN, F. and CHUTTIPATTANA, N. (2012). "Emerald Article: Determinants of managerial competencies for primary care managers in Southern Thailand", *Management*, 26(2): 258-280.

NEKORANEC, J. (2013). "Managerial skills development as an integral part of managerial competence". *International Conference of Scientific Paper AFASES* (pp. 49-54). Brasov: Henri Coanda Airforce Academy Romania.

- PAULIENÉ, R. (2017). "Interaction between managerial competencies and leadership in business organisations", *Regional Formation and Development Studies*, 21(1): 97-107.
- PRAHALAD, C.K. and HAMEL, G. P. (1990). "The Core Competencies of the Corporation", *Harvard Business Review*, 68(3): 79-91.
- QIAO, J. X., and WANG, W. (2009). "Managerial competencies for middle managers: some empirical findings from China", *Journal of European Industrial Training*, 33(1): 69-81.
- QUINN, R., FAERMAN, S., THOMPSON, M. and MCGRATH, M. (1996). "Becoming a Master Manager: A Competency Framework" 2nd ed., Wiley, New York, NY.
- ROBERTSON, I., GIBBONS, P., BARON, H., MACIVER, R. and NYFIELD, G. (1999). "Understanding management performance", *British journal of management*, 10(1): 5-12.
- SANGKA, B. K., RAHMAN, S., YADLAPALLI, A. and JIE, F. (2019). "Managerial competencies of 3PL providers: A comparative analysis of Indonesian firms and multinational companies", *The International Journal of Logistics Management*, 30(4): 1054-1077.
- SHANG, H. and YU, W. (2013). "Assessing Chinese managerial competencies from different perspectives", *Social behavior and personality*, 41(9): 1469-1486.
- SIU, V. (1998). "Managing by competencies—a study on the managerial competencies of hotel middle managers in Hong Kong", *International Journal of Hospitality Management*, 17(3): 253-273.
- SPENCER, L. M. and SPENCER, S. M. (1993). *Competence at work: Model for superior performance*, John Wiley & Son, USA.
- TEZCAN, Ö. and KULEYİN, B. (2019a). "Konteyner Liman İşletmelerinde Sürdürülebilirlik Performansı Açısından Öncelikli Yönetici Yetkinliklerinin Belirlenmesi", Paper presented at the 27. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Antalya.
- TEZCAN, Ö. and KULEYİN, B. (2019b). "Academicians Viewpoint on Port Managers Prior Competencies in terms of Environmental Sustainability Performance of Container Port Enterprises in Turkey", *Journal of ETA Maritime Science*, 7(4): 280-292.
- THAI, V. V. (2012). "Competencies required by port personnel in the new era: conceptual framework and case study", *International Journal of Shipping and Transport Logistics*, 4(1): 49-77.
- THAI, V. V., YEO, G. T. and PAK, J. Y. (2015). "Comparative analysis of port competency requirements in Vietnam and Korea", *Maritime Policy & Management*, 43(5): 614-629.
- THAI, V. V., YEO, G. T. and PAK, J. Y. (2015). "Comparative analysis of port competency requirements in Vietnam and Korea", *Maritime Policy & Management*, 43(5): 614-629.
- THAI, V., and LIRN, T. (2012). "A comparative study of competency requirements for port executive in Vietnam and Taiwan". In ANZAM 2012, Australian and New Zealand Academy of Management (ANZAM).
- VELIU, L. and MANXHARI, M. (2017). "The impact of managerial competencies on business performance: SME's in Kosovo", *Journal of Management*, 30(1): 59-65.
- WADONGO, B., KAMBONA, O. and ODHUNO, E. (2011). "Emerging critical generic managerial competencies: A challenge to hospitality educators in Kenya", *African Journal of Economic and Management Studies*, 2(1): 56-71.
- WADONGO, B., KAMBONA, O. and ODHUNO, E. (2011). "Emerging critical generic managerial competencies: A challenge to hospitality educators in Kenya", *African Journal of Economic and Management Studies*, 2(1): 56-71.

WICKRAMASINGHE, V. and DE ZOYZA, N. (2009). "A comparative analysis of managerial competency needs across areas of functional specialization", *Journal of Management Development*, 28(4): 344-360.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-8997-8253

Covid-19 Salgınıyla Dünya Propolis Pazarına Yönelim

Elçin Şen Saday¹, Doç. Dr. Habibe Yelda Şener²

¹Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Pazarlama Programı

²Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü

*Corresponding author: Elçin Şen Saday

Özet

Çalışmanın konusu, arı ürünleri pazarının pandemideki durumunu irdelemektir. Çalışmamızın amacı, Türkiye'nin bu ürünler açısından sahip olduğu potansiyelin değerlendirilerek; dünyada ön sıralarda yer almasına yönelik öneriler geliştirilmesidir. Bu kapsamda, arıcılık sektörünün sorunları ve ülkemizin katma değerli arı ürünleri üretip ihraç ederek dünya arıcılık sektöründe ön sıralarda yer alabilmesi için neler yapılabileceğine değinilmiştir. Çalışmada özellikle propolis ürüne odaklanılmıştır. Çalışmada, SBS Bilimsel Bio Çözümler Sanayi ve Ticaret A.Ş. yetkilisi ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Ülkemizin çoğu ülkeden daha büyük potansiyele sahip olduğuna odaklanarak, markalaşma ve güç birliğinin sağlanması, diğer ülkelere hammadde temini yerine katma değerli ürünler üretip satmaya yoğunlaşarak yatırımların yapılması, üreticiler, markalar ile devlet arasında iş birliğiyle pazarlama stratejilerinin belirlenmesi ve milli ortak bir marka yaratılması önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Arı Ürünleri, Propolis, Covid-19, Tüketici Davranışları, Marka

Tendency Towards Global Propolis Market Due to Covid-19 Pandemic

Abstract

The subject of this study is to review the status of the bee products market during the Covid-19 pandemic. The aim of our study is to assess the potential of Turkey in terms of these products; to develop suggestions for it to rank close to the top in the world. In this context, the problems of the beekeeping sector and things to be done for our country to be at the forefront of the world beekeeping sector by producing and exporting value-added bee products are studied. The study focuses especially on the product named propolis. In this study, an in-depth interview was conducted with the representative of the company named SBS Bilimsel Bio Çözümler Sanayi ve Ticaret A.Ş. Focusing on the fact that our country has a greater potential than most countries in this regard, it can be recommended to ensure

branding, to maintain collaboration among beekeepers, to make investments by focusing on producing and selling value-added products instead of supplying raw materials to other countries, to determine marketing strategies with cooperation between manufacturers, brands and the state, and to create a national collective mark.

Keywords: Bee Products, Propolis, Covid-19, Consumer Behaviour, Brand

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Covid-19 pandemisi tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de tüketici alışkanlıklarında köklü değişimlere neden olarak pek çok sektörü derinden etkilemiştir. Pandeminin bir sonucu olarak bazı sektörler beklenmedik şekilde bir ivme kazanarak büyüme kaydederken, bazı sektörler ise durma noktasına gelmiştir. Çalışmanın amacı, ülkemizdeki arı ürünleri pazarının pandemideki resmini çizerken, Türkiye'nin bu ürünler açısından sahip olduğu potansiyelin değerlendirilerek; dünya pazarında ön sıralarda yer alınabilmesi için yönelik öneriler geliştirilmesidir. Bu kapsamda, tüketicilerin pandemi ile birlikte sağlık ve bağışıklık konularında artan hassasiyetlerine ve taleplerine yönelik arı ürünleri ihtiva eden katma değerli inovatif ürünlerin üretilerek piyasaya sunulmasına ilişkin ne gibi uygulamalar yapıldığı; arıcılık sektörünün yaşadığı soruların neler olduğu, ülkemizin katma değerli arı ürünleri üretip ihraç ederek dünya arıcılık sektöründe ön sıralarda yer alabilmesi için neler yapılabileceği ve etkinliğinin nasıl artırılabilceği noktalarına odaklanılmıştır. Arı ürünleri arasında en iyi bilenen ürün bal iken, önceki dönemlerde tüketiciler tarafından neredeyse hiç bilinmeyen diğer arı ürünlerinin bilinirliğinin artıp artmadığı, bu ürünleri tüketicilerin kullanımına sunmak için ne gibi ürünler üretildiği; fiyatlandırma, reklam, satış noktaları gibi hususlarda ne gibi uygulamalara gidildiği araştırmamızda yer almaktadır. Araştırmamıza genel anlamda tüm arı ürünleri konu olmuştur ancak özellikle propolis ürünü odak nokta olarak irdelenmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmanın genel amacı, pandemi ile birlikte tüketicilerde arı ürünlerine ilişkin artan bilinç ve talebin sektörde katma değerli yeni arıcılık ürünleri üretilmesine olan etkisini açıklamak, arı ürünlerine ilişkin küresel ihracat rakamlarına bakıldığında Türkiye'nin dünyada ihracat rakamlarında ilk sıralarda yer alan bir ülke olabilecek potansiyele sahip iken gerilerde yer almasının nedenlerini ortaya koymak, farklı sektörlerde arı ürünlerinin kullanımını teşvik ederek gerek üreticilerin gerekse devletin pek çok teşvik, araştırma ve PR çalışması ile bu ürünleri dünyaya ihraç etmesine yönelik çabalara ilişkin öneriler sunabilmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Daha önceki yıllarda yapılan araştırmalar, Türkiye'de arıcılık sektörünün gerek devlet gerek toplum açısından hak ettiği değeri görmediğini işaret etmekte, tüketicilerin ise propolis gibi arı ürünlerini satın almak bir yana bu ürünler hakkında bilgi sahibi bile olmadığını ortaya koymaktadır. Literatürde daha önce yapılmış çalışmalar incelendiğinde, ülkemizde arı ürünlerinden balın bilinirliğinin yüksek olmasına karşılık, diğer arı ürünlerinin bilinirliğinin düşük kalışı göze çarpmaktadır (Arı, vd., 2020: 2316-2317; Aytıp, vd., 2019:449-455; Baki, vd., 2017:54; Bölüktepe ve Yılmaz, 2008:59; Marangoz ve Dolu, 2019:117; Niyaz ve Demirbaş, 2017:256; Saral ve Yavuz, 2020:176; Şahinler, vd., 2003:2; Tunca, vd., 2015:559). Çalışmamız, pandemiden sonra yapılmış olmasından dolayı, pandemi etkisi ile tüketicilerin artan sağlık bilincinin, arı ürünlerinin bilinirliği ve kullanımını arttıran bir faktör olup olmadığını gözler önüne serecek bir araştırma olarak literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI VE VARSAYIMLARI

Araştırmanın sınırlılığı, örneklem olarak arıcılık sektöründe faaliyet gösteren bir şirket ile görüşülerek yapılmasından kaynaklanmaktadır. Ancak görüşülen yetkilinin yöneltilen sorulara önceden hazırladığı slaytlar ve bilgilendirici içerikler eşliğinde, içten ve bilgi paylaşımına açık bir sunum yaparak

görüşmeyi gerçekleştirmesi sebebiyle sonuçların araştırmanın amacına yönelik bir şekilde elde edildiği varsayılmaktadır.

5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmamızda, bir konuyu netleştirip derinleştirmek amacıyla konunun süreçleri hakkında detaylı bilgi toplamaya ve analizine imkan tanıyan derinlemesine mülakat yönteminden faydalanılmıştır (İslamoğlu ve Alınacak, 2019:224).

6. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ

Türkiye’de markalı arı ürünlerinin üretimi, pazarlama ve satışını yapan kurumsal firmalar çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Türkiye’de uluslararası standartlarda kaliteli ve güvenilir arıcılık ürünlerini uygun teknolojiler eşliğinde üretip, inovatif ve katma değerli ürünlere dönüştürerek, yurt içi ve yurt dışı pazarlara müşteri memnuniyeti ilkesi gözeterek sunan ve bu yolla Türkiye’de arıcılık sektörünün sürdürülebilirliğine destek sağlayarak uluslararası arenada sözü geçen bir firma olmayı hedefleyen Bee’o markasını piyasaya süren SBS Bilimsel Bio Çözümler Sanayi ve Ticaret A.Ş. firması incelenmiş ve araştırmanın örneklemini oluşturmuştur (SBS TURKEY, 2021).

7. VERİLERİN TOPLANMASI

Bu uygulamanın örneklemini oluşturan SBS Bilimsel Bio Çözümler Sanayi ve Ticaret A.Ş. firmasının Uluslararası Satış ve İş Geliştirme Bölümü Müdürü Sayın Önder Torkul Bey ile önceden kararlaştırılan randevu dahilinde 10 Haziran 2021 tarihi, saat 17:00’da Zoom aracılığıyla görüntülü derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir. Mülakat yapılan kişiye, görüşmenin kaydının yapılıp yapılamayacağı sorulmuş, izni doğrultusunda kayıt gerçekleştirilmiştir. Görüşme 157 dakika sürmüştür. İşletmenin üretimi, hedefleri, pazarın yapısı ile Covid-19 salgını ile bu unsurlarda meydana gelen değişimler; hedef kitle, fiyat politikası, ürünlerin konumlandırılması, dağıtım kanalının yapısı, uluslararası satış politikaları, tanıtım, reklam gibi tutundurma çabaları üzerine sorular sorulmuş; sorular ise şirketin web sitesi ve rakip şirketlerin web siteleri incelenerek oluşturulmuş ve elde edilen bilgiler ışığında görüşmeye yön verilmiştir.

8. BULGULAR VE YORUM

Derinlemesine mülakat ile; arı ürünleri pazarının ülkemizde ve dünyadaki durumu, arı ürünleri pazarının istatistiksel verileri, Türkiye’de arıcılığın sorunları ve potansiyeli, arı ürünleri pazarına sunulmak üzere geliştirilen yeni ürünler ve pazarlama çabaları gibi konulara değinilmiştir.

Ülkemizde arıcılığın gerek devlet gerek toplum tarafından hayvancılığın bir kolu olarak gerekli önemi görüp görmediğine ilişkin değerlendirmede; arıcılığın son zamanlarda Tarım Bakanlığı dahilinde teşvik kapsamına alındığı belirtilmiştir. Ana arı üreticiliği, katma değerli arı ürünleri üreticiliği desteklenmektedir. İSMEK, belediye ve çeşitli kuruluşların düzenlediği kurs ve eğitimler ile üniversitelerin ziraat mühendisliği ana bilim dallarındaki arıcılıkla ilgili bölümleri, gerekli eğitimleri vermekte; sıfırdan bir girişim modeli ile arıcılık yapmak istenildiğinde pek çok hibe ve destek sunulmaktadır.

Türkiye’de propolis üretimine ilişkin arıcılığın sorunlarının neler olduğu ve bu sorunların nasıl aşılabileceği, üretimin nasıl arttırılabileceğine ilişkin değerlendirmede; BEE’O’nun, 2013’te kurulduğu dönemlerde, bal haricindeki arı sütü, propolis gibi daha az bilinen arı ürünleri katma değerli ve markalı olarak henüz piyasaya sürülmemiş ve böyle bir endüstri henüz oluşmadığı belirtilmiştir. Bu ürünleri tanıtan ilk marka BEE’O olmuştur. O dönemlerde işe yaramayan bir ürün zannedilerek arıcılar tarafından çöpe atılan ve ülkemize Çin’den ithal gelen propolis, BEE’O tarafından arıcılara tanıtılmış ve böylelikle arıcılara bal dışında bir kazanç kapısı açılmıştır. Şirket, sözleşmeli arıcılık modeli ile çalıştığı arıcılara her türlü desteği sunmaktadır.

Ülkemizde de yoğun olarak yapılan gezer arıcılığın arı ırkı ve bitki örtüsü açısından tek tipleşmeye neden olması ve çeşitliliği yok etmesi gibi sakıncaları hakkındaki değerlendirmede; gezer arıcılık hali hazırda ülkemizde yaygın olarak uygulanan bir yöntem olduğu belirtilmiştir. Türkiye’de

arıcılarının uyguladığı gezici arıcılık modelinde, arıcılar mobil halde çalışmakta olduğundan, uygun mevsimde çam balı üretmek isteyen arıcılar Marmaris Bölgesine gitmekte, kestane balı üretmek istediklerinde Karadeniz Bölgesini ziyaret etmektedirler. Her bölgenin bitki florası, coğrafyası, çiçek türleri farklı olduğu için, ürün çeşitliliği açısından ve sezonsal faydalarından dolayı gezer arıcılığı, arıcıların uyguladığı faydalı bir model olarak değerlendirmek mümkündür. Gezer arıcılık, doğru eğitim ve doğru ekipman ile bilinçli bir şekilde icra edilen bir meslek olarak devlet teşvikleri ile desteklenerek yapıldığı sürece oldukça faydalı bir modeldir.

Ülkemizdeki kovan başına verimin artırılması ile arıcıların ve kovanların seçimine ilişkin değerlendirmede; sözleşmeli arıcılık sisteminin önemi vurgulanmıştır. Şirket tedarik zinciri yöntemi olarak, Türkiye’de sözleşmeli arıcılık yöntemini kullanmakta olan ilk ve tek firmadır. Bu uygulamada kişisel arıcılar ya da kooperatifler ile arada komisyoncu olmadan fiyat, alım garantisi ve şartların yer aldığı gerçek bir sözleşme yapılıp karşılıklı imzalanmaktadır. Arıcılara uygun ekipman sunulması, eğitim verilmesi, izlenebilir üretim yapılması ve çevrenin korunmasına olanak sağlayan bir yöntemdir. Kovanların sanayi tesislerine, asfalt ve otoyollara ve yerleşim yerlerine uzak konumlandırılması gibi arıcıların zorunlu olarak uyması gereken bazı şartlar mevcuttur. Sahada çalışan sözleşmeli arıcılarla ilgilenen uzman bir ekip tarafından ziyaret edilen arıcılardan numuneler toplanarak laboratuvarında analizi gerçekleştirilmektedir. Alım garantisi için de numune analizleri yapılarak partiler sürekli olarak denetlenmektedir.

Arıcılık sektöründe çalışanlar arasında ilgili bölüm mezunu kişilerin istihdam oranına ilişkin değerlendirmede; üniversitelerle iş birliğinin önemi vurgulanmıştır. Üniversitelerin iletişim ve girişimcilik kulüpleri gibi kulüplerle de sürekli çalışmalar yapılmaktadır. Arıcılar ile sözleşmeli olarak çalışıldığı, eğitim verildiği, teçhizat ve teknik destek sağlandığı için özellikle arıcılık mezunlarına staj, eğitim gibi imkanlar sunma durumu söz konusu olmamakla birlikte, şirket kadrolarında daha çok gıda mühendisi, kimyager, biyolog uzman çalışanların olmasına dikkat etmektedir.

Üretim, pazarlama ve Ar-Ge gibi faaliyetlere yönelik üniversitelerle iş birliğine ilişkin değerlendirmede; iş birliği odaklı bir anlayışa sahip olunduğu vurgulanmıştır. Şirket, pek çok kurumla ve üniversite ile iş birliği dahilinde araştırmalar gerçekleştirmektedir. Örneğin, BEE’O, İTÜ ve İÜ iş birliği ile, ABD’den gelen meme kanserli hücrelere Çin, Brezilya, Arjantin, Avrupa, MENA, Kore, ABD, Japonya ve Türkiye’den gelen propolis örnekleri enjekte edilmiştir. Bu örneklerden, doğru özütlenen Anadolu propolisi sağlıklı hücrelere dokunmadan direkt olarak kanserli hücreleri hedef alarak üremelerini durdurmuştur. Bu çalışma, 2019 yılında Kanada’da düzenlenen Uluslararası Arıcılık Kongresinde (Apimondia Kongresi) dünyaya sunulmuştur. Covid-19 salgını konusunda propolisin bağışıklığa desteğini araştırmak amacıyla da şirket iki adet çalışma sürdürülmektedir. Şirketin amacı propolisi bir ilaç gibi tanıtmak değil, sağlığa faydalı yönlerini vurgulayarak toplumsal bilinci artırarak kullanımını yaygınlaştırmaktır.

Türkiye’de propolis üretimi için hammaddenin nereden ve hangi yöreden geldiğine, propolis üretimi için uygulanan prosedürlerin nasıl işlediğine yönelik değerlendirmede; şirketin, yüzde yüz Anadolu topraklarından elde edilen arı ürünlerini üreticiden hammadde olarak toplayarak, laboratuvarında standardize ettiği açıklanmıştır. Arı ürünleri hayvansal gıda sınıfına girdiği için her parti ve her ürün birbirine benzememektedir. Standardizasyon işleminin amacı belirli standartların korunması, markalı, sertifikalı ve katma değerli ürünler haline dönüştürülmesinin sağlanmasıdır. Örneğin propolis ürünü için üretimin nasıl yapılacağını gösteren gerekli eğitimler ve propolisin hasadı için tuzak ve aparatlar arıcılara şirket tarafından sağlanmaktadır. Tuzaklar propolisle dolunca sevkiyat için üretilmiş özel ambalajlara arıcılar tarafından konmakta, bu aşamada kazıma, dökme ya da çuvalla sevkiyat yapılmamasına dikkat edilmekte ve üretim merkezine şirket tarafından sevk edildikten sonra doğru şekilde özütlenmektedir.

Hammaddenin geldiği bölgelere tesis kurulması gibi yatırımların gerekliliği, ülke içi talep için bile Çin’den propolis ithal etme ihtiyacı, ülkemizin propolis konusunda kendi talebini karşılayabilmesi için ne gibi uygulamalara ihtiyaç duyduğuna ilişkin değerlendirmede; şirketin kuruluşundan önceki dönemlerde Türkiye’ye propolis için hammadde tedariki Çin’den ithal edilecek şekilde gerçekleştiği

belirtmiştir. BEE'O bu konuda bir ilki gerçekleştirmiştir. Dünyanın en büyük arı ürünü üreticisi ve en ucuz satıcısı olan Çin, maalesef ki kalite standartlarına yeteri derecede önem vermemekte ve tağışlı ürün piyasaya sürmektedir. Çin'den gelen propolis örnekleri yeterince fenolik bileşen bulunamazken, Türkiye'nin 7 coğrafi bölgesinden toplanan propolis örnekleri de analiz edilerek fenolik bileşenleri karşılaştırılmış, içeriklerin hemen hemen aynı olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla şirketin doğru özütlemeyi ve üretimi yaptığı AR-GE merkezi ve laboratuvar gibi merkez tesisleri hali hazırda mevcuttur. Sözleşmeli arıcılık modeli ile Türkiye'nin her yerinden gezer arıcılarla çalışıldığı için arıcılık ürünlerinin üretildiği her bölgeye tesis kurulması ya da taşınması gibi bir durum ise söz konusu değildir.

Propolis ürününde standardın oluşturulmasına ilişkin değerlendirmede, dünyada ve ülkemizde balla ilgili mevzuat mevcut olmakla beraber propolisle ilgili bir mevzuatın yokluğuna dikkat çekilmiştir. Kurucu ve genel müdür Aslı Hanım, Dünya Standardizasyon Örgütü Propolis Standardizasyon Komitesi Türkiye üyelerinden bir tanesi olup, standardizasyon için uğraş vermesine rağmen, Çin ve Yeni Zelanda gibi ülkelerin bu duruma onay vermemesi nedeniyle komite karar alamamıştır.

Ülkemizin dünya propolis pazarındaki durumu ve ülkemizin ihracat listesine girip ithalat listesindeki ülkelere satış yapabilmesi için ne tür uygulamalar gerektiği konusundaki değerlendirmede; öncelikle Türkiye'nin, arıcılık açısından dünya ülkelerinin çoğuna kıyasla büyük bir potansiyele sahip olduğu belirtilmiştir. Bundan dolayı, arıcılık ürünlerine ait dünya ihracat listelerinde ilk sıralara yerleşmek adına bazı aksiyonlar alınmalıdır. Türkiye dünyada kovan sayısı ve üretim açısından en büyük ikinci ülke konumundadır. Dünyadaki istatistikler genelde bal üzerinedir. Dünyada arı ürünleri denildiği zaman yüzde 90'ının üzerinde üretilen ürün bal olur iken, geri kalanını diğer arı ürünleri oluşturmaktadır. Balın kendine ait ihracat-ithalat gümrük tarifesi ve HS kodu vardır. 0409 ile başlayan HS kod doğal arı ürünlerinin kodudur. Arı sütünün, polenin ve arı ekmeğinin de kendine özel bir HS kodu olmasına rağmen propolisin yoktur. Propolis ithalat ve ihracatta çörek otu gibi aromatik yağlarla aynı kodu paylaşmakta olduğu için verileri tam net değildir. Şirket, Ticaret Bakanlığı, İhracatçılar Meclisi ve Odasına propolisin ayrı bir HS kodu alması ve doğru bir şekilde pazar verilerinin oluşması için başvuruda bulunmuştur.

Tablo 1. Arı Ürünleri En Büyük Üretici Ülkeler

2019 Yılı Dünya Arı Ürünleri Üreticileri (1000 Metre Tonda)	
Çin	444.10
Türkiye	109.33
Kanada	80.35
Arjantin	78.93
İran	75.46

Kaynak: (SBS TURKEY, 2021).

Tablo 2. Arı Ürünleri İhracatçı Ülkeler

İhracatçılar	2020İhracat Değeri (Bin USD)	2020İhracat Ticaret Değeri (Bin USD)	2020İhracat Miktarı (Ton)	Birim Değeri USD/Birim
Dünya Ülkeleri	2.288.548	1.635.000	764.935	2.992
1 Yeni Zelanda	328.641	328.397	14.354	22.895
2 Çin	254.045	164.814	132.469	1.918
3 Arjantin	170.242	170.211	71.543	2.380
4 Almanya	145.861	127.532	28.900	5.047
5 Ukrayna	138.787	138.515	80.795	1.718
6 İspanya	112.438	46.319	28.263	3.978
7 Brezilya	98.560	98.559	45.728	2.155
8 Macaristan	94.698	94.698	22.836	4.147
9 Hindistan	83.406	82.071	54.834	1.521
10 Vietnam	75.637	74.318	55.594	1.361
11 Belçika	74.650	4.290	22.352	3.340
12 Polonya	61.924	17.115	24.815	2.495
13 Meksika	55.569	55.569	22.618	2.457
14 Romanya	49.259	32.441	13.743	3.584
15 Avustralya	42.481	2.380	4.208	10.095
16 Bulgaristan	39.838	36.391	12.833	3.104
17 Kanada	35.873	4.111	9.426	3.806
18 Uruguay	31.091	30.961	15.708	1.979
19 Fransa	28.630	100.338	3.999	7.159
20 Türkiye	26.161	25.867	6.038	4.333

Kaynak: (SBS TURKEY, 2021).

Tablo 1 incelendiğinde, dünyada Çin'in, arı ürünleri üretiminde birinci sırada olduğu, ülkemizin ise ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Tablo 2'de, dünya arı ürünleri toplam ihracatına baktığımızda ise Yeni Zelanda'nın birinci sırada ve Çin'in ikinci sırada olduğu görülmektedir. Yeni Zelanda Çin'den daha az ürün üretmesine karşılık Çin'e nazaran daha fazla miktarda ve daha yüksek fiyata ürün satmıştır. 2018'de ihracatta 22. sırada olan ülkemiz, 2019 yılında 21., 2020 yılında ise 20. sıraya yerleşmiştir. Türkiye'nin dünyada ikinci olan üretim kapasitesi ile katma değerli ürünler üretip piyasaya sunması halinde daha büyük pazar payları elde edeceği ön görülmektedir.

Yeni Zelanda'nın ihracat liderliğini şu şekilde açıklamak mümkün olacaktır. Yeni Zelanda'nın tüm dünyaya yüksek fiyatla Manuka balını satmaktadır. Bu bal yüksek antibakteriyel ve yüksek antioksidan özelliği içerdiği için tedavi amaçlı tüketilmektedir. "Yüzüklerin Efendisi filminin çekildiği el değmemiş topraklarında üretilen bal" şeklinde bir mesajla, Yeni Zelanda devletinin iş birliği ve yapılan pek çok bilimsel çalışmalar dahilinde başarılı pazarlama çalışmaları yürütülerek dünyaya sunulmuş ve dünya ortalamasının sekiz kat üzerinde bir rakamla satılmıştır. Bu noktada devlet iş

birliğinin ve teşviklerinin çok önemli olduğu görülmektedir. Ayrıca, Manuka balına Yeni Zelanda Devletinin de desteği ile Manuka çiçeğinde bulunan bir enzim maddesinden MGO diye bir kalite standardı getirmişlerdir. MGO miktarı her Manuka balında değişmekte ve bu miktar arttıkça ürünün satış fiyatı da artmaktadır. 200 gramlık Reserve Edition balların satış fiyatı ise 2000 USD'ye kadar çıkmaktadır. Manuka balı örneği tedavi amaçlı tüketilen bir arı ürününün tüketicilerce yüksek fiyatla talep edilebilirliği açısından potansiyelini gözler önüne sermektedir. Ülkemizin sahip olduğu Anadolu propolisi ise nardan 80 kat daha fazla antioksidan madde içermektedir. Bunun yanı sıra, Manuka balının içerdiği antibakteriyel ve antioksidan özellikler ülkemizde üretilen çam balı ile kıyaslanmış ve çam balının daha zengin olduğu kanıtlanmıştır. Çam balı açısından bakıldığında, dünyada yüzde 95'lik üretimi ülkemiz, kalan yüzde 5'lik üretimi Yunanistan yapmaktadır. Ancak Yunanistan az bal üretimine karşılık dünyaya ülkemizden daha fazla çam balı satmaktadır. Bunun nedeni çam balını ülkemizden teneke ile hammadde fiyatına alıp, cam kavanozlara doldurduktan sonra etiketleme ve markalaştırarak ürüne katma değer katıp satmalarıdır. Anadolu topraklarındaki kaliteli ürünleri de yüksek fiyatlara talep görecekle hale getirmek için ülkemizde üretici şirketler ve devlet iş birliği yapmalıdır. Bu noktada marka odaklı çalışmalara önem verilmelidir. Arı ürünleri üreticileri birleşmeli, güç birlikleri ortaya çıkarılmalıdır. Arı ürünlerini hammadde olarak ihraç etmekten ziyade, katma değerli olarak üretip markalaşma yoluna giderek dünyaya satmak önem arz etmektedir. Yeni Zelanda örneğindeki gibi amaç, çok yüksek miktarlarda üretim yapmaktan ziyade markalı ürün üreterek en yüksek fiyatla, en yüksek hacimli ihracat gerçekleştirerek dünya ihracat sıralamalarında ilk sırada yer almak olmalıdır.

SBS Bilimsel Bio Çözümler Sanayi ve Ticaret A.Ş. firması ürünleri ise, 16 ülkede 35 binin üzerinde eczane ve 15 binin üzerinde sağlıklı ve doğal ürünler satan mağazada satılmaktadır. Türkiye'de, Trendyol, Hepsiburada gibi platformlarda online olarak, Ebebek, Metro Market, Migros, Macrocenter, Carrefoursa, Joker, Rossmann, Gratis gibi noktalarda perakende olarak satış yapılmaktadır. Dünyada ise, perakende olarak, CVS Pharmacy, T-J-Max, Unfi, gibi satış noktalarında satış yapılmaktadır. Şirketin online kanaldaki internet siteleri ise, www.beeo.com.tr, www.beeandyou.com, www.beeandyou.co.uk, www.beeandyou.de, www.beeandyou.nl, www.beeoup.com'dur. ABD, Hollanda, Almanya, İngiltere, Katar merkez olacak şekilde Ortadoğu ülkeleri, Endonezya ve Güney Kore şirketin yurt dışı satış yaptığı pazarlardır. Potansiyel pazarlar ise Çin, Japonya, Malezya ve Singapur, Fransa, İspanya, Portekiz, İsveç ve Norveç, Kanada ve Meksika'dır.

Çin apiterapi uygulamaları, klinikleri ve turizmi uygulamalarının ülkemizde de uygulanabilirliğine ilişkin değerlendirmede; şu an için bu tür uygulamaların mevcut olmadığı, önceliklerin AR-GE çalışmaları dahilinde ürün geliştirmeler alanında olduğu; böyle bir konunun gündeme gelmesi halinde desteklenebileceği cevabı alınmıştır.

Özellikle yaşlı nüfusu fazla olan Avrupa'da kanser gibi hastalıkların tedavisinde propolis ile ek bir tedavi sağlanmasına benzer olarak ülkemizde arı ürünlerinin doktor tavsiyesi ile reçetelendirilmesi için ek çalışmaların olasılığına ilişkin değerlendirmede; şirketin ürün grupları gıda, gıda takviyesi ve cilt bakım olduğu için reçeteye girme bir durumunun olmadığı açıklanmıştır. Kozmetik ürünler, cilt bakım serileri, medikal ürünler ve cihazlar Sağlık Bakanlığı tarafından ruhsatlandırılmaktadır. Reçete kapsamındaki medikal ürünlerde devlet teşviği almak mümkündür. Kısacası medikal ürün sınıfına giren ürünler üretilirse bu durum söz konusu olabilecektir.

Cezayir'in ülkemizden bir miktar helal propolis ithalatı yapmak için anlaşmaya varması, suda çözünen propolisin helal gıda amblemi ve sloganı ile satışı, ülkemizde alkol kullanmaya karşı olan tüketicileri kapsayan pazara yönelik bir ifade olarak kullanılabilirliğine ilişkin değerlendirmede; öncelikle BEE'O markası doğru üretim ve standartlara sahip olduğunu belgeleyen pek çok sertifikaya sahip olduğu belirtilmiştir. Bu sertifikalar arasında İslami kesim için Helal Sertifikası, Musevi kesim için Koşer sertifikası da bulunmaktadır. Alkolde çözünen propolis alkol içerdiği için Endonezya'ya Helal sertifikasına sahip olan suda çözünen formda propolis gönderilmektedir. Kuzey Afrika ve bazı Arap ülkelerinin de bu yönde talepleri olmuştur.

Pandemi döneminde üretim devamlılığı için tedbirlere ilişkin değerlendirmede; Önder Bey, 2019 başında şirkete 88. çalışan olarak katıldığını belirtmiş olup, pandemi ile üretim kapasitesi ve çalışan sayı

arttırılarak üretim, yönetim ve saha çalışanlarını içeren kadroda 200'e yakın çalışan sayısına ulaşıldığını belirtmiştir.

Pandemi döneminde solunum cihazı, test kiti, maske, dezenfektan gibi sosyal sorumluluk amaçlı üretilere yönelime ilişkin değerlendirmede; şirket pandemi dolayısıyla özel bir proje yapmamış olup her zaman yaptığı projelere devam etmiştir. Örneğin, sosyal sorumluluk projesi olarak "El Emeği Göz Nuru" projesiyle kadınların ürettiği el örgüsü arı şekilli hediyelik ürünler, arı motifli bebek giysileri, mutfak tekstili, anahtarlık, çanta gibi ürünleri internet sitesinde satılmakta ve kar amacı gütmeyen üreticiye direkt ödeme yapılmaktadır. Bu ürünler Ayrıca, ikinci sosyal sorumluluk projesi olarak Adana Valiliği iş birliği ile 50 civarında kadın arıcının eğitimi ve desteklenmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'de propolis tanınırlığını arttırmak amacıyla yapılan çalışmalara ilişkin değerlendirmede; pandemi ile birlikte arı ürünlerinin, özellikle propolis bilirlikleri arttığı belirtilmiştir. Pandeminin ilk dönemleri olan Mart 2020 ile Nisan 2020 tarihleri arasında hakim olan ilk panik havası ile birlikte şirketin satışları 2,5-3 kat kadar artmıştır. Pandemi de şirketin artan talebe bağlı olarak çalışan sayısı, üretim, kapasitesi, satış adedi ve cirosu artış kaydetmiştir. Bu artan talep biraz azalsa da hala pandemi öncesi rakamlarının üzerinde seyretmektedir. Şirket Nielsen araştırma hizmetlerine Covid-19'un tüketicilerin gıda takviyeleri üzerine satın alma etkisi konulu bir çalışma hazırlatmıştır. Eylül-Ekim 2020 dönemleri için bir reklam kampanyası planlayan şirket, Ağustos 2020'de reklam kampanyası öncesi bir araştırma yaptırmıştır. Ardından reklam kampanyası sonrası Kasım 2020'de de bir çalışma yapılmıştır. Konu, ürün bilirliklerini ölçmek üzerine olmuştur. İlk çalışmada propolis bilirligi yüzde 64 iken, Kasım ayındaki sonuçlar propolis bilirliginin yüzde 72'lere çıktığını göstermiştir.

Farkındalık yaratmak için sempozyum, ünlülerle söyleşi ya da reklam, sosyal medya kullanımı, influencer pazarlama gibi seçeneklerin kullanılmasına ilişkin değerlendirmede; şirketin ünlü isimlerden ve alanında uzman kişilerden görüşler alarak tüketicileri bilgilendirmeye önem verdiği vurgulanmıştır. Bilim kurulu üyesi Prof. Dr. Ateş Kara, uzman diyetisyen Dilara Koçak, Elvan Odabaşı, Prof. Dr. Osman Müftüoğlu, Dr. Ender Saraç gibi uzmanlardan ve Çağla Şikel gibi ünlülerden destek alınmıştır.

Sosyal medyanın kullanımı ile yarışma düzenlemek gibi takipçilerin katılımının olduğu ve interaktif bir etkileşimle tüketicinin kendini markanın bir parçası gibi hissetmesini sağlayan uygulamaların varlığına ilişkin değerlendirmede; tüketicilere arı ürünleri ile ilgili eğitimler verildiği ve sertifika programları düzenlendiği belirtilmiştir. 1990'lı yıllarda en kuvvetli medya kanalları televizyon ve radyo iken, reklam bütçeleri şirketlere çok yüksek rakamlara mal olmuştur. Günümüzde sosyal medya aktif kullanıldığında düşük bütçelere çok daha fazla tüketiciye ulaşmak mümkündür. Bu amaçla şirket, sosyal medyada aktif diyetisyen, doktor ve anneler ile sabah kuşağı, TV programları, haberler ve basılı medyayı kapsayan güçlü medya etkileşimi gerçekleştirilmektedir. Şirketin sosyal medya hesaplarını takip eden takipçilerin %86'ı bilinçli kadınlar ve annelerden oluşmaktadır.

Marka değerini arttırılması ve tüketiciye bilgi vermek amaçlı doktor ve uzmanların yer aldığı reklamlara yer verilmesine ilişkin değerlendirmede; şirketin gerek sosyal medyada gerekse TV kanallarında doktor ve uzmanların yer aldığı bilgilendirici programlara yer verdiği belirtilmiştir. Şirketin kurucusu ve genel müdürü Aslı Hanım, marka yüzü olarak pek çok söyleşi programlarına, ana haber bültenlerine katılarak basında bilgi verici paylaşımlar yapmakta, bilirligi az olan arı ürünlerini tanıtarak tüketicileri bilinçlendirmektedir. Bu noktada önemli olan arı ürünlerinin tüketiciler tarafından tanınması, kullanılması, ardından markanın tercih edilmesidir.

Tüketicilerin farkındalığının ve kullanımının arttırılması amacıyla Trendyol, Hepsiburada, Şikayetvar gibi platformlardaki şikayet ve geri bildirimlerine hızlı dönüş ve çözüm sunulmasıyla ilgili değerlendirmede; şirketin ürünleri geliştirdiği, tanıtımını yaptığı, tüm bunların yanı sıra tüketicilerin geri bildirimlerine göre de aksiyon aldığı belirtilmiştir. 15 kişiden oluşan ve 08.00-03.00 arasında çalışarak soruları anında cevaplayan bir müşteri hizmetleri ekibi mevcuttur. Şirket kurucuları, ilk dönemlerde sosyal medya yönetimini gece geç saatlere kadar kendileri yürüterek, tüketicinin her sorusunu kendileri cevaplamıştır. Tüketici internette ürüne rastlayıp merak edip akabinde soru

sorduğunda; standart olmayan, kişiye özel bir cevabın anında verilerek tüketicilere dönüş yapılması yüksek memnuniyet sağlamıştır. Tüketicilere cevap vermek için telefonla bizzat aramalar gerçekleştirilmiştir. Tüm çalışanlar firma ve marka güvenini sağlamak amacıyla tüketiciyle etkileşimi sağlamaktadır.

Ürün çeşitliliğinin sağlanmasına ilişkin değerlendirmede; şirketin hedefi daha çok katma değerli arı ürünleri olduğu için ürün portföyü hakkında bilgiler edinilmiştir. Ürün portföyünde ürünler 5 ana kategoride ayrıştırılmıştır. Bu gruplar, besin takviyeleri, çeşitli karışımlar ve çikolata, çocuklar için tasarlanmış ürünler, ham bal ve cilt bakımındadır. Bu ürün grupları, %100 doğal, glütensiz, genetiği değiştirilmemiş, pestisitsiz, katkı maddesi, renklendirici, koruyucu madde içermeyen patentli modellerdir.

Şirketin farklı konumlandırılmış 3 markası ve kanal stratejileri mevcuttur. BEE'O markası gıda, gıda takviyeleri ve cilt bakım ürünlerini online ve perakende kanalı aracılığı ile sunulmaktadır. BEE'O UP markası altında, etken maddeleri yüksek gıda maddeleri ve cilt bakım ürünleri eczaneler için geliştirilmiş ve sadece eczanelerde satışa sunulmuştur. Bu ürünler, diyetisyen, doktor ve eczacı tavsiyesine sunulan ve tedaviye yardımcı olması için içerikleri biraz daha zenginleştirilmiş ürünlerdir. Global marka olan ve bu iki markanın tüm bileşen ve ürünlerini kapsayan uluslararası marka ise Bee&You'dur.

Çocuklara yönelik Eti Puf gibi şekerlemelerin içine şeker yerine bal, az miktarda da propolis eklenerek doğal atıştırma malzemelerinin piyasaya sunulması hem bilinçli ailelere ulaşmak hem de sağlıklı bir nesil yetiştirmek için uygun bir yöntem olmasına ilişkin değerlendirmede; şirketin 2020 yılında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının onayıyla Türkiye'nin ilk ve tek propolis AR-GE merkezini kurduğunu, arıdan ürünü almak, kavanozlayıp satmaktan ziyade ürünleri nasıl tüketilebilir hale getirebileceğine odaklanıldığı açıklanmıştır. Çocuklara nasıl ürünler üretilmeli, yetişkinler için, erkek ve kadınlar için nasıl ve hangi formlarda ürünler üretilmeli gibi soruların odağında AR-GE çalışmaları yapılmaktadır. Çoğu gıda firması ile kıyaslandığında şirketin yeni ürünler üretmesi, araştırması ve onayı aşamasında diğer firmalara nazaran daha esnek bir yapıya sahiptir. Örneğin, piyasada fındık ve kakao ile bal karışımı ürünler hali hazırda mevcut olup, bu ürünler koruyucu maddeler ihtiva etmektedir. BEE'O ise ballı çerezli karışımlara propolis ekleyerek koruyucu kullanmadan uzun raf ömrüne sahip ürünleri piyasaya sunmuştur. Raf ömrü uzatmak için propolis iyi bir alternatiftir ancak keskin kendine has bir kokusu mevcut olduğu için ürünlerin tadını bozmadan raf ömrü uzatmaya yönelik bir AR-GE çalışması sonucunda ürünler piyasaya sürülebilir. Eti puf tarzı atıştırma malzemeleriyle ilgili ürün geliştirme düşünülebilir ancak besin takviyesi ve cilt bakım öncelikli alanlardır.

Çocuklara yönelik ürünlerin yanında arı şeklinde ufak oyuncak hediyeler verilmesi ve arı ürünlerinin ve arıların sevdirmesi amaçlı reklamlara yönelik sevimli bir arı karakterinin yaratılması gibi farkındalık yaratan uygulamalara ilişkin değerlendirmede; BEE'O marka ambleminde arı görseli mevcuttur, şirketin internet sitesi üzerinden de amigurumi (örgü) arı motifli hediyelik eşyalar, için arı şeklinde uyku arkadaşı, arı biçimli diş kaşıyıcı, puset örtüsü gibi ürünler sosyal sorumluluk projesi kapsamında satılarak emekçi kadınlara ödemesi yapıldığı açıklanmıştır. Çocuklara uygun Yummy, Go on serisi ile shot ürünler gibi saf propolisin keskin tadını gizleyerek ürünlerin çocuklar tarafından hoş gidecek hale getirilmesini esas alınan ürünler tasarlanmıştır.

Bazı akademik çalışmalarda bahsi geçen kozmetik ürünleri için propolis ihtiva eden yara kremleri, akne kremleri, kırışıklık önleyici kremler, güneş koruyucular gibi ürünlere yönelik eğilime ilişkin değerlendirmede; BEE'O Apicare serisi ile el kremi, vücut kremi gibi ürünler piyasaya sunarken; BEE'O Apibeauty serisi ile yüz bakım kremleri, göz çevresi serumu, yüz serumu gibi ürünleri içeren bir anti-aging serisini; ApiBaby serisinde propolisli pişik kremi ve çocuk güneş kremi piyasaya sürmüş olup güneş kremleri, roll-on deodorantlar, kolonyalar gibi ürünleri de tüketicilerin beğenisine sunduğu belirtilmiştir. Bu tür ürünlerin tüketici talebine bağlı olarak üretimi ve piyasaya sunumu gerçekleştirilmektedir.

Bazı akademik çalışmalarda ineklerde ishalin kesilmesi gibi faydalarından dolayı veterinerlik alanında; yoğurt, süt ve hazır gıdalara koruyucu maddelere doğal bir alternatif olarak gıda alanında; pestisit olarak zirai aland.; kumaşlara eklenerek çevre ve sağlığa dost maske ve eldiven üretimi ile tekstil alanında propolis içerikli ilaçların yarar sağladığına ilişkin çalışmalar mevcut olup bu ürünlerin talebine ilişkin değerlendirmede; propolisin, pet ürünlerine koruyucu, yara yamık bantlarına, hasta örtüleri ve bezlerine eklenebileceği; özellikle bal ve propolisin yara iyileşmesini arttırmasına yönelik çalışma sonuçları mevcut olduğu açıklanmıştır. Bu konuda AR-GE çalışmaları devam etmektedir. Bazı araştırmalar sonucu ürünün maliyeti, kar edilecek nokta ve tüketicinin talebi arasında uyum mevcut mu, bu araştırmalardan sonra ürün piyasaya sunulmaktadır. Arı ürünleri bir çatının altında olduğu için uzun vadede tüketiciler ürünleri tanıdıkça ve talep geldikçe farklı ürün grupları ülkemizde de geliştirilecektir.

Pandemide botoks bütçesi gibi güzellik harcamalarının arttığı bilinmekte olup tüketicilerin artan bu harcamalarının propolis ürünü ile ilişkilendirilmesine ilişkin değerlendirmede; arı zehrinin güçlü bir botoks etkisi ve kıvrıklık düzeltici gücü olduğu için arı zehri ihtiva eden ApiBeauty serisinin piyasaya sürülmesi ile tüketicilerin gençleştirici ürünlere yönelik taleplerine ilişkin bir ürün grubu sunulduğu belirtilmiştir. Yapılan uygulama yüz bakım serisi üretmekle sınırlıdır.

Spor içeceklerinin, diyet atıştırmalıklarının içine eklenerek spor yapan kesime yönelik bir ürün grubu sunulabileceğine ve propolisli sabun, ıslak mendil, çiğneme tableti, boğaz spreyi gibi ürünlerin sunumuna ilişkin değerlendirmede; AR-GE çalışmaları neticesinde şirket pek çok ürün piyasaya sunmak için araştırmalar yapmakta olduğu belirtilmiştir. Açıklamak amacıyla örnek vermek gerekirse, kırmızı ambalajlı kudret narı, propolis, ginseng içeren shot içecekler normal enerji içeceklerinden farklı olarak yüksek şeker, kazein, glukoz şurubu, mısır şurubu gibi zararlı katkıları içermemekte ve tüketicilerin enerji ihtiyaçlarını doğal ve sağlıklı yoldan karşılamaktadır. Kasa rafı önüne konulacak ürünler tüketicinin hemen alıp o anda tüketeceği enerji içeceği gibi ürünler olduğu için kasa önü ürün seçimi ürünün hemen tüketilip tüketilemeyeceğine göre seçilmektedir.

Tüketiciler için fiyatın kabul edilebilirliği; gerçek fiyat ile algılanan fiyatın uygulana ilişkin değerlendirmede; şirketin fiyat stratejisinde tüketici odaklı bir strateji izlediği belirtilmiştir. Fiyatlamada önemli bir husus ise tüketiciye verilen doğru mesajdır. Tüketici tarafından algılanan fiyat ile ürünün gerçek fiyatının uyumlu olması bu şekilde sağlanabilmektedir. Damla propolis şişesinin perakende fiyatı görüşmenin yapıldığı Haziran 2021 tarihinde 70 TL olup bu rakam yüksek algılanabilecek bir rakamdır. Ancak bu ürünü pahalı bulup bulmaması tüketicinin nereden baktığına bağlıdır. Bu noktada doğru mesaj ve bilgilendirmenin tüketicinin fiyat algısında etkisi büyüktür. Propolisin yüksek antioksidan içerdiği, bağışıklık sistemine katkıda bulunduğu, hastalıklara yakalanma riskini düşürebildiği ve bu yararların yetişkinler için günde 20, çocuklar için ise 10 damla kullanım ile gerçekleştiği bilgisi tüketicilere verilmeli, hasta olduğunda maddi ve manevi zararların 70 TL'lik bir harcamayı aştığı da belirtilmelidir. Tüketicilere ürün doğru anlatılırsa fiyat hassasiyeti ortadan kalkabilmektedir.

Tüketicide yer alan güven sorununun aşılabilmesi için gerekli önlemlere ilişkin değerlendirildiğinde; şirketin şeffaflık politikasının büyük bir önem arz ettiği cevabı alınmıştır. Ham bal kategorisindeki ballarda doğru üretim önem arz etmektedir. Balın sahteliği ya da içine glikoz şurubu katıldığı çok zor anlaşılabilen olup kovandan sofraya izlenebilir modelin kurulma nedeni de doğru üreticiyi bulup doğru şekilde takibini sağlamaktadır. Çünkü sahte bal laboratuvarında da ortaya çıkmamaktadır. Şirket için kalite ve güven öncelikli kriterler olup ardından maddiyat gelmektedir. Dolayısıyla tüketicide güven oluşturmak amacıyla bir takip sistemi de hayata geçirilmiştir. Takip sistemi olarak ürün parti numarasına göre hangi arıcıdan, hangi tenekeden, hangi tarihten alındığını, hangi tarihte analizi yapıldığını şeffaf şekilde takibinin sağlanabildiği bir modelde gösterilmektedir.

9. SONUÇ

Ülkemizin sahip olduğu potansiyeller açısından diğer ülkelerden bir eksiği olmamakla birlikte, ekolojik zenginlikleri, iklimi, verimli toprakları ve coğrafyası ile çoğu ülkeden daha büyük bir potansiyele sahip olduğuna odaklanarak, markalaşma ve güç birliği sağlanması konularında üreticiler

ve markalar arasındaki sıkıntıyı aşma yoluna giderek, diğer ülkelere hammadde temini yerine katma değerli ürünler üretip satmaya yoğunlaşarak, bu konulara yatırım yapılması ve devlet eli ile PR ve pazarlama konularında uluslararası bir destek alınarak milli ortak bir marka yaratılması önerilebilir. Sadece ürün üretmenin global anlamda söz sahibi olmak için yetersiz olduğu gerçeği atlanmamalı, üretilen ürünlere talep yurt içi ve yurt dışında arttırılarak inovatif ürünler eşliğinde tüketicilere ulaştırılmalı, arıcılık ürünleri üreten şirketler markalaşma ve arı ürünlerini küresel boyutta tanıtma açısından çalışmalar yapmalıdır. Yerel arıcılar, arı ürünü alanında faaliyet gösteren şirketler, birlikler, kooperatifler gibi kurumlar organize edilmeli, devlet desteği ile dünya çapında tanıtıma başlanmalıdır. Arıcılık bilimsel temelleri ola bir sektör olarak görülerek, kaliteli üretime önem verildiği takdirde sadece gıda maddesi olarak değil tedavi ve kozmetik alanları başta olmak üzere pek çok alanda yararlanılan ürünler olarak tanındığı takdirde gerekli teşvikler ve pazarlama stratejileri izlenerek dünya çapında aranan yerli bir marka yaratılabilecektir.

KAYNAKÇA

ARI, S., CEYLAN, D., A., GÜL, A. ve AKYOL, E. (2020). “Üniversite Öğrencilerinin Arı Ürünleri Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin, Tüketim Davranışlarının ve Alışkanlıklarının Tespit Edilmesi”, Turkish Journal of Agriculture -Food Science and Technology, 8 (11): 2314-2321.

AYTOP, Y., AKBAY, C. ve MERAL, H. (2019). “Kahramanmaraş İli Merkez İlçede Yaşayan Tüketicilerin Arı Ürünleri Tüketim Davranışları”, KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi, 22 (2): 449-455.

BÖLÜKTEPE, F. E. ve YILMAZ, S. (2008). “Arı Ürünlerinin Bilinirliği ve Satın Alma Sıklığı”, Uludağ Arıcılık Dergisi, 8 (2): 53-62.

İSLAMOĞLU, A. H. ve ALNIAÇIK, Ü. (2019) Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Beta Yayıncılık, 6. Baskı, İstanbul.

MARANGOZ, M. ve DOLU, Z. T. (2019). “Tüketicilerin Arı Ürünlerine İlişkin Bilgi ve Güven Düzeyleri ile Satın Alma Davranışlarının Araştırılması”, Uludağ Arıcılık Dergisi, 19 (2): 110-125.

NİYAZ, Ö. C. ve DEMİRBAŞ, N. (2017). “Arı Ürünleri Tüketicilerinin Genel Özellikleri ve Tüketim Tercihleri: Çanakkale İli Örneği”, Tarım Ekonomisi Dergisi, 23 (2): 255-262.

SARAL, Ö. ve YAVUZ, A. Y. (2020). “Rize İli Üniversite Öğrencilerinin Arı ürünlerini T Tanıma Durumu ve Kullanım Alışkanlıklarının Belirlenmesi”, Uludağ Arıcılık Dergisi, 20 (2): 172-180.

SBS TURKEY (2021). “Sbs / Bee & You Sales & Marketing Strategy 2021-2024”, www.sbs-turkey.com/tr/misyon-vizyon, 18.12.2021.

ŞAHİNLER, N., ŞAHİNLER, S., GÜL, A. ve GÖRGÜLÜ, Ö. (2017). “Arı Ürünleri Tüketici Özelliklerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Çalışma”, M. K. Ü. Ziraat Fakültesi Zootečni Bölümü, 1-5.

TUNCA, R. İ, TAŞKIN, A. ve KARADAVUT, U. (2015). “Türkiye’de Arı Ürünlerinin Bazı İllerdeki Tüketim Alışkanlıklarının ve Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi”, Türk Tarım – Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi, 3 (7): 556-561.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-000-1-7900-4378

Romanımızda Baba ile İlgili Çatışma

Dr. Öğretim Üyesi Hasan Yazıcı¹

¹ *Kocaeli Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
hasan.yazici@kocaeli.edu.tr*

Özet

1980-2000 arası Türk romanında kardeşler arası gerilim, nesil farkı, babayla çatışma açılarından aile içinde baba etrafında oluşan mücadele konu edilmiştir. Babanın, babalığın roman aynamızda görülen aksinde hangi problemlerle kimler arasında ne türde ve ölçüde çatışmalar yaşandığı, ne gibi sonuçlara varıldığı roman röntgeninden okunmuştur. Baba, edebiyat, roman sosyolojisinde pek konu edilmemiştir. Oysa romanlar, tanıklık görevi üstlenen belgelerdir. Özellikle toplumunuz gibi değişim, başkalaşım bunalımını günümüzde bile yaşayan toplumlar için romanların sunduğu belgelerin önemi büyüktür. Ülkemizin toplumsal şartları, özellikleri ile ilgili roman verilerinin oluşturduğu tanıklık belgelerinin esaslı bir değerlendirmesi hem geçmişi daha iyi kavramayı hem geleceğe daha güvenle bakabilmeyi kolaylaştıracaktır. Yapılan inceleme amacı gerçekleştirmede sağladığı katkı oranında başarılı sayılır. İncelemede roman, metin tahlili, analiz, sentez yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Baba, Çatışma, Türk Romanı, Edebiyat Sosyolojisi, Roman Sosyolojisi, Aile Sosyolojisi.

Conflicts Related to Fathers in Our Novels

Abstract

In Turkish Novels written in 1980-2000 period, the subject is the struggle formed around the father inside the family, in scope of the tensions between brothers and sisters, differences between generations and conflicts related to the father. In scope of fatherhood's reflection in our mirror made of novels, analysis has been made based on the x-ray of novels, considering what kind of problems are experienced with whom, to what degree and resulting in which consequences. The father has not been frequently taken as a subject in literature and novel sociology. But novels are actually documents that undertake the duty of testimony. The significance of the documents presented by the novels is great, especially for societies like ours, which live the depression of change and transformation even today. A thorough evaluation of these documentary evidence comprised by novel data regarding our country's social

conditions and features, may help us to comprehend the past better and to look to the future with much more confidence. The analysis shall be deemed succesfull to which degree it contributes to achieve the purpose. Novel, text dissection, analysis and synthesis methods are used for the study.

Keywords: Father, Conflict, Turkish Novel, Literature Sociology, Novel Sociology, Family Sociology

1. KARDEŞLER ARASI GERİLİM

Çocuğun gelişiminde kardeşlerin etkisi büyüktür. Katkı yaşa, cinsiyete ailenin çocuklara olan tutumlarına bağlıdır (Canatan vd, 2009: 176). Kardeşler arasında kardeşlik bağı denilen dayanışmanın getirdiği önemli katkılar vardır. Kardeşlik bağı aracılığıyla kardeşler birbiriyle kaynaşır, birbirlerine örnek olurlar ve sorunlarla başa çıkmak için birbirlerine destek olurlar. Anne ve babanın dışında ilk kardeşlerle dayanışmayı tecrübe ederler. Paylaşma tutumunu kardeşlikle benimsemeye başlarlar. Sosyalleşme aktörleri olarak anne ve babadan sonra kardeş veya kardeşlik gelir. Kardeşlik, en güçlü dayanışma bağlarından biri olarak ilk yaşlardan itibaren gelişir. Sonraki hayatta kardeşlik bağının sosyal hayattaki sorunları aşmada önemli bir katkısı olur. Ağabey ve abla tutumları kardeşler aracılığıyla öğrenilir.

Kardeşlik ilişkilerinin pozitif tutumlarla dayanışma ve paylaşmayı öğretmesi yanında çeşitli rekabet ve kıskançlıklara kaynaklık ettiği görülmektedir. Kardeşler arası kıskançlık ve gıptanın temelinde rekabet duygusu yer alır. Kıskançlık duygusunun negatif sonuçlar verip vermemesi ebeveynlerin tutumlarına bağlıdır. Kardeşlik ilişkisinin temelinde iki önemli faktör vardır. Biri yaygın anne baba tutumları diğeri çocuğun sosyal yeri ve özellikleridir. Doğum sırası, yaş ve cinsiyet gibi özellikler örnektir. Bazı uzmanlara göre çocuk annesinin yalnızca kendisine ait olmasını, diğer kardeşlerinin annesinin gözünde kendisi kadar değerli olmamasını ister. Eğer ebeveyn çocukları arasında sevgi ve ilgiyi eşit dağıtıyorsa kardeşler arasında aşırı kıskançlık gibi psikolojik kaynaklı hasletler gelişmez. Fakat rekabet, ne eşit sevgi ve mal dağıtımı ne elde edilenlerin eşit olmasıyla ilgilidir. Çocuklar, rekabet oluşturan faktörlerden bağımsız olarak çoğunlukla haksızlığın hep kendisine yapıldığı duygusuna kapılabilirler.

Hayata olumlu bakan anne baba, evde oluşan kardeş krizini iyi yöneterek kardeşler arası gerilimi daha kolay bir biçimde aşabilir. Kardeşlerin her birine kendilerini anlatma ve sorunlarını dile getirme fırsatını vermek, kardeşleri eşit algıladığı hissini vermek ve kardeşler arası kıyaslamaya başvurmamak önemli tutumlardır (Canatan vd, 2009: 177). Evdeki kuralların bütün kardeşler için eşit uygulanması gerekir. Sevgi, ilgi ve şefkatin eşit bir biçimde çocuklara yansıtıldığını kardeşler görmeli ve gördüğü eşitliğe inanmalıdırlar.

Büyük çocuğun aile içindeki yeri, ebeveyn ve kardeşleriyle ilişkileri özel bir anlam taşır. İlk çocuk öncelikle tek çocuktur. Anne ve babasının sevgisi bütünüyle ilk çocuğa aittir. Kardeşlerin doğumundan sonra ilk çocuk sevgiyi paylaşmak zorunda kalır. Kardeşin gelmesi, ilk çocuğu tahtından indirir. Bazen çocuk değişiklik karşısında alt üst olur. Tek çocuk aniden büyük çocuk olur. Artık tek çocuk kardeşinden sonra ağabey veya abladır ve bazı sorunları yüklenmek zorunda kalır. Daha önceden göreve alıştırmamışsa kardeşini anne-baba sevgisini paylaşmak zorunda olduğu bir rakip olarak görür. Kendisine karşı ebeveynlerinin ilgilerinin kesilmesi karşısında kendini terk edilmiş hissedebilir.

Sorunların en az yaşanması için büyük çocuğa karşı nasıl davranılması gerektiği iyi bilinmelidir. Ebeveyn düşen görev, yeni doğan çocukla fazla ilgilenip büyük çocuğu unutmamak, okul hayatı veya oyunlarıyla ilgilenmeye devam etmektir. Büyük çocukla kardeşleri arasında sosyal ilişki zemini hazırlanmalı, büyük çocuğa yeni doğan kardeşini koruma görevi verilmelidir. Ablalık veya ağabeylik rolü verilerek kendisini sorumlu ve yetişkin hissetmesi sağlanmalıdır.

Ortanca çocuk problemine kalabalık ailelerde rastlanmaktadır. Çoğunlukla en şanssız olan küçük ve büyük kardeşlerine oranla daha az sevgi gördüğünü düşünen çocuktur. Ortanca çocuk kendini büyüklerle kıyaslar ve büyüklere kıyasla kendisini yetersiz hissedebilir. Küçük kardeşleri sevgiyi ve ilgiyi üzerlerinde toplamayı başarırlar. Ortanca çocuk, iki durumla mücadele etmektedir.

Küçük çocuk problemi aslında ailenin ilgi merkezi olarak en çok şımartılan çocuk problemidir. Aile bireylerinin gözünde her zaman çocuk olarak kalır. Ailenin gözünde her zaman çocuk olarak kalmak en küçük çocuğun ben merkezci tavırlar geliştirmesine ve kendisinden güçlü, yetenekli, büyük kardeşlerinin yanında sürekli olarak yetersizlik duygusuyla yaşamasına neden olabilir (Canatan vd, 2009: 178).

Tek çocuk sahibi olmanın avantajları ve dezavantajları birlikte bulunmaktadır. Tek çocuk beslenme, giyinme, barınma ve eğitimi açısından oldukça önemli avantajlara sahiptir. Tek çocuğun etrafı kendini fizikî ve zihnî olarak aşan büyükler dünyasıyla örülüdür. Her şeyi bilme, büyüklerin yaptıklarını yapabilme isteği taşkınlık ve saldırganlığa sebep olur. Tek çocuk, derin ve gizli bir güvensizlik duygusuna sahiptir. Tek çocuğun evinde kendisi gibi yatay ilişki kurabileceği bir kardeşi yoktur. Oyun arkadaşlığının azlığı, tek çocuk için büyük bir engeldir. Ebeveynler tek çocuğa sahip olmaları sebebiyle bütün ilgilerini çocuk üzerinde toplarlar. İlgi yoğun bir ortamda büyüyen çocuk, toplumsal ortamda gördüğü ilgi ve sevgi eksikliği karşısında sorun çıkarır.

İnsanlık tarihinde aşırı kardeş kıskançlığının ilk biçimi Habil ve Kabil arasında görülmüştür. Büyük dinlerin bütün söylemlerinde yer alan aşırı kardeş kıskançlığı hikâyesi, evrensel bir psiko-sosyal gerçekliği anlatır. İnsanlar bazen kardeşleriyle birtakım kıskançlıklar yaşayabilir ve kıskançlıklar aşırılaştığı zaman kardeş katli gibi en istenmeyen sonuçlar oluşabilir. Kötü sonuçların önüne geçmek için aile içindeki eğitim ve ilişkiler büyük bir önem taşır. Anne ve babanın çocuklarıyla kurduğu ilişkinin dili hayatî bir değer ifade eder.

Kardeşler arasındaki aşırı kıskançlığı ve rekabeti en aza indirmek için her çocuğun kendine özgü bir kişiliği olduğu kabul edilmelidir. Ebeveynlerin çoğu, çocuklarını yeni doğacak kardeşinin dünyaya gelişine hazırladıklarını sanırlar. "Kardeşin doğunca seni yine eskisi kadar seveceğiz. Seni ve kardeşini hiç ayırt etmeyeceğiz" diyen ana babalar, bütün iyi niyetlerine karşın ilk çocukla yeni doğacak çocuğu karşılaştırarak kardeş rekabeti için ortam hazırlarlar. Çocuk, ayrımcılık yapıp yapılmadığını sınamak için ebeveyni eşit sevgi sınavına tabi tutar. Eşit sevgi sınavı tuzağına düşmemek için yapılacak şey söylenmesi gereken doğru sözleri söylemektir. Her çocuk farklıdır. Hiçbir kimse iki kişiyi aynı şekilde sevmez. Sevgilerin dereceleri aynı olsa bile şekilleri farklı olabilir (Canatan vd, 2009: 179-180).

Babanın diğer kardeşi daha fazla sevdiği düşüncesi kardeşler arasında gerilime sebep olabilir.

"23 Temmuz gecesi Ferzan aradı. O'nu bulamamış. Otele gelmemiş. İzmir'deymiş. Babamın beni yemeğe çağırdığını söyledi. 'Ya yarın' diye sordum. 'Seni istemiyorum,' deyip telefonu kapattı (Eroğlu, 1986: 120).

Baba çocuklarının tartışmasını istemez. Çocukları tartıştıklarında üzülür. Baba sorumluluğuyla fazla sıkılamaya gayret ederek gönüllerini yapıp barışmalarını sağlamaya çalışır. Bazen çatışmayı önlemek isterken sonradan pişmanlık duysa bile gereğinden fazla sert davranabilir.

'Adil bey başını iki yana sallayarak:

- Biliyorum ama ne yapayım dedi. Hüyum böyle. Sabrediyorum sabrediyorum fakat öyle bir an geliyor ki patlayıveriyorum birden. Ben de arzu etmiyorum kavga etmelerini. Güzel güzel geçinsinler istiyorum. Bunun için de elimden geldiği kadar ikisini de fazla sıkılamaya gayret ediyorum. Yine de görüyorsun. Bir mevzu bulup giriyorlar birbirlerine. Neyse hele bir akşam olsun bir yolunu bulur ikisinin de gönülünü almaya çalışırız. Ne yapalım ailelerde bu gibi olaylar olur zaman zaman' (Cilasun, 1988: 112).

Bazı kardeşler arasındaki rekabet aşırı kıskançlıkla körüklenerek yıkıcı olabilir. Kıskançlık babanın istediği gibi bir evlat olamayacağı düşüncesiyle beslenirse söylenen her kelime her harf kızgın bir demirin deriye değmesiyle aynı acıyı, uçurumdan aşağı sallandığı hissini verebilir.

"Tuğba nerede?" diye sordum mutfaktaki masanın başında, babama bakarak. "Bir arkadaşında kalıyor. Ders çalışıyorlar. Sınavları var" dedi babam (Günday, 2012: 436).

Babamın ağzından çıkan, kardeşimin yaptıklarına dair her kelime, uçurumdan aşağı sallandığım hissini vermişti (Günday, 2012: 437).

Çocuklar arası rekabetin olumsuz sonuçlara sürüklenmemesi için baba olmanın sorumluluğu gereği çocuklar arasında her ne olursa olsun ayırım yapılmaması gerekir. Fakat bazı babalar gayret gösterebilir bile çocukları arasında adil davranamayabilir.

Hikmet Bey çocukları hiç ayırmıyor, Rukiye'ye de kendi kızımı gibi davranıyordu (Altan, 2006: 266).

İnsan adil olmak için ne kadar çaba harcarsa harcasın, çocuklarını ayırıyor. Kendimi tartışıyorum.. bunu yaparken rahatsız da oluyorum, Allah'ın bildiğini kuldan niye saklamalı: İki çocuğum öne çıkıyor: İlk ve son

çocuklarım. Batu akıllı, güçlü, akliselim sahibidir. Anamın bendeki ümidini ona devredebilirim. Kendime hasreti ve eksikliğin tedirginliğini bırakıyorum. Leyla bir şelâledir. O benim anam! (Kutlu, 2006: 376).

Altan'da baba, evlatları arasında ayırım yapmıyor; Kutlu, adil olmak istediği hâlde akıllı, güçlü, akliselim sahibi, miras kalan ümitlerin istikbali gördüğü ve şelâle saydığı iki evladını diğerlerinden ayıran bir baba tasviri yapar.

Emir Bey'in Kızları'nda baba oğul kapatılmış kapılar arkasında mal meselesi gibi her ne konuda olursa olsun fısır fısır konuşunca kız merak eder.

Batu ağabey Aksaray'da ev tutup, ayrılıyor. Onunla babası misafir odasına kapanıp fısır fısır konuşuyorlar. Leyla'nın ne konuşulduğu hakkında fikri yok (Kutlu, 2006: 54).

O sırada Batu babasının odasında. Kapı kapatılmış. Yine evlad-ı ekber ile pederleri ağız ağıza vermişlerdir.

Hüsra biraz sonra ikisinin evden çıktığını görüyor. Nereye? Nevnihal Hanım, saçlarını eşarbinin altında sıkılayarak arkalarından seğirtiyor. Gri ince yünlü entarisi, lacivert upuzun ceketi ve beyazlı grili çizgili eşarpla; özensizce sıkmabaş yaptığı eşarbinin uçları, ardında dalgalanıyor. Martılar, güvercinler gibi uçuyor. Nedir bu?

"Anne, apar topar nereye gidiyorlar? Niye bana hiçbir şey söylenmiyor?"

"Topraklarla son bağınız da koparılmaktadır, bey kızı!"

Hüsra bıkmış bu mal mülk laflarından.

Nevnihal Hanım bir saat kadar sonra geliyor ya, ortalarda ne Emir Bey ne de Batu görünüyor (Kutlu, 2006: 154).

Emir Bey'in Kızları'nda babanın hatıratında oğullar yer alıp almadıklarını merak eder, kız aldırılmaz, merak etmez. Kendini farklılaştırmak fark edilmeyen birikmiş ayrıcalıkları fark etmeye bir tepki olabilir.

Babam, bir ay sürdürdü oğullarıyla gezilerini. Yine yukarı kapandı. Hatıratını yazıyordu. Bu işe, Onuncu Yıl kutlamalarına çağırılıp onuru kırılınca gelip başladığı anlatıldı. Hatıralarında bizim yerimiz var mıydı? Oğulları merak ediyordu. Aldırmıyordum (Kutlu, 2006: 137).

Baba kızını prenses diye övse bile evlatlarına farklı, ayrıcalıklı davranış tezadı yaşanırsa kız inanmaz, kendini prenses olarak görmez. Parlak erkek çocukların ardında sıradan bir insan olarak görüldüğünü düşünmek kızı daraltabilir.

Mahmut evin sesi, Batu akıydı. Hüsra neydi? Babasına göre prensesi. Ama değil. Hüsra kendini böyle görmüyor, işini de sevmiyor (Kutlu, 2006: 148).

Kardeş rekabeti genellikle sözdendir, görünüştedir. Özde kardeşler arasında derin, samimi bir sevgi bağı vardır.

"Fiko'dan kurtulduğum için çok sevineceğimi sanıyordum ama onu inanılmaz özliyorum. Tıpkı babamı özlediğim gibi... hatta daha çok. Çok çok çok özliyorum. Annem ve anneannem onu benden daha çok seviyorlar diye onu kaskandığımaya öyle pişmanın ki. Keşke burada olsa da beni hep kızdırsa, saçlarımı çekse, ukalalık yapsa ve onu benden çok sevseler. Hepsine razıyım. En kötü şey yalnızlık! Tanrım ne olur Fiko'yu koru. Onun ölmesine yaralanmasına izin verme" (Kulin, 2012: 229).

İki cinsi birbirinden ayıran hudut boyunda ayrımcılık kurşunuyla vurulan düşman değil evlat olur. Babanın cinsiyet ayrımı yoluyla kızlarının kardeş çekişmesini kamçılması kızların fazlasıyla canını yakabilir.

Erkek doğmanın önemini annesinin yokluğundan öğrenen, kızlarının en küçük kardeşlerine gösterdiği alakayı içten içe kaskanan bir babanın elinde büyüyen ve şu hayatta evvela, iki cinsi birbirinden ayıran hudut boyunu arşınlayan; altı eniştesinin de ne zaman hiddetlenip nasıl yatışvereceklerini gayet iyi bilen, altı ablasının da kendi oğullarını nasıl yetiştirdiğine dikkat eden, bir gecelik karısını hâlâ rüyalarında gören ve zaten doğuştan Allah vergisi bir zekâyâ sahip olan Keramet Mumi Keşke Memiş Efendi, erkek gözüne hitap edecek bu seyirlik dünyayı tasarlarlarken pek de zorlanmadı açığçası (Şafak, 2012: 141).

2. NESİL FARKI

Ebeveyn-çocuk arasındaki sorunlu ilişkilerin en önemlisi kuşak çatışmasıdır. Aslında kuşak çatışması sırf ailesel değil genel bir sosyal sorundur. Dolayısıyla ebeveyn çocuk çatışması toplumdaki genel kuşak çatışmasının aile alanındaki bir kesiti, bir görünümüdür. Kuşak çatışması, genel çatışma örüntüsü üstüne oturan olumsuz bir davranış biçimidir. Genç ve yetişkinler arasında gerçekleşir. (Aydın, 2013: 210).

Baba kız arasındaki nesil farkı olaylara ve insanlara çok farklı açılardan bakmalarına bağdaşamaz şekilde duygulanmalarına yol açarak kızın üzülmüne sebep olabilir.

“Şükriye, olaylara ve insanlara bir baba kızın bile ne kadar başka açılardan baktıklarını, nasıl bağdaşamaz şekilde duygulandıklarını görüyor, büsbütün ümitsizleşiyordu” (Buğra, 1994: 152).

Çocuk babasının yürürlükte olan ahlak konusundaki düşüncesini hayalî görebilir.

“Anaların babaların ahlak konusundaki düşünceleri çok kez ütöpik şeylerdir (Bener, 2005: 165).

Babaların cinsellik konusundaki düşünceleri kendi iç korkularından kaynaklanan çok kez hayalî şeyler olarak değerlendirilebilir.

“Anaların babaların cinsellik konusundaki düşünceleri çok kez ütöpik şeylerdir, kendi iç korkularından kaynaklanır. Bunlara itibar etmemeni söylemişim sana (Bener, 2005: 107).

Çocuklar babalarını anlamaya çok geç başlayabilirler. Babalar çocuklarının ayrı bir çağın farklı anlayışının ürünü olduğunu kavramakta zorlanabilirler. Babanın kendi gençliğinin şıklık anlayışından kalma model hediyeler çocuklarına pek çekici gelmeyebilir. Nesil farkının çarpıcı tercih değişiklikleri babaya burukluk, bozgun yaşatabilir. Baba çocuklarının aldığı sünnet hediyelerini pahalı bulup rahatsız olabilir, babanın oğullarına sünnet armağanı olarak kendi çağının modelinde saat alması, oğullarınca uygun hediye görülmebilir.

Sünnet düğünümüzün baş konuğu kuşkusuz Ada 'ydı. Cihan Teyze 'yle gelmiş, süslü püslü yatakta yatan Aras 'la bana üzüntüyle, acıyarak bakmıştı. Armağan olarak birer kol saati getirmiş, babam bu armağanları pahalı bularak bundan rahatsız olmuştu. Ama asıl rahatsızlığının nedeni oğullarına sünnet armağanı olarak kendisinin de birer kol saati almış olmasıydı. Ada 'nın getirdiği son model sayısal su geçirmez saatlerin yanında, babamın kendi gençliğinin şıklık anlayışından kalma model saatler bize pek çekici gelmemiş, fazla yüz vermemiştik. Zavallı babam sevinçleri gibi sıkıntı ve düş kırıklıklarını da ifade edemediğinden o gün yaşadığı burukluğu hiç birimiz algılayamamıştık. Klasik kol saatlerini iade edip, yerine büyük bir duvar saati alan babam, belki de o saate her bakışta oğullarının sünnetinde yaşadığı bozgunu yeniden anımsıyordu. Keşke babamın armağanı saatleri alıp saklasaymışız diye düşünürüm şimdi. Ama çocukların anne ve babalarını anlamayı otuz yaşlarında ancak başlayabildiğini yeni yeni öğreniyorum... (Uzuner, 2012: 121).

Nesil farkı problemleri bazen annenin bazen babanın anlayışlılığı ile kolayca çözüm bulabilir. Bazen anne nesil farkı sebebiyle çocuklarının değer yargılarını anlamayı beceremeyebilir. Sevdalinka romanında babanın anlayışlılığı nesil farkı problemi dolayısıyla oğlunun meslek tercihinin futbol yerine keman olmasını isteyen anneyi zora başvurmaktan alıkoyar.

“Bilmem. Fiko 'nun futbol takımına girmesine çok bozuldum, belki ondandır. Notları bu kadar iyi olan bir öğrenci, dünya kadar seçenek varken seçe seçe futbolu mu seçmeliydi hobi olarak?”

“Bugünün gençlerinin değer yargılarını anlamaya kalkışma, çünkü beceremezsin. Boş ver, ne isterse yapsın.”

“Sence bu kadar basit mi?”

“Evet. Zorla kimseye bir şey yaptırılmazsın. Sen keman çalsın istiyorsun, o futbol oynamak istiyor. Hana 'nın piyanosuyla yetin ve oğlanı rahat bırak Nimo.”

“Her şeyi ne kadar kolay hallediyorsun Burhan.”

“Ver şu notlarını da bir de ben bakayım,” demişti kocası, konuyu değiştirmek için. Dosyayı elinden çekmiş, kısa süre incelemiş ve gözlüklerinin üstünden bakıp sakın sakın konuşmuştu (Kulin, 2012: 73).

3. BABAYLA ÇATIŞMA

Babaya olan duyguların kızgınlık ile hayranlık arasında gidip gelmesinin hem kız hem erkek çocuklar için geçerli üç temel sebebi vardır:

1. Baba ve evladın karakterleri
2. Örf ve âdetler
3. Babayla yaşanan özel hatıralar.

Babayla ilişkilerin olumlu olumsuz olmasını belirleyen, üç unsurun dengelenip dengelenmemesidir.

Baba nadiren yıllarca gözü gibi baktığı, iyi bir insan olarak yetişebilmesi için gecesini gündüzüne kattığı öz evladından oğlundan bir yilandan farksız görerek nefret edebilir.

‘... Gayri ihtiyari bakışlarım oğluma doğru çevrildi. Hayretler içinde, onun da bana baktığını gördüm. Ne yalan söyleyeyim, yıllarca gözüm gibi baktığım, iyi bir insan olarak yetişebilmesi için gecemi gündüzüme kattığım öz evladım o an bir yilandan farksız gözükmüştü bana’ (Cilasun, 1996: 22).

Baba kızına cevap vermeyecek kadar öfkeli veya eve sığamayacak kadar hırslı olabilir.

-‘Babası cevap vermeyecek kadar öfkeliydi. Bohçasıyla birlikte kolunu yakaladı Gülfidan’ın, hızla uzaklaştılar’’ (Bilen, 1989: 26).

-‘Ormanın çıkışında, komşu erkek, yerini Refik’e verdi, ‘Siz burada bekleyin. Ben gidip haber vereyim. Bakalım babası bu işe ne diyecek’ dedi.’’

-‘Haberci çok geçmeden telaşla geri döndü: Babası, hırslıdan eve sığamadı da, bahçede oturmuş kızını bekliyor. Verdiğim selamı bile almadı’’ (Bilen, 1989: 31).

Emir Bey’in Kızları romanına göre baba eve habersiz erkek arkadaşını getiren kızına oflar çekerek kendini yataktan atarak, kanepeden atarak, kitaplarını fırlatarak, sofayı ve odaları, odaları ve sofayı... arşınlayarak öfke depremi yaşatabilir.

Ev deprem geçiriyor. Sürekli bir depremin ardılları gelecek beklentisi. Leyla on bir yaşının özgürlüğüyle evin içinde aşağı yukarı koşuşturmaya başlıyor: Ablam gelin oluyor, ablam gelin oluyor!..

Emir Bey, oflar çekerek kendini yataktan atıyor, kanepeden atıyor, kitaplarını fırlatıyor, sofayı ve odaları, odaları ve sofayı... arşınlıyor (Kutlu, 2006: 151).

Güneşin Dört Köşesi’nde baba, onurunu kıran zekâsına güvenmediği oğluna akli az biraz kaçık ve noksan yaratılmış diye kızarak gizli yürek ağrılılarıyla çırpınır.

Bu yüzden bu benim oğlumun akli az biraz kaçık ve noksan yaratılmış o kaçıklığıyla da, düşünmesinde, onuru kırık bir baba olarak hangi baba a efendim (Sepetçioğlu, 1989: 74).

Babaya öfke, kötü gözle bakma çok yanlış bir davranıştır.

-‘Babasını da ağabeylerini de görececek gözü yoktu artık’’ (Bilen, 1989: 18).

İş bulup çalışmayarak tembellik ettiğinden kendisini sıkıştıran babanın dilinden bıkip suçluluk duysa bile uzaklaşmak, bağırarak çağırmak, bir çekişme bir tuzakla âdeta saklanmak, kızgın kızgın hareket etmek, hele hele içinden sövüp saymak hoş bir davranış değildir. Öf bile denmemesi gerekenlere takınılan çirkin tavırlar asla kabul edilemez. Evladının iyiliği için genel insanî sorumluluklarını yerine getirmesi için oğlunu uyaran babaya kaba ve saygısız, olumsuz davranış kabahat üstüne kabahattir.

Halit babasının dilinden, annesinin dik dik bakmasından kurtulmak için sabah kalkar kalkmaz başını alıp kahveye gitti. Akşam suçlu suçlu gelip bir köşeye çekildi. Kimi gün bağırdı çağırdı, kimi gün başım çevriliyor,

gözümün önü kararıyor diye bir nizam bir tuzakla erkenden yorganların altına saklandı. Halit babası arkasından kahveye girdikçe içinden sövdü saydı. Elindeki sigarayı yere atıp kızgın kızgın üstüne bastı. İskambil kâğıtlarını elinin tersiyle masanın bir ucuna itekledi (Tekin, 2011: 86).

İstemediği, hoşlanmadığı sözler üzerine çocuk babaya öfkeli bir tavır takınmamalıdır.

Cemil öfkeli bir tavırla babasına baktı (Pamuk, 2012: 600).

Babaya öfkeyle eşkıyalık olmaz.

O başkaldırma öfkesinde yürüdü vardı babası Etem Efendinin yazhanesine, kış çatılarının saçaklarından sarkmış buzları misâli, kayıverdi (Sepetçioğlu, 1989: 61).

Babaya baş kaldırmak delikanlılığa sığmaz. İsyanla babayı korkutmak basit bir kusur değil adi bir davranıştır. Babaya karşı gelmeye herkes şaşkınlık duyar.

Hangimizin aklına babasına karşı gelmek gelirdi (Sepetçioğlu, 1989: 115).

Çocukların ana babalarını sevmeleri, saygılı olmayı, iyilik etmeyi, öf bile dememeyi gerektirir (Karagöz, 2014: 42). Ana babaya isyan etmek en büyük günahlardan biridir (Karagöz, 2014: 125).

Baba dayağı, evden kaçmayı düşündürebilir. Dayak çözüm getirmez, problemi büyütür. Habire söylenmek, kötü sözler söylemek değil uygun bir zamanlama ile nasihat doğru yola iletebilir. Elegüne karşı ne derim diye olması gereken yerine olmaması gerekeni yapanlar elegüne karşı söyleyecek birşey bulamayabilirler. Ölçü, ölçü olmaktan çıkınca bütün ölçümler yanlış sonuç verir. Olumsuz telkinde bulunacak içerikli filmler baba evlat ilişkisinde zararlı sonuçlar doğurabilir.

Evden kaçmayı defalarca düşündüm. Ama babadır, birgün babam da hatasını anlar dedim. Annemi de çok seviyordum. Onu bırakıp hiçbir yere de gidemezdim.

Bir gün gördüğüm bir film beni çok etkiledi. Filmde çocuk evden kaçıyordu. Daha sekiz dokuz yaşlarındaydım o zaman. O yaşta çocuk kimden ne görürse onu taklit eder. Ben de filmdeki çocuğu taklit ediyordum. Bizi filmlerin kucağına terk etmişlerdi. Daha o zamanlar bizim ülkemize filim yeni gelmişti. Ve biz her fırsatta sinemadaydık.

Hazırlandım... Eşyalarım elimde giderken babam beni yakaladı... O kadar çok dövdü ki dünyayı iki gün karanlık gördüm. Annem çok ağladı... Babam habire söyleniyordu.

Dilsiz şeytan... Allah belanı versin... Evime uğursuzluk getirdin. Bu yetmezmiş gibi bir de evden kaçırıyorsun ha? Sonra ben elegüne karşı ne derim onu düşündün mü? dedi (Şenlikoğlu, 2011: 108).

Bir babanın oğlundan daima imkânsız istemesi babanın beklentilerine cevap verememe endişesi, sonucu doğurabilir, çatışmalara zemin hazırlayabilir. Baba çocuğunun kendisinden nefret etmesine iğrenmesine sebep olabilecek tutum ve davranışlardan özenle sakınmalıdır. Çocuğun içinde köpürecek olan kin, nefretin çocuklarını eroinleştirir. Çocuk kendisine kötülük yapmayı babasından intikam almanın bir yolu olarak görebilir. Baba yanlış davranış tabancasıyla intikam bataklığı kurşununu oğluna ve kendine sıktırmamalıdır.

Bir babanın oğlundan, daima imkânsız istemesiydi korku filminin adı. Bütün kavganın ilk yumruğuydu, yıllar önce eve gelen karneyi beğenmeyen gözler. Bir zamanlar hayattan nasıl nefret ediyorsam ben, Salih de babasından aynı şiddette iğreniyordu. Ve içinde köpürecek olan kinin, Salih'in beyinde akışlarını hızlandıracağı salgılara güveniyordum. O salgılar nefretin çocukları eroinin yerini alacaklardı yavaş yavaş. Salih babasını yok etmek için yaptığı her hamlede bir miligram azaltacaktı dozunu (Günday, 2012: 515).

Baba, üvey anne depreminin evlatlarında nefret, öfke oluşturmaması için gerekli ön tedbirleri almayı akıl etmeli, asla ihmal etmemelidir. Evladının gönlünde manen ölen baba gömüldüğü yerin mezarlaştığını bilmelidir.

Hızlı büyüdüm. Kimseye soru sormazdım. Herkesin çok işi vardı, yahut her şey suyun yolu gibi kendiliğinden akıp giderdi. Gönlüm ağabeylerimden yana sıcaktı. Halamdan da annemden de vazgeçmezdi. Ama babamı öldürdüm (Kutlu, 2006: 105-106).

Evden atıldığı, istenmediği düşüncesine kaptırılan, kanadı kırılan kuş gibi uçuş imkânı elinden alınan kıza hiçbir sevgi gösterisi gerçek görülmez, hiçbir iltifat olumlu etki yapamaz. Çok daha iyi bir eğitim imkânı gibi sebepler bile evden ayrı bırakılmanın üzüntüsüyle kendisine hiç aldırmadığı, kin güttüğü sanılan babaya kırgınlığın sessiz feryadını susturamaz.

Babası Hüsrâ'ya dönüyor:

"Yarın yola çıkacağımızı biliyorsun değil mi?" (Kutlu, 2006: 109).

Omuz silktim. Onun bana göstereceği bir şey olamaz.

"Sen bir Assur prensesisin. Benim değerli kızım. İstanbul'un en iyi okullarından birine gidiyorsun. Çünkü çok iyi eğitim görmelisin."

Biliyor. Bunu babası söylemedi. Adına dili dönmeyen Helal Hatun fısıldadı. Yatılı olacak. Kuş evden atılıyor. Kanadı kırık kuşa uçmayı kim öğretecek? Prensleşmiş!.. (Kutlu, 2006: 110).

Araştırma verileri, çocuklar ve gençlerin sağlanan bütün imkânlarla karşın yine aile ortamına anne baba ve kardeş ilişkilerine ihtiyaç duymaya devam ettiklerini göstermektedir (Canatan vd, 2009: 157).

Babanın sert davranışı kızını tepkiyle aslında istemediği ilişkilere sürükleyebilir. Babaya inat yapılan yanlışlarda sorumlu tutulan baba suçlanabilir.

Daha ne soruları vardı Enver'in. O yazdıkça, duvarlar üstüne üstüne düşüyor Hüsrânın. Suçlu babası. O kadar sert davranmasa, bitirirdi Hüsrâ bu ilişkisi. Şimdi askerde sınır bekleyen birine... (Kutlu, 2006: 169).

Havadan sudan sebeplerle bazı tercihlerin talihsizliğiyle babayı suçlamak doğru değildir.

Çocuklar suçu babalarına yüklüyorlardı ama, onların da bugün Ankara'nın ünlü kırkikindilerinin bir oyun edebileceğini bilmeleri gerekirdi.

Çocuklar babalarıyla göz göze gelmemeye çalışıyorlardı.

Zeynep suskundu. Belli ki, "Ben sana söylemiştim baba" demek geçiyordu aklından, sesini çıkarmıyordu (Bener, 2001: 289).

Haksızlık etmek, görmezden gelmek kızın içini acılaştırır. Keşke ağusunu eritebilecek kadar zamanım olsaydı diye pişmanlık duymak sakıt bir kraliçe kederine sürüklenen kızın saklasa bile bütün haşinliğiyle apaçık nefret etmesini önleyemeyebilir. Pişman olduğumuzda gördüklerimizi pişman olmadan dikkate almayı becermeliyiz.

Hangi kızımı daha çok kollamak isterdim? Haksızlık ettiğim; görmezden geldiğim, içini acılaştırdığım büyük kızımı mı, ölerek haksızlık edeceğim küçük kızımı mı? Büyük kızım, sakıt bir kraliçe kederiyle biz bayağı insanların arasında yirmi iki yaşının bütün haşinliğiyle dolaşüyor ve biz kullarından apaçık nefret ediyor, ama kraliçe olduğu için bunu saklaması gerektiğini de düşünüyor. Tarihin bir yerinde donmuş bir Semiramis... Ah, onun ağusunu eritebilecek kadar zamanım olsaydı (Kutlu, 2006: 369).

Baba tarafından aşağılanma acıyla çile çektirir. Özellikle doğuştan engeller aşağılamayla giderilemez. Hâlden anlamayan hamı iyilik ve şefkatten yoksun tutum ve davranışlarıyla evlatlarının bile yüreğinde kor olur. Utanılacak olan istenilmeyen bedensel özür değil bile isteye tercih edilen ruhsal özürdür.

- İlla da ilginç mi olmalı insan hayatı? Gencin çektiği çileye baksana. Dilsizliği yetmiyormuş gibi bir de suçlanıyor. Babası tarafından aşağılanıyor. Bir evlat için bundan daha acısı ne olabilir?

- Yahu kelek babalar ne bilsin çocukların halini. Çok görmemek lazım? (Şenlikoğlu, 2011: 112).

İdamlık Genç romanına göre dilsiz doğdu diye oğluna kötü, aşağılayıcı sözler söyleyen döven babanın ölümü bile yürekteki kızgınlığın öfkenin alevini söndürmeye yetmeyebilir. Elinde olmayan sebeplerle sahip olmadıklarından dolayı oğlunun yürek yangını olmanın aklı, vicdanî, insanî bir yanı yoktur.

O günün ertesi, babam tarlaya gitti. Yorulmuş, otağa yaslanıp uyumuş. Meğer altında yılan varmış. Yılan babamı tam dilinden sokmuş... Öldü tabii. Dili şişmiş simsiyah olmuştu. Kefendeyken bile içeri sokamadılar dilini." Allah eninde sonunda hak edene hakkını verirmiş, kiminde sonra olsa da kiminde hemen verirmiş.

Gencin yazdığı mektup okunurken, koğuş adeta donmuştu. Vedat dayanamayıp mektubun okunmasını böldü.

Oh olsun. Nasılmış dilsiz demek görmüş işte. Cehennemlik adam. Hem de dilinden bulmuş belâsını.

Ebazer'in hoşuna gitmeyen bir tarzı bu. Hemen müdahale etti.

Hüküm verme. Senin dediğin gibi de olabilir, ama olmayabilir de. Eğer çocuğuna kötü davranmasının cezasıysa, o sözlerden ahirete günahı kalmayabilir de... Bize gaib, Allah'a âyandır. Bir insan ne kadar feci şekilde ölürsa ölsün, küfürde değilse yerini Allah bilir (Şenlikoğlu, 2011: 109).

Kız, kendisine çirkin sözlerle hakaret eden babaya benzer kötü sıfatlar yakıştırarak öfke duyar.

Yalan mı baba? Of, sana rahmet okumak bile gelmez içimden. O kadar çok şıfıntı dedin ki bana, ne zaman şıfıntılık geçse aklımdan seni anarım... seni bir şıfıntı gibi hatırlıyorum, olur mu erkeklerin şıfıntısı.. orospusu oluyor da, şıfıntısı neden?.. Anam da benim gibiymiş işte, oh yüreğime deysin, aklı fikri, gözü kulağı kapının ötesindeymiş. "Anasının piçi!" (Işınsu, 1990: 48).

"Babam "Şıfıntı, seni şıfıntı!" diyor, daima söylüyor, kulaklarımı tıkıyorum odadan odaya kaçıyorum. Emine teyze, "Kızım babandır, diyor, hakkı var üstünde" (Işınsu, 1990: 156).

Babaya lanet edenlere sövenlere lanet olur (Karagöz, 2014: 171).

Kinyas ve Kayra romanında kız, fahişeliğe sürüklenmesine razı olan babasının ölümüne üzülmez. Kendisini ticarî bir meta gibi kullanan babasından nefret etmesi hiç şaşırtıcı değildir.

Ve babam, adamın beni nereye götüreceğini fahişe olacağımı bile bile kabul etti. Üç ay önce de öldü babam. Hiç üzülmedim!.. (Günday, 2012: 357).

Kaba saba konuşup istemediği şekilde anlayışsız, sorumsuz davranan kuralcı babaya duyulan öfkeyle hakaret edilmesi aynı çukura düşmektir.

Babam da bir orman ayısıdır benim (Bener, 2005: 178).

Hangi sebeple olursa olsun babaya karşı sevgisizlik çok olumsuz bir tepkidir. Babasını sevmeyen kimseyi sevemez.

Annem ile babamı bile hiçbir zaman çocukları gibi sevdiğimi sanmıyorum (Günday, 2012: 398).

"Babalar evlatlarına kızabilirler; evlatların babalara kızmaya hakkı yoktur. Bir hata yapıp kızsalar bile pişmanlıklarıyla çok pahalı öderler" (Niyazi, 2007: 172).

Günday, babasını sevmekten yoksun evlatların varlığını belirtir. Niyazi, babasına kızanın bedeline hazır olması uyarısında bulunur.

Umursanmayan Kadınlar romanına göre samimiyetsiz bulduğu, babalık görmediği babasının yalandan ağlamayı denemesini gülümseyerek dinleyen kız babasını şiddetle red edebilir. Babalığı sadece biyolojik bir durum olarak görenlerin evlatlarının elinden kayıp gittiğini görmeleri şaşırtıcı bir son değildir.

- "Yalandan da olsa ağlamayı deneyen babasını gülümseyerek dinledi Selvi. Sıra kendisine gelince, parmağıyla göstererek, 'Bu adamı tanımıyorum' dedi. 'Benim babam yok. Beni assanız da o adamla gitmem'"

- "Babası gerisini dinlemedi bile; çıkıp gitti. Bu durumda, yaşı küçük olduğu için yediğine verilmesi kararlaştırıldı. Adapazarı'nda, mahkemece uygun görülen bir akrabanın yanına bırakıldı" (Bilen, 1989: 32).

Yıllarca içinde Allah korkusu gizli sürüp gitmiş olsa bile Allah'a inanmayan kız, aydın bir dindar olmasına rağmen dışarıya karşı sevecen bir baba rolü oynadığını düşündüğünden oluşan önyargıyla babasından nefret edebilir.

ama yine de ondan nefret ediyor Olcay (Bener, 2005: 100).

Ailede baba, gerekli rolü üstlenmezse babadan dert yanmak için ortam oluşmaya başlar. Babayla tartışma evladı hırçınlaştırır.

Önce babasıyla aralarındaki tartışmadan söz etti ona. Oralı bile olmadı İlhan Bey. Aslında onun da, kendisi içerde yatarken doğan bir kızı vardı. Hapisten çıkınca ayrılmıştı karısından ve şimdilerde, hayat pahalılığı yüzünden kızına verdiği nafakayı arttırmasını isteyen eski karısına herkesin içinde ana avrat söviyordu. Bunu anımsayınca, babasından dert yanmaktan vazgeçti Olcay (Bener, 2005: 176).

Çocuklarının ağıtlarından habersiz babayla yokluğuna üzüntüyü paylaşamamanın ağlama isteğiyle çatallanmış sitemli sesi yalnız bir rüzgâr olarak gelip herkesin boynuna sarıla sarıla yokluğun boşluğuna düşürebilir.

Hüsra, Mahmut'un yaşlı gözlerini ve babasına sitemini hatırlıyor. Babası adına ağlamak geliyor içinden.

Mahmut'un o güzel sesi, ağlama isteğiyle çatallanmış. İstek mi hayır, bu hafif bir sözcük (Kutlu, 2006: 143).

"Ağlamanın yanlış olan yanı nedir baba? Batu da ağlardı. Bu yaz bize kendinizi açtınız sanmıştım. Siz bizim ağıtlarımızı bilmezsiniz. Nereden bileceksiniz, yoktunuz ki!.." (Kutlu, 2006: 144).

Babanın suçu dolayısıyla hapse düşen oğul babaya hayretle sitem edilebilir.

Ben buralarda yatamam. Hayatımda böyle dar yerde hiç yatmadım. Bunu neden yaptın baba? (Şenlikoğlu, 2011: 28).

Saygısız sözleriyle yanındakini aşağılayan, alaya alan ve kendisiyle eğlenen babaya oğlu şiddete yönelebilecek tavır takınabilir. Hiçbir baba oğlunu kendisine karşı tahrik edebilecek söz ve tavirlara sebep olmamalıdır.

Baba!. dedi kalktı yürüdü bir daha Cahit. Çedikçi Sarı Cemal Efendi durdurdu. Fakat Cahitin babası, oğluna döndü aynı eğleniş içinde:

- Senin afsuncunu duydun ya, dedi demedi geriledi hemen; Cahit uçmuştu Çedikçi Sarı Cemal Efendiden stırılıp; ayağı yerde kösele ıslatılan yarım tenekeye takılmasaydı uçuşu çoktan varıp babasının göğsüne toslardı (Sepetçioğlu, 1989: 120-121).

İstediklerini yaptırmak için aşırı cezalar vermek çocuğu babasıyla inatlaşmaya, kötü tutum ve davranış sergilemeye itebilir. İstemediklerini çocuğa zorla yaptırmaya kalkışmak doğru olmaz, iyi sonuç vermez.

Mahmut babasıyla inatlaştı. Adını değiştirip bu defa "Süpermen" yaptı. Parkta cicoz oynayan çocukların yanına vardı. Yere doğru eğilmiş çocukların kafasından uçtu. Toprağa dikilmiş paraları aldığı gibi kaçtı. Ardından yetişen iki oğlanla kavgaya tutuştu. Birinin burnunu, birinin ağzını kanattı (Tekin, 2011: 140).

Ayırım, cinsiyet ayırımı, diğer kardeşi daha fazla sevdiği düşüncesi, mal tasası, tartışma, kıskançlık, istenildiği gibi bir evlat olamayacağı düşüncesi kardeşler arası gerilim doğurabilir. Sıkmadan gönül yapıp uzlaşma sağlanmalıdır. Çatışmayı önlemek için gereğinden fazla sert davranmak istenmeyen sonuçlara yol açabilir.

Babalar ve çocuklar olaylara ve insanlara çok farklı açılardan bakabilir. Değer yargıları farklılaşabilir, tercih değişiklikleri olabilir, yürürlükte geçerli olan ahlak, cinsellik konusundaki düşünceleri birbirinden ayrılabilir. Baba evlat birbirlerini anlamakta çok geç kalabilir.

Baba, oğluna ve kızına öfkelenebilir. Romanlarımızda babanın öfkesi çok az yer tutmaktadır. Her ne olursa olsun babalar evlatlarına pek kızmamaktadırlar. Evlatların öfkesi çok daha geniş yer almaktadır. Romanlarımızda baba kızına eve habersiz erkek arkadaşını getirdiği, oğluna onurunu kırdığı için kızmaktadır. Her ikisinde öfkelenmekte haklı görülmektedir. Fakat öfkenin dozunun ıslaha yönelik imkân ve fırsatları değerlendirebilmek için daha düşük tutulmasına dikkat edilmesi gereği anlaşılmaktadır.

Tembellik ettiğinden insanî sorumluluklarını yerine getirmesi için sıkıştırmak, uyarmak, hoşlanmadığı, kötü, çirkin sözlerle hakaret, habire söylenmek, daima imkânsız istemek, üvey anne, bedensel özür gibi bazı sebeplerle aşağılama, bazı tercihlerin talihsizliği, anlayışsızlık, tartışmak, babanın suçu dolayısıyla hapse

düşmek, aşırı cezalar vermek, dayak babaya öfkenin sebepleri arasında sayılmaktadır. Babalık görmemek, evden atıldığı, istenmediği düşüncesi, haksızlık etmek, görmezden gelmek, fahişeliğe sürüklemek kızı babasına öfkelenmektedir.

Bazı sebepler dolayısıyla öfkelenmemek pek mümkün görünmemekle beraber öf bile denmemesi gereken babaya karşı yerli yersiz sebeplerle tahammülsüzlük gösterip nankörlük ederek öfkeye kapılmak evlada yakışmaz. Sabır, akıl ve anlayışla birçok problem rahatlıkla çözülebilir.

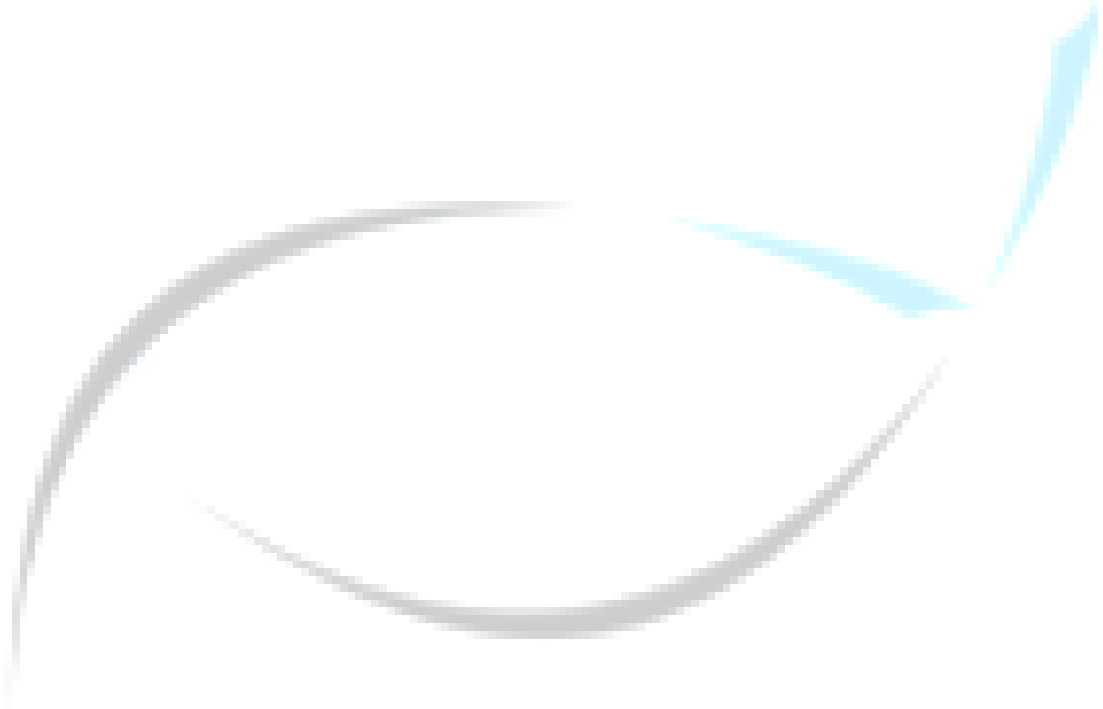
Mevcut aile yapımızda babanın özellikleri hem ilmî hem ilmin süzme mesajlarının aynası edebî kaynaklardan açığa çıkarılmalıdır. Ailede babanın yapısal ve işlevsel problemleri ve çözümleri kaynak, mahiyet ve şiddetleriyle belirlenmelidir. Ailede babanın hâlde ve gelecekte olan ve olması gereken beklenen işlevlerinin gerçekleşme şartları, imkânları disiplinlerarası incelemelerle araştırılmalıdır.

Modern Türk ailesinde babanın değişim karşısında yaşadığı sorunların aşılması ile daha dinamik ve etkin toplum olma denemelerinde edebiyat ve sosyolojinin kesişim alanı akademik araştırmaların titizlikle ve önemle dikkate alınması gereken öncelikli konuları arasında olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Altan, A. (1998/2006). Kılıç Yarası Gibi. (52. Bs.). İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Aydın, M. (2013). (Editör). Sistemik Aile Sosyolojisi. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Bener, E. (1995/2005). Hınzır Kız. (1. Bs.). Dünya Kitapları.
- Bilen, H. B. (1989). Umursanmayan Kadınlar. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Buğra, T. (1981/1994). Yalnızlar. (2. Bs.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Eroğlu, M. (1986). Yarım Kalan Yürüyüş. İstanbul: Can Yayınları.
- Canatan, K., Yıldırım, E., Çağan, K., Yıldırım, E. ve Tekin, M. (2009). Aile Sosyolojisi. İstanbul: Açılım Kitap.
- Cilasun, R. (1980/1996). Bir Annenin Feryadı. İstanbul: Erhan Yayın-Dağıtım.
- (1988). Gafiller. İstanbul: Çile Yayınları.
- Günday, H. (2000/2012). Kinyas ve Kayra. (19. Bs.). İstanbul: Doğan Kitap.
- İşinsu, E. (1990). Atlı Karınca. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Karagöz, İ. (2014). Ayet ve Hadislerin Işığında Sevgi ve Dostluk, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kulin, A. (1999/2012). Sevdalinka. (67. Bs.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Kutlu, A. (1998/2006). Emir Bey'in Kızları Bir Göçmen Kuştı O (2). (5. Bs.). Bilgi Yayınevi.
- Niyazi, M. (1992/2007). İki Dünya Arasında. (7. Bs.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Pamuk, O. (1982/2012). Cevdet Bey ve Oğulları. (27. Bs.). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Sepetçioğlu, M. N. (1983/1989). Güneşin Dört Köşesi. İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Şafak, E. (2000/2012). Mahrem Görmeye Görülmeye Dair Bir Roman. (23. (49.) Baskı). İstanbul: Doğan Kitap.
- Şenliklioğlu, E. (1993/2011). İdamlık Genç. İstanbul: Mektup Yayınları.
- Tekin, L. (1983/2011). **Sevgili Arsız Ölüm**. (23. Bs.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Uzuner, B. (1997/2012). **Kumral Ada Mavi Tuna**. (51. Bs.). İstanbul: Everest Yayınları.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-0453-8233

Ebeveyn Tutumunun Çocuğun Mizaç ve Kişilik Özellikleri Üzerine Etkisi

Melike Serra Kartal¹

¹*Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, ozgedikserra@gmail.com*

Özet

Bu çalışmanın amacı ebeveynlerin çocuklarına karşı tutumlarının çocukta görülen mizaç ve kişilik özelliklerine etkisini incelemektir. Araştırmanın örneklemini İstanbul'da yaşayan 3-6 yaş arası çocuğu olan 220 ebeveyn oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak; Çocuklar için Kısa Mizaç Ölçeği (ÇKMÖ), Beş Faktör Kişilik Envanteri (BFKE) Kısa Formu ve Ebeveyn Tutum Ölçeği (ETÖ) kullanılmıştır. Araştırmada değişkenler arasındaki farkın anlamlılığını ortaya koyabilmek için ikili grup karşılaştırmalarında bağımsız örneklem t-testi, ikiden fazla değişkenli grup karşılaştırmalarında ise tek yönlü varyans analizi olan (ANOVA) kullanılmıştır. Gruplar arasındaki farkları belirlemek için Bonferroni (çoklu karşılaştırma) testi kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre; Çocuklar için Kısa Mizaç Ölçeği (ÇKMÖ) ile Ebeveyn Tutum Ölçeği (ETÖ) arasında orta düzeyde negatif yönde doğrusal ilişki olduğu ($r=.063$, $p=.350$), Çocuklar için Kısa Mizaç Ölçeği (ÇKMÖ) ile Beş Faktörlü Kişilik Envanteri (BFKE) arasında düşük düzeyde pozitif yönde doğrusal bir ilişki olduğu ($r=.138$, $p=.040$) ve Ebeveyn Tutum Ölçeği (ETÖ) ile Beş Faktörlü Kişilik Envanteri (BFKE) arasında düşük düzeyde negatif yönde doğrusal ilişki olduğu ($r=.214$, $p=.001$) tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ebeveyn, Mizaç, Kişilik, Çocuk, Tutum

The Effect of Parent's Attitude On the Child's Temperament and Personal Characteristics

Abstract

The aim of this study is to examine the effects of parents' attitudes towards their children on the temperament and personality traits of the child. The sample of the study consists of 220 parents with children aged 3-6 living in Istanbul. As a data collection tool in the research; Children's Short Temperament Scale (MCDS), Five Factor Personality Inventory (BFPI) Short Form, and Parental Attitude Scale (ETS) were used. In order to reveal the significance of the difference between the variables in the study, independent sample t-test was used in paired group comparisons, and one-way analysis of variance (ANOVA) was used in group comparisons with more than two variables. Bonferroni

(multiple comparison) test was used to determine the differences between the groups. According to the results obtained from the research; There was a moderate negative linear relationship ($r=.063$, $p=.350$) between the Short Temperament Scale for Children (MCS) and the Parental Attitude Scale (ETS), and the Short Temperament Scale for Children (MCIDI) and the Five-Factor Personality Inventory (BFPI).) there is a low level of positive linear relationship ($r=.138$, $p=.040$), and there is a low level of negative linear relationship between Parental Attitude Scale (ETS) and Five-Factor Personality Inventory (FPI) ($r=.214$, $p=.001$) was determined.

Keywords: Parent, Temperament, Personality, Child, Attitude

1.Giriş

Çocuk, mizacı doğuştan gelen fakat karakteri doğduktan sonra zamanla oturan bireydir. Güneş'e göre (2014), çocuğun mizacı ancak özgür bir ortamda meydana çıkar. Ona bu özgür ortamı ilk sağlayacak olan kişi çocuğun ebeveynidir. Bu bakımdan sağlıklı ilişki kuran ebeveyn-çocuk ikilisi, çocuğun oluşturacağı kişiliğin temeli olan mizacı en uygun şekilde ortaya çıkarmış olur ve kişiliği üzerinde oluşacak olası temel problemleri bertaraf etmiş olurlar.

Mizaç, antik çağda "benlik özelliklerinin biyolojik tanımı" olarak tanımlanmıştır. Tabiat, yaradılış, huy anlamlarına da gelmektedir. Doğuştan getirdiğimiz fitratı oluşturur. Karakter, kişilik gibi olgular zamanla oluşan ve mizacın üzerine şekillenen olgulardır.

Kişilik, mizacın üzerine bina edilen yapısal ve kişisel etkenler ve toplumsal deneyimlerin sonucu olarak oluşan olgudur. Kişinin belli bir zaman/mekan sınırlaması olmadan duygu, düşünce ve davranış gibi duygularının sosyal faktörler ışığında şekillenmesi ile açıklanan süreklilik gösteren özellikler ve eğilimlerdir. (Taymur ve Türkçapan,2012).

Karakter ve kişiliğin oluşumunda sosyal olarak çevresel faktörlerinde etkisi önemlidir. Hem kişilik gelişimi hem sosyal gelişimi açısından çocuk ilk oluşumlarını en küçük toplumsal kurum olan aileden karşılar. Ailede ilk etkileşimler ebeveynlerle sağlandığından dolayı aslında çocuk ilk sosyal deneyimini ebeveyniyle yaşamış olur. Bu deneyimi önemli kılan ebeveyn-çocuk etkileşiminde ebeveynin tutumudur. Becerilerin ne düzeyde ortaya çıktığı ve ne tür tepkilere yol açtığı da yine ebeveynin tutumu neticesinde gerçekleşir. Zamanla çocukta/çocuklarda görülen karakter ve kişiliğin ebeveyn tutumunun bir yansıması olarak değerlendirildiğinde, genelde ebeveynin bu durumu kabullenmediği ve bu bağlamda düzenleme yoluna gitmediği görülür. Bu tip ebeveynler genelde çocuğun doğal gelişim sürecini kabul etmeyen, engelleyici tutum sergileyen ebeveynlerdir. Bu araştırmanın gerekliliği burada ortaya çıkmaktadır. Mizaç her ne kadar doğuştan gelen biyolojik özellikler olmuş olsa da kişilik ve karakter ebeveyn tutumuna göre şekillenmektedir. Araştırma da ebeveyn tutumlarının neticesinde çocukta ne gibi dışavurumların oluştuğu anlatılmıştır.

Bu bağlamda toplum farkındalığının daha yüksek olması konusunda destekleyici bir çalışma olmuştur.

Araştırmanın ana problemi ebeveyn tutumunun çocuğun mizaç ve kişilik özellikleri üzerine etkisi nasıldır? Alt problemler aşağıda sıralanmıştır.

1. Okul öncesi çocukların kişilik özelliği nasıldır?
2. Okul öncesi çocukların kişilik özellikleri demografik özelliklere göre (çocuk yaşı, çocuk cinsiyet) farklılık göstermekte midir?
3. Okul öncesi çocukların mizaç özelliği nasıldır?
4. Okul öncesi çocukların mizaç özellikleri demografik özelliklere göre (çocuk yaşı, çocuk cinsiyet) farklılık göstermekte midir?
5. Okul öncesi çocukların ebeveyn tutumları nasıldır?
6. Okul öncesi çocukların, ebeveyn tutumları demografik özelliklere göre (yaş, eğitim durumu, meslek, aylık gelir, çocuk yaşı, çocuk cinsiyeti, çocuk sayısı) farklılık göstermekte midir?

7. Okul öncesi çocukların, ebeveyn tutumları ile çocuk mizaç ve kişilik özellikleri arasında nasıl bir ilişki vardır?

1.1.Araştırmanın Amacı

Özellikle son yıllarda çocuklarda baş gösteren memnuniyetsizlik, şımarıklık, yaygın tanı olarak bilinen ve çocuklarda sıkça gözlenen hiperaktivite bozukluğu, içe kapanıklık, alt ıslatma gibi türlü sebeplerle açığa çıkan bir durum bozukluğunun altında yatan sebeplerden olan anne baba tutumlarının bu davranışlar üzerindeki etkilerini inceleme temel amaç olarak ele alınmıştır. Çocuklarda bu dışavurumların sebebi farklı yorumlanmakta ve bilinçsiz ilaç tedavileriyle çocuklar amaç dışı tedavi edilmektedir.

Bu konuda bilgilendirici ve bilinçlendirici bir araştırma yapılmak istenmesi tezin amaçları dahilindedir. Çocuklarda gözlenen bu gibi normal dışı durumların, ebeveynlerin hangi tutumları neticesinde baş gösterdiği yine ulaşılmaması istenen amaçlardan biri olmuştur. Doğru teşhis doğru tedavi esas alınması istenen bir sonuç olması yanı sıra ebeveyn çocuk ilişkisinin pedagojik anlamda yorumlanması ve yukarıda varolan problemlerin kaynağına ulaşılmaması amaçlanmıştır.

1.2.Araştırmanın Önemi

Çocuklar toplumların en kıymetli varlıklarıdır. Bir toplumun geleceğini inşa etmek, toplumun çocuklarını iyi eğitip yetiştirmekle mümkün olur. Varlıklarıyla hayatımıza ve geleceğimize ışık olacak bu çocuklar yanlış tutumlar sebebiyle bazı problemler yaşayabilmektedir. Bunun altında yatan sebeplerden biri de ebeveyn tutumlarıdır. Geleceğimize ve bizden sonra kalacak maddi manevi miraslara sahip çıkmaları ve sağlam karaktere sahip yetişkinler olabilmeleri açısından problemleri bertaraf etmek gerekir. Bu sebeple çalışma, ebeveyn tutumunda varolan davranış problemlerini gün yüzüne çıkarıp, problemleri bertaraf etmeye çalışıp, çocuk yetiştirmedeki hassasiyetin önemini vurgulamayı amaçlamıştır. Çocukta mizaç ve kişilik ikileminin bir tez içinde incelenmesi ve olası davranış bozuklukları ile yorumlanması özgünlük değeri katarken, “Ebeveyn Tutum Ölçeği (ETÖ)”, “Çocuklar İçin Mizaç Ölçeği”, “Beş Faktör Kişilik Envanteri (BFKE)” yle desteklenmesi araştırmanın niteliksel olarak önemini arttırmıştır.

2.Yöntem

Yapılan araştırmanın yöntemleri bu bölümde ele alınmaktadır. Araştırma modelinin ne olduğu, hangi yöntem ve tekniklerin kullanıldığı, araştırmanın evreni ve örnekleminin ne olduğu, ölçek ve veri toplama araçları, toplanan verilerin nasıl çözümlendiği gibi araştırma yöntemlerinin ele alınıp ayrıntılı olarak incelendiği bilgiler bu bölümde bulunmaktadır.

2.1.Araştırma Modeli

Yapılan çalışmada nicel yöntem kullanılmıştır. Nicel çalışmalarda olgular somutlaştırılabilir, ölçülebilir, nesnel ve sayısal olarak ifade edilir. Bununla beraber çalışmada tarama metodu kullanılmıştır. Kullanılan tarama metodu, betimleyici bir yöntem olmanın yanı sıra sosyal bilimler için geliştirilmiş pozitivist deneysel araştırma metodudur (Neuman, 2011). Ebeveyn tutumunun çocuğun mizacı ve kişiliğine etkisi araştırılırken nicel araştırma modeli olan korelasyon ve yine bir nicel araştırma modeli olan regresyon analizi kullanılmıştır.

2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini İstanbul ilinde bulunan 3-6 yaş arası çocuğu olan annelerden meydana gelmektedir. Araştırma katılımcılar tarafından gönüllülük esasıyla gerçekleşmiş olup, örneklemi, İstanbul’da yaşayan 3-6 yaş arası çocuğa sahip 220 ebeveyn tarafından oluşturulmuştur.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma için, Aile Bilgi ve Sosyo-demografik Veri Formu, ÇKMÖ (Çocuklar İçin Kısa Mizaç Ölçeği), BFKE(Beş Faktörlü Kişilik Envanteri) ve ETÖ(Ebeveyn Tutum Ölçeği) olarak toplam dört veri toplama aracı kullanılmıştır.

2.3.1. Aile Bilgi ve Sosyo-demografik Veri Formu

Araştırmada kullanılan veri formu araştırmacı tarafından geliştirilmiş olup, katılımcılara ait sosyo-demografik bilgiler elde edilmiştir. Ebeveyn olarak çalıştığımız annelerin doldurduğu bu formda; ebeveynin yaşı, eğitim durumu, mesleği ve aylık geliri bilgilerine ulaşırken, çocuklar hakkında da yaşı, cinsiyeti ve kardeş sayısı bilgilerine ulaşılmıştır.

2.3.2.Beş Faktör Kişilik Envanteri (BFKE) Kısa Formu

Benet-Martinez ile John (1998) Beş Faktörlü Kişilik Envanteri (BFKE) Kısa Formu'nu geliştirilmiştir. Ölçek Türkçe 'ye, 56 ülkenin katılımcılarının kişilik özellikleriyle ilgili yapılan çalışma (Schmitt, Allık, McCrae ve ark., 2007) neticesinde Türkiye tarafından, Sümer ve Sümer (2005) öncülüğünde yerel forma uyarlanmıştır (Doğan, 2012). 44 maddeden oluşmaktadır. Beşli likert tiptedir. Ölçek, dışadönüklük, uyumluluk, öz-disiplin, duygusal tutarsızlık, gelişime açıklık olmak üzere beş alt boyuttan oluşmaktadır.

Beş Faktör Kişilik Envanteri(BFKE) Kısa Formu alt boyutlarına ilişkin Cronbach alfa değeri, dışadönük için; .77, uyumluluk için; .70, öz-disiplin için; .78, duygusal tutarsızlık; .79 ve gelişime açıklık; .76 şeklindedir (Schmitt ve ark., 2007). Yapılan araştırmada Beş Faktör Kişilik Envanteri (BFKE) Kısa Formu'nun tüm maddelerini kapsayan Cronbach alfa değeri, .61 çıkmıştır.

2.3.3.Çocuklar için Kısa Mizaç Ölçeği (ÇKMÖ)

Oberklaid, Prior ve Sanson tarafından 1989 yılında çocuk mizacını ölçek amacıyla geliştirilmiştir. Yağmurlu ve Sanson (2004) Türkçeye uyarlamıştır. Ölçekte 30 soru bulunmaktadır. Ölçek soruları likert tipi cevaplanmaktadır. Altılı likert tiptedir. Katılımcılardan bu seçeneklerden çocuklarına en uygun olanını seçerek anketi doldurmaları istenmiştir.

Bu ölçek dört alt boyuttan oluşmaktadır; tepkisellik, sebatkarlık, sıcakkanlılık ve ritmiklik. Tepkisellik boyutu; çocuğun herhangi bir uyarıcıya karşı verdiği veya vermeye hazır olduğu tepki durumunu açıklarken, sebatkarlık boyutunda; çocuğun herhangi bir çalışma üzerinde dikkatini yoğunlaştırabilmesini ölçer. Sıcakkanlılık boyutu ise; çocuğun daha önce rastlamadığı yeni ortama veya karşılaştığı yeni insanlara karşı tutumunu ölçerken, ritmiklik boyutu ise; çocuğun fiziki düzen ve ihtiyaçlarının zaman içerisindeki düzenini ölçer.

Araştırmada (ÇKMÖ)Çocuklar İçin Kısa Mizaç Ölçeği'nin tepkisellik alt boyutu için Cronbach alfa değeri .78, sebatkarlık için, .74, sıcakkanlılık için, .76, ritmiklik için, .64 ve tüm maddeleri kapsayan toplam Cronbach alfa değeri .57 olarak bulunmuştur.

2.3.4.Ebeveyn Tutum Ölçeği (ETÖ)

Karabulut Demir ile Şendil (2008)'in geliştirmiş olduğu Ebeveyn Tutum Ölçeği (ETÖ), ebeveynlerin çocuklarına karşı olan tutumlarını incelemeyi amaçlamaktadır. 46 madde şeklinde olan bu ölçeğin beşli likert tipi olarak uygulanmaktadır. Dört alt boyuttan oluşmaktadır.

Demokratik boyut; çocuğunun bireyselliğini kabul eden, ona hayata dair fırsatlar veren, bağımsızlığını kabul eden, fikirlerine saygı duyan ebeveyn boyutudur. Otoriter boyut; çocuğunun bağımsızlığını kabul etmeyen, çocuğunun sahibi olduğu anlayışını benimseyen, baskıcı, fiziksel ve sözel cezaları kullanan, itaati seven ebeveyn boyutudur. Aşırı koruyucu boyut; çocuğunu fanusta büyötmeye çalışan, çocuğunun ihtiyacından fazlasını karşılayan, aşırı kontrolcü ebeveyn boyutudur. İzin verici boyut; çocuğuna fazlaca tolerans tanıyan, şımarık yetişen çocuğun ebeveyni boyutudur.

Araştırma sonucu, Ebeveyn Tutum Ölçeği (ETÖ) demokratiklik alt boyutunun Cronbach alfa değeri, .84, otoriter alt boyutunun değeri, .84, aşırı koruyucu boyut, .80 ve izin verici boyut, 68 olarak bulunmuştur.

3.Bulgular

Bu bölümde verilerin istatistiksel analizlerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 3.1: Çocuk Kişilik Özelliklerinin Demografik Dağılımları

BFKE Alt Boyutları	N	Ortalama
Dışadönüklük	220	3.58
Uyumluluk	220	3.26
Öz-disiplin	220	3.28
Duygusal Tutarsızlık	220	2.93
Gelişime Açıklık	220	3.67
Toplam	220	3.36

Alınan sonuçlara göre çocukların kişilik özellikleri için en yüksek ortalamayı gelişime açıklık alırken, en düşük ortalamayı duygusal tutarsızlık almıştır.

Öncelikli olarak çocukların demografik özellikleriyle beraber kişilik özellikleri incelenmiştir. Veriler doğrultusunda da 3-6 yaş arası çocukların keşif meraklarını destekler bir sonuç olarak bu dönemdeki çocukların gelişime açık olduğu görülmüştür. Özellikle bu dönemde çocukların merak ve ilgisine ket vurmamak gerekir. Dönemsel olarak merak duyguları ve yeni farklı bilgilere açıkları görülür. Bununla beraber araştırma da en düşük ortalamayı da duygusal tutarsızlık boyutu almıştır. Çocukların kendilerini yeni tanımları ve kişiliklerini yeni yeni oluşturmaya başlamış olmaları da duygusal kontrollerini sağlama noktasında güçlük oluşturmaktadır. Fakat araştırmanın sonucuna göre bu değerlerin düşük seyretmesi, araştırma örnekleminin duygusal tutarsızlık noktasında dingin bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.2: Çocuk Mizaç Özelliklerinin Demografik Dağılımları

Mizaç Alt Boyutları	N	Ortalama
Tepkisellik	220	2.92
Sebatkarlık	220	3.70
Sıcakkanlılık	220	3.81
Ritmiklik	220	4.22
Toplam	220	3.61

Bu sonuçlara göre çocukların mizaçlarında en yüksek ortalamayı ritmiklik alırken, en düşük ortalamayı tepkisellik almıştır.

Kişilik, mizaç üzerine bina edilen hem genetik hem çevresel faktörler etkisiyle oluşan öznel yapıdır. Bu sebeple araştırmanın bir diğer ayağı olan mizaç ve çocuklara ait demografik bilgilere de yer verilmiştir. Verilerden elde edilen bilgilere göre 3-6 yaş arası dönemde en baskın mizaç ritmiklik olmuştur. Keşfetmeye açık dönemleri olduğundan bu dönemde enerjileri de yüksektir. Çocuk

davranışlarıyla ilgili literatüre bakıldığında McCoby ve Jacklin (1980)'in yapmış olduğu çalışmada erkek çocukların kız çocuklara oranla daha saldırgan davranışlar sergilediklerini bulmuşlardır. Yine Balat, Şimşek ve Akman (2008)'da yapmış oldukları çalışmalarda okul öncesi dönemdeki erkek çocukların kızlara göre daha saldırgan olduğunu saptamışlardır.

Tablo 3.3: Çocuk Mizaç Özelliklerinin Cinsiyete Göre Analizi

Mizaç	Gruplar	N	X	Ss	sd	t	p																																												
Tepkisellik	Kız	122	2.84	.82	218	1.595	.112																																												
	Erkek	98	3.03	.94				Sebatkarlık	Kız	122	3.72	.95	218	.298	.766	Erkek	98	3.69	.88	Sıcakkanlılık	Kız	122	3.79	.94	218	.407	.684	Erkek	98	3.85	.97	Ritmiklik	Kız	122	4.19	.77	218	.738	.461	Erkek	98	4.27	.81	Toplam	Kız	122	3.58	.44	218	1.462	.145
Sebatkarlık	Kız	122	3.72	.95	218	.298	.766																																												
	Erkek	98	3.69	.88				Sıcakkanlılık	Kız	122	3.79	.94	218	.407	.684	Erkek	98	3.85	.97	Ritmiklik	Kız	122	4.19	.77	218	.738	.461	Erkek	98	4.27	.81	Toplam	Kız	122	3.58	.44	218	1.462	.145	Erkek	98	3.66	.34								
Sıcakkanlılık	Kız	122	3.79	.94	218	.407	.684																																												
	Erkek	98	3.85	.97				Ritmiklik	Kız	122	4.19	.77	218	.738	.461	Erkek	98	4.27	.81	Toplam	Kız	122	3.58	.44	218	1.462	.145	Erkek	98	3.66	.34																				
Ritmiklik	Kız	122	4.19	.77	218	.738	.461																																												
	Erkek	98	4.27	.81				Toplam	Kız	122	3.58	.44	218	1.462	.145	Erkek	98	3.66	.34																																
Toplam	Kız	122	3.58	.44	218	1.462	.145																																												
	Erkek	98	3.66	.34																																															

*p< .05.

Bu çalışmalarda olduğu gibi yapılan bu araştırma bulgularına göre de benzer sonuçları paylaşmak mümkündür. Yapılan araştırmada erkek çocukların kız çocuklarına oranla mizaç olarak daha hareketli (ritmik) olduğu görülmüştür. İncelenen çalışmalar ve yapılan araştırmadan farklı olarak Aksoy (2018) tarafından yapılmış çalışmada kız çocuklarının ritmiklik puanı erkek çocuklarına göre yüksek çıkmıştır. Şafak (2016) yapmış olduğu çalışma da ise ritmiklik alt boyu göz önüne alındığında 5 yaşındaki kız çocuklarının erkek çocuklara göre daha yüksek puan aldığı fakat 6 yaşındaki erkek çocukların 6 yaşındaki kız çocuklarına göre ritmiklik puanının daha yüksek olduğunu saptamıştır. Bu bağlamda yapılan araştırma incelendiğinde yaş faktöründe anlamlı bir fark tespit edilmemiştir.

Mizaç özelliklerinden olan tepkisellik aslında çocuğun duygusal olarak etki/tepki durumunu inceleyen bir boyuttur. Araştırma içerisinde bu boyut cinsiyet değişkeniyle incelendiğinde erkek çocukların yaşanan duruma karşı kız çocuklara göre daha tepkisel olduğu görülmüştür. Ritmiklik ve tepkisellik boyutlarının cinsiyet değişkeninde paralellik göstermesi, erkek çocukların hem fiziksel hem de psikolojik olarak kız çocuklarına göre daha atılgan ve hareketli bir yapıda olduğunu göstermektedir. Bu durumun aksi olan sebatkarlık boyutu daha çok sabır ve istikrar gerektiren bir boyuttur. Bu boyuta göre çocuğun yapmış olduğu bir iş veya uğraş üzerinde ne kadar uzun süre sebat ettiği izlenir. Araştırmada sebatkarlık boyutu cinsiyet bağlamında incelenmiş ve kız çocukların erkek çocuklarına göre daha sebatkar olduğu görülmüştür. Altan (2006) konuyla ilgili yapmış olduğu çalışmasında erkek çocukların

kızlardan daha az sebatkar olduğu, kız çocuklarının bu konuda daha sebatkar olduğunu tespit etmiştir. Aytaç vd. (2014) tarafından yapılan çalışmada da yine araştırmayı destekler bir sonuç elde edilmiştir. Yapılan çalışmaya göre kız çocuklarının sebatkarlık puanı erkek çocuklarına göre yüksek çıkmıştır. Bu bağlamda kız çocuklarının ince motor becerilerini erkek çocuklarına göre daha çabuk kavramaları sebatkarlığın neticesi olarak değerlendirilebilir. Araştırma bulgularını destekler bir çalışmaya daha rastlanmıştır. Özdemir ve Budak (2019), okul öncesi dönemindeki çocukların dikkat becerisiyle mizaç özelliklerinden olan sebatkarlık boyutu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Yapılan araştırma bulgularından farklı olarak, Rudasill vd. (2016), okul öncesi dönemdeki çocukların cinsiyetleri ve mizaç özellikleri arasında bir ilişki olmadığını saptamışlardır.

Tablo 3.4: Çocuk Mizaç Özelliklerinin Yaşlarına Göre Analizi

Ölçek	Grup	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
Tepkisellik	Gruplar Arası	2.442	4	.814	1.060	.367
	Gruplar İçi	165.938	216	.768		
	Toplam	168.380	220			
Sebatkarlık	Gruplar Arası	2.343	4	.781	.931	.426
	Gruplar İçi	181.095	216	.838		
	Toplam	183.438	220			
Sıcakkanlılık	Gruplar Arası	1.858	4	.619	.679	.566
	Gruplar İçi	197.019	216	.912		
	Toplam	198.877	220			
Ritmiklik	Gruplar Arası	2.786	4	.929	1.511	.212
	Gruplar İçi	132.715	216	.614		
	Toplam	135.501	220			
Toplam	Gruplar Arası	.490	4	.163	1.030	.380
	Gruplar İçi	34.230	216	.158		
	Toplam	34.720	220			

*p< .05.

Çocuklar belli bir yaşa geldikten sonra topluma karışırlar. Bu süreçte var olduklarında getirdikleri mizaç özellikleri onların kişiliğini oluştururken zemin görevi görür. Mizaç özelliklerinden biri olan sıcakkanlılık çocuğun topluma karışmasındaki en önemli etmenlerden biridir. Çocuk mizacı ve

oluşturmaya başladığı kişiliği gereği ya sıcakkanlı veya utangaç bir tutum sergiler. Yapılan çalışmalarda sıcakkanlılık puanı yüksek çocukların problem çözme becerileri, utangaç çocuklara göre daha hızlıdır. Bu bağlamda Özmen (2013), 5 ve 6 yaş çocuklarıyla yapmış olduğu çalışmada problem çözme becerisi hızlı ve yüksek olan çocukların sıcakkanlı olduğunu, çekingen çocukların ise daha düşük puan aldığını belirtmiştir.

Tablo 3.5: Ebeveyn Tutumlarının Demografik Dağılımları

Ebeveyn Tutumunun Alt Boyutları	N	Ortalama
Demokratik	220	1.64
Otoriter	220	4.14
Aşırı Koruyucu	220	2.31
İzin Verici	220	3.77
Toplam	220	2.79

Bu sonuçlara göre ebeveyn tutumlarından en yüksek ortalamayı otoriter tutum alırken, en düşük ortalamayı demokratik tutum almıştır.

Tablo 3.6: Ebeveyn Tutumlarının Eğitim Durumlarına Göre Analizi

Ölçek	Grup	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
Demokratik	Gruplar Arası	.201	4	.050	.283	.889
	Gruplar İçi	38.258	216	.178		
	Toplam	38.460	220			
Otoriter	Gruplar Arası	1.859	4	.465	1.594	.177
	Gruplar İçi	62.678	216	.292		
	Toplam	64.536	220			
Aşırı Koruyucu	Gruplar Arası	13.493	4	3.373	7.892	.000*
	Gruplar İçi	91.899	216	.427		
	Toplam	105.392	220			
İzin Verici	Gruplar Arası	5.068	4	1.267	5.003	.001*
	Gruplar İçi	54.448	216	.253		
	Toplam	59.516	220			
Toplam	Gruplar Arası	.549	4	.137		

Gruplar İçi	15.624	216	.073	1.889	.114
Toplam	16.173	220			

*p< .05.

Ebeveyn tutumunun çocuğun mizaç ve kişiliği üzerindeki etkileri oldukça kuvvetlidir. Fakat ebeveyn tutumunu etkileyen etmenlerde mevcuttur. Sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik durumlar başta olmak üzere birçok etmeden bahsetmek mümkündür. Literatüre bakıldığında ebeveyn tutumunu etkileyen önemli birkaç başlık mevcuttur. Bunlardan biri ebeveynin öğrenim düzeyidir. Yapılan araştırma sonucuna göre aşırı koruyucu tutum ve izin verici tutumda anlamlı farklar görülmüştür. Aşırı koruyucu tutumda ilkökul mezunu ebeveynlerin üniversite mezunu ebeveynlere göre daha koruyucu olduğu görülmüştür. Buna paralel olarak düşük aylık gelire sahip ebeveynlerinde yüksek gelire sahip ebeveynlere göre daha koruyucu olduğu görülmüştür. Aşırı koruyuculuk, çocuğun özgüven eksikliği yaşaması, kendini ifade edememesi, sosyalleşememesi gibi birçok olumsuz etkiye sebep olur.

Rubin vd. (1999)'nin yapmış olduğu çalışma sonucuna göre, aşırı koruyucu ebeveyn tutumunun çocuğun çekingenliğini, sosyal cesaretlendirme yetersizliğine sebep olduğunu saptamıştır. Ocak ve Sarık (2016) duruma ilişkin, eğitim düzeyi yüksek ebeveynlerin çocuklarında akademik benlik saygısının daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Dursun (2010) ise, yaptığı çalışmada eğitim düzeyi yüksek olan ebeveynin eğitim düzeyi düşük olan ebeveyne göre koruyuculuğu ve disiplini daha doğru ve uygun seviyede olduğunu saptamıştır. Çalışmaya göre eğitim düzeyi düşük ebeveyn sıkı disiplin ve aşırı koruyucu bir tutum sergiler. Şanlı (2007) ise, ebeveynin eğitim düzeyi arttıkça aşırı koruyucu tutumunun da azaldığını ifade etmiştir. Aksoy'a göre (2018), ebeveynin aşırı koruyucu tutumu çocuğun tepkisini bastırma, akademik olarak yüksek başarı talep etme, aşırı müdahale ve kontrol şeklinde mutlak hakimiyet olarak kendini gösterir. Bu sebeple çocukta açığa çıkan yetersizlik ve özgüven eksikliği çocuğun kendini daha çok baskılamasına sebep olabilmektedir.

Tablo 3.7: Ebeveyn Tutumlarının Aylık Gelire Göre Analizi

Ölçek	Grup	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
Demokratik	Gruplar Arası	.516	4	.172		
	Gruplar İçi	37.944	216	.176	.979	.403
	Toplam	38.460	220			
Otoriter	Gruplar Arası	1.374	4	.458		
	Gruplar İçi	63.163	216	.292	1.566	.199
	Toplam	64.536	220			
Aşırı Koruyucu	Gruplar Arası	4.645	4	1.548		
	Gruplar İçi	100.747	216	.466	3.320	.021*
	Toplam	105.392	220			
İzin Verici	Gruplar Arası	.945	4	.315		
	Gruplar İçi	58.570	216	.271	1.162	.325
	Toplam	59.515	220			

	Toplam	59.516	220			
Toplam	Gruplar Arası	.665	4	.222		
	Gruplar İçi	15.509	216	.072	3.086	.028*
	Toplam	16.173	220			

*p< .05.

Ebeveyn tutumunu etkileyen etmenlerden biri de sosyo-ekonomik durumdur. Ebeveynin çalışma şartları ve aylık gelir düzeyini bu kategoride ele almak mümkündür. Yapılan araştırma bulgusuna göre ebeveynin gelir düzeyi arttıkça tutumu daha çocuk merkezli olurken, gelir düzeyi düşük ebeveynin çocuk üzerindeki otoritesi baskısı ve koruyuculuğunun arttığı görülmüştür. Özben ve Argun (2002)'un yaptığı çalışmaya göre, çalışmayan ebeveynin aşırı koruyucu yaklaşımı çalışan ebeveynine göre daha yüksektir. Çalışmayla paralel ilerleyen gelir seviyesinin artması da benzer sonuçlarla değerlendirilmektedir. Bu sonuçlara göre çalışan ebeveynin daha demokratik bir tutum sergilerken, ev hanımı olan ebeveynin çocukla beraber daha fazla vakit geçiriyor olması daha disiplinli olmasını sağladığı söylenebilir. Benzer bir çalışma yapan Erkan ve Toran (2004), 5 yaşında çocuğu olan ebeveynin gelir düzeyi arttıkça ailenin red davranışının azaldığını, gelir düzeyi azaldıkça da red davranışının arttığını gözlemlemişlerdir. Yapılan çalışmada da bu araştırmayı destekler nitelikte sonuç elde edilmiştir.

Sonuç

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre; okul öncesi dönem 3-6 yaş arası çocukların kişiliği ve kişilikleriyle ebeveyninin tutumu arasında ilişki tespit edilmiştir. Buna göre 3-6 yaş arası çocukların gelişime açık olduğu görülmüştür. Gelişime açık keşfetme merakı olan çocuklardan bir kısmı ebeveyni tarafından aşırı korumacı tutumla karşılaştıkları için keşif ve meraklarına ket vuruluyor. Aynı zamanda yoğun disiplin ve cezaya maruz kalabilen aşırı koruyucu tutumla yetişen bu çocuklarda zamanla özgüven kaybı ve sosyalleşme fobisi oluşmaktadır. Bu durumda ebeveyn ve çocuğa destek sağlanıp bu yargılardan arındırmak yerinde olacaktır. Aksi takdirde ileri dönemlerde daha büyü problemlere sebep olabilecektir.

Araştırma sonucuna göre demografik bilgiler ışığında çocukların kişilik üzerinden aldıkları en düşük puan ortalaması duygusal tutarsızlık boyutundadır. Bu tutumu yüksek seyreden çocuklarda ani gerginlikler, stresle mücadele, telaş gibi davranışlar görülür. Çocuğu bu duruma ebeveynin tutumu sevk eder. Özellikle otoriter tutumu benimseyen ebeveynler veya aşırı koruyucu tutum sergileyip aşırı kontrolcü olan ebeveynlerin çocuklarında duygusal tutarsızlık daha yüksek seyretmektedir.

Kişilik envanterinin sonuçlarına göre çocuklar özelinde, dışadönük, öz-disipline sahip ve uyumu yüksek çocukların daha çok demokratik tutum sergileyen ebeveynler tarafından yetiştirildikleri ve bu ebeveynlerinde daha çok yüksek eğitim düzeyi ve gelir düzeyine sahip ebeveynler olduğu tespit edilmiştir.

Daha önce konuya ilişkin literatürde çalışma bulunamaması bu konuyu özel kılmıştır.

Araştırmada kullanılan çocuklar için mizaç ölçeği ve ebeveyn tutumu arasında da ilişki tespit edilmiştir. Buna göre en yüksek ortalamayı ritmiklik boyutu almıştır. 3-6 arası çocukların dönemsel olarak gelişimleri gereği hareketli dönemleridir. Durumun yüksek değerde görülmesi buna yordandırmıştır. En düşük ortalamayı alan tepkisellik boyutuna göre çocuğun bir uyarıcıya karşı vermiş olduğu tepki şeklinde yorumlanır. Bu boyuta karşı genel olarak düşük gelişimli bir eğilim olduğu tespit edilmiştir. Bu durum genel olarak çocuğun ebeveyni tarafından onay aldığı ve duygusal olarak dingin olduğunu ifade etmektedir.

Sebatkarlık ve sıcakkanlılık boyutları daha çok demokratik tutuma sahip ebeveynlerin çocuklarında görülen bir durumdur. Demokratik tutuma sahip ebeveynlerde çocuğun lehine sonuçlar elde edilebilecek daha tutarlı ve akil bir tutum mevcuttur.

Bu yaklaşımın sebatkarlık boyutunda incelenmesi üzerine; demokratik tutuma sahip bireyler çocuklarını bağımsız birer birey olarak gördükleri ve hayati tecrübelerini kazanmaları noktasında onlara fırsat tanıdıkları için bu tutumla yetişen çocukların işlerinde daha çok sebat ettiği görülmüştür. Yine kendilerine alan tanınan çocuklar, daha önce tanımadıkları biriyle karşılaştıklarında kendilerini koruyucu tutum, otoriter tutum ve izin verici tutumla yetişen çocuklara kıyasla daha olumlu ve sıcakkanlı ilişkiler sergilediği görülmüştür.

Araştırmada ebeveyn olarak anneler tercih edilmiş, onların tutum ve yaklaşımları dikkate alınmıştır. Daha önce bu doğrultuda incelenmemiş çocukların kişiliği ve ebeveyn tutumu arasındaki ilişki daha sonraki çalışmalara örnek niteliği taşımaktadır. Daha sonra yapılacak çalışmalarda ebeveyn olarak babalar dahil edilebilir. Bununla birlikte incelenecek yaş aralığı yukarı doğru genişletilebilir.

Kaynakça

Aksoy, P. (2018) Okul Öncesi Dönem Çocukların Annelerinin Kişilik Özelliği ve Çocuk Yetiştirme Tutumu ile Çocuğun Mizaç ve Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Altan, Ö. (2006) *Relations Between Maternal Socialization, Child Temperament and Emotion Regulation in Preschoolers* (Published Masters Thesis). Koc University, İstanbul.

Aytar, A. G., (2014). Anne Kişiliği ve Çocuğun Mizaç Özelliği. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3): 237-251.

Balat Uyanık, G., Şimşek, Z. & Akman, B (2008). Okul Öncesi Eğitim Alan Çocukların Davranış Problemlerinin Anne ve Öğretmen Değerlendirmeleri Açısından Karşılaştırılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(34): 263-275.

Benet-Martínez, V. & John, O.P. (1998) Los Cinco Grandes Across Cultures and Ethnic Groups: Multitrait-Multimethod Analyses of The Big Five in Spanish and English. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(75): 729-750.

Doğan, T. (2012) Beş Faktör Kişilik Özellikleri ve Öznel İyi Oluş. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, C.14(1): 56-64.

Dursun, A. (2010). Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Davranış Problemleriyle Anne-Baba Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Erkan, S. ve Toran, M. (2004) Alt Sosyo-Ekonomik Düzey Annelerin Çocuklarını Kabul ve Reddetme Davranışlarının İncelenmesi (Diyarbakır İli Örneği). *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27(27): 91-97.

Güneş, A. (2014) *Güvenli Bağlanma*. İstanbul: Timaş.

Karabulut Demir, E. ve Şendil, G. (2008) Ebeveyn Tutum Ölçeği (ETÖ). *Türk Psikoloji Yazıları*, 11. (21): 15-25.

Maccoby, E. E., & Jacklin, C. N. (1980). Sex differences in aggression: A rejoinder and reprise. *Child development*, 964-980.

Neuman, W.L. (2011) *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*, (S. Özge, Çev.) İstanbul: Yayın Odası Yayınları.

Ocak G. ve Sarık B. (2016) Okul Öncesi Eğitim Kurumlarına Devam Eden 5-6 Yaş Çocuklarında Akademik Benlik Saygısı. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 22(5): 182-193.

Özben, Ş. ve Argun, Y. (2002) Okul Öncesi Çocukların Anne Babalarının Çocuk Yetiştirme Tutumları ile İlgili Değişkenlerin İncelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (14): 18-28.

Özdemir, A. A. ve Budak, K. S. (2019). Mizaç ve Öz-Düzenlemenin Çocukların Oyun Davranışını Yordamadaki Rolü. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 45(45), 78-98.

Özmen D. (2013) 5-6 Yaş Grubu Çocukların Akran İlişkilerinin Sosyal Problem Çözme Becerisi Açısından İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Prior, M.R., Sanson, A. V., & Oberklaid, F. (1989) *The Australian Temperament Project*. In G. A. Kohnstamm. ed. John E. Bates and Mary K. Rothbart. *Temperament in Childhood*. Oxford, England: John Wiley & Sons, 537-554.

Rubin, K. H., Nelson, L. J., Hastings, P., & Asendorpf, J. (1999). The Transaction Between Parents' Perceptions of Their Children's Shyness and Their Parenting Styles. *International Journal of Behavioral Development*, 23(4): 937-957

Rudasill, K. M., Hawley, L., Molfese, V. J., Tu, X., Prokasky, A., & Sirota, K. (2016). Temperament and teacher-child conflict in preschool: The moderating roles of classroom instructional and emotional support. *Early Education and Development*, 27(7), 859-874.

Schmitt, D.P., Allik, J., McCrae, R.R. & Benet-Martinez, V. (2007) The Geographic Distribution of Big Five Personality Traits: Patterns and Profiles of Human Self-Description Across 56 Nations. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38(2): 173-212.

Sümer, N. ve Sümer, H.C. (2005) *Beş Faktör Kişilik Özellikleri Ölçeği* (Yayınlanmamış çalışma).

Şafak, N. (2016) Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Mizaç Özellikleri, Alıcı Dil ve Dikkat Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şanlı, D. (2007). Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumlarını Etkileyen Etmenlerin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Taymur, İ. Türkçapar, M. (2012). Kişilik: Tanımı, Sınıflaması ve Değerlendirmesi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*. 4(2): 154-177.

Yağmurlu, B. & Sanson, A. (2004) The Relations Between Parenting Stress, Goals and Practices, and Child Temperament: Evidence From Australia [Abstract]. *International Journal of Psychology. Abstracts of the International Congress of Psychology, China*, (39): 138.

Presentation ID / Sunum No= 29

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0001-8556-6959

Veba Tarihine Genel Bakış ve Vebanın Ekonomi Üzerine Etkileri

Arş. Gör. Mustafa Türkmenoğlu¹

Özet

Veba, tarih boyunca görülen salgınlar içinde en tehlikeli olanıdır. Tehlikeli olmasının nedeni kitlesel ölümlere yol açmasıdır. Vebanın, tarihi süreçte üç dönemde ortaya çıktığı ve yıkıcı etkisinin daha çok bu dönemlerde olduğu ifade edilir. Özellikle Orta Çağ'da (1347-1351) görülen Kara Veba bu anlamda kitlesel ölümlerin en fazla yaşandığı salgındır. Veba, ifade edilen üç dönem dışında zaman zaman kaybolup tekrar ortaya çıkar. Yeryüzünden tamamen kaybolmaz. Yukarıda bahsedildiği gibi kitlesel ölümler yaşanmaz fakat insanların yaşamını tehdit etmeye devam eder. Geçmişte hastalığın ne olduğu, korunma yolları ve tedavi şekli anlaşılamadığından bu duruma bağlı olarak ölümlerin yüksek gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Günümüzde bu hastalığın tedavisi yapılabilmektedir. Veba, ortaya çıktığı dönemde toplumları ekonomik, sosyal, siyasi, psikolojik ve dinî alanlarda etkiler. Toplumların bir dönüşüm ve değişim içine girmelerine sebep olur. Vebanın etkilediği alanlardan biri olan ekonomi, bu bildiride üzerinde duracağımız alan olacaktır. Ekonomiler, özellikle işgücü maliyetlerinin artması, üretimin daralması dolayısıyla fiyatların artması ve devletlerin vergi gelirlerinin azalması gibi konularla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Veba, Kara Ölüm, Ekonomi, Salgın

An Overview to History of Plague and Plague's Effects on Economy

Abstract

The plague is the most dangerous of all pandemics throughout history. It is dangerous because it causes mass deaths. It is stated that the plague emerged in three periods in the historical process and its devastating effect was mostly in these periods. The Black Plague, especially seen in the Middle Ages (1347-1351), is the pandemic in which mass deaths are most common in this sense. The plague disappears and reappears from time to time, except for the three periods mentioned. It does not disappear completely from the earth. As mentioned above, mass deaths do not occur, but they continue to threaten people's lives. In the past, we can say that the mortality rate was high due to this situation, since the disease, the ways of prevention, and the way of treatment could not be understood. Today, this disease can be treated. Plague affects societies economically, socially, politically, psychologically, and religiously. It causes societies to undergo a transformation and change. Economy, one of the areas affected by the plague, will be the area we will focus on in this paper. Economies will be discussed with issues such as the increase in labor costs, the increase in prices due to the contraction in production, and the decrease in tax revenues of the states.

Keywords: Plague, Black Death, Economy, Pandemic

1. GİRİŞ

Salgın hastalıklar, tarih boyunca yaşanmış ve geçmişten günümüze kadar milyonlarca insanın ölümüne yol açmıştır. Belirli alanları, bölgeleri aşarak birkaç kıtada birden görülen ve tüm insanlığı etkileyen sorun haline gelmiştir. İnsanlık tarihinde salgın hastalıklar önemli kırılma noktalarıdır ve bu kırılmalar beraberinde toplum üzerinde derin etkiler yaratmıştır.

Salgın hastalıklar, mikrop ve virüslerin canlıya geçtikten sonra yayılarak diğer canlıları etkilemesi yoluyla meydana gelmektedir. Salgın hastalıkların ortaya çıkışı çeşitli faktörlere dayandırılır. Bunlardan ilk akla gelenlerin “hijyen kurallarına uymama, insanların yerleşik hayata geçtikten sonraki hayat tarzlarının sebep olduğu sağlıksız ortamlar, ekolojik dengenin bozulması, kıtlıklar, doğal afetler ve insanların bağışıklık sistemlerinin herhangi bir sebeple zayıflaması” gibi nedenler olduğu ifade edilmiştir (Kılıç, 2020: 18).

Salgın hastalıklar içinde en tehlikeli olanı vebadır. Veba, en fazla kitlesel ölümlere yol açmış bir hastalıktır. Bu sebeple insanların hayatlarını çeşitli alanlarda derinden etkilemiştir. Vebanın yol açtığı ölümler üretimi daraltmış ve kıtlıklar yaşanmıştır. Bu durum tüketim alışkanlıklarını da değiştirmiştir. Ekonomilerde belirtilen gerekçelerle kayıplar yaşanmıştır. Diğer taraftan, ölümler üretim için işgücüne ihtiyacı artırarak ücretleri olumlu etkilemiştir. İşçilerin veba hastalığının yaşandığı dönemlerde refahı artmıştır. Diğer taraftan, vebanın yol açtığı ölümler vergi gelirlerini azaltmıştır. Bu yüzden devlet hizmetlerinde aksamalar meydana gelmiştir. Ülkelerin idarecileri vebadan ölmüş ve ülke yönetimleri değişmiştir (Kılıç, 2019: 36). Savaş alanlarında salgın hastalıklar savaşın seyrini ve sonucunu değiştirmiş düşmanla beraber hastalıklarla da mücadele edilmiştir. Asker bulmakta zorlanılmıştır. İnsani ilişkiler değişmiştir. Hastalıklardan kaçışlar ve göçler yaşanmıştır. Görevliler, idareciler sorumluluklarını yerine getirmeyip buldukları yerleri terk etmiştir. Güvenlik sorunları yaşanmış hırsızlık, yağmalama kültürü yaygınlaşmıştır (Braudel, 1993: 66-67). İnançlar sarsılmış, psikolojik rahatsızlıklar artmıştır. Öyle ki vebanın yarattığı travmadan kurtulmak için insanlar iskelet biçiminde resmedilmiş giysiler giyerek danslar etmiş böylece veba korkusunu yenmeye çalışmışlardır (Niki-foruk, 2018: 76). Toplumun entelektüel insanları ve hastalıkları tedavi etmeye çalışan sağlıkçıları bu salgınlarda ölmüştür (Kılıç, 2019: 47). Yukarıda bahsedilen konuların ışığında vebanın toplumu; ekonomik, siyasi, sosyal, psikolojik, kültürel ve inanç gibi alanlarda etkilediği görülebilmektedir.

Tablo 1’de milattan sonra 165 yılından başlayarak günümüze kadar yaşanan salgın hastalıklar gösterilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde belirtilen zaman aralığında çok sayıda kitlesel ölümlerin yaşandığı görülmektedir. Kitlesel ölümlere yol açan hastalıklar; veba, çiçek, kolera ve griptir. Diğer taraftan, kitlesel ölümler yol açmayan fakat tespit edildiği 1981 yılından itibaren 35 milyon insanın ölümüne yol açan HIV/AIDS hastalığı dikkat çeker. Ayrıca, Tablo 1’de salgın hastalıkların bir defa yaşanıp kaybolmadığı ve belirli aralıklarla tekrar ortaya çıktığı görülmektedir.

Tablo 1: 165-2019 Tarihi Aralığında Yaşanmış ve Kayıt Altına Alınmış Salgınlar

Zaman	Salgın	Tahmini Ölüm Sayısı
165-180	Antonine Salgını	5 milyon
541-542	I. Veba Salgını	30-50 milyon
735-737	Japonya Çiçek Salgını	1 milyon
1347-1351	2. Veba Salgını	200 milyon
1520-	Yeni Dünya Çiçek Salgını	56 milyon

1629-1631	İtalya Vebası	1 milyon
1665-	Londra Büyük Vebası	100 bin
1817-1923	Kolera Pandemileri 1-6	>1 milyon
1885-	3. Veba Salgını	12 milyon
1800 sonu	Sarı Humma Salgını	100-150 bin
1889-1890	Rus Gribi	1 milyon
1918-1919	İspanyol Gribi	40-50 milyon
1957-1958	Asya gribi	1,1 milyon
1968-1970	Hong Kong Gribi	1 milyon
1981- Günümüz	HIV/AIDS	>35 milyon
2002-2004	SARS	770
2009-2010	Domuz Gribi	200.000
2014-2016	Ebola	11.000
2015- Günümüz	MERS	850
2019- Günümüz	COVID-19	1.113.909 (19.10.2020)

Kaynak: Türk, A., Ak Bingül, B. & Ak, R. (2020)

2. VEBANIN TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Küresel ölçekte insan ölümlerine yol açan bir salgın hastalık olan veba “pasteurellapestis veya yersinia pestis adlı bir mikro-organizmanın neden olduğu bulaşıcı ve ateşli bir hastalıktır” (Tuna, 2011: 1). Veba başka isimlerle de anılır. Taun bunlardan biridir. Taun sözlük anlamı itibariyle “veba, yumurcak denilen salgın hastalık” (Devellioğlu, 1998: 1040) anlamına gelir. Türkçe metinlerde “kıran, davun ve baba” adlarıyla da geçer (Güneri, 2021: 1-2).

Vebanın yayılması Avrasya steplerindeki kitlesel göç hareketlerine bağlanır. Hemen hemen bu dönemler de vebaya sebep olan bakterilerin, birtakım evrimsel değişiklikler geçirdikten sonra bugünkü bulaşıcılık özelliğini kazandığı zannedilmektedir (Varlık, 2018: 30). Vebanın “etkeni olan bakteri, gram negatif kokobasil Yersinia pestis, Alexandre Yersin (1863-1943) tarafından tanımlanmıştır. En yaygın cinsi bubonik form; hıyarcıklı vebadır. Enfekte fareleri ısırarak Yersinia Pestis’i alan pirelerin, bu mikro organizmayı insanların cildine inoküle ettikten 2-8 gün sonra klinik bulgular ortaya çıkmaktadır” (Aktaran Parıldar, 2020: 22). Bunun yanında vebanın enfekte kemirgenler aracılığıyla da bulaştığı bilinmektedir. Veba üzerine yapılan çalışmalarda varılan sonuç, bu hastalığın ilk olarak kemirgenleri etkileyen bir hastalık oluşudur (Panzac, 1997: 40). Evlerin etrafında harman yerlerinde, depo, mahzen, çöplük gibi yerlerde kemirgenlerin oluşturduğu bir tehlike vardır (Gökhan 1998: 65). Özellikle farelerin bu hastalıkta rollerinin olup olmadığı ile ilgili araştırmalar yapılmıştır. XV-XVI ve XVII. yüzyıllarda Aşağı Saksonya’da çıkan yangınlar sonucunda ahşap evler yerine kargir evler yapılmıştır. Bu sayede temizliğin arttığı ve küçük evcil hayvanlarında evlerden uzaklaştırıldığı durumda fare ve bitlerin yaşam koşulları bulamayacağı ortamlar oluşmuş hastalık azalmıştır (Braudel, 1993: 64).

Veba hastalığının ortaya çıkışını farklı yorumlayanlarda bulunmaktadır. İbn Haldun’a (2018: 272) göre kıtlık yıllarında insan vücudu yeterince beslenememeden kaynaklı olarak zayıf düşmektedir. Kıtlık yıllarında salgın hastalıkların sebebi budur. Bu fikirde olan bir diğer isim de Daniel Panzac’tır (1997: 13-14). Ona göre de “açlık, vebanın yolunu açar”. Çünkü yetersiz beslenme metabolizmayı zayıflatır

ve bu durum, vücudu salgına karşı dirençsiz hale getirir. Bununla birlikte açlık- veba ilişkisi kesin bir biçimde kurulmuş da değildir. Bunun yanı sıra toprağın sürekli sürülüp tarıma açık hale gelmesi, ormanların yok edilmesi, yeni tarım alanlarının açılması fare, sıçan, kene ve pire gibi hayvanların insanlara daha yakın yaşamasına sebep olmuştur (Özden ve Özmat, 2014: 61). Orta çağ boyunca devam eden uzun ve sıcak yazlar, kısa ve serin kışlar köylülerin daha fazla ürün yetiştirmesine sebep olmuştur. Köylü nüfusunda bir artış görülmüştür. Bu nüfus patlaması, Avrupa nüfusunu 700 yılında iyi beslenen 25 milyon insandan 1250 yılında 75 milyon aç insana çıkararak kıtayı, içinde bakterilerin kaynadığı bir deney tüpüne dönüştürür (Nikiforuk, 2018: 69). Nüfusun artmasıyla üretim talebi karşılayamaz duruma gelir daha fazla tarım yapılmak zorunda kalınır, toprak nadasa bırakılmaz (Ziegler, 2013: 7).

Veba, insanlara en az iki farklı şekilde musallat olmuştur. Bunlar, hıyarcıklı veba ve akciğer vebasıdır. Hıyarcıklı veba, enfeksiyonlu bir pirenin ısırmasıyla başlamakta ve önce siyahımsı lekeler oluşmaktadır. Bunu koltuk altı, kasık veya boyunda oluşan yumurta benzeri şişlikler takip eder. Buna ateş ve sayıklama gibi belirtiler eşlik eder. Hıyarcıklı veba, kurbanlarının yarısını bir hafta içinde öldürür. Hasta ölmeden önce idrarı, teri ve tükürüğü dayanılmayacak derecede yoğun kokar. Akciğer vebası ise pirelerle değil, soğuk havalarda virüsün akciğere yerleşmesiyle ortaya çıkar. Burundan kan gelmesine sebep olan bu veba tükürük, öksürük gibi yollarla bulaşan öldürücü bir türdür. Bu veba yirmi dört saat içinde ölümlerle sonuçlanmaktadır (Özdemir, 2005: 21-22).

Veba salgınları ilk çağlardan bugüne kadar üç evrede ele alınmıştır:

1. Jüstinyen Vebası: Tablo 1 incelendiğinde bu dönemdeki veba salgınında 30-50 milyon civarı insanın öldüğü görülür. Miladi 541 yılında başlamıştır. Bizans imparatoru Jüstinyen döneminde yaşandığı için onun adıyla anılır. VIII. yüzyılın ortalarına kadar aralıklarla sürmüştür. Daha sonra XIV. yüzyıla gelinceye kadar çok büyük kayıplara yol açan bir salgına rastlanmamıştır (Varlık, 2011: 175). Akdeniz havzasında yoğun olarak görüldükten sonra Orta ve Kuzey Avrupa'ya da yayılmıştır (Varlık, 2018: 30).

2. Kara Ölüm: Tablo 1 incelendiğinde bu dönemdeki veba salgınında 200 milyon insanın öldüğü görülür. Bu salgın 1346-1353 yıllarını kapsar. Hıyarcıklı veba olarak da bilinen bu hastalık sıçanların üzerinde yaşayan pireler tarafından taşınmış ve İpek Yolu boyunca bu güzergâhta seyahat eden tüccarlar tarafından Çin'den getirilmiştir. Daha sonra ise tüm Akdeniz'e yayılmış, 1347'de Konstantinopolis'e; 1348'de ise Fransa, Kuzey Afrika ve İtalya'ya yayılmıştır (Acemoğlu ve Robinson, 2013: 95). Bu dönemdeki vebanın Batı'da kara ölüm (black death) olarak anılmasının sebebi, vebaya yakalananların bir süre sonra cilt altı kanamaları sebebiyle vücutlarının kararması ve ölmeleridir (Yıldırım, 2020: 86).

3. Bombay Vebası: Tablo 1 incelendiğinde 12 milyon insanın veba salgınından öldüğü görülür. Bu veba, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Güneydoğu Asya'da ortaya çıkmış ve 20. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür (Varlık, 2011:176).

Salgın hastalıklar ile mücadele etmek amacıyla tarih boyunca alınmış birtakım önlemler vardır. Bunlardan biri de karantinadır. Karantina kelimesi İtalyanca quarantena kelimesinden türemiştir ve kırk anlamına gelmektedir. Orta Çağ'da gemiyle yolculuk yapanların bir yere ulaştıklarında kırk gün karaya çıkmaları yasak olduğu için kelime bu anlamı kazanmıştır (Ayverdi, 2010: 627). Birçok eski kaynaktan bu uygulamaya yer verilir. Örneğin Eski Ahid'de savaştan sonra orduda çıkan veba salgını sebebiyle askerlerin yedi gün boyunca ordugâh dışında konaklamaları, elbiselerini ve diğer eşyalarını temizlemeleri emredilmiş, ancak yedinci günde yıkanıp elbiselerini de temizledikten sonra ordugâha girmelerine izin verilmiştir (Sarıyıldız, 2001: 463). Tarihte bilinen ilk karantina uygulaması Venedik Cumhuriyeti'nde 1346-1896 yılları arasında hüküm süren veba salgını esnasında uygulanmıştır. Bunun için de konum ve coğrafi özellikler itibarıyla uygun olan *Santa Maria di Nazareth Adası* seçilmiştir (İşler, 2019: 98).

Osmanlı Devleti'nde ise ilk organize karantina uygulaması 1831 yılında büyük kolera salgını esnasında olmuştur. Rusya'daki hastalık üzerine İngiltere, Fransa, Nemçe sefaret tercümanları Rusya'dan, Osmanlı limanlarına gelecek olan gemilere karantina uygulanmasını ister. Bunun üzerine II. Mahmud döneminde karantina uygulaması yapılır (Sarıyıldız, 2001: 463). Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nde vebaya karşı halk sağlığını korumaya yönelik çalışmaların yapıldığını görmekteyiz. İstanbul

gibi büyük şehirlerde ölenlerin sur dışına gömülmesi ve kaç kişinin öldüğü, hangi hastalıklardan öldüğü ile ilgili istatistikî bilgiler her gün kayıt altına alınmakta, böylece hastalığın nereye evrileceğinin takibi yapılmakta aynı zamanda gerekli makamlara bilgi verilmektedir⁹.

Veba ile nasıl savaşılabacağına ilişkin bazı tavsiye ve tedavilerde söz konusudur. Vebanın bozulmuş havadan kaynaklandığını söyleyen Yunan ve Roma tıbbı, temiz havayı getiren rüzgâra açık evlerde oturulması tavsiyesi verir. Vebadan korunmak için kan aldırma da diğer bir tedavi yöntemidir. Bazı eserlerde veba yaraları için merhemler, ilaçlar ve hastalar için yiyecek ve içeceğin nasıl hazırlanacağına ilişkin bilgiler bulunmaktadır. “Modern tıp öncesinde hem Avrupa’da hem İslâm ülkelerinde vebaya karşı aynı türden önleyici ya da tedavi edici yöntemler kullanılmıştır” Tıbbi müdahale haricinde dua, muskalar, büyü reçeteleri, astroloji ya da başka manevi tedavi usullerini veren eserler de bolca mevcuttur (Varlık, 2011: 176).

Vebanın ne sebeple ortaya çıktığını bilmeyen insanlar, bu hastalığın nedeni olarak bazı hurafe ve inançlara sığınıp korkunç olaylara imza atmışlardır. Hıristiyanlar, veba hastalığının Yahudiler sebebiyle Tanrı’dan insanlara gelen bir azap kabul etmiş ve Yahudileri katletmişlerdir (Kılıç, 2019: 45). Bazı yerlerde ise veba salgının ortaya çıkma sebebi olarak kediler ve kedi besleyen kadınlar görülmüştür. Bu yüzden kediler katledilmiştir (Akin, 2001: 215).

3. VEBA’NIN EKONOMİK TESİRLERİ

Tarihte yaşanan küresel salgınların önemli iktisadi sonuçlar doğurduğu bilinmektedir. Bazı salgın hastalıkların etkileri kısa süreli olmuş ve ekonomiye orta ve uzun vadeli etkileri sınırlı kalmıştır. Ancak veba için aynı durum söz konusu değildir. Sıkça tekrarlayan salgınların sonucu yaşanan ölümlerin ardından büyük nüfus kayıpları hem iktisadi faaliyetler üzerinde hem de gelirlerin bölüşülmesi konusunda ciddi değişikliklere yol açmıştır (Pamuk, 2020: 34).

Jüstinyen vebasının olduğu dönemde Bizans imparatorluğunun gelir kaynaklarını toprakların ve kişilerin vergilendirilmesi oluşturuyordu. Kitlesele ölümlerin yaşanması neticesinde devlet gerekli geliri kalan nüfus üzerinden elde etmeye çalışmıştır. Bu durum insanlar üzerinde vergi yükünü artırmıştır. Devlet bu vergileri toplayamayınca gerekli geliri altın paraların değeriyle oynayarak elde etmiştir. Bu durumun devletin mali sorunlar yaşadığının göstergesi niteliğindedir. Diğer taraftan, büyük insan kayıpları üretimi daraltmış ve gıda kıtlıkları meydana getirmiştir. Bu sebeple fiyat artışları yaşanmıştır. Bu yüzden fiyat artışları ile mücadele edilmiştir. İmparatorluğun sıkıntı yaşadığı bir alanda askerlere maaşlarının ödenememesi olmuştur (Meier, 2016: 80).

Jüstinyen vebasının yol açtığı ölümler neticesinde yüksek ücretler özellikle İslam tarihinin erken yüzyıllarında yüksek fiyatlı mallara talebi ve bu malların üretimini artırmıştır. Artan talepte uzun mesafeli ticaretin gelişimini sağlamış Çin ve Hindistan gibi ülkelere gelen lüks mallara rağbeti artırmıştır. Bu durum veba sürecinde ekonomik anlamda olumlu bir taraf olarak değerlendirilebilir. Vebanın kent ekonomisine de katkısı olmuştur. Yüksek ücret ve gelir sahiplerinin talepleri doğrultusunda teknoloji gelişmiş, kâğıt kullanımı yaygın hale gelerek kitap basımlarını artırmıştır (Pamuk, 2020).

14. ve 15. yüzyıllarda veba salgını ve yaşanan ölümler Ortadoğu ve Avrupa’da nüfusun üçte bir oranında gerilemesine sebep olmuştur. Buna karşılık sağ kalanların gelir ve ücretlerinin bir hayli yükseldiği görülür (Pamuk, 2014: 61). Bu durum 16. yüzyıla kadar devam eder. 16. yüzyılda ise nüfus pek çok bölgede vebadan önceki seviyesine yükselir buna bağlı olarak ücretler ve kişi başına gelirler gerileme eğilimi gösterir (Pamuk, 2014: 61). Nüfustaki bu değişim ve salgına bağlı olarak görülen dalgalanma süreç içerisinde devam etmiştir. “Ancak nüfusun her zaman ve her yerde süratle toparlandığını düşünmemek gerekir. Hastalık, ölüm ve belirsizlikler pek çok yerde doğurganlık oranlarının uzun süreler düşük kalmasına yol açtığı için, nüfusun toparlanması pek çok yerde yavaş

⁹Daha fazla bilgi için “Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılar da Veba” kitabının yazarı Nükhet Varlık ile yapılan röportajlara bakınız. <https://www.kitapyayinevi.com/osmanlilarda-veba>, Erişim: 29.11.2021

oldu. Nüfusun toparlanmasıyla birlikte boş bırakılan tarımsal topraklar tekrar üretime açılırken kişi başına tarımsal üretim, ücretler ve kişi başına gelirler düşmeye başladı” (Pamuk, 2020: 38).

Kara Veba döneminde İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde de ekonomiye büyük olumsuz etkiler görülür. İngiltere ve Fransa’da veba, tarımı etkiler. Kuraklık da buna eklenince daha dramatik bir etkilenme görülür. Bu süreçte insan gücüne ihtiyaç duyulan sektörlerde istihdam edilecek kişi bulmakta da birtakım sıkıntılar yaşanır. (Karaimamoğlu, 2016:594). Kara Veba döneminde Batı Avrupa’da, özellikle İngiltere ve Fransa ekonomisinde iki temel sorun ortaya çıkmıştır. Bu sorunlardan biri ani ve yüksek oranlardaki ölümler nedeniyle emek fiyatlarının artması, diğeri ise mal fiyatlarında çeşitli sebeplerle meydana gelen ciddi değişikliklerdir (Gümüş, 2011: 146). Kara Veba döneminde görülen önemli değişikliklerden biri de köylülerin durumudur. Batı Avrupa’da bu dönemde feodalizm neredeyse ortadan kalkar. Kara Veba döneminde ücretli emek fiyatı, Kara Veba öncesine göre yüzde elli artmıştır. O dönemde Kara Veba’dan önceki alışılmış ücretten fazlasını ödeyen lordlara ve fazlasını isteyen ırgatlara, koyun ve domuz çobanlarına cezalar biçen fermanlar boşuna okunur ve o dönemin hükümet yasaları iktisadi güçlerin ilerleyişini durduramaz (Huberman, 1995: 63).

Bilindiği üzere tarıma dayalı ekonomilerde hayvanlar büyük öneme sahiptir. 13. ve 14. Yüzyıllarda Suriye Mısır gibi bölgelerde yaşanan Kara Veba, tarımı büyük ölçüde etkilemiştir. Hayvanlar arasında ortaya çıkan bulaşıcı hayvan hastalıkları, özellikle de inek vebası tarıma darbe vurmuştur. Çünkü arazinin ekilmesinde ve ürünlerin taşınmasında öküzlerin önemli bir rolü vardır. Aynı biçimde at, deve, katır gibi hayvanların da veba sonucu ölmeleri ekonomik anlamda birtakım zayıyata sebep olmuştur (Gökhan, 1998: 344).

17. ve 18. yüzyıllarda Güney Avrupa’da vebanın etkin olduğu her şehirde nüfusun yaklaşık yarısı vebadan hayatını kaybetmiştir (Panzac, 1997: 185). Şehirlerde ticaret kesintiye uğramıştır. Kırsal alanlarda hasat toplanmamış ve yerel ekonomilerin çökmesi sonucu enflasyon ve gıda sıkıntısı, mal ve hizmet talebinde daralma yaşanmıştır (Karaoğlu, 2020: 10).

19. yüzyılda meydana gelen veba nedeniyle göçler yaşanmış bu sebeple Çin’de tarımsal ürünlerin üretiminde azalmalar olmuştur. Pamuk gibi önemli tarım ürününün ekimi ve hasadı da salgın nedeniyle ciddi şekilde etkilenmiştir (Türk ve diğerleri, 2020: 619).

Osmanlı İmparatorluğu’nun daha sonra hüküm süreceği Anadolu ve Balkanlar veba ile ilk olarak VI. Yüzyılın ortalarında, Bizans İmparatoru Büyük Jüstinyen döneminde tanışmıştır. O dönem Bizans’ın payitahtı olan Konstantinopolis, çok büyük bir nüfus kaybı yaşamıştır. Yıkıcı boyuttaki bu nüfus kaybının dört yüz bin nüfuslu kentin nüfusunun yaklaşık olarak yüzde yirmisine tekabül ettiği düşünülmektedir (Varlık, 2018: 32).

Özellikle 1348 ve 1362 yılları arasında veba salgınları yerleşik köylü halkı ve şehirleri kırıp geçirmiştir. 1348 yılında veba salgını Rumeli’yi derinden etkilemiştir. Orhan Bey de 1362’de Bursa’da vebadan ölmüştür (İnalçık, 2009: 90). 1340’larda yine aynı topraklarda veba baş gösterir ve bölgedeki varlığını bu sefer beş asır boyunca sürdürür. Vebanın ilk dalgası Anadolu’da yayılmaya başladığında Osmanlı, henüz küçük bir beyliktir. Kara Veba’nın hemen ardından Karadeniz, Ege ve Akdeniz’de bir dizi liman şehri ele geçirilmiştir. Osmanlı’nın Kara Veba’dan sonraki yüzyıllarda da yükselişe geçtiği dikkat çekmektedir. (Varlık, 2018:33). İstanbul, deniz ticaret yollarının kesişme noktasında olduğu için 1453 ile 1517 yılları arasında vebanın yayılması en çok Balkanlardaki kervan güzergâhları ve Akdeniz ile Avrupa liman şehirleri arasındaki deniz bağlantıları ile olmuştur. (Varlık, 2018: 34). Bu zaman aralığında da yine vebadan kaynaklı çok fazla ölüm yaşanmıştır. Veba, farklı dönemlerde Osmanlı’da da ticareti ve dolayısıyla da ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir.

Osmanlı’da salgın hastalıkların, özellikle vebanın ekonomiye etkisi nüfusun azalması sonucu üretimin daralması şeklindedir. Bu durum ürün fiyatlarını artırmıştır. Diğer taraftan, ticaret yolları değişmiştir. Vebanın bulunduğu yerlerde ticaret yapılamamıştır. Karaborsacılık ortaya çıkmıştır. Devletin vergi gelirleri azalmış ve hizmetlerde aksamalar olmuştur (Kılıç, 2019: 28). İstanbul’da lağımçılar, mezarlıklar, kayıkçılar ve kefen satıcıları veba sebebiyle ölenler üzerinden hayli para

kazanmıştır. Esnafın ölenlerle uğraşmaktan kazançları ya az olmuş ya da zarar olarak gerçekleşmiştir (Tuna, 2011: 33).

4. SONUÇ

İnsanlar hayatta kalabilmek için tarih boyunca salgın hastalıklara karşı mücadele vermiştir. Veba da bunlardan biridir. Salgın hastalıklar yaşamın bütün alanlarını derinden etkilemiştir. Veba, salgın hastalıklar arasında tedavi ve korunma yöntemleri bulunana kadar en fazla kitlesel ölümlere yol açan hastalık olmuştur. 20. yüzyıldan itibaren tehdit olmaktan çıkırsa da yeryüzünden tamamen silinmemiştir. Dünyanın belirli yerlerinde hâlâ görülebilmektedir.

Vebanın etkilediği alanlardan biri de ekonomidir. Veba sebebiyle yaşanan ölümler işgücünü kıt bir faktör haline getirmiştir. Bu durum üretimin düşmesine sebep olmuştur. Ancak işgücünün kıt faktör haline gelmesinin işgücüne olumlu yansması da olmuştur. Reel ücretler artmıştır. Bununla birlikte üretim kısmında sıkıntılar yaşanmış ve bu durum ürün fiyatlarının da artmasına sebebiyet vermiştir. Bir süre sonra verimli tarım alanlarında oluşan zirai fazla ile arz genişlemiş ürün fiyatları düşmüştür. Vebadan korunma önlemi olarak karantina uygulamaları üretimi epey etkilemiştir. Buna bağlı olarak üretimin bir süre durması, ticari ilişkilerin sınırlandırılması veya askıya alınması ekonomide dengeleri değiştirmiştir. Toplumun birçok kesimi olumsuz etkilenmiştir. Bazı iş kollarında çalışanlar işsiz kalmıştır. Devletler azalan nüfus sebebiyle gerekli vergiyi toplayamamıştır. Bu sebeple hizmetlerde aksamalar olmuştur. Bütün bu örnekler ekonominin vebadan çok yönlü olarak etkilendiğini ortaya koyar.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2013), Ulusların Düşüşü, Doğan Kitap, İstanbul
- Akın, H. (2010) Çocuk Cadılar ve Çocuk Cadı Avı, Phoenix Yayınevi, İstanbul
- Ayverdi, İ. (2010), Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.
- Braudel, F. (1993) Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar 1. Cilt, (Çev.) Kılıçbay, M. A., Gece Yayınları, Ankara
- Güneri Demirez, A. (2021), “Eski Türkçeden Çağdaş Türk Lehçelerine Kadar Veba Hastalığı ile İlgili Söz Varlığı”, Çağdaş Tehlikedeki Diller Dergisi/Journal of Endangered Languages TDD/JoFEL, Winter/Kış, 18
- Devellioğlu, F. (1998), Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat, (Yay. Haz. Aydın Sami Güneyçal, Aydın Kitabevi yayınları, Ankara.
- Gökhan, İ. (1998), XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Mısır ve Suriye’de Krizler, Kıtliklar ve Vebalar, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Gümüş, T. (2011), Avrupa’da Kara Ölüm ve Dönem Kronikleri, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C:20, S:1, s.139-164.
- Hays JN. (2010) The Great Plaque Pandemic. (Ed.) Hays, JN., The Burdens of Disease. Rutgers University Press, USA, p.37-9.
- Huberman, L. (1995), Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla, (Çev.) Belge, M., İletişim Yayınları, İstanbul
- İbn Haldun (2018), Mukaddime, (Haz.) Uludağ, S., Dergâh Yayınları, İstanbul.
- İnalçık, H. (2009), Osmanlı Sultanı Orhan (1324-1362), Avrupa’da Yerleşme, C: LXXIII, S:266, s.77-107.
- İşler, D. (2019), Dünyanın En Eski Karantina Adası “Lazzaretto Vecchio”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S:10 (2), s.97-107.

Karaimamoğlu, T. (2016), “Kara Ölüm veba Salgını ve Orta Çağ İngiltere’ sine Etkileri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:4, S:37, s.591-610.

Karaoğlu, Ö. (2020), “Salgınların İktisat Tarihi”, *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*, (Ed.), Demirbaş, D., Bozkurt, V., Yorğun, S., İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Kılıç, O. (2019). “Salgın Hastalıkların Osmanlı Vergi Düzenine Etkisi”, *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi*, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İzmir

Kılıç, O. (2020), “Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplumun Hayatına Etkisi”, (Ed.), Şeker, M., Özer, A., Korkut, C., *Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, s. 13-53

Meier, M. (2016), “The ‘Justinianic Plague’: The Economic Consequences of the Pandemic in the Eastern Roman Empire and its Cultural and Religious Effects”, *Early Medieval Europe*, 24 (3), 267–292

Nikiforuk, A. (2018), *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, (Çev.) Erkanlı, S., İletişim Yayınları, İstanbul.

Özdemir, H. (2005), *Salgın Hastalıklardan Ölümler (1915-1918)*, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Özden, K.& Özmat, M. (2014), “Salgın ve Kent: 1347 Veba Salgınının Avrupa’ da Sosyal, Politik ve Ekonomik Sonuçları”, *İDEALKENT*, 5 (12), 60-87.

Pamuk, Ş. (2020), “Tarihte Küresel Salgınlar ve İktisadi Etkileri”, (Ed.) Çolak, Ö.F., *Salgın Ekonomisi*, Efil Yayınevi, Ankara

Pamuk, Ş. (2020), *Tarihte Küresel Salgınlar ve İktisadi Sonuçları*, <https://sarkac.org/2020/04/tarihte-kuresel-salgınlar-ve-iktisadi-sonuçları/>, Erişim: 09.12.2021

Panzac, D. (1997), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*, (Çev.) Yılmaz, S., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Parıldar H. (2020), “Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları”, *Tepecik Eğit. Ve Araşt. Hast. Dergisi*. 30, (Ek sayı):19-26.

Sarıyıldız, G. (2001), *Karantina*, TDV İslam Ansiklopedisi, C:24, s.463-465.

Tuna, N. (2011), “İstanbul’un Veba ile İmtihani: 1811-1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi”, *Studies of The Ottoman Domain*, C: 1, S: 1, s. 1-36

Türk, A., Ak Bingül, B. & Ak, R. (2020) *Tarihsel Süreçte Yaşanan Pandemilerin Ekonomik ve Sosyal Etkileri*. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Vol 19 COVID-19 Special Issue, 612-632. DOI: 10.21547/jss.766717

Varlık, N. (2011), “Tâun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C:40, İstanbul, s.175-177.

Varlık, N. (2018), “Osmanlılarda Veba Salgınları”, *Toplumsal Tarih*, S:296, s.30-36.

Yıldırım, N. (2020), “Dünya Salgın Tarihi”, *Üsküdar Kültür Sanat ve Medeniyet Dergisi*, S: 1, s.85-103.

Ziegler, P. (2013), *The Black Death*, Faber and Faber, London.

<https://www.kitapyayinevi.com/osmanlılarda-veba>, Erişim: 29.11.2021

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-2973-7087

**İç Mimarlık Stüdyo Eğitiminde Yüzyüze ve Uzaktan Eğitimin
Karşılaştırılması**

Doç.Dr. Rabia Köse Doğan¹

*¹ Selçuk Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi İç Mimarlık Bölümü
rabiakose@selcuk.edu.tr*

Özet

2020 Yılında Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından ilan edilen pandemi ile birlikte Dünya’da ve Türkiye’de uzaktan eğitim süreci hız kazanmıştır. Tasarım alanında eğitim veren mimarlık, iç mimarlık gibi bölümlerde geleneksel yöntemle yüz yüze verilen stüdyo eğitiminin yerini uzaktan stüdyo eğitimi almaya başlamış ve stüdyo eğitiminde bir kırılma noktası oluşmuştur. Dünya’da 1990 yılında başlayan uzaktan eğitim denemelerine, Türkiye’de ilk olarak 1996 yılında başladığı görülmektedir. Bu tarihten itibaren devlet üniversitesi ve özel üniversitelerde Uzem (Uzaktan Eğitim Merkezi) kurulmaya başlanmıştır. Uzaktan eğitim sürecinde kullanılan programların büyük bir çoğunluğu toplantı, görüşme, sunum gibi teorik alt yapıya uygun olarak hazırlanmış programlardır. Programların çoğu tasarım eğitimi için ideal bir sisteme sahip değildir. Uzaktan stüdyo eğitimi için sorun da bu noktada başlamaktadır. Bu sorun bağlamında 25 adet devlet üniversitesi ve vakıf üniversitesinde yer alan İçmimarlık/İçmimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü’nde stüdyo dersleri yürüten akademisyenler ve öğrencilerin katılımıyla geniş katılımlı bir anket ve analiz çalışması yapılmıştır. Anket çalışmasına 56 adet akademisyen ve 688 adet öğrenci olmak üzere toplamda 744 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Anket çalışmasında, her iki gruba benzer sorular yöneltilmiştir. Anket çalışmasında akademisyen ve öğrenci görüşlerine göre iç mimarlık stüdyo eğitiminde uzaktan eğitim sürecinin ve yüz yüze eğitimin olumlu ve olumsuz yönleri incelenmiş, bu eğitim süreçleri için öneriler başlıklar altında toplanmıştır. Sonuç olarak, uzaktan eğitimle verilecek stüdyo eğitimi için yeni bir ara yüzün oluşturulması ve yeni bir program yazılımının geliştirilmesinin gerekliliği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İç Mimarlık, Tasarım, Stüdyo, Yüz Yüze Eğitim, Uzaktan Eğitim

Comparison of Face-To-Face and Distance Education in Interior Architecture Studio Education

Abstract

With the pandemic announced by the World Health Organization (WHO) in 2020, the distance education process has gathered momentum in the world and Turkey. In departments such as architecture and interior architecture, providing education in the field of design, the studio education given face-to-face with the traditional method has started to be replaced by distance studio education and a breaking point has ensued. It is seen that the distance education trials, which started in the world in 1990, were first started in 1996 in Turkey. Since this date, Uzem (Distance Education Centre) has started to be established in state and private universities. The majority of the programs used in the distance education process are programs prepared following the theoretical infrastructure such as meetings, interviews and presentations. Most of the programs do not have an ideal system for design education. The problem for distance studio education starts at this very point. In the context of this problem, a survey and analysis study with broad participation was carried out with the participation of academicians and students who conduct studio courses in the Department of Interior Architecture / Interior Architecture and Environmental Design at 25 state and foundation universities. The survey was carried out with a total of 744 participants, 56 of whom were academicians while 688 were students. In the survey study, both groups were asked similar questions. In the survey study, the positive and negative aspects of the distance education process and face-to-face education in interior architecture studio education were analysed according to the opinions of academicians and students, and suggestions for these education processes were gathered under certain headings. As a result, it has been ascertained that a new interface should be created and a new program software should be developed for studio training to be given with distance education.

Keywords: Interior Architecture, Design, Studio, Face-To-Face Education, Distance Education

1. GİRİŞ

10 Mart 2020 tarihinde Türkiye’de görülen ilk Covid-19 vakası ve 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından ilan edilen pandemi ile birlikte Dünya’da ve Türkiye’de uzaktan eğitim hız kazanmıştır. Tasarım alanında eğitim veren mimarlık, iç mimarlık gibi bölümlerde geleneksel yöntemle yüz yüze verilen stüdyo eğitiminin yerini uzaktan stüdyo eğitimi almaya başlamış ve eğitim anlayışında bir kırılma noktası oluşmuştur.

Bu bağlamda çalışma kapsamında iç mimarlık stüdyo eğitiminde uzaktan eğitim ve yüz yüze eğitim sürecinin olumlu ve olumsuz yönleri akademisyen ve öğrenci görüşlerine göre incelenerek bu eğitim süreçleri için öneriler tespit edilmiştir.

İlk olarak 1990 yılında MIT verilen bir konferansta ‘‘Sanal Tasarım Stüdyosu’’ kavramı tanımlanmıştır. 90’lı yıllardan günümüze kadar bir çok farklı üniversitede, uluslararası düzeyde ortak tasarım çalışmaları uygulanmaya devam etmektedir (Mitchell ve Mc Cullough, 1995). Sanal Tasarım Stüdyosu, coğrafi olarak birbirinden uzak konumdaki kurum, akademisyen, tasarımcı ve öğrencilerin işbirliği ile dijital ortamlarda ortak çalışma yapmalarını sağlamaktadır. Tasarım ekibinin üyeleri etkileşimli ve etkileşimli olmayan oturumlarda birbirleriyle iletişim kurarlar. Tasarım bilgilerini ve tasarımla ilgili görüş ve düşüncelerini bilgisayar ortamında paylaşırlar (Maher, Simoff ve Cicognani, 2000).

Sanal Tasarım Stüdyosu’nun ilk örneği 1992 yılında British Columbia Üniversitesi (Kanada) ve Harvard Üniversitesi (Cambridge/ABD) ile yapılmış olan ‘‘Uzaktan İşbirliği’’ çalışmasıdır. Bu işbirliğinde stüdyo konusu ‘‘Prefabrik Depo’’ olarak belirlenmiş ve uzaktan eğitimle çalışmalar yapılmıştır. Öğrenci ve

akademisyenler arasındaki iletişim e-mail ve FTP (File Transfer Protocol/Dosya Transfer Sistemi) aracılığıyla sağlanmış ve eş zamansız bir eğitim uygulanmıştır (Broadfoot ve Bennett, 2003).

1993 yılında Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT/ABD), Harvard Üniversitesi (Cambridge/ABD), Hong Kong Üniversitesi (Çin), British Columbia Üniversitesi (Kanada) ve Washington Üniversitesi (Seattle/ABD) gibi üniversitelerin katılımıyla gerçekleşen, 54 katılımcıyla üç hafta süren “Sanal Köy” projesi konusu olarak geleneksel Çin Seddi kıyılarında modern bir köy tasarımı yapılması istenmiştir. Sanal Köy Projesi ile birlikte ilk defa “Dijital Mantar Pano” (Digital Pinup Board) sistemi kullanılmaya başlanmıştır. Tasarım sürecinde elde edilen tüm veriler arşivlenip, geleneksel stüdyo ortamında da sonradan ulaşılabilir hale getirilmiştir. 1997 yılında ise Brighton Üniversitesi (İngiltere) ve Basel Sanat Enstitüsü (İsviçre) işbirliği ile sanat eğitimi amaçlı olarak kullanılan ilk sanal tasarım stüdyosu kurulmuştur. Stüdyonun teması “Varlık ve Hayal” olmuştur (Broadfoot ve Bennett, 2003).

1998 yılında Hong Kong Üniversitesi (Çin), Zürih Teknoloji Enstitüsü (İsviçre) ve Washington Üniversitesi (ABD) katılımıyla gerçekleştirilen “Zaman Döngüsü” adlı stüdyoda coğrafi saat farklılıkları avantajlı olarak kullanılmıştır (Kolarevic, Schmitt, Hirschberg, Kurmann ve Johnson, 1998). 1999 yılından itibaren “Sanal Tasarım Stüdyoları”nın yaygın kullanımı artmıştır. Las Americas Sanal Tasarım Stüdyosu (Las Americas Virtual Design Studio-VDS) ortak etkileşimli veri-tabanı ve video-konferans sistemi ile çalışmalarını halen sürdürmektedir.

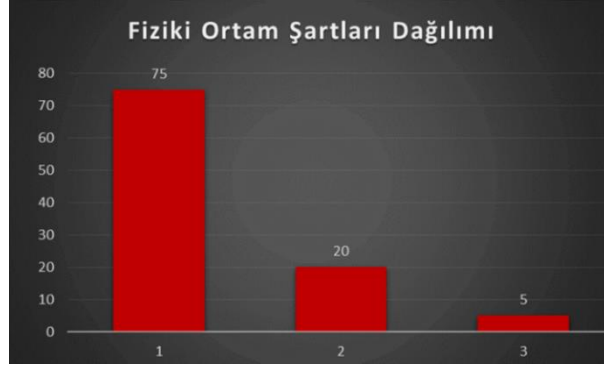
Türkiye’de bilişim tabanlı eğitim uygulamalarına ilk defa 1996 yılında Bilkent Üniversitesi’nde “New York on Air” isimli programla video konferans sistemini kurarak bazı derslerin ABD’den yürütülmesi denemeleri ile başlamıştır. Aynı yıl ODTÜ Enformatik Enstitüsü ile internet üzerinden uzaktan eğitim uygulamalarını başlattı. Yine 1996 yılında İTÜ’de Uzaktan Öğretim Merkezi (UZEM) kuruldu sonrasında Anadolu Üniversitesi başta olmak üzere Türkiye’de 2020 yılı itibariyle devlet ve özel üniversiteler de 123 adet (UZEM) merkezi mevcuttur (Bozkurt, 2017). 18 Mart 2020 tarihi itibariyle Yök’ün açıklamasıyla “Yükseköğretimde Dijital Dönüşüm Komisyonu” tarafından “Pandemi Dönemi Uzaktan Öğretim Uygulamaları Yol Haritası” belirlendi (URL 1). Bu kararla birlikte üniversiteler mevcut alt yapılarını kullanarak online eğitime başladı. Üniversitelerin imkanlarına bağlı olarak, teorik dersler ve stüdyo eğitimi gibi uygulamalı dersler Adobe Connect, Moodle, Google Meet, Google Classroom, Zoom, Microsoft Teams, Big Blue Button, Face Time, Skype gibi programlar yardımıyla verilmeye başlandı. Ancak bu programların büyük bir çoğunluğu toplantı, görüşme, sunum gibi teorik alt yapıya uygun olarak hazırlanmıştı. Programların çoğu tasarım eğitimi için ideal bir sisteme sahip değildi. Tasarım stüdyoları ile ilgili sorun bu noktada başlamaktadır. Tasarım eğitimi için yeni bir ara yüz oluşturulmalı, yeni bir program yazılımı geliştirilmelidir. Stüdyo eğitimi, uzaktan eğitim koşullarına uygun hale getirilmelidir.

2. ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

İç Mimarlık/ İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümlerinde yüz yüze olan stüdyo eğitimi ile online eğitim karşılaştırılarak, avantajlı ve dezavantajlı yönlerinin tespit edilmesi ve önerilerin belirlenmesi için geniş katılımlı bir anket çalışması yapıldı. Google Form üzerinden yürütülen anket çalışmasına 25 adet devlet üniversitesi ve vakıf üniversitesinde yer alan İç Mimarlık/İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü’nde stüdyo dersleri yürüten akademisyenler ve öğrencilerin katılımı sağlandı. Anket çalışması 56 adet akademisyen ve 688 adet öğrenci olmak üzere toplamda 744 adet katılımcı ile gerçekleşti. Anket çalışmasında, her iki gruba benzer sorular yöneltildi. Anket soruları online eğitimde alt yapı sorunları, olumlu-olumsuz yönler, yüz yüze ve online eğitim süreçleri için öneriler başlıkları altında toplandı.

Ankete katılım sağlayan akademisyenler %67 Kadın %33 Erkek olmak üzere %11 Profesör, %27 Doçent, %27 Dr.Öğretim Üyesi, %17 Öğretim Görevlisi, %10 Araştırma Görevlisinden oluşmaktadır. Anket soruları ve yanıtları aşağıdaki tablolarda belirtilmektedir.

1. İç mimarlık stüdyo eğitimini, online eğitim süreci ile yürütmek için uygun fiziki ortama sahip misiniz?

Tablo 1. Fiziki Ortam Şartları Dağılımı Tablosu (Akademisyen)

Akademisyenler bu soruya %75 oranında evet, %20 oranında kısmen, %5 oranında hayır olarak yanıt verdiler.

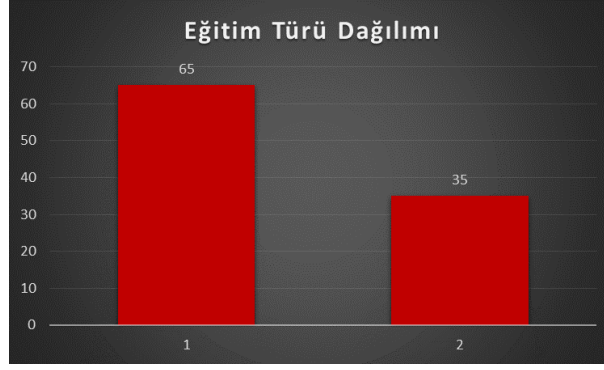
2. İç mimarlık stüdyo eğitimini, online eğitim süreci ile yürütmek için bilgisayar, tablet, kamera, internet gibi gerekli teknik ekipman ve alt yapıya sahip misiniz?

Tablo 2. Alt Yapı Dağılımı Tablosu (Akademisyen)

Akademisyenler bu soruya %84 oranında evet, %16 oranında hayır olarak yanıt verdiler.

3. İç mimarlık stüdyo eğitiminde hangi eğitim sürecinin verimli olduğunu düşünüyorsunuz?

Tablo 3. Eğitim Türü Dağılımı Tablosu (Akademisyen)

Akademisyenler bu soruya %65 oranında yüz yüze eğitim, %35 oranında hibrit eğitim olarak yanıt verdiler.

4. İç mimarlık stüdyo eğitimini, online eğitim süreci ile yürütürken kullandığınız programın yeterli özelliklere sahip mi?

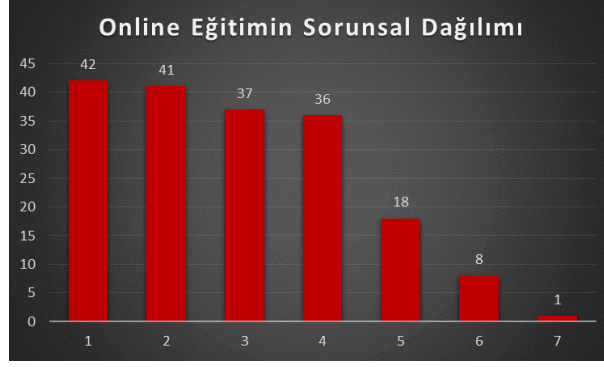
Tablo 4. Program Yeterliliği Tablosu (Akademisyen)

Akademisyenler bu soruya %40 oranında evet, %35 oranında kısmen, %25 oranında hayır olarak yanıt verdiler.

4.1. Cevabınız hayır/kısmen ise kullandığımız programın hangi özelliklere sahip olmasını önerirsiniz?

Programların çizim özelliğinin geliştirilmesi, ara yüz programının oluşturulması, öğrencinin çalışmalarının aynı anda görülebilmesi, sisteme yüklenen dosya türlerinin çeşitlenmesi, programın süre sınırının olmaması, kalem-pad gibi ekranın üzerinde anlık çizim yapmayı sağlayacak yardımcı ekipmanın olması gibi öneriler de bulundular.

5. İç mimarlık stüdyo eğitiminde, online olarak yürütülen süreç içerisinde karşılaştığımız sorun/sorunlar nelerdir?

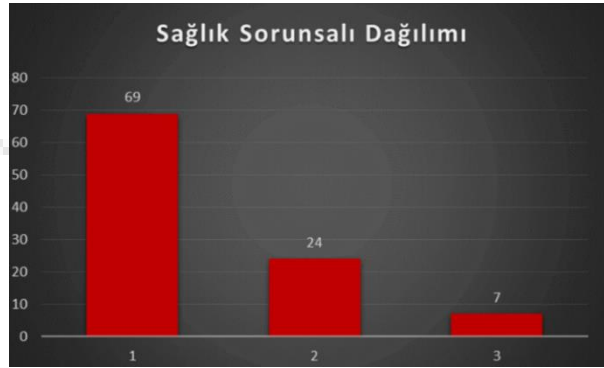
Tablo 5. Online Eğitimin Sorunsal Dağılımı Tablosu (Akademisyen)

Akademisyenler bu soruya %42 sınıf içi etkileşimin olmaması, %41 bağlantı sorunu, %37 sadece sözlü kritik verilmesi, %36 mesai kavramının olmaması, %18 teknik ekipmanların yetersizliği, % 8 uygun fiziki ortamın bulunmaması ve % 1 diğer nedenler olarak yanıt verdiler.

6. İç mimarlık stüdyo eğitiminde online olarak yürütülen sürecin olumlu yönleri nelerdir?

Akademisyenler bu soruya %43 derslerin kayıtlı olması ve tekrar izlenebilmesi, %42 proje, ödev ve sınav evraklarının sistemde kayıtlı olması, %29 ev ortamında çalışma imkanının olması, %26 zaman esnekliğinin olması, %26 projelerin katılımcılar tarafından kolay takip edilmesi, %16 projelerin detaylı olarak incelenmesi %13 öğrencinin verilen kritikleri eş zamanlı olarak düzenlemesi ve % 1 diğer nedenler olarak yanıt verdiler.

7. Online eğitimde uzun süreli ekran başında bulunmak sağlığını etkiliyor mu?

Tablo 6. Sağlık Sorunsalı Dağılımı Tablosu (Akademisyen)

Akademisyenler bu soruya % 69 oranında evet, % 24 oranında kısmen, % 7 oranında hayır olarak yanıt verdiler.

7.1. Cevap evet/kısmen ise aşağıdaki sağlık sorunlarından hangisi ile karşılaştınız?

Sağlık sorunları ile ilgili olarak % 47 ağrı (boyun, sırt, bel ağrısı vs.), % 35 göz rahatsızlıkları (göz kuruluğu, yanma vs.), % 34 hareketsizlik (kilo, eklem rahatsızlıkları vs.), % 24 uyku düzensizliği, % 12 beslenme bozuklukları ve % 2 diğer (psikolojik vs.) olarak yanıt verdiler.

8. İç mimarlık stüdyo eğitiminde, yüz yüze eğitim süreci için görüş ve önerilerinizi yazınız.

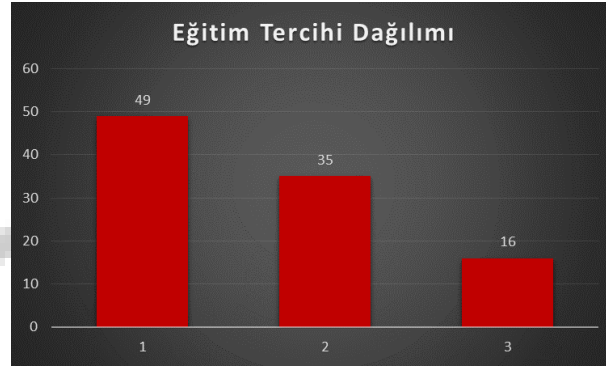
Akademisyenler bu soruya öğrencilerin projelerinin stüdyo ortamında yansıtılarak aynı anda görülmesi, ödev, arasınav ve final teslimlerin online alınması, evrakların dijital arşivde online olarak saklanması, yüz yüze eğitimin online eğitim ile desteklenmesi gerekli gibi yanıtlar verdiler.

9. İç mimarlık stüdyo eğitiminde, online eğitim süreci için görüş ve önerilerinizi yazınız.

Akademisyenler bu soruya tasarım eğitimleri için ara yüz programının oluşturulması, sadece teorik derslerin online devam etmesi, hibrit eğitime geçilmesi, kütüphane, müze gibi birimlerin kaynaklarına erişime sürekli açık olması, öğrencilerin teknik ekipman ve alt yapı eksikliğinin giderilmesi, tasarımda özgünlüğün sınırlanmaması, proje dersi alan öğrenci sayılarının gruplara ayrılarak azalması gibi yanıtlar verdiler.

Ankete katılım sağlayan öğrenciler %78 kadın, %22 erkek olmak üzere %22 1.Sınıf, %27 2.Sınıf, %25 3.Sınıf, % 26 4.Sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Anket soruları ve yanıtları aşağıdaki tablolarda belirtilmektedir.

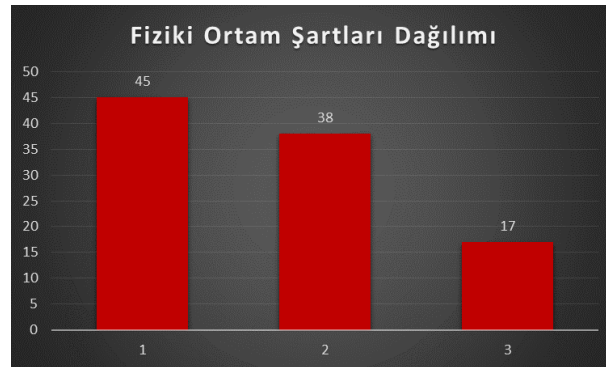
1. İç mimarlık stüdyo eğitiminde, hangi eğitim sürecini tercih edersiniz?

Tablo 7. Eğitim Tercihi Dağılımı Tablosu (Öğrenci)

Öğrenciler bu soruya % 49 oranında yüz yüze eğitim, % 35 oranında hibrit eğitim, % 16 oranında online eğitim olarak yanıt verdiler.

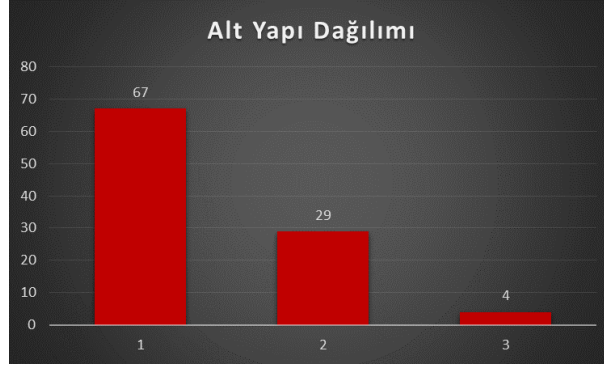
2. İç mimarlık stüdyo eğitimini, online eğitim süreci ile yürütmek için uygun fiziki ortama sahip misiniz?

Tablo 8. Fiziki Ortam Şartları Dağılımı Tablosu (Öğrenci)

Öğrenciler bu soruya % 45 oranında kısmen, % 38 oranında evet, % 17 oranında hayır olarak yanıt verdiler.

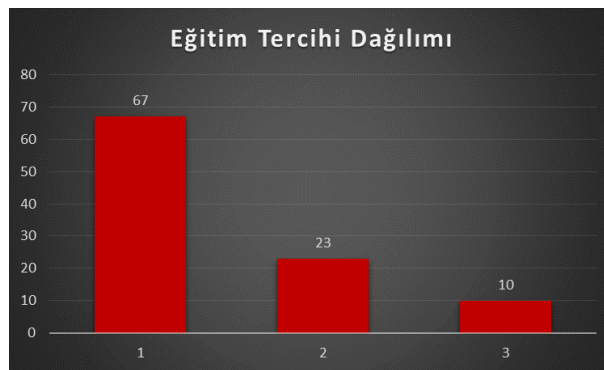
3. İç mimarlık stüdyo eğitimini, online eğitim süreci ile yürütmek için bilgisayar, tablet, kamera, internet gibi gerekli teknik ekipman ve alt yapıya sahip misiniz?

Tablo 9. Alt Yapı Dağılımı Tablosu (Öğrenci)

Öğrenciler bu soruya % 67 oranında evet, % 29 oranında kısmen, % 4 oranında hayır olarak yanıt verdiler.

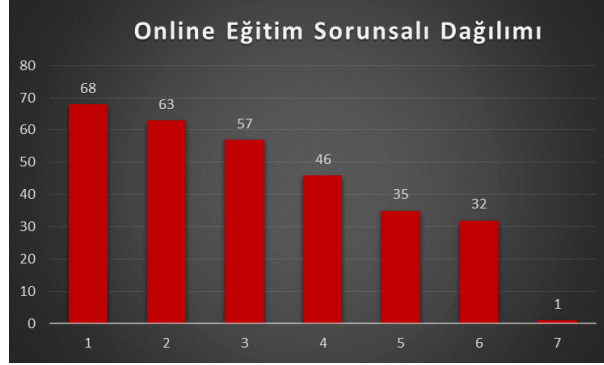
4. İç mimarlık stüdyo eğitiminde, hangi eğitim sürecinin verimli olduğunu düşünüyorsunuz?

Tablo 10. Eğitim Tercihi Dağılımı Tablosu (Öğrenci)

Öğrenciler bu soruya % 67 oranında yüz yüze eğitim, % 23 oranında hibrit eğitim, % 10 oranında online eğitim olarak yanıt verdiler.

5. İç mimarlık stüdyo eğitiminde online olarak yürütülen süreçte karşılaştığımız sorun/sorunlar nelerdir?

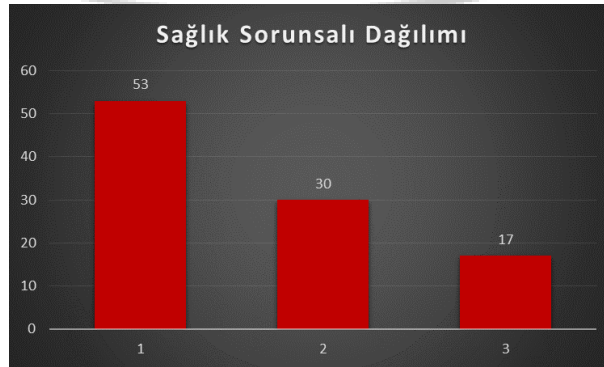
Tablo 11. Online Eğitim Sorunsalı Dağılımı Tablosu (Öğrenci)

Öğrenciler bu soruya % 68 bağlantı sorunu, % 63 sınıf içi etkileşimin olmaması, % 57 sadece sözlü kritik verilmesi, % 46 uygun fiziki ortamın bulunmaması, % 35 derslere ayrılan sürenin yetersiz olması, % 32 teknik ekipmanların yetersizliği ve % 1 diğer olarak yanıt verdiler.

6. İç mimarlık stüdyo eğitiminde online olarak yürütülen sürecin olumlu yönleri nelerdir?

Öğrenciler bu soruya % 86 derslerin kayıtlı olması ve tekrar izlenmesi, % 60 kırtasiye, yol vs. masraflarının olmaması, % 46 zaman esnekliğinin olması, % 22 ders sorumlusuna hızlı erişimin olması, % 21 iş yerinde çalışarak derslerin takip edilmesi, % 17 proje çalışmalarının kolay takip edilmesi ve % 1 diğer olarak yanıt verdiler.

7. Online eğitim olarak uzun süreli yapılan stüdyo derslerinin, sağlığınızı olumsuz etkilediğini düşünüyor musunuz?

Tablo 12. Sağlık Sorunsalı Dağılımı Tablosu (Öğrenci)

Öğrenciler bu soruya % 53 oranında evet, % 30 oranında kısmen, % 17 oranında hayır olarak yanıt verdiler.

7.1. Cevap evet/kısmen ise aşağıdaki sağlık sorunlarından hangisi ile karşılaştınız?

Öğrenciler bu soruya % 89 ağrı (boyun, sırt, bel ağrısı vs.), % 76 göz rahatsızlıkları (göz kuruluğu, yanma vs.), % 75 uyku düzensizliği, % 68 hareketsizlik (kilo, eklem rahatsızlıkları vs.), % 52 beslenme bozuklukları ve %1 diğer (psikolojik sorunlar vs.) olarak yanıt verdiler.

8. İçmimarlık stüdyo eğitiminde, yüz yüze eğitim süreci için görüş ve önerilerinizi yazınız.

Öğrenciler bu soruya uygulamalı derslerin ve özellikle 1.sınıfların mutlaka yüz yüze olması, stüdyo derslerinin 10 kişilik gruplara bölünmesi, yüz yüze eğitimde derslerin kayıt altına alınması, kırtasiye masraflarının azalması için yöntem geliştirilmeli, yüz yüze eğitim zaman açısından avantajlı, her iki eğitiminin olumlu yönlerinin birleştirilmesi gibi yanıtlar verdiler.

9. İç mimarlık stüdyo eğitiminde, online eğitim süreci için görüş ve önerilerinizi yazınız.

Öğrenciler bu soruya ödevlerin çok verilmemesi, online eğitimin beden ve ruh sağlığını olumsuz etkilemesi, motivasyonun ve sinerjinin artması gerekli, ekonomik bir eğitim şekli, derslerin tekrarı izlenebiliyor, programın iyileştirilmesi gerekli, zaman ve mekan açısından avantajlı olsa da derslerden alınan verim az, bütün öğrenciler eşit şartlar altında bu süreci yaşamıyor gibi yanıtlar verdiler.

3. SONUÇ

Anket çalışmasına katılım sağlayan İç Mimarlık/İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümlerinde stüdyo dersleri yürüten akademisyenler ve öğrencilerin görüşleri sonunda aşağıdaki sonuçlar tespit edilmiştir.

İç Mimarlık stüdyo eğitimi için online eğitim kapsamında; bölümlerde tam donanımlı bir online stüdyo ortamının oluşturulması, büyük ekran bilgisayar, ses ve kamera sistemi, kalem-pad uygulamasının ve yansıtıcı yüzeyin bulunması, tasarım eğitimine uygun stüdyo dersleri için bir ara yüzün oluşturulması ve program yazılımının olması, öğrencilerin gruplara bölünmesi, dijital arşiv kapasitesinin artırılması, fiziksel egzersizlerin programa dahil edilmesi, ekran koruyucu gözlüklerin kullanılması gibi önlemler alınması önerilmektedir.

İç Mimarlık stüdyo eğitimi için yüz yüze eğitim kapsamında; tasarım stüdyolarında projelerin yansıtılarak her öğrenci tarafından eşit şekilde görülmesinin sağlanması, teslimlerin dijital ortamda yapılması buna bağlı olarak dijital arşiv oluşturulması, online eğitimde geçen süre için kısa bir telafi programının hazırlanması, motivasyon ve sinerjinin artacağı atölye ortamlarının geliştirilmesi gibi öneriler tespit edilmiştir.

İç mimarlık eğitiminde stüdyo derslerinin yüz yüze eğitim şeklinde olması, teorik derslerin online olarak yapılması buna bağlı olarak lisansüstü eğitimde teorik derslerin yoğunlukta olduğu bilinerek lisansüstü programları için online eğitimin geliştirilmesinin uygun olduğu, pandemi döneminde örneklerinin görüldüğü gibi şehirler arası mesafelerin ortadan kalkarak farklı kurumlara bağlı akademisyenlerin online ortamda eğitim verdiği yeni bir eğitim sistemine geçilmektedir. Tasarım eğitiminin geleceği için yeni ve köklü düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Eğitimin olduğu öğretimin olmadığı, dersin olduğu kampüsün olmadığı, sınıfın olduğu mekanın olmadığı bu yeni eğitim düzeni içinde mekanları da yeniden sorgulamak gerekmektedir.

4. KAYNAKÇA

Bozkurt, 2017, Türkiye’de Uzaktan Eğitimin Dünü, Bugünü ve Yarını, Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırma Dergisi, Eskişehir.

Broadfoot, Bennett, 2003, Design Studios: Online, Comparing Traditional Face-to-face Design Studio Education with Modern Internet-based Design Studios, Apple University Consortium Academic and Developers Conference Proceedings, Sydney.

Kolarevic, B., Schmitt, G., Hirschberg, U., Kurmann, D. ve Johnsson, B. (1998). Virtual Design Studio: Multiplying Time, Proceedings of ECAADE’98 Conference, Paris.

Maher, Simoff, Cicognani, 2000, Understanding Virtual Design Studios, Springer-Verlag, London.

Mitchell, McCullough, 1995, Digital Design Media, John Wiley & Sons, ABD.

Özguven, Kumsal, Bayram, Cantürk, 2020, Mimari Tasarım Stüdyosunda Bir Tamir Deneyimi: COVID-19 ve Uzaktan Eğitim Süreci, Ege Mimarlık, İzmir.

Sakarya, 2019, İç Mimarlık Eğitimine Yönelik Uzaktan Eğitim Modeli Önerileri, Sosyal Bilimler Dergisi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

Yiğit, Bingöl, Armağan, Aruğaslan, Çolak, Yakut, Çivril, 2010, Uzaktan Eğitimde Yeni Bir Yaklaşım: e-stüdyo, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

URL 1- <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/universitelerde-uygulanacak-uzaktan-egitime-iliskin-aciklama.aspx>

*Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi İç Mimarlık Bölümü Arş.Gör. Gökçe Onur'a anket çalışmasındaki katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

**Anket çalışmasına Afyon Kocatepe Üniversitesi, Altınbaş Üniversitesi, Arel Üniversitesi, Bahçeşehir Üniversitesi, Başkent Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi, Biruni Üniversitesi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Işık Üniversitesi, İstinye Üniversitesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Kırıkkale Üniversitesi, Kültür Üniversitesi, Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Mimar Sinan Üniversitesi, Medipol Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Yaşar Üniversitesi akademisyen ve öğrencileri katılım sağlamıştır.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-0905-3067

**Türkiye’de Dış Ticaret Dengesi ve Dış Ticaret Haddi İlişkisinin Analizi:
Rals Eş-Bütünleşme Yaklaşımı**

Doç. Dr. Zerrin Kılıçarslan¹, Doç. Dr. Yasemin Dumrul¹

¹ Kayseri Üniversitesi, Teknik Bilimler MYO, Kayseri/Türkiye,
zerrink@kayseri.edu.tr

²Kayseri Üniversitesi, Develi Hüseyin Şahin MYO, Kayseri/Türkiye,
ydumrul@kayseri.edu.tr

Özet

Uluslararası ekonominin temel araştırma konularından biri, ticaret dengesi ve ticaret hadleri arasındaki ilişkidir. Bir ülkede dış ticaret hadlerinin artması ya da iyileşmesi, bir birim ihraç malı karşılığında daha fazla mal ithal edildiğini, ülkenin refah seviyesinin arttığını, düşüş ise refah seviyesinin azaldığını göstermektedir. Dış ticaret hadlerindeki artış ve azalışlar, gelir, tasarruf ve dış denge üzerinde önemli değişiklikler yaratmaktadır. Literatürde ticaret hadlerindeki değişimin hem milli gelirden hem de ithalatta değişime ve tasarruf/yatırım kanalları ile dış ticaret dengesinde değişime yol açacağı öngörülmektedir. Dış ticaret haddinde meydana gelebilecek pozitif (negatif) hareketlerin, diğer şeyler sabitken dış ticaret dengesinde iyileşmelere (kötüleşmelere) neden olacağı görüşü, iktisat literatüründe Harberger-Laursen-Metzler hipotezi olarak bilinmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de dış ticaret haddi ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi ifade eden Harberger-Laursen-Metzler Hipotezinin geçerliliği 1980-2019 dönemi için incelenmiştir. Değişkenlerin kalıntılarının normal dağılmama durumu dikkate alınarak RALS birim kök ve eş-bütünleşme testleri uygulanmış ve son olarak da katsayı tahmini için FMOLS, DOLS ve CCR yöntemlerinden yararlanılmıştır. RALS-EG eş-bütünleşme testi sonuçlarına göre, dış ticaret dengesi ile dış ticaret haddi arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. FMOLS, DOLS ve CCR testi sonuçlarına göre ise, uzun dönemde dış ticaret haddi ve dış ticaret dengesi arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye için analiz döneminde Harberger-Laursen-Metzler Hipotezi geçerlidir.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret Hadleri, Dış Ticaret Dengesi, RALS-EG Eş-Bütünleşme Testi, Harberger-Laursen-Metzler Hipotezi

Analysis of the Relationship Between Trade Balance and Terms of Trade in Turkey: Rals Cointegration Approach

Abstract

One of the main research topics of international economics is the relationship between the balance of trade and the terms of trade. An increase or improvement in the terms of trade in a country indicates that more goods are imported in exchange for one unit of exported goods, the welfare level of the country increases, and the decrease indicates that the welfare level decreases. Increases and decreases in the terms of trade create significant changes in income, savings, and external balance. In the literature, it is predicted that the change in the terms of trade will lead to changes in both national income and imports, and a change in the foreign trade balance with the savings/investment channels. The view that positive (negative) movements in the terms of foreign trade will cause improvements (worsening) in the foreign trade balance, other things being equal, is known as the Harberger-Laursen-Metzler hypothesis in the economics literature. In this study, the validity of the Harberger-Laursen-Metzler Hypothesis, which expresses the relationship between the terms of trade and the foreign trade balance in Turkey, was examined for the period 1980-2019. RALS unit root and cointegration tests were applied considering the non-normal distribution of the residues of the variables, and finally, FMOLS, DOLS, and CCR methods were used for coefficient estimation. According to the RALS-EG co-integration test results, there is a long-term relationship between foreign trade balance and terms of trade. According to FMOLS, DOLS, and CCR test results, there is a positive relationship between terms of trade and foreign trade balance in the long run. Therefore, the Harberger-Laursen-Metzler Hypothesis is valid for Turkey in the analysis period.

Keywords: Terms of Trade, Balance of Trade, RALS-EG Co-Integration Test, Harberger-Laursen-Metzler Hypothesis

1.GİRİŞ

Uluslararası ekonominin temel araştırma konularından biri, ticaret dengesi ve ticaret hadleri arasındaki ilişkidir. Ticaret hadleri ve ticaret dengesi, ülkeler için temel makroekonomik göstergelerdir. Ticaret dengesi net döviz gelirlerini belirlerken, ticaret hadleri satın alma güçlerini belirler (Senhadji, 1998). En basit tanımıyla dış ticaret hadleri, ihracat fiyat endeksinin ithalat fiyat endeksine oranıdır. Bir ülkede dış ticaret hadlerinin artması ya da iyileşmesi, bir birim ihraç malı karşılığında daha fazla mal ithal edildiğini, ülkenin refah seviyesinin arttığını, düşüş ise refah seviyesinin azaldığını ifade eder (Krugman ve Obstfeld, 2003: 98). Ticaret hadlerindeki bu artış ve azalışlar, gelir, tasarruf ve dış dengede önemli değişiklikler yaratmaktadır (Erauskin ve Gardeazabal, 2017).

Dış ticaret dengesi'nin sağlandığı bir ekonomide, dış ticaret haddindeki negatif hareketlerin, diğer şeyler sabitken reel geliri azaltacağı ve reel gelirin azalan her seviyesinde küçülen marjinal tasarruf eğiliminin, sabit bir yatırım ve bütçe dengesi seviyesinde dış ticaret açığına neden olacağı hipotezi, iktisat literatüründe Harberger-Laursen-Metzler (HLM) hipotezi olarak bilinmektedir (Yamak ve Korkmaz, 2006).

Literatürde ticaret hadlerindeki değişimin hem milli gelirden hem de ithalatta değişime yol açması ile tasarruf ve yatırım kanalları ile dış ticaret dengesinde değişime yol açacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda iki değişken arasındaki ilişkinin ortaya konulması uygulanacak ekonomi politikaları açısından

önem arz etmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, ticaret hadleri ile ticaret dengesi arasındaki ilişkinin hem teorik hem de Türkiye ekonomisi için ampirik olarak incelenmesidir.

2.TEORİK ÇERÇEVE

Dış ticaret hadlerinin dış ticaret dengesi ve/veya cari hesap dengesine etkisi ilk olarak Harberger (1950) ile Laursen ve Metzler (1950) tarafından tartışılmıştır. Harberger-Laursen-Metzler (HLM) hipotezine göre, dış açık küçük bir ekonomide ticaret hadlerinde meydana gelen dışsal bir artış (düşüş) ülkenin ticaret dengesinde iyileşmeye (bozulmaya) yol açacaktır. Harberger ve Laursen ve Metzler tarafından elde edilen ticaret hadleri ile ticaret dengesi arasındaki pozitif ilişki, Keynesyen tüketim fonksiyonuna dayanmaktadır. Ayrıca ticaret hadlerindeki herhangi bir değişiklik dış ticaret dengesini aynı yönde etkilemektedir (Ucan ve Unal, 2018).

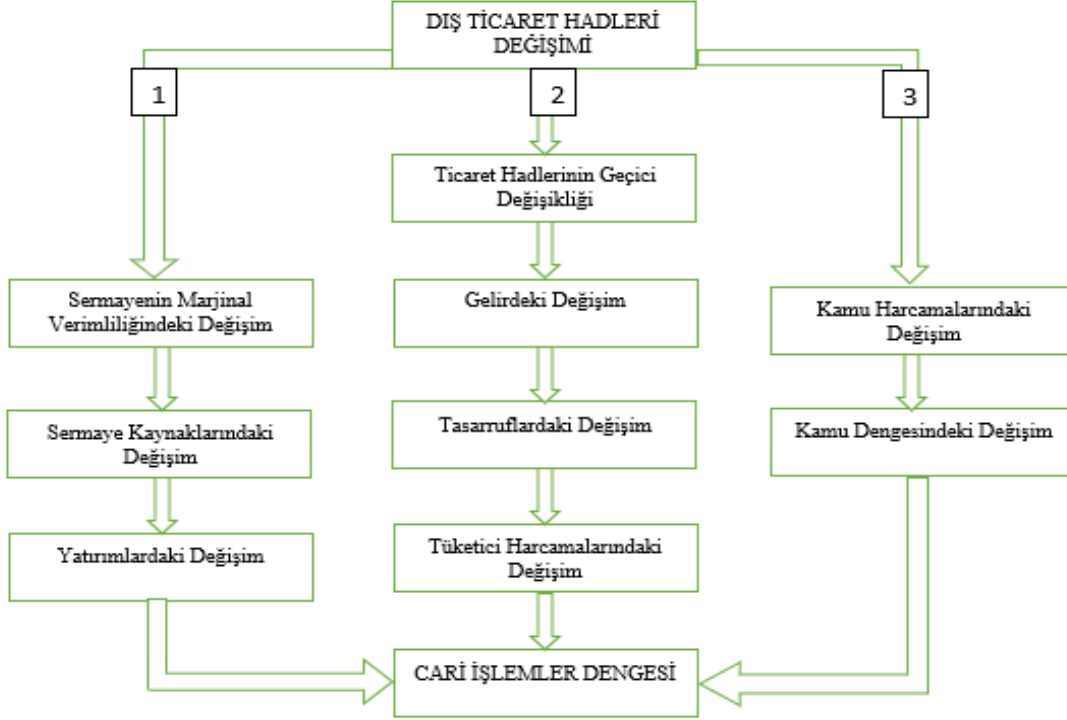
Dış ticaret hadlerindeki değişmelerin cari denge ve/veya ticaret dengesi üzerindeki etkisi; dış ticaret hadlerinde yaşanan değişimlerin (şokların) süresine, söz konusu değişmelerin beklenip beklenmediğine ve bu değişimlerin hangi iktisadi kanalları kullandığına bağlıdır (Misztal, 2010).

Ticaret hadlerindeki değişimin ticaret dengesi üzerine etkisi, değişimin (şokun) geçici ve kalıcı olmasına bağlıdır. Dış ticaret hadlerindeki değişimin geçici olması durumunda HLM etkisi ortaya çıkabilmektedir (Mendoza,1992).

HLM hipotezine göre ticaret hadlerinde bozulmaya bağlı olarak *gelir ve ikame etkisi* ortaya çıkar. *Ticaret hadlerindeki bozulma*, bir taraftan gelirin azalmasına diğer taraftan ithal malların fiyatlarındaki artış, ithal edilen ürünün daha ucuz ulusal ürünlerle ikame edilmesine yol açar. Gelir etkisinin, ikame etkisinden büyük (küçük) olması durumunda ticaret hadlerindeki bozulma cari işlemler hesabının bozulmasına (iyileşmesine) neden olur. Ticaret hadlerindeki bozulmaya bağlı olarak ortaya çıkan reel gelirdeki azalma, ulusal tasarruflarda düşüşe ve ithal malların fiyatlarındaki yüksek artış cari hesap dengesinin (ticaret dengesinin) bozulmasına sebep olmaktadır. Diğer taraftan, *ticaret hadlerindeki iyileşme*, tüketicilerin gelirlerindeki artışı geçici olarak görmelerinin bir sonucu olarak cari tüketim harcamalarını azaltmalarına ve tasarruflarını artırmalarına ve böylece cari hesap dengesinin iyileşmesine yol açmaktadır. Dış ticaret hadlerindeki değişimin etkisi daha kalıcı hale geldikçe Harberger-Laursen-Metzler etkisi azalmaktadır. Şöyle ki dış ticaret hadlerindeki değişimin kalıcı olması durumunda sadece tüketim değişmekte ve ulusal tasarruf düzeyinde ise değişiklik meydana gelmemektedir (Misztal, 2010).

Literatürde HLM hipotezi çerçevesinde, Şekil 1'den de görüleceği üzere dış ticaret hadlerindeki değişimler dış dengeyi *tasarruf-yatırım*, *tasarruf ve kamu harcamaları* kanallarından etkilemektedir (Duncan, 2003: 3; Misztal, 2010; Küçükaksoy ve Çiftçi, 2014; Ucan ve Unal, 2018).

Şekil 1. Dış Ticaret Hadlerindeki Değişmelerin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi

Kaynak: (Misztal, 2009: 132)

i. Tasarruf-yatırım kanalında, ticaret hadlerindeki değişiklikler, ulusal tasarruf ve yatırımlarda değişikliklere yol açmaktadır. Dış ticaret hadlerindeki değişimler, sermayenin marjinal verimliliğini değiştirerek yatırımları ve dış ticaret dengesini etkilemektedir.

ii. Tasarruf kanalında, dış ticaret hadlerinde meydana gelen bir değişim, tasarruflar yoluyla dış ticaret dengesini etkiler. Etkinin yönü net etkiye (gelir ve ikame) ve şokların geçici ve kalıcı olmasına bağlıdır.

iii. Kamu harcamaları kanalında, dış ticaret hadlerinde ortaya çıkan bir değişim kamu harcamalarını etkileyerek dış ticaret dengesini ve cari dengeyi etkilemektedir.

3. UYGULAMALI LİTERATÜR

HLM hipotezi ile ilgili nispeten geniş bir teorik ve ampirik literatür bulunmaktadır. Mevcut literatürde söz konusu hipotez, genellikle tek bir ülke için zaman serisi yöntemleri ve birden fazla ülke için de panel veri yöntemleri kullanılarak test edilmiştir. Çalışmalarda elde edilen sonuçlardan bazıları HLM hipotezini desteklemekle birlikte, bazıları ise dış ticaret hadleri ve dış ticaret dengesi arasında ilişki olmadığını ifade etmektedir. Sonuçlardaki bu farklılık analiz yapılan ülke, ele alınan dönem ve kullanılan yöntemden kaynaklanabilmektedir.

Bahmani-Oskooee ve Alse (1995), 24 ülke ve 1971-1990 dönemi için eş-bütünleşme analizi ile ticaret dengesi ile ticaret hadleri arasında uzun dönemli bir ilişkiyi analiz etmiştir. Sonuçlar, ticaret hadleri ile ticaret dengesi arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığını ortaya koymuştur.

Arize (1996), 1973-1992 dönemi boyunca 16 ülkede ticaret hadlerinin, ticaret dengesi üzerindeki etkisini incelemiştir. Stock ve Watson (1993), Johansen ve Juselius (1990) ve Engle ve Granger (1987) eş-bütünleşme testleri kullanılmıştır. Sonuçlar, ülkelerin çoğunda, ticaret dengesi ve ticaret hadleri arasında eş-bütünleşme ilişkisi olduğunu göstermiştir. Bu sonuç, uzun dönemde ticaret hadlerinin ticaret dengesini iyileştirdiği anlamına gelmektedir.

Otto (2003), 1960-1997 dönemi ve 15 OECD ülkesi ile 40 gelişmekte olan ülke için yapısal vektör oto-regresyon tekniklerini (SVAR modeli) kullanarak ticaret hadlerinin ticaret dengesi üzerindeki etkisini incelemiştir. Sonuçlar HLM hipotezini güçlü bir şekilde doğrulamaktadır.

Yamak ve Korkmaz (2006), 1991-2003 dönemi için Türkiye’de HLM hipotezinin geçerli olup olmadığını Granger Nedensellik Analizi yaparak incelemiştir. Granger Nedensellik Testi sonuçlarına göre; dış ticaret haddinden dış ticaret dengesine doğru, negatif yönlü ve kısa dönemli bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Dolayısıyla Türkiye için sözcük konusu hipotez, analiz döneminde geçerli değildir.

Misztal (2010), HLM hipotezini Polonya için 1995-2009 dönemi verileri ve Vektör otoregresyon modeli (VAR) ile analiz etmiştir. Sonuçlar, Polonya’da ticaret hadlerindeki geçici iyileşmenin cari işlemler hesabında iyileşmeye yol açtığını, ticaret hadlerindeki kalıcı iyileşmenin ise cari işlemler hesabında bozulmaya yol açtığını göstermiştir.

Idrees ve Tufail (2012), 1980-2009 dönemi için Pakistan’da HLM hipotezinin varlığını ampirik olarak araştırmak için VAR analizi yapmıştır. Sonuçlar, Pakistan için analiz döneminde HLM etkisinin bulunmadığını göstermektedir.

Küçükaksoy ve Çiftçi (2014), Türkiye için 2003-2014 dönemi verilerini kullanarak Johansen Eş-bütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi ve VAR modelleri ile HLM Hipotezinin geçerliliğini test etmiştir. Çalışmada, HLM Hipotezinin Türkiye için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 1982-2015 döneminde Türkiye’de hem mal ticaret hadleri hem de gelir ticaret hadlerindeki değişmelerin uzun dönem ticaret dengesi üzerindeki etkisi ARDL sınır testi ile araştırmıştır. Analiz döneminde gelir ticaret hadlerinden dış ticaret dengesine doğru aynı yönde pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bununla birlikte mal ticaret hadlerinden dış ticaret dengesine doğru negatif yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.YÖNTEM VE BULGULAR

Bu çalışmada Türkiye’de dış ticaret haddi ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi ifade eden HLM Hipotezinin geçerliliği 1980-2019 dönemi için incelenmiştir. Değişkenlerin kalıntılarının normal dağılmama durumu dikkate alınarak RALS birim kök ve eş-bütünleşme testleri uygulanmış ve son olarak da katsayı tahmini için FMOLS, DOLS ve CCR yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bu çalışmada kullanılan dış ticaret dengesi (DTD) ve dış ticaret hadleri (DTH) verileri Dünya Bankasının Dünya Kalkınma Göstergelerinden temin edilmiştir.

Çalışmada öncelikle verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla Jarque-Bera testi kullanılarak bir sınama gerçekleştirilmiştir. Nitekim bu test varsayımların sağlanıp sağlanmadığının kontrolü açısından önem arz etmektedir. Tablo 1’de Jarque-Bera test sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 1: Jarque-Bera Normallik Sınaması Sonuçları

Değişkenler	Jarque-Bera Test İstatistiği	Olasılık Değeri
DTD	7.769094	0.020557

DTH	2.416788	0.298677
-----	----------	----------

Tablo 1'e göre dış ticaret dengesi değişkenine ait olasılık değeri 0.05'ten küçük olduğu için verilerin normal dağılıma uygun olduğunu ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir. Buna göre dış ticaret dengesi değişkeni normal bir dağılıma sahip değildir. Dış ticaret hadleri ise normal dağılıma sahiptir.

Normallik varsayımının sağlanamadığı durumda testin gücü zayıf, elde edilen sonuçlar da sapmalı olmaktadır. Bu sorunu aşmak için çalışmamızda Kalıntılarla Genişletilmiş En Küçük Kareler (RALS) tekniği kullanılmıştır. Im vd. (2014) tarafından literatüre kazandırılan RALS-ADF testinde, kalıntıların yüksek momentleri kullanılmakta ve bu sayede daha güçlü birim kök test sonuçları elde edilmektedir. RALS-ADF testinde kalıntıların yüksek momentlerinin modele dahil edilmesi, kalıntıların varyansının standart ADF testindeki kalıntıların varyansından daha düşük olmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla kalıntıların varyansının küçülmesi ile testin gücü artmaktadır. RALS-ADF birim kök testi sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	RALS-ADF	ρ^2	Kritik Değerler		
			% 1	% 5	% 10
DTD	-2.326383 (0)	0.8	-3.737	-3.244	-2.980
DTH	-2.551627 (0)	0.8	-3.737	-3.244	-2.980
Δ DTD	-7.856999 (0)	0.9	-3.750	-3.303	-3.053
Δ DTH	-6.458785 (0)	0.9	-3.750	-3.303	-3.053

Not: Parantez içerisindeki değerler uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Tablo 2'de yer alan birim kök testi sonuçlarının yorumlanabilmesi için elde edilen RALS-ADF test istatistikleri Im vd. (2014)'te yer alan kritik değerler ile karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre her iki değişkenin de seviye değerlerinde birim kök içerdiği ve birinci farkı alındıktan sonra durağan hale geldiği görülmektedir. Birim kök testi sonucunda çalışmada ele alınan değişkenlerin I(1) olduğu bulgusundan hareketle, bir sonraki aşamada değişkenler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisinin belirlenebilmesi için Lee vd (2015) tarafından geliştirilen RALS-EG eş-bütünleşme testleri uygulanmıştır. Bu testte RALS tekniğinin Engle-Granger eş-bütünleşme testine uyarlanmasıyla testin gücü artırılmaktadır. RALS-EG test sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Eş-bütünleşme Testi Sonuçları

Test	t istatistiği	ρ^2
EG	-3.130901 (0)	-
RALS-EG	-3.651139 (0)	0.8

Not: % 5 önem düzeyinde RALS-EG'ye ilişkin kritik değer -3.22849'dur.

Tablo 3'te sunulan eş-bütünleşme testi sonuçlarına göre, RALS-EG test istatistiği değeri, Yılancı ve Aydın (2018)'da verilen kritik değerler ile karşılaştırıldığında, hesaplanan test istatistiğinin kritik değerden mutlak değerden büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla dış ticaret dengesi ile dış ticaret haddi arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre uzun dönemde dış ticaret dengesi ve dış ticaret haddi değişkeni birlikte hareket etmektedir. Değişkenler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra uzun dönem katsayıların belirlenmesi için FMOLS, DOLS ve CCR yöntemleri kullanılmıştır. Bu testlerden elde edilen sonuçlara Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4: Uzun dönem Katsayıları

Bağımlı Değişken: DTD						
Bağımsız Değişken	FMOLS		DOLS		CCR	
	Katsayı	Olasılık Değeri	Katsayı	Olasılık Değeri	Katsayı	Olasılık Değeri
DTH	2.47009	0.0001	2.57109	0.0001	2.47109	0.0000
C	-22.77011	0.0000	-22.87211	0.0000	-22.76011	0.0000

Tablo 4'e göre dış ticaret haddi ve dış ticaret dengesi arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle her üç testin sonucu birbirini destekler bir şekilde dış ticaret hadlerinde meydana gelen artışların dış ticaret dengesinin yükselmesine yol açtığını göstermektedir. Ayrıca FMOLS, DOLS ve CCR testlerinden elde edilen katsayılar %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

5. SONUÇ

Dış ticaret haddinde meydana gelebilecek pozitif hareketlerin, diğer şeyler sabitken dış ticaret dengesinde iyileşmelere neden olması, literatürde Harberger-Laursen-Metzler hipotezi olarak bilinmektedir. HLM hipotezinin geçerliliğini test etmek üzere yapılan bu çalışmada elde edilen bulgular Türkiye'de dış ticaret hadlerinde yaşanan artışların dış ticaret dengesini iyileştirdiğini, azalışların ise kötüleştirdiğini ortaya koymuştur. Başka bir deyişle Türkiye'de HLM hipotezi geçerlidir. Dolayısıyla dış ticaret hadlerini artırmak ve ülke lehine gelişmesini sağlamak için özellikle ithalata bağımlı ihracat yapısını değiştirmeye yönelik politika araçlarının benimsenmesi uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

ARIZE, A.C. (1996). "Cointegration Test of a Long-Run Relation between the Trade Balance and the Terms of Trade in Sixteen Countries", *The North American Journal of Economics and Finance*, 7 (2): 203-215.

BAHMANI-OSKOOEE, M., & ALSE, J., (1995). "Is There Any Long-Run Relation Between The Terms of Trade and Trade Balance?", *Journal of Policy Modeling*, 17(2): 199-205.

DUNCAN, R. (2003). "The Harberger-Laursen-Metzler Effect Revisited: An Indirect-Utility-Function Approach". *Central Bank of Chile Working Papers*. 250,

ERAUSKIN, I., & GARDEAZABAL, J. (2017). "The Terms of Trade, the External Balance, and the Size of the Net Foreign Asset Position", *International Review of Economics & Finance*, 50: 245-260.

HARBERGER A.C (1950), "Currency Depreciation, Income and the Balance of Trade", *Journal of Political Economy*, 58: 47-60.

IDREES, T. & TUFAIL, S. (2012). "The Harberger-Laursen-Metzler Effect: Evidence from Pakistan", *The Lahore Journal of Economics*, 17(2): 87-110.

IM K.S., LEE J., & TIESLAU M.A. (2014). "More Powerful Unit Root Tests With Nonnormal Errors". In: Sickles RC, Horrace WC (eds) *Festschrift in honor of Peter Schmidt*. Springer, New York, 315-342.

KRUGMAN, P. R. & OBSTFELD, M. (2003). *International Economics Theory and Policy* (6th ed.), Boston: Pearson Education Inc.

KÜÇÜKAKSOY, İ., & ÇİFTÇİ, İ. (2014). “Dış Ticaret Hadlerinin Dış Ticaret Dengesine Etkisi: Harberger- Laursen-Metzler Hipotezinin Türkiye Uygulaması”, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2): 103-129.

LAURSEN S. & METZLER L.A. (1950). “Flexible Exchange Rate and the Theory of Employment”. *The Review of Economics and Statistics*, 32(4): 281-299.

LEE, H., LEE J., & IM, K. (2015). “More Powerful Cointegration Tests With Nonnormal Errors”. *Stud. Nonlinear Dyn. Econ.*, 19(4): 397-413.

MENDOZA, E.G. (1992). “A Quantitative Examination of Current Account Dynamics in Equilibrium Models of Barter Economies” WP/92/14.

MISZTAL, P. (2009). “The Harberger-Laursen-Metzler Effect. Theory and Practice in Poland”. *The Romanian Economic Journal*, 13(38): 129-146.

OTTO, G. (2003). “Terms of Trade Shocks and the Balance of Trade: There is a Harberger-Laursen-Metzler Effect”, *Journal of International Money and Finance*, 22(2): 155-184.

SENHADJI, A.S. (1998). “Dynamics Of The Trade Balance and The Terms of Trade in Ldcs: The S-Curve”, *Journal of International Economics*, 46(1):105-131.

TEKGÜL, Y.B. (2017). “Harberger-Laursen-Metzler Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 24(2): 649-663.

UCAN, O., & UNAL. A.E. (2018). “Is Harberger-Laursen-Metzler Hypothesis Valid in Turkey?.”, *Journal of Economics, Finance and Accounting (JEFA)*, 5(2): 152-159.

YAMAK, R., & KORKMAZ, A. (2006). “Harberger-Laursen-Metzler Etkisi: Literatür ve Türkiye Örneği”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1): 57-69.

YILANCI, V., & AYDIN, M. (2018). “Türkiye’de Kadın Okullaşmasının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Rals-EG Eşbütünleşme Testi Yaklaşımı”. *Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi*, (Prof.Dr. Harun Terzi Özel Sayısı), 101-112.11

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-9802-0979

Dijitalleşme İle Oluşan Toplumsal İhtiyaçlardaki Değişimlerin Dematel Yöntemi İle Değerlendirilmesi

Dr. Öğretim Üyesi Zeynep Özgüner¹, Yusuf Kılıç²

¹Hasan Kalyoncu Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi,
zeynep.ozguner@hku.edu.tr

²Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme ABD,
yusufkilig_02@yahoo.com

*Corresponding author: Yusuf Kılıç

Özet

Dijitalleşme; erişim dahilinde olan bilgilerin akıllı telefonlar, tabletler, bilgisayarlar vb. teknolojik gereçlerin kullanılarak okunabilir, düzenlenebilir ve iş proseslerine dahil edilebilir şekilde dijital ortama aktarılması olarak tanımlanmaktadır. Dijitalleşme, sanal ortam ile fiziki ortam arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Bu durum toplumsal ihtiyaçlarımızda değişimlere neden olmaktadır. Dijital dönüşüm insan davranışlarını değiştirebilecek bir platforma bürünmüş ve toplumsal ihtiyaçlarımızda bir takım gereksinimler oluşturmuştur. Bu çalışmanın amacı dijitalleşmenin getirdiği toplumsal ihtiyaçlardaki değişimlerin önem derecelerine göre belirlenmesine ışık tutmaktır. Elde edilen veriler doğrultusunda çalışmada süreci direk ya da indirek etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaç edinilmiştir. Çalışmada belirlenen kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesi amacıyla Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden biri olan DEMATEL (The Decision Making Trial and Evaluation Laboratory) yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre dijitalleşme ile oluşan toplumsal ihtiyaçlar önem derecelerine göre belirlenmiş, sekiz faktörden dördü etkileyen dördü etkilenen olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Dematel, Çok Kriterli Karar Verme

Evaluation of Changes in Social Needs Generated by Digitalization by Dematel Method

Abstract

Digitalization is the transfer of information within access to smartphones, tablets, computers, etc. It is defined as the transfer of technological tools to digital media in a way that can be read, edited and included in business processes. Digitalization acts as a bridge between the real world and the virtual world. This evolution causes changes in our social needs. Digital transformation has taken on a platform

that can change human behavior and has created some requirements in our social needs. The aim of this study is to shed light on the changes in social needs brought about by digitalization. In line with the data obtained, it was aimed to determine the factors that directly or indirectly affect the process in the study. DEMATEL (The Decision Making Trial and Evaluation Laboratory) method, which is one of the Multi-Criteria Decision Making (MCDM) methods, was used to determine the weights of the criteria determined in the study. According to the findings of the study, four of the eight factors were determined as influencing and four as affected.

Keywords: Digitization, Dematel, Multi-Criteria Decision Making

GİRİŞ

Sosyal ve iktisadi yaşamımızda gerçekleşen teknolojik ilerlemeler ve hızlı değişimler şirketleri, toplumları her geçen gün artan rekabet ortamlarında yenilikçi bir anlayışın benimsenmesine zorlamaktadır. Hayatımıza hızla yerleşen dijitalleşme, teknolojik gelişmeler ışığında sadece dijital iletişim, medyatik altyapıları değiştirmemiş aynı zamanda sosyal yaşamımızda, toplumsal ihtiyaçlarımızda da önemli değişimlere sebep olmuştur. Dijital dönüşüm olarak tanımladığımız bu değişim; toplum, yaşam ve insan üzerinde inşa edilmiş yeni bir dijital toplum düzeni oluşturmuştur. Geleneksel, modern ve post-modern olarak adlandırdığımız dönemlerden çok daha farklı bir çağ olarak tanımlanan “Dijital Toplum Dönemi” kavramı, sosyal bilimler bazlı araştırma yapan akademisyenlerin üzerinde titizlikle durması gereken önemli dönemden bir tanesidir. X (1965-1979) , Y (1980-2000) ve Z (2000-2020) kuşaklarının dijitalleşme hızları incelendiğinde günümüz tarihine yakın olan kuşaklarda dijitalleşmenin çok yaygın olduğu tespit edilmiştir. Alfa Kuşağı ile dijitalleşme ivmesinin daha da artacağı ön görülmektedir (Gencer ve Aktan, 2021:1143-1149). Gelecekte nesiller beyin, beden ve zihin tasarımı ile hemhal olacaklardır. Ana ürün olarak telakki ettiğimiz tekstil, araç ve silah gibi ürünler artık beden, beyin ve zihin ürünleri olarak yeni yüzyılın ana ürünleri olarak piyasada yer bulacaktır. Bu noktada veri kontrolü büyük önem kazanacak ve onu kontrol edebilen insanlık, yaşam ve geleceği de kontrol edecektir. İlk çağlarda arazi servet iken günümüzde ise veri, bilgi en önemli servet olarak görülmektedir (Harari, 2020).

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Dijital bir toplum veri, ağ ve içerik üçlemesinden oluşmaktadır. Bu temel fonksiyonlar baz alınarak, dijitalleşme yolunda toplum olarak yeni kavramlarla karşılaşmaktadır. Dijitalleşmenin toplum üzerindeki etkisini değerlendirebilmek için bu kavramları tanımlayabilmemiz gerekmektedir. Çünkü dijital toplumda kullanılan temel kavramlar ve fonksiyonlarla tanışmadan onları analiz etmemiz sağlıklı bir araştırma yapmamıza engel teşkil edecektir. Bu çerçevede dijitalleşme yolunda toplum olarak tanışmamız gereken kavramları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Kardaş, 2018:74-87) : Yapay Zeka (Artificial Intelligence), Dijital Vatandaşlık (Digital Citizen), Büyük Veri (Big Data), Sosyal Onay (Social Approval), Artırılmış Gerçeklik (Augmented Reality), Çevrimiçi Topluluklar (Online Communities), Dijital Ayak izi (Digital Footprint), Veri Madenciliği (Data Mining)

1.Yapay Zeka: Literatürde yapay zeka (YZ) kavramını ilk kullanan olarak kabul edilen McCarty onu “akıllı makineler, özellikle de akıllı bilgisayar programları yapma bilimi ve mühendisliği” olarak tanımlamıştır (McCarty, 2007:2). Winston (1992) yapay zekayı kısaca algılama, düşünme ve davranma gibi insan meziyetlerinin bilgisayar modelleri ile taklit edilmesi olarak tanımlamıştır. Yapay zekânın hedefi insanların yapabildiği şeyleri taklit ederek onlardan daha iyi olma eğilimindeki makineler üretebilmektir (Nilsson, 1998:9). YZ bu özellikleri ile işletmelere müşterilerle iletişim noktasında farklı bir pencere açabilmektedir. Onlara daha akıllı, profesyonel, hata payı düşük ürün ve hizmetler sunabilmektedir. Bunlara paralel olarak süreçlerin dijitalleşmesi ile işletme performanslarının da pozitif yönde değer kazanacağı anlamına gelmektedir (Marr ve Ward, 2019:1). İnsan çevresinin artan

karmaşıklığıyla başa çıkabilmek için teknik sistemlerin daha uyumlu, daha özerk ve daha akıllı hale gelmesi gerekiyor (Mainzer, 2010:1). Dijital dönüşümle otomatikleşme sürecini hızlandırmak, maliyet kalemlerini azaltmak, müşteri istek ve beklentilerine uygun ürün ve hizmet sunmak, varolan ürün anlayışına çekicilik katmak ve hizmet anlayışını geliştirmek gibi fonkiyonlara sahip olmak bir işletmenin yenilikçi olması gereklilikleridir (Lovelock ve Jochen, 2004:7).

2. Dijital Vatandaşlık: Dijital vatandaşlık, dijitalleşmenin imkânlarından yararlanırken tehditlerinden de kendisini ve çevresini koruyabilmek için ihtiyaç duyulan bilgi, yetenek ve davranışlar olarak tanımlanabilir. Bu durum toplumda var olan bir bireyin dijital bir topluma entegre olması ile dijital vatandaşlık statüsüne girmesi olarak yorumlanabilir (Dorothy, 2016:10; Optus, 2017:12).

3. Büyük Veri: En büyük ve en önemli veri, dijital vatandaşlar tarafından henüz üretilmemiş veridir. Sadece bu söylem günlük üretilen verilerimizin ne derece büyük olduğunu açıklamaktadır (Gobble, 2013:64). Bit, byte, kilobyte, megabyte, gigabyte, terabyte, petabyte, exabyte, zettabyte, yottabyte gibi terimler verilerin birimler cinsinden değerleridir. Arne Holst (2021), küresel olarak oluşturulan, kopyalanan ve tüketilen toplam veri miktarının 2020'de 64,2 zettabayta ulaştığını belirtmiştir.

Büyük Veri (big data) ile beraber bütün dünyadaki beşeri, sosyal ve ekonomik yaşam küresel şirketlerin sermayeleri için açık bir kaynak teşkil etmektedir (Couldry ve Mejias, 2019:336-337). Teknolojik gelişmeler kuruluşlara büyük veriler oluşturulmasına imkan vermekte ve bu verilerden bireysel profiller oluşturulabilmektedir. (Al-Khouri, 2021:1; Boyd ve Crawford, 2012:662). Büyük veri, bireylerin yaşamlarındaki birçok yönlerini bilgisayar destekli verilere dönüştürebilme noktasında kritik yol oynamaktadır ve bu verilerle elde edilen güç kaynak sahibi aktörlere bir anlamda gözetleyebilme yetisi kazandırmaktadır. (Kubitschko, 2015:79).

4. Sosyal Onay: Toplumun temel bileşeni olan bireyin, sosyal çevresindekini diğer bireylerin onaylarını arzulanması ve aynı zamanda onlar tarafından onaylanmamaktan da kaçınması şeklinde tanımlanmaktadır (Leite ve Beretvas, 2005:141). Bu tanıma göre kişide oluşan onaylanmama endişesi, istek ve ihtiyaçlarının dışında bağımsız hareket edebilme eğilimini doğurmaktadır. Leibenstein (1950), tüketici satın alma davranışlarını incelediği araştırmasında başka tüketicilerin bir ürüne yoğunlaşması bireyi sadece belirli zümre (ait olduğu çevre, grup, parti vb.) satın alıyor diye onu da o ürünü satın almaya yönlendirebilmektedir. Buna neden olan temel sebebin ait olduğu sosyal topluluğun onayını alabilme arzusunun etkili olduğu düşünülmektedir.

5. Artırılmış Gerçeklik: Dijital dünyadaki nesnelere, gerçek dünya nesnelere yansıtan teknolojik gelişim olarak ifade edilmektedir. Sanalın gerçek ortama taşınması, gerçek ve sanal materyalleri gerçek bir ortamda birleştirmek, etkileşimli ve gerçek zamana odaklı olarak birleştirme ve fiziksel nesnelere halinde hizalama, teknolojik gelişmelerle birlikte gerçek bir video sahnesinde yer alan nesnelere bilgisayar destekli programlar sayesinde sanal nesnelere profesyonelce eklenebilmesi olarak ifade edilmektedir (Azuma, 1997:355; Milgram ve Kishino, 1994:77; Ludwig ve Reimann, 2005:4).

6. Çevrimiçi Topluluklar: İnternet topluluğu, sanal topluluğu veya web topluluğu olarak da isimlendirilen çevrimiçi topluluklar, dijital vatandaşların birbirleri ile internet bağlantısı veya aracılığıyla etkileşimde bulunduğu sanal birlikteliklerdir. Teknolojik iletişimlerdeki yeni gelişmeler ve kullanım pratiklerindeki değişimler tıpkı mikro-organizmaların oluşturduğu koloniler gibi, bireyler de sanal ortamlarda topluluk, grup kurmaya başlamışlardır (Rheingold, 2008:5). Dijitalleşmenin artması ile beraber bireyler internet başında uzun süre geçirebilmektedir. Çevrimiçi olarak gezinen bu bireyler sanal, çevrimiçi topluluğunu oluşturmuşlardır. Bu grup üyelerinin ortak özellikleri; ilgi alanlarına göre tercih yapabilmeleri, iletişim için internet ağ bağlantısını kullanmaları ve coğrafi olarak çok uzaktaki grup üyeleri ile iletişim kurabilmeleri olarak sayılabilir (Phippen, 2004:179). Chaney (2009) işletme bazlı çevrimiçi topluluklarının faydaları noktasında şirketlere bazı pro etkiler sağladığını ifade etmiştir. Çevrimiçi topluluklar müşteriler ile güçlü bağlar kurar, arama motorları sayesinde erişim yelpazesini genişletir, feedback noktasında yardımcı olur, ağızdan ağıza pazarlamanın etkin olarak kullanılabilme fırsatı sunar, müşteri ve çalışanlara sahiplenme hissi kazandırır.

7. *Dijital Ayak İzi*: Dijital ortamda veya internet ortamında kullanıcıların oluşturduğu veri (data) izleri olarak tanımlanabilmektedir. Önceleri kurumların ya da bireylerin çevrimiçi ortamlarda yapmış oldukları etkinlikleri incelemek olarak kullanılırken günümüzde siber teknolojik bileşenlerle şahısların veya kurumların sanal ortamlarda bırakmış oldukları ayak izlerinin tespiti şeklinde daha kapsayıcı bir anlama bürünmüştür (Bodhani, 2012:82). Sosyal medya kullanımının yaygınlaştığı dijital çağda bireylerin yaşı, cinsiyeti, konumu vb. gibi büyük verilere erişimin sağlanabileceği dijital ayak izleri ortaya çıkmıştır (Azucar vd., 2018:152; Vural ve Bat: 2010:3350). Dijital ayak izleri ile elde edilen veriler olumlu veya olumsuz olarak kullanılabilir. Değiştirilmesi, silinmesi tamamen gerçekleşmeyen dijital ayak izleri, kullanıcıların dijital ortamdaki tüm geçmişlerinin birleşiminden oluşmaktadır. Sanal dünyada bir kimlik kazanan kullanıcıların varlıkları, kendini ifade edebilme biçimleri, siyasi ve politik düşünceleri gibi bir çok verinin elde edilmesine kapı aralamaktadır (Thompson, 2012:95).

8. *Veri Madenciliği*: Büyük veri içerisindeki karmaşık, bulunması çok zaman alabilecek verilerin bazı yöntemlerle ayıklanarak ulaşılabilirlik hızını artırabilmektedir. Veri yığınlarını anlamlı bir hale getirmek, kullanışlı (işe yarar hale dönüştürmek) için bilgisayar destekli programları kullanarak veri madenciliği sistemi kullanılmaktadır. Günümüz veri tabanları çok büyük bilgiler içermektedir. Bu ölçekte değerlendirildiğinde büyük veriler stratejik öneme sahiptirler. Veri madenciliği çok sayıda olan bu verilerin analizini yapabilmek için onları çeşitli sınıflara ayırmaktadır. Veri tabanı, istatistiksel, makine öğrenim (yapay zeka) bakış açısı olarak tanımlanmaktadır (Zhou, 2002:140).

2. YÖNTEM

Yaşamımızın her alanında çok boyutlu veya farklı bileşenlerden oluşan problemlerle karşılaşmamız olağandır. Karar verici pozisyonunda olan her birey problemler karşısında birden fazla faktör ve kriterlerden oluşan durumlarda karar verme eğiliminde bulunmaktadırlar. Çok kriterli karar verme teknikleri, iç içe geçmiş veya birbirleri ile çatışabilen çok fazla kriterin (amaçların) barındığı konjonktürde en iyi ya da en uygun olan çözümün bulunmasına destek olan yöntem ve tekniklerdir. Bu çalışmamızda çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan DEMATEL yöntemi kullanılmıştır. DEMATEL (The DEcision MAKing TRIal and Evaluation Laboratory) yönteminin literatüre kazandırılması ilk defa 1972 yılında çözümü karmaşık ve çok güç olan problemlerin çözümünde kullanılan bir teknik olarak Cenevre Battelle Memorial Enstitüsü, Bilim ve İnsan İlişkileri Programı tarafından kullanılmıştır (Fontela ve Gabus, 1974: 67-69). DEMATEL yöntemini kısaca şu şekilde tanımlamak mümkündür: Yapısal model ve analizler yardımı ile karmaşık faktörlerin birbirleri arasındaki nedensellik ilişkilerinin nicel verilerle tespit edilmesidir (Organ, 2013:159).

DEMATEL metodu uygulanırken izlenen temel aşamaları şu şekilde sıralamamız mümkündür (Falatoonitoosi vd., 2013:3477):

6. Doğrudan (direk) etkilenen matrisi oluşturmak,
7. Doğrudan (direk) etkilenen matrisin normalizasyon değerini hesaplamak,
8. Toplam ilişki matrisini oluşturmak, Toplam ilişki matrisinin oluşturulması,
9. Neden-sonuç ilişkisini içeren diyagramı oluşturmak,
10. İç bağımlılık ve etki ilişkisini gösteren diyagramı elde etmek.

Doğrudan Etki Matrisini oluşturma işleminde belirlenen kriterler yatay ve düşey olmak üzere matris şeklinde yazılır ve 0-4 puanlama sistemi ile veriler A başlangıç matrisine eklenir. Bu matris n x n boyutundadır. Çalışma 8 faktörden oluştuğundan matris boyutu 8 x 8 olarak yazılmıştır.

$$A = \begin{bmatrix} a & \dots & b \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ c & \dots & d \end{bmatrix} \quad (1)$$

Oluşturulan A başlangıç matrisi değerler eşliğinde normalize edilerek X matrisi elde edilir. X matrisinin köşegen elemanları 0 olmak zorundadır. Çünkü iki bileşenlerin birbirine etkisi araştırıldığından aynı cins bileşenin birbirine etkisi sıfır olmak zorundadır.

$$X = k.A \quad (2)$$

X matrisi elde edildikten sonra bileşenlerin birbirlerini toplamda ne derece etkilediğini tespit etmek için T matrisi oluşturulur.

$$T = X.(I - X)^{-1} \quad (3)$$

Analizin son aşamasında satır ve sütunların toplamını bulmaya yarayan vektör D ve vektör R değerleri aşağıdaki formül ile tespit edilir.

$$D = \left[\sum_{j=1}^n t \right]_{n \times 1} \quad (4)$$

$$R = \left[\sum_{i=1}^n t \right]_{1 \times n} \quad (5)$$

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

DEMATEL yöntemi, farklı boyutlara sahip durumlardan uygun olanı tercih etmemize yardımcı olmaktadır. Metodu uygulamaya geçirmeden önce faktör ağırlıklarının belirlenmesi önemli bir aşamadır (Wu, 2008:834). Çünkü bir çalışmada karar vericiler ancak bu kriterleri değerlendirerek kıyas yapabilirler. Bu değerlendirme aşağıdaki Tablo 1’de gösterildiği gibi 5 skaladan oluşan puanlama sistemi ile gerçekleşmektedir. Uzman grup 0-4 aralığındaki puanlama ile karşılaştırma yapma olanağına sahip olmuştur.

Tablo 1. İkili Karşılaştırma Skalası

Sayısal Değer	Tanım
0	Etkisiz
1	Düşük Etki
2	Orta Derecede Etki
3	Yüksek Derecede Etki
4	Çok Yüksek Derecede Etki

Çalışmada belirlenen bileşenler; Yapay Zeka (YZ), Dijital Vatandaşlık (DV), Büyük Veri (BV), Sosyal Onay (SO), Artırılmış Gerçeklik (AG), Çevrim İçi Topluluklar (ÇİT), Dijital Ayak İzi (DAİ) ve Veri Madenciliği (VM) aşağıdaki tabloda kısaltılmış olarak gösterilmektedir. Uzman grupların değerlendirmeleri ışığında elde edilen verilerin ya da puanların aritmetik ortalaması alınarak ikinci aşamada izlenen normalizasyon değerleri bulunarak Tablo 2’de Direkt (Doğrudan) İlişki Matrisi elde edilmiştir.

Tablo 2. Normalleştirilmiş Direkt İlişki Matrisi

	YZ	DV	BV	SO	AG	ÇİT	DAİ	VM
YZ	0,000	0,043	0,087	0,043	0,087	0,130	0,174	0,130
DV	0,174	0,000	0,043	0,174	0,087	0,174	0,174	0,174
BV	0,130	0,087	0,000	0,087	0,087	0,087	0,130	0,174
SO	0,043	0,174	0,043	0,000	0,043	0,174	0,174	0,130
AG	0,174	0,087	0,130	0,087	0,000	0,043	0,087	0,130
ÇİT	0,043	0,174	0,087	0,174	0,087	0,000	0,130	0,174
DAİ	0,087	0,174	0,174	0,174	0,043	0,130	0,000	0,043
VM	0,130	0,043	0,130	0,087	0,087	0,087	0,043	0,000

Normalleştirilmiş Direk İlişki Matrisi doğrultusunda Toplam İlişki Matrisi ile birlikte Etkileyen ve Etkilenen Faktör Grupları Tablo 3’de elde edilmiştir.

Tablo 3. Toplam İlişki Matrisi (C)

	YZ	DV	BV	SO	AG	ÇİT	DAİ	VM
YZ	0,0000	0,0166	0,0335	0,0174	0,0266	0,0609	0,0912	0,0654
DV	0,1029	0,0000	0,0201	0,1130	0,0343	0,1136	0,1187	0,1206
BV	0,0614	0,0387	0,0000	0,0406	0,0287	0,0408	0,0690	0,1007
SO	0,0179	0,0963	0,0169	0,0000	0,0133	0,0995	0,1031	0,0742
AG	0,0852	0,0364	0,0557	0,0381	0,0000	0,0179	0,0412	0,0680
ÇİT	0,0194	0,1003	0,0391	0,1044	0,0314	0,0000	0,0768	0,1113
DAİ	0,0407	0,0994	0,0881	0,1028	0,0139	0,0729	0,0000	0,0230
VM	0,0517	0,0144	0,0491	0,0332	0,0243	0,0336	0,0163	0,0000

Toplam ilişki matrisi verileri incelenirken dikkat edilmesi gereken önemli kriter Alfa (Eşik Değeri)'dir. Bu çalışmanın Eşik Değeri ($\alpha = 0,0504$) şeklinde hesaplanmıştır. Bu değer altındaki verilerin değerlendirilmeye alınmaması, faktör grupları değerlendirilirken bu değer üzerindeki değerlerin dikkate alınması DEMATEL yönteminin bir özelliğidir.

Bu bilgiler ışığında faktörlerin birbirleri arasındaki etki durumunu gösteren tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo 4. Faktörlerin Birbirleri Arasındaki Etki Durumu

Faktörlerin Birbirleri Arasındaki Etki Durumu								
Faktörler	V Vektörü	Y Vektörü	V+Y Vektörü	V-Y Vektörü	Etki Türü	w	W	W %
YZ	0,3116	0,3793	0,6908	-0,0677	Net Etkilenen	0,6941 33	0,105 5	10,50 %
DV	0,6233	0,4020	1,0253	0,2212	Net Etkileyen	1,0488 71	0,159 3	15,00 %
BV	0,3798	0,3024	0,6823	0,0774	Net Etkileyen	0,6866 43	0,104 3	10,40 %
SO	0,4211	0,4493	0,8704	-0,0282	Net Etkilenen	0,8708 96	0,132 3	13,20 %
AG	0,3425	0,1724	0,5150	0,1701	Net Etkileyen	0,5423 48	0,082 4	8,20 %
ÇİT	0,4827	0,4392	0,9219	0,0435	Net Etkileyen	0,9229 17	0,140 2	14,00 %
DAİ	0,4406	0,5164	0,9570	-0,0757	Net Etkilenen	0,9600 2	0,145 9	14,50 %
VM	0,2226	0,5632	0,7857	-0,3406	Net Etkilenen	0,8563 7	0,130 1	13,00 %
					Toplam	6,5821 99	1	100,00 %

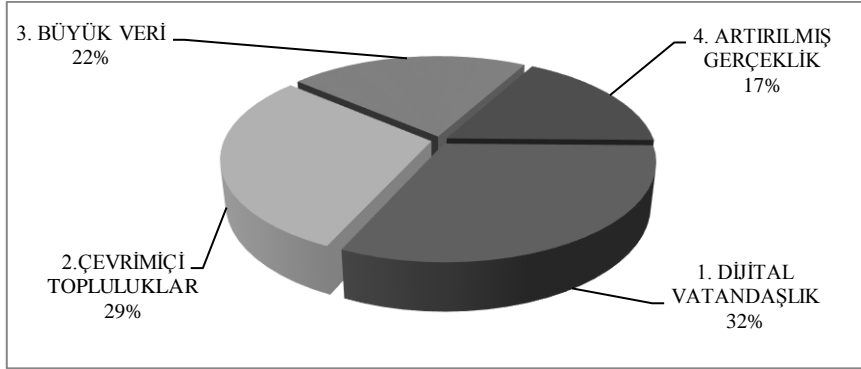
Tablodaki bilgilere göre ana etkileyici faktör Dijital Vatandaşlık, ikinci etkileyici faktör Çevrimiçi Topluluklar, üçüncü olarak Büyük Veri ve son olarak Artırılmış Gerçeklik faktörü tespit edilmiştir. Etkilenen faktörleri incelediğimizde ise çoktan aza doğru şu şekilde sıralanmıştır. Dijital Ayak İzi,

Sosyal Onay, Veri Madenciliği ve Yapay Zeka. Dijitalleşme ile toplumsal ihtiyaçların belirlenmesi sürecinde etkileyen ve etkilenen faktörlerin belirlenmesi aynı zamanda bu faktörlerin neden-sonuç ilişkilerinin değerlendirilmesi karar vericilere yardımcı olmaktadır.

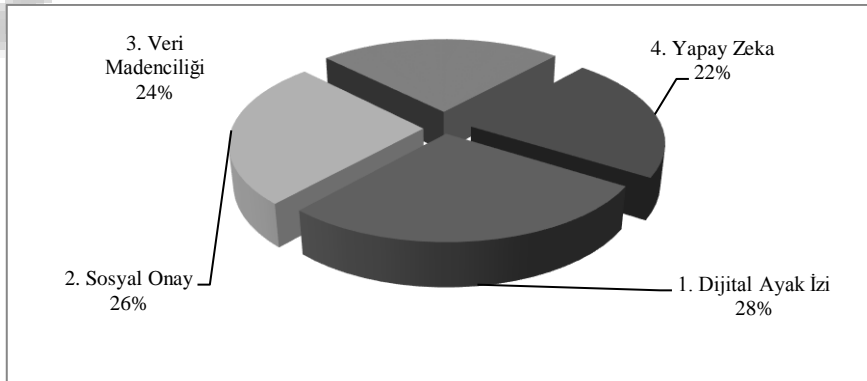
DEMATEL yöntemi kullanılarak dijitalleşme ile toplumsal ihtiyaçların belirlenmesi üzerine yapılan analizler sonucunda elde edilen etkileyen faktörleri, şekilde olduğu gibi özetleyebiliriz. Faktör Ağırlığı Yüzdeleri (W %) dikkate alınarak şekil oluşturulmuştur. Şema incelendiğinde dijitalleşme ile toplumsal ihtiyaçların belirlenmesinde Dijital Vatandaşlık kriterinin en fazla etkileyen faktör olduğu belirlenmiştir.

Şekil 1. Etkileyen Faktörler

Tablo 4 incelendiğinde V-Y vektörünün pozitif olduğu durumlar etkileyen faktörleri gösterirken negatif olduğu durumlar ise etkilenen faktörleri ifade etmektedir. Etkilenen faktörleri şu şekilde şematize edebiliriz.

Şekil 2. Etkilenen Faktörler

Etkileyen faktörlerin şematize edilmesinde kullanılan Faktör Ağırlığı Yüzdeleri (W %) değerleri baz alınarak oluşturulan şekle göre en fazla etkileyen faktörün Dijital Ayak İzi kriteri olduğu tespit edilmiştir.

4. SONUÇ

Dijitalleşme sürecinde öne çıkan kavramların sadece yukarıda sıraladığımız kavramlar olmadığını ve bu kavramlara yenilerinin de ekleneceği akıldan çıkarılmamalıdır. Toplumda meydana gelen ihtiyaçlar, teknolojik gelişmelerin ve dijitalleşmenin bir yansıması olduğu olgusu günümüz sosyoloji ve psikoloji bilimlerinin kabul ettiği bir gerçektir (Gencer ve Aktan, 2021:1143-1151).Dijitalleşme ile oluşan toplumsal ihtiyaçlarımızdaki değişimlerin belirlenmesi başlıklı bu çalışmada DEMATEL yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada ele alınan sekiz faktörün incelenmesi sonucunda dört faktörün direkt etkileyen faktör olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın bulguları çerçevesinde sırası ile Dijital Vatandaşlık, Çevrimiçi Topluluklar, Büyük Veri ve son olarak Artırılmış Gerçeklik faktörleri tespit edilmiştir. Analize tabi tutulan diğer faktörlerin ise etkilenen faktörler olarak belirlenmiştir. Ayrıca çalışmada elde edilen diğer önemli tespit ise incelenen faktörlerin normalize edilmiş direkt ilişki düzeyleridir. Verilere göre Tablo 2 incelendiğinde Yapay Zeka ile Dijital Ayak İzi arasında yüksek düzeyde bir ilişkinin olması bireylerin dijital ortamlarda çevrimiçi olarak geride bıraktıkları izler ya da bilgilerin Yapay Zeka için önemli kaynak oluşturabileceği sonucuna varılabilir. Yine tablo incelendiğinde Dijital Vatandaşlık ile Veri Madenciliği arasında da yüksek bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bilgi dijitalleşen dünyada e-devlet, banka, belediye vb. kurumların Dijital Vatandaş oranının artması ile Veri Madenciliğinin daha etkin ve hızlı kullanılabilmesine olanak hazırlamayı yorumu yapılabilir. Konu ile alakalı planlanan çalışmalarda kriterler artırılarak ya da alt kategoriler eklenerek ÇKKVY'nin diğer yöntem uygulamaları kullanılabilir.

KAYNAKÇA

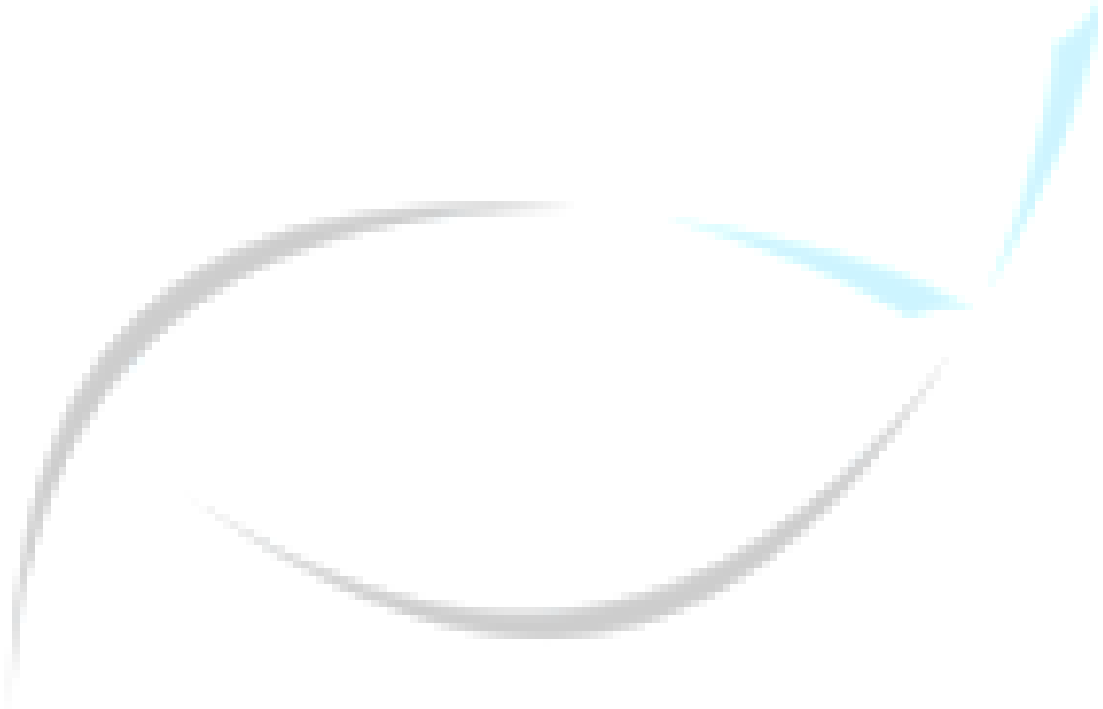
- AL-KHOURI, A. M. (2012). Data Ownership: Who Owns "My Data"? *International Journal of Management & Information Technology*, 2 (1), 1-8.
- ARNE, H. (2021). Volume of Data/Information Created, Captured, Copied, And Consumed Worldwide From 2010 To 2025, <https://www.statista.com/statistics/871513/worldwide-data-created/>, 06.11.2021.
- AZUCAR, D., MARENGO, D., ve SETTANNI, M. (2018). Predicting the Big 5 Personality Traits from Digital Footprints on Social Media: A Meta-Analysis. *Personality and Individual Differences*, 124, 150-159.
- AZUMA, R. T. (1997). A Survey of Augmented Reality. *Presence*. 6(4). 355–385.
- BİNGÖL, B. (2018). Yeni Bir Yaşam Biçimi: Artırılmış Gerçeklik (AG). *Etkileşim Dergisi*. 1(1). 44-55.
- BODHANI, A. (2012). Digital Footprints Step Up. *Engineering & Technology*, 7(1), 82-83.
- BOYD, D. ve CRAWFORD, K. (2012). Critical Questions For Big Data. *Information, Communication & Society*, 15(5), 662-679
- CHANEY, P. (2009). *The Digital Handshake*. Hoboken, New Jersey: John WileyveSons.
- COULDRY, N. ve MEJIAS, U. (2019). Data Colonialism: Rethinking Big Data's Relation to The Contemporary Subject. *Television and New Media*, 20(4), 336-349.
- DOROTHY, C.(2016). *Growing Digital Citizens*. Brussels: Central Support Service foreTwinning. https://www.etwinning.net/downloads/book2016/eTwinningBook_2016.pdf, 01.11.2021.
- ERKMEN, Ö. (2020). Türkiye Örneğinde Veri Gazeteciliği Uygulamaları ve Demokrasi İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*(58), 65-103.
- FALATOONITOOSI, E., LEMAN, Z. SOROOSHIAN, S. ve SALIMI, M. (2013). Decision-Making trial and evaluation laboratory. *Research journal of applied sciences, engineering and technology*, 5(13), 3476-3480.
- FONTELA, E. ve GABUS, A. (1974) "DEMATEL, Innovative Methods", Report No 2 Structural Analysis of the World Problematique", Battelle Geneva Research Institute, 67-69.
- GENCER, T.E. ve AKTAN, M.C. (2021). Dijitalleşen Çağda Ve Toplumda Değişen İhtiyaçlar Ve Sorunlar: Esosyal Hizmet (Sosyal Hizmet 2.0) Gereksinimi. *Toplum Ve Sosyal Hizmet*, 32(3), 1143-1175.
- GOBBLE, M.A.M. (2013). "Big data. The next big thing in innovation". *ResearchTechnology Management*. January-February: 64-66.

- HARARİ, Y. N. (2020). Dünya Ekonomik Forumu 2020 Konuşması: How to Survive the 21st Century. <https://www.youtube.com/watch?v=gG6WnMb9Fho>, 27.11.2021.
- KARDAŞ, S. (2018). Dijital Sosyoloji ya da Yeni Toplumsallıklar. Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin.
- KUBITSCHKO, S. (2015). The Role of Hackers in Countering Surveillance and Promoting Democracy. *Media and Communication*, 3(2), 77-87.
- LEIBENSTEIN, H. (1950). Bandwagon, Snob And Veblen Effects In The Theory Of Consumers' Demand, *Quarterly Journal of Economics*, 64, 183-207.
- LEITE, W. L. ve BERETVAS, N. (2005). Validation Of Scores On The Marlowe-Crowne Social Desirability Scale And The Balanced Inventory Of Desirable Responding, *Educational and Psychological Measurement*, 65, 140-154.
- LOVELOCK, C. ve JOCHEN, W. (2004). *Service Marketing* (5. Baskı), New Jersey: Pearson
- LUDWIG, C. ve REIMANN, C. (2005). Augmented Reality: Information at Focus. *Cooperative Computing & Communication Laboratory*. 4(1). 1-12.
- THOMPSON, T. (2012). I'm Deleting As Fast As I Can: Negotiating Learning Practices In Cyberspace. *Pedagogy, Culture, Society*, 20(1), 93-112.
- MAINZER, K. (2010). *Leben als Maschine? Von der Systembiologie zur Robotik und Künstlichen Intelligenz*. Paderborn: Mentis Verlag.
- MARR, B. ve MATT, W. (2019). *Artificial Intelligence in Practice: How 50 Successful Companies Used AI and Machine Learning to Solve Problems*. West Sussex: Wiley
- MCCARTHY, J. (2007). "What is Artificial Intelligence?", <http://jmc.stanford.edu/articles/whatisai/whatisai.pdf>, 30.10.2021.
- MILGRAM, P. ve KISHINO, F. (1994). "A Taxonomy of Mixed Reality Visual Displays". *IEICE Transactions on Information Systems*. 77(12).
- MOSSBERGER, K. (2008). *Digital Citizenship: The Internet, Society and Participation*. The MIT Press.
- NILSSON, N. J. (1998). *Artificial Intelligence A New Synthesis*, China: Morgan Kaufmann Publishers, China Machine Press.
- OPTUS (2017). *Digital Citizenship: Research Findings and Recommendations 2017*. https://www.digitalthumbprint.com.au/wp-content/uploads/2017/12/Digital_citizenship-Research_Report_2017.pdf, 01.11.2021
- ORGAN, A. (2013). Bulanık DEMATEL Yöntemiyle Makine Seçimini Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 157-172.
- PHIPPEN, A. D. (2004). An evaluative Methodology for Virtual Communities Using Web Analytics. *Campus-Wide Information Systems*, 21 (5), 179-184.
- RHEINGOLD, H. (2008). *The Virtual Community- Homesteading On The Electronic Frontier*. The MIT Press: London.
- RIBBLE, M.S. (2006). *Implementing Digital Citizenship in Schools: The Research, Development and Validation of a Technology Leader's Guide*, Doctoral Dissertation, Kansas State University, Manhattan.
- VURAL, Z. ve BAT, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Yaşar University*, 5(20), 3348-3382.
- WU, W. (2008). Choosing Knowledge Management Strategies By Using A Combined ANP And DEMATEL Approach. *Expert Systems with Applications*, 35(3), 828-835.

WINSTON, P. H. (1992). Artificial Intelligence (3rd. ed.). Boston: Addison-Wesley.

ZHOU, Z. (2002). Three Perspectives of Data Mining Artificial Intelligence, 143 (2003),139-146.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-7872-4821

**Atatürk Dönemi Laiklik Politikalarının Avusturya Kamuoyundaki
Yansımaları (1924-1938)**

Arş. Gör. Dr. Çiğdem Dumanlı¹

*¹Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,
cigdemdumanli@hacettepe.edu.tr*

Özet

Mustafa Kemal Atatürk'ün Avusturya ve Avusturyalılar ile olan şahsî tanışıklığı çok daha öncesi tarihlere dayansa da, Birinci Dünya Harbi sonunda Avusturya ile olan ikili ilişkiler zorunlu olarak kopmuş ve Cumhuriyet'in ilanını takip eden süreçte yeniden inşa edilmiştir. Bu bağlamda evvela 1924 yılında bir Dostluk Ahdi ile İkamet ve Ticaret Mukaveleleri imzalanmıştır. Uzun yıllar Osmanlı topraklarında çeşitli kademelerde diplomatik görevlerde bulunmuş olan August Kral, ilk Avusturya Büyükelçisi olarak Türkiye'ye gönderilmiştir. İki ülkenin Birinci Dünya Harbi'nin geride bıraktığı hassasiyetten sıyrılıp siyasî, iktisadî ve kültürel ilişkilerini yeniden inşa etmeye çalıştığı bu süreç, aynı zamanda genç Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik temelinde kapsamlı ve köklü reformlara giriştiği bir zaman dilimini ihtiva etmektedir. Bu bağlamda bilhassa eğitim alanında gerçekleşen ve azınlık okulları vesilesiyle başta Fransa olmak üzere yabancı devletleri de ilgilendiren inkılâplar, August Kral ve Avusturya gazeteleri tarafından da yakından takip edilmiştir. Bu bildiride, laiklik temeline dayanan inkılâpların nasıl gerçekleştirildiği ve bu inkılâpların Türkiye'nin diğer devletler ile olan ilişkilerini nasıl etkilediği Avusturya Devlet Arşivleri belgeleri ve Avusturya gazeteleri ışığında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk Dönemi, Avusturya, Laiklik, Eğitim İnkılapları

Reflections of the Secularist Policies of the Atatürk Era in the Austrian Public Opinion (1924-1938)

Abstract

Even though Mustafa Kemal Atatürk's personal acquaintance with Austria and the Austrians dates back to much earlier times, at the end of the First World War, the bilateral relations between Turkey and Austria were obliged to cut down and was rebuilt after the establishment of the Turkish Republic. In this context, first, a Treaty of Friendship and two agreements on trade and settlement were signed in 1924.

August Kral, who served in various diplomatic posts in the Ottoman Empire for long years, was sent as the first Austrian Ambassador to Turkey. This process, in which the two countries tried to get rid of the sensitivity left behind by the First World War and rebuilt their political, economic and cultural relations, also includes a period when the young Turkish Republic embarked on comprehensive and radical reforms on the basis of secularism. Within this framework, reforms particularly in education which concerns other countries, foremostly France, because of the situation of the minority schools, were closely followed by August Kral and the Austrian Press. This article deals with the question how reforms realized on the basis of secularism and how these reforms affected Turkey's relations with other countries in the light of documents of the Austrian State Archives and Austrian Newspapers.

Keywords: Atatürk Era, Austria, Secularism, Education Reforms

Giriş

1918 yılı aynı zamanda Birinci Dünya Harbi'nin resmen bittiği ve Osmanlı Devleti'nin müttefikleri ile ilişkilerinin kesildiği bir yıl olmuştur. Osmanlı Devleti, Mustafa Kemal Paşa'nın sağlık sebebiyle gerçekleştirdiği Karlsbad ziyaretinden İstanbul'a döndükten yaklaşık üç ay sonra, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır. Bu mütarekenin 19. Maddesi gereğince, Osmanlı topraklarında bulunan Almanya ve Avusturya vatandaşları ülkeyi terk etmiş ve 23. Madde gereğince de bu iki ülke ile olan ilişkiler kesilmiştir (Erim, 1953: 523). Bu esnada Avusturya-Macaristan Monarşisi dağılmış, Avusturya, sınırları daralmış bir şekilde yoluna Avusturya Cumhuriyeti olarak devam etmiştir. Süreç içerisinde, Saint-Germain-en-Laye Antlaşması'nın 242. Maddesi gereğince, Almanya, Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye ile 1 Ağustos 1914 tarihi itibarıyla yaptığı tüm anlaşmaları, sözleşmeleri ve mutabakatları geçersiz ilan etmiş ve bu şekilde Türkiye ile ilişkilerine son vermiştir (Treaty of Peace, 1919: 91).

Birinci Dünya Harbi'nin sonu ile birlikte kopan ikili ilişkilerin anlaşmalar çerçevesinde resmen başlaması da, cumhuriyetin ilanından hemen sonra gerçekleşmiştir. Bu müzakereler ilk olarak, 28 Ocak 1924 tarihinde imzalanan Muhadenet Muahednamesi (Dostluk Ahdi) ile İkamet ve Ticaret Mukavelenameleri çerçevesinde gerçekleşmiştir. Dönemin T.B.M.M. Zabıt Ceridesinde de yer alan bu Ahd ve Mukaveleler, Türkiye Cumhuriyeti adına İstanbul Mebusu Dr. Adnan Bey ve Avusturya Cumhuriyeti adına Sofya'da Fevkalâde Murahhas ve Orta Elçi olan August Kral arasında imza edilmiştir (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 21.4.1340: 960-968). Dostluk Ahdi ile İkamet ve Ticaret Mukavelenamelerinden sonra iki ülke arasındaki ithalat ve ihracatın hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir. İlgili veriler, 1923 ve sonrası itibarıyla, Türkiye İstatistik Kurumunun çalışmasında da ayrıntılarıyla incelenebilir (Aralık 2015: 453 vd.).

İlişkilerin tekrar başlamasından hemen sonra, 1925 yılında, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk Viyana Büyükelçisi olarak Mehmet Hamdi (Arpağ) Bey atanmıştır. O sırada Muhtelit Mübadele Komisyonu üyesi olan Mehmet Hamdi Bey yeni atandığı bu görevinde çok uzun bir süre kalmış ve 1934 yılında görev yeri Berlin olarak değişmiştir (Yüksel, Haziran 2020: 487 vd.). Mehmet Hamdi Bey'in yerine daha sonra Ahmet Cevat Üstün atanmıştır (Freie Stimmen, 23. Oktober 1924: 2; Der Wiener Tag, 28. November 1934: 4).

Cumhuriyetin kuruluşu sonrası ilk Avusturya Büyükelçisi, o ana kadar Avusturya'nın Sofya fevkalâde murahhas ve orta elçisi olarak Dostluk Ahdi ile İkamet ve Ticaret Mukavelenamelerini de imzalayan August Ritter von Kral olmuştur (Wiener Zeitung, 8. April 1924: 6; Wiener Salonblatt, 12. April 1924: 6). 1932 yılında büyükelçilikte geçici olarak evvela Norbert Bischoff maslahatgüzâr seviyesinde görevlendirilmiş¹⁰ ve onun yerine 1933 yılında yine çok kısa bir süreliğine Edwin Versbach

¹⁰ Bu durum bildiri metninde ele alınacak Avusturya Devlet Arşivi belgesi ile de sabittir. Norbert Bischoff 1932 yılında, Kral'ın yerine henüz büyükelçi atanmadığı için, Charge d'affaires (Geschäftsträger) seviyesinde görevlidir. Bkz. (Bischoff, 3. Mai 1932: 1-2).

von Hadamar büyükelçi olmuştur. Versbach von Hadamar'ın yerine aynı yıl içerisinde Karl Buchberger büyükelçilik görevine gelmiştir (Wiener Salonblatt, 15. Jänner 1933: 14; Innsbrucker Nachrichten, 13. April 1933: 5; Freie Stimmen, 14. April 1933. 4; Wiener Salonblatt, 21. Mai 1933: 9; Agstner, 2015: 447).

Ticaret ve İkamet Mukavelenamelerinin genelde Türkiye ile Avusturya arası ilişkileri geliştirmek dışında, özelde Avusturyalı mimarlar için önemli ölçüde teşvik edici olduğu anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin ilk on yıllarında bilhassa Ankara'da olmak üzere Türkiye'nin birçok şehrinde inşa edilen bina ve yapılarda Avusturyalı mimarların imzası mevcuttur. Bunlar arasında parlamento binası dışında birçok devlet binası Avusturyalı mimar ve tasarımcı Clemens von Holzmeister'in imzasını taşımaktadır (Erkmen, 2003: 57-66). Holzmeister dışında, Heykeltıraşlar Anton Hanak ile Heinrich Krippel ve yine Viyanalı Mimar Enst Anton Egli bu süreçte Türkiye'de görev almış mimar ve heykeltıraşlara örnek olarak verilebilir (Bockstefl, tb.; Wacha, 1968: 275; Goethe-Institut, 2010).

Türkiye ile Avusturya'nın ilişkilerini yeni bir zeminde tekrar geliştirmeye başladığı bu süreç aynı zamanda genç Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik temelinde kapsamlı ve köklü reformlara giriştiği bir zaman dilimini kapsamaktadır. 3 Mart 1924'de *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* çıkarılmış, bununla eğitim öğretim birliği sağlanmıştır (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 3.3.1340: 24vd.). Ertesi 1925 yılında Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye tercümesi için çalışmalar başlamış ve 1931/32 yıllarında ibadet, dua ve ezan dilinin de Türkçeleştirilmesi girişimlerini beraberinde getirmiştir. Yine 3 Aralık 1934 yılında *Bazı Kisvelerin Giyilmeyeceğine Dair Kanun* kabul edilmiş, bununla, yerli din adamlarını olduğu kadar yabancı din adamlarını da ilgilendiren bir mesele ortaya çıkmıştır (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 3-XII-1934: 75 vd.).

Laiklik ilkesi temelinde gerçekleşen bu düzenlemeler, başta ilk Avusturya Büyükelçisi Kral olmak üzere diğer Avusturya diplomatlarınca da takip edilmiş ve Avusturya Dışişleri Bakanlığına uzun değerlendirmeler eşliğinde rapor edilmiştir. Bildiri metninin bundan sonraki kısmında bu değerlendirmeler ele alınacaktır.

I. Tevhid-i Tedrisat Kanunu kapsamında Ortaya Çıkan Yabancı Okullar Sorunu

3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen *Tevhid-i Tedrisat Kanunundan* yaklaşık bir ay kadar önce, 7 Şubat 1924 tarihinde, Maarif Vekâletince yayınlanan bir genelge ile yabancı okullardaki öğretim düzenlenmek istenmiştir. Söz konusu genelge ile birlikte, yabancı okullarda dinî sembol, heykel veya resimlerin asılması yasaklanmıştır (Tanır, Bahar 2015: 192 vd.).

Bu düzenleme Türkiye'de çok sayıda bulunan Fransız cemaat okulları sebebiyle de bilhassa Fransızları rahatsız etmiş ve Türkiye ile Fransa arasında aylarca sürecek münakaşalara sebebiyet vermiştir. Avusturya'nın ilk Türkiye Büyükelçisi August Kral tarafından gönderilen bir rapor, daha sonra *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* da çıktıktan sonra, bu bağlamda yaşanan tartışmalara yöneliktir ve 30 Mayıs 1924 tarihlidir.

Kral bu raporunda evvela kanun ve bağlı düzenlemeler hakkında ayrıntılı bilgiler vermiş ve bu dönüşümün "Türk eğitim sisteminin radikal bir şekilde laikleştirilmesi" anlamına geldiği değerlendirmesinde bulunmuştur. Avusturya Büyükelçisine göre bu düzenlemeler başlangıçta sadece Türk halkı için düşünülmüş olsa da, "eşitlik ilkesi gereği" yabancı okulları da kapsamına almış ve bu durum bilhassa Fransız cemaat okullarını etkilemiştir (Kral, 30. Mai 1924: 1 vd.).

Genç Türkiye Cumhuriyeti ile başta Fransa olmak üzere, ayrıca İngiltere ve İtalya arasında okullar münasebetiyle yaşanan tartışmanın arka planını yine Kral'ın raporundan okumak mümkündür. Buna göre, Papalık görevlisi Başepiskopos Ernesto Filippi, yine Vatikan'a bağlı olarak bir emir ("mot d'ordre") vermiştir. Bu emirde, yabancı okulları, ortaya çıkan sorunda dayanışma içerisinde hareket etmeye yönelik bir çağrıda bulunmuştur. Bu sebeple, Galata'da bulunan ve aslında Avusturya kökenli olan ve Türkiye'deki varlıklarının devamı için her hâlükârda düzenlemelere karşı durma eğilimi göstermeyen St. Georg okulu da emirden bağımsız hareket edememiştir (Kral, 30. Mai 1924: 2).

Tartışma büyümüş, Milli Mücadele sonrası diplomatik bağımsızlığını da kabul ettirmek amacıyla olan genç Türkiye Cumhuriyeti, düzenlemelere uymayan Fransız ve İtalyanlara bağlı çok sayıda yabancı okulu kapatmıştır. Aksoy'a göre İstanbul'da bulunan otuz sekiz Fransız ve dört İtalyan okulu kapatılmıştır (Aksoy, 2011: 41 vd.). Tanır, kapatılan okullara Edirne Karaağaç ve İzmir'deki Fransız ve İtalyan misyon okullarını da örnek olarak belirtir (Tanır, Bahar 2015: 193).

Bu girişim diğer devlet temsilcilerini de hareketlendirmiş, Fransız temsilci ile birlikte, İtalyan ve İngiliz temsilciler de ortak bir şekilde ve üç defa TBMM Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhası Adnan Bey'e (Adnan Adıvar) protesto notu iletilmiştir (Kral, 30. Mai 1924: 3).

Bu aşamada raporda verilen bir diğer bilgi, Lozan Antlaşmasının imzalanmasından sonra dahi itilaf kuvvetlerinin Türkiye'ye yönelik ortak diplomatik tutumlarının ne derece devam ettiğine yönelik esaslı bir örnek teşkil etmektedir. Meselenin en çok Fransızları rahatsız ettiği evvelce söylenmişti. Bu bağlamda Fransız temsilci Jessé-Curély'nin yoğun tepkisi raporda da geçmektedir. Kral'a göre Jessé-Curély dışında, İngiliz temsilci Ronald Lindsay, sadece Fransızlarca kışkırtılmış olmasından dolayı ve müttefikleri ile dayanışma içerisinde olduğunu göstermek amacıyla meseleye dahil olmuş, bunun dışında sorun ile pek alakadar görünmemiştir. İtalyan Temsilci Montagna ise diğerlerinden bağımsız da meseleye şiddetli tepki gösterebilmiştir (Kral, 30. Mai 1924: 3).

Türkiye ile başta Fransa hükümeti arasındaki bu tartışma dönemin basınına da yansımıştır. Tanır, meseleyi ele alan Türk gazetelerinin bilhassa Fransa'nın kendi ülkesinde laik bir siyaset güdüp, bunu Türkiye açısından sorunlu görmesine atf yaptıklarına yönelik birçok örnek vermektedir.¹¹

Türk yetkililerin ve basınının meseleyi bu çerçeveden ele aldığı, Kral tarafından raporunda da ifade edilmektedir. Buna göre, okullar meselesinde Fransızların gerçek amaçları ortaya çıkmıştı. Türk tarafı, "... şimdi en vahşi açıklıkla tüm bu yabancı, sözde insancıl kuruluşların gerçek karakteri kendini göstermeye başlamıştır. Zira artık herkes açıkça görüyor ki, meseleleri öğretim ve hasenat değil, meseleleri dinî propagandadır." demekteydi ve Kral bunu şu cümlelerle özetlemiştir:

"Bunda acı olan ise, - ve bu durum Türkler tarafından esaslı surette işaretleniyor- masonik Fransa'nın kendisini, kendi ülkesinde sadece ihmal etmediği, aynı zamanda çokca mücadele ettiği kiliseye ait kuruluşların Türkiye'deki en uzlaşmaz, her zaman savunmaya hazır koruyucusu olarak ortaya attığıdır." (Kral, 30. Mai 1924: 5).

Fransız tarafının meselede ikili bir tutum sergilediğine yönelik Türk argumanı pek de haksız sayılmaz. Zira, Fransa'da 1905 yılında din ile devlet işleri birbirinden yasaya bağlı olarak resmen ayrılmış ve bu gelişme okulları da etkilemiştir (Loi du 9 décembre 1905: tb.). Yine tam da Türkiye ile Fransa arasındaki yabancı okullar münakaşası sürerken, Fransa'da laiklik meselesi, kardinal ve başpiskoposların hükümete sundukları ve laikliği sorgulayan bir manifestosu ile tekrar gündem olmuştur. 11 Mart 1925 tarihinde sunulan bu manifesto Fransız siyasetinde yoğun olarak tartışılmış, kınanmış ve Radikal Parti tarafından "Fransız yasalarına, özgür düşünceye ve demokrasiye karşı bir savaş ilanı" olarak dahi değerlendirilmiştir. Neticede, Fransız Temsilciler Meclisinde yapılan uzun tartışmalar sonucunda ortaya konulan metinde cumhuriyetin laiklik temelini tekraren vurgu yapılmıştır (Neri-Ultsch, 2005: 135 vd.). Dönemin Fransa Başbakanı Édouard Herriot'un yaptığı konuşmada "Kardinallerin açıklaması yasayı reforme etmek istemiyor, ona tecavüz etmek istiyor" demesi, dışarıdan bir ses olarak Avusturya basınında da yer almıştır (Salzburger Wacht, 23. März 1925: 1).

Katolik çevrelerin sadece Fransa'da değil, Avusturya'da da bu kanun aleyhinde girişimlerde bulunduğu yönelik dönemin bir Avusturya gazetesi haberi örnek olarak verilebilir. Büyükelçi Kral'ın meseleyi bir Avusturya meselesi olarak görmediği, daha ziyade Fransa, İngiltere ve İtalya ile Türkiye arasındaki bir mesele olarak gördüğü raporunda kullandığı üsluptan da anlaşılabilir.¹² Ne var ki,

¹¹ Mesela Mehmet Asım ve Ahmet Emin'in değerlendirmeleri için bkz. (Tanır, Bahar 2015: 195).

¹² Bu aşamada bir dipnot düşmek gerekir. Büyükelçi Kral'ın bu bildiriye ele alınan raporları bahsedilen üslup açısından ilginçtir. Keza kendisinin, ortaya koyduğu farklı çalışmalarında, Türk devrimine yönelik olumlu ve geniş kapsamlı değerlendirmeleri de mevcuttur. Emre Saral, yakın bir tarihte, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü tarafından düzenlenen, *Türk Dilbiliminde Tanımlama ve Belgeleme VIII Avusturya Türkolojisi Sempozyumunda*,

aynı süreçte *Kärntner Tagblatt* adlı bir Avusturya gazetesi, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hristiyan okullarını da kapsayan girişimlerini şiddetle eleştirmiş ve onun mason olduğu ve dine karşı kültür savaşında masonlar tarafından desteklendiği için bu şekilde davrandığını iddia etmiştir (*Kärntner Tagblatt*, 27. März 1924: 1 vd.). Mustafa Kemal Atatürk'ün hiçbir mason listesinde adının geçmediği (Özcan, 2018: 1276) ve onun talimatı ile Türkiye'de Mason Cemiyeti'nin kapatıldığı (Özcan, 2003: 95-99) bilinmektedir. Hâliyle, onun mason olduğu için Hristiyanlar aleyhinde girişimlerde bulunduğunu iddia eden *Kärntner Tagblatt*'ın muhteviyatına bakıldığında, bu gazetenin o tarihteki yazı işleri müdürünün Katolik bir papaz olduğu anlaşılmaktadır. Michael Paulitsch adındaki yazı işleri müdürünün Hristiyan siyasî çevrelerde de etkin olduğu anlaşılmaktadır. (Loidl/Malina, 1977: 353). Dolayısı ile, Gazi Mustafa Kemal'in mason olmasından ziyade, Paulitsch'in yabancı okullar meselesinde Türk hükümetinin yönetmeliklerinden en çok rahatsız olan Katolik çevrelerle doğrudan bir bağlantısı söz konusudur. Keza bu durum, *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* ve yabancı okullara yönelik düzenlemelerin gerçekleştiği süreçte diğer Avusturya gazeteleri incelendiğinde daha da dikkat çekici bir nitelik kazanmaktadır. Zira aynı süreçte diğer birçok Avusturya gazetesi, laiklik temelinde eğitim reformuna değinmekten ziyade, yine *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* ile birlikte aynı gün kabul edilen, Hilâfetin kaldırılması ve hanedan mensuplarının Türkiye dışına çıkarılmasına yönelik kanun hakkında ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Örneğin, 4 Mart 1924 tarihli Viyana merkezli *Die Neue Zeitung*, “Halifenin Azli” manşetini atmış ve Hilâfetin tarihi ile hanedan mensuplarının ülke dışına çıkarılması dahil meseleyi uzunca değerlendirmiştir (4. März 1924: 1). Yine 4 Mart 1924 tarihli ve Viyana merkezli *Neue Freie Presse*, ilk sayfasında “Türk Hilâfetinin Sonu” başlıklı bir haber yayınlamış ve bu konuyu ele almıştır (4. März 1924: 1). Bir diğer Viyana merkezli gazete olan *Reichspost*, 6 Mart 1924 tarihinde “Osmanlı Hilâfetinin Sonu” başlığını atmış ve yaklaşık iki sayfa boyunca değerlendirmelerde bulunmuştur (Rappaport, 6. März 1924: 1 vd.). Bu süreçte 3 Mart 1924 tarihi ile kabul edilen kanunları, Hilâfetin kaldırılması ve Halife ile ailesinin ülke dışına çıkarılması kapsamında ele alan çok sayıda Avusturya gazetesi örneği mevcuttur ve fakat bildiri metninin kapsamını aşacağı için tamamına değinmek mümkün değildir. Bunlar dışında, Türkiye'de konuşulan, yürürlüğe giren veyahutta sözü edilen ve gelecekte gerçekleşecek olan inkılaplara henüz daha o tarihte kısa da olsa değinen gazeteler de vardır.

Örneğin, 7 Mart 1924 tarihli *Arbeiterzeitung* bir haberine “Doğu'ya veda” başlığını atmış ve Hilâfetin kaldırılmasına uzun uzun değinmiştir. Bunun dışında bir paragrafta da olsa, Türkiye'deki diğer reform girişimlerine de değinilmiştir. Bunlar arasında çok eşliliğin kaldırılması dışında Latin alfabesine geçilmesi girişimleri de vardır (7. März 1924: 1 vd.). Yine *Neues Wiener Journal* adlı gazete, “Türkiye'de Köklü Değişiklikler” başlığında evvela ve uzunca Hilâfetin kaldırılmasını değerlendirmiş, daha sonra yine bir paragraf içerisinde fesin kaldırılmasına ve Latin alfabesinin kabulüne dair henüz düşünce aşamasında olan inkılaplara da değinmiştir (4. März 1924: 2). Bilindiği üzere Şapka Kanunu ertesi 1925 yılında kabul edilecek, Latin alfabesine ise 1928 yılında geçilecektir. Avusturya basınında, ilginç bir şekilde, 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* ile yabancı okullar meselesine dair bu yoğunlukta haber mevcut değildir. 4 Mart 1924 tarihli *Salzburger Chronik* adlı gazetede, “Türkiye'deki Kültür Mücadelesi” başlığında, bir cümle içerisinde, Hristiyan okullarından dinî sembollerin kaldırılması ve buna bağlı olarak itilaf kuvvetleri temsilcilerinin Ankara hükümetini protesto ettiğine değinilmektedir (4. März 1924: 6). Üç gün sonra aynı gazete, birkaç cümle içerisinde, *Corriere della Sera* gazetesine atıf yapmış ve hükümetin ateşkesten o yana kapalı olan Alman okullarını açmayı onayladığına ve fakat Edirne'deki Fransız okullarının kapatıldığına değinmiştir (*Salzburger Chronik*, 7. März 1924: 5). Hiç şüphesiz diğer inkılaplara değinen farklı gazete ve haberler de bulmak mümkün olacaktır ve fakat bunlar genel olarak ve dikkat çekici bir şekilde Hilâfetin kaldırılmasına yönelik haber yoğunluğunda değildir. Yine *Kärntner Tagblatt*'ın köktenci üslûbunu benimsemiş bir diğer haberi bulmak mümkün olmamıştır.

“Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında Türkiye-Avusturya İlişkileri” başlıklı bir bildiri sunmuştur ve bildirisinde August Kral'ın Türk devrimine ilişkin düşüncelerine kısaca değinmektedir. Saral'ın bildiri yayımlandığında, burada raporunda kullandığı oldukça diplomatik üslûbunun aksine, Kral'ın kişisel düşüncelerinin ne olduğu konusunda mutlaka faydalı bilgiler sağlayacaktır.

II. Yabancı Okullar Sorununun Dış Politik Çerçevesi ve Çözümü

Hâliyle, kendi ülkesinde din ile devlet işlerini kati surette ayıran Fransa'nın, laiklik temelinde bir cumhuriyet inşası içerisinde olan Türkiye'ye karşı tutumu hem Türk basını hem de Avusturya Büyükelçisi açısından dikkat çekici bulunmuştur. Kral, Fransızların duruşundan, Lazaristler Misyonu ziyaretçisi Peder François-Xavier Lobry'yi sorumlu tutmuştur. Ona göre Peder Lobry, “sadece tüm kilise ve okul meselelerinde değil, aynı zamanda doğası itibariyle saf siyâsî meselelerde de Fransız Büyükelçiliğine özel olarak etki ediyordu ve onda yüksek bir itibara sahipti.” (Kral, 30. Mai 1924: 6).

Bu süreçte henüz daha İngiltere ile Musul Meselesi devam etmektedir. Lozan Antlaşması'nın üçüncü maddesinde belirtilen dokuz aylık mühlet içerisinde (Düstur, 1931: 20 vd.) Türkiye ile Büyük Britanya arasındaki görüşmeler başlamış, ne var ki taraflar –tam da yabancı okullar münakaşasının devam ettiği bir süreçte, 19 Mayıs-5 Haziran 1924 tarihlerinde, bir araya geldikleri Haliç Konferansı'nda anlaşamamışlardır. Musul Meselesi bu süreçte Milletler Cemiyeti'ne intikal etmiştir (Kemal, Kasım 2007: 678 vd.). Yine okullar meselesinin bir diğer tarafı olan İtalya'da Faşist lider Benito Mussolini iktidara gelmiş ve bu durum genç Türkiye Cumhuriyeti ve dış politikası açısından da çeşitli sorunlara sebebiyet vermiştir. Türkiye'nin, İtalya'nın Akdeniz'i de hedef alan yayılmacı siyasetinden rahatsızlık duyması sebebiyle bu süreçte güvensizlik iki ülke arası ilişkilerde belirleyici olmuştur (Çelebi, Bahar 2015: 104 vd.). Ayrıca bu süreçte Fransa ile devam eden bir Suriye sınırı sorunu mevcuttur. Evvelce Türkiye ile Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşması'nın sekizinci maddesine göre çizilen sınır, Lozan Konferansı'nda Fransızların tutumuna bağlı olarak bazı sorunlara sebebiyet vermiş, en nihayetinde Lozan Antlaşması'nın üçüncü maddesinde yine 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'na atıf yapılmıştır (Düstur, 1931: 20 vd.). Sorun bununla da çözülememiş ve ilerleyen yıllarda Hatay sorunu olarak Türk-Fransız ikili ilişkilerini etkilemiştir (Yamaç, Aralık 2018: 1153-1174).

Bu sebeplerden ötürü *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* çerçevesinde yaşanan gerilim, dış politik gelişmelere bağlı olarak da ele alınabilir. Keza Avusturya Büyükelçisi Kral da bu duruma dikkat çekmiş ve raporunda, “Türkiye'nin, varlığını tehdit ederek şu anki topyekun izolasyonunda daha fazla ısrar etmemesi ve aynı zamanda tüm büyük güçlerle bozuşmaması gerektiğine” yönelik mevcut değerlendirmelere yer vermiştir (Kral, 30. Mai 1924: 7 vd.).

Meseledeki çözüm süreci literatürde de geçmektedir (Tanır, Bahar 2015: 198 vd.). Çözümün nasıl gerçekleştiğine dair diplomatik çevrelerin kendi içerisinden daha detaylı ve yoruma dayalı bilgileri yine Kral'ın raporlarından elde etmek mümkündür. Kral'ın verdiği bilgilere göre, Papalık görevlisi Başepiskopos Ernesto Filippi sorunu çözümeden ayrılmış ve yerine Psikopos Yardımcısı Andrea Cesarano'yu meseleyi çözmesi için Ankara'ya göndermiştir. Cesarano da, Kral'a göre, Papalık makamının resmî temsilcisi olarak değil, daha ziyade Fransa emrinde geldiği için Ankara'da olumlu karşılanmamış ve sorunu çözememiştir. Ankara, Fransa üzerinden değil, Vatikan ile doğrudan ilişkiler kurma çabasıdadır (Kral, 30. Mai 1924: 3 vd.). Sorun devam etmiş ve Filippi Roma'ya geri çağırılmış, yerine ise özel yetkilerle Angelus Maria Dolci görevlendirilmiştir. O esnada Papalığın Bükreş Elçisi olan Dolci, daha öncesi bir süreçte İstanbul'da da görevlendirilmiştir. Bu görevi esnasında Türk yetkililerde olumlu ve güvene dayalı bir intiba bırakmayı bilmiş, herhalde bu sebeple de Fransız elçiliğini saf dışı bırakarak bizatihi Türk hükümeti ile iletişime geçmiş ve sorunu çözüme kavuşturacak öneriyi sunan isim olmuştur (Kral, 29. Oktober 1924: 1).

Bu çözüm içerisinde, “Katolik okullar” ile “karma okullar” birbirinden ayrı tutulmuş, katolik okullarda dinî sembollere müsaade verilmiş ve fakat farklı mezheplerden öğrencilerin de ziyaret ettiği karma okulların sınıflarından dinî semboller kaldırılmıştır. Sınıflardan kaldırılan haç işaretine, okul girişi, müdürün odası ve Katolik din dersinin verildiği sınıfta müsaade edilmiştir (Kral, 29. Oktober 1924: 1 vd.).

Kral'ın raporunda, yabancı din okullarının birbirinden ayrılması Türk hükümetinin bir başarısı ve yabancı “cemaat okullarının bir kapitülasyonu” olarak değerlendirilmiştir. Ne var ki Türk hükümetinin başarısı bununla da kalmamıştır. Kapatılan okulların müdürleri, okullarının tekrar açılabilmesini

sağlamak için tek tek Ankara'ya gitmek ve burada "Türkiye'deki yönetmeliklere uyacaklarını" ifade ederek şahsen müsaade istemek durumunda kalmışlardır. Kral bunu yine cemaat okullarının bir "teslimiyet beyanı" olarak değerlendirmiştir (Kral, 29. Oktober 1924: 1 vd.).

Mamafih, Kral da o esnada devam eden dış politik meselelerin yabancı okullar sorununa etkisine değinmeden geçmemiştir. Buna göre Lozan Antlaşması'nın Fransa tarafından tasdiki ve Musul Meselesi'ndeki durum da Türkiye'yi Fransa ile olumlu bir dış politik süreç izlemek konusunda etkilemiştir (Kral, 29. Oktober 1924: 3).

Türkiye ile Fransa ve Vatikan arasında dinî kurumlar meselesi çeşitli şekillerde sonraki yıllarda da devam edecektir. Burada Türkiye, Fransa'nın bu kurumların koruyuculuğunu (Kultusprotektorat) üstlenmesinden rahatsızlık duyacak ve bu çerçevede Vatikan ile de görüşmeler yapılacaktır. August Kral, 1926 yılında mevcut tartışmalara da değineceği uzun bir raporu Avusturya Dışişlerine sunacaktır (Kral, 5. Februar 1926: 1-7).

İlerleyen süreçte genç Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik temelinde atacağı adımlar yine Avusturya diplomatlarınca yakından takip edilecektir. Örneğin, Kur'ân-ı Kerim'in Türkçeye tercümesi ve ibadet, dua ve ezan dilinin Türkçeleştirilmesine yönelik gelişmeler, o esnada maslahatgüzâr seviyesinde görevli bulunan Norbert Bischoff tarafından uzun bir rapor eşliğinde değerlendirilmiştir. Bischoff, o dönem dünya basınında da yer alan, Gazi Mustafa Kemal'in bundan böyle ibadetin camilerde Türkçe okunmasına dair bir emri olduğu iddiasını değerlendirmiş, sansasyon yaratan bu haberin gerçeklerle örtüşmediğini ifade etmiştir. Buna göre uzun zamandır üzerinde çalışılan Kur'ân tercümesi Aralık 1931 tarihinde Gazi Mustafa Kemal'e sunulmuş, o ise bunu memnuniyetle karşılamış ve artık ibadetlerin Türkçe okunabileceği ve bu şekilde anlaşılabilmesine dair bir yorumda bulunmuştur. Bischoff'a göre Gazi Mustafa Kemal'in bu tür değerlendirmeleri derhal tatbik edenlerini buluyordu. Hâliyle, Ankara ile İstanbul dahil ülkenin bazı şehirlerinde –anlaşılan hocanın kendi inisiyatifine bağlı olarak spontane bir şekilde- ibadet Türkçe olarak gerçekleştirilmişti. Bu gelişmenin, onu ortaya çıkaranların amaçları ile ne kadar örtüştüğü ise bilinmemekteydi ve beklenmeliydi, zira bu konuda hükümet içerisinde de ortak bir kanaat bulunmamaktaydı (Bischoff, 3. Mai 1932: 1-2). Kur'ân-ı Kerim'in Türkçeye tercümesi ve ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi kapsamında Cumhuriyetin ilk dönemlerinde yaşanan gelişmeler literatürde ayrıntılarıyla ele alınmıştır (Aydar, 2007: 71-107).

Laiklik temelinde gerçekleşen reformlar içerisinde bulunan ve yabancı din adamlarını da etkileyen bir diğer kanunu *Bazı Kisvelerin Giyilmeyeceğine Dair Kanun* oluşturmuştur. 3 Aralık 1934'de kabul edilen ve din adamlarının mabet ve ayinler dışında ruhanî kisve taşıyamayacaklarını da öngören bu kanun, o dönemin Avusturya Büyükelçisi Karl Buchberger tarafından rapor edilmiştir. Bu raporda kanun hakkında bilgi verilmiş ve Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın görüşmeler esnasında bilhassa laikliğe vurgu yapan açıklamaları özet bir şekilde aktarılmıştır (Buchberger, 20. Dezember 1934: s.b.).

Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938 günü vefatı, yine Avusturya basınında geniş yankı uyandırmıştır. 11 Kasım günü birçok Avusturya gazetesi onun vefat haberini, demokratik bir cumhuriyet inşasında gerçekleştirdiği reformları manşette sıralayarak vermiştir (Vorarlberger Tagblatt, 11. November 1938: 1). Örneğin *Neues Wiener Tagblatt* adlı gazete, yine Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçekleştirdiği reformlara değindikten sonra,

"Hareketinin anlamı Türkiye'yi aşmaktadır. Kemal Atatürk'ün resimlerini bugün neredeyse tüm Şark'ta bulmak mümkündür: Bedevilerin çadırında olduğu kadar Fellahların kulübesinde. Eğer bugün Şark milletlerinde, bilhassa Araplarda, bağımsızlık arzusu bu derece güçlü bir şekilde uyandıysa, o halde bunun ana itici gücünü, yüzyıllarca geri adım attıktan sonra çok güçlü Batı dünyası karşısında ilk kez muzaffer bir direniş gösterebilen ve tamamen kendi gücüyle bağımsızlığını kazanan Türkiye örneği oluşturmuştur" demiştir (Neues Wiener Tagblatt, 11. November 1938: 1 vd.).

Sonuç

Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya konan ve laiklik temelinde gerçekleşen bazı reformların, Osmanlı döneminden o yana etkinliğini muhafaza etmeye çalışan büyük güçlerin Türkiye’de bulunan kuruluşlarını da etkilediği bilinmektedir. Bunlara en önemli örnek yabancı cemaat okullarıdır.

Bu bağlamda Birinci Dünya Harbi sonrası kazanılan Milli Mücadele, imzalanan Lozan Antlaşması ve akabinde ortaya konan reformlar ülke içinde olduğu kadar ülke dışında da yoğun tartışma meselesi olmuştur. Bu bildiriye, dönemin Avusturya Devlet Arşivi belgeleri ve gazeteleri ışığında değerlendirilen süreç birkaç tespiti yapmayı mümkün kılmaktadır.

Buna göre, yabancı okulları da kapsayan ve laiklik temelinde gerçekleşen düzenlemeler başta Fransa olmak üzere İngiltere ve İtalya’nın tepkisine yol açmıştır. Fransızlar, okullarından dinî sembollerin kaldırılmasına yoğun olarak tepki göstermiş, bu tepkilerinde İngiltere’nin de desteğini yanlarında görmek istemişlerdir. İngiliz temsilcinin sürece dahil olmasıyla bunda başarılı da olmuşlardır. İtalya ise, hem kendi okullarının da kapatılması söz konusu olduğundan hem de Vatikan’ın da sürece dahil olmasıyla, meselede aktif bir rol üstlenmiştir. Bu süreçte söz konusu ülkelerle öncesinden başlayarak mevcut olmakla birlikte Lozan Andlaşmasında da henüz halledilememiş sorunlar devam etmektedir. Hâliyle, yabancı okullar meselesinin *Tevhid-ı Tedrisat Kanununu* kapsayan kısmı da mutlaka bu çerçeveye dahil edilerek ele alınmak durumundadır. Sorun, aynı yıl içerisinde “Katolik okullar” ve “karma okullar” ayrı tutularak August Kral’ın da vurguladığı şekilde Türkiye lehine çözülmüştür. Zira her şeyden evvel, yabancı okullar üzerinde kapsayıcı bir dil ve din propaganda politikası güden Fransa karşısında okulların bütünlüğü bozulmuş, katolik olanlar ile karma okullar ayırımına gidilmiştir. Bunu şu şekilde değerlendirmek de mümkündür: Türkiye’nin Vatikan ile doğrudan ilişkiler çerçevesinde meseleyi çözmekte ısrar etmesi ile evvela Fransa’nın meseledeki öncü pozisyonu bertaraf edilmiş, daha sonra bizzat Papalık görevlisinin önerisiyle okullar iki farklı çerçevede değerlendirilmiştir. Bu durum, Kral’ın *teslimiyet beyanı* olarak ifade ettiği, ilgili okul müdürlerinin Ankara’ya gidip bizzat izin almak zorunda kalmasından çok daha derinlikli ve stratejik bir meselesidir. Mamafih, Fransa’nın koruyucu etkinliğini muhafaza çabası ve buna yönelik çeşitli girişimleri sonrası yıllarda da sorun yaratacaktır.

Meseleye Avusturya açısından baktığımızda ise yine dikkat çekici bir tutum söz konusudur. Avusturya ile Türkiye o yıl içerisinde bir Dostluk Ahdi ile Ticaret ve İkamet Mukavelenameleri imzalamış ve Ankara ile Viyana’ya büyükelçiler atanarak diplomatik ilişkiler pekiştirilmiştir. Mondros ve Saint-Germain-En-Laye antlaşmalarından o yana devam eden siyasî, iktisadî ve kültürel kopuş yeni bir safhaya girmiştir. Herhalde bu sebeple olsa gerek, Avusturya Büyükelçisi August Kral raporlarında gelişmeleri uzun uzun değerlendirmiş ve fakat meseleyi bir Avusturya meselesi olarak görmemiştir. Bununla birlikte reformlara yönelik keskin bir dil kullanmaması da ayrıca dikkat çekicidir. Avusturya basını ise *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* ve okullara yönelik gelişmeleri değerlendirmekten ziyade Hilâfetin kaldırılması ve Halifenin ülke dışına çıkarılmasına değinmiştir. Gazi Mustafa Kemal’in reformlarından ülke içinde bilhassa Katolik okulları da ilgilendiren yönüne, sivri bir dil ile karşı çıkan yine Katolik bir papazın yazı işleri müdürü olduğu *Kärtner Tagblatt* adlı gazete olmuştur. Bu hâliyle, laiklik temelinde reformların sadece ülke içinde değil, istisnai de olsa, ülke dışındaki dinî açıdan köktenci çevreleri de rahatsız ettiği söylenebilir. Bununla birlikte bu durum, söz konusu çevrelerin reformlara karşı ortak hissiyatına, ötesinde, sınırları aşan işbirliğine de önemli bir örnek teşkil edebilir.

Bu bildiri metninin kapsamını aşacak olsa da, meseleyi şüphesiz diğer ülkelerin kaynakları da dahil ederek daha geniş bir perspektiften ele almak mümkündür.

Kaynaklar:

Avusturya Devlet Arşivi Genel İdare Arşivi Belgeleri:

1. Gesandte Kral an den Herrn Bundesminister für die Auswärtigen Angelegenheiten, Konstantinopel, 30. Mai 1924, Z1.13.542/17, IV, Abschrift, s.1-8.
2. Gesandte Kral an den Herrn Bundesminister für die auswärtigen Angelegenheiten, Konstantinopel, 29. Oktober 1924, Z.15684-17, IV, Abschrift, s. 1-3.
3. Gesandte Kral an Herrn Bundesminister, Konstantinopel, 5. Februar 1926, ad Z.10884-13, III, Abschrift, s. 1-7.
4. GeschTr. Bischoff an den Herrn Bundeskanzler, Einführung des Gebetes in türkischer Sprache, Ankara, 3. Mai 1932, Z1.26/pol., Berichtskopie IV. Z1.22.365 -13-32, s. 1-4.
5. Gesandte Buchberger an den Herrn Bundesminister, Ankara, 20. Dezember 1934, Z1.83/Pol., Abschrift, s.b.

T.B.M.M. Zabıt Cerideleri

1. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, İkinci İçtima, 3.3.1340 Pazartesi, Devre 2, Cilt 7, İçtima Senesi 1, s. 24 vd.
2. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Kırk üçüncü İçtima, 21.4.1340, Devre II, Cilt 8/1, İçtima Senesi II, s. 960-968.
3. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, On Birinci İnikat, 3-XII-1934 Pazartesi, Devre IV, Cilt 25, İçtima 4, s. 75 vd.

Kitap ve Makaleler:

1. Agstner, Rudolf (2015). **Handbuch des Österreichischen Auswärtigen Dienstes**, Band 1: 1918-1938, Zentrale, Gesandtschaften und Konsulate, Lit Verlag, Wien.
2. Aksoy, Ekrem (2015). “Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Fransız Okulları”, **Synergies Turquie**, n° 8, 2015, s. 29-46.
3. Aydar, Hidayet (2007). “Türklerde Anadilde İbadet Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 15, s. 71-107.
4. Çelebi, Mevlüt (Bahar 2015). “Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 31, Sayı 91, s. 93-130.
5. **Düştur Üçüncü Tertip, Kanunları, Tefsirleri ve B.M.M’si Kararlarını, Nizamname ve Muahede ve Umumi Hizmetlere ait Mukavelâtı muhtevidir**, Cilt 5: Lozan Sulh Muahedenamesinin Kabulüne Dair Kanunlar, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul, 1931.
6. Erim, Nihat (1953). **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Cilt 1: Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
7. Erkmén, Elvan (2003). “Clemens Holzmeister Mimarlığı”, **Tasarım + Kuram**, Sayı 3, s. 57-66.
8. Kemal, Cemal (Kasım 2007). “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 40, s. 643-691.
9. Neri-Ultsch, Daniela (2005). **Sozialisten und Radicaux – Eine schwierige Allianz**, Linksbündnisse in der Dritten Französischen Republik 1919-1938, R. Oldenbourg Verlag München.
10. Özcan, Kemal (2018). “Atatürk Döneminde Masonluk ve Masonlarla İlişkilere Dair Bazı Arşiv Belgeleri”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2, s. 1274-1291.
11. Tanır, Engin Deniz (Bahar 2015). “Lozan Barış Antlaşması Sonrasında Türk Basınında Fransız Okulları Sorunu (1923-1924)”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 56, s. 177-208.
12. **Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Austria** (September 10, 1919). Signed at Saint-Germain-en-Laye, de Labroquerie Taché, Printer to The King’s Most Excellent Majesty, Ottawa.
13. Türkiye İstatistik Kurumu (Aralık 2014). **İstatistik Göstergeler**, Statistical Indicators 1923-2013, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara.

14. Yamaç, Müzehher (Aralık 2018). “Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye-Suriye Sınır Sorunu (1918-1940)”, **Bellekten**, Sayı 295, Cilt 82, s. 1153-1174.
15. Yüksel, Mevlüt (Haziran 2020). “İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Umûm Müdürlüğünden Berlin Büyükelçiliğine Mehmed Hamdi (Arpağ) Bey”, **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 64, s. 485-526.

Dönem Gazeteleri

1. “Abschied vom Osten. Die Abschaffung des Kalifats”, **Arbeiter-Zeitung**, Wien, Freitag, 7. März 1924, Nr. 66, XXXVI. Jahrgang, s. 1 vd.
2. “Atatürk, der Vater der Türkenheit”, **Vorarlberger Tagblatt**, Bregenz, Freitag, 11. November 1938, Nr. 260, 21. Jahrgang, s. 1.
3. “Aus der Diplomatie”, **Freie Stimmen**, Dienstag, 23. Oktober 1924, s. 2.
4. ”Änderung österreichischer Gesandtenposten”, **Freie Stimmen**, Freitag, 14. April 1933, Folge 88, 53. Jahrgang, s. 4.
5. “Das Ende des türkischen Kalifats. Die wahrscheinliche Einberufung eines panislamitischen Kongresses”, **Neue Freie Presse**, Wien, Dienstag, 4. März 1924, Nr. 21365, s. 1.
6. “Der Kulturkampf in der Türkei”, **Kärntner Tagblatt**, Klagenfurt, 27. März 1924, Nr. 71, XXXI. Jahrgang, s. 1 vd.
7. “Der Kulturkampf in der Türkei”, **Salzburger Chronik**, Dienstag, 4. März 1924, Nr. 52 [53?], 60 Jahrgang, s. 6.
8. “Der Schöpfer der neuen Türkei”, **Neues Wiener Tagblatt**, Wien, Freitag, 11. November 1938, Nr. 311, 72. Jahrgang, s. 1 vd.;
9. “Die Absetzung des Kalifen. Das türkische Parlament beschließt die Abschaffung des Kalifats und die Ausweisung aller Mitglieder der kaiserlichen Familie”, **Die Neue Zeitung**, Wien, Dienstag, 4. März 1924, Nr. 63, 17. Jahrgang, s. 1.
10. “Diplomatenschub”, **Innsbrucker Nachrichten**, Donnerstag, 13. April 1933, Nr. 87, 80. Jahrgang, s. 5.
11. “Diplomatie”, **Wiener Salonblatt**, Samstag, 12. April 1924, Nr. 8, 55. Jahrgang, s. 6.
12. “Diplomatie”, **Wiener Salonblatt**, 15. Jänner 1933, Nr. 2, 64. Jahrgang, s. 14.
13. “Diplomatie”, **Wiener Salonblatt**, Sonntag, 21. Mai 1933, Nr. 11, 64. Jahrgang, s. 9.
14. “Gesandter Ahmet Cavat beim Bundespräsidenten”, **Der Wiener Tag**, Mittwoch, 28. November 1934, Nr. 4115, XIII. Jahrgang, s. 4.
15. “Personalnachrichten”, **Wiener Zeitung**, Dienstag, 8. April 1924, Nr. 82, s. 6.
16. Rappaport, Alfred (Donnerstag, 6. März 1924). “Das Ende des osmanischen Kalifats”, **Reichspost**, Wien, Nr. 65, 31. Jahrgang, s. 1 vd.
17. “Trennung von Kirche und Staat”, **Salzburger Wacht**, Montag, 23. März 1925, Nummer 66, 27. Jahrgang, s. 1.
18. “Umwälzung in der Türkei. Aufhebung des Kalifats”, **Neues Wiener Journal**, Wien, Dienstag, 4. März 1924, Nr. 10.880, 32. Jahrgang, s. 2.

Ansiklopedik Maddeler:

1. Bockstefl, G.-A., “Hanak, Anton (1875-1934)”, **ÖBL Online Edition**, Lfg. 8, (t.b.) www.biographien.ac.at (Erişim tarihi: 19.12.2021).
2. Loidl, F. und P. Malina, “Paulitsch, Michael”, **ÖBL 1815-1950**, Bd. 7, (Lfg. 34, 1977), s. 353. www.biographien.ac.at (Erişim Tarihi: 19.12.2021).
3. Özcan, Azmi (2003). “Masonluk”, **TDVİA**, Cilt 28, s. 95-99.
4. Wacha, “Krippel, Heinrich (1883-1945)”, **ÖBL 1815-1950**, Bd. 4 (Lfg. 18, 1968), s. 275. www.biographien.ac.at (Erişim tarihi: 19.12.2021).

İnternet Sayfaları:

1. Goethe-Institut Ankara, “Ernst Arnold Egli”, **Bir Başkentin Oluşumu-Avusturyalı, Alman ve İsviçreli Mimarların Ankaradaki İzleri**, 2010, <https://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/arc/egl/trindex.htm> (Erişim Tarihi: 19.12.2021).
2. **Loi du 9 décembre 1905, relative à la séparation des Églises et de l'État**, (t.b.) <https://www.assemblee-nationale.fr/histoire/eglise-etat/sommaire.asp#loi> (Erişim tarihi: 19.12.2021).

Sınıf Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitime İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi

Araştırmacı Gülnihal Tekin¹, Doç. Dr. Akın Efendioğlu², Arş. Gör. Dr. Fatma Karaçoban²

¹Şanlıurfa Birecik, Almaşar İlkokulu,
Gulnihaltekin01@gmail.com

² Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü
eakin@cu.edu.tr

³Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü
fkaracoban@cu.edu.tr

Özet

Bu çalışmada sınıf öğretmenlerinin uzaktan eğitime ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma nitel araştırma türünde betimsel bir çalışmadır. Araştırmanın katılımcılarını farklı sınıf düzeylerinde görev yapan 70 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Veriler araştırmacılar tarafından oluşturulan yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiştir. Verilerin analizinde tümevarımsal içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular incelendiğinde öğretmen görüşlerinin uzaktan eğitime ilişkin genel görüşler, özel durumlar bağlamında uzaktan eğitime ilişkin görüşler ve özel gereksinimli öğrenciler bağlamında uzaktan eğitime ilişkin görüşler şeklinde üç kategori altında toplandığı belirlenmiştir. Sonuç olarak öğretmenlerin uzaktan eğitime ilişkin görüşlerinin bağlamlara göre farklılık gösterdiği, olumlu düşüncelerin yanında çoğunlukla sorunlara ve bu sorunlara neden olan etmenlere değindikleri görülmüştür. Elde edilen bulgular bütüncül olarak değerlendirildiğinde öğretmenler yüz yüze eğitimde alınan verime uzaktan eğitimle ulaşamadığını, uzaktan eğitimin ancak zorunlu durumlar kapsamında tercih edilmesi gereken bir uygulama olabileceğini belirtmişlerdir. Bunun yanında öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinin iyileştirilmesine yönelik sınırlı da olsa bir takım önerilerde buldukları belirlenmiştir.

Anahtar sözcükler: Uzaktan eğitim, sınıf öğretmeni,

Investigation of Classroom Teachers' Views on Distance Education

Abstract

It was aimed to determine the opinions of classroom teachers about distance education in the study. This research is a descriptive study in qualitative research type. The participants of the study are 70

classroom teachers working at different grade levels. The data were obtained through the structured interview form created by the researchers. Inductive content analysis technique was used in the analysis of the data. When the findings obtained from the study were examined, it was determined that teachers' views were grouped under three categories: general views on distance education, views on distance education in the context of special situations, and views on distance education in the context of students with special needs. As a result, it was seen that teachers' views on distance education differ depending on the contexts, and they mostly touched on problems and the factors that caused these problems besides positive thoughts. When the findings were evaluated as a whole, they stated that teachers' efficiency in face-to-face education could not be reached by distance education, and that distance education could only be an application that should be preferred in compulsory situations. In addition, it was determined that teachers made some suggestions, albeit limited, for the improvement of the distance education process.

Keywords: Distance education, classroom teacher

1. GİRİŞ

Toplumsal yapıyı etkileyen önemli ve dinamik bir unsur olarak eğitim, hem toplumsal değişimlerden hem de bilimsel ve teknolojik alandaki gelişmelerden doğrudan ve dolaylı olarak etkilenmektedir. Bu etkileşime en iyi örnek 2019 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan pandemi süreci verilebilir. Covid-19 salgını nedeniyle oluşan pandemi süreci, toplumsal yapıyı oluşturan tüm sistemleri etkilediği gibi eğitim sisteminin işleyişini de büyük oranda etkilemiştir. Özellikle salgının ağır seyrettiği dönemde eğitim-öğretim hizmeti öğrencilere farklı teknolojik araçlar aracılığıyla (televizyon, bilgisayar, tablet, cep telefonu vb.) fiziki etkileşim olmadan uzaktan sağlanmaya çalışılmıştır. Bu noktada uzaktan eğitim, salgın sürecinde gündeme gelen ve yoğun bir şekilde uygulanmaya başlanan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Zamandan ve mekândan bağımsız bir şekilde, öğretmenin ve öğrencinin öğretim sürecine sanal ortamda canlı, görüntülü, sesli olarak katıldığı sistem olarak tanımlanan (Ateş, 2010; Uşun, 2006) uzaktan eğitim bu anlamda birçok avantaja sahiptir. Özellikle farklı koşullar nedeniyle eğitim hakkına erişemeyen bireylere eğitimde fırsat eşitliği sağlayan uzaktan eğitim (Khan ve Williams, 2007; Odabaş, 2003), aynı zamanda bireye kendi hızına göre öğrenme imkânı sunmaktadır (Arat ve Bakan, 2014). Görsel ve işitsel materyallerin bir arada etkin kullanımına izin vermesi (Kırık, 2016), sunulan bilgiyi her an ulaşılabilir kılması, aynı anda geniş kitlelere eğitim hizmeti sunması (Kan Kılıç ve diğerleri, 2020; Traxler, 2018), farklı fiziksel engeller nedeniyle eğitim hizmetinden yararlanamayan bireylerin bu gereksinimine cevap vermesi de (Odabaş, 2003) avantajları arasında yer almaktadır.

Birçok avantajı bulunan uzaktan eğitim sürecinde birtakım sorunlar da yaşanmaktadır (Valentiner, 2002). Öğrenen ve öğretmenin arasındaki etkileşimin zayıf olması (Duran, 2020; Elcil ve Şahiner, 2014; Karakuş ve diğerleri, 2020), dikkat dağınıklığı ve motivasyon eksikliğinin yaşanması (Elcil ve Şahiner, 2014), teknik ve altyapı sorunlarının meydana gelmesi (Altıparmak, Kurt ve Kapıdere, 2011) söz konusu sorunlar içinde sıklıkla vurgulananlardır. Bununla birlikte uzaktan eğitim sürecinde öğretmen görüşlerine başvurulmuş çalışmalar incelendiğinde öğretmenin bu eğitim türüne uyum sağlayamadıkları ve yüz yüze eğitime geçmeyi önerdikleri, hizmet içi eğitim eksikliklerinin olduğu, donanım problemleri yaşadıkları, derslerini çoğunlukla düz anlatım ve soru-cevap yöntemleri ile işledikleri, uzaktan eğitimin altyapı, içerik, materyal ve fırsat eşitsizliği anlamında geliştirilmesi ve iyileştirilmesi gerektiğini vurguladıkları belirtilmiştir (Başaran ve diğerleri, 2020; Bakioğlu ve Çevik, 2020; Can, 2020; Erbil ve Kocabaş, 2019; Karakuş ve diğerleri, 2020).

Eğitimin hemen her kademesinde etkin olarak hayata geçen uzaktan eğitim faaliyetleri, ilköğretim kademesinde de yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Uzaktan eğitim uygulamalarının öğretmenlerin bakış

açısı ile incelenmesinin, ilkokullarda uzaktan eğitimin geleceğine yönelik önemli sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir. Öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinde yaşadıkları zorluklar, öğretim süreci ile birlikte öğrencileri ve velileri değerlendirmeleri, fiziksel altyapı ve teknolojik uygulamalara yönelik düşüncelerinin belirlenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu alanda gerçekleştirilen çalışmalarda öğretmenlerin ve onların sürece ilişkin görüşlerinin dahil edilmesinin önemli olduğu aksi halde eğitim paradigmalarında gerçekleşen değişimlerin başarılı sonuçlanmayacağı vurgulanmaktadır (Mulenga ve Marban, 2020). Bu doğrultuda yapılan çalışmada sınıf öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yanıt aranan araştırma soruları şu şekildedir:

Öğretmenlerin;

1. Uzaktan eğitime ilişkin genel görüşleri nasıldır?
2. Zorunlu durumlar bağlamında uzaktan eğitime ilişkin görüşleri nasıldır?
3. Özel gereksinimli öğrencilerin eğitim sürecinde uzaktan eğitimin kullanılmasına yönelik görüşleri nasıldır?

2. YÖNTEM

Bu araştırma nitel araştırma türünde betimsel bir çalışmadır. Araştırmanın katılımcılarını devlet okullarında görev yapan 70 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1.

Katılımcılara ait demografik bilgiler

Cinsiyet	N	%	Öğrenim düzeyi	N	%
Kadın	48	68,6	Lisans	68	97,1
Erkek	22	31,4	Yüksek Lisans	2	2,9
Toplam	70	100,0	Doktora	0	0
Mesleki Kıdem	N	%	Görev Yapılan Sınıf Düzeyi	N	%
0-5	40	57,1	1.sınıf	16	22,9
6-10	14	20,0	2.sınıf	22	31,4
11-15	7	10,0	3.sınıf	14	20,0
16-20	4	5,7	4.sınıf	16	22,9
20 ve üzeri	5	7,1	Birleştirilmiş sınıf	2	2,9

Tablo 1’ e göre araştırmaya katılan öğretmenlerin %68,6’sı kadın, %31,4’ü erkek öğretmenlerden oluşmaktadır. Öğretmenlerin % 7,1’ i 20 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahipken %57,1’ i 0-5 yıl arası mesleki kıdeme sahiptir. Öğrenim düzeyleri açısından incelendiğinde neredeyse tamamının lisans mezunu olduğu yalnızca iki öğretmenin yüksek lisans mezunu olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin % 22,9’u 1.sınıf, % 31,4’ü 2. Sınıf, %20’si 3. sınıf, %22,9’u 4.sınıf %2,9’u birleştirilmiş sınıf okutmaktadır.

2.1. Verilerin Toplanması

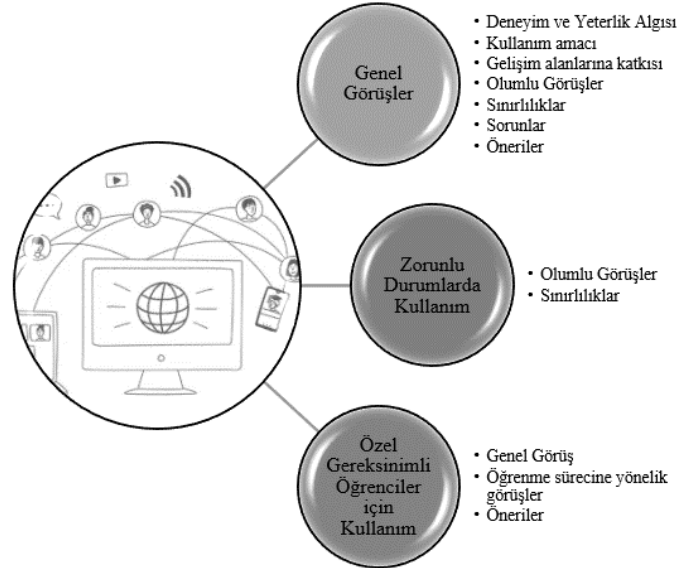
Veri toplama sürecinde, araştırmacılar tarafından geliştirilen çevrimiçi anket kullanılmıştır. Çevrimiçi anket iki temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, katılımcılara ilişkin demografik bilgilere yönelik sorulardan; ikinci bölüm, katılımcıların uzaktan eğitime yönelik görüşlerini belirlemeye yönelik 11 sorudan oluşmaktadır. İkinci bölümde yer alan sorulardan beşi kapalı uçlu, altısı açık uçlu yapıdadır.

2.2. Verilerin Analizi

Araştırmadaki kapalı uçlu sorular için yüzde ve frekans analizi yapılırken açık uçlu sorulara verilen yanıtların analizinde tümevarımsal içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi birbirine benzeyen verilerin belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilmesi ve anlamlı bir şekilde düzenlenerek yorumlamaya yardımcı olmasını sağlayan bir yöntemdir. Nitel araştırma verileri, verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi ile bulguların tanımlanması olmak üzere dört kısım olarak analiz edilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu doğrultuda önce kodlar oluşturulmuş ve daha sonra kodlar anlamlı bir şekilde birleştirilerek kategoriler oluşturulmuştur.

3. BULGULAR

Araştırmadan elde edilen bulgular uzaktan eğitime ilişkin genel görüşler, zorunlu durumlar bağlamında uzaktan öğretime ilişkin görüşler ve özel gereksinimli öğrenciler bağlamında uzaktan öğretime ilişkin görüşler şeklinde üç kategori altında toplandığı belirlenmiştir. Kategoriler ve alt kategoriler Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik görüşlerine ilişkin kategoriler ve alt kategoriler.

Şekil 1 incelendiğinde, “Genel Görüşler” kategorisinin altında öğretmenlerin “Deneyim ve yeterlik algılarına, uzaktan eğitimin kullanım amacına, gelişim alanlarına katkısına, olumlu görüşlerine, sınırlılıklara, yaşanan sorunlara ve uzaktan eğitimin iyileştirilmesine yönelik önerilere” vurgu yaptıkları görülmektedir. “Zorunlu Durumlarda Kullanım” kategorisinde öğretmenler uzaktan eğitime ilişkin olumlu görüş belirtirken sınırlılıklarına da vurgu yapmışlardır. Son olarak özel gereksinimli öğrenciler için kullanım kategorisinde genel görüşlerini belirtmenin yanı sıra öğrenme sürecine yönelik görüş belirtmiş ve öneri getirmişlerdir. Kategoriler detaylı olarak alt başlıklar halinde ele alınmıştır.

3.1. Öğretmenlerin Uzaktan Eğitime Yönelik Genel Görüşlerine İlişkin Bulgular

Öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik genel görüşlerine ilişkin bulgular alt başlıklar halinde açıklanmıştır.

3.1.1. Deneyim ve Yeterlik Algısı

Araştırmada kullanılan veri toplama aracındaki kapalı uçlu sorular ile öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik deneyim durumları ve uzaktan eğitimi etkin bir şekilde kullanma yeterliklerine yönelik

algıları incelenmiştir. Yeterlik algısına yönelik yanıtlar için “çok kötü”, “kötü”, “biraz kötü”, “biraz iyi”, “iyi”, “çok iyi” derecelendirmesi kullanılmıştır. Verilen yanıtların analiz edilmesiyle ulaşılan bulgulara Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2.

Öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik ön bilgileri ve uzaktan eğitime yönelik yeterlik algıları

Uzaktan eğitim ile ilgili bir eğitime katılma durumu- Uzaktan Eğitim Deneyimleri	N	Yüzde (%)
Evet	19	27.1
Hayır	51	72.9
Toplam	70	100
Uzaktan eğitim yeterlik düzeyi algısı	N	$\bar{X}$
Uzaktan eğitim yapma yeterliliği	70	4.6

Tablo 2’de yer alan bilgiler incelendiğinde öğretmenlerin büyük çoğunluğunun uzaktan eğitime yönelik herhangi bir eğitime katılmadıkları bu anlamda bir deneyimleri olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte elde edilen sonuçlara göre öğretmenlerin uzaktan eğitim platformlarını kullanma yeterliklerine ilişkin algı ortalamalarının iyi düzeyde ($\bar{X}=4.6$) olduğu söylenebilir.

3.1.2. Kullanım Amacı

Öğretmenlere, uzaktan eğitimi kullanma amaçlarına dönük olarak sorular yöneltilmiş ve görüşlerini (1-Hiçbir Zaman; 2-Nadiren; 3-Bazen; 4-Sık sık; 5-Her zaman) belirtmeleri istenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3.

Öğretmenlerin uzaktan eğitimi kullanma amaçlarına yönelik bulgular

Sorular	N	$\bar{X}$
Ders içerikleri sağlamak için		3.0
Canlı sınıf uygulamalarını gerçekleştirmek için		2.9
Ödev vermek için		2.9
Farklı ders materyalleri hazırlamak için	70	2.7
Online sınavlar yapmak için		2.1
Yüz yüze eğitime alternatif sağlamak için		3.3
Teknolojinin eğitsel katkısını vurgulamak için		3.0

Tablo 3 incelendiğinde, öğretmenlerin uzaktan eğitimi kullanma amaçlarının en fazla yüz yüze eğitime alternatif sağlamak için kullandıkları görülmektedir. Bununla birlikte, ders içerikleri sağlamak ve teknolojinin eğitsel katkısını vurgulamak için kullandıkları belirlenmiştir.

3.1.3. Gelişim Alanlarına Katkısı

Öğretmenlere, uzaktan eğitimin, öğrencilerin farklı gelişim alanlarına katkıları sorulmuş (Çok iyi; iyi; orta; zayıf; Çok zayıf) ve görüşlerine ilişkin bulgular Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4.

Öğretmenlerin uzaktan eğitimin gelişim alanlarına katkısına yönelik görüşleri

Gelişim Alanı (N=70)	Çok iyi	İyi	Orta	Zayıf	Çok Zayıf
Bilişsel	4	32	29	5	0
Sosyal-Duygusal	3	18	26	23	0
Psiko-motor	0	11	27	30	2
Dil	2	26	34	8	0

Tablo 4’te görüldüğü gibi sınırlı sayıda öğretmen, uzaktan eğitimin gelişim alanlarına katkısıyla ilgili olarak “çok iyi” görüşünde bulunmuştur. Öğretmenlerin büyük çoğunluğu özellikle “sosyal-duygusal” ve “psiko-motor” gelişim alanları açısından uzaktan eğitimin katkısını “orta” ve “çok zayıf” düzeyinde belirtirken bilişsel alan açısından “iyi” ve “orta düzey” şeklinde açıklamışlardır.

3.1.4. Olumlu Görüşler

Öğretmenlere, uzaktan eğitime ilişkin Tablo 5’te gösterilen görüşler sunulmuş ve katıldıkları görüşleri seçmeleri istenmiştir. Öğretmenlerin seçimlerinden elde edilen sonuçlar Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5.

Öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik olumlu görüşlerine ilişkin bulgular

Uzaktan Eğitime Yönelik Olumlu Görüşler	f
Uzaktan eğitimin uygulanması sürecinde idareciler öğretmenlere yardımcı olmaktadır.	36
Bağımsız öğrenme becerilerini geliştirir.	33
Eğitim-öğretim sürecinde motivasyonu destekler.	28
Öğrenme stilleri birbirinden farklı öğrencilere hitap eden bir eğitim türüdür.	24
Öğretmenler ve öğrenciler arasında etkileşim açık ve anlaşılırdır.	21
Yaratıcı düşünmeyi geliştirir.	17
Eğitimde fırsat eşitliğini sağlar.	17
Soyut kavramların somutlaştırılarak öğretilmesinde etkilidir.	15

Tablo 5’te görüldüğü gibi öğretmenlerin büyük çoğunluğu uzaktan eğitimin uygulanması sürecinde idarecilerin yardımcı olduğu görüşünde hemfikir olmuşlardır (f:36). Bununla birlikte uzaktan eğitimin bağımsız öğrenme becerilerini geliştirdiğini (f:33), öğrenme motivasyonunu desteklediğini (f:28), öğrenme stilleri farklı öğrencilere hitap eden bir eğitim türü (f:24) olduğunu belirtmektedirler.

3.1.5. Sınırlılıklar

Öğretmenlere, uzaktan eğitime ilişkin Tablo 6’da yer verilen görüşler sunulmuş ve katıldıkları görüşleri seçmeleri istenmiştir. Öğretmenlerin seçimlerinden elde edilen sonuçlar Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6.

Uzaktan eğitimin sınırlılıklarına yönelik öğretmen görüşlerine ilişkin bulgular

Uzaktan Eğitimin Sınırlılıklarına Yönelik Görüşler	f
İlk okuma ve yazma öğretimi için uygun değildir.	59
Öğretmenlerin dijital okuryazarlık yeterlikleri uzaktan eğitimin öğretimsel sürecini gerçekleştirebilecek düzeyde değildir.	48
Uzaktan eğitim, örgün eğitime göre daha fazla emek gerektirmektedir.	24

Tablo 6 incelendiğinde öğretmenlerin uzaktan eğitimin sınırlılıklarına ilişkin görüşlere büyük oranda katıldıkları görülmektedir. Bu noktada öğretmenlerin en fazla katıldıkları görüş uzaktan eğitimin ilkokuma-yazma öğretimi konusunda uygun olmadığı olmuştur.

3.1.6. Sorunlar

Öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinde yaşadıkları sorunlara ilişkin bulgular Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7.

Öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinde yaşadıkları sorunlara ilişkin bulgular

Kategori	Kod	f
Altyapı sorunları ve teknik sorunlar	İnternet bağlantısı kaynaklı sorunlar	35
	Elektrik kesintisi	2
	Ses sorunu	1
	Görüntü sorunu	1
	İletişim aksaklıkları	1
Öğrenciye yönelik sorunlar	Katılım azlığı	15
	Veli ilgisizliği	6
	Adaptasyon sorunu	4
	Dikkat dağınıklığı	2
	İletişim kuramama	2
	Geriyeye dönüt sorunu	2
	Her öğrenciye ulaşamaması	15
Fırsat ve imkân eşitsizliği	Sabit internet bağlantılarının olmaması	2
	Teknolojik araçların olmaması	1

Tablo 7’de görüldüğü gibi öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinde yaşadıkları sorunlar üç kategori altında toplanmıştır. Altyapı sorunları ve teknik sorunlar kategorisinden öğretmenlerin en fazla belirttikleri sorun (f:35) internet bağlantısı kaynaklı sorunlar olmuştur. Öğrenciye yönelik sorunlar kategorisinde en fazla katılım azlığı (f:15) belirtilirken fırsat ve imkân eşitsizliği kategorisinde her öğrenciye ulaşamaması (f:15) sorun olarak vurgulanmıştır.

3.1.7. Öneriler

Öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinin kalitesinin artırılmasına yönelik önerilerine ilişkin bulgular Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8.

Uzaktan eğitim sürecinin kalitesinin artırılmasına yönelik önerilere ilişkin bulgular

Kategori	Kod	f
Fiziksel ve Teknolojik Sorunlara İlişkin Öneriler	İnternete erişim ve sorunsuz kullanım sağlama	19
	Alt yapı sorunlarının giderilmesi	14
	Fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanması	9
	Teknolojik araç-gereç desteğinin sağlanması	6
Öğrenme Sürecine Yönelik Öneriler	Telafi eğitimi	3
	Derse katılım konusunda yaptırım	3
	Dönüt verme	1
	Öğrenciye teknik destek verme	1

	E-sınav yapma	1
	Uzaktan eğitime teşvik	1
Veliye yönelik öneriler	Velilerin bilinçlendirilmesi	5
	Veli desteği	2

Tablo 8’de yer verildiği gibi öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinin kalitesinin artırılmasına yönelik önerileri fiziksel ve teknolojik sorunlara yönelik öneriler, öğrenme sürecine yönelik öneriler ve velilere yönelik öneriler şeklinde kategorize edilmiştir. Fiziksel ve teknolojik sorunlara ilişkin öneriler incelendiğinde en fazla internete erişim ve sorunsuz kullanım sağlama (f:19) noktasında öneri getirildiği görülmektedir. Öğrenme sürecine yönelik öneri olarak telafi eğitimleri (f:3) ve derse katılım konusunda (f:3) öneri getirildiği, velilere yönelik öneri kategorisinde ise uzaktan eğitim süreci ile ilgili velilerin bilinçlendirilmesi gerektiğinin (f:5) vurgulandığı görülmektedir.

3.2. Uzaktan Eğitimin Zorunlu Durumlarda Kullanımına Yönelik Bulgular

Öğretmenlerin uzaktan eğitimin zorunlu durumlarda (savaş, doğal afet, salgın vb.) kullanımına ilişkin görüşleri olumlu görüşler ve sınırlılıklar olmak üzere iki alt kategoride toplanmış ve elde edilen bulgular Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9.

Uzaktan eğitimin zorunlu durumlarda (savaş, doğal afet, salgın vb.) kullanımına ilişkin bulgular

Kategori	Kod	f
Olumlu görüşler	Eğitim-öğretimin sürekliliğini sağlama	11
	İhtiyaca cevap veren-destekleyici uygulama	10
	Etkin katılım sağlama	2
	Motivasyonu sağlama	1
Sınırlılıklar	Verimsiz eğitim-öğretim süreci	17
	Fırsat ve imkân eşitsizliği	10
	Sürdürülebilir olmama	2
	Veli ilgisizliği	2
	Öğrenci ilgisizliği	1
	Donanım eksikliği	1

Tablo 9 incelendiğinde öğretmenlerin uzaktan eğitimin zorunlu durumlarda (savaş, doğal afet, salgın vb.) kullanımına ilişkin olumlu görüşleri en fazla eğitimin sürekliliğini sağlama (f:11) ve zorunlu hallerde ihtiyaca cevap veren bir uygulama (f:10) olduğu yönündedir. Sınırlılıklar kategorisinde ise en çok vurgulanan nokta uzaktan eğitim sürecinin verimsiz olduğu (f:17), fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanamadığı (f:10) şeklinde olmuştur.

3.3. Uzaktan Eğitimin Özel Gereksinimli Öğrenciler Bağlamında Kullanımına Yönelik Bulgular

Uzaktan eğitimin, özel gereksinimli öğrencilerin eğitim sürecinde kullanılmasına yönelik öğretmen görüşleri; genel görüş, öğrenme sürecine ilişkin sorunlar ve öneriler olmak üzere üç alt kategoride toplanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 10’da sunulmuştur.

Tablo 10.

Uzaktan eğitimin özel gereksinimli öğrencilerin eğitim sürecinde kullanılmasına yönelik bulgular

Kategori	Kod	f
-----------------	------------	----------

Genel görüş	Yetersiz eğitim	43
	Bedensel engelli öğrencilere uygunluk	2
Öğrenme sürecine ilişkin sorunlar	Algılamada zorluk	1
	Odaklanmada zorluk	1
	Motivasyon eksikliği	1
	Eğitim yüz yüze olmalı	7
Öneriler	Eğitim birebir olmalı	5
	Bireysel farklılıklar dikkate alınmalı	5
	Aile desteği alınmalı	2
	Otantik öğrenme ortamı sağlanmalı	1
	Özel sınıflar oluşturulmalı	1

Tablo 10’da yer verildiği gibi öğretmenlerin uzaktan eğitimin özel gereksinimli öğrencilerin eğitim sürecinde kullanılmasına yönelik genel görüşleri eğitimin yetersiz (f:43) olduğu yönünde olmuştur. Bu doğrultuda en fazla eğitimin yüz yüze verilmesi (f:7) birebir olması (f:7) ve aile desteğinin alınması (f:5) önerilmiştir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Temel yapı olarak araştırma bulguları üç kategori altında toplanmıştır. Bunlar; uzaktan eğitime ilişkin genel görüşler, zorunlu durumlarda kullanım ve özel gereksinimli öğrenciler için kullanım olarak belirlenmiştir. Genel görüşler altında ön plana çıkan en önemli sonuçlardan biri, öğretmenlerin büyük çoğunluğunun (%63) COVID-19 pandemi süreci öncesinde uzaktan eğitime ilişkin herhangi bir deneyimi olmamasıdır. Buna rağmen, uzaktan eğitim yapma yeterliklerine ilişkin öz-değerlendirmeleri beş puan üzerinden 4.6 puan olarak belirlenmiştir. Ek olarak, öğretmenlerin, uzaktan eğitimi, sıklıkla öğrencileriyle ders içeriği paylaşmak ve canlı ders yapmak amacıyla kullandıkları belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, öğretmenler, uzaktan eğitimin öğrencilerin bilişsel alanlarını ve dil gelişimlerini iyi ve orta düzeyde desteklediği yönde görüşlere sahipken sosyal-duygusal ve psiko-motor gelişimi desteklemek açısından zayıf bulduklarını dile getirmişlerdir.

Öğretmenler, uzaktan eğitimin, öğretmen ve idarecilere yardımcı olma ile öğrencilerin bağımsız öğrenme becerilerini geliştirme başta olmak üzere birçok olumlu katkı sunduğuna ilişkin görüşlerinin yanı sıra, öğrencilerin ilk okuma ve yazma becerilerini geliştirme ile öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerine uygun olma açısından yetersiz olduğuna ilişkin görüşleri dile getirmişlerdir. Dahası, uzaktan eğitim sürecinde yaşanan en önemli sorunun internet bağlantı problemi olduğu, öğrencilerin katılım konusunda ilgisiz davrandıkları ve uzaktan eğitimle her öğrenciye ulaşmanın mümkün olamamasının fırsat ve imkân eşitliği açısından olumsuz bir şekilde öne çıktığını belirtmişlerdir. Bu durum Khan ve Williams (2007) ile Odabaş’ın (2003) uzaktan eğitimin özellikle farklı koşullar nedeniyle eğitim hakkına erişemeyen bireylere eğitimde fırsat eşitliği sağladığı görüşüyle uyumsuzdur. Çünkü uzaktan eğitime erişim açısından ortaya çıkan mevcut problemlerin; internet erişimi ve sorunsuz kullanımın sağlanması ile altyapı sorunlarının giderilmesi en önemli nokta olarak görülmektedir. Öğretmenlerin bu görüşleri ise güncel birçok araştırma ile paralellik göstermektedir (Başaran ve diğerleri, 2020; Bakioğlu ve Çevik, 2020; Can, 2020; Erbil ve Kocabaş, 2019; Karakuş ve diğerleri, 2020).

Zorunlu durumlarda uzaktan eğitimin kullanılması, eğitimin sürekliliğini destekleyen ve eğitim ihtiyacına cevap vermeyi sağlayan destekleyici bir uygulama olarak görülmektedir. Ancak tüm bu görüşlere rağmen uzaktan eğitim sürecinin verimsiz olduğu, öğrenciler arasında fırsat ve imkân

eşitsizliği olduğu göz ardı edilmemesi gereken önemli görüşler arasındadır. Son olarak, uzaktan eğitimin, özel gereksinimli öğrencilere hem uygun olmadığı hem de yetersiz kaldığı, özel eğitime ihtiyacı olan öğrencilere yüz yüze, birebir ve bireysel farklılıkları dikkate alarak verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Yukarıda ifade edilen sonuçlar dikkate alındığında, öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik deneyimleri ya da bu bağlamda aldıkları bir hizmet içi eğitim olmaması nedeniyle uzaktan eğitimi etkili bir şekilde kullanamadıkları görüşü ön plana çıkmaktadır. Oysa ki, çoğunluğu deneyim sahibi olmayan öğretmenler, uzaktan eğitimi iyi düzeyde kullandıkları yönünde algıya sahiptirler. İlkokul öğrencilerinin gelişim seviyeleri dikkate alındığında, uzaktan eğitimin, temel eğitime ilişkin beklentileri ve ihtiyaçları karşılayamayacağı açıktır. Öğrencilerin fizyolojik gelişimleri ve duyuşsal özelliklerinin ön planda olduğu bu dönemde uzaktan eğitimin yüz yüze eğitimin yerini alamayacağı ya da bir alternatif olamayacağı, ancak, eğitimi destekleyici bir katkı sunabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, uzaktan eğitimde ön plana çıkan öğretmen-öğrenci etkileşiminin zayıflığı (Duran, 2020; Ecil ve Şahiner, 2014; Karakuş ve diğerleri, 2020) durumu temel eğitimin verildiği okullar için en önemli eksikliklerden birini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Altıparmak, M., Kurt, İ. D., & Kapıdere, M. (2011). E-öğrenme ve uzaktan eğitimde açık kaynak kodlu öğrenme yönetim sistemleri. *XI. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, 321-327.
- Arat, T. & Bakan, Ö. (2014). Uzaktan eğitim ve uygulamaları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 14 (1-2), 363-374.
- Ateş, V. (2010). *Gazi üniversitesi uzaktan eğitim programlarında kullanılmakta olan öğrenme yönetim sisteminin ders verenler açısından değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Bilişim Enstitüsü, Ankara.
- Bakioğlu, B. & Çevik, M. (2020). COVID-19 pandemisi sürecinde fen bilimleri öğretmenlerinin uzaktan eğitime ilişkin görüşleri. *Turkish Studies*, 15(4), 109-129. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43502>
- Başaran, M., Doğan, E., Karaoğlan, E., & Şahin, E. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemi sürecinin getirisi olan uzaktan eğitimin etkililiği üzerine bir çalışma. *AJER - Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 368-397
- Can, E. (2020). Coronavirüs (Covid-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye’de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları. *Eskişehir Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi AUAd*, 6(2), 11-53.
- Duran, L. (2020). Distance learners' experiences of silence online: a phenomenological inquiry. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 21(1), 81-98.
- Elcil, Ş. & Şahiner, D. (2014). Uzaktan eğitimde iletişimsel engeller. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 6 (1), 21-33.

- Erbil, D. G. & Kocabaş, A. (2019). Sınıf öğretmenlerinin eğitimde teknoloji kullanımı, tersine çevrilmiş sınıf ve işbirlikli öğrenme hakkındaki görüşleri. *İlköğretim Online*, 18(1). <https://doi.org/10.17051/ilkonline.2019.527150>
- Kan Kılınç, B., Yazıcı, B., Günsoy, B. & Günsoy, G. (2020). Perceptions and opinions of graduates about the effects of open and distance learning in Turkey. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 21(1), 121-132.
- Karakuş, N., Ucuzsatar, N., Karacaoğlu, M. Ö., Esendemir, N. & Bayraktar, D. (2020). Türkçe öğretmeni adaylarının uzaktan eğitime yönelik görüşleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (19), 220-241. <https://dx.doi.org/10.29000/rumelide.752297>
- Khan, H., Williams, J.B. (2007). *Poverty alleviation through access to e-Education: can e-Learning deliver? (U21Global Working Paper, No. 002/2006)* in "Poverty, Poverty Alleviation, and Social Disadvantage: Analysis, Case Studies and Policies", Eds. C. A. Tisdell. New Delhi: Serials Publications.
- Kırık, A. (2016). Uzaktan eğitimin tarihsel gelişimi ve Türkiye'deki durumu. *Marmara İletişim Dergisi*, (21), 73-94.
- Mulenga, E. M., & Marbán, J. M. (2020). Is covid-19 the gateway for digital learning in mathematics education? *Contemporary Educational Technology*, 12(2), ep269. <https://doi.org/10.30935/cedtech/7949>
- Odabaş, H. (2003). İnternet tabanlı uzaktan eğitim ve bilgi ve belge yönetimi bölümleri. *Türk Kütüphaneciliği*, 17(1), 22-36
- Traxler, 201 Traxler, J. (2018). Distance learning—predictions and possibilities. *Education Sciences*, 8(35), 1-13
- Uşun, S. (2006). *Uzaktan eğitim*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Valentiner, D. (2002). Distance learning: Promises, problems, and possibilities. *Online Journal of Distance Learning Administration*, 5(3), 1-11.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin yayıncılık.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-6252-5094

Problem Çözmede Uzman Sezgisel Düşünme Yanılgıları

Dr. Öğr. Üyesi Habibe ALDAĞ

*Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü
habibe@cu.edu.tr*

Özet

Uzman problem çözümleri sezgisel ve yaratıcı niteliklerle tanımlanmaktadır. Sezgisel düşünceler her zaman üretici ve olumlu nitelikte olmayabilir. Uzmanlarda sezgisel düşünme yanılgılarına düşebilmektedirler. Yanılgılar üstüne odaklanan çalışmalar ise genellikle konuyu daha az bilenlerle yapılmıştır. Uzman ve konuyu yeni öğrenmekte olanların yanılgılarının ortak niteliklerinin araştırılması gerekmektedir. Bu bilgiler ilgili konudaki öğretimin düzenlenmesi için bilinmesi gereken önemli faktörlerdendir. Diğer yandan sezgisel düşünme ile içgörüselsel öğrenmeler arasındaki bağlantıya ilişkin tanımlama çalışma ve tartışmaları devam etmektedir. Sezgisel düşünmenin niteliklerini anlamak için bir dizi görüşme yapılmıştır. Bu çalışmada uzman bir matematik öğretmeni ile sezgisel düşünme yanılgılarını tetikleyen bir geometri sorusunun çözümü için yapılan görüşmenin analizi sunulmaktadır. Çözüm sürecindeki olaylar şöyle sıralanmaktadır: yanılgılı çözüm, öznel güven, doğru çözüm, doğru çözümün algılanmaması, şaşkınlık, doğru çözüme ve doğru çözüm sürecine şüphe, ısrarcı sezgisel düşünme, duygusal tepki, tekrarlayan çözümler, süregelen inanç, duygusal tepki, alternatif çözümler, inceleme, fark arama, doğru çözüme inanç, mantıksal açıklama, rahatlama. Problem çözümü süreci sergilenerek, konuyu daha az bilenlerin çözüm süreçleri ile uzmanın çözüm süreçlerinin olası hata kaynakları sunulmaktadır. Araştırma sonuçlarının öğretim tasarımı için doğurguları tartışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Sezgisel düşünme, yanılgılar, uzman problem çözümü, insight

Intuitive Thinking Misconceptions in Expert Problem Solving

Abstract

Expert problem solutions are defined by intuitive and creative qualities. The result of intuitive thinking may not always be productive and positive. Experts may fall into intuitive thinking misconceptions. Studies focusing on misconceptions were generally conducted with less knowledgeable people. It is necessary to investigate the common qualities of the misconceptions of experts and those who are just learning the subject. This information is one of the important factors that should be known

in order to design instruction on the relevant subject. On the other hand, there is an ongoing discussion about the connection between intuitive thinking and insightful learning in the literature. A series of interviews were conducted to understand the characteristics of intuitive thinking. In this study, an analysis of an interview with a mathematics teacher for the solution of a geometry question that triggers intuitive thinking errors is presented. The events in the solution process are listed as follows: erroneous solution, subjective trust, correct solution, not perceiving the correct solution, bewilderment, doubt on the correct solution and the correct solution process, persistent intuitive thinking, emotional reaction, repetitive solutions, persistent belief, emotional reaction, alternative solutions, deliberation, difference-seeking, believing in the right solution, logical explanation and relaxation. The problem solving process is displayed; the similarities and differences between the solution processes of expert and novices, and possible sources of intuitive misconception are presented. The implications of the research results for instructional design are discussed.

Keywords: Intuitive thinking, misconceptions, expert problem solving, insight

1. GİRİŞ

Bu bölümde görüşme temellerini belirleyen kuramsal alt yapı ile ilgili bilgiler sunulacaktır. Öncelikle problem çözümünde ilgili tarihsel gelişmeler sunulmuştur. Sonra sezgisel yanılgılar, çiftli düşünme süreçleri ve heuristik yanılgılar ile ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Konu ile ilgili akademik ve öğretimsel ihtiyaçlar tespit edilerek, görüşme gerekçesi ortaya konulmuştur.

1.1 Problem Çözme

1980'ler öncesi problem çözme çalışmaları problem çözümü süreçlerinin/aşamalarının tanımlaması ve nasıl problem çözdüğümüz üzerine yoğunlaşırken; 1980'lerde çalışmalar uzmanlar ve az bilenler arasındaki farkları belirlemeye yoğunlaştı (Holyoak ve Morrison, 2005). İlk ayırım Gestalt Kuramları ile Çağırışmsal Kuramcılar arasında belirdi. Çağırışım Kuramcıları (Associative Theories) uyarıcı-tepki bağlamında, deneme-yanılma türündeki yeniden-üretici problem çözümleri üstünde çalışmalar yaptılar. Thorndike problem çözümlerinde ilkesel veya yapısal transfere ait kanıtları bulamamıştı (Senemoğlu, 2015:s147). Gestalt kuramcıları ise bütünsel algılama bağlamında, problem öğelerinin yeniden organize edilmesini gerektiren üretici problem çözümleri üstünde çalıştılar. Farklı sonuçlara ulaştılar. Bu iki farklı kuramın üstünde çalıştıkları problem tiplerinin farklı olduklarını söyleyebiliriz.

İçgörüselsel problem çözümleri Wallas (1926: Akt. Mayer,1991:s48)'ın hazırlık dönemi, sonrasında gelen, kuluçka dönemini aydınlanma (A-ha anı) anı takip etmektedir. Aydınlanma anı ile gelen çözümlerin kesinlikleri ve transfer edilebilirliklerinin yüksek olması nedeni ile içgörüselsel öğrenmeler, zeka ve yaratıcılıkla özdeşleştirilir oldu. Gestalçıların iç görüselsel problem çözümünde yeniden yapılandırma aşaması, bilgi işlem kuramcıları tarafından günümüzde de çalışılmaktadır. Tarihçedeki ikinci tür gelişme, problem çözümü aşamalarının ve problem çözümü öğretiminde kullanılacak stratejilerin belirlenmesi idi. Polya (1973)'nın dört aşamalı matematik problemi çözüm süreci genel olduğu kadar işlevseldi. Problem kapsamı, fonksiyonel ve spesifik çözümler incelendi. Çözümlerde ön-öğrenmeler etkisi, problem öğelerinin niteliklerinin (örn. işlevsel sabitler-functional fixedness) problemin doğru çözümüne etkileri araştırıldı. Somutlaştırma, rehberli buluş (guided discovery) gibi öğretim stratejileri geliştirildi. Heuristik ve algoritmik problem çözme stratejileri tanımlandı (Holyoak ve Morrison, 2005). Tıp, satranç, fizik, programlama alanında yapılan çalışmalar problem çözme alanında uzman ve yeni öğrenen farklılıkları da belirlendi. Uzmanların ve yeni öğrenenlerin sözdizimsel (syntactic), anlamsal (semantic), şematik ve stratejik bilgilerinde farklılıklar olduğu tespit edildi (Mayer, 1991:s400).

1.2. Çiftli İşlem-Süreç Kuramları ve Sezgisel Yanılgılar

Çiftli İşleme kuramları iki system öngörmüştür (Kahneman, 2011): biri otomatik, içgüdüsel, hızlı, örtük ve bilinçsiz mekanizmalarla tanımlanan system 1'dir; diğeri ise bilinçli, çaba gerektiren,

yavaş, adım adım, analitik düşünme süreçleri ile tanımlanan sistem 2'dir. Sistem 1 genellikle bilişsel ve sezgisel yanılgılardan sorumlu tutulur. Başka bir deyişle sistem 1 problem çözümleri veya karar verme süreçlerinde özellikle zamanın sınırlı olduğu durumlarda tetiklenir ve sezgisel veya bilişsel yanılgılara neden olur.

Fischbein sezgisel düşünmeyi 8 sezgisel-biliş özelliği ile tanımlamaktadır (1987, s.43-56; Aldağ yayınlanmamış ders notları, akt. Şen, 2011). Öz-kanıtlayıcılık (self-evidence), içsel kesinlik (intrinsic certainty), kararlılık (perseverance), kuramsallık-mini kuram, bilinenlerden bilinmeyenlere ulaşmaya olanak vermesi (extrapolativeness), bütünsellik (globality), kavrayışın örtüklüğü (implicitness). Sezgisel düşünmenin uzmanın problem çözmesini ve karar vermesini olumlu etkileyeceğini varsayabiliriz. Ancak Kahneman'nın bilişsel önyargı çalışmalarını düşündüğümüzde bu varsayımın doğru olup olmadığını, doğru ise ne tür koşullar içinde doğru olabileceğini kontrol etme ihtiyacını duyuyoruz.

Yanılgı kaynaklarının nedenlerinden biri üst-problem çözme yapıları (heuristic rules) kapsamında Stavy ve Tirosh tarafından açıklanmıştır. Stavy ve Tirosh (2000) öğrencilerin matematik alanında öğrenme görevlerine verdikleri tepkileri tahmin etmek ve açıklamak için sezgisel kurallar teorisini önermişlerdir. Stavy ve Tirosh (2000), öğrencilerin matematikteki sezgisel yanılgılarını açıklayan üç kural tanımlamışlardır. Bunlar "Daha Fazla A-Daha Fazla B", "Aynı A-Aynı B" ve "Her şey bölünebilir" heuristik kurallarıdır (2000). Araştırmacılara göre problem çözümünü belirleyen faktör problemin öz-özellikleri değil, problemin sunumu ile ilgili alakasız dış özelliklerdir. Stavy ve Tirosh'un yaklaşımında "çözüm üst-kısa yolları" olarak tanımlanan heuristik kurallar algısal özelliklere dayalı yaygın yanılgıların üst-düzyer problem çözme stratejileri haline gelmiş biçimleri gibi görünmektedir. Bu bakış açısı gestaltçıların açıklamaları ile birlikte çiftli süreç kuramlarındaki sistem 1'in aktive olduğu problem çözümü durumlarında yapılan sezgisel düşünme yanılgılarını açıklayabilir. Böyle bir açıklama çerçevesi alanda problem çözümünde uzman olanlarında sezgisel yanılgılara nasıl düştüklerinin anlaşılmasını kolaylaştırabilir. Elbette her alanda bu tür soruların, yanılgıların tespiti de, hazırlanması da belli bir uzmanlık seviyesini gerektirmektedir.

1.3. Öğretim Tasarımı ve Sezgisel Düşünme

Öğretimde kullanacağımız bu tür problemleri çiftli süreç kuramları ile Stavy ve Tirosh'un heuristic kural açıklamalarını ilişkilendirerek hazırlayabiliriz. Problemin sözel ve/veya görsel sunumunu heuristic kurallara göre sistem 1'i harekete geçirecek şekilde tasarlırsak, çözümün algısal-yüzeysel-dışsal özelliklere bağlı olmadığı durumlarda sezgisel yanılgıları ortaya çıkarmış oluruz. Daha sonra bu yanılgıları öğretim için çalışma zemini olarak kullanabiliriz. Rehberli buluş, simulasyon, model sunma vb. öğretimsel amaç ve araçlarla öğretim çevresini üretici hale getirebiliriz. Öğretim açısından baktığımızda, sezgisel düşünme yanılgıları sistem 1 ile karakterize olurken, bu yanılgıların düzeltilmesi iki yolla da (sistem 1 ve sistem 2) gerçekleştirilebilir. Bu tür problemleri ve yöntemleri içgörüsöl öğrenmeleri desteklemede kullanıp kullanamayacağımızı da araştırabiliriz.

Diğer bir araştırma yönü uzmanlar ile az bilenler arasındaki farklara bakarak, uzmanların yanılgıya düşmedikleri durumlarda çözüm stratejilerini tespit ederek bu stratejilerden öğretimi tasarlama da yararlanabiliriz. Uzmanlarında düştükleri yanılgılarda ise yanılgı sebebini analiz ederek analiz sonuçlarını yine öğretim tasarımında kullanmamız mümkün olabilir. Özellikle öğretim teknolojileri alanında tasarım temelli araştırmalar, gelişimsel araştırmalar yolu ile öğretimsel materyallerin geliştirilmesinde faydalı olabilir. Matematikçilerin sezgiye verdikleri üstün yeri düşündüğümüzde sezgisel yanılgıların yerini sezgisel doğru çözümlerle değiştirebilecek bir öğretimsel stratejinin geliştirilmesinin zemini yine sezgisel yanılgılar üstüne kurulu bir ihtiyaç analizinden geçmektedir. Literatürde yanılgı çalışmaları öğrencilerle, karar verme ve problem çözme çalışmaları ise uzmanlar ile yapılmıştır. Sezgisel yanılgıların uzmanlarla yapıldığı çalışmaların sayısı fazla değildir. Bu gerekçe ile öğrenciler yanında öğretmenler ve uzmanlarla da görüşmelerin yapılmasında fayda vardır.

2. YÖNTEM

Sezgisel düşünme yanlışlarının incelenmesi için bir dizi yapılandırılmamış ve yarı-yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Örneğin bir eğitmeni ile görüşme yapılmıştır. Katılımcı yanlış düzeyinde kalmıştır. Bir başka görüşmede matematik öğretmeni çözümü bulduğunda yanlışla düştüğünü fark etmiştir. Sorunun çözümünü daha sonra inceleyip bilgilendireceğini söylemiştir. Bu çalışma için görüşmelerden biri özel olarak seçilerek sunulmuştur. Görüşmenin seçilmesinin bir kaç nedeni vardır. Bu görüşmenin örnek olay olarak sunulmasının nedeni sezgisel yanlışlar kapsamında problem çözümünde karşılaşılan olağan durumları sergilemesidir. Ayrıca görüşmeyi yanlışın farklı aşama ve etkilerini görebilme şansını vermektedir. Katılımcı deneyimli bir matematik öğretmenidir. Görüşmeyi problem çözümüne kadar değil, çözüme inanıncaya kadar sürdürmüştür. Soru Alan ve Hacim Karşılaştırılması (Tirosh ve Stavy, 1999, s.57) sorusudur. Fischbein tarafından da sezgisel düşünme yanlışlarına örnek olarak verilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde yarıyapılandırılmış bir görüşme metni içeriği sunulmaktadır. Görüşmede video çekimlerine zaman zaman ara verilmesi nedeni ile, görüşme metnine çevirme sırasında videolara sıra numarası verilmiştir. İki videoda önemli ses kaydı olmadığı için silinmiştir. Diğer bir kaç tanesinde sadece matematik işlemlerinin görsel kaydı vardır. Görüşme bulguları arasında çözüm aşamaları, duyuşsal tepkiler, bilişsel farkındalık durumu veya sezgisel-analitik düşünme özellikleri gibi faktörlerin belirginleştiği yerlerde kısa durum tespitleri ve yorumlar verilmiştir.

Araştırmacı önce video çekim iznini alarak, soruyu sordu. Bir A4 kağıdı kullanılarak “Bunu (A4 ile gösterilerek) enlemesine mi yoksa boylamasına mı katlarsam daha fazla su alır?” diyerek soru soruldu. Cevap video kaydı henüz başlatılmadan yüksek güvenle verilmişti. Yanılgılı çözüm, yanılgılı çözüme duyulan öznel yüksek güven sezgisel düşünme sorularında olağan bir durumdur. Hızla gelen cevap ise sorunun sunumuna ait sezgisel özelliklerin sistem 1’i harekete geçirdiğini göstermektedir.

Kayıt1:

Katılımcı: Cetvetliniz var mı? Bunun kenarlarını ölçelim.

Araştırmacı: 5’e 10 diyelim. Cetvel aramayalım. Burası 5 cm, burası 10 cm diyelim.

Katılımcı: Diktörgen yani. Bunu bu şekilde katladığımızda aldığı suyun miktarıyla şu şekilde katladığımızda alacağı su miktarı aynı mı değil mi? Bunu inceleyeceğiz. Şimdi diyelim ki önce böyle katladık. Katladığımızda alttaki oluşan çemberin alanını hesaplamamız gerekir. Yarıçapını bilmemiz gerekir. Bunun yarıçapı şurdan şuraya kadar 5 cm olur.

Araştırmacı: Evet.

Katılımcı: Bu şekilde katladığımızda oluşan hacim taban alanı çarpı yükseklikten taban alanı pi r kare çarpı pi r karedir. ..yüksekliği çarparak hacmi bulacağım, yarıçap burada 5 olduğu için 25 p çarpı h. Yani yükseklik ne mesale burada 5 cm. 25 pi çarpı yetmişbeş pi hacmi olacak.Bu şekilde katladığınızda alacağı su bu. Şu şekilde katladığınızda bu sefer yarıçap 5 bölü 2 olacak yarıçap. Yükseklikte bu sefer şurası olacak, bu da yüksekliği bize 10 olarak verecek. Bu sefer hacim hesabı yaparken pi r kare çarparsam ...sabit alalım b si 5 bölü 2 karesi 25 bölü dört. Yüksekliği de 10. Buradan sadeleştirme yapalım. Beş iki 75 pi bölü 2 mi çıktı. Yarı yarıya almış oldu. Çok kötü oldu. Eşit olur diye düşünmüştüm ama. 75 pi böyle... Bu tarafta olduğu zamanda 75 pi bölü 2 oldu.

Araştırmacı: Peki şuradaki hesaplarının sonuçlarını bir görelim. (Araştırmacı kamerayı çalışma kağıtlarına uzatarak kağıttaki işlemlerin video kaydına girmesini sağladı.)

Araştırmacı: Şimdi hislerini öğrenebilir miyim?

(Bu noktada doğru çözüm, doğru çözümün algılanmaması, şaşkınlık, gözlemlenmiştir).

Katılımcı: Üzüldüm çok üzüldüm (Gülüyor). Eşit olur diye düşündüm. Yani mantıken eşit olabileceğini düşünmüştüm ama farklı çıktı. Bir yerde yanlışlık mı yapıyorum diye düşünüyorum şu an yani hacim hesabında falan formüllere dönüp bakma ihtiyacını hissettim. Acaba yanlış mı hatırladım diye de tereddüt ettim. Hatta hemen...

Doğru çözüme ve doğru çözüm sürecine şüphe duygusal tepki gözlemlenmiştir.

Araştırmacı: Neyapacağız şimdi?

Katılımcı: Acaba formülleri kontrol mü etsem dedim silindirin hacim formülüne bakıyorum (telefonundan kontrol ediyordum) formül doğru pi r kare h...

Kayıt 2:

Katılımcı yeniden formüllerle hesaplama yapmaya karar verdi. Hesaplamaları sessizce ve hızlı bir şekilde tekrarladı. Farklı sayılarla denemişti.

Katılımcı: Aslında mantık aynı ama ben kolaylık olsun diye çevreyi 10 santim aldım. ...Göstererek kağıtta mantığını tekrar anlatmaya başladı sayılarla. ... Şu kenar uzunluğudur. Bunu böyle açtığımızda 10 cm çevreyi verir size. 10 cm çevre ise çevre formülünde $2\pi r$ dir , buradan yarıçapın tam olarak... Yani her halükarda böyle de hesaplasak, böyle uzun uzunda hesaplasak (işlemleri gösteriyor. Şu katlama bundan daha az su alıyor. Çok enteresan birşey.

Araştırmacı: Üzüldüm dedin? Neden?

Katılımcı: Çünkü öngörüm şeydi kenar uzunlukları sabit. Bunu böyle de katlasam böyle de katlasam aynı miktarda su alır diye düşündüm. Bilemediğim için üzüldüm. Doğru sonucu tahmin edemedim diye. Yani yanlış düşünmüşüm.

Israrcı sezgisel düşünme ve duygusal tepki bir arada görülmektedir.

Araştırmacı: Formüllerinden emin misin? (Araştırmacı katılımcının hali hazırda formülleri kontrol ettiğinin farkında idi. Bu ifadeyi iletişimi sürdürmek ve katılımcıyı yansıtmaya ve sesli düşünmeye teşvik için kullanmıştır.) Başka birşey olabilir mi?

Katılımcı: Şuan iki inceleme yaptım. Şu an için doğru olduğunu düşünüyorum.

Araştırmacı: Nasıl? İki katı alıyor dedin? Nasıl 2 katı daha mı?

Katılımcı: İki katı mı? Yok burda 4 katı bir şey.

Araştırmacı: Aynı derken yanlışlık mı yaptık?

Katılımcı: Ben aynı diye düşündüm. Hacim değişiyor. Halen bunun mantığını kuramadım. İçine su koyasım bile geldi.

Somatlaştırma ihtiyacı ilk tepkinin yanlış çıkması durumunda sık raslanan olgular. Tekrarlayan çözümler ve formülle çözümün sonucunun doğruluğuna güvenin yüksek olması somatlaştırma ihtiyacını çokda azaltmıyor görünüyordu (embodied cognition).

Araştırmacı da aynı şeyi hissettiğini söyledi.

“Şimdi görsel olarak bakmaya çalışıyorum derken”.katılımcı kağıdı tekrar silindir haline getirerek bakıyor.

Katılımcı “Şöyle birşey yapalım... Şöyle bir hata yapmış olabilir miyiz?” derken ses ve sesizlik arasında geçişler oluyordu. Araştırmacı çözüme dalmaya başlamıştı. Katılımcıyla karşılıklı etkileşim ara ara kendi kendine sesli düşünceler şekline almaya başlamıştı. Araştırmacı çözüm konusuna müdahale etmeden katılımcının söylediklerini tekrarlıyordu. Bu kısa sözcükler veya tekrarlar katılımcının sesli düşünme sürecini devam ettirecek kadar iletişimi sürdürmesine yönelikti. Araştırmacı katılımcının şaşkınlığını, çözümsüzlüğünü hafifletmediğinin farkındaydı. Bir süre kendi kendine tekrar şekil oluşturarak anlamaya çalışıyordu. Bir kaç kez elindeki kağıdı tekrar tekrar katladı. Ara ara sesli düşündü.

Sonra videoyu durdurmamızı rica etti. Kendi ifadesiyle “çünkü çözüm ortada yok henüz”. Sesli düşünmenin, düşünme sürecine olumsuz karıştırıcı-müdahale edici etkileri literatürde yer almaktadır. Katılımcı bu nokta da tamamen çözüme odaklanma ihtiyacındaydı. Araştırmacının, video kaydının ve sesli düşünmenin bilişsel yükünden uzaklaşma ihtiyacını hissetmişti.

Kayıt 3:

Kısa bir ara sonrasında tekrar çalışmaya döndüğümüzde yanıçapı yanlış hesaplayıp hesaplamadığımızı kontrol etme ihtiyacı duyuyordu. Ama aynı zamanda tekrar yaptığı işlemlere bakıp “Kesin sonuçlar! Bir hata yaptığımı düşünmüyorum” dedi. Sorun hata yapıyor olması değildi. Çözümlerde hata yapmadığından emin olup hata yapmadığını kabul etme aşamasına gelmesi gerekiyordu. Süreğen inanç, Fischbein’in sözettiği ısrarcılık özelliğinin kendini göstermekte.

Katılımcı: Sadece öngörüm yanlıştı. Kabul ediyorum. İşlemsel bir hata olmadığını düşünüyorum. Sonuç doğru çıktı. Somut olarak bu. Farklı miktarlarda su alıyor. Öngörüm yanlıştır.

Kayıt 4:

Sonucun doğruluğunu kabul ettikten sonra nerede yanlış yaptık sorusunun cevabını aramaya karar verdik. Amacımız artık öngörüsündeki yanılmanın tespiti ve yanılmanın yapısal özelliklerini ortaya çıkarmaktı. Düşünme sürecinde bir hata yaptığı hissini ortadan kaldırmak için Nazife Şen’in tezinden matematiksel düşünme süreçlerini kontrol ettik. Matematik problem çözümündeki her aşamayı izlediğimizi ve doğru yaptığımızı gördük. Tüm bir matematiksel süreci doğru olarak yapmış olmamız onu çok da rahatlatmamıştı. Çünkü çözüm henüz anlamlandırılmamıştı.

Katılımcı: Demekki şekle göre hacimler değişebiliyormuş gibi bir sonuç çıkıyor. Ama hala şekle göre değişmemesi gerektiğini düşünüyorum. Çünkü aynı cisim farklı şekillerde katlandığı zaman niye farklı miktarlarda su alıyor. Kaçırdığımız birşeyler var. ...

Araştırmacı: Kaçırdığımız yeri çözelim mi?

Katılımcı: Ancak bunu somutlaştırarak, belki doğru mu değil mi yani bu kağıtla olmaz ama su geçirmez, alacakları su miktarına bakıp, bir şeyle o iki şekli oluşturup, görsel olarak, somut olarak formüllerden değilde görsel olarak ispatlamak gerekir.

Araştırmacı: Peki matematikçi olarak herşeyi somutlaştıramadığımız durumlarda olacak

Katılımcı: Ama bu şöyle bu hayaliniz de gözünüz de canlandırabileceğiniz birşey somutlaşabiliriz. İspat için somut çalışma yapabiliriz.

Kayıt5:

Araştırmacı: Peki bunda somutlaştırma yaptık. Somutlaştıramayacağımız durumlarda var. Fizikçiler matematiği uzay için kullanıyor.

Katılımcı: Matematiksel işlemlerin doğruluğunu Kabul edeceğiz, ya da formül üzerinde bir inceleme yapılabilir. Ama bu formülde değil.

Gülüyor. “Formüllerden şüphelendin mi?” diye sorulduğunda, formüllerden şüphelenmediğini ama farklı bir çözümlerle, çözümü tekrar denediğini söyledi ve en son ispat için somutlaştırma kaldığına karar verdi.

(Duygusal tepkiler ilk tepki yanılığının kabul edilmesini oldukça zorlaştırıyor.)

Kayıt 6:

Kayıt esnasında odaklanma sorunu ortadan kaldırmak için hatanın nerede olduğunu çözmek için kendi kendisine düşünme ve çalışma ihtiyacı duydu. Kayıt işlemi ister istemez düşünme sürecini etkiliyordu. Katılımcıya istediği cetvel temin edildi. Çetvelle ölçüm yaptı bu süre içinde araştırmacı katılımcıyı rahat çalışması için kayıt almadı. Soru sormadı.

Kayıt 7:

Daha sonra cetvelle yaptığı çözümleri açıkladı. Verilen değerlerle değilde gerçek değerlerle çözümü tekrarladığını açıkladı. Sonuç olarak aynı miktara su almadığını tespit etmişti. Katılımcının somutlaştırma çabası yoğundu. Formüllerle çözüme tek alternatif olarak somutlaştırmayı görüyordu. Belki gerekli malzemeler temin edilebilse somut deneye de gitmek isteyebilirdi. Bu nedenle cetvelle çözümü denedi. Katılımcının çözüme ulaştığı halde çözüme inanmayışı, alternative olarak somutlaştırma ihtiyacı, inanmaması nedeniyle aslında çözüme saplanması, ve çözümün veya deneyin tekrar tekrar tekrarlanması, sezgisel düşünme problemlerine verilen doğal tepkilerdir. Çözümdeki ısrarı onun güçlü yanını sergilemekteydi. Problemi çözmüş olduğu halde çözüm için vermiş olduğu ilk tepkinin yanlışlığı ve sonuçla ilgili faktörler arasındaki ilişkilerin açık şekilde henüz ortaya çıkmamış olması onda yoğun strese neden oluyordu. Stress veya negative duygulanımların varlığı soru çözümünü tekrarlamasına neden oluyor ve somut olarak kağıt ile yaptığı silindirlerin karşılaştırılmasında içgörüyü de engelliyor gibiydi. İkinci bir kişinin varlığında hem çözümsüzlük hissini yönetmeye ve hem de o an kendisini gizleyen anlamı yapılandırmaya çalışıyordu. Bu tepkilerinin doğal olduğunu hatta güçlülük olduğunu söylemek stresten çıkmasını sağlamayacak idi. Sezgisel düşünme yanılgılarının bilişsel farkındalığından sonraki aşama göreli olarak belli düzeylerde strese neden olabilir. Ancak bu stresin problem çözümünüde sağlayan dinamik bir güç oluşturduğu söylenebilir.

Katılımcı: Somut olarak biri diğerinden daha az alacak farklı değerlerle denemenin anlamı yok artık. Sonuç beni halen şaşırtıyor. Mantığıma uymadı. Sonuçlara ilişkin bir gerçeklik var ama mantığa sığmıyor. Matematikçi olarak tamam sonuca ikna oldum. Sayısal verilerde hata olmaz, ama mantığa uydurmanın tek yolu gözle görülür hale geldiğinde içine su koyup denemek lazım.

Bu his kolay kolay gidecek gibi görünmüyor. Çözüme ulaşıldığı halde inanılmadığında somutlaştırma isteği diğer görüşmelerde de ortaya çıkmıştı. Üstelik kuvvetli bir ihtiyaç şeklinde kendisini hissettirmişti. Literatürde duyuşsal ve bilişsel alanın bütünleşik olduğunu savunan yayınların haklılığını bir ispatı gibi bu veriler. (Aynı zamanda embodied cognition).

Kayıt 8:

Araştırmacı içerik birimleri ile doğru çözümün analiz edilmesinin kavrayışsal düzenleme ve duyuşsal inancın oluşmasına katkıda bulunacağına inanıyordu. Bu varsayımı test etmek için içerik birimlerini kısaca tanıttı.

Araştırmacı: Hangi kavramları kullandık. Şimdi hemen bir bakalım. Burada kullandığımız kavramların listesini sen yap.

Katılımcı: Matematiksel terimlerimi söylüyorsunuz çap, yarıçap, silindir, hacim, yükseklik bilmemiz lazım.

Araştırmacı: Önce yükseklik sonra hacim dedin değil mi? Öyleyse, hacim hesabı nasıl yapılır,

Katılımcı: Bu da yöneme mi giriyor?

Araştırmacı kavram ve ilkenin tanımını yapıyor. Matematikteki anlamını açıklıyor. “Formülleştirebildiğin her yer de ilke vardır.”

Katılımcı: Taban alanı diye bir kavram var. Bu da bir ilke olarak geçer. Hacim bir de taban alanı.

Araştırmacı: Bana hacimi tanımlayabilir misin? Orda ilke var.

Katılımcı: Hacim cismin boşlukta kapladığı alan diyebiliriz. Cismin boşlukta kapladığı Alana hacim denir. Bu uzayda bunun uzayda kapladığı büyüklük nedir bunun hacmini verir. Sizin anlattığınız şeye göre ilkedir. Hacim taban alanı ile yüksekliğin çarpımıdır.

Araştırmacı: Taban alanı çarpı yükseklik hacim dedin. Çapı ve yarıçapı kullanıyorsun.

Katılımcı: Burada yanlışlık yapmamak adına çapını buldum. Çap iki tane yarıçap demektir. İkiye böldüğünüzde yarıçapı buluyordunuz.

Araştırmacı: İlkeye baktığında ilkelerden birisi veya birikisi kavramlardan birisini ihmal ettiğin için, orada kullanırken ilkeyi yazabiliyorsun ama onun o ilkedeki kavramın nesnenin nasıl etkilediğini anlayamıyorsun. Nesnenin farklı görüntüleri biçimleri... O alttakine ne diyorsun?

Katılımcı: Çember içi boştur daire içi doludur. ..İçini boş bırakıyorsunuz ...alan aynı şey. Ne kadar miktarda aldığını bulmak için.

Araştırmacı: İlkenin içinde kavramı doğru kullanmaya başladığımızda ..eğer ilkenin içerisindeki etkiyi anlarsan çözümüne inancaksın. Bunu anlayamazsan benzer problemlere transfer de de zorlanacaksın.

Katılımcı: Buradaki soru şu..kısa uzun olduğunda ...Kıvırıyor sunuz mesela bunu taban yaptığınızda...kısa olan yeri..yükseklik uzuyor taban küçülüyor. Ama uzun yeri taban yaptığınızda yükseklik kısalıyor. Yani burada doğru orantı var gibi bir şey gelmişti. Ha böyle çevirmişim ha böyle. Biri büyüdüğünde diğeri küçülüyor. Çarpmanında değişme özelliği var. Sonuç aynı çıkacakmış gibi bir mantığa bürüyorsunuz.

Kayıt9:

Katılımcı: Yani tamam şekil aynı şekil ama taban küçüldüğünde alacağı su miktarı çok büyük bir fark olmasa bile daha az oluyor, bunu gördüm şuan. Bu şu an benim mantığıma evet bu doğrudur diyebileceğim okeyleyebileceğim bir açıklama oldu. Tabana göre hacim değişebiliyor. Taban burada önemli bir unsur yani.

Araştırmacı: Biz tabanı kaçırdık mı orada, ilk aynıdır dediğimiz zaman tabanın etkisini kaçırdık mı?

Allternatif çözümler, inceleme, fark arama, doğru çözüme inanç, mantıksal açıklama ve rahatlama gözlemlendi.

Katılımcı: Evet kaçırdık.

Araştırmacı: Yarıçapın etkisini kaçırdık mı?

Katılımcı: Ama halen daha uzunluk var. Ama çok büyük bir fark yok, çok büyük bir fark olsa bu kadar olmaması lazım dersiniz ama, taban değiştiğinde aynı şekil bile olsa alacağı su miktarında bir farklılık oluşabiliyor demekki.

Kayıt 10:

Katılımcı: Farklı çıkmasının sebebini ilk önce şöyle düşünmüştük. Mesela bunun tabanı büyük yükseklik bu kadar diyelim bunun tabanı küçük yüksekliği uzun. Yani taban büyük yükseklik küçük. Taban küçük yükseklik büyük. Tamam e tamam çarpmada değişme özelliği var, hacimler eşit olur gibi bir mantık geliyor.

Doğru orantılı bir şekilde biri büyürken diğeri küçülüyor gibi bir mantık kurduk. Amaç küçülme miktarları veya büyüme miktarlarında önemli mesela biri iki büyüyor ise diğerinin de iki küçülmesi lazım ki hacimler eşit çıksın. Ama bunu da mesela bu 3 büyük tabanı taban alanı 3 ise bunun taban Taban alanı 1. Bunun bu şekilde (kağıdı kıvrarak) taban alanı üçken yüksekliği ikiyken bunun taban alanı 1 ken yüksekliği 5 oluyor. Eşit oranlı bir yükselme ya da azalma yok yani 2 çarpı üç eşittir üç çarpı iki diye bir şeyden bahsedemiyoruz burda şekil değişikliğinde. Birisi iki çarpı üçken birisi bire altı olabiliyor; oluveriyor birdenbire. Yani burada 7 oluyor mesela birdenbire değişiyor. Eşitlik bozuluyor. Eşit oranlarda artma ya da azalma yok. Doğru orantılı bir şekilde taban ve yükseklik azalma ya da yükselme göstermiş olsaydı evet hacim çarpmadan dolayı, taban alanı çarpı yükseklik demiştik şu ve şu şekil değiştirdi eşit miktarlarda mesela bu iki kat artarken bu iki azalıyor o zaman eşitlik çıkardı ortaya, ama eşit miktarlarda azalma ya da artma olmadığı için hacimlerde bir farklılık oluştu. Çok büyük miktarlarda bir farklılık değil ama yine de hangisinde taban yüksekse hacim onda daha yüksek çıkıyor gibi bir sonuç çıkıyor ortaya.

Araştırmacı: Peki tamam kısaca böyle özetledik.

Katılımcı: Çok güzel yerleşti . Özellikle orantı kısmı beni **ikna da etti**. Sayısal olarak da mantık olarak da.

Araştırmacı: Peki ilk verdiğin cevapta eşit derken ne kadar emindin?

Katılımcı: Çok (Gülümsüyor) Doğru orantının var olduğu düşünüyordum.

Araştırmacı: 1'den 10'a kadar desem

Katılımcı: 10 derdim. Ondan sonra yanlış olduğunda aa şaşırdım tabi. Olamaz filan ama sayısal veri doğrudur. Nerede yanlış yapmış olabilirim diye düşündüm.

Araştırmacı: Formüle inaniyordun ama ...formüle inancın kaçtı?

Katılımcı: Formüle inancımda 1'den 10'a kadar desek 10 derim. O yüzden zaten nerede yanlışlık yaptım diye düşündüm.

Araştırmacı: Çıkan sonuca inancın kaçtı?

Katılımcı: Çıkan sonuca inancım 9'du. Kesin veriler yoktu elimizde örnek olsun diye verdiğimiz veriler vardı.

Araştırmacı: Gittik farklı şeyler ile denedik. Hatta somut şeylerle denedik.

Katılımcı: Denedik ama sonuç yine aynı çıkınca

Araştırmacı: Peki şu liste yardımcı oldu mu? Liste derken nereyi kaçırıyoruz demek.

Katılımcı: Kavramlar arası ilişkiler bağların birbirlerine olan etkileşimleri diye konuştuğumuzda bağlantının buradaki orantının eşit olması gerektiğinin birinin artma miktarının diğerinin azalma miktarına orantılı olması gerektiğini düşündüm ve burada eşit miktarlarda artma veya azalma yok o yüzden burada doğru orantı net bir şekilde biri artarken diğeri azalıyor doğru orantı yoksa yani ters orantı sözkonusu. eşit çıkmalı gibi bir mantık güdebilirsiniz ama birinin azalma miktarıyla artma miktarı farklı olduğu için eşit değil eşit oranlarda değil. yani biri diyelim ki iki saatte 20 metre hızla giderken diğeri 20 metre hızla iniyor dediğiniz zaman bir eşitlik olur. Ama biri 20 ile giderken diğeri Onla iniyorsa eşitlik olmaz orada.. o daha çabuk varır. daha az yol? alır. Burada böyle bir şey oldu. Taban alanı birinde çok büyük diğerinde küçük diğerinde yükseklik orta kaldı, diğerinde yükseklik uzun kaldı mesala. O da hacmi değiştirdi.

Araştırmacı: Şu anki çözümünden ne kadar eminsin? Ama gerçek .. inanma.. isteğin.. Şu anki çözümüne inanma isteği mi diyelim, yoksa eminliğin mi diyelim belki ikisini ayrı kodlamak lazım.

Katılımcı: İnanma isteğim keşke olmasaydı diyorum ilk dediğim doğru çıksaydı diyorum.. (gülme) Çok üzülüm ama .Şu anki bulduğum sonuca inancım on üzerinden bu da 10 dur.. 10 Çünkü bunun başka bir açıklaması yok. Emin yani.

Araştırmacı: Bu açıklama seni ikna etti. 100 de 100 müsün? İnşalah Gülerек soru işareti ..--oraya bir soru işareti koyduk ama ikna olduk.

Katılımcı: Evet ikna oldum diyelim. Çok irdelemeden birdenbire bu sonuca ulaşıyaydık olmazdı. İrdeleyip düşünerek yaptığımız için evet mantıklı başka bir nedenden dolayı başka birşey desek allahallah bu da var ama derim.

4. SONUÇ

Soru sunumu hızla sistem 1 tepkisini tetiklemiştir. Verilen cevaba güven düzeyinin yüksekliği de buna işaret etmektedir. Formülleri anlayan yeterlilikte birinin de somutlaştırma çabasının ağır bastığını görüyoruz. Bu çaba öğrenmelerimizde psiko-motor birliği savunan görüşü mü desteklemektedir? Yoksa soru görsel-uzamsal nitelikleri nedeniyle mi problem çözücüyü somutlaştırmaya yönlendiriyor? Belki de belleğimizin bilgileri deneyimlerimizin biçimleri (kanal ve duyuşsal özellikleri anlamında biçimleri) ile

muhafaza ettiğinin bir göstergesidir. Deneyimlerimizin ne olduğunu sorgulamamız gerekiyor. Matematik öğretmenleri problem çözümü algoritmaları ve stratejileri konusunda uzmandırlar. Tıpkı satrançta uzman olanlar gibi onların belleğinde çok sayıda problem çözümü şemaları mevcuttur. Ancak matematik öğretmenlerinin de geometri sorularını formül çözerek, algoritmaları takip ederek öğrendiklerini göz önünde bulundurmakta fayda var. Burada sorulan sorunun deneyimsel ve somutlaştırılabilecek yönleri ağır basan bir soru olduğu düşünülürse, sezgisel düşünme yanılığının nasıl tetiklendiği anlaşılabilir. Uzamsal formatların en azından belli bir dönem ve seviyeye kadar somut nesnelere öğretimi (manipulatives) desteklenebilir mi? Elbette bu tür kararlar öğretim tasarımcısı tarafından değil, matematik uzmanları ve uygulayıcılar tarafından verilmeli.

Dikkati çeken diğer bir bulgu yanılığ durumunda ilk yanılığ nedeni olarak aranan neden” acaba formüllerde mi bir yanlışlık yaptım ve sonra işlem yaparken mi yanlışlık yaptım” sorularının sorulması idi. Bu iki yanlışlık kaynağı en çok rastlanan yanlışlık nedeni olduğu için mi doğrudan kontrol davranışını tetikliyor? Formüllerde ve işlemlerde yanlışlık yapılmadığının bilinmesine rağmen işlemler tekrarlanıyor ve alternatif çözümler deniyor. Bu yinelemeler çokta üretici değilken nasıl bir fonksiyona sahip olmalı ki tepki tekrarlanıyor. Sanki yanılığın nedeni kendini gösterinceye kadar bekleme fonksiyonunu üstleniyor olabilir mi? Eğer öyleyse bu nokta da problem çözümüne ara verilmesi içgörüselleştirmeyi sağlar mı? Bu soru da içgörüselleştirmeye anı ortaya çıkmıyor. Bunun materyaller ile denenmesinde fayda var. Deneyimle kavrayış ile soyut yollarla kavrayıştan elde ettiğimiz bilişsel ürünün şemalarımızdaki düzenleme (accomadation) etkilerinin transfer ve kalıcılıktaki etkileri nedir?

Özetle, Tirosh ve Stavy (2000)’nin tanımladıkları “aynı A-Aynı B” heuristik yapılarının sezgisel düşünme yanılıklarını ortaya çıkardığı görülmektedir. Yanılığ sistem 1’deki tanımlamaya uyar şekilde hızlı, otomatik bir şekilde ortaya çıkmıştır. İlk çözüm fikrine olan ısrarlı inanç sorunun sezgisel tipte olduğunu doğrular niteliktedir. Çalışmada problem çözümü süreci sergilenerek, olası hata kaynakları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çözüm sürecindeki olaylar şöyle sıralanmaktadır: yanılığlı çözüm, öznel güven, doğru çözüm, doğru çözümün algılanmaması, şaşkınlık, doğru çözüme ve doğru çözüm sürecine şüphe, ısrarcı sezgisel düşünme, duygusal tepki, tekrarlayan çözümler, süregelen inanç, duygusal tepki, alternatif çözümler, inceleme, fark arama, doğru çözüme inanç, mantıksal açıklama, rahatlama. Seçilen soru kesinlikle sezgisel düşünme sorusudur. Üç boyutlu materyaller veya görsel-uzamsal dijital formatlar ile çözüm ve anlam yapılandırılmasının kolaylaştırılabilir mi araştırılmalıdır.

KAYNAKÇA:

Fischbein, H. (1975) The Intuitive sources of probabilistic thinking in children. D. Reidel Publishing, Boston:U.S.A

Holyoak, K.J. and Morrison R.G. (2005) The Cambridge Handbook of Thinking and Reasoning. Cambridge University Press, New York, USA.

Kahneman, D. (2011) Thinking fast and slow. Penguin Books Britain.

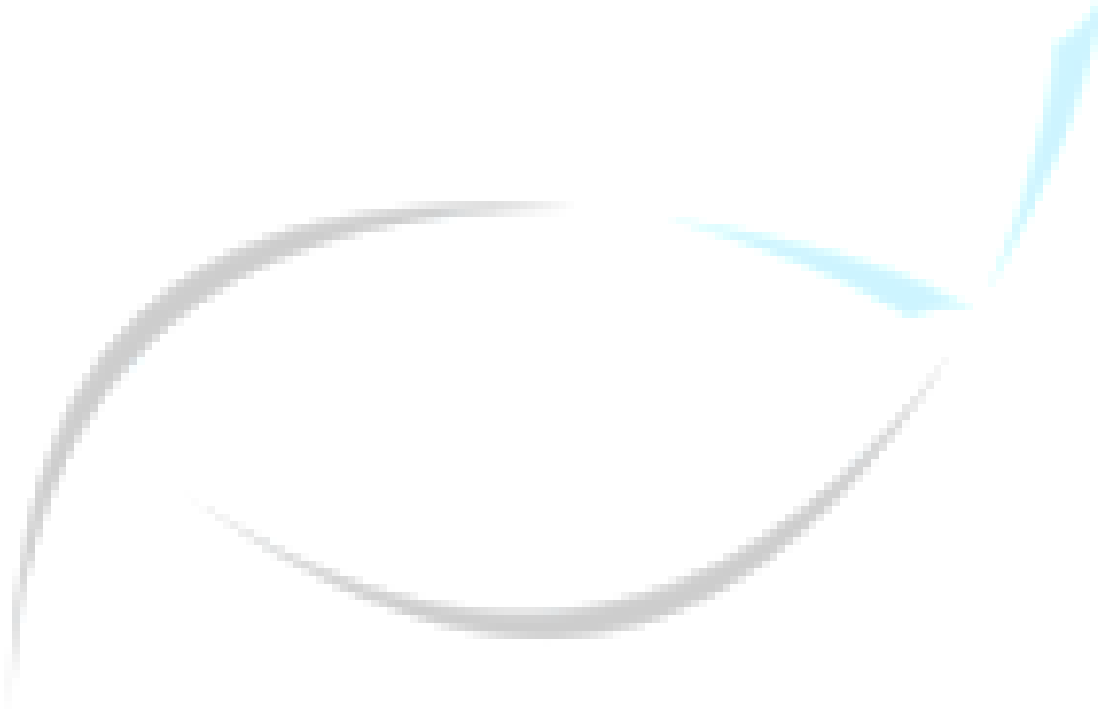
Mayer, R. E. (1992) Thinking, Problem Solving Cognition. W. H. Freeman and Company, New York, U. S. A.

Polya, G. (1973) How To Solve It: The New Aspect of Mathematical Method, Princiton press.

Senemoğlu, N. (2015) Gelişim Öğrenme ve Öğretim. Yargı Yayınevi. Ankara

Stavy, R. and Tirosh, D. (2000) How Student Misunderstand Science and Mathematics. Teacher college Press. New York. USA.

Şen, N. (2010) İlköğretim altıncı sınıf matematik dersinde bilgisayar destekli sezgisel düşünme kontrollü olasılık öğretiminin öğrencilerin akademik başarı ve sezgisel düşünme düzeylerine etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi. Adana.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-4174-575X / 0000-0002-7894-2220

Anavarza Kalesi Toros I Kilisesi ve Şapeline Ait Yapı Malzemeleri ve Duvar Resimlerinde Arkeometrik Analizler

Doç. Dr. Ali Akın Akyol¹, Prof. Dr. Yusuf Kağan Kadioğlu

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü / Tarihi Malzeme Araştırma ve Koruma Laboratuvarı (MAKLAB) aliakinakyol@gmail.com / ali.akyol@hbv.edu.tr

² Ankara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü / Ankara Üniversitesi Yer Bilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi (YEBİM) ykadioglu@gmail.com / kadi@ankara.edu.tr

Özet

Adana'nın yaklaşık 60 km kuzeydoğusunda, Kilikya ovasından yükselen Toros sıradağlarının son uzantısı olan büyük bir dağ kütesinin eteklerinde yer alan Anavarza'nın (Anazarbos) adı ilk önce, yüksekliği 220 metreyi aşan ve yaklaşık 4,5 km uzunluğundaki bu dağın adıyla, kayalığın batı yamacında oluşan kentin adı olmuştur. Yazıtlar, sikkeler ve mimari kalıntılar ile son yıllarda sürdürülen arkeolojik yüzey araştırmaları, antik kentin M.Ö. 1. yüzyıldan M.S. 14. yüzyıla kadar olan gelişimi hakkında bilgiler vermektedir. UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'nde yer alan Anavarza antik kenti günümüzde aşağı ve yukarı şehir (Anavarza Kalesi) olarak değerlendirilmektedir. Anavarza Kalesi, çoğunluğu Bizans dönemine tarihlenen iki siper alanı ve bunların ortasındaki üç katlı bir kuleden oluşmaktadır. Kalenin güney kesiminde yer alan Toros I Kilisesi ve şapeli de kalenin ayakta kalan yapıları arasındadır. Kilise ve şapelin duvarlarında günümüze kadar ulaşabilmiş duvar resimleri ile yapısal malzemeleri üzerinde gerçekleştirilen arkeometrik analizler bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Duvar resmi kompozisyonunu oluşturan siyah, sarı, bordo ve turuncu renkli pigmentlerin renkleri kromametrik analiz ile belgelenmiş, kimyasal yapıları da XRF analizi ile belirlenmiştir. Yapısal malzemeleri oluşturan taş, tuğla, kiremit, harç ve sıva örnekler de çeşitli arkeometrik analizlerle fiziksel, kimyasal ve petrografik yönden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arkeometrik Analizler, Orta Çağ Yapı Malzemeleri, Duvar Resmi, Orta Çağ Kilisesi, Pigment, XRF Analizi

Archaeometric Analyses on the Building Materials and Wallpaintings of the Toros I Church and Chapel of Anavarza Castle

Abstract

Anavarza (Anazarbos), located at the foot of a large mountain mass, which is the last extension of the Taurus mountain range rising from the Cilician plain, approximately 60 km northeast of Adana, was the first named after this mountain, which exceeds 220 meters in height and is approximately 4.5 km long, and later became the name of the city formed on the western slope of the rock.. Inscriptions, coins and architectural remains, as well as archaeological surveys carried out in recent years, provide information about the development of the ancient city from the 1st century BC to the 14th century AD. The ancient city of Anavarza, which is on the UNESCO World Heritage Tentative List, is today considered as an upper (Anavarza Castle) and lower city. Anavarza Castle consists of two regions, most of which date to the Byzantine period, and a three-storey tower in the middle of them. The Taurus I Church and its chapel, located in the southern part of the castle, are among the surviving structures of the castle. The wall paintings on the walls of the church and chapel that have survived to the present day and the archaeometric analyzes carried out on their structural materials have been the subject of this study. The colors of the black, yellow, burgundy and orange pigments that make up the composition of the wall painting were documented by chromametric analysis, and their chemical structures were determined by XRF analysis. Stone, brick, tile, mortar and plaster samples that make up the structural materials were also examined physically, chemically and petrographically with various archaeometric analyzes.

Keywords: Archaeometric Analyses, Medieval Building Materials, Wall Paintings, Medieval Church, Pigments, XRF Analysis

1. GİRİŞ

Adana'nın yaklaşık 60 km kuzeydoğusunda, Kilikya ovasından yükselen Toros sıradağlarının son uzantısı olan büyük bir dağ kütleinin eteklerinde yer alan Anazarbos'un adı ilk önce, yüksekliği 220 metreyi aşan ve yaklaşık 4,5 km uzunluğundaki bu dağ kütleinin adıyla, sonraları, kayalığın batı yamacında oluşan kentin adı olur. Doğusundan, 7 km sonra Ceyhan Nehri'ne bağlanan Sombas Çayı akmaktadır. Anazarbos antik kenti (Anavarza), bugün Adana ili Kozan ilçesi Dilekkaya Köyü sınırları içerisinde; Antik Dönemde ise Kilikia Pedias (Ovalık Kilikya, Çukurova) Bölgesi'ndeki Pyramos Nehri'nin (günümüzde Ceyhan) orta bölümünde yer alır.

Antik kentte ele geçen yazıtlar, sikkeler ve mimari kalıntılar ile son yıllarda sürdürülen arkeolojik yüzey araştırmaları, antik kentin M.Ö. 1. yüzyıldan M.S. 14. yüzyıla kadar olan gelişimi hakkında bilgiler vermektedir. Anzarbos, Tarsos'tan (Tarsus) sonra Kilikya Bölgesi'ndeki en önemli kenttir. Kentin büyüklüğü ve ayakta kalan anıtları 19. yüzyıldan beri birçok gezginin ilgisini çekmiştir. Anazarbus, 1836'da bulunmuş, ilk kez Fransız arkeolog ve gezgin Charles Texier buraya ulaşmış; onun ardından 1852'de Victor Langlois ilk incelemeyi yaparak kentin adını saptamıştır.

Anavarzanın Yukarı Kent'indeki kale, kuzey ne güneyde iki siper alanı ve bunların ortasındaki üç katlı bir kuleden oluşmaktadır (Şekil 1). Kule, siper alanlarından yapay yarıklarla ayrılmış durumdadır; ahşap köprülerle birleştirilmiş olduğu sanılmaktadır. Birinci siper alanının doğu duvarı ile ikinci siper alanı Bizans dönemine tarihlenmektedir. Kaleye, tiyatronun arkasından dolanan, 300'den fazla basamağı olan, 200 m yukarı götüren ve kayalara oyulmuş merdivenli bir yol ile ulaşılmaktadır. Söz konusu kalenin dağın tepesinde bulunduğu Anazarbos sikkelerinden (Zeus Olbios ve Afrodite

Kasalitıs tapınaklarının ve kutsal alanlarının yapı taşlarının devşirme yapı malzemesi olarak kullanılmalanıyla yapıldığı) anlaşılmaktadır. Bu tapınaklara çıkan kayalara oyulmuş merdivenler Roma devrinde dini törenlerin yapıldığı yol işlevini görmüş olmalıdır.

Güney siper alanında bulunan Toros I Kilisesi, kısmen Bizans buluntu malzemesiyle inşa edilen, Georg ve Theodor Kilisesi olarak da adlandırılan, üç nefli bir bazilikadır (Şekil 1). Ayrıca yapının dışında küçük bir şapeli de bulunmaktadır. Toros I tarafından 1111 tarihinde inşa edilmiştir. Kapadokya'dan getirilen bir Meryem Ana ikonu ile bezenmişse de ikon Bizanslılar tarafından 1137'de İstanbul'a götürülmüştür. Apsis, yapının en sağlam kalan kısmı olarak dikkati çekmektedir. Kilise geçmişte de birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Yüzyılın başında buraya gelen araştırmacılarından G. Bell bu yapının planını çıkarmış ve fotoğraflayarak belgelemiştir. Bezemeli lento, sağır kemerli niş ve saçak altından dolaşan Ermenice yazıt, bugün bu yapıdan geriye kalan bazı detaylardandır. Yapının hemen yakınında kilise ile ilişkili olması muhtemel hakkında bilgi olmayan bir şapel yer almaktadır (Şekil 1).

2014 yılında gerçekleştirilen alan çalışması ile elde edilen malzemeler üzerinde gerçekleştirilen arkeometrik incelemeler bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Malzeme grubu, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, Tarihi Malzeme Araştırma ve Koruma Laboratuvarı (MAKLAB) ile Ankara Üniversitesi Yer Bilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi (YEBİM) Laboratuvarları'nda incelenmiştir.

2. YÖNTEM VE DENEYLER

Toros Kilisesi'ne (Şekil 1) ait yapısal malzemelerden (taş, tuğla, kiremit, harç, sıva ve pigment) oluşan örnekler önce görsel olarak değerlendirilmiş, fotoğraflanarak belgelenmiş, gruplandırılmış ve analiz edilmek üzere kodlanmıştır (Tablo 1).

2.1. Fiziksel Testler

Yapısal malzemelerin (taş, kiremit ve tuğlaların) dayanımlarının belirlenmesi için temel fiziksel testler (birim hacim ağırlığı, su emme kapasitesi ve gözeneklilik) uygulanmıştır. Örneklerin doğrudan alınan kuru ağırlıkları, arşimet (su içerisinde) ve doymuş ağırlıkları (saf su içerisinde 50 torr basınç altında gözeneklere ulaşması sağlanan sulu ağırlık) yardımıyla birim hacim ağırlıkları (doymuş-kuru BHA, g/cm³), su emme kapasitesi (%SEK) ve gözeneklilik (%P) değerleri belirlenmiştir (RILEM, 1980) (Tablo 2).

2.2. pH ve İletkenlik Testleri

Kilise ve şapele ait taş, tuğla ve kiremit örneklerin bünyesinde bulunan suda çözünen tuz miktarı (toplam) ve türleri ile pH değerleri belirlenmiştir (Tablo 3). Örneklerde toplam tuz ölçümü tayini için; 25 ml su içerisine alınan 5 gram örnek, 1 saat santrifüjlenip süzöldükten sonra üzerine standart sodyum heksametafosfat eklenmiştir. Analiz için hazırlanan örneklerin toplam tuz içerikleri iletkenlik ölçer (Neukum Seri 3001 marka pH-sıcaklık-iletkenlik ölçer) ile kaydedilmiş, sonuçlar ilgili eşitlikler kullanılarak toplam tuz miktarlarına ağırlıkça yüzde olarak (%^w/w) ulaşılmıştır (Black vd., 1965; Brady ve Weil, 2004; Means ve Parcher, 1963).

2.3. Spot Tuz Testleri

Standart spot tuz testleri, alanda örneklemeler sırasında veya laboratuvar ortamında analizler öncesinde uygulanan ön testler veya süreçsel anyon/katyon testleridir. Suda çözünerek malzemeye taşınan bu tuzlar; sodyum, potasyum ve magnezyum tuzları olan sülfat, fosfat, nitrat, nitrit, klorür ve karbonat vb. gibi gruplardır (Feigl, 1966). Taş, tuğla ve kiremit örneklerde tuz türünün belirlenmesi için spot tuz testleri uygulanmıştır (Tablo 3).

2.4. Asidik Agrega/Bağlayıcı ve Agregada Tane Boyutu Dağılımı Analizleri

Harç ve sıva örneklerin agrega ve bağlayıcı oranlarının belirlenmesi için öncelikle kuru tartıma alınan örnekler daha sonra bağlayıcı (toplam karbonat içerik; CO₃²⁻) içeriklerinden arındırılmak üzere seyreltik asitle (%5'lik HCl) muamele edilmiştir. Süzme, yıkama ve kurutma işlemleri ile kireç ve tüm karbonat içeriklerinden (bağlayıcısından) ayrılan ve agrega kısmı elde edilen harç ve sıva örnekler, oda

sıcaklığında kurutulduktan sonra tekrar tartıma alınarak ağırlıkça toplam bağlayıcı ve agregaya (%^{w/w}) miktarlarına ulaşılmıştır (Tablo 4). Örneklerin karbonat içerikli olmayan agregalarına sistematik eleme işlemi (TSE, 2012) uygulanarak (63-1000 µm arasındaki sistematik eleklerle) agregaya tane boyutu dağılımları (granülometrik analiz) belirlenmiştir (Tablo 4).

2.5. Petrografik İnce Kesit Optik Mikroskop Analizi

Toros I Kilisesi ve Şapeline ait yapısal örneklerin (taş, tuğla, kiremit, harç ve sıva) ince kesitleri hazırlanmış ve optik mikroskopta incelenmiştir. İnce kesitler taş, tuğla ve kiremit örnekleri için doğrudan, harç ve sıva örneklerinde ise sertleştirme yapılar hazırlanmıştır (Kerr 1977; Rapp, 2002). İncelemelerde LEICA Research Polarizan DMLP Model alt ve üstten aydınlatmalı optik mikroskop kullanılmıştır. Fotoğraflamalar mikroskoba bağlı Leica DFC280 dijital kamerayla, değerlendirmeler de Leica Qwin Digital Imaging Programı kullanılarak yapılmıştır. Agregayı oluşturan kayalar ve mineraller Point Counting Programı ile tanımlanmışlardır (Tablo 5a-5c).

2.6. Kromametrik Analiz

Toros Kilisesi'nden örneklenen pigmentlerin renkleri kromametrik (renk tanımlama) analiz ile belgelenmiştir (Tablo 6). Renk analizleri, standart CIE L*a*b* (Commission Internationale de L'Eclairage) renk sistemi kullanılarak yapılmıştır. (L) değeri rengin açıklık değerini, (+a) değeri renkteki kırmızı yoğunluğunu, (-a) değeri rengin yeşil yoğunluğunu, (+b) değeri rengin sarı yoğunluğunu ve (-b) değeri de rengin mavi yoğunluğunu temsil etmektedir (Ohno, 2007).

2.7. X-ışını Floresan Analizi (Mikro-XRF ve PED-XRF)

Toros Kilisesi'nden örneklenen pigmentlerin kimyasal bileşimleri noktasal Mikro-XRF analizi ile belgelenmiştir (Tablo 7). Analizlerde SPECTRO marka MIDEX-M model Mikro-XRF cihazı kullanılmıştır. Cihaz; mineral, kayalar veya herhangi bir katı, sıvı, toz, film numunelerde kimyasal analizlerin yapılmasında kullanılmaktadır. Mikroprosesör kontrollü olup, aynı anda çoklu element analizini birbiri ardına bir program süresince yapabilmektedir.

Kilise ve şapele ait yapısal malzeme örneklerinin (taş, kiremit, harç ve sıvalar) element içerikleri X-ışını Floresan Analizi Yöntemi (PED-XRF) kullanılarak belirlenmiştir (Tablo 8). Analiz için seçilen örnekler ağırlıkça havanda toz haline getirildikten sonra 32 mm'lik diskler oluşturulmuş her bir disk XRF analizinde kullanılan bir kimyasal ile (wax) karıştırılarak aletin örnek bölgesine yerleştirilmiş ve analizi yapılmıştır. Bu çalışmada, X-LAB 2000 model PED-XRF (Polarized Energy Dispersive-XRF) spektrometresi kullanılmıştır. Analizde USGS (Birleşik Devletler Jeolojik Araştırma) standartları ve referans olarak GEOL, GBW-7109, ve GBW-7309 kullanılmıştır.

Harç ve sıva örneklerin bağlayıcı türü ve dayanım özellikleri, örneklerin kimyasal bileşim özellikleri ile elde edilen Cementation Index verileri yardımı ile değerlendirilmiştir (Boynton, 1980) (Tablo 9). Cementation Index (CI); asitte çözünen kısmın bazlarda çözünen kısma oranıdır.

3. BULGULAR VE DEĞERLENDİRMELER

Toros I Kilisesi ve Şapeli'ne ait yapısal malzemelerin arkeometrik incelemeleri; duvar örgülerinin ana yapı malzemesini oluşturan taşların, moloz döküntüden ve kısmi duvar örgülerinden ele geçen tuğla ve kiremitlerin, taş örgü derz ve dolgularını oluşturan harçların, taş duvar örgü üzerini kaplayan sıvaların ve üzerinde yer alan duvar resimlerine ait pigmentlerin analizlerini içermektedir.

3.1. Taş Örnek

Toros I Kilisesi güney duvarından örneklenen taş örneğe (AAK-T9) temel fiziksel testler uygulanmıştır. Örneğin doygun/kuru birim hacim ağırlıkları sırasıyla 2,71 g/cm³ / 2,65 g/cm³, toplam su emme kapasitesi %0,83 ve toplam gözenekliliği de %2,20 değerindedir (Tablo 2). Yapısal özellikleri ile yüksek yoğunluğa ve düşük gözenekliliğe sahip olan taşlar daha yüksek dayanım verileri sunmaktadır. İncelenen yapısal taş örnek hem kendi taş grubu içinde (kireçtaşı) hem de bu kriterlere uygun olarak yüksek duraylılığa sahiptir.

Taş örneğin suda çözünen toplam tuz miktarları, içerdiği tuz (anyon) türleri ile pH değerleri belirlenmiştir. Örneğin pH değeri zayıf bazik ortam şartlarını yansıtır şekilde 7,99, içerdiği toplam tuz da %0,53 oranındadır (Tablo 3). Örnek yüksek oranda tuzlanmaya maruz kalmış durumdadır (toprakta >%0,15 yüksek tuzlanmayı işaret etmektedir; Dursun vd., 2008).

Taş örnek içerdiği tuz türleri açısından değerlendirildiğinde; örneğin düşük miktarda klor (3 mg/L) ve fosfat (0,10 mg/L), yüksek miktarda da karbonat (192 mg/L) türü tuzlanmalar içerdiği belirlenmiştir (Tablo 3). Örnekte sülfat türü tuzlanma belirlenmemiştir. Zayıf bazik ortamda bulunan taş, kaynağını ayırışan derz harçları ve ayırışmaya uğrayan taştan alan tuzlanmaya sahiptir. Bununla beraber çevresel etkiler düşünüldüğünde, tuzlanmalar mevsimsel etkilerle (yağışlı dönemlerde) artan veya azalan oranda yıl içinde değişimler gösterebilmektedir.

İnce kesit optik mikroskop analizi ile petrografik yönden incelenen taş örnek sparitik kireçtaşı olarak sınıflandırılmıştır (Tablo 5a). Yapıtaşı niteliği taşıyan örnek yerel kayaç formasyonunu yansıtmaktadır. Örneğin yapısal mikro kırık/çatlaklarında bozulma ürünü rekristalize kalsitler görülmektedir.

Kireçtaşı örneğin kimyasal bileşimi PED-XRF analizi ile belirlenmiştir. Örneğin kimyasal bileşimini (azalan oranda) CaO (%60,90), LOI (toplam karbonat, %37,92) ve SiO₂ (%0,83) oluşturmaktadır (Tablo 8). Taşta belirgin bir bozulma ürünü (alçılaşıma, dolomitleşme gibi) bulunmamaktadır.

3.2. Kiremit ve Tuğla Örnekler

Toros I Kilisesi moloz döküntüsünden ele geçen kiremit (AAK-B16) ve tuğla (AAK-B17) örneklerine fiziksel testler uygulanmıştır. Kiremit örneğin fiziksel test verileri değerlendirildiğinde, doymun/kuru birim hacim ağırlığı sırasıyla 2,29 g/cm³ / 1,64 g/cm³, toplam su emme kapasitesi %17,25 ve toplam gözenekliliği de %28,31 değerindedir (Tablo 2). Tuğla örneğin fiziksel test verileri değerlendirildiğinde, doymun/kuru birim hacim ağırlıkları sırasıyla 2,49 g/cm³ / 1,93 g/cm³, toplam su emme kapasitesi %11,58 ve toplam gözenekliliği de %22,38 değerindedir (Tablo 3). Kiremit örnek tuğla örneğe göre daha düşük değerde birim hacim ağırlığı (1,80 g/cm³'ün altında BHA ile) ve gözeneklilik (%30'un hemen altında gözenekliliği ile) verileriyle düşük düzeyde dayanıma sahipken tuğla ortak standart değerlere daha yakın dayanım vermektedir.

Kiremit ve tuğla örneklerin tuz içeriğini düşük miktarda klor (3 mg/L) ve fosfat (0,20 mg/L) ile yüksek miktarda karbonat (112 mg/L) türlerinde tuzlar oluşturmaktadır (Tablo 3). Örneklerde sülfat türü tuzlanma belirlenmemiştir. Bazik ortamdaki örneklerin pH'ları 8,04 ve 8,15, toplam tuz içerikleri de %0,44 ve %1,86 oranlarındadır (Tablo 3). Daha düşük gözenekli yapıya sahip kiremit örnek tuğla örnekten daha yüksek oranda tuzlanma içermektedir. Kiremit ve tuğlalar nemli ortam şartlarında tuzlanmanın tahripkar etkisini taşlara oranla daha yüksek oranda taşıyan malzemelerdendir.

Kiremit ve tuğla örneklerin petrografik özellikleri ince kesit optik mikroskop analizi ile belirlenmiştir. Örnekler aynı grup altında sınıflandırılmıştır (Tablo 5b). Örneklerin boşluklu yapısı (gözenekliliği), karbonat içeriği ve kil yapısı göz önüne alınarak 800-850°C arasında pişirim uygulanarak üretilmiş olmalıdır. Örneklerin matris boşluk oranı %5 değerindedir. Örneklerin agrega içeriğini ortalama (0,5-1,0 mm) boyutta agregalar oluşturmaktadır. Kiremit ve tuğla örneklerin agrega içeriği heterojen dağılımlı, kırıklı/köşeli yapıdadır. Örneklerin kayaç kökenini kumtaşı türü kayaçların ayrışmasını yansıtan agregaların oluşturduğu anlaşılmıştır (Tablo 5b).

Kiremit örneğin (AAK-B16) kimyasal bileşimi PED-XRF analizi ile belirlenmiştir. Örneğin kimyasal içeriğini azalan oranda SiO₂ (%38,17), CaO (%15,33), LOI (toplam karbonat; %23,85), Al₂O₃ (%9,04), Fe₂O₃ (%6,58), MgO (%4,60) ve K₂O (%2,02) oluşturmaktadır (Tablo 8). Kiremit örneğin içeriğinde belirlenen yüksek CaO (kireç) ve LOI (karbonat), zaman içerisinde derz harçlarından kiremitin yapısına nüfuz etmiş olmalıdır.

3.3. Harç ve Sıva Örnekler

Toros I Kilisesi ve Şapel'in duvar örgülerini oluşturan taşların moloz dolgu ve derzlerine ait harçlar ile duvar örgülerin yüzeylerini örten sıvaların asidik agrega/bağlayıcı analizi ile toplam bağlayıcı/agrega oranları belirlenmiştir. Harç örneklerin toplam agrega (karbonat içermeyen) içerikleri %15,21 ve %18,68, sıva örneklerin ise %13,18 ve %15,61 değerlerindedir (Tablo 4). Sadece toplam agrega/bağlayıcı oranları açısından yapılacak bir değerlendirme ile özgün nitelik taşıyan harç ve sıva örneklerin oldukça düşük oranlarda toplam agrega içeriklerinin bulunduğu belirlenmiştir. Harç ve sıva örneklerin toplam agrega oranları en genel anlamda geleneksel/standart uygulamalarda görülen 2:1 (agrega:bağlayıcı) karışım oranıyla uyumluluk göstermemektedir. Analiz uygulanan harçlar, sıvalarla benzer agrega/bağlayıcı içeriklerine sahiptirler. Bunun nedeni örneklerin benzer hammadde ya da aynı

döneme ait teknoloji kullanılarak yapılmış olmalıdır.

Kilise ve Şapel'in taş derz ve moloz dolgularından örneklenerek asidik agrega/bağlayıcı analizine tabi tutulan harç ile sıvaların asidik işlem sonrası elde edilen agregaları, sistematik elemelerden geçirilerek granülometrik ayrımları $<63 \mu\text{m}-1000 < \mu\text{m}$ elek aralığında 6 farklı bölümlere ile yapılmıştır. Harç örneklerde kil/silt ($<63 \mu\text{m} \text{Ø}$) boyutlu agrega oranı %8,24 ve %8,27, sıva örneklerin ise %2,53 ve %6,60 değerlerindedir (Tablo 4). Harçların çok iri kum boyutlu ($>1000 \mu\text{m} \text{Ø}$) agrega içerikleri %18,83 ve %26,27, sıvaların ise %14,84 ve %28,15 değerlerindedir (Tablo 4). Analiz edilen örneklerin silt/kum boyutlu agrega içeriğini de toplam kil/silt ve çok iri kum dışındaki agregalar (%100'e tamamlanan oranda) oluşturmaktadır. Harç ve sıva örneklerin ana agrega içeriğini ortalama, iri ve çok iri kum boyutlarındaki ($250-1000 \mu\text{m}$ ve $>1000 \mu\text{m} \text{Ø}$) agregalar birlikte oluşturmaktadır (Tablo 4) (Wentworth, 1922). En genel anlamda harç ve sıva örnekler birlikte değerlendirildiğinde, özgün harç ve sıva örneklerin agrega içeriklerinin oldukça büyük benzerlik taşıdığı görülmektedir.

Harç ve sıva örnekler ince kesit optik mikroskop analizi ile petrografik yönden detaylı olarak incelenmiştir. Agrega/bağlayıcı bileşimleri incelenen harç örnekler 2, sıva örnekler ise 3 grup altında sınıflandırılmıştır. Tümü özgün nitelik taşıyan harç ve sıva örneklerin bağlayıcı içeriğini kirecin oluşturduğu belirlenmiştir. Harç ve sıva örneklerin toplam matris agrega içeriği %3-28 arasında değişmektedir. AAK-H45 ve AAK-S10 örneklerinin agrega içeriğinde tuğla kırığı (harçlarda toplam agreganın %5'i ve sıvalarda da %15'i oranlarında) ile saman parçaları da (harç ve sıvalarda toplam agreganın %5'i oranında) bulunmaktadır (Tablo 5c).

Kiliseye ait harç (AAK-H45) ve Şapel'e ait sıva (AAK-S11) örneklerin kimyasal yapısı PED-XRF analizi ile belirlenmiştir (Tablo 8). Analiz edilen harç örneğinin kimyasal bileşimini azalan oranda CaO (%36,46), LOI (toplam karbonat; %32,77), SiO₂ (%26,26), Al₂O₃ (%2,01), Fe₂O₃ (%1,29) ve MgO (%1,01) oluşturmaktadır (Tablo 8). Analiz edilen sıva örneğinin kimyasal bileşimini de azalan oranda CaO (ort. %49,63), LOI (toplam karbonat; %39,65), SiO₂ (%6,76), Al₂O₃ (%1,35), Fe₂O₃ (%0,94) ve MgO (%0,35) oluşturmaktadır (Tablo 8). Genel olarak bakıldığında harç ve sıva örneklerin kimyasal içerikleri birbirinden farklıdır. Bunun nedeni harçların mukavemet, sıvaların ise yüzeye tutuculuk özelliği ile ilgilidir.

Harç ve sıva örneklerin PED-XRF analizi ile elde edilen değerleri üzerinden Cementation Index (CI) verilerine ulaşılmıştır. Harç ve sıva örneklerin CI değerleri sırasıyla 2,03 (DÇ/Ç) ve 0,43 (ZHK) değerlerindedir (Tablo 9). Harç ve sıva örneklerin CI verileri, örneklerin dayanımları hakkında veriler de sağlamaktadır. Daha yüksek CI verisi, onların daha yüksek dayanım özelliklerine de işaret etmektedir. Buna göre harç örnek sıvaya göre oldukça yüksek dayanım verisine sahiptir.

3.4. Pigment Örnekler

Toros Kilisesi apsis duvarı içinden örneklenen siyah, sarı, kırmızı, bordo ve turuncu renlerdeki pigmentlerin (AAK-P1-AAK-P3) renk değerleri ($L^*a^*b^*$) kromametrik analiz ile tanımlanmıştır (Tablo 6 ve Şekil 1). Pigment örneklerin kimyasal bileşimleri ise noktasal Mikro-XRF analizi ile belirlenmiştir. Örneklerin ana element içeriğini magnezyum (Mg, ort. %30,10), alüminyum (Al, ort. %11,79) ve silisyum (Si, ort. %20,76) oluşturmaktadır. Analiz edilen örneklerde demir (Fe, ort. %1,69) içerik oldukça baskındır (AAK-P1b ve AAK-P3a gibi). Örneklerin titanyum (Ti), molibden (Mo), neobyum (Nb) ve kurşun (Pb) içerikleri de belirgin oranlardadır (Tablo 7).

4. SONUÇLAR

Anavarza Kalesi ve söz konusu Toros I Kilisesi oldukça harap durumdadır ve onarıma ihtiyaç duymaktadır. Malzeme analizi çalışmaları ile kilisenin hem yapısal yönden tanımlanması ve belgelenmesi, hem de restorasyon uygulamalarında seçilecek eşdeğer malzeme seçimi açısından da önemli bir altlık oluşturulması hedeflenmiştir. Bu amaçla Anavarza Kalesi güney sur alanı içinde bulunan Toros I Kilisesi ve Şapeli'nden örneklenen taş, kiremit, tuğla, harç, sıva ve pigment örnekleri çeşitli analitik metotlar kullanılarak arkeometrik yönden incelenmiş, tanımlanmış, sınıflandırılmış ve malzeme açısından belgelenmiştir.

Araştırma çalışmalarında kilise duvar örgülerden örneklenen yapısal nitelikteki taşlar

kireçtaşlarıdır. Kilise duvar örgü taş onarımları için; yerel kaynaklardan elde edilebilecek, özgün malzemeyle dokusal ve formasyon uyumu gösterecek **kireçtaşlarının** kullanımı önerilmektedir.

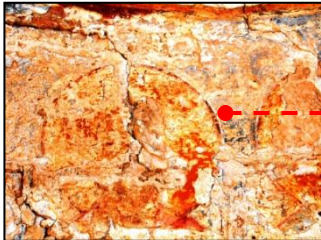
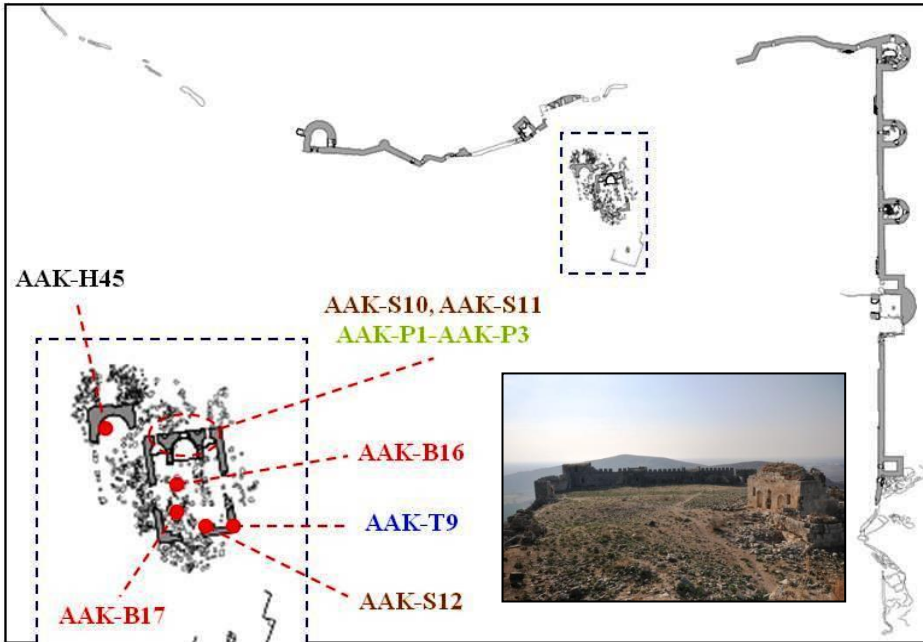
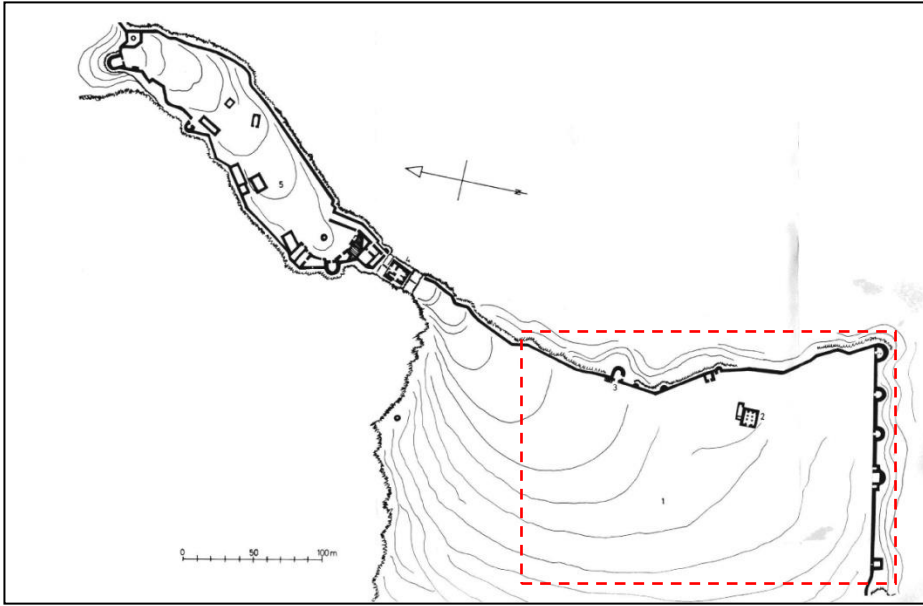
Kilisenin moloz dolgusundan örneklenen kiremit ve tuğla örnekler fiziksel, kimyasal ve petrografik olarak incelenmişlerdir. Fiziksel özellikleri farklı, petrografik özellikleri ise benzerlikler taşımaktadır.

Kilise ve Şapel'e ait harç ve sıvaların bağlayıcı içeriğini **kireç** türü bağlayıcının oluşturduğu belirlenmiştir. Harç ve sıvaların agrega içeriğini; yakınındaki akarsu yatağından temin edilmiş olması muhtemel, yuvarlanmış, iri kum ve karbonatlı kayaç ve mineral içerikli agregalar oluşturmaktadır. Harç ve sıvalar agrega/bağlayıcı oranları ve içerikleri ile benzerlik, kimyasal özellikleri ile farklılık göstermektedirler.

Kilisenin dekoratif özelliğini duvar resimleri (sıva ve üzerindeki freskler) oluşturmaktadır. Uygun koruma uygulamaları ile freskler koruma altına alınmalıdır.

5. KAYNAKÇA

- BLACK, C. A., Evans, D. D., Ensminger, L. E., White, J. L., Clark, F. E. (1965). Methods of Soil Analysis No. 9 in the Series Agronomy, American Society of Agronomy, Inc., Madison, Wisconsin, USA.
- BRADY, N.C., Weil, R.R. (2004). Elements of the Nature and Properties of Soils, 2nd ed., Pearson and Prentice Hall, New Jersey, 96.
- BOYNTON, R.S. (1980). Chemistry and Technology of Lime and Limestone, 2nd ed, John Wiley & Sons, Inc., New York.
- DURŞUN, H., DİZDAR, M.Y., KIRIŞTIOĞLU, Ş., ÖZCAN, İ., HAMURKAR, Y. (2008). Toprak ve Arazi Sınıflaması Standartları Teknik Talimatı ve İlgili Mevzuat, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, s. 70.
- FEIGL, F. (1966). Spot Test in Organic Analysis, Elsevier Publication Company, Amsterdam.
- KERR, P.F. (1977). Optical Mineralogy, McGraw-Hill Co. First Ed'n., New York.
- MEANS, R.E., PARCHER, J.V. (1963). Physical Properties of Soils, Charles E. Merrill Publishing Co., Columbus, Ohio, USA.
- OHNO, Y. (2007). Spectral Colour Measurement, in CIE Colorimetry: Understanding the CIE System, J. Schanda, Ed., Ch. 5., Wiley Publication, New York.
- ÖZİŞİK, G. (2000). Yapı Mühendisliğinde Tuğla Elemanlar ve Yapı Sistemleri, Birsen Yayınevi, İstanbul.
- RILEM. (1980). Research and Testing, Materials and Construction 13, Chapman and Hall, Paris.
- RAPP, G. (2002). Archaeomineralogy, Springer-Verlag, Berlin.
- SHACKLEY, M.S. (Ed.), (2011). X-Ray Fluorescence Spectrometry (XRF) in Geoarchaeology, DOI 10.1007/978-1-4419-6886-9-2, Springer Publication.
- TSE / Türk Standartları Enstitüsü. (2012). Agregaların Geometrik Özellikleri İçin Deneyler, Bölüm 1: Tane Büyüklüğü Dağılımı Tayini - Eleme Metodu. (TS 3530 EN 933-1/ Nisan 1999 / Şubat 2007 / 12.04.2012). Ankara.
- ÜLKÜ, C. (2014). Anavarza Yukarı Kale Rölöve Restitüsyon Restorasyon Projeleri Hazırlanması İşi (Revzen Mimarlık Restorasyon İnşaat San. ve Tic. Ltd. Şti.): Sanat Tarihi Raporu.
- WENTWORTH, C.K. (1922). A Scale of Grade and Class Terms for Clastic Sediments, Journal of Geology, Vol. 30, p. 377-392.

Şekil 1. Anavarza Kalesi'nin planı ve Toros I Kilisesi (Revzen Mimarlık ve MAKLAB Arşivi)

Tablo 1. Toros I Kilisesi ve Şapeline ait yapısal malzemeler

Örnekler	Açıklamalar	Malzeme Türü
AAK-T9**	Kilisenin güney duvarından kesme taş (85)*	Taş
AAK-B16	Kilise moloz döküntüsünden (82)	Kiremit
AAK-B17	Kilise moloz döküntüsünden (83)	Tuğla
AAK-H44	Kilisenin Şapeli duvarından derz/moloz dolgu harcı (65)	Harç
AAK-H45	Kilisenin batı duvarından derz/moloz dolgu harcı (88)	
AAK-S10	Kilise Şapeli duvarından (80)	Sıva
AAK-S11	Kilisenin batı duvarından niş içinden (81)	
AAK-S12	Kilisenin güney duvarından güneybatı köşeden (86)	
AAK-P1a	Kilisenin batı duvarından siyah renkli pigment (80)	Pigment
AAK-P1b	Kilisenin batı duvarından sarı renkli pigment (80)	
AAK-P1c	Kilisenin batı duvarından bordo renkli pigment (80)	
AAK-P1d	Kilisenin batı duvarından turuncu renkli pigment (80)	
AAK-P2	Kilisenin batı duvarından niş içinden bordo renkli pigment (81)	
AAK-P3a	Kilise moloz döküntüsünden bordo renkli pigment (87)	
AAK-P3b	Kilise moloz döküntüsünden siyah renkli pigment (87)	
AAK-P3c	Kilise moloz döküntüsünden sarı renkli pigment (87)	

(*) Belirtilen rakamlar örnekleme sırasını ifade etmektedir.

(**) Kodlama Ön Ek : AAK = Adana, Kozan Anavarza Kalesi Toros I Kilisesi ve Şapeli

Tablo 2. Toros I Kilisesi'ne ait taş, tuğla ve kiremit örneklerinde temel fiziksel testler

Örnekler	BHA-Doygun (g/cm ³)	BHA-Kuru (g/cm ³)	SEK (%)	P (%)	Tür
AAK-T9	2,71	2,65	0,83	2,20	Kireçtaşı
AAK-B16	2,29	1,64	17,25	28,31	Kiremit
AAK-B17	2,49	1,93	11,58	22,38	Tuğla

Tablo 3. Toros I Kilisesi'ne ait taş, tuğla ve kiremit örneklerinde tuz türü, pH ve toplam tuz (SS) testleri

Örnekler	Fosfat (PO ₄ ³⁻)*	Sülfat (SO ₄ ²⁻)*	Klor (Cl)*	Karbonat (CO ₃ ²⁻)*	pH**	SS (%)**
AAK-T9	0,10	-	3	192	7,99	0,53
AAK-B16	0,20	-	3	112	8,15	1,86
AAK-B17	0,20	-	3	112	8,04	0,44

(*) Testlerin Hassasiyeti; (NO₂⁻): 0,025 mg/L, (NO₃⁻): 10 mg/L, (PO₄³⁻): 0,10 mg/L (**) 100 mL suda

Tablo 4. Toros I Kilisesi ve Şapeline ait harç ve sıva örneklerinde agrega/bağlayıcı ve granüloметриk analizler

Örnekler	TB (%)*	TA (%)*	<63 µm	>63 µm	>125 µm	>250 µm	>500 µm	>1000 µm
AAK-H44	84,79	15,21	8,24	4,86	9,68	28,56	29,83	18,83
AAK-H45	81,32	18,68	8,27	7,72	10,01	17,68	30,06	26,27
AAK-S10	84,39	15,61	2,53	3,19	8,75	32,18	25,20	28,15
AAK-S11	86,82	13,18	6,60	9,95	14,82	28,83	24,96	14,84

(*) TA: Toplam agrega oranı, TB: Toplam bağlayıcı oranı

Tablo 5a. Toros I Kilisesi'ne ait taş örneğin petrografik özellikleri

Taş Örnek	Kayaç Türü	Doku	Sertlik (Mohs)	Kayaç ve Mineraller*
-----------	------------	------	----------------	----------------------

AAK-T9	Sparitik Kireçtaşı	Sparitik	~3	Başlıca kalsit içeren yapıdaki mikro kırık/çatlaklar rekristalize kalsitler tarafından doldurulmuş durumdadır.
---------------	--------------------	----------	----	--

Tablo 5b. Toros I Kilisesi'ne ait kiremit ve tuğla örneklerin petrografik özellikleri

Tuğla ve Kir. Örnekler	T (°C)	P (%)	Kayaç ve Mineraller*	Agrega Boyutu	Kayaç Kökeni	Bozulmalar
AAK-B16 AAK-B17	800-850	5	Q,Ç,Pl,TK (%3)	Ortalama**	Kumtaşı	Mikro kırık/çatlaklarda kalsit birikimi var.

(**) İnce / Ortalama / İri Boyutlu Agregası (mm) : <0,5 / 0,5-1,0 / >1,0

Tablo 5c. Toros I Kilisesi ve Şapeline ait harç ve sıva örneklerin petrografik özellikleri

Harç ve Sıva Örnekler	MTB (%)	MTA (%)	Matriks Bağlayıcı İçeriği (%100)				Matriks Agregası İçeriği (%100)		
			Kireç	Kil	Çm	Alçı	Kayaç & Mineraller*	TK	Org
AKK-H44	72	28	100	-	-	-	95 (Q,K,Ç,By,Kt,Qs,Op)	5	-
AAK-H45	75	25	100	-	-	-	95 (Q,C,K,Op)	-	5
AAK-S10	72	28	100	-	-	-	85 (Q,K,Ç,Kt,Ç)	15	-
AAK-S11	75	25	100	-	-	-	95 (Q,C,K,Op)	-	5
AAK-S12	97	3	100	-	-	-	100 (Q,K,Op)	-	-

(*) By: Biyotit, C: Kalsit, Ç: Çört, Çm: Çimento, K: Kireçtaşı, Kt: Kumtaşı, MTA: Matriks Toplam Agregası Oranı, MTB: Matriks Toplam Bağlayıcı Oranı, Op: Opak Mineraller, Org: Organik İçerik, Pl: Plajiyoklas, Q: Kuvars, Qs: Kuvarsit, TK: Tuğla Kırığı Parçaları

Tablo 6. Toros I Kilisesi'ne ait pigment örneklerin kromametrik analiz ile belirlenen renk kodları

Pigment Örnekler	L	a	b	Görünen Renkler
AAK-P1a	6,32	-	-	siyah
AAK-P1b	44,23	5,14	38,54	sarı
AAK-P1c	13,19	19,19	20,09	bordo
AAK-P1d	42,58	22,90	45,25	turuncu
AAK-P2	16,90	13,69	24,99	bordo
AAK-P3a	19,01	19,57	28,03	bordo
AAK-P3b	8,76	-	-	siyah
AAK-P3c	58,19	6,67	38,85	sarı

Tablo 7. Toros I Kilisesi'nden örneklenen pigment örneklerin kimyasal bileşimleri (M-XRF)

Element	Birim	P1a	P1b	P1c	P1d	P2	P3a	P3b	AP3c	Ort.
MgO	%	31,30	28,90	28,40	34,10	30,10	37,90	23,10	27,00	30,10
Al		9,46	9,45	6,80	17,87	7,56	23,30	9,91	9,96	11,79
Si		14,64	19,64	6,51	29,58	6,95	34,58	25,14	29,04	20,76
Ti		0,021	0,232	0,010	0,075	0,013	0,294	0,072	0,058	0,097
V		0,006	0,024	0,005	0,009	0,005	0,024	0,009	0,008	0,011
Mn		0,005	0,009	0,003	0,010	0,003	0,054	0,015	0,012	0,014
Fe		0,097	6,78	0,786	0,400	0,885	3,80	0,386	0,353	1,69
Co		0,002	0,014	0,004	0,004	0,004	0,012	0,005	0,004	0,006
Cu		0,007	0,020	0,006	0,010	0,005	0,022	0,016	0,014	0,004
Zn		0,002	0,002	0,001	0,003	0,001	0,009	0,010	0,006	0,004
Nb		0,082	0,118	0,077	0,118	0,072	0,217	0,085	0,119	0,111

Mo		0,087	0,113	0,071	0,126	0,074	0,215	0,065	0,111	0,108
Ag		0,005	0,008	0,004	0,006	0,004	0,009	0,004	0,006	0,006
Sn		0,008	0,014	0,007	0,010	0,007	0,015	0,006	0,010	0,010
Sb		0,012	0,020	0,011	0,016	0,010	0,021	0,008	0,014	0,014
Pb		0,099	0,013	0,028	0,005	0,026	0,058	0,021	0,007	0,032
Pigment Renkleri		siyah	sarı	bordo	turuncu	bordo	bordo	siyah	sarı	Ort.

Tablo 8. Toros I Kilisesi ve Şapel'ine ait taş (AAK-T9), kiremit (AAK-B16), harç (AAK-H45) ve sıva (AAK-S11) örneklerinde PED-XRF analizi sonuçları

Element	Birim	AAK-T9	AAK-B16	AAK-H45	AAK-S11	
Na₂O	%	0,110	0,080	0,074	0,081	
MgO		0,026	4,60	1,01	0,351	
Al₂O₃		0,272	9,04	2,01	1,35	
SiO₂		0,828	38,17	26,26	6,76	
P₂O₅		0,010	0,236	0,095	0,115	
SO₃		0,002	0,178	0,132	0,363	
Cl		0,024	0,043	0,037	0,110	
K₂O		0,008	2,02	0,433	0,533	
CaO		60,90	15,33	36,46	49,63	
MnO		0,003	0,107	0,016	0,018	
Fe₂O₃		0,127	6,58	1,29	0,938	
LOI*		37,92	23,85	32,77	39,65	
Co		ppm	5,3	39,4	13,3	23,5
Ni			4	241,4	9,5	15
Cu	1,2		41,1	6,6	6	
Zn	0,4		78	17,6	15,1	
Ga	3,5		13,1	4,8	2,8	
Ge	0,7		1,4	0,7	0,7	
As	0,6		7,1	2,3	1,3	
Se	0,4		0,4	0,4	0,5	
Br	1,8		3,1	3,6	3,8	
Rb	1,5		47,5	18,5	10,8	
Sr	19,7		226,5	126,3	319,9	
Y	1,1		19	6,1	2,5	
Zr	4,8		110,3	63,4	31,4	
Nb	4		10,8	6,7	3,8	
Mo	3,8		3,7	3	3,3	
Cd	0,9		0,7	1	0,9	
Sn	0,8		2,5	1,1	1	
Sb	1		1	1,1	1	
Cs	3,8		5,2	4,1	3,7	
Ba	15		247,6	80,7	98,2	
La	7,7		17,6	8,5	7,3	
Ce	19		37,1	34,3	21,8	
Hf	3,6		5,7	4,4	4,8	
Ta	3,7		7,6	4,2	4,6	
Pb	3,8	13,9	6,8	58,1		
U	11	17,1	8,6	9,3		

(*) LOI: 950°C'de Kızdırma ile Ağırlık Kaybı (Loss on Ignition)

Tablo 9. Toros I Kilisesi ve Şapel'ine ait harç ve sıva örneklerinde Cementation Index verileri

Örnekler	Cementation Index	Kireç Türü
AAK-H45	2,03	DÇ/Ç
AAK-S11	0,43	ZHK

(*) Yağlı Kireç (YK) : <0,30, Zayıf Hidrolik Kireç (ZHK) : 0,30 - 0,50
Ortalama Hidrolik Kireç (OHK) : 0,51 - 0,70, Hidrolik Kireç (HK) : 0,71 - 1,10
Doğal Çimento (DÇ) : 1,11-1,70, Doğal Çimento & Çimento (DÇ/Ç) : 1,70<

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0001-7952-5456

Geçici İstihdamın Belirleyenleri: Türkiye Örneği

Arş. Gör. Dr. Selçuk GEMİCİOĞLU¹

*¹Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
selcukgemici28@gmail.com*

Özet

Geçici istihdam işçiler açısından genellikle istihdam ve gelir süreksizliği, düşük ücret düzeyi ve iş güvencesizliği gibi olumsuz işgücü piyasası koşulları ile ilişkilendirilmektedir. Geçici istihdam işverenler açısından ise işgücü esnekliği, düşük işgücü maliyeti ve işçileri izleme ve deneme imkânı gibi birtakım avantajlar sağlamaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkiye işgücü piyasasında geçici istihdamın yapısını ve belirleyenlerini araştırmaktır. Geçici istihdamın belirleyenleri, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından gerçekleştirilen 2011-2019 dönemi Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasından (GYKA) elde edilen kesit veriler kullanılarak, örnek seçimli probit modeli ile tahmin edilmiştir. Ulaşılan sonuçlara göre cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim seviyesi, iş tecrübesi, iş güvencesi, meslek, sektör ve iş yeri büyüklüğünün geçici istihdamda olma olasılığı ile ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra bu faktörler arasından cinsiyet ve medeni durum dışındaki diğer tüm faktörlerin geçici istihdam üzerindeki etkisinin önemli düzeyde olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Geçici İstihdam, Örnek Seçimli Probit Modeli, Türkiye İşgücü Piyasası

The Determinants of Temporary Employment: The Case of Turkey

Abstract

Temporary employment is generally associated with adverse labor market conditions such as employment and income discontinuity, low wages and job insecurity. For employers of temporary employment, labor flexibility, low labor cost and providing the opportunity to monitor and test workers create some advantages. The aim of this study is to investigate the structure and the determinants of temporary employment in the Turkish labor market. The determinants of temporary employment were estimated with the sample selection probit model using the cross-sectional data obtained from the 2011-2019 SILC conducted by Turkish Statistical Institute (TURKSTAT). According to the results, it has been revealed that gender, marital status, age, education level, job experience, job security, occupation, sector and firm size affect the probability of being in temporary employment. In addition, it has been observed that the effect of all factors other than gender and marital status on temporary employment is considerable.

1. GİRİŞ

Geçici istihdam, bireylerin belirli süreli sözleşmelerle istihdam edildiği bir istihdam türüdür. Türkiye’de geçici istihdam oranları son yıllarda bir düşüş eğilimi gösterse de hala OECD ülkeleri için ortalama geçici istihdam oranlarına yakın değerler almaktadır (OECD, 2021)¹³. Geçici istihdamın yaygın bir şekilde görülmesinin nedeni, çoğunlukla işverenlere bazen de işçilere sağlamış olduğu faydalardır. İşverenler geçici istihdamı işgücü esnekliğinin sağlanması, işgücü maliyetindeki düşüş ve işçinin işe uygun olup olmadığının değerlendirilmesi açısından tercih etmektedir. İşçiler geçici istihdamın kalıcı istihdama geçişte bir merdiven görevi görebilmesi, işgücü piyasasının işleyişi hakkında bilgilere ulaşımı kolaylaştırması, mesleki tecrübe edinimi ve iş ve eğitim hayatını birlikte sürdürmeye imkân tanınması gibi nedenlerden dolayı geçici istihdamı gönüllü bir şekilde tercih etmektedir. Ayrıca geçici istihdam işçiler tarafından gönüllü bir şekilde tercih edilmenin yanı sıra, genelde istihdam ve gelir süreksizliği ve düşük ücretler gibi olumsuz işgücü piyasası koşulları ile ilişkilendirildiği için çoğu zaman gönülsüz bir şekilde tercih edilmektedir. Bu görüşü destekler nitelikte Eurostat (2021)’e göre Türkiye’de geçici bir şekilde istihdam edilenlerin önemli bir kısmı kalıcı bir iş bulmadığı için geçici işlerde çalışmaktadır¹⁴.

Geçici istihdamın yapısının ve belirleyenlerinin araştırıldığı çalışmalarda geçici istihdamın genellikle bazı bireysel ve işle ilgili özelliklerle ilişkili olduğu gözlenmiştir. Geçici istihdamın kadınlar, gençler, düşük eğitim düzeyine sahip olanlar, düşük vasıflılar, evli olmayanlar, yakın geçmişte geçici bir şekilde istihdam edilenler, işsizler ve göçmenler arasında daha yaygın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte tecrübe düzeyi düşük olanlar, vasıf gerektirmeyen meslek gruplarında çalışanlar, kayıt dışı bir şekilde, tarım sektöründe ve firma büyüklüğünün düşük olduğu bir firmada istihdam edilenler arasında da geçici istihdamın sıklıkla görüldüğü ifade edilmektedir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından derlenen 2011-2019 dönemi Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasından (GYKA) faydalanarak Türkiye işgücü piyasasında geçici istihdamın yapısını ve belirleyenlerini araştırmaktır. Çalışmanın akışı şu şekilde oluşturulmuştur. İkinci bölümde geçici istihdam ile ilgili literatüre yer verilmiştir. Üçüncü bölümde Türkiye’de geçici istihdam profili incelenmiştir. Dördüncü bölümde geçici istihdam analizinde kullanılan veri seti ve model tanıtılmış ardından model tahmininden elde edilen bulgular raporlanmıştır. Son bölümde ise ulaşılan sonuçlara yer verilmiş ve politika önerilerinde bulunulmuştur.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Geçici istihdam, istihdam ve gelir süreksizliği, iş güvencesizliği, düşük ücret düzeyi, düşük iş memnuniyeti, olumsuz çalışma koşulları, sosyal güvenlik yardımlarına erişimin sınırlanması ve mesleki eğitimlerin yetersiz düzeyde ya da hiç alınmaması gibi olumsuz etkilere yol açtığı için işçiler tarafından çoğunlukla gönülsüz bir şekilde tercih edilmektedir. Kalıcı bir işte çalışanlara göre geçici bir işte çalışanların gelecekte istihdam edilme ve kalıcı bir işte çalışma olasılıklarının daha düşük olduğu görülmektedir (Piazzalunga ve Rettore, 2020). Geçici işlerde çalışmak kalıcılık göstererek içinden çıkılmaz bir tuzak haline de dönüşebilmektedir (Choi, 2020). İşsizlikten kaçınmak için bireylerin gönülsüz bir şekilde geçici istihdamı da kapsayan standart dışı istihdam koşullarını kabul etmeye zorlanması güvencesiz istihdamın ortaya çıkmasına da neden olmaktadır (Green ve Livanos, 2017). Açık

¹³ 2010-2020 döneminde OECD ülkeleri için ortalama geçici istihdam oranı %12.3 iken aynı dönem için Türkiye’de bu oran %12.1’dir.

¹⁴ 2000’li yılların ortasında Türkiye işgücü piyasasında geçici işlere çalışanların yaklaşık %80’den fazlası kalıcı bir iş bulamadığı için geçici işlerde çalışırken bu oran 2020 yılına gelindiğinde %60 yakın bir değer almıştır.

uçlu bir sözleşme yerine geçici bir sözleşmeyle istihdam edilmek iş memnuniyeti üzerinde de olumsuz bir etki yaratabilmektedir (Aleksynska, 2018).

Geçici istihdam genellikle düşük ücretlerle (ücret cezalandırması) ilişkilendirilmiştir (Bentolila ve Dolado, 1994; Booth vd., 2002; Doeringer ve Piore, 1971; Rebitzer ve Taylor, 1991). Kalıcı işlerde çalışanlara göre geçici işlerde çalışanların daha düşük ücret alması; geçici işçilerde çalışanların işgücü piyasasının ikincil bölümünde yer alması, özel ve genel mesleki eğitimlerinin yetersiz ya da hiç olmaması, işten çıkarma maliyetlerinin görece daha düşük olması ve sendikalar tarafından temsil edilme olanaklarının kısıtlı olmasından dolayı pazarlık güçlerinin sınırlı olması ile açıklanmıştır. Geçici istihdamın ücretler üzerindeki olumsuz etkisi hem Avrupa ülkelerinde hem de gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde gözlenmiştir (Bosio, 2014; Lass ve Wooden, 2019; Le ve Nguyen-Huu, 2016). Türkiye’de de kalıcı işlerde çalışanlara göre geçici işlerde çalışanların daha düşük ücretler aldığı ve geçici istihdamın ücretler üzerindeki etkisinin ücret dağılımı boyunca değişkenlik gösterdiği görülmüştür (Duman, 2019).

Geçici istihdam, sosyal güvenlik yardımlarına erişimi zorlaştırabilmekte ya da engelleyebilmektedir. Geçici çalışma durumunda bazı yasal hükümler çalışanları (örneğin proje veya göreve dayalı işte çalışanlar) sosyal güvenlik haklarından mahrum bırakabilir, annelik veya hastalık izni tazminatı ve işçilere işsizlik ödeneği hakkı verilmeyebilir (ILO, 2016). Bununla birlikte geçici bir işte çalışmak, sosyal güvenlik katkı payının karşılanmasını engelleyebilir ve bu durum daha düşük işsizlik ve emeklilik maaşlarının alınmasına neden olabilmektedir.

Geçici istihdamın gönüllü bir şekilde tercih edilmesinin en önemli nedenlerinden biri kalıcı istihdama geçişte bir merdiven görevi görebilmesidir. Kısa dönemde işsiz yeni mezunlar için geçici istihdam kalıcı istihdama geçişi geciktirmekte ancak uzun dönemde bir basamak görevi görerek kalıcı istihdama kadar geçen süreyi kısaltmaktadır (Göbel ve Verhofstadt, 2008). Batı Almanya, Fransa, Danimarka ve Birleşik Krallık için geçiş süreleri ülkeler arasında farklılaşsa da geçici istihdamdan kalıcı istihdama geçişler yaşandığı görülmüştür (Gash, 2008). İngiltere ve İtalya’da da geçici istihdam kalıcı istihdama geçişte bir merdiven görevi görmüştür (Booth vd., 2002; Bruno vd., 2013; Picchio, 2008). Geçici istihdamın gönüllü bir şekilde tercih edilmesinin diğer bir nedeni, çalışma ve eğitim hayatının eş zamanlı olarak ilerletmek istenmesidir.

Firmalar ve işverenler tarafından bakıldığında ise geçici istihdamın açık uçlu bir sözleşme teklif etmeden önce yeni işe alınan çalışanları değerlendirmeye izin vermesi, geçici olarak işe gelmeyen bir işçinin yerine başka bir işçinin geçmesi gibi kısa dönemli işgücü ihtiyaçlarını karşılama olanağı sağlaması, yine talepteki kısa dönemli mevsimsel artışlara cevap verme imkânı tanınması ve hafta sonu vardiyalarını düzenlemeye izin vermesi gibi nedenlerden ötürü geçici istihdam firmalar ve işverenler tarafından tercih edilmektedir (ILO, 2016). Geçici istihdam, işverenler açısından çalışanların beceri ve yeteneklerini gözden geçirebileceği bir dönem olarak hizmet edebilmekte (Nunez ve Livanos, 2015) ve bilgi asimetrisini azaltmaya ve işler ve adaylar arasındaki eşleşmeyi iyileştirmeye de yardımcı olabilmektedir (Ichino vd., 2008). Bunlara bağlı olarak işverenler verimliliği yüksek ve işin gerektirdiği özelliklere sahip bireyleri gözlemleyerek kalıcı bir şekilde istihdam etme kararı alabilmektedir.

İşgücü piyasasındaki değişen koşullar, firmaları kalıcı istihdamı garanti etme konusunda daha isteksiz hale getirmekte olup geçici sözleşmeler ve daha az kalıcı pozisyonlar sunmalarına neden olmaktadır (Nunez ve Livanos, 2015). Ekonomik koşulların kötüleşmesi, işgücü maliyetini esnek tutmanın bir yolu olarak kalıcı sözleşmeler yerine çok kısa süreli geçici sözleşmelerle işçi alımlarında artışa yol açmaktadır (ILO, 2016). Firmalar ve işverenlerin geçici bir şekilde işçi çalıştırmalarının en önemli nedenlerinden biri de geçici istihdamın daha düşük ücret ve ücret dışı harcamalar gibi maliyet avantajları sağlamasıdır (Le ve Nguyen-Huu, 2016). Buna ilaveten firmaların yarattığı maliyetten dolayı genellikle geçici bir işte istihdam edilen bireylere firmaya ve işe özgü eğitim verme olasılıkları düşüktür. Bu durum hem firma hem de makro düzeyde daha düşük verimliliğe ve dolayısıyla daha düşük istihdam seviyelerine yol açabilmektedir (De Graaf-Zijl, 2005).

Geçici istihdamın belirleyenlerinin araştırıldığı çalışmalarda (Barbieri ve Sestito, 2008; Green ve Livanos, 2017; Nunez ve Livanos, 2015; Polavieja, 2004; Salladarré ve Hlaimi, 2014) hem bireysel hem de işle ilgili faktörlerin geçici istihdam üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Geçici istihdam ile ilişkilendirilen bireysel faktörlerden biri cinsiyettir. Erkeklerle göre kadınların geçici bir şekilde istihdam edilme olasılığı daha yüksek bulunmuştur. Medeni durum ve geçici istihdam arasında anlamlı bir ilişkiye ulaşılmış olup evli bireylerin geçici bir şekilde istihdam edilme olasılığının daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Bireysel faktörler arasından yaşın da geçici istihdamı etkilediği ve genel olarak genç yaştakilere (15-24) göre diğer yaş grubundakiler için geçici istihdam oranının daha düşük olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra yaş ile geçici istihdam arasında U şeklinde de bir ilişkiye de rastlanılmıştır. Eğitim seviyesi de geçici istihdamı açıklama gücüne sahip bireysel faktörlerden biridir. Eğitim düzeyi ile geçici istihdam edilme olasılığı arasında negatif yönlü bir ilişkiye ulaşılmıştır.

İşle ilgili faktörlerin geçici istihdam üzerindeki etkileri incelendiğinde özellikle tarım sektöründe çalışanların geçici bir şekilde istihdam edilme olasılıkları daha yüksek bulunmuştur. Geçici bir şekilde istihdam edilme olasılığı ile ilişkili olan diğer bir faktör meslektir. Mesleklerin gerektirdiği vasıf düzeyi düşüğe geçici işlerde çalışma olasılığının arttığı görülmüştür. Tecrübe düzeyi arttıkça da geçici işlerde çalışma olasılığının azaldığı ortaya çıkmıştır.

3. TÜRKİYE'DE GEÇİCİ İSTİHDAM PROFİLİ

Türkiye işgücü piyasasında geçici istihdamın yapısının daha iyi anlaşılması için geçici istihdam oranlarının 1988-2020 dönemindeki seyri incelenmiştir. OECD (2021)'e göre 1990'da %14.4 olan geçici istihdam oranı 90'lı yılların sonuna doğru %21.4'e kadar yükselmiştir. 2000'li yılların başlarından itibaren ise geçici istihdam oranında düşüşler yaşanmış ve 2004 yılında %8.3'e kadar gerilemiştir. Bunun yanı sıra geçici istihdam oranının 2000'li yılların ortalarından itibaren günümüze kadar %11 ila %13 arasında değişen değerler aldığı ve son yıllarda azalma eğilimine girdiği görülmüştür.

ILO (2016)'da ifade edildiği gibi ekonomik kriz dönemlerinde geçici sözleşmeler yenilenmez ve bu durum geçici sözleşmelerin kullanım koşullarındaki esnekliklerle yaratılan istihdamın geçici olmasına ve hatta işgücü piyasasında daha yüksek oynaklıklara yol açarak işsizliğin artmasına neden olabilir. Bu görüşe paralel şekilde Türkiye'de de 2001 ve 2008 ekonomik krizini takip eden yıllarda geçici istihdam oranlarında düşüşler yaşanmış ve özellikle bu düşüşler 2001 krizinde daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.

OECD (2021)'e göre 1988-2020 döneminde bazı yıllar dışında geçici istihdam oranları kadınlara kıyasla erkekler için daha yüksek değerler almıştır. Kadınlar ve erkekler için geçici istihdam oranları arasındaki farkın 90'lı yıllarda erkekler adına daha fazla olduğu görülürken en büyük fark yaklaşık %7 puanla 1998'de gerçekleşmiştir. 2011-2020 döneminde de benzer bir trend izlenmiştir. 2002-2005 ve 2008-2010 döneminde ise geçici istihdam oranları arasındaki farkın düşük düzeyde de (en fazla %1.36 puan) olsa kadınlar adına daha yüksek olduğu görülmüştür.

Cinsiyete göre geçici istihdam oranları arasındaki farkı açıklamak için ilgili işgücü piyasasının yapısı dikkatlice incelenmelidir. Türkiye'de işgücüne piyasasına giren kadınlar genellikle ücret düzeyleri yüksek ve çalışma koşulları iyi olan kalıcı işlerde çalışmayı tercih etmektedir. Bu durum kadınlar için geçici istihdam oranlarının düşük düzeylerde kalmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca geçici istihdam oranları kadınlar için daha düşük değerler almasına rağmen son 20 yıllık dönemde kadınların geçici istihdamdan aldığı pay artış göstererek %12.1'den %29.2'ye yükselmiştir (OECD, 2021).

OECD (2021)'e göre 1988-2020 dönemi boyunca en düşük geçici istihdam oranlarına 25-54 yaş aralığındaki bireyler sahiptir. 1988'den 2015'e kadar (1993 hariç) en yüksek geçici istihdam oranları 65 yaş ve üzerinelere aittir. Bu yaş grubundakiler için geçici istihdam oranının %50'nin üzerine çıktığı 1995-1999 gibi bir dönem dahi olmuştur. Aynı yaş grubu için 2015'ten itibaren geçici istihdam oranlarında bir azalış eğilimi izlenmiştir. 2015 ve sonrasında ise en yüksek geçici istihdam oranlarına

15-24 yaş grubundakiler sahip olmuştur. Aynı yaş grubundakiler için 2005'te %12.4 olan geçici istihdam oranı bir artış eğilimine girmiş ve 2017'de %25.3'e kadar yükselmiştir. Buna ilaveten ILO (2016)'da vurgulandığı gibi Türkiye'nin de içinde olduğu bazı ülkelerde geçici istihdam yalnızca mesleki eğitim ve gençlerin deneyim eksikliğiyle bağlantılı değildir, aynı zamanda yapısaldır ve tüm yaş grupları için geçici sözleşmelerin genel kullanımı ile alakalıdır.

4. VERİ, MODEL ve BULGULAR

4.1. Veri Seti

Geçici istihdamın belirleyenleri TÜİK tarafından gerçekleştirilen 2011-2019 dönemi GYKA'dan elde edilen verilerden faydalanılarak araştırılmıştır. GYKA 2006 yılından beri düzenli bir şekilde gerçekleştirilmekte olup yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni durum, istihdam durumu ve istihdam edilen işle ilgili fert düzeyinde bilgilerin yanı sıra hanehalkı büyüklüğü gibi hane düzeyinde bilgiler de içermektedir. GYKA'da 15 yaş ve üzerindeki ücretli ve yevmiyeli bir şekilde istihdam edilen bireylere esas işindeki süreklilik durumu sorulmaktadır. Bu soruya belirli süreli sözleşmeli iş (geçici), sözleşmesiz arada sırada çalışan ve öğrenci vb. kişilerin tatil zamanında yaptıkları geçici iş şeklinde cevap verenlerin geçici bir işte istihdam edildiği kabul edilirken sürekli iş şeklinde cevap verenlerin kalıcı bir işte istihdam edildiği kabul edilmiştir.

4.2. Model

Geçici bir şekilde çalışmak işçilerin kendi seçimi olabilir ya da geçici işlerde çalışanlar işverenler tarafından seçilebilir. Bu seçimler bireylerin örnekleme rassal bir şekilde atanamamasına neden olabilmektedir. Böyle bir durumda standart probit modeli ile gerçekleştirilen analizler yanlış parametre tahminlerine yol açmaktadır. Bu yüzden geçici istihdamın belirleyenleri örnek seçimli probit modeli ile tahmin edilmiştir. Örnek seçimli probit modeli aşağıdaki şekilde tanımlanabilmektedir.

$$y_i^{seçim} = 1(z_i\gamma + u_{2i} > 0) \quad (1)$$

$$y_i^{sonuç} = 1(x_i\beta + u_{1i} > 0) \quad (2)$$

$u_1 \sim N(0, 1)$, $u_2 \sim N(0, 1)$ ve $\text{corr} = (u_1, u_2) = \rho$ olduğu varsayılmaktadır.

Örnek seçimli probit modeli 1 ve 2 nolu denklemde yer alan seçim ve sonuç denklemlerinden oluşmaktadır. Seçim denkleminde bağımlı değişken birey işgücüne katılıyorsa 1, katılmıyorsa 0 değerini alırken sonuç denkleminde bağımlı değişken birey geçici bir işte çalışıyorsa 1, kalıcı bir işte çalışıyorsa 0 değerini almaktadır. Bu modelde birey işgücüne katıldığı sürece bireyin geçici bir şekilde çalışıp çalışmadığı gözlenebilmektedir.

Örnek seçim yanlılığının olup olmadığı hata terimleri arasındaki ilişkiyi gösteren ρ parametresine bağlı olarak belirlenmektedir. $\rho = 0$ ise 2 nolu denklem standart probit modeli ile tahmin edilerek geçici istihdamın belirleyenleri araştırılabilir. $\rho \neq 0$ ise 2 nolu denklemin standart probit modeli ile tahmin edilmesi yanlış parametre tahminlerine yol açacaktır. Böyle bir durumda tahminlerin örnek seçimli probit modeli ile gerçekleştirilmesi tutarlı parametre tahminlerinin elde edilmesini sağlayacaktır.

Bu modelin iyi bir şekilde tanımlanabilmesi başka bir ifade ile katsayıların tahmin edilebilmesi içinse sonuç denkleminde yer alamayan en az bir değişkenin seçim denkleminde yer alması gerekmektedir. Aksi takdirde, modelin katsayıları yapısal bir yoruma sahip olmayacaktır. Buna göre sonuç denkleminde cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim seviyesi, iş tecrübesi, iş güvencesi, meslek, sektör ve iş yeri büyüklüğü bağımsız değişken olarak kullanılırken seçim denkleminde cinsiyet, medeni

durum, yaş, eğitim seviyesi, iş tecrübesi ve sonuç denkleminde yer almayan çocuk değişkeni bağımsız değişken olarak kullanılmıştır¹⁵.

4.3. Bulgular

Tablo 1’de örnek seçimli probit modelinden elde edilen bulgular yer almaktadır¹⁶. Çalışmanın asıl odak noktasını oluşturan geçici istihdamda olma olasılığına etki eden faktörleri incelemeye geçmeden önce örnek seçim yanlılığının olup olmadığı belirlenmiştir. Wald testi sonucuna göre ρ parametresinin sıfıra eşit olduğu boş hipotezi %1 istatistiki anlamlılık düzeyinde reddedilmiş olup örnek seçim yanlılığın olduğu ortaya çıkmıştır. İşgücüne katılım denkleminde yer alan medeni durum değişkeni hariç diğer tüm açıklayıcı değişkenlerin işgücüne katılım olasılığını etkilediği görülmüştür. Bu değişkenlerin katsayı işaretleri de beklendiği gibi bulunmuştur.

Geçici istihdamda olma olasılığını etkileyen faktörler incelendiğinde, cinsiyet ile geçici istihdamda olma olasılığı arasında pozitif yönlü bir ilişkiye ulaşılmış olup erkeklere göre kadınların geçici istihdamda olma olasılığının %0.9 gibi çok düşük bir oranda daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye işgücü piyasasında istihdam edilen kadınların hane içi iş yükü gibi ilave iş yüklerinin olması geçici bir şekilde çalışma olasılıklarını artırabilmektedir. Medeni durumun geçici istihdamda olma olasılığını negatif yönde etkilediği görülmüş ve evli olmayan bireylere kıyasla evli bireylerin geçici istihdamda olma olasılığı %0.5 daha düşük bulunmuştur. Evli bireylerin birbirlerine karşı olan sorumlulukları sürekli bir işte çalışma olasılıklarını artırmaktadır. Bunun yanı sıra işgücü piyasasında yer alan evli çiftlerden birinin sürekli bir şekilde istihdam edilmesi diğer eş için kendi becerilerine uygun bir iş arama ortamı yaratmakta ve geçici bir işte çalışma olasılığının azalmasına neden olabilmektedir.

¹⁵ Bu değişkenlerin tamamı kukla veya kategorik değişken olarak tanımlanmış ve değişkenlere ilişkin referans kategoriler tahmin sonuçlarının yer aldığı tabloda gösterilmiştir. Sayfa kısıtından ötürü açıklayıcı değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere metin içinde yer verilememiştir. Bu istatistikler yazardan istenebilir.

¹⁶ İşgücüne katılım denklemi için örneklem 287994 bireyden oluşmakta olup örneklemin %51’i işgücüne katılmaktadır. Geçici istihdam denkleminde kullanılan örneklem ise 146743 bireyden oluşmakta ve bu bireylerin %18.85’i geçici bir işte çalışmaktadır.

Tablo 1. Örnek Seçimli Probit Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Geçici İstihdamda Olma	İşgücüne Katılım
	Olasılığı (Marjinal Etkiler)	Olasılığı (Marjinal Etkiler)
Cinsiyet (ref: Erkek)	0.009*** (0.003)	-0.367*** (0.002)
Medeni Durum (ref: Evli Değil)	-0.005** (0.003)	-0.000 (0.002)
Yaş (ref: 15-24)		
25-34	-0.007** (0.003)	0.033*** (0.002)
35-44	-0.012*** (0.004)	0.011*** (0.003)
45-54	0.009* (0.005)	-0.176*** (0.003)
55-64	0.074*** (0.007)	-0.453*** (0.004)
65 ve üzeri	0.079*** (0.013)	-0.677*** (0.005)
Eğitim Seviyesi (ref: Okur Yazar Olmayan ve Okul Yazar Olup Bir Okul Bitirmeyen)		
İlkokul ve İlköğretim	-0.030*** (0.004)	0.020*** (0.002)
Ortaokul ve dengi	-0.057*** (0.004)	0.035*** (0.003)
Lise	-0.080*** (0.004)	0.051*** (0.003)
Üniversite ve üzeri	-0.138*** (0.005)	0.195*** (0.003)
Tecrübe (ref: 0-5)		
6-20	-0.061*** (0.003)	0.111*** (0.002)
21 ve üzeri	-0.065*** (0.004)	0.101*** (0.003)
İş Güvencesi (ref: Var)	0.213*** (0.002)	
Meslek (ref: Yöneticiler)		
Profesyonel Meslek Mensupları	0.126*** (0.008)	
Teknisyenler, Teknikerler ve Yardımcı Profesyonel Meslek Mensupları	0.055*** (0.008)	
Büro Hizmetlerinde Çalışan Elemanlar	0.037*** (0.008)	
Hizmet ve Satış Elemanları	0.040*** (0.008)	
Nitelikli Tarım, Ormancılık ve Su Ürünlerinde Çalışanlar	0.092*** (0.011)	

Tablo 1 (Devamı). Örnek Seçimli Probit Modeli Tahmin Sonuçları

Sanatkârlar ve İlgili İşlerde Çalışanlar	0.166*** (0.008)	
Tesis ve Makine Operatörleri ve Montajcılar	0.055*** (0.008)	
Nitelik Gerektirmeyen İşlerde Çalışanlar	0.213*** (0.008)	
Sektör (ref: Tarım)		
Sanayi	-0.150*** (0.005)	
Hizmet	-0.182*** (0.005)	
İş Yeri Büyüklüğü (50'den az)	-0.077*** (0.002)	
Çocuk (< 6)		-0.053*** (0.002)
ρ		-0.301 (0.016)
Wald Test ($\rho = 0$)	$\chi^2(1) = 295.91$ ve $\text{Prob} > \chi^2 = 0.0000$	
Log pseudolikelihood	-159366.5	
Gözlem Sayısı	146743	287894

Not: İşgücüne katılım ve geçici istihdam denklemlerinin tahmininde 2011-2019 dönemi için yıl değişkeni kullanılmıştır. Marjinal etkiler ortalama marjinal etkileri vermektedir. ***, ** ve * sırası ile %1, %5 ve %10 seviyesinde istatistiki bakımdan anlamlılık düzeylerini, parantez içindeki değerler ise robust standart hataları ifade etmektedir.

Yaş ile geçici istihdamda olma olasılığı arasında U şeklinde bir ilişkiye rastlanmıştır. Başka bir ifade ile yaş ilerledikçe geçici istihdamda olma olasılığı önce azalırken belirli bir yaş aralığından sonra geçici istihdamda olma olasılığı artmaktadır. 15-24 yaş aralığındaki işçilere göre 25-34 ve 35-44 yaş aralığındaki işçilerin geçici istihdamda olma olasılığı %0.7 ve %1.2 daha az iken 55-64 ve 65 ve üzerinde geçici istihdamda olma olasılıklarının %7.4 ve %7.9 daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Orta yaşlarda işgücü verimliliğinin yüksek olması geçici istihdamda olma olasılığını azaltırken ileri yaşlarda işgücü verimliliğinin düşük olması geçici istihdamda olma olasılığını artırmaktadır. Geçici istihdamla ilişkili olan diğer bir faktörde eğitim seviyesidir. Eğitim seviyesindeki artış ile geçici istihdamda olma olasılığını artırdığı görülmektedir. Okur yazar olmayan ve okul yazar olup bir okul bitirmeyen işçilere kıyasla özellikle üniversite ve üzeri bir dereceye sahip işçilerin geçici bir işte çalışma olasılığı %13.8 daha azdır. Bu durum eğitim seviyesi yüksek işçilerin geçici işlerde çalışmaktan ziyade işsiz kalmayı göze alıp kendilerine uygun kalıcı bir iş bulmak istemeleri ve işverenlerin eğitim seviyesi yüksek işçileri daha çok kalıcı işlerde istihdam etmek istemeleri ile açıklanabilir.

İş güvencesi olan işçilere göre iş güvencesi olmayan işçilerin geçici işlerde istihdam edilme olasılığı %21.3 daha fazladır. Türkiye’de uygulanan katı istihdam koruma mevzuatının geçici işlerde çalışan bireylerin iş güvencesi olmaksızın (Sosyal Güvenlik Kurumu’na kayıt yapılmadan) çalıştırılmalarına yol açmaktadır (Aldan ve Çıraklı, 2021). Geçici istihdam ile arasında anlamlı bir ilişkiye ulaşılan etkenlerden biri de meslektir. En vasıflı meslek grubunda yer alan yöneticilere göre düşük vasıf gerektiren sanatkârlar ve ilgili işlerde çalışanların ve nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanların geçici istihdamda olma olasılığı sırası ile %16.6 ve %21.3 daha fazladır. Düşük vasıf gerektiren ve vasıf gerektirmeyen meslek grubunda yer alan işçileri işten çıkarma maliyetlerinin daha düşük, işgücü ikamelerinin daha kolay ve düşük ücretlerle çalışma eğilimlerinin daha yüksek olması bu işçilerin geçici işlerde çalışma olasılığının artmasına sebep olmaktadır.

İstihdam edinilen sektör de geçici istihdam üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Tarım sektöründe istihdam edilen işçilere kıyasla sanayi ve hizmet sektöründe istihdam edilen işçilerin geçici bir şekilde istihdam edilme olasılığı sırası ile %15 ve %18.2 daha azdır. Tarım sektöründe çalışanların büyük bir çoğunluğunun mevsimlik ve arada sırada çalışan yevmiyeli işçilerden oluşması bu sektörde çalışanların geçici bir şekilde istihdam edilme olasılığının önemli ölçüde artırmaktadır. Son olarak iş yeri büyüklüğü

de geçici istihdama etki eden faktörler arasında yer almaktadır. İş yeri büyüklüğü 50 işçiden az olan bir işyerinde çalışanlara göre iş yeri büyüklüğü 50 ve daha yukarı işçi olan bir işyerinde çalışanların geçici istihdamda olma olasılığının %7.7 daha fazla olduğu görülmektedir. İşçi sayısı yüksek olan firmalarda genellikle işçilere firmaya özgü eğitimler verilmekte ve işverenler işe uygun vasıfa sahip işçileri çalıştırmak için önemli kaynaklar ayırmaktadır. Bu tür eğitimlerin maliyetinden ötürü işçi sayısının yüksek olduğu firmalarda boş kadroların geçici işçilerle doldurulma olasılığı daha düşüktür.

5. SONUÇ

Bu çalışmada TÜİK tarafından gerçekleştirilen 2011-2019 GYKA'dan elde edilen veriler kullanılarak geçici istihdamın belirleyicileri araştırılmıştır. Örnek seçimli probit modeline ilişkin parametre tahminleri, geçici istihdamın hem bireysel hem de işle ilgili özellikler tarafından açıklanabildiğini göstermiştir. Bireysel özellikler arasından cinsiyet ve medeni durum geçici bir işte çalışma olasılığı üzerinde etkili olsa da bu etkilerin büyüklüğünün sınırlı düzeyde kaldığı görülmüştür. Yaş ile birlikte geçici istihdamda olma olasılığının önce azaldığı daha sonra artmaya başladığı gözlenmiştir. Bu doğrultuda geçici bir işte çalışma açısından ileri yaştaki bireylerin en dezavantajlı yaş grubunda yer aldığı ortaya çıkmıştır. Eğitim seviyesi orta ve düşük düzeyde olanlara göre eğitim seviyesi yüksek bireylerin geçici istihdamda olma olasılığının daha düşük olduğu görülmüştür.

İşle ilgili özellikler arasından iş tecrübesindeki artışın geçici istihdamda olma olasılığını azalttığı, iş güvencesizliğinin ise geçici istihdamda olma olasılığını artırdığı gözlenmiştir. Mesleklere gruplarına göre vasıf gerektirmeyen mesleklerde istihdam edilmenin geçici bir işte çalışma olasılığını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. İstihdam edilen sektörde önemli ölçüde geçici bir şekilde istihdam edilme olasılığını etkilemekte olup tarım sektöründe çalışanlara göre sanayi ve hizmetler sektöründe çalışanların geçici işlerde çalışma olasılığının çok daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Son olarak iş yeri büyüklüğü 50 ve daha fazla çalışanın olduğu bir işyerinde çalışanların geçici istihdamda olma olasılığının daha az olduğu görülmüştür.

Geçici istihdamın daha çok düşük ücretlerle, güvencesiz işlerle, düşük iş memnuniyeti ve yüksek işsizliğe geçiş olasılığı gibi olumsuz işgücü piyasası koşulları ile ilişkilendirilmesi, geçici bir şekilde istihdam edilme olasılığı yüksek gruplar için işgücü piyasasında önemli handikaplar yaratmaktadır. Bu yüzden Türkiye işgücü piyasasında geçici istihdamın kalitesinin artırılması için kalıcı ve geçici sözleşmelerle istihdam edilen bireylere hem ücretler hem de ücret dışı diğer haklar açısından eşit bir şekilde davranılmalı, geçici işlerde çalışanlara yönelik sendikaların temsil gücü artırılmalı ve sosyal koruma güçlendirilmelidir. Buna ilaveten yeni işler yaratılmasını ve eğitimle birlikte çocuk ve yaşlı bakımlarını da sağlayan istihdam politikaları ve sosyal politikalar geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- ALDAN, A. and ÇIRAKLI, M. E. (2021). "Restrictions on Temporary Employment and Informality Among Young: Evidence from Turkey", *Economic Change and Restructuring*, 1-16.
- ALEKSYNSKA, M. (2018). "Temporary Employment, Work Quality, and Job Satisfaction", *Journal of Comparative Economics*, 46(3): 722-735.
- BARBIERI, G. and SESTITO, P. (2008). "Temporary Workers in Italy: Who Are They and Where They End Up", *Labour*, 22(1): 127-166.
- BENTOLILA, S. and DOLADO, J. J. (1994). "Labour Flexibility and Wages: Lessons From Spain", *Economic Policy*, 9(18): 53-99.
- BOOTH, A. L., FRANCESCONI, M. and FRANK, J. (2002). "Labour as a Buffer: Do Temporary Workers Suffer?", Available At SSRN 372479.
- BOSIO, G. (2014). "The Implications of Temporary Jobs on the Distribution of Wages in Italy: An Unconditional IVQTE Approach", *Labour*, 28(1): 64-86.

- BRUNO, G. S., CAROLEO, F. E. and DESSY, O. (2013). "Stepping Stones versus Dead End Jobs: Exits From Temporary Contracts in Italy After The 2003 Reform", *Rivista Internazionale Di Scienze Sociali*, 1:31-62.
- CHOI, I. (2020). "Persistence of Temporary Employment: The Role of Training", [https://ichoiecon.github.io/assets/pdf/Choi%20\(JMP,%202019\).pdf](https://ichoiecon.github.io/assets/pdf/Choi%20(JMP,%202019).pdf), 25.10.2021.
- DE GRAAF-ZIJL, M. (2005). "The Economic and Social Consequences of Temporary Employment: A Review of The Literature", *SEO Discussion Papers*, 47: 107-139.
- DOERINGER, P. and PIORE, M. (1971). *Internal Labor Markets and Manpower Analysis*. Lexington, Heath.
- DUMAN, A. (2019). "Wage Penalty for Temporary Workers in Turkey: Evidence from Quantile Regressions", *The Developing Economies*, 57(4): 283-310.
- EUROSTAT (2021). Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/lfs/data/database>, 25.10.2021.
- GASH, V. (2008). "Bridge or Trap? Temporary Workers' Transitions to Unemployment and to The Standard Employment Contract", *European Sociological Review*, 24(5): 651-668.
- GÖBEL, C. and VERHOFSTADT, E. (2008). "Is Temporary Employment A Stepping Stone for Unemployed School Leavers?", *ZEW-Centre for European Economic Research Discussion Paper*, (08-093).
- GREEN, A. and LIVANOS, I. (2017). "Involuntary Non-Standard Employment in Europe", *European Urban and Regional Studies*, 24(2): 175-192.
- ICHINO A., MEALLI F. and NANNICINI T. (2008). "From Temporary Help Jobs to Permanent Employment: What Can We Learn from Matching Estimators and Their Sensitivity?", *Journal of Applied Econometrics*, 23(3): 305-327.
- INTERNATIONAL LABOUR OFFICE (2016). "Non-Standard Employment Around The World: Understanding Challenges, Shaping Prospects" ILO, Geneva, http://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_534326/lang-en/index.htm, 25.10.2021.
- LASS, I. and WOODEN, M. (2019). "The Structure of The Wage Gap for Temporary Workers: Evidence from Australian Panel Data", *British Journal of Industrial Relations*, 57(3): 453-478.
- NUNEZ, I. and LIVANOS, I. (2015). "Temps by Choice"? An Investigation of The Reasons Behind Temporary Employment Among Young Workers in Europe", *Journal of Labor Research*, 36(1): 44-66.
- OECD (2021). *Oecd Stat*, <https://stats.oecd.org/>, 25.10.2021.
- PIAZZALUNGA, D. and RETTORE, E. (2020). "The Effect of Temporary Employment on Labour Market Outcomes", https://www.aiel.it/cms/cms_files/submission/all20200702080417.pdf, 25.10.2021.
- PICCHIO, M. (2008). "Temporary Contracts and Transitions to Stable Jobs in Italy", *Labour*, 22: 147-174.
- POLAVIEJA, J. G. (2004). "Demand-Side, Supply-Side and Institutional Determinants of Temporary Employment: Spain in a Comparative Context", *Estudio/Working Paper*, 1-35.
- REBITZER, J. B. and TAYLOR, L. J. (1991). "A Model of Dual Labor Markets When Product Demand is Uncertain", *The Quarterly Journal of Economics*, 106(4): 1373-1383.

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0003-0579-2855 / 0000-0003-3691-1511 / 0000-0002-2651-0725

Sanatta Disiplinlerarası Bir Yaklaşım: Tekstil Oluşumlar

Öğr. Gör. Dr. Fatma Yelda GEZİCİOĞLU¹, Dr. Öğr. Üyesi Özge USLUCA ERİM², Dr. Mine BEŞEN YALÇIN³

¹ Tarsus Üniversitesi, MYO, Tekstil, Giyim, Ayakkabı ve Deri Bölümü, Tekstil Teknolojisi Programı, yeldagezicioglu@yahoo.com

² Mersin Üniversitesi, GSF, Tekstil ve Moda Tasarım Bölümü, ozgeusluca@gmail.com

³ Tekstil Tasarımcısı, minebesen@hotmail.com.tr

Özet

20. yüzyılda gelişen modernizm ile birlikte sanatın tüm kuralları değişmiş, modern çağın sanatçıları bir yandan alternatif teknik ve malzemeler kullanmış bir yandan da sanatçının ve izleyicinin rolü ile sanat nesnesinin statüsünü yeniden biçimlendirerek sanat tanımını genişletmişlerdir. Daha özgür ve yenilikçi olan sanatçıların, kendi özgün ifade biçimlerini ortaya koymalarında disiplinler arası bir yaklaşım söz konusu olmaya başlamıştır. Kendine özgü üretim teknikleri iki ve üç boyutlu kullanım olanakları, insan doğasına yakınlığı, başka bir deyişle yaşayan bir malzeme olması sebebi ile tekstil, modern sanata öncelikli malzeme olarak girmiştir. Kavramsal ve estetik değerler çerçevesinde sorgulanan tekstil, günümüz sanatının oluşumuna yön veren yorumlar kazanmıştır. Bildiride; sanatta tekstil malzemeleriyle ifadenin; kavramsal bir dil kullanılarak, anlatım ve malzeme bakımından özgün ve sonsuz alternatiflere sahip olduğu vurgulanarak, lif sanatı ve serbest tekstil alanındaki uygulamalardan oluşan görsel bir seçki ile sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tekstil sanatı, kavramsal sanat, disiplinler arası sanat, lif sanatı

An Interdisciplinary Approach To Art: Textile Formations

Abstract

With the development of modernism in the 20th century, all the rules of art have changed, and the artists of the modern age have used alternative techniques and materials on the one hand, and on the other hand, they have expanded the definition of art by reshaping the role of the artist and the audience and the status of the art object. An interdisciplinary approach has begun to emerge for more free and innovative artists to reveal their own unique forms of expression. Due to its unique production techniques, two and three-dimensional usage possibilities, its closeness to human nature, in other words, because it is a living material, textile has entered the modern art as a priority material. Textile, questioned

within the framework of conceptual and aesthetic values, has gained interpretations that shape the formation of today's art. In the statement; it will be presented with a visual selection consisting of fiber art and free textile applications, emphasizing that expression in art with textile materials has unique and endless alternatives in terms of expression.

Key Words: Textile art, conceptual art, interdisciplinary art, fiber art

GİRİŞ

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tekstil, el sanatları geleneği ve çağdaş sanat yaklaşımları ile teknolojinin olanaklarından etkilenecek bir plastik sanat dalı olarak görülmeye başlamıştır. Bu alanda tasarlanan üç boyutlu çalışmaların serbest tekstiller veya tekstil heykeller gibi isimler ile adlandırıldıkları görülmüştür. Tekstil sanatının bu üç boyutlu çalışmalarında; malzeme, teknik, doku, renk gibi biçimi tasarlamada etken öğeler ile bunların diğer disiplinlerle olan ilişkisi ve etkileşimi izlenmektedir.

Bu bağlamda çeşitliliği ve sürekliliği ile dünyadaki en yaygın ve yaratıcı sanat biçimlerinden biri olan tekstil sanatını; geleneksel ile geleceği birleştiren, yeni olasılıkları ve ifade biçimlerini araştıran, çağdaş yaratıda disiplinler arası bir platform olarak tanımlamak mümkündür.

Araştırmada disiplinler arası etkileşim sonucu ortaya çıkan eserlerde tekstil malzemelerinin ve tekniklerin kullanımı ile üç boyutlu özgün çalışmalar, dokuz sanatçının kullandığı farklı teknik, malzeme ve yorumlamaları ile incelenecektir. Çalışmada amaç; disiplinler arası sanatın hem tekstil alanına hem de tekstil malzemesi ve tekniği kullanacak diğer sanat alanlarında çalışan sanatçıların eserlerine yapısal yaratıcılık konusunda katkı sağlamaktır.

1. 20. YÜZYILDA SANAT

Modern kavramı 16. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmış, Antik Çağ ve Ortaçağ'dan geleceğe doğru uzanan bir döneme işaret etmiştir.

Modernizm'in, "modernlik geleneğine karşı çıkmasıyla kendini çağdaş sayan"(Artun, 1998:59) bir akım olduğu ileri sürülmektedir. Modernizm'in geçmişle bağlarını koparmak istediği iddia edilmektedir; ancak buna karşı çıkan fikirler de bulunmaktadır. Örneğin Clement Greenberg (1909-1994), Modernizm'in eski geleneğin çözülmesi, dağılması anlamına gelebildiğini, ama aynı zamanda onun devamı olduğunu da belirtmiştir (Greenberg, 1999:361). 20. yüzyılın başında ortaya çıkan ve her şeyin sanat olabileceği görüşünü savunarak sanat yapıtı tanımını değiştiren avangard akımların, disiplinleri bir araya getirmeye başlaması, sanatta yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmiştir.

Modernizm'de sanat kavramları belirgindir, sanatçıların oluşturduğu grup ve akımlar bulunmaktadır. Modernizm'in en temel tartışmalarından biri, "sanat için sanat"- "toplum için sanat" karşıtlığı çerçevesinde olmuştur. Sanatta Modernizm, birçok kavramdan kopuşun işareti olmuştur. Clement Greenberg, "verili bir sanat formunun ya da biçimin tek odak noktasının o biçimin sınırları olduğunu" (Berman, 1992:50) söylemiştir. Başka deyişle Modernizm'de sanatın mesajı, malzemesidir. Bu nedenle, Modernist sanat yapıtlarının yalnızca kendilerine referans veren nesnelerin arayışında oldukları ve kişisel duygulardan arındırıldıkları iddia edilmiştir.

Modern dönemde sanatta işlevsellik ret edilmiştir. Bu dönemde soyut anlatımlar, soyut sanat kavramını doğurmuş ve bu sanat neredeyse modern sanatla eşanlamlı kullanılabilir hale gelmiştir. Sanatın sadece kendisi için var olan bir olgu olarak 20. yüzyıla damgasını modern sanat ile vurduğu belirtilmektedir. Bu dönemde modernlik deneyimini yaşayan sanatçılar, modernliğin ruh halini yansıtmaya çalışmışlar, yeni konular yanında yeni form arayışları, yeni malzeme ve teknik arayışlarıyla izleyicinin görme biçimlerini ve algılarını değiştirmeye çabalamışlardır. (Sönmezates, 2012:6)

Usluca'ya göre; günümüzde sanatsal ifadelerin biçimleri sosyal, kültürel, teknoloji gibi etmenlerle değişmekte ve gelişmektedir. 20.yüzyılda plastik sanatlarda yeni yaklaşımların ortaya çıkması ve çağdaş sanat akımlarının etkisiyle birlikte, sanatçılar geleneksel malzemeler yanında hazır yapım ürünler, organik ve teknolojik nesnelere, tekstil lifleri ve ürünleri gibi geleneksel sanat için uzak görünen malzemeler kullanmaya başlamıştır. Sanatçılar, sanatsal ifade için tasarım nesnelere, günlük hayatta taşıdığı anlamlardan koparıp yeni anlamlar yükleyerek sanata dâhil etmişlerdir. Bu dönemde tekstil, gerek malzeme gerekse ifadenin bir aracı olarak sanat disiplinlerinin birçoğunda kullanılmış, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise çağdaş sanat akımlarının da etkisi ile plastik sanatların bir dalı olarak kabul görmeye başlamıştır (Usluca, 2019:264).

2. SANATTA DİSİPLİNLERARASI KAVRAM

Lynton'a göre disiplinler arası sanatın gelişimi, modern sanat akımlarının etkisi ile oluşarak, dönüşümün taşıyıcısının ise kübizmin deneysel uygulamalarından doğan ve farklı evren kavrayışlarını dile getiren kolaj ile gerçekleştiğini ve kolajın birbirine hiç benzemeyen öğeleri bir araya getirerek bir yapıtı ortaya koyma tekniği ve bunun sonucundaki doku kopukluğunu yadırgamama özelliği ile yansıdığını ifade eder (Lynton,1991: 66). Koşar; disiplinlerarası sanata katkı sağlanmasını, "Yumuşak heykel" hareketinin kurucusu ve gerçek temsilcisi olan Claes Oldenburg'un malzeme arayışları ile oluştuğunu anlatmaktadır. Oldenburg'un, tekstil malzemelerini kullanarak disiplinlerarası sanatı bir dönüm noktasına ulaştırdığını ifade etmektedir. Bununla birlikte, Postmodernizmin getirdiği deneysel çalışmalarla heykel sanatçılarının yumuşak malzemelerle farklı uygulama önerileri ortaya koyarak esneyebilme, büzülebilme, katlanabilme, kırışabilme, yıgılabılme gibi farklı fiziksel özelliklere sahip yumuşak malzemeler, sanatçılara kavramsal ve biçimsel yeni imkânlar sunmasına olanak verdiğini de belirtmektedir (Koşar, 2021:27). Billeter'e göre, lif, iplik, kumaş ve benzeri tekstil malzemelerinin, kolaj tekniği ile yeni yorumlamalara olanak vermesi tekstilin sanat eserine girişini sağlamıştır. Dokuma tekniklerinin heykelsi formlara dönüşmesini, değişen sanat anlayışının dokuma ve tapestiriye (resimli dokuma) yeni bir yorum getirmesi, 'lif sanatı', 'tekstil sanatı' adı ile disiplinler arası bir sanat dalı olarak gelişmesine katkı sağladığını ifade eder (Billeter, 2000:52-65). Özay; 1950'li yıllarda Avrupa'da ve Amerika'da tekstil malzemeleri ile yapılan özgün yorumlamaların tekstili yeni bir platforma taşıdığını, dokuma tekniklerinin kullanımı ve farklı disiplinlerden gelen sanatçıların yorumlamaları, gelişen çağdaş eserlerin ortaya konmasını ve 1962'de Lozan Bienali ile bu eserlerin yeni bir boyut kazandığını vurgular (Özay,2001:49). Ayrıca, 1968-1969 yılları arasında yumuşak heykeller olarak adlandırılan heykellerin doğal lif, kauçuk ya da içi doldurulmuş kumaş malzemelerden üretilmesi ile sanat literatürüne geçtiği ifade edilir Meilach (1974:3). Koşar ise günümüzde pek çok ressam, heykeltıraş ve diğer sanatçıların çalışmalarında tekstil malzemeleri ve-veya tekniklerinin kullanmakta olduğunu, dolayısıyla farklı sanat türleri arasında sınırlar, sanatçıların biçim ve içerikle ilgili yoğun araştırmalar sayesinde belirsizleştiğini ifade etmektedir. (Koşar, 2016:288).

3. DİSİPLİNLER ARASI SANATIN ETKİLERİ ÜZERİNE

3.1. Lif Sanatı Kavramı

Tekstilin en küçük birimi olarak hammaddeyi ele aldığımızda lif (elyaf) kavramı ortaya çıkmaktadır. Lif, geçmişten günümüze kendi sınırlarını zorlayarak teknolojinin olanakları ve tasarımcıların yaratıcı gücü sayesinde zenginleşmekte ve kendine has özellikleri ile zenginlik kazanmaktadır. Günümüzde bir tekstil malzemesi olarak kabul edilen liflerin, teknolojik ve tasarım olanakları sayesinde tasarımcılara yeni fikirler verdiği görülmektedir.

Lif sanatı "yaratıcı ve deneysel olan, lifli malzemelerden oluşan yapıtları kapsayan akımın"(Constantine, 2008) ismidir. İçeriğinde, dokuma, keçeleştirme ve dikiş gibi geleneksel üretim tekniklerinin yanında, fotoğraf transferi ve dijital baskı gibi modern teknikler ile önceden tekstille ilişkilendirilmemiş olan kağıt, tahta, film, naylon ve kablo gibi materyallerin de kullanıldığı görülmektedir.

İlk deneysel çalışmaların 1920'li yıllarda Bauhaus Okulu'ndaki sanatçılar tarafından başlatıldığı, bu sanatçıların yolunu açanın da duvar halısına (tapestry) yenilik getiren William Morris (1834-1896) olduğu kabul edildiği görülmektedir. 20. yüzyılın başında, hem duvar halısı hem de klasik tekstil geleneği, Avrupa'nın kültür ve sanat ortamında oluşan değişimlere paralel olarak dönüşüm geçirmeye başlar ve yüzyılın ortasına gelindiğinde modern tekstil tekniklerine ve yeni malzemelere doğru evrilir. (Özpinar, 2009:24) 1970'lerden itibaren Tawney'in yapıtlarında görüldüğü gibi, yapıtlar birer heykel ya da nesneye doğru evrilmeye başlamıştır. Lif sanatı eserlerinin sergilerde yer almaya başladığı bu dönemi yeni teknolojilerin gelişimi izlemiştir. 1980'li yıllara gelindiğinde, teknolojilerin gelişmesine paralel olarak lif sanatı yapıtlarının da yenilikler içerdiği görülmektedir.

Yüzyılların tekstil geleneğini, yeniliklerle ve teknolojik gelişmelerle bir araya getiren lif sanatı, 1980'li yıllardan itibaren güncel ve disiplinlerarası bir yaklaşımı benimsemeye başlar. Bu bağlamda, lif sanatının oluşumuna, klasik tekstil tekniklerinin etkileri kadar, Endüstri Devrimi'nin getirdiği teknik olanakların, sanat, mimarlık ve düşünce akımlarının, sergilerin, sanat platformlarının ve yeni teknolojilerin de katkıda bulunduğu söylenebilir. (Özpinar, 2009:24)

3.2. Seçilmiş Örnekler

Disiplinler arası etkileşimi heykel sanatçılarının eserlerinde kullandıkları tekstil malzemelerinden ya da tekstil sanatçıların eserlerinde yapısal açıdan uyguladıkları heykelimsi formlardan anlamaktayız. Soyut ya da somut eserler çalışan sanatçıların eserlerinde farklı teknik ve malzeme kullandıkları görülmektedir. Dokuma, düğümlleme, kolaj, dikiş ve sıkıştırma gibi teknikler kullanarak, bu teknikler ile keçe, kağıt, bükülmüş bronz, tüy, ahşap, keten, taş, sisal, halat, yün, çarşaf, gömlek, kumaş, elyaf ve boya gibi malzemelerle birleştirerek, destekleyerek eserlerinde üç boyutlu formlar sağladıklarını söyleyebiliriz.

En eski örneklerden biri olan Amerikalı lif sanatçısı Lenore Tawney'in çalışmalarında; dokuma, heykel, kolaj, enstalasyon (yerleştirme) ve farklı malzemelerin birleştirilmesi ile disiplinler arası geçişe katkı sağladığı ve lif sanatının gelişiminde etkili olduğu ifade edilir (Weglein ve Zay, 2012). Sanatçının kariyerinin 1964 yıllarından sonra dokuma ve ipliğe dayalı heykellerin yanı sıra el yapımı kâğıt kutulara yerleştirilen ince, narin mekanizmalarla da devam ettiği belirtilir (Auther, 2015:235).

Görsel 1: Lenore Tawney, Tawney ve kedisi, Beekman caddesi Stüdyosu, 1965

Lifli malzemeleri kullanarak sanat formlarının sınırlarını sürekli olarak bozan bir öncü de Lenore Tawney olmuştur. Lenore Tawney, yapıtlarında genel olarak Peru ve ilk Kolombiya dokumalarından esinlenmiştir. Genel olarak, totemlere öykünen büyük formlarda dokuma heykeller yapan sanatçının, “örümcek ağı biçiminde örülmüş, aralarına çeşitli nesnelerin yerleştirildiği ilk yapıtları, doğal renklidir, kesin biçimlerden ve uzun yarıklardan” oluşmuştur. Tawney, 1950'lerde dokumayı tam anlamıyla söken usta bir kolajcı ve heykeltıraş olarak tanımlanmaktadır. (Kibar, 2013: 120) (Yarbaşı, 1988:16)

Görsel 2: Lenore Tawney, Dark River, 1962, linen and wood 416x57cm

Hintli bir heykeltıraş olan Mrinalini Mukherjee'nin, 1960'larda ve 70'lerde Batı'da lif sanatı ortaya çıkarken, hiçbir zaman lif sanatı hareketinin bir parçası olmadığı, bunun yerine, Hindistan'da neredeyse izole bir şekilde çalıştığı ve geleneksel teknikleri modern bir görsel kelime dağarcığıyla birleştirmeyi seçtiği ifade edilir. Güçlü, çağdaş bir değere sahip olan heykellerin, geleneksel ve modernlik arasındaki ayrımını ortadan kaldırdığı belirtilir. Çalışmalarında keneviri boyayarak ve düğümleyerek kullandığı, bükülmüş bronz ile birleştirdiği vurgulanır (Jhaveri, 2019). Renklerinde; yumuşak bir siyah ve mürekkep rengine yakın mavimsi moru, sanatçının geleneksel tercihi olan buğday rengi ve altın sarısı kahverenginden önce sentetik boya ile uyumlu olacak şekilde kullandığı belirtilir (Gardner, 2019).

Görsel 3: Mrinalini Mukherjee, *Yakshi*. Boyalı kenevir, 246.4×121.9×73.7 cm, Modern Sanat Müzesi, New York. 1984

Görsel 4: Mrinalini Mukherjee, *Black Devi*, 1980, Boyalı Kenevir, 257x86x23cm, 1980

Keçe malzemedен soyut heykeller çalışan Robert Morris'in eserlerinin her yerleştirmede farklı form aldığı ifade eder. Bu yerleştirme formunu "Anti Form" (Düzen Dışı) olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte, heykellerin sarkık formlarının insan tenini andıran buruşuk yüzleri ile antropomorfik bir niteliği olduğu vurgulanır. Eserlerin ona belirsizlik kazandırmak için tasarlandığı hissedilirken diğer yandan güçlü fiziksel varlık sergilediği de belirtilmektedir (Fine Art Blog, 2016).

Görsel 5: Robert Morris, İsimsiz, Yaklaşık 2,5m, Siyah keçe, Soyut heykel, 1967

Görsel 6: Robert Morris, Keçe, (296.7 x 269.3 x 147.4 cm), 1967

Magdalena Abakanowicz'in dokumayı sanata dönüştürmesiyle tanındığı ve çağın teknolojik olanaklarına rağmen elin duyarlılığını önemseydiği ve kullandığı ifade edilir. Çalışmalarında kullandığı malzemelerin farklılıklarına rağmen sanatın biçimlenmesinde, ellerinin dokunuşunu görünür kılmalarının altında, dokuma deneyiminin büyük payı olduğu vurgulanır (Gürler, 2016: 103-105). Kendi gerçekliğinin sınırını aşma becerisi sayesinde Magdalena Abakanowicz'in, Dünya'da en çok tanınan Polonyalı kadın sanatçı olduğu belirtilir. İki boyutlu duvar kumaşlarından, anıtsal heykelimsi Abakan yerleştirmelere kadar çalışmalarında tüy, ahşap, keten ve taş gibi doğal malzemelerin kullanıldığı vurgulanır. Sanatçının formlarının tekrarlamalardan oluştuğu, dünyanın ekolojisine olan duyarlılığını yansıttığı ifade edilmektedir (Morawinska, 1991:36). Eserleri Abakan olarak adlandırılan, Abakanowicz'in kendine özgü dokuma tekniğini sisal lifleri ile kullanarak, anıtsal biyomorfik form şeklinde yaptığını ifade etmektedirler (Görsel 7). Tavandan asılan Abakanların neredeyse yere değecek şekilde, on metrelik büyüklüğe ulaştığı, kullanılan malzemenin esnekliği açısından küçük atölyesinde büyük çalışmalar yapabildiği ve o bu malzemeyi hiç masraf yapmadan, limandan topladığı halatları sökerek ve boyayarak elde ettiği anlatılmaktadır (Porter, 2014: 180).

Görsel 7: Magdalena Abakanowicz, BROWN ABAKANS, Sisal dokuma, 300x300x350cm, 1969/1972

Abakanowicz'in kaba dokunmuş, ham çuval bez parçalarını dikerek ve yapıştırarak bir araya getirdiği, figüratif ve nonfigüratif heykel serilerinin önceki heykellerinden daha temsili olması ile birlikte soyutlama eğiliminin de görüldüğü ifade edilir (Gürler, 2016: 113).

Görsel 8: Magdalena Abakanowicz, Sekiz Figür, çuval bezi, reçine, metal kaide, oturan heykeller: 104x51x66 cm, her kaide:76 x 46 x 22 cm, bütün heykel: 145 x 47 x 75 cm, 2002

Diğer bir sanatçı; Jagoda Buic; 1980’li yıllarda çözülmeye başlayan ve ‘Demir Perde Ülkeleri’ adıyla anılan geçmişin Doğu Avrupa’sının Hırvat kökenli bir Yugoslav sanatçısıdır. Aynı zamanda Akdeniz’in kültüründen de etkilenerek eserlerindeki hacimsel formlar ve dokusal etkilerin kendini gösterdiği anlatılmaktadır (Acar, 2013:54).

Jagoda Buic’in çalışmalarında, büyük ölçekli diyagonal çizgilerin, koyu rengin ısrarlı kullanımı ve elmas kesimli şeritlerin boyutsal olarak ortaya çıktığı ve bu şekillerin doğrusal çizgiler ve dokusal vurgularla düz zeminden yükselerek daha boyutlu halde görüldüğü ifade edilir (Acar, 2013:55). Yetiştığı coğrafyanın dokuma geleneklerinden güç alan Jagoda Buic, tekstil eğitiminden sonra sahne ve set tasarımı eğitimi de alarak dokuma tekniği ve malzemesiyle üç boyutlu ifade şeklini birleştiren ve lif sanatında heykelsi biçimlerin kullanılmasında öncü olan sanatçılardan biri olduğu vurgulanmaktadır (Acar, 2013:52). Buic’in aynı zamanda geleneksel dokuma tekniklerini kullanarak, heykelsi formlarda yün ve sisal malzemeler ile büyük boyutlu eserler çalıştığı görülmektedir.

Görsel 9: Jagoda Buic, The Sail, Yün ve Sisal, 245 × 240 cm, 1971

Görsel 10: Jagoda Buic

Judy Tadman ise; halat gibi kalın ipliklerle tığ işi tekniklerini kullanarak büyük ölçekli soyut çalışmalar yapan halat heykellerinin yaratıcısı olarak tanımlanır. Son zamanlarda, kendi karakteristik stilini koruyarak vücut şeklini yakalamaya yöneldiği ve çalışmalarının her parçasını seyrederken nereden başladığını ve nerede bittiğini analiz etmenin, iç içe geçmiş çizgilerin bağını kurmanın oldukça etkili olduğu belirtilir. Tadman’ın ayrıca yaptığı eserlerde kullandığı halat malzemelerin özelliğinden ötürü çalışmalarının pürüzsüz ve doğal olduğu, keskin çizgilerden ziyade daha yumuşak hareketli koleksiyon olarak algılandığı ifade edilir. Bu yüzden onun daha az figüratif parçalar olarak çok başarılı olduğu

vurgulanır. Çalışmalarında sakinleştirici hissi ile kapsamlı bir derinlik ve dokuya sahip olduğu belirtilir (TextileArtist.org, 2016).

Görsel 11: Judy Tadman, Tekstil Sanatı Heykeli

Görsel 12: Judy Tadman, Halat Heykel

Parisli heykeltıraş olan Karine Jollet, yüzlerden kalp ve sinir sistemi gibi organlara kadar insan vücuduna şaşırtıcı derecede benzeyen eserleri yarattı ifade edilir. Bu eserleri, vücudun şaşırtıcı derecede doğru tasvirlerini oluşturmak için bir araya getirdiği geri dönüştürülmüş eski çarşaf, gömlek ve benzeri kumaşlardan yaptığı aktarılmaktadır. Tüm eserlerinde kullandığı beyaz rengin gizem etkisi yarattığı vurgulanmaktadır. Eserleri insan vücudunun bir tasviri olarak yapıldığı için eski anatomi ders kitaplarına benzetilmektedir (TextileArtist.org, 2016).

Görsel 13,14:Karine Jollet, Kumaş heykel

Eserlerini dikiş tekniği ile oluşturan sanatçının, kumaşın içine sıkıştırdığı dolgu malzemesini esneklik sağlayabilecek şekilde seçerek kullandığı belirtilir. Heykel ve malzeme ilişkisinde, katı malzemenin sert yapısını yumuşatmak için esnek malzeme arayışına yöneldiği ve bu nedenle tekstil heykeltiriliği alanında ilerlediği ifade edilir (Medinart, 2013).

Görsel 15: Karine Jollet "Kalp Ağacı" (detay), eski çarşaf, inci, nakış, vatka, tel, 95cm x 55cm x 35cm, 2011

Sheila Hicks Amerikalı sanatçı olan Sheila Hicks, kendine özgü renkleri, doğal malzemeleri ve kişisel anlatıları bir araya getiren yenilikçi ve deneysel dokumaları ve heykelsi tekstil sanatıyla tanınır. Sheila Hicks, yapıtlarıyla, lif sanatına büyük katkılar sağlamıştır. Hicks'e göre lif, post-minimalist dönemin sanatsal olmayan malzemelerinin karakteristiğine sahip, radikal soyutlamaya ve deneyciliğe açıktır.

Görsel 16: Sheila Hicks, Soruşturma Sütunu, 2013-2014

Görsel 17: Sheila Hicks, "Lianes de Beauvais", 200-250cm, Keten, pamuk, yün, ipek ve naylon, 2011-2012

Olga De Amaral, elyaf, boya ve değerli metalleri birleştiren tekniğiyle iki boyutlu tekstil yapısını sanat, zanaat ve tasarımı kusursuz bir şekilde harmanlayan heykelsi varlıklara dönüştüren ünlü bir sanatçı olarak tanınmaktadır (Olga De Amaral, 2021). Ayrıca altın varak, cam elyaf ve boya gibi malzemeleri geleneksel liflerle birlikte kullanarak üç boyutlu yerleştirmeler oluşturmasıyla tanınan Kolombiyalı bir tekstil sanatçısıdır. Bu eserlerin ya bir tablo gibi duvara asıldığı ya da şeffaf mimari desteklerle bulutlar gibi tavana asıldığı belirtilir (Artnet, 2021).

Görsel 18: Olga De Amaral, Estelas Serisi, Keten, Gesso, Akrilik Boya, Altın Varak, 155 x 95cm, 2007

Görsel 19: Olga De Amaral Pastelde Sütunlar, 1972

SONUÇ

Modernizm süreciyle gelişen sanat kavramı, sanatın kavramsal yönünü açığa çıkarmıştır. 20. Yüzyıl Sanat akımlarının etkileşimleri, lif sanatı ve serbest tekstil yaklaşımlarını tekstil oluşumlarla dışa vurmuştur. Bu oluşumlara imkân tanıyan sanat ve zanaat birliktelikleri, yöntem, araç, malzeme bakımından, sanatçıları desteklemiştir.

Birçok kaynaktan beslenerek ortaya çıkan lif sanatında, yapıtların 1960'lı yıllardan başlayarak, kimlik, toplumsal cinsiyet, kültür, ekoloji, gelenek gibi meseleleri irdelediği görülmüştür. Bu kavramların Çağdaş Sanat'ta yer edinmesinin ise 1980'li yıllarda başladığı kabul edilmektedir.

Bu dönemden itibaren önem kazanmaya ve çağdaş sanatlarla doğrudan etkileşime geçmeye başlayan lif sanatının günümüzde kendini bir sanat formu olarak kurmuş olduğu görülmüştür.

Disiplinler arasındaki sınırların yok olduğu, sanatın ve sanat yapıtı tarifinin teknikler, malzemeler, kültürler ve gelenekler ile etkileşim sağlayarak nitelik kazandığı söylenebilir. Teknolojik gelişmelerin tüm alanlar için ortak bir payda oluşturduğu ve doğrudan paylaşım ortamı yarattığı 21. yüzyılda, tekstil sanatının Güncel Sanat ile malzeme ortaklığı kurduğu ve bu alanın eleştirel, sınır tanımayan, geleneksel tekniklerden kopmadan yeni teknolojileri kullanabilen, çok referanslı, kavramsal ve çoğulcu yapısının içinde yer alarak yeniden düşünölmeye başladığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

ACAR, S. (2013). "Tapestry Geleneğinden Lif Sanatına Geçiş Sürecinde Jago Buic ve Sanatsal Çalışmaları", Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, 9, 51-59.

ARTUN, A. (1998). "Çağdaş Sanat Tarihleri ve Türkiye'de Sanatın Çağdaşlaşması", Toplum ve Bilim, Birikim Yayınları, İstanbul

AUTHER, E. (2015). "Lenora Tawney's Postcard Collages", The Journal of Modern Craft, 2015, 8 (2): 235-244

BERMAN, M. (1992). "Modernlik-dün, bugün ve yarın", Türkçesi: Ümit Altuğ, Birikim, Birikim Yayınları, İstanbul

BİLLETER, E. (2000). "Textile Art And The Avant-Garde". Musée Cantonal Des Beaux-Arts În Lausanne, Contemporary Textile Art: The Collection Of The Pierre Pauli Association, Benteli, Bern / Fondation Toms Pauli, Lausanne, 52-65

ERİM, U.Ö. (2019). "Sanatsal Bir İfade Aracı Olarak Tekstil", İdil Sanat ve Dil Dergisi, 8 (54), 263-273

GREENBERG, C. (1999). "Modernist Resim", Modernizmin Serüveni, Bir "Temel Metinler" Seçkisi, 1840-1990, Hazırlayan: Enis Batur, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

GÜRLER, Z. (2016). "Duvarın İzin Verdiği Kadar", Tyhke Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(1), 103-124

JACOB, M.J. (1993). "Beyond Craft: Curating for Change", Small Works in Fiber: The Mildred Constantine Collection, The Cleveland Museum of Art, Ohio, ABD

KİBAR, B. (2013). "Yirminci Yüzyıl Sanatında Tekstil Yaklaşımlar", Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekstil ve Moda Tasarımı Ana Sanat Dalı, Y. Lisans Tezi, İstanbul

KOŞAR, S.T. (2016). Lif Sanatında Hacmin Etkilerine Farklı Yaklaşımlar. (Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir

KOŞAR, S.T. (2021). "Geri Kazanılmış Pamuklu Kumaş Özelinde Tekstil Heykele Güncel Yaklaşımlar", ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2021, 11 (1), 287-302.

SÖNMEZATEŞ, B. (2012). Günümüz Plastik Sanatlarında Görsel Dil Olarak Tekstil. Marmara Üniversitesi / Güzel Sanatlar Enstitüsü / Tekstil Ana Sanat Dalı, İstanbul

- LYNTON, N. (1991). "Modern Sanatın Öyküsü", Remzi Kitabevi, İstanbul
- MEİLACH, D. Z. (1974). "Soft Sculpture and Other Forms Of Art". Crown Publisher, New York
- MORAWINSKA, A. (1991). Voice of Freedom: Polish Women Artists and Avant-Garde 1880-1990. The National Museum of Women in Arts. Washington, DC.
- ÖZAY, S. (2001). "Dünden Bugüne Dokuma Resim Sanatı". Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÖZPINAR, C.(2009) Lif Sanatında Kavram. Marmara Üniversitesi / Güzel Sanatlar Enstitüsü / Tekstil Ana Sanat Dalı, İstanbul.
- PORTER, J. (2014). "Fiber: Sculpture 1960" - Present, Boston: The Institute of Contemporary Art
- YARBAŞI, Ş. (1988). Tekstil Malzemeleri ile Oluşturulan Sanat Objeleri, yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Eser Çalışması, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uygulamalı Sanatlar Anasanat Dalı, Tekstil Programı, İstanbul
- CONSTANTINE, M. (2008). "Fiber Art", Grove Art Online, Oxford University Press, www.oxfordartonline.com/subscribe/article/grove/art/T028154?
- WEGLEIN, J. VE ZAY, L. (2012). "Lenore Tawney: Wholly Unlooked For Exhibition Honors Legendary Fiber Artist", At Mica And University Of The Arts This Winter, Mica News, <https://assets.mica.edu/files/resources/lenoretawneyllprfinal72512.pdf> , 10.12.2021.
- JHAVERI, S. (2019). "Inside Sculptor Mrinalini Mukherjee's Highly-Anticipated Exhibit", <https://www.vogue.in/magazine-story/inside-sculptor-mrinalini-mukherjees-highly-anticipated-exhibit/> , 10.12.2021.
- FİNE ART BLOG, (2016). "Robert Morris 'Untitled' 1967, The Tate, Liverpool", <https://vanessawilgeroth.wordpress.com/2016/10/17/robert-morris-untitled-1967-the-tate-liverpool/> , 11.12.2021.
- TEXTILE ARTISTS, (2016). "Sculpture Artists Using Textile Techniques", <https://www.textileartist.org/5-sculpture-artists-using-textile-techniques/> , 10.12.2021
- MEDINART, (2013). <https://medinart.eu/works/karine-jollet/> , 15.12.2021
- OLGA DE AMARAL, (2021). <https://olgadeamaral.art/work-installation.html> , 16.12.2021
- ARTNET, (2021) <http://www.artnet.com/artists/olga-de-amaral/> , 16.12.2021
- Görsel 1: SCHIEREN, M. (2021), "Every Moment Is a Moment of Learning" <http://www.bauhaus-imaginista.org/articles/2623/every-moment-is-a-moment-of-learning> , 10.12.2021.
- Görsel 2: AWORKSTATION, (2020), Midcentury Artist Lenore Tawney Offered a Radical Vision of What Weaving Could Be <https://aworkstation.com/midcentury-artist-lenore-tawney-offered-a-radical-vision-of-what-weaving-could-be/> , 10.12.2021.
- Görsel 3: <https://post.moma.org/mrinalini-mukherjee-textile-to-sculpture/> , 14.12.2021.
- Görsel 4: NAIR, U. (2019), "Met, New York: Mrinalini Mukherjee's sculptures will flourish at the museum this summer" Architecture&Design, <https://www.architecturaldigest.in/content/new-york-modern-indian-craftsmanship-sculptures-mrinalini-mukherjee/> , 14.12.2021.
- Görsel 5: FİNE ART BLOG, (2016). "Robert Morris 'Untitled' 1967, The Tate, Liverpool", <https://vanessawilgeroth.wordpress.com/2016/10/17/robert-morris-untitled-1967-the-tate-liverpool/> , 11.12.2021.
- Görsel 6: <https://www.moma.org/collection/works/80888> , 11.12.2021.
- Görsel 7: <https://www.abakanowicz.art.pl/abakans/RedAbakan+Ma.php.html> , 12.12.2021

- Görsel 8: <https://www.abakanowicz.art.pl/abakans/RedAbakan+Ma.php.html> , 12.12.2021
- Görsel 9: ARTSY, (2021). <https://www.artsy.net/artwork/jagoda-buic-la-voile-the-sail> , 17.12.2021
- Görsel 10: <https://nicolemuseum.fr/jagoda-buic/> 17.12.2021
- Görsel 11: TEXTILE ARTISTS, (2016). “Sculpture Artists Using Textile Techniques”, <https://www.textileartist.org/5-sculpture-artists-using-textile-techniques/> , 10.12.2021
- Görsel 12: TEXTILE ARTISTS, (2016). “Sculpture Artists Using Textile Techniques”, <https://www.textileartist.org/5-sculpture-artists-using-textile-techniques/> , 10.12.2021
- Görsel 13: TEXTILE ARTISTS, (2016). “Sculpture Artists Using Textile Techniques”, <https://www.textileartist.org/5-sculpture-artists-using-textile-techniques/> , 10.12.2021
- Görsel 14: TEXTILE ARTISTS, (2016). “Sculpture Artists Using Textile Techniques”, <https://www.textileartist.org/5-sculpture-artists-using-textile-techniques/> , 10.12.2021
- Görsel 15: MEDINART, (2013). <https://medinart.eu/works/karine-jollet/> , 15.12.2021
- Görsel 16: MOMA, (2021). <https://www.moma.org/collection/works/189088> , 19.12.2021
- Görsel 17: CENTREPOMPIDOU, (2018), <https://www.centrepompidou.fr/en/ressources/oeuvre/cn7Xp5B>, 19.12.2021
- Görsel 18: OLGA DE AMARAL, (2021). <https://olgadeamaral.art/work-installation.html>, 16.12.2021
- Görsel 19: ANAPUR, E. (2021). “The First Touring Retrospective Devoted to Olga de Amaral”, <https://www.widewalls.ch/magazine/olga-de-amaral-touring-retrospective>, 16.12.2021

Oral Presentation / Sözlü Sunum

ORCID ID:

Otizimli Çocuğa Sahip Ailelerin Benlik Algısının İncelenmesi

Araştırma Görevlisi Ayşenur DURSUN¹⁷

Uluslararası Vizyon Üniversitesi, ayşenur.dursun@vizyon.edu.mk

Özet

Bir yaşam tarzı olarak görülen ebeveyn evlat edinme, çocuğu aileye katarken, aile üyelerini yeni katılan bireye uyum sağlamaya zorlayan önemli bir geçiş aşamasıdır. Aileye yeni bir üyenin katılması ve dolayısıyla sosyal aktivitelere zaman ayırma gibi birçok alanda ortaya çıkabilecek yaşam değişikliklerinin yanı sıra, ebeveynlik görevleri yeniden düzenlenmeli ve yeni alışkanlıklar ortaya çıkmalıdır. Ebeveynler bu alışkanlıklara uyum sağlarken normal gelişen bir çocuğu olmadığını öğrendiklerinde, çocuğun doğumuyla birlikte hissettiği mutluluk yerini travma duygularıyla doğal olmayan üzüntüye bırakabilir. Çalışmada otizmli çocuğa sahip ailelerin benlik algıları incelenecektir.

Anahtar kelimeler: otizm, aile, benlik

SUMMARY

Parental adoption, seen as a lifestyle, is an important transitional stage that forces the family members to adapt to the newcomer while adding the child to the family. In addition to life changes that may arise in many areas such as the joining of a new member to the family and thus devoting time to social activities, parenting duties should be rearranged and new habits should emerge. When parents learn that they do not have a normally developing child while adapting to these habits, the happiness felt with the birth of the child may leave its place to unnatural sadness with feelings of trauma. The self-perception of families with children with autism will be examined in the study.

Keywords: autism, family, self

1. Otizm

Otizm ilk olarak 1943'te psikiyatrist Leo Kanner tarafından sosyal davranış, dil ve iletişim

¹⁷ Меѓународен Универзитет Визион- International Vision University Universiteti Ndërkombëtar Vizion- Uluslararası Vizyon Üniversitesi

bozukluğuna sahip bir bozukluk olarak tanımlanmıştır. Kanner, otizme sahip olduğuna inanılan tüm çocukların bazı ortak özelliklerini vurgulamaktadır: yaşadıkları dünyaya uyum sağlama konusunda doğuştan yetersizlik, yalnız olduklarında daha mutlu görünürler ve fiziksel veya zihinsel engelleri vardır (Graham, 2008).

Otizme yönelik değerlendirmeler, Kanner'ın değerlendirmelerini takiben çalışmaları değiştirmiştir. 1950'lerin başında otizm, diğer teşhis kategorilerinde ayrı ayrı değerlendirilmeye başlanmıştır. Otizmi olan çocukları diğer zihinsel bozuklukları olanlardan ayırmak için sosyal ilişkiler kurmada başarısızlık, zayıf dil becerileri ve basmakalıp davranış gibi temel davranış özellikleri kullanılmıştır. 1960'larda yapılan araştırmalar, otizmin davranış özellikleri, bilişsel işlevler ve prognoz gibi doğasını daha ayrıntılı olarak açıklamaya odaklanmıştır. Rutter, 1970'lerden 1980'lerin ortalarına kadar olan ikinci dönemde, otizm için tanı kriterlerinin daha tanımlandığını ve standart tanı araçlarının mevcut olduğunu kaydetmiştir. Araştırmacılar ve klinisyenler, otizmlili çocuklarda semptomların heterojenliğinin giderek daha fazla farkına varmaktadır. Bununla birlikte, otizm teşhisi, Rett sendromu, kırılgan X sendromu ve Asperger sendromu gibi diğer tanılardan farklılaştırılmıştır (Seeman, 2008).

1980'lerin sonlarından 1990'ların başına kadar olan üçüncü dönem, otizmin etiyolojisini anlamada devam eden kazanımlarımızla işaretlenmiştir. Özellikle otizmin genetik temeli aydınlatılmıştır. 1980'lerin ortalarından beri, televizyon ve radyo basın bültenlerinin, yayınlanan literatürün ve finanse edilen araştırma projelerinin sayısındaki artışla birlikte otizme ilişkin kamuoyu bilinci artmıştır (Gabriels ve Hill, 2002) Otizm, doğumda veya gelişimin çok erken dönemlerinde ortaya çıkan ve etkileşim gibi temel insan davranışlarını etkileyen bir hastalıktır.

Sosyal, düşünceleri ve duyguları aktarma, rüya görme ve başkalarıyla ilişki kurma becerisini olumsuz yönde etkilemektedir.

Genellikle çocukların sosyal varlıklar olmayı, kendilerine bakmayı ve yaşam boyu topluma katılmayı öğrenmelerini etkilemektedir. Otizm, davranışsal ve gelişimsel özellikler temelinde tanımlanan, nörobiyolojik kökenli bir gelişimsel bozukluktur. Kesin nörobiyolojik mekanizmaları henüz tanımlanmamış olsa da, otizmin gelişen beyindeki prosedür faktörleri üzerinde bir etkisi olduğu açıktır. Otizmde fizyoloji ve davranış arasındaki doğrudan bağlantılar şu anda nadirdir, tedaviler veya teşhislerle ilgili belirsizlik sürmektedir. Bununla birlikte, mevcut genetik çalışmalar, otizm spektrum bozukluğu olan çocukların aileleri için çok önemli çıkarımlara sahiptir (Lord ve McGee, 2001).

Otizm belirtileri, zamana bağlı olarak çocuktan çocuğa ve çocuktan çocuğa büyük ölçüde değişmektedir. Özellikle sosyal problemlerle ilgili tutarlı benzerlikler olsa da, her zaman otizme özgü tek bir davranış veya bir çocuğun otizmi olmadığını gösteren net bir davranış yoktur. Birkaç yıl önce, yaygın gelişimsel bozukluk (YGB), otizm ve temel sosyal becerilerde benzer sorunlara neden olan diğer bozukluklar için bir şemsiye terim olarak kullanılmıştır, ancak iletişim gecikmesinin şiddeti veya varlığında farklılıklar gözlemlenmiştir (Lord ve McGee, 2001).

Otizm, beyni etkileyen tüm gelişimsel bozuklukları ifade eden bir terimdir. Bu beyin bozukluğu, bir kişinin iletişim kurma, başkalarıyla ilişki kurma ve dış dünyaya uygun şekilde yanıt verme yeteneğini etkiler. Otizmi olan insanlar, tekrarlayan davranışlara veya çabalara sahiptir ve katı düşünme eğilimindedir. Otizmin şiddeti büyük ölçüde değişir (Halladay ve diğerleri, 2015).

Otizmi olan bazı insanlar yüksek düzeyde konuşma ve zeka ile işlev görebilir. Diğerlerinde ciddi bilişsel bozukluklar ve dil gecikmeleri vardır. Bazıları asla konuşmaz. Otizmlili bir çocuk göz temasından kaçınabilir ve sağır olduğu düşünülür, dil ve sosyal beceri gelişiminde ani bir durma görülebilir.

Otizmi olan çocukların yaklaşık% 20'sinde bu tür nörolojik gerileme olduğu bildirilmiştir. Erkeklerde otizm yaygınlığı kızlara göre 3-4 kat daha fazladır (Halladay vd., 2015).

Otizm tüm ırksal, etnik ve sosyal gruplarda görülür. Otizm, zihinsel gerilik ve serebral palsiden sonra en yaygın üçüncü gelişimsel bozukluktur. Hastalık Kontrol ve Koruma Merkezi, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 500 çocuktan en az 1'inin bu hastalığı geliştireceğini tahmin etmektedir (Blumberg vd., 2013). Otizm, teşhis için mutlaka bulunması gereken gelişimsel ve davranışsal özelliklerden oluşan bir

sendromdur. Otizmin temel özellikleri, işlevsellik, sosyal etkileşim, iletişim, oyun ve davranış (kısıtlanmış, tekrarlayan ve kalıplaşmış davranış kalıpları, çıkarlar ve etkinlikler) üç ana bölümünde bozulma içerir.

Bir başka tanıma göre otizm, yaşamın ilk üç yılında ortaya çıkan ve karşılıklı sosyal etkileşim, iletişim, ilgi alanları ve tekrarlayan davranışlardaki cinsiyet anomalileri örüntüsü ile tanımlanan bir sendromdur (Moldin ve Rubenstein, 2006). Otizm semptomları genellikle yaşamın ikinci yılında (12 ila 24 ay) fark edilir, ancak büyüme gecikmeleri şiddetliyse 12 aydan önce veya semptomlar daha hafifse 24 ay sonra ortaya çıkabilir. Becerilerin kaybolduğu durumlarda, ebeveynler veya bakıcılar, sosyal davranış veya dil becerilerinde kademeli veya nispeten hızlı bir düşüş geçirmiş olabilir.

Otizm spektrum bozukluğu olan bazı çocuklar, yaşamın ilk iki yılında sosyal davranışta veya dil kullanımında genellikle kademeli veya nispeten hızlı bir şekilde kötüleşen düz veya bodur bir büyüme gösterir. Sosyal temasın yanı sıra, ikinci doğum gününden sonra kazanılan becerilerin kaybı (öz bakım, tuvalet kullanımı, motor becerilerin kaybı gibi) veya becerilerin daha kapsamlı bir tıbbi muayeneyi gerektirmektedir (Kessick, 2009). Otizm dejeneratif bir hastalık değildir. Öğrenme yaşam boyu devam eder. Belirtiler en çok çocukluk çağında görülür ve okul yıllarında en azından bazı becerilerde bazı gelişmeler ve olumlu kazanımlar vardır.

Ergenlik döneminde çok az bireysel davranış kötüleşirken, çocukların aksine geliştiği ve ilerlediği bilinmektedir. Otizmliler çocukların sadece küçük bir kısmı bağımsız olarak yetişkinliğe kadar yaşayabilir.

1.1. Otizm ve Aile

Çocuk sahibi olan ebeveynler genellikle bir yaşam tarzı olarak görülse de, çocuğu aile hayatına dahil etmek, aile üyelerinin yeni aile üyesine uyum sağlamasını gerektiren önemli bir geçiş aşamasıdır. Bu bağlamda sosyal aktivitelere zaman ayırmak, uyku alışkanlıklarını değiştirmek, potansiyel iş fırsatlarını veya iş tercihlerini değerlendirmek ve mesleki gelişim gibi pek çok alanda meydana gelen yaşam değişikliklerinin yanı sıra aileye yeni bir üye eklemek, ebeveyn rollerinin yeniden düzenlenmesini ve yeni alışkanlıklar oluşturmayı gerektirmektedir (Kazak ve Marvin, 1984: 67-77).

Bu alışkanlıklara uyum sağlama aşamasında aileler sağlıklı bir çocuk sahibi olmadıklarını öğrenirlerse yenidoğanın hissettiği mutluluk yerini şok ve üzüntü hissetmeye bırakabilir (Köksal ve Kabasakal, 2012: 71-91). Özellikle bir çocuğun otizmi olduğunu öğrenen ebeveynler, sağlıklı görünen çocuklarının iletişimde bozulduğunu, geri çekilen çocuğun sosyal gelişim aşamasındaki yetersizliğini fark ettiklerini ve uygunsuz davranışlar gördüklerini fark ederler, otizmliler çocukların ebeveynleri şiddetli stres, sıkıntı ve depresyondan muzdariptir.

Öte yandan otizm ile ortaya çıkan belirsizlik, otizm bilinci, toplumdaki yaygınlık derecesi ve otizmin şiddeti gibi faktörlerin de ebeveynlerin tanıyı benimsemesini ve kabul etmesini zorlaştırdığı bildirilmektedir (Weinstein, 2010). Ayrıca ebeveynlerinin yaşadıkları travmayı duygusal ve bilişsel süreçlerin gerçekleştiği çeşitli adaptasyon aşamalarından geçerek aşabildikleri ve otistik bir çocukla yaşamaya alıştıkları görülmüştür (Brown vd., 2012).

Otistik bir bireyin varlığına başarılı bir şekilde uyum sağlamasını kolaylaştıran en önemli faktörlerden biri, otistik çocuk ve ebeveynlerinin ihtiyaçlarını karşılamaya, sorunlarını azaltmaya, bu sorunlarla başa çıkmalarına yardımcı olan ve ebeveynlerde stres düzeylerini düşüren sosyal destek faktörüdür. (King vd., 2012) Kişinin ihtiyaç duyduğu hizmetleri sağlamak, kişilere rehberlik ederek sorunları çözenin yollarını sağlamak ve ihtiyaç anında kişiler arası diyalog sağlayarak bireyleri stresin etkilerinden korumak gibi işlevleri vardır (Dunst ve Trivette, 1986: 403-417).

Bu işlevler sayesinde otistik çocuğu olan ebeveynlerin, çevrelerinden aldıkları sosyal desteğin

yanı sıra uzman veya kurumlardan aldıkları sosyal destek, yaşadıkları koşullara uyum sağlamalarını kolaylaştırabilir. Böylelikle sosyal desteğin kişilerin kaygı düzeylerini azaltarak, gerçekçi sonuçlar çıkararak ve zor durumlarla başa çıkarak daha iyimser düşüncelerini sağlarken, alternatif çözümlerin çaresizlik duygularını azalttığı bildirilmektedir (Boyd, 2002: 216).

Buna paralel olarak sosyal desteğin tanımları, işlevleri ve faydaları hakkında verilen bilgiler ışığında sosyal desteğin çok kapsamlı bir yapı olduğunu söyleyebiliriz (Boyd, 2002: 216) Otistik çocuk yetiştirmenin stresiyle başarılı bir şekilde baş etmede en önemli faktörlerden biri aile içi bütünlüktür. Ailenin her iki tarafındaki akrabaların desteği, profesyonel çalışmalardan yardım, uygun okul öncesi ve okul yerleştirmeleri ve yetişkin hizmetleri, ailelerin yükünü hafifletmeye katkıda bulunur.

2. Benlik Saygısı Tanımı

Benlik kavramı, bir bireyin diğerlerinden veya çevreden farklılaşmasını ifade eden bir kavramdır (Alavi, 2007). Freud (1927), benlik kavramını kişiliğin dış gerçekliğe en yakın parçası olarak tanımlamıştır. Benlik, Kohut (1971) tarafından bir bireyin bilinçli ve bilinçsiz öz değerlendirmesi olarak yapılmıştır. Purkey (1988), benlik kavramını, bir bireyin kendisi hakkında öğrendiği, duygu ve düşüncelerinin, inançlarının ve algı sistemlerinin dinamik bir organizasyonu olarak tanımlamıştır.

Maslow (1968), benliği ihtiyaçlar hiyerarşisinde en üst seviyeye yerleştirmiş ve piramidin alt basamaklarındaki benliği algılamak, görmek ve ona saygı duymak için yerine getirilmesi gereken ihtiyaçları belirlemiştir. Benlik saygısı, bireyin deneyiminden, başarı deneyiminden ya da yeteneklerinin arzu edilene ulaşmadan onaylandığına dair algısından gelen tepkilerin etkisi altında etkilenir, değişir ve gelişir (MacArthur ve ark., 2004).

Benlik saygısının bakımveren, ebeveyn tutumları ve erken çocukluk deneyimleriyle ortaya çıkan ilişkiyle şekillenmeye başladığı ve özellikle dış çevre ile ilişkinin en çok olduğu dönem olan ergenlik döneminde gelişiminin hızlandığı ve yaşama yönelik deneyimin sonuçlarından etkilendiği bilinmektedir. Bireysel benliği şekillendiren benlik tasarımının benlik saygısından etkilendiği belirtilmektedir (Franden, 1994).

Battle (1982), benlik saygısının iki bileşenle kaplandığını belirtir bunlar sosyal ve öz bileşendir. Birincil bileşen kendi değerlendirmelerini içerirken, sosyal bileşen başkaları hakkındaki değerlendirmeleri içerir. Benlik saygısı yaş, cinsiyet, medeni durum ve sosyoekonomik durum gibi sosyo-demografik değişkenlere göre değişebilir (Hanney ve Durlak, 1998).

Çuhadaroğlu'na (1986) göre benlik saygısı, kişinin yetenek ve güçlerini kendini keşfetme ve gerçekçi bir değerlendirme yaparak kabul etmesi ve sahiplenmesidir. Bu anlam, kişinin kendisi için hissettiği sevgi, güven, saygı ve hayranlığı içerir. Benlik saygısının gerçek ve ideal öz imgeler arasında iniş çıkışlar gösterdiğini, dış ve iç koşullara bağlı olarak kırılğan bir yapıya sahip olduğunu ifade etmektedir.

Öte yandan Çuhadaroğlu (1986) tarafından yapılan araştırmanın sonuçları, benlik saygısı ve depresyonun ilişkili olduğunu göstermektedir. Aile, benlik saygısını geliştirmede bir başka önemli faktördür.

Ebeveynlerin eğitim seviyesi ve özgüveniyle ilgilidir. Bir ailenin eğitim düzeyi ne kadar yüksekse, çocukların benlik saygısı da o kadar yüksektir (Demiriz ve Öğretir, 2007).

3. Otizmin Aileler Üzerindeki Etkileri

Otizm, bir çocuğun davranışları üzerindeki şiddetli etkisi nedeniyle en zor gelişimsel bozukluklardan biridir. Çocukların otizmden kaynaklanan karmaşık davranış kalıpları vardır ve otizmlili bir çocuğun davranışının neden ortaya çıktığını veya bunun arkasında arzuların ne olduğunu bilmek genellikle zordur. Bunun nedeni, çocuğun kendisini istediği davranışlarla ifade etmemesi, doğal ifade

araçlarını ve genel olarak toplumun sunduğu iletişim yöntemlerini kullanamaması, yaşamın gereklerini ve ihtiyaçlarını karşılayamamasıdır. Otizmlili bir çocuğun belirti ve özelliklerini bilmek tanı, tedavi ve rehabilitasyon sürecinde çok önemli bir yardımcıdır. Bununla birlikte, otizmin gerçek nedenleri hakkında bilgi eksikliği ve semptomları ortadan kaldıracak tedavi eksikliği nedeniyle çoğu ebeveyn, çocuklarının otizmlili olduğunu kabul etmekte zorlanır (Sadiq vd., 2003).

Bu durum ebeveynlerin olumsuz psikolojik, sosyal ve zihinsel sonuçlar yaşamasına neden olabilir. Çocuklarının problemini kabul etmemek; olumsuz yaşam olayı ile yüzleşmede psikolojik, sosyal ve zihinsel zorluklarla yüzleşmek; teşhise ve kendilerine aktarılan bilgilere olan güven eksikliği, rehabilitasyon ve eğitimde gecikmelere yol açacak ve her iki tarafın da acısını karmaşıklaştıracaktır. Bu nedenle erken teşhis, her iki taraf için de bazı zorlukların kırılmasında ve ağrı, ıstırapın azaltılmasında önemli bir noktadır. Başkalarının hayatına devam etmesine ihtiyaç duyan ve karşılaştığı birçok sorunla baş etmekte güçlük çeken otizmlili bir çocuk, kendi sorunlarının yanı sıra ailesini de olumsuz etkileyebilir. Çocuğun yaşadığı bu sorunların belki de en önemlisi, kendine bakamaması ve ebeveynlerini koruma ve onlara bakma ihtiyacıdır. Ebeveynler de bu durumda şiddetli stresle karşı karşıyadır (Samira Al-Saad, 1992).

Çalışmalar, bakımın kalitesini artırmak için ebeveyn esnekliğinin arttığını göstermektedir (Samira Al-Saad, 1992). Sadece esnekliğin artırılması, çocuğun otizmlili etkileşiminin artırılması, akranlarıyla iletişimin güçlendirilmesi, ev dışındaki ortamlarla etkileşime girmesi ve izole edilmemesi açısından değil, aynı zamanda ailenin sürekli karşılaştıkları baskı ve baskılarla başa çıkmasına yardımcı olması ve bu yüklerle onları bunaltmaması açısından önemlidir.

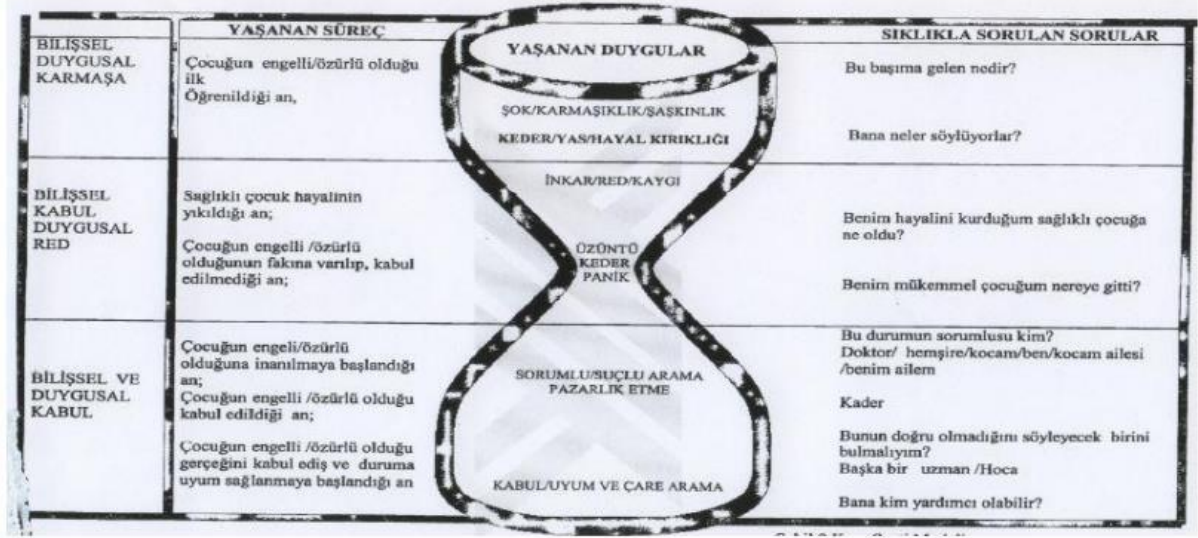
3.1. Kum Saati Modeli

Bu model ile engelli çocuklu ailelerin deneyimleri üç süreçte ele alınmıştır. Bu süreçler "bilişsel ve duygusal yönelim bozukluğu", "bilişsel kabul / duygusal reddedilme" ve "bilişsel ve duygusal kabul" dür. Bu süreçlerin yaşadığı duygular bir "kum saati" gibi görünür. Kum saatinin tepesinde yaşanan ilk süreç olan "bilişsel ve duygusal bozulma" vardır. Bu süreçte, çocuk çocuğun engelliliğini ilk öğrendiğinde bir ailenin hissettiği duygu şok / yönelim bozukluğu ve yönelim bozukluğudur. Hemen ardından ailenin yaşadığı diğer duygular olan üzüntü ve hayal kırıklığı gelir. Bu süreçler, aile hayatının yoğunluğu yüksek olduğu için kum saatinin üst kısmındaki geniş bölümde gösterilmiştir (Aydın, 2002).

Aileler "bilişsel kabul / duygusal reddedilme" sürecine girdiklerinde, bilişsel olarak çocukların engelli olduklarını, ancak duygusal olarak kabul etmediklerini kabul ederler. Ailelerin yaşadığı duygular inkar, reddedilme ve endişedir. Aileler tüm bu duyguları deneyimlediklerinde, giderek daha fazla kapana kısılmış ve sıkıntılı hissederler. Yüksek korkuları olan aileler, ne yapacaklarını bilemedikleri için bunalmış ve kapana kısılmış hissederler. Bu süreçte, kum saatinin dar kısmında ailelerin yaşadığı duygular gösterilir. Aileler bu süreçte üzgün, sıkıntılı ve paniğe kapılırken, tamamen kendi kendilerine yönelik duygusal bir durumdadırlar. Bu duygusal yoğunluğun ardından aileler çocuklarının engeline daha fazla alışma aşamasına gelir ve duruma inanmaya başlar. Bu aşamada, potansiyel engelli çocuklarından sorumlu kişiyi aramaya başlarlar (Aydın, 2002).

Sorumlu arama, adli soruşturma ve müzakere süreci sırasında, aile artık bir "bilişsel ve duygusal kabul" sürecine girmiştir. Bu süreçte aile, ellerini bırakmaya ve kabul aşamasına geçmeye başlar. Tüm bu aşamalar kum saatinin altındaki genişletme bölümünde gösterilir. Aile kabul, uyum ve iyileşme aşamasına geldiğinde artık daha rahatlamış ve geniş bölümde gösterilen bilişsel kabul ve duygusal kabul sürecine girmiştir. Bu süreçte ailenin artık engelli çocukları için neler yapabileceğini ve ne gibi önlemler alabileceğini aradığı kabul edilmektedir (Yurdakul vd., 1998).

Şekil 1. Kum saati modeli

Kaynak: Yurdakul A, Girli A, Sarısoy M, Özekeş M. Zihinsel engelli ve otistik çocukların ebeveynlerine yönelik grup danışmanlığının depresyon, benlik saygısı ve tutumları üzerine etkisi, 10. Ulusal Psikolojisi Kongresi Kitapçığı, İzmir, 1998.

4. Otizmliler Sahip Ailelerin Yaşadıkları Sorunlar

Otizmliler çocukları olan pek çok aile, çocuklarıyla ne yapacaklarını veya çocuğun hayatlarını nasıl etkileyeceğini bilmediklerinden endişe duymaktadır. Genellikle çok özel ihtiyaçları olan bu çocuğun aile hayatına uyum sağlamasında bazı zorluklar vardır. Tüm bu korkuların temelinde ailelerin bilinmeyenlerden korkması yatmaktadır (Darıca, 2000).

Otizm gibi gelişimsel bozukluğu olan çocukları olan bazı aileler, zaman zaman güvenlerini yitirdiklerini hissederler. Otistik özellikler açısından hiçbir otistik çocuk aynı değildir. Ebeveynler, tanımlanması zor bir dizi davranışla karşı karşıyadır. İletişim kuramayan, aile ortamında düzeni sağlamaya çalışan, tuhaf ve alışılmadık davranışlarla başa çıkmaya çalışan, risklerin farkında olmayan çocuğu sürekli gözetim altında tutarken aynı zamanda diğer aile üyelerinin kişisel ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar streslidir. İletişim kurmada zorluk, kendileriyle sevgi ile etkileşime giren aile üyelerinde duygusal sorunlara neden olur. Aile panik, suçluluk ve ıstırap içindedir ve bu nedenle rollerini yerine getirmeleri zordur. (Sarısoy, 2000).

Ailelerin çocukları hakkında bilgi eksikliği, aile gerginliğinin ana nedenlerinden biridir. Bilgi, aileler için bir güç kaynağıdır. Ebeveynlerin engelli çocuklarla nasıl ve ne ölçüde ilgilendikleri sosyal destek mekanizmalarıyla yakından ilgilidir. Ebeveynler için uygun sosyal destek sistemlerine sahip olmak, onları stresin olumsuz etkilerine karşı güçlendirecektir. Ebeveynlerin iyi bir ruha sahip olmaları, birçok zorlukta çocuklarına daha kolay yardım etmelerine yardımcı olacaktır. Aileye verilecek hizmetler, aile üzerindeki stresi azaltarak ailenin rollerini ve işlevlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirmesine yardımcı olacaktır (Sarısoy, 2000).

5. Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ailelerin Özellikleri

Bronfenbrenner tarafından geliştirilen sosyal çerçeve modeli, engelli bireylerin aile yapılarını ve değişkenlerini anlamaya yardımcı olan bir modeldir (Cavkaytar, 2013: 14). Çevre teorisi toplum, sistemler hakkında düşünür ve bu sistemlerdeki değişkenlerin bir çocuğun gelişimini doğrudan veya

dolaylı olarak etkilediğini ileri sürer (Diken, 2008). Bir çocuğu çevreleyen mikro sistemde, çocukla yakın etkileşim içinde olan ve çocuğun gelişimi üzerinde doğrudan etkisi olan kişi veya kurumlar vardır. Fiziksel çevre, akrabalık bağları, okul ve aileden oluşur. Mezosistemler, sistemler arasındaki boşluktur. Ara sistem, farklı sistemler ve farklı kültürlerin karşılaşması arasında bir etkileşim olarak ortaya çıkar.

Bu nedenle, farklı mikro sistemler arasındaki uyumsuzluğa dayandığına inanılmaktadır. Kesin sistem, çocuğun mevcut ailesi arasındaki iletişimi ve etkileşimi içerir. Aile sistemi, çocuğun büyümesinde ve yaşamında ailenin odak noktası olduğunu göstermekte, çocuğun gelişimi ve yaşamı için aile için gerekli olan etkileşimleri açıklamaktadır (Cavkaytar, 2013: 14-15). Mezosistem, ailenin etkileşim içinde olduğu ortamı ve diğer ortamlardakiler ile aile arasındaki etkileşimleri tanımlar.

Bu açıdan mikro sistem ile ekosistem arasında bir köprü görevi görür. Egzosistem doğrudan yatakları etkilemez; ancak aile bu sistemle etkileşimde olduğu sürece bu sistemden etkilenir. Öte yandan, genel sistem diğer tüm sistemleri kapsayan ekonomik, kültürel ve etnik politikalarından, değerlerden ve yapıdan oluşur. Doğal olarak gelişen çocukların ve özel ihtiyaç sahibi çocukların aileleri, yaşadıkları çevre ile etkileşimleri doğrultusunda çocuklarının gelişimine ve eğitimine katkıda bulunur. Sistem yaklaşımı ayrıca ailevi olmayan destek biçimlerini açıklamaya yardımcı olur. Ailenin içinde yaşadığı kültür, devlet politikalarındaki değişiklikler, aile dışındaki ortamdaki değişiklikler, yakın aile çevresi ve aile içindeki değişiklikler aile yaşam döngüsünü şekillendirmektedir (Cavkaytar, 2013: 15).

Örneğin, ailenin okul masraflarını karşılayacak ekonomik kapasitesi yoksa, çocuk özel eğitim hizmetlerine erişemez. Bugün özel ihtiyaçları olan çocukların eğitilmesi için gerekli rehberlik ve devlet desteğinin sağlanması, her çocuğun özel eğitim ve destek hizmetleri almasını mümkün kılmaktadır. Ayrıca, 2015-2016 eğitim öğretim yılında destekleyici eğitim odalarının etkinleştirilmesi, devletin öğretmenlerin öğrenim ücretlerini karşılaması nedeniyle, devlet okullarında destek eğitiminden yararlanan öğrencilerin entegrasyon programından yararlanmalarına neden olmuştur (Diken, 2008).

Aileleri iyi anlamak için, sınırlı çevrelerinde değil, sosyal sistem içinde değerlendirilir. Aile merkezli uygulamalar, bunun için çocuğun daha iyi olması ve ailenin sağlıklı olması gerekliliğine dayanmaktadır.

Bu yaklaşımla sağlıklı aile ve aile ilişkilerinin sağlıklı çocuklar anlamına geldiğini savunmaktadırlar. Bu nedenle özel ihtiyaçları olan çocukların ailelerini daha iyi anlamak için onları normal bir aile olarak görmek ve içinde buldukları sosyal sistem içinde değerlendirmek esastır (Cavkaytar, 2013).

Özel ihtiyaçları olan çocukların pek çok ihtiyacını karşılayabilmek için, ailelerin aktif olarak dahil olma ve karşılaştıkları sorunlarla başa çıkma yeteneklerini etkileyen birçok değişken bulunmaktadır. Bu değişkenler; Ailenin genişliği, kültürel yapısı, ebeveynlerin özellikleri, eşlerin birbirine yakınlığı ve desteği, ebeveynlerin evlilikteki uyumu, aynı dine mensup olup olmadıkları, yaşadıkları çevre ve içinde yaşadıkları sosyal yapı, aile bireylerinin sosyal ve ekonomik düzeyleri, sağlığı, Çocuk ihmali, istismar ve yoksulluk gibi faktörler ve çocuğun cinsiyeti, engellilik türü ve şiddeti gibi değişkenler ilk dikkat çeken unsurlardır (Sucuoğlu, 1991).

Özel ihtiyaçları olan çocukları olan aileler çekirdek ailelerdir, çoğu sadece eğitimlidir, temel eğitimi vardır ve ortalama veya daha düşük bir sosyoekonomik seviyeden gelmektedir. Özel gereksinimli çocuklu ailelerin özellikleri; çocukların yaşam alanları, aldıkları ortamlar, karşılaştıkları uyaranların yoğunluğu, yaşadıkları ortamın özellikleri ve bu ortamın özel gereksinimli çocuklar üzerindeki etkileri çok etkilidir (Sucuoğlu, 1991)

6. Otizmli Çocuğu Olan Ebeveynlerde Benlik Saygısı

Otizm tanısı almış çocukların gelişiminin desteklenmesinde büyük bir önem arz eden anne-babaların otizm olgusu ile yaşadıkları süreçte, psikolojik ve ekonomik yönden zaman zaman zorluklar yaşadıkları bilinmektedir. Anne ve babalar otizm tanısı almış çocukları ile karşılaştıkları zorluklar düşünüldüğünde, yaşanan süreç içerisinde bununla nasıl baş edeceklerini bilemediklerinden anne ve babaların benlik algısı negatif yönde etkilenebilmekte, artan yalıtılmış hayatlar, depresyon, azalan sosyal mobilite, suçluluk ve kaygı duygusal sorunları yaşamlarının bir parçası haline gelebilmekte ve

otizmin süreklilik göstermesi nedeni ile ebeveynlerin işlevleri sınırlanabilmektedir (Kaner, 2004).

Otizmlili bir çocuğa sahip olduğunu öğrenen bir aile için, zorluğun çeşitliliği mevcuttur. Otizm tanısı çocuğa sahip ailelerden, dönem dönem özgüven eksikliği hissederler. Otistik çocuklar genel bazı özellikleri ortak olsa da otistik çocuklar otistik özellikleri yönünden birbirinden farklıdır. Ebeveynler tanımlamakta zorlandıkları birçok davranışlar ile yüzleştikleri için bu onlarda duygusal boşluklar yaratabilmektedir (Darıca, 2000).

Otizmlili çocuk sahibi olmanın anne ve diğer aile bireylerinin sosyal ilişkilerini ve iş hayatını önemli ölçüde etkilediği görülmüştür. Anneler, çocuklarının davranış sorunları nedeniyle sosyal yaşamdan çekilme yaşadıklarını, topluma entegre olmada sorunlar ve güçlükler yaşadıklarını ve komşuluk ilişkilerinin zayıfladığını bildirmişlerdir. Ebeveynlerin eşleri, diğer çocukları, akrabaları ve komşuları ile ilişkileri, çocukları gelişimsel olarak normal çocuklardan daha düşük olduğu için olumsuz etkilenmektedir (Kahrıman ve Bayat, 2008).

Otizmlili çocuklarla yapılan araştırmalara baktığımızda, otizmlili çocukların annelerinin daha fazla sorun bildirdiği, topluluklardan daha fazla utanç, hayal kırıklığı, kaçırma ifade ettikleri veya çocuklarını kısıtlama ile topluma karıştıkları görülmektedir. Otizmlili çocuklu ailelerin günlük yaşamları her bakımdan değişmekte ve aileler kendilerini yaşadıkları dünyadan yalnız ve yalıtılmış hissetmektedirler. Aileler bunu otizm konusundaki bilgi eksikliğine ve çocuklarının durumunu yakın çevresine ve içinde yaşadıkları çevreye açıklayamamalarına bağlamaktadır. (Kahrıman ve Bayat, 2008).

SONUÇ

Otizmlili çocuğa sahip olan ailelerin yaşadıkları travmayı duygusal ve bilişsel süreçlerin uyum aşamalarından geçerek otizmlili bir çocukla yaşamaya alışarak aşabildikleri görülmektedir. Sosyal destek, bir ailenin otistik bir çocuğu olduğunu kabul etmesini ve buna başarılı bir şekilde alışmasını kolaylaştıran en önemli faktörlerden biridir. Sosyal destek, otistik bir çocuğun ve ebeveynlerinin ihtiyaçlarını karşılamalarına, streslerini azaltmalarına, bu sorunlarla baş etmelerine yardımcı olan ve ebeveynlerin stres düzeylerini azaltmalarına yardımcı olan en önemli unsurdur.

Kişilerin alt düzeyine olan güven düzeyine göre otistik çocuğu olan ve olmayan aileler arasında anlamlı fark bulunmuştur. Buna göre, otizmlili çocuğu olan ailelerin ortalama güveni, otistik çocuğu olmayan gruba göre daha yüksektir. Otizmlili çocukları olan aileler çevrelerinden daha fazla yardım almış ve insanların onlarla daha fazla empati kurmaya ve kendilerine karşı daha hoşgörülü olmaya çalıştıklarını görmüş olabilirler.

Otistik çocuklarına bakarken gerçekten yardıma ihtiyaç duyduklarında, muhtemelen çevrelerinden beklenmedik düzeyde yardım ve ilgi görmüşlerdir. Bu tutum, onları insanlara daha fazla güvenmelerini sağlamış olabilir. Otistik çocuğu olmayan ailelerin yaşadığı olaylar, onları insanlara karşı daha dikkatli olmaya sevk etmiş olabilir.

Günümüzde insanlar her gün kaçakçılar, dolandırıcılar ve hırsızlar konusunda sosyal medya hesapları, yazılı ve sözlü medya aracılığıyla uyanılmakta, yetkililerden cep telefonlarına resmi mektuplar gönderilmekte ve insanlardan sürekli olarak uyanık olmaları ve tanımadıkları kişilere daha dikkatli olmaları istenmektedir. Bu durumda çevrelerindeki insanlardan günlük hayatlarının küçük ihtiyaçları dışında desteğe ihtiyaç duymayan ve evde bakıma muhtaç hasta bir akrabası olmayan aileler, çevrelerindeki insanlara yardım etmek isteyenlere karşı daha şüpheli olma eğiliminde olabilirler.

Ancak otistik bir çocuğu olan ailelerin sürekli yardıma ve desteğe ihtiyacı vardır ve bu sağlandığı için insanlara karşı daha güvenli bir tutum içinde olabilirler.

KAYNAKÇA

Alavi, H.R. (2007). "Effect Of Self-Esteem On Substance-Abuse, Theft And Prostitution", Journal of

Chinese Clinical Medicine, 1(2), 17-25.

Aydın A. (2002). Otistik Çocuk Sahibi Annelerine Yönelik Bir Eğitim Programı Modeli. M.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Blumberg, S. J., Bramlett, M. D., Kogan, M. D., Schieve, L. A., Jones, J. R., & Lu,

M. C. (2013). Changes in prevalence of parent-reported autism spectrum disorder in school-aged US children: 2007 to 2011–2012. National Health Statistics Reports, 65(20), 1-7.

Boyd, B., (2002). “Examining the Relationship Between Stress and Lack of Social Support in Mothers of Children with Autism”, Focus on Autism and Other Developmental Disabilities, 17(4).

Brown, H., Kuntz, H., Hunter, D., Kelley, E., Cobggo, V., (2012). “Unmet Needs of Families of School-Aged Children with an Autism Spectrum Disorder”, Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 25(6).

Cavkaytar, A., Batu, E., Beklan Çetin, O., (2007). “Gelişimsel Geriliği Olan Çocuğa Sahip Ailelerin Sosyo-ekonomik ve Demografik Özellikleri Arasındaki İlişkiler”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(1), 79-96.

Darıca, N., Gümüşçü, Ş. ve Abidoğlu, Ü. (2000). Otizm ve Otistik Çocuklar. İstanbul: Özgür Yayınları

Demiriz, S. ve Öğretir, A.D. (2007). “Alt ve Üst Sosyo-Ekonomik Düzeydeki 10 Yaş Çocuklarının Anne Tutumlarının İncelenmesi”, Kastamonu Eğitim Dergisi, 15(1), 105-122.

Diken, İ. H., (2008). Okul-Aile İşbirliğinin Tanımı, Kapsamı ve Önemi. A. Küçükyılmaz (Dü.) içinde, Okul, Aile ve Çevre İşbirliği, Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, Eskişehir.

Dunst, C., Trivette, C. (1986). Mediating Influences of Social Support: Personal, Family, and Child Outcomes. American Journal of Mental Deficiency, 90(4).

Franden, R. (1994). “Human Motivation”, Pacific Grove Cole Publishing.

Gabriels, R., ve Hill, D. E. (Eds.). (2002). Autism-from research to individualized practice. Jessica Kingsley Publishers.

Graham, J. (2008). Autism, discrimination and the law: A quick guide for parents, educators and employers. Jessica Kingsley Publishers.

Halladay, A. K., Bishop, S., Constantino, J. N., Daniels, A. M., Koenig, K., Palmer, K., & Taylor, J. L. (2015). Sex and gender differences in autism spectrum disorder: summarizing evidence gaps and identifying emerging areas of priority. Molecular Autism, 6(1), 1.

Hanney, P. ve Durlak, J.A. (1998). “Changing Self-Esteem In Children And Adolescents: A Meta-Analytic Review”, Journal of Clinical and Child Psychology, 27, 423-433.

Kahriman, İ., Bayat, M., (2008). “Özürlü Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Yaşadığı Güçlükler ve Algıladıkları Sosyal Destek Düzeyleri”, Özveri Dergisi, 5(1)

Kaner, S., (2004). “Engelli Çocukları Olan Ana babaların Algıladıkları Stres, Sosyal Destek ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi”, Bilimsel Araştırma Projesi Raporu, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Kazak, A., E., Marvin, R., (1984). “Differences, Difficulties and Adoption: Stress and Social Networks in Families with Handicapped Child”, Family Relations, 33(1), ss.67-77.

Kessick, R. (2009). Autism and diet: What you need to know. Jessica Kingsley Publishers.

King, G., Zwaigenbaum, L., Bates, A., Baxter, D., Rosenbaum, P., (2012). “Parent views of the positive contributions of elementary and high school- aged children with autism spectrum disorders and Down syndrome”, Child: care, health and development, 38(6), ss.817-828.

Köksal, G., Kabasakal, Z., (2012). “Zihinsel Engelli Çocukları Olan Ebeveynlerin Yaşamlarında Algıladıkları Stresi Yordayan Faktörlerin İncelenmesi”, Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 32.

Lord, C., ve McGee, J. P. (2001). Educating children with autism: Committee on educational interventions for children with autism. Division of behavioral and social sciences and education.

MacArthur, J. D., ve MacArthur, C. T. (2004). “Self-esteem”. San Francisco, CA: Research Network on Socioeconomic Status and Health.

Moldin, S. O., & Rubenstein, J. L. (Eds.). (2006). Understanding autism: from basic neuroscience to treatment. CRC press.

Samira Al-Saad (1992). My suffering and autism. I 1, Shuwaikh Kuwait.

Sarısoy, M. (2000). Otistik ve Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Evlilik Uyumları. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Seeman, C. (2008). Voices of autism: The healing companion; stories for courage, comfort and strength.

Sucuoğlu, B., (1991). “Anne Babaların Özel Eğitimi Algılama Biçimleri”; Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Weinstein, A., Miller, H., Tal, E., Avi, I. B., Herman, I., Barhamburger, R., ET al. (2010). “Treatment of Cannabis Withdrawal Syndrome Using Cognitive-Behavioral Therapy and Relapse Prevention for Cannabis Dependence”, Journal of Groups in Addiction and Recovery, 5(3-4), ss.240-263.

Yousria Sadiq et al. (2003): Encyclopedia of child development and its problems - the causes and treatment methods.

Yurdakul A, Girli A, Sarısoy M, Özekeş M. (1998). Zihinsel engelli ve otistik çocukların ebeveynlerine yönelik grup danışmanlığının depresyon, benlik saygısı ve tutumları üzerine etkisi, 10. Ulusal Psikolojisi Kongresi Kitapçığı, İzmir.